

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ**

ΤΕΡΕΖΑΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

**«Η θεσσαλική κοινωνία, 12^{ος}-15^{ος} αι., Ιστορικές παράμετροι της
σύνθεσης και κατανομής του πληθυσμού»**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2013

Ημερομηνία αίτησης της/του:20...

Ορισμός Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής: Γ.Σ. /20...

Μέλη Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής

Επιβλέπων

Σταυράκος Χρήστος, Αναπληρωτής καθηγητής του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας Παν/μίου Ιωαννίνων

Μέλη

Κορδώσης Μιχαήλ, Καθηγητής του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας Παν/μίου Ιωαννίνων

Μουστάκας Κωνσταντίνος, Επίκουρος καθηγητής του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας Παν/μίου Κρήτης

Ορισμός Επταμελούς Εξεταστικής Επιτροπής: Γ.Σ. /20...

Μέλη Επταμελούς Εξεταστικής Επιτροπής

Σταυράκος Χρήστος, Αναπληρωτής καθηγητής του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας Παν/μίου Ιωαννίνων

Κορδώσης Μιχαήλ, Καθηγητής του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας Παν/μίου Ιωαννίνων

Μουστάκας Κωνσταντίνος, Επίκουρος καθηγητής του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας Παν/μίου Κρήτης

Κωνσταντινίδης Κωνσταντίνος, Καθηγητής του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας Παν/μίου Ιωαννίνων

Αντωνόπουλος Παναγιώτης, Αναπληρωτής καθηγητής του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας Παν/μίου Ιωαννίνων

Μαντάς Απόστολος, Επίκουρος καθηγητής του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας Παν/μίου Ιωαννίνων

Παναγοπούλου Αγγελική, Λέκτορας καθηγητής του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας Παν/μίου Ιωαννίνων

Ημερομηνία προφορικής εξέτασης 13/06/2013 Βαθμός «Άριστα»

«Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων δεν υποδηλώνει αποδοχή των γνώμών του συγγραφέα (N.5343/32 αρθρ. 202 παρ. 2).

Η δημογραφική διερεύνηση στη Θεσσαλία κατά τον ύστερο μεσαίωνα, ως αντικείμενο μελέτης, εκίνησε για πρώτη φορά το ενδιαφέρον μου κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών, στα πλαίσια προγράμματος του Ινστιτούτου Μεσογειακών Σπουδών, όταν, υπό την επίβλεψη του Κώστα Μουστάκα, ασχολήθηκα με τη καταγραφή ανθρωπωνυμικού υλικού. Οι πηγές με τις οποίες ήρθα σε επαφή με οδήγησαν στη βασική διαπίστωση ότι η εξέταση αυτών των στοιχείων μπορεί να μας δώσει πληροφορίες για δημογραφικές κατηγορίες όπως τα πληθυσμιακά μεγέθη, την κατανομή των ανθρώπων στον χώρο καθώς και τη δυνατότητα προσέγγισης της σύνθεσης του νοικοκυριού και της οικογένειας. Στόχος είναι η ανίχνευση της δημογραφικής εξέλιξης του αγροτικού και αστικού πληθυσμού σε συνδυασμό με τη μελέτη των οικονομικών και κοινωνικών δομών στον «αστικό» και τον αγροτικό χώρο της Θεσσαλίας.

Η εκπόνηση της διδακτορικής διατριβής στο τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων συνέβαλε στη διεύρυνση του οπτικού μου πεδίου. Κρίνω λοιπόν σκόπιμο να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου Χρήστο Σταυράκο, για τη συνεχή υποστήριξη, ενδιαφέρον και υπομονή που επέδειξε καθ' όλη τη διάρκεια των διδακτορικών μου σπουδών. Στάθηκε αρωγός, με την καθοδήγησή του, καθώς και τα σημαντικά σχόλια και προτάσεις του όλα αυτά τα χρόνια. Στον Κώστα Μουστάκα οφείλω πολλά. Καταρχάς, για την ολική συμβολή του στην επιλογή και οριοθέτηση του θέματος και την πολύτιμη βοήθεια που μου παρείχε, συμβάλλοντας καταλυτικά στη βελτίωση των αρχικών κειμένων. Επιπλέον, έθεσε ευγενώς στη διάθεσή μου αφενός τα δεδομένα του ανέκδοτου μέρους του καταστίχου BBA/MM 10 του 1454/ 55, σχετικά με τα ονόματα των Χριστιανών κατοίκων, καθώς και τα δεδομένα του ανέκδοτου κατάστιχου BBA/TT 36 του 1506, σε σχέση με θεσσαλικές πόλεις που απουσιάζουν από το προηγούμενο κατάστιχο, και αφετέρου αδημοσίευτα μέχρι στιγμής άρθρα του. Ο Μιχαήλ Κορδώσης προχώρησε σε χρήσιμες παρατηρήσεις στα τελικά στάδια της εργασίας, συμβάλλοντας στην βελτίωσή της.

Τη βοήθεια τους μου προσέφεραν οι υπεύθυνοι και οι υπάλληλοι των βιβλιοθηκών που χρησιμοποίησα, κυρίως της βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Κρήτης, και σε αυτό το σημείο θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα την Ελένη Κωβαίου, την Κάλλη Καραδάκη και τον Κώστα Παπαδάκη.

Θα ήθελα επίσης να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου για τις γόνιμες συζητήσεις και την έμπρακτη συμπαράστασή τους στους φίλους και συναδέλφους Γιώργο Βιολιδάκη, Χρήστο Μαλατρά, Μιχαήλ Σακελλάριο, Ηλία Σταμόπουλο, Γιάννη Φαντάκη, Νατάσσα Φιολιτάκη, Πένυ Φιολιτάκη, Μανόλη Χαλκιαδάκη.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να επισημάνω ό π οι ευθύνες για τις αδυναμίες και τις παραλείψεις της δουλειάς μου, βαραίνουν αποκλειστικά και μόνο τον γράφοντα.

Τέλος, ένα μεγάλο και θερμό ευχαριστώ οφείλω στην οικογένειά μου, για την αγάπη και τη συμπαράστασή όλα αυτά τα έτη: στους γονείς μου Εμμανουήλ και Ευαγγελία, και τον αδερφό μου, Κώστα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I.

1. ΓΕΝΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
ΜΕΡΟΣ Α΄: ΟΙ ΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΤΟΥΣ ΩΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ, ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ.	
2. Γενικές παρατηρήσεις	21
3. Το κύριο διοικητικό κέντρο και οι μετατοπίσεις του. Λάρισα - Νέαι Πάτραι - Τρίκαλα	42
4. Πόλεις και πολίσματα της Δυτικής Θεσσαλίας	112
5. Πόλεις και πολίσματα της Ανατολικής Θεσσαλίας	168
6. Πόλεις της περιοχής του Παγασητικού	197
7. Γενικές παρατηρήσεις επί των πόλεων της Θεσσαλίας	252
ΜΕΡΟΣ Β΄: ΤΑ ΧΩΡΙΑ ΤΗΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ (12ος - 15ος αι.)	
8. Εισαγωγικές παρατηρήσεις – Χωριά της ανατολικής Θεσσαλίας	260
9. Χωριά της δυτικής Θεσσαλίας	303
10. Χωριά της περιοχής του Παγασητικού	382
11. Γενικές παρατηρήσεις επί των χωριών της Θεσσαλίας	397
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	406
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	419

II.

ΠΙΝΑΚΕΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών, η γενικότερη κοινωνική, η οικονομική, και εν μέρει η δημογραφική, ιστορία του Βυζαντίου έχει διαφωτισθεί σε πολύ μεγάλο βαθμό από σειρά μελετών, είτε συνολικής φύσεως, είτε ειδικής επικέντρωσης, που έχει αποδώσει η βυζαντινολογική έρευνα. Οι βασικές δομές και οι γενικές εξελίξεις έχουν καταστεί σε πολύ μεγάλο βαθμό γνωστές. Βασική όμως διαπίστωση είναι οι αδυναμίες που συνεπάγεται η αποσπασματικότητα των πηγών και κατ' επέκταση η συνακόλουθη φύση των συμπερασμάτων. Η κατά το δυνατόν επαρκής κάλυψη των παραπάνω ευρείων θεματικών της βυζαντινής ιστορίας προϋποθέτει και την πραγματοποίηση τοπικά εστιασμένων μελετών, με αντικείμενο επιμέρους περιοχές, που τα συμπεράσματά τους μπορούν να συμβάλουν στη διαμόρφωση της γενικής εικόνας.

Η πραγματοποίηση τέτοιων μελετών, που να εστιάζουν στην κοινωνικο-οικονομική κατάσταση επιμέρους περιοχών του βυζαντινού χώρου, και η δυνατότητα διεξαγωγής τους σε βάθος, είναι ιδιαίτερα δύσκολο εγχείρημα, αφού για τις περισσότερες περιοχές ελλείπουν οι κατάλληλες πηγές, δηλαδή τα έγγραφα, δημόσια και ιδιωτικά, που περιέχουν πληροφορίες δικαιοπρακτικής, περιουσιακής και γενικότερα οικονομικής φύσης. Σώματα εγγράφων της μέσης, αλλά κυρίως της ύστερης βυζαντινής περιόδου, σώζονται λίγα με χώρο αναφοράς συγκεκριμένες περιοχές. Δεν είναι τυχαίο ότι η υποδειγματική μελέτη περί της αγροτικής κοινωνίας και δημογραφίας του ύστερου Βυζαντίου, της Αγγελικής Λαΐου, έχει ως χώρο επικέντρωσης τη Χαλκιδική, που είναι η περιοχή με την πλουσιότερη σωζόμενη τεκμηρίωση από πλευράς βυζαντινών εγγράφων.

Μία άλλη περιοχή, για την οποία διατηρείται κάποια αρχειακή τεκμηρίωση βυζαντινής εποχής, οπωσδήποτε λιγότερο πλούσια από αυτή της Χαλκιδικής και της ανατολικής Μακεδονίας, αλλά σε κάθε περίπτωση υπαρκτή, είναι και η περιοχή της Θεσσαλίας. Όπως θα φανεί στη βιβλιογραφική επισκόπηση που ακολουθεί, ο τομέας της γενικότερης κοινωνικο-οικονομικής και δημογραφικής ιστορίας της περιοχής αφήνει ακόμη πολλά περιθώρια για εκτενή έρευνα και μελέτη σχετικών ζητημάτων. Μία τέτοια έρευνα σε σχέση με το θεσσαλικό χώρο καθίσταται ευχερέστερη λόγω της σχετικά πρόσφατης δημοσίευσης (2001), ενός πολύ πρώιμου οθωμανικού φορολογικού καταστίχου, από τα παλαιότερα που σώζονται, του έτους 1454/55, δηλαδή εξήντα χρόνια μετά την κατάκτηση της περιοχής, που τα δεδομένα του και η συνδυαστική χρήση του με βυζαντινές πηγές, αποκαλύπτουν σειρά όψεων του

θεσσαλικού χώρου, όπως θα ίσχυαν και κατά την προγενέστερη υστεροβυζαντινή περίοδο, καθώς και ιστορικές εξελίξεις αυτής της περιόδου.

Η μελέτη που ακολουθεί είναι μια μελέτη της θεσσαλικής κοινωνίας μεταξύ του 12^{ου} και του 15^{ου} αιώνα, με ειδικότερο αντικείμενο τη χωροταξική διάρθρωση αυτής της κοινωνίας, την κατανομή των ανθρώπων στον χώρο. Δηλαδή, το κατεξοχήν αντικείμενο της μελέτης είναι τα ανθρώπινα σύνολα της Θεσσαλίας, ο πληθυσμός της. Δεν πρόκειται για μια δημογραφική μελέτη, δεν μας απασχολούν ζητήματα φυσικής κίνησης του πληθυσμού, καθορισμού αριθμητικών δεικτών και τύπων, σύνθεσης της οικογένειας και του νοικοκυριού, αλλά εμπεριέχει και όψεις δημογραφικής φύσης. Ως κατανομή των ανθρώπων στον χώρο νοείται η διάκριση της παρουσίας και κατοίκησης των πληθυσμών στους επιμέρους χώρους της ευρύτερης περιοχής: πόλη - ύπαιθρος, πεδινά - ορεινά, με επισήμανση των παραγόντων και των προϋποθέσεων, οικονομικών και γενικότερα ιστορικών, που επέδρασαν στη διαμόρφωση αυτής της κατανομής. Επιπλέον, εξετάζονται οι όροι που διαμόρφωσαν την παρουσία διαφοροποιημένων ανθρώπινων συνόλων σε επιμέρους περιοχές, π.χ. χώροι κατοίκησης χριστιανικών έναντι μουσουλμανικών πληθυσμών κατά τον 15^ο αιώνα.

Ιστοριογραφική επισκόπηση

Στη μέχρι τώρα επιστημονική παραγωγή, με άρθρα γύρω από ειδικότερα θέματα ή μέσα σε εκτενέστερες μελέτες, έχουν τεθεί ορισμένα από τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η έρευνα της θεσσαλικής κοινωνίας. Εντούτοις, δεν είναι τυχαίο ότι ερευνητές όπως η Άννα Αβραμέα, ο Νίκος Νικονάνος, ο Donald Nicol και ο Paul Magdalino, οι οποίοι έχουν ασχοληθεί ενδελεχώς με τη θεσσαλική περίπτωση, έχουν αναφερθεί επανειλημμένως στις δυνατότητες περαιτέρω έρευνας σε ένα ευρύ πεδίο θεμάτων.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ο Τσοποτός εγκαινίασε την έρευνα για τη θεσσαλική κοινωνία, ξεκινώντας από τη βυζαντινή και φθάνοντας μέχρι την ύστερη οθωμανική περίοδο.¹ Επιχείρησε να περιγράψει τη θεσσαλική κοινωνία της υπαίθρου και τον τρόπο που δομείται γύρω από ένα πλαίσιο οικονομικών σχέσεων. Ενδιαφέρον έχει η προσπάθεια του να δει τις κοινωνικές ομάδες που συναποτελούν αυτό το σύστημα σε μια χρονική περίοδο που καλύπτει περίπου δέκα αιώνες. Το γεγονός αυτό καθιστά εκ των προτέρων δύσκολη της διερεύνηση εις βάθος, εντούτοις η εργασία του Τσοποτού εγκαινίασε μια σειρά ερευνών για τις οικονομικές και κοινωνικές δομές της

¹ ΤΣΟΠΟΤΟΣ, Γη και Γεωργία.

θεσσαλικής κοινωνίας. Εξάλλου, η επιλογή του συγκεκριμένου θέματος προκαλεί εντύπωση, λαμβάνοντας υπόψη την ελληνική ιστορική παραγωγή των αρχών του αιώνα. Στην Ελλάδα, μέχρι τη δεκαετία του 1920, η ενασχόληση με τη βυζαντινή περίοδο εν γένει, αποσκοπούσε κυρίως στην ενίσχυση της εθνικής ταυτότητας και καθοριζόταν από τις εκάστοτε ιδεολογικές ανάγκες. Η κυρίαρχη τάση έδινε βαρύτητα στην πολιτική ιστορία, αγνοώντας την ανάπτυξη της κοινωνικής ιστορίας. Σε αυτό το πλαίσιο, η προσπάθεια του Τσοποτού να σκιαγραφήσει τις βασικές παραμέτρους της θεσσαλικής αγροτικής κοινωνίας, τη μικρή και μεγάλη ιδιοκτησία, τις δημογραφικές τάσεις και τις σχέσεις των κοινωνικών ομάδων, παρά τις σημαντικές αδυναμίες, αποτέλεσε την αφετηρία για περαιτέρω αναλύσεις.

Η επόμενη συστηματική προσπάθεια ξεκινά ουσιαστικά τη δεκαετία του '60 με πρωτεργάτες τον Donald Nicol² και, λίγο αργότερα, την Άννα Αβραμέα,³ τον Paul Magdalino,⁴ τον Bozidar Ferjančič⁵ και τον Νίκο Νικονάνο.⁶ Εντύπωση προκαλεί ότι οι συγκεκριμένες προσεγγίσεις απείχαν χρονολογικά από την εργασία του Τσοποτού. Αυτό το ερευνητικό-βιβλιογραφικό κενό προσπάθησαν να καλύψουν μεμονωμένες προσπάθειες, όπως το άρθρο *Μεγάλοι και μικροί γαιοκτήμονες της Θεσσαλίας την εποχή των Παλαιολόγων*, του I. Sokolon, το 1923.⁷ Όπως ο ίδιος ομολογεί, έθεσε ως στόχο να ασχοληθεί με τους πιο σημαντικούς γαιοκτήμονες της Θεσσαλίας, μεταξύ 13^{ου}-15^{ου} αι. Ασχολήθηκε ιδιαίτερα με τις περιπτώσεις γνωστών οικογενειών ισχυρών γαιοκτημόνων, όπως εκείνες των Μαλιασσηνών, Στρατηγόπουλων και Γαβριηλόπουλων. Χρησιμοποιώντας το ορκομωτικό γράμμα του Μιχαήλ Γαβριηλόπουλου προς τους κατοίκους του Φαναρίου, κατέληξε ότι και στη θεσσαλική περίπτωση διαμορφώνεται ένας φεουδαρχικός κοινωνικός σχηματισμός, θεωρώντας ότι η γαιοκτησία στη Θεσσαλία παρουσίαζε περίπου τα ίδια χαρακτηριστικά με τις υπόλοιπες περιοχές της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Η συγκεκριμένη θέση είναι σαφές ότι εντάσσεται στην ευρύτερη προσπάθεια των σοβιετικών βυζαντινολόγων να καταδείξουν ότι οι φεουδαρχικές σχέσεις παραγωγής κυριαρχούν στη μεγαλύτερη διάρκεια της βυζαντινής ιστορίας (9^{ος}-15^{ος} αι.). Το θέμα αυτό εξάλλου σηματοδότησε την αντιπαράθεση των μαρξιστών και μη βυζαντινολόγων γύρω από το ζήτημα της ύπαρξης ή μη φεουδαρχίας στο Βυζάντιο.

² NICOL, *Meteora*.

³ ABPAMEA, *Θεσσαλία*.

⁴ MAGDALINO, *History*.

⁵ FERJANČIČ, *Tesalija*.

⁶ NIKONANOS, *Ναοί*.

⁷ Το άρθρο δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Vizantiiski Vremennik* (1923-26), 35-44. Αναδημοσιεύτηκε μεταφρασμένο από την Τέσσα Λεβέντη, το 1995, στο περιοδικό 'Θεσσαλικό Ημερολόγιο': (*Μεγάλοι και μικροί γαιοκτήμονες της Θεσσαλίας την εποχή των Παλαιολόγων*, *ΘΗΜ* 27 (1995), 65-72).

Ο Donald Nicol, στις αρχές της δεκαετίας του 1960, έθεσε στο επίκεντρο του ερευνητικού του ενδιαφέροντος τη μελέτη της μοναστικής πολιτείας των Μετεώρων σε μια διαχρονία, από τις απαρχές της, τον 11^ο αι., με την παρουσία των αναχωρητών, μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αι.⁸ Ο ίδιος παρατηρεί ότι η εν λόγω μελέτη μπορεί να λειτουργήσει ως εισαγωγή για το ζήτημα του μοναδικού φαινομένου των Μετεώρων, σε σχέση με το ιδεώδες του βυζαντινού μοναχισμού.⁹ Προς αυτή την κατεύθυνση, βαρύτητα δίνει στην ιστορική πορεία του συνόλου των μονών, ιδιαίτερα εκείνων που λειτούργησαν καταλυτικά στη διαμόρφωση του χαρακτήρα της πρώιμης φάσης των Μετεώρων, κάνοντας λόγο για τα προνόμια και τα περιουσιακά στοιχεία που τους παραχωρήθηκαν τόσο από τους βυζαντινούς όσο και από τους Σέρβους ηγεμόνες. Χρησιμοποιεί τις διαθέσιμες αφηγηματικές πηγές και τα έγγραφα υπέρ των σημαντικότερων μονών, δίνοντας ιδιαίτερη βαρύτητα στις μαρτυρίες πηγών, όπως το ‘Σύγγραμμα Ιστορικών’ ή ‘Χρονικόν των Μετεώρων’, το ‘Χρονικόν των Ιωαννίνων’, τους βίους του Αγ. Αθανασίου, των Νεκτάριου και Θεοφάνη (ιδρυτών της μονής Βαρλαάμ) και τις διαθήκες του Νείλου (Πρώτου της σκήτης) και των αδερφών Μάξιμου και Ιωάσαφ (ιδρυτών της μονής Ρουσάνου).¹⁰ Αξίζει να σημειωθεί ότι επισημαίνει τη δεσπότησα σημασία και άλλων μονών στον ευρύτερο θεσσαλικό χώρο, όπως της Πόρτα-Παναγιάς, του Αγ. Γεωργίου Ζαβλαντίων και της Λυκουσάδας (Θεομήτορος της Ελεούσης), αναδεικνύοντας τις επεκτατικές διαθέσεις του συνόλου σχεδόν των μονών, γεγονός που, κατά τον Nicol, είχε σημαντικές κοινωνικές και οικονομικές προεκτάσεις.¹¹

Σε αυτό το πλαίσιο, ο Ostrogorsky, με το άρθρο *Das Chrysobull des despoten I. Orsini für das Kloster von Lykusada*, ασχολήθηκε με τον θεσσαλικό χώρο, μελετώντας το χρυσόβουλο του δεσπότη Ιωάννη Ορσίνι, το 1332, για τη μονή Λυκουσάδας.¹² Διατύπωσε τη βασική του θέση ότι η βυζαντινή οικονομία, ήδη από τον 11^ο αιώνα, κινείται προς τη φεουδαρχία, ιδίως με το θεσμό της πρόνοιας. Οι διαδικασίες φεουδαλοποίησης επιταχύνθηκαν κατά την ύστερη περίοδο, δε θα καταλήξουν όμως σε μια αμιγώς φεουδαρχική κοινωνία δυτικού τύπου. Εντούτοις, οι εξελίξεις οδήγησαν σε ένα φεουδαρχικό κοινωνικό σχηματισμό που ο Ostrogorsky

⁸ NICOL, *Meteora*.

⁹ NICOL, *Meteora* ix.

¹⁰ NICOL, *Meteora* 70-87.

¹¹ NICOL, *Meteora* 36, 51, 58, 62, 65, 100, 115, 128, 147, 157.

¹² Το άρθρο δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Zbornik Radova Vizantoloskog Instituta* 11 (1968), 205-213.

αντιμετωπίζει αρνητικά και τον εκλαμβάνει ως ένδειξη παρακμής. Ιδιαίτερα για τη Θεσσαλία, έκανε λόγο για μια σημαντική ενίσχυση της μεγάλης ιδιοκτησίας, η οποία συνέβαλε στην παγίωση φεουδαρχικών δομών.¹³

Το 1974, δημοσιεύτηκε η διδακτορική διατριβή της Άννας Αβραμέα, που έθετε ως κύριο στόχο την έρευνα των κυριότερων όψεων της ιστορικής γεωγραφίας της βυζαντινής Θεσσαλίας. Λόγω ανεπάρκειας των βυζαντινών πηγών, η ερευνήτρια αναγνωρίζει το δυσχερές της εξαγωγής συμπερασμάτων όσον αφορά στις σχέσεις ανθρώπων και χώρου, τις κοινωνικές και οικονομικές δομές.¹⁴ Το γεγονός αυτό την ώθησε στην χρήση των αρχαιολογικών ευρημάτων και προς αυτή την κατεύθυνση είναι σημαντική η προσφορά της.¹⁵ Όσον αφορά στο ζήτημα της μελέτης των πόλεων, η ονομασία, η εξωτερική μορφή τους, η ιστορικότητά τους, δηλαδή η επιβίωση ή η εγκατάλειψή τους, με επικέντρωση στη μετάβαση μεταξύ πρώιμης και μέσης βυζαντινής περιόδου, και η ανάπτυξη λειτουργιών ως κέντρων πολιτικών, θρησκευτικών, εμπορικών και οι σχέσεις τους με τον περιβάλλοντα χώρο, αποτέλεσαν τις βασικές παραμέτρους της μελέτης της.¹⁶ Προβαίνει σε μια κατηγοριοποίηση των πόλεων, βάσει των διαθέσιμων ή μη αναφορών σε αφηγηματικά κείμενα και έργα αγιογραφικού περιεχομένου, πηγές γεωγραφικής, διοικητικής και εκκλησιαστικής προέλευσης, καθώς και διπλωματικά κείμενα και δημόσια και εκκλησιαστικά έγγραφα, ως ακολούθως: α) όσες αναφέρονται συνεχώς από τις πηγές από τον 4^ο μέχρι και τις αρχές του 13^{ου} αιώνα, β) όσες δεν αναφέρονται στις πηγές μετά τον 7^ο αιώνα και γ) όσες εμφανίζονται από τον 9^ο αιώνα.¹⁷ Σε αυτό το πλαίσιο, ιδιαίτερη σημασία έχει η μελέτη του οδικού δικτύου που εξασφάλιζε την επικοινωνία τόσο στο εσωτερικό της Θεσσαλίας όσο και με τις γειτονικές επαρχίες της Μακεδονίας, της Ηπείρου και των νοτιότερων περιοχών, ενώ μελέτησε και τις θαλάσσιες επικοινωνίες στο χώρο της Μαγνησίας, δεδομένα που καθιστούν την εργασία της μια σημαντική μελέτη υποβάθρου για την προτεινόμενη διατριβή. Το γεγονός ότι αναφέρεται σε ζητήματα ιστορικής γεωγραφίας και τοπογραφίας της πρώιμης και μέσης βυζαντινής εποχής, καθιστά σαφές ότι δεν εξετάζει ένα μεγάλο

¹³ Αναφέρει χαρακτηριστικά: *la Thessalie, terre des grands magnats latifondiaires* (OSTROGORSKY, *Féodalité* 93).

¹⁴ ABPAMEA, Θεσσαλία 185

¹⁵ AVRAMEA, *Péloponnèse* 13: Η Αβραμέα αναγνωρίζει τη σημασία ενσωμάτωσης των αρχαιολογικών ευρημάτων στη σύγχρονη έρευνα: *Il y a pourtant, depuis les dernières décennies, un renouveau considérable de la documentation archéologique et, comme le notait Paul Lemerle, «après le triomphe de la philologie nous assistons de nouveau a celui de l'archéologie au sens le plus large.*

¹⁶ ABPAMEA, Θεσσαλία 123.

¹⁷ ABPAMEA, Θεσσαλία 119-184.

μέρος των θεματικών που θα μας απασχολήσουν, επιπλέον η χρονική κατάληξη της έρευνάς της (12^{ος} αι.) συμπίπτει με τη χρονική αφετηρία της παρούσης μελέτης.

Την ίδια χρονιά, στο Βελιγράδι δημοσιεύτηκε το βιβλίο του Bozidar Ferjančić, *Tesalija u XIII I XIV veku* (Η Θεσσαλία κατά το 13^ο και 14^ο αιώνες).¹⁸ Το θετικότερο στοιχείο της μελέτης είναι η ενασχόληση με το ζήτημα της φεουδαρχίας στη Θεσσαλία. Αν και η ανάλυση ζητημάτων οικονομικής και κοινωνικής φύσης είναι επιφανειακή, εντούτοις θέτει ορισμένα προβλήματα που χρήζουν περαιτέρω επεξεργασίας.¹⁹ Προκειμένου να ενισχύσει τις απόψεις του για επικράτηση της φεουδαρχίας, ο Ferjančić, στους όρκους των Θεσσαλών αρχόντων και του Γουλιέλμου de la Roche προς τον Σέρβο Μιλούτιν το 1300, βλέπει μια επικράτηση του φεουδαρχικού συστήματος στην περιοχή της Θεσσαλίας.²⁰ Χρησιμοποιώντας ως παράδειγμα την οικογένεια των Μαλιασσηνών, ουσιαστικά υιοθετεί την άποψη του Ostrogorsky, σύμφωνα με την οποία, οι μεγαλογαιοκτήμονες μπορούσαν να πουλήσουν γη στους παροίκους τους, καταλήγοντας ότι υπάρχει μια νέα εξέλιξη στις τοπικές φεουδαρχικές σχέσεις.²¹ Στο ίδιο πλαίσιο, μελετώντας το έγγραφο του Μιχαήλ Γαβριηλόπουλου, του 1342, πιστεύει ότι, αν αυτό μελετηθεί στο πλαίσιο των αλλαγών των φεουδαρχικών συνθηκών στη Θεσσαλία κατά τους 13^ο και 14^ο αι., μπορεί να θεωρηθεί ως αποτέλεσμα των τοπικών συνθηκών και όχι δυτικών επιδράσεων, αντιμετωπίζοντας το *ως την τελευταία μαρτυρία για φεουδαρχισμό, ο οποίος επικρατούσε ανεξάρτητος στη Θεσσαλία*.²² Η μελέτη των πόλεων γίνεται στο πλαίσιο του ζητήματος της φεουδαρχίας στη Θεσσαλία, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι κατά τη διάρκεια της Λατινοκρατίας, της καταλανικής παρουσίας, της βυζαντινής κυριαρχίας, αλλά και κατά την περίοδο, στην οποία η Θεσσαλία υπήρξε αυτόνομο κρατίδιο, οι πόλεις αποτέλεσαν έδρα της πολιτικής εξουσίας, κέντρα εκκλησιαστικής διοίκησης και τόπος διαμονής ισχυρών οικογενειών. Ιδιαίτερη σημασία έχει η αναφορά σε τέσσερα έγγραφα του δεσπότη Ιωάννη Παλαιολόγου, μεταξύ των ετών 1267 και 1269, τα οποία αφορούν παραχωρήσεις προς τη μονή της Μακρινίτισσας. Αναφέρουν διοικητικούς αξιωματούχους της εποχής, ιδιαίτερα το λογοθέτη του δρόμου Βασίλειο Μετρητόπουλο, τον πιγκέρνη Αλέξιο Ραούλ και το μεγάλο δομέστικο Αλέξιο Καβαλάριο, δεδομένα που οδήγησαν τον Ferjančić στην διαπίστωση ότι η διάρθρωση της τοπικής διοίκησης είναι *τυπικώς*

¹⁸ FERJANČIĆ, *Tesalija*.

¹⁹ Περαιτέρω ανάλυση για το βιβλίο του Ferjančić εμπεριέχεται στη βιβλιοκρισία του Günter Weiss, η οποία δημοσιεύτηκε στον τόμο 10 του περιοδικού *Βυζαντινά*, στα γερμανικά.

²⁰ FERJANČIĆ, *Tesalija* 134.

²¹ FERJANČIĆ, *Tesalija* 82.

²² FERJANČIĆ, *Tesalija* 189.

όψιμη βυζαντινή (ιδιαίτερα ο κεντρικός ρόλος της «κεφαλής» ως διοικητικού αξιώματος).²³

Το 1976 ολοκληρώθηκαν δύο σημαντικές μελέτες. Στην Οξφόρδη, ο Paul Magdalino ασχολήθηκε με την πολιτική ιστορία της Θεσσαλίας,²⁴ περιλαμβάνοντας και τις οικονομικές και δημογραφικές εξελίξεις, ενώ στη Βιέννη, δημοσιεύτηκε η εργασία των Johannes Koder και Friedrich Hild, στον σχετικό με τη Θεσσαλία τόμο της *Tabula Imperii Byzantini*, όντας ουσιαστικά ένα ιστορικό λεξικό οικισμών και άλλων γεωγραφικών σημείων.²⁵

Ο Paul Magdalino, με την ανέκδοτη διδακτορική διατριβή *The History of Thessaly, 1266-1393*, διερευνώντας κατά κύριο λόγο τις πολιτικές εξελίξεις στη Θεσσαλία το 13^ο και 14^ο αι., αδρογραφεί στο βαθμό που του επέτρεπαν οι πηγές και τα δεδομένα του, τις δημογραφικές συμπεριφορές και τις ανισότητες που παρατηρούνται στη γεωγραφική κατανομή του πληθυσμού.²⁶ Θεωρεί ότι η σημασία των διαφορών αυτών είναι προφανώς μεγαλύτερη από τη σημασία μιας απλής οπτικής αντίθεσης: από αυτές εξαρτάται η κοινωνική ζωή στο σύνολό της. Βλέπει μια εντυπωσιακή αντίθεση, ήδη από τον 11^ο αι., ανάμεσα στην πυκνοκατοικημένη και εύπορη Ανατολική Θεσσαλία και στην αραιοκατοικημένη και υπανάπτυκτη Δυτική, την οποία εκλαμβάνει ως αποτέλεσμα του γεωγραφικού ανάγλυφου. Η Ανατολική Θεσσαλία ήταν πιο εύκολα προσβάσιμη από τη θάλασσα και από τη Θεσσαλονίκη, ενώ το εύκρατο κλίμα ευνοούσε τις καλλιέργειες των σιτηρών, των αμπελιών, των ελαιόδενδρων, περισσότερο απ' ό,τι στα μεγαλύτερα σε έκταση δυτικά τμήματα.²⁷ Η εικόνα αυτή ανατρέπεται τον 14^ο αιώνα, κατά τον οποίο φαίνεται να ενισχύεται σημαντικά το δυτικό τμήμα της Θεσσαλίας. Τα Τρίκαλα έγιναν το πολιτικό και εκκλησιαστικό κέντρο της περιοχής και εμφανίστηκε ένας μεγάλος αριθμός μονών στο Φανάρι και στους Σταγούς. Ο Magdalino ερμηνεύει αυτή την αλλαγή ως αποτέλεσμα των πολεμικών κυρίως γεγονότων, δηλαδή υποχώρηση πληθυσμού, αλλά και πολιτικών αρχών, σε μέρη λιγότερο προσβάσιμα και επιθυμητά, ως συνέπεια σειράς εισβολών και γενικότερα πολεμικών αναστατώσεων: καταλανική επιδρομή, συγκρούσεις μεταξύ Βυζαντίου και δεσποτών Ηπείρου – ηγεμόνων Θεσσαλίας,

²³ FERJANČIĆ, *Tesalija* 207, 285-286.

²⁴ MAGDALINO, *History*.

²⁵ KODER-HILD, *Thessalia*.

²⁶ Το 1989, δημοσιεύτηκε το άρθρο του *Between Romaniae: Thessaly and Epirus in the later Middle Ages*, στο περιοδικό *Mediterranean Historical Review*, το οποίο βασίστηκε στην ανέκδοτη διδακτορική διατριβή του (MAGDALINO, *Between Romaniae* 87-110).

²⁷ MAGDALINO, *History* 120-121.

σερβικές κατακτήσεις, οθωμανική κατάκτηση.²⁸ Στο πλαίσιο των δημογραφικών εξελίξεων, ο Magdalino θέτει το ζήτημα της εγκατάστασης ομάδων Βλάχων και Αρβανιτών στην περιοχή της Θεσσαλίας. Για την περίπτωση των Αρβανιτών, θεωρεί ότι πρέπει να τους αντιμετωπίσουμε ως ένα λαό με αυξανόμενη δυναμικότητα και φυσικά με επεκτεινόμενο ζωτικό χώρο, με αποτέλεσμα να βγουν από τις αρχικές ορεινές περιοχές τους και να ζητήσουν πρόσβαση στα πεδινά.²⁹ Ο Magdalino προσπαθεί να συσχετίσει τις πολιτικές με τις οικονομικές και δημογραφικές εξελίξεις, λαμβάνοντας υπόψη το γεωγραφικό ανάγλυφο, το κλίμα και το είδος των καλλιεργειών, και γεγονότα που περιέχουν ένα εκρηκτικό χαρακτήρα, όπως είναι οι εισβολές. Σε αυτό το πλαίσιο, με τη διαίρεση του δεσποτάτου της Ηπείρου, το 1267, το τμήμα που διεκδικούσε ο Ιωάννης ο Νόθος, αντιστοιχούσε στις δύο υπάρχουσες εκκλησιαστικές διοικήσεις, εκείνες της Λάρισας και των Νέων Πατρών, γεγονός που οδήγησε τον Magdalino στην υπόθεση ότι η πολιτική διαίρεση ακολούθησε την εκκλησιαστική. Αξίζει να σημειωθεί ότι αντιμετωπίζει τους καταλόγους που απαριθμούν και κατονομάζουν τους κατά τόπους επισκόπους ως αμφίβολης αξίας πηγή, αφού οι νέες και εφήμερες έδρες δεν καταγράφονταν πάντα, απόρροια σε μεγάλο βαθμό της συντηρητικής οργάνωσης της εκκλησίας, η οποία συνήθως έτεινε να αντικατοπτρίζει μια ιδανική παρά μια πραγματική κατάσταση.³⁰ Το γεγονός αυτό έχει σημασία για τη μελέτη των πόλεων της Θεσσαλίας, αν λάβουμε υπόψη την ανάπτυξη των λειτουργιών τους ως θρησκευτικών κέντρων, στοιχείο που, σύμφωνα με τις βυζαντινές αντιλήψεις, αποτελεί προσδιοριστικό στοιχείο των πόλεων. Το συγκεκριμένο ζήτημα θα μας απασχολήσει ενδελεχώς στο σχετικό κεφάλαιο για τις λειτουργίες των πόλεων και τις συναφείς βυζαντινές αντιλήψεις. Ως ουσιαστικότερη μαρτυρία για τον εντοπισμό των «αστικών» οικισμών, ο Magdalino δίνει μεγαλύτερη βαρύτητα στο χρυσόβουλο του Αλεξίου Γ΄ που παραχώρησε στη Βενετία το 1198 και στη Συνθήκη διαμελισμού της βυζαντινής αυτοκρατορίας (*Partitio Romaniae*) του 1204, κείμενα στα οποία αποτυπώνεται η πολιτική διαίρεση της Θεσσαλίας.³¹

Η εργασία των Johannes Koder και Friedrich Hild, *Hellas und Thessalia*, στη σειρά *Tabula Imperii Byzantini*, πρόκειται ουσιαστικά για ένα ιστορικό λεξικό οικισμών και άλλων γεωγραφικών σημείων.³² Είναι ενδιαφέρον ότι οι ερευνητές επιχειρούν μια πρώτη κατηγοριοποίηση των οικισμών και άλλων τοπωνυμίων

²⁸ MAGDALINO, *History* 122, 209.

²⁹ MAGDALINO, *History* 320-322.

³⁰ MAGDALINO, *History* 25.

³¹ MAGDALINO, *History* 326.

³² KODER-HILD, *Thessalia*.

(μονών, γεωγραφικών τοποθεσιών) που απαντούν ήδη από τη βυζαντινή περίοδο, είτε στα πλαίσια αφηγηματικών πηγών και βυζαντινών ή σερβικών εγγράφων, είτε με την εύρεση αρχαιολογικών καταλοίπων. Οι Koder-Hild επιχειρούν ετυμολογική ανάλυση κάθε τοπωνυμίου και προσπαθούν να το τοποθετήσουν στον χώρο, αναφέροντας τις μαρτυρίες από προγενέστερες βυζαντινές πηγές και κάνοντας χρήση των αρχαιολογικών ευρημάτων.

Από τα τέλη της δεκαετίας του '70, παρατηρείται μια συστηματοποίηση της έρευνας για τη βυζαντινή Θεσσαλία. Οι ερευνητές χρησιμοποιούν πλέον ευρέως, τα αρχαιολογικά ευρήματα ως ένα χρήσιμο εργαλείο, ιδιαίτερα για περιπτώσεις οικισμών ή άλλων σημείων, για τα οποία απουσιάζουν εντελώς μαρτυρίες αφηγηματικών πηγών και άλλων εγγράφων. Προς αυτή την κατεύθυνση, αξίζει να σημειωθεί η διδακτορική διατριβή του Νίκου Νικονάνου *Βυζαντινοί Ναοί της Θεσσαλίας*, δημοσιευμένη το 1979.³³ Παραθέτει τα κυριότερα βυζαντινά μνημεία της Θεσσαλίας, δίνοντας ιδιαίτερη βαρύτητα στους ναούς. Οι πληροφορίες σχετικά με τη χρονολόγηση, τις διαστάσεις των κτηρίων, την τεχνική και τα υλικά κατασκευής, μπορούν να οδηγήσουν σε συμπεράσματα για την κατανομή των ανθρώπων στον χώρο, τα πληθυσμιακά μεγέθη, τη διαμόρφωση του οικιστικού πλέγματος. Πέρα από τις επισημάνσεις που κάνει για την ανεπάρκεια της μέχρι τότε έρευνας, παραδέχεται ότι, αν και η ναοδομία της Θεσσαλίας, κατά τη βυζαντινή περίοδο, είχε σημειώσει μια σημαντική άνθιση, ο αριθμός των αρχαιολογικών ευρημάτων είναι σχετικά μικρός.³⁴ Γίνεται σαφές ότι πιθανές απαντήσεις σε θέματα διασποράς των οικισμών, σύνθεσης του πληθυσμού και γενικότερων οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων, εξαρτώνται από τις ανασκαφές, τα αποτελέσματα των οποίων δημοσιεύονται σε επιστημονικά περιοδικά, όπως το *Αρχαιολογικό Δελτίο* καθώς και τα *Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας*.

Οι Nicoara Beldiceanu και Petre S. Năsturel, το 1983, δημοσίευσαν στο περιοδικό *Byzantion* το άρθρο *La Thessalie entre 1454/55 et 1506*, επιδιώκοντας να φωτίσουν τις εξελίξεις στη Θεσσαλία το διάστημα μεταξύ 1454/55 και 1506. Τα χρονικά όρια της μελέτης τίθενται από τις απογραφές του 1454/55 και 1506 αντίστοιχα, οι οποίες χρησιμοποιούνται προκειμένου να τεθούν ζητήματα, όπως η διείσδυση των Οθωμανών στη Θεσσαλία, στα τέλη του 14^{ου} αιώνα, τα προνόμια των μοναχών των Μετεώρων και η εξέταση των πληθυσμιακών και οικονομικών δεδομένων των θεσσαλικών πόλεων. Όσον αφορά στη διείσδυση των Οθωμανών, οι Beldiceanu και

³³ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί.

³⁴ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί 142.

Năsturel θεωρούν ότι η προσάρτηση έγινε σε δύο φάσεις· στην πρώτη, γύρω στα 1385, ο Εβρενός Μπέης μαζί με έναν απροσδιόριστο αριθμό νομάδων εγκαταστάθηκαν στο θεσσαλικό χώρο. Αργότερα, το 1393, ο Μπαγιαζήτ Α΄ επέβαλε την κυριαρχία του σε όλη τη Θεσσαλία.³⁵ Σε σχέση βέβαια με τις παρατηρήσεις των δύο Ρουμάνων ιστορικών σχετικά με την τουρκική κατάκτηση της περιοχής, πρέπει να επισημανθεί ότι περιοχές της ανατολικής και παράλιας Θεσσαλίας επιστράφηκαν στο Βυζάντιο το 1403, ενώ βενετικά ερείσματα στον Παγασητικό διατηρούνταν μέχρι περίπου το 1470. Ο πληθυσμός, στην ύπαιθρο, απαρτιζόταν από Χριστιανούς, που διακρίνονται σε Έλληνες, Βλάχους και Αρβανίτες, ως επί το πλείστον αγρότες, ενώ οι Μουσουλμάνοι ήταν εγκαταστημένοι κυρίως στις πόλεις και απασχολούνταν με τη βιοτεχνία και το εμπόριο.³⁶ Η εξέταση των οικονομικών δεδομένων αποκαλύπτει τη βαρύνουσα σημασία των βιοτεχνικών και εμπορικών δραστηριοτήτων, ενώ προκύπτει η γενικότερη κυριαρχία της αγροτικής παραγωγής, ιδιαίτερα δημητριακών και αμπελιών.³⁷ Σε αυτό το πλαίσιο γίνεται λόγος για τα οικονομικά προνόμια που εξασφάλισαν οι μοναχοί των Μετεώρων από την εποχή του Μπαγιαζήτ Α΄ (1389-1394), τα οποία αντιμετωπίζονται ως ένδειξη συνεργασίας με τον κατακτητή.³⁸ Ενδιαφέρον προκαλεί και το ζήτημα των τιμαριωτικών παραχωρήσεων, κυρίως σε Μουσουλμάνους και δευτερευόντως σε Χριστιανούς, ενώ εντύπωση προκαλεί ότι στη Θεσσαλία, παρατηρείται κληρονομική μεταβίβαση των τιμαριών.³⁹

Είναι σαφές ότι το παραπάνω άρθρο έδωσε το έναυσμα για μια πιο συστηματική μελέτη των οικονομικών και δημογραφικών δεδομένων της Θεσσαλίας κατά την πρώιμη μεταβυζαντινή περίοδο. Ο Machiel Kiel, το 1996, δημοσίευσε τη μελέτη του *Das Türkische Thessalien: Etabliertes Geschichtsbild versus Osmanische Quellen. Ein Beitrag zur Entmythologisierung der Geschichte Griechenlands.*, στο συλλογικό τόμο *Die Kultur Griechenlands in Mittelalter und Neuzeit*.⁴⁰ Κάνει λόγο για τις δυσκολίες που προκύπτουν από τη μελέτη του καταστίχου ΒΒΑ/ΜΜ 10 (1454/55), ιδιαίτερα για το γεγονός ότι τα χωριά μιας περιοχής δεν καταγράφονται μαζί, σύμφωνα με τη γεωγραφική τους θέση, αλλά σύμφωνα με την κατάταξή τους ως τμήματα της σουλτανικής περιουσίας, ή ως άλλων φορολογικών εκχωρήσεων. Σημειώνει ότι το τμήμα του Πλαταμώνα είναι ατελές, αφού ορισμένα τμήματα του

³⁵ BELDICEANU, NASTUREL, Thessalie 108-118.

³⁶ BELDICEANU, NASTUREL, Thessalie 118-129.

³⁷ BELDICEANU, NASTUREL, Thessalie 132-143.

³⁸ BELDICEANU, NASTUREL, Thessalie 143-147.

³⁹ BELDICEANU, NASTUREL, Thessalie 132: Οι Beldiceanu και Năsturel λένε χαρακτηριστικά *un fait exceptionnel dans le système timarial ottoman*.

⁴⁰ KIEL, Türkische Thessalien.

καταλόγου έχουν χαθεί. Ο Kiel αναφέρει το κατάστιχο BBA/TT 36, χρονολογούμενο το έτος 912 της Εγίρας (=1506/7), αποτελούμενο από 1300 σελίδες, με δεδομένα για περιοχές που απουσιάζουν από το κατάστιχο MM 10.⁴¹ Επικαλούμενος την περίπτωση της Λάρισας, θεωρεί ότι οι συνθήκες αναστάτωσης, πριν την οθωμανική κατάκτηση, έπληξαν περισσότερο τον χώρο της ανατολικής Θεσσαλίας, σε σχέση με τη δυτική, γεγονός που επιβεβαιώνεται από τα πληθυσμιακά δεδομένα του 1454/55, από τα οποία προκύπτει ότι η πλειονότητα των κατοίκων της Δυτικής Θεσσαλίας ήταν Χριστιανοί.⁴² Για το 16^ο αιώνα, ο Kiel θεωρεί ότι πρέπει να υπήρξαν άλλα τρία κατάστιχα, των ετών 1521, 1539/40 και 1569/70. Εκείνο του 1539/40 χάθηκε, του 1521 είναι ατελές, ενώ του 1569/70 διατηρείται ολόκληρο, διαιρεμένο σε δύο τόμους (Άγκυρα, Γενική Διεύθυνση Αρχείων).⁴³ Προς αυτή την κατεύθυνση, χρησιμοποιεί δεδομένα, με αφετηρία το κατάστιχο BBA/MM 10, μεταξύ άλλων, για τους οικισμούς της Αγιάς, Τυρνάβου, Βαθυρέματος, Δέσιανης, Θανάτου, Κουκουράβας/ Αμυγδαλής, Σελίτσανης/ Ανατολής, Νιβόλιανης/ Μεγαλόβρυσου, Βουλγαρινής/ Έλαφου, Ποταμιάς, Κεραμιδίου κ.α. Θίγει το γεγονός ότι ο χριστιανικός πληθυσμός ασχολούνταν κυρίως με τη γεωργία, ενώ ο μουσουλμανικός εμπλεκόταν με εμπορικές και βιοτεχνικές δραστηριότητες, για να καταλήξει ότι τα οικονομικά δεδομένα της περιοχής αποκαλύπτουν μια ραγδαία αναπτυσσόμενη οικονομία, τουλάχιστον μέχρι τα τέλη του 16^{ου} αιώνα.⁴⁴

Το 1996, δημοσιεύτηκε το βιβλίο του Αντώνη Ρίζου *Wirtschaft, Siedlung und Gesellschaft in Thessalien im Übergang von der byzantinisch-fränkischen zur osmanischen Epoche*.⁴⁵ Πρόκειται για μικρή σε έκταση, περιληπτική ουσιαστικά σύνθεση προγενέστερης βιβλιογραφίας. Βαρύτητα δίνεται στην εξέταση οικισμών που εντάσσονται στην κατηγορία των κάστρων, των οποίων η εξέλιξη και η συνακόλουθη ανάδειξη αστικών λειτουργιών, καταδεικνύει τη σημασία τους. Εδώ εντάσσει τις πιο σημαντικές πόλεις της Θεσσαλίας, δηλαδή τις περιπτώσεις των Τρικάλων, Φαναρίου, Δημητριάδος, Πτελεού, Φαρσάλων, Δομοκού, Ζητουνίου, Δαμασίου, Λάρισας και Νέων Πατρών. Χρησιμοποιώντας δεδομένα από το άρθρο των Nasturel-Beldiceanu, ο Ρίζος θεωρεί ότι η οθωμανική κατάκτηση λειτούργησε

⁴¹ KIEL, Türkische Thessalien 117.

⁴² KIEL, Türkische Thessalien 118-119.

⁴³ Τον προβληματισμό του για τις συνθήκες πρόσβασης και εργασίας στα Αρχεία της Άγκυρας, ο Kiel τον επαναδιατυπώνει στο άρθρο, το οποίο δημοσίευσε με τη συνεργασία των Κ. Αγραφιώτη και Στ. Γουλούλη, *Επίσημες τουρκικές πηγές για τη μοναστηριακή ζωή και τα μοναστήρια της Ανατολικής Θεσσαλίας κατά τον 16^ο αιώνα. Το κοινωνικό και οικονομικό υπόβαθρο*, ιδιαίτερα στις σελ. 72-73 (KIEL, Τουρκικές πηγές 67-101).

⁴⁴ KIEL, Türkische Thessalien 178.

⁴⁵ RIZOS, Wirtschaft.

υπέρ της οικιστικής και της πληθυσμιακής ανάπτυξης στην ευρύτερη περιοχή.⁴⁶ Την ίδια στιγμή, υιοθετεί την άποψη του Magdalino, κάνοντας λόγο για την ενίσχυση του δυτικού τμήματος της Θεσσαλίας, ήδη από τον 14^ο αιώνα.⁴⁷ Θεωρεί μείζονος σημασίας την παρουσία των Ιταλών εμπόρων στην ανάπτυξη του εμπορίου και στη συνακόλουθη αύξηση της παραγωγής, λόγω της αυξημένης ζήτησης.⁴⁸ Την ίδια χρονιά, στο άρθρο *Γεωργικές εκμεταλλεύσεις στη Μεγαλοβλαχία το 14^ο αιώνα*, ασχολείται με την αγροτική παραγωγή και την αυξημένη εμπορική δραστηριότητα, λόγω της παρουσίας των Ιταλών, δίνοντας βαρύτητα στην υφιστάμενη εργατική δύναμη. Υιοθετεί την άποψη του V.A. Smetanin σύμφωνα με την οποία, *οι προσκαθήμενοι υπήρξαν εξαρτημένοι γεωργοί, άνθρωποι δηλαδή χωρίς πρόσβαση στην όποιας μορφής εξουσία, των οποίων η κοινωνική και οικονομική θέση ήταν υποδεέστερη από τη θέση... των παροίκων.*⁴⁹

Το 2004, ο Βασίλης Σπανός επιχειρήσε να παρουσιάσει την ιστορική πορεία 300 οικισμών που καλύπτουν τον χώρο της Βορειοδυτικής Θεσσαλίας από τον 14^ο έως και τον 19^ο αιώνα.⁵⁰ Ο ίδιος διευκρινίζει ότι επελέγη ο συγκεκριμένος χώρος λόγω γειτνίασης με το μοναστικό κέντρο των Μετεώρων, με αποτέλεσμα να υπάρχει πληθώρα πηγών από τις εν λόγω μονές.⁵¹ Το πόνημά του έχει το χαρακτήρα ενός ιστορικού λεξικού οικισμών της περιοχής, και μολονότι επικεντρώνεται κυρίως στη νεότερη ιστορία, προχωράει σε καταγραφή των οικισμών που απαντούν σε πηγές της βυζαντινής εποχής, γεγονός που υποδεικνύει ότι είναι βυζαντινής προέλευσης.⁵² Ο Σπανός έχει υπόψη την έκδοση του οθωμανικού καταστίχου του 1454/55 και χρησιμοποιεί τα σχετικά δεδομένα προκειμένου να επισημάνει τις περιπτώσεις των οικισμών που απαντούν σε αυτό. Έτσι, παρουσιάζονται στοιχεία για την αρχαιότητα των οικισμών και τον χρόνο διάλυσης των μη υπαρχόντων.⁵³ Μελετώντας τις μοναστηριακές *προθέσεις*, που όμως χρονολογούνται στο σύνολό τους στη μεταβυζαντινή εποχή, και εμπεριέχουν τα ονόματα των προσώπων που συνεισέφεραν υπέρ μιας μονής, ο Σπανός επιχειρεί μια καταγραφή ανθρωπωνυμίων, η οποία επιτρέπει τη στροφή της έρευνας και σε προσωπογραφικές κατευθύνσεις.

⁴⁶ RIZOS, Wirtschaft 2.1.1. Τη συγκεκριμένη θέση αναδιατυπώνει στην ανακοίνωση *Οικισμοί στη μεσαιωνική Θεσσαλία*, στο 1^ο Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας, το 2006 (RIZOS, Οικισμοί 483-490).

⁴⁷ RIZOS, Wirtschaft 2.7.1

⁴⁸ RIZOS, Wirtschaft 1.7.2.

⁴⁹ RIZOS, Γεωργικές εκμεταλλεύσεις 44.

⁵⁰ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί

⁵¹ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 5.

⁵² ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 98.

⁵³ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 8-9.

Σε σχέση με την περιοχή του Παγασητικού, ο Γεώργιος Κουλουράς, με την ανέκδοτη διδακτορική διατριβή του *Η περιοχή του Παγασητικού κατά τους μέσους χρόνους (Α-ΙΔ αι.)*, έριξε βαρύτητα στη διεξόδυση του ιταλικού εμπορικού στοιχείου, εκμεταλλευόμενος την ύπαρξη των βενετικών εγγράφων που περιλαμβάνονται στην έκδοση των *Morozzo della Rocca* και *Lombardo*, των επιστολών του πάπα Ιννοκέντιου Γ΄ προς τους λατίνους ιεράρχες της περιοχής, και των εγγράφων που αφορούν στις δύο μεγαλύτερες μονές, της Μακρινίτισσας και της Νέας Πέτρας.⁵⁴ Το χρονολογικό πλαίσιο της μελέτης εκτείνεται σε διάστημα έντεκα αιώνων, από τον 4^ο περίπου μ.Χ. αιώνα μέχρι τα τέλη του 14^{ου} αιώνα, οπότε συντελείται η κατάληψη του μεγαλύτερου μέρους του θεσσαλικού χώρου από τους Οθωμανούς. Πέρα από την χρήση των γραπτών πηγών, δυτικής ή βυζαντινής προέλευσης, ο Κουλουράς κάνει εκτεταμένη χρήση των διαθέσιμων αρχαιολογικών ευρημάτων, ενώ ενδιαφέρον παρουσιάζει η κατηγοριοποίηση των οικισμών ως εξής: α) *villa rustica* (τύπος χωριών που εμφανίζονται κατά την περίοδο της Ρωμαιοκρατίας, ως τον 3^ο αιώνα), β) εξαρτημένα χωριά (*χωρίο*), γ) ‘Μοναστικοί οικισμοί’ δ) πόλεις (οι οποίες, σύμφωνα με τον Κουλουρά, *αποτελούν την πιο αναπτυγμένη μορφή οικισμού αφού διέθεταν ισχυρά τείχη και αποτελούσαν τόπο διεξαγωγής των σπουδαιότερων θρησκευτικών, στρατιωτικών, διοικητικών και εμπορικών-βιοτεχνικών δραστηριοτήτων μιας ολόκληρης περιοχής*).⁵⁵

Σημαντικό είναι και το άρθρο του Γεωργίου Κουλουρά για το οδικό δίκτυο της Θεσσαλίας κατά τους Μέσους χρόνους,⁵⁶ που συμπληρώνει τη σχετική προσέγγιση της Αβραμέα. Η έρευνά του απλώνεται σε δύο διακριτούς τομείς, τους χερσαίους και τους θαλάσσιους δρόμους. Ως το σπουδαιότερο χερσαίο δρόμο, θεωρεί τον άξονα που περνούσε μέσα από τις πεδιάδες της Λάρισας και των Φαρσάλων, ο οποίος, μέσω Θαυμακού/ Δομοκού και Ζητουνίου/ Λαμίας, κατέληγε στη Νότιο Ελλάδα.⁵⁷ Ένας δευτερεύων δρόμος περνούσε μέσα από τα στενά των Καναλιών, στις παρυφές του Κάτω Ολύμπου και κατέληγε στο σημερινό χωριό Γόννοι. Η παραλιακή οδός, διασχίζοντας τον Πηνειό, έφθανε στο Ομόλιο και περνούσε διαδοχικά από το Στόμιο, την Καρίτσα, το Κόκκινο Νερό και τον Αγιόκαμπο.⁵⁸ Η επαφή με τη Μακεδονία γινόταν αφενός από το στενό της Πέτρας, ανάμεσα στον Όλυμπο και τον Τίταρο, καταλήγοντας στην Ελασσόνα, και αφετέρου από το στενό της Πόρτας, ανάμεσα στα

⁵⁴ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 7-8.

⁵⁵ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 294-295.

⁵⁶ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Οδικό δίκτυο 133-143.

⁵⁷ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Οδικό δίκτυο 133-134.

⁵⁸ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Οδικό δίκτυο 134.

Καμβούνια και τον Τίταρο. Ένας τρίτος δρόμος δημιουργούνταν ανάμεσα στα υψώματα του όρους Χάσια, μια βορειοανατολική προέκταση της Πίνδου.⁵⁹ Στα δυτικά, η σύνδεση των Ιωαννίνων με τους Σταγούς και τα Τρίκαλα γινόταν μέσω του περάσματος στην περιοχή του Μετσόβου και ακολούθως κατά μήκος της άνω κοιλάδας του Πηνειού, βορειοδυτικά των Σταγών.⁶⁰ Η Νότια Ήπειρος και η περιοχή της Αιτωλοακαρνανίας συνδέονταν με το νοτιοδυτικό τμήμα της Θεσσαλίας από τις κοιλάδες του Πορταίτικου ποταμού, στην περιοχή της Πύλης, και του Πάμισου, κοντά στο σημερινό Μουζάκι. Στα νότια, ο κύριος δρόμος συνέπιπτε με έναν από τους δύο εθνικούς δρόμους που σήμερα εξυπηρετούν τη σύνδεση Λαρίσης-Αθηνών, διερχόμενος από το Θαυμακό και καταλήγοντας στο Ζητούνι.⁶¹ Στο εσωτερικό της Θεσσαλίας, ο σπουδαιότερος δρόμος συνέδεε τα Τρίκαλα με τη Λάρισα, ακολουθώντας πορεία παράλληλη με την κοιλάδα του Πηνειού, και κατέληγε στην περιοχή της Αγιάς. Νοτιότερα, η Δημητριάδα συνδέονταν με τη Λάρισα με τη «Βελεστινόστρατα», ενώ άλλο δρόμος συνέδεε το Βελεστίνο με την κοιλάδα των Τεμπών.⁶² Όσον αφορά στους θαλάσσιους δρόμους, μέχρι τον 7^ο αιώνα, πρωταγωνιστικός ήταν ο ρόλος των λιμανιών στις Φθιώτιδες Θήβες και τη Δημητριάδα, ενώ, μετά την παρακμή των Φθιώτιδων Θηβών, η Δημητριάδα αποτέλεσε ενδιάμεσο εναλλακτικό σταθμό στον θαλάσσιο δρόμο από τη Ρώμη στην Κωνσταντινούπολη.⁶³ Ο Κουλουράς θεωρεί ότι η εντατικοποίηση της αγροτικής παραγωγής που δρομολογήθηκε από τη βενετική εμπορική δραστηριότητα, προκάλεσε την άνθιση του Αλμυρού, ο οποίος αποτέλεσε έναν από τους σπουδαιότερους ενδιάμεσους σταθμούς στον θαλάσσιο δρόμο από και προς την Κωνσταντινούπολη.⁶⁴ Μετά την κατάληψη της Δημητριάδος και του Αλμυρού από τους Καταλανούς, το 1307, ο Πτελεός ήταν το μοναδικό λιμάνι της περιοχής στη διάθεση των Βενετών, τουλάχιστον μέχρι τα μέσα του 14^{ου} αιώνα.⁶⁵

Περιεχόμενο και στοχεύσεις της έρευνας

Όπως διαπιστώνεται από την επισκόπηση που προηγήθηκε, τις περισσότερες μελέτες που αναφέρονται στην ιστορία της υστεροβυζαντινής Θεσσαλίας, τις έχει απασχολήσει κυρίως η πολιτική ιστορία. Ζητήματα κοινωνίας, οικονομίας,

⁵⁹ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Οδικό δίκτυο 135-136.

⁶⁰ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Οδικό δίκτυο 137.

⁶¹ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Οδικό δίκτυο 137.

⁶² ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Οδικό δίκτυο 138.

⁶³ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Οδικό δίκτυο 138-139.

⁶⁴ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Οδικό δίκτυο 139.

⁶⁵ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Οδικό δίκτυο 141.

πληθυσμού κ.ο.κ. θίγονται κυρίως περιληπτικά και αποδίδεται η γενική τους εικόνα, όπως προκύπτει από τη γενικότερη θεώρηση της ιστορίας της περιοχής. Η μελέτη με την οποία κυρίως διαλέγεται η παρούσα είναι αυτή του Magdalino, από την οποία προκύπτει η γενική εικόνα της πλουσιότερης, παραγωγικότερης, και μέχρι ενός χρονικού σημείου πιο αναπτυγμένης ανατολικής Θεσσαλίας σε σχέση με τη δυτική, και στη συνέχεια της μετατόπισης πληθυσμού και πολιτικών επικέντρων προς τη δυτική Θεσσαλία, λόγω των πολεμικών αναστατώσεων. Η θέση αυτή, που γίνεται αποδεκτή και από τους Kiel και Ρίζο, βάσει της γενικής εικόνας που προκύπτει και από τις οθωμανικές πηγές, αποτελεί την αφετηρία της προσέγγισης που ακολουθεί. Γενικευτικά διατυπωμένη όπως εκφέρεται, θα εξετασθεί υπό το πρίσμα μίας σε βάθος έρευνας, με εκτενή χρήση όλων των πηγών και τεκμηρίων βυζαντινής εποχής σε συνδυασμό με το παλαιότερο οθωμανικό κατάστιχο, το BBA/MM 10 του 1454/55. Η έρευνα αυτή μπορεί αφενός να διαφωτίσει τη θέση του Magdalino στις λεπτομέρειές της, αφετέρου να δείξει τα όποια πεδία μερικής αναθεώρησής της.

Όπως έχει ήδη επισημανθεί, το βασικό αντικείμενο της έρευνας είναι η κατανομή των ανθρώπων στον χώρο, δηλαδή η κατανομή του πληθυσμού βάσει του γεωγραφικού και, κατ' επέκταση, του κοινωνικο-οικονομικού περιβάλλοντος. Η κατανομή του πληθυσμού σε «αστικές» και αγροτικές περιοχές, καθώς και σε πεδινές και ορεινές περιοχές, μπορεί να συσχετιστεί με τις ισχύουσες τότε κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες και τις δυνατότητες για συγκεκριμένες οικονομικές δραστηριότητες, απότοκο των περιορισμών από τα χαρακτηριστικά του εδάφους. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται η μελέτη των οικισμών, με βασικό ζητούμενο την ιστορική πορεία τους και την ανίχνευση των ιστορικών συνθηκών που επηρέασαν τη διαμόρφωση του οικιστικού πλέγματος. Ο βασικός στόχος θα είναι η μελέτη των οικισμών ως μέσου για την προσέγγιση της ανθρωπογεωγραφίας. Η μελέτη της ιστορικότητας των οικισμών που είναι γνωστοί από τα δεδομένα του 15^{ου} αιώνα και η αναγωγή της σε προγενέστερες εποχές, μπορεί να επιχειρηθεί και μέσα από έμμεσες μαρτυρίες όπως η φύση του τοπωνυμίου ή η σύνθεση του πληθυσμού, όταν φυσικά δεν υπάρχουν άμεσες αναφορές πηγών προγενέστερης εποχής ή αρχαιολογικά κατάλοιπα.

Συμπληρωματικά, η εξέλιξη των πληθυσμιακών μεγεθών είναι δυνατό να διερευνηθεί μέσα από την εξέλιξη και τη δυναμική του οικιστικού πλέγματος, μέσα δηλαδή από τον εντοπισμό φάσεων ίδρυσης, ανάπτυξης ή, από την άλλη, συρρίκνωσης και εγκατάλειψης οικισμών, ακόμα και αν δεν είναι δυνατή η παράθεση ποσοτικών δεδομένων. Στην ενότητα αυτή θα εξεταστεί και το φαινόμενο της

«μεγάλης δημογραφικής κρίσης» του 14^{ου} αιώνα, με στόχο τον εντοπισμό των στοιχείων που δείχνουν την εκδήλωσή της στον θεσσαλικό χώρο, καθώς και την ένταση της κρίσης αυτής στη συγκεκριμένη περιοχή. Προς αυτή την κατεύθυνση, υπάρχουν δεδομένα, τα οποία είναι δυνατόν να προσφέρουν περαιτέρω πληροφορίες, όπως η ύπαρξη περιουσιακών στοιχείων, τα οποία χαρακτηρίζονται εξαιρετικά, γεγονός που μπορεί να εκληφθεί ως ένδειξη της μόνιμης ή της αυξανόμενης σπανιότητας των ανθρώπων, αλλά και η χρήση των προσωπογραφικών δεδομένων σε επίπεδο ονομαστικής, προκειμένου να αποκαλυφθεί είτε η διαχρονική παρουσία διαφόρων προσωπικών ονομάτων ή και οικογενειών, είτε η έλλειψή της, από την υστεροβυζαντινή περίοδο μέχρι και τα μέσα του 15^{ου} αιώνα, ως ένδειξη για την ύπαρξη ή όχι πληθυσμιακών συνεχειών.

Οι πηγές

Από πλευράς πηγών, για την περιοχή της Θεσσαλίας δεν σώζεται η χρησιμότερη ίσως βυζαντινή πηγή για τη μελέτη τέτοιων ζητημάτων, τα *πρακτικά*. Ωστόσο, οι μαρτυρίες των αφηγηματικών πηγών και η ύπαρξη άλλων τύπων βυζαντινών εγγράφων, προσφέρουν πληροφορίες, έστω και αποσπασματικές, οι οποίες, μαζί με τα δεδομένα του οθωμανικού καταστίχου, μπορούν να αποκαλύψουν προγενέστερες ιστορικές καταστάσεις, δεδομένου και του χρόνου σύνταξης του καταστίχου, πολύ κοντά στην οθωμανική κατάκτηση της Θεσσαλίας.

Οι αφηγηματικές πηγές, ιδιαίτερα τα ιστοριογραφικά κείμενα, παρέχουν πληροφορίες οι οποίες, δυστυχώς, είναι λίγες και αποσπασματικές, και προκύπτουν μόνο όταν η αφήγηση στρέφεται σε ζητήματα, κυρίως πολιτικού ενδιαφέροντος, που λαμβάνουν χώρα στην περιοχή της Θεσσαλίας. Ενδιαφέρον προκαλούν οι αναφορές σε σημαντικούς οικισμούς, ιδιαίτερα όταν γίνεται λόγος για τις πόλεις, τα κάστρα και τα φρούρια, τα πολίσματα και τα χωριά της περιοχής, γεγονός που συμβάλλει στην ιστορική διερεύνηση του οικιστικού πλέγματος (Ιωάννης Σκυλίτζης, Άννα Κομνηνή, Ιωάννης Τζέτζης, Γεώργιος Παχυμέρης, Γεώργιος Ακροπολίτης, Νικηφόρος Γρηγοράς, Ιωάννης Καντακουζηνός, Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, Δούκας). Αξίζει να σημειωθεί η διάκριση του ευρύτερου χώρου της Θεσσαλίας σε πεδινές και ορεινές περιοχές, ως στοιχείο μείζονος σημασίας για την ανάπτυξη συγκεκριμένων οικονομικών δραστηριοτήτων, αγροτικών και κτηνοτροφικών (Άννα Κομνηνή, Γεώργιος Παχυμέρης, Νικηφόρος Γρηγοράς, Ιωάννης Καντακουζηνός, Λαόνικος Χαλκοκονδύλης). Η διαμόρφωση του εδάφους είχε καταλυτικό ρόλο στην κατοίκηση του χώρου από επιμέρους πληθυσμιακές ομάδες, όπως προκύπτει από τις περιπτώσεις των Βλάχων (Άννα Κομνηνή, Γεώργιος Παχυμέρης, Λαόνικος Χαλκοκονδύλης) και

των Αρβανιτών (Ιωάννης Καντακουζηνός), αναδεικνύοντας τις ορεινές περιοχές της Θεσσαλίας ως χώρο κατοικούμενο κυρίως από το βλαχικό και το αρβανίτικο στοιχείο. Ενδιαφέρον προκαλεί η μαρτυρία του Ιωάννη Καντακουζηνού για εκδήλωση της πανώλης το 1348 και θεώρησή της ως παράγοντα που διευκόλυνε τη σερβική κατάκτηση της περιοχής.⁶⁶ Πρόκειται για μια σπάνια μαρτυρία βυζαντινής πηγής για εκδήλωση επιδημίας σε δεδομένο χώρο και χρόνο, γεγονός που μπορεί να συνδεθεί με τις επιπτώσεις της δημογραφικής κρίσης.

Στην κατηγορία των αφηγηματικών πηγών εντάσσονται και άλλα κείμενα, με συγκεκριμένο περιεχόμενο, τα οποία ασχολούνται με τον χώρο της Θεσσαλίας. Το *Στρατηγικόν* του Κεκαυμένου, του 11^{ου} αιώνα, παράλληλα με τις αναφορές του σε πόλεις και κάστρα της Θεσσαλίας, περιλαμβάνει αναφορές σε οικονομικές δραστηριότητες, ιδιαίτερα αγροτικές και κτηνοτροφικές, επιμέρους πληθυσμιακών ομάδων, και, σε αυτό το πλαίσιο, κάνει εκτενείς αναφορές στους πληθυσμούς των Βλάχων, οι οποίοι εμπλέκονται με την κτηνοτροφία.⁶⁷ Ανάλογες πληροφορίες προσφέρει το περιηγητικό κείμενο του Βενιαμίν εκ Τουδέλης, του 12^{ου} αιώνα, το οποίο, πέρα από τους Βλάχους, κάνει λόγο για τις Εβραϊκές κοινότητες της περιοχής και για τις εγκαταστάσεις Ιταλών, ιδιαίτερα στην περιοχή της Μαγνησίας.⁶⁸ Ο Άραβας γεωγράφος Edrisi αναφέρεται σε σημαντικούς οικισμούς της Θεσσαλίας.⁶⁹

Άλλη σημαντική κατηγορία πηγών είναι τα έγγραφα Βυζαντινών και Σέρβων ηγεμόνων υπέρ των σημαντικότερων μονών της περιοχής. Συγκεκριμένα, τα έγγραφα αφορούν τις μονές της Ολυμπιώτισσας,⁷⁰ της Πόρτα-Παναγιάς,⁷¹ της Λυκουσάδας,⁷² του Αγ. Γεωργίου Ζαβλαντιών,⁷³ της Μακρινίτισσας,⁷⁴ της Νέας Πέτρας⁷⁵ και τις μονές των Μετεώρων.⁷⁶ Το περιεχόμενο των εγγράφων είναι αποκαλυπτικό όσον

⁶⁶ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ III 147.

⁶⁷ ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 68.

⁶⁸ ΒΕΝΙΑΜΗΝ ΕΚ ΤΟΥΔΕΛΗΣ 11, 14, 63, 64.

⁶⁹ EDRISI, Géographie 292, 294, 296.

⁷⁰ ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ, Ολυμπιώτισσα.

⁷¹ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χρυσόβουλο 24-26. MM V, 260-261/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ορκωμοτικών Γράμμα 40-41. ΗΕΥΖΕΥ, Jugement 302-317/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 7-31. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 106-108.

⁷² MM V 253-256, 260-261. SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 152-161. CARILE-CAVALLO, Crisobollo 81-126. BEES, Fragments 479-486. ΛΑΜΠΡΟΣ, Σιγίλλιον 174-178. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφο Λυκουσάδος 479-528. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ορκωμοτικών Γράμμα 40-41.

⁷³ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 162-167, 216-229, 226, 250-257. ΒΕΗΣ, Γράμματα 55-58, 62-84.

⁷⁴ MM IV 330-332, 342-344, 384-385, 385-386, 386-387, 387-388, 388-389, 389, 345-349, 349-352, 357-361, 376-379, 390, 420-421, 426-430.

⁷⁵ MM IV 333-336, 363-366, 366-369, 371-376, 391-393, 393-396, 396-399, 399-402, 402-404, 404-407, 407-409, 410-411, 414-415, 415-416, 417-418, 422-423, 423-424, 424-426.

⁷⁶ ΒΕΗΣ, Γράμματα 5-100. ΒΕΗΣ, Συμβολή 101-332. ΒΕΗΣ, Χειρόγραφο Μετεώρων. ΛΑΜΠΡΟΣ, Συμβολαί 49-156. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χειρόγραφο Μετεώρων. Του Ιδίου, Χειρόγραφο Μετεώρων-Ιστορική επισκόπηση 35-87. Του Ιδίου, Ιστορική Τεκμηρίωση 101-134.

αφορά στην παραχώρηση και ανανέωση προνομίων υπέρ των εν λόγω μονών, με την απαρίθμηση των περιουσιακών στοιχείων τους στην ύπαιθρο και τον «αστικό» χώρο. Προς αυτή την κατεύθυνση λειτουργεί και η παράθεση των φοροαπαλλαγών για συγκεκριμένες κατηγορίες προϊόντων, αποκαλύπτοντας την εμπλοκή των ντόπιων με ανάλογες οικονομικές δραστηριότητες. Η εκτεταμένη παροχή προνομίων και η επικύρωση παλαιότερων δείχνει την ανάγκη των βυζαντινών και σέρβων ηγεμόνων να κερδίσουν την εύνοια των μονών, γεγονός που επιβεβαιώνεται από την παροχή ανάλογων προνομίων στα μέσα του 15^{ου} αιώνα. Οι προσωπογραφικές και ανθρωπωνυμικές καταγραφές, αν και παρέχουν αποσπασματική μόνο πληροφόρηση, προσφέρουν μια εικόνα της φυσιογνωμίας του τοπικού πληθυσμού. Οι ίδιες πηγές κάνουν λόγο για ένα σημαντικό αριθμό οικισμών και τοπωνυμίων, παρέχοντας τη δυνατότητα μελέτης της εξέλιξης του οικιστικού πλέγματος και της χρήσης του χώρου. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα συγκεκριμένα έγγραφα έχουν δημοσιευθεί, ως επί το πλείστον, από τους Miklosich-Müller,⁷⁷ Βέη,⁷⁸ Solonjev-Mosin,⁷⁹ Σκουβαρά⁸⁰ και Σοφιανό.⁸¹ Σημαντικές πληροφορίες παρέχει και μια σειρά βενετικών εγγράφων που περιλαμβάνονται στην έκδοση των Morozzo della Rocca και Lombardo,⁸² και οι επιστολές του πάπα Ιννοκέντιου Γ΄ προς τους Λατίνους ιεράρχες της περιοχής της Μαγνησίας.⁸³

Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στο οθωμανικό φορολογικό κατάστιχο του έτους 859 της εγίρας (22/12/1454- 10/12/1455), που διατηρείται στη συλλογή Maliyeden Müddever των Başba kanlık Arşivleri της Κωνσταντινούπολης με ταξινομικό αριθμό 10 (στο εξής θα δηλώνεται ως BBA/MM 10).⁸⁴ Πρόκειται για κρατικό έγγραφο που αποτυπώνει τα δεδομένα της φορολογικής απογραφής, φορολογούμενων προσώπων και εισοδημάτων, που διενεργήθηκε τότε. Οι πόλεις και τα χωριά καταχωρούνται, στο σύνολό τους ή τμηματικά, με βάση την ενότητα εκχώρησης φορολογικών προσόδων (χάσια, τιμάρια) στην οποία εντάσσονται. Καθώς πρόκειται για κατάστιχο

⁷⁷ MM I-V.

⁷⁸ BEES, Fragments 479-486. BEHŞ, Γράμματα 5-100. BEHŞ, Συμβολή 101-332. BEHŞ, Χειρόγραφα Μετεώρων.

⁷⁹ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich.

⁸⁰ ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ, Ολυμπιώτισσα.

⁸¹ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χειρόγραφα Μετεώρων. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χρυσόβουλο 24-26. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ορκωμοτικών Γράμματα 40-41. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 7-31. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 479-528.

⁸² MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, Documenti.

⁸³ ACTA INNOC., P.L. τ. 214-217.

⁸⁴ ΤΟΝΤΟΡΟΦ, Βαλκανική πόλη 17-18. LOWRY, Defterology 8-18: Τα οθωμανικά κατάστιχα διακρίνονται σε Tahrir Defterleri (εδώ υπάγεται το κατάστιχο MM 10), και ειδικότερα σε «αναλυτικά κατάστιχα» (mufassal), σε «περιληπτικά κατάστιχα» (icmal). Άλλες κατηγορίες καταστίχων είναι των καδήδων, τα κατάστιχα οικονομικού περιεχομένου που καταγράφουν τον κεφαλικό φόρο (cizye - defterleri) και οι απογραφές του πληθυσμού, συνήθως μόνο των αρρένων (nüfus defterleri).

αναλυτικού τύπου (mufassal), εμπεριέχεται ονομαστική καταγραφή των υπόχρεων φόρου προσώπων (άνδρες επικεφαλής νοικοκυριών, χήρες με δικό τους νοικοκυριό, και φορολογικά αυτόνομοι άγαμοι), που τεχνικά χαρακτηρίζονται "φορολογικές μονάδες", καθώς και των επιμέρους προϊόντων και οικονομικών δραστηριοτήτων, και γενικά των πηγών προέλευσης του φορολογικού εισοδήματος. Το κατάστιχο σώζεται σε αποσπασματική μορφή. Στην αρχική μορφή του περιελάμβανε ολόκληρο το σαντζάκι των Τρικάλων (Θεσσαλία - Στερεά Ελλάδα). Στη μορφή που σώζεται εμπεριέχει λίγο πολύ στο σύνολο τους τις πόλεις και περιφέρειες της Λάρισας, των Τρικάλων, του Φαναρίου, των Αγράφων, και πέραν του θεσσαλικού χώρου, τις περιοχές Δεσκάτης, Μετσόβου, χωριά της Πιερίας, Ραδοβιζίου (στα Τζουμέρκα), Καρπενησίου και ορεινής Ναυπακτίας (Κράβαρα). Έχουν χαθεί τα τμήματα του καταστίχου που εμπεριείχαν την πόλη της Ελασσόνας, την πόλη και το μεγαλύτερο μέρος της περιφέρειας των Φαρσάλων, καθώς και τη Μαγνησία στο σύνολό της.

Η συγκεκριμένη πηγή μας προσφέρει μια πλήρη εικόνα των περιοχών που περιλαμβάνει από πλευράς τοπογραφίας, οικονομίας και πληθυσμού, όπως αυτός αντιπροσωπεύεται από τις φορολογικές μονάδες. Αποκαλύπτονται σημαντικές όψεις της οικιστικής εξέλιξης στα μέσα του 15^{ου} αιώνα. Πέρα από τα τοπωνύμια, η λεπτομερής καταγραφή των χριστιανικών και μουσουλμανικών νοικοκυριών προσφέρει ακριβή δεδομένα για την πληθυσμιακή σύνθεση της περιοχής, ενώ η καταγραφή των φορολογητέων προϊόντων και το αντίστοιχο φορολογικό εισόδημα δίνει τα οικονομικά μεγέθη ανά οικισμό. Λόγω και της εγγύτητάς της στο χρόνο της οθωμανικής κατάκτησης, είναι δυνατό να αποκαλύψει προϋπάρχουσες ιστορικές πραγματικότητες.⁸⁵ Περιληπτική αναφορά των περιεχομένων και κάποιων βασικών δεδομένων του καταστίχου είχε γίνει από τους Beldiceanu και Nasturel στο προαναφερθέν άρθρο τους του 1983. Στη συνέχεια, το κατάστιχο εκδόθηκε το 2001 από τους Melek Delilbaşı και Muzaffer Arıkan, με εξαίρεση όμως τα ονόματα των Χριστιανών κατοίκων. Το πλήρες κείμενο του χειρογράφου συνοδεύει τον τόμο της έκδοσης ως πανομοιότυπο, και το ανέκδοτο μέρος του εκδίδει επί του παρόντος ο ιστορικός Κωνσταντίνος Μουστάκας. Στην παρούσα περιλαμβάνεται περιορισμένη χρήση του ανέκδοτου μέρους του καταστίχου, που παραχωρήθηκε ευγενώς από τον προαναφερθέντα.

Ένα δεύτερο μεταγενέστερο κατάστιχο, ίδιου τύπου με το προηγούμενο, που χρησιμοποιείται σε περιορισμένο βαθμό εδώ, είναι το υπ' αριθμό 36 της συλλογής

⁸⁵ BELDICEANU, Sources ottomanes 1, 10.

Tapu ve Tahrir των Βαξβakanlık Arşivleri της Κωνσταντινούπολης του έτους 1506 (στο εξής θα δηλώνεται ως BBA/TT 36). Αυτό το κατάστιχο είναι ανέκδοτο και περιληπτική αναφορά στο περιεχόμενο του γίνεται από τους Beldiceanu και Nasturel, καθώς και από τον Machiel Kiel, ενώ τα δεδομένα αυτού του καταστίχου που χρησιμοποιούνται στην παρούσα μελέτη, σε σχέση με θεσσαλικές πόλεις που απουσιάζουν από το προηγούμενο κατάστιχο, έχουν διατεθεί επίσης από τον κ. Μουστάκα.⁸⁶

Βασική πηγή πληροφόρησης συνιστούν επίσης τα υλικά κατάλοιπα, μνημεία και ευρήματα, τα οποία είναι δυνατόν να προσφέρουν πληροφορίες για την οικιστική εξέλιξη και τη χρήση του χώρου είτε συμπληρωματικά, σε σχέση με τις αναφορές των γραπτών πηγών, είτε σαν μόνη μαρτυρία, αν οι άλλες κατηγορίες πηγών σιωπούν. Προς αυτή την κατεύθυνση κατέστη επιτακτική η αποδελτίωση όλων των αναφορών από τα χρονικά του *Αρχαιολογικού Δελτίου*, αλλά και των υπόλοιπων βιβλιογραφικών δεδομένων που αφορούν τον χώρο της Θεσσαλίας.

Αυτό που γίνεται σαφές με μια πρώτη ματιά είναι ότι για την περίπτωση της Θεσσαλίας οι πληροφορίες είναι ποιοτικές μάλλον παρά ποσοτικές, τουλάχιστον όσον αφορά στις βυζαντινές πηγές, γεγονός που καθιστά δύσκολη τη διερεύνηση της θεσσαλικής κοινωνίας. Λόγω της ανεπάρκειας των βυζαντινών πηγών, ο μόνος τρόπος να ξεφύγουμε από ασαφείς και γενικές εκτιμήσεις, είναι η μελέτη σε μακρό χρονικό ορίζοντα, γεγονός που καθιστά επιτακτική την αναγωγή των δεδομένων από τα μέσα του 15^{ου} αιώνα σε προγενέστερες εποχές. Σε κάθε περίπτωση, η φύση των πηγών οριοθετεί το αντικείμενο της μελέτης, θέτοντας το ζήτημα της χρήσης τεκμηρίων που, σε ορισμένες περιπτώσεις, ξεφεύγουν από το στενό χρονικό πλαίσιο της εργασίας, ιδιαίτερα όταν απουσιάζουν εντελώς μαρτυρίες αφηγηματικών πηγών και άλλων εγγράφων.

⁸⁶ Τα «αναλυτικά κατάστιχα» δίνουν λεπτομερή ανάλυση των πηγών προέλευσης του φορολογικού εισοδήματος, και ονομαστική καταγραφή των υπόχρεων φόρου προσώπων. Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν τα δύο κατάστιχα, BBA/MM 10 και BBA/TT 36, που χρησιμοποιούνται στην παρούσα μελέτη. Τα «περιληπτικά κατάστιχα» του πληθυσμού, δίνουν συνολικούς μόνο αριθμούς φορολογούμενων προσώπων ("φορολογικές μονάδες") και συνολικό ποσό φορολογικής προσόδου. Άλλη πηγή πληροφόρησης είναι τα κατάστιχα των καδήδων, οι οποίοι, πέρα από την εφαρμογή του ιερού δικαίου, ήταν διοικητικοί εκπρόσωποι της κεντρικής εξουσίας. Η δικαιοδοσία τους επεκτεινόταν και σε ένα πλήθος ιδιωτικών υποθέσεων, όπως γάμους, διαζύγια, καταγραφές και επικύρωση περιουσιακών στοιχείων, διαχείριση βακουφίων. Ασκούσαν έλεγχο στις συντεχνίες και ήταν υπεύθυνοι για την εποπτεία της αγοράς, των παραγωγών και των εμπόρων στις πόλεις. Το γεγονός αυτό υποδεικνύει ότι τα κατάστιχά τους μπορούν να φωτίσουν ζητήματα της κοινωνικής και οικονομικής ζωής των πόλεων (TONTOROPOΦ, Βαλκανική πόλη 18. BELDICEANU, Ville 115-119).

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΟΙ ΠΟΛΕΙΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΤΟΥΣ ΩΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ, ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ

1. Γενικές παρατηρήσεις

Σε αυτό το σημείο, θα ήταν ενδιαφέρον να μελετηθούν ορισμένα χαρακτηριστικά των θεσσαλικών πόλεων, τα οποία σχετίζονται κυρίως με τη θέση, τις φάσεις ανάπτυξής τους, τις λειτουργίες τους ως οικονομικών, κρατικών και εκκλησιαστικών διοικητικών κέντρων. Σημαντική παράμετρος είναι σε ποιο βαθμό οι θεσσαλικές πόλεις ακολουθούν την ανάπτυξη των πόλεων του ευρύτερου βυζαντινού χώρου κατά την ύστερη περίοδο. Πέρα από τις τοπικές ιδιαιτερότητες, η παραπάνω σύγκριση προϋποθέτει την ύπαρξη γενικών μοντέλων, τα οποία θα περιλαμβάνουν κάποια βασικά χαρακτηριστικά που θα ανταποκρίνονται, ως ένα βαθμό, στο σύνολο των πόλεων, ιδιαίτερα στον χώρο της βαλκανικής χερσονήσου.

Για ένα ορισμό των πόλεων

Για την οικονομική ιστορία του Βυζαντίου, το φαινόμενο των πόλεων είναι πρωταρχικής σημασίας, αφού οι πόλεις ήταν ευαίσθητες στις εξελίξεις της αγροτικής οικονομίας και επηρέαζαν τις δομές και τις κατευθύνσεις αυτής. Η βασική διάκριση επί της οποίας θα κινηθεί το παρόν κεφάλαιο είναι ότι τις πόλεις μπορούμε να τις ορίσουμε βάσει δύο κριτηρίων¹: α) κριτήρια κοινωνιολογικού χαρακτήρα, τα οποία προτάθηκαν με γενικές αναφορές για τις λειτουργίες των προβιομηχανικών πόλεων και β) τι αντιλαμβάνονταν οι ίδιοι οι βυζαντινοί ως πόλη, σύμφωνα και με τους προσδιοριστικούς όρους που χρησιμοποιούσαν, όπως *πόλις*, *πολίχνη*, *πόλισμα*, *κάστρο*, *φρούριο* κ.α.

Καταρχάς, δεν είναι εύκολο να δοθεί ένας ακριβής ορισμός της πόλης, εξαιτίας των πολλαπλών λειτουργιών που μπορεί να επιτελεί ως οικονομικό, κρατικό και εκκλησιαστικό διοικητικό κέντρο. Ο E. Anthony Wrigley, στο άρθρο του *Urban*

¹ Χαρακτηριστική είναι η διαμάχη της Evelyne Patlagean (PATLAGEAN, Pauvreté) και του John Haldon (HALDON, Structuralist Approach 203-211) σχετικά με την εφαρμογή αναλυτικών κατηγοριών που προέρχονται από τη σύγχρονη εποχή, από ένα εκβιομηχανισμένο κοινωνικό σχηματισμό, στην προσπάθεια αναζήτησης κατηγοριών που προέρχονται από τις πηγές.

growth and agricultural change: England and the continent in the early modern period, μελετώντας την ανάπτυξη των πόλεων της Αγγλίας, κατέδειξε ότι ήταν ευαίσθητες στις εξελίξεις της αγροτικής οικονομίας, ως εκ τούτου, δεν μπορούσαν να οριστούν ως ξεχωριστές οντότητες από την οικονομία και την κοινωνία των οποίων αποτελούσαν μέρος.² Ο Paul Bairoch κατέληξε στις ακόλουθες προϋποθέσεις αστικοποίησης: α) επαγγελματική εξειδίκευση στις τέχνες και τη βιοτεχνία, β) παρουσία οχυρωματικών έργων που οριοθετούν τον αστικό χώρο, γ) όριο του ελάχιστου πληθυσμού ενός αστικού κέντρου, δ) πολεοδομική διαμόρφωση του χώρου και ε) μονιμότητα εγκατάστασης.³

Οι πρώτες συζητήσεις γύρω από τη μορφή των πόλεων, υπό την φεουδαρχία και τον καπιταλισμό, προήλθαν από τη Σχολή Ανθρώπινης Οικολογίας του Σικάγου, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.⁴ Ο Robert Park και ο Ernest Burgess έκαναν λόγο για ομογενείς περιοχές, βασισμένες στους λειτουργικούς διαχωρισμούς του εμπορίου, της βιομηχανίας και της κατοικίας, με αποτέλεσμα να προκύπτει μια πόλη με ομόκεντρες λειτουργικές ζώνες.⁵ Ο Sjoberg κάνει διάκριση ανάμεσα σε τρεις τύπους κοινωνικών σχηματισμών: α) παραδοσιακούς, β) φεουδαρχικούς και γ) βιομηχανικούς. Θεωρεί ότι οι πόλεις έχουν ως βασικά χαρακτηριστικά το μέγεθος, την πυκνότητα του πληθυσμού και τον επαγγελματικό καταμερισμό, ο οποίος, με τη σειρά του, οδηγεί στη δημιουργία κοινωνικών στρωμάτων.⁶

Στις δεκαετίες του 1950 και 1960, οι ιστορικοί, τόσο στις ΗΠΑ όσο και στην Ευρώπη, ανανέωσαν τη μελέτη των πόλεων, βασιζόμενοι στο παράδειγμα του Αμερικανού ιστορικού Richard Wade, ο οποίος χρησιμοποίησε τη συγκριτική μέθοδο σε ομάδες πόλεων που βρίσκονταν σε παρόμοια κατάσταση, με στόχο να αναδείξει τις ομοιότητες και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους.⁷ Την ίδια στιγμή, η εργασία του Stephan Thernstrom, ενός Αμερικανού ιστορικού, με τίτλο *Poverty and Progress*:

² WRIGLEY, *Urban Growth* 683-728. WRIGLEY, *Population* 1-14.

³ BAIROCH, *Cities* 8, 22.

⁴ Πιο αναλυτικά δεδομένα για τις επεξεργασίες της αστικής ιστοριογραφίας είναι δυνατό να αντλήσει κανείς από τον συλλογικό τόμο *Ευρωπαϊκή Αστική Ιστοριογραφία*, ιδιαίτερα στο εισαγωγικό κεφάλαιο των Λυδίας Σαπουνάκη-Δρακάκη και Μαριάνθης Κοτέα, με τίτλο *Αστική Ιστορία: μια νέα προσέγγιση του αστικού φαινομένου*.

⁵ PARK, BURGESS, MCKENZIE, *City* 50, 147.

⁶ SJOBERG, *City* 11-12. Ως προϋποθέσεις εμφάνισης των πόλεων, πρόβαλε τις ακόλουθες: α) μια οικολογική βάση (δηλαδή μια κατάλληλη τοποθεσία και ιδεατές κλιματολογικές συνθήκες, ώστε να υπάρχει η ανάλογη γεωργική παραγωγή, ιδιαίτερα στις φεουδαρχικές κοινωνίες, όπου ο συσχετισμός των πόλεων και της αγροτικής υπαίθρου αποτελεί προαπαιτούμενο), β) επαρκή τεχνολογική πρόοδο και γ) σύνθετη κοινωνική οργάνωση (κυρίως με την παρουσία μιας ανώτερης τάξης) (SJOBERG, *City* 27, 68, 76).

⁷ WADE, *Cities* xi-xx. WADE, *Slavery* 3-27.

Social Mobility in a Nineteenth-Century City, το 1964, έδωσε βαρύτητα στο ανώνυμο πλήθος των κατοίκων των πόλεων.⁸

Ο Άγγλος Asa Briggs, στο έργο του για τις Βικτωριανές πόλεις, χρησιμοποίησε την ίδια μέθοδο, δηλαδή, τη σύγκριση της διαδικασίας οικοδόμησης της πόλης, σε πέντε αγγλικές και μία αυστραλέζικη πόλη, συνδυάζοντας την έρευνα για γενικά μοντέλα με την προσοχή σε ότι ήταν μοναδικό και ιδιαίτερο στις συγκεκριμένες πόλεις.⁹ Μεγαλύτερη επίδραση άσκησε το βιβλίο του Άγγλου ιστορικού Harold Dyos, *Victorian Suburb: a Study of the Growth of Camberwell*, στο οποίο αναλυόταν η δημιουργία των νοτίων προαστίων του Λονδίνου.¹⁰ Ο στόχος του ήταν η μελέτη της πόλης στην ολότητά της, γεγονός που τον φέρνει πιο κοντά στην προσπάθεια δημιουργίας μιας ολικής ιστορίας, με την εφαρμογή της διεπιστημονικής προσέγγισης από τους Γάλλους ιστορικούς της σχολής των Annales.¹¹

Οι ιστορικοί της σχολής των Annales προτείνουν μια διεύρυνση του πεδίου της ιστορίας, με αποτέλεσμα οι πόλεις να καταστούν το κατάλληλο σκηνικό για την εφαρμογή της διεπιστημονικής προσέγγισης. Ο Ernest Labrousse, με το έργο *La crise de l'économie française à la fin de l'Ancien Régime et au début de la Révolution*, το 1944, προσπάθησε να αναδείξει το γεγονός ότι η οικονομική συγκυρία επέδρασε στη διαμόρφωση της επαναστατικής συγκυρίας.¹² Ο Jean-Claude Perrot με τη διατριβή του *Genèse d'une ville moderne, Caen au XVIIIe siècle*, κατέληξε ότι ο αστικός χώρος περικλείει όλα τα επίπεδα της πραγματικότητας: το οικονομικό, το κοινωνικό, το πολιτικό και το πολιτισμικό, καθιστώντας την πόλη εργαλείο ανάλυσης της κοινωνικής αλλαγής.¹³

Ιστοριογραφία της βυζαντινής πόλης

Στον χώρο των βυζαντινών ιστορικών, από τα τέλη της δεκαετίας του 1950, οι μελέτες είχαν στόχο να διερευνήσουν τις οικονομικές και κοινωνικές δομές των πόλεων και τη θέση των κοινωνικών ομάδων, που μέχρι τότε είχε αγνοήσει η έρευνα. Στο σημείο αυτό, πρέπει να τονιστεί ότι πρόθεση μας δεν είναι η ιστοριογραφική

⁸ THERNSTROM, Poverty 2. Ήδη στο εισαγωγικό σημείωμα εκφράζει την πρόθεσή του να ασχοληθεί με τις κοινωνικές ομάδες που μέχρι τότε είχε αγνοήσει η έρευνα: *This study of the social mobility of working class families in a nineteenth century city thus ventures into unexplored territory.*

⁹ BRIGGS, Cities.

¹⁰ DYOS, Suburb.

¹¹ DYOS, Urbanity 5-6. DYOS, Urban 18.

¹² LABROUSSE, Crise. RICOEUR, Historiography 62.

¹³ PERROT, Genèse 15-27.

επισκόπηση της μελέτης των πόλεων από το σύνολο των ιστορικών του Βυζαντίου, αλλά η επισήμανση μελετών για τις βυζαντινές πόλεις της ύστερης περιόδου, κυρίως από το 12^ο μέχρι και το 15^ο αιώνα. Οι αναφορές σε πρωιμότερες περιόδους, ιδιαίτερα τον 7^ο και 8^ο αιώνα, και στο ζήτημα της κρίσης των πόλεων, θα περιοριστούν στα πλαίσια της ανανέωσης της έρευνας και της εφαρμογής νέων μεθοδολογικών εργαλείων από τους ιστορικούς του Βυζαντίου.

Σημαντική ήταν η συμβολή του Ernst Kirsten, ο οποίος, το 1958, έθεσε συγκεκριμένες παραμέτρους μελέτης των βυζαντινών πόλεων: πρότεινε τη διερεύνηση με κεντρικούς άξονες τη διοικητική, κοινωνική και γεωγραφική εξέλιξη των πόλεων, σε συνδυασμό με τη μελέτη της οργάνωσης του αστικού χώρου υδίνοντας έτσι βαρύτητα στη χρήση της ιστορικής γεωγραφίας.¹⁴

Το 1954, ο Georg Ostrogorsky με τη μελέτη *Pour l'histoire de la féodalité byzantine*, διατύπωσε τη βασική του θέση ότι η βυζαντινή οικονομία, ήδη από τον 11^ο αιώνα, κινείται προς τη φεουδαρχία, ιδίως με τον θεσμό της πρόνοιας.¹⁵ Η αποδυνάμωσή της κεντρικής εξουσίας οδήγησε στην ενίσχυση της αριστοκρατίας των γαιοκτημόνων και στα πρώτα σημάδια παρακμής. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσει τη μελέτη των βυζαντινών πόλεων, με το άρθρο του *Byzantine Cities in the Early Middle Ages*, το 1959, υποστηρίζοντας ότι η ανάπτυξη των πόλεων δεν βασίστηκε σε μια ανθηρή τάξη εμπόρων και βιοτεχνών, όπως στη Δύση, αλλά βρισκόταν υπό τον έλεγχο της τοπικής αριστοκρατίας των γαιοκτημόνων.¹⁶ Αξίζει να σημειωθεί, ότι ο Ostrogorsky υπήρξε ο πρώτος που χρησιμοποίησε τους επισκοπικούς καταλόγους (*Notitiae Episcopatum*), ώστε να καταλήξει στη διαπίστωση ότι κάθε εκκλησιαστική έδρα αντιστοιχεί, καταρχάς, σε μια πόλη, αναδεικνύοντας μια βασική λειτουργία των βυζαντινών πόλεων ως εκκλησιαστικών διοικητικών κέντρων.¹⁷

Το 1974, στον συλλογικό τόμο *Le féodalisme en Byzance. Problème du mode de production de l'Empire byzantin*, ετέθη το ζήτημα της βυζαντινής φεουδαρχίας και, της μελέτης των χαρακτηριστικών των βυζαντινών πόλεων από Σοβιετικούς βυζαντινολόγους. Ο Sjuzjumov, στο άρθρο *Le village et la ville à Byzance aux IX-X siècles*, αναδεικνύει τη σημασία της αυξημένης αγροτικής παραγωγής και της σχέσης των πόλεων με την ύπαιθρο που τις περιβάλλει, γεγονός που ανατροφοδότησε την

¹⁴ KIRSTEN, Stadt 3, 4.

¹⁵ OSTROGORSKY, Féodalité. Τη θέση του την είχε πρωτοδιατυπώσει το 1941, όταν ο Ostrogorsky ανέλαβε το κεφάλαιο για την αγροτική οικονομία, στην πολύτομη οικονομική ιστορία της Ευρώπης που εκδόθηκε στο Καίμπριτζ (OSTROGORSKY, Agrarian 205-234). LAIOU, Assumptions 43-64.

¹⁶ OSTROGORSKY, Cities 52-53, 62-63.

¹⁷ OSTROGORSKY, Cities 45-65.

ανάπτυξη των εμπορικών δραστηριοτήτων και συνακόλουθα των πόλεων.¹⁸ Στον ίδιο τόμο, η Lipsiέ, στο άρθρο *La ville et le village à Byzance du VI siècle jusqu'à la première moitié du IX siècle*, θεωρεί ότι στα πλαίσια των φεουδαρχικών σχέσεων παραγωγής, προέκυψε η παραγωγή πλεονάσματος, το οποίο κατέληγε στις πλησιέστερες αγορές και ανατροφοδοτούσε με τη σειρά του τις αστικές λειτουργίες.¹⁹

Ο Alexander Kazhdan, διατύπωσε τη θεωρία περί *εξαγροτισμού* της αυτοκρατορίας, γεγονός που συνέβαλε στη συρρίκνωση των πόλεων.²⁰ Ενδιαφέρουσα είναι η άποψη του για την αντιφατική δυαδικότητα των βυζαντινών θεσμών, για τη διπλή σημασία των βυζαντινών κοινωνικών του μορφών. Υποστηρίζει δηλαδή ότι δεν μπορούμε να μιλάμε για μια συγκεντρωτική αυτοκρατορία, αφού, παράλληλα με τα κεντρομόλα φαινόμενα, υπήρχαν εσωτερικές κεντρόφυγες δυνάμεις, που επέδρασαν στη φυσιογνωμία των πόλεων.²¹ Το 1995, στο άρθρο *The Italian and Late Byzantine City*, ο Kazhdan ανέδειξε τη σημασία των εμπορικών δραστηριοτήτων και του ρόλου του βυζαντινού χρηματοπιστωτικού συστήματος, για να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι οι βυζαντινοί έμποροι ανέπτυξαν δραστηριότητες που δεν απείχαν από τις αντίστοιχες των Ιταλών συναδέλφων τους.²² Συμμετέχοντας στο συλλογικό τόμο *The Byzantine Aristocracy IX to XIII Centuries*, με το άρθρο *The aristocracy and the Imperial Ideal*, υποστήριξε ότι η αυτάρκεια, σε συνδυασμό με την επιφυλακτικότητα απέναντι στους νόμους της αγοράς, εξακολούθησαν να επηρεάζουν καθοριστικά τις επιχειρηματικές δραστηριότητες των βυζαντινών.²³

Το 1959, Νίκος Σβορώνος στο άρθρο *Recherches sur le cadastre byzantin et la fiscalité aux XIe et XIIe siècle: le cadastre de Thèbes*, μελέτησε το φορολογικό κατάστιχο των Θηβών, σαφώς επηρεασμένος από την προσέγγιση του Ernest Labrousse. Επιχειρώντας μια τεχνική ανάλυση του φορολογικού συστήματος, με τη βοήθεια των μαθηματικών, προσπάθησε να εντοπίσει τις μεταβολές που επέφερε στο νομισματικό σύστημα ο Αλέξιος Κομνηνός, δηλαδή, ξεκινώντας από τη φορολογική

¹⁸ SIOUZIUMOV, *Le village et la ville* 68: *L'établissement des liens entre l'économie naturelle du village et l'économie marchande de la ville était inévitable pour l'existence de la société féodale.*

¹⁹ LIPCHITS, *La ville et le village* 60: *la population villageoise était attirée, à un certain degré, par la vie de la ville et la pénétration des relations monétaires et marchandes...l'accroissement de la production agricole sur la base du développement de la petite économie paysanne des communautés.*

²⁰ KAZHDAN, *Vizantijskie* 164-188.

²¹ KAZHDAN, *Τάσεις* 93. Το 1982, ασχολήθηκε, μαζί με τον Alexander Cutler, με το ζήτημα της κρίσης του αστικού πολιτισμού τον 7^ο-8^ο αι., προσπαθώντας να συσχετίσει τη μελέτη των βυζαντινών πόλεων με διαφορετικές πτυχές της κοινωνικής ζωής, όπως τον θεσμό της οικογένειας και τη μελέτη των ιδεολογιών (KAZHDAN, *Continuity* 442-447).

²² KAZHDAN, *City* 8-9.

²³ KAZHDAN, *Aristocracy* 49-51.

δομή, πέρασε στην οικονομική και, από εκεί, στην κοινωνική.²⁴ Το 1976, στο άρθρο *Remarques sur les structures économiques de l'empire byzantin au XIe siècle*, θεωρεί ότι την αστική οικονομία, όπως και την αγροτική, χαρακτηρίζει το γεγονός ότι οι δομές της παραμένουν αρχαϊκές και βασίζονται στη μικρή ή μεσαία επιχείρηση ή, στην καλύτερη περίπτωση, στις μικρές «συντροφίες» των εμπόρων.²⁵

Το 1958, ο Διονύσιος Ζακυθινός, στο άρθρο *La ville byzantine*, μελέτησε την πορεία των πόλεων, από τον 7^ο αιώνα, σε δύο διακριτές περιοχές, τα Βαλκάνια και τη Μ. Ασία. Βλέπει μια σημαντική ανάπτυξη των πόλεων, από τα μέσα του 9^{ου} μέχρι και τον 11^ο αιώνα, εντούτοις, θεωρεί ότι ο κρατικός παρεμβατισμός και οι βυζαντινές αντιλήψεις περί δανεισμού, ανέστειλαν την οικονομική ανάπτυξη των πόλεων και τη δημιουργία μιας δραστήριας αστικής τάξης, με αποτέλεσμα την ολοκληρωτική επικράτηση των Ιταλών εμπόρων τους επόμενους αιώνες.²⁶

Από τη δεκαετία του 1980 δόθηκε βαρύτητα στην εξέταση των βυζαντινών πόλεων, γεγονός που μπορεί να συσχετιστεί με την ευρύτερη προσπάθεια των βυζαντινών ιστορικών να μελετήσουν τις πόλεις στην ολότητά τους.²⁷

Το 1981, ο Ljubomir Maksimović, στο άρθρο του *Charakter der sozialwirtschaftlichen Struktur der spätbyzantinischen Stadt*, έδωσε έμφαση στη μελέτη των συντεχνιών. Αντικρούοντας τη θεωρία περί εξαφάνισής τους, ο Maksimović θεωρεί ότι οι συντεχνίες εξακολουθούν να υφίστανται. Ωστόσο, βλέπει ότι από τις δύο λειτουργίες τους, την κοινωνική και οικονομική από τη μια, την κρατική και φορολογική από την άλλη, οι συντεχνίες διατηρούν μόνο την πρώτη, αποτέλεσμα της εξασθένησης της κεντρικής εξουσίας, ιδιαίτερα κατά την παλαιολόγια περίοδο.²⁸ Το ενδιαφέρον του Maksimović για τους διοικητικούς θεσμούς των πόλεων οδήγησε στη μελέτη *The Byzantine Provincial Administration under the Palaiologoi*, το 1988. Ασχολείται με τα προνόμια που παραχωρήθηκαν σε διάφορες πόλεις, μεταξύ των

²⁴ SVORONOS, Cadastre 1-166.

²⁵ SVORONOS, Structures 67: *les structures restent archaïques, elles ne s'adaptent pas aux transformations profondes qui commencent à s'opérer dans le reste du monde méditerranéen.*

²⁶ ZAKYTHINOS, Ville 87. Το 1950, ο Paul Lemerle είχε ήδη μιλήσει για το ζήτημα του κρατικού παρεμβατισμού, του κρατισμού (tatisation), αναδεικνύοντας τον κεντρικό ρόλο του κράτους στις διοικητικές και οικονομικές λειτουργίες (ZAKYTHINOS, *Etatisme byzantin* 667-680. LEMERLE, *Agrarian history* 65). Τις συγκεκριμένες απόψεις επαναδιατύπωσε το 1966 στο άρθρο *La grande brèche dans la tradition historique de l' Hellénisme du septième au neuvième siècle.*

²⁷ Χαρακτηριστική είναι η έμφαση στη χρήση των αρχαιολογικών ευρημάτων, ζήτημα που αποτέλεσε έναν από τους κεντρικούς άξονες του συμποσίου *Villes et peuplement dans l' Illyricum protobyzantin*, το 1982, στη Ρώμη (SARADI, *Methodological Approaches* 21).

²⁸ MAKSIMOVIC, *Charakter* 162-164.

οποίων τη Θεσσαλονίκη, τα Ιωάννινα, τη Μονεμβασία και το Φανάρι, από τα τέλη του 13^{ου} μέχρι και τα μέσα του 15^{ου} αιώνα.²⁹

Το 1984, ο Michael Angold με το άρθρο *Archons and Dynasts: Local Aristocracies and the Cities of the Later Byzantine Empire*, ανέδειξε τον ρόλο της αριστοκρατίας στην εξέλιξη των βυζαντινών πόλεων.³⁰ Εστιάζοντας σε περιπτώσεις πόλεων τόσο στα Βαλκάνια όσο και στη Μ. Ασία, ο Angold θεωρεί ότι μεταξύ 11^{ου} και 12^{ου} αιώνα, στις περισσότερες περιοχές, η γεωργία ευημερούσε, γιατί οι γαιοκτήμονες είχαν τη διάθεση να επενδύσουν στις περιουσίες τους, με αποτέλεσμα το εμπόριο των γεωργικών προϊόντων να ανθεί και να υποστηρίζει ένα δίκτυο λιμανιών και εμπορικών πόλεων.³¹ Ένα χρόνο αργότερα, ο Angold δημοσίευσε το άρθρο *The shaping of the Medieval Byzantine 'City'*, εξετάζοντας την εξέλιξη των πόλεων από τον 4^ο αιώνα μέχρι τις παραμονές της Δ΄ Σταυροφορίας. Από τα μέσα του 11^{ου} αιώνα, η ενίσχυση των μεγαλογαιοκτημόνων συνέβαλε, ώστε οι πόλεις να δημιουργήσουν τη δική τους άτυπη οργάνωση γύρω από τους *άρχοντες*. Ο Angold υποστηρίζει ότι η εμφάνιση μιας ομάδας γαιοκτημόνων, άμεσα σχετιζόμενων με τις πόλεις, είχε ως αποτέλεσμα την απομάκρυνση των πόλεων από τον άμεσο έλεγχο της κεντρικής εξουσίας.³² Σταδιακά, η ανάπτυξη των πόλεων άρχισε να καθορίζεται σε μεγαλύτερο βαθμό από την παρουσία των Βενετών εμπόρων, απόρροια των προνομίων που απολάμβαναν, και των συγκριτικών πλεονεκτημάτων έναντι των ντόπιων εμπόρων.³³

Ο Alan Harvey, το 1989, με το βιβλίο *Οικονομική ανάπτυξη στο Βυζάντιο 900-1200*, ασχολήθηκε με την εξέλιξη των βυζαντινών πόλεων από τον 7^ο μέχρι και τα τέλη του 12^{ου} αιώνα. Προσπαθώντας να δώσει ένα ορισμό των πόλεων, λέει χαρακτηριστικά ότι δεν μπορούν να οριστούν ως ξεχωριστές οντότητες, ανεξάρτητες από την κοινωνία των οποίων αποτελούσαν μέρος.³⁴ Προσπαθώντας να επωφεληθεί

²⁹ MAKSIMOVIĆ, Administration 248-267: Εκτός από την φορολογική απαλλαγή, ο Maksimović κάνει λόγο για τη δικαστική ασυλία, η οποία, σε συνδυασμό με τα οικονομικά προνόμια, συνετέλεσε ώστε η μεγάλη ιδιοκτησία να αποδεσμευτεί σε συνεχώς αυξανόμενο βαθμό από τον έλεγχο του κράτους, με αποτέλεσμα οι επαρχιακές πόλεις, ως χώροι διαμονής των μεγαλογαιοκτημόνων, να αποδεσμευτούν με τη σειρά τους από το διοικητικό πλέγμα της κεντρικής εξουσίας.

³⁰ ANGOLD, Archons 236-237.

³¹ ANGOLD, Archons 244-245: Οι προνοιακές παραχωρήσεις, το 1259, επί Μιχαήλ Παλαιολόγου, απέκτησαν κληρονομικό χαρακτήρα, με συνακόλουθες κοινωνικές επιπτώσεις, ώστε ο Angold να κάνει λόγο για μια κληρονομική αριστοκρατία (*Hereditary aristocracy*), της οποίας η δύναμη βρίσκονταν ουσιαστικά στις επαρχίες.

³² ANGOLD, City 16.

³³ ANGOLD, City 25, 32-33.

³⁴: Λέει χαρακτηριστικά: *Δεν είναι εύκολο να δοθεί ένας ακριβής ορισμός της πόλης εξαιτίας των πολλαπλών λειτουργιών που αυτή μπορούσε να επιτελέσει- ως θρησκευτικό και δικαστικό κέντρο, ως*

από τις διεθνείς ιστοριογραφικές εξελίξεις, υιοθετεί το μοντέλο του Zipf για τη βυζαντινή περίπτωση, θεωρώντας ότι η θέση μιας πόλης στην αστική ιεραρχία, στην πραγματικότητα εξαρτιόταν από τον αριθμό των κατοίκων της.³⁵ Πιστεύει δηλαδή ότι οι πόλεις σχηματίζουν μια ιεραρχία αστικών κέντρων, το καθένα με την ενδοχώρα του, από την οποία, οι αγρότες ή κάποιοι μεσάζοντες, φέρνουν αγροτικά προϊόντα στην αγορά, ενώ αντίστοιχα, οι πόλεις προσφέρουν αγαθά ή υπηρεσίες, η παροχή των οποίων είναι ασύμφορη για τα γύρω χωριά.³⁶

Ο John Haldon, με το άρθρο *The Feudalism Debate once More: The Case of Byzantium*, τόνισε ότι στο Βυζάντιο η φεουδαρχία προϋπήρχε, ήδη από την ύστερη ρωμαϊκή περίοδο, γεγονός που είχε αντίκτυπο στην εξέλιξη των πόλεων, οι οποίες έχασαν τη διοικητική και οικονομική τους αυτοτέλεια στα πλαίσια ενός συγκεντρωτικού κράτους, ήδη από τα μέσα του 6^{ου} αιώνα.³⁷ Το 1990, στο βιβλίο *Byzantium in the Seventh Century*, θεωρεί ότι οι πόλεις ήταν ανέκαθεν εξαρτημένες από την αγροτική ενδοχώρα τους για την οικονομική επιβίωσή τους. Ωστόσο, πόλεις με υποδομή λιμένων ή άλλες προσβάσεις προς την ακτή, είχαν τη δυνατότητα να αναπτυχθούν ως κέντρα, όχι μόνο τοπικού αλλά και υπερτοπικού εμπορίου και συναλλαγών, διαθέτοντας πρόσβαση στον ανεφοδιασμό δια θαλάσσης. Συνεπώς, αυτές οι πόλεις δεν ήταν τόσο εξαρτημένες από την έκταση της αγροτικής ενδοχώρας τους για την ανάπτυξή τους.³⁸

Την τελευταία δεκαετία, τέθηκαν στο επίκεντρο ζητήματα που σχετίζονται με τις δομές, την οργάνωση και την ανάπτυξη της παραγωγής. Ο δεύτερος τόμος της σειράς *Η Οικονομική ιστορία του Βυζαντίου* (3 τόμοι) (*The Economic History of Byzantium from the Seventh through the Fifteenth Century*), ο οποίος κυκλοφόρησε το 2002 από τις εκδόσεις του Dumbarton Oaks, ασχολείται εξ ολοκλήρου με τη μελέτη των βυζαντινών πόλεων.

οχυρωμένη τοποθεσία που προσέφερε καταφύγιο, ως αγορά, ή κέντρο που παρείχε υπηρεσίες σε μια αγροτική ενδοχώρα. Ένας καθαρά οικονομικός ορισμός θα υπογράμμιζε την επαγγελματική εξειδίκευση στις τέχνες και τη βιοτεχνία, έναν ρόλο που διαφοροποιούσε τον αστικό πληθυσμό από τους αγρότες παραγωγούς (HARVEY, Ανάπτυξη 321).

³⁵ Ο γλωσσολόγος George Kinglay Zipf, παρατηρώντας ότι σε ένα κείμενο βλέπουμε ότι κάποιες λέξεις συναντώνται πολύ συχνά (όπως άρθρα, βοηθητικά ρήματα κλπ), ενώ υπάρχουν και λέξεις που συναντώνται πολύ σπάνια, κατέληξε στην εξής εξίσωση: $r \times f = c$, όπου f είναι η συχνότητα εμφάνισης ενός όρου, r είναι η σειρά της λέξης στο κείμενο αν κατατάξουμε τις λέξεις ανάλογα με τη συχνότητα εμφάνισης, και c είναι μία σταθερά. Αυτό σημαίνει ότι το δεύτερο στοιχείο εμφανίζεται κατά το ήμισυ της συχνότητας εμφάνισης του πρώτου και το τρίτο κατά το 1/3 της εμφάνισης του πρώτου (ΗΠΕΙΡΩΤΗΣ, Μελέτη Αλγορίθμων 25-27).

³⁶ HARVEY, Ανάπτυξη 323-324.

³⁷ HALDON, Feudalism Debate 16, 28.

³⁸ HALDON, Byzantium 113-114.

Η Αγγελική Λαΐου, στο άρθρο *Οι Ανταλλαγές και το Εμπόριο από τον 7^ο έως το 12^ο αιώνα*, αναδεικνύει τη λειτουργία των πόλεων ως τοπικών, περιφερειακών και διαπεριφερειακών εμπορικών κέντρων, θεωρώντας τις σημεία συγκέντρωσης και αναδιανομής των εμπορευμάτων της υπαίθρου.³⁹ Η ιδιαιτερότητα της προσέγγισης της έγκειται στην ανάλυση με βάση τη διερεύνηση του εμπορίου, των ανταλλαγών, και του ρόλου των αγορών στο Βυζάντιο, θέλοντας να αναδείξει τις λειτουργίες των μηχανισμών της αγοράς, σε αντιδιαστολή με πολιτικούς, κοινωνικούς ή διοικητικούς παράγοντες. Τα προνόμια που απέκτησαν οι Βενετοί από το 1082, οι Γενουάτες και οι Πιζάνοι αργότερα, προσέδωσαν στους Ιταλούς εμπόρους πλεονεκτικότερη θέση έναντι των Βυζαντινών, με αποτέλεσμα να αναβαθμιστεί ο ρόλος των Βενετών στο εγχώριο εμπόριο, εις βάρος των Βυζαντινών συναδέλφων τους.⁴⁰

Στη μελέτη του Klaus-Peter Matschke *Ανταλλαγές, Εμπόριο, Αγορές και Χρήμα (13^{ος}-15^{ος} αιώνας)*, ενδιαφέρον προκαλεί η κατηγοριοποίηση των υστεροβυζαντινών εμπόρων στις πόλεις ως εξής: α) οι πολλοί και όχι ιδιαίτερα εύποροι καταστηματάρχες και υπενοικιαστές καταστημάτων, οι οποίοι μόνιμοι τους ή με περιορισμένο βοηθητικό προσωπικό, προμηθεύονταν εμπορεύματα από ντόπιους και δυτικούς χονδρεμπόρους, β) μια ανομοιογενής ομάδα προσώπων που αποκτούσαν πρόσβαση σε εμπορεύσιμα είδη μέσω των κρατικών αξιωμάτων που κατείχαν ή των θέσεων τους στον ιδιωτικό τομέα, γ) οι «αριστοκράτες επιχειρηματίες». Θεωρούνταν «Αριστοκράτες», επειδή έρεισμά τους ήταν το ανώτερο στρώμα των υστεροβυζαντινών χρόνων και επειδή προέρχονταν από αυτό το ανώτερο στρώμα, «επιχειρηματίες», επειδή δεν περιορίζονταν σε εμπορικές ασχολίες, αλλά τις συνδύαζαν με χρηματοοικονομικές, σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις, και με μεταποιητικές δραστηριότητες, δ) τα μέλη των τοπικών και περιφερειακών στρωμάτων γαιοκτημόνων, οι οποίοι διοχέτευαν στην αγορά προϊόντα προερχόμενα κατά ένα μέρος από δική τους παραγωγή, κατά ένα άλλο μέρος από περισσεύματα της παραγωγής αγροτών, εξαρτημένων από αυτούς, και ξένων, ε) απλοί αγρότες, οι οποίοι προμήθευαν με αγροτικά προϊόντα τις αγορές, χωρίς ωστόσο να διευκρινίζεται αν παρέμεναν στις πόλεις, προσωρινά ή και μόνιμα, για να ριζώσουν ως επαγγελματίες έμποροι.⁴¹

³⁹ ΛΑΪΟΥ, *Ανταλλαγές* 471-559.

⁴⁰ ΛΑΪΟΥ, *Ανταλλαγές* 547.

⁴¹ MATSCHKE, *Ανταλλαγές* 604-609.

Το 2009, το τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης οργάνωσε διεθνές Συμπόσιο με θέμα «Οι Βυζαντινές πόλεις. Προοπτικές της έρευνας και νέες ερμηνευτικές προσεγγίσεις, 8^{ος}-15^{ος} αιώνας». Κοινώς αποδεκτό αναδεικνύεται το γεγονός ότι ο ρόλος των πόλεων υπήρξε μείζονος σημασίας για την εξέλιξη και τη διαμόρφωση των δομικών χαρακτηριστικών της βυζαντινής κοινωνίας, αναδεικνύοντας την ανάγκη περαιτέρω αξιοποίησης των υλικών και γραπτών καταλοίπων. Προς αυτή την κατεύθυνση η Ελένη Σαράντη επισημαίνει ότι, αν και η μελέτη των πόλεων έχει συστηματοποιηθεί, εντούτοις υπάρχουν περιθώρια περαιτέρω ανάλυσης, ιδιαίτερα για την εξέλιξη της φυσιογνωμίας των μέσων και ύστερων βυζαντινών πόλεων.⁴² Θεωρεί επιβεβλημένη τη χρήση των υλικών καταλοίπων, και μάλιστα των πιο πρόσφατων, προκειμένου να αποτυπωθούν οι εξελίξεις των κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων.⁴³ Στο πλαίσιο αυτό έχει νόημα να επανεξεταστούν οι γραπτές πηγές, αναφέροντας ενδεικτικά την περίπτωση των αγιολογικών κειμένων αλλά και των λεγόμενων «εκφράσεων» των πόλεων, θέτοντας νέα ερωτήματα πάνω σε ένα ευρύ πεδίο ζητημάτων σχετικών με τις λειτουργίες των πόλεων και τις συνακόλουθες επιπτώσεις στη διαμόρφωση του χώρου, και στρέφοντας το ενδιαφέρον σε ζητήματα όπως η μελέτη των ιδεολογιών, ως δυνάμεων που κινούν τις κοινωνίες στην εξέλιξη.⁴⁴ Από την άποψη αυτή ενδιαφέρον προκαλεί η εξέταση των αναλυτικών κατηγοριών που χρησιμοποιούνται στα πλαίσια της αρχαιολογίας για τους οικισμούς της μεσοβυζαντινής περιόδου, που επιχειρεί η Μυρτώ Βέικου, η οποία προτάσσει εναλλακτικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις, χρησιμοποιώντας παραδείγματα οικισμών από την περιοχή της Ηπείρου.⁴⁵ Θεωρεί ότι εδώ και δεκαετίες, η έρευνα για την εξέλιξη των βυζαντινών πόλεων έχει οδηγηθεί σε ένα διπολικό ερμηνευτικό σχήμα, γύρω από τη σχέση των πόλεων με την περιβάλλουσα ύπαιθρό τους, γεγονός που αποτέλεσε ανασταλτικό παράγοντα στην αυτοτελή μελέτη επιμέρους οικισμών.⁴⁶ Πρόσφατες μελέτες έχουν αναδείξει την ανάγκη για μια εκ νέου αναζήτηση ερμηνευτικών εργαλείων στη διαπραγμάτευση του αστικού φαινομένου, με την εφαρμογή αναλυτικών κατηγοριών που σχετίζονται με τις έννοιες του «ενδιάμεσου» ή «τρίτου χώρου», ιδιαίτερα για τις περιπτώσεις οικισμών που, κατά τη Βέικου, σχετίζονται με τους προσδιοριστικούς όρους

⁴² SARADI, *Byzantine Cities* 25-45.

⁴³ SARADI, *Byzantine Cities* 26, 32, 35-36.

⁴⁴ SARADI, *Byzantine Cities* 27-28, 36-41, 43.

⁴⁵ VEIKOU, *Byzantine Histories* 159-206.

⁴⁶ VEIKOU, *Byzantine Histories* 160.

«κάστρα»,⁴⁷ «νησιωτικά καταφύγια»⁴⁸ και «απροσδιόριστες εγκαταστάσεις».⁴⁹ Το αίτημα της επαναδιαπραγμάτευσης τίθεται εμφατικά από τον Κώστα Μουστάκα, ο οποίος θεωρεί ότι στα πλαίσια της αστικής δημογραφίας της βυζαντινής αυτοκρατορίας λείπουν οι συνθετικές μελέτες, διαπιστώνοντας ότι στις πιο πρόσφατες, οι αναφορές σε πληθυσμιακά δεδομένα αναπαράγονται συνήθως από προγενέστερη βιβλιογραφία, στοιχείο δηλωτικό της καθυστέρησης της έρευνας.⁵⁰ Οι αποσπασματικές πληθυσμιακές νύξεις στη σύγχρονη βιβλιογραφία συχνά εμπεριέχουν στοιχεία υπερβολής, όπως προκύπτει από τη μονογραφία του B. Ferjančić για τις Σέρρες του 14^{ου} αι.⁵¹ Το στοιχείο της υπερβολής στην παράθεση των αριθμητικών μεγεθών, πέρα από τη σύγχρονη βιβλιογραφία, εντοπίζεται και στις ίδιες τις πηγές, όπως προκύπτει από τις μαρτυρίες του Παχυμέρη και του Γρηγορά, για την περίπτωση του Τράλλεων, γεγονός που, κατά τον Μουστάκα, μπορεί να ερμηνευθεί ως στερεότυπη έκφραση του ιδεατού μεγέθους μιας μεγαλούπολης ή να αποδοθεί σε μια διογκωμένη φημολογία της εποχής γύρω από τα πληθυσμιακά μεγέθη, ακόμα και να αντανακλά μελλοντικούς οραματισμούς ή τους ιδεολογικούς προσανατολισμούς της κεντρικής εξουσίας.⁵² Στο σημείο αυτό, ο Μουστάκας θέτει το ζήτημα της αξιοποίησης των οθωμανικών καταστάχων σε αστικές δημογραφικές προσεγγίσεις της ύστερης περιόδου υπό προϋποθέσεις, ιδιαίτερα της χρονικής εγγύτητας της απογραφής στο χρόνο ενσωμάτωσης των πόλεων στους Οθωμανούς, και της προηγούμενη παράδοσης της εκάστοτε πόλης, χωρίς να έχει μεσολαβήσει βίαιη κατάληψη, γεγονός που συνεπάγεται εξανδραποδισμό και απομάκρυνση του πληθυσμού από την πόλη.⁵³ Το γεγονός αυτό προτάσσει την κριτική αποτίμηση των διαθέσιμων πληροφοριών σε πηγές και στη σύγχρονη βιβλιογραφία, με την εφαρμογή εναλλακτικών μεθόδων, όπως η αναγωγή ολικού πληθυσμού από επιμέρους καταγεγραμμένα μεγέθη, ο δείκτης γαμηλιότητας, και η δυνατότητα επικουρικής συμβολής της πυκνότητας του πληθυσμού.⁵⁴

Η επισκόπηση που προηγήθηκε περιορίστηκε αναγκαστικά σε ορισμένες βασικές μελέτες, οι οποίες ανέδειξαν το γεγονός ότι οι πόλεις προϋποθέτουν ένα

⁴⁷ VEIKOU, *Byzantine Histories* 165-176.

⁴⁸ VEIKOU, *Byzantine Histories* 177-188.

⁴⁹ VEIKOU, *Byzantine Histories* 188-197.

⁵⁰ ΜΟΥΣΤΑΚΑΣ, *Μεθοδολογικά ζητήματα* 225.

⁵¹ ΜΟΥΣΤΑΚΑΣ, *Μεθοδολογικά ζητήματα* 231.

⁵² ΜΟΥΣΤΑΚΑΣ, *Μεθοδολογικά ζητήματα* 236.

⁵³ ΜΟΥΣΤΑΚΑΣ, *Μεθοδολογικά ζητήματα* 246-251.

⁵⁴ ΜΟΥΣΤΑΚΑΣ, *Μεθοδολογικά ζητήματα* 236-245, 251.

συγκεκριμένο αριθμό λειτουργιών, όπως είναι η επιβολή του καταμερισμού της εργασίας, η ύπαρξη αγορών, ο ρόλος τους στην ανάπτυξη και διαφοροποίηση της κατανάλωσης, οι λειτουργίες της πολιτικής, θρησκευτικής, στρατιωτικής και οικονομικής διοίκησης, καθώς και οι βιοτεχνικές δραστηριότητες.⁵⁵ Αυτό βέβαια δεν σημαίνει και δογματική αποδοχή των συγκεκριμένων λειτουργιών, λαμβάνοντας υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε πόλης ξεχωριστά, αποφεύγοντας με αυτό τον τρόπο την εκ των προτέρων στεγανοποίηση σε μοντέλα. Το ζήτημα αυτό μας φέρνει αναγκαστικά στο δεύτερο σκέλος του παρόντος κεφαλαίου, δηλαδή τι εννοούσαν οι ίδιοι οι βυζαντινοί με όρους όπως *πόλις*, *πολίχνη*, *κάστρο*, *φρούριο* κ.α. κατά το χρονικό διάστημα μεταξύ του 12^{ου} και 15^{ου} αιώνα.

Η βυζαντινή αντίληψη περί της πόλης

Στη βυζαντινή ορολογία δεν υπάρχει σαφής διάκριση ανάμεσα στους όρους *πόλη*, *πολίχνη*, *κάστρο*, *φρούριο*, πέρα από το γεγονός ότι με τον όρο *πόλις*, δηλώνονταν οι μεγαλύτερες και σημαντικότερες πόλεις. Η μελέτη των επισκοπικών καταλόγων (*Notitiae Episcopatum*) παρέχει σημαντικές ενδείξεις, ώστε να διαφανεί η βυζαντινή αντίληψη ότι κάθε εκκλησιαστική έδρα αντιστοιχεί, καταρχάς, σε μια πόλη, προβάλλοντας μια βασική λειτουργία των βυζαντινών πόλεων ως εκκλησιαστικών διοικητικών κέντρων. Αυτό που αναδεικνύεται ως νέο στοιχείο στην εξέλιξη των πόλεων, κατά τον 11^ο και τον 12^ο αιώνα, είναι ότι το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής γίνεται εμπορεύσιμο και, επομένως, υπόκειται στους μηχανισμούς της αγοράς, με αποτέλεσμα την ανάδειξη ενός αριθμού περιφερειακών πόλεων. Ενδεικτικά, ο Μιχαήλ Ατταλειάτης, στα μέσα του 11^{ου} αι, αναφέρει την περίπτωση του Άρτζε, του οποίου οι κάτοικοι ήταν έμποροι, και όταν καταλήφθηκε από τους Σελτζούκους, το 1049, βρέθηκε εκεί μεγάλη ποσότητα χρήματος.⁵⁶ Ο Ιωάννης Ζωναράς, στις αρχές του 12^{ου} αιώνα, αναφέρει την ύπαρξη *έμποριων* στις βυζαντινές πόλεις, ιδιαίτερα όταν θίγει το ζήτημα της εμπλοκής μελών της

⁵⁵ MATSCHKE, Οικονομία των πόλεων 142.

⁵⁶ ΑΤΤΑΛΕΙΑΤΗΣ 148: *Διελθὼν οὖν ἡμέραν ἐξ ἡμέρας τὴν προκειμένην ὁδὸν, κατέλαβαν τὴν Θεοδοσίαν πόλιν, ἐπὶ μὲν τῶ πρό τοῦ χρόνω παραμεληθεῖσαν καὶ ἀοίκητον γενομένην διὰ τὸ ἐν τῇ πολιτείᾳ τοῦ Ἄρτζη πλησίον οὔση καὶ ἐν καλῶ τῆς θέσεως ὀρομένη μεταθέσθαι τοὺς ἀνθρώπους τὴν ἄκρην καὶ μεγάλην ἐγκαταστήσαι χωρόπολιν καὶ παντοίων ὀνίων. ΛΑΪΟΥ, Ανταλλαγές 543.*

αριστοκρατίας σε εμπορικές δραστηριότητες.⁵⁷ Ο ποιητής Ιωάννης Τζέτζης μιλά για εμπορικές δραστηριότητες,⁵⁸ ενώ ενδιαφέρον προκαλεί, στην ίδια πηγή, η περιγραφή της Κωνσταντινούπολης, στα μέσα του 12^{ου} αιώνα. Γίνεται λόγος για οικοδομήματα, μεγάλο αριθμό εκκλησιών, ενώ καταγράφονται εξειδικευμένα εργαστήρια, στο κέντρο της πόλης.⁵⁹

Τον 13^ο και 14^ο αιώνα, υπάρχουν μια σειρά από μαρτυρίες για τη διαμόρφωση του αστικού χώρου, στις κυριότερες πόλεις του Βυζαντίου, με προφανείς προεκτάσεις στην ανάπτυξη και την παγίωση συγκεκριμένων οικονομικών και κοινωνικών συμπεριφορών. Συγκεκριμένα, το 1277, σε έγγραφο του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου, πληροφορούμαστε ότι, μεταξύ των πυλών των Δρουγγαρίων και του Περάματος, παραχωρήθηκαν μια σειρά από κτίσματα στους Βενετούς: ένα αρχοντικό, ως έδρα του βαΐλου, μια στοά, ως έδρα δικαστηρίου, μια εκκλησία αφιερωμένη στον Άγιο Ακίνδυνο, ναοί, καθώς και ένας αριθμός οικιών που ξεπερνούσε τις είκοσι πέντε.⁶⁰ Ενδιαφέρον προκαλεί η μαρτυρία του Γεώργιου Παχυμέρη, στα τέλη του 13^{ου} αιώνα, ότι στην περιοχή των πυλών στον Κεράτιο, τις παλαιές κινστέρες τις χρησιμοποιούσαν ως εμπορικές αποθήκες, με αποτέλεσμα την έλλειψη νερού στην προσπάθεια κατάσβεσης μίας μεγάλης πυρκαγιάς, στα τέλη του 13^{ου} αιώνα.⁶¹

⁵⁷ ΖΩΝΑΡΑΣ III 358: *εἰ δ' ἡμεῖς μετὰ τῆς βασιλικῆς εὐετηρίας καὶ τὰ ἐξ ἐμπορίας ἐαντοῖς περιποιεῖσθαι πειρώμεθα, πόθεν ἂν αἱ τῆς τύχης τῆς ιδιώτιδος τὰ ζωαρκῆ συμπορίσαιντο; ΛΑΪΟΥ, Ανταλλαγές 516.*

⁵⁸ ΤΖΕΤΖΗΣ, Επιστολές 81-82: *τινά δε πάλιν ἰχθυοπρατοῦντα ἢ ὄπωροπρατοῦντα ποσάκις καὶ οἷως κατεμασίχθησαν, ὅτι τυχὸν τὲς σκόμβρες ἢ τὰ μῆλα ἐκ τῆς αἰγιαλοῦ δώδεκα τῶν χαλκοῦ ἐξυνόμενοι αὐτοὶ τιμιουλκοῦσι μεταπιπράσκοντες δέκα. ΛΑΪΟΥ, Ανταλλαγές 550.*

⁵⁹ ΤΖΕΤΖΗΣ, Επιστολές 85-86: *ἐπιμύσας δὲ τότε τῶν κόπων καὶ ταῖς ὀδύνας, μόλις τὰ βλέφαρα καὶ σχεδὸν ἄνπνος ἔτι ὑπάρχουν ἐδόκησα περὶ τὴν τὴν Λαωμακέλλε περιπατεῖν ἀγορὰν καὶ ἐντυχεῖν βασιλείῳ τινὶ χρυσοχῶ τὴν τέχνην, πλησίον ἀργαστηρίου τινὸς ὡς μυρεψῶ στρατονίκου.... ἔπειτα πάλιν ὁ καθ' ἓνα τῶν μετ' αὐτὸν βασιλέων ναῖς καὶ οἰκίμασιν ἐπελάμπρυνε καὶ μέχρι τῶν λαμπρύνεται τε καὶ αὐξεται, ἅθε δὲ καὶ μέχρι παντὸς μη παύσαιτό γε λαμπρυνομένη καὶ αὐξουσα. MAGDALINO, Μεσαιωνικὴ Κωνσταντινούπολη 239.*

⁶⁰ MM III, 88: *ἔτι ἵνα δώσει αὐτοῖς ἡ βασιλεία μου ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει ἐντὸς τοῦ περιόρου τοῦ ἀπὸ τῆς πόρτης τῶν Δρουγγαρίων ἀρχομένου καὶ ἐρχομένου ἀπὸ τοῦ ἁγίου Ἀκινδύνου εἰς ἀριστερὰν χεῖρα καὶ ἐρχομένου δια τοῦ βήματος τῆς ἐκκλησίας τῆς ὑπεραγίας θεοτόκου πρὸς τὴν ὁδὸν τῶν Ζωναρῶν, ἐρχομένου κάτωθεν μέχρι τῆς πόρτας τοῦ περάματος καὶ ἀπὸ τῆς πόρτας τοῦ Περάματος μέχρι τῆς πόρτης τῶν Δρουγγαρίων ἐντὸς τῶν τείχους ὁσπήτια... χάριν δε τῶν ἀπὸ τῶν ἐξωθεν ἐρχομένων πραγματευτῶν βενετικῶν ἵνα ἐνοικιάζονται παρὰ τῆς βασιλείας μου περίξ τῶν εἰρημένων τριῶν ὁσπητίων ἕτερα ὁσπήτια εἰκοσιπέντε. MATSCHKE, Οικονομία τῶν πόλεων 160-161. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Μιχαήλ Παλαιολόγος 108, 111.*

⁶¹ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ IV 637-639: *ἀπὸ τῆς τῶν κνηγῶν πύλης μέχρι καὶ τῆς τοῦ Προδρόμου μονῆς πᾶσαν τὴν ὑπώρειαν ἐκείνην τὸ πῦρ ἐπιλαβὸν ἐπημάθυνε, πλοῦτον δ' ἐκείνον ὅσον ἐμπορικὸν καὶ πᾶσαν ἄλλην πολυτελείαν εὐγενῶν εἰς τὸ μῆδὲν ἀπηκόντισεν. MATSCHKE, Οικονομία τῶν πόλεων 156.*

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το λιβελογράφημα περί του "Καταβλατά" του Ιωάννη Αργυρόπουλου, στις αρχές του 15^{ου} αιώνα, στο οποίο περιγράφεται η Κωνσταντινούπολη. Προκύπτει η εικόνα μιας πόλης με υψηλή εξειδίκευση, με τεχνίτες, από τους οποίους αναφέρονται συγκεκριμένα οι κεραμοποιοί, οι υποδηματοποιοί, οι ναυπηγοί και οι οικοδόμοι, εγκατεστημένοι σε διάφορες συνοικίες της.⁶²

Σημαντική είναι η μαρτυρία του μητροπολίτη Εφέσου Ματθαίου, ο οποίος περιγράφει μια *πολίχνη* της υπαίθρου (πρόκειται για τη μητρόπολη Βρύσης).⁶³ Συγκεκριμένα, σε επιστολή του, το 1332, κάνει λόγο για το μικρό αριθμό κατοικιών, απόρροια της μικρής έκτασης της πόλης, της οποίας οι κάτοικοι ήταν αγρότες και κτηνοτρόφοι, ενώ, την ίδια στιγμή, δηλώνεται η παρουσία τεχνιτών, κρεοπωλών και κάπηλων.⁶⁴ Σε άλλη επιστολή του μητροπολίτη Εφέσου, της δεκαετίας του 1320, προβάλλει ένα ακόμα χαρακτηριστικό μιας ομάδας μικρότερων πόλεων, των *πολισμάτων*: πρόκειται για την αμυντική τους λειτουργία. Συγκεκριμένα, επισημαίνει την αμυντική τους ισχύ, η οποία λειτουργεί αποτρεπτικά στην τουρκική επιθετικότητα. Στην ίδια επιστολή, απαριθμούνται τα περιουσιακά στοιχεία των κατοίκων τους, κάνοντας λόγο για χρυσά και ασημένια αντικείμενα, χαλιά και ζωστήρες από την Περσία και άλλα πολύτιμα αντικείμενα, των οποίων η παρουσία υποδεικνύει, αν όχι μια ορισμένη επαγγελματική εξειδίκευση, τουλάχιστον μια σημαντική εμπορική ανάπτυξη.⁶⁵ Ανάλογη εικόνα προκύπτει και για κατεξοχήν οχυρωματικές τοποθεσίες, όπως είναι τα *κάστρα* και τα *φρούρια*. Ο Ιωάννης Κίνναμος αναφέρει περιπτώσεις φρουρίων, με βασικό χαρακτηριστικό την αφθονία προϊόντων, ένδειξη ανάπτυξης εμπορικών δραστηριοτήτων.⁶⁶ Ενδιαφέρον προκαλεί ο

⁶² ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ 53-59. MATSCHKE, Οικονομία των πόλεων 150. Ανάλογη εικόνα παρουσιάζει η Θεσσαλονίκη, όπου μνημονεύεται ένας *ἑξάρχος τῶν μυρεψῶν*, αναδεικνύοντας την παρουσία εξειδικευμένων επαγγελματιών σε πόλεις και πέραν της πρωτεύουσας: *..καὶ μυρεψοῦ καὶ τοῦ ἑξάρχου τῶν μυρεψῶν κυροῦ Θεοδώρου τοῦ Βραχνοῦ* (DÖLGER, Schatzkammern 303. MATSCHKE, Οικονομία των πόλεων 187).

⁶³ Τοποθετείται στην περιοχή της Θράκης, 80 χλμ Ανατολικά της Αδριανούπολης (SOUSTAL, Thrakien 220-221).

⁶⁴ ΚΟΥΡΟΥΣΗΣ, Γαβαλάς 272. MATSCHKE, Οικονομία των πόλεων 152.

⁶⁵ REINSCH, Die Briefe 207: *τοῖς ἑτέροις ὑπὴν εἰς χρυσόν τε καὶ ἄργυρον καὶ Περσικοὺς ζωστήρας καὶ τάπητας καὶ φάρη λαμπρά καὶ ἐσθῆτας*. MATSCHKE, Οικονομία των πόλεων 167.

⁶⁶ KINNAMOS 115: *τὸ φρούριον δὲ μεγάλων μεστὸν ὄν ληϊζεσθαι ἀγαθῶν*.

διαχωρισμός που κάνει ο Νικήτας Χωνιάτης, στα μέσα του 12^{ου} αιώνα, ανάμεσα στις πόλεις και τα φρούρια, αναδεικνύοντας την αμυντική λειτουργία των τελευταίων.⁶⁷

Αυτό που προκύπτει σχετικά με τις λειτουργίες των βυζαντινών πόλεων, τουλάχιστον από τις μαρτυρίες των ίδιων των βυζαντινών, είναι ότι μπορούμε να διακρίνουμε δύο βασικές κατηγορίες, αφενός τις πόλεις των οποίων η ανάπτυξη στηρίχθηκε στην ύπαρξη οικονομικών δραστηριοτήτων σχετικών, ως επί το πλείστον, με το εμπόριο, και αφετέρου τις πόλεις που εξυπηρετούν κυρίως στρατιωτικούς σκοπούς και βρίσκονται σε τοποθεσίες με αυξημένη στρατηγική σημασία. Εκείνο που φαίνεται να έχει καθοριστική και διαχρονική σημασία είναι τα πληθυσμιακά δεδομένα, γεγονός που οδηγεί τον Μιχαήλ Χωνιάτη, στα τέλη του 12^{ου} αιώνα, να υποστηρίξει ότι εκείνο που διέκρινε κυρίως τις πόλεις δεν ήταν η οργάνωση του χώρου ή η ανάπτυξη οικονομικών δραστηριοτήτων, αλλά η παρουσία *ευσεβών, αγνών και δικαίων ανθρώπων*.⁶⁸ Στο ίδιο πλαίσιο, ο Μανουήλ Παλαιολόγος τονίζει στις αρχές του 15^{ου} αιώνα τη σημασία του ανθρώπινου δυναμικού των πόλεων.⁶⁹

Η πόλη στα πρώιμα Οθωμανικά Βαλκάνια

Η ιστοριογραφία ασχολήθηκε με την περίοδο που ακολουθεί, από τα τέλη του 14^{ου} μέχρι τα μέσα του 15^{ου} αιώνα, ιδιαίτερα όσον αφορά στις επιπτώσεις της οθωμανικής κατάκτησης των Βαλκανίων στον αστικό ιστό της περιοχής. Ο Τσέχος Κ. Jireček, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, στο βιβλίο του *Ιστορία της Βουλγαρίας*, διατύπωσε την άποψη ότι πολλές από τις πόλεις καταστράφηκαν και οι κάτοικοι κατέφυγαν στα βουνά όπου και ίδρυσαν νέες πόλεις.⁷⁰ Ο V. Zlatarski έγραψε για τη φυγή του πληθυσμού σε απομακρυσμένους και απόρθητους τόπους, μετά τον πρώτο κλονισμό από την καταστροφή και όσο κρατούσαν οι ακατάπαυστοι πόλεμοι για την κατάκτηση της χερσονήσου.⁷¹ Στην τουρκική ιστοριογραφία αναπαράγεται η εικόνα της εγκατάλειψης και της ερήμωσης, όχι μόνο των πόλεων αλλά της ευρύτερης περιοχής.

⁶⁷ Αναφέρει, για την περίπτωση της Κορίνθου, ότι το φρούριο, για λόγους ασφαλείας, βρίσκεται σε υψηλότερο σημείο, ενώ η πόλη συγκεντρώνει όλες τις εμπορικές δραστηριότητες: *καὶ δὴ τὸ ἐμπόριον εὐρῶν ἔρημον, ὅπερ ἢ κάτω πόλις ἐπονομάζεται, ὡς ἀπάντων ἀνασκευασμένων εἰς τὸν Ἀκροκόρινθον* (ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ 75. SANDERS, Κόρινθος 402).

⁶⁸ ΜΙΧΑΗΛ ΧΩΝΙΑΤΗΣ I 354-355: *Ὁὐ τείχη γὰρ, ἔφη τις ὀρθῶς, ἔργα τεκτόνων, οὔτε οἰκίαι ὑψώροφοι καὶ στοαὶ καὶ ἀγοραὶ τὴν ὄντως εἰδοποιούσι πόλιν, ἀλλ' ἀνδρῶν καλοκάγαθία καὶ κοσμιότης καὶ θεοσεβεία.*

⁶⁹ DENNIS, *Military Treatises* 304: *...αἱ δὲ πόλεις ἂς πολιορκῆσαι βεβούληνται πολυάνθρωποι τε εἰσὶ καὶ πλείονος καιροῦ τροφὰς ἔχουσι.* BRYER, *Byzantine Town* 268.

⁷⁰ ΤΟΝΤΟΡΟΦ, *Βαλκανική πόλη* 39.

⁷¹ ΤΟΝΤΟΡΟΦ, *Βαλκανική πόλη* 39.

Το 1955, οÖ mer Barkan μίλησε για ολοκληρωτική κατάρρευση των πόλεων της βαλκανικής χερσονήσου. Εκλαμβάνει την επανεμφάνισή τους, τον 15^ο και 16^ο αιώνα, ως αποτέλεσμα της συστηματικής εγκατάστασης του μουσουλμανικού πληθυσμού στο χώρο των Βαλκανίων.⁷² Ο Nikolaj Todorov εξετάζει την εξέλιξη των βαλκανικών πόλεων σε μια διαχρονία, από τον 15^ο έως και τον 19^ο αιώνα, για να καταλήξει ότι το βαλκανικό αστικό φαινόμενο και γενικότερα ο οικισμένος χώρος και τα συστήματα επικοινωνιών, ανήκουν σε μια συνέχεια, την οποία δεν διέσπασε αλλά ενίσχυσε η οθωμανική κατάκτηση.⁷³

Τα τεκμήρια που χρησιμοποιούνται για τη διερεύνηση ζητημάτων σχετικών με την κοινωνική δομή, την εξέλιξη και τη δημογραφική σύνθεση των οθωμανικών πόλεων, προέρχονται, ως επί το πλείστον, από αρχεία της οθωμανικής διοίκησης. Ο κύριος όγκος των δεδομένων της οικονομικής ιστορίας προέρχεται από τα φορολογικά κατάστιχα, γνωστά ως Tahrir Defterleri, απ' όπου αντλούμε πληροφορίες για τη διοικητική και δημογραφική κατάσταση επιμέρους περιοχών και για τις παραγωγικές τους δυνατότητες, βάσει της φορολογικής επιβάρυνσης σε συγκεκριμένα προϊόντα. Στους καταλόγους τιμαριωτικών γαιών, καταγράφονται όλες οι τοποθεσίες που περικλείονται σε μια τιμαριωτική εκχώρηση, ο αριθμός των νοικοκυριών και το ποσό του φορολογικού εισοδήματος σε άσπρα.⁷⁴ Η διαπραγματεύση των πηγών προβάλλει επιτακτική, ιδιαίτερα αν αναλογιστούμε ότι για πολλές περιοχές αποτελούν τα μοναδικά τεκμήρια πληροφόρησης. Το γεγονός αυτό οδήγησε σε μια σειρά από άρθρα ή εκτενέστερες μελέτες με αντικείμενο τα χαρακτηριστικά των οθωμανικών πόλεων.

Ο Sencer Divitçioğlu θεωρεί ότι το εισόδημα των ανώτερων τάξεων, που προοριζόταν για καταναλωτικούς σκοπούς, έπρεπε να προκαλέσει την ανάπτυξη της εμπορικής δραστηριότητας και συνακόλουθα της οικονομίας των πόλεων.⁷⁵ Τα κέντρα αυτά δε συγκροτήθηκαν εκεί όπου παραγόταν το πλεόνασμα αλλά εκεί όπου μετατρεπόταν σε εμπόρευμα. Έτσι το εισόδημα των ανώτερων τάξεων ουσιαστικά έμεινε στην πρωτεύουσα.⁷⁶

⁷² BARKAN, Observations 290-294.

⁷³ ΤΟΝΤΟΡΟΦ, Βαλκανική πόλη 46.

⁷⁴ ΤΟΝΤΟΡΟΦ, Βαλκανική πόλη 17. Πρόκειται για ασημένιο νόμισμα που αποτελούσε τη βασική λογιστική μονάδα της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Τους 14^ο και 15^ο αι., η αναλογία άσπρου/υπέρπυρου ήταν περίπου 10,5-11/ 1, ενώ η αναλογία άσπρου/δουκάτου ήταν 33/ 1 (FLEET, Turkish Economy 247). Το 1510, ένα χρυσό νόμισμα ισοδυναμούσε με 54 άσπρα, και το 1580, με 60 (INALCIC, Οθωμανική Αυτοκρατορία 87, 366).

⁷⁵ DIVITÇIOĞLU, Μοντέλο 125.

⁷⁶ DIVITÇIOĞLU, Μοντέλο 124.

Το 1969, στο Συνέδριο για τις Βαλκανικές πόλεις, στη Μόσχα, τέθηκαν ορισμένα από τα ζητήματα που απασχόλησαν τη μεταγενέστερη έρευνα. Ο Jakov Levitsky, με την ανακοίνωση *Problems of the Methodology of Medieval Town History*, προβάλλει τη σημασία των πόλεων ως κέντρων παραγωγής και κατανάλωσης, ιδιαίτερα κατά τον 14^ο και 15^ο αιώνα, γεγονός που αναδεικνύει τη σημασία της αυξημένης αγροτικής παραγωγής και, ως εκ τούτου, της σχέσης των πόλεων με την αγροτική ύπαιθρο που τις περιβάλλει.⁷⁷ Ο Traian Stoianovich καταλήγει στη διάκριση των μεσογειακών από τις θρακικές και τις παραδουνάβιες πόλεις, προτάσσοντας το μοντέλο της «οθωμανικής πόλης», τις απαρχές της οποίας τοποθετεί τον 15^ο αιώνα, με τα ακόλουθα χαρακτηριστικά: α) παρουσία συντεχνιών, β) επαγγελματική εξειδίκευση, γ) παρουσία δημόσιων κτιρίων που οριοθετούν τον αστικό χώρο, δ) πολεοδομική διαμόρφωση του χώρου [συνοικίες (mahalla), προάστεια (varoš)] και ε) μονιμότητα εγκατάστασης της ανώτερης τάξης.⁷⁸ Ο Halil Inalcik, στο άρθρο *The Foundations of the Ottoman Economic-social system in cities*, αναδεικνύει τον ρόλο του εμπορίου στην εξέλιξη των πόλεων. Θεωρεί ότι οι τύποι εταιρείας έθεσαν ισχυρές αρχές για το σχηματισμό κεφαλαίου και για τις επενδύσεις.⁷⁹ Ο Ömer Barkan, με την ανακοίνωση *Contribution à l'étude démographique des villes Balkanique au cours des XVe-XVIe siècles*, προτείνει την κατηγοριοποίηση των πόλεων, βάσει των λειτουργιών που εμφανίζουν, αφενός ως εμπορικών κέντρων και αφετέρου ως σημείων με αυξημένη στρατηγική σημασία. Ασχολείται με τη δημογραφική εξέλιξη των βαλκανικών πόλεων τον 15^ο και 16^ο αιώνα, μιλώντας για σημαντική αύξηση του αστικού πληθυσμού, ο οποίος σχεδόν διπλασιάστηκε.⁸⁰

Στο άρθρο του İhlan Tekeli, *On Institutionalized external Relations of Cities in the Ottoman Empire-A Settlement Models Approach*, το 1972, οι πόλεις μελετώνται

⁷⁷ LEVITSKY, *Methodology* 9, 11.

⁷⁸ STOIANOVICH, *Model* 83-110.

⁷⁹ INALCIK, *Foundations* 19-20: Βασιζόμενος στο νομοθετικό κείμενο 'Kitāb al- Ishāra', του 11^{ου}-12^{ου} αι., διακρίνει τις εταιρείες στις shirkat al-wujūh και τις commenda (mudāraba). Οι συνέταιροι ενός shirkat al-wujūh έκαναν εμπόριο με πίστωση και στο τέλος μιας ορισμένης προθεσμίας, γύριζαν το κεφάλαιο στον κάτοχό του. Το κέρδος μοιραζόταν ανάμεσα στους συναιτέρους σε ίσα μέρη ή όπως αλλιώς είχαν συμφωνήσει. Η commenda ήταν μια εταιρεία, όπου το ένα μέρος έβαζε την εργασία και το άλλο το κεφάλαιο, και τα δύο μοιράζονταν το κέρδος. Το 1969, με το άρθρο *Capital Formation in the Ottoman Empire*, βλέπει ως θεμέλιο των οθωμανικών πόλεων τις επαγγελματικές συντεχνίες. Θεωρεί ότι το σύστημα των συντεχνιών αντιπροσώπευε μια προσπάθεια να ικανοποιηθεί ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης (INALCIK, *Σχηματισμός Κεφαλαίου* 505).

⁸⁰ BARKAN, *Contribution* 181.

ως ένα στοιχείο του συστήματος της οργάνωσης του χώρου. Εξετάζονται πέντε διαφορετικά οικιστικά μοντέλα, ταξινομημένα από το γενικότερο στο ειδικότερο.⁸¹

Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στη μελέτη του Nicoară Beldiceanu, *Recherches sur la ville ottomane au XVe siècle*, με την οποία εξέτασε τα βασικά χαρακτηριστικά των οθωμανικών πόλεων τον 15^ο αιώνα. Χρησιμοποιώντας ένα corpus 27 εγγράφων, μεταξύ 1450 και 1512, δίνει έμφαση στην παρέμβαση της κεντρικής εξουσίας στην οικονομική ζωή, εξετάζοντας τους διοικητικούς θεσμούς των πόλεων, δηλαδή τις λειτουργίες της πολιτικής, θρησκευτικής, στρατιωτικής και οικονομικής διοίκησης.⁸² Προκύπτει η βαρύνουσα σημασία των πόλεων στην εδραίωση του διοικητικού συστήματος, αφού, πέρα από το γεγονός ότι οι διοικητικές μονάδες έπαιρναν το όνομα της σημαντικότερης πόλης της δικαιοδοσίας τους, οι πόλεις ήταν έδρες των διοικητικών, δικαστικών και στρατιωτικών αρχών της αυτοκρατορίας.

Πόλεις της μεσαιωνικής Θεσσαλίας 12ου - 15ου αιώνα

Οι ιστοριογραφικές επισκοπήσεις που προηγήθηκαν δείχνουν την κυριαρχία μιας γενικότερης επιστημονικής συμφωνίας περί της διάκρισης ανάμεσα στην πόλη και σε ήσσονος σημασίας οικισμούς, που τουλάχιστον στις προβιομηχανικές κοινωνίες γενικότερα, ταυτίζονται με τον αγροτικό ή κτηνοτροφικό οικισμό, το χωριό. Κοινή επιστημονική παραδοχή, αλλά και δεδομένο της αντίληψης των συγχρόνων της εποχής που μας ενδιαφέρει, είναι η μεγαλύτερη σημασία της πόλης και η κατά κάποιον τρόπο "υψηλότερη ιεράρχησή" της σε σχέση με τους οικισμούς της ευρύτερης περιφέρειάς της. Τα κριτήρια διάκρισης της πόλης από το χωριό, που έχουν προταθεί από διαφορετικές επιστημονικές σχολές και από σειρά μελετητών είναι, όπως είδαμε, πολυποίκιλα. Πέρα από τη διατύπωση επιμέρους απόψεων, μεγαλύτερη σημασία έχει η ανάδειξη ορισμένων χαρακτηριστικών γενικότερα κοινής αποδοχής. Ως τέτοια μπορούν να προταθούν η λειτουργίες της πόλης ως διοικητικού και οικονομικού κέντρου μιας ευρύτερης περιοχής, η διαφοροποίηση στους οικονομικούς προσανατολισμούς και στα επαγγέλματα των κατοίκων, ο βιοπορισμός ενός μέρους

⁸¹ TEKELI, Οικιστικά μοντέλα 477: Το πρώτο μοντέλο είναι σχετικό με το δίκτυο αναφορών, άμεσα εξαρτημένο από την τεχνολογία των μεταφορών. Στο δεύτερο και στο τρίτο μοντέλο, αναπτύσσονται δύο διαφορετικά μοντέλα απομονωμένων πόλεων, όπου εξηγείται η λογική βάση του τρόπου κατοχής στην Οθωμανική αυτοκρατορία. Στο τέταρτο μοντέλο, δίνεται η σχέση ανάμεσα στην ιεραρχία της οργάνωσης του χώρου και στην κατοχή του εδάφους. Το πέμπτο μοντέλο εξετάζει τα προβλήματα της ανάπτυξης της αυτοκρατορίας, από την άποψη της οργάνωσης του χώρου, στα πλαίσια ενός κεντρομετωπικού μοντέλου που καλύπτει ολόκληρο το έδαφος.

⁸² BELDICEANU, Ville 15-33.

τουλάχιστον των κατοίκων από εμποροβιοτεχνικές και όχι αγροτικές δραστηριότητες, η ύπαρξη εμπορικής δραστηριότητας και η λειτουργία της πόλης ως αγοράς, η εμφανέστερη κοινωνική διαστρωμάτωση και η παρουσία εκπροσώπων του ανώτερου κοινωνικού στρώματος, η συγκέντρωση πληθυσμού σε σχετικά υψηλούς αριθμούς και πυκνότητα κατοίκησης, η οχύρωση και η λειτουργία της πόλης ως κέντρου αμυντικής στήριξης της ευρύτερης περιοχής. Ασφαλώς, τα παραπάνω κριτήρια δεν είναι απαραίτητο να εντοπίζονται στο σύνολό τους σε κάθε οικισμό που μπορεί να προσδιοριστεί ως "πόλη". Ο Τοδογον αναφέρει χαρακτηριστικά ότι: *η πόλη ορίζεται ως πληθυσμιακή συγκέντρωση ανθρώπων που είναι λίγο ή πολύ αποσυνδεδεμένοι από την καλλιέργεια, απασχολούνται σε παραγωγικές και εμπορικές δραστηριότητες και έχουν καθορισμένο διοικητικό καθεστώς... η συγκέντρωση τεχνιτών δε συνεπάγεται την απουσία τους στα γύρω χωριά, όπως η επικράτηση της χειροτεχνικής, βιοτεχνικής και εμπορικής δραστηριότητας δεν αποκλείει τον ημιαγροτικό χαρακτήρα πολλών αστικών οικισμών.*⁸³ Στη βυζαντινή αντίληψη, αλλά και στην οθωμανική, εφόσον μας απασχολεί και ο 15ος αιώνας, η μεγάλης ή μικρής κλίμακας πόλη ("πόλις" σε αντιδιαστολή με "πόλισμα", "κάστρον", "φρούριον" κ.α., και *şehir* με *kasaba*, η αντίστοιχη διαφοροποίηση της ορολογίας) είναι κατά βάση το διοικητικό κέντρο μιας ευρύτερης περιφέρειας, νοούμενο με κρατικούς ή εκκλησιαστικούς όρους στην βυζαντινή περίπτωση.⁸⁴ Όπως επισημάνθηκε και νωρίτερα όμως, και στη βυζαντινή αντίληψη δεν απουσιάζει η εκτίμηση κοινωνικοοικονομικών παραμέτρων ως προσδιοριστικών στοιχείων της πόλης, όπως το εμπόριο, ή η παρουσία των αρχόντων.⁸⁵

Βασική επιλογή της προσέγγισης που ακολουθείται εδώ είναι η αποτύπωση της φυσιογνωμίας των πόλεων, ο εντοπισμός των "αστικών" χαρακτηριστικών τους, η θέση και οι ρόλοι τους στο ευρύτερο οικιστικό δίκτυο της περιοχής. Συνδυάζεται έτσι η προσπάθεια διακρίβωσης κατά περίπτωση των γενικών "αστικών" χαρακτηριστικών, που επισημάνθηκαν παραπάνω, με συνδυασμό και των δύο κατηγοριών στις οποίες διακρίνονται αυτά, δηλαδή και αυτών που μπορούν να

⁸³ ΤΟΝΤΟΡΟΦ, Βαλκανική πόλη 44.

⁸⁴ OSTROGORSKY, Cities 45-65. ΖΑΚΥΘΙΝΟΣ, Ville 86. HARVEY, Ανάπτυξη 321. HALDON, Feudalism Debate 16, 28. ΛΑΪΟΥ, Ανταλλαγές 471-559. ΑΒΡΑΜΕΑ, Εκχριστιανισμός Θεσσαλίας 6-9. ΔΙΒΙΤΣΙΟΓΛΟΥ, Μοντέλο 125. ΛΕΒΙΤΣΚΥ, Methodology 8-9. ΣΤΟΙΑΝΟΒΙΧ, Model 83-110. ΒΑΡΚΑΝ, Contribution 181. ΒΕΛΔΙΤΣΕΑΝΟΥ, Ville 15-33.

⁸⁵ ΤΖΕΤΖΗΣ, Επιστολές 81-82. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ IV 637-639. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ 53-59. ΜΙΧΑΗΛ ΧΩΝΙΑΤΗΣ I 354-355. ΛΑΪΟΥ, Ανταλλαγές 550. ΜΑΤΣΧΚΕ, Οικονομία των πόλεων 156. ΜΑΤΣΧΚΕ, Οικονομία των πόλεων 150.

χαρακτηρισθούν ως "ιστορικά", και αντιπροσωπεύουν τις αντιλήψεις και τα κριτήρια που υφίσταντο κατά την εποχή και στον κοινωνικό σχηματισμό του ενδιαφέροντός μας, αλλά και των διαχρονικών "κοινωνιολογικού" τύπου κριτηρίων (κυρίως κοινωνικο-οικονομικής φύσης) που έχουν προταθεί από επιστημονικές σχολές με ευρύ πεδίο αναφοράς.

Ως σημείο εκκίνησης, για τον αρχικό εντοπισμό των οικισμών που μπορούμε να κατατάξουμε στις πόλεις και στα πολίσματα του θεσσαλικού χώρου, της περιόδου από τον 12^ο έως και τον 15^ο αιώνα, και που στη συνέχεια θα προχωρήσουμε στη μελέτη τους, ιδιαίτερα βοηθητικές είναι κάποιες αναφορές πηγών που παρέχουν συγκεντρωτική πληροφόρηση. Χαρακτηριστικά, στην *Ιστορία* του Ιωάννη Καντακουζηνού και στην εξιστόρηση γεγονότων του 1333 γίνεται λόγος για τις πόλεις της Θεσσαλίας που είχε κυριεύσει τότε ο δεσπότης της Ηπείρου Ιωάννης Orsini: Τρίκαλα, Φανάριον, Σταγούς, Δαμάσι, Ελασσόνα. Την ίδια χρονιά, ο Βυζαντινός διοικητής της Θεσσαλονίκης Μιχαήλ Μονομάχος κατάλαβε ανατολικότερα τα "πολίσματα", όπως δηλώνονται, Λυκόστομον, Καστρί και Γόλον.⁸⁶ Μπορούμε βέβαια να θεωρήσουμε ότι πρόκειται για το σύνολο των τόπων της ευρύτερης χώρας που παρουσιάζουν κάποια ιδιαίτερη σημασία, και που συνιστούν τα κέντρα των επιμέρους περιοχών όπου βρίσκονται. Στις πόλεις που προαναφέρθηκαν μπορούμε να προσθέσουμε τα σημαντικά λιμάνια της περιοχής του Παγασητικού, Αλμυρό και Πτελεόν, που όμως βρίσκονται έξω από το χώρο επικέντρωσης των γεγονότων, στα οποία αναφέρεται ο Καντακουζηνός, και τότε βρίσκονταν υπό λατινική κυριαρχία, όπως πιθανότατα και ο Δομοκός, στα νότια της δυτικής Θεσσαλίας. Η εικόνα συμπληρώνεται και από μια σειρά τόπων που συνιστούσαν έδρες επισκοπών, που θα πρέπει να ήταν ενεργές κατά την περίοδο που μας ενδιαφέρει, με δεδομένη την ταύτιση της επισκοπής με την πόλη στην βυζαντινή θεώρηση: Αλμυρός, Βελεστίνο, Βέσαινα, Βούναινα, Γαρδίκι, Δημητριάδα, Δομένικο-Ελασσόνα, Καστρίον, Λιτζά / Άγραφα, Λυκοστόμιον, Πατζουνιά, Ραδοβίσιδι, Σμόκοβο, Σταγοί, Τρίκκη/ Τρίκαλα, Φανάριον, Φάρσαλα, Χάρμαινα, που οι επισκοπές τους υπάγονταν στην μητρόπολη Λαρίσης.⁸⁷ Στην επισκόπηση των θεσσαλικών πόλεων πρέπει ασφαλώς να ληφθούν υπόψη τα παλαιότερα σημαντικά αστικά κέντρα της Λάρισας και της Δημητριάδας, που μέχρι και διαρκούντος του

⁸⁶ KANTAKOUZHNOS I 473-74. NICOL, Despotate of Epiros 102. SAVVIDES, Semi-Autonomous State 214.

⁸⁷ DARROUZÈS, Notitiae 217, 231, 243, 265, 268, 272, 284, 291, 304, 326-327, 339, 343, 349, 363, 375, 381, 388, 396, 402, 407, 413, 417, 419.

13ου αιώνα, διατηρούσαν εμφανή και ενεργό τον αστικό χαρακτήρα τους, αν και κατά τον 14ο αιώνα είχαν πλέον παρακμάσει στο σημείο να θεωρούνται ασήμαντα και να περνούν απαρατήρητα στις καταγραφές των πηγών. Ο αριθμός των πόλεων που αποκαλύπτει το οθωμανικό κατάστιχο των μέσων του 15ου αιώνα είναι μικρότερος. Με βάση αυτά τα δεδομένα, ως "πόλεις" (şehir ή kasaba), καταχωρούνται μόνο τα Τρίκαλα, η Λάρισα (Yeni Şehir), το Φανάρι, τα Άγραφα και το Δαμάσι, διατηρούνταν όμως τότε και πόλεις που δεν έχει διασωθεί καταγραφή τους στην συγκεκριμένη πηγή, όπως τα Φάρσαλα, ο Αλμυρός, η Ελασσόνα. Στη διερεύνηση που ακολουθεί συμπεριλαμβάνεται και μία πόλη που δε βρίσκεται στον χώρο της Θεσσαλίας, με αυστηρά γεωγραφικά κριτήρια, οι Νέαι Πάτραι (σημ. Υπάτη Φθιώτιδας). Η συμπερίληψή της επιβάλλεται από το γεγονός ότι για μια κρίσιμη και καθοριστική περίοδο της θεσσαλικής ιστορίας του όψιμου μεσαίωνα, οι Νέαι Πάτραι υπήρξαν η πρωτεύουσα της θεσσαλικής και κεντρο-ελλαδικής ηγεμονίας των Δουκών (β' μισό 13ου, αρχές 14ου αιώνα).⁸⁸

Για την περίπτωση των θεσσαλικών πόλεων, όπως άλλωστε και γενικά για τις πόλεις του Βυζαντίου, ή γενικότερα του μεσαιωνικού βαλκανικού χώρου, η αποσπασματικότητα, συχνά μάλιστα και η σπανία, των πηγών, υποδεικνύει ότι η επαρκής διερεύνηση της φυσιογνωμίας τους οφείλει να εκτείνεται σε ευρύ χρονικό πεδίο, για να καλύψει ολόκληρη την περίοδο από τον 12^ο έως και τον 15^ο αιώνα, προκειμένου να αποτυπωθεί η εξέλιξη ορισμένων κοινωνικο-οικονομικών και πολιτικών παραμέτρων που συνιστούσαν τα βασικά χαρακτηριστικά του συγκεκριμένου αστικού δικτύου. Σε αυτό το πλαίσιο, προβάλλει επιτακτική η μελέτη της θέσης και της τοποθεσίας των θεσσαλικών πόλεων, οι φάσεις ανάπτυξής τους, οι λειτουργίες και οι ανάγκες τους, με άλλα λόγια, η ανάγκη διερεύνησης του ρόλου του αστικού δικτύου στη θεσσαλική περιφέρεια, ιδιαίτερα όσον αφορά στην εξέλιξη των κοινωνικο-οικονομικών σχέσεων κατά το κρίσιμο διάστημα από τον 12^ο μέχρι και τα μέσα του 15^{ου} αιώνα.

⁸⁸ ΓΡΗΓΟΡΑΣ I 110. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ II 423. ΣΑΝΟΥΔΟΣ 136. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Μιχαήλ Παλαιολόγος 229-230. GEANAKOPOLOS, Byzantine East 85. FERJANČIĆ, Tesalija 118. NICOL, Τελευταίοι Αιώνες 108. SAVVIDES, Semi-Autonomous State 212.

2. Το κύριο διοικητικό κέντρο και οι μετατοπίσεις του.

Η ύπαρξη μεταξύ των πόλεων της μεσαιωνικής Θεσσαλίας ενός προεξέχοντος αστικού κέντρου, που λειτουργούσε ως το κύριο διοικητικό κέντρο της ευρύτερης περιοχής, είναι ένα εμφανές ιστορικό δεδομένο της περιόδου που εξετάζουμε, αν και αυτή η "πρωτεύουσα" της μεσαιωνικής Θεσσαλίας δεν παρέμεινε σταθερά στην ίδια πόλη. Αυτό το κύριο διοικητικό κέντρο μπορεί να οριστεί με διττά κριτήρια, ως η πόλη όπου εδρεύουν αφενός η ανώτερη πολιτική εξουσία, και αφετέρου η ανώτερη εκκλησιαστική αρχή της ευρύτερης περιοχής. Υπ' αυτούς τους όρους, κατά εποχές, και ειδικότερα για το μεγαλύτερο μέρος της μεσαιωνικής περιόδου, παρατηρείται ταυτόχρονη παρουσία των κρατικών και των εκκλησιαστικών αρχών στην ίδια πόλη, άλλοτε όμως προκύπτει διαφοροποίηση του χώρου όπου εδράζονται κρατικές και εκκλησιαστικές αρχές. Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει το γεγονός ότι το κύριο αστικό κέντρο της Θεσσαλίας γνώρισε μετατοπίσεις, που αντανακλούν τις γενικότερες ιστορικές εξελίξεις στην περιοχή.

Από τον 9^ο αιώνα, οπότε ανασυγκροτούνται οι βυζαντινές κρατικές δομές και αναβιώνουν οι πόλεις στην ελληνική χερσόνησο, το κυριότερο αστικό κέντρο στον θεσσαλικό χώρο είναι αναμφισβήτητα η Λάρισα, που διατηρεί αυτό το χαρακτηριστικό μέχρι τα μέσα του 13^{ου} αιώνα. Κατά τους 10^ο και 11^ο αιώνα, η πόλη της Λαρίσας αναφέρεται ως πρωτεύουσα του θέματος Ελλάδος.¹ Στη Λάρισα επίσης εδρεύει η υψηλότερη εκκλησιαστική αρχή της ευρύτερης περιοχής, η μητρόπολη Λαρίσης, στην επαρχία της οποίας υπάγεται το σύνολο του θεσσαλικού χώρου, αλλά και περιοχές εκτός αυτού, κυρίως η Φθιώτιδα. Χαρακτηριστική της ιστορικής ενότητας που παρουσιάζουν παρακείμενες περιοχές με τον κυρίως θεσσαλικό χώρο είναι η ταύτιση λίγο πολύ της εκκλησιαστικής επαρχίας Λαρίσης με τον χώρο όπου εκτεινόταν η θεσσαλική ηγεμονία του σεβαστοκράτορα Ιωάννη Α΄ Δούκα, αλλά και το μετέπειτα *σαντζάκι* των Τρικάλων, μετά την τουρκική κατάκτηση.

Η μετατόπιση του κύριου διοικητικού κέντρου στις Νέες Πάτρεις είναι αποτέλεσμα της επιλογής του κατόπιν σεβαστοκράτορα Ιωάννη Α΄ Δούκα, νόθου γιου του δεσπότη Μιχαήλ Β΄ της Ηπείρου, και από το 1267 ουσιαστικά ανεξάρτητου

¹ ABPAMEA, Θεσσαλία 50. KRSMANOVIĆ, Byzantine Province 53, 134, 147, 190.

ηγεμόνα της Θεσσαλίας, να εγκαταστήσει εκεί την έδρα του.² Αν και οι Νέαι Πάτραι δεν ανήκουν με αυστηρά γεωγραφικούς όρους στην περιοχή της Θεσσαλίας, η ενσωμάτωσή τους και η λειτουργία τους ως πρωτεύουσας ενός κράτους που ο βασικός εδαφικός του πυρήνας εντοπίζεται στη Θεσσαλία και οι ιστορικές του τύχες κυρίως σχετίζονται με τον θεσσαλικό χώρο, άρα μπορεί να χαρακτηριστεί ως θεσσαλικό, επιβάλλει τη συμπερίληψή τους στη διερεύνησή μας.

Η επόμενη και τελική μετατόπιση του κύριου διοικητικού και αστικού κέντρου της Θεσσαλίας, στα Τρίκαλα, επέρχεται μετά το 1318, όταν παράλληλα με την έκλειψη του ηγεμονικού οίκου των Δουκών, οι Νέαι Πάτραι καταλαμβάνονται από τους Καταλανούς και έτσι αποσπώνται από την κρατική ή διοικητική οντότητα του θεσσαλικού χώρου, στην οποία θα επανενταχθούν μετά την οθωμανική κατάκτηση. Οι επόμενοι ηγεμόνες ή διοικητές της Θεσσαλίας, Έλληνες και Σέρβοι, θα εγκαταστήσουν την έδρα τους στο κύριο αστικό κέντρο της δυτικής Θεσσαλίας, στα Τρίκαλα, πόλη που παρέμενε ακμαία κατά τις πρώτες δεκαετίες του 14^{ου} αιώνα, σε μια εποχή που η Λάρισα διερχόταν φάση παρακμής και συρρίκνωσης. Η εγκατάσταση του κέντρου της πολιτικής εξουσίας στα Τρίκαλα συνεπέφερε και τη μετακίνηση της έδρας της εκκλησιαστικής αρχής, της μητρόπολης Λαρίσης, στην ίδια πόλη, δεδομένου ότι λόγω της εξελισσόμενης κάμψης της Λαρίσας ως αστικού κέντρου, ο μητροπολίτης της είχε ήδη παύσει να εδρεύει στην πόλη. Η νέα φάση ανάπτυξης της Λαρίσας παρατηρείται μετά την οθωμανική κατάκτηση, πρόκειται όμως πλέον για μια πολύ διαφορετική πόλη από τη βυζαντινή προκάτοχό της. Το Yeni Şehir των Οθωμανών ("Νέα Πόλη") είναι κατά βάση μια τουρκο-μουσουλμανική πόλη.

Λάρισα

Η πόλη της Λαρίσας δεσπόζει στον χώρο της Ανατολικής Θεσσαλίας, επί της δεξιάς όχθης του Πηνειού, στο κέντρο της ανατολικής θεσσαλικής πεδιάδος.³ Ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, στα μέσα του 10^{ου} αιώνα, αναφέρει αναχρονιστικά την πόλη ως υπαγόμενη στην άλλοτε επαρχία Θεσσαλίας, αν και πλέον

² ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Μιχαήλ Παλαιολόγος 176. NICOL, Despotate of Epiros 9. SAVVIDES, Semi-Autonomous State 211-212.

³ KODER-HILD, Thessalia 198. STÄHLIN, Θεσσαλία 181-182. ABPAMEA, Θεσσαλία 191-195. ΓΙΑΛΟΥΡΗ, Βυζαντινή Λάρισα 490-503. LILIE, Handel und Politik 63, 199-200. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 221. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 365. Η Γερολυμάτου θεωρεί ότι η Λάρισα υπήρξε πόλη-κλειδί των δρόμων που διέσχισαν τον χώρο της κεντρικής Ελλάδας (ΓΕΡΟΥΛΥΜΑΤΟΥ, Αγορές 152. Της Ιδίας, Θήβα 102).

περιλαμβανόταν στο θέμα Ελλάδος.⁴ Οι αναφορές των πηγών, από τα τέλη του 11^{ου} έως τα τέλη του 12^{ου} αιώνα, κάνουν λόγο για *φρούριο, κάστρο, πόλισμα και πόλη*.⁵ Τα δεδομένα υποδεικνύουν ότι πρόκειται για μια πόλη με αυξημένη στρατηγική σημασία, με συνακόλουθες διαστάσεις στη διαμόρφωση του χώρου και, κατ' επέκταση, στις διοικητικές και οικονομικές της λειτουργίες. Κατά τους 10^ο και 11^ο αιώνα η πόλη λειτουργεί ως πρωτεύουσα του θέματος Ελλάδος.⁶ Το επόμενο διάστημα, μέχρι τα μέσα του 13^{ου} αιώνα, οι συνθήκες στην περιοχή ήταν ασταθείς και επισφαλείς.⁷ Το 1082/1083, ο Νορμανδός Βοημούνδος άρχισε την πολιορκία της πόλης, γεγονός που προκάλεσε την επέμβαση του ίδιου του Αλεξίου Α΄ Κομνηνού.⁸ Το 1198, στο χρυσόβουλο του Αλεξίου Γ΄ Αγγέλου υπέρ των Βενετών, γίνεται λόγος για τη Λάρισα και την ευρύτερη περιοχή της.⁹ Ο Λέων Σγουρός, άρχοντας του Ναυπλίου, εκμεταλλευόμενος την αναστάτωση από την Δ΄ Σταυροφορία, κυριεύσε τη Λάρισα και ο Αλέξιος Γ΄ αναγκάστηκε να συνάψει συνθήκη μαζί του.¹⁰

⁴ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, *De Thematibus* 88: *ἐπαρχία Θεσσαλίας ὑπὸ τὸν αὐτὸν πόλεις ἰζ. Λάρισσα, Δημητριάς, Θῆβαι, Ἐχινάιος, Λαμία, Τρίκη, γόμφοι, Ὑπάτη αἱ νῦν λεγόμεναι Νέαι Πάτραι, Μητρόπολις, Καισάρεια, Φάρσαλος, Βουραμίνσιος, σάλτος Ἰωαννοῦβιος, νῆσος Σκίαθος, νῆσος Σκόπελος, νῆσος Πεπάρηθος.*

⁵ ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ 330: *καὶ πολλὰ φρούρια παρεστήσατο, ὧν ἦν τὸ κορυφαῖον ἡ Λάρισα. ΚΟΜΝΗΝΗ 157: δεξιόθεν τοῦ κάστρου Λαρίσσης. ΖΩΝΑΡΑΣ III 735: εἶλον τῶν πολισμάτων τινά, ὧν ἦσαν ἡ Καστορία τε καὶ ἡ Λάρισα. ΤΖΕΤΖΗΣ, Χιλιάδες 530: Θεσσαλία χώρα δε, ὥσπερ πολλαὶ αἱ πόλεις, Λάρισσα, Φθία, Φάρσαλος, Τρίκη καὶ ἄλλαι πόσαι.*

⁶ ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 50.

⁷ ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 124-132. Αντιπαράθεσις ἔχει προκαλέσει ἡ ἐπίθεσις 'Αβάρων' στὴ Λάρισα, στα τέλη τοῦ 9^{ου} αἰ., ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ βίου τοῦ Αγ. Νικολάου τοῦ Νέου. Ὁ Φίλιππος Φιλίππου ταύτισε τοὺς ἐπιδρομικοὺς με τοὺς Οὐγγυροὺς (ΦΙΛΙΠΠΟΥ, Αβάρεις 123-132), ἐνῶ ὁ Δημήτριος Σοφριανός καὶ ὁ Νίκος Νικονάνος θεωροῦν ὅτι πρόκειται γιὰ τοὺς Ἀραβικοὺς ποὺ λεηλάτησαν τὴ Δημητριάδα τὸ 901 (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ἅγιος Νικόλαος 113-121. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοὶ 11). Ἡ Ἄννα Αβραμέα υποστήριξε ὅτι πρόκειται γιὰ τοὺς Βούλγαρους τοῦ Συμεῶν, τοποθετώντας τὴν ἐπιδρομὴ τὸ 896 (ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 89-96), καὶ ὁ Γεώργιος Κουλουράς πρότεινε, με ἐπιφύλαξη, μιὰ ταύτιση με τοὺς εγκατεστημένους στὴ Μακεδονία Σλάβους, ποὺ εἶχαν στρατολογηθεῖ ἀπὸ τὸν Βούλγαρο τσάρο Συμεῶν (ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Βίος Αγ. Νικολάου 119-122).

⁸ ΚΟΜΝΗΝΗ 157: *κᾶθ' οὕτως καταλαβὼν τὴν Λάρισσαν καὶ τὴν πῶ μεγαλομάρτυρος Γεωργίου μνήμην σὺν ὄλαις δυνάμεσι καὶ περιζώσας τὰ τεῖχη ἐπολιόρκει αὐτήν... Ἀλλὰ ταῦτα μεν οὕτω πως ἐπισκήψας αὐτοῖς καὶ καταλιπὼν δεξιόθεν τοῦ κάστρου Λαρίσσης περιμείνας τὴν τοῦ ἡλίου δύσιν γεννάδας τινὰς ἄνδρας ἔπεσθαι οἱ ἐπιτάξας τὴν τοῦ Ρεβένικον περικόψας καὶ διὰ τῆς καλουμένης Ἀλλαγῆς πρὸς τὸ ἐνὼνυμον τῆς Λαρίσσης καταλαβὼν. KODER-HILD, Thessalia 198. DENTZER, Topographie 113-119. LILIE, Handel und Politik 200.*

⁹ ΤΑΦΕΛ-ΘΟΜΑΣ, *Urkunden* I 267, 279: *Provincia Larisse/Ἐπαρχία Λαρίσσης.*

¹⁰ ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ 608: *οὐκουν Θερμοπύλας διῶν καὶ τὴν Οἶτην ὑποκαταβάς εἰς Λάρισσαν ἔξεισι καὶ τῶ βασιλεῖ Ἀλεξίῳ συγγίνεται. Σύμφωνα με τὸν Χωνιάτη, ἡ συνθήκη ἐπισφραγίστηκε με τὴν τέλεση γάμου ἀνάμεσα στὸν Σγουρό καὶ τὴν κόρη τοῦ Αλεξίου Γ΄, τὴν Εὐδοκία: ...ἐπὶ δε καὶ τῆς ἐκείνου θυγατρὸς Εὐδοκίας ἐνέτης γίνεται (ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ 608. ΚΟΡΔΩΣΗΣ, Ἐκπτώτος Αυτοκράτορας 165. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Λέων Σγουρός 55-72. ΝΤΑΜΠΛΙΑΣ, Ἱστορία Θεσσαλίας 26-27).*

αργότερα, η πόλη αναφέρεται στη *Partitio Romaniae*.¹¹ Μετά τη Δ΄ Σταυροφορία, παραχωρήθηκε ως φέουδο, μαζί με τον Αλμυρό, από τον Βονιφάτιο Μομφερρατικό στον Γουλιέλμο, ο οποίος μετονομάστηκε σε Γουλιέλμο de Larsa.¹² Αργότερα, παραχωρήθηκε στους Λομβαρδούς, ενώ, το 1209, είναι γνωστή η επανάσταση των Λομβαρδών, η οποία κατεστάλη από τον Λατίνο αυτοκράτορα Ερρίκο της Φλάνδρας.¹³ Το 1212, ο Μιχαήλ Α΄ Δούκας της Ηπείρου κατέλαβε τη Λάρισα,¹⁴ το 1241, η πόλη περιήλθε στα χέρια του Μανουήλ, ηγεμόνα της Θεσσαλονίκης,¹⁵ για να καταλήξει, το 1253-54, στην αυτοκρατορία της Νίκαιας, ύστερα από συμφωνία μεταξύ του Μιχαήλ Β΄ της Ηπείρου και του Ιωάννη Γ΄ Δούκα Βατάτζη.¹⁶ Το 1348, πιθανώς, ακολούθησε η σερβική κατάκτηση της πόλης,¹⁷ και το έτος της εγίρας 788, δηλαδή 2-2-1386/21-1-1387, την πόλη κατέλαβαν ο Εβρενός μπέης και ο Χαϊρεντίν πασάς.¹⁸ Το 1392/93, ο Εβρενός Μπέης την κατέλαβε και πάλι,¹⁹ και το 1423, ο

Λίγο

¹¹ TAFEL-THOMAS, *Urkunden I* 486, 493: *Orion Larisse/ Όριον Λαρίσης*. KODER-HILD, *Thessalia* 199.

¹² ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, *Παγασητικός* 94, 96. NTAMΠΙΛΙΑΣ, *Ιστορία Θεσσαλίας* 27-28, 113.

¹³ HENRI DE VALENCIENNES 111: *Τότε πέρασε ο αυτοκράτορας και έφτασε μπροστά στην πόλη. Έτσι πολιορκήσε τους Λομβαρδούς, που δεν χαιρόντουσαν καθόλου γι αυτό: αντίθετα και ο πιο θαραλλέος ήθελε να βρίσκεται μακριά από εκεί. Τότε ήρθε ο Ροβέρος του Μανσικούρ στον αυτοκράτορα, αυτός και ο Γουλιέλμος της Λάρισας, και τον παρακάλεσαν για τον θεό να αφήσει τους Λομβαρδούς να φύγουν ζωντανοί μαζί με τους δικούς τους και τα πράγματά τους, γιατί ήξεραν καλά πως δε μπορούσαν να του αντισταθούν... και υπήρχαν εκεί μέσα κάπου 700 [Λομβαρδοί].* KODER-HILD, *Thessalia* 199. HOPF, *Geschichte I* 144, 193, 202. GERLAND, *Geschichte* 180-183.

¹⁴ VASILIEVSKIJI, *Epirotica* 279-280.

¹⁵ ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ I 61-62: *καταλαβών οὖν τὸν τῆς Δημητριάδος χῶρον ὁ Μανουήλ κακεῖθεν τοῖς μὲν τῶν οἰκείων γραφαῖς παρασημήνας τὴν αὐτοῦ ἔφοδον, τοὺς δὲ ὑποθέλξας ταῖς ὑποσχέσεσιν, οὐ διὰ πολλῶν συνηθροίκει τῶν ἡμερῶν περὶ αὐτὸν στρατεύμα, ἤρξε τε Φαρσάλων καὶ Λαρίσης καὶ Πλαταμῶνος καὶ τῶν περὶ αὐτά.* KODER-HILD, *Thessalia* 199. ΜΟΥΖΑΛΑ, *Πόλη* 148-153.

¹⁶ ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ I 92: *ἀπήειμεν οὖν πρὸς τὸν Μιχαήλ καὶ εὔρομεν τοῦτον ἐν τῇ Λαρίσῃ καὶ πεπληρώκαμεν τὰς σπονδάς.* KODER-HILD, *Thessalia* 199. ΜΟΥΖΑΛΑ, *Πόλη* 148-153.

¹⁷ ΧΡΟΝΙΚΟΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ 74: *Εἶτα καὶ τὴν ἐν Ἑλλάδι Βλαχίαν ἐπιπηδᾶ καὶ ταύτην ὑφ'ἑαυτὸν ποιησάμενος ἓνα τῶν αὐτοῦ σατραπῶν, Πρέλουμπον οὕτω καλούμενον, ἄρχοντα ταύτης ἀναδείκνυσι, τῷ τοῦ καίσαρος ἀξιώματι τοῦτον τιμήσας. Το Χρονικό παρουσιάζει επιγραμματικά την κατάληψη της Θεσσαλίας από τον Στέφανο Δούσαν, χωρίς περαιτέρω διευκρινήσεις.*

¹⁸ ΛΑΜΠΡΟΣ-ΑΜΑΝΤΟΣ, *Βραχέα Χρονικά* 8. NICOL, *Despotate of Epiros* 160.

¹⁹ SAVVIDES, *Semi-Autonomous State* 216-217. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Προβλήματα* 49-50: *Στο άρθρο γίνεται λόγος για το βραχύ χρονικό αρ. 5, σ. 8, σειρά 9 της παλαιάς συλλογής Λάμπρου-Αμάντου, σύμφωνα με το οποίο: Μπαϊαζιτς... ἐκυρίευσε Θετταλίας καὶ Μυσίας καὶ μέρος τῆς Ἑλλάδος καὶ Αὐλῶνος ἐν τῷ Ἰλλυρικῷ (ΛΑΜΠΡΟΣ-ΑΜΑΝΤΟΣ, Βραχέα Χρονικά 8).* FERJANČIĆ, *Teslija* 291.

γαζής Τουραχάν Μπέης, στρατηγός του Μουράτ Β΄, κατέλαβε οριστικά τη Λάρισα και ολόκληρη τη Θεσσαλία.²⁰

Η τοπική μητρόπολη αναφέρεται στις *Notitiae Episcopatum* ως υπαγόμενη στο πατριαρχείο Κωνσταντινούπολης, από τον 8^ο μέχρι και τα τέλη του 14^{ου} αιώνα.²¹ Εμφανίζεται να έχει, κατά διαστήματα, υπό τη δικαιοδοσία της τις επισκοπές Αλμυρού, Βελεστίνου, Βεσαίνης, Βιαίνης, Βουναίνης, Γαρδικίου, Γομφών, Δημητριάδος, Δομενίκου-Ελασσόνας, Δομοκού, Ετέρας Γαρδικίας, Εχίνου, Εζερού, Ζητούνιου (Λαμίας), μακεδονικής Καισάρειας, Καλλινδού, Καππούης, Καστρίου, Κολυδρού, Λιτζάς/ Αγράφων, Λοιδορικού, Λυκοστομίου, Μαρμαριτζίου, Μουντονίτσας, Πατζουνιάς, Περιστεράς, Ραδοβισδίου, Σκιάθου, Σκοπέλου, Σμοκόβου, Σταγών, Τρίκης/ Τρικάλων, Φαναρίου, Φαρσάλων, Φθιώτιδων Θηβών και Χαρμαίνων. Στη λίστα *Provinciale Romanum*, η οποία τοποθετείται γύρω στο 1210, αναφέρεται η λατινική αρχιεπισκοπή Λαρίσης, η οποία είχε υπό τη δικαιοδοσία της τις επισκοπές Δημητριάδος, Αλμυρού, Γαρδικίου, Ζητούνιου, Εζερού και Δομένικου.²² Αναφορές στη λατινική αρχιεπισκοπή εντοπίζονται και μεταξύ 1208 και 1212 σε επιστολές του πάπα Ιννοκέντιου Γ΄,²³ και το 1222, σε επιστολή του πάπα Ονώριου.²⁴ Σε πατριαρχικό έγγραφο του 1371, γίνεται λόγος για τη μητρόπολη Λαρίσης, η οποία πλέον εδρεύει στα Τρίκαλα,²⁵ όπως και σε Τακτικό της μεταβυζαντινής περιόδου, μάλλον των αρχών του 17^{ου} αιώνα.²⁶

²⁰ SAVVIDES, *Semi-Autonomous State 217-218*. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Προβλήματα 49-50: Μετά τη μάχη της Άγκυρας, το 1402, ο διάδοχος του Βαγιαζήτ, ο Σουλεϊμάν Τσελεμπής, παραχώρησε με συνθήκη ένα τμήμα της Θεσσαλίας στον Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγο. Ο Σαββίδης, στο ίδιο άρθρο, κάνει λόγο για τη συμβολή της Ε. Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη, σύμφωνα με την οποία, η τουρκική ονομασία της πόλης δεν πρέπει να συνδυάζεται με τις επιχειρήσεις των Εβρενός-Χαϊρεντίν ή του Βαγιαζήτ, αλλά με την τρίτη και οριστική κατάληψη της πόλης, το 1423, οπότε και έγινε χαρακτηριστικό δείγμα τουρκόπολης (ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ, Συμβολή 255, 259). Ο Χαλκοκονδύλης πιστοποιεί την οθωμανική παρουσία: *ὁ μὲν τῶν θυρῶν ἡγεμῶν Μαχαμούτης παραλαβὼν τὸν τῆς Εὐρώπης στρατὸν ἤλασε μέχρι Θεσσαλίας ἐς Πηνειὸν καὶ ἐστρατοπεδεύετο παρὰ Λαρίσση τῆ πόλει συμβούλῳ δὲ ἐχρητὸ μὲν Ὀμάρη τῷ Τουραχάνεω, θεσσαλίας ὑπάρχῳ* (ΧΑΛΚΟΚΟΝΔΥΛΗΣ 559-560).

²¹ DARROUZÈS, *Notitiae 217, 231, 243, 265, 268, 272, 284, 291, 304, 326-327, 339, 343, 349, 363, 375, 381, 388, 396, 402, 407, 413, 417, 419*. Οι απαρχές της δικαιοδοσίας του Πατριαρχείου Κωνσταντινούπολης ανάγονται στις αρχές του 6^{ου} αι. (ΡΙΖΟΣ, *Επίσκοποι Λαρίσης 481*).

²² WOLFF, *Latin Patriarchate 54: archiepiscopatus Larissenus hos habet suffraganeos: Dimitriensem, Almiensem, Cardicensem, Sidoniensem, Nazarcensem, Dimicensem*. Η λίστα βρέθηκε στο φλωρεντινό κώδικα Riccardianus 228 και στη συλλογή πατριαρχικών εγγράφων *Liber Cancellariae*, του 13^{ου} αιώνα (WOLFF, *Latin Patriarchate 48*).

²³ ACTA INNOC., P.L. τ. 215, στ. 1433, 1435, 1467, 1471, 1478, τ. 216, στ. 340.

²⁴ WOLFF, *Latin Patriarchate 46*.

²⁵ MM I 588: *τὸ παρὸν ἀπολύει σιγιλλιῶδες γράμμα, δι' οὗ καὶ παρακελεύεται ὡς ἂν πᾶσαι αἱ ὑπὸ τὴν ἀγιωτάτην τῆς Λαρίσης μητρόπολιν ἐπισκοπαί, ἢ Δημητριάς, τὸ Φάρσαλον, ἢ Θαυμακός, τὸ Ζητούνιον, ἢ Ἐζέρ, τὸ Λοιδορικίον, ἢ Μουντινίτσα, ἢ Σταμή, ἢ Τρίκη, ἢ*

Πληροφορίες οι οποίες, έστω και αποσπασματικές, μπορούν να αξιοποιηθούν, προέρχονται από το λεγόμενο *Στρατηγικό* του Κεκαυμένου (11^{ος} αι.), στρατιωτικού αξιωματούχου με γνώση και εμπειρία της περιοχής. Ενδιαφέρον προκαλεί ένα απόσπασμα, το οποίο μαρτυρεί ότι μέρος της αγροτικής παραγωγής κατέληγε στη Λάρισα, αφού γίνεται λόγος για την τακτική αποθήκευσης των αγροτικών προϊόντων που θα εξασφάλιζαν επάρκεια σίτισης στην πόλη σε βάθος χρόνου τεσσάρων ετών.²⁷ Αν λάβουμε υπόψη ότι το συγκεκριμένο περιστατικό έγινε ύστερα από προτροπή του στρατηγού Κεκαυμένου (πρόκειται για τον παππού του συγγραφέα και όχι τον ίδιο), λόγω των πιέσεων που ασκούσε στην περιοχή ο Βούλγαρος Σαμουήλ, κατά τα έτη 976-983,²⁸ διαπιστώνουμε ότι ο αστικός χώρος, έστω και σε περιόδους κρίσης, αναδεικνύεται σε σημείο συγκέντρωσης αγροτικών προϊόντων, γεγονός που προβάλλει συγκεκριμένες λειτουργίες της πόλης της Λάρισας, που σχετίζονται με την ύπαρξη αποθηκευτικών χώρων, κατάλληλων να ανταποκριθούν στη συγκέντρωση των προϊόντων. Ενδιαφέρον προκαλεί και άλλο σημείο της αφήγησης του Κεκαυμένου, αφού κάνει λόγο για ρητή απαγόρευση του Σαμουήλ σε τμήμα του πληθυσμού να εξέλθει της πόλης της Λάρισας για να επιδοθεί σε εργασίες θερισμού.²⁹ Η πληροφορία αυτή θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ενδεικτική των τοπικών επαγγελματικών δραστηριοτήτων, ειδικότερα της εμπλοκής μέρους του πληθυσμού της πόλης σε αγροτικές δραστηριότητες, ωστόσο δεν πρέπει να λησμονούμε, ότι, λόγω των συνθηκών ανασφάλειας που περιγράφει ο Κεκαυμένος, η Λάρισα, τη δεδομένη στιγμή, μάλλον λειτουργεί και ως καταφύγιο του αγροτικού πληθυσμού, ιδιαίτερα αν λάβουμε υπόψη και τις μεταγενέστερες αναφορές των αφηγηματικών πηγών που τη χαρακτηρίζουν ως *φρούριο* και *κάστρο*.³⁰ Δυστυχώς, η ανεπάρκεια των πηγών δεν μας επιτρέπει να έχουμε μια ολοκληρωμένη εικόνα σχετικά με τον επαγγελματικό καταμερισμό και το εύρος των οικονομικών

Δομένικος, ή Κατρία, τὸ Γαρδίκιον, ἢ Περιστερά, τὸ Ραδοβίσδιον, ἢ Πατζουνά καὶ ἡ Βέσαινα ὧσιν ἅπασαι ὑποτεταγμέναι τῇ ἐκκλησίᾳ ταύτῃ τῆς Λαρίσεως.

²⁶ DARROUZÈS, *Notitiae* 421.

²⁷ ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 65: *συνέβαλα τοὺς καρποὺς ἀρκούντας τοῖς Λαρισαίοις ἐπὶ χρόνοις τέσσαρσι.*

²⁸ KRSMANOVIĆ, *Byzantine Province* 53.

²⁹ ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 65: *ἐλθὼν ὁ Σαμουήλ οὐκ εἶασεν αὐτοὺς θερίσαι, ἀλλ' ἐν μὲν τὴν σπορὰ ἐδίδου αὐτοῖς ἀδειαν σπείρειν, ἐν δὲ τῷ θέρει οὐ παρεχώρει αὐτοῖς τὸ ἐξελθεῖν τὸ σύνολο.*

³⁰ ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ 330. ΚΟΜΝΗΝΗ 157. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ, *ΑΔ* 31 (1976) Χρονικά Β'1, 187. Του Ιδίου, *ΑΔ* 32 (1977) Β'1, Χρονικά, 140, *ΑΔ* 33 (1978), Β'1 Χρονικά, 173, *ΑΔ* 34 (1979), Β'1, 231, *ΑΔ* 35 (1980) Β'1 296, 297-298. ΧΟΥΛΙΑ, *ΑΔ* 39 (1984), Χρονικά Β', 158-159. Της Ιδίας, *ΑΔ* 41 (1986) Χρονικά, 80, *ΑΔ* 42 (1987) Β', 299. ΝΤΙΝΑ, *ΑΔ* 40 (1985), Χρονικά, 216. ΣΥΘΙΑΚΑΚΗ, *ΑΔ* 50 (1995) Β', 399.

δραστηριοτήτων. Εξαιρέση αποτελεί η περίπτωση των Βλάχων, για τους οποίους υπάρχουν πληροφορίες από το *Στρατηγικό* του Κεκαυμένου και από το περιηγητικό κείμενο του Βενιαμίν εκ της Τουδέλης (12^{ος} αι.). Αμφότερα τα παραπάνω κείμενα αναφέρονται στους Βλάχους με τη διττή σημασία της εθνότητας, αλλά και των νομάδων κτηνοτρόφων και τους συνδέουν με τον ορεινό χώρο.³¹ Και στις δύο περιπτώσεις, γίνεται λόγος για κτηνοτροφικές δραστηριότητες, οι οποίες σχημάτιζαν ένα ευρύτερο σύστημα εκμετάλλευσης, που στηριζόταν στη συντήρηση μεγάλων κοπαδιών. Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία του Κεκαυμένου για εκτεταμένες μετακινήσεις των Βλάχων, που δίνουν, ως ένα βαθμό, το μέγεθος ανάπτυξης της τοπικής κτηνοτροφίας.³² Φαίνεται δηλαδή, ότι η κτηνοτροφία αποτέλεσε δραστηριότητα συγκεκριμένων πληθυσμιακών ομάδων, όπως προκύπτει από την περίπτωση των Βλάχων.³³ Το γεγονός αυτό αποτυπώνεται στα σχόλια του Κεκαυμένου,³⁴ και πολύ πιο γλαφυρά στην περιγραφή του Βενιαμίν, ο οποίος, προκειμένου να τονίσει την ιδιαιτερότητα των Βλάχων, κάνει λόγο για τη συνήθεια τους να χρησιμοποιούν εβραϊκά ονόματα, επιδιώκοντας με αυτόν τον τρόπο να δηλώσουν την ετερογένειά τους.³⁵ Οι στενές επαφές των Βλάχων με την πόλη της

³¹ Ο Ρίζος υποστηρίζει την ιταλική καταγωγή των Βλάχων, θεωρώντας ότι μεταφέρθηκαν στη Λάρισα το β' μισό του 9^{ου} αι. (RIZOS, Vlachs 202-207). Η εν λόγω θέση προκάλεσε την αντίδραση της Σταυρίδου-Ζαφράκα, η οποία έκανε λόγο για ανακρίβειες και παρανοήσεις και άγνοια της βυζαντινής πραγματικότητας και ιστορίας (ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, Μεγάλη και Μικρή Βλαχία 173). Παραθέτει τις μαρτυρίες του Ιωάννη Κίνναμου (ΚΙΝΝΑΜΟΣ 260) και του μητροπολίτη Ναυπάκτου Ιωάννη Απόκαυκου (BEES, Unedierte 61), οι οποίοι μιλούν για προέλευση των Βλάχων από τον χώρο της Ιταλίας, και του Κεκαυμένου, ο οποίος θεωρεί ότι προέρχονται από την περιοχή του Δούναβη και του Σάβου, ωστόσο διατυπώνει την άποψη ότι οι εν λόγω μαρτυρίες δεν αποτελούν ασφαλείς ενδείξεις. Υποστηρίζει ότι οι Βλάχοι του ελλαδικού χώρου είναι εκλατινισμένοι πληθυσμοί, απότοκο της ρωμαϊκής κατάκτησης, και της συνακόλουθης ένταξης των ντόπιων στη ρωμαϊκή διοίκηση και σε άλλους τομείς της δημόσιας ζωής, γεγονός που οδήγησε στην *εκλατίνισή τους και τη δηλωσσία τους* (ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, Μεγάλη και Μικρή Βλαχία 173-174).

³² ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 68-69: *Εἰς τὰ ὄρη Βουλγαρίας. Ὡτως γὰρ ἔχουσιν τύπον, ἵνα τὰ τῶν Βλάχων κτήνη καὶ αἱ φαμίλιαι αὐτῶν εἰσὶν ἀπὸ Ἀπριλίου ἕως Σεπτεμβρίου μῆτος ἐν ὑψηλοῖς ὄρεσι καὶ ψυχροτάτοις τόποις*. AHRWEILLER, Administration 33. CONSTANTINIDES, Higher Education 135. Ο Bryer υποστηρίζει ότι η μελέτη των οστών και των δοντιών μπορεί να δώσει δεδομένα για τον εποχικό ρυθμό της κτηνοτροφίας και για το μέγεθος των κοπαδιών, διατυπώνοντας τον προβληματισμό του για την ανυπαρξία σχετικής ανάλυσης αποκλειστικά βυζαντινού δείγματος (BRYER, Μέσα 184).

³³ ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 74: *ἐπεὶ δὲ τὸ τῶν Βλάχων γένος ἄπιστον τε παντελῶς καὶ διεστραμμένον, μήτε ἄς Θεὸν ἔχον πίστιν ὀρθὴν μήτε ἄς βασιλέα μήτε εἰς συγγενὴ ἢ εἰς φίλον, ἀλλὰ ἀγωνιζόμενον πάντας καταπραγματεύεσθαι, ψεύδεται δὲ πολλὰ καὶ κλέπτει πάνν*. ΓΕΡΟΥΜΑΤΟΥ, Αγορές 83.

³⁴ ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 74: *τὸ τῶν Βλάχων γένος ἄπιστον τε παντελῶς καὶ διεστραμμένον*.

³⁵ ΒΕΝΙΑΜΗΝ ΕΚ ΤΟΥΔΕΛΗΣ 63: *Δεν είναι ιδιαίτερα δεμένοι με την πίστη των Ναζαρηνών (χριστιανών), αλλά δίνουν στους εαυτούς τους ιουδαϊκά ονόματα. Μερικοί υποστηρίζουν ότι αυτοί είναι Ιουδαίοι –και πράγματι αποκαλούν τους Εβραίους αδερφούς τους– και όταν συναντώνται μαζί τους, αν και τους ληστεύουν, δεν τους σκοτώνουν, όπως κάνουν με τους*

Λάρισας και η εμπλοκή του ψ στην επανάσταση του 1066, ενισχύονται από τις αναφορές στους Βλάχους Γρηγόριο Βαμβακά, Ιωάννη Γρημιανίτη και Σθλαβωτά Καρμαλίκη. Πιθανώς πρόκειται για πρόσωπα ιδιαίτερου κύρους και επιρροής μεταξύ των κτηνοτροφικών πληθυσμών, ενδεχομένως επικεφαλής ισχυρών φατριών, που παρέμεναν όμως κατά καιρούς και στην πόλη της Λάρισας, μετέχοντας στο τοπικό σύστημα εξουσίας. Επιπλέον, διαφαίνεται ο ρόλος της Λάρισας ως κεντρικού σημείου αναφοράς για την κτηνοτροφία της ευρύτερης χώρας.

Ο Κεκαυμένος αποκαλύπτει ότι μέλη της τοπικής αριστοκρατίας είχαν ως σημεία διαμονής τη Λάρισα και ορισμένες πλησιόχωρες σε αυτή περιοχές.³⁶ Οι πόροι αυτής της τάξης προέρχονταν από τις προσόδους κτηματικών περιουσιών στην περιφέρεια. Πέρα από την περίπτωση του Νικουλίτζα Δελφινά, γίνεται λόγος για τον Λαρισαίο άρχοντα Θεόδωρο Σκριβώνα τον Πεταστό.³⁷ Χαρακτηριστική είναι η προτροπή του Κεκαυμένου προς τα μέλη της τοπικής αριστοκρατίας να αυξήσουν τα επίπεδα παραγωγής, πραγματοποιώντας βελτιώσεις στα κτήματά τους. Τέτοιες βελτιώσεις μπορούσαν να πάρουν τη μορφή αγοράς εργαλείων και ζώων για το όργωμα, οικοδόμησης κτιρίων και μονάδων επεξεργασίας, όπως μύλων και εργαστηρίων και

Ελληνες. Ο όρος «Βλαχία» για πρώτη φορά απαντά στον Εβραίο περιηγητή Βενιαμίν εκ Τουδέλης, ο οποίος, μνημονεύοντας το Ζητούνι (Sinon Rotamo), το τοποθετεί στους πρόποδες των ορέων της Βλαχίας (BENIAMHN EK TOYΔEΛHΣ 63). Ως διοικητική περιφέρεια, η «Βλαχία» απαντά στο χρυσόβουλο του Αλέξιου Γ' Άγγελου, το 1198, υπέρ των Βενετών (TAFEL-THOMAS, Urkunden I 246: Provincial Valachiae), και στην Partitio Romaniae, το 1204 (TAFEL-THOMAS, Urkunden I 486-488: Orion Larisse et provintia Blachiae). Την ίδια εποχή εμφανίζεται η ονομασία Μεγάλη Βλαχία, την οποία χρησιμοποιούν ο Νικήτας Χωνιάτης, για να δηλώσει τη δυτική Θεσσαλία (ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ 638), και ο Γεώργιος Ακροπολίτης, για τον χώρο από τη Λαμία έως τον Πλαταμόνα (ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ 43, 61). Από τα τέλη του 13^{ου} αι, ο όρος Βλαχία ή Μεγάλη Βλαχία δεν προσδιόριζε ένα τμήμα αλλά ολόκληρη τη Θεσσαλία, αν αναλογιστούμε ότι ο αυτοκρατορικός επίτροπος της Θεσσαλίας, το 1276, αποκαλούνταν *κεφαλή της Μεγάλης Βλαχίας* (MM IV, 420. ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ 638. SAVVIDES, Semi-Autonomous State 208). Η Σταυρίδου Ζαφράκα, χρησιμοποιώντας τη μαρτυρία του Γεώργιου Σφραντζή περί ύπαρξης Μικράς Βλαχίας (ΣΦΡΑΝΤΖΗΣ, 172) και σχετικές αναφορές από έγγραφα του μητροπολίτη Ναυπάκτου Ιωάννη Απόκαυκου (BEES, Unedierte 72), υποστηρίζει ότι πιθανόν ταυτίζεται με τη provintia Velechative (=Βελεχατουία) του χρυσόβουλου του Αλέξιου Γ' Άγγελου, το 1198, υπέρ των Βενετών, και της Partitio Romaniae, το 1204, και η θέση της μάλλον προσδιορίζεται στην περιοχή της Δωρίδας, μεταξύ Ναυπάκτου, Άμφισσας και Νέων Πατρών (ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, Provintia Velechative 134-140. ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, Μεγάλη και Μικρή Βλαχία 171-179).

³⁶ ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 66: *Και από της ανάγκης του άφορητου λιμού παρέλαβεν αυτό υς αναιμωτι ό Σαμουήλ, καταδουλωσάμενος πάντας τους Λαρισσαίους έκτ ός της γενεάς του Νικουλιτζά. Αυτούς γάρ μόνον μετοίκισαβλαβεις κα ι έλευθέρους μετά και τών υπάρχόντων αύτοις. Εδώ γίνεται λόγος για αναγκαστική μεταφορά της οικογένειας του Νικουλιτζά απο τη Λάρισα σε άλλες περιοχές, μετά την κατάληψη της πόλης από τον Σαμουήλ, χωρίς περαιτέρω διευκρινήσεις. Γνωρίζουμε πάντως ότι η οικογένεια Νικουλιτζά έχει επανέλθει στη Λάρισα κατά την επανάσταση του 1066.*

³⁷ ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 71: *προσέταξεν ουν αποκλεισθῆναι... από δε τών Λαρισσαίων (άρχοντα) Θεόδωρον Σκριβώνα τόν Πεταστόν.*

φυτεύματος δέντρων, προφανώς οπωροφόρων.³⁸ Αν και ο ίδιος συγγραφέας συνιστούσε την αυτάρκεια, με απώτερο στόχο ένα ετήσιο εισόδημα με όσο το δυνατό λιγότερα έξοδα, είναι σαφές ότι οι βελτιώσεις που προτείνει οδηγούν αναπόφευκτα στην αύξηση της παραγωγής.³⁹ Δεν πρέπει να λησμονούμε ότι η επανάσταση του 1066, με επικεφαλής τον Νικουλίτζα Δελφινά, έχει εκληφθεί ως ένδειξη δυσαρέσκειας των εξεγερθέντων για αυξημένες φορολογικές απαιτήσεις.⁴⁰

Το ζήτημα της επανάστασης του Νικουλίτζα απασχόλησε τον Michael Angold, ο οποίος πρότεινε μια ακόμα παράμετρο, την αίσθηση της κοινότητας μεταξύ των κατοίκων της. Συγκεκριμένα, θεωρεί ότι ο όρος *συγκαστρῖται*, ο οποίος χρησιμοποιήθηκε από τον Κεκαυμένο για τους πολίτες της Λάρισας,⁴¹ δηλώνει την προθυμία των κατοίκων να συμμετάσχουν σε συλλογική δράση, προκειμένου να προστατέψουν τα τοπικά συμφέροντα. Αυτό, ο Angold το εκλαμβάνει ως αδυναμία της κεντρικής κυβέρνησης να επιβάλλει τον άμεσο έλεγχό της σε μια επαρχιακή πόλη, όπως ήταν η Λάρισα.⁴² Το βέβαιο είναι ότι ο όρος, τη δεδομένη χρονική στιγμή, προβάλλει εμφαντικά ένα συγκεκριμένο χαρακτηριστικό της πόλης, που σχετίζεται με την αμυντική της λειτουργία, αν αναλογιστούμε ότι αποτέλεσε έδρα των επαναστατών.

Περαιτέρω πληροφορίες, προερχόμενες από τα χρόνια της φραγκοκρατίας, προκύπτουν από τις επιστολές του πάπα Ιννοκέντιου Γ', οι οποίες αναδεικνύουν το ρόλο της λατινικής αρχιεπισκοπής. Σε επιστολή της 10^{ης} Ιουλίου 1208, ο πάπας επιβεβαιώνει τη δικαιοδοσία της αρχιεπισκοπής στις περιοχές που προηγουμένως κατείχε η ορθόδοξη μητρόπολη, δεδομένο που πιστοποιεί ότι η Ρώμη είχε

³⁸ ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 36: *Ποίησον σεαντῶ αὐτουργίας, οἶον μυλῶνας καὶ ἐργαστήρια, κήπους τε καὶ ἄλλα ὅσα σοι ἐπιδώσουσι το ὕς αὐτῶν καρπο ὕς ἐτησίως, διὰ τε πάκτου καὶ καρποῦ. Φύτευσον δένδρα παντῶ καὶ καλαμῶνας, δίῶν ἔσται σοι εἴσοδος μὴ ἔχουσα κατ' ἔτος κόπον... κτήνη δὲ ἔστωσαν σοι οἶον βόες ἀροτῆρες καὶ χοῖροι καὶ πρόβατα καὶ ἄλλα ζῶα ἅτινα κατ' ἔτος γεννῶνται, ἀυξάνονται καὶ πληθύνονται.* Ενδιαφέρον προκαλεί η αναφορά σε μια συγκεκριμένη κατηγορία συμφωνίας, του «πάκτου», η οποία αφορούσε τις οικονομικές σχέσεις μεγαλογαιοκτημόνων και αγροτών (ΛΑΪΟΥ, *Αγροτική Οικονομία* 529-530, 531-533).

³⁹ ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 36: *ταῦτα γὰρ παρέξουσίν σοι ἀφθονίαν ἐν τῇ τραπέζῃ σου.*

⁴⁰ ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 70: *Ἦν γὰρ πολλῶν νομισμάτων ἀυξήσεις ποιήσας.* ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Κυκλοφορία* 577, 579, 580: Τα νομισματικά ευρήματα, ήδη από τον 10^ο αιώνα, υποδεικνύουν ότι η τοπική αγορά βασιζόταν, ως ένα βαθμό, σε χρηματικές ανταλλαγές.

⁴¹ ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 69: *οἱ συγκαστρῖται αὐτοῦ.*

⁴² ANGOLD, *City* 20.

συνειδητοποιήσει τη σημασία της πόλης για τη διοίκηση της ευρύτερης περιοχής.⁴³ Σε αυτό το πλαίσιο, ο Ιννοκέντιος, με επιστολή της 14^{ης} Ιουλίου 1208, κατατάσσει την αρχιεπισκοπή Λαρίσης πάνω από την αρχιεπισκοπή Παρισίων.⁴⁴ Μεγαλύτερη σημασία έχουν τα δεδομένα από την επιστολή της 4ης Οκτωβρίου 1208, όπου γίνεται λόγος για την πριγκίπισσα Μαργαρίτα,⁴⁵ η οποία φαίνεται ότι ενεπλάκη σε κινήσεις του τοπικού κλήρου, ορθόδοξου και καθολικού, κατά του Λατίνου αρχιεπισκόπου.⁴⁶ Πέρα από σημείο διαμονής κληρικών, προκύπτει ότι η πόλη της Λάρισας αντιμετώπιζε συνθήκες αστάθειας, ακόμα και μετά τη λατινική κατάκτηση. Εξάλλου, η Μαργαρίτα, στην απαντητική επιστολή της, το 1210, στην προσπάθειά της να παρουσιαστεί ως υπέρμαχος των δικαιωμάτων του βυζαντινού κλήρου ενάντια στις αυθαιρεσίες του Λατίνου αρχιεπισκόπου, αναδεικνύει τη διάσταση ανάμεσα στους ντόπιους κατοίκους και τους δυτικούς.⁴⁷ Οι συνθήκες αναστάτωσης αποτυπώνονται πιο έντονα στη σύγκρουση του αρχιεπισκόπου με τον Γουλιέλμο de Larisa, στον οποίο είχε παραχωρηθεί η πόλη ως φέουδο, το 1204. Εδώ μάλλον πρέπει να αποδοθεί η μεταφορά της αρχιεπισκοπής στα Φάρσαλα, σύμφωνα με την παπική επιστολή της 13^{ης} Οκτωβρίου 1208.⁴⁸

Οι προσωπογραφικές καταγραφές προσφέρουν μια εικόνα των χαρακτηριστικών της πόλης:

⁴³ ACTA INNOC., P.L. τ. 215, στ. 1435: *Solet annuere, etc., usque assensu, possessiones quas ecclesia tua olim possedit et adhuc juste possidet et quiete, tibi et per te ipsi ecclesiae auctoritate apostolica confirmamus et praesentis scripti patrocinio communimus. Nulli ergo . . . nostrae confirmationis...*

⁴⁴ ACTA INNOC., P.L. τ. 215, στ. 1433: *...si fieri potest absque detrimento ipsius ecclesiae ac justo scandalo cleri et populi ac terrae illius principis, eam secundum consuetudinem Parisiensis Ecclesiae libere ordinatis.*

⁴⁵ Ο Magdalino, βασιζόμενος σε μελέτη του Οικονομίδη, σύμφωνα με την οποία το κείμενο της *Partitio Romaniae* συντάχθηκε μεταξύ 12 Απριλίου και 9 Μαΐου, παρατήρησε ότι η αυτοκράτειρα που κατείχε τα Φάρσαλα, τη Βέσαινα, το Δομοκό και τη Ραβένικα ως μια διοικητική περιφέρεια, με τον τίτλο *pertinentia imperatricis* (=επίσκεψη της βασίλισσας), ήταν η Ουγγαρέζα πριγκίπισσα Μαρία-Μαργαρίτα (MAGDALINO, Romaniae 97).

⁴⁶ ACTA INNOC., P.L. τ. 215, στ. 1467: *Ad nostram siquidem audientiam noveritis pervenisse quod praedicta nobilis venerabili fratri nostro archiepiscopo Larissiensis et suffraganeis ejus molesta in pluribus, non solum abbates et abbatias necnon et presbyteros de Larissa pariter et Larimorond pertinentes ad ipsos in praeventum eorum detinet, verum etiam Graecis episcopis contra ipsos, (quod, si verum est, grave gerimus et indignum), ne nobis obediant, favorem suum impendere non formidat.* WOLFF, Latin Patriarchate 38. NICOL, Mixed Marriages 163.

⁴⁷ ACTA INNOC., P.L. τ. 215, στ. 1467: *Venerabilis frater noster Larissiensis archiepiscopus sua nobis conquestione monstravit quod venerabilis frater noster Dimitriacensis episcopus suffraganeus Larissiensis Ecclesiae, fultus potentia laicali, eidem denegat obedientiam et reverentiam debitam exhibere.*

⁴⁸ ACTA INNOC., P.L. τ. 215, στ. 1471.

Πίνακας 1

Ανθρωπονύμια	Ιδιότητα	Χρονολόγηση	Πηγές
Γρηγόριος Βαμβακάς (Βλάχος)	άρχοντας Λαρίσης	τέλη 10ου-αρχές 11ου αιώνα	ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 68.
Ιωάννης Γρημινίτης (Βλάχος)	Πρωτοσπαθάριος	τέλη 10ου-αρχές 11ου αιώνα	ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 68.
Σθλαβωτάς Καρμαλίκης (Βλάχος)	άρχοντας Λαρίσης	τέλη 10ου-αρχές 11ου αιώνα	ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 71.
Θεόδωρος Σκρίβων ο Πεταστός	άρχοντας Λαρίσης	τέλη 10ου-αρχές 11ου αιώνα	ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 71-72.
Στέφανος	μητροπολίτης Λαρίσης	αρχές 11ου αιώνα	ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 193. LAURENT, Corpus αρ. 674.
Ευθύμιος	μητροπολίτης Λαρίσης	11ος αι.	NESBITT, ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Byzantine Seals 58 (αρ. 17.2). ⁴⁹
Γρηγόριος	γιος του Νικουλίτζα Δελφινά αδερφός του Νικουλίτζα Δελφινά	11ος αι.	ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 73.
Δημήτριος	αδερφός του Νικουλίτζα Δελφινά	11ος αι.	ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 67.
Θεόδωρος	αδερφός του Νικουλίτζα Δελφινά	11ος αι.	ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 67.
Νικουλίτζα Δελφινά	άρχοντας Λαρίσης	11ος αι.	ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 66-73.
Παγκράτιος	γιος του Νικουλίτζα Δελφινά	11ος αι.	ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 69, 73.
Βασίλειος Γ΄	μητροπολίτης Λαρίσης	1084	ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι (1933), 341. NESBITT, ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Byzantine Seals 58 (αρ. 17.1). ⁵⁰
Γεώργιος Α΄	μητροπολίτης Λαρίσης	1107	ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι (1933), 341.
Ιωάννης Γ΄	μητροπολίτης Λαρίσης	1147	ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι (1933), 341. Lemerle, Prolegomenes 21.
Γεώργιος Β΄	μητροπολίτης Λαρίσης	26 Φεβρουαρίου 1147	GRUMEL, Regestes αρ. 1041, 1043. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι (1933), 341.
Λέων Σγουρός	άρχοντας Ναυπλίου	αρχές 13 ^{ου} αι.	ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ 605-609, 611.
Γουλιέλμος	βαρόνος	13ος αι.	ACTA INNOC., P.L., τ. 216, στ. 298.
Θωμάς Γοριανίτης	μητροπολίτης Λαρίσης	13ος αι.	PLP, 7786. MM I 86. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Μητροπολίτης Λαρίσης 148-149, 153-154. ΝΤΑΜΠΛΙΑΣ, Ιστορία Θεσσαλίας 132-133.
Λέων Μακρός	δίκαιος και χαρτοφύλακας στη μητρόπολη Λάρισας (του έντιμοτάτου δικαίου και χαρτοφύλακος της άγνωστάτης μητροπόλεως Λαρίσης κύρ Λέοντος του Μακρού)	Ιούνιος 1212	BEES, Unedierte 72-73, 125-127.
Καλοσπίτης	μητροπολίτης Λαρίσης	1222	LAURENT, Regestes 34-36. ΝΤΑΜΠΛΙΑΣ, Ιστορία Θεσσαλίας 129-130.
Αλέξιος Ραούλ Μανουήλ Κομνηνός	κεφαλή Θεσσαλίας, πιγκέρνης	1276	PLP 24132. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ I 93, II 581, 611, 613. MM IV, 420.
Νίκανδρος	μητροπολίτης Λαρίσης	1278-1283	PLP 20249. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ II 650.
Μαρμαράς	προνοιάριος, πρωτονοβελίσσιμος, μεγαλογαιοκτήμονας Τυρνάβου στη Λάρισα	τέλη 13 ^{ου} αι.	PLP 17098. MM IV 419. ΝΤΑΜΠΛΙΑΣ, Ιστορία Θεσσαλίας 161.
Γεώργιος Λαρισσιός/Λαρισσεύς (κατάγεται από την Λάρισα)	μοναχός, διέμενε στην Θεσσαλονίκη	μέσα 14ου αι.	PLP 91653.

⁴⁹ NESBITT, ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Byzantine Seals 58: Σφραγίς Ευθυμίου (μη)τροπολίτου Λαρίσης.

⁵⁰ NESBITT, ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Byzantine Seals 55: Έπισφραγίζεις τὰς γραφὰς Βασιλείου τοῦ τῆς Λαρίσης ἀρχιποίμενος, μάκαρ.

Ιγνάτιος	ιερομόναχος, έξαρχος Θεσσαλονίκης, Θεσσαλίας, Βέροιας, Λαρίσης και Δευτέρας Θεσσαλίας	1401	PLP 8012. MM II 524.
----------	--	------	----------------------

Πέρα από τα αξιώματα του μητροπολίτη,⁵¹ της κεφαλής⁵² και του άρχοντος,⁵³ απαντούν οι ακόλουθες αναφορές: δίκαιος (της μητρόπολης Λαρίσης),⁵⁴

⁵¹ DARROUZÈS, Officia 53-58. ODB 1359. ΡΑΛΛΗΣ, Μητροπολίτες 755-767: Πρόκειται για τον επικεφαλής μιας μητροπολιτικής περιφέρειας, της οποίας η έδρα τοποθετούνταν στη σημαντικότερη πόλη της περιοχής. Στο κανονικό δίκαιο προβλεπόταν η ύπαρξη μιας μητρόπολης κατ' επαρχία, αλλά αργότερα ο τίτλος μπορούσε να αποδοθεί σε επισκοπές και αρχιεπισκοπές. Ο μητροπολίτης αρχικά εκλεγόταν από την τοπική Σύνοδο επισκόπων και ενθρονιζόταν στην επαρχία του. Το αξίωμα ήταν ισόβιο και αναπληρωνόταν μόνο σε περίπτωση ασθένειας. Αναφορές απαντούν τον 8^ο [ΘΕΟΦΑΝΗΣ 162, 299, 362, 368, 416, 432, 449, 482, 498. ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΤΟΥΔΙΤΗΣ I 143, II 249, 250, 252, 265, 678, 804, 819, 821 (επιστ. 49, 132, 134, 148, 471, 533, 542, 544)], τον 9^ο (ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΟΝΑΧΟΣ 901, 953, 1025, 1028, 1121, 1149, 1165, 1249, 1253, 1256), τον 10^ο (ΣΟΥΔΑ II 608. ΣΥΜΕΩΝ ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ 194, 228, 293. ΣΥΝΕΧΙΣΤΗΣ ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ 72, 149, 200, 244, 245, 376, 398, 410, 426, 439, 446. ΨΕΥΔΟΣΥΜΕΩΝ 608, 713. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΥΣΤΙΚΟΣ επιστ. 39, 41, 43, 48, 50, 100, 104, 114, 115, 137, 142, 1512, 158, 180, 181. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, De Cerimoniis I 461, 531, 535, 564, 565, 616, 621, 636, 731, 754, 761, 769, 770, 771, 774, 776, 777, 779, 790, 791, 792. Του ιδίου, De Administrando 232, 256), τον 11^ο (ΑΤΤΑΛΕΙΑΤΗΣ 182. ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ 110, 190, 191, 213, 221, 282, 375, 376, 385, 401, 402, 499, 500), τον 11-12^ο (ΖΩΝΑΡΑΣ III 454, 472, 707, 723, 725), τον 13^ο (ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ II 57, IV 395. ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ I 33, 91, 96, 97, 98. ΓΡΗΓΟΡΑΣ I 80, 182, 259, III 519, 535), τον 14^ο (ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ I 150, 251, 268, 269, 313, II 212, 228, 289, 305, 306, 329, 341, 445, 490, 609, III 168, 239) και τον 15^ο αιώνα (ΣΦΡΑΝΤΖΗΣ 56, 58, 60, 62, 64, 66, 178). Αναφέρεται στα Τακτικά Uspenskij, Escorial και στο κλητορολόγιο του Φιλοθέου (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 51, 66, 68, 143, 185, 193, 195, 205, 207, 211, 215, 217, 219, 235, 243, 249, 255, 258, 269). Οι Notitiae Episcopatum επιβεβαιώνουν τη δεσπόζουσα σημασία των μητροπόλεων από τον 7^ο μέχρι και τις αρχές του 17^{ου} αιώνα (DARROUZÈS, Notitiae 204-205, 216-217, 230-231, 248-249, 264-265, 267-268, 272, 290-292, 342-344, 348-350, 374-376, 380-384, 388, 393-401, 412-414, 416-418, 420-421).

⁵² ΜΑΚΣΙΜΟΒΙĆ, Administration 117-166. ODB 1122: Επικεφαλής μιας διοικητικής περιφέρειας από τα μέσα του 13^{ου} μέχρι τα μέσα του 15^{ου} αιώνα (MM III 80, 117, 109, IV 388 V 82, 167. ACTES DE LAVRA III 16-17. ΣΗΦΑΚΑΣ, Χρυσόβουλλον 129, 138). Η κεφαλή συνδύαζε την πολιτική, τη στρατιωτική και, εν μέρει, τη δικαστική εξουσία και, από τον 14^ο αιώνα, αντικατέστησε το αξίωμα του δουκός. [ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ II 22-24, III 53. VERPEAUX, Traité des offices 167, 175, 176, 259 (Ψευδοκωδινός)]

⁵³ ΜΑΚΣΙΜΟΒΙĆ, Administration 105. ODB 160: Το Τακτικό του Uspenskij κάνει λόγο για τους άρχοντες της Κρήτης, της Δαλματίας και της Κύπρου, σχετίζοντας τον όρο με τον επικεφαλής μιας διοικητικής περιφέρειας (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 53, 55, 57, 59). Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσονται οι αναφορές του Κωνσταντίνου Ζ' Πορφυρογέννητου (ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, De Administrando 166: *Τὰ δὲ ὀκτῶ θέματα διαρῶνται εἰς τεσσαράκοντα μέρη, καὶ ἔχουσι καὶ ἐλάττονας ἄρχοντας*). Στις αρχές του 11^{ου} αιώνα, ο Συμεών ο Νέος Θεολόγος υποστηρίζει ότι οι άρχοντες συνδύαζαν δύο χαρακτηριστικά: κατείχαν τιμή και εξουσία (ΣΥΜΕΩΝ Ο ΝΕΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ 163, 251, 253, 254, 454). Οι αναφορές εξακολουθούν τους 13^ο (ΓΡΗΓΟΡΑΣ I 316, 440), 14^ο (ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ I 51, 258) και 15^ο αι. [VERPEAUX, Traité des offices 270 (Ψευδοκωδινός). MM V 171-174]. Σύμφωνα με τον Γεώργιο Γεμιστό Πλήθωνα, οι άρχοντες δεν έπρεπε να ασχολούνται με το εμπόριο ή τη βιοτεχνία, εφόσον επιθυμούσαν να διατηρήσουν τα προνόμια της κοινωνικής τους θέσης (ΛΑΜΠΡΟΣ, Παλαιολογία Δ' 121: *τοὺς ἄρχοντας μηδὲν τῶν διακονικῶν ἐπιτηδεύειν. ἐναντιώτατον γὰρ πον διακονία ἀρχῆ, διακονικά δ' ἐπιτηδεύματα ἄλλα τε, ὡς ἔφαμεν, καὶ ἐμπορία τε καὶ καπηλεία. Ἄρχοντι δὴ ὁ γε σπουδαῖος νόμος ὀριεῖ μὴ ἐξεῖναι ἐμπορεύεσθαι μηδὲ καπηλεύειν*).

⁵⁴ DARROUZÈS, Officia 131, 348. ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΟΥ, Εκκλησιαστικά Αξιώματα 226-235. ODB 624: Πατριαρχικός λειτουργός, επιφορτισμένος με την εκπροσώπηση του πατριαρχείου. Ο Ιωάννης Χειλάς, μητροπολίτης Εφέσου στα μέσα του 13^{ου} αιώνα, κάνει λόγο για τους διδάσκοντες της Μεγάλης Εκκλησίας, οι οποίοι λειτουργούσαν ως εκπρόσωποι (έκπροσωποῦντες) του Πατριάρχη

πατριαρχικός έξαρχος,⁵⁵ επικέρνης (οινοχόος),⁵⁶ χαρτοφύλακας (της μητρόπολης Λαρίσης).⁵⁷ Οι αναφορές σε τίτλους έχουν ως εξής: πρωτονοβελίσσιμος,⁵⁸ πρωτοσπαθάριος.⁵⁹

(DARROUZÈS, Ecclesiologie 388). Πρόκειται για αξιωματούχο επιφορτισμένο με τη φύλαξη ιερών αντικειμένων, την επίλυση διαφορών και την άσκηση εποπτείας σε ζητήματα εσωτερικής τάξης (ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΣ, Δικαίος 1214-1215. ΣΠΑΝΟΣ, Προσωπογραφία 58).

⁵⁵ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Hommes d' affaires 109-111. ODB 767: Αρχικά ο τίτλος αποδιδόταν σε μητροπολίτες και Πατριάρχες (ΑΤΤΑΛΕΙΑΤΗΣ 56). Από τα μέσα του 13^{ου} αιώνα, σχετίζεται με πατριαρχικό λειτουργό, ο οποίος ασκούσε έλεγχο επί μιας ευρείας περιοχής ή συγκεκριμένων μονών, άμεσα υπαγόμενων στη δικαιοδοσία του Πατριαρχείου (σταυροπηγιακών μονών) (DARROUZÈS, Officia 162-163, 308-309. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 321. LAURENT, Corpus V 241-245).

⁵⁶ GUILLAND, Institutions I 396. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 52, 306. ΜΑΚΣΙΜΟΒΙĆ, Administration 133, 257: Απαντά στο κλητορολόγιο του Φιλοθέου (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 135), και οι αναφορές εξακολουθούν τους 10^ο και 11^ο αι. (ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, De Cerimoniis I 725. ΚΟΜΝΗΝΗ 257). Από τον 12^ο αιώνα, στους στρατιωτικούς απονέμονταν οι εξής τίτλοι: επικέρνης, μέγας παπίας, πρωτοστράτωρ, πρωτοβεστιάριος, πρωτοβεστιαρίτης κ.α (ΚΙΝΝΑΜΟΣ 56. ΖΩΝΑΡΑΣ ΙΙ 554). Αναφέρεται τους 13^ο και 14^ο αι. (ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ ΙΙ 413, 581, ΙΙΙ 19, 201, 237, ΙV 599, 603, 665. ΓΡΗΓΟΡΑΣ Ι 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 298, 360. ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ Ι 479, ΙΙ 77, 175, 181, 183, 184, 187, 188, 195), από τον Ψευδοκωδινό (VERPEAUX, Traité des offices 130, 137, 155, 156, 175, 207, 218), τον Αρμενόπουλο (VERPEAUX, Traité des offices 300), τον Βλαστάρη (VERPEAUX, Traité des offices 320), και σε ανώνυμες λίστες του 15^{ου} αιώνα (VERPEAUX, Traité des offices 305, 307, 309, 334, 344, 347, 344).

⁵⁷ GUILLAND, Chartulaire 405. ΜΑΚΣΙΜΟΒΙĆ, Administration 239. BURY, Administrative System 83. ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΟΥ, Εκκλησιαστικά Αξιώματα 628-660. ODB 415-416: Απαντά ως εκκλησιαστικός λειτουργός στην Κωνσταντινούπολη και τις επαρχίες, επιφορτισμένος με τη διαχείριση αρχαιακού υλικού [ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΤΟΥΔΙΤΗΣ ΙΙ 509 (επιστ 377). ΘΕΟΦΑΝΗΣ 295, 382, 473, 484. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΥΣΤΙΚΟΣ επιστ. 63]. Τον 10^ο αιώνα ήταν επικεφαλής του *σεκρέτου του χαρτοφυλακίου* (DARROUZÈS, Officia 19-28). Η σημασία του αξιώματος αναδεικνύεται από τη θέση που κατείχε στην ιεραρχία, τον 10^ο αιώνα, σύμφωνα με το τακτικό Benešević (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 251). Λειτουργούσε ως ενδιάμεσος ανάμεσα στον Πατριάρχη και τον κλήρο, και, μεταξύ άλλων, έκρινε τους υποψήφιους κληρικούς. Στα τέλη του 12^{ου} αιώνα, ο Θεόδωρος Βαλσαμίων υποστηρίζει ότι λειτουργούσε *δικαίω του πατριάρχου* με δικαστικές αρμοδιότητες (ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΒΑΛΣΑΜΩΝ 534: *ὁ δὲ χαρτοφύλαξ κατευθύνει μονομερῶς τὰ τῶ πατριάρχῃ δικαίω τῆς ἀρχιερωσύνης ἀνήκοντα*). Στις μονές, ο χαρτοφύλακας ήταν επιφορτισμένος με τη διαχείριση αρχαιακού υλικού και τη διεκπεραίωση συμβολαιογραφικών πράξεων (DARROUZÈS, Officia 334-336, 340-341). Αναφέρεται σε πηγές του 13^{ου} (ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ Ι 17, 171, 297, ΙΙ 453, 455, 465, 481, 483, 487, 513, 515, 529, 603, 629, ΙΙΙ 27, 39, 105, 113, 133, 279, ΙV 719. ΓΡΗΓΟΡΑΣ Ι 128, 340), του 14^{ου} (ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ Ι 251, 313) και του 15^{ου} αιώνα (ΔΟΥΚΑΣ 267), ενώ απαντά σε ανώνυμες λίστες εκκλησιαστικών αξιωμάτων μεταξύ 12^{ου} και 14^{ου} αι. (DARROUZÈS, Officia 529, 538, 569-570), στον Ψευδοκωδινό (CODINUS, De Officiis 2), τον Αρμενόπουλο (VERPEAUX, Traité des offices 291) και τον Βλαστάρη (VERPEAUX, Traité des offices 318).

⁵⁸ ΜΑΚΣΙΜΟΒΙĆ, Administration 183. GUILLAND, Logothètes 18, 70, 79, 82. ODB 1489-1490: Αναφέρεται στο τακτικό Uspenskij (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 47), ενώ στο κλητορολόγιο του Φιλοθέου τοποθετείται μεταξύ του κουροπαλάτου και του καίσαρος. Στα τακτικά Benešević και Escorial απαντά ως νοβελίσσιμος (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 243, 263). Οι εν λόγω τίτλοι, κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο, απονέμονταν σπάνια και μάλιστα, κατά κανόνα, μόνο σε μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας (ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, De Cerimoniis I 726). Κατά τον 11^ο αιώνα, προστέθηκε ο τίτλος πρωτονοβελίσσιμος για άτομα που έπαιρναν αυτοκρατορική χορηγία (MAGDALINO, Αυτοκρατορία 303). Τον 12^ο αιώνα, γνωρίζουμε την περίπτωση του Μιχαήλ Καματερού, πρωτονοβελίσσιμου και επί των δεήσεων του πατριάρχη (GUILLAND, Titres xxii 106, 111. GUILLAND, Institutions I 345). Αναφέρεται από τον Αρμενόπουλο (VERPEAUX, Traité des offices 308).

⁵⁹ GUILLAND, Institutions ΙΙ 99-131. GUILLAND, Logothètes ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 51, 53, 57, 81, 93, 129, 143, 145, 147, 149, 171, 189, 191, 193, 197, 199, 205, 211, 219, 225, 227, 229, 231, 233, 245, 249, 251, 269. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ρόλος 187. ODB 1748: Πρόκειται για υψηλόβαθμο τίτλο, ο οποίος εξασφάλιζε συμμετοχή στη σύγκλητο και μισθό (ΘΕΟΦΑΝΗΣ 243, 398, 438, 445, 453, 463,

Η παρουσία των συγκεκριμένων αξιωμάτων και οι αρμοδιότητές τους, αποτυπώνει τη σημασία της εκκλησιαστικής διοίκησης στον τοπικό κοινωνικό σχηματισμό. Η παρουσία του Ιγνατίου, εξάρχου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλίας, Βέροιας, Λαρίσης και Δευτέρας Θεσσαλίας, θέτει ζητήματα άρρηκτα δεμένων με την προσπάθεια ελέγχου, εκ μέρους του πατριαρχείου, της ευρύτερης περιοχής της Λάρισας. Σε αυτό το πλαίσιο, ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση του μητροπολίτη Καλοσπίτη, στις αρχές του 13^{ου} αιώνα. Σε επιστολή του πατριάρχη Μανουήλ Σαραντινού, το 1222, τίθεται το ζήτημα του μητροπολίτη Λαρίσης Καλοσπίτη, και του κατά πόσο είναι ικανός να ασκεί τα αρχιερατικά του καθήκοντα.⁶⁰ Στην απαντητική επιστολή του μητροπολίτη Ναυπάκτου, Ιωάννη Απόκαυκου, γίνεται λόγος για την φυσική επάρκεια του Καλοσπίτη να ανταποκριθεί στις ανάγκες του αξιώματός του.⁶¹ Η στάση του Απόκαυκου δικαιολογείται αν αναλογιστούμε τις φιλικές σχέσεις που διατηρούσε με τον Καλοσπίτη, όπως προκύπτει από μια επιστολή του προς το μητροπολίτη Λαρίσης, με την οποία ο Απόκαυκος κάνει λόγο για μια επίσκεψή του στη Λάρισα, επισημαίνοντας ότι η πόλη διέθετε κακή ποιότητα ύδατος και ότι οι καιρικές συνθήκες ήταν ανυπόφορες, λόγω καύσωνος.⁶²

Την ίδια στιγμή, ήδη από τα τέλη του 13^{ου} αι, υπάρχουν αναφορές για την εκχώρηση προνοιακών κτήσεων, ένδειξη ενίσχυσης μια νέας ομάδας γαιοκτημόνων στον ευρύτερο χώρο της Λάρισας, οι οποίοι, έναντι κρατικών παραχωρήσεων, προσέφεραν τις στρατιωτικές τους υπηρεσίες.⁶³ Δε γνωρίζουμε τη δυναμικότητα των

465, 466, 468, 491. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, De Administrando 134, 156, 184, 190, 192, 194, 196, 210, 212, 216, 222, 232, 234, 238, 240, 242, 244, 248, 250, 252, 254, 256. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΥΣΤΙΚΟΣ επιστ. 53, 69, 70, 77, 84, 93, 103, 127). Για την απόκτησή του έπρεπε να καταβληθεί η τιμή του αξιώματος, η οποία δεν επιστρεφόταν ποτέ (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 297). Αξίζει να σημειωθεί ότι η αγορά του τίτλου δεν ήταν ελεύθερη αλλά έπρεπε να εγκριθεί από τον αυτοκράτορα. Από τα μέσα του 11^{ου} αιώνα, έχασε την αρχική του σημασία (ΖΩΝΑΡΑΣ III 434, 445, 580). Αναφέρεται από τον Ψευδοκωδινό (VERPEAUX, Traité des offices 138, 161, 182), τον Αρμενόπουλο (VERPEAUX, Traité des offices 300), τον Βλαστάρη (VERPEAUX, Traité des offices 321), και σε ανώνυμες λίστες αξιωμάτων του 15^{ου} αιώνα (VERPEAUX, Traité des offices 307, 309, 335, 345, 348).

⁶⁰ VASILIEVSKIJI, Epirotica 268-269: *ὡς τῆ αὐτοῦ μητροπόλει τοῦ Καλοσπίτου τὸν τῆδε βίον μετῆλλαχότος, ἕτερος ἐν τῆ αὐτοῦ μητροπόλει κεχειροτόνεται.*

⁶¹ VASILIEVSKIJI, Epirotica 272: *ὁ... Λαρίσης ἄπαξ ἀλγήσας τοῦ πόδας καὶ ζῆ καὶ τὰ κατὰ τὴν οἰκίαν ἐκκλησίαν διενεργεῖ καὶ ὑγιέστερος ἐστὶ Κρότωνος.*

⁶² BEES, Unedierte 138: *θερμοποτίσαντες ἐν τῆ πόλει σου τὴν γαστέρα ἐφθάρημεν καὶ ἰ γεγόναμεν ἐς τόσον ἀμενηνοί, ὡς μηδ' ἀποκαταβῆναι τῆς κλίνης δύνασθαι... καὶ τὸ ἐκ βίας πινόμενον κῆται κατ' ἄ γαστέρα καὶ στρέφεται πλημμεῶς καὶ ἰ οὐκ ἀναδίδεται εἰς ἀνάψυξιν, τῷ φυσικῷ θερμῷ μὴ εὐρισκόμενον ἐναντίον διὰ ψυχρότητα, ἀλλὰ συγγενές πως αὐτῷ, διὰ τὴν θερμότεραν ποιότητα.*

⁶³ Η εκτεταμένη παροχή κτήσεων παρατηρείται και την περίοδο της Λατινοκρατίας, κατά την οποία ο Βονιφάτιος της Θεσσαλονίκης, σύμφωνα με τα φεουδαρχικά πρότυπα, παραχώρησε στον Γουλιέλμο

οικονομικών τους δραστηριοτήτων, πέρα από κάποια αποσπασματικά στοιχεία, όπως αυτά προκύπτουν από την επιστολή του πιγκέρνη Ραούλ, στα τέλη του 13^{ου} αιώνα, στην οποία γίνεται λόγος για τον προνοιάριο και πρωτονοβελίσσιμο Μαρμαρά, ο οποίος διεκδικούσε την περιοχή του Βραστοῦ από τη μονή Νέας Πέτρας.⁶⁴ Εξάλλου, η παρουσία των Μανουήλ και Μιχαήλ Καβαρή, οι οποίοι κατείχαν το αξίωμα του δικαιοφύλακα (της μητρόπολης Λαρίσης), στα τέλη του 14^{ου} αιώνα, αναδεικνύει την ύπαρξη διαφορών και την προσπάθεια επίλυσής τους σε ένα πλαίσιο συλλογικών πρακτικών, όπως προκύπτει από την παρουσία εκκλησιαστικών δικαστηρίων, τα οποία διαδραμάτιζαν ένα οικονομικό ρόλο με τις αποφάσεις τους, λειτουργώντας προς την κατεύθυνση της διατήρησης των υφιστάμενων κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών, σε μια εποχή μεγάλης ανασφάλειας. Το γεγονός αυτό αποτυπώνεται από τη δικαστική κρίση στη διένεξη του προνοιάριου Μαρμαρά με τη μονή Νέας Πέτρας, η οποία δικαίωνε τη μονή, δηλαδή κατοχύρωνε το προγενέστερο ιδιοκτησιακό καθεστώς.⁶⁵ Σε αυτό το πλαίσιο, περιπτώσεις όπως του Λέοντος/ Μανουήλ Μακρού, χαρτοφύλακα της μητρόπολης Λαρίσης, το 1212, υποδεικνύουν τη διεκπεραίωση συμβολαιογραφικών πράξεων και τη συνακόλουθη διαχείριση αρχιερακού υλικού, που σχετίζονταν με υποθέσεις της τοπικής μητρόπολης.

Το ερώτημα είναι σε ποιο βαθμό οι φορείς των ονομάτων που εμφανίζονται ως κάτοχοι συγκεκριμένων αξιωμάτων και τίτλων, ιδιαίτερα εκείνων που σχετίζονται με την τοπική μητρόπολη, έχουν ως χώρο διαμονής τη Λάρισα, αν αναλογιστούμε ότι στις αρχές του 13^{ου} αιώνα, ο πάπας Ιννοκέντιος Γ΄ υπέδειξε ως έδρα στον αρχιεπίσκοπο της Λαρίσας τα Φάρσαλα,⁶⁶ και στις αρχές του 14^{ου} αιώνα, η έδρα της μητρόπολης είχε μεταφερθεί αρχικά στη μονή Μαρμαριάνων και αργότερα στα

ένα εκτεταμένο φέουδο που περιλάμβανε τον Αλμυρό και τη Λάρισα, με αποτέλεσμα ο κάτοχος του να μετονομαστεί σε Γουλιέλμο de Larissa. (ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 94. ACTA INNOC., PL, τ. 216, αρ. 102, στ. 298: *nobilis vir comestabulis Romaniae, W. de Larissa dominus de Armiro, Balivus charissimi in Christo filii nostri Constantinopolitani imperatoris illustris, dominus de Valestino, et puidam alii Larissenae dioecesis monasteris, abbatias, ecclesias et possessiones alias*).

⁶⁴ MM IV, 419: *ὁ πλεονέκτης ἀεὶ μέμνηε περὶ τὸ πλουτεῖν καὶ ὧδε κἀκεῖσε τείνει τὴν χεῖρα πρὸς τὸ τὰ ἀλλότρια ἐλεῖν καὶ πλουτῆσαι πλουτὸν τὸν οὐ χρηστὸν...κατεβοῶντο τοῦ Μαρμαρᾶ πρωτονωβελίσσιμον παρόντος καὶ τούτου ἡμῶν ἐνώπιον λέγοντες τοιαῦτα...ἔχει διὰ προνοίας καὶ ὁ Μαρμαρᾶς χωρίον τὸν Τρίνοβον ἰδιοπεριόριστον ὄν παρὰ τὸν Βραστὸν, καὶ ἀδίκῳ γνώμῃ χρώμενος καὶ χειρὶ πειράται σὺν τῷ Τρινόβῳ καὶ τὸν Βραστὸν ἐλεῖν.*

⁶⁵ MM IV, 420: *ἡ δε προρρηθεῖσα σεβασμία καὶ θεία μονή, ἵνα κατέχη τὸν Βραστὸν.*

⁶⁶ ACTA INNOC., P.L. τ. 215, στ. 1471: *supplicavisti nobis ut cum in sede tua propter hostium circumstantiam sine damno rerum et propriae timore personae residere non possis, residendi apud Ferchikam largiri tibi licentiam dignaremur, qui videlicet locus dioecesana sibi est lege subjectus.*

Τρίκαλα, λόγω των συνθηκών ανασφάλειας στη Λάρισα.⁶⁷ Γνωρίζουμε ότι καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1320 μαινόταν εμφύλιος μεταξύ του Ανδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου και του εγγονού του, Ανδρόνικου Γ΄ Παλαιολόγου, με ελάχιστα διαστήματα ειρήνευσης, ενώ, το 1341, ξεκίνησε νέος εμφύλιος μεταξύ του Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγου και του Ιωάννη ΣΤ΄ Καντακουζηνού. Η μεγάλη γαιοκτησία της Θεσσαλίας πήρε το μέρος του Καντακουζηνού, ο οποίος ανταποκρίθηκε, διορίζοντας τον ξάδερφό του, Ιωάννη Άγγελο, άλλοτε διοικητή της Ηπείρου, ως αντιπρόσωπό του στη Θεσσαλία και ισόβιο γενικό διοικητή της επαρχίας.⁶⁸ Οι εν λόγω συνθήκες επηρέασαν την περιοχή της Λαρίσης, σε βαθμό μάλιστα τέτοιο, ώστε στο εγκώμιο του αρχιεπισκόπου Λαρίσης Αντωνίου προς τιμήν του Άγ. Κυπριανού, που τοποθετείται στα μέσα του 14^{ου} αιώνα, να υπάρχουν ρητές αναφορές περί ερήμωσης της πόλης, η οποία είχε λάβει τέτοιες διαστάσεις, ώστε στη Λάρισα να κυκλοφορούν άγρια ζώα.⁶⁹ Η συγκεκριμένη αναφορά οπωσδήποτε δείχνει την παρακμή της πόλης, αλλά μπορεί και να μην υποδηλώνει κυριολεκτικά ερήμωση, αλλά μάλλον να σχετίζεται με τη νέα κοινωνική πραγματικότητα και με το γεγονός της απογύμνωσης της πόλης από τα μέλη τουλάχιστον της εκκλησιαστικής ανώτερης τάξης, απόρροια της μεταφοράς της μητρόπολης.⁷⁰ Το γεγονός αυτό υποδεικνύει ότι οι φορείς των ονομάτων που σχετίζονται με τη μητρόπολη Λαρίσης, τουλάχιστον από τις αρχές του

⁶⁷ MM I, 80: *εὕρισκεσθαι τὸν δηλωθέντα ἱερώτατον ἀρχιερέα Λαρίσης ἐν τῇ εἰρημένῃ ἐπισκοπῇ τῆς Χαρμαίνης, ἕως ἂν εἰρηνικὴ πάλιν κατάστασις γένηται εἰς τὸν τοιοῦτον τόπον, Στο ἴδιο, 85-88: οὗτος καὶ γὰρ ὁ ἱερώτατος μητροπολίτης, πρότερος μὲν ταυτησὶ τῆς μονῆς ἡγουμενικῶς προϊστάμενος.*

⁶⁸ Το 1342-1348, διοικητής της Θεσσαλίας ήταν ο Ιωάννη Άγγελος, ξάδερφος του Ιωάννη Καντακουζηνού (PLP 91038): *... τὸν παρόντα χρυσόβουλλον λόγον, δι' οὗ προστάσσει καὶ θεσπίζει καὶ διορίζεται εἶναι τὸν διαληφθέντα περιπόθητον ἀντάδελφον τῆς βασιλείας μου κύριον Ἰωάννην τὸν Ἄγγελον εἰς κεφαλὴν τῶν κάστρων καὶ χωρῶν Βλαχίας ἔφ' ὄρω τῆς ζωῆς αὐτοῦ, καὶ ἐπιμελεῖσθαι καὶ σπεύδειν καὶ φροντίζειν τῆς ἐπὶ τὸ κρεῖττον ἐπιδόσεως καὶ βελτιώσεως αὐτῶν, ὀφείλοντα διατηρεῖν ἀπαρασάλευτα καὶ ἅπερ ἐνόρκως ὑπεσχέθη τῇ βασιλείᾳ μου (KANTAKOYZHNOΣ II 320). HUNGER, Chrysoboullus Logos 121. NICOL, Despotate of Epiros 107.*

⁶⁹ ΨΕΥΤΟΓΚΑΣ, Λόγοι 353-354: *ἔτι γὰρ τῇ παιδείᾳ δουλεύουσα, ἀοίκητος ἦν καὶ ἀνθρωπίνων ἰχνῶν ἔρημος, τοῖς θηρίοις τοῦ καλάμου καὶ τοῖς τοῦ οὐρανοῦ πετεινοῖς μόνοις παραδεδομένη καταπατεῖσθαι.*

⁷⁰ Ο Kiel αποδίδει αυτή την εξέλιξη στις επιδρομές των Καταλανών, κατά το διάστημα της θητείας τους ως μισθοφόρων του Gautier de Brienne, από το φθινόπωρο του 1310 έως και την άνοιξη του 1311 (KIEL, Türkisches Thessalien 118-119). Ο Ρίζος αποδίδει την ερήμωση στην άσκηση του δουλεμπορίου, κάνοντας λόγο για την δράση πειρατών υπό τον Ουμούρ, εμίρη του Καρασί, ιδιαίτερα τη δεκαετία του 1330 (ΡΙΖΟΣ, Δουλεμπόριο 59-72).

14^{ου} αιώνα, δεν έχω να κάνω με την πόλη της Λάρισας αλλά με εκείνη των Τρικάλων, λόγω της μεταφοράς της μητρόπολης.⁷¹

Είναι βέβαιο ότι οι συνθήκες αναστάτωσης που περιγράψαμε παραπάνω επηρέασαν τη Λάρισα. Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία του Ιωάννη Καντακουζηνού για ξέσπασμα της πανώλης στη Θεσσαλία το 1348 και τη θεώρησή της ως παράγοντα που διευκόλυνε τη σερβική κατάκτηση. Συγκεκριμένα, πληροφορούμαστε ότι ο ξαφνικός θάνατος του διοικητή της Θεσσαλίας Ιωάννη Άγγελου από τη νόσο, σε συνδυασμό με τις εσωτερικές διενέξεις στο Βυζάντιο, διευκόλυναν τη σερβική κατάκτηση της περιοχής, επιτρέποντας στον Στέφανο Δουσάν να επικρατήσει στον ευρύτερο χώρο,⁷² γεγονός που ενισχύεται από την εικόνα ερήμωσης που δίνει το εγκώμιο του Αγ. Κυπριανού, στα μέσα του 14^{ου} αιώνα. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται η εύρεση του «θησαυρού» Λάρισα/ 1955, ο οποίος περιλαμβάνει 151 deniers tournois και ως χρονολογία απόκρυψής του προτάθηκε, από τη νομισματολόγο Γιόρκα Νικολάου, το έτος 1350.⁷³ Το γεγονός αυτό θέτει δύο ζητήματα: αφενός η αναστάτωση από το β' βυζαντινό εμφύλιο και η συνακόλουθη σερβική κατάκτηση, οδήγησε στην απόκρυψη ενός σημαντικού αριθμού νομισμάτων και αφετέρου το περιεχόμενο του θησαυρού υποδεικνύει ότι στην περιοχή της Λάρισας, τουλάχιστον μέχρι τα μέσα του 14^{ου} αιώνα, κατοικούσαν άνθρωποι που συναλλάσσονταν με το χρήμα. Φαίνεται δηλαδή ότι στο εγκώμιο του Αγ. Αντωνίου αποτυπώνονται αντιλήψεις που δεν σχετίζονται μόνο με τις συνθήκες αναστάτωσης αλλά και με την προσπάθεια προβολής συγκεκριμένων στερεοτύπων, όπως την εγκατάλειψη που προκαλεί σε μια ολόκληρη πόλη η απογύμνωσή της από τα μέλη του ανώτερου κλήρου, με πιθανό στόχο την ιδεολογική ενίσχυση της εκκλησίας και των τοπικών μονών. Γνωρίζουμε, εξάλλου, ότι μία από τις σημαντικότερες λειτουργίες της πόλης της Λάρισας, τουλάχιστον μέχρι τα μέσα του 13^{ου} αιώνα, είχε

⁷¹ MM I, 80, 85-88. PARTHEY 260: *ὁ Τριάνης ἡνομένη τῇ μητροπόλει*. (προέρχεται από επισκοπικό κατάλογο των αρχών του 15^{ου} αιώνα). Οι Koder και Hild θεωρούν τον τύπο Τριάνης παραφθαρμένη εκδοχή της επισκοπής Τρικάλων (KODER-HILD, Thessalia 278).

⁷² ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ III 147: *...ἦν ἐν τῷ ἀντίκα διαφθείρεσθαι ὑπὸ λιμοῦ. ὕστερον δὲ Ἄγγελου τοῦ ἐμοῦ τετελευτηκότος ἀνεψιοῦ, ὃς ἤρχεν ὑπ' ἐμοῦ πεμφθεὶς ἀρπάσας τὰς ἐπαρχίας ἔχεις*. NICOL, Despotate of Epiros 130. Ο Σταθακόπουλος κατέδειξε ότι σε περιόδους κοινωνικών και στρατιωτικών αναταράξεων διευκολύνεται η εμφάνιση επιδημιών. STATHAKOPOULOS, Pestilence 46-48. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ηγεμόνες 180, 181.

⁷³ ΝΙΚΟΛΑΟΥ, Κυκλοφορία 585-586. METCALF, Coinage 350. METCALF, Currency 38: Τα deniers tournois ήταν ο συνηθέστερος νομισματικός τύπος στην Αττική, Βοιωτία, Πελοπόννησο και ορισμένα νησιά του Αιγαίου από τα μέσα του 14^{ου} αιώνα. Οι κοπές, σε μεγάλους αριθμούς, γίνονταν κυρίως στα νομισματοκοπεία του πριγκιπάτου της Αχαΐας και του Δουκάτου των Αθηνών. Ο κώδικας 302 της Μονής Μεταμορφώσεως Μετεώρων, του 13^{ου} αιώνα, κατ' επανάληψη μνημονεύει νομίσματα τονρέσια (ΒΕΗΣ, Χειρόγραφα Μετεώρων Α' 318).

να κάνει με το γεγονός ότι η μητρόπολη Λαρίσης υπήρξε εκκλησιαστικό κέντρο ολόκληρης της Θεσσαλίας και παρακείμενων περιοχών.⁷⁴ Επρόκειτο για μια εκτεταμένη δικαιοδοσία που απλωνόταν στον χώρο της Δυτικής και Ανατολικής Θεσσαλίας και στην περιοχή της Μαγνησίας, και αυτό υποδηλώνει σοβαρές πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές προεκτάσεις που δεν περιορίζονταν μόνο στον αστικό χώρο της Λάρισας αλλά απλώνονταν στον θεσσαλικό χώρο εν γένει.

Πολύ πλουσιότερη πληροφόρηση για την πόλη της Λάρισας σε σχέση με τις βυζαντινές πηγές παρέχει το οθωμανικό κατάστιχο του 1454/55. Σε αντίθεση όμως με τις άλλες πόλεις της Θεσσαλίας, στην περίπτωση της Λάρισας είναι ιδιαίτερα επισφαλές να θεωρήσουμε ότι τα δεδομένα του 15^{ου} αιώνα μπορεί να αντανακλούν κάποια από τα χαρακτηριστικά της υστεροβυζαντινής πόλης. Κι αυτό γιατί η οθωμανική Λάρισα του 15^{ου} αιώνα ήταν εν πολλοίς μία «νέα πόλη», όπως άλλωστε υποδηλώνει και το τουρκικό όνομα που φέρει στο εξής: Yeni Şehir. Γνωρίζοντας και έχοντας εξετάσει νωρίτερα την παρακμή της πόλης από τα τέλη του 13^{ου} αιώνα και στη διάρκεια του 14^{ου}, και δεδομένης της γενικότερης παράδοσης της Θεσσαλίας με συνθήκη, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι οι κατακτητές δεν κατέστρεψαν μία προϋπάρχουσα βυζαντινή πόλη, αλλά μάλλον τη βρήκαν ήδη σοβαρά εξασθενημένη και ολιγάνθρωπη, αν όχι τελείως έρημη, και θέλοντας να εκμεταλλευθούν την παλαιότερη οικιστική παράδοση του χώρου, επανίδρυσαν τη Λάρισα ως τουρκική πόλη.

Τα νομισματικά ευρήματα που αναφέρθηκαν νωρίτερα υποδηλώνουν ότι η πόλη δεν ήταν τελείως έρημη τουλάχιστον μέχρι τα μέσα του 14^{ου} αιώνα. Είναι πιθανό ότι και κατά τον χρόνο της τουρκικής κατάκτησης υφίστατο στον χώρο της Λάρισας συγκροτημένη κατοίκηση, ασφαλώς μικρής κλίμακας σε σχέση με το παρελθόν, όσο και αν αυτό δεν μπορεί να υποστηριχθεί με απόλυτη βεβαιότητα. Την παρουσία βυζαντινού πληθυσμού στον χώρο της Λάρισας κατά το χρόνο της κατάκτησης, που στη συνέχεια παρέμεινε στη νέα οθωμανική πόλη, πιθανολογεί ο M. Kiel, βασίζοντας την υπόθεσή του στα τοπογραφικά δεδομένα της χριστιανικής κατοίκησης του 15ου αιώνα. Σύμφωνα με την άποψή του, οι Οθωμανοί δημιούργησαν τη Νέα Πόλη στο πεδινό μέρος του παλαιού οικιστικού χώρου της Λάρισας, ενώ οι Χριστιανοί που

⁷⁴ DARROUZÈS, Notitiae 396, 402, 407, 413, 417, 419, 421.

είχαν απομείνει συνέχισαν να κατοικούν στον λόφο γύρω από την άλλοτε επισκοπική εκκλησία.⁷⁵

Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα στην πόλη καταγράφονται 11 γειτονιές Μουσουλμάνων με 355 οικογένειες και 12 χήρες, και μόνο μία γειτονιά Χριστιανών με 66 οικογένειες και 17 χήρες.⁷⁶ Πρόκειται για μια σχετικά μεγάλη πόλη, μεγέθους αντίστοιχου της επαρχιακής πρωτεύουσας, των Τρικάλων, που λειτουργεί ως το κύριο οικονομικό και εμποροβιοτεχνικό κέντρο της ευρύτερης περιοχής της βορειοανατολικής Θεσσαλίας, με τους ίδιους δηλαδή όρους που χαρακτήριζαν και τη Λάρισα των βυζαντινών χρόνων, μέχρι και τα μέσα του 13ου αιώνα. Σε σχέση με την προσέγγιση ενός πιθανού μεγέθους του όλου πληθυσμού, οι N. Beldiceanu, I Beldiceanu και Steinherr πρότειναν ότι σε κάθε χριστιανική οικογένεια αντιστοιχούσαν τέσσερα άτομα, και σε κάθε μουσουλμανική τουλάχιστο έξι, ενώ για τις χήρες πρότειναν ένα συντελεστή δύο ατόμων, αναλογιζόμενοι την ύπαρξη τέκνων.⁷⁷ Υιοθετώντας ενδεικτικά τον παραπάνω συντελεστή, διαπιστώνουμε ένα κατ' εκτίμηση ολικό μέγεθος πληθυσμού της τάξης των 2400 - 2500, μεταξύ του οποίου οι μουσουλμανικές οικογένειες αποτελούσαν το 81.56% της πόλης, δηλαδή το 87.85% των κατοίκων. Οι έντεκα μουσουλμανικές συνοικίες είναι οι εξής: συνοικία του τζαμιού (câmi), του hatib Χότζα (Hatib Hoca), του Σατί (Sati), του Τεκελί ιμάμη (Tekeli imami), του Κιριστζί Χατζή (Kirişci Hacı), του Μπεντρεντίν χότζα (Bedreddin Hoca), των βυρσοδεψών (Tabbâgân), του Ιμπραχίμ χότζα (Hacı Imbrahim), του γιου του Reis (Veled Reis), των σιδηρουργών (Demürcü) και του Γεγκάνογλου (Yegân oğlu).⁷⁸ Όπως προκύπτει, δύο μόνο από αυτές τις συνοικίες έχουν ονομασία που παραπέμπει στην επαγγελματική ιδιότητα των κατοίκων, δείχνοντας και μια τάση τοπογραφικής οριοθέτησης κάποιων επαγγελμάτων,⁷⁹ ενώ οι περισσότερες ονοματίζονται αναφορικά με κάποιο πρόσωπο, προφανώς διακεκριμένο μέλος της κοινότητας. Ένα μέρος του μουσουλμανικού πληθυσμού της πόλης, μάλλον μικρό, αποτελείτο από προσήλυτους στο Ισλάμ, όπως φαίνεται από τα ονόματα δεκατεσσάρων καταγραμμένων προσώπων, οι περισσότεροι από τους οποίους, έντεκα, είναι

⁷⁵ KIEL, Türkische Thessalien 110, 114, 153. KIEL, Incorporation 172-173.

⁷⁶ DELILBAŞI, Defter 31.

⁷⁷ BELDICEANU, Morée 46-47.

⁷⁸ DELILBAŞI, Defter 27-30.

⁷⁹ Δεν είναι τυχαίο ότι οι δύο επαγγελματικές δραστηριότητες που παρουσιάζονται ως ειδικά χωροθετημένες είναι αυτές των βυρσοδεψών και των σιδηρουργών. Τέτοιου είδους εργαστήρια δε θα μπορούσαν να βρίσκονται οπουδήποτε στην πόλη, ανάμεικτα με οικείες ή άλλα καταστήματα, λόγω οσμών και μόλυνσης που προκαλούσαν.

απελεύθεροι σκλάβοι (azade).⁸⁰ Η παρουσία ενός όχι αμελητέου αριθμού απελεύθερων είναι οπωσδήποτε δείγμα της οικονομικής ευρωστίας του μουσουλμανικού πληθυσμού της πόλης, αφού δείχνει την ύπαρξη σκλάβων (που δεν καταγράφονται στα κατάστιχα), οικιακών ή απασχολούμενων στην βιοτεχνία. Κάποιοι άλλοι μεταξύ των Μουσουλμάνων κατοίκων φέρουν ονόματα που δείχνουν προέλευση από τη Μικρά Ασία, όπως Menteselü, Germiyanı, Karamanı, Aydinlü, 'an Anadolulu.⁸¹

Σε ό,τι αφορά στα προσωπογραφικά και ανθρωπωνυμικά δεδομένα του χριστιανικού πληθυσμού, τίθεται το ερώτημα αν αυτά μπορούν να δείξουν την ενδεχόμενη καταγωγή των Χριστιανών κατοίκων του 15^{ου} αιώνα από έναν προϋπάρχοντα βυζαντινό πληθυσμό, άρα και την ύπαρξη οργανωμένης κατοίκησης στον χώρο της Λάρισας κατά το χρόνο της κατάκτησης. Σε σχέση με αυτό το ερώτημα, η συμβολή των ανθρωπωνυμίων προκύπτει πως δεν είναι ιδιαίτερα βοηθητική.⁸² Τα προσωνύμια και επώνυμα των Χριστιανών κατοίκων του 1454/55 δεν ταυτίζονται σε καμμία περίπτωση με αυτά που γίνονται γνωστά από βυζαντινές πηγές του παρελθόντος. Αυτό βέβαια είναι μάλλον φυσικό, αφού έχει μεσολαβήσει ιδιαίτερα μεγάλο χρονικό διάστημα μεταξύ της τελευταίας ανθρωπωνυμικής καταγραφής σε βυζαντινή πηγή και της σύνταξης του καταστίχου MM 10, στα μέσα του 15^{ου} αι. Δύο μόνο περιπτώσεις ανθρωπωνυμίων που απαντούν στη Λάρισα των μέσων του 15^{ου} αιώνα μπορούν να θεωρηθούν ότι παραπέμπουν σε βυζαντινό αστικό παρελθόν: Πριμμικύρης και Λαγάτορης, που παραπέμπουν σε υστεροβυζαντινά αξιώματα, εκκλησιαστικής και στρατιωτικής φύσης αντίστοιχα (πριμμικύριος και αλλαγάτωρ).⁸³ Οι φορείς τέτοιων αξιωμάτων θα ήταν λογικό να κατοικούν μάλλον στις πόλεις, παρά στην ύπαιθρο, οπότε η παρουσία στην οθωμανική Λάρισα προσώπων με αυτά τα ονόματα ίσως υποδηλώνει την καταγωγή τους από πρόσωπα - κατόχους αυτών των αξιωμάτων κατά το βυζαντινό παρελθόν της πόλης και, επιπλέον, τη σταθερή παραμονή αυτών των οικογενειών στην Λάρισα πριν και μετά την οθωμανική κατάκτηση, αν και η τελευταία πρόταση δεν μπορεί να υποστηριχθεί ανεπιφύλακτα. Πέραν της συζήτησης περί της καταγωγής κάποιων από το υ

⁸⁰ DELILBAŞI, Defter 27-30.

⁸¹ DELILBAŞI, Defter 27, 29.

⁸² Τα ονόματα των Χριστιανών κατοίκων της Λάρισας δεν συμπεριλήφθηκαν στην έκδοση του καταστίχου από τους Delilbaşı και Arıkan. Τα μετέγραψε από το πρωτότυπο και έθεσε στη διάθεσή μου ο κ. Μουστάκας, τον οποίο και ευχαριστώ και σε αυτό το σημείο.

⁸³ Τα πρόσωπα που φέρουν αυτά τα ονόματα είναι ο Μανώλης Λαγάτορης, η χήρα του Λαγάτορη, και η χήρα Πριμμικύρενα. MM 10, 58a.

Χριστιανούς της Λάρισας από προϋπάρχοντα βυζαντινό πληθυσμό, ένα μέρος των Χριστιανών κατοίκων της πόλης, στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, προερχόταν από μετανάστευση, θεωρούμε λοιπόν ότι τους προσέλκυσε στην πόλη η νέα φάση ανάπτυξής της από τους Οθωμανούς. Πρόκειται για τέσσερις κατοίκους με το προσωνύμιο Πετριώτης, δηλαδή καταγόμενος από την Πέτρα (της Πιερίας;), ενώ εντοπίζεται και το προσωνύμιο Αρβανίτης, που όμως δεν μπορεί να ταυτιστεί με ακρίβεια αν είναι δηλωτικό γεωγραφικής καταγωγής ή εθνικό.⁸⁴

Στην οικονομία της Λάρισας των μέσων του 15ου αιώνα κυριαρχεί απόλυτα ο εμποροβιοτεχνικός τομέας, όπως φαίνεται και από την ανάλυση της γενικής φορολογικής επιβάρυνσης της πόλης, που απέδιδε ένα συνολικό πόσο 48646 άσπρων:

Πίνακας 2α⁸⁵
(Φόροι επί εμπορικών και βιοτεχνικών δραστηριοτήτων και πρόστιμα)

Εμπορικές-Βιοτεχνικές δραστηριότητες	Χρηματική αξία (σε άσπρα)	Ποσοστό
Kist-i bazâr ve niyâbet ve ihtisâb	36500	75.03%
Niyâbet-i vilâyet-i mezkûr	1800	3.7%
Ma' ber der âb-i Likostem	3300	6.7%

Πίνακας 2β⁸⁶
(Φόροι επί αγροτικών δραστηριοτήτων στα μουσουλμανικά νοικοκυριά)

	Ποσότητα	Χρηματική αξία (σε άσπρα)	Ποσοστό
Σιτάρι	81 kile	648	1.33%
Κριθάρι	72 kile	360	0.74%
Βαμβάκι		60	0.12%
Αμπέλια		720	1.48%
Μελίσσια		183	0.37%
μύλοι (2)		50	0.10%
Σύνολο (σε άσπρα)		2021	4.15% επί του συνόλου των 48646 άσπρων

Πίνακας 2γ⁸⁷
(Φόροι επί αγροτικών δραστηριοτήτων στα χριστιανικά νοικοκυριά)

	Ποσότητα	Χρηματική αξία	Ποσοστό
Σιτάρι	120 kile	960	1.97%
Κριθάρι	50 kile	250	0.51%
Βίκος	62 kile	310	0.63%
Αμπέλια		1675	3.44%
μύλοι (1)		35	0.07%

⁸⁴ MM 10, 57b, 58a.

⁸⁵ DELILBAŞI, Defter 27 (οι πίνακες βασίζονται σε δεδομένα προερχόμενα από το οθωμανικό κατάστιχο του 1454/55).

⁸⁶ DELILBAŞI, Defter 31.

⁸⁷ DELILBAŞI, Defter 31.

Ispence		1795	3.68%
Σύνολο (σε άσπρα)		5025	10.32% του συνόλου των 48646 άσπρων

Οι φόροι *kist-i bazaar*,⁸⁸ *niyâbet*,⁸⁹ *ihtisâb*⁹⁰, σχετίζονται με εμπορικές δραστηριότητες και είσπραξη προστίμων. Το μεγαλύτερο μέρος της φορολογικής επιβάρυνσης επί της περιορισμένης αγροτικής παραγωγής της πόλης καταλαμβάνουν οι καλλιέργειες δημητριακών και αμπελιών. Οι μύλοι είναι μόνο τρεις, αποτέλεσμα της ισχνής παραγωγής δημητριακών και δεδομένου ότι η πρώτη κατεργασία του καρπού, το άλεσμα, γίνεται επιτόπου στον χώρο παραγωγής, άρα δεν μεταφερόταν στην πόλη για μια τέτοια πρώτη κατεργασία η παραγωγή της υπαίθρου, αλλά πραγματοποιείτο στους μύλους των ίδιων των χωριών. Η μελισσοκομία απαντά μόνο στους μουσουλμάνους και η καλλιέργεια βίκου περιορίζεται στα χριστιανικά νοικοκυριά. Την εικόνα συμπληρώνουν οι φόροι *ispence*,⁹¹ και *niyabet ve arusi* (=πρόστιμα και δικαίωμα γάμων). Η σύνθεση των φόρων δείχνει ότι η οικονομία της Λάρισας βασίζεται κυρίως σε εμπορικές και βιοτεχνικές δραστηριότητες, που αντιπροσωπεύουν το 75.03% του συνόλου των φόρων. Αξίζει να σημειωθεί ότι η εμπλοκή των μουσουλμάνων στην αγροτική παραγωγή αντιστοιχεί σε συνολικό φόρο 2021 άσπρων, γεγονός που αναδεικνύει τη σημασία της καταγωγής στον επαγγελματικό καταμερισμό, αφού το εμπόριο και η βιοτεχνία αποτελούν σχεδόν αποκλειστικό προνόμιο των μουσουλμάνων, γεγονός που ενισχύεται από το ότι μόνο οι μουσουλμάνοι εμπλέκονται στην παραγωγή βαμβακιού, ενός κατεξοχήν

⁸⁸ BELDICEANU, Ville 107: Περιλάμβανε τους φόρους που εισπράττονταν για όλες τις συναλλαγές μιας αστικής αγοράς: *bâc* (δικαίωμα πάνω στις συναλλαγές) και συχνά στο δικαίωμα που αναφέρεται στον όρο *ihtisâb* σε άτομο που ήταν επιφορτισμένο με την αστυνόμευση της αγοράς (*muhtesib*).

⁸⁹ BELDICEANU, Ville 107: Πρόστιμα με τα οποία τιμωρούνταν τα παραπτώματα και τα εγκλήματα: *bad-i havâ* [επιβολή τιμωρίας σε επήλυδες παραβάτες (REDHOUSE TURKISH-ENGLISH DICTIONARY, 116)], *gürm* [=χρέος (REDHOUSE TURKISH-ENGLISH DICTIONARY, 417)].

⁹⁰ BELDICEANU, Ville 107: Φόρος που εισπράττονταν ταυτόχρονα με τον χρόνο των συναλλαγών (*bâc*). Κανονικά ανήκε στον *muhtesib* που ήταν επιφορτισμένος με την αστυνόμευση της αγοράς.

⁹¹ BELDICEANU, Morée 56: Πρόκειται για προεισπραττόμενο, το Μάη, έγγειο φόρο, που επιβάρυνε το χριστιανικό πληθυσμό. Θεωρείται ως αντίστοιχο του *resm-i raiyyet* ή *resm-i gift* των μουσουλμάνων *re'aya*, αλλά, ενώ η *ispence* ήταν απαιτητή απ' όλους τους ενήλικους χριστιανούς άρρνες και καθιερωμένη σε ένα σταθερό ποσό (25 άσπρα), το *resm-i raiyyet* οριζόταν σύμφωνα με κριτήρια, όπως η καλλιεργούμενη επιφάνεια, και η μορφή εργασίας (ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Μηχανισμοί 33, 44-45. BELDICEANU, Ville 298-299). Πρόκειται για μια μια κατηγορία φόρων που συμβολικά γίνονταν νοητοί σαν εκχρηματισμός της αναγκαστικής εργασίας που θεωρητικά επιβάρυνε τους υπηκόους έναντι του κράτους. Μπορούμε να τους χαρακτηρίσουμε και ως προσωπικούς φόρους, εφόσον δε συνδέονται άμεσα με συγκεκριμένη παραγωγική δραστηριότητα. Αν και οι αντίστοιχοι φόροι που επιβάλλονταν στους Μουσουλμάνους αφορούσαν μόνο τον αγροτικό πληθυσμό, ο *ispence* απαιτείτο και από τους αστικούς χριστιανικούς πληθυσμούς, αποτελώντας ουσιαστικά έτσι ένα δεύτερο κεφαλικό φόρο.

«βιομηχανικού» προϊόντος. Τα δεδομένα θέτουν την ύπαρξη διαφοροποιήσεων ανάμεσα στους μουσουλμάνους και τους χριστιανούς.

Για την πλειονότητα των μουσουλμάνων καταγράφεται η επαγγελματική τους ιδιότητα. Οι Beldiceanu και Nasturel κατέληξαν στις ακόλουθες κατηγοριοποιήσεις: 64 οικογένειες ασχολούνταν με επάγγελμα σχετικό με την υφαντουργία (5 κλώστες μεταξιού, 18 ράφτες, 27 υφαντές, 11 πωλητές πλεκτών ειδών, 1 χιλικατζής και 2 βαφείς). Η κατεργασία των δερμάτων απασχολούσε 43 οικογένειες (13 βυρσοδέψες, 4 ποδηματάδες, 3 βιοτέχνες παντοφλών, 13 σανδαλοποιοί και 10 σαμαράδες). Επιπλέον, αναφέρονται 2 κατασκευαστές γαβαθών, 1 κεραμοουργός, 1 εμπειρικός γιατρός, 10 κρεοπώλες, 2 έμποροι, 11 μικρέμποροι, 1 παντοπώλης, 4 πωλητές βοτάνων, 1 αλατέμπορος, 2 νεροπράτες, 7 πεταλωτές, 2 λεβητοποιοί, 1 γανωτής, 4 παρασκευαστές-πωλητές boza (είδος οινοπνευματώδους ποτού από κεχρί), και 4 χαλβαδοποιοί.⁹² Η παραπάνω καταγραφή των Beldiceanu και Nasturel είναι ελλιπής, και στους αριθμούς που παραθέτουν μπορούμε να προσθέσουμε και 8 σιδηρουργούς, 1 οπλουργό, 3 σαπυνοποιούς, 1 μυλωνά, 3 αρωματοποιούς, 1 "μασέρ" (σε λουτρό), 1 αρτοποιό, 1 πανδοχέα, που εντοπίζουμε απευθείας στο εκδοθέν κείμενο του καταστίχου από τους Delilbasi και Arkan. Συνολικά 179 μουσουλμανικά νοικοκυριά δηλώνονται άμεσα ότι ασκούσαν επάγγελμα σχετικό με τη βιοτεχνία και το εμπόριο (50.42% των μουσουλμανικών νοικοκυριών), και το ίδιο θα ίσχυε και για μεγάλο αριθμό από τα υπόλοιπα, δεδομένης της ισχνής παρουσίας των αγροτικών δραστηριοτήτων, ειδικά μεταξύ των Μουσουλμάνων (π.χ. δηλώνεται άμεσα μόνο ένας μυλωνάς, αλλά οι μύλοι ήταν τρεις, δύο υπό μουσουλμανική ιδιοκτησία, ένας υπό χριστιανική). Οι Χριστιανοί της πόλης ασχολούνταν με τα αγροτικά περισσότερο από ό,τι οι Μουσουλμάνοι. Στην περίπτωση της χριστιανικής κοινότητας, η εμπλοκή με εμποροβιοτεχνικές δραστηριότητες είναι επίσης πιθανή, χωρίς όμως να αποκαλύπτεται άμεσα. Αρκετοί από τους Χριστιανούς κατοίκους της πόλης έχουν ονόματα δηλωτικά επαγγελματικής ιδιότητας, όπως Χαλκοματάς, Αμαξάς, Ράφτης, Σαπουνάς, Τσουκαλάς,⁹³ δεν είναι όμως σαφές αν πρόκειται για το επάγγελμά τους ή για οικογενειακό όνομα άσχετο με την πραγματική επαγγελματική τους ιδιότητα, και αυτό γιατί στην πρώτη περίπτωση το επάγγελμα θα ήταν λογικότερο να δηλώνεται με τούρκικη λέξη παρά με ελληνική.

⁹² BELDICEANU, NASTUREL, Thessalie 140-141.

⁹³ MM 10, 57b, 58a.

Από το κατάστιχο προκύπτει επίσης η παρουσία του ευσεβούς κληροδοτήματος του Τουραχάν Μπέη, το οποίο αποτελείται από ένα λουτρό, ένα κατάστημα όπου πουλούσαν κεφάλια προβάτων, ένα άλλο που πουλούσαν εντόσθια, ένα εργαστήριο πεταλωτών και διάφορα άλλα καταστήματα, με ένα συνολικό εισόδημα 13316 άσπρων.⁹⁴ Η πρώτη μαρτυρία για την ίδρυση του βακουφικού ιδρύματος, με έδρα τη Λάρισα και τα Τρίκαλα, προέρχεται από το αφιερωτήριο έγγραφο του Τουραχάν Μπέη, του μηνός Τζεμαζίλ Εβέλ 850 [= 25 Ιουλίου έως 23 Αυγούστου 1446].⁹⁵ Από αυτό προκύπτει ότι ο Τουραχάν ίδρυσε ευαγή ιδρύματα στη Λάρισα, ένα συνοικιακό τέμενος, ένα ιεροδιδασκαλείο και ένα κελλίον (ζαβιγιέ), για τη συντήρηση των οποίων αφιέρωσε έναν ορισμένο αριθμό από ακίνητα και άλλα περιουσιακά στοιχεία.⁹⁶ Εδώ θα μας απασχολήσει η καταγραφή των περιουσιακών στοιχείων εντός της Λαρίσης, η οποία έχει ως εξής: 31 εργαστήρια, 54 τσιαρδάκια,⁹⁷ 1 κρεοπωλείο, 1 μαγειρείο, 1 ορειχαλκείο, 1 σκεπεντζίδικο, 1 λουτρό και 2 οικοπέδα εργαστηρίων.⁹⁸ Επιπλέον, προκύπτει η ύπαρξη εργαστηρίων, κρεοπωλείων, οικιών, ξενοδοχείων και οικοπέδων, χωρίς να παρέχονται τα ακριβή ποσοτικά δεδομένα.⁹⁹ Στο έγγραφο δε μνημονεύονται τα ετήσια έσοδα του βακουφικού ιδρύματος, ωστόσο γίνεται λόγος για τα έξοδα, που ανερχόταν στο συνολικό ποσό των 15512 άσπρων, καλύπτοντας, ως επί το πλείστον, τη συντήρηση κτισμάτων και τη μισθοδοσία λειτουργών.¹⁰⁰ Αργότερα, σύμφωνα με το ανέκδοτο κατάστιχο ΒΒΑ/ΤΤ 36 του 1506, τα έσοδα του ιδρύματος στη Λάρισα ανήλθαν στο ποσό των 32940 άσπρων. Επιπλέον, γίνεται λόγος για την ύπαρξη 62 καταστημάτων, 19 πεταλωτηρίων και ακάλυπτων πάγκων για εμπορεύματα στην αγορά της πόλης.¹⁰¹ Πέρα από το ίδρυμα του Τουραχάν, προκύπτει και η παρουσία του βακουφικού ιδρύματος του γιού του, του Ομέρ μπέη, σύμφωνα με δυο αφιερωτήρια έγγραφα, των ετών 1474 και 1484. Στο έγγραφο του 1474, γίνεται λόγος για ευαγή ιδρύματα στη Λάρισα, το τέμενος της

⁹⁴ DELILBAŞI, Defter 35.

⁹⁵ Πρόκειται για έγγραφο, σε ελληνική μετάφραση, προερχόμενο από το αρχείο του συμβολαιογράφου Λαρίσης Αγαθαγγέλου Ιωαννίδη. Σε αυτό το αρχείο, πέρα από το προαναφερθέν έγγραφο, περιέχονται, επίσης σε ελληνική μετάφραση, τα αφιερωτήρια δύο ακόμη μελών της οικογένειας των Τουραχανίδων, του Ομέρ, γιου του Τουραχάν, και του Χασάν, γιου του Ομέρ (ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 7, 13). Τα έγγραφα δημοσιεύτηκαν αρχικά από τον Επ. Φαρμακίδη και, αργότερα, από τον Στ. Γουλούλη. Εδώ, βαρύτητα θα δοθεί στα αφιερωτήρια των Τουραχάν και Ομέρ, λόγω της εγγύτητάς τους στο κατάστιχο του 1454/55.

⁹⁶ Το κείμενο περιλαμβάνει κατάλογο των ιδρυμάτων και των περιουσιακών στοιχείων στο σύνολο του θεσσαλικού χώρου.

⁹⁷ Πρόκειται για στεγάσματα (ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 63-64).

⁹⁸ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 53-61.

⁹⁹ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 53-61.

¹⁰⁰ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 64.

¹⁰¹ BELDICEANU, NASTUREL, Thessalie 123.

Παρασκευής και ένα κελλίον (ζαβιγιέ), και για ένα ορισμένο αριθμό από ακίνητα και άλλα περιουσιακά στοιχεία. Συγκεκριμένα, μνημονεύονται 1 παλαιό και 1 νέο λουτρό, 7 εργαστήρια, 3 ξενοδοχεία, 18 οικίες, και απροσδιόριστος αριθμός κρεοπωλείων και άλλων ξενοδοχείων.¹⁰² Το 1484, αναφέρεται ένα επιπλέον ευαγές ίδρυμα, ένας ναός (μεστζίντ), ενώ προκύπτει αύξηση της βακουφικής περιουσίας, αφού, πλέον, γίνεται λόγος για 2 λουτρά, 1 αγγειοπλαστικό εργαστήριο, 3 εργαστήρια σελλοποιίας, 54 εργαστήρια, 1 παλαιό ξενοδοχείο (Μπουζ Χανέ), 14 οικίες, και για απροσδιόριστο αριθμό άλλων εργαστηρίων (μεταξύ των οποίων πατσιατζίτικων και βυρσοδεψείων), ξενοδοχείων και περιβολίων.¹⁰³ Το 1474, τα έξοδα του ιδρύματος στη Λάρισα άγγιζαν το ποσό των 18645 άσπρων, και το 1484, τα 24777.5 άσπρα.¹⁰⁴ Σύμφωνα με τα δεδομένα του καταστίχου ΒΒΑ/ΤΤ 36 του 1506, όπως παρατίθενται από τον Μ. Kiel, τα έσοδα του βακουφίου του Ομέρ, στο σύνολο του θεσσαλικού χώρου, ανερχόταν στο ποσό των 207474 άσπρων.¹⁰⁵

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η παραβολή των δεδομένων του φορολογικού καταστίχου με εκείνων της μέσης και ύστερης βυζαντινής περιόδου. Από τα ελάχιστα και αποσπασματικά δεδομένα της βυζαντινής εποχής προκύπτουν τα ακόλουθα χαρακτηριστικά για την περίπτωση της Λάρισας: α) καταμερισμός της εργασίας, αφού πέρα από τις όποιες αγροτικές δραστηριότητες ασκούνταν από τους κατοίκους της ίδιας της πόλης, προκύπτει η ανάπτυξη εμπορικών δραστηριοτήτων, με αναφορά στην παραγωγή της ευρύτερης περιοχής δεδομένης της προτροπής του Κεκαυμένου προς τα μέλη της μεγάλης γαιοκτητικής τάξης να αυξήσουν τα επίπεδα παραγωγής, πραγματοποιώντας βελτιώσεις στα κτήματά τους. Η αύξηση της παραγωγικότητας θέτει το ζήτημα της ανάπτυξης του εμπορικού τομέα, ιδιαίτερα αν αναλογιστούμε τη μαρτυρία του Κεκαυμένου ότι στην αγροτική περιφέρεια της Λάρισας παραγόταν πλεόνασμα σε τέτοιο βαθμό, ώστε να εξασφαλίζεται η επάρκεια σίτισης της πόλης για μακρό διάστημα, γεγονός που συσχετίζεται με την ύπαρξη αποθηκευτικών χώρων, κατάλληλων να ανταποκριθούν στη συγκέντρωση των προϊόντων, β) απαντούν οι λειτουργίες της πολιτικής, θρησκευτικής και στρατιωτικής διοίκησης, αφού η πόλη επανειλημμένως αναφέρεται ως *φρούριον* και *κάστρον*,

¹⁰² ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιρωτήρια Τουραχανίδων 71-79.

¹⁰³ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιρωτήρια Τουραχανίδων 89-107.

¹⁰⁴ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιρωτήρια Τουραχανίδων 82, 110-111.

¹⁰⁵ KIEL, Türkisches Thessalien 143.

αναδεικνύοντας τη στρατηγική σημασία της θέσης της, ενώ, την ίδια στιγμή, αποτέλεσε μητροπολιτική έδρα, τουλάχιστον μέχρι τα μέσα του 13^{ου} αιώνα.

Τα δεδομένα του καταστίχου αποκαλύπτουν την εκ νέου λειτουργία της αγοράς, αλλά και την περιορισμένη αγροτική παραγωγή στην ίδια την πόλη, με την παρουσία συγκεκριμένων προϊόντων, όπως προκύπτει από τις αναφορές για την καλλιέργεια και επεξεργασία δημητριακών και την ανάπτυξη της μελισσοκομίας,¹⁰⁶ και την εισαγωγή νέων (βαμβάκι). Την ίδια στιγμή, τίθεται το ζήτημα της διαπραγμάτευσης των πληθυσμιακών δεδομένων, ιδιαίτερα αν αναλογιστούμε ότι η πόλη της Λάρισας χαρακτηρίστηκε ως «νέα». Η ισχυρή μουσουλμανική παρουσία θέτει το ζήτημα του εποικισμού της περιοχής από μουσουλμάνους, μετά την οθωμανική κατάκτηση, γεγονός που μπορεί να συσχετιστεί με τις πληθυσμιακές εξελίξεις της προγενέστερης βυζαντινής περιόδου. Προκύπτει ότι μετά την οθωμανική κατάκτηση, η Λάρισα εξακολούθησε να εμφανίζει χαρακτηριστικά που είδαμε κατά την προγενέστερη περίοδο: α) καταμερισμό της εργασίας, αφού πέρα από τις αναφορές για ύπαρξη επαγγελματιών σχετικών με το εμπόριο και τη βιοτεχνία, υφίσταται και μια περιορισμένη αγροτική παραγωγή, β) παρουσία ισχυρής αγοράς, στην οποία θα συγκεντρωνόταν το αγροτικό πλεόνασμα της ευρύτερης περιοχής της ανατολικής Θεσσαλίας, και γενικότερη λειτουργία της ως το οικονομικό κέντρο αυτής της ευρύτερης περιοχής, γ) η πόλη διατήρησε τη σημασία της ως κέντρο πολιτικής διοίκησης, αλλά και ως σημαντικό θρησκευτικό κέντρο, της ισλαμικής όμως θρησκείας πλέον, δεδομένων των αναφορών για την παρουσία θρησκευτικών αξιωμάτων, όπως του *ιμάμη*,¹⁰⁷ του *hatib*,¹⁰⁸ του *fakih*,¹⁰⁹ και του *χότζα*.¹¹⁰ Η νέα ανάπτυξη της πόλης ως τουρκικής και μουσουλμανικής δεν άφηγε περιθώρια για επιστροφή του μητροπολίτη στην έδρα του, και έτσι παρέμεινε στα Τρίκαλα. Μεταξύ των Χριστιανών κατοίκων στα μέσα του 15ου αιώνα καταγράφονται ένας ιερέας και

¹⁰⁶ Επιστολή του Ιωάννη Απόκαυκου (αρχές 13ου αι.) κάνει λόγο για πώληση ιχθύων και παραγωγή κεριών: *ιχθύων όπτων... μελισσειού κηρίου* (ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Αθηναϊκά 288).

¹⁰⁷ INALCIK, Empire 127. BELDICEANU, Ville 44: Θρησκευτικός λειτουργός που διευθύνει τις προσευχές στο τζαμί.

¹⁰⁸ BELDICEANU, Timar 41. BELDICEANU, Ville 163: Ιεροκήρυκας στο τζαμί. Μπορούσε να λάβει ως ανταμοιβή ένα τιμάριο.

¹⁰⁹ KAFADAR, Ανάμεσα σε δύο κόσμους 217: Ο όρος σημαίνει μορφωμένο πρόσωπο. Μπορεί επίσης να αποδοθεί σε ένα θεολόγο ή ακόμα και σε ένα νομομαθή. Αν και η κυριολεκτική σημασία του όρου είναι «νομικός», τέλη του 13^{ου} και τον 14^ο αιώνα δήλωνε περισσότερο τον *ιμάμη* (ως επικεφαλής της προσευχής) παρά τον δικαστικό.

¹¹⁰ BELDICEANU, Ville 158: Μουσουλμάνος ιεροδιδάσκαλος.

μια χήρα Παπαδιά.¹¹¹ Προφανώς η άσκηση του ποιμαντικού λειτουργήματος αυτής της σχετικά ολιγάριθμης κοινότητας περιοριζόταν σε έναν ή δύο ιερείς.

Νέαι Πάτραι

Η γεωγραφική θέση είχε καθοριστική σημασία για τη φυσιολογία και την ανάπτυξη της πόλης, αφού βρισκόταν στις βόρειες πλαγιές του όρους Οίτη, σε υψόμετρο 400 μέτρων, πάνω από την κοιλάδα του ποταμού Σπερχειού.¹¹² Η φυσικά οχυρή και ερυμνή τοποθεσία, καθώς και η δυνατότητα ελέγχου των οδών πρόσβασης από τη Θεσσαλία στη Στερεά Ελλάδα τονίζουν τον στρατηγικό παράγοντα ως βασική παράμετρο για την ανάπτυξη της πόλης. Η μνημονευόμενη ως "Υπάτη πόλη" μετονομάστηκε σε 'Νέαι Πάτραι' γύρω στον 6^ο αιώνα, ενώ η πρώτη ασφαλής μνεία του νέου ονόματος προκύπτει από επιστολή του πατριάρχη Φωτίου, στα μέσα του 9^{ου} αιώνα.¹¹³ Οι μετέπειτα πληροφορίες για την πόλη είναι αποσπασματικές. Ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, στα μέσα του 10^{ου} αιώνα, αναφέρει την πόλη ως υπαγόμενη στην άλλοτε επαρχία Θεσσαλίας, του θέματος Ελλάδος πλέον, αναδεικνύοντας τη σημασία αλλά και τη σχέση της με τη συγκεκριμένη περιφέρεια.¹¹⁴ Στην *Partitio Romaniae*, στις αρχές του 13^{ου} αιώνα, αναφέρεται ως μια διοικητική περιφέρεια με τον τίτλο *Pertinentia Neopatron*,¹¹⁵ ενώ, το 1218, περιήλθε στον Θεόδωρο Α΄ της Ηπείρου.¹¹⁶ Το 1237, η πόλη πέρασε στον πρώτο δεσπότη της Ηπείρου Μιχαήλ Β΄ Άγγελο Δούκα, ενώ το 1259, την ήλεγχε ο δεσπότης Ιωάννης Παλαιολόγος, εξ ονόματος του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου.¹¹⁷

¹¹¹ BBA/MM 10, 57b, 58a.

¹¹² KODER-HILD, Thessalia 223. STÄHLIN, Θεσσαλία 370. ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 143. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ΄ 366. ΚΟΤΣΙΛΗΣ, Δούκισσα 114. ΒΕΗΣ, Συμβολή 239: τὸ ὄρος Μολύβιον ἐγχαρίως καλούμενον ἐν τῷ πρόποδι τούτου ἐχόμενα παράκεινται πόλις Νέα Πάτρα καλουμένη. VASILIEVSKIJI, Epirotica 242/ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Noctes 262 (Ιωάννης Απόκαυκος).

¹¹³ DARROUZÈS, Notitiae 261.

¹¹⁴ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, De Thematibus 88: ἐπαρχία Θεσσαλίας ὑπὸ τὸν αὐτὸν πόλις ἰ... Υπάτη αἱ νῦν λεγόμεναι Νέαι Πάτραι...

¹¹⁵ TAFEL-THOMAS, Urkunden I 487-488, 493: Η επίσκεψις Νεοπατρῶν.

¹¹⁶ VASILIEVSKIJI, Epirotica 270-278. ΓΟΝΗΣ, Κωστομοίρης 726.

¹¹⁷ ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ I 171: ὁ μὲν οὖν σεβαστοκράτωρ Ἰωάννης τὴν Θετταλίαν παραμείψας καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἄσθη τε καὶ φρούρια ὀχυρωσάμενος περὶ τὴν Νέαν Πάτραν ἐστρατοπεδεύσαντο... ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ I 151, II 421, 423. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Μιχαήλ Παλαιολόγος 212.

την έκανε έδρα της ηγεμονίας του.¹¹⁸ Το 1275, ο δεσπότης Ιωάννης Παλαιολόγος πολιόρκησε τις Νέες Πάτρες αλλά τελικά ηττήθηκε,¹¹⁹ με αποτέλεσμα, το ίδιο έτος, η πόλη να παραχωρηθεί στο νδοίκα των Αθηνών, μαζί με το Λοδωρίκι, το Σιδηρόκαστρο, το Ζητούνι, το Γαρδίκι, το Δομοκό και τα Φάρσαλα, ως προίκα, μετά το γάμο του δούκα με την κόρη του Ιωάννη Α', την Ελένη.¹²⁰ Φαίνεται όμως ότι η προβλεπόμενη παραχώρηση της πόλης στο Δουκάτο των Αθηνών δεν μετουσιώθηκε τελικά σε πράξη, αφού αποκαλύπτεται η παραμονή εκεί και των διαδόχων του Ιωάννη Α', μέχρι την κατάληψή της από τους Καταλανούς, παράλληλα με την έκλειψη του οίκου του.¹²¹ Το 1319, οι Νέαι Πάτραι κατελήφθησαν από τους Καταλανούς, οι οποίοι συγκρότησαν το Δουκάτο των Νέων Πατρών.¹²² Επήλθε έτσι το τέλος της σύνδεσης της πόλης με την ελληνική ηγεμονία της Θεσσαλίας, που η έδρα της μεταφέρθηκε στα Τρίκαλα από τον Στέφανο Γαβριηλόπουλο.¹²³ Το 1365, οι Νέαι Πάτραι καταλήφθηκαν από Αλβανούς που εκδιώχθηκαν από τον Ματθαίο Μογκάδα, ο οποίος είχε οριστεί επίτροπος του δουκάτου από τον βασιλιά της Σικελίας Φρειδερίκο Γ',¹²⁴ και το 1391, η πόλη περιήλθε στο Φλωρεντινό Δούκα της Αθήνας,

¹¹⁸ ΓΡΗΓΟΡΑΣ I 110: *τὴν δὲ ἐτέραν μερίδα ἀφίησιν ὁ πατὴρ Ἰωάννη τῶ νόθῳ παιδί ἢ καὶ αὐτὴ περιέχει Πελασγούς καὶ Φθιώτας, ἔτι τε Θεσσαλούς καὶ Λοκρούς τοὺς Ὀζόλας ...* ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Μιχαὴλ Παλαιολόγος 176. SAVVIDES, Semi-Autonomous State 212. ΝΤΑΜΠΛΙΑΣ, Ιστορία Θεσσαλίας 63-67, 122-125.

¹¹⁹ ΓΡΗΓΟΡΑΣ I 113: *ὁ γε μὴν Σεβαστοκράτωρ ἀπογνοὺς πανταχόθεν ἐς ὀχυρώτατον καταφεύγει φρούριον τὸ τῶν Νέων Πατρῶν ἐπιτεκμημένον... τὸ μὲντοι φρούριον ἐκεῖνο τῶν Νέων Πατρῶν ἐφ' ὑψηλοῦ τοῦ ρους ἰδρυμένον ἄστα μὲν τῶν πολεμικῶν κατεφρόνει μηχανημάτων... ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ II 423: Ὡς δὲ κόρον ἐκεῖνος ἐλάμβανε ^{Αὐτὴ ἡ υπομονὴ τῆς πόλης ἀπὸ τοῦ ἀνελκῶνος τῶν Παλαιολόγων ἀπὸ τῆς φραγκοβουλίας ἐστὸς τῆς αὐτῆς καὶ φέρων ἑαυτὸν ταῖς Πάτραις, ὀχυρὰ πόλει... τὸν παῖδα Γουλιέλμον, ὃν καὶ εἰς κῆδος οἶον ἐπαγγέλλετο ὑπὸ τοὺς ηγεμόνας Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας.} Το 1271, ο Ιωάννης Α' Δούκας ἐκεῖνος προὔτεινε καὶ λίαν χρησιμὸν παρεσκεῖν...*

¹²⁰ ΣΑΝΟΥΔΟΣ 136: *e li succese nel Ducato Miser Guglimo suo fratello della Roccia, signor della Livadia, ch' ebbe per Moglie la Figlia del Sevastocratora signor d' Alla, patre e Blaquia, et in Dote la Graviva son SidoroCastro e cum Gitone (Sidoro, Zeitun, Gitane).* NICOL, Despotate of Epiros 48.

¹²¹ Το 1277, ο Ιωάννης Α' συγκάλεσε ανθενωτική σύνοδο στις Νέες Πάτρες, η οποία καταδίκασε ως αιρετικούς τον Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο και τον πατριάρχη Ιωάννη Βέκκο, ως απότοκο των αποφάσεων της συνόδου της Λυών (FERJANČIĆ, Tesalija 118. NICOL, Τελευταίοι Αιώνες 108. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Μιχαὴλ Παλαιολόγος 229-230. GEANAKOPOLOS, Byzantine East 85).

¹²² TAFEL-THOMAS, Urkunden I 496-498 (επιστολή Σανούδου). GERLINI, Nuove Lettere 351. HOPF, Chroniques 529. Το γεγονός μνημονεύεται και από τον αρχιεπίσκοπο Λαρίσης Αντώνιο, στο εγκώμιο του Αγ. Κυπριανού: *Τῆς τῶν Νέων Πατρῶν πόλεως κατὰ κράτος ὑπὸ βαρβάρων ἀλούσης τῶν ἐσπερίων...* (ΨΕΥΤΟΓΚΑΣ, Λόγοι 373).

¹²³ MAGDALINO, History 214-218. NICOL, Τελευταίοι Αιώνες 283. FERJANČIĆ, Tesalija 142. Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία του αρχιεπισκόπου Λαρίσης Αντωνίου στο εγκώμιο του Αγ. Κυπριανού: *Ἐπακολουθεῖ τῇ ταύτης διαιρέσει φθορὰ πραγμάτων, ἀφαιρέσεις βίων, δημεύσεις, ἐξορίαί, ἀπειλαί, θάνατοι, ἅπερ ἦσαν τρυφῇ τῶ ποιούντι, λύπη δὲ καὶ ὀδύνη οὐ τοῖς πάσχουσι μᾶλλον ἢ τῶ ὑπὲρ αὐτῶν τὴν ψυχὴν τιθέναι καθ' ὥραν διὰ σπουδῆς ἔχοντι* (ΨΕΥΤΟΓΚΑΣ, Λόγοι 351).

¹²⁴ RUBIO i LLUCH, Καταλανικά Φρούρια 61.

Νέριο Α΄ Ατζαγιόλι.¹²⁵ Το 1393, ο Βαγιαζίτ κατέλαβε τις Νέες Πάτρες και η πόλη μετονομάστηκε σε «Πατρατζίκι», δηλαδή Μικρή Πάτρα.¹²⁶ Οι Οθωμανοί εκδιώχθηκαν προσωρινά το 1402 από τον Θεόδωρο Α΄, δεσπότη της Πελοποννήσου, για να επιστρέψουν το 1414 επί Μωάμεθ του Α΄.¹²⁷ Το 1416, η πόλη πέρασε προσωρινά και πάλι στον έλεγχο των Βυζαντινών και το 1423, επί Μουράτ Β΄, η περιοχή της σημερινής Στερεάς περιήλθε στους Οθωμανούς.¹²⁸

Η τοπική μητρόπολη αναφέρεται στις *Notitiae Episcopatum* ως υπαγόμενη στο πατριαρχείο Κωνσταντινούπολης, από τα τέλη του 9^{ου} μέχρι και τα μέσα του 14^{ου} αιώνα.¹²⁹ Σε Τακτικό των χρόνων του Μανουήλ του Α΄ Κομνηνού, εμφανίζεται να έχει υπό τη δικαιοδοσία της τρεις επισκοπές, των Μαρμαριτζών, της Βελάς και της Αγίας.¹³⁰ Ο Μιχαήλ Χωνιάτης απευθύνει συνολικά έξι επιστολές προς το μητροπολίτη Νέων Πατρών Ευθύμιο Μαλάκη, στα τέλη του 12^{ου} αιώνα.¹³¹ Επί λατινοκρατίας, η επισκοπή των Νέων Πατρών απαντά για πρώτη φορά σε επιστολή του πάπα Ιννοκέντιου Γ΄, της 8^{ης} Δεκεμβρίου 1208.¹³² Στη λίστα *Provinciale Romanum*, μεταξύ των λατινικών επισκοπών, αναφέρεται η αρχιεπισκοπή Νέων Πατρών.¹³³ Σε επιστολή του πάπα Ιννοκέντιου Γ΄, το Νοέμβριο του 1210, ορίζεται ότι ο αρχιεπίσκοπος Νέων Πατρών έπρεπε να χειροτονηθεί στην εκκλησία των Αγ. Θεοδώρων.¹³⁴ Από άλλη παπική επιστολή, το 1211, προκύπτει ότι ο αρχιεπίσκοπος Νέων Πατρών, ο οποίος δεν κατονομάζεται, ετάχθη στο πλευρό του Λέοντος Σγουρού κατά των Λατίνων.¹³⁵ Σε επιστολή του πάπα Ονώριου Γ΄, το 1218, γίνεται

¹²⁵ GERLINI, *Nuove Lettere* 351. RUBIO i LLUCH, *Καταλανικά Φρούρια* 71: Στη συνθήκη της 29^{ης} Δεκεμβρίου 1391, μεταξύ του Νέριο Ατζαγιόλι και του κόμητος Αμαδαίου της Σαβοΐας, προβλέπεται ότι *Pacta inter nos Nerium Deyaczolli de Florentia, militem, dominum Corinti, ducatus Athenarum et Neopatrie...*

¹²⁶ ΧΑΛΚΟΚΟΝΔΥΛΗΣ 67: *Πάτρας τὰς ἐν τῷ πεδίῳ πρὸς τῇ ὑπωρεΐᾳ τῶν Λοκρῶν ὄρους κατεστρέψατο*. SAVVIDES, *Semi-Autonomous State* 217.

¹²⁷ ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Προβλήματα* 54-55. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Υπάτη* 26-27.

¹²⁸ ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Προβλήματα* 54-55. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Υπάτη* 26-27.

¹²⁹ DARROUZÈS, *Notitiae* 261, 272, 287, 292, 306, 332, 343, 349, 365, 376, 381, 388, 398, 407, 413.

¹³⁰ DARROUZÈS, *Notitiae* 363, 365, 376.

¹³¹ ΜΙΧΑΗΛ ΧΩΝΙΑΤΗΣ, *Επιστολαί* 22-23, 23-26, 31-32, 32-33, 98-99, 105. ΜΙΧΑΗΛ ΧΩΝΙΑΤΗΣ, *Επιστολαί* (εκδ. Σπ. Λάμπρος) 399-400.

¹³² ACTA INNOC., P.L. τ. 215, στ. 1492: *archiepiscopo Neopatrensi, et episcopo Davaliensi, et abbati sancti Lucae Nigripontensis dioecesis*. ΝΤΑΜΠΛΙΑΣ, *Ιστορία Θεσσαλίας* 42-43.

¹³³ WOLFF, *Latin Patriarchate* 54-55: *archiepiscopatum Neopatrensis habet suffraganeum Lavacencem (Lavaracensem)*.

¹³⁴ ACTA INNOC., P.L. τ. 216, στ. 340: *Exposuit nobis venerabilis frater noster archiepiscopus Patracensis quod cum a prima institutione Patracensis Ecclesiae in ecclesia beati Theodori arciepiscopalis consueverit sedes esse...*

¹³⁵ ACTA INNOC., P.L. τ. 216, στ. 460: *Dilecti filii decanus et capitulum Neopatrensis Ecclesiae nobis denunciando monstrarunt quod venerabilis frater noster... eorum archiepiscopus, antequam ad*

λόγος για την εμπλοκή του αρχιεπισκόπου Νέων Πατρών σε εμπορικές δραστηριότητες.¹³⁶ Όταν η πόλη περιήλθε στον Θεόδωρο Α΄ της Ηπείρου, ο Μιχαήλ Χωνιάτης απηύθυνε επιστολή προς το νέο μητροπολίτη, τον Κοστομύρη τον Μεσοποταμίτη.¹³⁷ Σε πατριαρχικό έγγραφο του 1371 οι Νέαι Πάτραι αναφέρονται υπό τη δικαιοδοσία του μητροπολίτη Αθηνών,¹³⁸ που προφανώς είχε την αρχιερατική ευθύνη για τον ελληνορθόδοξο πληθυσμό, ενώ είχε αποκατασταθεί και το αξίωμα του λατίνου αρχιεπισκόπου (επί καταλανοκρατίας, είναι γνωστοί οχτώ αρχιεπίσκοποι, ο Γουλιέλμος, ο Ferrer d' Abella, ο Ιάκωβος Mascó, ο Πέτρος Fabri d' Armoniacο, ο Φραγκίσκος, ο Ματθαίος και ο Ιωάννης Rius).¹³⁹ Σε μεταβυζαντινό Τακτικό γίνεται λόγος για τη μητρόπολη Νέων Πατρών.¹⁴⁰

Οι πληροφορίες για την πόλη των Νέων Πατρών είναι ελάχιστες, πλην όμως οι αναφορές αναδεικνύουν τον ρόλο της, όπως χαρακτηριστικά προκύπτει από το βίο του οσίου Αθανασίου, όπου αποκαλείται πόλις.¹⁴¹ Εξάλλου, στην *Partitio Romaniae*, εμφανίζεται ως το κέντρο μιας ιδιαίτερης περιφέρειας και αργότερα, τόσο ο σεβαστοκράτορας Ιωάννης Α΄ Δούκας, στα τέλη του 13^{ου} αιώνα,¹⁴² όσο και οι Καταλανοί, στις αρχές του 14^{ου} αιώνα,¹⁴³ την κατέστησαν έδρα της διοίκησής τους. Η απόφαση του σεβαστοκράτορα Ιωάννη να εγκαταστήσει εκεί την πρωτεύουσά του, μάλλον εξηγείται από την κεντρική θέση αυτής μεταξύ των κτήσεων του, αφού εξουσίαζε μια περιοχή που, εκτός από τη Θεσσαλία, περιελάμβανε και μεγάλο μέρος της Στερεάς Ελλάδας. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Μιχαήλ Χωνιάτης, σε επιστολή του

dignitatis apicem ascendisset, licet esset in sacerdotali officio constitutus, comam tamen nutriensis, contra Latinos in Graecorum auxilium cum Arguro quondam Corinthi Domino tanquam laicus partier arma sumpsit, et circa eundem in militis officio per annum et amplius serviens, nonnullos Latinos dicitur occidisse.

¹³⁶ WOLFF, *Latin Patriarchate* 42.

¹³⁷ ΜΙΧΑΗΛ ΧΩΝΙΑΤΗΣ, Επιστολαί 278-281. Ο Ιωάννης Απόκαυκος σε επιστολή του προς τον Πατριάρχη Μανουήλ Σαραντηνό κάνει λόγο για τον Κοστομύρη: ...έν μέν τῇ Νέα Πάτρα ὁ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας διάκονος πατριαρχικός νοτάριος καὶ διδάσκαλος τῆς γύρας ὁ Κοστομύρης...

¹³⁸ MM II 167: ...καὶ τὸν ποτὲ Ἀθηνῶν λέγοντες, καὶ τοσοῦτον ἐθάρρουν τῇ ἀποφάσει ταύτη καὶ τῆς κατηγορίας, ὅτι καὶ ὄνομαστί χειροτονηθῆναι ἑτέρους ἀρχιερεῖς ἐζήτουν, τὸν δὲ εἰς τὴν τῶν Ἀθηνῶν ἐκκλησίαν, τὸν δὲ εἰς τὴν τῶν Θηβῶν, ἣν ἐπιδόσεως λόγῳ παρέλαβεν ἀπὸ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας μετὰ τῶν Νέων Πατρῶν, ὅτε ἐχειροτονήθη.

¹³⁹ RUBIO i LLUCH, *Καταλανικά Φρούρια* 65-67. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Επισκοπικοί Κατάλογοι* (1936), 149.

¹⁴⁰ DARROUZÈS, *Notitiae* 420.

¹⁴¹ ΒΕΗΣ, *Συμβολή* 239: Τῷ πρὸς Ἑλλάδα παρακειμένῳ ὄρει Μολύβιον ἐγχαρίως καλούμενο, ἐν τῷ πρόποδι τούτου ἐχόμενα παράκειται πόλις Νέα Πάτρα καλουμένη.

¹⁴² ΓΡΗΓΟΡΑΣ I 110. ΤΣΟΛΑΚΗΣ, *Ιωάννης Δούκας* 275-288.

¹⁴³ GERLINI, *Nuove Lettere* 351. RUBIO i LLUCH, *Diplomatari*

προς το μητροπολίτη Κοστομύρη το Μεσοποταμίτη, τον καλοτυχίζει για τις συχνές του επισκέψεις στην Κωνσταντινούπολη,¹⁴⁴ αναδεικνύοντας τις δυνατότητες επικοινωνίας των Νέων Πατρών με άλλα σημαντικά κέντρα, έμμεσα όμως και τους πόρους που μπορούσε να του εξασφαλίζει η μητρόπολη του ώστε να δύναται να ταξιδεύει συχνά. Ενδιαφέρον προκαλεί μια επιστολή του πάπα Ονώριου, της 18^{ης} Αυγούστου 1218, όπως μας την παραδίδει ο R. Wolff, η οποία κάνει λόγο για εμπλοκή του αρχιεπισκόπου Νέων Πατρών σε εμπορικές δραστηριότητες.¹⁴⁵ Συγκεκριμένα, μαθαίνουμε ότι ο αρχιεπίσκοπος έδωσε άδεια σε ορισμένους εμπόρους να πραγματοποιήσουν εμπορικά ταξίδια με προορισμό την Αλεξάνδρεια, γεγονός που προκάλεσε την αντίδραση του πάπα.¹⁴⁶ Είναι εύλογο να εικάσουμε ότι μέρος των εμπορευμάτων προερχόταν από την τοπική παραγωγή, για την οποία μιλά, στα τέλη του ιδίου αιώνα, ο Παχυμέρης, αναφέροντας την ύπαρξη αμπελιών και καλλιεργήσιμων εκτάσεων.¹⁴⁷ Σε αυτό το πλαίσιο, αξίζει να σημειωθεί η επιστολή του Ιωάννη Β΄ Δούκα, γιού του Κωνσταντίνου Δούκα, και εγγονού του σεβαστοκράτορα Ιωάννη,¹⁴⁸ προς τον Δόγη της Βενετίας, το 1317, με την οποία υπόσχεται ελεύθερη εμπορική δραστηριότητα των Βενετών στην επικράτειά του.¹⁴⁹ Το γεγονός αυτό αποκτά μεγαλύτερες διαστάσεις, αν αναλογιστούμε ότι στις Νέες Πάτρες υπήρχε το μοναδικό νομισματοκοπείο της Θεσσαλίας, γεγονός που, σύμφωνα με τον Baker και τη Γαλάνη-Κρίκου, αναδεικνύει τη σημασία της πόλης, όχι μόνο σε πολιτικό αλλά και σε οικονομικό επίπεδο.¹⁵⁰ Εξάλλου, η εύρεση 141 deniers tournois, παραγωγής του νομισματοκοπείου των Νέων Πατρών, ανάμεσα στα έτη 1303 και 1311, οριοθετεί μια περίοδο έντονης οικονομικής ανάπτυξης κατά τις αρχές του 14^{ου} αιώνα.¹⁵¹

¹⁴⁴ ΜΙΧΑΗΛ ΧΩΝΙΑΤΗΣ, Επιστολαί 105: *Εὐδαιμονίζω γοῦν σε διὰ ταῦτα, σοφώτατε δέσποτα, οἷς ἐνθένδε μεταίρεις ἐνίοτε πρὸς τὴν εὐδαιμόνα πόλιν τοῦ κράτους αὐθις...*

¹⁴⁵ WOLFF, *Latin Patriarchate* 42.

¹⁴⁶ WOLFF, *Latin Patriarchate* 42.

¹⁴⁷ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ II 423: *...μὴ φροντίσαι τὰ πέριξ καίοντα καὶ ἀγροὺς κατασκάπτοντα καὶ ἀμπελῶνας τέμνοντα...*

¹⁴⁸ PLP 212: Ο Κωνσταντίνος ήταν γιος του σεβαστοκράτορα Ιωάννη Α΄ Δούκα, και, μετά τον θάνατο του πατέρα του, το 1289, έφερε το αξίωμα του σεβαστοκράτορα. Συγκυβέρνησε με τον αδερφό του Θεόδωρο Δούκα (PLP 195), το διάστημα μεταξύ 1295 έως 1299.

¹⁴⁹ ACTA ALBANIAE 12-13.

¹⁵⁰ BAKER, ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Νομισματοκοπείο 418. Η Cecile Morrisson θεωρεί ότι οι επικεντρωμένες στην επαρχία αντιπαραθέσεις με την κεντρική εξουσία, προκάλεσαν την έκδοση νομισμάτων από εφήμερα νομισματοκοπεία, όπως αυτό των Νέων Πατρών (MORRISSON, Βυζαντινό Νόμισμα 51).

¹⁵¹ BAKER, ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Νομισματοκοπείο 417. Οι Baker, Γαλάνη-Κρίκου, παραθέτουν έναν κατάλογο «θησαυρών» που περιλαμβάνουν deniers tournois παραγωγής του νομισματοκοπείου των

Πέρα από διοικητικό και οικονομικό κέντρο, και έδρα της εκκλησιαστικής επαρχίας, εκείνο που προβάλλει ως ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της πόλης είναι η αμυντική της λειτουργία, απότοκο της γεωγραφικής της τοποθεσίας στις πλαγιές του όρους Οίτη. Ο Προκόπιος μαρτυρεί ότι τα τείχη της πόλης ανακαινίστηκαν επί Ιουστινιανού,¹⁵² και, αργότερα, στο βίο του οσίου Αθανασίου, δίνεται έμφαση στη γεωγραφική της τοποθεσία.¹⁵³ Ο μητροπολίτης Ναυπάκτου Ιωάννης Απόκαυκος, ο Ακροπολίτης, ο Γρηγοράς και ο Παχυμέρης, τη χαρακτηρίζουν ως μια ισχυρά οχυρωμένη πόλη.¹⁵⁴ Χαρακτηριστικές είναι οι περιγραφές του Γρηγορά και του Παχυμέρη για την πολιορκία της πόλης από τον Ιωάννη Παλαιολόγο, τον αδερφό του Μιχαήλ Η΄, το 1275.¹⁵⁵ Περαιτέρω πληροφορίες προκύπτουν από τα αρχαιολογικά κατάλοιπα, τα οποία δίνουν την εικόνα ενός ισχυρού φρουρίου. Ο λόφος, επί του οποίου τοποθετείται η ακρόπολη, είναι οχυρωμένος και διασώζονται υπολείμματα ενός πύργου, κάτω από την ακρόπολη, και, 30 μ. περίπου δυτικά, ενός προμαχώνα, του 13^{ου} αιώνα.¹⁵⁶ Φαίνεται ότι σε περιόδους κρίσης η πόλη λειτουργούσε ως καταφύγιο για τον πληθυσμό της ευρύτερης περιοχής, αν αναλογιστούμε τη μαρτυρία του Γρηγορά ότι, κατά την πολιορκία της πόλης από τον Ιωάννη Παλαιολόγο, στο εσωτερικό των τειχών, υπήρχε ένας μεγάλος αριθμός ανθρώπων, χωρίς να δίνονται περαιτέρω πληροφορίες.¹⁵⁷ Η οχύρωση του χώρου εξασφάλιζε τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη περαιτέρω δραστηριοτήτων, όπως προκύπτει από την παρουσία του ναού της Αγ. Σοφίας, η οποία ανάγεται στον 9^ο αιώνα,¹⁵⁸ και του μεταγενέστερου

Νέων Πατρών, η πλειονότητα των οποίων τοποθετείται στις πρώτες δεκαετίες του 14^{ου} αι. (BAKER, ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Νομισματοκοπείο 414-415).

¹⁵² ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ, Περί Κτισμάτων 110: *...ξὺν ἐπιμελείᾳ τείχη ἀκοδομήσατο ἰσχυρὰ ἐν τῷ Σάκκῳ καὶ Ὑπάτῃ...*

¹⁵³ ΒΕΗΣ, Συμβολή 239. ΛΑΜΠΡΟΣ, Συμβολαί 65.

¹⁵⁴ VASILIEVSKIJI, Epirotica 242: *... τὴν πόλιν ταύτην ἐπερχόμενος καὶ τούτοις ἐλπίζων τὸ φρούριον λήψεσθαι* (Ιωάννης Απόκαυκος). ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ I 171. ΓΡΗΓΟΡΑΣ I 110, 113. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ I 151, II 421, 423.

¹⁵⁵ ΓΡΗΓΟΡΑΣ I 114: *ὁ δὲ Ῥωμαίων στρατὸς ἐντὸς εἶναι νομίζων τὸν Σεβαστοκράτορα Ἰωάννην περιεκάθετο διηνεκῶς ἀκροβολισμοῖς τισὶ κατὰ τῶν τειχῶν χρώμενος (οὐ γὰρ εἶχεν ὅθεν ἂν ἐπαγάγοι τὰς μηχανὰς) καὶ αὐτὰς διεξόδους κύκλῳ παραφυλάττων ... ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ II 423: καὶ ὁ μὲν καταφυγὴν ὄχυρ ἂν εἶρε τὰς Πάτρας ἢ δ' ἂ μὲν τὸν δεσπότην, μαθόντες ὡς ἀποκέκλειστο καὶ ἡδη ὅσον οὐπω τὸ θήραμα ἔχειν ἐλπίζοντες ἐν χερσὶν ἐλθόντες τὴν πόλιν κύκλῳ περικαθίζουσι. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Μιχαήλ Παλαιολόγος 212.*

¹⁵⁶ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ, ΑΔ 16 (1960) Χρονικά, 164-166.

¹⁵⁷ ΓΡΗΓΟΡΑΣ I 113: *διὰ δὲ τὸν ἔνδον ἀποκλεισθέντα πολυάνθρωπον ὄχλον ἀπορίαν ἐδεδίει τῶν ἀναγκαίων διὸ καὶ ἀμηχανία παντοδαπὴ τὴν ψυχὴν ὁ Σεβαστοκράτωρ ἐμερίζετο...*

¹⁵⁸ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ, ΑΔ 16 (1960) Χρονικά, 166.

ναού του Αγ. Νικολάου.¹⁵⁹ Δύο ακόμη ναοί, πιθανώς βυζαντινής εποχής, που δε σώζονται σήμερα, αναφέρονται στα 1506, ο Άγιος Δημήτριος και η Αγία Τριάδα, που ονομάτιζαν αντίστοιχες ενορίες.¹⁶⁰

Επί καταλανοκρατίας, η πόλη των Νέων Πατρών κατέστη έδρα δουκάτου, γεγονός που προσήλκυσε μια σειρά αξιωματούχων, όπως προκύπτει από έγγραφο του βασιλείου της Αραγωνίας προς τις τοπικές αρχές.¹⁶¹ Ενδιαφέρον προκαλούν δύο στοιχεία: αφενός αποτυπώνεται ο διοικητικός μηχανισμός, αφού γίνεται λόγος για τον διοικητή και μια σειρά αξιωματούχων, τον φρούραρχο, τους προύχοντες, τους συνδίκους και το συμβούλιο της πόλης, και αφετέρου ο ντόπιος πληθυσμός διακρίνεται σε Έλληνες και «Φράγκους», δεδομένο που θέτει το ζήτημα της ετερογένειας των κατοίκων κατά τη συγκεκριμένη ιστορική φάση, βάσει της γλώσσας, της θρησκείας και της καταγωγής. Η παρουσία ρωμαιοκαθολικού στοιχείου μεταξύ του πληθυσμού της πόλης, έστω και ευάριθμου, εξηγεί και την ανασυγκρότηση της λατινικής αρχιεπισκοπής επί Καταλανών, όπως αναφέρθηκενωρίτερα.

Περαιτέρω πληροφορίες προέρχονται από τη μελέτη των προσωπογραφικών καταγραφών:

Πίνακας 3

Ανθρωπωνύμια	Ιδιότητα	Χρονολόγηση	Πηγές
Κοσμάς	μητροπολίτης Νέων Πατρών	10ος αι.	ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι (1936), 148.
Κωνσταντίνος	μητροπολίτης Νέων Πατρών	10ος αι.	ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι (1936), 148.
Ευθύμιος	μητροπολίτης Νέων Πατρών	10ος αι.	ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι (1936), 148.
Ανόνημος	μητροπολίτης Νέων Πατρών	10ος αι.	ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι (1936), 148.
Αβράμμιος	μητροπολίτης Νέων Πατρών	10ος αι.	ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι (1936), 148.
Νικηφόρος	μητροπολίτης Νέων Πατρών	10ος αι.	ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι (1936), 148.
Μιχαήλ	μητροπολίτης Νέων Πατρών	11 ^{ος} -12 ^{ος} αι.	NESBITT, ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Byzantine Seals 59 (αρ. 18.2). ¹⁶²
Ανόνημος	μητροπολίτης Νέων Πατρών	12 ^{ος} αι.	NESBITT, ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Byzantine Seals 59 (αρ. 18.3). ¹⁶³

¹⁵⁹ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ, *ΑΔ* 16 (1960) Χρονικά, 166.

¹⁶⁰ ΒΒΑ/ΤΤ 36, 486, 488.

¹⁶¹ Το 1365, σε έγγραφο του βασιλιά της Αραγωνίας γίνεται λόγος για τους άρχοντες των Νέων Πατρών: *Als feels nostres los sindichs e prohomens e universitat de la ciutat de Cetines axi franchs com grechs* (RUBIO i LLUCH, Καταλανικά Φρούρια 61).

¹⁶² NESBITT, ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Byzantine Seals 59: *Άχραντε, Μιχαή[λ] Νέων Πατρών σκέποις.*

¹⁶³ NESBITT, ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Byzantine Seals 59: *Πατρών Νέων πρόεδρον, Άχραντε, σκέ[π]οις.*

Ευθύμιος Μαλάκης	μητροπολίτης Νέων Πατρών	1166-1204	ΜΙΧΑΗΛ ΧΩΝΙΑΤΗΣ, Επιστολαί 22-23, 23-26, 31-32, 32-33, 98-99, 105. ΜΙΧΑΗΛ ΧΩΝΙΑΤΗΣ, (εκδ. ΣΠ. Λάμπρος) 399-400. GRUMEL, Regestes αρ. 1063, 1064, 1073, 1075, 1077, 1112, 1164. NESBITT, ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Byzantine Seals 58 (αρ. 18.1). ¹⁶⁴
Ανώνυμος	λατίνος αρχιεπίσκοπος Νέων Πατρών	1205	ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι (1936), 148.
Ανώνυμος	μητροπολίτης Νέων Πατρών	1208-1209	ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι (1936), 149.
Γουλιέλμος	λατίνος αρχιεπίσκοπος Νέων Πατρών	1209	ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι (1936), 149.
Ανώνυμος	λατίνος αρχιεπίσκοπος Νέων Πατρών	1210-1218	P.L. τ. 215, στ. 1492. P.L. τ. 216, στ. 340, 460. WOLFF, Latin Patriarchate 42, 55.
Κοστομύρης Μεσοποταμίτης	μητροπολίτης Νέων Πατρών	1218	ΜΙΧΑΗΛ ΧΩΝΙΑΤΗΣ, Επιστολαί 278-281. ΝΤΑΜΠΛΙΑΣ, Ιστορία Θεσσαλίας 130.
Ιωάννης Α΄ Δούκας Άγγελος	σεβαστοκράτωρ, νόθος γιος του Δεσπότη Μιχαήλ Β΄, ηγεμόνας Θεσσαλίας	1266/67-1289/90	PLP 208. ΓΡΗΓΟΡΑΣ I 110. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ I 151, II 421, 423.
Μιχαήλ	μητροπολίτης Νέων Πατρών	1278	PLP 19065. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι (1936), 149.
Υπομονή (μοναχή)	σύζυγος του Ιωάννη Α΄ Δούκα Άγγελου. Δεν είναι γνωστό το λαϊκό της όνομα. Προέρχεται από τη βλαχική οικογένεια των Ταρωνάδων, οι οποίοι ανήκαν στους ισχυρούς κτηνοτροφικούς οίκους της Πίνδου	1289	PLP 27515. MM V, 253-256. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ I 117.
Θεόδωρος Δούκας	σεβαστοκράτωρ, γιος του Ιωάννη Α΄ Δούκα Άγγελου, ηγεμόνας Θεσσαλίας	1295-1300	PLP 195. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ II 201, 206, 284. ΝΤΑΜΠΛΙΑΣ, Ιστορία Θεσσαλίας 127.
Κωνσταντίνος Δούκας	σεβαστοκράτωρ, γιος του Ιωάννη Α΄ Δούκα Άγγελου, ηγεμόνας Θεσσαλίας	1295-1303	PLP 212. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ II 201, 206, 284. ΝΤΑΜΠΛΙΑΣ, Ιστορία Θεσσαλίας 126-127.
Ιωάννης Β΄ Δούκας Άγγελος	σεβαστοκράτωρ, ηγεμόνας Θεσσαλίας, γιος του Κωνσταντίνου Δούκα	1303-1318	ΓΡΗΓΟΡΑΣ I 249
Ferrer d' Abella	λατίνος αρχιεπίσκοπος Νέων Πατρών	1323	RUBIO i LLUCH, Καταλανικά Φρούρια 65. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι (1936), 149.
Ιάκωβος Mascó	λατίνος αρχιεπίσκοπος Νέων Πατρών	1345	RUBIO i LLUCH, Καταλανικά Φρούρια 67. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι (1936), 149.
Πέτρος Fabri d' Armoniaco	λατίνος αρχιεπίσκοπος Νέων Πατρών	1361	RUBIO i LLUCH, Καταλανικά Φρούρια 67. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι (1936), 149.
Ματθαίος Μογκάδα	επίτροπος Δουκάτου Νέων Πατρών	1365	GERLINI, Nuove Lettere 351.
Φραγκίσκος	λατίνος αρχιεπίσκοπος Νέων Πατρών	1369	RUBIO i LLUCH, Καταλανικά Φρούρια 67. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι (1936), 149.
Λουής	επίτροπος Δουκάτου Νέων Πατρών	1375	PLP 15088.
Ματθαίος	λατίνος αρχιεπίσκοπος Νέων Πατρών	1376-1381	RUBIO i LLUCH, Καταλανικά Φρούρια 67. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι (1936), 149.
Αρμεγγόλιος Nouvelles	κάτοικος Νέων Πατρών, γιος του καταλανού στρατηγού Odon de Nouvelles	1366-1381	RUBIO i LLUCH, Καταλανικά Φρούρια 63-64.
Ανδρέας Cavalls	κάτοικος Νέων Πατρών, γιος του Βερνάρδου Cavalls	1381	RUBIO i LLUCH, Καταλανικά Φρούρια 63.
Βερεγγέριος Villosa	διοικητής και φρούραρχος Νέων Πατρών	1381	RUBIO i LLUCH, Καταλανικά Φρούρια 63-64.
Βερνάρδος Cavalls	κάτοικος Νέων Πατρών	1381	RUBIO i LLUCH, Καταλανικά Φρούρια 63.
Ιωάννης Rius	λατίνος αρχιεπίσκοπος Νέων Πατρών	1381-1394	ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι (1936), 149.
Βερνάρδος Escrivà	κάτοικος Νέων Πατρών		RUBIO i LLUCH, Καταλανικά Φρούρια 63.

¹⁶⁴ NESBITT, ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Byzantine Seals 58: *Εὐθυμί[ο]ν σφράγι[μ]α Πατρῶ[ν] ποιμένος τῶν Ἑλλαδικῶν, οὐχὶ τῶ[ν] κατωτ[έ]ρω.*

Νικόλαος Escrivà	κάτοικος Νέων Πατρών		RUBIO i LLUCH, Καταλανικά Φρούρια 63.
Πέτρος Escrivà	κάτοικος Νέων Πατρών		RUBIO i LLUCH, Καταλανικά Φρούρια 63.
Δωρόθεος	μητροπολίτης Αθηνών/ πρόεδρος Θηβών και Νέων Πατρών/ υπέρτιμος και έξαρχος Ελλάδος	1388-1393, 1409	PLP 5926. MM II 169.
Κυπριανός	μητροπολίτης Νέων Πατρών	μέσα 15 ^{ου} αι.	PLP 13927.

Το σύνολο των αναφορών σχετίζεται με τη μητρόπολη και αρχιεπισκοπή των Νέων Πατρών και τους διοικητές της πόλης, οι οποίοι, ως επί το πλείστον, ήταν μέλη της οικογένειας των Δουκών και κατείχαν τον τίτλο του σεβαστοκράτορος, όπως προκύπτει από τις περιπτώσεις των Ιωάννη Α΄ Δούκα Άγγελου, Ιωάννη Β΄ Δούκα Άγγελου, Κωνσταντίνου Δούκα, Θεόδωρου Δούκα και Ιωάννη Β΄ Δούκα Άγγελου. Ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός της μεταβίβασης της πόλης των Νέων Πατρών στους γιούς του Ιωάννη Α΄, τον Κωνσταντίνο και τον Θεόδωρο, και αργότερα, μετά τον θάνατο του Κωνσταντίνου, στον Ιωάννη Β΄, μαζί με τον τίτλο του σεβαστοκράτορος. Φαίνεται ότι πρόκειται για μια αριστοκρατία, η οποία, αν και κατά περιόδους ήρθε σε σύγκρουση με την Κωνσταντινούπολη, την ίδια στιγμή, επιδίωξε τη νομιμοποίησή της με την επικύρωση των προνομίων της από τον αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης, όπως προκύπτει από το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Β΄, μετά τον θάνατο του Ιωάννη Α΄. Ενδεικτική είναι η μαρτυρία του Γρηγορά για τον Ιωάννη Β΄, η οποία αναδεικνύει τη σημασία της οικογένειας για τη διασφάλιση των κληρονομικών δικαιωμάτων των τέκνων.¹⁶⁵ Σε αυτό το πλαίσιο, ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στην περίπτωση της μετέπειτα μοναχής Υπομονής, της συζύγου του Ιωάννη Α΄ Δούκα, η οποία προερχόταν από τη βλαχική οικογένεια των Ταρωνάδων, ηγετικό οίκο μεταξύ των ορεινών κτηνοτροφικών πληθυσμών.¹⁶⁶ Χαρακτηριστική είναι η πληροφορία του Παχυμέρη, σύμφωνα με την οποία, το κύρος του Ιωάννη Α΄,

¹⁶⁵ ΓΡΗΓΟΡΑΣ Ι 249: ...είχε γὰρ ἀσθενῶς τηνικαῦτα τὰ περὶ Θετταλίαν πραγμάτων τῷ διέποντος ἐκεῖ τὴν ἀρχὴν νέου τεθόντος τὴν ἡλικίαν καὶ ἀπείρως ἔχοντος ἐς πραγμάτων μεγάλων διοίκησιν καὶ ἄλλως νόσῳ δαπανωμένον μακρᾶ καὶ ὅσον ἀδέπω τεθνήξασθαι μέλλοντος καὶ ἅμα αὐτῷ καταλύσειν τὴν μέχρις αὐτοῦ διαδοχὴν τὴν τῶν προγόνων καὶ ἰσεβαστοκρατόρων ἀρχῆς.

¹⁶⁶ PLP 27515. POLEMIS, Doukai 97. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Μιχαήλ Παλαιολόγος 61-62. ΝΤΑΜΠΛΙΑΣ, Ιστορία Θεσσαλίας 96-97. Του Ιδίου, Η Θεσσαλία ως ανεξάρτητο κράτος 164: Δεν είναι γνωστό το λαϊκό της όνομα. Προέρχεται από την οικογένεια των Ταρωνάδων, οι οποίοι ανήκαν στην τοπική αριστοκρατία και είχαν σχέσεις με ορεινούς πληθυσμούς. Ο Magdalino θεωρεί ότι επρόκειτο για μια οικογένεια, η οποία εμπλεκόταν με την οικονομία της Πίνδου, με αποτέλεσμα να λειτουργεί ως ενδιάμεσος ανάμεσα στην κεντρική εξουσία και τους ορεινούς πληθυσμούς (MAGDALINO, Between Romaniae).

σε μεγάλο βαθμό, καθορίστηκε από το γάμο του με την κόρη του Ταρωνά.¹⁶⁷ Φαίνεται ότι τα πρώτα χρόνια μετά το θάνατο του συζύγου της, η χήρα του Ιωάννη Α΄, ως μοναχή Υπομονή πλέον, αναζήτησε την προστασία του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Β΄, θέλοντας να εξασφαλίσει για τους γιους της την εξουσία στην ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλίας, όπως προκύπτει από το χρυσόβουλο του 1289 υπέρ της μονής της Λυκουσάδος (Θεομήτορος της Ελεούσης).¹⁶⁸ Η προσπάθεια της Υπομονής να συνδέσει τη μονή της Λυκουσάδος με την οικογένειά της γίνεται περισσότερο κατανοητή αν αναλογιστούμε τις διατάξεις του χρυσοβούλου που εξασφαλίζουν την ακεραιότητα της περιουσίας και συγκεκριμένες φοροαπαλλαγές. Με το συγκεκριμένο τρόπο, η οικογένεια των Δουκών εξασφάλιζε την ακεραιότητα της περιουσίας της, καθιστώντας την αναπαλλοτρίωτη, πρακτική διαδεδομένη όσον αφορά στη μεταβίβαση περιουσιακών στοιχείων, αν αναλογιστούμε ότι την ίδια περίοδο, σε άλλες περιοχές, οι γυναίκες της αριστοκρατίας προέβαιναν σε ανάλογες ενέργειες για την εξασφάλιση της οικογενειακής περιουσίας.¹⁶⁹ Ενδιαφέρον όμως προκαλεί και το γεγονός ότι παρόλο που ο οίκος του σεβαστοκράτορα Ιωάννη έχει ως έδρα τις Νέες Πάτρεις, η χήρα του προτιμά να ιδρύσει μία μονή κοντά στο Φανάρι της

¹⁶⁷ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ Ι 117: *είχε δε καί τὸν ἐκ νοθείας υἱὸν Ἰωάννην, μετὰ τοῦ οἰκείου λαοῦ τὰ μέγιστα συναιρόμενον. ἐκεῖνος καὶ ἰ γὰρ ἤδη καθ' αὐτόν, τῇ τοῦ Ταρωνᾶ θυγατρὶ συνών, λαὸν ἔξαιτον ἔχων δυνατὸς ἦν καὶ μόνος στρατηγεῖν καὶ προσκτᾶσθαι.*

¹⁶⁸ MM V 254-255: *ἡ μέντοι τῷ περιποθῆτῳ συμπενθέρῳ τῆς βασιλείας μου, τῷ σεβαστοκράτορι ἐκείνῳ Κομνηνῷ κυρῷ Ἰωάννῃ τῷ Δούκα κατὰ κόσμον χρηματίσασα σύζυγος, ἅτα τὸν μοναδικὸν ζυγὸν ὑποδῦσα Κομνηνῆ κυρὰ Υπομονὴ ἢ Δούκαινα, τὸ τῆς βασιλείας καλῶς ἐπεγνωκυῖα δικαίωμα, καὶ ὡς οὐκ ἔστιν ἐν βεβαίῳ τὴν τῶν προσόντων ἀποφέρεσθαι κτῆσιν, οὔτε μὴν καθ' ἓνα τῶν ἐν βίῳ, οὔτε μοναστῶν καταγῶγιον, εἰ μὴ τὸ κῦρος ἐπιθεῖη τούτοις βασιρικὰ διατάγματα, διαπέμπεται τε πρὸς τὴν ἡμετέραν βασιλείαν, καὶ τῇ παρ' αὐτῆς συστάσῃ σεβασμῖα μονῆ τὸ κῦρος τῶν ἐνυπαρχόντων αἰτεῖται διὰ χρυσοβούλλου προσγενέσθαι τῆς βασιλείας μου.* NICOL, Despotate of Epiros 35-36.

¹⁶⁹ Αυτό μαρτυρεῖται ἀπὸ τα μὲν μόλις πέντε τυπικὰ γυναικείων μοναστηριῶν, τὸ ἓνα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν Κομνηνῶν καὶ τα ὑπόλοιπα ἀπὸ τὴν Παλαιολόγεια περίοδο. Πρόκειται γιὰ τα τυπικὰ τῶν μονῶν Θεοτόκου τῆς Κεχαριτωμένης (P.G. τ. 127, στ. 991-1128), Λιβός (DELEHAYE, *Typica* 106-136), Ἁγίων Αναργύρων (DELEHAYE, *Typica* 136-140), Χριστοῦ Φιλανθρώπου (MEYER, *Τυπικά* 45-58) καὶ Θεοτόκου Βεβαίας Ἐλπίδος (DELEHAYE, *Typica* 18-105), που βρίσκονταν ὅλες στὴν Κωνσταντινούπολη. Εἶναι ἐμφανές ὅτι οἱ ἰδρυτρίες εἶχαν στόχο νὰ συνδέσουν τὶς μονές με τὶς οἰκογένειές τους. Ἡ Μονὴ Κεχαριτωμένης προέβλεπε τὴν ἀποδοχὴ δωρεῶν περιουσίας ἀπὸ συγγενεῖς τῶν μοναχῶν ἢ καὶ ἄλλους. Οριζόταν ὅτι ἡ ἀκίνητη περιουσία τῆς μονῆς ἦταν ἀναπαλλοτρίωτη (P.G. τ. 127, στ. 1015-1018). Ἡ Μονὴ τοῦ Χριστοῦ Φιλανθρώπου εἶχε πολυτελῆ οἰκῆματα (LAIΟΥ, *Observations* 99), ἐνῶ ἡ Μονὴ Λιβός προικοδοτήθηκε ἀπὸ τὴ Θεοδώρα Παλαιολογίνα (DELEHAYE, *Typica* 131-134). Στὴ Μονὴ Βεβαίας Ἐλπίδος, ἡ Θεοδώρα Συναδηνὴ Παλαιολογίνα μεταβίβασε σημαντικὴ περιουσία. Με τὸν τρόπο αὐτό, οἱ αριστοκράτες εξασφάλιζαν τὴν ακεραιότητα τῆς περιουσίας τους, καθιστώντας τὴν ἀναπαλλοτρίωτη. Παράλληλα ἐβρίσκαν τρόπους ὥστε τὴν περιουσία αὐτὴ νὰ διαχειρίζονται συγγενεῖς τους (TALBOT, *Nuns* 103-117). Ἡ Εἰρήνη Δούκαινα στὸ τυπικὸ τῆς προέβλεπε ὅτι τα πολυτελῆ διαμερίσματα που ἀνήγειρε δίπλα στὴ μονή, μπορούσαν νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἀπὸ τὴν κόρη τῆς Ἄννα καὶ τὶς γυναῖκες ἀπογόνους τῆς Ἄννας (P.G. τ. 127, στ. 1108).

δυτικής Θεσσαλίας, αντί στην πρωτεύουσα της ηγεμονίας τους. Η επιλογή αυτή της Υπομονής πιθανώς συνδέεται με τους ιδιαίτερους δεσμούς που θα την συνέδεαν με τη δυτική Θεσσαλία, λόγω της καταγωγής της από τους Βλάχους της Πίνδου.

Τα δεδομένα αποκαλύπτουν τα εξής χαρακτηριστικά της πόλης των Νέων Πατρών: α) ύπαρξη ενός αναπτυγμένου εμπορικού τομέα, όπως προκύπτει από την εμπλοκή του λατίνου αρχιεπισκόπου Νέων Πατρών σε εμπορικές δραστηριότητες, στις αρχές του 13^{ου} αιώνα, και από την επιστολή του Ιωάννη Β΄ Δούκα προς τον Δόγη της Βενετίας, το 1317, με την οποία υπόσχεται ελεύθερη εμπορική δραστηριότητα των Βενετών στην επικράτειά του, β) λειτουργία της πόλης ως οικονομικού κέντρου μίας αγροτικής περιφέρειας, όπως αποκαλύπτουν οι αναφορές για καλλιεργήσιμες εκτάσεις και για αμπελοκαλλιέργειες, χωρίς να αποκλείεται και η εμπλοκή μέρους του αστικού πληθυσμού σε αυτές, γ) απαντούν οι λειτουργίες της πολιτικής, στρατιωτικής και θρησκευτικής διοίκησης, δ) πρόκειται για ισχυρά οχυρωμένο οικισμό, γεγονός που αναδεικνύει την αμυντική του λειτουργία.

Οι Νέαι Πάτριαι δεν καταγράφονται στο κατάστιχο BBA/MM 10 του 1454/55, ούτε και σε άλλο γνωστό κατάστιχο του 15^{ου} αιώνα. Οπότε, δεν υπάρχει η δυνατότητα να εμπλουτιστεί η μελέτη της φυσιογνωμίας και των χαρακτηριστικών της υστεροβυζαντινής πόλης από μια κοντινή χρονικά οθωμανική πηγή. Αν και η πόλη των Νέων Πατρών ανήκε τότε στο σαντζάκι των Τρικάλων, η απουσία της από το κατάστιχο BBA/MM 10 οφείλεται στην αποσπασματική διατήρηση αυτού του καταστίχου, και προφανώς η πόλη καταγραφόταν στο τμήμα του καταστίχου που έχει χαθεί. Το παλαιότερο γνωστό κατάστιχο, στο οποίο εμφανίζονται οι Νέαι Πάτριαι είναι το ανέκδοτο BBA/TT 36 του 1506. Ο χρόνος σύνταξης αυτού του καταστίχου είναι αρκετά προχωρημένος σε σχέση με την περίοδο της τουρκικής κατάκτησης και έτσι είναι επισφαλές να θεωρήσουμε ότι τα δεδομένα του αποκαθιστούν και κάποια χαρακτηριστικά των προγενέστερων της κατάκτησης χρόνων. Παρά ταύτα, η σπάνια και η αποσπασματικότητα των πληροφοριών βυζαντινής εποχής για την πόλη των Νέων Πατρών μας οδηγεί στο να εκθέσουμε μια σύνοψη των δεδομένων της πόλης, όπως υφίσταντο κατ' αυτήν την αρκετά μεταγενέστερη χρονολογία.¹⁷⁰

Η πόλη των Νέων Πατρών (nefs-i Badra) ανήκε στο σαντζάκι των Τρικάλων, και συνιστούσε έδρα καζά, στον οποίο ανήκαν τα χωριά της περιφέρειάς της. Επρόκειτο για αρκετά μεγάλη πόλη, μεγέθους που προσέγγιζε αυτό των Τρικάλων και της

¹⁷⁰ Όπως προαναφέρθηκε, το κατάστιχο BBA/TT 36 είναι ανέκδοτο. Τα δεδομένα που παρατίθενται μου παραχωρήθηκαν από τον κ. Κωνσταντίνο Μουστάκα.

Λάρισας. Στις Νέες Πάτρεις του 1506 καταγράφονται ένα σύνολο 669 φορολογικών μονάδων (89 νοικοκυριά Μουσουλμάνων και 15 άγαμοι, 501 νοικοκυριά Χριστιανών, 20 άγαμοι και 44 χήρες),¹⁷¹ που δείχνουν ένα κατά προσέγγιση μέγεθος πληθυσμού γύρω στις 2500 - 2600.¹⁷² Ο πληθυσμός των Νέων Πατρών φαίνεται ελαφρά μεγαλύτερος από αυτόν της Λάρισας του 1454/55, πρέπει όμως να ληφθεί υπόψη ότι από τα τέλη του 15ου αιώνα η γενικότερη δημογραφική τάση είναι αυτή της ραγδαίας ανόδου,¹⁷³ άρα πενήντα χρόνια νωρίτερα ο πληθυσμός των Νέων Πατρών θα πρέπει να βρισκόταν σε σχετικά χαμηλότερο επίπεδο, και μάλλον να υπολειπόταν της Λάρισας. Στα Τρίκαλα αντίστοιχα, η εξέλιξη του πληθυσμιακού μεγέθους ήταν από τις 2500 στις 3000 μεταξύ 1454/55 και 1506.¹⁷⁴

Μία διαφοροποίηση των Νέων Πατρών από τα Τρίκαλα, την Λάρισα και το Φανάρι αφορά στη σύνθεση του πληθυσμού, αφού το ποσοστό των Μουσουλμάνων είναι μικρό, κάτι που δεν ισχύει στα άλλα μεγάλα αστικά κέντρα της περιοχής. Σε ό,τι αφορά στην οικονομία της πόλης επίσης, παρατηρείται μία αισθητή υστέρηση του εμπορικού τομέα, που είναι μεν υπαρκτός, όχι όμως ιδιαίτερα αναπτυγμένος. Αυτό προκύπτει από την ανάλυση της φορολογικής προσόδου:

Πίνακας 4¹⁷⁵

Κατηγορία φόρων	Ειδικότερα	Ποσό (σε άσπρα)	% επί συνόλου
Αγροτικές δραστηριότητες – προϊόντα		40649	64,89%
	δημητριακά	17115	
	όσπρια - οπωροκηπευτικά	4312	
	αμπελοκαλλιέργεια	14112	
	"βιομηχανικές" καλλιέργειες	550	
	εκτροφή - βοσκή ζώων	3480	
	μύλοι (19)	680	
	μελίссια	400	

¹⁷¹ BBA/TT 36, 485-92.

¹⁷² Βάσει της μεθόδου υπολογισμού που προτείνουν οι N. Beldiceanu και I Beldiceanu - Steinherr (BELDICEANU, Morée 46-47).

¹⁷³ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, Οικισμοί 66-68, 85-100. ΜΟΥΣΤΑΚΑΣ, Κρίση 32-33.

¹⁷⁴ Για τα πληθυσμιακά δεδομένα των Τρικάλων του 1506: BBA/TT 36, 125-38.

¹⁷⁵ BBA/TT 36, 492-93.

Κατηγορία φόρων	Ειδικότερα	Ποσό (σε άσπρα)	% επί συνόλου
Εμπορικοί φόροι		2200	3,51%
Προσωπικοί φόροι - πρόστιμα - δικαιώμα γάμων		19793	31,59%
Σύνολο		62642	100,00%

Όπως προκύπτει, οι Νέαι Πάτραι της πρώιμης οθωμανικής εποχής είναι μια πόλη που η οικονομία της κυριαρχείται από τον αγροτικό τομέα. Ένα ιδιαίτερα ενδεικτικό στοιχείο αυτού του γεγονότος είναι ο μεγάλος αριθμός μύλων, δεκαεννέα, ενώ στη Λάρισα του 1454/55 αναφέρονται μόνο τρεις. Η πληθώρα των μύλων είναι ασφαλώς απότοκο της εμπλοκής μεγάλου μέρους των κατοίκων της πόλης στην καλλιέργεια δημητριακών.

Αν και πολύ αποσπασματικές, οι πηγές της βυζαντινής εποχής (και της λατινοκρατίας) σχετικά με τις Νέες Πάτρες δείχνουν μία αναπτυγμένη εμπορική οικονομία. Το στοιχείο αυτό φαίνεται πως υποχώρησε αισθητά μετά την έναρξη της τουρκοκρατίας. Η ιδιαίτερη εμπορική σημασία που πιθανολογείται για τις Νέες Πάτρες της ύστερης βυζαντινής εποχής είχε πιθανότατα βασιστεί στον ιδιαίτερο διοικητικό ρόλο της πόλης, ως κέντρου της ηγεμονίας των Δουκών και στη συνέχεια του καταλανικού δουκάτου. Η παρουσία στην πόλη των ηγεμόνων, της ακολουθίας τους, μελών της άρχουσας τάξης που θα είχαν διάθεση για κατανάλωση, επιπλέον, η συγκέντρωση εκεί των κρατικών προσόδων, και η λειτουργία του νομισματοκοπείου, οπωσδήποτε θα συντελούσαν στην ανάπτυξη του εμπορίου εντός της πόλης και στη λειτουργία της ως αγοράς. Η ανυπαρξία κάποιας σημαντικής διοικητικής λειτουργίας μετά την οθωμανική κατάκτηση, αλλά και η ισχνή παρουσία μουσουλμανικού πληθυσμού, ήταν παράγοντες που δεν ευνοούσαν την ανάπτυξη του εμπορικού τομέα στην πόλη.

Τρίκαλα

Η θέση των Τρικάλων στους τελευταίους πρόποδες των Χασίων, επί του Ληθαίου ποταμού, και η γειτνίασή τους με τους Σταγούς και το Φανάρι, αναδεικνύουν τη σημασία της πόλης ως οικονομικού και επικοινωνιακού κέντρου.¹⁷⁶ Στα Τρίκαλα εντοπίζεται η απόληξη των κύριων οδικών κόμβων που συνδέουν τη Θεσσαλία αφενός με την Καστοριά, και κατ' επέκταση τη βασική αρτηρία αδριατικών παραλίων - Θεσσαλονίκης, και αφετέρου με τα Ιωάννινα και γενικά την Ήπειρο, μέσω των ορεινών περασμάτων Ζυγού και Μετσόβου.¹⁷⁷ Οι αναφορές των πηγών, από τα μέσα του 6^{ου} μέχρι και τα μέσα του 10^{ου} αιώνα, κάνουν λόγο για πόλη,¹⁷⁸ που συνιστά τη συνέχεια της αρχαίας και πρωτοβυζαντινής πόλης της Τρίκκης, γεγονός που αναδεικνύει την ύπαρξη συγκεκριμένων λειτουργιών. Το σκαρίφημα της γενικότερης ιστορίας της πόλης από τον 1^ο αιώνα μπορεί να έχει ως σημείο εκκίνησης τις μαρτυρίες του Κεκαυμένου, που κάνει σαφείς αναφορές για τη συμμετοχή των κατοίκων της πόλης στην επανάσταση του Νικουλιτζά Δελφινά,¹⁷⁹ και, αργότερα, της Άννας Κομνηνής, περί κατάληψης της πόλης, από τους Νορμανδούς, το 1082/83,¹⁸⁰ αναφορές που αναδεικνύουν τη στρατηγική σημασία των Τρικάλων. Το 1198, γίνεται λόγος για τα Τρίκαλα στο χρυσόβουλο του Αλεξίου Γ' Αγγέλου, υπέρ των Βενετών.¹⁸¹ Μετά τη Δ' Σταυροφορία, η πόλη περιήλθε στη δικαιοδοσία των ηγεμόνων της Ηπείρου και, το 1217, σύμφωνα με την αραγωνική εκδοχή του Χρονικού του Μορέως, επιλέχθηκε ως σημείο συνάντησης του Θεόδωρου Άγγελου της Ηπείρου με το Λατίνο αυτοκράτορα Πέτρο του Courtenay.¹⁸² Γύρω στα 1258, η πόλη καταλήφθηκε από τον Ιωάννη Παλαιολόγο, αδερφό του Μιχαήλ Η'

¹⁷⁶ KODER-HILD, Thessalia 277. STÄHLIN, Θεσσαλία 217. ABPAMEA, Θεσσαλία 132. LILIE, Handel und Politik 63, 216. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 537-557. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Μετέωρα 12. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 346.

¹⁷⁷ ABPAMEA, Θεσσαλία 96-97. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Οδικό δίκτυο 136-37.

¹⁷⁸ ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ, Περί Κτισμάτων 112-113: ... και ἄλλων τῶν ἐπὶ Θεσσαλίας πόλεων ἀπασῶν, ἐν αἷς Δημητριάς τε ἐστὶ καὶ ἡ Μητρόπολις ὄνομα καὶ ἡ Γομφοὶ καὶ Τρίκα τὸς περιβόλους ἀνανεωσάμενος, ἐν τῷ ἀσφαλεῖ ἐκρατύνατο χρόνῳ τε καταπεπονηκότας μακρῶ εὐπετῶς τε ἀλώτους ὄντας, εἰ τις προσίει (πρόκειται για την ανακαίνιση των τειχών της επί Ιουστινιανού Α'). ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, De Thematibus 88.

¹⁷⁹ ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 67: ἦσαν γὰρ ποιήσαντες ἴο ἐξάρχοντες τῆς πονηρᾶς βουλῆς) συνωμοσίαν μετὰ τῶν Βλάχων καὶ τῶν Τρικαλιτῶν.

¹⁸⁰ ΚΟΜΝΗΝΗ 154: ἐν ᾧ δὲ ταῦτα ὁ βασιλεὺς ᾤκονόμει καὶ ἠτοιμάζετο, ὁ Βαϊμούντος μέρος τι τοῦ ἰδίου στρατεύματος ἀποδιελόμενος Κελτούς καταφράκτους ὄλους ἀποστείλας ἐξ ἐπιδρομῆς κατέσχε τὴν Πελαγονίαν, τὰ Τρίκαλα καὶ τὴν Καστορίαν. Ἄτ ὅς δὲ ὁ Βαϊμούντος μετὰ ξύμπαντος τοῦ στρατεύματος καταλαβὼν τὰ Τρίκαλα... DENTZER, Topographie 112, 116.

¹⁸¹ TAFEL-THOMAS, Urkunden I 267, 279: Tricala/ Τρίκαλα.

¹⁸² KODER-HILD, Thessalia 278. HOPF, Geschichte I 181, 356, 374.

Παλαιολόγου,¹⁸³ αλλά γρήγορα επανήλθε υπό την εξουσία του δεσπότη Μιχαήλ Β΄ της Ηπείρου, και στη συνέχεια του γιου του, σεβαστοκράτορα Ιωάννη Α΄ Δούκα, ηγεμόνα της Θεσσαλίας. Η έκλειψη του οίκου των Δουκών το 1318, παράλληλα με την κατάληψη της πρωτεύουσάς τους, των Νέων Πατρών, από τους Καταλανούς, είχε σαν αποτέλεσμα η έδρα της θεσσαλικής ηγεμονίας, που παρέμεινε αυτόνομη για μερικά χρόνια να μεταφερθεί στα Τρίκαλα, την πλέον ακμάζουσα από τις πόλεις της δυτικής Θεσσαλίας που παρέμενε εκτός της εξουσίας εξωτερικών δυνάμεων.¹⁸⁴ Στα Τρίκαλα μαρτυρείται να εδρεύει ο ηγεμόνας της Μεγάλης Βλαχίας Στέφανος Γαβριηλόπουλος το 1325.¹⁸⁵ Το 1333, τα Τρίκαλα και γενικώς η δυτική Θεσσαλία περιέρχονται στη δικαιοδοσία του Ιωάννη Ορσίνι της Ηπείρου,¹⁸⁶ και, λίγο αργότερα, στην κατοχή του Ανδρόνικου Γ΄ Παλαιολόγου.¹⁸⁷ Το 1348, μετά τη σερβική κατάκτηση της Θεσσαλίας, ο στρατηγός Preljub κατέστησε τα Τρίκαλα έδρα της διοίκησής του, ενώ στην ίδια πόλη εγκαταστάθηκε από το 1359 ο επόμενος Σέρβος ηγεμόνας, και αυτοτιτλοφορούμενος "βασιλεύς Ρωμαίων και Σέρβων" Συμεών Ούρεσις Παλαιολόγος.¹⁸⁸ Τελευταίος αυτόνομος ηγεμόνας των Τρικάλων και γενικά της Θεσσαλίας υπήρξε ο Έλληνας Αλέξιος Άγγελος Φιλανθρωπίνος, από το 1373 περίπου μέχρι το 1393, οπότε τα Τρίκαλα και η ευρύτερη περιοχή τους περιήλθαν στην οθωμανική κυριαρχία.¹⁸⁹ Αναγνωρίζοντας την εξέχουσα διοικητική λειτουργία

¹⁸³ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ I 151: προσβάλλει δε και Πάτρα και Τρίκκη.

¹⁸⁴ NICOL, Despotate of Epiros 80, 101.

¹⁸⁵ TAFEL-THOMAS, Urkunden I 498 (επιστολή Σανούδου): *castrum de Latrichala*. RUBIO i LLUCH, Diplomatarium 160. NICOL, Despotate of Epiros 101.

¹⁸⁶ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ I 474: Σταγούς δὲ καὶ Τρίκαλα καὶ Φανάριον καὶ Δαμάσιν καὶ Ἐλασῶνα, ἃ ὑπὸ Γαβριηλόπουλον ἐτέλουν, καὶ ἕτερα φρούρια τινὰ ὁ τῆς Ἀκαρνανίας ἄρχων ὁ δεσπότης Ἰωάννης ὁ δουξ φθάσας παρεστήσατο ὁμολογία. HOPF, Geschichte I 181, 356, 374.

¹⁸⁷ ΒΕΗΣ, Γράμματα 55-58: ἐπεὶ ὁ τιμιώτ(α)τ(ος) καθηγούμενος τῆς περὶ τὰ Τρίκαλα σε(βασμ)ίας μονῆς τῆς βασιλε(ίας) μου τῆς εἰς ὄνομα τιμωμένης τοῦ ἀγ(ίου) μεγαλομάρτυρος κ(αὶ) τροπαιοφόρου Γεωργ(ίου) καὶ ἐπικεκλημένης τ(ῶν) Ζαβλαντί(ων) ἱερομόναχος κῆρ Μακάρ(ιος) κ(αὶ) οἱ ἐν αὐτ(ῶ) μοναχοί, ἐφάνησαν ἐπιμελεῖς καὶ πρόθυμοι καὶ συνεργοὶ εἰς τὸ γενέσθαι τὸ κάστρον τ(ῶν) Τρικάλων εἰς τ(ὴν) ὑποταγὴν καὶ ὑποχειριότητα τῆς βασιλ(είας) μου... Το απόσπασμα προέρχεται από το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ΄, του 1336, υπέρ της μονής του Αγ. Γεωργίου Ζαβλαντίων. Το 1342-1348, διοικητής της Θεσσαλίας ήταν ο Ιωάννη Άγγελος, εξάδερφος του Ιωάννη Καντακουζηνού (PLP 91038).

¹⁸⁸ ΧΡΟΝΙΚΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ 77: Τοῦτο μαθὼν ὁ βασιλεὺς Συμεὼν, τὰ τῆς Σερβίας καταλείπει ὄρια, κατὰ τῆς Βλαχίας ἐκστρατεύει, καὶ ταύτης ἐγκρατῆς γίνεται, καὶ ἐν τῇ τῶν Τρικκάλων πόλει τὰ βασιλεία ἐπήξατο, καὶ τὴν ἀγούσταν Θωμαΐδα ἐκ τῆς Καστορίας μετακαλεσάμενος ἐντὸς τῆς πόλεως τῶν Τρικκάλων ταύτην εἰσάγει. FERJANČIĆ, Teslija 290. NICOL, Despotate of Epiros 131, 139. SAVVIDES, Semi-Autonomous State 214-215.

¹⁸⁹ ΧΑΛΚΟΚΟΝΔΥΛΗΣ 28-29: ὁ δε ἕτερος ἵπποκόμος τα μέντοι περὶ τὸν Ἰστρον Βούλκω τῶ Ἐλεαζάρω τοῦ Πράγκου ἐπέστρεψε καὶ τὰ ἀμφὶ τὴν Τρίκκην καὶ Καστορίαν Νικολάω τῶ

της πόλης στον ευρύτερο θεσσαλικό χώρο, οι Οθωμανοί την κατέστησαν έδρα του ομώνυμου σαντζακιού που περιέλαβε σταδιακά το σύνολο της Θεσσαλίας και μεγάλο μέρος της κεντρικής Ελλάδας (Φθιώτιδα, Ευρυτανία, Φωκίδα, Ναυπακτία), με πρώτο γνωστό διοικητή τον διακεκριμένο στρατηγό Τουραχάν (περ. 1423 - 1454).

Η επισκοπή Τρικάλων αναφέρεται στις *Notitiae Episcopatum* ως υπαγόμενη στη μητρόπολη της Λάρισας, από τον 9^ο μέχρι και τον 13^ο αιώνα.¹⁹⁰ Στις αρχές του 14^{ου} αιώνα, αναφέρεται ως *Τριάνης* με την παρατήρηση *ήνομένη τῆ μητροπόλει*,¹⁹¹ αποτέλεσμα της μεταφοράς της έδρας της μητρόπολης Λαρίσης στα Τρίκαλα.¹⁹² Σε πατριαρχικό έγγραφο, το 1371, αναφέρεται πάλι ως επισκοπή υπαγόμενη στη μητρόπολη Λαρίσης,¹⁹³ παρ' όλη δηλαδή τη σταθερή παρουσία και αρχιερατεία του μητροπολίτη Λαρίσης, η πόλη διατηρούσε παράλληλα και τοπικό επίσκοπο.

Ήδη από τον 12^ο αιώνα, βάσει της μαρτυρίας του Idrisi, τα Τρίκαλα καταγράφονται ως μια ακμάζουσα πόλη με πλούσια αγροτική ενδοχώρα, αν μη τι άλλο ένας σημαντικός οδικός κόμβος, αφού είναι η μόνη πόλη που μνημονεύει στη διαδρομή μεταξύ Καστοριάς και Λάρισας.¹⁹⁴ Αργότερα, ο ρόλος της προκύπτει πολύ περισσότερο αναβαθμισμένος, ιδιαίτερα αν αναλογιστούμε ότι, πέρα από έδρα της μητρόπολης, από τη δεύτερη δεκαετία του 14^{ου} αιώνα αποτέλεσε και έδρα των ηγεμόνων και διοικητών της Θεσσαλίας, Ελλήνων ή Σέρβων, ένδειξη της αυξημένης πολιτικής και στρατηγικής σημασίας της και της διευρυμένης επιρροής που είχε στο θεσσαλικό χώρο. Εξάλλου, μετά την οθωμανική κατάκτηση, τα Τρίκαλα ήταν έδρα του ομώνυμου σαντζάκ μπέη, γεγονός που συνάδει με τις λειτουργίες της πόλης κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο, ιδιαίτερα μετά την αποδυνάμωση της Λάρισας, του άλλου σημαντικού κέντρου της Θεσσαλίας. Η δεσπόζουσα θέση επιβεβαιώνεται από τον εγκωμιαστικό λόγο του μητροπολίτη Λαρίσης Αντωνίου προς τιμήν του τοπικού αγίου Οικουμενίου, στα μέσα του 14^{ου} αι., όπου παρεμβάλλεται μια «έκφραση» των Τρικάλων, η οποία, όπως παρατηρεί σε σχετικό άρθρο ο Δημήτριος Αγορίτσας,

Ζουπάνω...ένταῦθα ὡς ἐπύθετο Τουραχάνης ὁ τῶν Τρικάλων καὶ Θεσσαλίας ὑπαρχος τότε δὴ ὦν. PLP 29750. SAVVIDES, Semi-Autonomous State 217.

¹⁹⁰ DARROUZÈS, *Notitiae* 243, 284, 304, 327, 363.

¹⁹¹ PARTHEY, *Notitiae* 260.

¹⁹² Στο εγκώμιο του Αγ. Κυπριανού η μεταφορά της μητρόπολης αποδίδεται στις ευνοϊκές συνθήκες που επικρατούσαν στην πόλη των Τρικάλων: *Ἐν τοίνυν τῆ Τρικκαέων ἐκκλησίᾳ τοῦ πλοῦτου ἤγουν τοῦ ἱεροῦ σκῆνονος τὴν κατάθεσιν σχόντος, καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς σοροῦ τῶν θαυμάτων ἀεὶ πηγάζοντων καὶ ἡμεῖς ἀρυόμεθα καθ' ἐκάστην* (ΨΕΥΤΟΓΚΑΣ, Λόγοι 355).

¹⁹³ MM I, 588.

¹⁹⁴ EDRISI, *Géographie* 292, 294.

αποτελεί τη μοναδική περιγραφή θεσσαλικής πόλεως κατά τη βυζαντινή περίοδο.¹⁹⁵ Ενδιαφέρον προκαλεί η οριοθέτηση του χώρου όπου δεσπόζει η πόλη, θέτοντας το ζήτημα της διάκρισης του «αστικού» χώρου από την περιβάλλουσα ύπαιθρο.¹⁹⁶ Τα όρια είναι η Πίνδος, στα δυτικά, και ο ποταμός Πηνειός, στα δυτικά και νότια.¹⁹⁷ Στο κείμενο μνημονεύεται ένας λόφος, ενώ η περιγραφή συνεχίζει στη σύγχρονή του πόλη, όπου δεσπόζει ο μητροπολιτικός ναός της Θεοτόκου,¹⁹⁸ και ακολουθεί ο ναός του αρχαγγέλου Μιχαήλ,¹⁹⁹ καθίδρυμα του αυτοκράτορα Μιχαήλ Γ΄, που βρισκόταν στη δεξιά της πύλης της πόλης.²⁰⁰ Πέρα από την οχύρωση, θίγεται το ιστορικό παρελθόν, το μέγεθος και το κάλλος των Τρικάλων.²⁰¹ Είναι σαφές ότι οι εν λόγω αναφορές δηλώνουν τη σημασία και την έκταση της πόλης, ενώ οι νύξεις για το «ελληνικό» παρελθόν μπορούν να εκλειφθούν ως μια προσπάθεια να νομιμοποιηθεί στα μάτια των πιστών η πόλη των Τρικάλων ως ο νέος χώρος έδρασης της τοπικής μητρόπολης, προβάλλοντας την έννοια της συνέχειας, η οποία βρίσκει θεσμική υπόσταση στην τοπική εκκλησία.²⁰²

¹⁹⁵ ΑΓΟΡΙΤΣΑΣ, "Εκφρασις Τρίκκης 231-242. Ο λόγος εκδόθηκε αρχικά από τον Δημήτριο Σοφιανό (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Αγιολογικά και Υμνογραφικά Κείμενα 23-50) και στην συνέχεια από τον Βασίλειο Ψευτόγκα (ΨΕΥΤΟΓΚΑΣ, Λόγοι 308-339).

¹⁹⁶ ΨΕΥΤΟΓΚΑΣ, Λόγοι 319/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Αγιολογικά και Υμνογραφικά Κείμενα 32: *Ἡς ὑπέρεκειται μὲν, ὡς ἐκ πολλοῦ τοῦ διαστήματος, ὄρος τῶν ἀνεφῶν ἐν καὶ ὑψικόμων καὶ χιονουμένων προφητικῶς. Πίνδος τοῦτο... Τῶν μέντοι ποταμῶν ὁ μέγιστος Πηνειὸς οὗτός ἐστιν, ὃς Τέμπε τὰ θετταλικά διατέμνων, εἰς θάλασσαν ποιεῖται τὰς ἐκβολὰς, ἠρέμα πως τῇ Τρίκκῃ πλησιάζων ποιεῖται τὴν κίνησιν.*

¹⁹⁷ ΑΓΟΡΙΤΣΑΣ, "Εκφρασις Τρίκκης 235.

¹⁹⁸ Ο Γουλούλης υποστηρίζει ότι μάλλον πρέπει να τοποθετηθεί ανατολικά του φρουρίου (ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Βυζαντινοί ναοί Τρικάλων 304).

¹⁹⁹ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Βυζαντινοί ναοί Τρικάλων 305-307.

²⁰⁰ ΨΕΥΤΟΓΚΑΣ, Λόγοι 319-320/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Αγιολογικά και Υμνογραφικά Κείμενα 32-33: *Τῆς μέντοι πόλεως οὐ πόρρω λόφος τις ὑπερῆρται... Εἶτα τὴν ὑπώρειαν κατιόντι, ἀνατέλλειν ἡ πόλις ἄρχεται... πόλις ἡ νῦν οὔσα καὶ ὑφ' ἡμῶν οἰκουμένη, εἰ χρὴ τὰ ληθέστερον φάναι, τὸν μέγαν Ὀκουμένιον κεκτημένη πολιοῦχον καὶ οἰκιστὴν, ἄγρυπνον φύλακα, καὶ πρό γε τούτου καὶ μετὰ τοῦτον τὸν μέγιστον τῶν ἄνω δυνάμεων Ταξιάρχην. Τὴν γὰρ πύλην, εἰ βούλει τῆς πόλεως εἰσελθεῖν, ἕξεις ἐπὶ δεξιὰ τοῦτον τὸν μέγαν ἔχοντα θησαυρόν, τὴν τῶν λειψάνων ἱεραρχικὴν θήκην, τοῦ τῶν ἀγγελικῶν δυνάμεων ἐξάρχοντος Μιχαήλ, θεῖον νεῶν.*

²⁰¹ ΨΕΥΤΟΓΚΑΣ, Λόγοι 319/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Αγιολογικά και Υμνογραφικά Κείμενα 32: *Πόλις τοίνυν ἡ Τρίκκη μεγίστη τε καὶ τῶν ἐκ παλαιῶν προελθουσῶν εἰς κάλλος καὶ μέγεθος, οὔμενον ἀπολειπομένη καθοτιοῦν. Πόλις ἑλληνίς καὶ ἀρχαία καὶ τῶν ἐπὶ τούτοις ἐχουσῶν ὄνομα, οὐ πολλῶ Δευτέρα τυχάνουσα.*

²⁰² Σύμφωνα με την Ελένη Σαράντη ο ρητορικός τρόπος του «κάλλους», που, μετά τον 6^ο αι., επανεμφανίζεται σε κείμενα της ὕστερης περιόδου, μπορεί να αντιμετωπιστεί ως «ρητορική σύμβαση» (SARADI, Kallos 37-56), θέση την οποία υιοθετεί και ο Δημήτριος Αγορίτσας (ΑΓΟΡΙΤΣΑΣ, "Εκφρασις Τρίκκης 234).

Η αναφορά της πόλης στο χρυσόβουλο του Αλέξιου Γ΄, υπέρ των Βενετών,²⁰³ και η μαρτυρία του Βενιαμίν εκ Τουδέλης, στα μέσα του 12^{ου} αιώνα, για την ύπαρξη μιας εβραϊκής κοινότητας,²⁰⁴ υποδεικνύουν την ύπαρξη εμπορικών δραστηριοτήτων. Αργότερα, από τα τέλη του 13^{ου} και κατά τον 14^ο αιώνα, οι διαθέσιμες πληροφορίες για τις λειτουργίες που απαντούν στην πόλη των Τρικάλων προέρχονται, ως επί το πλείστον, από έγγραφα υπέρ της μεγάλης γαιοκτησίας, ειδικότερα της μοναστηριακής. Η ύπαρξη και διατήρηση αυτών των τεκμηρίων δεν είναι άσχετη με την πολιτική αυτονομία της Θεσσαλίας και την ανάδειξη ηγεμονικών οίκων σε περιφερειακό επίπεδο. Οι μονές που ιδρύθηκαν από μέλη του ηγεμονικού οίκου της Θεσσαλίας²⁰⁵ έτυχαν για πολιτικούς λόγους της ιδιαίτερης εύνοιας και των μετέπειτα κυρίαρχων της Θεσσαλίας, Βυζαντινών και Σέρβων, περισσότερο από τυχόν καθιδρύματα λιγότερο σημαίνοντων προσώπων, δεδομένο που θα πρέπει να συνετέλεσε στη διατήρηση αρχαικών τεκμηρίων τους. Πλούσια πληροφόρηση για τις κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες στην πόλη των Τρικάλων κατά τον 14^ο αιώνα παρέχουν τα σωζόμενα τεκμήρια ιδίως της μονής της Πόρτα-Παναγιάς, η οποία τοποθετείται 20 χλμ ΝΔ των Τρικάλων.²⁰⁶ Ενδιαφέρον προκαλεί μια σειρά από έγγραφα από τα τέλη του 13^{ου} μέχρι τα τέλη του 14^{ου} αιώνα, που σχετίζονται με παραχωρήσεις και προνόμια που αποδόθηκαν στην εν λόγω μονή.²⁰⁷ Η επικύρωση παλαιότερων προνομίων και η παραχώρηση νέων, υποδεικνύει, αφενός τις επεκτατικές διαθέσεις της μεγάλης γαιοκτησίας και αφετέρου την ανάγκη εξασφάλισης της εύνοιας της τοπικής αριστοκρατίας. Αυτό καθίσταται ξεκάθαρο αν αναλογιστούμε ότι η επικύρωση των ιδιοκτησιών της μονής ξεκίνησε από την εποχή του Ανδρόνικου Β΄, συνεχίστηκε με τον Ανδρόνικο Γ΄,²⁰⁸ το 1342 η μονή μνημονεύεται στην ορκωμοτική επιστολή του Μιχαήλ Γαβριηλόπουλου,²⁰⁹ για να

²⁰³ TAFEL-THOMAS, Urkunden I 267, 279.

²⁰⁴ BENIAMHN EK TOYΔEΛHΣ 14. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ιουδαϊκές Παροιμίες 259.

²⁰⁵ MAGDALINO, Between Romaniae. POLEMIS, Doukai 97.

²⁰⁶ KODER-HILD, Thessalia 245. NICOL, Despotate of Epiros 241. KALOPISSI, Dedicatory Inscriptions 59-60: Συνιστά και αυτή καθίδρυμα του Ιωάννη Α΄ Δούκα (1283)

²⁰⁷ Πρόκειται για το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ΄ του 1336 (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χρυσόβουλο 24-26), το ορκωμοτικό γράμμα του Γαβριηλόπουλου του 1342 (MM V, 260-261/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ορκωμοτικών Γράμματα 40-41), τα πρακτικά της τοπικής συνόδου των Ζαβλαντιών του 1382 (HEUZEY, Jugement 302-317/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 7-31) και το σιγίλλιο του πατριάρχη Αντωνίου Δ΄ του 1393 (ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 106-108).

²⁰⁸ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χρυσόβουλο 25.

²⁰⁹ MM V, 260: *ἔτι δέ, ἵνα κατέχωσι καὶ [την] σεβασμίαν μονὴν ἧς ὑπεράγνου μου θεομήτορος ἤγουν τὴν Λυκουσάδα καὶ τὴν Μεγάλην Πόρταν [καὶ τὰ] κτήματα, ὅσα ἂν ἔχωσι διὰ χρυσοβούλλων καὶ ἐτέρων προσταγμάτων*. Το ζήτημα της παραχώρησης της μονής στους άρχοντες του Φαναρίου προκάλεσε την αντίδραση του Σοφιανού, ο οποίος θεωρεί ότι η παραποίηση

καταλήξουμε στην επικύρωση της περιουσίας της από την τοπική Σύνοδο των Ζαβλαντίων το 1382,²¹⁰ και, σχεδόν μια δεκαετία αργότερα, το 1393, στην επιβεβαίωση των περιουσιακών της στοιχείων, με το σιγίλλιο του πατριάρχη Αντωνίου Δ'.²¹¹

Εξετάζοντας το περιεχόμενο των εγγράφων, διαπιστώνουμε ότι η περιουσία της μονής απλώνεται στο χώρο και περιλαμβάνει κτήσεις τόσο σε αγροτικές όσο και σε αστικές περιοχές. Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο θα μας απασχολήσει το ζήτημα της αστικής περιουσίας της, η οποία έχει ως εξής: Το 1336 ο Ανδρόνικος Γ' παραχώρησε στη μονή τους ναούς του Αγ. Γεωργίου του Νάσκου, του Αγ. Άνθιμου και του Σωτήρα Χριστού, εντός των Τρικάλων. Πέρα από τις συγκεκριμένες παραχωρήσεις, μεγαλύτερη σημασία έχουν οι αναφορές για την ύπαρξη αμπελιών, καλλιεργήσιμων εκτάσεων και την παρουσία εξαρτημένων αγροτών, δεδομένα που ως ένα βαθμό αποσαφηνίζουν τη μορφή των τοπικών οικονομικών δραστηριοτήτων.²¹² Το 1342, γίνεται λόγος για την ύπαρξη κτημάτων,²¹³

του κειμένου οδήγησε τους ερευνητές (Miklosich-Müller, Heuzey) στο εσφαλμένο συμπέρασμα ότι η μονή Λυκουσάδας, μαζί με τη μονή Πόρτα-Παναγιάς, έχασαν την αυτοτέλειά τους και παραχωρήθηκαν ως χαριστικά. Αντ' αυτού, προτάσσει το ακόλουθο περιεχόμενο: *ἔτει δέ ἵνα κατέχωσιν καὶ εσβασιμίε μονέ τῆς υπεράγμου μου Θεομήτορος ἡγουν η Λευκουσάδα και η Μεγάλη Πόρτα τα κτίματα ἅσα ἂν ἔχοσιν διαχρυσοβούλον κα ἰ ἕτερων δικαιωμάτων* (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ορκωμοτικόν Γράμμα 40). Δηλαδή, ο Σοφιανός θεωρεί ότι, με το συγκεκριμένο κείμενο, ο Μιχαήλ Γαβριηλόπουλος κατοχύρωσε και διασφάλισε τις δύο μονές και την κτηματική τους περιουσία από κάθε εξωτερική επέμβαση (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ορκωμοτικόν Γράμμα 29-46).

²¹⁰ HEUZÉY, Jugement 302-317/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 7-31: Οι μοναχοί της Πόρτα-Παναγιάς κατέφυγαν στις πολιτικές και εκκλησιαστικές αρχές της Θεσσαλίας, ζητώντας την επέμβασή τους για την αφαίρεση από τους σφετεριστές των κτημάτων της μονής. Απευθύνονται στον Αλέξιο Άγγελο Φιλανθρωπινό, διοικητή της Θεσσαλίας, τον μητροπολίτη Λαρίσης Νείλο, τον Ιωάννη Ούρεσι Παλαιολόγο (ο οποίος εκάρη μοναχός με το όνομα Ιωάσαφ), ενώ, στο ίδιο έγγραφο, υπογράφουν επίσης ο ιερομόναχος Νεόφυτος, πρώτος της Σκήτης των Σταγών και ηγούμενος της μονής της Θεοτόκου της Δούπιανης, ο μοναχός Μακάριος, ο μοναχός Ιάκωβος, ηγούμενος της μονής του Αγ. Νικολάου Ζαβλαντίων, ο επίσκοπος Καπούας και Φαναρίου Δαμιανός, και ο μοναχός Ιωακείμ, ηγούμενος της μονής Λυκουσάδος. Ως σφετεριστές αναφέρονται ο Αρχοντίτζης Μαλιασσηνός, η μοναχή Κοτεανίτζαινα, η κόρη του Γυμνού, ο γιος του δικαιοφύλακα και νοταρόπουλου και τα παιδιά του νομοφύλακα.

²¹¹ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 106-108.

²¹² ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χρυσόβουλο 25: *περι τὰ Τρίκαλα θεῖον ναὸν εἰς ὄνομα τιμώμενον τῶ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου λεγόμενον τῷ Κρίσκου, μετὰ ἄμπελῶνος χωραφιαίας γῆς και τῶν ἐκεῖσε προσκαθημένων... ἀλλὰ δὴ καὶ ἐντὸς τῶ κάστρου Τρικάλων θεῖον ναὸν εἰς ὄνομα τιμώμενον τοῦ Σ(ωτῆ)ρ(ο)ς Χ(ριστο)ῦ, μετὰ τῶν [ἐκ] βάρων ἀνοικοδομηθέντων παρὰ τῶν τοιούτων μοναχ(ῶν) περι αὐτὸν ὀσπητίων ὡσαύτως καὶ περι το ἐμπόριον Τρικάλων γῆ ἐν ἣ καὶ ἀνοικοδομοῦσι ναὸν τῷ ἁγίῳ ἱερομάρτυρι Ἀνθιμῶ... καὶ ἐντὸς τῶ κάστρου Τρικάλων ὀσπητοτόπια δ[ύο] ὀνομαζόμενα τοῦ Ἰσαριώτου, μετὰ τοῦ ἀμπελίου αὐτοῦ ἃ δὴ πάντα καὶ κατέχουσ(ιν) ὡς ἀνέφερον, ἀνενοχλήτως μέχρι τοῦ νῦν.*

²¹³ MM V, 260/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ορκωμοτικόν Γράμμα 40.

και ενός μύλου, κοντά στα Τρίκαλα.²¹⁴ Στο σιγίλλιο του πατριάρχη Αντωνίου, το 1393, παρατίθεται εκτενώς η εντός των Τρικάλων περιουσία της μονής, απ' όπου προκύπτει η ύπαρξη οικιών, εργαστηρίων, αμπελιών, στασειών,²¹⁵ καλλιεργήσιμων εκτάσεων, κήπων, και σε χώρο πλησιόχωρο στα Τρίκαλα, στη μονή του Αγ. Δημητρίου, γίνεται λόγος για την ύπαρξη οπωροφόρων.²¹⁶

και το 1382 προκύπτει η παρουσία κήπων

²¹⁴ HEUZEY, Jugement 310: Έσωκήπια πλησίον τοῦ κάστρου, πέρα τοῦ παραρρέοντος ποταμοῦ, ἀναγόμενα ἀπὸ τῆς ὀνομαστῆς Ἀργυρολίμνης καὶ διήκοντα μέχρι τῷ δένδρου, ἀνερχόμενα ἕως τῷ παλαιοῦ μυλοθεσίου τοῦ Ἐπιφανίου καὶ καταγόμενα τὴν παραποταμίαν ἐν καταλήξει τῆς Ἀργυρολίμνης, ἅτινα ὡν διαμερισμένα περιεῖχον ἡ τε μοναχὴ καὶ ἡ τοῦ Γυμοῦ θυγάτηρ καὶ ὁ τοῦ δικαιοφύλακος καὶ τοῦ Νοταροπούλου υἱὸς καὶ οἱ νομοφύλακος παῖδες. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 27-28: ἔσωκήπια πλησίον τοῦ κάστρου, πέρα τῷ παραρρέοντος ποταμοῦ, ἀναγόμενα ἀπὸ τὴν ὀνομαστὴν Ἀργυρολύμνην καὶ διήκοντα μέχρι τῷ δένδρου, ἀνερχόμενα ἕως τὸ παλαιὸν μυλωθέσιον τῷ Ἐπιφάνου καὶ καταγόμενα τὴν παραποταμίαν καταλήξει τῆς Ἀργυρολύμνης, ἅτινα ὡν διαμερισμένα περιεῖχον ἡ τε μοναχὴ Κοτεανιτζένη καὶ ἡ τοῦ Γυμοῦ θυγάτηρ καὶ ὁ τοῦ δικαιοφύλακος καὶ τοῦ Νοταροπούλου υἱὸς καὶ οἱ τοῦ νομοφύλακος παῖδες.

²¹⁵ ODB 1944: Μεταξὺ 11^{ου} καὶ 15^{ου} αἰῶνα, ἓνα στασεῖον (ἢ ὑπόστασιν ἢ οἰκοστάσιον) περιλάμβανε καλλιεργήσιμες εκτάσεις (χωράφια, ἀμπέλια, κήπους), ζῶα (βοοειδῆ, αἰγοπρόβατα), κατοικίες καὶ ἄλλες κτιριακὲς υποδομὲς (μύλους).

²¹⁶ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 106-108: τὸν περὶ τὰ Τρίκαλλα θεῖον ναὸν τοῦ ἁγίου μου καὶ ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος καὶ τροπαιόφρου Γεωργίου, καὶ ἐπιλεγόμενον τοῦ Κρίσκου, μετὰ τοῦ ἀμπελώνος αὐτοῦ... ἐκτὸς τῷ κάστρου Τρικάλων σεπτὸν ναὸν ἱερομαρτυροῦν καὶ τιμώμενον τοῦ Κ(υρίου) καὶ Θ(εοῦ) καὶ Σ(ωτῆ)ρ(ο)ς ἡμῶν Ἰ(ησοῦ) Χ(ριστοῦ), ὃν ἀνήγειρ(εν) ἐπὶ σ(ταυ)ροπηγίῳ πατριαρχικῷ ὁ Καῖσαρ ἐκεῖνος ὁ Ἄγγελος μετὰ τῶν ἀνοικοδομηθέντων περὶ αὐτὸν παρὰ τῶν μοναχῶν ὀσπητίων τὴν περὶ τὸ ἐμπόριον Τρικάλων γῆν, ἐν ἧ καὶ ναὸν ἀνεγείρουσι τῷ ἁγίῳ καὶ ἐνδόξῳ ἱερομάρτυρι Ἀνθίμῳ πέραν τῷ παραρρέοντος ποταμοῦ κηπουροτόπια... ὡσαύτως καὶ ἀπὸ προσενέξεως τῶν κτητόρων, ἦν ἐκ βάθρων ἀνήγειραν ἐν τοῖς Τρικάλλοις σεβασμίαν μονὴν τοῦ Κ(υρίου) καὶ Θ(εοῦ) καὶ Σ(ωτῆ)ρ(ο)ς ἡμῶν Ἰ(ησοῦ) Χ(ριστοῦ) καὶ ἀμπέλιον ἀπὸ προσενέξεως τῶν αὐτῶν ἐν Τρικάλλοις, ὅσον καὶ οἶον ἐστὶ καὶ ἐξ ἀγορασί(ας) τῶν αὐτῶν ἕτερον ἀμπέλιον τοῦ Ἰβάνη, ὡσεὶ μοδίων πέντε καὶ ὀσπητίον μετὰ ἐργαστηρίων εἰς τὸν φόρον ἧς μέσης καὶ σὺν αὐτοῖς τοῦ Μεληδόνη τὸ στασεῖον, ἀμπέλια [τε] χωράφια ὀσπητία καὶ ἐργαστήριον ἐν τῷ φόρῳ καὶ ταφικὸν ἀμπέλιον λεγόμενον Ἀγγέλου τοῦ Τζυμισχῆ, ὅσον καὶ οἶον ἐστὶ περὶ τὰ Τρίκαλλα ἀπὸ προσενέξεως ἧς μοναχῆς Μιγιαρίνης, μονὸδριον τοῦ ἁγίου Δημητρίου πέραν τῷ παραρρέοντος ποταμοῦ, μετὰ τῶν ἀμπελιῶν καὶ ὀπωρῶν καὶ τῆς χωραφιαίας γῆς.

μεταξύ των εν λόγω περιοχών, με τη διακίνηση προϊόντων αλλά και ανθρώπινου δυναμικού, αφού είναι σαφές ότι η εκτεταμένη κατοχή έγγειας περιουσίας συνοδευόταν από έλεγχο ανάλογης εργατικής δύναμης, όπως προκύπτει από την παρουσία εξαρτημένων αγροτών.²¹⁷

Η εικόνα των οικονομικών δραστηριοτήτων εντός των Τρικάλων φαίνεται περισσότερο από μια σειρά εγγράφων των Σέρβων, κυρίως στα μέσα του 14^{ου} αιώνα. Συγκεκριμένα, ο Στέφανος Δούσαν, το 1348, εξέδωσε χρυσόβουλο υπέρ της μονής της Λυκουσάδας (Θεοτόκου της Ελεούσης) και αγιόταρα, ο Συμεών καρλοφύρων δέντρων, ενώ η παρουσία εργαζομένων καταδεικνύει βιοτεχνικές δραστηριότητες. Αυτές οι αναφορές αποκτήσουν μεγαλύτερη σημασία αν αναλογιστούμε ότι η μονή κατείχε σημαντική περιουσία εκτός των Τρικάλων, των εγγράφων δείξει να σημειωθεί, ότι στα χρυσόβουλα του Συμεών Ούρεσις Παλαιολόγου γίνεται λόγος για τα κίνητρα έκδοσής τους που σχετίζονται με τη συνεννόηση των μονών με τους Σέρβους κατακτητές, κτήματα που δηλώνεται εμφαντικά τόσο το 1359,²¹⁸ όσο και το 1366.²¹⁹ Φαίνεται δηλαδή ότι οι Σέρβοι, προκειμένου να εδραιώσουν την εξουσία τους, προβαίνουν σε παροχή προνομίων προς τις τοπικές μονές, είτε ως επιστέγασμα της συνεργασίας τους με εκείνες, είτε ως αποτέλεσμα της προσπάθειάς τους να κερδίσουν την εύνοιά τους.

Συγκεκριμένα, το 1348, ο Στέφανος Δούσαν παραχώρησε στη μονή της Λυκουσάδας το μετόχι της Θεοτόκου και το ναό του Σωτήρος Χριστού, εντός των Τρικάλων.²²⁰ Ανάλογη τακτική υιοθέτησε και ο Συμεών Ούρεσις Παλαιολόγος απέναντι στη μονή του Αγ. Γεωργίου των Ζαβλαντίων, το 1359,²²¹ και το 1366,²²²

²¹⁷ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χρυσόβουλο 25: *καὶ τῶν ἐκεῖσε προσκαθημένων.*

²¹⁸ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 220: *οἱ σὺν ᾧ τῷ ἀσκούμενοι μοναχοὶ ἔσπευσαν καὶ [ἐνηργή]σαντο πᾶσαν ἰσχὺν καὶ δύναμιν αὐτῶν εἰς τὸ [γενέσθαι] τὴν φυσικὴν μου κληρονομίαν, τὰ Τρίκα[λα, εἰς τὴν] δουλοσύνην καὶ ὑποταγὴν τῆς βασιλείας μου.*

²¹⁹ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 254: *ἐπειδὴ πολλὰ χρεωστῆ καὶ ὀφείλει ἡ βασιλεία μου πρὸς αὐτή.*

²²⁰ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 154, 156-158/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 505, 507: *περὶ τὰ Τρίκαλα μετόχιον εἰς ὄνομα τιμώμενον τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου μετὰ τοῦ ἐν αὐτῷ λουστρου καὶ τῶν ἐνοίκων καὶ παροίκων καὶ τῆς χωραφιαίας γῆς καὶ τῶν δύο ὑδρομυλώνων... περὶ τὰ αὐτὰ Τρίκαλα ἀμπέλια ἐν διαφόροις τμήμασιν... θεῖον ναὸν περὶ τὰ Τρίκαλα ἐν τῷ τοῦ Σκούρτη ἀυλοτοπίῳ ἐπ' ὀνόματι τετιμημένου τοῦ Σωτήρος Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ ἐπικεκλημένου τοῦ Ζωοδότου, ὃν ἀνήγειρων ὁ Ἄγγελος ἐκεῖνος ἐν τῇ τοῦ θανατικοῦ θεηλάτου ὀργῇ.*

²²¹ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 220: *ἐντὸς τῶν Τρικάλων μονὺδριον τὸ εἰς ὄνομα τιμώμενον τοῦ ἁγίου Νικολάου, μετὰ πάσης τῆς νομῆς καὶ περιοχῆς καὶ τῶν δικαίων αὐτοῦ, μεθ' ᾧν κέκτηται ἀμπελίων, χωραφίων, ὑδρομυλώνων, κηπουροτοπίων καὶ ἰ προσκαθημένων... ὁμοίως καὶ τὴν μονὴν τοῦ Σωτήρος Χριστοῦ μετὰ τῆς νομῆς καὶ περιοχῆς αὐτοῦ, ἀμπελίων, χωραφίων, ὑδρομυλώνων, λόγγου καὶ βιβαροτοπίων ἔτι καὶ τοῦ Κησιανοῦ τὸ ὄσπίτιον καὶ τὸ*

παραχωρώντας τις μονές του Αγ. Νικολάου και του Σωτήρος Χριστού, τους ναούς των Τριών Ιεραρχών και της Θεοτόκου Ελεούσας, και μια σειρά κτισμάτων, εντός των Τρικάλων. Πέρα από τις συγκεκριμένες παραχωρήσεις, μεγαλύτερη σημασία έχουν οι αναφορές για την ύπαρξη οικιών, αμπελιών, κήπων, βιβαρτοπιών (προφανώς στον Πηνειό),²²³ αλλά και καλλιεργήσιμων εκτάσεων, οι οποίες πιθανόν σχετιζόνταν με την παραγωγή δημητριακών, αν λάβουμε υπόψη την παρουσία των υδρόμυλων. Αποκαλύπτεται η ύπαρξη ενός σύνθετου οικονομικού δικτύου, όπου πρωταγωνιστικό ρόλο έχει η αγροτική παραγωγή, όπως προκύπτει από τις επενδύσεις σε αμπελώνες, λαχανόκηπους, καρποφόρα δέντρα και από την εγκατάσταση ιχθυοτροφείων και την κατασκευή νερόμυλων. Είναι σαφές ότι οι συγκεκριμένες δραστηριότητες αποτελούσαν αυτό που οι βυζαντινοί αποκαλούσαν *βελτίωσιν*, η οποία είχε ως στόχο την αύξηση της αποδοτικότητας.²²⁴ Σε αυτό το πλαίσιο, χαρακτηριστικές είναι οι αναφορές στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', το 1336, υπέρ της Πόρτα Παναγιάς,²²⁵ και στο χρυσόβουλο του Στέφανου Δούσαν, το 1348, υπέρ της Λυκουσάδας,²²⁶ περί προσπαθειών εκ μέρους των μοναχών, ώστε να καταστήσουν τις περιουσίες τους αποδοτικότερες, με στόχο την επίτευξη κέρδους.

Οι συγκεκριμένες αναφορές θέτουν το πρόβλημα της διοχέτευσης μέρους της παραγωγής στην τοπική αγορά, ζήτημα που, ως ένα βαθμό, αποσαφηνίζεται από την επιστολή της μοναχής Θεοδούλης, το 1373, για τη μονή Μεταμορφώσεως.²²⁷ Η επιστολή κάνει λόγο για παραχώρηση γης στη μονή Μεταμορφώσεως, εντός των

ἀμπέλιον περι τὰ Τρικαλινά, στρέμματα ἕξ... καὶ εἰς τὸ ἐξοβράχελον τοῦ κάστρου ὀσπίτιον κτιστουποκέραμον, καὶ εἰς τὸ ἐμπόριον σπιτότοπα δύο μετὰ τῶν αὐτοῖς προαυλίων.

²²² SOLOVIEV-MOSIN, *Srpskich* 254-256: *τὴν τε ἀγορὰν αὐτῆς τοῦ Δρακονταετοῦς ἐκείνου τὸν θῆον καὶ ἱερὸν ναὸν τῶν ἁγίων Τριῶν ἱεραρχῶν, ὅπερ ἐκ βάρων ἀνήγειρεν τοὺς ὑδρομύλωνας καὶ τὴν γῆν, ὅσιν ἔθωκεν μετὰ τῆς νομῆς καὶ περιοχῆς αὐτῆς διὰ διαθηκῶν γράμματος ταύτης, ἅπερ καὶ ὀφείλουσιν ἐτησίω τέλει τῇ ἀγιωτάτῃ ἐπισκοπῇ Τρικάλων... τὸν τε θεῖον καὶ ἱερὸν ναὸν τῆς Κυρίας μου τῆς Ἐλεούσας, μετὰ ἀμπελιῶν, χωραφίων καὶ τῆς νομῆς περιοχῆς αὐτῆς τὰ ἀμπέλια τοῦ Γλούπαβου, ἅπερ δέδωκε ὁ γλυκύτατος ἀδερφὸς τῆ βασιλείᾳ μου μέγας δούκας ὁ Ἀρχοντίτζης ταφικὸν μετὰ τῶν χωραφίων καὶ τῆς νομῆς αὐτῶν τῆς Φλαμουλίνης περὶ τὰ Τρίκαλα εἴ τι ἂν καὶ εὑρίσκειται... τὰ ἀμπέλια καὶ ὀσπίτια τοῦ Κυρσιανοῦ ἐκείνου, ἅπερ ὀφείλουσι τῇ ἐκκλησίᾳ ὁμοίως τοῦ Γεωργίου τοῦ Θεοτόκη ἀμπέλια καὶ ὀσπίτια.*

²²³ ODB 2182. ΚΡΙΑΡΑΣ, *Λεξικό Μεσαιωνικῆς Δ'* 111.

²²⁴ ΛΑΪΟΥ, *Αγροτική Οικονομία* 551.

²²⁵ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Χρυσόβουλο* 26: *καὶ βελτιοῦν καὶ συνιστᾶν αὐ[τά, καθ' ὅσον ἂν πράττειν] δύνωνται.*

²²⁶ SOLOVIEV-MOSIN, *Srpskich* 158/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Ἐγγραφα Λυκουσάδος* 507: *καὶ συνιστᾶ καὶ βελτιοῖ αὐτὰ κατὰ τὸν ἐγχωροῦντα καὶ δυνατὸν αὐτῇ τῷ τρόπῳ καὶ καθὼς ἂν ἄλλως ἰσχὺ καὶ δύνηται.*

²²⁷ ΒΕΗΣ, *Γράμματα* 98-100.

ορίων των Τρικάλων. Εκεί, οι μοναχοί ήθελαν να αναγείρουν ένα *κελλίον*, το οποίο θα χρησιμοποιούσαν προς ανάπαυση των ιδίων και των ζώων τους. Αυτό έγινε στα όρια του κάστρου της πόλης, αργότερα όμως, επειδή το κτίσμα δεν τους εξυπηρετούσε, τους παραχωρήθηκε και άλλη έκταση, κοντά στο ναό των Τριών Ιεραρχών, όπου δημιουργήθηκε ένα νέο *κελλίον*.²²⁸ Η παραχώρηση αυτή επικυρώθηκε με επιστολή του μητροπολίτη Λαρίσης Ιωάσαφ, το 1393.²²⁹ Γίνεται σαφές ότι οι αναφορές σε παραμονή των μοναχών στα όρια της πόλης των Τρικάλων, υποδεικνύουν ότι έχουμε να κάνουμε με συστηματική μεταφορά αγροτικών προϊόντων, η οποία σταδιακά απέκτησε μεγαλύτερες διαστάσεις, όπως διαφαίνεται από την ανάγκη ανέγερσης νέου κτιρίου, πάλι μέσα στα όρια της πόλης, προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι αυξημένες απαιτήσεις των μοναχών σε χώρο, στοιχείο ενδεικτικό της αυξημένης ζήτησης προϊόντων. Φαίνεται ότι οι μοναχοί εμπλέκονται σε εμπορικές δραστηριότητες, διοχετεύοντας στην αγορά των Τρικάλων τμήμα της αγροτικής τους παραγωγής. Ας μη λησμονούμε ότι στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', στο σιγίλλιο του πατριάρχη Αντωνίου Δ', και στα χρυσόβουλα του Συμεών Ούρεση Παλαιολόγου, το 1359 και το 1366, μνημονεύεται η ύπαρξη *έμποριου*,²³⁰

²²⁸ ΒΕΗΣ, Γράμματα 98-100: *οί εν τῷ Μετεώρῳ μετὰ τοῦ κῦρ Αθανασίου εὑρισκόμ(εν)οι μοναχοί ἐ λθῶντες προς με τῇ εν μοναζούσαις ἐλαχίστη Θεοδούλη τῇ κ(α)τ(α) κόσμον καλουμ(έν)η Κοτεανίτζεναῖτήσαντο μοι τόπον, εἰς' οἰκοδομὴν ἢν κελλιοῦν' ὅτε παραβάλλωσιν ἐνταῦθα, ἔχουσι τοῦτο εἰς' ἀνάπαυσιν αὐτῶν τε καὶ τῶν ἀχθοφόρων ζῶων αὐτῶν... δέδωκα αὐτοῖς τοπίον ἐν τῷ διπλοτίχῳ, ὃ καὶ ἀπεκατεστήσαντο κελλίον μετ' ἐξώδου αὐτῶν, διὰ τὴν ἀτημ(έν)ην ἀνάπαυσιν. Μετ' ἂ ὄνν τὸ οἰκοδομῆσαι καὶ ἀπαρτῆσαι τοῦτο, ἔδοξεν αὐτοῖς οὐκ εἰς' συμφέρον' εἰθῶν τῶσ προμυ[θ]ουμ(έν)η τὸ ἐμὸν ἔνθεον ἔργον, δέδωκα αὐτοῖς ἕτερον τόπον πλησίον τῷ ναοῦ οὗ ἀνήγειρα ἐκ' βάρων τῶν ἀγίων ἐν δόξῳν μεγάλων Τεραρχῶν.*

²²⁹ ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Γράμματα 283-286: *κ(αἰ) ἰδοῦ προτάσω κ(αἰ) αὐτὸς ἵνα ἔχωσιν αἱ μοναχοί τοῦ Μετεῶρου, τὸ παρατηῆς κτησθὲν κελλίον ανενόχλητον κ(αἰ) ἀδιάσητον, κ(α ἰ) ἀκ(α)τ(α)ζή<τη>τον ἀποτουνῶν κ(α ἰ) εἰς τοὺς ἐξῆς αἰῶν(ας) καὶ μηδὶς τῶν ἀπάντ(ων) ἔξη επαδί(ας), ἢ μίζων ἢ μικρὸς) ἐνοχλῆσαι αὐτοὺς τὶ τοιονούν.*

²³⁰ ODB 694. ΚΡΙΑΡΑΣ, Λεξικό Μεσαιωνικής ΣΤ' 23: Πρόκειται για αγορά εντός ή εκτός των τειχών μιας πόλης ή για μια εξ' ολοκλήρου εμπορική συνοικία. Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία του Νικήτα Χωνιάτη, στα τέλη του 12^{ου} αιώνα, για την περίπτωση της Κορίνθου, την οποία διακρίνει σε δύο μέρη: την πόλη και το οχυρωμένο κάστρο. Η κάτω πόλη της Κορίνθου, σε αντίθεση με το κάστρο του Ακροκορίνθου, χαρακτηρίζεται ως *έμποριον*. Ο Χωνιάτης λέει χαρακτηριστικά ότι το ανθηρό εμπόριο βρισκόταν κάτω από το κάστρο: *πόλιν ἀφνειὸν καὶ κειμένην προς τῷ Ἰσθμῷ καὶ ὀλβιζομένην ὑπὸ λιμένων δυνῶν, ὧν ὁ μὲν τοὺς ἐξ Ἀσίας ναυλοχεῖ καταίροντας, ὁ δε τοὺς ἐξ Ἰταλῶν εἰσπλέοντας καὶ ἀδίους τὰς ἐκατέρωθεν εἰσαγωγὰς τε καὶ ἐξαγωγὰς τῶν φορτίων ἔχουσαν καὶ τὰς προς ἀλλήλους ποιουμένην ἀμοιβὰς* (ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ 74-75). Σε ἄλλο σημείο συμπληρώνει: *Ἔστι δὲ ὁ Ἀκροκόρινθος τῆς μεν πάλαι πόλεως Κορίνθου ἀκρόπολις ἐπ' ἀνάντους ὄρους κειμένη καὶ δυσάλυτος τοῖς προσβάλλουσιν* (ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ 611).

ένδειξη ανάπτυξης εμπορικών δραστηριοτήτων εντός των Τρικάλων.²³¹ Περαιτέρω δεδομένα για το εύρος των εμπορικών δραστηριοτήτων, εμμέσως προκύπτουν από τις διεκδικήσεις της μονής του Αγίου Νικολάου επί του κελλίου που παραχώρησε η μοναχή Θεοδούλη στη μονή Μεταμορφώσεως. Ο Βασίλης Σπανός υποστήριξε ότι οι συγκεκριμένες διεκδικήσεις οφείλονται στο ότι η μοναχή Θεοδούλη είχε παραχωρήσει στην εν λόγω μονή το ναό των Τριών Ιεραρχών, παρά τον οποίο βρισκόταν το περί ου ο λόγος κελλί.²³² Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι τόσο στην επιστολή της μοναχής Θεοδούλης,²³³ όσο και στο σιγίλλιο του Αντωνίου Δ',²³⁴ γίνεται λόγος για τις επεκτατικές διαθέσεις της μονής του Αγίου Νικολάου, δεδομένα που συνηγορούν ότι οι διεκδικήσεις μπορούν να εκληφθούν ως απότοκο των εμπορικών δραστηριοτήτων που σχετίζονταν με τον χώρο του υπό διεκδίκηση κελλίου και της συνακόλουθης προσπάθειας της μονής του Αγίου Νικολάου να καρπωθεί ένα μέρος ή το σύνολο από τα κέρδη των εμπορικών δραστηριοτήτων.

Περαιτέρω δεδομένα για την έκταση των τοπικών οικονομικών δραστηριοτήτων προκύπτουν από τα νομισματικά δεδομένα, τα οποία δυστυχώς είναι αποσπασματικά.

Πίνακας 5

Χρονική περίοδος	Αριθμός Νομισμάτων
886-912	1 χάλκινο νόμισμα (Τρίκαλα, 1964) ²³⁵
913-959	1 χάλκινο νόμισμα (Τρίκαλα, 1957) ²³⁶
1042;-1050	1 χάλκινο νόμισμα (Τρίκαλα, 1964) ²³⁷
1059-1067	1 χάλκινο νόμισμα (Τρίκαλα, 1958) ²³⁸
1060	1 χάλκινο νόμισμα (Τρίκαλα, 1964) ²³⁹
1068-1071	1 χάλκινο νόμισμα (Τρίκαλα, 1964) ²⁴⁰
1070-1075	1 χάλκινο νόμισμα (Τρίκαλα, 1964) ²⁴¹
1070-1081	1 χάλκινο νόμισμα (Τρίκαλα, 1957) ²⁴²

²³¹ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χρυσόβουλο 25. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 106-108. SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 220, 254.

²³² ΣΠΑΝΟΣ, Προσωπογραφία 73.

²³³ ΒΕΗΣ, Γράμματα 100: τοῦ μὴ Δύνανται οἱ μοναχοὶ τοῦ ἁγίου Νικολάου αὐτοὺς ἐνοχλεῖν.

²³⁴ ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Γράμματα 286: αλλουδὲ οἱ μοναχοὶ τοῦ αγ(ίου) Νικολάου, οἷτινες ὑγουμενέβωσι ἀπὸ γε τοῦ νῦν, οἱ γαρ πρόην ὑγούμενοι συνέδοκαν τοῦτο κ(αὶ) ἀπέγραψαν, οὐδὲ λοιποὶ μοναχοὶ ἔχωσιν ἐπαδίας, ἢ κενωλογὴν τὶ περὶ τούτου, ἢ μίζον ἢ μικρ(όν) ρῆμα, ἐπεὶ προτοῦ δοθῆναι πρὸ(ς) αὐτ(ο ὅς) ὁ τὰ κτημ(α)τ(α) τῆς Κοτεανίτζεν(ας), ἀπεδόθη ὁ τόπος πρὸ(ς) τοὺς μοναχοὺς ἀλλαδὴ πρὸ(ς) τῆν ὑπεραγίαν Θε(εοτό)κον τῆν μετεωρίτησαν, καθὼς τὰ γράμμ(α)τ(α) ἡμῖν ἐσάφησαν, κ(αὶ) αὐτῇ ἢ μοναχῇ κατ(ενώ)π(ιον) ἡμῶν κ(αὶ) τῶν ἐντιμοτάτων ἐκκλησιαστικῶν τρανότερον εβεβαίωσε.

²³⁵ ΚΥΠΑΡΙΣΣΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΑ, Βυζαντινά νομίσματα 154.

²³⁶ ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ, Νομίσματα 15-17.

²³⁷ ΚΥΠΑΡΙΣΣΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΑ, Βυζαντινά νομίσματα 154.

²³⁸ ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ, Νομίσματα 15-17.

²³⁹ ΚΥΠΑΡΙΣΣΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΑ, Βυζαντινά νομίσματα 155.

²⁴⁰ ΚΥΠΑΡΙΣΣΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΑ, Βυζαντινά νομίσματα 155.

²⁴¹ ΚΥΠΑΡΙΣΣΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΑ, Βυζαντινά νομίσματα 155-156.

²⁴² ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ, Νομίσματα 15-17.

1078-1081	1 χάλκινο νόμισμα (Τρίκαλα, 1964) ²⁴³
1081-1118	1 χάλκινο νόμισμα (Τρίκαλα, 1957) ²⁴⁴
1224-1230	1 χάλκινο νόμισμα (Τρίκαλα, 1964) ²⁴⁵
1230-1237	1 χάλκινο νόμισμα (Τρίκαλα, 1964) ²⁴⁶
1237-1242	1 χάλκινο νόμισμα (Τρίκαλα, 1964) ²⁴⁷
1222-1254	1 χάλκινο νόμισμα (Τρίκαλα, 1964) ²⁴⁸
1246-1254	1 άσπρο νόμισμα (Τρίκαλα, 1964) ²⁴⁹
1259-1282	1 χάλκινο νόμισμα (Τρίκαλα, 1964) ²⁵⁰

Η σειρά των νομισμάτων καλύπτει την εποχή από τον Λέοντα ΣΤ΄ μέχρι τον Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο. Αν και είναι αδύνατον να υπολογίσει κανείς τη μάζα του χρήματος που κυκλοφορούσε σε μια δεδομένη χρονική στιγμή, το βέβαιο είναι ότι η νομισματική μάζα που βρισκόταν σε κυκλοφορία αντανakλούσε κάποιες τάσεις της οικονομίας. Αν και ελάχιστα τα παραπάνω δείγματα νομισματικών ευρημάτων, δεν πρέπει να παραβλέπεται ότι ειδικά το μικρής αξίας το χάλκινο νόμισμα δίνει την ένδειξη των καθημερινών συναλλαγών και της λειτουργίας αγοράς. Χαρακτηριστικό δείγμα της νομισματικής δραστηριότητας είναι η εύρεση θησαυρού στον χώρο της δυτικής Θεσσαλίας με την επωνυμία «θησαυρός» Τρίκαλα/ 1949, με μεικτή σύνθεση.²⁵¹ Ενδεικτικός είναι ο πίνακας που παραθέτει η Γαλάνη-Κρίκου, η οποία κάνει λόγο για ένα συνολικό αριθμό 42 νομισμάτων:

Πίνακας 6²⁵²

Χρονική περίοδος	Αριθμός Νομισμάτων	Ποσοστό επί του συνόλου
1222-1254	1 υπέρπυρο Ιωάννη Γ΄ Βατάτζη	2.38%
1228-1249	22 ενετικά grossi (Jiacoabo Tiepolo)	52.38%
1249-1253	5 ενετικά grossi (Marino Morosini)	11.9%
1253-1268	13 ενετικά grossi (Ranieri Zeno)	30.95%
1266-1270	1 deniers tournois (Louis IX)	2.38%

Το πρόβλημα που προκύπτει σχετίζεται με τους λόγους απόκρυψης των νομισμάτων.²⁵³ Η πρώτη διαπίστωση είναι ότι τα πολύτιμα μέταλλα που αποκρύπτονταν παρέμεναν ανενεργά και δεν έφταναν ποτέ στην αγορά (σε όποια

²⁴³ ΚΥΠΑΡΙΣΣΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΑ, Βυζαντινά νομίσματα 156.

²⁴⁴ ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ, Νομίσματα 15-17.

²⁴⁵ ΚΥΠΑΡΙΣΣΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΑ, Βυζαντινά νομίσματα 156.

²⁴⁶ ΚΥΠΑΡΙΣΣΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΑ, Βυζαντινά νομίσματα 156-157.

²⁴⁷ ΚΥΠΑΡΙΣΣΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΑ, Βυζαντινά νομίσματα 157.

²⁴⁸ ΚΥΠΑΡΙΣΣΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΑ, Βυζαντινά νομίσματα 157.

²⁴⁹ ΚΥΠΑΡΙΣΣΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΑ, Βυζαντινά νομίσματα 158.

²⁵⁰ ΚΥΠΑΡΙΣΣΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΑ, Βυζαντινά νομίσματα 158.

²⁵¹ ΝΙΚΟΛΑΟΥ, Κυκλοφορία 584. ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Συμβολή 127-128, 142. ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Βενετικά grossi 172-173. STAHL, Coinage 371. METCALF, Questions 212-213.

²⁵² ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Συμβολή 127-128, 142.

²⁵³ Αυτό που έχει σημασία στη μελέτη των νομισμάτων, όπως υποστηρίζει ο Grierson, είναι ότι μας προσφέρουν πληροφορίες για τις κοινωνικές και οικονομικές δομές, είτε περιφερειακών είτε ευρύτερων περιοχών. GRIERSON, Numismatics 5. CIPOLLA, Ευρώπη 62-67.

μορφή και αν υπήρχε). Η απόκρυψη «θησαυρών» σε περιστάσεις έκτακτης ανάγκης αποτελούσε συχνό φαινόμενο, ιδιαίτερα σε περιοχές που μαστίζονταν από πολιτικές και στρατιωτικές αναταραχές, αν και πρόκειται για ένα εξίσου σύνηθες φαινόμενο και σε περιόδους σταθερότητας. Αν αναλογιστούμε ότι η Γαλάνη-Κρίκου πρότεινε ως ημερομηνία απόκρυψης του θησαυρού το 1255,²⁵⁴ είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι οι συνθήκες ανασφάλειας αποτέλεσαν κίνητρο για την απόκρυψη των πολύτιμων μετάλλων, γνωρίζοντας ότι, το 1258, τα Τρίκαλα καταλήφθηκαν από τον Ιωάννη Παλαιολόγο, αδερφό του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου.

Οι προσωπογραφικές καταγραφές, που προέρχονται από πηγές που τοποθετούνται κυρίως στον 14^ο αιώνα, κυρίως αφηγηματικές, διοικητικά, εκκλησιαστικά και μοναστηριακά έγγραφα, είτε βυζαντινής είτε σερβικής προέλευσης, αν και παρέχουν αποσπασματική μόνο πληροφόρηση, προσφέρουν μια εικόνα των τοπικών δραστηριοτήτων.

Πίνακας 7

Ανθρωponύμια	Ιδιότητα	Χρονολόγηση	Πηγές
Ιωάννης	επίσκοπος Τρικάλων	1276-1278	PLP 8455.
Κυπριανός	μητροπολίτης Λαρίσης	1318-1332/33	PLP 13926. ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αναδιοργάνωση θεσσαλικής εκκλησίας 219. ΨΕΥΤΟΓΚΑΣ, Λόγοι 11-23.
Αβασγός Γεωργιάς	γαιοκτήμονας	1331	PLP 20.
Υαλέας	γαιοκτήμονας	1333	PLP 29463. ΒΕΗΣ, Γράμματα 66, 69.
Αντώνιος	μητροπολίτης Λαρίσης και «Καθολικός κριτής των Ρωμαίων» (ως δικαστής αναφέρεται μετά το 1359)	1340-1362	PLP 1098. LASKARIS, Deux chartes 281. ΒΕΗΣ, Γράμματα 18-19, 72, 94-95. MAGDALINO, History 308-15. ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αναδιοργάνωση θεσσαλικής εκκλησίας 220. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Οι Μελισσηνοί 23.
Γραμματικός	γαιοκτήμονας	1336	PLP 93374.
Ρογοζενός	γαιοκτήμονας	1336	PLP 24324.
Αλέξιος	καβαλλάριος	1340	PLP 607. ΒΕΗΣ, Γράμματα 64.
Αλέξιος Αλβανίτης	γαιοκτήμονας	1340	PLP 555. ΒΕΗΣ, Γράμματα 64.
Ανδρέας Ζακλιβάνης	γαιοκτήμονας	1340	ΒΕΗΣ, Γράμματα 64.
Βαρδάνης	γαιοκτήμονας/ άρχοντας	1340	PLP 2188. ΒΕΗΣ, Γράμματα 64.
Βοδεσάδες	οικογένεια γαιοκτημόνων άρχοντας (από τη Βοξίστα)	1340	PLP 2909. ΒΕΗΣ, Γράμματα 62-72.
Γεώργιος Κουρβούλειας	γαιοκτήμονας	1340	ΒΕΗΣ, Γράμματα 67.
Δημήτριος Βούτος	γαιοκτήμονας	1340	ΒΕΗΣ, Γράμματα 64.
Ιωάννης Αλβανίτης	γαιοκτήμονας (αδερφός του Αλέξιου)	1340	PLP 555. ΒΕΗΣ, Γράμματα 64.
Ιωάννης Βράκος	γαιοκτήμονας	1340	PLP 3147. ΒΕΗΣ, Γράμματα 67, 70.
Καλωτάς	άρχοντας (από τη Βοξίστα)	1340	ΒΕΗΣ, Γράμματα 67.
Κωνσταντίνος Βοδέσης	γαιοκτήμονας	1340	PLP 2911. ΒΕΗΣ, Γράμματα 69.
Κωνσταντίνος Καλοφίλης	βοηθός του απογραφέα Μίγιαρη	1340	PLP 10734. ΒΕΗΣ, Γράμματα 64.
Λέων Σπίγγης	γαιοκτήμονας/ άρχοντας	1340	ΒΕΗΣ, Γράμματα 64.

²⁵⁴ ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Συμβολή 127-128, 142. Η Julian Baker πρότεινε ως ημερομηνία απόκρυψης τη δεκαετία του 1270, περίοδο κατά την οποία τα Τρίκαλα, μετά την κατάληψή τους από τον Ιωάννη Παλαιολόγο, επανήλθαν υπό την εξουσία του δεσπότη Μιχαήλ Β΄ της Ηπείρου, και στη συνέχεια, του γιου του, σεβαστοκράτορα Ιωάννη Α΄ Δούκα (BAKER, Coin Circulation 295-296).

Μανουήλ Αλβανίτης	γαιοκτήμονας (γιος του Αλεξίου)	1340	PLP 555. ΒΕΗΣ, Γράμματα 64.
Μελέτιος	ιερέας, στην Πόρτα-Παναγιά	1340	PLP 17751. ΒΕΗΣ, Γράμματα 67, 70.
Μιχαήλ Αλβανίτης	γαιοκτήμονας (γιος του Αλεξίου)	1340	PLP 555. ΒΕΗΣ, Γράμματα 64.
Μιχαήλ Μακρογένης	γαιοκτήμονας/ άρχοντας	1340	ΒΕΗΣ, Γράμματα 64.
Νικηφόρος Νεόλος	άρχων Θεσσαλίας	1340	PLP 20100. ΒΕΗΣ, Γράμματα 64.
Νικόλαος	Χαρτουλάριος	1340	PLP 20422. ΒΕΗΣ, Γράμματα 64.
Μανουήλ	κεφαλή των Τρικάλων	1342-1359	SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 224. ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ ΙΙ, 311.
Αλυσύρης	πάροικος	1348	PLP 726. SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 156/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 506.
Παχεύς	γαιοκτήμονας στη Καλογεριανή (πλησίον των Τρικάλων)	1348	PLP 22170. SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 156/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 506.
Πέτρος Κουτζαλάς	μέγας στρατοπεδάρχης	1348	PLP 13618. SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 156/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 506. ΒΕΗΣ, Γράμματα 71.
Preljub	σέρβος διοικητής	1355-56	PLP 23720.
Βούλαβος	γαιοκτήμονας	1359	PLP 3090. SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 220.
Βρατέσης	γαιοκτήμονας	1359	PLP 3191. SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 220.
Γεώργιος Ανδρίτζας	δούκας Τρικάλων	1359	PLP 938. SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 224.
Γεώργιος Βαλσαμάς	ειδήμονα των πραγμάτων και τοποδείκτην εις άπαντα	1359	PLP 2094. SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 224.
Γλουμπαβάς	πάροικος	1359	PLP 4240. SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 218, 256.
Θεοτόκης	γαιοκτήμονας	1359	PLP 7560. SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 220.
Κοτεανίτζης	γαιοκτήμονας	1359	PLP 13326. SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 220.
Μιγαλάκης	γαιοκτήμονας	1359	PLP 19162. SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 222.
Πηγονίτης	γαιοκτήμονας	1359	PLP 23151. SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 222, 226.
Κησιανός	ιδιοκτήτης κατοικίας	1359-1366	PLP 11702. SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 220.
Μιχαήλ	ιερέας, σακελλάριος μητροπόλεως Λαρίσης	1365	PLP 19122.
Ασπιέτης	γαιοκτήμονας	1366	PLP 1569. SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 254.
Γεώργιος Θεοτόκης	γαιοκτήμονας	1366	PLP 7564. SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 256.
Δρακονταετής	γαιοκτήμονας	1366	PLP 5809. SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 254.
Θεοδόσιος	μέγας οικονόμος της μονής του Αγ. Νικολάου	1366	PLP 7155. SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 252.
Ιάκωβος	ηγούμενος της μονής του Αγ. Νικολάου	1366	SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 252.
Λουκιανή Κοτεανίτζαινα	μοναχή	1366	PLP 13325. SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 254.
Γεώργιος Πεрдίκης	μέγας σκευοφύλακας και δικαιοφύλακας επισκοπής Τρικάλων	1371	MM I 514.
Θεοδώρητος	ιερέας	1371	PLP 7346. MM I, 514.
Θωμάς	σύζυγος Συμεών Ούρεση Παλαιολόγου	1363-1372	ΠΑΠΑΧΡΥΣΑΝΘΟΥ, A propos 487.
Μωυσής	ιερέας	1371-1379	PLP 19953. MM I, 514.
Νείλος	μητροπολίτης Λαρίσης	1371-1388	PLP 20043. ΒΕΗΣ, Γράμματα 100. HEUZEY, Jugement 308, 314/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 27, 29. MM I 587-589. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι (1933), 341. LASKARIS, Deux chartes 281.
	τέκνα του Νομοφύλακα	1381/82	HEUZEY, Jugement 310/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 28.

Αρχοντίτζης Μαλιασσηνός	γαιοκτήμονας	1381/82	PLP 1458. HEUZÉY, Jugement 310/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 28.
γιος Νοταρόπουλου	γαιοκτήμονας	1381/82	HEUZÉY, Jugement 310/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 28.
Γυμνός	γαιοκτήμονας	1381/82	PLP 4664. HEUZÉY, Jugement 310/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 28.
Ζαχληβλάντης	γαιοκτήμονας	1381/82	PLP 6503. HEUZÉY, Jugement 310/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 28.
Ζερβός	γαιοκτήμονας	1381/82	PLP 6537. HEUZÉY, Jugement 310/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 28.
Θεόδωρος	επικέρνης	1381/82	HEUZÉY, Jugement 316/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 29.
Ιωάσαφ/ Ιωάννης Ούρεσις Δούκας Παλαιολόγος	μοναχός (γιος του Συμεών Ούρεση Παλαιολόγου, ο οποίος εκάρη μοναχός με το όνομα Ιωάσαφ)	1381/82, 1385/86	HEUZÉY, Jugement 308, 316/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 27, 29. ΒΕΗΣ, Χειρόγραφα Μετεώρων Α' 219 (κώδ. 195), 568 (κώδ. 555). NICOL, Despotate of Epiros 152.
Μακάριος	ηγούμενος της μονής Πόρτα-Παναγιάς	1381/82	PLP 16178. HEUZÉY, Jugement 314/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 29.
Μαρία	σύζυγος Αλεξίου Αγγέλου Φιλανθρωπινού	1381/82	HEUZÉY, Jugement 306/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 27.
Νείλος	μητροπολίτης Λαρίσης	1381/82	PLP 20043. HEUZÉY, Jugement 308, 316/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 27, 29. ΒΕΗΣ Γράμματα 39. ΜΜ Ι, 587-589.
Νικόλαος	γραμματικός	1381/82	HEUZÉY, Jugement 316/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 29.
Νοταρόπουλος	δικαιοφύλακας επισκοπής Τρικάλων	1381/82	PLP 20735. HEUZÉY, Jugement 310/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 28.
Πέτρος	επικέρνης	1381/82	HEUZÉY, Jugement 316/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 29.
Αλέξιος Άγγελος Φιλανθρωπινός	ηγεμόνας Θεσσαλίας	1373-1389	PLP 29750. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Στιγίλλιο 107. HEUZÉY, Jugement 306/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 27. ΒΕΗΣ Γράμματα 27, 99.
Θεοδούλη Κοτεανίτζαινα	μοναχή	1381-1393	PLP 13324. HEUZÉY, Jugement 310/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 28. ΒΕΗΣ, Γράμματα 98.
Θωμάς Ξηρός	ιερέας-χαρτοφύλακας επισκοπής	1385-86	PLP 20919. ΒΕΗΣ, Χειρόγραφα Μετεώρων Α' 219 (κώδ. 195), 568-569 (κώδ. 555).
Μανουήλ	γραφέας, δικαιοφύλακας και πρωτονοτάριος μητρόπολης Λαρίσης	1392/3	ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Γράμματα, 286.
Αβαρογός Γεωργιάς	γαιοκτήμονας	1393	PLP 18.
Άγγελος Τζυμισχής	γαιοκτήμονας	1393	PLP 27959. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Στιγίλλιο 107.
Ιβάνης	γαιοκτήμονας	1393	ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Στιγίλλιο 107.
Μεληδόνης	γαιοκτήμονας	1393	PLP 17758. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Στιγίλλιο 107.
Μιγαρίνη	μοναχή	1393	PLP 19839. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Στιγίλλιο 107.
Συμεών	μητροπολίτης Λαρίσης	1393	ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι (1933), 341.
Ιωάσαφ Α'	μητροπολίτης Λαρίσης	1383/4, 1386/7, 1388/89, 1392/3-1401/2	PLP 8914. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Γράμματα 286. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι (1933), 341. ΒΕΗΣ, Γράμματα ΙΙ 35. ΒΕΗΣ, Χειρόγραφα Μετεώρων Α' 4-5 (κώδ. 2), 24 (κώδ. 21), 75 (κώδ. 51), 456 (450).
Μιχαήλ Καβαρής	δικαιοφύλακας και πρωτονοτάριος μητρόπολης Λαρίσης	1392/3-1401	PLP 10059. ΒΕΗΣ, Γράμματα 41, 45, 47. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Γράμματα 284.
Ιγνάτιος	ιερομόναχος, έξαρχος Θεσσαλονίκης, Θεσσαλίας, Βέροιας, Λαρίσης και Δευτέρας Θεσσαλίας	1401	PLP 8012. ΜΜ ΙΙ 524.
Νεόφυτος Α'	μητροπολίτης Λαρίσης	1486	ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι (1933), 341.
Διονύσιος Α'	μητροπολίτης Λαρίσης	1487-1490	ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι (1933), 341.

Πέρα από τα αξιώματα του μητροπολίτη Λαρίσης, του επισκόπου,²⁵⁵ του δούκα/κεφαλής, του άρχοντος και του καίσαρος,²⁵⁶ απαντούν οι ακόλουθες αναφορές: γραμματικός, γραφέας (της μητρόπολης Λαρίσης),²⁵⁷ δικαιοφύλακας (της μητρόπολης Λαρίσης και της επισκοπής Τρικάλων),²⁵⁸ επικέρνης (οινοχόος), ηγούμενος (της μονής του Αγ. Νικολάου),²⁵⁹ ιερέας και σακελλάριος,²⁶⁰

²⁵⁵ DARROUZÈS, Officia 157, 300. ODB 291-292: Πρόκειται για τον ανώτατο βαθμό της εκκλησιαστικής ιεραρχίας, με πνευματικές, διοικητικές και δικαστικές αρμοδιότητες. Η περιφέρεια της δικαιοδοσίας του αποκαλούνταν επισκοπή και υπαγόταν σε μια ευρύτερη περιφέρεια, τη μητρόπολη. Της χειροτονίας του προηγούνταν η εκλογή του, η οποία γινόταν από το σύνολο των επισκόπων της επαρχίας, συνερχομένων σε σύνοδο. Σε κάθε επισκοπή, ορίστηκε ως άμεσος βοηθός του επισκόπου για τη διαχείριση της εκκλησιαστικής περιουσίας ο οικονόμος. Το επισκοπικό αξίωμα αναφέρεται στα Τακτικά Uspenskij, Benešević, Escorial, στο κλητορολόγιο του Φιλοθέου (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 51, 145, 161, 163, 235, 249, 269). Οι Notitiae Episcopatum επιβεβαιώνουν τη δεσπόζουσα σημασία των επισκόπων από τον 7^ο μέχρι και τις αρχές του 17^{ου} αιώνα (DARROUZÈS, Notitiae). Τον 15^ο αιώνα, μνημονεύεται στη λίστα αξιωμάτων του Ψευδοκωδικού (VERPEAUX, Traité des offices 281).

²⁵⁶ MAKSIMOVIC, Administration 27, 29, 136. BURY, Administrative System 36. GUILLAND, Institutions II 25-43. ODB 363. Μέχρι τον 11^ο αιώνα, ο τίτλος απονέμονταν μόνο στους διαδόχους του αυτοκράτορα (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 47, 97, 135, 243, 263. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, De Cerimoniis I 395, 411, 412, 423, 424, 425, 429, 430, 431, 432, 434, 443, 444, 445, 450, 457, 500, 522, 581, 627, 628, 630, 643, 648, 711, 726), αλλά αργότερα επεκτάθηκε και σε μέλη της αριστοκρατίας (ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ I 45, 46, 86, 161, 173, 181, 182, 189. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ I 5, 7, 9, 125, 127, 137, 151, 153, 191, 193, 195, 197, 199, 201, 203, 205, 207, 209, 215, 233, 249, 293, II 525, III 15, 81, 255, IV 553, 555, 557, 565, 571, 573, 575, 577, 605, 617, 619, 621, 635, 665, 697. ΓΡΗΓΟΡΑΣ I 72, 79, 80, 83, 84, 85, 89, 90, 91, 92, 123, 178, 189, 220, 222, 223, 226, 227, 238, 293, 311, 374, 380, 381, 456, 486, 494, II 606, 632, 738. MM IV 390). Σύμφωνα με τον Ψευδοκωδινό, ο τίτλος του καίσαρος τοποθετείται μεταξύ του σεβαστοκράτορος και του μέγα δομέστικου (VERPEAUX, Traité des offices 131, 133-136). Αναφέρεται από τον Αρμενόπουλο (VERPEAUX, Traité des offices 300), τον Βλαστάρη (VERPEAUX, Traité des offices 319) και σε ανώνυμες λίστες αξιωμάτων του 14^{ου} και 15^{ου} αιώνα (VERPEAUX, Traité des offices 305, 307, 309, 333, 344, 347).

²⁵⁷ MAKSIMOVIC, Administration 29, 170, 177-178, 202, 223. ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΟΥ, Εκκλησιαστικά Αξιώματα 143-145. ODB 866: Σε αθωνικά έγγραφα του 11^{ου}-12^{ου} αιώνα, ο όρος αντιστοιχεί σε απλό γραφέα, αλλά τον 15^ο αιώνα μάλλον σχετίζεται με το γραμματέα των μονών (ACTES DE LAVRA III 19-20). Σώζεται πληθώρα σφραγίδων γραφέων ή γραμματικών, του 11^{ου}-12^{ου} αιώνα (LAURENT, Corpus II 663-667). Οι Dölger και Καραγιαννόπουλος πρότειναν ότι, επί Κομνηνών, ο όρος γραμματικός αντικατέστησε αυτόν του ασηκρήτη (DÖLGER, KARAYANNOPOULOS, Urkundenlehre 64). Ο Ψευδοκωδινός συσχετίζει τον όρο γραμματικός με το επάγγελμα του συμβολαιογράφου (CODINUS, De Officiis 3. VERPEAUX, Traité des offices 185).

²⁵⁸ DARROUZÈS, Officia 109-111. ODB 624: Το αξίωμα του δικαιοφύλακα απαντά στην επαρχία και την Κωνσταντινούπολη από τα μέσα του 11^{ου} και τον 12^ο αιώνα [ΜΑΝΑΣΣΗΣ 146 (στ. 3398)]. Επί Μιχαήλ Η' και Εξής, απαντά αποκλειστικά ως αξίωμα εκκλησιαστικού δικαστή, το οποίο προϋποθέτει την γνώση του αστικού και κανονικού δικαίου (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 22. MM V, 246-248). Επίσης είναι υπεύθυνος για τη φύλαξη των εγγράφων της μητρόπολης. Τους 13^ο και 14^ο αι., αναφέρεται από τους Παχυμέρη (ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ I 3, 23, II 509), Φιλή (ΦΙΛΗΣ II 412) Καντακουζηνό (ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ I 215, 226, 229), τη λίστα αξιωμάτων του Αρμενόπουλου, (VERPEAUX, Traité des offices 301, 308), τη λίστα εκκλησιαστικών αξιωμάτων του Ματθαίου Βλαστάρη (VERPEAUX, Traité des offices 322), και σε ανώνυμη λίστα του 14^{ου} αιώνα (VERPEAUX, Traité des offices 338).

²⁵⁹ GUILLAND, Institutions I 145, II 224. ODB 907-908: Πρόκειται για τον επικεφαλής της μονής, με διοικητικές, οικονομικές και πνευματικές αρμοδιότητες. Συνήθως η εκλογή γινόταν εκ τριών υποψηφίων, προερχόμενων από την ίδια μονή, ύστερα από σχετική υπόδειξη στη διαθήκη του εκλιπόντος ηγουμένου. Η εκλογή είχε ισόβιο χαρακτήρα και γινόταν σύμφωνα με τον εσωτερικό κανονισμό κάθε μονής. Κατόπιν, έπρεπε να επικυρωθεί από τον τοπικό επίσκοπο, στις σταυροπηγιακές μονές, από τον πατριάρχη, και στις βασιλικές, από τον αυτοκράτορα. Όσον αφορά στο αξίωμα της ηγουμένης, τα τυπικά των μονών Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης (P.G. τ. 127, στ. 991-1128), Λιβός (DELEHAYE, Typica 106-136), Αγίων Αναργύρων (DELEHAYE, Typica 136-140), Χριστού

(μητροπολίτης και) «καθολικός κριτής των Ρωμαίων»,²⁶¹ μέγας οικονόμος (της μονής του Αγ. Νικολάου),²⁶² μέγας σκευοφύλακας²⁶³ και δικαιοφύλακας (της επισκοπής

Φιλανθρώπου (MEYER, Τυπικά 45-58) και Θεοτόκου Βεβαίας Ελπίδος (DELEHAYE, Τυπικά 18-105) παρέχουν πληροφορίες από την κοινή και την παλαιολόγια περίοδο. Το αξίωμα μνημονεύεται στο τακτικό του Uspenskij, στο κλητορολόγιο του Φιλοθέου (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 61, 149, 175, 177, 179, 193, 207), και στη λίστα του Ψευδοκωδικού (VERPEAUX, Traité des offices 238, 239. CODINUS, De Officiis 105).

²⁶⁰ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 312. DARROUZÈS, Officia 310-314. BURY, Administrative System 85. ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΟΥ, Εκκλησιαστικά Αξιώματα 515-521. ODB 1828-1829: Πρόκειται για υψηλόβαθμο αξιωματούχο με δημοσιονομικά καθήκοντα, ως επικεφαλής του σακελλίου (του κρατικού ταμείου). Οι αναφορές απαντούν τον 10^ο (ΣΟΥΔΑ IV 313. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, De Cerimoniis I 448, 460, 471, 503, 509, 525, 572, 573, 606, 674, 698, 713, 715, 728, 731, 784), τον 11^ο (ΑΤΤΑΛΕΙΑΤΗΣ 278) και τον 13^ο αιώνα (ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ IV 719). Ο πατριαρχικός σακελλάριος αναφέρεται στη Χρονογραφία του Θεοφάνους (ΘΕΟΦΑΝΗΣ 293, 337, 338, 367, 369, 455, 464, 477, 484) και αργότερα, τον 10^ο αιώνα, στο τακτικό του Βενεζενιό (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 251). Κέρδισε σε σημασία από τα τέλη του 11^{ου} αιώνα, ιδιαίτερα μετά τις μεταρρυθμίσεις του πατριάρχη Νικολάου Γ' Γραμματικού και του αυτοκράτορα Αλέξιου Α' (ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ 405). Ο Θεόδωρος Βαλσαμών μαρτυρεί ότι ο ρόλος του σχετιζόταν με την εποπτεία των κατά τόπους μονών, ιδιαίτερα με την καταχώρηση και την εφαρμογή των πατριαρχικών πράξεων [ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΒΑΛΣΑΜΩΝ 534: τῶν κατὰ πόλιν καὶ τῶν περατικῶν μοναστηρίων τὴν μέριμναν, (τρισκαίδεκατος γὰρ ρεγεῶν τῆς βασιλευούσης τῶν πόλεων, ἢ περαία ταύτης ἐστίν), ὁ μέγας σακελλάριος]. Η ίδια πηγή τον αποκαλεί διοικητή των μοναστηριών (ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΒΑΛΣΑΜΩΝ 534: λέγεται γοῦν σακελλάριος, ὁ τῶν μοναστηρίων διοικητής). Αναφέρεται σε ανώνυμες λίστες εκκλησιαστικών αξιωμάτων του 12^{ου}-13^{ου} αιώνα (DARROUZÈS, Officia 530, 538, 548, 564), από τον Ψευδοκωδινό, τον 14^ο αιώνα (CODINUS, De Officiis 3. VERPEAUX, Traité des offices 223), και τον Βλαστάρη (VERPEAUX, Traité des offices 318).

²⁶¹ LEMERLE, Juge Général 292-316. MAKSIMOVIC, Administration 128, 140, 141, 179, 185, 194, 230, 231, 237, 243, 246, 247. DARROUZÈS, Officia 137, 138, 142, 166-167. GUILLAND, Institutions I 574. ODB 1158: Επί Ανδρόνικου Β', αναδιοργανώθηκαν τα δικαστήρια της Βασιλεύουσας, με την ίδρυση ενός δωδεκαμελούς ανώτατου δικαστηρίου από κληρικούς και λαϊκούς της συγκλητικής τάξεως. Λίγο αργότερα, το 1329, ο Ανδρόνικος Γ' δημιούργησε ένα νέο ανώτατο δικαστικό όργανο, που το αποτελούσαν οι τέσσερις «καθολικοί κριταὶ τῶν Ῥωμαίων». Ο θεσμός επέζησε μέχρι τα μέσα του 15^{ου} αι., με αρμοδιότητες που επεκτεινόταν σε όλες τις αστικές και ποινικές υποθέσεις (μόνο τα θέματα εκκλησιαστικού δικαίου δεν υπάγονταν στην αρμοδιότητά τους) των κατοίκων της αυτοκρατορίας, συμπεριλαμβανομένων των ανώτατων αξιωματούχων και των μελών της αυτοκρατορικής οικογένειας. Μέχρι το 1334 λειτουργούσαν συλλογικά ως πολυμελές δικαστήριο, αλλά μετά το 1341, οι «καθολικοί κριταὶ τῶν Ῥωμαίων» άρχισαν να εγκαθίστανται σε διάφορες επαρχιακές πόλεις και να εκδικάζουν τις τοπικές υποθέσεις. Οι πλουσιότερες συλλογές αποφάσεων των «καθολικῶν κριτῶν τῶν Ῥωμαίων» σώζονται στις μονές του Αγ. Όρους και στα αρχεία του πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης (ACTES D' ESPHIGMÉNOU αρ. 19. ACTES DE KUTLUMUS αρ. 19. MM IV 178-182).

²⁶² DARROUZÈS, Officia 303-309. LAURENT, Corpus V 49-59. ODB 1517: Επί Ιουστινιανού Α', στην Αγ. Σοφία υπήρχε το σώμα των εννέα οικονόμων, ο καθένας επικεφαλής μιας ομάδας χαρτουλαρίων. Αργότερα, στον τίτλο προστέθηκε το επίθετο Μέγας (ΘΕΟΦΑΝΗΣ 242). Υπεύθυνος διαχείρισης των περιουσιακών στοιχείων και εισοδημάτων των θρησκευτικών ιδρυμάτων [ΘΕΟΦΑΝΗΣ 112, 128, 140, 155, 242, 342, 460, 482, 484. ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΤΟΥΔΙΤΗΣ I 56, 63, 69, 72, 75, 82, 83, 84, 85, 89, 90, 91, 121, 131, 132, 133, 134, 135, 136, II 247, 248, 252, 276, 302, 338, 355, 366, 434, 482, 548, 549, 551, 560, 622, 624, 666, 728, 764, 765, 780 (επιστ. 21, 23, 25, 26, 28, 30, 31, 32, 41, 48, 130, 131, 135, 155, 179, 216, 225, 232, 295, 342, 394, 395, 404, 441, 447, 465, 494, 513, 523). ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΟΝΑΧΟΣ 757, 1013, 1080, 1108, 1233. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΥΣΤΙΚΟΣ επιστ. 36, 86, 174. ΣΥΜΕΩΝ ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ 130-131, 139, 220, 263, 284-285]. Αναφέρεται στα τακτικά του 9^{ου} και 10^{ου} αιώνα (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 53, 59, 139, 145, 151, 249, 251, 269, 271), ενώ, μεταξύ των πατριαρχικών αξιωμάτων, κατείχε την υψηλότερη θέση (DARROUZÈS, Officia 17. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, De Cerimoniis I 731, 734. ΑΤΤΑΛΕΙΑΤΗΣ 60. ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ 181, 375). Στο πλαίσιο της μοναστικής διοίκησης, το αξίωμα ήταν το σημαντικότερο, ύστερα από εκείνο του ηγούμενου, και ήταν υπεύθυνος για τη διαχείριση των περιουσιακών στοιχείων

Τρικάλων), μέγας στρατοπεδάρχης,²⁶⁴ νομικός,²⁶⁵ πρωτονοτάριος (της μητρόπολης Λαρίσης),²⁶⁶ χαρτουλάριος,²⁶⁷ και χαρτοφύλακας (της επισκοπής Τρικάλων).

των μονών (DARROUZÈS, Officia 309). Ο Θεόδωρος Βαλσαμών λέει ότι *ἔχειν ἄν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων τὴν πρόνοιαν, ὁ μέγας οἰκονόμος* (ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΒΑΛΣΑΜΩΝ 534). Συνήθως απονεμόταν από τον οικείο επίσκοπο σε ἑγγαμο ιερέα (ΣΠΑΝΟΣ, Προσωπογραφία 56). Αναφέρεται σε ανώνυμες λίστες εκκλησιαστικών αξιωμάτων του 12^{ου}-14^{ου} αιώνα (DARROUZÈS, Officia 529-531, 538, 563-564), από τον Ψευδοκωδινό (CODINUS, De Officiis 2. VERPEAUX, Traité des offices 223) και τον Βλαστάρη (VERPEAUX, Traité des offices 318).

²⁶³ DARROUZÈS, Officia 314-318. GUILLAND, Institutions II 110. ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΟΥ, Εκκλησιαστικά Αξιώματα 531-547. ODB 1909-1910: Κληρικός, υπεύθυνος φύλαξης της κινητής περιουσίας (ιερών αντικειμένων) μιας επισκοπής ή μιας μονής (ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΟΝΑΧΟΣ 772, 773, 809, 841, 1236. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΥΣΤΙΚΟΣ επιστ 27, 37. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, De Cerimoniis I 538, 540, 549, 550, 551, 552, 764, 772, 801, 806. Ο μέγας σκευοφύλακας της Αγ. Σοφίας είχε ισότιμη θέση με εκείνη του οικονόμου, μέχρι τα τέλη του 11^{ου} αιώνα, οπότε στη θέση του ανήλθε το αξίωμα του σακελλαρίου [ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 251 (Τακτικό Benešević)]. Οι αναφορές συνεχίζουν τον 11-12^ο (ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ 408. ΖΩΝΑΡΑΣ III 666), τον 13^ο (ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ I 45, II 515, IV 719), τον 14^ο (ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ III 270), και τον 15^ο αιώνα (ΔΟΥΚΑΣ 367). Ο Θεόδωρος Βαλσαμών αποκαλύπτει ότι *τῶν ἱερῶν κειμηλίων τὴν ἐπιμέλειαν, ὁ μέγας σκευοφύλαξ* (ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΒΑΛΣΑΜΩΝ 534). Αναφέρεται σε ανώνυμες λίστες εκκλησιαστικών αξιωμάτων του 12^{ου}-14^{ου} αιώνα (DARROUZÈS, Officia 529, 538, 563-564), από τον Ψευδοκωδινό (CODINUS, De Officiis 2) και από τον Βλαστάρη (VERPEAUX, Traité des offices 318).

²⁶⁴ GUILLAND, Institutions I 502-513. ODB 1967: Πρόκειται για στρατιωτικό διοικητή. Τον 5^ο -9^ο αιώνα, ισοδυναμεί με το αξίωμα του στρατηγού (ΜΑΛΛΑΛΑΣ 71). Αναφέρεται από τον 8^ο (ΘΕΟΦΑΝΗΣ 8, 51, 344) τον 9^ο αι., (ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΟΝΑΧΟΣ 380, 795), και στο τακτικό του Escorial, τον 10^ο αιώνα, γίνεται λόγος για τους στρατοπεδάρχες της Ανατολής και της Δύσης (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 263, 334-335). Οι αναφορές συνεχίζουν τον 10^ο (ΛΕΩΝ ΔΙΑΚΟΝΟΣ 81, 82, 107, 169), τον 11^ο -12^ο (ΚΟΜΝΗΝΗ 13, 14, 15, 16, 17, 73, 263, 363, 364. ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ 272, 273, 300, 308, 315, 317, 483. ΖΩΝΑΡΑΣ III 125, 509, 510, 541, 542, 543), τον 13^ο (ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ I 155, II 527, 645, III 81, 257, 295, IV 455. ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ I 124), και τον 14^ο αι. (ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ I 91, 100, 135, 146, 147, 187, 268, 334, 349, 457, 525, II 120, 218, 325, 336, 476, 535, 552, 592, 597, III 30. ΓΡΗΓΟΡΑΣ I 255) Για το αξίωμα κάνουν λόγο ανώνυμες λίστες εκκλησιαστικών αξιωμάτων, του 12^{ου}-13^{ου} αι., ο Ψευδοκωδινός, ο οποίος τοποθετεί τον μέγα στρατοπεδάρχη μεταξύ του πρωτοστράτηγου και του μέγα πριμμικηρίου, θεωρώντας τον υπεύθυνο ανεφοδιασμού του στρατεύματος (VERPEAUX, Traité des offices 132, 137, 154, 174) και ο Αρμενόπουλος (VERPEAUX, Traité des offices 300, 302), ο Βλαστάρης (VERPEAUX, Traité des offices 320) και ανώνυμες λίστες αξιωμάτων του 14^{ου} και 15^{ου} αιώνα (VERPEAUX, Traité des offices 305, 307, 309, 334, 344, 347).

²⁶⁵ MAKSIMOVIĆ, Administration 179. ODB 1490. Πρόκειται για γραφέα ή γραμματέα. Στο κλητορολόγιο του Φιλοθέου αναφέρεται ως υφιστάμενος του επάρχου της πόλης (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 113, 321). Στο επαρχικό βιβλίο ήταν καθηγητής δικαίου, εκλεγμένος από τους ταβουλλάρους. Από πατριαρχικά έγγραφα του 11^{ου}-14^{ου} αιώνα, προκύπτει ότι προετοίμαζε έγγραφα, ιδιαίτερα πωλητήριες πράξεις: *γράφων τὰ προικοσύμφωνα καὶ τὰς πράσεις* (DARROUZÈS, Officia 538). Γνωρίζουμε την περίπτωση ενός ιερέα της μητρόπολης Σμύρνης, με τον τίτλο νομικός και πρωτοπαπᾶς (MM IV: *ἱερεύς, κληρικός ἢς ἀγιοτάτης μητροπόλεως Σμύρνης, διδάσκαλος τῶν Ἐναγγελίων, νομικός καὶ πρωτοπαπᾶς τῆς ἐνορίας*), για την οποία ο Darrouzès θεωρεί ότι πρόκειται για ένα τίτλο δευτερεύουσας σημασίας που αποδιδόταν σε διδασκάλους και ιεροκήρυκες (DARROUZÈS, Officia 120). Αναφέρεται από τον Ψευδοκωδινό (CODINUS, De Officiis 4).

²⁶⁶ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ρόλος 165, 167. DARROUZÈS, Officia 175. MAKSIMOVIĆ, Administration 178. ODB 1746: Οι αναφορές του αξιώματος ξεκινούν τον 7^ο-8^ο αιώνα [ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΤΟΥΔΙΤΗΣ II 738 (επιστ. 500)]. Ο Laurent διακρίνει δύο κατηγορίες, τους πρωτονοτάριους του αυτοκράτορα και τους πρωτονοτάριους των σεκρέτων (LAURENT, Corpus II 77). Οι πρωτονοτάριοι των θεμάτων ήταν υφιστάμενοι του ταμείου της σακέλλης (το σακέλλιον ήταν το κατεξοχήν κρατικό ταμείο, που ελεγχόταν αρχικά από το σακελλάριο, και από τον 9^ο αιώνα, εμφανίζεται ως ανεξάρτητη υπηρεσία) [ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 121, 155, 159 (κλητορολόγιο Φιλοθέου)]. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΟΝΑΧΟΣ 1129]. Οι αναφορές συνεχίζουν το 10^ο (ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, De Cerimoniis I 451, 461, 464, 466, 476, 477, 479, 482, 486, 487, 489, 491, 546, 569, 609, 613, 658, 659, 694, 718, 719, 720,

Η παράθεση των αναφερόμενων προσώπων και των ιδιοτήτων τους, αποκαλύπτει όψεις των λειτουργιών που απαντούν στον χώρο των Τρικάλων, κυρίως τον 14^ο αιώνα. Καταρχάς, πρέπει να διευκρινιστεί ότι ο Αλέξιος Αλβανίτης, ο αδερφός του Ιωάννης και οι γιοί του, Μανουήλ και Μιχαήλ, κατοικούσαν στον οικισμό Κλινοβίστα (σημ. Κλεινό, 57 χλμ Βορειοδυτικά των Τρικάλων),²⁶⁸ ενώ για τους Ανδρέα Ζακλιβάνη, Βαρδάνη, Δημήτριο Βούτο, Μιχαήλ Μακρογένη, Λέοντα Σπίγγη και Νικηφόρο Νεόλο, δεν διευκρινίζεται η ακριβής διαμονή τους, αλλά μάλλον τοποθετούνται στην ευρύτερη περιοχή, αν αναλογιστούμε ότι αναφέρονται στα πλαίσια της διαμάχης της οικογένειας των Βοδεσάδων με τη μονή Καλογεριανής, η οποία τοποθετείται 55 χλμ ΒΔ των Τρικάλων.²⁶⁹ Στο ίδιο έγγραφο, αναφέρονται οι άρχοντες Γεώργιος Κουρβούλειας και Καλωτάς, από τη Βοξίστα, έναν απροσδιόριστο οικισμό στην περιοχή των Τρικάλων.²⁷⁰ Ένας σημαντικός αριθμός αναφορών σχετίζεται με την τοπική επισκοπή και τη μητρόπολη, μετά τη μεταφορά

735, 736, 737, 760, 788), τον 11^ο-12^ο (ΖΩΝΑΡΑΣ III 398, 506. ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ 54, 270, 335) και το 13^ο αιώνα (ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ III 35). Τον 14^ο και 15^ο αιώνα ήταν επιφορτισμένοι με τη διεκπεραίωση συμβολαιογραφικών πράξεων. Μνεία πατριαρχικών πρωτονοταρίων γίνεται στο κλητορολόγιο του Φιλοθέου (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 193), ενώ στο τακτικό του Benešević, τοποθετούνται μετά τους οικονόμο, σκευοφύλακα, σακελλάριο και χαρτοφύλακα (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 251). Τα καθήκοντα του είναι η σύνταξη εγγράφων, η επιθεώρηση των νομικών υποθέσεων και κάποια τελετουργικά, όπως η ανάγνωση του ευαγγελίου την Κυριακή των ~~Ψαλμών~~ Αναφέρεται σε ανώνυμες λίστες εκκλησιαστικών και κοσμικών αξιωμάτων του 12^{ου}-15^{ου} αιώνα (DARROUZÈS, Officia 529, 538, 549/ VERPEAUX, Traité des offices 305, 307, 309, 336, 345, 348), από τον Ψευδοκωδινό (CODINUS, De Officiis 2-3. VERPEAUX, Traité des offices 139, 164, 185, 216), τον Αρμενόπουλο (VERPEAUX, Traité des offices 301) και τον Βλαστάρη (VERPEAUX, Traité des offices 318, 322).

²⁶⁷ DARROUZÈS, Officia 20. BURY, Administrative System 83. ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΟΥ, Εκκλησιαστικά Αξιώματα 615-627. ODB 416: Δημόσιος λειτουργός με δημοσιονομικές αρμοδιότητες, υπεύθυνος αφενός για τη διαχείριση ή οικονομική εποπτεία ιδρυμάτων, και αφετέρου για τη διαχείριση αρχαιακού υλικού, τόσο στην κεντρική όσο και στην επαρχιακή διοίκηση (χαρτουλάριος βεσπιαρίου, κανικλείου, σακέλλης, γενικού, δρόμου, ευαγών οίκων, θεμάτων, οικιστικός, σεκρέτων, στρατιωτικών, ταγμάτων, νομέρων: GUILLAND, Titres XVIII 405-426). Αναφέρεται από τον 8^ο μέχρι και τον 12^ο αιώνα [ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΤΟΥΔΙΤΗΣ I 89, II 660, 669 (επιστ. 32, 462, 467). ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, De Cerimoniis I 390, 404, 405, 418, 459, 461, 462, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 482, 486, 493, 524, 525, 575, 608, 641, 662, 663, 694, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 729, 731, 735, 736, 737, 738, 742, 745, 746, 747, 750, 752, 753, 758, 759, 763, 769, 772, 774, 785, 786, 787, 788, 789, 799, 803, 807. ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ 48, 101, 274, 318, 423. ΖΩΝΑΡΑΣ III 254]. Από το 13^ο αιώνα, προστέθηκε το επίθετο μέγας (ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ I 43, II 597. ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ I 58, 66, 79. ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ II 192). Στο κλητορολόγιο του Φιλοθέου γίνεται λόγος για τον χαρτουλάριο του σκευοφυλακείου της Μεγάλης Εκκλησίας (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 209). Αναφέρεται σε ανώνυμες λίστες κοσμικών και εκκλησιαστικών αξιωμάτων του 13^{ου}-15^{ου} αιώνα (DARROUZÈS, Officia 539, 552, 561-562, 569. VERPEAUX, Traité des offices 305, 307, 309, 335, 344, 347), από τον Ψευδοκωδινό (CODINUS, De Officiis 4. VERPEAUX, Traité des offices 138, 154, 159, 160, 168, 174), τον Αρμενόπουλο (VERPEAUX, Traité des offices 300) και τον Βλαστάρη (VERPEAUX, Traité des offices 321).

²⁶⁸ KODER-HILD, Thessalia 282. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 122.

²⁶⁹ KODER-HILD, Thessalia 180. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 27.

²⁷⁰ KODER-HILD, Thessalia 282. KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 35-36. ΒΕΗΣ, Γράμματα 72. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χρυσόβουλο 25. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 106. SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 162-167, 216-229, 250-257. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 621-622.

της από τη Λάρισα στα Τρίκαλα, τις πρώτες δεκαετίες του 14^{ου} αιώνα, και τις τοπικές μονές της Πόρτα-Παναγιάς και του Αγ. Νικολάου. Οι σχετικές αναφορές αποκαλύπτουν ένα μέρος της διοικητικής διάρθρωσης, τόσο της μητρόπολης και της επισκοπής όσο και των τοπικών μονών, αφού, πέρα από τα αξιώματα του επισκόπου, του μητροπολίτη και του ηγούμενου, γίνεται λόγος για ιερέα, μέγα σκευοφύλακα και δικαιοφύλακα (της επισκοπής Τρικάλων), δικαιοφύλακα και πρωτονοτάριο (της μητρόπολης), ιερέα και σακελλάριο, γραφέα, δικαιοφύλακα και πρωτονοτάριο (της μητρόπολης), χαρτοφύλακα (της μητρόπολης) χαρτοφύλακα και μέγα οικονόμο (της μονής του Αγ. Νικολάου). Το γεγονός αυτό αποτυπώνει τη σημασία της εκκλησιαστικής διοίκησης στον τοπικό κοινωνικό σχηματισμό, ιδιαίτερα στα πλαίσια, αφενός της διαχείρισης των περιουσιακών στοιχείων της μητροπόλεως, όπως αποκαλύπτει η παρουσία του πατριαρχικού εξάρχου, του χαρτοφύλακα, του πρωτονοταρίου και του σακελλάριου, και αφετέρου της απονομής δικαιοσύνης, με τις περιπτώσεις του δικαιοφύλακα και του χαρτοφύλακα, τουλάχιστον από τα τέλη του 12^{ου} αιώνα, όπως μαρτυρεί ο Θεόδωρος Βαλσαμών. Οι περιπτώσεις του Γεωργίου Περδίκη, το 1371, και του Νοταρόπουλου, το 1381/82, προκαλούν ενδιαφέρον όσον αφορά στην εξέλιξη της διοικητικής διάρθρωσης, σε διάστημα μόλις μιας δεκαετίας, μεταξύ 1371 και 1381/82. Προκύπτει ότι ο Γεώργιος Περδίκης, το 1371, είχε διευρυμένες αρμοδιότητες ως μέγας σκευοφύλακας και δικαιοφύλακας της τοπικής επισκοπής, ενώ ο Νοταρόπουλος, το 1381/82, είχε στερηθεί ένα σημαντικό μέρος των αρμοδιοτήτων του προκατόχου του, αφού εμφανίζεται μόνο ως δικαιοφύλακας της επισκοπής. Το γεγονός αυτό αποτυπώνει πιθανές μεταβολές στο διοικητικό μηχανισμό της επισκοπής και μια απόπειρα επιμερισμού των αρμοδιοτήτων, είτε ως απότοκο της προσπάθειας για αποτελεσματικότερη διοίκηση, είτε ως αμυντικό χειρισμό, λόγω πιθανών ατασθαλιών, αν λάβουμε υπόψη τις αρμοδιότητες του Γεωργίου Περδίκη, οι οποίες είχαν να κάνουν αφενός με τη φύλαξη των ιερών αντικειμένων και αφετέρου με το αξίωμα του εκκλησιαστικού δικαστή, θέτοντας το ζήτημα του ασυμβίβαστου των δύο αξιωμάτων σε ένα πρόσωπο.

Πέρα από τις όποιες εξελίξεις, η παράθεση των εκκλησιαστικών αξιωμάτων υποδεικνύει ότι έχουμε να κάνουμε με μια καλά διαρθρωμένη εκκλησιαστική περιφέρεια, με μια γραφειοκρατεία διορισμένων αξιωματούχων, είτε στη κορυφή είτε στη βάση του διοικητικού μηχανισμού. Προς αυτή την κατεύθυνση φαίνεται να λειτούργησε και η μεταφορά της έδρας της μητρόπολης από τη Λάρισα στα Τρίκαλα, στις αρχές του 14^{ου} αιώνα, λειτουργώντας υπέρ του συγκεντρωτικού χαρακτήρα της

εκκλησιαστικής διοίκησης, λόγω της παρουσίας του μητροπολίτη Λαρίσης στην πόλη των Τρικάλων. Εξάλλου, η ενίσχυση των αρμοδιοτήτων του αποτυπώνεται στο πατριαρχικό έγγραφο του 1371, με το οποίο επιβεβαιώνεται η δικαιοδοσία της μητρόπολης Λαρίσης επί ενός αριθμού επισκοπών του θεσσαλικού χώρου και της Μαγνησίας.²⁷¹

Η ενίσχυση της πόλης των Τρικάλων φαίνεται και από το γεγονός ότι αποτέλεσε διοικητική έδρα της ευρύτερης περιοχής, όπως προκύπτει από τα αξιώματα του δούκα/ κεφαλής και του άρχοντος. Είδαμε ότι το 1348, μετά τη σερβική κατάκτηση της Θεσσαλίας, ο στρατηγός Preljub κατέστησε τα Τρίκαλα έδρα της διοίκησής του, και, από το 1359, ο Σέρβος ηγεμόνας Συμέων Ούρεσις Παλαιολόγος εγκαταστάθηκε στα Τρίκαλα. Το αξίωμα του μεγάλου στρατοπεδάρχη αναδεικνύει μια ακόμα λειτουργία της πόλης των Τρικάλων, ως έδρας στρατιωτικών σωμάτων. Εξάλλου, σε επιστολή του Σανούδου, το 1325,²⁷² στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', το 1336, υπέρ της Πόρτα-Παναγιάς,²⁷³ στα πρακτικά της συνόδου των Ζαβλαντίων, το 1381/82,²⁷⁴ και στο σιγίλλιο του Πατριάρχη Αντωνίου Δ', το 1393, υπέρ της Πόρτα-Παναγιάς,²⁷⁵ τα Τρίκαλα αναφέρονται ως κάστρον, αναδεικνύοντας τη συγκεκριμένη λειτουργία της πόλης.²⁷⁶ Το γεγονός αυτό φαίνεται ότι λειτούργησε καταλυτικά υπέρ της συγκέντρωσης ενός σημαντικού αριθμού γαιοκτημόνων στον ευρύτερο χώρο των Τρικάλων. Ενδιαφέρον προκαλούν οι περιπτώσεις του Πέτρου Κουτζαλά (μεγάλου στρατοπεδάρχη),²⁷⁷ του Νικηφόρου Νεόλου, του Αλέξιου Αλβανίτη και των γιών του, Μανουήλ, Μιχαήλ και Θεοδοσίου,²⁷⁸ του Κωνσταντίνου

²⁷¹ MM I, 587-589.

²⁷² TAFEL-THOMAS, Urkunden I 498: *castrum de Latrichala...*

²⁷³ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χρυσόβουλο 25: *ἀλλὰ δὴ καὶ ἐντὸς τοῦ κάστρου Τρικάλων.*

²⁷⁴ HEUZEY, Jugement 310/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 27: *Ἐσκήπια πλησίον τοῦ κάστρου.*

²⁷⁵ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 106-108: *ἐκτὸς τοῦ κάστρου Τρικάλων.*

²⁷⁶ Στα βόρεια των Τρικάλων δεσπόζει το μεσαιωνικό φρούριο της πόλης. Ο Προκόπιος μνημονεύει την ανακαίνιση των τειχών επί Ιουστινιανού Α' (ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ, Περὶ Κτισμάτων 112-113). ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ, *ΑΔ* 20 (1965) Χρονικά Β' 2 324. Του Ἰδίου *ΑΔ* 29 (1973-1974) Χρονικά Β' 2 585, *ΑΔ* 31 (1976) Χρονικά Β' 1 186, *ΑΔ* 32 (1977) Β' 1, Χρονικά 140, *ΑΔ* 33 (1978), Β' 1 Χρονικά 173, *ΑΔ* 34 (1979), Β' 1 230, *ΑΔ* 35 (1980) Β' 1 296. ΣΠΥΡΑΚΗ-ΚΑΛΑΝΤΖΗ, *ΑΔ* 36 (1981) Β' 2 262. ΝΗΜΑΣ, Κάστρα Αντιχασίων 265-266.

²⁷⁷ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 156/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λουκουσάδος 507: *ἕτερον (μετόχιον) ἀπὸ προσενέξεως τοῦ μεγάλου στρατοπεδάρχου τοῦ Κουτζαλά τὸ εἰς ὄνομα τιμώμενον τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος καὶ τροπαιοφόρου Γεωργίου μεθῶν ἔχει ἀμπελίων, χωραφίων, κηπουροτοπίων καὶ μυλικῶν ἐργαστηρίων.*

²⁷⁸ ΒΕΗΣ, Γράμματα 64: *συμπαρόντων ἡμῖν καὶ ἀπὸ τῶν ἀρχόντων... τοῦ Νεόλου κῦρ Νικηφόρου... τῶν υἱῶν κῦρ Ἀλεξίου τοῦ ἐπονομαζο[μένου] Ἀλβανίτου τοῦ τε Μανουήλ καὶ Μιχαήλ καὶ Θεοδοσίου.*

Βοδέση,²⁷⁹ του Γεώργιου Θεοτόκη,²⁸⁰ του Κοτεανίτζη,²⁸¹ του Βράτεση,²⁸² του Μιχαλάκη και του Πηγονίτου,²⁸³ του Ασπιέτη,²⁸⁴ του Δρακονταετή,²⁸⁵ του Αρχοντίτζη Μαλιασσηνού,²⁸⁶ του Ιβάνη,²⁸⁷ και του Μεληδόνη,²⁸⁸ όλοι μεταξύ 1340 και 1393. Αν και δεν υπάρχουν ακριβή ποσοτικά δεδομένα, με εξαίρεση την περίπτωση του Γεώργιου Θεοτόκη, ο οποίος κατείχε μια έκταση επτά στρεμμάτων, και του Αφρατά, ο οποίος ήταν ιδιοκτήτης ενός αμπελιού πέντε μοδίων, η παράθεση των δεδομένων αποκαλύπτει, ως ένα βαθμό, τη σύνθεση της περιουσίας τους. Γίνεται λόγος για την παρουσία καλλιεργήσιμων εκτάσεων, αμπελιών, λαχανόκηπων, μύλων και κατοικιών εντός της πόλης των Τρικάλων. Ενδιαφέρον προκαλεί η διαμάχη του Μιχαλάκη και του Πηγονίτη, απ' όπου προκύπτει η επιδίωξη για αύξηση της παραγωγής, με την επέκταση της καλλιεργούμενης επιφάνειας. Συγκεκριμένα, μαθαίνουμε ότι ο Μιχαλάκης καταπάτησε μια ακαλλιεργήτη έκταση, η οποία ανήκε στον Πηγονίτη και πραγματοποίησε βελτιώσεις, ώστε το κτήμα να καταστεί καλλιεργήσιμο.²⁸⁹ Τελικά, η καταπατημένη έκταση παραχωρήθηκε στον Μιχαλάκη, τόσο από τον Στέφανο Γαβριηλόπουλο, ο οποίος κατείχε τα Τρίκαλα από το 1325, όσο και από τον Ανδρόνικο Γ' Παλαιολόγο, όταν η πόλη περιήλθε υπό βυζαντινή

²⁷⁹ BEHS, Γράμματα 69: ὕβρισαν δε και τὸν Βοδέσην Κωνσταντίνον ὡς διαβάλλοντα αὐτούς.

²⁸⁰ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 220: ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τοῦ Αφρατά, στρέμματα ἑπτὰ, ἅτινα δέδωκε ὁ Θεοτόκης. 256: ὁμοίως τοῦ Γεωργίου τοῦ Θεοτόκη ἀμπέλια και ὄσπια.

²⁸¹ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 220: ἕτερον (ἀμπέλιον) ὅπερ ἠγόρασεν ὁ Κοτεανίτζης και δέδωκεν εἰς τὴν μονήν, στρέμματα δύο.

²⁸² SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 220: ἕτερον ἀμπέλιον) εἰς τὴν Ραπηναίαν, ὅπερ κατεφύτευσεν ὁ Βράτεσης εἰς χωράφιον τοῦ μοναστηρίου.

²⁸³ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 222: ἀπὸ τῆς στάσεως τοῦ Πηγονίτου ἐκεῖνον ἐξήλωσεν ἄνθρωπος τις λεγόμενος Μιχαλάκης τὸ πᾶν ὡδή και ἰ λογγώδη, ἦτοι ἄβατον, και ἰ καλλιέργησεν αὐτὸν εἰς γῆν χωραφιαίαν.

²⁸⁴ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 254: ἔτι γε και τὸ ἥμισυ τῆς Ζουλιάνεως, ὅπερ και ἐνεργέτησεν ἡ βασιλεία μου, και ἅπερ δέδωκεν ὁ Ασπιέτης ἐκεῖνος.

²⁸⁵ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 254: τὴν τε ἀγορὰν αὐτῆς τοῦ Δρακονταετοῦς ἐκεῖνον.

²⁸⁶ HEUZEY, Jugement 310: Ὡσαύτως και χωραφιαίαν γῆν και αὐτὴν προσενηνεγμένην ἐκ τοῦ Δέση, ὡς και ἰ τοιαῦτα εἰρημένα ἐσωκήπια, ἡ δὲ και ὑπάρχει πέρα τοῦ ποταμοῦ, παραρρέοντος ἑτέρου ποταμοῦ Πυργετοῦ, ἣν κατεῖχεν ὁ Αρχοντίτζης Μαλιασσηνός. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 28: Ὡσαύτως και χωραφιαίαν γῆν και αὐτὴν προσενηνεγμένην ἐκ τοῦ εἰρημένου Δέση, ὡς και τοιαῦτα εἰρημένα ἐσωκήπια, ἡ δὲ και ὑπάρχει πέρα τοῦ παραρρέοντος ἑτέρου ποταμοῦ Πυργητοῦ, ἣν και κατεῖχεν ὁ Αρχοντίτζης Μαλιασσηνός.

²⁸⁷ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σγίλλιο 107: και ἐξ ἀγορασί(ας) τῶν αὐτῶν ἕτερον ἀμπέλιον τοῦ Ἰβάνη, ὡσεὶ μοδίων πέντε.

²⁸⁸ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σγίλλιο 107: και σὺν αὐτοῖς τοῦ Μεληδόνη τὸ στασεῖον, ἀμπέλια [τε] χωράφια ὄσπια και ἐργαστήρια.

²⁸⁹ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 222: και καλλιέργησεν αὐτὸν εἰς γῆν χωραφιαίαν.

κυριαρχία.²⁹⁰ Γνωρίζουμε επίσης από το χρυσόβουλο του Συμεών Ούρεση Παλαιολόγου, υπέρ της μονής του Αγ. Γεωργίου των Ζαβλαντίων, ότι ο Βράτεσης καλλιέργησε έκταση έξι στρεμμάτων, η οποία ανήκε στη μονή. Οι παραχωρήσεις αναδεικνύουν τη στάση της κεντρικής εξουσίας, η οποία, προκειμένου να καταστεί αποδοτικότερη η καλλιέργεια της γης και να αυξηθεί η αντίστοιχη φορολογική επιβάρυνση, κατοχύρωνε τις εκτάσεις υπέρ εκείνων, οι οποίοι επέφεραν τις ανάλογες βελτιώσεις, ώστε να αυξηθούν τα επίπεδα παραγωγής. Η εντατικοποίηση της αγροτικής παραγωγής προσέδωσε μεγαλύτερη σημασία στην παρουσία αγορών, οι οποίες αποτέλεσαν διεξόδους στα προϊόντα της περιοχής, προκαλώντας την εμπλοκή της γαιοκτησίας σε εμπορικές και βιοτεχνικές δραστηριότητες, όπως προκύπτει από την παρουσία *ἀγορῶν* και εργαστηρίων.

Αξίζει να σημειωθεί ότι το σύνολο των παραπάνω περιπτώσεων, που σχετίζονται με ακαλλιέργητες εκτάσεις, τοποθετείται στην περίοδο μεταξύ 1348 και 1359, πολύ κοντά στο χρόνο εκδήλωσης της πανώλης στη Θεσσαλία, το 1348. Καταρχάς οι αναφορές σε εγκαταλελειμμένες εκτάσεις μπορεί να εκλειφθεί ως ένδειξη της μόνιμης ή της διαρκώς αυξανόμενης σπανιότητας των ανθρώπων. Η περίπτωση του οικισμού Ζαβλάντια, 8 χλμ ΒΑ των Τρικάλων, προσφέρει περαιτέρω πληροφορίες για το μέγεθος της φθοράς του πληθυσμού της ευρύτερης περιοχής. Συγκεκριμένα, στο χρυσόβουλο του Στέφανου Δούσαν, το 1348, υπέρ της μονής του Αγ. Γεωργίου Ζαβλαντίων, καταγράφονται ορισμένοι χωρικοί, των οποίων οι περιουσίες χαρακτηρίζονται ως *ἐξαλειμματικά στασία*, δηλαδή εγκαταλελειμμένες εκτάσεις. Πρόκειται για τις περιπτώσεις του Λιπαβάδη, του Ξακιτρή, του Βρανά, της οικογένειας των Κυνηγών, του Αλληλουϊά, του Αρμενοχωρίτη και του Βράτου.²⁹¹ Φαίνεται δηλαδή ότι κατά τον χρόνο εκδήλωσης της επιδημίας, ένας συγκεκριμένος αριθμός εκτάσεων εμφανίζει έλλειψη ανθρώπινου δυναμικού. Σε άλλο χρυσόβουλο του Στέφανου Δούσαν, πάλι το 1348, υπέρ της μονής της Λυκουσάδας, γίνεται λόγος για τα κίνητρα ανέγερσης του ναού του Σωτήρος Χριστού στα Τρίκαλα από το μέχρι

²⁹⁰ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 222: *καὶ ἐδόθη αὐτῶ παρὰ τοῦ τότε ἀθθεντένοντος σεβαστοκράτορος τοῦ Γαβριηλοπούλου, καὶ κατείχεν αὐτό, μὴ παρὰ τινος διανοχλούμενος ἔλθόντος δὲ τοῦ αἰδοίμου βασιλέως ἐκείνου, τοῦ Παλαιολόγου, καὶ τὴν κατάστασιν ὧν Τρικάλων ποιησαμένου, ἐδόθη καὶ τῷ ῥηθέντι Μιχαλάκη διὰ προστάγματος το ἔρημένον χωράφιον.*

²⁹¹ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 164: *καὶ τὰ ἐξαλειμματικά στασία τῶν δύο ἀνταδελφῶν, τὸ τοῦ Λιπαβάδη καὶ τὸ τοῦ Ξακιτρή, τοῦ Βρανά, τῶν Κυνηγῶν, τοῦ Αλληλουϊά, τοῦ Αρμενοχωρίτου καὶ τοῦ Βράτου.*

πρότινος διοικητή της Θεσσαλίας, τον Ιωάννη Άγγελο. Φαίνεται ότι ο βυζαντινός διοικητής ανήγειρε τον συγκεκριμένο ναό ως δέηση θεϊκής προστασίας, λόγω της εκδήλωσης της επιδημίας.²⁹² Εντούτοις, οι επιπτώσεις της ήταν εκτεταμένες, ακόμα και μεταξύ της ανώτερης τάξης, αφού, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Καντακουζηνού, η επιδημία προκάλεσε εν τέλει το θάνατο του εξαδέρφου του, Ιωάννη Άγγελου.²⁹³ Πρόκειται για σπάνια συγκυρία ύπαρξης ενός ορισμένου αριθμού μαρτυριών από βυζαντινές πηγές για εκδήλωση της επιδημίας σε ένα συγκεκριμένο χώρο, ζήτημα που ενδεχομένως σχετίζεται με το εύρος των επιπτώσεων και τη σημαντική φθορά του πληθυσμού.

Περαιτέρω ενδείξεις για την εξέλιξη της φυσιογνωμίας των Τρικάλων προκύπτουν από την ανάλυση των δεδομένων του οθωμανικού καταστίχου του 1454/55. Τότε, ως πρωτεύουσα του ομώνυμου σαντζακίου, η πόλη αριθμούσε 251 οικογένειες Μουσουλμάνων και εννέα χήρες (47.7%), και 212 χριστιανικές οικογένειες πλέον 73 χηρών (52.29%), συνολικά 545 φορολογικές μονάδες.²⁹⁴ Βάσει του οικογενειακού συντελεστή που πρότεινε οι N. Beldiceanu, I Beldiceanu και Steinherr,²⁹⁵ ο χριστιανικός πληθυσμός της πόλης εκτιμάται σε περίπου 1000 άτομα (40%) και ο μουσουλμανικός σε 1500 (60%) - 994 και 1524 αντίστοιχα το ακριβές αποτέλεσμα του υπολογισμού - με συνολική εκτίμηση του πληθυσμού της πόλης τις 2500. Οι μουσουλμάνοι κατείχαν οχτώ συνοικίες: συνοικία του τζαμιού (câmi), ταμπάκικα (Tabbâğân), του Μπολαγίρ (Bolayir), του κρεοπώλη Αχμέτ (kassâb Ahmed), του μεταξά Μουσταφά (kassâz Mustafa), του χαλβαδοποιού Αλή (Helvâyî Ali), του Μπιργί (Birgi), του γραμματικού Hizir (Yazici Hizir).²⁹⁶ Κατείχαν ακόμα μια κοινότητα απελεύθερων του Τουραχάν Μπέη και του Ομέρ Μπέη, και ένα χωριό, τον Πετρόπορο (Petroporid).²⁹⁷ Οι χριστιανοί κατείχαν έξι συνοικίες: συνοικία του

²⁹² SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 156-158/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 507: *θεῖον ναὸν περὶ τὰ Τρίκαλλα ἐν τῷ τοῦ Σκούρτη ἀύλοτοπίῳ, ἐπ' ὀνόματι τετιμημένον τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ ἐπικεκλημένον τοῦ Ζωοδότου, ὃν ἀνήγειρεν ὁ Ἄγγελος ἐκεῖνος ἐν τῇ τοῦ θανατικοῦ θεηλάτου ὀργῇ.*

²⁹³ KANTAKOYZHNOΣ III 147: *ὑστερον δὲ Ἀγγέλου τοῦ ἐμοῦ τετελευτηκότος ἀνεψιοῦ, ὃς ἦρχεν ὑπ' ἐμοῦ πεμφθείς.* ΚΩΣΤΗΣ, Πανώλη 203-204, 207.

²⁹⁴ Μεταξύ των κατοίκων αναφέρεται και κάποιος Süleyman ως Yahudi, δηλαδή εξισλαμισμένος Εβραίος (DELILBAŞI, Defter 2. BELDICEANU, NASTUREL, Thessalie 120).

²⁹⁵ BELDICEANU, Morée 46-47.

²⁹⁶ DELILBAŞI, Defter 1-4.

²⁹⁷ DELILBAŞI, Defter 4.

Μιχάλη Μάρτη, (Mihal Marti), δεύτερη (Sâniye), τρίτη (Sâlise), τέταρτη (Râbi), πέμπτη (Hâmise) και μια συνοικία των Αρβανιτών (Arnavudân).²⁹⁸

Από πλευράς μεγέθους πληθυσμού, τα Τρίκαλα των μέσων του 15ου αιώνα διαπιστώνονται στα ίδια περίπου επίπεδα με τη Λάρισα, και έτσι οι δύο πόλεις προσδιορίζονται σαφώς ως οι μεγαλύτερες στον ευρύτερο θεσσαλικό χώρο. Σε αντίθεση με τη Λάρισα, στην περίπτωση των Τρικάλων οι Οθωμανοί κατέλαβαν μία πόλη που παρέμενε σχετικά ακμαία, και ο προϋπάρχον βυζαντινός πληθυσμός της παρέμεινε σε αυτήν, οπότε παρά τη σαφή μουσουλμανική πλειοψηφία που διαμορφώνεται μέχρι τα μέσα του 15ου αιώνα, το χριστιανικό στοιχείο διατηρεί υπολογίσιμα ποσοστά, ενώ η Λάρισα συγκροτήθηκε περίπου εξ αρχής μετά την κατάκτηση ως μια τουρκο-μουσουλμανική πόλη.

Το βασικό ερώτημα σε σχέση με τα πληθυσμιακά δεδομένα του 15ου αιώνα έχει να κάνει με το αν αυτά αντιπροσωπεύουν το μέγεθος της πόλης και κατά την προγενέστερη υστεροβυζαντινή εποχή. Οι περίπου χίλιοι Χριστιανοί κάτοικοι που εντοπίζονται στην πόλη το 1454/55 είναι μάλλον λίγοι, για να θεωρήσουμε ότι ένας ανάλογος αριθμός θα αποτελούσε το συνολικό πληθυσμό της πόλης γενικά κατά την υστεροβυζαντινή εποχή. Σε ένα τέτοιο χαμηλό αριθμητικό επίπεδο ενδεχομένως κινείτο ο πληθυσμός της πόλης στα τέλη του 14ου αιώνα, οπότε και κατακτάται από τους Οθωμανούς. Είχε όμως προηγηθεί ο δυσμενής από δημογραφικής πλευράς 14ος αιώνας.²⁹⁹ Πέραν της γενικότερης δημογραφικής κρίσης της περιόδου αυτής, όπως αναφέρθηκε και νωρίτερα, τα Τρίκαλα φαίνεται πως επλήγησαν από το "μαύρο θάνατο" το 1348, όταν η επιδημία εκδηλώθηκε και στη Θεσσαλία. Όταν ο Ιωάννης Άγγελος πέθανε λόγω της επιδημίας, πιθανότατα θα βρισκόταν στα Τρίκαλα όπου είχε την έδρα του. Μαζί του προφανώς θα χάθηκε και ένα σημαντικό ποσοστό των κατοίκων της πόλης. Γενικά άλλωστε, στη διάρκεια του 14^{ου} αιώνα, και πριν ακόμη από την οθωμανική κατάκτηση και την εγκατάσταση των Τούρκων, η πόλη των Τρικάλων είχε δεχτεί εισροές πληθυσμού που μπορεί να κάλυπταν και πληθυσμιακά κενά που προέκυπταν νωρίτερα. Μεταξύ των Χριστιανών κατοίκων των Τρικάλων του 1454/55, καταγράφεται και μια συνοικία των Αρβανιτών, ενώ πέραν αυτής της συνοικίας, διάσπαρτα πρόσωπα με τον χαρακτηρισμό *Αρβανίτης* καταγράφονται και στις άλλες χριστιανικές συνοικίες, συνολικά 35 καταγραμμένα πρόσωπα στο σύνολο

²⁹⁸ DELILBAŞI, Defter 4-7.

²⁹⁹ ΜΟΥΣΤΑΚΑΣ, Κρίση 9-33.

των 285 (12.2 % του χριστιανικού πληθυσμού της πόλης).³⁰⁰ Είναι γνωστό από τις μαρτυρίες του Ιωάννη Καντακουζηνού, ότι οι Αρβανίτες πρωτοεμφανίζονται στη Θεσσαλία κατά τη δεκαετία του 1320,³⁰¹ και οπωσδήποτε θα πέρασε αρκετός καιρός μέχρι κάποιοι από αυτούς τους γεωργο-κτηνοτροφικούς πληθυσμούς να εγκατασταθούν και σε πόλεις, άρα για την πόλη των Τρικάλων η εγκατάσταση αρβανίτικου στοιχείου είναι πιθανό να συνέβη σε χρόνο μεταγενέστερο του 1348, ενδεχομένως και για κάλυψη πληθυσμιακών φθορών που είχαν προηγηθεί.

Εν κατακλείδι, ο αριθμός των περίπου 1000 Χριστιανών που καταγράφονται στην πόλη των Τρικάλων το 1454/55, είναι πιθανό να παραπέμπει στον όλο πληθυσμό της πόλης στα τέλη του 14^{ου} αιώνα. Με δεδομένη όμως την πολύ πιθανή πληθυσμιακή φθορά που θα είχε προηγηθεί στη διάρκεια αυτού του δημογραφικά κρίσιμου αιώνα, ο πληθυσμός της πόλης κατά τις πρώτες δεκαετίες του 14ου αιώνα θα ήταν αισθητά μεγαλύτερος, εκτός των άλλων και λόγω της περαιτέρω ανάπτυξης που θα γνώρισε η πόλη λόγω της καθιέρωσής της ως πολιτικού και εκκλησιαστικού κέντρου μιας εκτεταμένης περιοχής, και πιθανώς θα προσέγγιζε τα ολικά μεγέθη των μέσων του επόμενου αιώνα.

Ενδείξεις ενός αξιοπρόσεκτου εξισλαμισμού μεταξύ των κατοίκων των Τρικάλων δεν υπάρχουν, αφού μόνο τρεις από τους Μουσουλμάνους κατοίκους στα 1454/55 φέρουν χαρακτηρισμό που δηλώνει εξισλαμισμό (κάποιος Yusuf και κάποιος Inebeyi που χαρακτηρίζονται ως *ahriyân*, και ο Süleyman για τον οποίο διευκρινίζεται ότι προηγουμένως ήταν Εβραίος).³⁰² Η απουσία όμως μίας τάσης εξισλαμισμού μεταξύ των ντόπιων κατοίκων των Τρικάλων δε σημαίνει και γενικότερα την απουσία εξισλαμισμένων μεταξύ του μουσουλμανικού πληθυσμού της πόλης. Ένα υπολογίσιμο ποσοστό μεταξύ των Μουσουλμάνων κατοίκων χαρακτηρίζονται ως απελεύθεροι (*azade*), και προφανώς πρόκειται για πρώην σκλάβους που εξισλαμίστηκαν πριν από την απελευθέρωσή τους ή παράλληλα με αυτήν, πιθανώς και ως προϋπόθεση αυτής. Οι απελεύθεροι των Τρικάλων, που αριθμούσαν 35 σε

³⁰⁰ DELILBAŞI, Defter 5, 7.

³⁰¹ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ I 474: *οί τὰ ὄρεινὰ τῆς Θεσσαλίας νεμόμενοι Ἀλβανοὶ ἀβασίλευτοι Μαλακάσιοι καὶ Μπουῖοι καὶ Μεσαρίται ἀπὸ τῶν φυλάρχων προσαγορευόμενοι, περὶ δυσχιλίους καὶ μυρίους ὄντες, προσεκύνησαν ἐλθόντες καὶ ὑπέσχοντο δουλεύσειν. ἐδεδοίκεσαν γὰρ μὴ, χειμῶνος ἐπελθόντος, διαφθαρῶσιν ὑπὸ τῶν Ρωμαίων, ἅτε πόλιν οἰκοῦντες οὐδεμίαν, ἀλλ' ὄρεσιν ἐνδιατρίβοντες καὶ χωρίοις δυσπροσόδοις.* MAGDALINO, History 109, 250, 320-322. BELDICEANU, NASTUREL, Thessalie 105. FERJANČIĆ, Tesalija 98-105. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 28, 31, 137, 140-141, 204-206, 240-241, 260-264, 276-278, 303-307, 377-379, 424-431, 622-623. NICOL, Meteora 85.

³⁰² DELILBAŞI, Defter 2, 3, 4.

σύνολο 260 καταγραμμένων προσώπων της μουσουλμανικής κοινότητας (13.46 %), οπωσδήποτε δεν ήταν ντόπιοι. Στα εξήντα χρόνια που είχαν μεσολαβήσει από την οθωμανική κατάκτηση των Τρικάλων και της ευρύτερης περιοχής τους είχε ως εκ φυσικού σταματήσει και ο εξανδραποδισμός τοπικού πληθυσμού που συνόδευε τις τουρκικές επιδρομές.³⁰³ Άρα αυτοί οι απελεύθεροι, που προφανώς δεν θα ήταν υπερήλικες, θα είχαν αιχμαλωτισθεί σε τουρκικές επιδρομές σε άλλες περιοχές, που παρέμεναν ακόμη εκτός οθωμανικού κράτους, και είχαν μεταφερθεί στα Τρίκαλα ως σκλάβοι εύπορων Μουσουλμάνων.³⁰⁴ Πιθανός τόπος προέλευσης αυτών των σκλάβων ήταν η Πελοπόννησος, η οποία είχε υποστεί σειρά επιθέσεων από τον Τουραχάν μεταξύ των ετών 1423 και 1453, δεδομένου ότι το ίδιο πρόσωπο πρωτοστάτησε στην κατάκτηση της Λάρισας και ολόκληρης της Θεσσαλίας, το 1423. Ένα μεγάλο μέρος άλλωστε των απελευθέρων των Τρικάλων ήταν απελεύθεροι του ίδιου του Τουραχάν και καταγράφονται ως διακριτή ομάδα μεταξύ του μουσουλμανικού πληθυσμού, απολαμβάνοντας ενδεχομένως κάποιο φορολογικό προνόμιο που όμως δεν αναφέρεται.³⁰⁵ Εν κατακλείδι, οι καταβολές του μουσουλμανικού πληθυσμού των Τρικάλων θα πρέπει να εντοπιστούν στον εποικισμό, συνιστώσα του οποίου είναι και οι σκλάβοι, που η παρουσία τους αποκαλύπτεται από την καταγραφή των απελευθέρων.

Η οικονομία των Τρικάλων στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, αντανακλάται από τα καταγραμμένα ποσά φόρων ως εξής:

Πίνακας 8³⁰⁶

Κατηγορία φόρων	Ειδικότερα	Ποσό (σε άσπρα)	% επί συνόλου
Αγροτικές δραστηριότητες - προϊόντα			
	Σιτάρι	1904	4.12%
	Κριθάρι	375	0.81%
	λινάρι	200	0.43%

³⁰³ Το γεγονός αυτό ενισχύεται από την ίδια την ύπαρξη απελευθέρων, δηλαδή από την πρακτική της απελευθέρωσης πρώην σκλάβων, και της συνακόλουθης ενσωμάτωσής τους στις τοπικές παραγωγικές διαδικασίες, όπως αυτό προκύπτει από τα δεδομένα της φορολογικής τους επιβάρυνσης.

³⁰⁴ Βλ. τις σχετικές παρατηρήσεις για το ίδιο θέμα σε σχέση με την περιοχή της Δράμας στο Κ. Μουστάκας, "Η περιοχή της Δράμας στο μεταίχμιο των μεσαιωνικών και των νεότερων χρόνων. Πληθυσμός και οικισμοί (β' μισό 15^{ου} - αρχές 16^{ου} αιώνα)", υπό δημοσίευση στα *Πρακτικά Ε' Επιστημονικής Συνάντησης Η Δράμα και η Περιοχή της. Ιστορία και Πολιτισμός*. Ευχαριστώ τον κ. Μουστάκα για τη διάθεση αυτού του αδημοσίευτου μέχρι στιγμής άρθρου.

³⁰⁵ DELILBAŞI, Defter 4.

³⁰⁶ DELILBAŞI, Defter 1, 7-8.

Κατηγορία φόρων	Ειδικότερα	Ποσό (σε άσπρα)	% επί συνόλου
	Αμπελοκαλλιέργεια	7460	16.17%
	βαμβάκι	150	0.32%
	μύλοι (11)	330	0.71%
	χοίροι	250	0.54%
Εμπορικοί φόροι			
	Kist-i bazâr ve niyâbet ve ihtisâb	27000	58.55%
	Ma' ber der âb-i Likostem	2700	5.85%
Προσωπικοί φόροι (ispence)		5738	12.44%
Σύνολο		46107	

Η κυριαρχία του εμποροβιοτεχνικού τομέα στην οικονομία της πόλης είναι εμφανής. Οι όποιες αγροτικού τύπου δραστηριότητες φαίνονται ασήμαντες, πλην της αμπελοκαλλιέργειας, με την οποία θα εμπλέκονταν περισσότερο μάλλον οι Χριστιανοί κάτοικοι, δεδομένης της αρνητικότητας των Μουσουλμάνων απέναντι στην κατανάλωση κρασιού που βασίζεται σε θρησκευτικές επιταγές. Η πρώτη σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων σχετίζεται με τον τρόπο καταγραφής τους από τον απογραφέα: ενώ για την πλειονότητα των μουσουλμάνων καταγράφεται η επαγγελματική τους ιδιότητα, για τους χριστιανούς απουσιάζει οποιαδήποτε πληροφορία. Οι μουσουλμάνοι ασχολούνταν, ως επί το πλείστον, με τη βιοτεχνία και το εμπόριο. Οι Beldiceanu και Nasturel κατέληξαν στις ακόλουθες κατηγοριοποιήσεις: 43 άτομα ασκούσαν επάγγελμα σχετικό με την υφαντουργία (4 βιοτέχνες πλεκτών ειδών, 2 ιερατικών σκούφων, 5 κλώστες μεταξιού, 13 ράπτες, 3 πωλητές ψιλικών).³⁰⁷ Η κατεργασία των δερμάτων απασχολούσε 57 οικογένειες (14 βυρσοδέψες κατασκεύαζαν δέρματα, 11 κατασκεύαζαν μπότες, 18 κατασκεύαζαν παντόφλες και 7 σανδάλια, αναφέρονται και 7 σαμαράδες).³⁰⁸ Επιπλέον, αναφέρονται 6 κρεοπώλες, 4 κεραμοποιοί, 4 πεταλωτές, 5 σαπουνάδες, 2 παρασκευαστές boza (οινοπνευματώδες ποτό από βρώμη) και 2 χρυσοχόοι.³⁰⁹ Επαγγέλματα με ένα μόνο αντιπρόσωπο, έχουν ως εξής: λεβητοποιός, σχοινοποιός, βιοτέχνης ταμπούρλων, αχθοφόρος, παντοπώλης. Αναφέρονται επίσης 2

³⁰⁷ BELDICEANU, NASTUREL, Thessalie 140.

³⁰⁸ BELDICEANU, NASTUREL, Thessalie 140.

³⁰⁹ BELDICEANU, NASTUREL, Thessalie 140.

πραματευτές και 2 έμποροι γενικά, ενώ κάποιοι κάτοικοι είχαν τη στρατιωτική ιδιότητα του *aqinđi*.³¹⁰ Συνολικά, 144 νοικοκυριά ασκούσαν επάγγελμα σχετικό με το εμπόριο και τη βιοτεχνία. Στην περίπτωση των Χριστιανών, κατά την πάγια πρακτική των συντακτών του καταστίχου, δεν αναφέρονται επαγγελματικές ιδιότητες. Πολλοί από αυτούς επίσης θα ασκούσαν εμποροβιοτεχνικά επαγγέλματα, ενώ με το χριστιανικό στοιχείο της πόλης θα πρέπει κυρίως να συνδεθεί και η αμπελοκαλλιέργεια, η μόνη από τις αγροτικού τύπου δραστηριότητες που φαίνεται να ασκείται σε υπολογίσιμο βαθμό. Αξίζει να σημειωθεί, ότι οι οικογένειες της τρίτης συνοικίας (χριστιανών) είχαν κάποια προνόμια επί της αμπελοκαλλιέργειας, βάσει ενός μπερατίου του Μεχμέτ Β'.³¹¹

Επίσης, μαρτυρείται η παρουσία του βακουφίου του Τουραχάν Μπέη, εντός των Τρικάλων, το οποίο περιελάμβανε ένα λουτρό, κρεοπωλεία, εμπορικά καταστήματα και πάγκους, δύο μύλους και τέσσερις εγκαταστάσεις αλευροποιείου, με ένα συνολικό εισόδημα 13000 άσπρων.³¹² Από το αφιερωτήριο έγγραφο του έτους 1446, προκύπτει ότι ο Τουραχάν ίδρυσε ευαγή ιδρύματα στα Τρίκαλα, ένα τέμενος, δύο ναούς και δύο κελλία (ζαβιγιέδες), για τη συντήρηση των οποίων αφιέρωσε έναν ορισμένο αριθμό από ακίνητα και άλλα περιουσιακά στοιχεία. Η καταγραφή των περιουσιακών στοιχείων εντός των Τρικάλων έχει ως εξής: 3 εργαστήρια, 2 κρεοπωλεία, 1 αλατοπωλείο, 1 χαλκείο, 1 σαπωνικό εργαστήριο και έναν απροσδιόριστο αριθμό άλλων εργαστηρίων.³¹³ Τα ετήσια έξοδα του βακουφικού ιδρύματος ανερχόταν στο συνολικό ποσό των 3650 άσπρων για τη συντήρηση κτισμάτων και τη μισθοδοσία λειτουργών.³¹⁴ Σύμφωνα με το ανέκδοτο κατάστιχο BBA/TT 36 του 1506, τα έσοδα του ιδρύματος στα Τρίκαλα ανήλθαν στο ποσό των 31740 άσπρων. Επιπλέον, γίνεται λόγος για την ύπαρξη 1 λουτρού, 1 καταστήματος, όπου πουλούσαν κεφάλια προβάτων, 1 επιχείρησης για την κατασκευή του *boza*, 1 υφαντηρίου, 1 κρεοπωλείου, 1 σκεπαστού πάγκου για εμπορεύματα στην αγορά, 12 μύλων στην πόλη και τα περίχωρά της, 18 *dugāgin-i serhā*, τα οποία μάλλον ήταν καταστήματα, όπου, επίσης, πουλούσαν κεφάλια προβάτων, και 79 άλλων καταστημάτων.³¹⁵ Πέρα από το ίδρυμα του Τουραχάν, προκύπτει και η παρουσία του

³¹⁰ BELDICEANU, NASTUREL, Thessalie 149: Πρόκειται για ομάδα ελαφρού ιππικού, που τα μέλη της αμείβονταν αποκλειστικά με λάφυρα.

³¹¹ DELILBAŞI, Defter 6.

³¹² DELILBAŞI, Defter 34-35.

³¹³ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 53-61.

³¹⁴ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 64.

³¹⁵ BELDICEANU, NASTUREL, Thessalie 122.

βακουφικού ιδρύματος του Ομέρ μπέη, σύμφωνα με τα αφιερωτήρια έγγραφα των ετών 1474 και 1484. Στο έγγραφο του 1474, γίνεται λόγος για ευαγή ιδρύματα στα Τρίκαλα, τέσσερις ναοί, το κελλίον (ζαβιγιέ) Χαϊδέρ χανέ, και το κελλίον (ζαβιγιέ) Τσιλέ χανέ με 12 δωμάτια, καθώς και για ένα ορισμένο αριθμό από ακίνητα και άλλα περιουσιακά στοιχεία. Συγκεκριμένα, μνημονεύονται 44 εργαστήρια, 9 ξενοδοχεία, 7 βυρσοδεψεία, 16 οικίες, 1 διώροφο οίκημα, 4 μύλοι (οι 3, τοποθετούνται στη συνοικία Αλώνια),³¹⁶ 7 βρύσες, 2 νερατζόκηποι, κήποι, αμπέλια και απροσδιόριστος αριθμός κρεοπωλείων, παντοπωλείων, εριουχοπολείων και άλλων εργαστηρίων και ξενοδοχείων.³¹⁷ Το 1484, αναφέρονται δύο επιπλέον ευαγή ιδρύματα, μια ιερατική σχολή (μεδρεσές) και ένα Παιδευτήριο, ενώ προκύπτει αύξηση της βακουφικής περιουσίας, αφού, πλέον, γίνεται λόγος για 25 εργαστήρια υποδηματοποιών, 29 βυρσοδεψεία, 10 εριουχοπωλεία, 87 εργαστήρια, 3 ξενοδοχεία, 2 μύλους, 1 κτήμα και απροσδιόριστο αριθμό πεταλωτικών εργαστηρίων και γαιών.³¹⁸ Το 1474, τα αναφερόμενα έξοδα του ιδρύματος στα Τρίκαλα άγγιζαν το ποσό των 5110 άσπρων, και το 1484, τα 30827.5 άσπρα.³¹⁹ Σύμφωνα με τα δεδομένα του καταστίχου ΒΒΑ/ΤΤ 36 του 1506, τα έσοδα του βακουφίου του Ομέρ, στο σύνολο του θεσσαλικού χώρου, ανερχόταν στο ποσό των 207474 άσπρων.³²⁰ Η Σοφία Λαΐου στο άρθρο της, *Το δίκτυο των Βακουφίων της πόλης των Τρικάλων, 15^{ος}-16^{ος} αι.*, θέτει ορισμένα ζητήματα για το ρόλο των βακουφικών ιδρυμάτων στην εξέλιξη της φυσιογνωμίας των Τρικάλων.³²¹ Συσχετίζει την ώθηση της οικονομίας και το μετασχηματισμό του πολεοδομικού ιστού με την ίδρυση των ευαγών ιδρυμάτων, τα οποία, σύμφωνα με τη Λαΐου, αποτέλεσαν μια πρακτική κοινωνικά και πολιτισμικά επιβεβλημένη για τους μουσουλμάνους, ως απότοκο των κινήτρων της ανώτερης στρατιωτικής τάξης να εξασφαλίσει στους απογόνους της τη διαχείριση των σχετικών περιουσιακών στοιχείων, όπως, εξάλλου, προκύπτει από τον κληρονομικό χαρακτήρα του αξιώματος του διαχειριστή από τον ιδρυτή στους απογόνους/ συγγενείς του.³²²

Από τα δεδομένα προκύπτουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της πόλης των Τρικάλων, κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο: α) καταμερισμός της εργασίας, αφού πέρα από τις αγροτικές δραστηριότητες, γίνεται λόγος για την επεξεργασία

³¹⁶ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 191.

³¹⁷ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 71-79.

³¹⁸ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 89-107.

³¹⁹ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 81-82, 110-111.

³²⁰ KIEL, Türkisches Thessalien 143.

³²¹ ΛΑΪΟΥ, Δίκτυο Βακουφίων 125-150.

³²² ΛΑΪΟΥ, Δίκτυο Βακουφίων 138, 150.

προϊόντων και την ανάπτυξη βιοτεχνικών δραστηριοτήτων, όπως υποδεικνύει η ύπαρξη *έργαστηρίων*, β) ύπαρξη αγορών και ενός αναπτυγμένου εμπορικού τομέα, με την παρουσία *έμπορίων* και *ἀγορῶν*, ζήτημα που θέτει τη λειτουργία της πόλης ως αγοράς για το προϊόν της ευρύτερης περιοχής, γ) οι λειτουργίες της πολιτικής, θρησκευτικής και στρατιωτικής διοίκησης, αφού τα Τρίκαλα αποτέλεσαν έδρα βυζαντινών και σέρβων ηγεμόνων, της τοπικής επισκοπής, αλλά και της μητρόπολης Λαρίσης, από τις αρχές του 14^{ου} αιώνα, ενώ είδαμε την παρουσία αξιωμάτων, όπως εκείνο του μεγάλου στρατοπεδάρχη, ενδεικτικό της αυξημένης πολιτικής και στρατηγικής σημασίας της πόλης. Μετά την οθωμανική κατάκτηση, τα Τρίκαλα διατήρησαν την σημασία τους, εμφανίζοντας τα εξής χαρακτηριστικά: α) καταμερισμό της εργασίας, όπως προκύπτει από την παρουσία επαγγελματιών σχετικών με το εμπόριο και τη βιοτεχνία, αλλά και της παρουσίας του αγροτικού τομέα που αντιπροσωπεύεται κυρίως από την αμπελοκαλλιέργεια, β) ύπαρξη αγορών, αφού πέρα από την καταγραφή των επαγγελματιών δραστηριοτήτων των μουσουλμάνων κατοίκων της πόλης, δηλώνονται με σαφήνεια οι φόροι που αντιστοιχούν σε εμπορικές-βιοτεχνικές δραστηριότητες και τα εισπραττόμενα πρόστιμα για τις παραβάσεις, γ) τα Τρίκαλα συνιστούν την έδρα του ομώνυμου σαντζακίου και τόπο διαμονής του διοικητή Ομέρ Μπέη, γιου του Τουραχάν. Παράλληλα εξακολουθούν να φιλοξενούν το μητροπολίτη Λαρίσης.

Η σύνθεση των δεδομένων του MM 10 με τα στοιχεία των πηγών της υστεροβυζαντινής περιόδου, αποκαλύπτει τη συνέχεια στις λειτουργίες της πόλης ως εξέχοντος διοικητικού και εμπορικού κέντρου, ενώ το αγροτικό σκέλος της οικονομίας της πόλεως είχε ενδεχομένως περιοριστεί. Η βασική διαφοροποίηση έχει να κάνει με την ισχυρή, και πλειοψηφική ήδη από τα μέσα του 15^{ου} αιώνα, παρουσία του μουσουλμανικού στοιχείου, που αλλάζει σε σημαντικό βαθμό τη φυσιογνωμία της πόλης, αν και αυτή δεν μεταβάλλεται σε μία κατεξοχήν "τουρκόπολη", όπως η Λάρισα.

3. Πόλεις και πολίσματα της Δυτικής Θεσσαλίας

Σταγοί

Οι πληροφορίες για τους Σταγούς (σημ. Καλαμπάκα) είναι σχετικά πενιχρές. Ο οικισμός τοποθετείται στην είσοδο της κοιλάδας του Πηνειού, στη δυτική Θεσσαλία.¹ Στον βίο του οσίου Αθανασίου αποκαλείται πολίχνη,² και αργότερα, ο Ιωάννης Σκυλίτζης, αναφερόμενος στους Σταγούς ως φρούριο, κάνει λόγο για πέρασμα του αυτοκράτορα Βασιλείου Β΄, γύρω στο 1020.³ Οι πηγές σιωπούν μέχρι τις αρχές του 14^{ου} αιώνα, όταν η γαλλική εκδοχή του Χρονικού του Μορέως, παραθέτει το κλίμα αναστάτωσης που επικράτησε στην ευρύτερη περιοχή, μετά τη σύγκρουση του Γουλιέλμου de la Roche της Αθήνας με την Άννα της Ηπείρου.⁴ Είδαμε ότι μετά τον θάνατο του Στέφανου Γαβριηλόπουλου, το 1333, οι Σταγοί, μαζί με τα Τρίκαλα, το Φανάρι, το Δαμάσι και την Ελασσόνα, περιήλθαν στον έλεγχο του Ιωάννη Ορσίνι της Ηπείρου,⁵ και, στη συνέχεια, υπό βυζαντινή κυριαρχία μέχρι το 1348, οπότε κατέληξαν στον Στέφανο Δούσαν.⁶ Το 1393/94, οι Οθωμανοί κατέλαβαν την πόλη, αν λάβουμε υπόψη μια σημείωση του καταστίχου ΒΒΑ/ΜΜ 10, σύμφωνα με την οποία οι μοναχοί της Καλαμπάκας απολάμβαναν προνόμια από την εποχή του Μπαγιεζήτ Α΄ (1389-1402).⁷ Η τοπική επισκοπή απαντά στις Notitiae Episcopatum ως υπαγόμενη στη μητρόπολη Λαρίσης, από τον 10^ο μέχρι τον 12^ο αιώνα.⁸ Σε

¹ KODER-HILD, Thessalia 262. STÄHLIN, Θεσσαλία 222. ABPAMEA, Θεσσαλία 159. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 293-300. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β΄ 16. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 673. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 321.

² ΒΕΗΣ, Συμβολή 244: ἔστι τι φησι πολύχνιον ἐν μεθορίῳ κείμενον Ἰωαννίνων καὶ Βλαχίας. Ταύτης ἐχόμενα ἴστανται λίθοι ὑψηκομοὶ καὶ εὐμεγέθεις.

³ ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ 364: καὶ εἰς τὸ φρούριον Σταγούς ἔρχεται.

⁴ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΟΥ ΜΟΡΕΩΣ & 903 (γαλλική παραλλαγή): *Et de la si partirent a l' endemain d' Estagus*. KODER-HILD, Thessalia 262.

⁵ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ I 474.

⁶ Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται από μια σειρά εγγράφων σέρβων ηγεμόνων υπέρ του πρώτου της σκήτης των Σταγών και της τοπικής επισκοπής: *παλαιγενή δικαιώματα τῶν ἀοιδίμων καὶ γονέων τῆς βασιλείας μου τῶν κατὰ καιρῶν ἀνθεντενόντων τὴν Βλαχίαν* (SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 210: έγγραφο του Συμεών Ουρός, το 1357, για την κατοχή του σπηλαίου του Κυρίλλου από τον πρώτο της σκήτης). *ἵνα εὐεργετηθῆ πρόσταγμα τῆς βασιλείας μου, εἰς ἅπερ ἔχει καὶ κέκτηται καὶ εὐρίσκεται ἐγκρατῆς ἀπὸ τῶν ἀοιδίμων καὶ γονέων τῆς βασιλείας μου* (SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 214: έγγραφο του Συμεών Ουρός, το 1357, για την κατοχή του μονυδρίου της Δούπιανης από τον πρώτο της σκήτης).

⁷ DELILBAŞI, Defter 73: *mezkiâr keşislerün merhûm Bâyezid Hüdavendigâr zamanından beru gelen padişahların ve Sultânimiz berate*.

⁸ DARROUZÈS, Notitiae 284, 304, 327, 363.

πατριαρχικό έγγραφο, το 1371, γίνεται λόγος για την επισκοπή Σταγών.⁹ Η επισκοπή απαντά και σε Τακτικό της μεταβυζαντινής περιόδου.¹⁰

Οι διαθέσιμες πληροφορίες για τις λειτουργίες που απαντούν στον χώρο των Σταγών, ως επί το πλείστον, προέρχονται από έγγραφα υπέρ της τοπικής επισκοπής και της παρακείμενης μοναστικής κοινότητας των Μετεώρων.¹¹ Από την εξέταση των δεδομένων γίνεται σαφές ότι η περιουσία της επισκοπής και των μονών των Μετεώρων απλώνεται σε μια εκτεταμένη περιοχή, τόσο στους Σταγούς όσο και στην ύπαιθρο. Σε αυτό το σημείο, θα μας απασχολήσει το ζήτημα της αστικής περιουσίας και των συνακόλουθων οικονομικών δραστηριοτήτων.

Στο αναλυτικό πρακτικό καταγραφής, που έγινε κατ' απαίτηση του επισκόπου Σταγών, το 1163, υπογεγραμμένο από τον αναγραφέα Ιωάννη Αθανασόπουλο και το βοηθό του Θεόδωρο τον Π,¹² προκύπτουν δεδομένα για την επισκοπική περιουσία.¹³ Μεταξύ άλλων, η επισκοπή είχε υπό την ιδιοκτησία της, εντός των Σταγών, τους ναούς του Αγ. Προδρόμου και της Αγ. Βαρβάρας, ένα λουτρό και ένα αύλιο χώρο, πλησίον του ναού του Αγ. Προδρόμου, καθώς και μια έκταση με 85 μουριές, κοντά στο ναό της Αγ. Βαρβάρας.¹⁴ Σε μικρή απόσταση από τους Σταγούς, η επισκοπή είχε υπό την κυριότητά της μια έκταση 50 μωδίων και ένα συνολικό αριθμό 3 μύλων, ένδειξη επεξεργασίας δημητριακών.¹⁵ Η αναφορά σε καλλιέργεια *συκάμινων*,

⁹ MM I, 588.

¹⁰ DARROUZÈS, Notitiae 421.

¹¹ ASTRUC, Document 206-246/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 12-27 (αναλυτικό πρακτικό καταγραφής του 1163). MM V, 270-273/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 27-54 (Χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ' Παλαιολόγου, το 1336, υπέρ της επισκοπής των Σταγών).

¹² Δε διασώζεται, παρά το αρχικό γράμμα του ονόματος.

¹³ Το έγγραφο συντάχθηκε κατόπιν εντολής του αυτοκράτορα Μανουήλ, ύστερα από αίτημα του τότε επισκόπου Σταγών, ο οποίος δεν κατονομάζεται. Το σωζόμενο τμήμα του εγγράφου βρίσκεται στη Μονή Βαρλαάμ των Μετεώρων, αποτελούμενο από τέσσερα τεμάχια, των οποίων την ορθή σειρά καθόρισε η Έρα Βρανούση (ΒΡΑΝΟΥΣΗ, Επισκοπή Σταγών 19-36). Την ίδια στιγμή, διαπίστωσε ότι αποτελούν το πρώτο μέρος του ακέφαλου εγγράφου υπέρ της επισκοπής Σταγών, της Παρισινής Βιβλιοθήκης, που δημοσίευσε ο Charles Astruc (ASTRUC, Document 206-246). Ο Σοφιανός πρόεβη σε διπλωματική έκδοση του εγγράφου που ήταν αδημοσίευτο, καθώς και της συνέχειάς του, χρησιμοποιώντας την έκδοση του Astruc (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 12-27).

¹⁴ ASTRUC, Document 214/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 25: *Εύρέθη κατέχουσα ή επισκοπή και ἕτερα διάφορα χωράφια εἰς κατατομάς, ὡσαύτως δὲ και λοετρὸν τῆς αὐτῆς ἐπισκοπῆς ἐν τῷ κάστρῳ Σταγῶν, και τὸ ὄπιθεν τοῦ αὐτοῦ λοετροῦ ἀλλοτόπιον τὸ ὄν πλησίον τῆς βρύσεως τῆς ἐξερχομένης ἀπὸ τοῦ ναοῦ τοῦ τιμίου Προδρόμου και πλησίον τῆς ἀγίας Βαρβάρας και δένδρα συκάμινα τὸν ἀριθμὸν ὀγοήκοντα πέντε, τὰ και προσαρμωσθέντα ἔκπαλαι τῇ αὐτῇ ἐπισκοπῇ κατὰ τὸ ἐμφανισθέν ἡμῖν βρέβιον τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας.*

¹⁵ ASTRUC, Document 214/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 25: *Ἐτι εὐρέθη κατέχουσα ή τοιαύτη ἐπισκοπή εἰς ἀναπλήρωσιν τῶν ἑκατὸν πενήκοντα μωδίων ἑτέραν γῆν μωδίων πενήκοντα εἰς κατατομάς ἀπὸ τῶν συνηνωμένων τοπίων τοῦ κάστρου Σταγῶν, ἧτις και πρώην παρὰ τῆς ἐπισκοπῆς ἐδεσπόζετο... και μυλοστάσια δύο ἐν τῷ ποταμῷ Σαλαβρίας, και ἕτερον*

δηλαδή μουριών, εντός των Σταγών, υποδεικνύει την παραγωγή μετάξης.¹⁶ Ιδιαίτερη σημασία έχει η μνεία για την κατοχή από την επισκοπή ενός λουτρού, αν αναλογιστούμε ότι πρόκειται για ένα σημείο κοινωνικής συνεύρεσης, και με βάση τα δεδομένα της πρωτοβυζαντινής κυρίως εποχής, βασικό αστικό χαρακτηριστικό. Από τις γραπτές πηγές υπάρχουν πληροφορίες για την οικονομική σημασία των λουτρών, δημόσιων και ιδιωτικών, σε άλλες περιοχές, κατά την υπό εξέταση περίοδο, απ' όπου προκύπτει ότι μια συνηθισμένη πρακτική ήταν η εκμίσθωσή τους.¹⁷

Στο ίδιο έγγραφο, γίνεται λόγος για το πρακτικό παραδόσεως του χαρτουλαρίου Βασιλείου Τζιντζιλούκη, μεταξύ των ετών 1148 και 1163, σύμφωνα με το οποίο, η επισκοπή Σταγών είχε υπό τη δικαιοδοσία της 46 κληρικοπαρόικους, μαζί με τις εκτάσεις που τους αναλογούσαν.¹⁸ Προκύπτει ότι η επισκοπή προσέφευγε στην προσέλκυση ανθρώπων προκειμένου να εξασφαλίσει το απαραίτητο εργατικό δυναμικό, και, προς αυτή την κατεύθυνση, λειτουργούσε και το προνομιακό καθεστώς που απολάμβαναν οι εξαρτημένοι από την επισκοπή των Σταγών πάροικοι, όπως υποδεικνύει η παροχή συγκεκριμένων φοροαπαλλαγών, οι οποίες φωτίζουν ένα μέρος των τοπικών οικονομικών δραστηριοτήτων.¹⁹ Γίνεται λόγος για απαλλαγή από τους φόρους του ζευγολογίου,²⁰ του άμπελοπάκτου,²¹ της δόσεως μετάξης,²²

μυλοτόπιον ἐγγὺς τῶν αὐτῶν μυλοστασιῶν τὸ προσενεχθὲν τῇ αὐτῇ ἐπισκοπῇ παρὰ Τιμερίου τοῦ Θρουμπῆ.

¹⁶ ΓΕΡΟΛΥΜΑΤΟΥ, Αγορές 87, 160.

¹⁷ BOURAS, City 643-644. ΜΠΟΥΡΑΣ, Βυζαντινές Πόλεις 227. BERGER, Das Bad 1-172. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, Τυπικόν 306, 307.

¹⁸ ASTRUC, Document 214-215/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 26: *καὶ τοῦ ἀκολούθως προβάντος πρακτικοῦ ἐπὶ τῇ τοῦτων παραδόσει παρὰ τοῦ μεγαλοδοξοτάτου χαρτουλαρίου κυροῦ Βασιλείου τοῦ Τζιντζιλούκη ὀπηνίκα γέγονεν ἀναγραφή τοῦ θέματος Σερβίων, διεγνώσθη καὶ παρ' ἡμῶν δέον εἶναι κατέχειν ἀδιασείστως τὴν τοιαύτην ἐπισκοπὴν τοὺς τε ἀνωτέρω διαληφθέντας (τεσσαράκοντα ἕξ ζευγαράτους) κληρικοπαρόικους μετὰ τῆς ἀνηκούσης αὐτῶν γῆς.*

¹⁹ ASTRUC, Document 215/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 26: *οἱ δηλαδὴ κληρικόπαροικοι καὶ ἐξκουσσευθήσονται ἀπὸ πάσης καὶ παντοίας ἐξωτύπου ἐπηρείας τε καὶ ζημίας, ἀνώτεροι καὶ παντὸς δημοσιακοῦ βάρους καὶ λειτουργήματος, κατὰ τὸν βασιλικὸν καὶ θεῖον ὄρισμὸν τῇ ἀντιλήψει καὶ χαρᾷ τοῦ κραταιοῦ καὶ ἀγίου ἡμῶν βασιλέως, ἤγουν ζευγολογίου, ἀμπελοπάκτου, δόσεως μετάξης, ἀερικοῦ, καὶ πάσης ἄλλης διανομῆς δημοσιακῆς, καὶ ὑπὲρ τῶν προσόντων αὐτοῖς ζῶων, ἀδρῶν τὲ καὶ λεπτῶν οὐδ' ὄτιοῦν καταβαλοῦνται πρὸς τοὺς κατὰ καιροὺς ἐνεργοῦντας δικαίῳ τοῦ δημοσίου τὸ ἀμπελόπακτον καὶ τὴν χειμερινὴν καὶ καλοκαιρινὴν δεκατίαν, ἀλλὰ καὶ τῆς τοιαύτης δόσεως ἀνώτεροι διατηρηθήσονται.* ΛΑΪΟΥ, Αγροτική Οικονομία 502.

²⁰ ODB 2224. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ρόλος 174. ΚΟΡΔΩΣΗΣ, Βυζαντινά Γιάννενα 253. ΚΡΙΑΡΑΣ, Λεξικό Μεσαιωνικής Ζ' 15: *Πρόκειται για φόρο ἐπὶ τῶν ζευγαρίων τῶν παρόικων, δηλαδὴ ἐπὶ τῶν καματερῶν ζῶων τους. Ο Jacques Lefort προσθέτει τεκμήρια που προέκυψαν ἀπὸ τα κατάστιχα του γεωργιανοῦ οἰκονόμου του Ροδολίβους, τα οποία περιλαμβάνουν λεπτομερεῖς καταγραφές τῶν τελῶν*

και του *αερικου*.²³ Η τοποθέτηση των 46 κληρικοπαροίκων στον χώρο των Σταγών ενισχύεται, αν αναλογιστούμε ότι μεταξύ των φοροαπαλλαγών, αναφέρεται και ο φόρος επί της σηροτροφίας και της παραγωγής μετάξης, ένδειξη ενασχόλησης με την καλλιέργεια της μουριάς. Οι φόροι αποκαλύπτουν επίσης εμπλοκή με την αμπελοκαλλιέργεια (*ἀμπελόπακτον*), και την παρουσία καματερών ζώων (*ζευγολόγιον*). Τα δεδομένα θέτουν δύο ζητήματα: αφενός τις επεκτατικές διαθέσεις της τοπικής επισκοπής,²⁴ και αφετέρου την εκτεταμένη κατοχή έγγειας περιουσίας, η οποία συνοδευόταν από έλεγχο ανάλογης εργατικής δύναμης, όπως υποδεικνύει η παρουσία των κληρικοπαροίκων. Φαίνεται ότι η εξασφάλιση ανθρώπινου δυναμικού είχε ως στόχο την επίτευξη κέρδους, με την αύξηση της παραγωγής, όπως προκύπτει από την απόκτηση συνολικά μιας παραγωγικής έκτασης 300 μοδίων, κοντά στους Σταγούς, ως αντάλλαγμα για την παραχώρηση μιας ορεινής τοποθεσίας, συνολικά 900 μοδίων.²⁵ Εν προκειμένω, η επισκοπή επεδίωξε και πέτυχε την ανταλλαγή εγκαταλελειμμένων και ορεινών εκτάσεων αντί καλλιεργήσιμων, χωρίς να εμπλακεί σε δαπανηρές διαδικασίες βελτίωσης της γης. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι η επισκοπή, αν και πέτυχε απαλλαγή από ένα συγκεκριμένο αριθμό φόρων, εντούτοις υπέστη την αρχή της *ικάνωσης*, της απόσπασης από το ν ιδιώτη της γης που

σε σιτάρι και κριθάρι που πλήρωνε κάθε πάροικος του γαιοκτήματος ως πάκτον και ζευγολόγιον, τον 12^ο αιώνα (LEFORT, *Αγροτική Οικονομία* 467).

²¹ ΛΑΪΟΥ, *Κοινωνία* 197. ΛΑΪΟΥ, *Αγροτική Οικονομία* 530. LEFORT, *Αγροτική Οικονομία* 410. ΚΡΙΑΡΑΣ, *Λεξικό Μεσαιωνικής Β'* 29: Πρόκειται για ενοίκιο που οφείλει ο καλλιεργητής προς τον ιδιοκτήτη του αμπελιού. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο όρος ερμηνεύεται άλλοτε ως το ενοίκιο των αμπελώνων και άλλοτε ως οι ίδιοι οι αμπελώνες (LEFORT, *Chalkidique Occidentale* 10).

²² MUTHESIUS, *Μεταξωτά Υφάσματα* 247-278: Είναι φόρος επί της σηροτροφίας και της παραγωγής μετάξινου νήματος.

²³ ODB 28. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Ρόλος* 173: Αρχικά εξαρτόταν από τον βασικό έγγειο φόρο, βάρυνε τα ζώα και καταβάλοταν άλλοτε σε χρήμα και άλλοτε σε είδος. Από τον 13^ο αιώνα, ο όρος *αερικόν*, και κυρίως ο όρος *άηρ*, δήλωνε ένα είδος προστίμου.

²⁴ ASTRUC, *Document 215/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ*, *Acta Stagorum* 26: *ἐφαίνετο ἡ αὐτὴ ἀγιωτάτη ἐπισκοπὴ δικαιομένη ἀπὸ τῶν δικαιωμάτων τῶν προσκομισθέντων ἡμῖν παρ' αὐτῆς καὶ ἐφ' ἑτέρῳ χωρίῳ τῆ Κνίνα παρεδόθη γὰρ ᾧτῃ αὐτῇ παρὰ τοῦ ἀνωτέρῳ διαληφθέντος μεγαλοδοξοτάτου ἀνδρὸς ἀναγραφέως ὄντος τῷ τότε τοῦ θέματος Σερβίων, εἰς ἰκάνωσιν παροίκων ζευγαράτων ἐννέα* (στην επισκοπή είχε παραχωρηθεί ο οικισμός Κνίνα, που μάλλον τοποθετείται 2 περίπου χλμ Α. των Σταγών, ως ανταποδοτικό όφελος στην έλλειψη 9 από τους 46 προβλεπόμενους κληρικοπαροίκους, κατά τον χρόνο τέλεσης του πρακτικού παραδόσεως).

²⁵ ASTRUC, *Document 213/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ*, *Acta Stagorum* 25: *ὁμοῦ γῆ μοδίων χιλίων ἑξακοσίων πενήκοντα πέντε, ἐξ αὐτῆς εὐρέθη γῆ εὐχρηστος μοδίων ἑπτακοσίων, ἡ δ' ἑ λοιπὴ ἐστὶν ἄχρηστος καὶ ἀνικμος καὶ πετρώδης καὶ ὀρεινὴ, ἧτις καὶ παρεδόθη σὺν τὰς λοιποῖς τῷ μέρει τῆς ἐκκλησίας ἀντὶ γῆς εὐχρήστου μοδίων ἑκατὸν πενήκοντα. Ἐδόθη δ' ἑ καὶ εἰς ἀναπλήρωσιν τῶν χιλίων μοδίων καὶ ἑτέρα γῆ μοδίων ἑκατὸν πενήκοντα ἀπὸ τῶν συνηνωμένων τοπίων τοῦ χωρίου Ὀροχοβιανῶν τῶν ἔγγιστα τοῦ ποταμοῦ Σαλαβρίας.*

ξεπερνούσε ότι αντιστοιχούσε στον φόρο που πλήρωνε αυτός ο ιδιώτης.²⁶ Δηλαδή, διαπιστώνουμε την ανάκληση της παραχώρησης του οικισμού Κνίνα, η οποία έγινε ως ανταποδοτικό όφελος στην έλλειψη 9 από τους 46 προβλεπόμενους παροίκους της επισκοπής, κατά το χρόνο τέλεσης του πρακτικού παραδόσεως του χαρτουλαρίου Βασιλείου Τζιντζιλούκη, αφού, το 1163, ο αριθμός των 46 κληρικοπαροίκων, έχει πλέον αποκατασταθεί.²⁷

Στο ίδιο έγγραφο, γίνεται λόγος για περαιτέρω χαρακτηριστικά των Σταγών, όπως προκύπτει από την περιγραφή τους ως *κάστρον*, ζήτημα που θέτει τη σημασία της αμυντικής τους λειτουργίας, και, την ίδια στιγμή, πληροφορούμαστε ότι, το 1163, διοικητικά υπάγονταν στο θέμα των Σερβίων.²⁸ Από τα τέλη του 12^{ου} αιώνα μέχρι το 1333, όταν οι Σταγοί, μαζί με τα Τρίκαλα, το Φανάρι, το Δαμάσι και την Ελασσόνα πέρασαν στον έλεγχο του Ιωάννη Ορσίνι της Ηπείρου,²⁹ οι πηγές σιωπούν. Αφού περιήλθαν στον έλεγχο της Κωνσταντινούπολης, ο Ανδρόνικος Γ΄ εξέδωσε χρυσόβουλο, το 1336, υπέρ της τοπικής επισκοπής, με το οποίο επικύρωνε παλαιότερα προνόμια και της παραχωρούσε νέα.³⁰ Καταρχάς, πρέπει να διευκρινιστεί ότι οποιαδήποτε προσπάθεια συσχετισμού με τα δεδομένα από τα μέσα του 12^{ου} αιώνα, είναι παρακινδυνευμένη, αφού μεσολαβεί ένα διάστημα περίπου δύο αιώνων, εντούτοις οφείλουμε να αντιπαραβάλλουμε τα διαθέσιμα στοιχεία, παρά τη χρονική μεταξύ τους απόσταση. Από το χρυσόβουλο προκύπτει ότι οι Σταγοί εξακολουθούν να διατηρούν ορισμένες από τις προγενέστερες λειτουργίες, αφού, εκτός από έδρα της τοπικής επισκοπής, χαρακτηρίζονται ως *παλαιόκαστρον*,³¹ προσδιορισμός ενδεικτικός της αμυντικής λειτουργίας τους. Από το ίδιο έγγραφο προκύπτει η ύπαρξη ενός πρακτικού, του *πράκτορος και αναγραφέως Μανούση*, που τοποθετείται μάλλον στις αρχές του 14^{ου} αιώνα, σύμφωνα με το οποίο, η επισκοπή

²⁶ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Exemption 26-28.

²⁷ ASTRUC, Document 215/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 26: *Ἀλλ' ἡμεῖς ἐπειδὴ ἐφθάσαμεν ἱκανῶσαι αὐτῇ κατὰ τὸ ἀπαράλειπτον τοὺς τεσσαράκονταεξ κληρικοπαροίκους ζευγαράτους αὐτοῦ κατὰ τὰς περιλήψεις καὶ διαστίξεις τῶν προσκομισθέντων ἡμῖν δικαιωμάτων, ὃ δέον τοῦτο ἐκρίναμεν, ἀλλὰ εἰάσαμεν μένειν αὐτὸ καὶ κατέχεσθαι παρὰ τοῦ πρακτορεύοντος ἐν αὐτῶ.*

²⁸ ASTRUC, Document 214/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 26: *ἀναγραφὴ τοῦ θέματος Σερβίων.*

²⁹ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ I 474. ΚΟΡΔΩΣΗΣ, Βυζαντινά Γιάννενα 44-45.

³⁰ Στο ναό της κοίμησης της Θεοτόκου, τον επισκοπικό ναό των Σταγών, του 11^{ου} ή των αρχών του 12^{ου} αι., στον εσωνάρθηκα και στον βορεινό τοίχο διατηρούνται σε επιγραφή τόσο το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ΄, το 1336, όσο και το πατριαρχικό έγγραφο του Αντωνίου, το 1393, υπέρ της τοπικής επισκοπής (ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Βασιλική 290-315. KODER-HILD, Thessalia 263).

³¹ Πιθανόν η ονομασία «παλαιόκαστρον» να σχετίζεται με τις μεταγενέστερες συζητήσεις για τον καθορισμό της θέσης των Σταγών (βλ. σελ. 322).

κατείχε, εντός των Σταγών, πέρα από το προαναφερθέν, στο έγγραφο του 1163, λουτρό, κοντά στο ναό του Αγ. Προδρόμου, ένα περιβόλι, καθώς και ένα έμποριον, στα όρια των Σταγών, ενώ είχε υπό τη δικαιοδοσία της ένα συνολικό αριθμό 96 εξαρτημένων κληρικών και αγροτών.³² Ενδιαφέρον προκαλεί η διάσταση μεταξύ των 31 *ένυπόστατων* κληρικών και των 65 *άνυπόστατων* *ενοίκων*, ζήτημα που θέτει τη διάκριση ανάμεσα σε ιδιοκτήτες και απλούς ενοικιαστές γης, οι οποίοι, στο σύνολό τους, υπάγονταν στη δικαιοδοσία της τοπικής επισκοπής.³³ Πέρα από το καθεστώς της εργατικής δύναμης, σημασία έχει η προσπάθεια της επισκοπής να εξασφαλίσει το απαραίτητο εργατικό δυναμικό, ώστε να ανταποκριθεί στην αύξηση της έγγειας περιουσίας της, όπως αυτή αποτυπώνεται στο χρυσόβουλο του 1336, στο οποίο αναφέρονται για πρώτη φορά, ως μετόχια της επισκοπής, μια έκταση 1000 μοδίων, κοντά στο χωριό Κουβέλτζιον, η μονή της Θεοτόκου, γνωστής ως Δούπιανη, η μονή της Θεοτόκου στο Λιμπόχοβο, η μονή της Θεοτόκου στον Ασπροπόταμο, κτήσεις κοντά στα χωριά Βαρδάνι, Χαλίκι, Γρεβενοσέλι, Καρίτσα, Κορνήσια, Μηλέα, Μέλοβον, Μέρτσιον, Μουσιανά, Μυρόκοβο, Σκλάταινα, Τραμπουχούνιστα, Τζηρνίτζοβον, Ξυλικοί, και ως σημεία οριοθέτησης παραχωρηθέντων εκτάσεων αναφέρονται οι ποταμοί Αχελώος και Σουσίτσα, τα βουνά Βλέμπι, Κόρμπος, Κοζιάκος, Λευκά Όρη, Μοτσάρα, Μπανάσσα και Ζυγός, και τα τοπωνύμια Ημεροκλήματα, Λόετρον και Χλαποί.³⁴ Διαπιστώνουμε ότι πρόκειται για μια εκτεταμένη περιοχή, όπως θα αποσαφηνιστεί σε επόμενο σχετικό κεφάλαιο για τα χωριά. Πέρα από την αύξηση της κτηματικής της περιουσίας, μεγαλύτερη σημασία έχει η επιδίωξη της επισκοπής να αυξήσει τα επίπεδα παραγωγής, όπως αυτό

³² MM V, 271: *διοκεισθαι τήν επισκοπήν εις τὸ Παλαιόκαστρον γῆν διακρατοῦσαν αὐτὸ καὶ περὶ τοὺς πρόποδας τούτου ἔχουσαν περιβόλιον καὶ λόετρον σύνεγγυς τῶ ἁγίου ναοῦ τοῦ Προδρόμου, ἔνθα καὶ ἡ βρύσις ἐστίν, ἔτι δε καὶ εις τοὺς πρόποδας τοῦ αὐτοῦ Παλαιόκαστρον τὸ ἐμποριον, ἐν ᾧ, ὡς ἐδήλουν τὸ αὐτὸ πρακτικόν, εἶχεν ἡ αὐτὴ ἁγιωτάτη ἐπισκοπὴ κληρικοὺς ἐνυπόστατους τριάκοντα ἕνα καὶ ἐνοίκους ἀνυπόστατους ἐξήκοντα πέντε καὶ μυλῶνας ὀλοκαιρινούς δύο καὶ μυλωθέσιν ἕν. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 50: *διακόσθαι τήν ἐπισκοπήν εις τὸ Παλαιόκαστρον γῆν διακρατοῦσαν αὐτὸ καὶ περὶ τοὺς πρόποδας τούτου ἔχουσαν περιβόλιον καὶ λόετρον σύνεγγυς τοῦ ἁγίου ναοῦ τοῦ Προδρόμου, ἔνθα καὶ ἡ βρύσις ἐστίν, ἔστι δε καὶ οἷς τοὺς πρόποδας τοῦ αὐτοῦ Παλαιόκαστρον τὸ ἐμποριον, ἐνᾶ ἐδήλου τὸ αὐτὸ πρακτικόν, ὡς εἶχε ἡ αὐτὴ ἁγιωτάτη ἐπισκοπὴ κληρικοὺς ἐνυπόστατους λα' καὶ ἐνοίκους ἀνυπόστατους ξε' καὶ μύλωνας ὀλοκαιρινούς δύο καὶ μυλωθέσιον ἕν. ΧΡΟΝΙΚΟΝ ΜΕΤΕΩΡΩΝ II 153-155, 159-160, 164.**

³³ Η χρήση των όρων *ένυπόστατοι* και *άνυπόστατοι* απαντά για πρώτη φορά σε πρακτικό υπέρ της μονής Λαύρας, του 1319, πολύ κοντά στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', για να διακρίνει τους παροίκους ιδιοκτήτες γης από τους ακτήμονες. ACTES DE LAVRA II 161-171. OSTROGORSKY, Féodalité 310.

³⁴ MM V, 272/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 50-51.

αποτυπώνεται από την προτροπή του Ανδρόνικου Γ΄ να πραγματοποιηθούν βελτιώσεις στα κτήματά της.³⁵ Σε αυτό το πλαίσιο, το χρυσόβουλο κάνει ρητή αναφορά στην υποχρέωση των υπαγόμενων στην επισκοπή κληρικών, αφενός να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους και αφετέρου να αποδίδουν στην επισκοπή τους φόρους που αναλογούν στην κτηματική τους περιουσία, τουλάχιστον εκείνοι στους οποίους είχε παραχωρηθεί γη.³⁶ Δηλαδή διακρίνεται μια βασική αλλαγή, όσον αφορά στη διαχείριση των διαθέσιμων εδαφών, σε σχέση με τα μέσα του 12^{ου} αιώνα. Φαίνεται ότι η επισκοπή επιδιώκει την επίτευξη κέρδους όχι μόνο με την απόκτηση παραγωγικών εδαφών, όπως προκύπτει από το έγγραφο του 1163, αλλά και με τη βελτίωση της γης και την κατ' αυτό τον τρόπο επέκταση της καλλιέργειας και αύξηση της παραγωγής.

Αν και δεν γίνεται λόγος για τα επίπεδα παραγωγής, φαίνεται ότι ένα σημαντικό μέρος της θα διοχετευόταν στην αγορά των Σταγών, όπως αποκαλύπτει η κατοχή του έμποριου από την επισκοπή, στα όρια της πόλης,³⁷ ενώ δεν αποκλείεται μέρος αυτής να προωθείτο και στη μεγαλύτερη αγορά των Τρικάλων. Το εύρος των εμπορικών δραστηριοτήτων είναι ασαφές, εφόσον απουσιάζουν σχετικές λεπτομέρειες στις πηγές, ωστόσο ενδιαφέρον προκαλεί ένα σχόλιο στο έγγραφο του Σέρβου Συμεών Ούρεση Παλαιολόγου, το 1362, υπέρ της Σκήτης των Σταγών, το οποίο κατακρίνει την επιδίωξη για την επίτευξη κέρδους.³⁸ Αν και το σχόλιο δεν αφορά συγκεκριμένα την επισκοπή αλλά το σύνολο των τοπικών πνευματικών αρχών, είναι εύλογο να εικάσουμε ότι η εμπλοκή της επισκοπής και της παρακείμενης μοναστικής κοινότητας των Μετεώρων σε οικονομικές δραστηριότητες, είχε λάβει τέτοιες διαστάσεις, ώστε να προκαλέσει το σχόλιο του Σέρβου ηγεμόνα. Στο ίδιο έγγραφο,

³⁵ MM V, 272: *ἔχη ἄδειαν ποιεῖν εἰς σύστασιν καὶ βελτίωσιν αὐτῶν, καθὼς ἔχει βουλήσεως καὶ δυνάμεως. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 51: ἔχει ἄδιαν ποιεῖν εἰς σύστασιν καὶ βελτίωσιν αὐτῶν, καθὼς ἔχει βουλήσεως καὶ δυνάμεως.*

³⁶ MM V, 273: *ἐκδουλεύωσι δὲ καὶ οἱ τοιοῦτοι κληρικοί, καθὼς ἄσι τεταγμένοι εἰς τὴν τοιαύτην ἐπισκοπὴν, ἀποδώσωσι δὲ πρὸς αὐτὴν τὸ ἀνήκον τέλος, ὅσοι ἔχουσιν ὑποτελῆ κτήματα αὐτῆς, καὶ μηδὲν ἀντιτείνοντες εἰς τοῦτο. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 51: ἐκδουλεύωσιν τὲ καὶ οἱ τοιοῦτοι κληρικοί, καθὼς εἰς ἰ τεταγμένοι ἐς τὴν τοιαύτην ἐπισκοπὴν, ἀποδώσωσι δὲ πρὸς αὐτὴν τὸ ἀνήκον τέλος, ὅσοι ἔχουσιν ὑποτελῆ κτήματα αὐτῆς, καὶ μηδὲν ἀντιτείνοντες εἰς τοῦτο.*

³⁷ MM V, 271: *ἔτι δε καὶ εἰς τοὺς πρόποδας τῷ αὐτοῦ Παλαιοκάστρου τὸ ἐμπόριον. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 50: ἔστι δε καὶ οἷς τοὺς πρόποδας τῷ αὐτοῦ Παλαιοκάστρου τὸ ἐμπόριον.*

³⁸ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 244: *αἱ γὰρ πνευματικαὶ ἀρχαὶ διὰ σωτηρίαν καὶ μόνην τῶν ἀνθρώπων ἐτάχθησαν καὶ ὠφέλειαν, οὐχὶ δὲ δι' ἀσχροκέρδειαν καὶ κατεξουσίαν τῶν ἄλλων.*

ενδιαφέρον προκαλεί ένα ακόμα σημείο, το οποίο καταδεικνύει τη στενή σχέση των Σταγών με τη μοναστική κοινότητα και σχετίζεται με την απαγόρευση στις κεφαλές, τους επαρχιακούς διοικητές, αφενός να ενοχλούν τους μοναχούς της Σκήτης και αφετέρου να παρέχουν άσυλο στους Σταγούς σε δυσαρεστημένους μοναχούς.³⁹ Πέρα από το γεγονός της επικοινωνίας μεταξύ των Σταγών και της μοναστικής κοινότητας των Μετεώρων και της σαφούς εμπλοκής των τοπικών αρχόντων στις εσωτερικές διενέξεις των μοναχών, αυτό που έχει σημασία είναι ότι η συγκεκριμένη απαγόρευση, εκτός από την οριοθέτηση των αρμοδιοτήτων των εκάστοτε διοικητών, ουσιαστικά οριοθετεί και τον ίδιο τον χώρο των Σταγών, απαγορεύοντας την είσοδο σε αυτόν δυσαρεστημένων μοναχών. Το ζήτημα αυτό αναδεικνύει τη διάσταση πόλεων και υπαίθρου, ακόμα και σε περιπτώσεις μικρότερων οικισμών, όπως οι Σταγοί.

Η εικόνα των δραστηριοτήτων εντός των Σταγών φωτίζεται περισσότερο από μια σειρά από έγγραφα, που τοποθετούνται από τα μέσα του 14^{ου} μέχρι τις αρχές του 15^{ου} αιώνα, σχετίζονται δηλαδή και με την περίοδο της σερβικής και της οθωμανικής κατάκτησης. Καταρχάς, διαθέτουμε μια σειρά επιστολών υπέρ της τοπικής επισκοπής και των μονών των Μετεώρων: Συγκεκριμένα, την επιστολή του επισκόπου Σταγών, Ξενοφώντος, το 1341, υπέρ των ασκουμένων στο σπήλαιο του ιερομόναχου Γρηγορίου, στο βράχο του Στύλου,⁴⁰ άλλη επιστολή, μεταξύ 1348 και 1362, υπογεγραμμένη από μέλη της τοπικής επισκοπής, υπέρ της μονής Μετεώρου,⁴¹ επιστολή του πρώτου της Σκήτης, το 1363, υπέρ της μονής του Αγ. Δημητρίου,⁴² επιστολή του επισκόπου Σταγών, το 1387, υπέρ της μονής του Αγ. Νικολάου του Κοφινά,⁴³ και 3 επιστολές του μητροπολίτη Λαρίσης, μεταξύ 1394 και 1401, υπέρ των μονών Θεοστηρίκτου,⁴⁴ και Μετέωρου αντίστοιχα.⁴⁵ Επιπλέον, διαθέτουμε τα δύο προτάγματα του Συμεών Ούρεση Παλαιολόγου, το 1357, υπέρ του πρώτου της

³⁹ SOLOVIEV-MOSIN, *Srpskich* 244, 246: *ὡσαύτως ἔχει θέλημα ἢ βασιλεία μου καὶ διορίζεται, ἵνα ὡς καὶ παρὰ παντός ἀνθρώπου εὐρίσκονται ἀνενόχλητοι οἱ πατέρες μου ἀδιάσειστοι καὶ ἀκαταζήτητοι... ἵνα ἐὰν τις τῶν μοναχῶν νεοπαγῆς ᾧν εὐρεθῆ παρήκοος καὶ ἀνυπότακτος, ζητῶν καὶ γυρεύων τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ λιποτακτῆση καὶ κοληθῆ πρὸς τὴν κεφαλὴν τὴν κατὰ καιρὸν εὐρισκομένην τοῦ εἰρημένου κάστρου Σταγῶν πρὸς ἀναίρεσιν τῶν πατέρων τῆς σκήτεως καὶ τοῦ πρώτου αὐτῶν, οὐ μὴ ἵνα εὖρη ἐκεῖσε εὐχὴν, ἀλλ' ἐξωθήτω καὶ ἀποπέμπηται τοῦ κάστρου πρὸς τοὺς πατέρας τῆς σκήτεως αὐτοῦ { καὶ τὸν} πρώτον αὐτῶν.*

⁴⁰ ΒΕΗΣ, Γράμματα 96-97.

⁴¹ ΒΕΗΣ, Γράμματα 84-88.

⁴² ΒΕΗΣ, Γράμματα 13-18.

⁴³ ΒΕΗΣ, Γράμματα 27-29.

⁴⁴ ΒΕΗΣ, Γράμματα 38-39.

⁴⁵ ΒΕΗΣ, Γράμματα 42-45, 87-91.

Σκήτης,⁴⁶ τη διαθήκη του Μανουήλ Ιωαννάκη, στα μέσα του 14^{ου} αιώνα,⁴⁷ τη διαθήκη του μοναχού Νεοφύτου, το 1381, υπέρ της μονής Μετεώρων,⁴⁸ και το σιγίλλιο του πατριάρχη Αντωνίου Δ', το 1393, υπέρ της τοπικής επισκοπής.⁴⁹

Τα δεδομένα αποσαφηνίζουν τη μορφή των τοπικών οικονομικών δραστηριοτήτων στην ευρύτερη περιοχή των Σταγών, όπως υποδεικνύει η ύπαρξη κτημάτων, αμπελιών, καρποφόρων δέντρων, βοοειδών, προβάτων και εργατικής δύναμης, σύμφωνα με το πρόσταγμα του Συμέων Ούρεση Παλαιολόγου, το 1357,⁵⁰ τις επιστολές του 1348-1362⁵¹ και του 1394,⁵² τη διαθήκη του Μανουήλ Ιωαννάκη,⁵³ και τον κατάλογο καταγραφής εκκλησιαστικών χειρογράφων, αμφίων, σκευών, εργαλείων και ζώων της μονής της Θεοτόκου, στα μέσα του 14^{ου} αιώνα.⁵⁴ Οι αναφορές σε μύλους και υδρόμυλους κοντά στους Σταγούς, υποδεικνύει παραγωγή και επεξεργασία δημητριακών.⁵⁵ Οι συστηματικές αναφορές σε παραγωγή κεριού,

⁴⁶ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 208-211, 212-215.

⁴⁷ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ανέκδοτη Διαθήκη 141-142.

⁴⁸ ΒΕΗΣ, Γράμματα 29-35.

⁴⁹ ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, Έκθεσις 49-52/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 59-66.

⁵⁰ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 214: *εἴτε κτήματα καὶ τεμένη καὶ οἰκήματα καὶ ἀμπέλια καὶ ἀνθρώπους καὶ ἄλλο εἴ τι ἔχει ἐγνωσμένον καὶ νεμόμενον καὶ σύνθητες* [το πρόσταγμα εκδόθηκε ύστερα από αίτημα του πρώτου της Σκήτης, του Νείλου, ζητώντας επιβεβαίωση της δικαιοδοσίας του στη μονή της Δούπιανης (ΒΑ παρυφές του οικισμού, κάτω από το βράχο της Δούπιανης) και σε ότι της ανήκει]. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί 69. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Εκκλησάκι 99-110.

⁵¹ ΒΕΗΣ, Γράμματα 86: *ἐναυτῆ Δε ἐβρέθει καὶ μερικῆ Γῆ ἣτις ἐγένετο ποτὲ παρὰ τῶν Γοναίων ἡμῶν ὑπεργος κε χρῆσιμος ἄς ἀμπέλια Σ' εἰς ἄλλιν ἴσως ἑτέραν χριαν...* ἦλθεν ἡ εἰρημένη γῆ πάλιν εἰςτελίαν ἐρήμωσιν; ὁμῶς ἐν αὐτῇ ἔμειναν τῖνὰ δένδρα καρποφόρα. [Με το γράμμα οι υπογράφοντες παραιτούνται από μια έκταση γης που παραχωρήθηκε από την επισκοπή Σταγών στην Παναγία την Μετεωρίτισσα (συνεκδοχικά εννοείται η μονή του Μεγάλου Μετεώρου)]. (ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Μεγάλο Μετέωρο 22-23)

⁵² ΒΕΗΣ, Γράμματα 38: *τῖνές τῶν χαιρεκάκων ἀνθρώπων ἐλθόντες πρὸς τὴν ἡμῶν μετριότητα, παρέφθησαν τὴν ἀκοὴν ἡμῶν λέγοντες, ὅτι τὸ ἀμπέλιον ὅπερ κέκτηται ἡ μονὴ τοῦ Θεοστηρίκτου ἐκείνου, οὐ δίκαιως κέκτηται τοῦτο ἀλλ᾽ ἔστι τῆς ἐπισκοπῆς Σταγῶν ὄλωσ.* (Σύμφωνα με την επιστολή, ορισμένοι, οι οποίοι χαρακτηρίζονται κακοί, και μάλλον πρόκειται για τους κατοίκους της περιοχής, αμφισβήτησαν την κατοχή ενός αμπελίου από τη μονή του Θεοστηρίκτου, λέγοντας ότι ανήκει στην επισκοπή Σταγών).

⁵³ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χειρόγραφα Μετεώρων Δ' 187. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ανέκδοτη Διαθήκη 286: *...ἐπαφοίμι ἀνμπέλιων ὅπερ ἐνοὶ ἐν τῇ τωποθεσίᾳ τοῦ Στύλου νὰ τῶ ἔχη ἡ θηγάτηρ μου Ἄνα...*

⁵⁴ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ανέκδοτη Διαθήκη 288: *...βουδια δ γομάριν πρόβατα μεγάλα εβδομίντα και μικρά λ...*

⁵⁵ ΒΕΗΣ, Γράμματα 43-44: *ὡς ἵνα ἀκολύτως κέκτηντε τὸν ἡδρωμύλωνα αὐτῶν, ὃν ἐκ βάθρων Σ' ἄλσοΔ ἡ τόπον, ἀνήγυραν οἱ μοναχοὶ ἐξικεῖον κόπον Σ' ἰδρώτων Σ' δαπανῶν δίχα βωθήείας ἀνθρώπου τινός...* ἔστι δὲ καὶ μύλwanas ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τῆς Πρεβέντας τοῦ Ννυσίου, ὡς τῆς ἐδορίσατο πρὸς τὴν σεβασμίαν ταύτην μονὴν ὁ Γρουζῆς ἐκεῖνος ἔνεκα ψυχῆκῆς σωτηρίας. [Ο μητροπολίτης Λαρίσης, με την επιστολή του 1401, επιβεβαιώνει την ιδιοκτησία της μονής του Μεγάλου Μετεώρου, πάνω σε δύο μύλους, σε ένα νερόμυλο σε δασώδη περιοχή, και σε ένα άλλο στην Πρεβέντα (σημερινή Διάβα, 5 χλμ Δ. της Καλαμπάκας)] (ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 274).

στις επιστολές του 1341,⁵⁶ του 1363,⁵⁷ του 1387,⁵⁸ του 1394,⁵⁹ και του 1401,⁶⁰ στα πλαίσια των υποχρεώσεων προς τις μονές των Μετεώρων και την επισκοπή Σταγών, είναι ένδειξη ανάπτυξης της μελισσοκομίας.⁶¹ Στην περίπτωση της μονής Θεοστηρίκτου, η απόδοση 4 λίτρων κεριού προς την επισκοπή Σταγών, υπέχει τη θέση γεωμόρου⁶² και αμπελοπάκτου, τα οποία η μονή δεν υποχρεούταν να καταβάλλει ως ιδιοκτήτρια του αμπελιού.⁶³ Στις αρχές του 15^{ου} αιώνα, σε επιστολή του μητροπολίτη Λαρίσης Ιωάσαφ, υπέρ της μονής του Μεγάλου Μετεώρου, γίνεται λόγος για καλλιέργεια μουριάς, ένδειξη εμπλοκής με τη σηροτροφία.⁶⁴

Οι ανθρωπωνυμικές καταγραφές προσφέρουν δεδομένα για τις δραστηριότητες στο χώρο των Σταγών, πλησιάζοντας μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 15^{ου} αιώνα, πολύ κοντά στον χρόνο σύνταξης του καταστίχου ΒΒΑ/ΜΜ 10.

Πίνακας 1

Ανθρωπωνύμια	Ιδιότητα	Χρονολόγηση	Πηγές
Βασίλειος Τζιντζιλούκης	χαρτουλάριος	1163	ASTRUC, Document 214/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 26.
Γεώργιος	δομέστικος, ζευγαράτος, γαμπρός του Ιωάννη, ιερέας της επισκοπής Σταγών	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 21.
Δημήτριος	διάκονος, ιερομνήμων της επισκοπής Σταγών, γαμπρός του δευτερεύοντος ιερέως Ιωάννη	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 21-22.

⁵⁶ ΒΕΗΣ, Γράμματα 97: *ὀφείλουσι δὲ οἱ τοιοῦτοι ἐπιδιδόναι πρὸς τὸ μέρος τῆς Δουπιάνης κατ' ἔτος κηρίον λίτρας δύο.* [Ο ἐπίσκοπος Σταγών, ο Ξενοφών, ορίζει ὅτι ἡ γη ποὺ βρισκόταν μπροστά στο μονύδριο, ποὺ ἰδρυσε ὁ μοναχὸς Γρηγόριος, στο βόρειο τμήμα τοῦ Στύλου (κοντὰ στο Καστράκι τῆς Καλαμπάκας), θὰ ἀνήκει στο μονύδριό του. Ὡς υποχρέωση πρὸς τὴ μονὴ τῆς Δούπιανης, μεταξύ ἄλλων, ἦταν ἡ ἀπόδοση δύο λίτρων κεριοῦ το χρόνο]. ΣΠΑΝΟΣ, Προσωπογραφία 50.

⁵⁷ ΒΕΗΣ, Γράμματα 17: *καὶ οἱ κατακαιρὸν ἐνρίσκόμενοι μοναχοὶ κατ' ἔτος παρέχειν εἰς τὴν σεβασμίαν μονὴν τῆς Δουπιάνης κυρὸν ἄτρασ β'.* (Κατόπιν παράκλησης τῶν μοναχῶν Καλλινίκου καὶ Ἰγνατίου, ἰδρυτῶν τοῦ μονυδρίου τοῦ Αγ. Δημητρίου τοῦ Μυροβλήτη, στον βράχο τῆς Δούπιανης, ὁ πρῶτος τῆς Σκήτης, ὁ Νεῖλος, τοὺς παραχώρησε γη μπροστά ἀπὸ το μονύδριο, με μὴν υποχρέωση νὰ ἀποδίδουν στη μονὴ τῆς Δούπιανης δύο λίτρες κεριοῦ τον χρόνο).

⁵⁸ ΒΕΗΣ, Γράμματα 28: *ἀποδίδωσὶ τῆς ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς; κηρίον λίτραν μίαν.*

⁵⁹ ΒΕΗΣ, Γράμματα 39: *τοῦτο ἰδοῦσα καὶ ἡ ἡμῶν μετριώτης ὅτι οὐ χρεωστὴ ἡ τοιάυτη ἀγία μονὴ πλέον τῆ εἰ μὴ μόνον χάριν ἀπαρχῆς λύτρας καὶ μόνον κηρὸν τέσσαρας.*

⁶⁰ ΒΕΗΣ, Γράμματα 44: *ὡς ἵνα ἐπιδίδωσι κατέτος πρὸς... κηροῦ λίτραν μίαν.*

⁶¹ Στα μέσα τοῦ 14^{ου} αἰώνα, ἀναφέρεται ἡ παρουσία μελισσῶν στην περιοχή τοῦ Στύλου (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ἀνέκδοτη Διαθήκη 288).

⁶² ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Οικονομικὴ Ἱστορία 182: Τμήμα τῆς παραγωγῆς ποὺ ἀναλογούσε στον ἰδιοκτήτη τῆς γῆς. Σε περίπτωση καλλιέργειας δημητριακῶν, τὸ μερίδιό του καθοριζόταν ἀπὸ τὴν ποσότητα τοῦ σπόρου, καὶ σε ἀμπελοκαλλιέργεια, ἀντιστοιχοῦσε στο δέκατο τῆς παραγωγῆς.

⁶³ ΒΕΗΣ, Γράμματα 39: *χάριν γαιωμόρου καὶ ἀμπελοπάκτου λύτρας καὶ μόνας κηρὸν τέσσαρας.*

⁶⁴ ΒΕΗΣ, Γράμματα 48: *δέδοκαν πρὸς ἀντοῦς ἀμπέλιον ὅπερ ἄιασεν ὁ ἐν μοναχοῖς Νεόφυτος, πρὸς τὸ κελὴν τῷ ἁΓίου Μετεώρου τῆν Ἠψυλωτέραν, ἔνεκα ταφικὸν ὃν Σ' μνημοσύνου ἀντοῦ, Σ' Δια ψύχηκης σωτηρίας, μετασκαμήνων.*

Δημήτριος Αγάθων	διάκονος, βοϊδάτος, αντίσηκος του ιερέα και πρωτόπαπα Θωμά	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 21.
Δροσώ	χήρα	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Θεόγνωστος	ιερέας και σκευοφύλακας	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 21.
Θεόδωρος	αναγνώστης, ζευγαράτος, γιος και αντίσηκος του Δημητρίου, του διακόνου και ιερομνήμονος της επισκοπής Σταγών	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Θεόδωρος	ιερέας και πρωτέδικος, βοϊδάτος, γιος και αντίσηκος του ιερέα και σκευοφύλακα Θεογνώστου	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 21.
Θεόδωρος Π	βοηθός Ιωάννη Αθανασόπουλου	1163	ASTRUC, Document 215/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 27.
Θεόδωρος Τουρμάρχης	ιερέας, βοϊδάτος, αντίσηκος του Χρύσανθου Πιασιάνου	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Θωμάς	ιερέας και πρωτόπαπας	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 21.
Ιμέριος Θρουμπής	κάτοικος Σταγών	1163	ASTRUC, Document 214/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 25.
Ιωάννης Αθανασόπουλος	αναγραφέας	1163	ASTRUC, Document 215/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 27.
Ιωάννης	γαμπρός και αντίσηκος του ιερέα Μιχαήλ Ρουσίνου, βοϊδάτος	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Ιωάννης	βοϊδάτος, γαμπρός του νομικού	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Ιωάννης	ιερέας επισκοπής Σταγών	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 21.
Ιωάννης	ιερέας, δευτερεύων, βοϊδάτος, αντίσηκος της χήρας Δροσώ	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Ιωάννης	οικονόμος	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Ιωάννης Δραγοτάς	διάκονος και ιερομνήμων επισκοπής Σταγών	1163	ASTRUC, Document 214/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Ιωάννης Καλπαδόκης	ιερέας, βοϊδάτος, αντίσηκος του Ιωάννης Δραγοτά	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
	46 κληρικοπάροικοι	1163	ASTRUC, Document 214-215/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 24.
Κοσμάς	αρχιδιάκονος	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Κωνσταντίνος	αναγνώστης	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 21.
Κωνσταντίνος	αναγνώστης, ζευγαράτος, γιος και αντίσηκος του ιερέα και χαρτοφύλακα Πέτρου	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Κωνσταντίνος ο μικρός	κάτοικος Σταγών	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.

Λέων	αναγνώστης, λαοσυνάκτης, ζευγαράτος, γιος και αντίσηκος του Κωνσταντίνου του μικρού	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Λέων	διάκονος, σκευοφύλακας, ζευγαράτος, γιος του Ρωμανού και αντίσηκος του ιερέα Πασχάλη	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Λέων Καθαρός	ιερέας, βοϊδάτος, αντίσηκος του αρχιδιάκονου Κοσμά	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Μανουήλ	ιερέας, ο πρωτόπαπας, ζευγαράτος	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Μιχαήλ Ρουσίνοσ	ιερέας	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Νικηφόρος	ανιγνός και αντίσηκος Ιωάννη του οικονόμου, ζευγαράτος	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Νικηφόρος	διάκονος	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 21.
Πασχάλης	ιερέας	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Πέτρος	ιερέας, χαρτοφύλακας	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Σαβατάς	δεποτάτος της επισκοπής Σταγών	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Στέφανος	αναγνώστης, βοϊδάτος γιος και αντίσηκος του Σαβατά του δεποτάτου	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Χρυσανθος Πιασιάνος	κάτοικος Σταγών	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
	31 ενυπόστατοι κληρικοί	1336	MM V, 271.
	65 ανυπόστατοι κληρικοί	1336	MM V, 271.
Μιχαήλ Μονομάχος	κεφαλή της Βλαχίας	1333-1342	ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, Έκθεσις 49.
Θεόδωρος Ορφανοϊωάννης	κεφαλή των Σταγών	1336	PLP 21121. MM V, 270. SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 240. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χειρόγραφα Μετεώρων Δ' 187. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ανέκδοτη Διαθήκη 286.
Μανούσης	πράκτωρ, αναγραφέας	1336	MM V, 271.
Νεόφυτος	μοναχός, πρώτος της σκήτης Σταγών	1336	MM V, 271.
Λουκάς Κομητόπουλος	ενδοξότατος (κεφαλή των Σταγών, διαδέχτηκε τον Θεόδωρο Ορφανοϊωάννη, επί Συμεών)	1363	PLP 12030. MM V, 271. ΒΕΗΣ, Γράμματα 15.
Νείλος	πρώτος της Σκήτης και δίκαιος της επισκοπής Σταγών	1336, 1348-1362	PLP 20056. ΒΕΗΣ, Γράμματα 88. SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 242. MM V, 270.
Ξενοφών	επίσκοπος Σταγών	1341	PLP 20894. ΒΕΗΣ, Γράμματα 97.
Κωνσταντίνος Καλοφίλης	βοηθός κατά την απογραφή του Μιγιάρη	δεκαετία του 1340	ΒΕΗΣ, Γράμματα 64.

Άννα	κόρη του Μανουήλ Ιωαννάκη	μέσα 14 ^{ου} αιώνα	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χειρόγραφα Μετεώρων Δ' 187. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ανέκδοτη Διαθήκη 286.
Ευφροσύνη	κόρη του Μανουήλ Ιωαννάκη	μέσα 14 ^{ου} αιώνα	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χειρόγραφα Μετεώρων Δ' 187. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ανέκδοτη Διαθήκη 286.
Ειρήνη	κόρη του Μανουήλ Ιωαννάκη	μέσα 14 ^{ου} αιώνα	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χειρόγραφα Μετεώρων Δ' 187. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ανέκδοτη Διαθήκη 286.
	κληρικοί επισκοπής Σταγών	μέσα 14 ^{ου} αιώνα	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χειρόγραφα Μετεώρων Δ' 187. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ανέκδοτη Διαθήκη 286.
Μακάριος	αρχιμανδρίτης, καθηγούμενος της μονής της Θεοτόκου της Δούπιανης	μέσα 14 ^{ου} αιώνα	PLP 16167. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ανέκδοτη Διαθήκη 280-281, 286. ΒΕΗΣ, Συμβολή 24-27.
Μανουήλ Ιωαννάκης	κάτοικος Σταγών	μέσα 14 ^{ου} αιώνα	PLP 8387. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χειρόγραφα Μετεώρων Δ' 187. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ανέκδοτη Διαθήκη 286.
Νικόλαος Ιωαννάκης	αδερφός του Μανουήλ Ιωαννάκη	μέσα 14 ^{ου} αιώνα	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χειρόγραφα Μετεώρων Δ' 187.
Αλέξιος Τούντος (γιος του Μιχαήλ)	κάτοικος Σταγών	1348-1362	PLP 29157. ΒΕΗΣ, Γράμματα 29, 85.
Άννα της Γεργάκενας	κάτοικος Σταγών	1348-1362	ΒΕΗΣ, Γράμματα 85.
Γεώργιος, αδερφός του Μιχαήλ του Λιπαναβάτου	κάτοικος Σταγών	1348-1362	ΒΕΗΣ, Γράμματα 85.
Δημήτριος (του) Ευρετά	κάτοικος Σταγών	1348-1362	ΒΕΗΣ, Γράμματα 85.
Δημήτριος, (του) παπά Ιωάννη	κάτοικος Σταγών	1348-1362	ΒΕΗΣ, Γράμματα 85.
Θεόδωρος, γιος του Δημητρίου (του) παπά Ιωάννη	κάτοικος Σταγών	1348-1362	ΒΕΗΣ, Γράμματα 85.
Θεόδωρος	ιερέας	1348-1362	ΒΕΗΣ, Γράμματα 88.
Θεόδωρος, αδερφός του Μιχαήλ του Λιπαναβάτου	κάτοικος Σταγών	1348-1362	ΒΕΗΣ, Γράμματα 85.
Ιωάννης, γιος του Δημητρίου (του) παπά Ιωάννη	κάτοικος Σταγών	1348-1362	ΒΕΗΣ, Γράμματα 85.
Ιωάννης, αδερφός του Μιχαήλ του Λιπαναβάτου	κάτοικος Σταγών	1348-1362	ΒΕΗΣ, Γράμματα 85.
Κωνσταντίνος του Περιβόλη	κάτοικος Σταγών	1348-1362	ΒΕΗΣ, Γράμματα 85.
Κωνσταντίνος	ιερέας, μέγας οικονόμος επισκοπής Σταγών	1348-1362	PLP 14167. ΒΕΗΣ, Γράμματα 87.
Μαρία, σύζυγος του Δημητρίου (του) παπά Ιωάννη	κάτοικος Σταγών	1348-1362	ΒΕΗΣ, Γράμματα 85.
Μιχαήλ Τούντος	κάτοικος Σταγών	1348-1362	ΒΕΗΣ, Γράμματα 85.

Μιχαήλ	ιερέας και κανστρίσιος επισκοπής Σταγών	1348-1362	PLP 19054. ΒΕΗΣ, Γράμματα 88.
Μιχαήλ (του) Λιπαναβάτου	κάτοικος Σταγών	1348-1362	ΒΕΗΣ, Γράμματα 85.
Νικόλαος	πρωτοψάλτης επισκοπής Σταγών	1348-1362	PLP 20552. ΒΕΗΣ, Γράμματα 88.
Περιβόλενα	κάτοικος Σταγών	1348-1362	ΒΕΗΣ, Γράμματα 85.
Στέφανος, αδερφός του Μιχαήλ του Λιπαναβάτου	κάτοικος Σταγών	1348-1362	ΒΕΗΣ, Γράμματα 85.
Ιωάννης	ιερέας, ιερομνήμων επισκοπής Σταγών	1348-1362, 1363	ΒΕΗΣ, Γράμματα 18, 88.
Ιερεμίας Χρανισθλάβος	άρχων της επισκοπής Σταγών	1362	PLP 30968. ΒΕΗΣ, Γράμματα 87.
Θεοδόσιος Στρομπιτιζηνός	κάτοικος Σταγών	1348-1362, 1387	PLP 26970. ΒΕΗΣ, Γράμματα 29, 88.
Νεόφυτος	ιερέας	1362	SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 248.
Ανδρόνικος του Ούγκρου	δομέστικος επισκοπής Σταγών	1363, 1387/88	PLP 21151. ΒΕΗΣ, Γράμματα 18, 88.
Βησσαρίων	επίσκοπος Σταγών	1366/1367	PLP 2699.
(κυρ) Μανασσής	κάτοικος Σταγών	1387	ΒΕΗΣ, Γράμματα 29
(κυρ) Σάββας	κάτοικος Σταγών	1387	ΒΕΗΣ, Γράμματα 29
Στέφανος του Κορέση	κεφαλή των Σταγών	1387	PLP 13184. ΒΕΗΣ, Γράμματα 29
	επίσκοπος Σταγών	1387	ΒΕΗΣ, Γράμματα 29
Δημήτριος Μίγαρης	πρωτοβεστιάριος	1392	ΒΕΗΣ, Γράμματα 42
Στέφανος Μακρουγένης	κάτοικος Σταγών	1392	ΒΕΗΣ, Γράμματα 42.
Μανουήλ Γαράρης	καστροφύλακας, γραφέας, πρωτονοτάριος και πρωτοασικρίτης	1392/3	PLP 3554. ΒΕΗΣ, Γράμματα 40, 42.
Μανουήλ Τζαμμαμύρης	νοτάριος	1396	PLP 27734. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χειρόγραφα Μετεώρων Γ' 13.
Θεόδωρος, (γιος του οικονόμου Μακαρίου)	ιερέας επισκοπής Σταγών	1401	ΒΕΗΣ, Γράμματα 47.
Καλοϊωάννης	καστροφύλακας	1401	PLP 10627. ΒΕΗΣ, Γράμματα 47.
Μακάριος	ιερομόναχος, οικονόμος της επισκοπής Σταγών	1401	ΒΕΗΣ, Γράμματα 47.
Μανουήλ Κηβηρκής/Καβαρής	πρωτονοτάριος και δικαιοφύλακας της μητρόπολης Λαρίσης	1401	ΒΕΗΣ, Γράμματα 47.
Μανουήλ Τυχόμηρος	πρωτονοτάριος	1401	PLP 28205. ΒΕΗΣ, Γράμματα 47.
Νικηφόρος (του) Λαουσνάκτου	ιερέας επισκοπής Σταγών	1401	ΒΕΗΣ, Γράμματα 47.
	ιερέας του σακελλίου της επισκοπής Σταγών	1401	ΒΕΗΣ, Γράμματα 47.
Ανδρόνικος, γιος του κυρ Γεωργίου	κάτοικος Σταγών	1422	ΒΕΗΣ, Γράμματα 52.
Γεώργιος, γιος του ιερέα και σκευοφύλακα Ιωάννη επισκοπής Σταγών	κάτοικος Σταγών	1422	ΒΕΗΣ, Γράμματα 51.

Γεώργιος Μυλωνόπουλος	κάτοικος Σταγών	1422	PLP 16846. ΒΕΗΣ, Γράμματα 52.
Δημήτριος Μαριάνος	κάτοικος Σταγών	1422	PLP 16915. ΒΕΗΣ, Γράμματα 52.
Θεόδωρος, (γιος) του Καλοϊωάννη	κάτοικος Σταγών	1422	ΒΕΗΣ, Γράμματα 52.
Θεόδωρος	ιερέας και οικονόμος επισκοπής Σταγών	1422	PLP 7443. ΒΕΗΣ, Γράμματα 51, 55.
Ιωάννης	ιερέας και σκευοφύλακας επισκοπής Σταγών	1422	PLP 8749. ΒΕΗΣ, Γράμματα 51.
Ιωάννης	ιερέας επισκοπής Σταγών	1422	PLP 8715. ΒΕΗΣ, Γράμματα 52.
Ιωάννης, γιος του Λογοθέτη	κάτοικος Σταγών	1422	ΒΕΗΣ, Γράμματα 51.
Ιωάννης, (γιος) του Καλοϊωάννη	κάτοικος Σταγών	1422	ΒΕΗΣ, Γράμματα 52.
Ιωάννης, (γιος) του ιερομνήμονα	κάτοικος Σταγών	1422	ΒΕΗΣ, Γράμματα 52.
Μανουήλ, γιος του ρεφενδαρίου	κάτοικος Σταγών	1422	ΒΕΗΣ, Γράμματα 52.
Ματθαίος	επίσκοπος Σταγών	1422	PLP 17307. ΒΕΗΣ, Γράμματα 52.
Ράιος	κάτοικος Σταγών	1422	PLP 24045. ΒΕΗΣ, Γράμματα 52.
Στέφανος, γιος του ιερέως, κυρ Δημητρίου	κάτοικος Σταγών	1422	ΒΕΗΣ, Γράμματα 52.
Στέφανος, γιος του δομέστικου	κάτοικος Σταγών	1422	ΒΕΗΣ, Γράμματα 52.
Στέφανος, γιος του μεγάλου Οικονόμου	κάτοικος Σταγών	1422	ΒΕΗΣ, Γράμματα 52.
Δημήτριος	ιερέας επισκοπής Σταγών	1422/1423	ΒΕΗΣ, Γράμματα 55.
Θεόδωρος	ιερέας επισκοπής Σταγών	1422/1423	PLP 7462. ΒΕΗΣ, Γράμματα 51, 55.
Ιωάννης	ιερέας και κανστρίσιος επισκοπής Σταγών	1422/1423	PLP 8571. ΒΕΗΣ, Γράμματα 55.
Μανουήλ	ιερέας επισκοπής Σταγών	1422/ 1423	PLP 16731. ΒΕΗΣ, Γράμματα 51, 55.
Μανουήλ Γλαβάς	γραφεάς	1422/1423	PLP 4225. ΒΕΗΣ, Γράμματα 55.
Μηνάς	ιερομόναχος	1422/1423	ΒΕΗΣ, Γράμματα 55.
Πέτρος	ιεροδιάκονος επισκοπής Σταγών	1422/1423	PLP 23075. ΒΕΗΣ, Γράμματα 52, 55.
Σάββας	ιερομόναχος επισκοπής Σταγών	1422/1423	PLP 24614. ΒΕΗΣ, Γράμματα 52, 55.
Στέφανος	ιερέας επισκοπής Σταγών	1422/1423	PLP 26798. ΒΕΗΣ, Γράμματα 55.

Καταρχάς, οι αναφορές ξεκινούν από τις αρχές του 12^{ου} μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του 15^{ου} αιώνα, με ένα ενδιάμεσο κενό μεταξύ του εγγράφου του 1163 και του χρυσόβουλου του Ανδρόνικου Γ', του 1336, όπου παρατηρείται έλλειψη πληροφοριών.⁶⁵ Πέρα από τα αξιώματα του επισκόπου και της κεφαλής, απαντούν οι

⁶⁵ Ο κώδικας 502 της Μονής Μεταμορφώσεως Μετεώρων φέρει σημείωμα του 1281, το οποίο κάνει λόγο για τους λαϊκούς Νικόλαο, Πέτρο Ροντακηνό [του πανευγενεστάτου Κομνηνού] και για τον ιερέα Νικόλαο τον Κοζομήρει (ΒΕΗΣ, Χειρόγραφα Μετεώρων Α' 506). Ο κώδικας 556 της Μονής

ακόλουθες αναφορές: αναγνώστης,⁶⁶ αρχιμανδρίτης,⁶⁷ γραφέας, δίκαιος (της επισκοπής), δικαιοφύλακας (της επισκοπής), δεποτάτος (της επισκοπής),⁶⁸ δομέστικος (της επισκοπής),⁶⁹ ιερέας και ιερομνήμων,⁷⁰ ιερέας και κανστρίσιος,⁷¹

Μεταμορφώσεως Μετεώρων φέρει σημείωμα του 13^{ου}-14^{ου} αι., σύμφωνα με τον Βέη, το οποίο κάνει λόγο για τους ιερείς Χρυσέσση, Στέφανο και Παπαγιανιότι και για τους λαϊκούς Μαρτινιάνο και Νικόλαο τον Βρανανήτη (ΒΕΗΣ, Χειρόγραφα Μετεώρων Α' 570-571). Ο κώδικας 559 της Μονής Μεταμορφώσεως Μετεώρων φέρει σημείωμα του 14^{ου}-15^{ου} αι., σύμφωνα με τον Βέη, στο οποίο αναφέρονται ο Ιωάννης Χωματιανός, ο γιος του Γεώργιος, η αδερφή του Καλή, η ανιψιά του Μαργαρού, ο θείος του Κούκουλας, η θεία του Θοτωκού και ο εξάδερφος του Λέων (ΒΕΗΣ, Χειρόγραφα Μετεώρων Α' 581). Στο σύνολο των περιπτώσεων, δεν διευκρινίζεται αν τα ονόματα σχετίζονται με τον χώρο των Σταγών

⁶⁶ DARROUZÈS, Officia 87-91. ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΟΥ, Εκκλησιαστικά Αξιώματα 69. ODB 84: Αρχικά επρόκειτο για απλό αναγνώστη και αργότερα ο όρος αποδίδεται σε μέλη του κατώτερου κλήρου. Μνημονεύεται στο τακτικό του Φιλοθέου (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 185, 187, 193). Αναφορές απαντούν τον 8^ο [ΘΕΟΦΑΝΗΣ 36, 101, 125, 252, 453. ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΤΟΥΔΙΤΗΣ I 155, II 789, 840-841, 843 (επιστ. 53, 525, 552)], τον 9^ο (ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΟΝΑΧΟΣ 549, 656, 728, 812), τον 10^ο (ΚΑΜΙΝΙΑΤΗΣ 12. ΣΟΥΔΑ II 103, III 213. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, De Cerimoniis I 755, 760, 801, 806. ΣΥΜΕΩΝ ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ 113), τον 11^ο-12^ο (ΓΛΥΚΑΣ 469, 476. ΖΩΝΑΡΑΣ III 284. ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ 312, 489, 490), τον 13^ο (ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ II 395. ΓΡΗΓΟΡΑΣ I 165, III 473), τον 14^ο [CODINUS, De Officiis 6 (Ψευδοκωδινός)]

⁶⁷ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΣ, Αρχιμανδρίτης 338-339. ODB 156: Πρόκειται για αξίωμα με δύο βασικές σημασίες: α) Αρχικά ο όρος αντιστοιχούσε σε ιδιότητα ανάλογης αυτής του ηγουμένου, δηλαδή του επικεφαλής ενός μοναστικού ιδρύματος. Ο Dagron υποστηρίζει ότι απαντά κυρίως στην περιοχή της Κωνσταντινούπολης, και, επί Ιουστινιανού Α', έγινε επικρατέστερος ο όρος του ηγουμένου (DAGRON, Monachisme 268-270), β) σύμφωνα με τον Pargoire, από τον 6^ο αιώνα, ο όρος σχετίζεται με τον επικεφαλής μιας ευρύτερης περιοχής ή ενός ορισμένου αριθμού μονών, αντίστοιχο με το αξίωμα του εξάρχου ή του πρώτου (PARGOIRE, Monachisme 95, 126-127). Αναφέρεται σταθερά από τον 8^ο έως και τον 15^ο αιώνα [ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΤΟΥΔΙΤΗΣ I 91, 99, II 211, 403, 406, 509, 714 (επιστ. 33, 35, 90, 273, 274, 377, 486). ΘΕΟΦΑΝΗΣ 98, 99. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΟΝΑΧΟΣ 749, 789. ΓΛΥΚΑΣ 488. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ I 235, II 515. ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ I 226, 266. VERPEAUX, Traité des offices 238, 239, 282 (Ψευδοκωδινός). CODINUS, De Officiis 3. ΔΟΥΚΑΣ 367].

⁶⁸ ΑΚΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Δεποτάτος 1012. ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΟΥ, Εκκλησιαστικά Αξιώματα 161-162: Πρόκειται για αξίωμα επιφορτισμένο με το κάλεσμα των αρχόντων ενώπιον του αρχιερέως και με την τήρηση της τάξης κατά την πορεία του αρχιερέως έξωθεν του ναού. Μνημονεύεται από τον Καντακουζηνό (ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ I 200), τον Ψευδοκωδινό (VERPEAUX, Traité des offices 264. CODINUS, De Officiis 6) και το ανώνυμο πρωτόκολλο της στένης του Μανουήλ Β' (VERPEAUX, Traité des offices 358).

⁶⁹ ΜΑΚΣΙΜΟΒΙĆ, Administration 57, 95, 119, 192-196, 220. BURY, Administrative System 47-68. ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΟΥ, Εκκλησιαστικά Αξιώματα 183-189. ODB 646: Οι διοικητές των ταγμάτων, που ήδρευαν στην Κωνσταντινούπολη, αποκαλούνταν δομέστικοι. Πρόκειται για τα τάγματα των Σχολών (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 47, 101, 105, 111, 137, 141, 143, 147, 171, 173, 205, 225, 233, 245, 263), των Εξκουβίτων (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 49, 51, 53, 101, 105, 111, 139, 143, 147, 173, 207, 247, 265, 271), των Αριθμών (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 173) και των Ικανάτων (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 53, 103, 105, 119, 139, 145, 175, 209, 249, 271). Το δεύτερο μισό του 10^{ου} αιώνα, υπήρχε ένας Δομέστικος της Ανατολής (VERPEAUX, Traité des offices 139, 166, 188, 301, 306, 308, 323, 337, 346, 349) και ένας Δομέστικος της Δύσης (VERPEAUX, Traité des offices 139, 166, 188, 301, 306, 308, 323, 337, 346, 349). Στον χώρο της εκκλησιαστικής διοίκησης, ο δομέστικος ήταν επικεφαλής ομάδων (π.χ. των αναγνώστων, των υποδιακόνων, του άμβωνος, των εξωκατακόιλων, των θυρών, των ψαλτών), επιφορτισμένων με την τήρηση της τάξης και του τελετουργικού (DARROUZÈS, Officia 272-273, 596). Συνήθως αποδίδεται σε ψάλτες (οι δύο δομέστικοι, υποκειμένοι στον πρωτοψάλτη, ηγούνται των δύο χορών), σε αναγνώστες ή και σε φύλακες (ΣΠΑΝΟΣ, Προσωπογραφία 56). Αναφέρεται σε ανώνυμες λίστες κοσμικών και εκκλησιαστικών αξιωμάτων του 12^{ου}-15^{ου} αιώνα (DARROUZÈS, Officia 530-531, 539, 545, 556. VERPEAUX, Traité des offices 305, 307, 309, 334, 347), από τον Ψευδοκωδινό (CODINUS, De Officiis 4. VERPEAUX, Traité des offices 190, 214, 263, 265, 266, 269) και τον Αρμενόπουλο (VERPEAUX, Traité des offices 300).

⁷⁰ DARROUZÈS, Officia 368-373. ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΟΥ, Εκκλησιαστικά Αξιώματα 262-263: Ιερείς επιφορτισμένοι με την τήρηση του τελετουργικού κώδικα. Απουσία του επισκόπου, εγκαινιάζαν

ιερέας του σακελλίου,⁷² ιεροδιάκονος (της επισκοπής),⁷³ καστροφύλακας,⁷⁴ λαοσυνάκτης,⁷⁵ μέγας οικονόμος, νοτάριος,⁷⁶ πράκτωρ⁷⁷ και αναγραφείας,⁷⁸ βοηθός

εκκλησίες και σφράγιζαν αναγνώστες. Σε ευχολόγιο του 10^{ου} αιώνα, ο ιερομνήμων συσχετίζεται με τον *ἐπὶ τῶν χειροτονιῶν, ἤγουν ὁ ἱερομνήμων* (DARROUZÈS, Officia 368). Πέρα από τους ιερείς, το αξίωμα αναλάμβαναν διάκονοι, ακόμα και λαϊκοί. Μνεία του αξιώματος γίνεται στο τακτικό του Benešević (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Listes 251). Αναφέρεται σε ανώνυμες λίστες εκκλησιαστικών αξιωμάτων του 12^{ου}-13^{ου} αιώνα (DARROUZÈS, Officia 529-530, 532-533, 538), από τον Ψευδοκωδινό (CODINUS, De Officiis 3) και τον Βλαστάρη (VERPEAUX, Traité des offices 318).

⁷¹ DARROUZÈS, Officia 238. ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΟΥ, Εκκλησιαστικά Αξιώματα 273-274. ODB 1111-1112: Στο Τακτικό Benešević, τον 10^ο αιώνα, ο κανστρίσιος συγκαταλέγεται μεταξύ των πατριαρχικών λειτουργιών και τοποθετείται μεταξύ του πρωτονοτάριου και του ρεφερενδάριου (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Listes 251). Ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος παραθέτει πληροφορίες για τις υποχρεώσεις του: *ἔχων προετοιμασμένον τὸν θυμιατὸν, βαλὼν ἐν αὐτῷ θυμιάμα λέγει εὐλόγησον δέσποτα τὸ θυμιάμα, ὁ δ' εὐλογῶν αὐτὸ λέγει τὴν εὐχὴν τοῦ θυμιάματος καθ' ἑαυτὸν, καὶ λαμβάνων τὸν θυμιατὸν ἐκ τῶν χειρῶν αὐτοῦ, θυμιᾷ κύκλω σταυροειδῶς, τὴν ἁγίαν τράπεζαν. εἶτα λαμβάνει τὸ δικήριον ἀπ' αὐτοῦ* (ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, De Cerimoniis I 801). Κρατούσε το κιβώτιο των θυμιαμάτων (κανίστριον), το κοντάκιο του αρχιερέα, και έντυνε τον ιερέα πριν αυτός ιερουργήσει. Τον 12^ο αιώνα, συγκαταλέγεται μεταξύ των μελών του πατριαρχικού δικαστηρίου (DARROUZÈS, Officia 100). Το αξίωμα αναφέρεται σε λίστες εκκλησιαστικών αξιωμάτων του 12^{ου} και 13^{ου} αιώνα (DARROUZÈS, Officia 529-533, 538), από τον Ψευδοκωδινό (CODINUS, De Officiis 3) και τον Βλαστάρη (VERPEAUX, Traité des offices 318).

⁷² DARROUZÈS, Officia 62-62, 318-322. ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΟΥ, Εκκλησιαστικά Αξιώματα 522-524. ODB 1830: Ήταν αρμόδιος για την εποπτεία των γυναικείων μονών, της επισκοπικής φυλακής (σακέλλης), των ενοριακών ναών και των σκευών τους και για τον έλεγχο της συμπεριφοράς των κληρικών της επισκοπικής έδρας. Συχνά σχετιζόταν με τη διαχείριση των εκκλησιαστικών πόρων και την τήρηση των σχετικών βιβλίων (CODINUS, De Officiis 2. VERPEAUX, Traité des offices 318).

⁷³ DARROUZÈS, Officia 41. SALAVILLE, NOWACK, Diacre. TIFTIXOGLU, Klerus 33-36: Κατώτερος βαθμός ιεροσύνης. Απαντά σε αφηγηματικές πηγές της μέσης και ύστερης περιόδου (ΜΑΛΛΑΛΑΣ 390, 406. ΘΕΟΦΑΝΗΣ 410. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΟΝΑΧΟΣ 219, 375, 463, 464, 486, 551, 594, 726. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, De Cerimoniis I 23, 24, 108, 111, 114, 163, II 27, 28, 30, 31, 34. ΛΕΩΝ ΔΙΑΚΟΝΟΣ 173. ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ 84, 221. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ I 3, 23, II 343, 511, 637, III 55, IV 421, 451. ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ I 198, 200, 201. ΓΡΗΓΟΡΑΣ I 127, 130. ΔΟΥΚΑΣ 267, 315), στον Ψευδοκωδινό (CODINUS, De Officiis 4. VERPEAUX, Traité des offices 141, 222, 223, 228, 259, 263, 264, 265, 266, 267, 268) και στο ανώνυμο τυπικό της ενθρόνισης του Μανουήλ Β' (VERPEAUX, Traité des offices 354, 356).

⁷⁴ ΜΑΚΣΙΜΟΒΙĆ, Administration 151, 173, 175-177, 181, 183, 242, 269. GUILLAND, Institutions II 110. ANGOLD, Byzantine Government 266. ODB 1112-1113: Υπεύθυνος φύλαξης οχυρών τοποθεσιών (ΑΤΤΑΛΕΙΑΤΗΣ 35, 149. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ IV 439). Ο Ψευδο-Κωδινός, τον 14^ο αιώνα, τοποθετεί το συγκεκριμένο αξίωμα δίπλα σε εκείνο του προκαθημένου, ως επικεφαλής στη διοίκηση πόλεων (VERPEAUX, Traité des offices 188).

⁷⁵ ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΟΥ, Εκκλησιαστικά Αξιώματα 301: Υπεύθυνος για τη συγκέντρωση των ιεροδιακόνων και αναγνώστων, των αρχόντων και του λαού, κατά τον Εσπερινό και τη Θεία Λειτουργία. Όταν απουσίαζε ο δομέστικος, ο λαοσυνάκτης εκτελούσε τα καθήκοντά του (CODINUS, De Officiis 4).

⁷⁶ Ο κώδικας 3 της μονής Αγ. Στεφάνου των Μετεώρων, το 1396, σε σημείωμα κάνει λόγο για το νοτάριο Μανουήλ Τζαμμαμύρη, χωρίς να παρέχονται διευκρινίσεις αν η αναφορά αφορά στον χώρο των Σταγών (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χειρόγραφα Μετεώρων Γ' 13).

⁷⁷ ΜΑΚΣΙΜΟΒΙĆ, Administration 12-14, 27, 29, 71, 85, 88, 121, 155, 156, 160, 173, 184, 185, 193, 202, 210, 217-228, 256, 269. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ρόλος 212-213. ODB 1711-1712: Ο πράκτωρ ή ένοχος ήταν υπεύθυνος για τη διαχείριση των πάσης φύσεως δικαιωμάτων του δημοσίου σε μια περιοχή (ΣΟΥΔΑ IV 188. ΖΩΝΑΡΑΣ III 246, 588. ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ 411). Αναλάμβανε την υπηρεσία του για περιορισμένο χρόνο και μπορούσε να ενεργεί *είτε ἐπὶ πάκτω είτε εἰς τὸ πιστόν*. *Ἐπὶ πάκτω* σημαίνει τη μίσθωση της διαχείρισης των δικαιωμάτων του δημοσίου, δηλαδή την ανάληψή τους ύστερα από πλειστηριασμό, με την υποχρέωση να αποδίδει στο κρατικό ταμείο το συμφωνηθέν ποσό και με το δικαίωμα να κρατάει για τον εαυτό του ότι περισσεύει από τις εισπράξεις. *Εἰς τὸ πιστόν*

αναγραφέα, πρωτασηκρήτης,⁷⁹ πρωτέκδικος,⁸⁰ πρωτόπαπας,⁸¹ πρωτονοτάριος, πρωτοψάλτης (της επισκοπής),⁸² ραιφερενδάριος,⁸³ σκευοφύλακας (της επισκοπής),

σημαίνει την ανάληψη της διαχείρισης με την υποχρέωση να αποδίδει στο κράτος τα έσοδα που προβλέπει η απογραφή μείον την αμοιβή του πράκτορα.

⁷⁸ MAKSIMOVIC, Administration 186-190. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ρόλος 212. ODB 84: Ο *ἀναγραφεὺς* ή *ἀπογραφεὺς* είχε βασική αρμοδιότητα να καθορίζει το φόρο που οφείλει κάθε φορολογούμενος. Κατά τακτά, αλλά αραιά διαστήματα, επισκεπτόταν τις επαρχίες για να γίνει η απογραφή, η *ἐξίσωσις* (δηλαδή η εξακρίβωση πως ο οφειλόμενος φόρος αντιστοιχεί στις κατεχόμενες από το φορολογούμενο γαίες), η *ἀποκατάστασις* (να αποδοθεί ή να αφαιρεθεί γη, κατά περίπτωση) και τελικά η *παράδοσις* (η έκδοση του επίσημου εγγράφου που επικυρώνει την κατοχή των γαιών από το φορολογούμενο). Οι αρμοδιότητές του καταγράφονται σε μια σειρά εγγράφων του 13^{ου}-15^{ου} αι (Βλ. MAKSIMOVIC, Administration 186-190).

⁷⁹ MAKSIMOVIC, Administration 237. BURY, Administrative System 97. DÖLGER, KARAYANNOPOULOS, Urkundenlehre 59-65. ODB 1742: προϊστάμενος αυτοκρατορικής γραμματείας, υπεύθυνος για τη σύνταξη των χρυσοβούλων. Οι ασηκρήτες αντικατέστησαν το σώμα των ρεφερενδαρίων και αποτέλεσαν το ανώτατο κλιμάκιο της αυτοκρατορικής γραμματείας (ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΟΝΑΧΟΣ 826, 863, 887. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, De Cerimoniis I 709. ΣΥΜΕΩΝ ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ 177, 245, 286, 311). Μετά τον 12^ο αιώνα, ο πρωτασηκρήτης έγινε δικαστής (MAGDALINO, Αυτοκρατορία 373, 422. ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ 335. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ I 9, 135, 157, 205, II 505. ΓΡΗΓΟΡΑΣ I 293. ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ I 118). Αναφέρεται στο σύνολο των τακτικών του 9^{ου} και 10^{ου} αιώνα (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Listes 53, 89, 91, 93, 103, 107, 123, 141, 145, 249, 271, 310-311), σε ανώνυμες λίστες αξιωμάτων του 14^{ου} και 15^{ου} αιώνα (VERPEAUX, Traité des offices 305, 307, 309), και από τον Ψευδοκωδινό (VERPEAUX, Traité des offices 138), τον Αρμενόπουλο (VERPEAUX, Traité des offices 300) και τον Βλαστάρη (VERPEAUX, Traité des offices 321).

⁸⁰ DARROUZÈS, Officia 322-332. ΡΑΛΛΗΣ, Πρωτέκδικος 286-291. ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΟΥ, Εκκλησιαστικά Αξιώματα 197-213. ODB 1742.: Το αξίωμα αναφέρεται για πρώτη φορά στα μέσα του 5^{ου} αιώνα και απονεμόταν σε κληρικούς επικεφαλής του εκδικείου, ενός σώματος επιφορτισμένου να υπερασπίζεται, με τη συνδρομή των επισκόπων, τα μέλη των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων έναντι των πλουσίων (LAURENT, Corpus 86-98). Στην Αγία Σοφία, ο αριθμός των εκδίκων ήταν 10 έως 12, και είχαν την έδρα τους στο «σεκρέτον του εκδικείου» ή «πρωτεκδικεϊόν» (LAURENT, Corpus 86-98). Μεταξύ των αρμοδιοτήτων του αναφέρεται η κατήχηση των πιστών, η μέριμνα των αιχμαλώτων, η εκδίκαση ήσσονος σημασίας δικαστικών υποθέσεων, η καταγραφή των αποφάσεων των πατριαρχικών συνόδων και η επιστασία των μετοχίων των μονών (ΡΑΛΛΗΣ, Πρωτέκδικος 289-291). Οι αναφορές πληθαίνουν από τον 12^ο (ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ 238. ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΒΑΣΣΑΜΩΝ 530-541) και συνεχίζουν τον 13^ο αιώνα (ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ 3, 23). Το αξίωμα μνημονεύει ο Ψευδοκωδινός (CODINUS, De Officiis 4), ο Αρμενόπουλος (VERPEAUX, Traité des offices 293), ο Βλαστάρης (VERPEAUX, Traité des offices 313, 318), και ανώνυμη λίστα αξιωμάτων του 15^{ου} αιώνα (VERPEAUX, Traité des offices 330).

⁸¹ DARROUZÈS, Officia 41, 46, 121, 193, 202, 214, 233, 234, 235-236, 285, 291. ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΟΥ, Εκκλησιαστικά Αξιώματα 483-496. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΣ, Πρωτοπρεσβύτερος: Πρόκειται για εκκλησιαστικό αξίωμα, το οποίο απονεμόταν με χειροθεσία σε κληρικό που έφερε ιερατικό βαθμό πρεσβυτέρου, παρέχοντάς του δικαιώματα ως προς το τελετουργικό μέρος και, κατά περίπτωση, διοικητικές αρμοδιότητες. Μνημονεύεται στο τακτικό Uspenskij (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Listes 53). Αναφορές απαντούν τον 9^ο (ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΟΝΑΧΟΣ 1137), το 10^ο (ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, De Cerimoniis I 538, 539, 540, 549, 550. ΣΥΜΕΩΝ ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ 304. ΣΥΝΕΧΙΣΤΗΣ ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ 388), τον 11^ο-12^ο (ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ 203. ΓΛΥΚΑΣ 569. ΖΩΝΑΡΑΣ III 500), και τον 14^ο αιώνα [CODINUS, De Officiis 6 (Ψευδοκωδινός)].

⁸² DARROUZÈS, Officia 539. ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΟΥ, Εκκλησιαστικά Αξιώματα 497-499: Επικεφαλής του σώματος των ψαλτών. Αναφέρεται από τον 11^ο-12^ο μέχρι και τον 15^ο αιώνα (ΖΩΝΑΡΑΣ III 327. ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ I 199. ΦΙΛΗΣ II 412). Ο Ιωάννης, επίσκοπος Κίτρου, το 13^ο αιώνα, αναφέρει *ὁ δομέστικος τῶν ψαλτῶν, ὁ παρὰ τινῶν λεγόμενος πρωτοψάλτης*. Αναφέρεται από τον Ψευδοκωδινό (CODINUS, De Officiis 4. VERPEAUX, Traité des offices 190, 192, 214, 240, 241, 263, 265, 269) και σε ανώνυμες λίστες αξιωμάτων του 14^{ου} και 15^{ου} αιώνα (VERPEAUX, Traité des offices 308, 339, 356).

χαρτουλάριος. Οι αναφορές σε τίτλους έχουν ως εξής: ενδοξότατος,⁸⁴ πρωτοβεστιάριος.⁸⁵

Στα μέσα του 12^{ου} αιώνα, ο αναγραφείας Ιωάννης Αθανασόπουλος και ο βοηθός του Θεόδωρος, εξέδωσαν ένα πρακτικό καταγραφής, ενώ, από το ίδιο έγγραφο, γίνεται γνωστή η παρουσία του χαρτουλάριου Βασίλειου Τζιντζιλούκη, ο οποίος μεταξύ 1148 και 1163, κατήρτισε ένα πρακτικό παραδόσεως υπέρ της επισκοπής Σταγών. Από εδώ προκύπτει η παρουσία 46 κληρικοπαροίκων με προνομιακό καθεστώς, λόγω συγκεκριμένων φοροαπαλλαγών. Αυτό που έχει σημασία είναι ότι η πλειονότητα των αναφορών σχετίζεται με την τοπική επισκοπή και την καταγραφή και διαχείριση των περιουσιακών της στοιχείων, όπως αποκαλύπτουν οι αναφορές στα αξιώματα του αναγραφέα/ απογραφέα και του χαρτουλάριου. Ενδιαφέρον προκαλεί ότι αναφέρονται τουλάχιστον δεκατρείς περιπτώσεις αντισηκών/ αντικαταστατών εκκλησιαστικών αξιωματούχων, γεγονός που μπορεί να συσχετιστεί αφενός με μια προσπάθεια αποτελεσματικότερης διαχείρισης των υποθέσεων της

⁸³ DARROUZÈS, Officia 373-374. ΛΕΟΝΤΑΡΙΟΥ, Εκκλησιαστικά Αξιώματα 508-511: Ήταν υπεύθυνος για την επικοινωνία του πατριάρχη με τον αυτοκράτορα (ΜΑΛΛΑΛΑΣ 252. ΘΕΟΦΑΝΗΣ 180). Αναφέρεται στο τακτικό του Βενεζενιέ, τον 10^ο αιώνα (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 251), και από τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο (ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, De Cerimoniis I 13, 23, 86, II 33, 44, 47, 53, 55, 615, 616, 621). Χαρακτηριστικά είναι τα σχόλια σε ανώνυμες λίστες εκκλησιαστικών αξιωμάτων, του 13^{ου} αιώνα, όσον αφορά στις αρμοδιότητές του: *εις τὸ στέλλεσθαι παρὰ τοῦ ἀρχιερέως εἰς μεγάλους ἀνθρώπους (...εἰς τὸ ἀποστέλλεσθαι εἰς τὸν βασιλέα δι' ὑποθέσεις* (DARROUZÈS, Officia 546). Αναφέρεται σε ανώνυμες λίστες εκκλησιαστικών αξιωμάτων του 12^{ου}-15^{ου} αιώνα (DARROUZÈS, Officia 529, 530, 531, 532, 533, 538, 539, 544, 546-547, 548, 554, 555, 556, 558, 563, 566, 568, 570, 572, 574). Ο Darrouzès εικάζει ότι στις αρχές του 14^{ου} αιώνα είχε χάσει την αρχική του σημασία (DARROUZÈS, Officia 373-374). Τον αναφέρει ο Ψευδοκωδινός (CODINUS, De Officiis 3).

⁸⁴ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 95: Οι αναφορές ξεκινούν από τον 6^ο μέχρι και τον 12^ο αιώνα (ΜΑΛΛΑΛΑΣ 326, 424. ΘΕΟΦΑΝΗΣ 233, 238, 270. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, De Cerimoniis I 419, 421, 628, 679, 680, 681, 687, 689. ΣΟΥΔΑ I 536, II 399-400, IV 79). Αναφέρεται στο κλητορολόγιο του Φιλοθέου (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 95).

⁸⁵ ΜΑΚΣΙΜΟΒΙĆ, Administration 58, 60, 61, 65, 228, 232. BURY, Administrative System 125. GUILLAND, Institutions I 304. ODB 1749: Αυτοκρατορικός ευνούχος, δεύτερος τη τάξει, μετά τον παρακοιμώμενο, επικεφαλής του αυτοκρατορικού θησαυροφυλακίου (ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΟΝΑΧΟΣ 791, 796, 821, 830, 831, 836, 842, 845, 846, 847, 855, 858, 862, 875, 905, 906, 913, 914. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, De Cerimoniis I 448, 465, 478, 484, 601, 603, 605, 711, 725, 784, 786. ΣΥΜΕΩΝ ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ 217, 221, 250, 252, 256, 263, 266, 268, 269, 277, 281, 285, 298, 326, 328, 334, 335. ΑΓΓΑΛΕΙΑΤΗΣ 66, 275). Στο Κλητορολόγιο του Φιλοθέου αναφέρεται ως πρωτοβεστιάριος του δεσπότη (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 133, 305). Από τον 12^ο αιώνα και εξής, αποτέλεσε τιμητικό τίτλο που παραχωρούνταν σε μέλη της αριστοκρατίας (ΖΩΝΑΡΑΣ III 542, 543, 589, 670. ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ 9, 104, 224, 507, 563. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ I 5, 21, , 41, 63, 65, 73, 77, 79, 85, 87, 89, 155, II 371, 385, 525, 593, III 5, 7, 79, 81, 83, 117, 119, 121, 171, 173, 175, 177, 183, 201, 203, 215, 237, IV 313), ενώ τον 14^ο αιώνα ήταν ένας από τους σημαντικότερους τίτλους [ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ I 211, 212, 213, 214, 232, 233, 234, 235, 239, 260, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 285, 458, 499, II 492, III 53, 135. ΓΡΗΓΟΡΑΣ I 62, 167, 195, 200, 201, 293, 394, 396, 409, 410, 411, 413, 545. VERPEAUX, Traité des offices 83, 130, 134, 135, 136, 137, 152, 153, 167, 198, 202, 203, 215, 216 (Ψευδοκωδινός), 300 (Αρμενόπουλος), 320 (Βλαστάρης)]. Οι αναφορές συνεχίζουν τον 15^ο αιώνα (VERPEAUX, Traité des offices 305, 307, 309, 344, 347, 360. ΧΑΛΚΟΚΟΝΔΥΛΗΣ 462. ΣΦΡΑΝΤΖΗΣ 4, 66, 72, 118).

επισκοπής και αφετέρου μια ενδεχόμενη φθορά του πληθυσμού, δεδομένων και άλλων περιπτώσεων αντισήκων στα χωριά Κόζερος και Γαύροβον.⁸⁶

Από το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ΄ υπέρ της τοπικής επισκοπής, το 1336, το πρόσταγμα του Συμεών Ούρεση Παλαιολόγου υπέρ της Σκήτης των Σταγών, το 1362, και από τις επιστολές του μητροπολίτη της Λάρισας, Αντώνιου, υπέρ της μονής Καλογηριανής, τη δεκαετία του 1340, του επισκόπου Σταγών Ξενοφώντος, υπέρ των ασκουμένων στο σπήλαιο του ιερομόναχου Γρηγορίου, στο βράχο του Στύλου, το 1341, των μελών της τοπικής επισκοπής υπέρ της μονής Μετεώρου, μεταξύ 1348 και 1362, του πρώτου της Σκήτης υπέρ της μονής του Αγ. Δημητρίου, το 1363, του επισκόπου Σταγών υπέρ της μονής του Αγ. Νικολάου του Κοφινά, το 1387, του μητροπολίτη Λαρίσης Ιωάσαφ υπέρ της μονής του Μετεώρου, το 1392, και από το σιγίλλιο του πατριάρχη Αντωνίου υπέρ της επισκοπής, το 1393, δηλαδή σε ένα χρονικό διάστημα που καλύπτει περίπου έξι δεκαετίες, μεταξύ 1336 και 1393, προκύπτει ότι στους Σταγούς δραστηριοποιούνταν μέλη της τοπικής διοίκησης, δηλαδή οι κεφαλές Θεόδωρος Ορφανοϊωάννης, Λουκάς Κομητόπουλος και Στέφανος του Κορέση, ο πράκτωρ και αναγραφείας Μανούσης, ο βοηθός αναγραφείας (κατά την απογραφή του Μίγιαρη) Κωνσταντίνος Καλοφίλης, ο πρωτοβεστιάριος Δημήτριος Μίγιαρης, ο καστροφύλακας, γραφείας, πρωτονοτάριος και πρωτασηκρήτης, Μιχαήλ Γαράρης και μια σειρά προσώπων σχετιζόμενων με τη διάρθρωση και λειτουργία της τοπικής επισκοπής, όπως προκύπτει από τις περιπτώσεις του επισκόπου Βησσαρίωνος, του άρχοντος της επισκοπής Ιερεμία Χρανισθλάβου,⁸⁷ του ιερέα και μεγάλου οικονόμου της επισκοπής Κωνσταντίνου, του ιερέα και κανστρίσιου της επισκοπής Μιχαήλ, του δομέστικου της επισκοπής Ανδρόνικου του Ούγκρου, του ιερέα και ιερομνήμονα Ιωάννη, των ιερέων Θεόδωρου και Νεόφυτου, και του πρωτοψάλτη της επισκοπής Νικολάου. Η παράθεση των εκκλησιαστικών αξιωμάτων αποκαλύπτει μια προσπάθεια αποτελεσματικής διαχείρισης των περιουσιακών στοιχείων της επισκοπής, όπως αποκαλύπτει η παρουσία του Κωνσταντίνου, ιερέα και μεγάλου οικονόμου της επισκοπής, και του Μανουήλ Γαράρη, καστροφύλακα και

⁸⁶ Η Λαΐου υποστηρίζει ότι σε περίπτωση θανάτου του επικεφαλής του νοικοκυριού, η χήρα του μπορούσε να ξαναπαντρευτεί, οπότε συγχωνεύονταν δύο ιδιοκτησίες. Αυτή είναι η περίπτωση των αντισήκων (ΛΑΪΟΥ, Κοινωνία 110, 262).

⁸⁷ ΒΕΗΣ, Γράμματα 87: *μετά γνώμης και θελήσεως του τότε καιρού κρατούντος την επισκοπήν άρχοντος Χρανισθλάβου, κύρ Ιερεμίου*. Η Μελομένη Κατσαροπούλου υποστηρίζει ότι ήταν άρχοντας της αυλής του Συμεών, ενώ δεν αποκλείεται να ήταν αξιωματούχος και του Στέφανου Δούσαν, γεγονός που υποδεικνύει, βάσει της αναφοράς στο συγκεκριμένο έγγραφο, ότι την περίοδο αυτή η επισκοπή Σταγών δεν είχε επίσκοπο (ΚΑΤΣΑΡΟΠΟΥΛΟΥ, Πρόβλημα 124).

γραφέα, πρωτονοτάριου και πρωτασηκρήτη της επισκοπής. Οι υπόλοιπες αναφορές σχετίζονται με την τήρηση του τελετουργικού, όπως αποκαλύπτουν οι περιπτώσεις του Μιχαήλ, ιερέα και κανστρίσιου της επισκοπής, του Ιωάννη, ιερέα και ιερομνήμονος της επισκοπής, του Ανδρόνικου Ούγκρου, δομέστικου της επισκοπής, και του Νικόλαου, πρωτοψάλτη της επισκοπής.

Ορισμένες αναφορές ρίχνουν φως σε εξειδικευμένες οικονομικές σχέσεις ανάμεσα στην Κωνσταντινούπολη και την περιοχή των Σταγών. Γνωρίζουμε ότι στο πρώτο μισό του 14^{ου} αιώνα, έγιναν δύο απογραφές, η πρώτη, στις αρχές του 14^{ου} αιώνα, σύμφωνα με το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', το 1336, και η δεύτερη, πριν από την επιστολή του μητροπολίτη Λαρίσης Αντωνίου υπέρ της μονής Καλογεριανής, η οποία τοποθετείται τη δεκαετία του 1340. Ενδιαφέρον προκαλεί η περίπτωση του πράκτορος και αναγραφέως Μανούση, στις αρχές του 14^{ου} αιώνα. Γνωρίζουμε ότι οι αναγραφείς/ απογραφείς είχαν ως βασική υποχρέωση να καθορίζουν τους επιμέρους φόρους και σε τακτά διαστήματα επισκέπτονταν τις επαρχίες, προκειμένου να γίνει η απογραφή. Την ίδια στιγμή, οι πράκτορες/ ένοχοι ήταν υπεύθυνοι για τη διαχείριση των πάσης φύσεως δικαιωμάτων του δημοσίου σε μια περιοχή, *είτε ἐπὶ πάκτω είτε εἰς τὸ πιστόν*. Και στις δύο περιπτώσεις, είχαν υποχρέωση να αποδίδουν στο κράτος ένα συγκεκριμένο ποσό, στην πρώτη περίπτωση ένα προκαθορισμένο ποσό, στη δεύτερη τα έσοδα της απογραφής. Είναι σαφές ότι περισσότερο επιζήμια για τους φορολογούμενους των επιμέρους περιοχών, είναι η πρώτη περίπτωση της μίσθωσης των φόρων, αφού είναι εύλογο ότι οι πράκτορες, προκειμένου να αυξήσουν τα κέρδη τους, απαιτούσαν μεγαλύτερα ποσά. Εν προκειμένω, δε διευκρινίζεται το καθεστώς της μίσθωσης, πέρα από το γεγονός ότι υφίσταται, αναδεικνύοντας την παραχώρηση άλλοτε κρατικών αρμοδιοτήτων σε συγκεκριμένους αξιωματούχους.

Μετά το 1348, οι Σταγοί βρίσκονταν υπό τον έλεγχο των Σέρβων ηγεμόνων, ζήτημα που αναδεικνύει την υιοθέτηση των προϋπαρχουσών δομών από τους Σέρβους, όπως προκύπτει από τη σταθερή παρουσία αξιωμάτων που απαντούν στο βυζαντινό διοικητικό μηχανισμό.⁸⁸ Ενδεικτική είναι η περίπτωση του Λουκά Κομητόπουλου, ο οποίος απαντά ως κεφαλή σε επιστολή του πρώτου της Σκήτης των

⁸⁸ BABIĆ, *Tsars Serbes* 158-159. Ο κώδικας 564 της μονής Μεταμορφώσεως περιέχει επιστολή, πιθανόν του 14^{ου} -15^{ου} αιώνα, σύμφωνα με τον Βέη, η οποία κάνει λόγο για ένα καστελάνο, χωρίς ωστόσο να διευκρινίζεται αν σχετίζεται με τον χώρο των Σταγών (ΒΕΗΣ, Χειρόγραφα Μετεώρων Α' 587).

Σταγών, του Νείλου, το 1363,⁸⁹ υποδεικνύοντας ότι οι Σέρβοι, πέρα από την υιοθέτηση του προγενέστερου διοικητικού μηχανισμού, εκμεταλλεύτηκαν και το διαθέσιμο ανθρώπινο δυναμικό.

Στα μέσα του 14^{ου} αιώνα, ενδιαφέρον προκαλεί η διαθήκη του Μανουήλ Ιωαννάκη, με την οποία καθιστά κληρονόμους της περιουσίας του τις κόρες του Άννα, Ευφροσύνη και Ειρήνη.⁹⁰ Η μη τήρηση των όρων της διαθήκης του, θα είχε ως αποτέλεσμα η περιουσία του να περιέλθει στη μονή της Παναγίας στους Σταγούς, με την οποία ο Μανουήλ συνδεόταν στενά, αν αναλογιστούμε ότι επίτροπο του μοναστηριού ορίζει τον αδερφό του Νικόλαο Ιωαννάκη.⁹¹ Ο Σοφιανός θεωρεί ότι η εν λόγω μονή ήταν οικογενειακό κτήμα του Ιωαννάκη, ο οποίος υπήρξε και κτήτορας της μονής, ή τουλάχιστον κάποιος πρόγονός του, μαζί με τον αρχιμανδρίτη Μακάριο.⁹² Αυτό που έχει σημασία είναι η προσπάθεια διασύνδεσης της οικογενειακής περιουσίας με τη μονή, στην οποία θα κατέληγε εξ ολοκλήρου, σε περίπτωση μη τήρησης των όρων παραχώρησης προς τις τρεις θυγατέρες. Δεν παρέχονται πληροφορίες αν στη μονή είχαν δοθεί άλλα προνόμια, που θα εξασφάλιζαν την ακεραιότητα της περιουσίας και την προνομακή της αντιμετώπιση, ιδιαίτερα με την παροχή φοροαπαλλαγών.

Τις πρώτες δεκαετίες του 15^{ου} αιώνα, ένας αριθμός επιστολών αποκαλύπτουν δεδομένα, κυρίως για τη διοικητική διάρθρωση της τοπικής επισκοπής. Πρόκειται για την επιστολή του μητροπολίτη Λαρίσης Ιωάσαφ, υπέρ της μονής του Μεγάλου Μετεώρου,⁹³ και τις δύο επιστολές του επισκόπου Σταγών Ματθαίου υπέρ της ίδιας

⁸⁹ ΒΕΗΣ, Γράμματα 15: *καὶ διὰ προστάγματος τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αυθέντου καὶ βασιλέως ἡρ Σημεῶν του Παλλεόλογου καὶ βουλή καὶ γνώμοι καὶ θελήσοι τῷ πανευγενέστατου καὶ ενδωξωτάτου κῦρ Λουκά τοῦ Κομοιτωπούλου.*

⁹⁰ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ανέκδοτη Διαθήκη 280, 286: Ο Σοφιανός παραθέτει τις προϋποθέσεις παραχώρησης των περιουσιακών στοιχείων. Σε περίπτωση θανάτου της Άννας, το μερίδιό της θα μεταβιβαζόταν στη μονή της Παναγίας στους Σταγούς, ενώ, σε περίπτωση θανάτου της Ευφροσύνης, το μερίδιό της θα μεταβιβαζόταν στη μητέρα της, εφόσον η τελευταία δεν είχε ξανανυμφευθεί. Ειδάλλως, το μερίδιό της θα περιερχόταν στη μονή της Παναγίας. Όσον αφορά στην τρίτη κόρη, την Ειρήνη, εφόσον η ίδια και ο σύζυγός της διέμεναν στους Σταγούς, θα κρατούσε την περιουσία που της αναλογούσε, αλλιώς θα περιερχόταν στη μονή της Παναγίας.

⁹¹ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ανέκδοτη Διαθήκη 287: *ἐπαφήνο δὲ καὶ τὸν ἀδελφὸν μου κυρ Νικόλαων τὸν Ὑῶνάκηνην ἐπίτροπων εἰς τῷ μοναστηριῶν καὶ εἰς τὸ ὠσπήτων μου καὶ εἰς τὴν ψυχὴν μου καὶ εἰς τὰ πεδία μου.*

⁹² Σύμφωνα με τον Σοφιανό, ο Μακάριος είναι το αυτό πρόσωπο με τον ιερομόναχο Μανασσή, ο οποίος εμόνασε στη μονή Χρυσίνου του Ασπροποτάμου, το 1346/47, αργότερα μετονομάστηκε σε Μακάριο, προήχθη σε αρχιμανδρίτη και, αφού ήλθε στη Σκήτη των Σταγών, ίδρυσε το μονύδριο της Θεοτόκου (στη θέση Πηγάδιο), με το οποίο, μάλλον, ταυτίζεται η μνημονευόμενη στη διαθήκη μονή της Παναγίας (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ανέκδοτη Διαθήκη 282).

⁹³ ΒΕΗΣ, Γράμματα 45-49.

μονής του Μεγάλου Μετεώρου, το 1422,⁹⁴ και 1422-23,⁹⁵ υπογεγραμμένες, μεταξύ άλλων, από μια σειρά αξιωματούχων της επισκοπής. Η παράθεση των αξιωμάτων σχετίζεται αφενός με τη διαχείριση των περιουσιακών στοιχείων της επισκοπής, όπως αποκαλύπτει η παρουσία του Μακάριου, ιερομόναχου και μεγάλου οικονόμου της επισκοπής, του Μανουήλ Κηβηρική, πρωτονοτάριου και δικαιοφύλακα της επισκοπής, του Θεόδωρου, ιερέα και οικονόμου της επισκοπής, του Ιωάννη, ιερέα και σκευοφύλακα της επισκοπής, και του ιερέα του σακελλίου, του ρεφενδαρίου, και του δομέστικου της επισκοπής, των οποίων τα ονόματα δεν παρατίθενται, και αφετέρου με την τήρηση του τελετουργικού, όπως αποκαλύπτει η περιπτώση του Ιωάννη, ιερέα και κανστρίσιου της επισκοπής. Το γεγονός αυτό υποδεικνύει ότι δεν επήλθαν διαρθρωτικές αλλαγές στον διοικητικό μηχανισμό της επισκοπής, παρά το γεγονός της σερβικής κατάκτησης της πόλης, το 1348, και αργότερα της οθωμανικής, το 1393. Σε αυτό το πλαίσιο, πρέπει να γίνει μνεία στην περίπτωση του Μανουήλ Τιχόμηρου, ο οποίος αναφέρεται στην επιστολή του μητροπολίτη Λαρίσης Ιωάσαφ υπέρ της μονής του Μεγάλου Μετεώρου, το 1401. Πέρα από το γεγονός ότι φέρει το βυζαντινό αξίωμα του πρωτονοτάριου, το οποίο απαντά ήδη από την περίοδο της σερβικής διακυβέρνησης της πόλης, αξίζει να σημειωθεί ότι ο Τιχόμηρος ήταν ένας Σέρβος άρχοντας, ο οποίος ανήκε στην αυλή του Συμεών Ούρεση Παλαιολόγου,⁹⁶ γεγονός που υποδεικνύει ότι, παρά την παρουσία των Οθωμανών, αξιωματούχοι της προγενέστερης περιόδου εξακολουθούσαν να έχουν κάποιον σημαίνοντα ρόλο. Στην ίδια επιστολή, ενδιαφέρον προκαλεί η αναφορά στον καστροφύλακα Καλοϊωάννη και των γιών του Θεόδωρου και Ιωάννη. Φαίνεται ότι επρόκειτο για σημαντικό αξίωμα, το οποίο προσέδιδε κύρος στο φέροντα και στα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς του, αν αναλογιστούμε ότι οι γιοί του υπέγραψαν ως μάρτυρες σε επιστολή του μητροπολίτη Λαρίσης, και αυτό σε μια εποχή που λόγω της προηγηθείσας οθωμανικής κατάκτησης ο παλαιός καστροφύλακας δεν θα ασκούσε πια εμπράκτως μια τέτοια ιδιότητα.

Στα μέσα του 15ου αιώνα εντοπίζεται και η πρώτη καταγραφή αριθμητικών μεγεθών σε σχέση με τον πληθυσμό των Σταγών: 75 νοικοκυριά και 14 χήρες, όλοι Χριστιανοί, περίπου 320 - 330 άτομα.⁹⁷ Υπό τους Οθωμανούς, οι Σταγοί έχουν χάσει

⁹⁴ ΒΕΗΣ, Γράμματα 49-52.

⁹⁵ ΒΕΗΣ, Γράμματα 52-55.

⁹⁶ ΡΛΡ 28205.ΒΕΗΣ, Γράμματα 47.

⁹⁷ DELILBAŞI, Defter 71. Στον κώδικα 593 της Μονής Μεταμορφώσεως Μετεώρων, του 14^{ου} αιώνα, αχρονολόγητο σημείωμα έχει τα εξής ανθρωπωνύμια: Μπαλασάς, Γουλής ο Γλαβάς, Θεοδώρα η

πλέον το καθεστώς της πόλης, αφού καταγράφονται ως χωριό (kariye-i Istagos), ενσωματωμένο στο βιλαέτι (ή καζά) των Τρικάλων, ενώ κατά τον ίδιο χρόνο γίνεται γνωστή και η δεύτερη ονομασία τους, Καλαμπάκα. Η φορολόγηση των κατοίκων αποκαλύπτεται ως εξής:

Πίνακας 2⁹⁸

	Ποσότητα	Χρηματική αξία (σε άσπρα)	Ποσοστό
Σιτάρι	50 kile	400	8.93%
Κριθάρι	52 kile	260	5.8%
Καρύδια		55	1.22%
Λινό-κάνναβις		5	0.11%
Αμπέλια		1154	25.77%
Μελίσσια		20	0.44%
Λαχανόκηποι		10	0.22%
Κεράσια		40	0.89%
Οπωροφόρα		10	0.22%
Μύλοι (6)		170	3.79%
Κουκούλι		113	2.52%
Αιγοπρόβατα		71	1.58%
Χοίροι		70	1.56%
Niyabet ve Arusi (πρόστιμα και δικαίωμα γάμων)		100	2.53%
Ispence		1959	43.75%
Σύνολο		4477 άσπρα	

Βουρουκλού, Γεώργιος ο Ρωμ..., Μιχαήλ ο Πατρικής, Μπάλτζης, Ευδοκία η Χοσιάρενα, Βασίλης ο Λούβρος, σύζυγος του Βασίλη του Λούβρου, Δονάτος, Νικόλας του Τζήλιου, Μιχαήλ ...ουτζος, Νικόλαος ο Μπλα..., Αγγιλέας, Ευγαϊδώ, Αντώνης, Γουλ... ο Κοστόσταυλος, Δαυίδ ο Εβραίος (ΒΕΗΣ, Χειρόγραφα Μετεώρων Α' 687). Στον κώδικα 596 της μονής Μεταμορφώσεως Μετεώρων, σε σημείωμα του 14⁰⁰-15⁰⁰ αι, σύμφωνα με τον Βέη, υπάρχουν τα εξής ανθρωπωνύμια: ιερέας Δημήτριος, Μιχαήλ Τζαγγαρόπουλος, Γεώργιος Τζαγγαρόπουλος, Κουρτέσης, Δημήτριος Τζαγγαρόπουλος, Ιωάννης Καρβούνης (ΒΕΗΣ, Χειρόγραφα Μετεώρων Α' 628-629). Ο κώδικας 37 της μονής Βαρλαάμ Μετεώρων, ο οποίος τοποθετείται τον 15^ο αιώνα, περιέχει σημείωμα με βαπτιστικά: Φιλίτζα, Κόμνω, Τρεντάφυλλος (της Μηλίτζας), Δρόσης, Πολύχρω, Ρίζος, Ριζηνώ, Πλούμω, Ζαφείρης, Δούκας, Θοδάνη, Ασημίνα, Φόρος, Σταμούλης, Χρυσάφω, Μελίσω, Παγόνω, Πλουμή, Αδάμης, Πάντος, Ξένος, Κανάκης, Ζάχαρη, Μανέτας, Θεοτοκάς, Θωμάη, Πετρούκα, Λεβέντης, Ράντος, Μαυρουδής. Στο ίδιο σημείωμα μνημονεύονται: Γιάννης Σγουρός, ...ίμω Χλαπαίνου, ...ου Λουμύτζα, Ευφροσύνη Σκαμαγγά, ...ούλο παπά φουκαδόπουλου, Κυρίτζει παπά φουκαδόπουλου, ... Σταγουνιτζότη [=Κώστα; Γουνιτσιώτη], δούκα βλαντάκου, θοτοκά κατελίας και η γυνή του βαμπούλ, ζαφείρη μελετηνού και θ γυνή του χρυσάφω..., κόστα αλέξη γουνιτζειότη, ριζυνώ δούκα θοδάνη και υγνή του βαμπούλου, Μακάριος ιερομόναχος (ΒΕΗΣ, Χειρόγραφα Μετεώρων Β' 45-46). Στο σύνολο των περιπτώσεων, δε διευκρινίζεται αν τα δεδομένα σχετίζονται με τον χώρο των Σταγών. Στον κώδικα 25 της μονής Μεταμορφώσεως Μετεώρων, σε υπόμνημα που ανάγεται στο έτος 1407-1408, υπέρ της μονής Υψηλοτέρας, μνημονεύονται ανθρωπωνύμια, ως επί το πλείστον μοναχών, οι οποίοι δραστηριοποιήθηκαν στην περιοχή του Στύλου, κοντά στο Καστράκι: Πασχάλης (λαϊκός), και οι μοναχοί Μανασής, Μακάριος, Νεόφυτος, Δωρόθεος, Νεόφυτος, Νήφων (ο ράπτης), Βαρνάβας (ΒΕΗΣ, Χειρόγραφα Μετεώρων Α' 28-30, 640. ΒΕΗΣ, Γράμματα 274-276).

⁹⁸ DELILBAŞI, Defter 71.

Το 44.84% της συνολικής επιβάρυνσης αντιστοιχεί στην παραγωγή γεωργικών προϊόντων και μόλις το 3.14% σε εκτροφή αιγοπροβάτων και χοίρων. Κυρίαρχο ρόλο έχει η αμπελοκαλλιέργεια, ενώ οι καλλιέργειες σιταριού και κριθαριού έχουν δευτερεύουσα σημασία. Ο φόρος *ispence* καταλαμβάνει το 43.75% των φόρων, ενώ η εικόνα συμπληρώνεται με την παρουσία προϊόντων που έχουν μικρή συμμετοχή επί της συνολικής εισφοράς, όπως προκύπτει από την παρουσία καρυδιών (1.22%), λίνου-κάνναβης (0.11%), κερασιών (0.89%), μύλων (3.79%), λαχανόκηπων (0.22%), οπωροφόρων (0.22%), μελισσοκομίας (0.44%) και κουκουλιού (2.52%), δεδομένο που παραπέμπει στην άσκηση της σηροτροφίας, η οποία είναι γνωστή και από τις παλαιότερες βυζαντινές πηγές.⁹⁹ Αξίζει να σημειωθεί ότι στον χώρο των Σταγών και σε παρακείμενες περιοχές είχαν παραχωρηθεί στους μοναχούς των Μετεώρων φοροαπαλλαγές επί συγκεκριμένων περιουσιακών τους στοιχείων. Στο κατάστιχο BBA/MM 10 αναφέρεται ρητά ότι οι μοναχοί της Καλαμπάκας απολάμβαναν προνόμια από την εποχή του *μακαρίτη μονάρχη Μπαγιεζήτ*.¹⁰⁰ Συγκεκριμένα οι μοναχοί, εντός των Σταγών, κατείχαν (κατά πλήρη κυριότητα: *mülkleri*) το μισό ενός μύλου, ένα τσιφλίκι και ένα αμπέλι σε κτήμα, υπαγόμενο σε φόρο, για το οποίο οι μοναχοί κατέβαλαν το ποσό των 450 άσπρων.¹⁰¹ Τα υπόλοιπα κτήματα

⁹⁹ Στον κώδικα 564 της μονής Μεταμορφώσεως Μετεώρων, σε σημείωμα του 14^{ου}-15^{ου} αι, σύμφωνα με τον Βέη, γίνεται λόγος για τις οικονομικές υποχρεώσεις των αδερφών Στάμου, Μιχαήλ και Μάνου Κουβελτζηνού, προικοδοτώντας την αδερφή τους, ενώ, ως μάρτυρες, αναφέρονται οι ιερείς Σταμάτης και Καρούσης, και οι λαϊκοί Νίκος Μουζάκης και Νίκος Μαριάνος. Μεταξύ άλλων, προκύπτει η παρουσία αλόγων και αγελάδων: *στάμος Κουβελτζηνος μιχ(αηλ)ύβαλτζηνος μάνος κουβελτζηνος τὸ πρικίων τῆς ἀδελφοῖς τουσ ὅπου χροσστοῦν /// διὰ ἄλοΓ ασπρα ρκ' διαγελάδι και κακαβι ασπρα ν' κατενε προσθεν μαρτύρους παπα ζαμάτ παπα καρούσις νίκος μουζάκοις νίκος μαρᾶνοσ* (ΒΕΗΣ, Χειρόγραφα Μετεώρων Α' 587). Στον κώδικα 593 της Μονής Μεταμορφώσεως Μετεώρων, του 14^{ου} αιώνα, χρονολόγητο σημείωμα κάνει λόγο για την παρουσία αγελάδων και για εμπορικές δραστηριότητες που είχαν να κάνουν με λάδι και κρασί (ΒΕΗΣ, Χειρόγραφα Μετεώρων Α' 687). Στο σύνολο των περιπτώσεων, δε διευκρινίζεται αν τα δεδομένα σχετίζονται με τον χώρο των Σταγών. Ωστόσο, στον κώδικα 25 της μονής Μεταμορφώσεως Μετεώρων, σε υπόμνημα που ανάγεται στο έτος 1407-1408, υπέρ της μονής Υψηλοτέρας, προκύπτει με σαφήνεια ότι στην περιοχή του Στύλου, κοντά στο Καστράκι, υπήρχαν αμπελοκαλλιέργειες: *ἔλαβεν (δὲ) καὶ αὐτὸς τόπον ἐκ τοῦ Στύλου καὶ ἐφύτευσεν μερικὸν ἀμπέλιον* (ΒΕΗΣ, Χειρόγραφα Μετεώρων Α' 28-30, 640. ΒΕΗΣ, Γράμματα 274-276). Η συγκεκριμένη περίπτωση είναι ενδεικτική της συνέχειας των οικονομικών δραστηριοτήτων από την προγενέστερη περίοδο, αφού στη διαθήκη του Μανουήλ Ιωαννάκη, των μέσων του 14^{ου} αιώνα, γίνεται λόγος για την ύπαρξη αμπελοκαλλιέργειών στην περιοχή του Στύλου (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χειρόγραφα Μετεώρων Δ' 187. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ανέκδοτη Διαθήκη 286).

¹⁰⁰ DELILBAŞI, Defter 73: *Mezkûr keşişlerin merhûm Bâyezid Hüdavendigâr zamanından beru gelen padişahların ve Sultânımız berâti var ki, bağlarından ve değirmenlerinden ve evlerinden ve davarlarından her ne yerde mülkleri var ise mu'âf müsellemler olup, nesne virmeyeler*. KIEL, Türkische Thessalien 115.

¹⁰¹ DELILBAŞI, Defter 73-74:

τοποθετούνται στο χωριό Ζαβλάντια,¹⁰² όπου αναφέρονται δύο τσιφλίκια και ένα αμπέλι, το οποίο απέφερε εισόδημα 500 άσπρων, στο χωριό Καστράκι, όπου αναφέρεται ένα αμπέλι, το οποίο απέφερε εισόδημα 450 άσπρων και στο χωριό Varanici,¹⁰³ όπου αναφέρεται ένα τσιφλίκι. Το συνολικό εισόδημα των μοναχών ανερχόταν σε 2500 άσπρα.¹⁰⁴

Με βάση τους καταγεγραμμένους αριθμούς φορολογικών μονάδων των μέσων του 15^{ου} αιώνα, φαίνεται ότι οι Σταγοί είχαν τότε έναν πληθυσμό της τάξης λίγο παραπάνω των 300 κατοίκων. Λαμβάνοντας υπόψη ότι στη διάρκεια του 14^{ου} αιώνα, ο όλος βυζαντινός χώρος διέρχεται μια δημογραφική κρίση, μπορεί να θεωρείται ως δεδομένο ότι σε προγενέστερους χρόνους ο πληθυσμός των Σταγών θα ήταν μεγαλύτερος, όχι όμως σε πολύ υψηλότερο βαθμό. Οι Σταγοί της βυζαντινής εποχής ήταν μια μικρή πόλη. Παρά ταύτα, διατηρούσαν μια σειρά από εμφανή "αστικά" χαρακτηριστικά, όπως α. η λειτουργία της πόλης ως αγοράς για τα χωριά της περιοχής (προφανώς συμπληρωματικά της μεγαλύτερης αγοράς των Τρικάλων), β. άσκηση βιοτεχνικής δραστηριότητας, όπως αποκαλύπτει η αναφορά στον φόρο *δόσεως μετάξης*, ένδειξη παραγωγής μετάξινων υφασμάτων συνδεδεμένη με τη σηροτροφία, γ. λειτουργία της πόλης ως διοικητικού και εκκλησιαστικού κέντρου (έδρα επισκοπής), δ. θεσμική υπόσταση του χώρου, όπως προκύπτει από τις αναφορές του 1362 για την απαγόρευση εγκατάστασης στην πόλη δυσανεσθημένων μοναχών των Μετεώρων, και ε. αμυντική λειτουργία βάσει της διατήρησης σε ενέργεια του φρουρίου, όπως αποκαλύπτει η αναφορά σε καστροφύλακα.

Η μαρτυρία του 15^{ου} αιώνα δείχνει ότι οι Σταγοί έχουν απολέσει όλα τα παραπάνω "αστικά" χαρακτηριστικά, πλην της λειτουργίας τους ως έδρας επισκοπής. Κατά τα λοιπά, ο οικισμός παρουσιάζει μεγέθη και οικονομικά χαρακτηριστικά χωριού, αφού ακόμη και η σηροτροφία που παραμένει μια διαχρονική τοπική δραστηριότητα, δε φαίνεται πλέον να συνοδεύεται από μια βιοτεχνία επεξεργασίας του προϊόντος. Θα μπορούσε μάλιστα να υποθεθεί ότι η εμποροβιοτεχνική δραστηριότητα που εντοπίζεται στη βυζαντινή πόλη μπορεί να είχε αναπτυχθεί με

¹⁰² KODER-HILD, Thessalia 282. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 111: σημ. Παλαιόπυργος, 8χλμ ΒΑ των Τρικάλων.

¹⁰³ BELDICEANU, NASTUREL, Thessalie 144. Οι Beldiceanu και Nasturel, προτείνουν μια πιθανή ταύτιση με το βυζαντινό οικισμό Βαρδάνι [σημ. Παράμερο, 60 ΝΔ των Τρικάλων (KODER-HILD, Thessalia 131. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 130)]. Η προτεινόμενη ταύτιση είναι δυνατή, αν αναλογιστούμε ότι ο εν λόγω οικισμός αναφέρεται το 1336, στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ' (MM V 272), και το 1393, στο σιγίλλιο του Πατριάρχη Αντωνίου (ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, Έκθεσις 49-52/ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 59-66), υπέρ της τοπικής επισκοπής.

¹⁰⁴ DELILBAŞI, Defter 74.

πρωτοβουλία της επισκοπής, η οποία και κυρίως επωφελείτο από αυτή, ενώ υπό τους Οθωμανούς να μην είχε τη δυνατότητα ή την υποστήριξη των αρχών στη διατήρηση τέτοιων πλεονεκτημάτων. Οι Οθωμανοί αναγνωρίζουν τους Σταγούς ως χωριό, εφόσον τους είναι φυσικά αδιάφορη η βυζαντινή αντίληψη που φέρει την εκκλησιαστική αρχή της επισκοπής να αντιστοιχεί σε μια πόλη. Η συγκεκριμένη βυζαντινή αντίληψη επιβεβαιώνεται μάλιστα και σε μαρτυρία σχετική με τους Σταγούς και μεταγενέστερη της οθωμανικής κατάκτησης. Στον κώδικα 25 της μονής Μεταμορφώσεως Μετεώρων, σε υπόμνημα υπέρ της μονής Υψηλοτέρας, που ανάγεται στο έτος 1407-1408, οι Σταγοί αποκαλούνται *ἄστν*.¹⁰⁵

Φανάριον

Τοποθετείται στη θέση της αρχαίας Ιθώμης, 16 χλμ νότια των Τρικάλων.¹⁰⁶ Η πόλη απαντά για πρώτη φορά το 1289, στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Β', υπέρ της κοντινής μονής της Λυκουσάδας.¹⁰⁷ Η γαλλική παραλλαγή του Χρονικού του Μορέως αναφέρει ότι το 1303, η Άννα, χήρα του Δεσπότη της Ηπείρου Νικηφόρου Α', κυριεύσε το Φανάρι, το οποίο αναφέρεται ως κάστρο, γεγονός που αναδεικνύει τη στρατηγική σημασία της περιοχής, ιδιαίτερα αν αναλογιστούμε ότι ο οικισμός βρισκόταν κοντά στην έξοδο μιας από τις ορεινές διόδους επικοινωνίας της Ηπείρου με τον θεσσαλικό κάμπο, από τα δυτικά. Αξίζει να σημειωθεί ότι, στις αρχές του 14^{ου} αιώνα, ο χώρος της Θεσσαλίας είχε περάσει στη δικαιοδοσία του δουκάτου των Αθηνών, μετά τον θάνατο των διαδόχων του Ιωάννη Α' του Νόθου, του Κωνσταντίνου και του Θεόδωρου, γεγονός που οδήγησε στην κηδεμονία του ανήλικου γιου του Κωνσταντίνου, του Ιωάννη Β', από το Δούκα των Αθηνών Γουλιέλμο de la Roche, μέχρι το 1308.¹⁰⁸ Η κατάληψη του Φαναρίου από την Άννα προκάλεσε την αντίδραση των Αθηνών, με αποτέλεσμα να σταλεί εκστρατευτικό σώμα με Φράγκους ιππότες, το οποίο αργότερα ενισχύθηκε με τη συμμετοχή

¹⁰⁵ ΒΕΗΣ, Χειρόγραφο Μετεώρων Α' 28-30, 640. ΒΕΗΣ, Γράμματα 274: *...ἀνὴρ τις ἐν τῷ ἄστν τῶν Σταγῶν...*

¹⁰⁶ KODER-HILD, Thessalia 237. STÄHLIN, Θεσσαλία 231, 234. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 370. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 685. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 355-356. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 22.

¹⁰⁷ MM V, 253-256/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 500-503.

¹⁰⁸ NICOL, Despotate of Epiros 52, 74-75: Μετά τον θάνατο του Γουλιέλμου, ο Ιωάννης Β' Δούκας κατέληξε σε συνεννόηση με τον Ανδρόνικο Β' Παλαιολόγο, γεγονός που επισφραγίστηκε με την τέλεση γάμου ανάμεσα στον Ιωάννη Β' και τη νόθη κόρη του Ανδρόνικου Β', την Ειρήνη, πιθανόν το 1309.

αρχόντων από τη Θεσσαλία, με αντικειμενικό στόχο την κατάληψη των Ιωαννίνων.¹⁰⁹ Η γαλλική εκδοχή του Χρονικού του Μορέως αναφέρει ότι ο στρατός πέρασε από την περιοχή της Ελασσόνας, από τα Τρίκαλα, φθάνοντας μέχρι τους Σταγούς.¹¹⁰ Ωστόσο, η πορεία ανακόπηκε, ύστερα από την απολογητική στάση της Άννας, η οποία, με επιστολές της, δεσμεύτηκε για την επιστροφή του Φαναρίου και για την καταβολή ενός ποσού 10000 υπερπύρων, ως αποζημίωση για το κόστος της εκστρατείας, δικαιολογούμενη ότι η κατάληψη του Φαναρίου έγινε εν αγνοία της.¹¹¹ Στις αρχές του 14^{ου} αιώνα, στη δυτική και βόρεια Θεσσαλία, αναδεικνύονται ισχυροί γαιοκτήμονες, με κυριότερο τον Στέφανο Γαβριηλόπουλο, ο οποίος αναδεικνύεται σε ηγεμόνα της περιοχής και κατείχε το Φανάρι, μαζί με τα Τρίκαλα, τους Σταγούς, το Δαμάσι και την Ελασσόνα.¹¹² Μετά τον θάνατό του, ο Μιχαήλ Μονομάχος, αξιωματούχος του βυζαντινού αυτοκράτορα Ανδρονίκου Γ', κατέλαβε το Λυκοστόμιο, το Καστρί και το Γόλο, ενώ ο Ιωάννης Β' Ορσίνι της Ηπείρου, κατέλαβε τις τοποθεσίες που ανήκαν στον Γαβριηλόπουλο.¹¹³ Λίγο αργότερα, το Φανάρι περιήλθε στη δικαιοδοσία της Κωνσταντινούπολης, αν αναλογιστούμε τα δύο χρυσόβουλα του Ανδρονίκου Γ', που τοποθετούνται μεταξύ 1331 και 1341, υπέρ της μονής της Λυκουσάδας.

Ο θάνατος του Ανδρονίκου Γ' και η επακόλουθη έκρηξη του εμφυλίου πολέμου μεταξύ του Ιωάννη Καντακουζηνού και των άλλων επιτρόπων του ανήλικου διαδόχου Ιωάννη Ε', είχε σαν αποτέλεσμα την εξασθένηση του ελέγχου της Κωνσταντινούπολης στη Θεσσαλία. Οι τοπικοί άρχοντες εκδίωξαν τον Βυζαντινό διοικητή της Θεσσαλίας Μιχαήλ Μονομάχο, και σύντομα συντάχθηκαν με τον Ιωάννη Καντακουζηνό, δεχόμενοι ως νέο διοικητή τον εξάδερφο του τελευταίου

¹⁰⁹ ΣΔΡΟΛΙΑ, Ιστορία του Φαναρίου 129-144: Η Σταυρούλα Σδρόλια, στο συγκεκριμένο άρθρο, παρουσιάζει το ιστορικό της πόλης από τα τέλη του 13^{ου} μέχρι τα μέσα του 15^{ου} αιώνα, δίνοντας βαρύτητα στα σωζόμενα έγγραφα των Βυζαντινών και των Σέρβων ηγεμόνων και των ντόπιων αρχόντων (περίπτωση Μιχαήλ Γαβριηλόπουλου).

¹¹⁰ ΧΡΟΝΙΚΟΝ ΤΟΥ ΜΟΡΕΩΣ & 903 (γαλλική παραλλαγή): *et puis que le gent fu venue de toutes pars, que li dux devoit avoir, si se partirent l' endemain de Thalassino et vindrent en .ij. jours au chastel de la Tricalle. Et de la si partirent a l' endemain d' Estagus et vindrent en .j. lieu qui se claieme Serquices.*

¹¹¹ ΧΡΟΝΙΚΟΝ ΤΟΥ ΜΟΡΕΩΣ & 905, (γαλλική παραλλαγή): *et porterent letters de creance au duc d' Atthenes et au mareschal de la Morée...& 906: le chastel dou Fenary n' avoit mie esté prins par son conseil ne par sa voulenté, et que se li dux li eüst mandé ou requis, que elle l' auroit fait randre; donc, pour ce que elle avoit sceü que il venoient sus lui pour occasion dou chastel, elle si le faisoit randre de present; et pour la despance que il avoient fait de venir jusques la, si leur donnoit .x. perpres de son pays, les .vij. au duc et les .iij. au mareschal.* NICOL, Despotate of Epiros 53-54.

¹¹² SAVVIDES, Semi-Autonomous State 213.

¹¹³ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ I 474.

Ιωάννη Άγγελο. Κυριότερος μεταξύ αυτών των τοπικών αρχόντων φαίνεται πως ήταν ο Μιχαήλ Γαβριηλόπουλος, πιθανώς γιος του παλαιότερου ηγεμόνα της Θεσσαλίας Στέφανου, που το 1342 είχε στη δικαιοδοσία του και την πόλη του Φαναρίου.¹¹⁴ Το 1348, το Φανάρι, όπως και οι υπόλοιπες βυζαντινές κτήσεις στη Θεσσαλία καταλήγει στον Σέρβο βασιλέα Στέφανο Δούσαν.¹¹⁵ Το 1382, στη σύνοδο των Ζαβλαντίων, μεταξύ άλλων, συμμετείχαν και άρχοντες από την πόλη του Φαναρίου.¹¹⁶

Η οθωμανική κατάκτηση επέρχεται το 1393, αν και όπως φαίνεται η οθωμανική εξουσία στην ευρύτερη περιοχή του Φαναρίου για κάποιο διάστημα δεν υπήρξε απόλυτα σταθεροποιημένη.¹¹⁷ Σε βραχύ χρονικό των αρχών του 15^{ου} αιώνα γίνεται λόγος περί "απιστίας" του Φαναρίου και της Μεγάλης Βλαχίας.¹¹⁸ Η πληροφορία μπορεί να σχετίζεται με κάποια τοπική προσπάθεια αποτίναξης του οθωμανικού ζυγού, όταν το Βυζάντιο ανέκτησε κάποια τμήματα της ανατολικής και παράλιας Θεσσαλίας, μετά από συμφωνίες των Οθωμανών με τον αυτοκράτορα Μανουήλ Β΄, το 1403 και το 1412.¹¹⁹ Αξίζει να σημειωθεί ότι το 1444, σύμφωνα με τον Χαλκοκονδύλη, η ευρύτερη περιοχή του Φαναρίου είχε συνταχθεί με τον επικεφαλής δεσπότη του Μορέως, Κωνσταντίνο Παλαιολόγο, όταν αυτός επιχειρήσει να εκδιώξει τους Τούρκους από την κεντρική Ελλάδα, χωρίς, ωστόσο να διευκρινίζεται αν αυτό συνοδεύτηκε από κατάληψη της πόλης.¹²⁰ Ο μεγάλος αριθμός Τούρκων κατοίκων που είχε το Φανάρι στα 1454/55 δείχνει ότι η πόλη θα πρέπει να παρέμενε σταθερά υπό την οθωμανική κυριαρχία για μεγάλο χρονικό διάστημα, και έτσι είναι μάλλον απίθανη η περίπτωση μιας ελληνικής ανάκτησής της, έστω και παροδικής, δέκα

¹¹⁴ MM V, 261: *ἀλλὰ νὰ κατέχηται παρ' ἐμοῦ καὶ τῶν κληρονομοδιαδόχων μου. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ορκωμοτικόν Γράμμα 40: ἀλα νὰ κατέχεται παρεμου καὶ τῶν κληρονομοδιαδόχων μου. NICOL, Despotate of Epiros 124, 126.*

¹¹⁵ Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται από έγγραφο του 1348 υπέρ της μονής Λυκουσάδας: *ἐπεὶ οἱ μοναχοὶ τῆς [κατὰ] τὸ Φανάριον σεβασμίας μοῆς τῆς εἰς ὄνομα τιμωμένης τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου καὶ ἐπικεκλημένης τῆς Λυκουσάδος ἐζήτησαν καὶ παρεκάλεσαν τὴν βασιλείαν μου, ἵνα τύχωσιν χρυσοβούλλου (SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 154/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 505).*

¹¹⁶ HEUZEY, Jugement 308/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 27: *οἱ τῆς τοιαύτης πόλεως ἄρχοντες μετὰ τῶν Φαναριωτῶν πάντων.*

¹¹⁷ SAVVIDES, Semi-Autonomous State 217.

¹¹⁸ SCHREINER, Kleinchroniken I 348: *ἡ ἀπιστία τοῦ Φαναρίου... ἡ δὲ ἐλευθερία γέγονεν ἐν μηνὶ Σεπτεμβρίῳ εἰς τὰς λ (30-9-1404).*

¹¹⁹ ΔΟΥΚΑΣ 113, 133: *Ὁ δε παραλαβὼν αὐτὴν καὶ μηνύσας τῷ βασιλεῖ ... δεικνύει τῶτον βασιλέα πάσης Θετταλίας. ... Ὁ δε Μαχουμέτ δεξιῶς αὐτοὺς ἰδὼν καὶ συνθήκας ἐνόρκους ποιήσας, δούς ἅπαντα... τὰ πρὸς Θετταλίαν χωρία καὶ κάστρα.*

¹²⁰ ΧΑΛΚΟΚΟΝΔΥΛΗΣ 319: *λαμβάνοντες ἄρχοντα παρὰ τοῦ Πελοποννησίων ἡγεμόνος Λεωδορίκιον τε τὸ κατὰ τὴν Φαναρίου πόλιν ὠκημένον.*

χρόνια νωρίτερα. Η μαρτυρία του Χαλκοκονδύλη μάλλον δείχνει μια τάση προς εξέγερση του πληθυσμού της υπαίθρου, και πιθανότατα του ορεινού πληθυσμού, εφόσον γίνεται αναφορά στους Βλάχους, την οποία ενέπνευσε το εγχείρημα του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, από την οποία όμως δεν θα πρέπει να επηρεάστηκε η τουρκική κυριαρχία στην πόλη.

Η επισκοπή του Φαναρίου απαντά ως υπαγόμενη στη μητρόπολη Λαρίσης, μόλις το 1382, στα πρακτικά της Συνόδου των Ζαβλαντίων,¹²¹ και ως αρχιεπισκοπή, σε Τακτικό της μεταβυζαντινής περιόδου.¹²²

Περαιτέρω πληροφορίες προέρχονται από έγγραφα Βυζαντινών και Σέρβων ηγεμόνων, του πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης και των ντόπιων αρχόντων. Πιο αναλυτικά, στη διάθεση μας έχουμε το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Β΄ του 1289,¹²³ τα δύο χρυσόβουλα του Ανδρόνικου Γ΄, το ένα μεταξύ 1331 και 1341,¹²⁴ και το δεύτερο το 1336,¹²⁵ την ορκομοτική επιστολή του ντόπιου άρχοντα Μιχαήλ Γαβριηλόπουλου, το 1342,¹²⁶ η οποία ουσιαστικά είναι ένα είδος καταστατικού χάρτη της πόλης του Φαναρίου, όπως ενδεικτικά αναφέρει ο Léon Heuzey,¹²⁷ το χρυσόβουλο του Στέφανου Δούσαν, το 1348,¹²⁸ και τη βούλα του Πατριάρχη Νείλου, το 1383,¹²⁹ όλα υπέρ της γειτνιαζουσας στο Φανάρι μονής Λυκουσάδας (Θεομήτορος της Ελεούσης).¹³⁰ Η περιοχή και τα προνόμια της μονής απλώνονται σε μια εκτεταμένη περιοχή, τόσο στο Φανάρι όσο και στην ύπαιθρο. Εδώ, θα μας απασχολήσει το ζήτημα της αστικής της περιουσίας.

Το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Β΄ του 1289, ο οποίος σημειωτέον δεν είχε τότε τον πραγματικό πολιτικό έλεγχο της περιοχής,¹³¹ πέρα από τις αναφορές για την επιβεβαίωση κτήσεων και προνομίων, ιδιαίτερα στις περιοχές της ΒΔ Θεσσαλίας και της Μαγνησίας, δεν κάνει λόγο για κτήσεις της μονής της Λυκουσάδας εντός του Φαναρίου, ενώ οι εν γένει αναφορές για αστική περιουσία, περιορίζονται στην

¹²¹ HEUZEY, Jugement 308, 316/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 29.

¹²² DARROUZÈS, Notitiae 420, 421.

¹²³ MM V, 253-256/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 500-503.

¹²⁴ CARILE-CAVALLO, Crisobollo 81-126/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 503-505.

¹²⁵ BEES, Fragments 479-486/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 508-510.

¹²⁶ MM V, 260-261/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ορκομοτικόν Γράμμα 40-41.

¹²⁷ HEUZEY, Οδοιπορικό 231.

¹²⁸ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 152-161/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 505-508.

¹²⁹ ΛΑΜΠΡΟΣ, Σιγίλλιον 174-178/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 510-513.

¹³⁰ Η μονή τοποθετείται επί του σημερινού οικισμού Λοξάδας, 11 χλμ ΒΔ της Καρδίτσας (KODERHILD, Thessalia 208-209. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β΄ 264).

¹³¹ Βλ. παραπάνω, σ. 76-78, συζήτηση των κινήτρων της ιδρύτριας της μονής Υπομονής, χήρας του ηγεμόνα Ιωάννη Α΄ Δούκα, να επιδιώξει την έκδοση επικυρωτικών χρυσοβούλων από τον Βυζαντινό αυτοκράτορα για τα ιδρύματά της.

περίπτωση του μετοχίου της Θεοτόκου στα Τρίκαλα, χωρίς να παρατίθενται δεδομένα για τυχόν οικονομικές δραστηριότητες.¹³² Οι πληροφορίες για το Φανάρι προέρχονται μόνο από ένα απόσπασμα, απ' όπου προκύπτει ότι ο οικισμός συγκαταλέγεται μεταξύ των *ἄστων*, χωρίς να δίνονται περαιτέρω διευκρινήσεις.¹³³ Η ασάφεια επιτείνεται από τις ισχύουσες φοροαπαλλαγές, αφού δε διευκρινίζεται το είδος των φόρων.¹³⁴

Σε άλλο σημείο του ίδιου εγγράφου, ο Ανδρόνικος Β΄ στρέφεται εναντίον των ντόπιων αρχόντων.¹³⁵ Ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός ότι η εδραίωση της εξουσίας στο θεσσαλικό χώρο, προϋποθέτει τον έλεγχο επί ενός ορισμένου αριθμού πόλεων, όπως με σαφήνεια δηλώνεται στο εν λόγω χωρίο. Το ζήτημα αυτό θέτει τη σημασία των πόλεων για τον έλεγχο μιας ευρύτερης περιοχής, ιδιαίτερα μετά την εγκατάσταση ομάδων Βλάχων και Αρβανιτών στην ύπαιθρο της Θεσσαλίας, οι οποίες καθιστούσαν απαραίτητο τον έλεγχο των μεγαλύτερων και σημαντικότερων οικισμών. Η παρουσία των Αρβανιτών μαρτυρείται στην ευρύτερη περιοχή του Φαναρίου. Πέρα από την ορκωμοτική επιστολή του Μιχαήλ Γαβριηλόπουλου,¹³⁶ χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία του Ιωάννη Καντακουζηνού περί εγκατάστασης του αλβανικού στοιχείου, με παράθεση του αριθμητικού μεγέθους του αλβανικού πληθυσμού και αναφορά στα ονόματα των φατριών.¹³⁷ Οι Βλάχοι αντίθετα υπήρξαν παλαιό συστατικό του πληθυσμού της μεσαιωνικής Θεσσαλίας, που απαντούν στις πηγές από τον 11^ο αιώνα και εξής. Ο Κεκαυμένος κάνει λόγο για διασκορπισμένους στη Θεσσαλία Βλάχους,

¹³² MM V, 255/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 502: *μετόχιον εις ὄνομα τιμώμενον ἤς ὑπεραγίας Θεοτόκου.*

¹³³ MM V, 255/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 501: *ἔστι μὲν οὖν ἡ οἰκοδομηθεῖσα αὕτη καὶ συσταῖσαι παρὰ ταύτης μονὴ πλησίον που διακειμένη τοῦ ἄστος, ὃ Φανάριον ὀνομάζεται.*

¹³⁴ MM V, 255-256/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 502: *αὐτὰ ἀνενόχλητα, ἀδιάσειστα τε καὶ ἀναπόσπαστα εἰς ἅπαντα τὸν ἐξῆς καὶ μέλλοντα χρόνον, ἀλλ' ἂν καὶ ἀνώτερα πασῶν τῶν κατὰ χώραν ἐπερχομένων δημοσιακῶν ἐπηρειῶν τε καὶ συζητήσεων.* Οι αναφορές σε αμπέλια, μύλους, που υποδεικνύουν παραγωγή και επεξεργασία δημητριακών, και σε ιχθυοτροφείο, τα οποία δίνουν μια ενδεχόμενη εικόνα των παρεχόμενων απαλλαγών, δε σχετίζονται με τον χώρο του Φαναρίου.

¹³⁵ MM V, 254/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 501: *καὶ ἔτι δη ἐς τὸ παρὸν πόλεων τινὲς καὶ χωρῶν ἔστιν οἷς τῶν τότε κατεσχόντων ὡς εἰς ἰδιάζουσάν τινά τὴν δεσποτειαν κατέχονται.*

¹³⁶ MM V 260: *εἶτα οὐ μὴ προσοικίσω Ἀλβανίτας ἢ ἐγὼ ἢ τις ἀπὸ τῶν κληρονομοδιαδόχων εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ αὐτοῦ κάστρου...* Σύμφωνα με την έκδοση των Miklosich-Müller και προηγουμένως του Heuzey, ο Γαβριηλόπουλος δε θα επέτρεπε την εγκατάσταση Αλβανών στην περιοχή του Φαναρίου. Ο Σοφιανός προτάσει το ακόλουθο περιεχόμενο: *...ου μὴ προνιάσω Ἀλβανίτας...* (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ορκωμοτικὸν Γράμμα 40). Δηλαδή, θεωρεῖ ότι ο Γαβριηλόπουλος δε θα παραχωροῦσε γαίεις και άλλα προνόμια στους Αλβανίτες.

¹³⁷ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ I 474.

ενώ η Άννα Κομνηνή μνημονεύει το βλαχικό χωριό Εζεβά.¹³⁸ Στα μέσα του 12^{ου} αιώνα, ο Βενιαμίν από την Τουδέλη αναφέρει την παρουσία βλάχικων πληθυσμών στις ορεινές περιοχές της νότιας Θεσσαλίας και Φθιώτιδας,¹³⁹ ενώ οι αναφορές φτάνουν μέχρι τα μέσα του 15^{ου} αιώνα, όταν ο Χαλκοκονδύλης κάνει αναφορά στους Βλάχους της Πίνδου, με αφορμή τις στρατιωτικές επιχειρήσεις του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου εκτός Πελοποννήσου, το 1444, αναδεικνύοντας την εικόνα των ορεινών της Δυτικής Θεσσαλίας ως χώρου κατοικούμενου κυρίως από το βλαχικό στοιχείο.¹⁴⁰ Σε αυτό το πλαίσιο, ενδεικτική είναι η περίπτωση της Βλάχας συζύγου του σεβαστοκράτορος Ιωάννη Α΄ Δούκα, γόνου της ισχυρής κτηνοτροφικής φατριάς των Ταρωνάδων, και κατόπιν μοναχής Υπομονής και ιδρύτριας της μονής Λυκουσάδας.¹⁴¹

Το χρυσόβουλο του 1336 προκάλεσε διχογνωμίες όσον αφορά στο συντάκτη του. Πρόκειται για οχτώ αποσπάσματα ενός, καταρχάς, αχρονολόγητου και ημιτελούς χρυσόβουλου, υπογεγραμμένο από κάποιον Άγγελο Δούκα. Οι Heuzey και Dölger, βασιζόμενοι στην παραχώρηση της εκκλησίας της Θεοτόκου στην πόλη της Άρτας, διατύπωσαν την άποψη ότι την περίοδο εκείνη, ο μόνος με δικαιοδοσία στην Ήπειρο και τη Θεσσαλία ταυτόχρονα, ήταν ο Νικηφόρος Β΄ Άγγελος Δούκας (Orsini), ο δεσπότης της Ηπείρου, στον οποίο απέδωσαν το εν λόγω έγγραφο.¹⁴² Ο Βέης υπέθεσε ότι το χρυσόβουλο εξέδωσε ο Ανδρόνικος Γ΄ Παλαιολόγος.¹⁴³ Ο Ostrogorsky και ο

¹³⁸ ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 68: ...τὰ τῶν Βλάχων κτήνη καὶ αἱ φαμίλια αὐτῶν εἰσὶν ἀπὸ Ἀπριλίου ἕως Σεπτεμβρίου μηνὸς ἐν ὑψηλοῖς ὄρεσι καὶ ψυχροτάτοις τόποις. ΚΟΜΝΗΝΗ 154: καὶ τοῖς μέρεσι τῆς Λαρίσσης ἐγγίσας καὶ διελθὼν διὰ τοῦ βουνοῦ τῶν Κελλίων καὶ τὴν δημοσίαν λεωφόρον δεξιόθεν καταλιπὼν καὶ τὸν βουνὸν τὸν οὕτως ἐγχαρίως καλούμενον Κίσσαβον κατήλθεν εἰς Ἐζεβάν. Χωρίον δε τοῦτο Βλαχικὸν τῆς Ἀνδρωνίας ἔγγιστα διακειμένον.

¹³⁹ ΒΕΝΙΑΜΗΝ ΕΚ ΤΟΥΔΕΛΗΣ 63: Ἡ πόλη (Λαμία/Ζητούνιο) βρίσκεται στους πρόποδες των λόφων της Βλαχίας. Στα βουνά αυτά ζει το ἔθνος που ονομάζεται Βλάχοι. Είναι πολύ γρήγοροι και κατεβαίνουν ἀπὸ τα βουνά για να καταστρέψουν και να λεηλατήσουν.

¹⁴⁰ ΧΑΛΚΟΚΟΝΔΥΛΗΣ 319: ταῦτα δὴ τὰ γένη διεστηκότα ἀλλήλων ἦθεσι μεν οὐκέτι, γλώττη δε καὶ φωνῇ τῇ αὐτῇ χρώμενοι κατάδηλοι εἰσιν ἔτι καὶ νῦν ὡς μέντοι διέσπαρται ἀνὰ τὴν Εὐρώπην πολλαχῇ ὤκησαν, ἄλλη τε δὴ καὶ ἐν τινὶ τῆς Πελοποννήσου χώρας τε τῆς Λακωνικῆς ἐς τὸ Ταῦγετον ὄρος καὶ ἐς τὸ Ταίναρον ὠκήμενον ᾧ δὴ καὶ ἀπὸ Δακίας ἐπὶ Πίνδον τὸ ἐς Θετταλίαν καθῆκον ἐνοικῆσαν ἔθνος. Βλάχοι δε ἀμφότεροι (Μύσοι καὶ Τριβαλλοὶ) ὀνομάζονται.

¹⁴¹ PLP 27515. POLEMIS, Doukai 97. Αἰζίζει να σημειωθεῖ ὅτι για την επιθετικότητα των εν λόγω ομάδων, γίνεται λόγος σε επιστολή του Ιωάννη Απόκαυκου, τον 13^ο αἰώνα: οὗτοι γὰρ (ὁ ὄρεινοτέροι καὶ ἀγελαίοι) τὴν τῶ στόλου διέλευσιν τῆς σφῶν ἀρπαγῆς εὐράμενοι πρόφασιν, πᾶσαν περιουσίαν τῶν πολιτῶν ἐληῖσαντο (BEES, Unedierte 150).

¹⁴² HEUZEY, Οδοιπορικό 236-237.

¹⁴³ BEES, Fragments 479-486/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ἐγγραφα Λυκουσάδος 508-510.

Nicol το απέδωσαν στον Ιωάννη Ορσίνι της Ηπείρου (1323-1335),¹⁴⁴ ενώ ο Σοφιανός θεωρεί ότι πρέπει να αποδοθεί στον Νικηφόρο Β΄ της Ηπείρου και να τοποθετηθεί μεταξύ 1356 και 1358.¹⁴⁵ Πρόκειται δηλαδή για ένα έγγραφο που συμβατικά το ονομάζουμε εδώ "χρυσόβουλο του 1336" λόγω της χρονολογίας που φέρει, χωρίς όμως να είναι απόλυτα δεδομένη η χρονολόγησή του αυτή. Σε σχέση πάντως με όσες από τις παραπάνω απόψεις υποστηρίζουν την έκδοση του εγγράφου από τους δεσπότες της Ηπείρου (Ιωάννη Orsini ή Νικηφόρο Β΄), πρέπει να επισημανθεί ότι οι φέροντες τον τίτλο του δεσπότη δεν εξέδιδαν χρυσόβουλα, αλλά αργυρόβουλα, και μόνο ο βασιλεύς μπορούσε να εκδίδει χρυσόβουλα.

Πέραν του προβλήματος σχετικά με το συντάκτη του εγγράφου, μεγαλύτερη σημασία έχει το περιεχόμενό του, ιδιαίτερα οι πληροφορίες για την πόλη του Φαναρίου. Η περιγραφή του ως *κάστρου* θέτει το ζήτημα της αμυντικής του λειτουργίας, ιδιαίτερα αν αναλογιστούμε ότι κατά το πρώτο μισό του 14^{ου} αιώνα, το Φανάρι περιήλθε διαδοχικά στη δικαιοδοσία του Στέφανου Γαβριηλόπουλου, του Ιωάννη Β΄ Ορσίνι της Ηπείρου, του Ανδρόνικου Γ΄, για να καταλήξει στον Μιχαήλ Γαβριηλόπουλο, όπως προκύπτει από την ορκωμοτική επιστολή του 1342.¹⁴⁶ Η παροχή συγκεκριμένων φοροαπαλλαγών φωτίζει ένα μέρος των τοπικών οικονομικών δραστηριοτήτων, αν και πρέπει να διευκρινιστεί, ότι οι απαλλαγές αφορούν το σύνολο των περιουσιακών στοιχείων της μονής της Λυκουσάδας και όχι αποκλειστικά κτήσεις στην πόλη του Φαναρίου.¹⁴⁷ Γίνεται λόγος για απαλλαγή από τους φόρους της *ζημίας*,¹⁴⁸ της *ψωμοζημίας*,¹⁴⁹ του *νομίσθρου*,¹⁵⁰ της

¹⁴⁴ OSTROGORSKY, Chrysobull 205-213. NICOL, Despotate of Epiros 102-103.

¹⁴⁵ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 495-498.

¹⁴⁶ BEES, Fragments 484/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 509: *ἐν τῷ κάστρῳ Φαναρίῳ*. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΔ* 26 (1971) Χρονικά Β΄2, 306. ΣΔΡΟΛΙΑ, *ΑΔ* 40 (1985), Χρονικά, 212-213. Της Ίδίας, *ΑΔ* 41 (1986), Χρονικά, 96, *ΑΔ* 53 (1998), Χρονικά Β΄2, 461, *ΑΔ* 54 (1999), Χρονικά Β΄1, 430. ΝΤΙΝΑ, *ΑΔ* 52 (1997) Β΄2, 530-531. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ, ΜΑΝΤΖΑΝΑ, Θεσσαλία 353.

¹⁴⁷ BEES, Fragments 485/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 510: *ἀπάτητα, ἀζημίωτα, ἀκαταζήτητα καὶ ἀνεπηρέαστα πάσης ἐπίρειας καὶ ἐπιθέσεως δημοσιακῆς, ἤγουν ζημίας, ψωμοζημίας, νομίσθρου, χοιροδεκατείας, βιολογίου, ἀγγαρείας τ ἔ καὶ παραγγαρείας, πρεβέντας καὶ μιτάτου ἀποθέσεως σίτου καὶ οἴνου, καὶ νομισμάτων καταθέσεως*.

¹⁴⁸ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ρόλος 174. ΚΟΡΔΩΣΗΣ, Βυζαντινά Γιάννενα 256. ΚΡΙΑΡΑΣ, Λεξικό Μεσαιωνικής Ζ΄ 20-21: Πρόκειται για μορφή έκτακτης εισφοράς.

¹⁴⁹ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ρόλος 176. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Exemption 108: Είναι μια μορφή χειρωνακτικής εργασίας, συγκεκριμένα πρόκειται για ζύμωμα και ψήσιμο ψωμιού για τις κρατικές ανάγκες.

¹⁵⁰ ACTES D' IVIRÓN 167. LEFORT, Αγροτική Οικονομία 442. ΚΟΡΔΩΣΗΣ, Βυζαντινά Γιάννενα 253. ΚΡΙΑΡΑΣ, Λεξικό Μεσαιωνικής ΙΑ΄ 268: Πρόκειται για τέλη για τη βοσκή των ζώων.

χοιροδεκατείας,¹⁵¹ του βιολογίου,¹⁵² της άγγαρείας,¹⁵³ της παραγγαρείας,¹⁵⁴ της πρεβέντας,¹⁵⁵ του μιτάτου αποθέσεως σίτου και οίνου,¹⁵⁶ και της κατάθεσης νομισμάτων. Προκύπτει η ύπαρξη καλλιεργήσιμων εκτάσεων και οικονομικών δραστηριοτήτων σχετικών με την παραγωγή δημητριακών, την αμπελοκαλλιέργεια, και την εκτροφή ζώων, ενώ ένα μέρος των φόρων σχετίζεται με εγχρήματες υποχρεώσεις.

Το ορκωμοτικό γράμμα του Μιχαήλ Γαβριηλόπουλου, το 1342, παρέχει μια πιο ξεκάθαρη εικόνα, αφού αφορά την ίδια την πόλη του Φαναρίου. Το έγγραφο εξεδόθη ύστερα από απαίτηση μιας ομάδας Φαναριωτών, οι οποίοι αποκαλούνται *άρχοντες*, απαιτώντας από τον Μιχαήλ Γαβριηλόπουλο ένα ορκωμοτικό κανονισμό. Συγκεκριμένα, απαιτούν και κατορθώνουν να περιορίσουν τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις, θεωρώντας ότι η στρατιωτική τους θητεία στην ύπαιθρο (*ταξήδιον*), δε θα πρέπει να ξεπερνά τα τρία χρόνια και, μετά από αυτό το διάστημα, θα υπηρετούν μόνο εντός του Φαναρίου, απαλλαγμένοι από μια κατηγορία σκοπιάς, ανάλογης με εκείνη που φύλαγαν τα τσακωνικά στρατεύματα στην Κωνσταντινούπολη.¹⁵⁷ Οι συγκεκριμένες επιδιώξεις αποκτούν ιδιαίτερη σημασία αν αναλογιστούμε ότι αποτελούν αντικείμενο διεκδικήσεων από ανθρώπους που εμφανίζονται να έχουν

¹⁵¹ ΛΑΪΟΥ, Κοινωνία 77. ΛΑΪΟΥ, Αγροτική Οικονομία 545. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ρόλος 222. ΚΟΡΔΩΣΗΣ, Βυζαντινά Γιάννενα 254. ΚΡΙΑΡΑΣ, Λεξικό Μεσαιωνικής Ε΄ 4-5: Πρόκειται για φόρο επί της εκτροφής χοίρων.

¹⁵² ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Οικονομική Ιστορία 186: Συγκαταλέγεται μεταξύ των υποχρεώσεων που απορρέουν από τις παραχωρήσεις γης σε αγρολήπτες, χωρικούς ή παροίκους. Ο Ασδραχάς το εκλαμβάνει ως *όρο που, προφανώς, οφείλεται σε σημασιολογική ολίσθηση* (ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Οικονομία και Νοοτροπίες 81). Ο Κορδώσης θεωρεί ότι *πρόκειται για φόρο που είχε ως βάση τη καταγεγραμμένη περιουσία* (ΚΟΡΔΩΣΗΣ, Βυζαντινά Γιάννενα 252).

¹⁵³ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ρόλος 176. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Exemption 105-107. ΚΟΡΔΩΣΗΣ, Βυζαντινά Γιάννενα 255. ΚΡΙΑΡΑΣ, Λεξικό Μεσαιωνικής Α΄ 24-25: Πρόκειται για υποχρεωτική, μη αμειβόμενη εργασία. Την εποχή αυτή είχε εξελιχθεί σε παροχή τέλους.

¹⁵⁴ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ρόλος 176. ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, Αγγαρεία 35: Πρόκειται για δευτερεύουσα αγγαρεία. Σύμφωνα με τον Κορδώση *σχετίζεται με την επίταξη ζώων, (βοδιών, υποζυγίων), ή βοϊδαμαζών, κατοίκων πόλεων που βρίσκονταν κοντά στο δρόμο, σε έκτακτες περιπτώσεις* (ΚΟΡΔΩΣΗΣ, Βυζαντινά Γιάννενα 258).

¹⁵⁵ ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Οικονομική Ιστορία 186. NICOL, Despotate of Epirus 225-226: Συγκαταλέγεται μεταξύ των υποχρεώσεων που απορρέουν από τις παραχωρήσεις γης σε αγρολήπτες, χωρικούς ή παροίκους. Ο Ostrogorsky θεωρεί ότι πρόκειται για φόρο που σχετίζεται με την υποχρέωση μεταφοράς τροφίμων, μεταξύ των οποίων, ενδεχομένως, τοποθετούσαν το κρασί (OSTROGORSKY, Chrysobull 213).

¹⁵⁶ ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Οικονομική Ιστορία 206-208: Πρόκειται για επιβάρυνση επί της αποθήκευσης των προϊόντων του σιταριού και του οίνου.

¹⁵⁷ MM V, 260: *ἐμμένωσι καὶ ἀποδίδωσι τὴν αὐτὴν στρατιωτικὴν δουλείαν, καὶ οὐχὶ ἀπαιτῶνται εἰς ἑτέραν, ἤγουν εἰς φύλαξιν τζακονικὴν... ἀδὲ να ἀπαιτήσω τοὺς αὐτοὺς Φαναριώτας ἅπαντας εἰς ταξήδιον που τότε εἰς χρόνους τρεῖς.*

κοινά συμφέροντα και την αίσθηση του ανήκειν σε μια ιδιαίτερη ομάδα.¹⁵⁸ Γίνεται λόγος για δύο κατηγορίες αρχόντων, τους λαϊκούς και τους κληρικούς, οι οποίοι, στο σύνολό τους, πετυχαίνουν απαλλαγή από τις στρατιωτικές υποχρεώσεις και τη φύλαξη σε μακρινά φρούρια, ήταν όμως υποχρεωμένοι να εκτελούν τις εν λόγω υπηρεσίες στη δική τους πόλη. Το πιο προφανές συμπέρασμα απορρέει από τις αναφορές για τις στρατιωτικές υποχρεώσεις των αρχόντων, στοιχείο ενδεικτικό μιας πόλης με αυξημένη στρατηγική σημασία και, επομένως, με την ανάλογη οχύρωση και στρατιωτική δύναμη, γεγονός που ενισχύεται από τον προσδιορισμό *κάστρον*.¹⁵⁹

Η παροχή συγκεκριμένων φοροαπαλλαγών δίνει μια εικόνα των τοπικών οικονομικών δραστηριοτήτων.¹⁶⁰ Συγκεκριμένα οι άρχοντες πετυχαίνουν απαλλαγή από τους φόρους της *άγγαρειας*, της *ψωμοζημίας*, του *νομίθρου* και της *χοιροδεκατείας*, της *δόσης οίνοελαίου*,¹⁶¹ και της *καστροκτισίας*,¹⁶² ήταν όμως υποχρεωμένοι να καταβάλλουν μια φορολογία για τη διοχέτευση προϊόντων στην αγορά (*κομέρκιον*),¹⁶³ ένα φόρο της πέμπτης (*πενταμίδεια*),¹⁶⁴ και ένα δασμό,

¹⁵⁸ MM V, 260: *ἐπειδὴ ἀπαιτοῦσι παντὶ σθένει οἱ ἄρχοντες Φαναριῶται, μείζονές τε καὶ μικροὶ [κοσμικοὶ καὶ] κληρικοὶ, χρυσοβουλλάτοι καὶ ἐξκουσάτοι*. Ο Σοφιανός θεωρεῖ ότι πριν από τη λέξη ‘κληρικοί’ δεν υφίσταται η προσθήκη ‘κοσμικοί καὶ’ των Miklosich-Müller (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ορκωμοτικὸν Γράμμα 33, 40). PATLAGEAN, *Moyen Âge grec* 191-192.

¹⁵⁹ MM V, 260/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ορκωμοτικὸν Γράμμα 40.

¹⁶⁰ MM V, 261: *ὡσαύτως οὐδέ ν ἔχωσι καὶ ἀπαιτῶνται οἱ τοιοῦτοι Φαναριῶται εἰς τινὰ δόσιν ἤγουν ἀγκαρίαν, ψωμοζημίαν, οἶνοελαίου δόσιν, νόμιθρον ἢ χοιροδεκατείαν ἢ καστροκτισίαν ἐν ἑτέρῳ τόπῳ καὶ κάστρῳ, πάρεξ μέντοι κατέχειν ἐξ αὐτῶν τὴν ἀθθεντίαν μου τὴν ὀφειλομένην αὐτῶν στρατιωτικὴν ἢ δουλείαν καὶ τὸν κομέρκιον φόρον, παρθενοφθορίαν καὶ πενταμίδειαν*. Ο Σοφιανός προτείνει το εξής περιεχόμενο: *ὡσαύτως οὐδὲν ἔχουσαν καὶ ἀπετόνται οἱ τοιαύτη Φαναριῶται. εἰς τινὰ δόσιν, ἤγουν ἀγκαρίαν ψωμοζημίαν οἶναρικήν δόσιν, νομίθρου καὶ χοιροδεκατίαν, ἢ καστροκτισίαν ἐνετέρῳ τόπῳ καὶ καστρίῳ, πάρεξ μέντοι κατέχῃ αὐτῶν οἱ ἀθθεντία μου τὴν ὀφειλομένην αὐτῶν στρατιωτικὴν δουλίαν, καὶ τὸ κομέρκιον φόρον παρθενοφθορίαν καὶ πενταμηρίαν* (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ορκωμοτικὸν Γράμμα 40).

¹⁶¹ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Exemption 184, 185, 211, 219, 237: Επιβάρυνση ἐπὶ τῆς παραγωγῆς κρασιοῦ καὶ λαδιοῦ. Ο Σοφιανός, ἀντὶ γὰρ ‘δόση οἶνοελαίου’, κάνει λόγο γὰρ γὰρ ‘δόση οἶναρική’ (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ορκωμοτικὸν Γράμμα 34, 40).

¹⁶² ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ρόλος 176. ODB 1112. ΚΟΡΔΩΣΗΣ, Βυζαντινὰ Γιάννενα 251. ΚΡΙΑΡΑΣ, Λεξικὸ Μεσαιωνικῆς Ζ’ 385: Παροχὴ προσωπικῆς ἐργασίας ἢ ἡ αντικατάστασή της με χρηματικὸ ἀντισηκῶμα, γὰρ τὴν κατασκευὴ ἢ ἐπισκευὴ ἐνὸς φρουρίου (BARTUSIS, Fortifications 205-212).

¹⁶³ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ρόλος 158-160, 185-186. HENDY, Economy 174. ODB 1141-1142. ΚΟΡΔΩΣΗΣ, Βυζαντινὰ Γιάννενα 250. ΚΡΙΑΡΑΣ, Λεξικὸ Μεσαιωνικῆς Η’ 244: Δασμὸς ἐπὶ τῆς κυκλοφορίας ἀγαθῶν. Μποροῦσε νὰ λάβει τὴ μορφή ἐπιβάρυνσης γὰρ ὅποιον χρησιμοποιοῦσε τὴν ἀγορὰ καὶ ἡ εἰσπραξὴ του γινόνταν κατὰ τὴν εἰσαγωγή, με τὴ δυνατότητα νὰ ἐπιστραφεῖ, ὅταν ἐξάγονταν ὅσα ἐμπορεύματα δὲν εἶχαν πωληθεῖ.

¹⁶⁴ Ἄγνωστος φόρος. Πιθανόν σχετίζεται με τὸ τμήμα τῆς παραγωγῆς που καρπώνεται ὁ κύριος τῆς γῆς. Ο Σοφιανός κάνει λόγο γὰρ ‘πενταμηρία’. Πρόκειται γὰρ φόρο που ἰσοδυναμεῖ με τὸ ἓνα πέμπτο του συνόλου συγκεκριμένου εἰσοδήματος (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ορκωμοτικὸν Γράμμα 34, 39, 40).

πιθανόν του γάμου (παρθενοφθορία).¹⁶⁵ Φαίνεται ότι ένα σημαντικό μέρος των οικονομικών δραστηριοτήτων σχετιζόταν με την παραγωγή δημητριακών, την αμπελοκαλλιέργεια, την ελαιουργία και την εκτροφή ζώων, ενώ το *κομέρκιον* υποδεικνύει τη λειτουργία αγοράς, χωρίς ωστόσο να παρατίθενται περαιτέρω πληροφορίες.

Στο ίδιο έγγραφο, ενδιαφέρον προκαλούν δύο ακόμα σημεία. Το πρώτο σχετίζεται με περιπτώσεις ενδεχόμενης ανυποταγής των αρχόντων, οι οποίοι, σε αυτή την περίπτωση, θα δικάζονταν παρουσία των υπόλοιπων αρχόντων.¹⁶⁶ Πρόκειται για πληροφορία μοναδική στον θεσσαλικό χώρο, με την οποία αποκαλύπτεται ο τρόπος εκδίκασης υποθέσεων σχετικών με φαινόμενα απιστίας προς τους τοπικούς φορείς της πολιτικής εξουσίας, ενώ, την ίδια στιγμή, προκύπτει μία σημαντική παράμετρος της λήψης των δικαστικών αποφάσεων, αφού προβλέπεται ότι οι ποινές επιβάλλονται μόνο στους εμπλεκόμενους, χωρίς να θίγονται μέλη του στενού περιβάλλοντός τους. Το εν λόγω απόσπασμα προκάλεσε διαφωνία ανάμεσα στον Διονύσιο Ζακυθινό και τον Κώστα Κύρρη, αφού ο πρώτος παραλλήλισε τη συνέλευση των αρχόντων με τη συνέλευση των *κρειπτόνων τῆς Πρόνοιας*, η οποία λειτουργούσε κάτω από τις διαταγές των προνοιαρίων,¹⁶⁷ προκαλώντας την αντίδραση του Κύρρη, ο οποίος υποστήριξε ότι η συνέλευση των *κρειπτόνων τῆς Πρόνοιας* εκδίκαζε μια περιορισμένη κλίμακα υποθέσεων, όπως διεκπεραιώσεις της γης των παροίκων και όχι περιπτώσεις ανυπακοής και ανυποταγής, και ότι τα μέλη της ήταν οι κρείττονες των παροίκων και όχι άρχοντες, όπως στην περίπτωση του Φαναρίου.¹⁶⁸

¹⁶⁵ OSTROGORSKY, Féodalité 110, 114, 116, 117, 123, 360-363. MAKSIMOVIĆ, Administration 12, 234. ODB 1591. ΚΟΡΔΩΣΗΣ, Βυζαντινά Γιάννενα 252. ΚΡΙΑΡΑΣ, Λεξικό Μεσαιωνικής ΙΕ' 189: Πρόστιμο για τον βιασμό παρθένου, το οποίο είχε χαρακτήρα άλλοτε τακτικής και άλλοτε έκτακτης φορολογίας. Την ύστερη περίοδο σήμαινε το φόρο που καταβαλλόταν από τον πατέρα για την τέλεση του γάμου της κόρης του. Ο Σοφιανός, πέρα από την παρθενοφθορία, κάνει λόγο για το 'φόνον', δηλαδή πρόστιμο για φόνο (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ορκωμοτικών Γράμμα 34, 40).

¹⁶⁶ MM V, 261: *ἂν δε διαβληθῆ τις περὶ ἀπιστίας ἢ ἀνυποταγῆς, να δικάζεται ἐνώπιον ἀπάντων τῶν ἀρχόντων καὶ να παιδέβηται αὐτὸς ὡς μόνον, ἂ μὴ τις ἄλλος προς τὸ πταῖσμα αὐτοῦ, καὶ οὐχὶ ἕτερος ἀπὸ τὸ γένος αὐτοῦ ἢ υἱοὶ ἢ ἀδελφοὶ ἢ φίλοι αὐτοῦ.*

¹⁶⁷ ZAKYTHINOS, Féodalisation 499-514. Η εν λόγω υπόθεση, σε έγγραφο του 1251, αφορά στην ανάκληση μιας δωρεάς 30 ελαιόδενδρων του ιερέα Ιωάννη Πωλέα, και του γιού του, Θωμά, προς τον ιερέα Λέοντα τον Μουζηθρά (OSTROGORSKY, Féodalité 75-77). Το έγγραφο αποκαλύπτει ότι *ὁ δε γε λίκιος βαβαλλάριοῦ κείνος ὁ Συργάρης ἐπέπεμψε τὴν τοιαύτην κρίσιν πρὸς τοὺς οἰκοδεσπότης τῆς προνοίας αὐτοῦ, ὥστε τηρηθῆναι ἀκριβῶς τὴν ὑπόθεσιν... συναχθέντες γοῦν ἅπαντες οἱ κρείττονες τῆς προνοίας αὐτοῦ* (MM IV, 81). Το απόσπασμα μάλλον ενισχύει τη θέση του Κύρρη.

¹⁶⁸ KYRRIS, Archontes 77.

Το δεύτερο σημείο έχει να κάνει με τη δέσμευση του Γαβριηλόπουλου να μην παραχωρήσει το Φανάρι σε άλλους, πέρα από τους δικούς του κληρονόμους, και να μην επιβάλλει φραγκική φρουρά, ενώ θίγει και το ζήτημα των Αρβανιτών.¹⁶⁹ Είδαμε, ότι στην ευρύτερη περιοχή ήταν ήδη εγκαταστημένη μια ομάδα Αρβανιτών, οι οποίοι κατείχαν εκτάσεις γης, επικυρωμένες με δημόσια έγγραφα. Είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι, λόγω των συνθηκών ανασφάλειας που περιγράψαμε παραπάνω, όσοι επιδίωκαν να εδραιώσουν την εξουσία τους στην περιοχή, επιζητούσαν τη συνεργασία του ντόπιου πληθυσμού, προχωρώντας στην παροχή προνομίων, όπως προκύπτει από την παραχώρηση των εκτάσεων στους Αρβανίτες, οι οποίοι ήταν επήλυδες, αν αναλογιστούμε το αίτημα των αρχόντων να σταματήσουν οι περαιτέρω παραχωρήσεις. Ιδιαίτερη σημασία έχει ότι προκύπτει η συνεργασία και η αρμονική συνύπαρξη των ομάδων των Αρβανιτών με την εκάστοτε κεντρική εξουσία, εικόνα που έρχεται σε αντίθεση με τη μαρτυρία του Καντακουζηνού, ο οποίος έκανε λόγο για κατοίκησή τους σε ορεινές περιοχές και σε δυσπρόσιτους οικισμούς. Βασική επιδίωξη των αρχόντων, ακριβώς λόγω των συνθηκών ανασφάλειας, ήταν, πέρα από τη διατήρηση του υφιστάμενου ιδιοκτησιακού καθεστώτος, όπως αυτό προκύπτει από το ορκωμοτικό γράμμα, η επίτευξη και η διατήρηση της πολιτικής σταθερότητας, γεγονός που εναρμονίζεται με τη δέσμευση του Γαβριηλόπουλου να μην παραχωρήσει το Φανάρι παρά μόνο στους κληρονόμους του, και να μην εγκαταστήσει φραγκική φρουρά.

Τα γεγονότα διέψευσαν τις προσδοκίες των τοπικών αρχόντων για επίτευξη πολιτικής σταθερότητας, αφού το Φανάρι, λίγο αργότερα, περιήλθε στη δικαιοδοσία του Στέφανου Δούσαν, ο οποίος, το 1348, εξέδωσε χρυσόβουλο υπέρ της μονής Λυκουσάδας. Αξίζει να σημειωθεί ότι το έγγραφο εκδόθηκε κατόπιν σχετικού αιτήματος των μοναχών, γεγονός που αναδεικνύει τη διάθεση της μονής να

¹⁶⁹ MM V, 260-261: *είτα οὐ μὴ προσοικίσω Ἀλβανίτας ἢ ἐγὼ ἢ τις ἀπὸ τῶν κληρονομοδιαδόχων ἔξ τῆν περιοχὴν τῷ αὐτοῦ κάστρου, πάρεξ ὅσον ἔχουν δια χρυσοβούλλου καὶ προστάγματος βασιλικῷ, εἰς ὅσα κτήματα ἐκράτουν παρὰ τῶν Φαναριωτῶν διὰ προστάγματος βασιλικῷ... οὐδὲ φραγγικὴν φύλαξιν να βάλαι ἀλλὰ να κατέχηται παρ' ἐμοῦ καὶ τῶν κληρονομοδιαδόχων μου. Ο Σοφιανός προτείνει το ακόλουθο περιεχόμενο: *εἰς δὲ ὅσα κτήματα ἐκρατόντο παρὰ τῶν Φαναριωτῶν διὰ προστάγματος βασιλικῷ... ἢ διὰ γραμματος... του Μονομάχου... να μηδὲ στέρξω ταῦτα ἀλλὰ να κατέχονται παρὰ τῶν Φαναριωτῶν ἦτινες ἐκέκτηντο αὐτά. (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ορκωμοτικὸν Γράμμα 40) Διαφωνεῖ με τον Κύρρη, ο οποίος υποστήριξε ὅτι ὅλη ἡ περιοχή του Φαναρίου εἶχε παραχωρηθεῖ ἀπὸ τον βυζαντινὸ αυτοκράτορα στον Γαβριηλόπουλο, ὡς πρόνοια (KYRRIS, Archontes 74), και υποστηρίζει ὅτι οἱ Φαναριώτες θα κρατούσαν τα κτήματά τους ἐπὶ τῆ βάσει ἐπισήμων τίτλων (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ορκωμοτικὸν Γράμμα 33).**

συνεργαστεί με τον Στέφανο Δούσαν.¹⁷⁰ Εν αντιθέσει με το προηγούμενο έγγραφο, το οποίο καθόριζε τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις μιας ομάδας ανθρώπων εντός του Φαναρίου, το χρυσόβουλο του Στέφανου Δούσαν παρέχει ελάχιστα δεδομένα για το Φανάρι. Προκύπτει, μεταξύ άλλων, η επικύρωση της παραχώρησης στη μονή Λυκουσάδας του μετοχίου της Κερασέας¹⁷¹ και του οικισμού των Καλογεριανών,¹⁷² τα οποία τοποθετούνται σε μικρή απόσταση από το Φανάρι.¹⁷³ Οι φοροαπαλλαγές αφορούν το σύνολο των περιουσιακών στοιχείων της μονής της Λυκουσάδας και όχι αποκλειστικά κτήσεις στην πόλη του Φαναρίου.¹⁷⁴ Μαθαίνουμε για την παρουσία δύο νέων φόρων, της *ποζόβιτζας*,¹⁷⁵ και της *πρεσέλιτζας*,¹⁷⁶ απ' όπου προκύπτει, αφενός η εκτροφή αλόγων και αφετέρου η υποχρέωση παροχής τροφής και καταλύματος στους διερχόμενους από την περιοχή στρατιωτικούς και εν γένει δημόσιους λειτουργούς. Ιδιαίτερη σημασία έχει η προσπάθεια της μονής για επίτευξη κέρδους με τη βελτίωση της γης και την κατ' αυτό τον τρόπο αύξηση της παραγωγής.¹⁷⁷

Το 1383, ο οικουμενικός πατριάρχης Νείλος εξέδωσε σιγίλλιο υπέρ της μονής Λυκουσάδας, με το οποίο αναγνωριζόταν ως σταυροπηγιακή, επικυρώνοντας παλαιότερο σιγίλλιο του Πατριάρχη Φιλοθέου (1354-1355, 1364-1376), το οποίο δεν

¹⁷⁰ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 154/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 505: *Ἐπει οἱ μοναχοὶ τῆς κατὰ τὸ Φανάριον σεβασμίας μονῆς τῆς εἰς ὄνομα τιμωμένης τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου καὶ ἐπικεκλημένης τῆς Λυκουσάδος ἐζήτησαν καὶ παρεκάλεσαν τὸν βασιλείαν μου, ἵνα τύχῃσι χρυσοβούλλου ταύτην ἕξ ὅσιν οἷς κέκτηνται μετοχίαις καὶ λοιποῖς κτήμασι διὰ χρυσοβούλλων τῶν ἀοιδίμων βασιλέων . ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Emperor 126-127. ΜΑΝΙΑΤΗ-ΚΟΚΚΙΝΗ, Προνομιακές παραχωρήσεις 304, 322-325. ΠΑΠΑΜΑΣΤΟΡΑΚΗΣ, Εικαστικές εκφάνσεις 157.*

¹⁷¹ KODER-HILD, Thessalia 187. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 98.

¹⁷² KODER-HILD, Thessalia 180. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 27.

¹⁷³ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 154, 156/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 506: *ἕτερον μετόχιον τὸ λεγόμενον ἢ Κερασέα... εἰς τὸ χωρίον τὰ Καλογηριανὰ καλούμενον γῆ μοδίων ἑκατὸ ἀπὸ τοῦ Τάνου καὶ τοῦ Παχέως.*

¹⁷⁴ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 158/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 507: *καθέξουσι ταῦτα ἀνενόχλητα πάντη καὶ ἀδιάσειστα καὶ ἀνώτερα πάσης ἐπηρείας τε καὶ ζημίας καὶ τῶν ἐπερχομένων δόσεων τε καὶ συζητήσεων, ἀλλὰ δὴ καὶ τῆς ποζοβίτζης καὶ τῆς λεγόμενης πρεσέλιτζας.*

¹⁷⁵ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 482: Πρόκειται για φόρο επί της εκτροφής των αλόγων.

¹⁷⁶ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 482: Πρόκειται για φόρο αντίστοιχο με το βυζαντινό μητάτον (=υποχρέωση παροχής τροφής και καταλύματος στους διερχόμενους από την περιοχή στρατιωτικούς και εν γένει δημόσιους λειτουργούς).

¹⁷⁷ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 158/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 507: *ἔχουσιν ἐπ' ἀδείας συνιστᾶν καὶ βελτιοῦν ταῦτα, καθὼς ἂν προαιρῶνται καὶ δύνωνται, ὡς καὶ τὰς ἐν αὐτοῖς γενησομένας παρ' αὐτῶν βελτιώσεις τε καὶ συστάσεις ἀναφαιρέτως τε καὶ ἀναποσπάστως ὀφείλοντες κατέχειν καὶ νέμεσθαι.*

σώζεται.¹⁷⁸ Πέρα από τη διευρυμένη αρμοδιότητα του ηγουμένου της μονής, του Ευθυμίου, επί του συνόλου των μονών της Θεσσαλίας,¹⁷⁹ δεν προκύπτουν δεδομένα για την πόλη του Φαναρίου, ωστόσο γίνεται λόγος για την εν γένει κατοχή περιουσιακών στοιχείων, τα οποία σχετίζονται με την παραγωγή και επεξεργασία δημητριακών και την αμπελοκαλλιέργεια.¹⁸⁰ Στο ίδιο απόσπασμα, ενδιαφέρον προκαλεί η αναφορά σε τρεις διαφορετικές πληθυσμιακές ομάδες, τους Ρωμαίους, τους Σέρβους και τους Αλβανίτες. Είδαμε ότι, τόσο ο Ιωάννης Καντακουζηνός όσο και η ορκωμοτική επιστολή του Μιχαήλ Γαβριηλόπουλου, έκαναν λόγο για την παρουσία Αλβανιτών στην ευρύτερη περιοχή του Φαναρίου, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από το πατριαρχικό σιγίλλιο του Νείλου, αναδεικνύοντας τις σχετικά πρόσφατες πληθυσμιακές μεταβολές. Επίσης, η σερβική κατάκτηση της Θεσσαλίας, διευκόλυνε την έλευση ενός απροσδιόριστου αριθμού Σέρβων στην ευρύτερη περιοχή, όπως εξάλλου διαπιστώσαμε και από τις περιπτώσεις των Τρικάλων και των Σταγών. Αυτό, ως ένα βαθμό, δικαιολογεί τις διευρυμένες αρμοδιότητες του Ευθυμίου επί των μονών της Θεσσαλίας, μπορεί δηλαδή να εκληφθεί ως μία αντίδραση του πατριαρχείου απέναντι σε ρυθμίσεις της πρόσφατης σερβικής κυριαρχίας στα εκκλησιαστικά και μοναστηριακά πράγματα της Θεσσαλίας. Ο Λάμπρος εξέλαβε την κίνηση του Πατριαρχείου ως αντίδραση στην αύξηση της σερβικής επιρροής επί των μονών των Μετεώρων.¹⁸¹

Οι προσωπογραφικές καταγραφές είναι λίγες, τουλάχιστον σε σχέση με τις άλλες δύο πόλεις της περιοχής, των Τρικάλων και των Σταγών.

Πίνακας 3

Ανθρωπωνύμια	Ιδιότητα	Χρονολόγηση	Πηγές
Σεραφεΐμ	επίσκοπος Φαναρίου	14ος αι.	PLP 25173.

¹⁷⁸ ΛΑΜΠΡΟΣ, Σιγίλλιον 174-178/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 510-513.

¹⁷⁹ ΛΑΜΠΡΟΣ, Σιγίλλιον 178/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 512: *ἔτι τὸν ταύτης καθηγούμενον ἀρχιμανδρίτην καὶ πρωτοσύγκελλον τῶν περὶ τὴν Βλαχίαν μοναστηρίων καὶ εἶναι καὶ ὀνομάζεσθαι.*

¹⁸⁰ ΛΑΜΠΡΟΣ, Σιγίλλιον 178/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 512: *πρὸς τούτοις παρακελεύεται ἡ μετριότης ἡμῶν μηδένα τῶν πάντων ἢ Ρωμαῖον ἢ Σέρβον ἢ Αλβανίτην ἢ ἄλλον ὅποιονδήποτε ἐθέλῃσαι ποτὲ ἀφελεῖν καὶ ἀποσπᾶσαι τῆς εἰρημένης μονῆς ὅποιον οὖν κτῆμα, ἢ ἀμπέλιον, ἢ χωράφιον, ἢ μύλωνα, ἢ ἄλλον τὸ τυχόν, καὶ ἢ αὐτὸς ἰδιοποιήσασθαι τοῦτο ἢ πρὸς ἄλλον ἐκδοῦναι οἰωδῆτινι τρόπῳ, ἀλλὰ κατέχειν αὐτὴν δεσποτικῶς καὶ ἀναφαιρέτως.*

¹⁸¹ ΛΑΜΠΡΟΣ, Σιγίλλιον 176.

Ευθύμιος	ηγούμενος Λυκουσάδας, αρχιμανδρίτης, πρωτοσύγκελλος	1336	PLP 6254. ΛΑΜΠΡΟΣ, Σιγίλλιον 177/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 511.
Ιωακείμ	μοναχός/ ηγούμενος στη μονή Λυκουσάδας	1336	PLP 8332. HEUZEY, Jugement 316/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 29.
Ιωαννίκιος	μοναχός/ ηγούμενος στη μονή Λυκουσάδας	1336	PLP 8790. HEUZEY, Jugement 308/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 27.
Μιχαήλ Γαβριηλόπουλος	επικεφαλής Φαναρίου	1336	PLP 3434. MM V 260-261/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ορκωμοτικών Γράμμα 41.
Πηρλήγκος	γαιοκτήμονας	1336	PLP 23226.
Στέφανος Γαβριηλόπουλος	επικεφαλής Φαναρίου, σεβαστοκράτωρ	1336	PLP 3434. ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ I 473. SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 222. ΒΕΗΣ, Γράμματα 66-70.
Σκούρτης	γαιοκτήμονας	1336, 1348	PLP 26180. BEES, Fragments 479, 484-486/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 509. SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 154/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 507.
"Άρχοντες Φαναρίου"	μικρο-αριστοκράτες με στρατιωτικά καθήκοντα	1342	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ορκωμοτικών Γράμμα 33-40.
Δαμιανός	επίσκοπος Καππούας-Φαναρίου	1383	PLP 5055. Γιαννόπουλος, Επισκοπικοί Κατάλογοι (1934) 131.
Χαντζαλής	Οθωμανός (:)	1404	PLP 30587. SCHREINER, Kleinchroniken I 348.

Καταρχάς, η πλειονότητα των αναφορών, λόγω των διαθέσιμων πηγών, προέρχεται από τον 14^ο αιώνα, και σχετίζεται με τους φορείς της πολιτικής εξουσίας, την τοπική επισκοπή, τη μονή Λυκουσάδας, και ένα μέρος της γαιοκτησίας. Απαντούν τα ακόλουθα αξιώματα και ιδιότητες: κεφαλή, "άρχοντες γενικώς", επίσκοπος, ηγούμενος, αρχιμανδρίτης, πρωτοσύγκελλος,¹⁸² σεβαστοκράτωρ.¹⁸³

¹⁸² DARROUZÈS, Officia 18. ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΟΥ, Εκκλησιαστικά Αξιώματα 553-605. ODB 1993-1994: Το αξίωμα του συγκέλλου απαντά στο στενό περιβάλλον του πατριάρχη (ή του επισκόπου) ως σύμβουλος του. Οι κάτοχοι του, από τον 6^ο αιώνα, συγκαταλέγονταν μεταξύ των πιθανών διαδόχων του πατριαρχικού θρόνου. Απαντά στο τακτικό του Uspenskij, το κλητορολόγιο του Φιλοθέου και το Τακτικό του Βενεβενιχ (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 47, 137, 163, 185, 245, 263). Από τον 11^ο αιώνα, εμφανίστηκαν οι τίτλοι του πρωτοσύγκελλου και του προέδρου των πρωτοσυγκέλλων (ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ 486. ΖΩΝΑΡΑΣ III 656. ΑΤΤΑΛΕΙΑΤΗΣ 180), με αποτέλεσμα την υποβάθμιση του αρχικού αξιώματος (DARROUZÈS, Officia 54, 79. GRUMEL, Titulature 104-105, 107-108.

Προκύπτει ότι στο Φανάρι δραστηριοποιούνταν μέλη της τοπικής αριστοκρατίας, όπως ο Μιχαήλ Γαβριηλόπουλος, πρόσωπα επικεφαλής της τοπικής επισκοπής, οι Σεραφείμ και Δαμιανός, και ορισμένοι, οι οποίοι σχετίζονται με τη διάρθρωση και λειτουργία της μονής Λυκουσάδας, όπως προκύπτει από τις περιπτώσεις του ηγούμενου, αρχιμανδρίτη και πρωτοσύγκελλου της μονής, Ευθυμίου, των μοναχών Ιωακείμ και Ιωαννίκιου. Ενδιαφέρον προκαλεί ο ηγούμενος, αρχιμανδρίτης και πρωτοσύγκελλος της μονής Λυκουσάδας Ευθύμιος, ο οποίος, με το πατριαρχικό σιγίλλιο, το 1383, απέκτησε διευρυμένη αρμοδιότητα επί του συνόλου των μονών της Θεσσαλίας, γεγονός που ήδη ερμηνεύθηκε ως αντίδραση του πατριαρχείου σε ρυθμίσεις περί τα εκκλησιαστικά και μοναστηριακά που είχαν προηγηθεί από τους Σέρβους ηγεμόνες.

Η αναφορά περί του Χαντζαλή, που μάλλον είναι Τούρκος (Hacı Ali;), σε ελληνική πηγή των αρχών ήδη του 15^{ου} αιώνα, υποδεικνύει την εγκατάσταση Οθωμανών στην πόλη του Φαναρίου, σε σύντομο χρόνο μετά την οθωμανική κατάκτηση της περιοχής, στα τέλη του 14^{ου} αιώνα.¹⁸⁴ Όπως φαίνεται, η εύρωστη μουσουλμανική κοινότητα της πόλης, που καταγράφεται στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, είχε εν μέρει τις καταβολές της στην επόμενη της οθωμανικής κατάκτησης. Με βάση τις καταγραφές των μέσων του 15ου αιώνα, το Φανάρι υπολειπόταν ελαφρά σε πληθυσμό των Τρικάλων και της Λάρισας, και ήταν ούτως ή άλλως μια εύρωστη από πλευράς πληθυσμού πόλη. Σύμφωνα με τα δεδομένα του καταστίχου BBA/MM 10, η πόλη αριθμούσε 151 νοικοκυριά μουσουλμάνων (146 πλήρη νοικοκυριά και 5 χήρες)

ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ, Θεσμός Συγκέλλων 34-35.). Επί Παλαιολόγων, ο μέγας πρωτοσύγκελλος κατείχε τη θέση που παλαιότερα είχε ο σύγκελλος δίπλα στον Πατριάρχη [VERPEAUX, *Traité des offices* 282 (Ψευδοκωδινός). ΣΦΡΑΝΤΖΗΣ 70].

¹⁸³ ΜΑΚΣΙΜΟΒΙĆ, *Administration* 19, 30, 56, 109, 134, 143, 149, 212. GUILLAND, *Institutions* I 5, 38. ODB 1862. Ο Αλέξιος Α΄ δημιούργησε για τον αδερφό του Ισαάκιο τον τίτλο του σεβαστοκράτορος (που ήταν συνδυασμός των τίτλων του σεβαστού και του αυτοκράτορος). Επί Κομνηνών, ήταν ο υψηλότερος τίτλος και απονεμόταν στους γιους και τα αδέρφια του αυτοκράτορος (ΚΟΜΝΗΝΗ 95, 96, 113, 144, 145, 166, 252, 253, 254, 255, 256, 266, 302, 369, 374, 410, 487. ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ 9, 16, 32, 35, 48, 50, 53, 80, 103, 141, 226, 290, 337, 369, 374, 385, 422, 425, 426, 430, 445, 451, 458, 465, 467, 468, 471, 498, 529, 566, 638). Αν και αρχικά περιοριζόταν στο στενό οικογενειακό περιβάλλον του αυτοκράτορα, αργότερα αποδιδόταν σε μέλη της επαρχιακής αριστοκρατίας και διοίκησης [ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ I 34, 101, 161, 165, 167, 168, 170, 171, 172, 173, 176, 180, 189. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ I 7, 21, 125, 137, 151, 153, 177, 273, 275, 297, 299, 315, II 401, 417, 525, 613, 659, III 79, 173, 227, 233, 293, 301, IV 313, 447. ΓΡΗΓΟΡΑΣ I 72, 79, 80, 111, 112, 113, 114, 116, 145, 149, 249, 363, II 797, III 249. ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ I 196, 473, II 432, III 33, 242, 287, 293, 310, 358. VERPEAUX, *Traité des offices* 131, 133, 147, 149, 150, 167, 212, 227, 256, 276, 279, 287 (Ψευδοκωδινός)]. Το διακριτικό του χρώμα ήταν το γαλάζιο, το οποίο χρησιμοποιούσε στην ενδυμασία (υποδήματα), την υπογραφή και τη σφράγιση των εγγράφων του.

¹⁸⁴ BELDICEANU, NASTUREL, *Thessalie* 112-113, 123-124.

και 417 χριστιανικά νοικοκυριά (321 πλήρη νοικοκυριά και 96 χήρες).¹⁸⁵ Η εκτίμηση ολικού πληθυσμού κυμαίνεται γύρω στις 2300 - 2400, με το μουσουλμανικό στοιχείο να αντιστοιχεί στο 37.5%, μειωθητικό σε σχέση με το χριστιανικό πληθυσμό (σε αντίθεση με Λάρισα και Τρίκαλα), σε υπολογίσιμα μεγέθη και ποσοστά όμως, ώστε να δείχνει την εκτίμηση από το Ἡ Οθωμανο Ἡ της σημασίας της πόλης εφόσον φρόντισαν για τον εποικισμό της με ομογενείς και ομόθρησκούς τους.

Η μουσουλμανική κατοίκηση του Φαναρίου δεν φαίνεται να ήταν ακόμη οργανωμένη σε συνοικίες (mahalle) μέχρι το 1454/55, αντίθετα καταχωρούνται σε τρεις κοινότητες ή επιμέρους ομάδες: α) μία ομάδα που μάλλον αντιπροσωπεύει τους παλαιότερους κατοίκους, που οι καταβολές τους προφανώς εντοπίζονται στους χρόνους μετά την κατάκτηση, β) μία μικρότερη ομάδα, που καταγράφεται ως "κοινότητα του Μεχμέτ Μπέη" (cema'at-i tabi'-i Mehemmed Bey), γ) μία επίσης μικρότερη ομάδα, που καταγράφεται ως "κοινότητα του Χατζή Μπέη" (cema'at-i tabi'-i Hacı Bey).¹⁸⁶ Οι δύο αυτές μικρότερες επιμέρους κοινότητες μεταξύ των Μουσουλμάνων του Φαναρίου ήταν ενδεχομένως πρόσφατα συγκροτημένες, και περιελάμβαναν πληθυσμό που είχε συγκεντρωθεί στην πόλη με μέριμνα των δύο προσώπων που δηλώνονται για την κάθε κοινότητα. Από αυτούς, γνωστό πρόσωπο είναι ο Μεχμέτ Μπέης, δεύτερος γιος του Τουραχάν, που ήταν τότε διοικητής (subaşı) του Φαναρίου (ενώ ο μεγαλύτερος γιος του πρόσφατα αποβιώσαντος Τουραχάν, ο Ομέρ Μπέη, ήταν διοικητής του όλου σαντζακίου των Τρικάλων). Η χριστιανική κοινότητα αντίθετα ήταν οργανωμένη σε τέσσερις ενορίες - μαχαλλέδες: της αγοράς (mahalle-i Pazar), των Αγ. Θεοδώρων (mahalle-i Ayo Todori), του Σωτήρος (mahalle-i Sotiro) και του Μυροβλήτη (mahalle-i Mirovil),¹⁸⁷ που τα ονόματα των τριών από αυτές αποκαλύπτουν αντίστοιχους βυζαντινούς ναούς του Φαναρίου.¹⁸⁸

Αν στα Τρίκαλα και στη Λάρισα οι ενδείξεις εξισλαμισμού είναι περιορισμένες, και αφορούν κυρίως απελεύθερους σκλάβους, στο Φανάρι αντίθετα ο εξισλαμισμός φαίνεται πως συνιστά μία υπολογίσιμη συνιστώσα της συγκρότησης της μουσουλμανικής κοινότητας της πόλης. Ο αριθμός των προσώπων που φέρουν ένδειξη προσήλυτου ή καταγωγής από προσήλυτο είναι σχετικά μεγάλος, 18 σε σύνολο 151 καταγραμμένων προσώπων της μουσουλμανικής κοινότητας (11.9%), που επιμερίζονται περίπου εξίσου μεταξύ εντόπιων εξισλαμισμένων και απελεύθερων

¹⁸⁵ DELILBAŞI, Defter 184-86.

¹⁸⁶ DELILBAŞI, Defter 184-86.

¹⁸⁷ DELILBAŞI, Defter 184-186.

¹⁸⁸ BELDICEANU, NASTUREL, Thessalie 124.

σκλάβων (δέκα έναντι οκτώ αντίστοιχα).¹⁸⁹ Μεταξύ των πρώτων, ενδιαφέρον προκαλεί η περίπτωση κάποιων προσώπων που δηλώνονται με το αυθεντικό τους πατρώνυμο δίπλα στο νέο μουσουλμανικό όνομά τους (Mustafa veled-i Radopulu, Musa veled-i Todoropulos, Ilyas veled-i Portaropulos, Yakub veled-i Papas, Muhammedi veled-i Eflak Saruca, δηλ. γιος του Βλάχου Saruca).¹⁹⁰ Οι περισσότεροι απελεύθεροι από την άλλη, είναι πρώην σκλάβοι των δύο γιων του Τουραχάν, Ομέρ και Μεχμέτ, που είναι τότε διοικητές ολόκληρης της Θεσσαλίας και του Φαναρίου αντίστοιχα, και προφανώς οι συγκεκριμένοι απελεύθεροι προέρχονται από τις αιχμαλωσίες που είχαν πραγματοποιήσει ο Τουραχάν και οι γιοι του κατά τις επιδρομές τους στην Πελοπόννησο, όπως έχει αναφερθεί και νωρίτερα.¹⁹¹

Οι πηγές προέλευσης του φορολογικού εισοδήματος που συγκεντρωνόταν από την πόλη του Φαναρίου στα 1454/55, και η αντιστοιχία επί του συνόλου είχαν ως εξής:

Πίνακας 4¹⁹²

Κατηγορία φόρων	Ειδικότερα	Ποσό (σε άσπρα)	% επί συνόλου
Αγροτικές δραστηριότητες - προϊόντα			
	Αμπελουργία	12124	32.13 %
	οπωροκηπευτικά	548	1.45 %
	μύλος	100	0.26 %
	χοίροι	120	0.31 %
	ρύζι	1040	2.75 %
Εμπορικοί φόροι			
	Kist-i bazâr ve niyâbet	15200	40.28 %
Προσωπικοί φόροι (ispence)		8601	22.79 %
Σύνολο		37733	100,00%

Η φορολογία αποκαλύπτει ότι και στο Φανάρι, όπως στα Τρίκαλα και στη Λάρισα, κυρίαρχος τομέας της οικονομίας είναι ο εμποροβιοτεχνικός. Πέραν της καταγραφής ενός υψηλού ποσοστού επί του όλου φορολογικού εισοδήματος, αρκετοί

¹⁸⁹ DELILBAŞI, Defter 184-86.

¹⁹⁰ DELILBAŞI, Defter 184-85.

¹⁹¹ Βλ. σ. 107.

¹⁹² DELILBAŞI, Defter 184.

από τους κατοίκους της πόλης, ειδικότερα τους Μουσουλμάνους, διακρίνονται και από προσδιορισμούς δηλωτικούς κάποιου εμποροβιοτεχνικού επαγγέλματος, όπως ράφτες, υφαντές, δερματάδες, σιδεράδες, χαλβαδοποιοί κ.α. Αντίστοιχες ιδιότητες θα είχαν και οι Χριστιανοί κάτοικοι, άσχετα αν αυτό δεν δηλώνεται ρητά. Άλλωστε η κατεξοχήν εμπορική συνοικία της πόλης, η "συνοικία της αγοράς" (mahalle-i pazar) συγκαταλέγεται στις χριστιανικές συνοικίες.¹⁹³

Από τις γεωργικού τύπου οικονομικές δραστηριότητες, ιδιαίτερα αναπτυγμένη είναι η αμπελουργία, η άσκηση της οποίας επιμερίζεται και στους Χριστιανούς και στους Μουσουλμάνους κατοίκους, αφού αναφέρεται ρητά η είσπραξη ενός επιμέρους φόρου, του *resm-i donum*, που αναφερόταν στα αμπέλια των Μουσουλμάνων.¹⁹⁴ Οπωσδήποτε όμως, η ενασχόληση των Μουσουλμάνων με την αμπελουργία θα ήταν περιορισμένη σε σχέση με την αντίστοιχη των Χριστιανών, λόγω των επιφυλάξεων που απέρρεαν από θρησκευτικούς λόγους. Χαρακτηριστική είναι η πλήρης απουσία των κύριων δημητριακών, σιταριού και κριθαριού, που αν στα άλλα κύρια αστικά κέντρα, Λάρισα και Τρίκαλα, παράγονταν σε μικρή έκταση από τον αστικό πληθυσμό, στο Φανάρι απουσιάζουν τελείως. Αντίθετα, εντοπίζεται μια περιορισμένη άσκηση της ρυζοκαλλιέργειας. Η εισαγωγή του ρυζιού, ενός προϊόντος που απουσιάζει από τις αναφορές της υστεροβυζαντινής περιόδου, πιθανόν συνιστά επακόλουθο της οθωμανικής κατάκτησης και της εγκατάστασης μουσουλμανικού πληθυσμού στην περιοχή.¹⁹⁵ Έχουν προταθεί δύο αίτια ως προς την εισαγωγή της ρυζοκαλλιέργειας στα πρώιμα οθωμανικά Βαλκάνια: α) ως απότοκο κρατικών πολιτικών, με στόχο τον εφοδιασμό του στρατού και του παλατιού, β) ως αποτέλεσμα της ζήτησης από την πλευρά του μουσουλμανικού πληθυσμού, ιδίως των πόλεων, για το λόγο αυτό ρυζοκαλλιέργειες εντοπίζονται κοντά σε κάθε πόλη με ισχυρό μουσουλμανικό στοιχείο.¹⁹⁶ Η παρουσία μίας εύρωστης μουσουλμανικής κοινότητας και στο Φανάρι, με τη συνεπαγόμενη κατανάλωση ρυζιού, που συνηθιζόταν στους μουσουλμανικούς λαούς λόγω θρησκευτικών επιρροών, συντελεί στην τοπική παραγωγή του προϊόντος από κάποιους κατοίκους της πόλης. Προφανώς η ζήτηση και κατ' επέκταση η παραγωγή ρυζιού στο Φανάρι δεν θα ήταν τόσο υψηλή όσο στα Τρίκαλα, όπου υπήρχε συγκροτημένος οικισμός ρυζοκαλλιεργητών στην περιφέρεια της πόλης.

¹⁹³ DELILBAŞI, Defter 184-86.

¹⁹⁴ BELDICEANU, NASTUREL, Thessalie 154.

¹⁹⁵ INALCIK, Rice Cultivation

¹⁹⁶ ΜΟΥΣΤΑΚΑΣ, Όψεις Μετάβασης 93.

Από τα δεδομένα της υστεροβυζαντινής περιόδου προκύπτουν τα εξής χαρακτηριστικά της πόλης του Φαναρίου: α) πέρα από τα πρόσωπα που απάρτιζαν το διοικητικό μηχανισμό, υπάρχουν αναφορές για την εμπλοκή των ντόπιων κατοίκων στον αγροτικό τομέα, β) ύπαρξη εμπορικών δραστηριοτήτων, όπως προκύπτει από την επιβολή συγκεκριμένων φόρων (*κομέρκιον, νόμιθρον*), ζήτημα που θέτει τη διοχέτευση μέρους της αγροτικής παραγωγής της ευρύτερης περιοχής στην τοπική αγορά, γ) απαντούν οι λειτουργίες της πολιτικής, θρησκευτικής και στρατιωτικής διοίκησης. Στο Φανάρι, επίσης, κατοικούσε μια ομάδα στρατιωτικής αριστοκρατίας, της οποίας τα μέλη αποκαλούνταν *ἄρχοντες* και είχαν συγκεκριμένες στρατιωτικές υποχρεώσεις, τη στιγμή που το Φανάρι επανειλημμένως αποκαλείται *κάστρον*.¹⁹⁷

Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, εξακολουθούν να ασκούνται από κατοίκους του Φαναρίου κάποιες αγροτικού τύπου δραστηριότητες, με μόνη υπολογίσιμη μεταξύ αυτών την καλλιέργεια αμπελιών. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η εισαγωγή της ρυζοκαλλιέργειας, προφανώς απότοκο της συγκρότησης μιας εύρωστης μουσουλμανικής κοινότητας. Κυρίαρχος όμως τομέας της οικονομίας του Φαναρίου είναι ο εμπορο-βιοτεχνικός τομέας. Αυτό αναδεικνύει τη σημασία του Φαναρίου για την απορρόφηση των προϊόντων της ευρύτερης περιοχής.

Μικρότερα πολίσματα της δυτικής Θεσσαλίας: Γαρδικίον, Βελά, Σμόκοβο και Πατζούνα

Στον ευρύτερο χώρο της ΒΔ Θεσσαλίας, πέρα από τις περιπτώσεις των Τρικάλων, των Σταγών και του Φαναρίου, βρίσκονταν οι οικισμοί Γαρδικίου,¹⁹⁸ Βελάς,¹⁹⁹ Σμόκοβου,²⁰⁰ και, με επιφύλαξη, παρατίθεται η περίπτωση του οικισμού της Πατζούνας,²⁰¹ οι οποίοι, κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο, υπήρξαν έδρες

¹⁹⁷ BEES, Fragments 484/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 509. MM III, 173-174, V 261.

¹⁹⁸ KODER-HILD, Thessalia 161. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 447-449. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 107. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 315, 316: τοποθετείται 14 χλμ Ανατολικά των Τρικάλων (μέχρι το 1951, απαντά ως Παλαιογαρδίκι Τρικάλων).

¹⁹⁹ KODER-HILD, Thessalia 132. KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 31. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 27, Γ' 166: τοποθετείται Δυτικά των Τρικάλων, πιθανόν μεταξύ των σημερινών οικισμών Καλογριανής (55 χλμ ΒΔ των Τρικάλων) και Περτουλίου (48 χλμ Δ. των Τρικάλων).

²⁰⁰ KODER-HILD, Thessalia 259. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 270. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 677. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 107. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 359: τοποθετείται 35 χλμ Νοτιοανατολικά της Καρδίτσας (μετά το 1928, απαντά ως Λουτροπηγή Καρδίτσας)

²⁰¹ KODER-HILD, Thessalia 232. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 152: Πιθανόν ταυτίζεται με τον οικισμό Αρτεσιανού Καρδίτσας, 5 χλμ Βόρεια της Καρδίτσας (μέχρι το 1928, απαντά ως Πατσαρί και Πιτσάρι).

επισκοπών, ενώ παρουσιάζουν το συγκριτικό πλεονέκτημα, τουλάχιστον σε σχέση με άλλους οικισμούς, της παρουσίας των φορολογικών τους δεδομένων στο κατάστιχο BBA/MM 10.

Οι πληροφορίες για το Γαρδίκι είναι πενιχρές και περιορίζονται στην τοπική επισκοπή, η οποία αναφέρεται στις *Notitiae Episcopatum* ως υπαγόμενη στη μητρόπολη Λαρίσης, από τον 10^ο μέχρι τον 12^ο αιώνα.²⁰² Επιστολή του Ιωάννη Απόκαυκου κάνει λόγο για τη δικαιοδοσία του μητροπολίτη Λαρίσης επί της επισκοπής Γαρδικίου,²⁰³ ενώ, σε άλλη επιστολή του Απόκαυκου, γίνεται λόγος για τον αρχιεπίσκοπο Γαρδικίου.²⁰⁴ Σε πατριαρχικό έγγραφο, το 1371, γίνεται λόγος για την τοπική επισκοπή,²⁰⁵ η οποία απαντά και σε Τακτικό της μεταβυζαντινής περιόδου, πάλι υπαγόμενη στη μητρόπολη Λαρίσης.²⁰⁶ Σε επιστολή του Μιχαήλ Χωνιάτη προς τον επίσκοπο Γαρδικίου, στα τέλη του 12^{ου} αιώνα, η επισκοπή εμφανίζεται συνενωμένη με την πλησιόχωρη Περιστερά,²⁰⁷ γεγονός που υποδεικνύει ότι τη δεδομένη χρονική στιγμή είχε δικαιοδοσία σε μια εκτεταμένη περιοχή.²⁰⁸ Στην ίδια επιστολή, γίνεται λόγος για την ύπαρξη εξειδικευμένων τεχνιτών, συγκεκριμένα αμαξοποιών, με αποτέλεσμα ο Χωνιάτης να ζητά από τον Επιφάνιο να στείλει μερικούς στην Αθήνα.²⁰⁹

Για την περίπτωση της Βελάς, διαθέτουμε πληροφορίες από τα πρακτικά της συνόδου των Ζαβλαντίων, το 1382, όπου γίνεται λόγος για τον ποταμό Βελά, δυτικά των Τρικάλων, και στη συνέχεια, καταγραφή χωριού Βελά της περιφέρειας των Τρικάλων στο κατάστιχο BBA/MM 10, χωριό που προφανώς γειτνιάζε με τον εν

²⁰² DARROUZÈS, *Notitiae* 327, 339, 363. MM I 588. ABPAMEA, Θεσσαλία 162. Είναι γνωστές οι περιπτώσεις των επισκόπων Ιωάννη (1191), Επιφανίου (τέλη 12^{ου} αι., αναφέρεται ως επίσκοπος Γαρδικίου και Περιστεράς) και Σωφρονίου (1425, αναφέρεται ως επίσκοπος Γαρδικίου και Περιστεράς) (ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ, *Επισκοπή Γαρδικίου* 143).

²⁰³ BEES, *Unedierte* 94: *Ὁ ὑπό σέ Γαρδικίων οὗτος ἀέλλπτως ἀφίκετό μοι καί ἐπεστρέψατό με νοσοῦντα.*

²⁰⁴ VASILIEVSKIJI, *Epirotica* 268: *Πανεριώτατε μητροπολίτα Ναυπάκτου καί σύ, ἱερώτατε ἀρχιεπίσκοπε Γαρδικίου...*

²⁰⁵ MM I, 588.

²⁰⁶ DARROUZÈS, *Notitiae* 421.

²⁰⁷ ΜΙΧΑΗΛ ΧΩΝΙΑΤΗΣ, *Επιστολαί* 58: *τῷ Γαρδικίου καί Περιστερᾶς ἐπισκόπῳ κῦρ Επιφανίῳ.*

²⁰⁸ KODER-HILD, *Thessalia* 235. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, *Γεωγραφική Γ΄* 329: η Περιστερά τοποθετείται 11 χλμ Ανατολικά των Τρικάλων (μέχρι το 1971, απαντά ως Κριτσίνι).

²⁰⁹ ΜΙΧΑΗΛ ΧΩΝΙΑΤΗΣ, *Επιστολαί* 58: *Οἶδας δὲ πάντως ὅτι ἡ νῦν κατάστασις τῶν καθ' ἡμᾶς ἐπισκόπων τὰ τε ἄλλα κοσμιωτέραν ἰ καὶ περὶ τὰς βανανισκὰς καὶ λοιπὰς χειρωνακτικὰς τέχνας ἀπασχολεῖται, ὡς καὶ ἰ βούν ἀροτῆρα ἐνίοτε ἐπισκέπτεσθαι καὶ ἄροτρον περιεργάζεσθαι καὶ περισκοπεῖν ἄμαξα. Ἐπεὶ γοῦν τὰ ἀθηναϊκὰ πάντα γλίσχρα καὶ εὐτελῆ, καὶ δὴ καὶ τὰ γηπονικὰ ὄργανα, στείλον ἡμῖν ἀμαξοποιούς.*

λόγω ποταμού.²¹⁰ Αναφορά περί επισκοπής Βελάς εντοπίζεται στις Notitiae Episcopatum, που όμως τη φέρουν να υπάγεται στη μητρόπολη Νέων Πατρών.²¹¹ Προκύπτει έτσι πρόβλημα ταύτισης της επισκοπής με τον ομώνυμο οικισμό της περιοχής των Τρικάλων, εφόσον θα ήταν πιο λογικό μία επισκοπή ευρισκόμενη σε αυτή την περιοχή να υπαγόταν στη μητρόπολη Λαρίσης.

Η μόνη αναφορά για τον οικισμό του Σμοκόβου προέρχεται από Τακτικό του 11^{ου} αιώνα, σύμφωνα με το οποίο, η τοπική επισκοπή υπαγόταν στη δικαιοδοσία της μητρόπολης Λαρίσης.²¹² Όσον αφορά στον οικισμό της Πατζούνας, οι Koder-Hild την ταυτίζουν με την Πατσιμά, η οποία αναφέρεται στην Partitio Romaniae, και με τη μονή Pacenasiense, σε επιστολή του πάπα Ονώριου Γ', το 1224.²¹³ Το γεγονός αυτό θέτει το ζήτημα μιας ενδεχόμενης ταυτοποίησης του οικισμού με τον οικισμό Πατσαρί ή Πιτσάρι (σημ. Αρτεσιανό, 5 χλμ Β. της Καρδίτσας), που απαντά στο κατάστιχο BBA/MM 10, δηλαδή ως αποτέλεσμα μιας πιθανής προέλευσης των λέξεων Πατσαρί ή Πιτσάρι από τη λέξη Πατσιμά (λατ. Pacenasiense). Η τοπική επισκοπή αναφέρεται στις Notitiae Episcopatum ως υπαγόμενη στη μητρόπολη Λαρίσης.²¹⁴ Σε πατριαρχικό έγγραφο, το 1371, γίνεται λόγος για την επισκοπή Πατζούνας, πάλι ως υπαγόμενη στη μητρόπολη Λαρίσης.²¹⁵

Περαιτέρω πληροφορίες προέρχονται από τα μέσα του 15^{ου} αιώνα, αποκαλύπτοντας τη φυσιογνωμία των τοπικών οικονομικών δραστηριοτήτων:

Πίνακας 5²¹⁶

	Βελάς	Γαρδίκι	Πατσαρί/ Πιτσάρι	Σμόκοβο
Σιτάρι	75 kile, 600 (45.28%)	90 kile, 720 (34.36%)	74 kile, 584 (11.63%)	15 kile, 120 (13%)

²¹⁰ HEUZEY, Jugement 310: ἡ δὲ καὶ ὑπάρχει πέρα τοῦ ποταμοῦ, παραρρέοντος ἑτέρου ποταμοῦ Πυργετοῦ, ἣν κατεῖχεν ὁ Ἀρχοντίτζης Μαλιασινός, ἀναγόμενη καὶ αὐτὴ ἀπὸ τε τοῦ χωρίου πλησίον τῆς Νέας Μονῆς καὶ ἀπαγομένη πρὸς τὸ σύνορον, πέτραν ᾗσαν, τοῦ ἀκρολογγίου, καὶ πορευομένη ἕως τὸν ποταμὸν λεγόμενον Βελᾶν... ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 28: ἡ δὲ καὶ ὑπάρχει πέρα τοῦ παραρρέοντος ἑτέρου ποταμοῦ Πυργητοῦ, ἣν καὶ κατεῖχεν ὁ Ἀρχοντίτζης Μαλιασινός, ἀναγόμενη καὶ αὐτὴ ἀπὸ τε τοῦ χωρίου πλησίον τῆς Νέας Μονῆς καὶ ἀπαγομένη πρὸς τὸ σύνορον, πέτραν ᾗσαν, τοῦ ἀκρολογγίου, καὶ ἰ πορευομένη ἕως τὸν ποταμὸν λεγόμενον Βελᾶν...

²¹¹ DARROUZÈS, Notitiae 365. ABPAMEA, Θεσσαλία 177.

²¹² DARROUZÈS, Notitiae 339. ABPAMEA, Θεσσαλία 179.

²¹³ KODER-HILD, Thessalia 232-233.

²¹⁴ DARROUZÈS, Notitiae 339. MM I 588. ABPAMEA, Θεσσαλία 177.

²¹⁵ MM I, 588.

²¹⁶ DELILBAŞI, Defter 56, 100, 229, 250, 252, 253, 254.

	47 kile, 235 (17.73%)	45 kile, 225 (10.73%)	38 kile, 240 (4.78%)	15 kile, 75 (8.12%)
Κριθάρι			3 (0.05%)	
Βαμβάκι			916 (18.25%)	8 (0.86%)
Αμπέλια		50 (2.38%)		
Μελίσσια	6 (0.45%)		55 (1.09%)	
Λαχανόκηποι			30 (0.59%)	
Φακές-κουκιά	1 kile, 10 (0.75%)			
Λινό-κάνναβις	20 (1.5%)	48 (2.29%)	50 (0.99%)	20 (2.16%)
Καρύδια				10 (1.08%)
Αιγοπρόβατα		50 (2.38%)	102 (2.03%)	120 (13%)
Χοίροι	42 (3.16%)	44 (2.1%)	311 (6.19%)	50 (5.41%)
Δικαίωμα γάμων - πρόστιμα	20 (1.5%)	40 (1.9%)	145 (2.88%)	20 (2.16%)
Isrence	392 (29.58%)	918 (43.81%)	2583 (51.46%)	500 (54.17%)
Σύνολο (σε άσπρα)	1325	2095	5019	923

Καταρχάς, πρέπει να διευκρινιστεί ότι ο οικισμός Πατσαρί ή Πιτσάρι, ακόμα και αν δεν πρόκειται για την υστεροβυζαντινή επισκοπή της Πατζούνας, συνιστά μεγάλο και σημαντικό χωριό στον χώρο της Βορειοδυτικής Θεσσαλίας, στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, αν αναλογιστούμε ότι στον οικισμό καταγράφονται 99 νοικοκυριά και 18 χήρες, όλοι χριστιανοί, τη στιγμή που η Βελάς είχε 14 νοικοκυριά και 7 χήρες, το Γαρδίκι, 36 νοικοκυριά και 3 χήρες, και το Σμόκοβο, 20 νοικοκυριά και 9 άγαμους. Το γεγονός αυτό αποτυπώνεται και από τη φορολογική επιβάρυνση του οικισμού, η οποία αντιστοιχεί στο ποσό των 5019 άσπων, ενώ έπονται το Γαρδίκι, με επιβάρυνση 2095 άσπων, η Βελάς, με 1325 άσπρα, και τέλος το Σμόκοβο, με 923 άσπρα. Στη Βελάς, το Γαρδίκι και το Πατσαρί υπερέχει η παραγωγή δημητριακών (Βελάς, 63.01%, Γαρδίκι, 45.09, Πατσαρί, 16.41%) και η αμπελοκαλλιέργεια (Γαρδίκι, 2.38%, Πατσαρί, 18.25%). Την εικόνα συμπληρώνουν η κτηνοτροφία, η παραγωγή λίνου-κάνναβης, οσπρίων, λαχανόκηπων, μελισσοκομίας, βαμβακιού, το δικαίωμα γάμων και τα πρόστιμα, ενώ το μεγαλύτερο μέρος καταλαμβάνει ο

προσωπικός φόρος isrence (Βελάς, 29.58%, Γαρδίκι, 43.81%, Πατσαρί, 51.46%). Στο Σμόκοβο, σημαντικό ρόλο έχει η εκτροφή αιγοπροβάτων (13%), και χοίρων (13%). Ακολουθεί η καλλιέργεια δημητριακών (21.12%), ενώ την εικόνα των δραστηριοτήτων συμπληρώνουν η παραγωγή λίνου-κάνναβης (2.16%), καρυδιών (1.08%), η αμπελοκαλλιέργεια (0.86%), τα πρόστιμα (2.16%) και ο isrence (54.17%).

Φαίνεται ότι το γεωγραφικό ανάγλυφο έπαιξε ρόλο στις οικονομικές δραστηριότητες, αφού τα εδάφη με τη μεγαλύτερη απόδοση δημητριακών συγκεντρώνονται σε περιοχές που δεν ξεπερνούν σε υψόμετρο τα 95 μέτρα, με εξαίρεση τον οικισμό της Βελάς, ο οποίος, αν και τοποθετείται σε ορεινή τοποθεσία, παρουσιάζει σημαντική παραγωγή δημητριακών και περιορισμένη κτηνοτροφία, ζήτημα που πιθανόν σχετίζεται με τις τοπικές ιδιαιτερότητες και την ύπαρξη του ποταμού Κομναϊτικού με το παραποτάμιο σύστημά του. Ιδιαίτερη σημασία έχει ότι, πέρα από τις οικονομικές δραστηριότητες, το σύνολο των οικισμών, υπάγεται στην κατηγορία των χωριών, γεγονός που επαναφέρει τα κριτήρια κατηγοριοποίησης των οικισμών σε πόλεις και χωριά, στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, και του τρόπου με τον οποίο οι Οθωμανοί εξελάμβαναν την έννοια της πόλης σε σχέση με τους Βυζαντινούς. Για τους Οθωμανούς η ύπαρξη μίας επισκοπής δεν ήταν λόγος ιδιαίτερης διάκρισης ενός οικισμού. Το μοναδικό "αστικό" χαρακτηριστικό που θα διέκρινε αυτούς τους οικισμούς, προφανώς και κατά τη βυζαντινή εποχή, ήταν η στέγαση της εκκλησιαστικής αρχής της επισκοπής. Η λοιπή φυσιογνωμία τους, όπως και η οικονομία τους, θα ήταν καθαρά αγροτική, όπως αποτυπώνεται και στα δεδομένα του 15ου αιώνα.

Άγραφα

Τα Άγραφα τοποθετούνται στις ΝΔ κλιτύες της κορυφής Κουκουρούντζος, των Αγράφων-Νότιας Πίνδου.²¹⁷ Οι μνείες των βυζαντινών πηγών για την περιοχή είναι ελάχιστες. Ο Σάθας έχει εντοπίσει ένα νουθετικό βιβλίο, με τίτλο *Τερά διήγησις περι τῆς Θεοτόκου τῆς Προυσιωτίσσης*, αφιερωμένο στη μονή Προυσού της Ευρυτανίας, σύμφωνα με το οποίο, οι κάτοικοι της περιοχής ήταν αντίθετοι στις αιρέσεις που εκπορεύονταν από τη Ρώμη ή την Κωνσταντινούπολη, και καταλήγει ότι το όνομα της περιοχής οφείλεται στο γεγονός της άρνησης των κατοίκων της

²¹⁷ KODER-HILD, Thessalia 208. STÄHLIN, Θεσσαλία 327-328. ABPAMEA, Θεσσαλία 178. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 53. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 25.

περιοχής να δεχθούν την εικονοκλαστική αίρεση του Κωνσταντίνου Ε'.²¹⁸ Ο συγγραφέας του βιβλίου, ο μοναχός Γαβριήλ, προσδιορίζει ως πηγή του ένα χειρόγραφο της χρονογραφίας του Μιχαήλ Ψελλού, που καλύπτει τα έτη 976-978.²¹⁹ Οι αφηγηματικές πηγές δεν κάνουν καμία απολύτως μνεία για την πόλη των Αγράφων, ενώ ενδιαφέρουσα είναι η πληροφορία ενός βραχέος χρονικού, σχετικά με την εκστρατεία του δεσπότη του Μιστρά, του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, το 1444, αναφέροντας ότι πέρασε και από την περιοχή των Αγράφων.²²⁰ Σε ένα θρήνο για την Κωνσταντινούπολη, μετά την άλωση, αναφέρεται ξανά η περιοχή των Αγράφων, μεταξύ άλλων από τη Θεσσαλία, που παρείχαν στρατιώτες στον Μεχμέτ Β', κάνοντας λόγο για ένα συνολικό αριθμό 25000 Θεσσαλών στρατιωτών.²²¹ Η τοπική επισκοπή απαντά στις *Notitiae Episcopatum*, τον 9^ο αι., με το όνομα *Λιτζάς* και από τον 12^ο, με το όνομα *Λιτζάς και Αγράφων*, ως υπαγόμενη στη μητρόπολη Λαρίσης.²²² Τακτικό της μεταβυζαντινής περιόδου αναφέρει την τοπική επισκοπή ως υπαγόμενη στη μητρόπολη Λαρίσης.²²³

Η πρώτη ουσιαστική μαρτυρία που δείχνει ότι υπήρχε ομώνυμη πόλη Αγράφων, ως κέντρο της ευρύτερης περιοχής, εντοπίζεται στο κατάστιχο BBA/MM 10 των μέσων του 15^{ου} αιώνα. Σε αυτό καταγράφεται πόλη των Αγράφων (*nefs-i Agrafta*), που συνιστούσε έδρα Οθωμανού *subaşı* και διοικητικό κέντρο των χωριών της ευρύτερης περιοχής. Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, ο οικισμός αριθμούσε 327 νοικοκυριά, 60 άγαμους και 5 χήρες, όλοι Χριστιανοί.²²⁴ Οι αριθμοί αυτοί δείχνουν έναν κατά

²¹⁸ ΣΑΘΑΣ, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, Δ, xxviii: *διὰ τοῦτο καὶ κατὰ τὸν καιρὸν Κωνσταντίνου τοῦ Κοπρώννουμ Ἄγραφα ἐκλήθησαν τὰ ὀρεινὰ αὐτῶν μέρη, ἐπειδὴ ὄχι μόνον δὲν ὑπέγραψαν τῇ ἐκείνου αἵρέσει, ἀλλὰ καὶ τοὺς παρ' αὐτοῦ ἀποσταλέντας ἐξάρχους εἰς Τρίκκαλα τῆς Θεσσαλίας θανάτῳ μαχαίρας παρέδωκαν, ὡς εὔρομεν ἐν τινὶ χειρογράφῳ, χρονογραφικῶ ἐπιγραφόμενον Μιχαήλ Ψελλοῦ.*

²¹⁹ Οι Beldiceanu-Nasturel θίγουν το γεγονός ότι το χειρόγραφο της χρονογραφίας του Μιχαήλ Ψελλού, καλύπτει τα έτη 976-978, ενώ ο Κωνσταντίνος Ε' βασίλευσε το 741-775. Κριτική έκδοση της Χρονογραφίας του Ψελλού το 1838, οπότε γράφει ο Σάθας, δεν υφίστατο ακόμη. Οι Beldiceanu-Nasturel θεωρούν ότι η ασυμφωνία ανάμεσα στο κείμενο του Γαβριήλ και στο πραγματικό κείμενο της «Χρονογραφίας» δεν μπορεί να εξηγηθεί παρά μόνο με την ενσωμάτωση και άλλων χρονικών στο εν λόγω χειρόγραφο. BELDICEANU, NASTUREL, Thessalie 125.

²²⁰ SCHREINER, *Kleinchroniken I* 251.

²²¹ ELLISSEN, *Analekten* 210: *Τρίκκαλα με την Λάρισσαν, Φέρσαλα και Φανάρι, Ζητούνι με τὸ Δομοκὸ, Σάλωνα, Λεβαδία, Ἑλλάδα, Πάτρα, Ἄγραφα, Βελούχι καὶ Πρωτόλιο, εὐγάλλουν αὐτὰ ἀληθινὰ εἴκοσι πέντε χιλιάδες...*

²²² DARROUZÈS, *Notitiae* 339, 363. KODER-HILD, Thessalia 209.

²²³ DARROUZÈS, *Notitiae* 421.

²²⁴ Στο Βιλαέτι Αγράφων μνημονεύεται η ύπαρξη μιας στρατιωτικής δύναμης, η οποία περιελάμβανε 30 θωρακοφόρους (*cebelü*) και 45 μεταφορείς θωράκων του τύπου *keçim* (DELILBAŞI, *Defter* 269). Οι Beldiceanu, Nasturel εσφαλμένως κάνουν λόγο για 35 θωρακοφόρους (*cebelü*) και 4 μεταφορείς (BELDICEANU, NASTUREL, Thessalie 124).

προσέγγιση πληθυσμό της τάξης των 1300-1350. Το φορολογικό εισόδημα που συγκεντρωνόταν από την πόλη των Αγράφων και οι πηγές προέλευσής του είχαν ως εξής:

Πίνακας 6
(Φόροι επί της πόλης των Αγράφων)²²⁵

	Ποσότητα	Χρηματική αξία (σε άσπρα)	Ποσοστό
Σιτάρι	45 kile	360	4.83%
Κριθάρι	45 kile	225	2.25%
Καρύδια		30	0.4%
Αμπέλια		200	2.68%
Μελίσσια		30	0.4%
Μύλοι (4)		40	0.53%
Κουκούλια		20	0.53%
Isrence		6540	87.84%
Σύνολο		7445	

Όπως είναι εμφανές, η οικονομία της πόλης των Αγράφων διακρίνεται από την πλήρη έλλειψη του κατεξοχόν "αστικού" τομέα της οικονομίας, δηλαδή του εμπορίου. Η φορολογήσιμη ύλη αφορά μόνο αγροτικά προϊόντα, και τον προσωπικό φόρο isrence, παραπέμποντας στην οικονομία χωριού. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι κάτοικοι της πόλης των Αγράφων, όπως και οι χωρικοί της περιοχής, πλήρωναν προνομιακώς μειωμένο τον φόρο isrence, δηλαδή οι επικεφαλής οικογενειών κατέβαλαν 19.69 άσπρα αντί 25, ενώ οι άγαμοι απαλλάσσονταν από τη συγκεκριμένη επιβάρυνση.²²⁶ Οι Nasturel και Beldiceanu θεωρούν ότι αυτή η φορολογική επιβάρυνση είναι το τεκμήριο ενός προνομίου, το οποίο εκλαμβάνουν ως αποτέλεσμα μιας πιθανής συνθηκολόγησης των κατοίκων των Αγράφων την περίοδο της οθωμανικής κατάκτησης.²²⁷ Βέβαια, αν αναλογιστούμε ότι το 87.84% της συνολικής φορολογικής επιβάρυνσης των Αγράφων αντιστοιχεί στην καταβολή του φόρου isrence, ποσοστό που σε άλλες πόλεις κυμαίνεται σε χαμηλότερα επίπεδα, 43.75% στους Σταγούς,²²⁸ 22.79 % στο Φανάρι,²²⁹ 9.31% στα Τρίκαλα²³⁰ και μόλις 3.68%

²²⁵ DELILBAŞI, Defter 269-270.

²²⁶ DELILBAŞI, Defter 269.

²²⁷ BELDICEANU, NASTUREL, Thessalie 125.

²²⁸ DELILBAŞI, Defter 71.

²²⁹ DELILBAŞI, Defter 186.

²³⁰ DELILBAŞI, Defter 8.

στη Λάρισα,²³¹ είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι η μεγαλύτερη εμπλοκή του συγκεκριμένου φόρου, πιθανόν οδήγησε σε μια ηπιότερη επιβάρυνση.

Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι, βάσει της φορολογίας, η παραγωγή όλων των αγροτικών προϊόντων στην πόλη των Αγράφων φαίνεται να κυμαίνεται σε πολύ χαμηλά επίπεδα σε σχέση με τον πληθυσμό. Η αντιστοιχία ενός πληθυσμού άνω των τριακοσίων νοικοκυριών με ένα συνολικό φορολογικό εισόδημα μόλις 7445 άσπρων, από το οποίο μάλιστα το 87.84 % αντιστοιχεί στον ispence, δείχνει ότι η εμπλοκή αυτού του πληθυσμού με τις παραπάνω αγροτικές δραστηριότητες θα ήταν ασήμαντη. Τίθεται τότε το ερώτημα περί του προσδιορισμού της κύριας οικονομικής ενασχόλησης αυτού του πληθυσμού. Αυτή δεν ήταν άλλη από την κτηνοτροφία, για την ακρίβεια την εκτροφή αιγοπροβάτων. Η άσκηση της κτηνοτροφίας, και το φορολογικό εισόδημα που της αναλογεί, δεν αναφέρεται στο κατάστιχο ειδικά για την πόλη των Αγράφων, αναφέρεται όμως για το σύνολο του βιλαετιού, που περιλαμβάνει την πόλη και τα χωριά της περιφέρειας της. Αυτό το συνολικό ποσό ανερχόταν στα 36220 άσπρα, και μέσα σε αυτό περιλαμβάνεται και η κτηνοτροφική δραστηριότητα των κατοίκων της πόλης. Όπως προκύπτει, η πόλη των Αγράφων παρουσιάζει το ιδιότυπο χαρακτηριστικό, που δεν παρατηρείται σε καμία άλλη πόλη της Θεσσαλίας, ότι επρόκειτο για μια κτηνοτροφική πόλη. Η μικρής κλίμακα γεωργική δραστηριότητα που αναφέρεται, προφανώς συνιστούσε μία δευτερεύουσα και συμπληρωματική ενασχόληση και για τους κατοίκους της πόλης, που κύριο οικονομικό προσανατολισμό τους είχαν την κτηνοτροφία, δεδομένου που μπορεί να συσχετιστεί με τον ορεινό χαρακτήρα της περιοχής.²³² Δεδομένου μάλιστα ότι η κτηνοτροφία των αιγοπροβάτων είχε νομαδικό χαρακτήρα και προϋπόθετε εποχιακές μετακινήσεις, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι μεγάλο μέρος του πληθυσμού που καταγράφεται στα Άγραφα δεν θα ήταν σταθερά κάτοικοι της πόλης, αλλά μόνο σε εποχιακή βάση.

Δομοκός

Ο οικισμός βρισκόταν στον δρόμο της κλεισούρας ανάμεσα στη Λαμία και τα Φάρσαλα, μπροστά στην κάθοδο προς την πεδιάδα της δυτικής Θεσσαλίας, στη θέση

²³¹ DELILBAŞI, Defter 31. Στην περίπτωση της Λάρισας, το πολύ μικρό ποσοστό του ispence είναι αποτέλεσμα του μικρού αριθμού των Χριστιανών της πόλης, δεδομένου ότι ο ispence επιβάρυνε μόνο χριστιανικούς πληθυσμούς.

²³² ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 53.

της αρχαίας πόλης των Θαυμακών.²³³ Το 1198, στο χρυσόβουλο του Αλέξιου Γ', μνημονεύεται μεταξύ των πόλεων στις οποίες οι Βενετοί απολάμβαναν εμπορικά προνόμια,²³⁴ και το 1204, στην *Partitio Romaniae*, ο Δομοκός, μαζί με τη Βέσαινα, τα Φάρσαλα και τη Ραβένικα καταγράφεται ως τμήμα της προσωπικής ιδιοκτησίας της αυτοκράτειρας στη Θεσσαλία.²³⁵ Το 1210, ο Δομοκός περιήλθε στον Μιχαήλ Α' Δούκα της Ηπείρου και το 1218, στον Θεόδωρο Α' Δούκα της Ηπείρου.²³⁶ Η γαλλική εκδοχή του Χρονικού του Μορέως αναφέρει ότι το 1304 ο Νικόλαος Γ' του Saint Omer πέρασε από το Δομοκό, κατευθυνόμενος προς τη Θεσσαλία και, το 1310, η πόλη περιήλθε στους Φράγκους του Δουκάτου των Αθηνών, με επικεφαλής τον Gautier de Brienne.²³⁷ Ο Σανούδος κάνει λόγο για κατάληψη του Δομοκού από τους Καταλανούς, μεταξύ 1318 και 1325.²³⁸ Σε επιστολή του, το 1327, μνημονεύονται οι καταλανικές κτήσεις, μεταξύ των οποίων αναφέρεται και ο Δομοκός.²³⁹ Ο Δομοκός πιθανότατα γνώρισε και σερβική κατοχή,²⁴⁰ αν και το 1393, όταν τον κατέλαβαν οι Οθωμανοί, βρισκόταν υπό την εξουσία του *Πιγκέρνη*, δηλαδή του τελευταίου Έλληνα ηγεμόνα της Θεσσαλίας Αλέξιου Φιλανθρωπηνού.²⁴¹

²³³ KODER-HILD, *Thessalia* 148. STÄHLIN, *Θεσσαλία* 275-277. ΑΒΡΑΜΕΑ, *Θεσσαλία* 111, 174. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, *Γεωγραφική Α'* 286. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, *Χωρογραφία* 210. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, *Οικισμοί Καρδίτσας* 25.

²³⁴ TAFEL-THOMAS, *Urkunden I*, 266, 279: *Episcopsis Domocu* (Επίσκειψις Δομοκοῦ).

²³⁵ TAFEL-THOMAS, *Urkunden I*, 487, 493.

²³⁶ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Ανάλεκτα IV* 118.

²³⁷ ΧΡΟΝΙΚΟ ΜΟΡΕΩΣ 7287 (ελληνική παραλλαγή), 456 (ιταλική παραλλαγή).

²³⁸ TAFEL-THOMAS, *Urkunden I* 497.

²³⁹ GERLINI, *Nuove Lettere* 351.

²⁴⁰ ΧΡΟΝΙΚΟΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ 95. Ο Σέρβος Στέφανος (Stefano Cernoj), ήταν διοικητής του Δομοκού το διάστημα 1386-1393.

²⁴¹ ΧΑΛΚΟΚΟΝΔΥΛΗΣ 67: *Αφικόμενος (ὁ Παιαζήτης) δὲ ἐς Θετταλίαν τὴν τε Δομακίην παρέλαβεν, ἐκλιπόντος τοῦ ἐν αὐτῇ ἡγεμόνος Ἐπικερνέω, καὶ δὴ καὶ φαρσάλων πόλιν, καὶ ταύτην ὑπὸ Ἐπικερναίων ἐπικρατουμένην. Ο Σαββίδης ασχολήθηκε με ένα σημαντικό προσωπογραφικό πρόβλημα, για τον πιγκέρνη Στέφανο Δούκα Ούρεση «Χλαπνόν», τον οποίον θεωρεί ηγεμόνα-τοπάρχη της Φαρσάλου και του Δομοκού το 1393. Αναφέρει τις απόψεις των Hopf (HOPF, *Chroniques* 530) και Loenertz (LOENERTZ, *Byzantina* 378), οι οποίοι τον θεώρησαν γιο ενός Ραντοσλάβ Χλαπέν, ενώ οι Ferjancic (FERJANČIC, *Tesalija* 261), Nicol (NICOL, *Meteora* 64, 106), Βακαλόπουλος (ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία* 40) και Koder-Hild (KODER-HILD, *Thessalia* 239) τον θεώρησαν είτε γιο του Συμεών Ούρεσι, είτε νεότερο αδερφό του Ιωάννη Ούρεσι Παλαιολόγου, σε κάθε περίπτωση κατάλοιπο της σερβοκρατίας. Μνημονεύει και τη θέση του Magdalino (MAGDALINO, *Romaniae* 103-104), ο οποίος χρησιμοποιώντας το «Χρονικό των Τόκκων» (ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΟΚΚΩΝ 246) λέει ότι με την πτώση της Θεσσαλίας το 1393 στον Μπαγεζήτ, οι Αλβανοί ήταν τόσο αναπόσπαστοι από την πολιτική σκηνή της Βλαχίας, ώστε δύο από τους προύχοντές τους, οι επονομαζόμενοι Επικερναίοι, ο Πέτρος και ο Ιωάννης Σεβαστόπουλος, κυριαρχούσαν στα Φάρσαλα και το Δομοκό (ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Μεσαιωνική Φάρσαλος* 104-105. SAVVIDES, *Semi-Autonomous State* 217). Οι Beldiceanu και Nasturel κάνουν έναν υπαινιγμό για τον καίσαρα Αλέξιο Άγγελο Φιλανθρωπηνό ή για τον διάδοχό του, τον Μιχαήλ Άγγελο Φιλανθρωπηνό (BELDICEANU, *NASTUREL, Thessalie* 115).*

Η τοπική επισκοπή αναφέρεται στις *Notitiae Episcopatum* ως υπαγόμενη στη μητρόπολη Λαρίσης, από τα μέσα του 9^{ου} μέχρι τις αρχές του 12^{ου} αιώνα.²⁴² Στη λίστα *Provinciale Romanum*, μεταξύ των λατινικών επισκοπών, αναφέρεται και εκείνη του Δομοκού, υπαγόμενη στη δικαιοδοσία της αρχιεπισκοπής Λαρίσης.²⁴³ Μεταξύ 1208 και 1212, σε επιστολές του πάπα Ιννοκέντιου Γ΄ γίνεται λόγος για τη λατινική επισκοπή του Δομοκού.²⁴⁴ Το 1218, ο Θεόδωρος Α΄ Δούκας της Ηπείρου ζήτησε από τον μητροπολίτη Λαρίσης να χειροτονήσει το διάκονο Συμεών επίσκοπο Δομοκού.²⁴⁵ Σε πατριαρχικό έγγραφο, το 1371, αναφέρεται πάλι ως επισκοπή υπαγόμενη στη μητρόπολη Λαρίσης,²⁴⁶ ενώ απαντά και σε Τακτικό της μεταβυζαντινής περιόδου.²⁴⁷

Οι αναφορές των πηγών για τις λειτουργίες της πόλης είναι λιγοστές. Καταρχάς, από το χρυσόβουλο του Αλεξίου Γ΄, το 1198, προκύπτει ότι ο Δομοκός συγκαταλέγεται μεταξύ των πόλεων, στις οποίες οι Βενετοί απολάμβαναν εμπορικά προνόμια. Το γεγονός ότι λίγο αργότερα, στην *Partitio Romaniae*, συγκαταλέγεται μεταξύ των κτήσεων που απαρτίζουν την προσωπική περιουσία της αυτοκράτειρας, η οποία αποτέλεσε μια ιδιαίτερη διοικητική περιφέρεια, αναδεικνύει τη σημασία του οικισμού στη διοικητική διάρθρωση της ευρύτερης περιοχής, αλλά και δείγμα οικονομικής ευρωστίας. Ωστόσο, από τις επιστολές του πάπα Ιννοκέντιου Γ΄ διαμορφώνεται μια διαφορετική εικόνα. Από την επιστολή της 14^{ης} Ιουλίου 1208, προκύπτει ότι ο διοικητής Θεσσαλονίκης, Amadeo Buffa, προέβη στην ένωση της επισκοπής Δομοκού με την επισκοπή της Καλλίνδου, γεγονός που επικυρώθηκε από τον Ιννοκέντιο Γ΄, ύστερα από σχετικό αίτημα του λατίνου επισκόπου Δομοκού, ο οποίος έκανε λόγο για την ένδεια της επισκοπής του.²⁴⁸ Από την επιστολή της 2^{ης} Ιουλίου 1210, προκύπτει ότι ο λατίνος επίσκοπος είχε εγκαταλείψει την επισκοπή του, γεγονός που προκάλεσε την αντίδραση των ντόπιων κληρικών, οι οποίοι,

²⁴² DARROUZÈS, *Notitiae* 284, 304, 326, 363.

²⁴³ WOLFF, *Latin Patriarchate* 54.

²⁴⁴ ACTA INNOC., P.L. τ. 215, στ. 1433, 1434, P.L. τ. 216, στ. 299, 301, 303, 579. P.L. τ. 217, στ. 132-134.

²⁴⁵ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Ανάλεκτα IV 118. ΝΤΑΜΠΛΙΑΣ, *Ιστορία Θεσσαλίας* 131.

²⁴⁶ MM I, 588.

²⁴⁷ DARROUZÈS, *Notitiae* 421.

²⁴⁸ ACTA INNOC., P.L. τ. 215, στ. 1433: ... *proposuisti... quod cum ad Dimicensis ecclesiae reginam per electionem canonicam evocatus... non possis de ipsius redditibus sustentari, nobilis vir A. comestabulus regni Thessalonicensis... tuae compatiens paupertati, episcopatum Calidonensem tuo contiguum tibi voluit assignare; cujus concessioni acquiescere minime voluisti nisi de nostra licentia speciali... Nos autem... tibi duximus concedendum, quatenus Dimicensem episcopatum tanquam tuum possidens... tandiu contigerit ordinari...* WOLFF, *Latin Patriarchate* 44.

απευθυνόμενοι στον πάπα, έκαναν λόγο για την άσχημη οικονομική κατάσταση της επισκοπής, σε σημείο τέτοιο, που μετά βίας μπορούσε να συντηρήσει τρεις κληρικούς.²⁴⁹ Αξίζει να σημειωθεί ότι λίγο αργότερα, είτε ο ίδιος επίσκοπος είτε κάποιος διάδοχός του, διαμαρτυρήθηκε στον αρχιεπίσκοπο Λαρίσης, επειδή η επισκοπή της Καλλίνδου είχε, στο μεταξύ, περιέλθει στη δικαιοδοσία του επισκόπου Ζητουνίου.²⁵⁰

Στις αρχές του 14^{ου} αιώνα, οι αναφορές των πηγών αναδεικνύουν την αμυντική λειτουργία του οικισμού, όπως προκύπτει από την ελληνική και τη γαλλική εκδοχή του Χρονικού του Μορέως, που μνημονεύουν τον Δομοκό ως κάστρο.²⁵¹ Η εικόνα αυτή ενισχύεται από τα κατάλοιπα του κεντρικού πύργου της βυζαντινής οχύρωσης, στην κορυφή της αρχαίας ακρόπολης.²⁵² Αξίζει να σημειωθεί η παρουσία του Στρογγυλόκαστρου, ενός οθωμανικού οχυρού, 2 περίπου χλμ ΝΔ του Δομοκού, το οποίο χρησιμοποιούνταν για τον αποκλεισμό της κλεισούρας Φούρκα,²⁵³ γεγονός που υποδεικνύει ότι ο οικισμός, μετά την οθωμανική κατάκτηση, διατήρησε λειτουργίες της προγενέστερης περιόδου. Επ' αυτού σημαντική είναι η μαρτυρία του μεταγενέστερου καταστίχου, του ΒΒΑ/ΤΤ 36 του 1506, ότι στο Δομοκό έδρευε φρουρά, και επιπλέον το πόλισμα παρουσιάζεται ως μικρής κλίμακας διοικητικό κέντρο (έδρα nahıye).²⁵⁴

Μετά την οθωμανική κατάκτηση, στα μέσα του 15ου αιώνα, ο οικισμός αριθμούσε 57 νοικοκυριά, 13 άγαμους και 4 χήρες, όλοι Χριστιανοί, που παραπέμπουν σε μια προσέγγιση πληθυσμού της τάξης των 220-230 κατοίκων. Το φορολογικό εισόδημα και οι πηγές προέλευσής του είχαν τότε ως εξής:

Πίνακας 7²⁵⁵

²⁴⁹ ACTA INNOC., P.L. τ. 216, στ. 299: *Significarunt nobis venerabilis frater noster Larissenus archiepiscopus et dilecti filii procurator et canonici Dimicensis Ecclesiae quod venerabilis frater noster episcopus Dimicensis post tertium consecrationis suae diem ab Ecclesia Dimicensi recedens, bona ejus, quae ad ipsum spectant, reliquit in manibus nobilis viri comestabuli Romanae: ad quam redire cum jam trium annorum spatium praeterierit, hactenus non curavit ; propter cujus defectum ad tantam devenit eadem Ecclesia paupertatem quod vix possunt in ea tres clerici sustentari.* WOLFF, Latin Patriarchate 45.

²⁵⁰ ACTA INNOC., P.L. τ. 216, στ. 579. WOLFF, Latin Patriarchate 45.

²⁵¹ ΧΡΟΝΙΚΟΝ ΤΟΥ ΜΟΡΕΩΣ & 903 (γαλλική παραλλαγή): *Domaco, chastel qui est a l' entrée dou plain de la Blaquie.* 7287 (ελληνική εκδοχή): *Δομοκοῦ τό κάστρον.* KODER-HILD, Thessalia 148.

²⁵² KODER-HILD, Thessalia 148.

²⁵³ STÄHLIN, Θεσσαλία. KODER-HILD, Thessalia 148. ABPAMEA, Θεσσαλία 111. ΠΑΛΛΗΣ, Οθωμανικά Μνημεία 571-573.

²⁵⁴ ΒΒΑ/ΤΤ 36, 215, 1285-89. Ευχαριστώ τον κ. Μουστάκα για την παραχώρηση των σχετικών πληροφοριών από το ανέκδοτο κατάστιχο.

²⁵⁵ DELILBAŞI, Defter 171.

	Ποσότητα	Χρηματική αξία (σε άσπρα)	Ποσοστό
Σιτάρι	34 kile	272	10.47%
Κριθάρι	36 kile	180	6.93%
Καρύδια		20	0.77%
Λινό-κάνναβις		66	2.54%
Αμπέλια		275	10.59%
Λαχανόκηποι		9	0.34%
Κεράσια		4	0.15%
Οπωροφόρα		5	0.19%
Κουκούλι		20	0.77%
Αιγοπρόβατα		201	7.74%
Χοίροι		15	0.57%
Niyabet ve Arusi		80	3.08%
Ispence		1449	55.81%
Σύνολο		2596	

Βασικό ρόλο κατέχουν η αμπελοκαλλιέργεια, η παραγωγή της οποίας αντιστοιχεί στο 10.59% των φόρων, οι καλλιέργειες σιταριού και κριθαριού, με επιβάρυνση 10.47% και 6.93% αντίστοιχα, και οι κτηνοτροφικές δραστηριότητες, με την εκτροφή αιγοπροβάτων (7.74%) και, δευτερευόντως, χοίρων (0.57%). Ο προσωπικός φόρος *ispence* καταλαμβάνει το 55.81% του συνόλου, ενώ η εικόνα συμπληρώνεται με την παραγωγή καρυδιών (0.77%), λίνου-κάνναβης (2.54%), λαχανόκηπων (0.34%), κερασιών (0.15%), οπωροφόρων (0.19%) και κουκουλιού (0.77%). Το δικαίωμα γάμων και τα πρόστιμα (*Niyabet ve Arusi*) έφταναν το 3.08% του συνολικού φόρου.

Τα δεδομένα αποκαλύπτουν τα εξής χαρακτηριστικά του Δομοκού την υστεροβυζαντινή περίοδο: α) ύπαρξη εμπορικών δραστηριοτήτων, τουλάχιστον κατά περιόδους, όπως προκύπτει από το χρυσόβουλο του Αλέξιου Γ΄ το 1198, β) απαντούν οι λειτουργίες της πολιτικής και θρησκευτικής διοίκησης, αφού ο Δομοκός συγκαταλέγεται μεταξύ των κτήσεων της αυτοκράτειρας που απαρτίζουν μια ιδιαίτερη διοικητική περιφέρεια και, την ίδια στιγμή, ήταν έδρα της τοπικής επισκοπής, γ) στις αρχές του 14^{ου} αιώνα, ο Δομοκός χαρακτηρίστηκε ως κάστρο, ενώ η σταθερή παρουσία οχυρωματικών κατασκευών, κατά την υστεροβυζαντινή και πρώιμη οθωμανική περίοδο, αναδεικνύει τη διατήρηση ορισμένων λειτουργιών, αναπόσπαστα δεμένων με τη θέση του οικισμού.

Στα μέσα του 15ου αιώνα, οπότε και αποκαλύπτεται με μεγαλύτερη λεπτομέρεια η φυσιολογία του οικισμού, ο Δομοκός και από πλευράς μεγέθους πληθυσμού, και από πλευράς οικονομίας (που είναι κατά βάση αγροτική), παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά χωριού. Η όποια εμπορική λειτουργία του πολίσματος είχε υπάρξει

παλαιότερα, κατά την βυζαντινή εποχή, δεν υφίστατο πλέον. Παρά ταύτα, η συνεχόμενη έδραση επισκοπής, αλλά και ο ρόλος του οικισμού ως έδρας φρουράς και ως μικρής κλίμακας διοικητικού κέντρου (που αποκαλύπτονται από δεδομένα του 1506 και προφανώς θα υφίσταντο και κατά τον προηγούμενο αιώνα) δείχνουν ότι διατηρούσε μία αναβαθμισμένη σημασία στο επίπεδο της ευρύτερης περιοχής του.

4. Πόλεις και πολίσματα της Ανατολικής Θεσσαλίας

Πολίσματα στην περιοχή της Όσσας: Βέσαινα, Χάρμαινα, Αγιά

Βέσαινα

Τοποθετείται στον σημερινό Αετόλοφο, πρώην Δέσιανη, νοτιοδυτικά της Αγιάς.¹ Το 1198, ο οικισμός αναφέρεται στο χρυσόβουλο του Αλεξίου Γ', υπέρ των Βενετών,² ενώ, το 1204, η πόλη παραχωρήθηκε στη σύζυγο του Βονιφάτιου της Θεσσαλονίκης και χήρα του Αλέξιου Γ', τη Μαργαρίτα.³ Μετά τον θάνατο του Βονιφάτιου, η περιοχή παραχωρήθηκε εκ νέου από τον Λατίνο αυτοκράτορα Ερρίκο στη Μαργαρίτα, γεγονός που επικυρώθηκε από τον πάπα Ιννοκέντιο Γ', το 1210.⁴ Η τοπική επισκοπή αναφέρεται στις *Notitiae Episcopatum* ως υπαγόμενη στη μητρόπολη Λαρίσης, από τον 11^ο μέχρι και τον 15^ο αιώνα.⁵ Σε πατριαρχικό έγγραφο του 1371 αναφέρεται πάλι ως επισκοπή υπαγόμενη στη μητρόπολη Λαρίσης.⁶

Σε επιγραφή του ναού της Κοίμησης της Θεοτόκου, ο οποίος τοποθετείται στο πρώτο μισό του 11^{ου} αιώνα,⁷ γίνεται ρητά λόγος για την ύπαρξη ενός γαιοκτήμονα, ο οποίος είχε κτηματική περιουσία στην ευρύτερη περιοχή,⁸ ενώ κατείχε τον τίτλο του πρωτοσπαθαρίου.⁹ Από την επιγραφή προκύπτει ότι ο Ευστάθιος ίδρυσε ή επισκεύασε το ναό της Θεοτόκου. Αυτό αποκτά μεγαλύτερη σημασία αν αναλογιστούμε ότι σε επιστολή του Μιχαήλ Ψελλού τῷ πραιτῶρι Πελοποννήσου

¹ KODER-HILD, Thessalia 134. STÄHLIN, Θεσσαλία 127. ABPAMEA, Θεσσαλία 156. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Αγιά 370. ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Αετόλοφος 17-57. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 58. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 558. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 96.

² TAFEL-THOMAS, Urkunden I 267, 279: *Episcepsis Besenael* *Ἐπίσκεψις Βεσήνης*.

³ TAFEL-THOMAS, Urkunden I 493.

⁴ ACTA INNOC., PL, τ. 216, στ. 227: *Justis petentium desideriiis... ut in atia per totum usque concurrentes assensu, Vissenam, Dimitriadam, Arcontocoru, duo Almurus tibi et filiis tuis a charissimo in Christo filio Henrico Constantinopolitano imperatore illustri, prout in ejus authentico continetur, concessas, sicut eas juste possides et quiete, auctoritate apostolica confirmanus et praesentis scripti patrociniio communimus Decerminus ergo*. GERLAND, Geschichte 173.

⁵ DARROUZÈS, *Notitiae* 327, 363.

⁶ MM I, 588.

⁷ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί 25.

⁸ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί 25/ ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Αετόλοφος 36-37: *Καλλιπόνων ἰδρ[ῶ]τος ἀριστείησι μόνων ὄν κατάμαρψον ἰηρόν τῆς [Θε]λόπαιδος ὑπερθεν [Ε]υστάθιος τεῦξε [τ]έγεον, ὃς λάχεν ἄγ[ε]ιν γαῖαν τήνδε Βεσαίνης κυδάλιμος πρωτοσπαθ(άριος)*. Η ταύτιση της βυζαντινῆς πόλης Βέσαινας με τη Δέσιανη (σημερινό Αετόλοφο) έγινε μετά τη δημοσίευση της ἑμμετρῆς επιγραφῆς ἀπὸ τον Ν. Γιαννόπουλο (ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπή Βεσαίνης 201-202).

⁹ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπή Βεσαίνης 201-202.

καὶ Ἑλλάδος τῶ Νικηφορίτζη, στα τέλη του 11^{ου} αιώνα, γίνεται λόγος για την ένδεια της τοπικής επισκοπής,¹⁰ γεγονός που, εν μέρει, δικαιολογεί την ανάμειξη ενός γαιοκτήμονα στην επισκευή ή την ίδρυση του ναού της Θεοτόκου, ως απότοκο δηλαδή της πιθανής αδυναμίας της επισκοπής να αναλάβει η ίδια το κόστος της κατασκευής. Την ίδια στιγμή, η αναφορά της Βέσαινας στο χρυσόβουλο του Αλέξιου Γ', υπέρ των Βενετών, και η μαρτυρία του Βενιαμίν εκ Τουδέλης, στα μέσα του 12^{ου} αιώνα, για την ύπαρξη μιας εβραϊκής κοινότητας που αποτελούνταν από 100 μέλη,¹¹ υποδεικνύουν την ύπαρξη εμπορικών δραστηριοτήτων. Αργότερα, σε επιστολή του Ιωάννη Απόκαυκου προς το μητροπολίτη Λαρίσης, στις αρχές του 13^{ου} αιώνα, η Βέσαινα αποκαλείται χωριό, αν και χαρακτηρίζεται ως πλούσιο ("... τὸ εὐδρον χωρίον καὶ πᾶσι βρύον τοῖς ἀγαθοῖς...", ενώ από τα συμφραζόμενα του κειμένου εικάζεται ότι επρόκειτο για τόπο "εξοχικής" κατοικίας του μητροπολίτη Λαρίσης.¹² Η τοποθεσία της Βέσαινας ήταν γενικότερα πλούσια σε υδάτινους πόρους, αφού πέραν της αναφοράς του Απόκαυκου περί "εὐδρου" τόπου, και στο κατάστιχο ΒΒΑ/ΜΜ 10 δηλώνεται δεύτερο όνομα του οικισμού το Būyūk Göl (= 'Μεγάλη Λίμνη'), που υποδηλώνει την ύπαρξη λίμνης ή έλους.

Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, ο οικισμός συγκαταλέγεται μεταξύ των χωριών, με πληθυσμό 27 νοικοκυριά και 2 χήρες, όλοι χριστιανοί, που παραπέμπουν σε ένα σύνολο πληθυσμού περί τους 100 -120 κατοίκους. Τα φορολογικά δεδομένα έχουν ως εξής:

Πίνακας 1¹³
Χωριό (Karye-i) Βέσαινα

	Ποσότητα	Χρηματική αξία	Ποσοστό
Σιτάρι	140 kile	1120	35.57%
Κριθάρι	48 kile	240	7.67%
Βίκος-κεχρί	4 kile	22	0.69%
Λινό-Κάναβις		45	1.42%
Αμπέλια		460	14.61%
Φακές/ κουκιά	12 kile	96	3%
Μελίσσια		141	4.47%
Λαχανόκηποι		40	1.27%

¹⁰ ΜΙΧΑΗΛ ΨΕΛΛΟΣ, Επιστολαί 344: ὁ Θεοφιλέστατος Βεσαίνης ἐπίσκοπος λογιώτατε καὶ λαμπρότατε, ἔστι ὡς ἀπεδείχθη πτωχὸς καὶ συμπτώχων ἐπισκοπῆς πρόεδρος.

¹¹ BENIAMHN EK TOYΔEΛHΣ 14: 'Δύο ημέρες ταξιδιού (από τον Αλμυρό) μας φέρνουν στη Βισένα (Βέσαινα), όπου υπάρχουν εκατό περίπου Ιουδαίοι, με επικεφαλής τους αρχираβίνους Σαμπετάι, Σολομώντα και Ιακώβ'.

¹² BEES, Unedierte 144: ἡ Βέσαινα ἔχει σε, τὸ εὐδρον χωρίον καὶ πᾶσι βρύον τοῖς ἀγαθοῖς...

¹³ DELILBAŞI, Defter 132.

Μύλοι (2)		45	1.42%
Χοίροι		192	6%
Niyabet ve Arusi		60	1.9%
Ispence		687	21.82%
Σύνολο (σε άσπρα)		3148	

Το μεγαλύτερο μέρος της φορολογίας σχετίζεται με την παραγωγή και επεξεργασία δημητριακών, όπως υποδεικνύει και η παρουσία 2 μύλων. Η παρουσία των δευτερευόντων δημητριακών βίκου και κεχριού δικαιολογείται από την εκτροφή χοίρων, λόγω της χρήσης τους ως ζωοτροφής. Η αμπελοκαλλιέργεια καλύπτει το 14.61% των φόρων, ενώ η εικόνα συμπληρώνεται από τους φόρους επί της μελισσοκομίας (4.47%), των λαχανόκηπων (1.27%), του λίνου-κάνναβης (1.42%) και των φακιών-κουκιών (3%). Την εικόνα συμπληρώνουν ο προσωπικός φόρος *ispence*, το δικαίωμα γάμων και τα πρόστιμα (*niyabet ve arusi*).

Η ιστορία του οικισμού της Βέσαινας, από τον 12^ο έως και τον 15^ο αιώνα, δείχνει την προϊούσα παρακμή του. Το 12ο αιώνα, θα πρέπει να επρόκειτο για ένα σχετικά ακμαίο πόλισμα, αφού η παρουσία και μόνο μιας εβραϊκής κοινότητας αποτελεί ένδειξη για τη λειτουργία αγοράς, και αν είναι ακριβής ο αριθμός των 100 που παραδίδει ο Βενιαμίν, τότε αποκαλύπτεται και η σχετική πληθυσμιακή ευρωστία του, αφού θα υπήρχαν και Χριστιανοί κάτοικοι οπωσδήποτε περισσότεροι. Τον 15^ο αιώνα, η Βέσαινα συνιστά ένα τυπικό χωριό, χωρίς καμία ένδειξη ιδιαίτερης ευρωστίας σε κάποιον τομέα. Ενδέχεται μάλιστα και ο επίσκοπος Βέσαινας, που εξακολουθεί να μαρτυρείται κατά τον 14^ο αιώνα και αργότερα, να μην έδρευε πλέον εκεί.

Χάρμαινα

Σε έγγραφο του Θεοδοσίου, ηγούμενου της μονής της Παναγίας της Χάρμαινας, υπέρ της μονής Μακρινίτισσας, το 1277, δηλώνεται με σαφήνεια ότι η περιοχή της Χάρμαινας τοποθετείται στους πρόποδες της Όσσας.¹⁴ Ο Vasmer κατέδειξε την σλαβική προέλευση του τοπωνυμίου.¹⁵ Η τοπική επισκοπή αναφέρεται στις *Notitiae Episcopatum* του 11^{ου}-15^{ου} αιώνα, ως υπαγόμενη στην δικαιοδοσία της μητροπόλεως Λαρίσης.¹⁶

¹⁴ MM IV, 426: ἐκδοτήριον Θεοδοσίου ἱερομονάχου ἐπὶ μονιδίῳ τῆς Παναγίας τῶ εἰς τὴν Χάρμαιναν διακειμένῳ ὑπὸ τοὺς πρόποδας τῶ Κισσάβου . KODER-HILD, Thessalia 139. ABPAMEA, Θεσσαλία 180.

¹⁵ VASMER, Die Slaven 98: Η σλαβική λέξη σημαίνει εκκλησία.

¹⁶ DARROUZÈS, *Notitiae* 327, 339, 363.

Στο έγγραφο του ηγούμενου Θεοδοσίου γίνεται λόγος για τα περιουσιακά στοιχεία που μεταβιβάζονται μαζί με τη μονή, τα οποία φωτίζουν τις τοπικές οικονομικές δραστηριότητες.¹⁷ Συγκεκριμένα, απαριθμείται απροσδιόριστος αριθμός σπιτιών, αμπελιών και καλλιεργήσιμων εκτάσεων, ενώ γίνεται λόγος για τέσσερα ζευγάρια βοδιών, ένα μουλάρι, δύο γαϊδούρια και εβδομήντα πρόβατα. Πέρα από τα αμπέλια, προκύπτει η παρουσία καλλιεργήσιμων εκτάσεων, χωρίς να διευκρινίζεται το παραγόμενο προϊόν, αν και η ύπαρξη υδρομύλου υποδεικνύει παραγωγή και επεξεργασία δημητριακών. Την ίδια στιγμή, γίνεται λόγος για κτηνοτροφικές δραστηριότητες, με την εκτροφή προβάτων, βοοειδών, μουλαριών και γαϊδουριών. Μεγαλύτερη σημασία έχουν οι αναφορές για την ύπαρξη μιας εξαρτημένης εργατικής δύναμης, όπως προκύπτει από την παρουσία τριών παροίκων και αδιευκρίνιστου αριθμού προσκαθημένων.¹⁸

Σύμφωνα με πατριαρχικό έγγραφο του Ιωάννη ΙΓ', το 1318, ο επίσκοπος της Χάρμαινας αμφισβήτησε το σταυροπηγιακό καθεστώς της πλησιόχωρης μονής Μαρμαριάνων ή Μαρμαριανιτών, μαζί με τον μητροπολίτη Λαρίσης, ο οποίος το συγκεκριμένο έτος έδρευε στην εν λόγω μονή.¹⁹ Φαίνεται πάντως ότι οι συνθήκες αναστάτωσης στον χώρο της βορειοανατολικής Θεσσαλίας, κατά το πρώτο ήμισυ του 14^{ου} αιώνα, ευνόησε την ανάπτυξη περιοχών που, λόγω της φυσικής τους διαμόρφωσης, ήταν δυσπρόσιτες, και, ως εκ τούτου, δυσκολότερα ελεγχόμενες. Μία τέτοια περιοχή ήταν και αυτή της Όσσας, σε σύγκριση με τον κάμπο της Λάρισας. Το γεγονός αυτό εξηγεί τη μεταφορά της έδρας της μητρόπολης από τη Λάρισα στη μονή Μαρμαριάνων ή Μαρμαριανιτών, 18 χλμ ΒΑ της Λάρισας, καθώς και τον αναβαθμισμένο ρόλο της πλησιόχωρης επισκοπής της Χάρμαινας.

¹⁷ MM IV, 427-428: *ἤγουν ὀσπητίων, ἀμπελώνων, χωραφιαίας γῆς, βιβλίων τῆς ἐκκλησίας ψαλλομένων καὶ ἀναγινωσκομένων καὶ ποσομένων ἀμφοτέρων εἰς κομμάτια εἴκοσι πέντε, καλυβιτῶν τῶν ἐκεῖσε προσκαθημένων, παροίκων τριῶν, ἤγουν τοῦ Εὐφήμη, τοῦ Γεωργίου καὶ τοῦ Ἰωάννου, μετὰ καὶ τοῦ στασίου αὐτῶν, τέλος ἐχόντων νομίσματα ὑπέρπυρα τέσσερα... εἰσί δε ἐν τῷ τοιούτῳ μονιδίῳ βοῦδια ζευγνύμενα τέσσαρα, ὄνομουλικὸν ἓν, ὀνικὲ δύο πρόβατα ἐβδομήκοντα, ὑδρομύλων ἡμισυς.*

¹⁸ ΛΑΪΟΥ, Κοινωνία 103, 338: *Υπάρχουν περιπτώσεις που ένα μέλος του νοικοκυριού μπορεί να μένει αλλού, δηλαδή είναι προσκαθήμενος σε άλλη περιοχή, αν και εξακολουθεί να θεωρείται μέλος του νοικοκυριού. Οι προσκαθήμενοι εξακολουθούσαν να εκπληρώνουν τις φορολογικές τους υποχρεώσεις στον γαιοκτήμονα και, σε επίπεδο φορολογικής επιβάρυνσης, να αποτελούν μέρος της γαιοκτησίας.*

¹⁹ MM I 88: *ἀπέχειν δε ταύτης τὸν τε τῶν μητροπολίτην Λαρίσης καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν τὴν ἐκκλησίαν ταύτην ἀναδεξιμένους ἀρχιερεῖς, ἔτι δὲ καὶ τὸν πλησιοχωροῦντα τῆς Χαρμαινης ἐπίσκοπον, ἄτε μηδαμόθεν μηδ' ὅτι ὄν ἐπὶ ἰ τισιν ὄλως τῶν τῆς μονῆς δικαιοῦμενον, ὑφοράσθαι ὀφείλοντας τὴν ἐπηρημένην κανονικὴν καταδίκην τῶν οὐκ ἐμμένουσιν τοῖς ὀρίοις αὐτῶν καὶ τῶν ἀλλοτριῶν κατεπεμβαίνουσι. ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Μονή Μαρμαριανῶν 139-145.*

Ο οικισμός της Χάρμαινας δεν καταγράφεται στο κατάστιχο BBA/MM 10 των μέσων του 15ου αιώνα. Ούτε εντοπίζεται κάποιος οικισμός με άλλο όνομα που να μπορεί να ταυτιστεί με τη Χάρμαινα. Οπότε, ο οικισμός θα πρέπει να είχε εγκαταλειφθεί κατά την περίοδο μεταξύ του 1318 και των μέσων του 15^{ου} αιώνα. Πιθανότατα και η επίσκοπη Χάρμαινας δε θα ήταν πλέον ενεργή. Το φαινόμενο της ερήμωσης παρατηρείται και σε άλλους οικισμούς της περιοχής της Όσσας (που όμως ξανακατοικήθηκαν μέχρι τα μέσα του 15^{ου} αιώνα),²⁰ και μπορεί να αποδοθεί είτε στις συχνές πολεμικές αναστατώσεις, στη διάρκεια του 14^{ου} αιώνα (με τελευταία την οθωμανική κατάκτηση), είτε στη γενικότερη δημογραφική κρίση της περιόδου.

Αγιά

Τοποθετείται 30 χλμ βορειοανατολικά της Λάρισας, σε μια μικρή κοιλάδα, ανάμεσα στην Όσσα και το Πήλιο.²¹ Γίνεται μνεία για την ύπαρξη επισκοπής Αγίας, υπαγόμενης στη μητρόπολη Νέων Πατρών, σε Τακτικό των χρόνων του Μανουήλ του Α΄ Κομνηνού.²² Η μελέτη της εν λόγω περιοχής αποκτά μεγαλύτερη σημασία αν αναλογιστούμε την εύρεση σημαντικών αρχαιολογικών καταλοίπων, ιδιαίτερα στο βαθμό που μπορούν να αποκαλύψουν πληροφορίες σχετικά με τις νοοτροπίες και συμπεριφορές του ντόπιου πληθυσμού. Η οικοδόμηση ναών στην ευρύτερη περιοχή αποτελεί τεκμήριο σημαντικών ανακατατάξεων. Η εικόνα αυτή φαίνεται να ενισχύεται από την περίπτωση της βασιλικής του Αγ. Γεωργίου στην Αγιά, η οποία έχει διαστάσεις 20.40×11 μ. περίπου. Αξίζει να σημειωθεί ότι το 1972 αποκαλύφθηκε η ανατολική πλευρά ενός βυζαντινού μικρού ναού, η οποία στα μεταβυζαντινά χρόνια ενσωματώθηκε στη μεγάλη τρίκλιτη βασιλική. Με βάση τα σωζόμενα στοιχεία, μπορεί να προσδιοριστεί η εξωτερική διάσταση της ανατολικής πλευράς γύρω στα 4.60 μ. και η εσωτερική στα 3.20 μ., στοιχεία που υποδηλώνουν ότι το αρχικό κτίσμα ήταν ένα μικρό ναύδριο, ενώ η χρήση πωρόλιθων και η διαμόρφωση του αετώματος, οδηγούν σε μια χρονολόγηση προς τα τέλη του 13^{ου} ή τον 14^ο αιώνα²³

²⁰ ΣΠΑΝΟΣ, Αγιώτικοι οικισμοί 684.

²¹ KODER-HILD, Thessalia 169. STÄHLIN, Θεσσαλία 103. ABPAMEA, Θεσσαλία 82. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 5-6. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 556. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 96. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 382.

²² DARROUZÈS, Notitiae 365. Οι Koder-Hild την τοποθετούν στην περιοχή των Καμένων Βούρλων, στην Εύβοια (KODER-HILD, Thessalia 168).

²³ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί 61-64.

Φαίνεται ότι από τον 12^ο αιώνα η ευρύτερη περιοχή της Αγιάς γνώρισε σημαντική ανάπτυξη. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του οικισμού Κόκκινου Νερού (κοινότητας Μελιβοιάς),²⁴ όπου έχουν εντοπιστεί δύο μεσοβυζαντινοί ναοί, ένα βυζαντινό φρούριο στον παραλιακό λόφο, βόρεια του οικισμού, και σποραδικά ευρήματα, κυρίως γλυπτά. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η εύρεση ενός ναού, αισθητά μεγαλύτερου από τους προηγούμενους, με εξωτερικές διαστάσεις συνολικά 7.80×12.80, ενώ, με τον πρόσθετο εξωνάρθηκα, το μήκος του φθάνει τα 15.60 μ.²⁵ Ως προς τη χρονολόγηση, βάσει συγκρίσεων με άλλα μνημεία της περιοχής, ο ναός τοποθετείται στον 12^ο ή στις αρχές του 13^{ου} αιώνα.²⁶ Σε αυτό το πλαίσιο, αξίζει να γίνει μνεία στην ύπαρξη των ασκηταριών των Αγίων Αναργύρων, των οποίων οι τοιχογραφίες, που χρονολογούνται από τα τέλη του 12^{ου} αιώνα, υποδηλώνουν ότι από το συγκεκριμένο χρονικό σημείο τα ναύδρια ήταν σε χρήση.²⁷

Στο κατάστιχο του 1454/55, η Αγιά αναφέρεται ως χωριό, με πληθυσμό 115 νοικοκυριά και 8 χήρες, όλοι χριστιανοί. Τα φορολογικά δεδομένα έχουν ως εξής:

Πίνακας 2²⁸
Χωριό (Karye-i) Αγιά

	Ποσότητα	Χρηματική αξία	Ποσοστό
Σιτάρι	224 kile	1792	24.23%
Κριθάρι	55 kile	277	3.74%
Καρύδια		40	0.54%
Λινά-Κάμμαβις		240	3.24%
Αμπέλια		60	0.81%
Μελισσοκομία		351	4.74%
Λαχανόκηποι		56	0.75%
Βίκος- Κεχρί	24 kile	120	1.62%
Μύλοι (3)		90	1.25%
Αιγοπρόβατα		655	8.85%
Χοίροι		546	7.38%
Niyabet ve Arusi		240	3.24%
Ispence		2923	39.53%
Σύνολο		7393	

Η επιβάρυνση της τοπικών οικονομικών δραστηριοτήτων δείχνει ότι έχουμε να κάνουμε με μια οικονομία που βασίζεται στην παραγωγή και επεξεργασία δημητριακών, όπως υποδεικνύει η παρουσία μύλων. Η καλλιέργεια δευτερευόντων

²⁴ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 133: Ο σημερινός οικισμός τοποθετείται 59 χλμ ΒΑ της Λάρισας.

²⁵ ΣΔΡΟΛΙΑ, ΑΔ 49 (1994) 360.

²⁶ ΣΔΡΟΛΙΑ, ΑΔ 49 (1994) 360.

²⁷ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί 126.

²⁸ DELILBAŞI, Defter 138.

δημητριακών, όπως ο βίκος και το κεχρί, εξηγείται αφού, πέρα από δημητριακά, χρησιμοποιούνται και ως ζωοτροφή, δεδομένων των κτηνοτροφικών δραστηριοτήτων που καλύπτουν το 16.23% των φόρων. Η εικόνα συμπληρώνεται από τους φόρους επί των καρυδιών (0.54%), των αμπελιών (0.81%), της μελισσοκομίας (4.74%), των λαχανόκηπων (0.75%) και του λίνου-κάνναβης (3.24%). Αυτό που έχει μεγαλύτερη σημασία είναι τα πληθυσμιακά δεδομένα, ιδιαίτερα αν συσχετιστούν με τα αρχαιολογικά ευρημάτα, που μαρτυρούν ανάπτυξη της περιοχής κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο. Αν αναλογιστούμε τον χρόνο κατάρτισης του καταστίχου και πόσο κοντά είναι στην οθωμανική κατάκτηση, είναι σαφές ότι αποτυπώνει μια εικόνα που έρχεται να προσθέσει νέα δεδομένα όσον αφορά στις κινήσεις του πληθυσμού από τα μέσα του 14^{ου} αιώνα. Φαίνεται ότι το μεταναστευτικό ρεύμα που πρότεινε ο Magdalino, με κατεύθυνση από την Ανατολική στη Δυτική Θεσσαλία, είχε και άλλες παραμέτρους, αφού τα δεδομένα ενισχύουν μια τάση εκδημίας στον χώρο της Ανατολικής Θεσσαλίας, ιδιαίτερα γύρω από την Αγιά, όπως τουλάχιστον υποδηλώνει ξεκάθαρα η παρουσία 115 χριστιανικών νοικοκυριών και 8 χήρων, το 1454/55.

Η εκτεταμένη κατοίκηση του χώρου της βορειοανατολικής Θεσσαλίας, πέραν της Λάρισας, ενισχύεται από την εύρεση νέων αρχαιολογικών ευρημάτων, όπως στην τοποθεσία Συκουρίου, βορειοανατολικά της Λάρισας,²⁹ όπου βρέθηκαν δύο οργανωμένα νεκροταφεία, κοντά σε οικισμό ο οποίος τοποθετείται στην ύστερη βυζαντινή περίοδο.³⁰ Είναι αξιοπρόσεκτο ότι πρόκειται για τον πρώτο βυζαντινό οικισμό, και μάλιστα υστεροβυζαντινής περιόδου, που εντοπίζεται στην ευρύτερη περιοχή, ιδιαίτερα αν λάβουμε υπόψη ότι το νεκροταφείο Α είναι προγενέστερο του Β, γεγονός που υποδεικνύει μια συνέχεια στην κατοίκηση της περιοχής. Στον χώρο του νεκροταφείου Β, το οποίο, βάσει της κεραμικής, τοποθετείται στην ύστερη βυζαντινή περίοδο, υπάρχουν δεκάδες κιβωτιόσχημοι τάφοι, για τους οποίους αναμένονται τα αποτελέσματα των αρχαιολογικών ερευνών.³¹ Αυτό που έχει σημασία είναι ότι υπάρχουν τεκμήρια συνεχούς κατοίκησης.³² Το γεγονός αυτό προβάλλει τη σημασία της ευρύτερης περιοχής της Αγιάς, ιδιαίτερα των οικισμών που εμφάνισαν

²⁹ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ΄ 320: Ο σημερινός οικισμός τοποθετείται 20 χλμ ΒΑ της Λάρισας.

³⁰ ΣΔΡΟΛΙΑ, ΑΔ 49 (1994) 359.

³¹ ΣΔΡΟΛΙΑ, ΑΔ 49 (1994) 359.

³² Είναι σαφές ότι ο τρόπος ταφής αλλά και το περιεχόμενο των τάφων αποτελούν δεδομένα που μπορούν να καταδείξουν την τοπική κοινωνική και οικονομική οργάνωση, εν αναμονή περαιτέρω δημοσιευμάτων για το ακριβές περιεχόμενο της αρχαιολογικής έρευνας.

αστικές λειτουργίες, κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο, ως έδρες επισκοπών, όπως προκύπτει για τις περιπτώσεις της Βέσαινας, του Καστρίου, της Χάρμαινας και της Βούναινας.

Καστρί

Ο οικισμός τοποθετείται στο σημερινό ομώνυμο χωριό, στις βόρειες όχθες της αποξηραμένης λίμνης Βοίβη-Κάρλα.³³ Το 1325, μαζί με το κάστρο των Λεχωνίων, βρίσκονταν στην κατοχή κάποιου Misilino,³⁴ ο οποίος είχε αναγνωρίσει την επικυριαρχία των Καταλανών, ενώ, το 1333, μετά τον θάνατο του Στέφανου Γαβριηλόπουλου, αναφέρεται από τον Καντακουζηνό ως *πόλισμα*, μαζί με τον Γόλο και το Λυκοστόμιο, ύστερα από την κατάληψή τους από τον Μιχαήλ Μονομάχο, τον διοικητή της Θεσσαλονίκης.³⁵ Το 1350, περιήλθε στη δικαιοδοσία του Ιωάννη Καντακουζηνού,³⁶ και σύντομα ακολούθησε η σερβική κατάκτηση.³⁷ Οι Koder-Hild θεωρούν ότι ο Misili de Nouvelles Senyor del Castel den Estanyol, ο οποίος μνημονεύεται το 1380,³⁸ μάλλον είναι ο διάδοχος από τον γάμο της αδερφής του Misilino με τον Καταλανό στρατηγό Odon de Nouvelles, γεγονός που τους οδηγεί στην ταύτιση του Castel den Estanyol με το Καστρί.³⁹

Οι Koder-Hild πρότειναν τον οικισμό του Καστρίου ως πιθανό χώρο της επισκοπής Κατριάς, η οποία αναφέρεται στις *Notitiae Episcopatum*, από τον 11^ο μέχρι και τον 14^ο αιώνα, ως υπαγόμενη στη μητρόπολη Λαρίσης.⁴⁰ Σε πατριαρχικό έγγραφο του 1371 αναφέρεται πάλι ως επισκοπή υπαγόμενη στη μητρόπολη Λαρίσης.⁴¹ Η ταύτισή της με τη λατινική επισκοπή *Castoriensis* από τους Koder-Hild, προκαλεί προβληματισμό, αν αναλογιστούμε ότι η εν λόγω επισκοπή αναφέρεται ως υπαγόμενη στη λατινική αρχιεπισκοπή Θηβών.⁴²

³³ KODER-HILD, Thessalia 184. STÄHLIN, Θεσσαλία 127. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 68. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 565.

³⁴ TAFEL-THOMAS, Urkunden I 499 (επιστολή Σανούδου): *Missilino, qui tenet castrum del Castri et de Liconia*. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 154, 264-268.

³⁵ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ I 473-474: *καὶ εἶλε τὸν τε Γόλον καὶ Καστρίν καὶ Λυκόστομον πόλισματα αὐτῆς*.

³⁶ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ III 130: *καὶ ἐκ τῶν Θετταλίας πολιχνίων, τὸ Λυκοστόμιον λεγόμενον καὶ τὸ Καστρίον ἀναπαύλης δὲ μικρᾶς τινοῦ ὁ βασιλεὺς ἀξιώσας*.

³⁷ KODER-HILD, Thessalia 184-185.

³⁸ KODER-HILD, Thessalia 184. RUBIO i LLUCH, Diplomatarium 160, 548.

³⁹ KODER-HILD, Thessalia 184.

⁴⁰ DARROUZÈS, Notitiae 339.

⁴¹ MM I, 588.

⁴² WOLFF, Latin Patriarchate 55.

Η σημασία του οικισμού αναδεικνύεται από την τοποθεσία του, στην έξοδο της παράλιας περιοχής προς το θεσσαλικό πεδινό χώρο, γεγονός που επιτρέπει τον έλεγχο του κάμπου της Λάρισας, της εισόδου στην πεδιάδα της Αγιάς και του δρόμου που οδηγούσε στα Κανάλια.⁴³ Τα κατάλοιπα του βυζαντινού φρουρίου, το οποίο μάλιστα αναφέρεται από τον Καντακουζηνό, αποκαλύπτουν μια ισχυρά οχυρωμένη τοποθεσία, αφού το πάχος του τείχους κυμαίνεται από 1.30 έως 2.30μ και το σωζόμενο ύψος φτάνει τα 5 μ., ενώ, κατά μήκος του τείχους, υπάρχουν πύργοι τετραγώνου, ημικυκλικής και τριγωνικής διατομής.⁴⁴ Ο Νικονάνος θεωρεί ότι ο οικισμός κατοικήθηκε από την αρχαιότητα, αφού μέσα στον περίβολο βρέθηκαν πρώιμα ελληνιστικά όστρακα, ενώ το βυζαντινό τείχος σε ορισμένα σημεία ‘πατάει’ πάνω σε αρχαιότερο.⁴⁵ Περαιτέρω δεδομένα προσφέρει ο ναός του Αγ. Γεωργίου, εντός του φρουρίου, σχετικά μικρών διαστάσεων, 4.40x8.10μ, γεγονός που μπορεί να οδηγήσει σε εικασίες σχετικά με το μέγεθος του πληθυσμού, ιδιαίτερα αν λάβουμε υπόψη την έκταση της περιτειχισμένης γης, που δεν ξεπερνούσε τα 800 τ.μ. Η χρονολόγηση του ναού στα τέλη του 12^{ου}- αρχές του 13^{ου} αιώνα, σε συνδυασμό με τα κατάλοιπα του βυζαντινού φρουρίου, φαίνεται να ενισχύουν την εικόνα της αυξημένης σημασίας του οικισμού, ιδιαίτερα αν αναλογιστούμε την ίδρυση ενός νέου ναού, προκειμένου να ικανοποιηθούν οι λατρευτικές ανάγκες των κατοίκων.⁴⁶ Η ύπαρξη της δεξαμενής στην κορυφή, δίπλα από τον κεντρικό πύργο, συνέβαλε στην αμυντική λειτουργία, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις πολιορκίας, στις οποίες το Καστρί λειτουργούσε ως καταφύγιο για τον πληθυσμό των γύρω περιοχών. Σημείο κλειδί αποτελεί η μαρτυρία του Καντακουζηνού, ο οποίος χαρακτηρίζει τον οικισμό *πόλισμα*, ιδιαίτερα αν αναλογιστούμε τα χαρακτηριστικά που απέδιδαν οι βυζαντινοί στη συγκεκριμένη κατηγορία οικισμών που σχετίζεται κυρίως με την αμυντική τους ισχύ.

Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, το Καστρί αναφέρεται ως χωριό, με πληθυσμό 35 νοικοκυριά και 7 χήρες, όλοι χριστιανοί. Οι φόροι έχουν ως εξής:

Πίνακας 3⁴⁷
Χωριό (Karye-i) Καστρί

	Ποσότητα	Χρηματική αξία	Ποσοστό
Σιτάρι	35 kile	280	9.17%

⁴³ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί 66.

⁴⁴ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, ΑΔ 27 (1972): ΧΡΟΝΙΚΑ 425. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ Έρευνες στην Επαρχία Αγιάς 52-54.

⁴⁵ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί 66.

⁴⁶ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί 69. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ Έρευνες στην Επαρχία Αγιάς 54.

⁴⁷ DELILBAŞI, Defter 132.

Κριθάρι	23 kile	117	3.83%
Βίκος-κεχρί	3 kile	15	0.49%
Λινό-Κάναβις		45	1.47%
Αμπέλια		450	14.74%
Βαμβάκι		360	11.79%
Μελίσσια		364	11.92%
Λαχανόκηποι		50	1.63%
Χοίροι		374	12.25%
Niyabet ve Arusi		80	2.62%
Isrence		374	12.25%
Σύνολο (σε άσπρα)		3052	

Η σύνθεση της επιβάρυνσης δείχνει ότι έχουμε να κάνουμε με οικονομία που βασίζεται κυρίως στην αμπελοκαλλιέργεια και την παραγωγή δημητριακών, ενώ η παρουσία δευτερευόντων δημητριακών, όπως ο βίκος και το κεχρί, μπορεί να συσχετιστεί με την εκτροφή χοίρων, η οποία αγγίζει το 12.25% των φόρων. Η ανάπτυξη της μελισσοκομίας συνάδει με την παρουσία των κτηνοτροφικών δραστηριοτήτων, απαντά δηλαδή σε ημιορεινές και ορεινές περιοχές. Σημαντική είναι η επιβάρυνση επί της παραγωγής προϊόντων που υπάγονται στην κατηγορία των «βιοτεχνικών», κυρίως του βαμβακιού και δευτερευόντως του λίνου και της κάναβις. Η χαμηλή επιβάρυνση επί της παραγωγής κηπευτικών προϊόντων, υποδεικνύει ότι έχουμε να κάνουμε με την κάλυψη κυρίως τοπικών αναγκών. Ο φόρος isrence αντιστοιχεί στο 12.25% της επιβάρυνσης.

Βούναινα

Ταυτίζεται με το σημερινό χωριό Βούνενα, στα όρια των νομών της Λάρισας και της Καρδίτσας.⁴⁸ Η βιογραφία του Αγ. Νικολάου του Νέου, στα μέσα του 10^{ου} αιώνα, περιγράφει τη Βούναινα ως τόπο ορεινό.⁴⁹ Από την ίδια πηγή, γίνεται γνωστό ότι το 985, την πόλη επισκέφθηκε ο Δούκας της Θεσσαλονίκης Ευφημιανός, ο οποίος

⁴⁸ KODER-HILD, Thessalia 137-138. ABPAMEA, Θεσσαλία 156. ΚΑΤΣΙΑΜΠΟΥΡΑ, Βούναινα (Ευχαριστώ την κ. Γιάννα Κατσιαμπούρα για τη διάθεση αυτού του αδημοσίετου μέχρι στιγμής άρθρου). ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 213. Ο Vasmer ετυμολογεί το τοπωνύμιο από τη σερβοκροατική λέξη búna (=στάσις, αναταραχή) (VASMER, Die Slaven 99), ωστόσο ο Σοφιανός θεωρεί ότι το όνομα πρέπει να ενταχθεί στην ευρύτερη ομάδα των θεσσαλικών τοπωνυμίων σε -αινα (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Άγιος Νικόλαος 91-92).

⁴⁹ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Άγιος Νικόλαος 143: τὸ ὄρος καταλαβὼν τῆς Βουναίνης ἐκεῖσε διῆγε τὴν προτέραν δίαιταιῶν καὶ καθ' ἡσυχίαν ἐμφιλοχωρῶν ἑαντῶ ἄλσ ὠδης γὰρ ὁ τῆς κατοικίας αὐτοῦ τόπος ὦν, σπήλαιόν τε κεκτημένος καὶ δρυῖ σκεπόμενος ὑψικόμω.

ανήγειρε ναό.⁵⁰ Η Βούναινα στις *Notitiae Episcopatum*, από το ν 11^ο αιώνα, αναφέρεται ως επισκοπή υπαγόμενη στη μητρόπολη Λαρίσης, ένδειξη ότι πληρούσε κάποιες προϋποθέσεις για την ανάδειξή της σε έδρα επισκοπής.⁵¹

Το 1289, στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Β΄ υπέρ της μονής Λυκουσάδας, γίνεται λόγος για το μετόχι του Αγ. Δημητρίου στην περιοχή της Βούναινας, τονίζοντας ότι η μονή, πέρα από τις εκτάσεις γης που σχετίζονταν με την παραγωγή δημητριακών, όπως τουλάχιστον υποδεικνύουν οι αναφορές σε *μυλοθέσια*, και με την αμπελοκαλλιέργεια, είχε υπό τον έλεγχό της μία ομάδα εξαρτημένων αγροτών, χωρίς ωστόσο να δίνονται περαιτέρω πληροφορίες ως προς την ακριβή σύνθεσή τους.⁵² Η παρουσία της μονής του Αγίου Δημητρίου και η λατρεία του Αγ. Νικολάου του Νέου, σε συνδυασμό με τις αναφορές στο βίο του αγίου περί ορεινού χαρακτήρα της περιοχής, οδήγησε τους Koder-Hild και την Αβραμέα να τοποθετήσουν την επισκοπή στο σημερινό χωριό Βούνενα (τέως Τσιαμπασλάρ).⁵³ Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, δεν υπάρχει χωριό Τσιαμπασλάρ, γνωρίζουμε όμως ότι στην ευρύτερη περιοχή υπήρχαν τα χωριά Αμαρλάρ/ Κοιλάδα, Γιατσιλαρ/ Δοξάρας, Καρλίγκα/ Αργυρόμυλος, Μεσορράχη, Σακαλάρ/ Μέλισσα, Σαραχάτ/ Λοφίσκος, Σάρκολο/ Αναγέννηση, Σαρχανλάρ/ Μόδεστος, Τεκελί/ Καρκέρι/ Μικρό Βουνό, Τσουλάρ/ Μελία. Αν και δεν υπάρχουν δεδομένα που να επιτρέπουν την ακριβή ταύτιση της βυζαντινής Βούναινας με κάποιον από τους οικισμούς, η επεξεργασία των δεδομένων, στο σχετικό κεφάλαιο για τα χωριά, αποκαλύπτει την εικόνα των τοπικών οικονομικών δραστηριοτήτων.

Τα δεδομένα αποκαλύπτουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά των οικισμών της περιοχής της Αγίας κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο: α) προκύπτουν οι λειτουργίες της πολιτικής, στρατιωτικής και θρησκευτικής διοίκησης, αφού το σύνολο των οικισμών αναφέρονται ως έδρες επισκοπών, ενώ για την περίπτωση του Καστρίου, τα δεδομένα αποκαλύπτουν ένα ισχυρά οχυρωμένο οικισμό β) ανάπτυξη εμπορικών δραστηριοτήτων, αν αναλογιστούμε, αφενός τα προνόμια που απολάμβαναν οι

⁵⁰ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Άγιος Νικόλαος 159: *Καὶ τὸν τόπον, ἔνθα ὁ δίκαιος ἔκειτο, ὁ δούξ καὶ οἱ λοιποὶ ἐπιμελῶς ἀνακαθάραντες, ναὸς εὐθύς ἀνεγείρετο.*

⁵¹ DARROUZÈS, *Notitiae* 339. Οι Koder-Hild συσχετίζουν την επίσκεψη του δούκα της Θεσσαλονίκης Ευφημιανού, το 985, με την ίδρυση της μονής του Αγ. Δημητρίου στη Βούναινα, εφόσον ο Αγ. Δημήτριος είναι ο πολίτης της Θεσσαλονίκης (KODER-HILD, *Thessalia* 138).

⁵² MM V, 255/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 502: *μετόχιον εἰς ὄνομα τιμώμενον τοῦ ἁγίου μου μεγαλομάρτυρος Δημητρίου ἐν τῷ θέματι Βουναινῆς διακείμενον μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ παροίκων, ἀλλὰ δὴ καὶ τῶν ἀμπελίων καὶ μυλοθεσιῶν.*

⁵³ KODER-HILD, *Thessalia* 138. ABPAMEA, Θεσσαλία 165-166.

Βενετοί στη Βέσαινα, στα τέλη του 12^{ου} αιώνα, και αφετέρου την παρουσία μιας εβραϊκής κοινότητας στον ίδιο οικισμό, στα μέσα του 12^{ου} αιώνα, γ) ύπαρξη αγροτικών δραστηριοτήτων, όπως προκύπτει από την παραγωγή και επεξεργασία δημητριακών και τις αμπελοκαλλιέργειες, ιδιαίτερα στους οικισμούς της Χάρμαινας και της Βούναινας, ενώ υπάρχουν δεδομένα για κτηνοτροφικές δραστηριότητες στη Χάρμαινα, απότοκο του ορεινού της χαρακτήρα. Μετά την οθωμανική κατάκτηση, προκύπτουν τα εξής δεδομένα: α) ύπαρξη αγροτικών και κτηνοτροφικών δραστηριοτήτων, γεγονός που ευνόησε την καλλιέργεια δευτερευόντων δημητριακών, όπως ο βίκος και το κεχρί, ενώ, την ίδια στιγμή, προκύπτει η εισαγωγή νέων καλλιεργειών, όπως λίνου-κάνναβης, βαμβακιού και φακιών/ κουκιών, β) το σύνολο των οικισμών στον χώρο της Αγιάς, που εμφάνισαν αστικές λειτουργίες ως έδρες επισκοπών κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο, *υποβιβάζονται* στην κατηγορία των χωριών, στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, ζήτημα που σχετίζεται όχι μόνο με την εξέλιξη των οικισμών κατά το διάστημα της οθωμανικής κατάκτησης αλλά και με τον τρόπο με τον οποίο οι μουσουλμάνοι εξελάμβαναν την έννοια της πόλης, ιδιαίτερα όπως αυτή προκύπτει από την καταγραφή των οικισμών στο κατάστιχο MM 10 και την κατηγοριοποίησή τους σε *πόλεις* και *χωριά*.

Φάρσαλα

Τα Φάρσαλα δέσποζαν στο συγκοινωνιακό δίκτυο, όπου διασταυρώνονταν οι αρτηρίες από τη δυτικοθεσσαλική πεδιάδα, τον βορειοδυτικό χώρο και τον Παγασητικό κόλπο.⁵⁴ Ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, στα μέσα του 10^{ου} αιώνα, αναφέρει την πόλη ως υπαγόμενη στην επαρχία Θεσσαλίας.⁵⁵ Ο Κεκαυμένος τονίζει τη στρατηγική σημασία της πόλης, αφού αναφέρει ότι μια από τις πρώτες ενέργειες του Νικολουτζά, το 1066, ήταν η κατάληψη της Φαρσάλου.⁵⁶ Το 1198, στο χρυσόβουλο του Αλέξιου Γ', η Φάρσαλος μνημονεύεται μεταξύ των πόλεων στις οποίες οι Βενετοί απολάμβαναν εμπορικά προνόμια,⁵⁷ ενώ στην *Partitio Romaniae*, μαθαίνουμε ότι τα Φάρσαλα, μαζί με τη Βέσαινα, το Δομοκό και τη Ραβένικα ανήκαν στην προσωπική ιδιοκτησία της αυτοκράτειρας στη Θεσσαλία, η οποία αποτέλεσε μια

⁵⁴ KODER-HILD, Thessalia 238. STÄHLIN, Θεσσαλία 244-245. ABPAMEA, Θεσσαλία 135. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 372. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 577. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 388, 389.

⁵⁵ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, *De Thematis* 88.

⁵⁶ ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 69-70: *Ἐξήλθεν δὲ ἀπὸ τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἐπὶ τὰ Φάρσαλα καὶ τὸν Πλήρην.*

⁵⁷ TAFEL-THOMAS, *Urkunden* I 266, 279: *Fersalon/ ἐπίσκεψις Φαρσάλων.*

διοικητική περιφέρεια με τον τίτλο *pertinentia imperatricis* (=επίσκεψη της βασίλισσας).⁵⁸ Το γεγονός αυτό μπορεί να συσχετιστεί με τη μαρτυρία του δυτικού χρονικογράφου Henri de Valenciennes περί παρουσίας στη Φάρσαλο, το 1209, των 700 επαναστατημένων Λομβαρδών της Λάρισας, ύστερα από άδεια του αυτοκράτορα Ερρίκου.⁵⁹ Οι μετέπειτα αναφορές, από τις αρχές του 13^{ου} μέχρι και τα τέλη του 14^{ου} αιώνα, δείχνουν ότι η Φάρσαλος γνώρισε μια ταραχώδη περίοδο. Γύρω στο 1239 (ή 1241), η πόλη κυριεύθηκε από τον Μανουήλ Κομνηνό Δούκα της Θεσσαλονίκης,⁶⁰ ενώ, το 1245, σύμφωνα με την αραγωνική εκδοχή του Χρονικού του Μορέως, στη Φάρσαλο στέφθηκε ο Φράγκος πρίγκηπας του Μορέως, ο Γοδεφρείδος Β΄ Βιλλεαρδουίνος.⁶¹ Μεταξύ 1275 και 1278, οι Βυζαντινοί, με επικεφαλής τον μέγα στρατοπεδάρχη Ιωάννη Συναδηνό και τον μέγα κοντόσταυλο Μιχαήλ Καβαλλάριο, υπέστησαν σοβαρή ήττα από τον Ιωάννη Α΄ το Νόθο, στην πεδιάδα κοντά στη Φάρσαλο.⁶² Το 1325-1327, η πόλη περιήλθε στην κατοχή των Καταλανών,⁶³ και μετά το 1342, εμφανίζεται επανενωμένη με τη θεσσαλική «Βλαχία».⁶⁴ Ακολούθησε μια

⁵⁸ TAFEL-THOMAS, Urkunden I 487, 493: *Ἡ ἐπίσκεψις τῆς βασιλίσης, ἤγουν Βεσσῆνη, Φάρσαλα, Δομοκός, Ρεβένικα, αἱ δύο Ἀλμυροὶ σὺν τῇ Δημητριάδι. (Pertinentia Imperatricis, scilicet Vesna, Fersaala, Domocos, Reuenica, duo Almiri, cum Demetriadi).*

⁵⁹ HENRI DE VALENCIENNES 111. HOPF, Geschichte I 193, 240.

⁶⁰ ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ I 62: *ἤρξε τε Φαρσάλων.*

⁶¹ KODER-HILD, Thessalia 239.

⁶² ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ II 527: *ἐν τούτῳ δὲ καὶ στρατός ἀπὸ ξηρᾶς εἰσβάλλει, οὗς ὁ μέγας στρατοπεδάρχης ὁ Συναδηνός Ἰωάννης ἤγεν καὶ ὁ μέγας κοντοσταῦλος ὁ καβαλλάριος Μιχαήλ. Καὶ δὴ ὀρμήσαντες ἐπὶ Φάρσαλα φρουρίον ὁ Φθίαν ὁ παλαιὸς ἔχει λόγος, ἐφ' ᾧ σιταρκοῖεν τοὺς ἐν τῷ φρουρίῳ προσπίπτουσι τῷ ἐκ νοθείας Ἰωάννη, ὃς δὴ καὶ σφίσι συρράξας πόλεμον γενναῖον καὶ ἀνδρικὸν αἰρεῖ μὲν καὶ ἄλλους πλείστους αἰρεῖ δὲ καὶ τὸν Συναδηνὸν καὶ μέγαν στρατοπεδάρχη. Τὸν μέντοι γε Κονοσταῦλον ὁ ὑπ' ἐκείνῳ λαὸς Ἰταλὸς διώκων καταλαβεῖν οὐκ ἴσχυσεν, ἀλλ' ὄλαις ἡνίαϊς ἐκεῖνος ἐνδοὺς εἰς φυγὴν ἤλαυνε.*

⁶³ TAFEL-THOMAS, Urkunden I 496-498 (επιστολή Σανούδου): *acquisiverunt et tenent in Blachia Lapater et castra Lodorichi et Siderocastri, Gitonis, Gardichie, Donchie et Ferselle.* GERLINI, Nuove Lettere 351. ΓΡΗΓΟΡΑΣ I 249: *...ἐσβάλλουσιν ἐς τὰ θετταλικά πεδία. ἔνθα δὴ χώραν εὐρόντες ἀγαθὴν τε καὶ πίστη ὄλον ἐκεῖ διατετριφασιν τὸν ἐνιαυτὸν τήν τε χώρας δηοῦντες καὶ διαφθείροντες ὅσα μὴ ἐντὸς ἦσαν τειχῶν μηδενὸς ἀντιταπτομένου, εἶχε γὰρ ἀσθενῶς τηνικαῦτα τὰ περὶ θετταλίαν πράγματα τοῦ διέποντος ἐκεῖ τὴν ἀρχὴν νέου τε ὄντος τὴν ἡλικίαν καὶ ἀπείρωσ ἔχοντος ἐς πραγμάτων μεγάλων διοίκησιν. Ὁ Γρηγοράς αναφέρεται στην ταραχώδη περίοδο μετά τον θάνατο του Ιωάννη Β΄, από την οποία κερδισμένοι εμφανίζονται οι Καταλανοί, οι οποίοι, στο διάστημα 1318-1324, κατέλαβαν τις πόλεις Νέες Πάτρεις, Λοιδωρίκι, Σιδηρόκαστρο, Λαμία, Γαρδίκι, Δομοκό και Φάρσαλο.*

⁶⁴ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ II 321: *καὶ τὰ σύνορα τῆς Βλαχίας καὶ τοῦ δεσποτάτου ὡς τὸ πρότερον διὰ τὸ ἀσκανδάλιστον, ἵνα ἐὰν παραλάβῃ τὰ ἐν τῷ περιορισμῷ τῆς Βλαχίας κάστρα ἔχη καὶ ταῦτα εἰς τὸ κεφαλαττικὸν αὐτοῦ ὡς καὶ τὴν λοιπὴν Βλαχίαν.* ΓΡΗΓΟΡΑΣ II 657: *Τοιούτοις τοίνυν ὁ Ἄγγελος συμβεβηκῶς πράγμασιν ἀνήρ δεινὸς τὰ πολέμια, τὰ τε πλεῖστα τῆς Θετταλίας οἰκείαν ἔσχεν ἀρχήν.*

περίοδος σερβικής κυριαρχίας, μέχρι την οθωμανική κατάκτηση, το 1393.⁶⁵ Η αναφορά του Χαλκοκονδύλη στα Φάρσαλα ως πόλη, παραμονές της οθωμανικής κατάκτησης, αποκτά μεγάλη σημασία για τον ρόλο των Φαρσάλων στην ευρύτερη περιοχή, παρά τις συνθήκες αναστάτωσης που περιγράψαμε.⁶⁶

Στις *Notitiae Episcopatum*, μεταξύ του 9^{ου} και του 14^{ου} αιώνα, η Φάρσαλος αναφέρεται, αρχικά, ως επισκοπή υπαγόμενη στη μητρόπολη Λαρίσης,⁶⁷ αργότερα, ως αρχιεπισκοπή,⁶⁸ επί Ανδρονίκου Β΄ και Ανδρονίκου Γ΄, ως μητρόπολη,⁶⁹ και σε πατριαρχικό έγγραφο του 1371, αναφέρεται πάλι ως επισκοπή, υπαγόμενη στη μητρόπολη Λαρίσης.⁷⁰ Κατά τη λατινοκρατία, και, συγκεκριμένα το 1208, η λατινική αρχιεπισκοπή της Λάρισας μεταφέρθηκε στην πόλη των Φαρσάλων.⁷¹

Ενδιαφέρον προκαλεί η μαρτυρία του Ερρίκου της Valenciennes σχετικά με την άφιξη 700 επαναστατημένων Λομβαρδών στα Φάρσαλα, το 1209. Καταρχάς, φαίνεται ότι υπήρχε χώρος για την εγκατάσταση της συγκεκριμένης ομάδας, η οποία δεν ενήργησε αυθαίρετα, αλλά εγκαταστάθηκε ύστερα από την άδεια του Ερρίκου. Η ασάφεια των πηγών δεν επιτρέπει την εξαγωγή συμπερασμάτων, εντούτοις ερωτήματα προκαλεί το σχόλιο του Henri όσον αφορά στην αρνητική διάθεση των Λομβαρδών για μόνιμη εγκατάσταση στη Φάρσαλο.⁷² Ο Γεώργιος Κουλουράς αναφέρεται στο ιστορικό γίνεσθαι της περιοχής. Ο Βονιφάτιος Μονφερατικός της Θεσσαλονίκης, μέσω της συζύγου του Μαρίας, χήρας του Ισαάκ Β΄, είχε υπό την κατοχή του τα Βεσαινά, το Αρχοντοχώρι, τον Αλμυρό και τη Δημητριάδα.⁷³ Σύμφωνα με τα φεουδαρχικά πρότυπα, προχώρησε στην παραχώρηση γαιών και το πιο εκτεταμένο γεωγραφικά και προσοδοφόρο οικονομικά φέουδο περιλάμβανε τον Αλμυρό και τη Λάρισα και παραχωρήθηκε στον Γουλιέλμο, ο οποίος μετονομάστηκε

⁶⁵ ΧΡΟΝΙΚΟΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ 95. SAVVIDES, *Semi-Autonomous State* 217. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Προβλήματα 52-53. Ο Σέρβος Στέφανος (Stefano Cernoj), ήταν διοικητής της πόλης (και του Δομοκού) το διάστημα 1386-1393 (PLP 26766).

⁶⁶ ΧΑΛΚΟΚΟΝΔΥΛΗΣ 67: ...καί δὴ καὶ φαρσάλων πόλιν.

⁶⁷ DARROUZÈS, *Notitiae* 243, 284, 304, 326.

⁶⁸ DARROUZÈS, *Notitiae* 294, 346, 352, 377, 385, 389, 398, 407, 413.

⁶⁹ DARROUZÈS, *Notitiae* 398, 407, 413.

⁷⁰ MM I, 588.

⁷¹ ACTA INNOC., P.L. τ. 215, στ. 1471: *Supplicavisti nobis ut cum in sede tua propter hostium circumstantiam sine damno rerum et propriae timore personae residere non possis, residendi apud Ferchikam largiri tibi licentiam dignaremur...*

⁷² HENRI DE VALENCIENNES 111: και οι Λομβαρδοί έφυγαν για τα Φάρσαλα όπως μπορούσαν, σαν άνθρωποι που δεν είχαν καμιά επιθυμία να εγκατασταθούν για πολύ εκεί. Ο Σαββίδης αναφέρει τις επιφυλάξεις του σχολιαστή της ελληνικής μετάφρασης σχετικά με την ταύτιση της Le Flagre με τη Φάρσαλο. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Φάρσαλος 97-108.

⁷³ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 92.

σε Γουλιέλμο de Larisa.⁷⁴ Ο Ερρίκος της Valenciennes μιλά για την άρνηση των Λομβαρδών να αποδεχθούν την εξουσία του αυτοκράτορα Ερρίκου, ύστερα από τον θάνατο του Βονιφάτιου, και σε αυτή τη διαμάχη ο φεουδάρχης Γουλιέλμος de Larissa τάχθηκε με το μέρος των στασιαστών. Ο Ερρίκος της Valenciennes αναφέρει ότι σε μια φάση της διαμάχης, ο Γουλιέλμος εστάλη, μαζί με τον Robert de Maucicourt, ως αγγελιαφόρος των Λομβαρδών στον αυτοκράτορα Ερρίκο. Ωστόσο δύο παπικές επιστολές, που συντάχθηκαν το 1210, οδήγησαν τον Κουλουρά στο συμπέρασμα ότι ο Γουλιέλμος διατήρησε τις κτήσεις και τον τίτλο του.⁷⁵ Το γεγονός αυτό μπορεί να εξηγήσει τη δυσαρέσκεια των Λομβαρδών, δηλαδή να εκληφθεί ως απότοκο της απώλειας της υποστήριξης του Γουλιέλμου. Προκύπτει δηλαδή ότι ο Ερρίκος, προκειμένου να κερδίσει την εύνοια των τοπικών φεουδαρχών, μεταξύ των οποίων και του Γουλιέλμου, πιθανόν προχώρησε στην παραχώρηση προνομίων και στην επικύρωση παλαιότερων, όπως προκύπτει από τις δύο παπικές επιστολές.⁷⁶

Τα αρχαιολογικά κατάλοιπα αποκαλύπτουν περαιτέρω πληροφορίες, αφού διαπιστώνουμε ότι πρόκειται για ένα ισχυρά οχυρωμένο οικισμό. Αυτό φανερώνει και ο τρόπος δόμησης του βυζαντινού τείχους, του οποίου το πλάτος κυμαίνεται από 1.70-3.40 μ. και το μεγαλύτερο σωζόμενο ύψος του είναι 5 μ. περίπου.⁷⁷ Εντύπωση προκαλεί η άποψη του Freidrich Stählin ότι η σχετικά καλή διατήρηση των καταλοίπων της αρχαιότητας οφείλεται στη μικρή σημασία που είχε η πόλη κατά το μεσαίωνα, αφού το εύρος των οχυρωματικών έργων υποδεικνύει ακριβώς το αντίθετο.⁷⁸ Προς αυτή την κατεύθυνση, σε επιστολή του Ιωάννη Απόκαυκου προς το

⁷⁴ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 94, 96.

⁷⁵ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 96-97: είναι γεγονός ότι τελικά κατόρθωσε να διατηρήσει τις κτήσεις του και τον τίτλο του, αφού το όνομά του μνημονεύεται σε δύο τουλάχιστον παπικές επιστολές που συντάχθηκαν ένα χρόνο μετά τα επίμαχα γεγονότα.

⁷⁶ ACTA INNOC., PL, τ. 216, αρ. 102, στ. 298: Είδαμε ότι ο Βονιφάτιος της Θεσσαλονίκης, σύμφωνα με την πρώτη παπική επιστολή, παραχώρησε στον Γουλιέλμο ένα εκτεταμένο φέουδο που περιλάμβανε τον Αλμυρό και τη Λάρισα. Η δεύτερη επιστολή αναφέρει *ad ecclesiastica bona manus extendere minime deberetis, cum Ecclesiae sponsus christus adampliaverit vobis manus, nec gravare deberetis ecclesias, quarum creditis ministrorum precibus fleeti Christum, ut vos ab hostium gravaminitrorum tueatur... permitatis venerabilem fratrem nostrum archiepiscopum Larissenum et suffraganeos suos ecclesias, abbatias, clericos, possessiones, decimas et alia jura quae ad ecclesias pertinent eorumdem pacifice possidere.*

⁷⁷ ΚΑΤΑΚΟΥΤΑ, Τείχη 73. KODER-HILD, Thessalia 239.

⁷⁸ STÄHLIN, Θεσσαλία 202.

μητροπολίτη Λαρίσης, γίνεται λόγος για το δυσπρόσιτο της περιοχής, ενώ τα Φάρσαλα χαρακτηρίζονται ως πόλη.⁷⁹

Το κατάστιχο BBA/MM 10 δεν παρέχει πληροφορίες για τον οικισμό, ωστόσο, στο αφιερωτήριο έγγραφο του Ομέρ Μπέη, το 1484, τα Φάρσαλα χαρακτηρίζονται ως πόλη,⁸⁰ γεγονός που ενισχύεται από την ύπαρξη βιοτεχνικών δραστηριοτήτων, όπως προκύπτει από την παρουσία απροσδιόριστου αριθμού εργαστηρίων.⁸¹ Στο ίδιο έγγραφο αναφέρονται, ως βακουφικές ιδιοκτησίες, 1 λουτρό και αδιευκρίνιστος αριθμός ξενοδοχείων.⁸²

Τα δεδομένα αποκαλύπτουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά των Φαρσάλων: α) πρόκειται για ισχυρά οχυρωμένο οικισμό, ζήτημα που αναδεικνύει την αμυντική του λειτουργία, β) παρουσία εμπορικών δραστηριοτήτων, όπως προκύπτει από το χρυσόβουλο του Αλέξιου Γ', το 1198, σύμφωνα με το οποίο οι Βενετοί απολάμβαναν εμπορικά προνόμια, γ) προκύπτουν οι λειτουργίες της πολιτικής και θρησκευτικής διοίκησης, αφού η Φάρσαλος αναφέρεται ως έδρα της τοπικής επισκοπής, αρχιεπισκοπής και μητρόπολης, ενώ, την ίδια στιγμή, αποτέλεσε, μαζί με τη Βέσαινα, τον Δομοκό και τη Ραβένικα, μια διοικητική περιφέρεια με τον τίτλο *pertinentia imperatricis*, στις αρχές του 13^{ου} αιώνα. Αν και πολύ αποσπασματικές, οι πληροφορίες μετά την οθωμανική κατάκτηση σχετικά με τα Φάρσαλα δείχνουν μία οικονομία με βιοτεχνικές δραστηριότητες, γεγονός που μας επιτρέπει να εικάσουμε και την συνακόλουθη ανάπτυξη εμπορικών δραστηριοτήτων. Άλλες «αστικές» λειτουργίες προκύπτουν από την παρουσία ενός λουτρού και αδιευκρίνιστου αριθμού ξενοδοχείων.

⁷⁹ VASILIEVSKIJI, Epirotica 279: ... και τὰ Φάρσαλα περιγράφουσα και ὅσας πόλεις ἐτέρας τὸ πλάτος τοῦτο τὸ ὄμαλές ἐντὸς ἔχει τραχὺ ἀποκαλεῖς καὶ δυσπόμενον, καίτοι ἰπήλατον ὄλον ἐστὶ καὶ ἀμαξήλατον...

⁸⁰ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 92-93: ... τῆς πόλεως Φερσάλων...

⁸¹ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 94.

⁸² ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 94.

Λυκοστόμιο

Ο οικισμός βρισκόταν στις βόρειες πλαγιές της Όσσας, στην κοιλάδα των Τεμπών.⁸³ Στον Συνέκδημο του Ιεροκλέους, γίνεται λόγος για τα τοπωνύμια Σαλτοβουραμίσιον και Σαλτοσιόβιος,⁸⁴ και τον 10^ο αι., ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος αναφέρει τους τύπους Βουραμίνσιο και Σάλτο Ιωαννούβιο.⁸⁵ Στα τέλη του 11^{ου} αιώνα, η Άννα Κομνηνή, μιλώντας για τη σύγκρουση ανάμεσα στον Αλέξιο Α΄ Κομνηνό και τον Νορμανδό Βοημόνδο, αναφέρει το τοπωνύμιο Λυκοστόμιο, δηλωτικό της κοιλάδας των Τεμπών και όχι του οικισμού.⁸⁶ Το 1154, ο Άραβας γεωγράφος Edrisi συσχετίζει τον οικισμό με τον παρακείμενο Πηνεϊό.⁸⁷ Οι Koder-Hild αναφέρουν το Sannicolo de Gustini, ως παραφθορά του Λυκοστομίου, το οποίο, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Μαρίνο Σανούδου, το 1325, βρισκόταν υπό τη διοίκηση ενός ντόπιου άρχοντα.⁸⁸ Το 1333, μετά τον θάνατο του Στέφανου Γαβριηλόπουλου, το Λυκοστόμιο, μαζί με το Γόλο και το Καστρί περιήλθαν στον Μιχαήλ Μονομάχο,⁸⁹ ενώ, το 1350, κυριεύθηκε από τον Ιωάννη Καντακουζηνό.⁹⁰ Η τοπική επισκοπή εμφανίζεται στις *Notitiae Episcopatum* από τον 13^ο αιώνα, ως υπαγόμενη στη μητρόπολη Θεσσαλονίκης.⁹¹ Η σημασία της επισκοπής αναδεικνύεται και από την επίσκεψη του επισκόπου Σταγών, Ξενοφώντα, και του μητροπολίτη της Λάρισας, Αντώνιου, όπως προκύπτει από επιστολή του δευτέρου, της δεκαετίας του 1340.⁹²

⁸³ KODER-HILD, Thessalia 208. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 98: Ο οικισμός τοποθετείται περίπου 30 χλμ ΒΑ της Λάρισας. Ο Βακαλόπουλος ταύτισε το Λυκοστόμιο με τον σημερινό οικισμό των Τεμπών (ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Κάστρα του Πλαταμώνα 79), ενώ ο Heuzey τοποθέτησε το Λυκοστόμιο κοντά στο σημερινό Πυργητό (HEUZEY, Mont Olympe 84).

⁸⁴ ΣΥΝΕΚΔΗΜΟΣ ΙΕΡΟΚΛΕΟΥΣ 16.

⁸⁵ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, De Thematibus 88. Οι Koder-Hild, θεωρούν ότι πρόκειται για δύο οικισμούς, πολύ κοντά ο ένας στον άλλο (KODER-HILD, Thessalia 208).

⁸⁶ ΚΟΜΝΗΝΗ 158: τούτο γαρ πολλάκις ἔλεγε βαρβαρίζων τὸ Λυκοστόμιον ὅτι «Τὸν Αλέξιον εἰς λύκου στόμα ἐνέβαλον».

⁸⁷ EDRISI, Geographie 294: ποταμὸν τοῦ Λυκοστομίου. ABPAMEA, Θεσσαλία 62.

⁸⁸ TAFEL-THOMAS, Urkunden I 498: Ergo pro insano Sannicolo de Gustinni lege San Nicolo de Licostomi (Lycostomo). KODER-HILD, Thessalia 208.

⁸⁹ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ I 474: καὶ Λυκόστομον.

⁹⁰ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ III 130: τὸ Λυκοστόμιον.

⁹¹ DARROUZÈS, Notitiae 279, 358, 371.

⁹² ΒΕΗΣ, Γράμματα 63: ἀπεδήμει γαρ τὸ τηνικαῦτα ἢ μετριότης ἡμῶν εἰς τὸ Λυκοστόμιον, ὅπως συμπαραλάβη ἀρχιερεῖς καὶ ποιήσῃται τοπικὴν τὴν ἐπιστασίαν καὶ ἐξέτασιν... καὶ σὺν αὐτῷ ἅμα καὶ τῷ ἱερωτάτῳ ἐπισκόπῳ Σταγῶν.

Σημαντική παράμετρος της οικονομικής σημασίας του Λυκοστομίου συνιστούσαν οι εκεί αλυκές, πιθανότατα από τις πλέον σημαντικές στον ευρύτερο χώρο του ύστερου Βυζαντίου, όπως προκύπτει από το γεγονός ότι μέρος του προϊόντος είχε παραχωρηθεί τον 14^ο αιώνα, επί σερβοκρατίας, στις αρκετά μακρινές μονές του Αγ. Γεωργίου Ζαβλαντίων και στη μονή της Λυκουσάδας.⁹³ Η σχέση των δύο μονών με τις αλυκές του Λυκοστομίου επιβεβαιώνεται και από το βίο του Αγ. Αθανασίου.⁹⁴

Περαιτέρω πληροφορίες προκύπτουν από τα αρχαιολογικά ευρήματα, αφού, κάτω από το κάστρο της Ωριάς, υπήρχε οχύρωση, μάλλον φραγκική, με δύο περιφερειακά τείχη, και ένας πύργος, γεγονός που αναδεικνύει την αμυντική λειτουργία του χώρου.⁹⁵

Πλαταμώνας

Από τον 12^ο αιώνα και μετά, το φρούριο του Πλαταμόνα, λόγω της θέσης του, είχε το πλεονέκτημα του αποκλεισμού όχι μόνο της κοιλάδας των Τεμπών, αλλά και της εξωτερικής περιφερειακής οδού, η οποία περνούσε κατά μήκος της θάλασσας.⁹⁶ Το 1198, στο χρυσόβουλο του Αλεξίου Γ' Κομνηνού υπέρ των Βενετών γίνεται λόγος για την επίσκεψη Πλαταμόνος,⁹⁷ ενώ στην *Partitio Romaniae* απαντά πάλι ως μια ιδιαίτερη διοικητική περιφέρεια.⁹⁸ Στα μέσα του 13^{ου} αιώνα, ο Γεώργιος Ακροπολίτης αναφέρει τον Πλαταμόνα, μαζί με τη Λάρισα και τα Φάρσαλα, τα οποία περιήλθαν στη δικαιοδοσία του Μανουήλ Δούκα της Ηπείρου, εξ ονόματος του Ιωάννη Γ' Βατάτζη.⁹⁹ Ένα περίπου αιώνα αργότερα, ο Ιωάννης Καντακουζηνός χαρακτηρίζει τον Πλαταμόνα ως μια πόλη στις παρυφές της Θεσσαλίας.¹⁰⁰ Μετά το 1386, καταλήφθηκε από τους Οθωμανούς, το 1425 πέρασε στους Βενετούς,¹⁰¹ για να

⁹³ SOLOVIEV-MOSIN, *Srpskich 158/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 507-508: Έπει δὲ ἔχουσι διὰ δικαίωματος λαμβάνειν κατ' ἔτος ἀπὸ τῆς ἀλικῆς τοῦ Λυκοστομίου ἄλατος μοδίους διακοσίους πεντήκοντα...* (Χρυσόβουλο του Στέφανου Δούσαν, το 1348). SOLOVIEV-MOSIN, *Srpskich 226* (Χρυσόβουλο Συμεών Ούρεσι Παλαιολόγου, το 1359).

⁹⁴ BEHS, Συμβολή 256: *...ἕως τοῦ Λυκοστομίου διὰ ἄλατος χρεῖαν...*

⁹⁵ KODER-HILD, *Thessalia* 208.

⁹⁶ KODER-HILD, *Thessalia* 208. BAKALOPOULOS, *Forteresse de Platamon* 27. LILIE, *Handel und Politik* 63, 209. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, *Γεωγραφική Γ'* 185. Η Γερολυμάτου, αναδεικνύοντας τη σημασία της θέσης του Πλαταμόνα, αναφέρει ότι *οι ἔμποροι που ταξίδευαν με προορισμό είτε τη Θεσσαλονίκη είτε τα κέντρα της νότιας Ελλάδας όπως τη Θήβα και την Κόρινθο αποτελούσαν δυνάμει αγοραστές για τα προϊόντα της στενής πεδιάδας του Πλαταμόνος* (ΓΕΡΟΥΜΑΤΟΥ, Θήβα 102).

⁹⁷ TAFEL-THOMAS, *Urkunden I* 267, 279: *Έπίσκεψις Πλαταμῶνος/ Episcopsis Platamonos.*

⁹⁸ TAFEL-THOMAS, *Urkunden I* 486, 493: *Έπίσκεψις Πλαταμῶνος / Pertinentia Platamonos.*

⁹⁹ ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ I 62: *ἤρξε (ὁ Μανουήλ) τε Φαρσάλων καὶ Λαρίσης καὶ Πλαταμῶνος.*

¹⁰⁰ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ II 355: *περὶ τὰ μεθῶρια Θετταλίας κειμένη πόλις, καὶ Πλαταμῶν.*

¹⁰¹ MANFRONI, *Marina Veneziana* 31. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Κάστρα του Πλαταμόνα* 31.

επανεέλθει, λίγο αργότερα, στον έλεγχο των Οθωμανών.¹⁰² Σε Τακτικό της μεταβυζαντινής περιόδου, γίνεται λόγος για την τοπική επισκοπή.¹⁰³

Πέρα από το γεγονός ότι οι αφηγηματικές πηγές συγκαταλέγουν τον Πλαταμόνα ανάμεσα στις πόλεις της περιοχής, ενδιαφέρον παρουσιάζει η επιστολή του Απόκαυκου προς τον Μανουήλ Δούκα της Ηπείρου, όταν ο Πλαταμόνας περιήλθε στη δικαιοδοσία του, εξ ονόματος του Ιωάννη Γ' Βατάτζη.¹⁰⁴ Γίνεται λόγος για τον Πλαταμόνα, ο οποίος, πέρα από πόλη, αποκαλείται πολίχνιο, χαρακτηρισμός που συνήθως αποδίδεται σε μικρότερες πόλεις της υπαίθρου.

Ο Πλαταμόνας, αν και απουσιάζει από το κατάστιχο MM 10, μνημονεύεται στα αφιερωτήρια έγγραφα των ετών 1474 και 1484 του Ομέρ μπέη, όπου μαρτυρείται η παρουσία ενός κελλίου (ζαβιγιέ) εντός του Πλαταμόνα.¹⁰⁵ Το 1474, τα αναφερόμενα έξοδα του κελλίου άγγιζαν το ποσό των 6935 άσπρων, και το 1484, τα 10145 άσπρα.¹⁰⁶ Αξίζει να σημειωθεί ότι, και στα δύο έγγραφα, ο Πλαταμόνας αναφέρεται ως *φρούριον*, αναδεικνύοντας τη στρατηγική σημασία της θέσης του.¹⁰⁷

Αργότερα, στο κατάστιχο TT 36, το 1506, συγκαταλέγεται μεταξύ των πόλεων της Θεσσαλίας ως Πλατιμάνα-Πλαταμόνας. Καταρχάς, πρέπει να διευκρινιστεί ότι τα δεδομένα από το κατάστιχο TT 36, λόγω αδυναμίας πρόσβασης, προέρχονται από το άρθρο των N. Beldiceanu και P.S. Nasturel, *La Thessalie entre 1454/55 et 1506*, που δημοσιεύτηκε το 1983 στο περιοδικό Byzantion. Με βάση τις πληροφορίες του καταστίχου TT 36, η πόλη Πλατιμάνα-Πλαταμόνα αριθμούσε 57 χριστιανικά νοικοκυριά και 9 χήρες, δηλαδή 246 άτομα. Οι φόροι υποδεικνύουν ότι ο πληθυσμός ασχολούνταν με τη γεωργία, την οινοποίηση της παραγωγής των αμπελιών, καθώς και με την καλλιέργεια του λιναριού και με τη σηροτροφία. Πιστοποιείται επίσης η παρουσία κηπευτικών προϊόντων, η εκτροφή προβάτων και η παρουσία δύο αλιευτικών δικτύων.¹⁰⁸ Ο πληθυσμός είχε κάποια προνόμια: δεν είχε υποχρέωση να

¹⁰² ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Κάστρα του Πλαταμόνα 34.

¹⁰³ DARROUZÈS, Notitiae 420.

¹⁰⁴ VASILIEVSKIJI, Epirotica 247/ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Noctes 269: *Τό δε γε νῦν τελεσθέν η̄ κατορθωθ̄ εν η̄ πραχθ̄ εν προς̄ εαυτὸ τήν γλῶσσαν μεταγει μου, ὁ ὑπερνεφ̄ η̄ς δηλαδὴ Πλαταμών και τὸ κατὰ κύκλον τῶτο περιγεγραμμένον πολίχνιο... ἐγ ὠ τέως ταύτης τῆς πόλεως ἀκούσας τήν ἄλωσιν...*

¹⁰⁵ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 73, 91.

¹⁰⁶ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 82, 111.

¹⁰⁷ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 73, 91.

¹⁰⁸ BELDICEANU, NASTUREL, Thessalie 126-127.

καταβάλλει τους φόρους azab,¹⁰⁹ salžum,¹¹⁰ suhra,¹¹¹ και τους έκτακτους φόρους anâriz¹¹² και tekâtif-i divâniyye,¹¹³ ούτε να προσφέρει εργατικά χέρια για τη συντήρηση του φρουρίου.¹¹⁴ Η Πύλη προσδιόρισε τον κεφαλικό φόρο κατ' αποκοπή, του οποίου ο μέσος όρος για κάθε οικογένεια ήταν 80.45 άσπρα, ενώ για τις χήρες η επιβάρυνση ήταν χαμηλότερη. Οι Beldiceanu και Nasturel θεωρούν ότι τα προνόμια τα οποία απολάμβανε ο πληθυσμός της πόλης υποδεικνύουν ότι κατά την περίοδο της οθωμανικής κατάκτησης, οι κάτοικοι της πόλης προτίμησαν τη συνθηκολόγηση.¹¹⁵

Προκύπτει ότι ο Πλαταμώνας εμφάνιζε τα εξής χαρακτηριστικά: α) ύπαρξη εμπορικών δραστηριοτήτων, όπως προκύπτει από το χρυσόβουλο του Αλέξιου Γ', το 1198, β) απαντούν οι λειτουργίες της πολιτικής και θρησκευτικής και στρατιωτικής διοίκησης, αφού ο Πλαταμώνας αποτέλεσε μια ιδιαίτερη διοικητική μονάδα, ως επίσκεψη και, την ίδια στιγμή, ήταν έδρα της τοπικής επισκοπής, μαζί με το Λυκοστόμιο, σύμφωνα με μεταβυζαντινό Τακτικό.

Τα δεδομένα αποκαλύπτουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά των οικισμών της περιοχής των Τεμπών: α) προκύπτουν οι λειτουργίες της πολιτικής και θρησκευτικής διοίκησης, αφού το σύνολο των οικισμών αναφέρονται ως διοικητικά κέντρα και ως έδρες επισκοπών, β) ανάπτυξη εμπορικών δραστηριοτήτων. Μετά την οθωμανική κατάκτηση, στις αρχές του 16^{ου} αιώνα, υφίστανται τα εξής χαρακτηριστικά: α) ο Πλαταμώνας συγκαταλέγεται μεταξύ των πόλεων, ζήτημα που θέτει την παρουσία συγκεκριμένων λειτουργιών, όπως υποδεικνύουν οι αναφορές για βιοτεχνικές δραστηριότητες, γ) ύπαρξη αγροτικών, κτηνοτροφικών και αλιευτικών δραστηριοτήτων, απότοκο της γειννίας του Πλαταμόνα με παραθαλάσσια περιοχή, δ) ο ίδιος οικισμός εξακολουθεί να αναφέρεται ως έδρα της τοπικής επισκοπής, σύμφωνα με μεταβυζαντινό Τακτικό.

¹⁰⁹ BELDICEANU, Ville 291-292: Πρόκειται για άτακτο ιππικό που χρησιμοποιούσαν για τις αναγνωρίσεις και τις εργασίες των ορυχείων.

¹¹⁰ WITTEK, Formation 15, 23: Πρόκειται για φόρο σε είδος επί των αγροτικών προϊόντων και σε βουβάλια.

¹¹¹ WITTEK, Formation 11, 23: Πρόκειται για αγγαρεία υπέρ του μονάρχη.

¹¹² BELDICEANU, Ville 290-291: Πρόκειται για φόρους που εισπράττονταν για να καλυφθούν οι έκτακτες δαπάνες.

¹¹³ WITTEK, Formation 23: Είναι έκτακτοι προεισπραττόμενοι φόροι, εξαιτίας του εθιμικού δικαίου.

¹¹⁴ BELDICEANU, NASTUREL, Thessalie 126-127.

¹¹⁵ BELDICEANU, NASTUREL, Thessalie 126-127.

Πόλεις και πολίσματα της βόρειας - βορειοανατολικής Θεσσαλίας: Ελασσόνα, Δομένικο, Ραδοβίσι, Δαμάσι

Ελασσόνα

Η βυζαντινή Ελασσόνα βρισκόταν κοντά στο σημείο από το οποίο ο δρόμος Λάρισα-Μακεδονία διακλαδίζεται προς τα δυτικά, διαμέσου των Σερβίων και προς τα ανατολικά, διαμέσου των Στενών της Πέτρας.¹¹⁶ Επί Ιουστινιανού, αναφέρεται το ανακαινισμένο φρούριο της *Λόσσοнос*.¹¹⁷ Το όνομα Ελασσών αναφέρεται για πρώτη φορά από τον Ευστάθιο Θεσσαλονίκης.¹¹⁸ Στο Χρονικό του Μορέως γίνεται λόγος για τον κάμπο του Θαλασσινού, ο οποίος υπήρξε ένας από τους τελευταίους σταθμούς του Γουλιέλμου de la Roche εναντίον της Άννας της Ηπείρου, στις αρχές του 14^{ου} αιώνα.¹¹⁹ Το 1333, μετά τον θάνατο του Στέφανου Γαβριηλόπουλου, η Ελασσόνα, οι Σταγοί, τα Τρίκαλα, το Φανάρι και το Δαμάσι, πέρασαν προσωρινά στα χέρια του Ιωάννη Ορσίνι της Ηπείρου,¹²⁰ για να καταλήξουν τελικά στη δικαιοδοσία του Ανδρόνικου Γ'. Το 1342, σε επιστολή του πατριάρχη Ιωάννη ΙΔ', η Ελασσόνα αποκαλείται κάστρο.¹²¹ Ως αρχιεπισκοπή απαντά σε Τακτικό επί Ανδρόνικου Β',¹²² και σε Τακτικό της μεταβυζαντινής περιόδου.¹²³

Το 1336, σε χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', υπέρ της μονής της Ολυμπιώτισσας, παρατίθενται πληροφορίες για τις κτήσεις της μονής εντός της Ελασσόνας, ιδιαίτερα για τη μονή του Αγίου Δημητρίου.¹²⁴ Γίνεται λόγος για την ύπαρξη αμπελιών, κήπων, καλλιεργήσιμων εκτάσεων και υδρομύλων, οι οποίοι υποδεικνύουν επεξεργασία δημητριακών, ενώ προκύπτει απαλλαγή από φόρους που σχετίζονται με την

¹¹⁶ KODER-HILD, Thessalia 153. STÄHLIN, Θεσσαλία 75-76. ABPAMEA, Θεσσαλία 86. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 308. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 564. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Βυζαντινά Μνημεία (1927) 313-331.

¹¹⁷ ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ, Περί Κτισμάτων 119.

¹¹⁸ ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ I 521: ἴσως γὰρ αὕτη ἐστὶ ἡ ἄρτι λεγομένη Ἐλασσών.

¹¹⁹ Οι Koder-Hild, προτείνουν ως πιθανή τοποθεσία του τοπωνυμίου την περιοχή της Ελασσόνας (KODER-HILD, Thessalia 153). ΧΡΟΝΙΚΟΝ ΤΟΥ ΜΟΡΕΩΣ & 903 (γαλλική εκδοχή): *et puis que le gent fu venue de toutes pars, que li dux devoit avoir, si se partirent l' endemain de Thalassino.*

¹²⁰ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ I 474: Σταγούς δε και Τρίκαλα και Φανάριον και Δαμάσιν και Ἐλασσῶνα, ἃ ὑπὸ Γαβριηλόπουλου ἐτέλουν.

¹²¹ ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ, Ολυμπιώτισσα 499.

¹²² DARROUZÈS, Notitiae 410.

¹²³ DARROUZÈS, Notitiae 420.

¹²⁴ ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ, Ολυμπιώτισσα 494: *περὶ τὸν Ἐλασσῶνα μονύδριον εἰς ὄνομα τιμῶμενον τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος μυροβλύτου και θανατουργουῦ Δημητρίου μετὰ και τῶν προσόντων αὐτῷ ἁμπελιῶν, χωραφίων και κηπωρείων, και τῆς ἡμισείας μερίδος τοῦ ἐκεῖσε χειμερινοῦ ὑδρομύλωνος και τοῦ χωραφίου τοῦ ὀνομαζομένου τοῦ Σάββα.*

παραγωγή κρασιού και με κτηνοτροφικές δραστηριότητες, δεδομένα που, ως ένα βαθμό, φωτίζουν τις τοπικές οικονομικές δραστηριότητες.¹²⁵ Οι φόροι έχουν ως εξής: *μητᾶτον*,¹²⁶ *οίναρική δόσις*,¹²⁷ *γεννηματική δόσις*,¹²⁸ *χοιροδεκατεία*, *μελισσοεννόμιον*,¹²⁹ *προβατοεννόμιον*,¹³⁰ *αγγαρεία*, *παραγγαρεία*, *ζημία* και *ψωμοζημία*. Το 1342, σε επιστολή του πατριάρχη Ιωάννη ΙΔ΄, γίνεται λόγος για τη ρητή απαγόρευση του οικουμενικού πατριάρχη προς τους τοπικούς κοσμικούς και εκκλησιαστικούς άρχοντες και τον αρχιερέα Ελασσόνας, να αναμειγνύονται στη διοίκηση και λειτουργία της μονής Ολυμπιώτισσης.¹³¹ Το περιεχόμενο της επιστολής καθιστά σαφή δύο στοιχεία: αφενός ότι η Ελασσόνα ήταν σημείο διαμονής μελών της κοσμικής και εκκλησιαστικής αριστοκρατίας και αφετέρου ότι επρόκειτο για ένα οικισμό με αμυντική λειτουργία, αφού αποκαλείται *κάστρον*. Εξάλλου, ο βυζαντινός οικισμός βρισκόταν πάνω στο λόφο της Ολυμπιώτισσας, ο οποίος περιρέεται από το χείμαρρο Κουραδιάρη και από τον Ελασσονίτικο ποταμό και πάνω στα αρχαία τείχη του οικισμού διακρίνονται τα τείχη, τα οποία αναγέρθηκαν επί Ιουστινιανού.¹³²

Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα γίνονται αναφορές στην Ελασσόνα, χωρίς ωστόσο να παρατίθενται δεδομένα για τη φορολογική της επιβάρυνση. Συγκεκριμένα η Ελασσόνα εμφανίζεται να ελέγχει διοικητικά τους οικισμούς Λυκουδίου (Lakidi), Βαλανίδας (Valanida), στην περιοχή της Λάρισας, και Ξυλοπάρικου (Eksilobarik), στην περιοχή των Τρικάλων, καθιστώντας σαφές ότι, κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο, η Ελασσόνα συνέχισε να αποτελεί σημείο αναφοράς ως διοικητική έδρα και ως έδρα

¹²⁵ ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ, Ολυμπιώτισσα 495: *ἤγουν μητᾶτον, ἀναργύρου, οίναρικής δόσεως καὶ γεννηματικῆς, χοιροδεκατείας, μελισσοεννομίου, προβατοεννομίου, ἀγγαρείας, παραγγαρείας, ζημίας τε καὶ ψωμοζημίας.*

¹²⁶ MATSCHKE, Ανταλλαγές 567. ΚΡΙΑΡΑΣ, Λεξικό Μεσαιωνικής Ι΄ 154: Πρόκειται για το δικαίωμα, κατά τους υστεροβυζαντινούς χρόνους, των διοικητών πόλεων και επαρχιών να υποχρεώνουν τους κατοίκους των περιοχών της δικαιοδοσίας τους να τους διαθέτουν γεωργικά προϊόντα σε συμβολικές τιμές.

¹²⁷ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Exemption 184, 185, 211, 219, 237. ΚΡΙΑΡΑΣ, Λεξικό Μεσαιωνικής Ε΄ 190: Επιβάρυνση επί της παραγωγής κρασιού.

¹²⁸ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Exemption 98, 99, 103. ΚΡΙΑΡΑΣ, Λεξικό Μεσαιωνικής Ε΄ 190: Πρόκειται για επιβάρυνση επί της αγροτικής παραγωγής.

¹²⁹ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ρόλος 222. ΚΟΡΔΩΣΗΣ, Βυζαντινά Γιάννενα 254. ΚΡΙΑΡΑΣ, Λεξικό Μεσαιωνικής ΣΤ΄ 62-63: Πρόκειται για επιβάρυνση επί της εκτροφής μελισσών.

¹³⁰ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ρόλος 222. ΚΡΙΑΡΑΣ, Λεξικό Μεσαιωνικής ΣΤ΄ 62-63: Πρόκειται για φόρο επί της εκτροφής προβάτων.

¹³¹ ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ, Ολυμπιώτισσα 499: *Παραινοῦμεν ἅπασι τοῖς τῶ παρόντι ἡμῶν ἐντυγχάνουσι σιγιλλίῳ πολιτικοῖς ἄρχουσι καὶ ἐκκλησιαστικοῖς προσώποις, μηδένα τῶν ἀπάντων καινοτομίαν ἢ βλάβην ἢ τὴν τυχοῦσαν ἐπάγειν ἐπήρειαν τῶ παρά τῆς σεβασμίας μονῆς τῆς πατριαρχικῆς τῆς εἰς ὄνομα τιμωμένης ἥς ὑπεράγνου δεσποίνης καὶ ἰ θεομήτορος καὶ ἐπικεκλημένης τῆς Ολυμπιώτισσης ἀνεγερθέντι ἐντὸς τοῦ κάστρου Ἐλασσῶνος.*

¹³² KODER-HILD, Thessalia 153. STÄHLIN, Θεσσαλία 75-76

της τοπικής αρχιεπισκοπής.¹³³ Το 1484, στο αφιερωτήριο έγγραφο του Ομέρ Μπέη, αναφέρονται, ως βακουφικές ιδιοκτησίες, 1 μύλος και 2 κήποι,¹³⁴ γεγονός που υποδεικνύει επεξεργασία δημητριακών και παραγωγή κηπευτικών προϊόντων. Αξίζει να σημειωθεί ότι, στο ίδιο έγγραφο, η Ελασσόνα συγκαταλέγεται μεταξύ των χωριών της περιοχής.¹³⁵ Η μελέτη των πλησιόχωρων οικισμών, ιδιαίτερα εκείνων που κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο υπήρξαν έδρες επισκοπών, αποκαλύπτει τη σημασία της ευρύτερης περιοχής.

Δομένικο

Η γεωγραφική θέση της επισκοπής Δομενίκου, στο σημείο της αρχαίας πόλης Χυρετιές, είχε καθοριστική σημασία, αφού οδηγούσε από τη Θεσσαλία στη Μακεδονία, διαμέσου των στενών των Σερβίων.¹³⁶ Η Άννα Κομνηνή αναδεικνύει τη σημασία του οικισμού στην πεδιάδα που διέρρεε ο ποταμός Τιταρήσιος.¹³⁷ Η τοπική επισκοπή απαντά στις Notitiae Episcopatum, από τις αρχές του 11^{ου} αιώνα, ως υπαγόμενη στη μητρόπολη της Λάρισας,¹³⁸ ενώ, στα μέσα του 13^{ου} αιώνα, αναφέρεται σε πατριαρχικό έγγραφο ο επίσκοπος Δομενίκου, Δημήτριος.¹³⁹ Επί Ανδρονίκου Β΄ αναφέρεται ως αρχιεπισκοπή,¹⁴⁰ ενώ, σε πατριαρχικό έγγραφο του 1371, αναφέρεται η επισκοπή Δομενίκου ως υπαγόμενη στη δικαιοδοσία της μητρόπολης Λαρίσης.¹⁴¹ Κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο, προήχθη σε αρχιεπισκοπή με τον τίτλο *Δομενίκου και Ελασσόνος*.¹⁴²

Οι πληροφορίες για τις λειτουργίες που απαντούν στο Δομένικο είναι ελάχιστες. Στο πατριαρχικό έγγραφο του 1250, επιβεβαιώνεται η δικαιοδοσία της τοπικής επισκοπής επί των μονών του Αγ. Δημητρίου, με το όνομα Προκομπίκος, και Αγ.

¹³³ DELILBAŞI, Defter 86-87, 177. DARROUZÈS, Notitiae 420.

¹³⁴ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 92.

¹³⁵ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 92.

¹³⁶ KODER-HILD, Thessalia 147. STÄHLIN, Θεσσαλία 78. ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 158. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 286. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 563.

¹³⁷ ΚΟΜΝΗΝΗ 159: *ἀναμεταξὺ δύο βουνῶν πεδιάδα ἀλσῶδη... ἀποτελεωτῶσαν εἰς στενωπὸν ὀξὺν (κλεισοῦραν τοῦτον καλοῦσι), τὴν λεγομένην Δομενίκου παλάτιον...*

¹³⁸ DARROUZÈS, Notitiae 339, 363.

¹³⁹ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Ανάλεκτα 474-476.

¹⁴⁰ DARROUZÈS, Notitiae 402.

¹⁴¹ MM I, 588.

¹⁴² ΒΕΕΣ, Prosopographisches 375: *ὁ ἀρχιθῦτα ταπεινὲ τοῦ Ἐλασσῶνος θρόνου καὶ χώρας τῆς περιφήμου ἐκείνης Δημονίκου.*

Θεοδώρων, στους Κρόμπους.¹⁴³ Προκύπτει ότι η επισκοπή είχε υπό την ιδιοκτησία της κτήματα και κινητή περιουσία, χωρίς να παρατίθενται περαιτέρω πληροφορίες. Τα αρχαιολογικά ευρήματα μαρτυρούν την ισχυρή οχύρωση της τοποθεσίας, δεδομένης της ανακαίνισης των τειχών των Χυρετιών επί Ιουστινιανού.¹⁴⁴ Ο περιηγητής Leake, μεταξύ άλλων, αναφέρει την ύπαρξη ενός βυζαντινού ναού, από τον οποίο σήμερα δεν σώζεται τίποτα.¹⁴⁵ Ο Νικονάνος αναφέρει τη μεταβυζαντινή εκκλησιαστική πλάκα στο ναό των Ταξιαρχών, θεωρώντας ότι προέρχεται από κάποιο μη σωζόμενο βυζαντινό ναό.¹⁴⁶

Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, το Δομένικο αναφέρεται ως χωριό, με πληθυσμό 142 νοικοκυριά και 32 χήρες, όλοι χριστιανοί. Οι φόροι έχουν ως εξής:

Πίνακας 4¹⁴⁷
Χωριό (Karye-i) Δομένικο

	Ποσότητα	Χρηματική αξία	Ποσοστό
Σιτάρι	302 kile	2416	19.42%
Κριθάρι	45 kile	225	1.8%
Σίκαλη	3 kile	17	0.13%
Λινά-Κάναβις		110	0.88%
Αμπέλια		5090	40.92%
Φακές-κουκιά	5 kile	40	0.32%
Βίκος- Κεχρί	45 kile	225	1.8%
Μελισσοκομία		60	0.48%
Αιγοπρόβατα		151	1.21%
Χοίροι		188	1.51%
Niyabet ve Arusi		174	1.39%
Isrence		3742	30%
Σύνολο		12.438	

Η επιβάρυνση αποκαλύπτει τη σημασία της αμπελοκαλλιέργειας και των δημητριακών. Την εικόνα ολοκληρώνουν τα δευτερεύοντα δημητριακά, βίκος-κεχρί και σίκαλη, η παραγωγή λίνου-κάναβης, φακών-κουκιών, η μελισσοκομία και οι κτηνοτροφικές δραστηριότητες, με την εκτροφή αιγοπροβάτων και χοίρων. Το υψηλό

¹⁴³ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Ανάλεκτα 474-476: διορίζεται δὲ το ὑ παρόντος αὐτῆς γράμματος ἀναπόσπαστα μέχρι παντ ὅς μένειν παρὰ τῆ ἐπισκοπικῆ μονῆ τοῦ ἀγίου Δημητρίου τὰ προσόντα ἄτῃ ὁποιαδήποτε κτήματά τε καὶ πράγματα καὶ παρὰ τοῦ ἐπισκόπου Δομενίκου διεξάγεσθαι ταύτην καὶ πνευματικῶς διθύνεσθαι... Ἐσεῖται γοῦν ἡ ρηθεῖσα τῶν ἀγίων Θεοδώρων μονῆ ἢ εἰς Κρομπούς διακειμένη ὑπὸ τὴν ἐπισκοπικὴν ἐξουσίαν καὶ διοίκησιν, εἰ μὴ πως δυνηθῶσιν οἱ τῆς πατριαρχικῆς μονῆς μοναχοὶ δεῖξαι ὡς καὶ τὸ τοιοῦτον μοναστήριον ἀνηγέρθη ἐπὶ σταυροπηγίῳ πατριαρχικῶ.

¹⁴⁴ KODER-HILD, Thessalia 148.

¹⁴⁵ LEAKE, Northern Greece IV 303.

¹⁴⁶ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, ΑΔ 25 (1970) Β', 293.

¹⁴⁷ DELILBAŞI, Defter 57.

ποσό της φορολογικής επιβάρυνσης, των 12.438 άσπρων, αναδεικνύει τη σημασία του οικισμού, αν αναλογιστούμε ότι αποτελεί το υψηλότερο της βορειοανατολικής Θεσσαλίας, μετά από εκείνο της Λάρισας, γεγονός που ενισχύεται από τα πληθυσμιακά δεδομένα, με τα 142 νοικοκυριά και τις 32 χήρες. Πρόκειται για το μεγαλύτερο χωριό της βορειοανατολικής Θεσσαλίας, μετά από το Τσουρμακλή (Άγιοι Ανάργυροι Λάρισας).

Ραδοβίσιδι

Ο οικισμός αναφέρεται στην *Partitio Romaniae*.¹⁴⁸ Η τοπική επισκοπή απαντά στις *Notitiae Episcopatum*, από τις αρχές του 11^{ου} αιώνα, ως υπαγόμενη στη μητρόπολη Λαρίσης.¹⁴⁹ Σε πατριαρχικό έγγραφο του 1371 αναφέρεται πάλι ως επισκοπή υπαγόμενη στη μητρόπολη Λαρίσης,¹⁵⁰ ενώ απαντά και σε Τακτικό της μεταβυζαντινής περιόδου.¹⁵¹

Ενδιαφέρον προκαλεί το ζήτημα του γεωγραφικού προσδιορισμού της. Οι Koder-Hild και η Αβραμέα, στηριζόμενοι στην αναφορά της επισκοπής σε χρυσόβουλο του 1336 υπέρ της μονής Ολυμπιώτισσας,¹⁵² τοποθέτησαν το Ραδοβίσιδι στην Ελασσόνα.¹⁵³ Ο εντοπισμός της τοποθεσίας αυτής στα χωριά Γαλανόβρυση και Στεφανόβουνο (6 χλμ Ν της Ελασσόνας) οφείλεται στο γεγονός ότι τα δύο αυτά χωριά ονομάζονταν έως το 1928 Ραδοσίβια.¹⁵⁴ Η Αβραμέα, υιοθετώντας τη θέση του Ζακυθηνού,¹⁵⁵ θεωρεί εσφαλμένη την ταύτιση του Ραδοβισιδίου, που πρότείνει ο Tafel, με το χαρτουλαράτο Δοβροχουβίστης,¹⁵⁶ το οποίο αναφέρεται στο χρυσόβουλο του Αλεξίου Γ΄, το 1198, υπέρ των Βενετών.¹⁵⁷ Αν λάβουμε υπόψη τη μαρτυρία του καταστίχου MM 10, όπου γίνεται λόγος για την περιφέρεια Ραδοβιζίου, η οποία περιλαμβάνει τα χωριά Λεπιανά Ευρυτανίας, Ραπτόπουλο Ευρυτανίας, Χορίγγοβο (σημ. Κέδρα Ευρυτανίας), Αργύρι (σημ. Αργύριο Καρδίτσας), Σπηλιανά, Γριμπιανά

¹⁴⁸ TAFEL-THOMAS, *Urkunden I* 488, 493: *Radouisidon/ Ραδοβίσιδιον*.

¹⁴⁹ DARROUZÈS, *Notitiae* 339.

¹⁵⁰ MM I, 588.

¹⁵¹ DARROUZÈS, *Notitiae* 421.

¹⁵² ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ, *Ολυμπιώτισσα* 494.

¹⁵³ ABPAMEA, *Θεσσαλία* 180. KODER-HILD, *Thessalia* 249-250.

¹⁵⁴ KODER-HILD, *Thessalia* 249-250. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, *Γεωγραφική Α΄* 225, Γ΄ 311.

¹⁵⁵ ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, *Διοικητική Διαίρεσις* 49. Ο Ζακυθηνός, χρησιμοποιώντας τη διήγηση της μεταφοράς του καλύμματος του λειψάνου του Αγ. Δημητρίου, θεωρεί ότι το χαρτουλαράτο Δοβροχουβίστης ταυτίζεται με το κάστρο της Βέροιας. Το χωριό της διήγησης έχει ως εξής: *ίππικὰ δρόμον ἡμερήσια δύο, τοῦ δὲ κάστρου Βεροίας στάδια ὡσεὶ ἰμιλίων δύο* (ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Ανάλεκτα* 241).

¹⁵⁶ TAFEL, *Symbolarum B΄* 72.

¹⁵⁷ TAFEL-THOMAS, *Urkunden I* 269.

Καρδίτσας, Τσεβελιάσα (σημ. Νεοχώρι Αιτωλίας και Ακαρνανίας), Βραγγιανά Ευρυτανίας, Πλασιά/ Νεοχώρι Λαρίσης, Çarakas, Kirçişte, Δ και ΒΔ των Αγράφων, δηλαδή στα σημερινά Τζουμέρκα, τον απροσδιόριστο οικισμό *Çirnok*, που μάλλον μπορούμε να τον τοποθετήσουμε στην περιοχή των Τζουμέρκων, Κεράσοβα, Αραχωβίτσα (σημ. Μάραθος Καρδίτσας), Δ των Τρικάλων καθώς και το Μάρκο, Α του Φαναρίου, είναι εύλογο να εικάσουμε ότι η περιφέρεια Ραδοβιζίου μπορεί να τοποθετηθεί σε μια περιοχή η οποία χονδρικά ταυτίζεται με τον χώρο των σημερινών Τζουμέρκων.¹⁵⁸ Προκύπτει δηλαδή ότι η επισκοπή Ραδοβισδίου που απαντά στο χρυσόβουλο του 1336 και η περιφέρεια Ραδοβιζίου στο ΜΜ 10 είναι δύο διαφορετικές περιοχές. Οι αναφορές στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ' υπέρ της μονής Ολυμπιώτισσας, είναι αποσπασματικές και κάνουν λόγο για την παρουσία καλλιεργήσιμων εκτάσεων στην *τοποθεσία Ραδοσίβου*, χωρίς ωστόσο να διευκρινίζεται το είδος των καλλιεργειών.¹⁵⁹ Στο κατάστιχο ΜΜ 10 δεν υπάρχουν αναφορές για το Ραδοβίσιδι, ωστόσο τα δεδομένα από τη φορολογική επιβάρυνση άλλων οικισμών, οι οποίοι τοποθετούνται στην περιοχή της Ελασσόνας, αποκαλύπτουν ότι η παραγωγή δημητριακών και η αμπελοκαλλιέργεια αποτελούσαν τις βασικές οικονομικές δραστηριότητες στα μέσα του 15^{ου} αιώνα.¹⁶⁰

Δαμάσι

Οι Koder-Hild τονίζουν ότι το Δαμάσι, λόγω της οχρώσης και του υψηλού ύψους, είχε τη διπλή λειτουργία του αποκλεισμού από τη μια, της κοιλάδας του Τιταρησίου και από την άλλη, του δρόμου ο οποίος παρέκαμπε το Δαμάσι και, μέσα από την κλεισούρα Ρεβένι, οδηγούσε προς την ανατολική Θεσσαλία.¹⁶¹ Οι ίδιοι ερευνητές, αν και αναφέρουν την εύρεση μιας επιγραφής στον χώρο του Δαμασίου, η οποία μιλά για τους κατοίκους των Μυλών, δεν είναι βέβαιοι ως προς την ταύτιση του Δαμασίου με την αρχαία περραιβική πόλη των Μυλών.¹⁶² Ωστόσο, ο Stählin θεωρεί ότι *η περιγραφή (της πόλεως Μυλαί) ταιριάζει με τα ερείπια ανάμεσα από το Δαμάσι και το Δαμασούλι, πάνω σ' ένα απότομο ύψωμα, μεταξύ του Ευρωπού και δύο*

¹⁵⁸ DELILBAŞI, Defter 190-195.

¹⁵⁹ ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ, Ολυμπιώτισσα 494: *εις την τοποθεσίαν του Ραδοσίβου γῆς μοδίων διακοσίων πενήντα, καὶ ἑτέρα γῆς μοδίων διακοσίων του Καλοδίκη ὀνομαζομένη.*

¹⁶⁰ DELILBAŞI, Defter 134-135, 138-139: Πρόκειται για τους οικισμούς Δεμιράδες/ Κοκκινόγειο, Σπαρμό, Τσαπουρνιά και Μητσούν/ Φλάμπουρο.

¹⁶¹ KODER-HILD, Thessalia 141. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 257. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 562.

¹⁶² KODER-HILD, Thessalia 141.

παραποτάμων του στα δεξιά.¹⁶³ Οι βυζαντινές πηγές κάνουν ελάχιστες μνείες για την περιοχή, με εξαίρεση τον Καντακουζηνό, ο οποίος μνημονεύει την κατάληψη του Δαμασίου από τον Ιωάννη Ορσίνι της Ηπείρου στα 1333, μετά τον θάνατο του Στέφανου Γαβριηλόπουλου,¹⁶⁴ και λίγο αργότερα, το 1359, το Χρονικό των Ιωαννίνων μνημονεύει ότι ο οικισμός περιήλθε στον Σέρβο Ραντοσλάβ Χλαπέν.¹⁶⁵

Οι πληροφορίες για τις λειτουργίες που απαντούν στον οικισμό είναι ελάχιστες, πέρα από το γεγονός ότι συγκαταλέγεται μεταξύ των φρουρίων της περιοχής, τόσο από τον Καντακουζηνό όσο και από το Χρονικό των Ιωαννίνων. Αυτό ενισχύεται από τα αρχαιολογικά κατάλοιπα, τα οποία δίνουν την εικόνα ενός ισχυρού φρουρίου. Το πάχος του τείχους είναι περίπου 1.80μ., και, κατά μήκος των τειχών, υπάρχουν πύργοι τετράγωνης, τριγωνικής και ημικυκλικής διατομής, ενώ, την ίδια στιγμή, παρατηρούμε ισχυρή οχύρωση στην κορυφή του λόφου, που αποτελούσε την ακρόπολη του φρουρίου και την ύπαρξη δεξαμενής προς τα δυτικά, δεδομένα τα οποία ενισχύουν την αμυντική λειτουργία του οικισμού.¹⁶⁶ Ενδιαφέρον προκαλεί η εύρεση άλλων ευρημάτων, όπως του μονόχωρου ναυδρίου εντός του πρώτου περιβόλου και δύο μονόχωρων κτισμάτων στον χώρο του δεύτερου περιβόλου.¹⁶⁷

Μετά την οθωμανική κατάκτηση, το Δαμάσι αναφέρεται ως φρούριο (Kal‘ a). Είχε δύο μαχαλάδες, των «Ρωμιών» και των Βλάχων, και αριθμούσε συνολικά 287 νοικοκυριά και 27 χήρες.¹⁶⁸ Οι φόροι έχουν ως εξής:

¹⁶³ STÄHLIN, Θεσσαλία 80.

¹⁶⁴ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ I 474.

¹⁶⁵ ΧΡΟΝΙΚΟΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ 78: *Τῇ Βλαχία δὲ φθάσας μετὰ τῶν στρατευμάτων καὶ φρούριον ἐν πολιορκίᾳ εἰληφώς, Δαμάσιν καλούμενον, εἰς συμβάσεις μετὰ τοῦ βασιλέως Συμεῶν χωροῦσι, καὶ τὸ φρούριον τούτῳ παραχωρεῖ.*

¹⁶⁶ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΔ* 27 (1972): ΧΡΟΝΙΚΑ 428. KODER-HILD, Thessalia 141.

¹⁶⁷ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΔ* 27 (1972): ΧΡΟΝΙΚΑ 428. KODER-HILD, Thessalia 141.

¹⁶⁸ Οι Beldiceanu, Nasturel υποστηρίζουν ότι στη συνοικία των «Ρωμιών» υπήρχαν 194 νοικοκυριά, ενώ στη συνοικία των Βλάχων 130 νοικοκυριά (BELDICEANU, NASTUREL, Thessalie 118-119). Ωστόσο, το δημοσιευμένο από τους Delilbaşı-Arīkan κατάστιχο MM 10, απλώς αναφέρει τον συνολικό αριθμό νοικοκυριών, χωρίς να διευκρινίζει την αναλογία «Ρωμιών» και Βλάχων (DELILBAŞI, Defter 9).

Πίνακας 9¹⁶⁹
Φρούριο (Kal' a) Δαμασίου

	Ποσότητα	Χρηματική αξία (σε άσπρα)	Ποσοστό
Σιτάρι	1270 kile	10160	38%
Κριθάρι	410 kile	2050	7.7%
Βίκος-κεχρί	164 kile	820	3%
Φακές-κουκιά	3 kile	30	0.11%
Λινό-κάνναβις	20 kile	1018	3.8%
Αμπέλια		4520	17%
Μελίσσια		80	0.3%
Αιγοπρόβατα		150	0.56%
Χοίροι		328	1.2%
Isrence		7337	27.6%
Σύνολο		26.493	

Από την φορολογική επιβάρυνση προκύπτει η σημασία των δημητριακών και της αμπελοκαλλιέργειας. Ο isrence καταλαμβάνει το 27.6% των φόρων, ενώ η εικόνα συμπληρώνεται με την επιβάρυνση επί άλλων προϊόντων: φακιών-κουκιών, λίνου-κάνναβης και μελισσοκομίας. Τα δευτερεύοντα δημητριακά, βίκος και κεχρί, πιθανόν σχετίζονται με τις κτηνοτροφικές δραστηριότητες, όπως προκύπτει από την εκτροφή αιγοπροβάτων και χοίρων. Το 1474, στο αφιερωτήριο έγγραφο του Ομέρ μπέη, αναφέρονται, ως βακουφική ιδιοκτησία, 6 μύλοι,¹⁷⁰ γεγονός που υποδεικνύει επεξεργασία δημητριακών, αναδεικνύοντας τον ρόλο του Δαμασίου στην παραγωγική διαδικασία της περιοχής.

Φαίνεται ότι το κατεξοχήν χαρακτηριστικό του οικισμού συσχετίζεται με την αμυντική του λειτουργία, όπως προκύπτει από τις λιγοστές αναφορές του 14^{ου} αιώνα, οι οποίες συγκαταλέγουν το Δαμάσι στα κάστρα της περιοχής, γεγονός που συνάδει με την παρουσία οχυρωματικών κατασκευών κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο. Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, ο οικισμός εξακολουθεί να αναφέρεται ως φρούριο (Kal' a). Οι οικονομικές δραστηριότητες περιορίζονταν, ως επί το πλείστον, στον αγροτικό τομέα.

Τα δεδομένα αποκαλύπτουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά των οικισμών της περιοχής της Ελασσόνας κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο: α) οι λειτουργίες της πολιτικής, στρατιωτικής και θρησκευτικής διοίκησης, αφού το σύνολο των οικισμών αναφέρονται ως έδρες επισκοπών και αρχιεπισκοπών, ενώ, την ίδια στιγμή, εμφανίζονται ως σημεία διαμονής των μελών της κοσμικής και εκκλησιαστικής

¹⁶⁹ DELILBAŞI, Defter 9.

¹⁷⁰ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 75.

αριστοκρατίας, γεγονός που μπορεί να συσχετιστεί με την αμυντική τους λειτουργία, ιδιαίτερα της Ελασσόνας και του Δαμασίου, β) ανάπτυξη αγροτικών και κτηνοτροφικών δραστηριοτήτων, όπως προκύπτει από την παραγωγή και επεξεργασία δημητριακών, τις αμπελοκαλλιέργειες και την επιβολή φόρων επί της εκτροφής αιγοπροβάτων και χοίρων. Μετά την οθωμανική κατάκτηση, υφίστανται τα εξής χαρακτηριστικά: α) ορισμένοι οικισμοί διατήρησαν τη θέση τους στο διοικητικό μηχανισμό, αν λάβουμε υπόψη ότι η Ελασσόνα ήλεγχε διοικητικά τους οικισμούς Λυκουδίου (Lakidi), Βαλανίδας (Valanida), στην περιοχή της Λάρισας, και Ξυλοπάρικου (Eksilobarik), στην περιοχή των Τρικάλων, β) ανάπτυξη αγροτικών και κτηνοτροφικών δραστηριοτήτων, γεγονός που ευνόησε την καλλιέργεια δευτερευόντων δημητριακών, γ) το σύνολο των οικισμών στον χώρο της Ελασσόνας που εμφάνισαν αστικές λειτουργίες ως έδρες επισκοπών και αρχιεπισκοπών κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο, στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, αναφέρονται ως χωριά, με εξαίρεση το Δαμάσι που συγκαταλέγεται σταθερά στα κάστρα της περιοχής, από τις αρχές του 14^{ου} μέχρι τα μέσα του 15^{ου} αιώνα. Μεγαλύτερη σημασία έχουν τα πληθυσμιακά δεδομένα, τα οποία ενισχύουν τη διαπίστωση που προτάθηκε στο παρόν κεφάλαιο περί αποδημίας στον χώρο της Ανατολικής Θεσσαλίας, πέρα από την Αγιά, και στην περιοχή της Ελασσόνας, όπως προκύπτει από τις περιπτώσεις του Δομένικου και του Δαμασίου, αν αναλογιστούμε ότι το σύνολο των κατοίκων ήταν χριστιανοί.

5. Πόλεις της περιοχής του Παγασητικού

Στην περιοχή δεσπόζει η παρουσία πόλεων, όπως η Δημητριάδα και ο Αλμυρός, καθώς και η ύπαρξη σημαντικών μοναστικών ιδρυμάτων, ιδιαίτερα των μονών της Μακρινίτισσας και της Νέας Πέτρας. Εντούτοις, η μελέτη της συγκεκριμένης περιοχής δυσχεραίνεται από το γεγονός ότι απουσιάζουν από το κατάστιχο του 1454/55 αναφορές ανάλογες άλλων περιοχών στον χώρο της Θεσσαλίας. Γίνεται σαφές ότι βαρύτητα πρέπει να δοθεί στη μελέτη των πηγών της βυζαντινής περιόδου, των οποίων η διαθεσιμότητα και ποιότητα καθορίζουν τις δυνατότητες αλλά και τους αναπόφευκτους περιορισμούς της έρευνας. Σημείο εκκίνησης για τη μελέτη της περιοχής αποτελεί η διδακτορική διατριβή του Γ. Κουλουρά, ο οποίος φώτισε σημαντικές όψεις της κοινωνικής και οικιστικής ιστορίας της περιοχής, από τον 4^ο μέχρι και τον 14^ο αιώνα, βασισμένος σε ό,τι αφορά στην ύστερη βυζαντινή εποχή στα βενετικά έγγραφα που περιλαμβάνονται στην έκδοση των *Morozzo della Rocca* και *Lombardo*, στις επιστολές του πάπα Ιννοκέντιου Γ΄ προς τους λατίνους ιεράρχες της περιοχής, και στα έγγραφα που αφορούν στις δύο μεγαλύτερες μονές της περιοχής, της Μακρινίτισσας και της Νέας Πέτρας.

Δημητριάδα

Η Δημητριάδα τοποθετείται απέναντι από τον σημερινό Βόλο.¹ Τα σχετικά δεδομένα ξεκινούν από τον 5^ο αιώνα και φτάνουν μέχρι την οθωμανική κατάκτηση.² Η πόλη καταλαμβάνει την τρίτη θέση, ανάμεσα στις θεσσαλικές πόλεις, στο Συνέκδημο του Ιεροκλέους,³ ενώ, αργότερα, ο Προκόπιος κάνει λόγο για την επισκευή των τειχών της επί Ιουστινιανού.⁴ Στα τέλη του 6^{ου} αιώνα, γίνεται μνεία της

¹ KODER-HILD, Thessalia 144. STÄHLIN, Θεσσαλία 142. ABPAMEA, Θεσσαλία 136-137. LILIE, Handel und Politik 52, 54, 57, 63, 111, 184, 187, 190. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Μιχαήλ Παλαιολόγος 212, 220. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 273. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 97. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 394, 395. Ενδεικτική είναι η περιγραφή της τοποθεσίας από τον Κεκαυμένο: *πόλις τῆς Ἑλλάδος παρὰ τὴν θάλασσαν, ἀπὸ τῆς θαλάσσης κύκλωθεν βαλτῶν περιβαλλομένη...* (ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 28).

² KODER-HILD, Thessalia 144-145. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 244-254. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Περιοχή 89-96. Έχει υποστηριχθεί, όμως, ότι η θέση της βυζαντινής Δημητριάδας, από τον 6ο αιώνα, δεν ταυτίζεται με αυτήν της ελληνοιστικής και ρωμαϊκής πόλης. Βλ. παρακάτω, σημ. 26.

³ ΣΥΝΕΚΔΗΜΟΣ ΙΕΡΟΚΛΕΟΥΣ 16.

⁴ ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ, Περί Κτισμάτων 112-113.

πόλης σε επιστολή του πάπα Γρηγορίου Α',⁵ ενώ, στα Θαύματα του Αγ. Δημητρίου, γίνεται γνωστή η εγκατάσταση Βελεγεζιτών Σλάβων στην ευρύτερη περιοχή.⁶ Το 901 ή 902, η πόλη λεηλατήθηκε από τους Άραβες, με επικεφαλής τον εξωμότη Δαμιανό,⁷ ενώ το 1040, καταλήφθηκε από Βουλγάρους στα πλαίσια της εξέγερσης του Πέτρου Δελεάνου,⁸ και το 1070 αντιμετώπισε νέα αραβική επιδρομή.⁹ Η Δημητριάδα και το λιμάνι της μνημονεύονται στις Βυζαντινοβενετικές συνθήκες του 1082,¹⁰ 1148,¹¹ 1187,¹² και 1198,¹³ ενώ, στην *Partitio Romaniae*, αναφέρεται ως μια διοικητική περιφέρεια, υπό την προσωπική ιδιοκτησία της αυτοκράτειρας Μαργαρίτας, με τον τίτλο *pertinentia imperatricis* (=επίσκεψη της βασίλισσας), μαζί με τα Φάρσαλα, τη Βέσαινα, το Δομοκό, τη Ραβένικα και το γειτονικό Αλμυρό.¹⁴ Μετά την άλωση του 1204, η πόλη παραχωρήθηκε εκ νέου στη Μαργαρίτα, μαζί με τη Βέσαινα, το Αρχοντοχώρι και τον Αλμυρό, από τον Λατίνο αυτοκράτορα Ερρίκο,

⁵ ΠΑΠΑΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ι, iii 7 (Οκτώβ. 592): *Sec nec inbaptizatos eos mortis tempus professi sunt occupasse, sicut accusatorum continebat invidiosa suggestio, cum in Demetriade civitate baptizatos eos esse constiterit.*

⁶ LEMERLE, *Miracle I*, 254: *Τότε βουλή τῶν κρατούντων καὶ τῶν πολιτῶν γίνεται ὥστε τὰ ὑπολειφθέντα σκεύη τε καὶ μονόξυλα μετὰ καὶ τῶν λεχθέντων δέκα καράβων, ὡς λοιπὸν καὶ αὐτῶν τὰς δαπάνας καταπραγματευσαμένων, σταλῆναι εἰς τὰ τῶν Θηβῶν καὶ Δημητριάδος μέρη πρὸς τοὺς τοῦ ἔθνους τῶν Βελεγεζιτῶν, ὀφείλοντος ἐξ αὐτῶν ξηροὺς καρποὺς ἐξωνήσασθαι, κἄν πρὸς μικρὰν τῆς πόλεως παραψυχὴν.*

⁷ ΚΑΜΙΝΙΑΤΗΣ 15: *Δημητριάς πολιορκηθεῖσα γὰρ ὡς μικροῦ δεῖν πάντας τῶν ὑπ' αὐτὴν ἐν μαχαίρᾳ πεσεῖν.* ΨΕΥΔΟΣΥΜΕΩΝ 703: *παρελήφθη δὲ τὸ κάστρον ἢ Δημητριάς ἐν τῷ θέματι τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ Δαμιανοῦ τοῦ Ἀγαρινοῦ.* ΛΕΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΣ 274: *παρελήφθη δὲ τὸ κάστρον ἢ Δημητριάς ἐν τῷ θέματι τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ Δαμιανοῦ τοῦ Ἀγαρινοῦ.* ΣΥΝΕΧΙΣΤΗΣ ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ 364: *παρελήφθη δὲ ἡ πόλις Δημητριάς, ἢ ἐν τῷ θέματι τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Ἀγαρινῶν.* Προκύπτει ὅτι ἡ πόλη διοικητικά υπαγόταν στο θέμα Ἑλλάδος (KRSMANOVIĆ, *Byzantine Province* 204).

⁸ ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 28: *Δημητριάς πόλις ἐστὶ τῆς Ἑλλάδος παρὰ θάλασσαν, ἀπὸ τε τῆς θαλάσσης καὶ τῶν κύκλωθεν βαλτῶν ἐξησφαλισμένη. Ἦς ἐγκρατὴς γέγονεν ὁ Δελιανός. Τοπάρχης δὲ ἦν οὗτος Βουλγάρων. Ἐγκρατὴς δὲ αὐτῆς γεγονὼς οὗτος ἀπέστειλεν ἐν αὐτῇ στρατιώτην ἀρχαῖον καὶ ἔμπειρον ἅς τὰ πολέμια ὅ γάρ στρατηγὸς τῆ τῶν Βουλγάρων διαλέκτῳ τζελνίκος λέγεται) Λυτοβόην τὸν Διαβολίτην, δὸς αὐτῷ καὶ λαὸν εἰς φυλακὴν τοῦ κάστρου. Ὅς ἀπελθὼν ἀνοικοδόμησε τὰ τείχη ἡμελημένα ὄντα καὶ ἐποίησε μαγγανικά καὶ μηχανὰς ὅσας ἐνδέχεται ποιῆσαι στρατηγόν.*

⁹ ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 34: *Οἱ καὶ διαβάντες (ἃ Ἀγαρηνοὶ) ἐκ πλαγίου τοῦ κάστρου, ὅθεν ἂν εἶχον οἱ ἐντόπιοι ὑποψίαν, ἀνήλθον εἰς τοὺς προμαχῶνας τοῦ κάστρου διὰ τῶν σύγκολλα τοῦ τείχους οἰκιῶν καὶ κεράμων καὶ ἐκράτησαν πόλιν τοιαύτην ὀχυρὰν καὶ βριθοῦσαν παντὸς ἀγαθοῦ ἐπευθείας καὶ χωρὶς μάχης.*

¹⁰ TAFEL-THOMAS, *Urkunden I* 53.

¹¹ TAFEL-THOMAS, *Urkunden I* 118.

¹² TAFEL-THOMAS, *Urkunden I* 184.

¹³ TAFEL-THOMAS, *Urkunden I* 266.

¹⁴ TAFEL-THOMAS, *Urkunden I* 487, 493.

ενώ, η δωρεά, λίγο αργότερα, το 1210, επικυρώθηκε από τον πάπα Ιννοκέντιο Γ'.¹⁵ Το 1212, η πόλη περιήλθε στον Μιχαήλ Α' Άγγελο Δούκα της Ηπείρου, ο οποίος τη μεταβίβασε στην οικογένεια των Μαλιασσηνών, μετά το γάμο του Κωνσταντίνου Μαλιασσηνού με τη Μαρία, κόρη του Μιχαήλ Α',¹⁶ ενώ, το 1239, ο Μανουήλ Κομνηνός Δούκας της Θεσσαλονίκης κατέλαβε τη Δημητριάδα, τα Φάρσαλα, τη Λάρισα και τον Πλαταμώνα.¹⁷ Ενδιαφέρον προκαλεί ένα απόσπασμα σε έγγραφο του Μιχαήλ Β' Δούκα της Ηπείρου το 1246, σύμφωνα με το οποίο, η εισβολή των στρατευμάτων του και η αποτίναξη της λατινικής εξουσίας, τοποθετούνται σχετικά κοντά στον χρόνο σύνταξης του εγγράφου,¹⁸ που σημαίνει ότι η πόλη κατά καιρούς διεκδικείτο και περιερχόταν κατά διαστήματα εκ νέου στους Λατίνους μετά την αρχική απελευθέρωσή της από ελληνικές δυνάμεις το 1212. Το καλοκαίρι του 1273, ο βυζαντινός στόλος, με επικεφαλής τον Αλέξιο Φιλανθρωπινό, υπερίσχυσε σε ναυμαχία των Βενετών, από την Εύβοια και την Κρήτη, στο λιμάνι της Δημητριάδος.¹⁹ Το 1284, ο Ανδρόνικος Ταρχανιώτης κατέλαβε την πόλη για λογαριασμό του Ανδρόνικου Β',²⁰ ο οποίος τελικά την παραχώρησε στον Ιωάννη τον Νόθο.²¹ Το 1310, καταλήφθηκε από τους Καταλανούς,²² και, αργότερα, έγινε έδρα

¹⁵ ACTA INNOC., PL, τ. 216, στ. 227.

¹⁶ MM IV, 345: ...ὁ Κομνηνός ἐκεῖνος κύρ Κωνσταντίνος ὁ Μαλιασσηνός, γαμβρὸς ὦν ἐπὶ αὐταδέλφῃ πρώτῃ κυρᾷ Μαρία Κομνηνῇ τῇ Ἀγγελίῃ τοῦ δεσπότη ἐκεῖνου Κομνηνοῦ κυροῦ Μιχαήλ τοῦ Δούκα...

¹⁷ ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ I 61-62.

¹⁸ MM IV, 346: ...ἀφῆρέθη δὲ τοῦτο ὕστερον ὑπὸ τῆς αὐτῆς ἐπικρατοῦσης τῆς χώρας τῶν Ἀλμυρῶν λατινικῆς ἐξουσίας καὶ ἦν οὕτω μέχρι τοῦ νῦν. ἐπεὶ δὲ ἡ τοῦ θεοῦ χεὶρ ἢ ὑψηλὴ ἐνίσχυσεν ἡμᾶς ἐξῶσαι μὲν τῆς ὑφ' ἡμᾶς ἐξουσίας τὸ Ρωμαιοβόρον φύλον τὸ τῶν Λατίνων, ἐφέλκῃσαι δὲ πρὸς ἑαυτοὺς τὴν ὑπόνομον αὐτοῖς καὶ ὑποφόρον χώραν τοῦ Ἀλμυροῦ. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 98.

¹⁹ ΓΡΗΓΟΡΑΣ I, 117: ὁ δὲ βασιλικὸς στόλος τὰς ὑπὸ τῶν Λατίνων κατεχομένους νήσους παραπλέων καὶ περιπλέων κακῶς διετίθει. Καὶ ἦν τῶτο δεινὸν τὰς Λατίνοις ἀφόρητον. Πάντων δὲ μάλιστα τὰς ὅσοι τὴν Κρήτην ἀκοῦσι καὶ ἰ πρὸς γὰρ δὴ τοῖς ὅσοι τὴν Εὐβοίαν. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ I 15, II 429: καὶ δὴ ἐξ αὐτῆς γε ναυστολησάμενοι κατὰ τοῦ βασιλείου στόλου ἐξώρμων, ναυλοχοῦντος περὶ πού τὴν Δημητριάδα ὡς ἀντίκα φανέντες αἰρήσοντες... ὅπως κατὰ θάλασσαν ὁ πρωτοστράτωρ Φιλανθρωπὴν ὡς νικᾷ το ὑς Ἰταλο ὑς κατὰ κράτος, συνεργοῦντος ἔξωθεν καὶ τοῦ δεσπότη Ἰωάννου.

²⁰ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ III 81: συνέταττε δε καὶ δυνάμεις ὁ βασιλεὺς ἀφιξομένους συνάμα τῶ πρωτοβεστιαρίῳ Ταρχανειώτῃ πρὸς δύσιν πᾶς καὶ ἰ τῇ Δημητριάδι ἐπιμιζάμενος, ὡς κατασχεῖν μὲν ὀπόσον καὶ τῶν ἐκεῖ δυνηθεῖεν νόμῳ πολέμου καὶ μάχης... τότε δὲ τοῦ πρωτοβεστιαρίου ἐξορμῶντος πολὺ τὶ πλῆθος εἶπετο ἐπὶ δύσεως καὶ δὴ προσβαλὼν Δημητριάδι ἐκεῖ συνέταττε τὰς δυνάμεις.

²¹ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ IV 313: ὁ βασιλεὺς δὲ ἐν Θεσσαλονίκῃ καθήμενος, τότε πρώτως ἰδὼν ἐκείνην ἔπεμψε μὲν πρὸς τὴν ἰδίαν ἀντανεψίαν τὴν Ἄνναν, αὐτῆς γε προσλιπαρούσης καὶ κινούσης τὴν ἀπὸ τοῦ βασιλέως εὐμένειαν, ἔπεμψε δὲ καὶ πρὸς τοὺς σεβαστοκράτορας (ἔτι γὰρ ἐν τοῖς ζῶσιν ἦσαν) προσαπαιτῶν Δημητριάδα ἣν φθάσας ὁ πρωτοβεστιαρίος καὶ ἰ

του κόμη της Δημητριάδος (comte de Mitra, comte de Mitre), που υπαγόταν στο δουκάτο των Καταλανών των Νέων Πατρών.²³ Σε επιστολή του Σανούδου, το 1325, γίνεται λόγος για την κατάσταση στην περιοχή του Παγασητικού και για το διευρυμένο έλεγχο που ασκούσε κάποιος Missilino.²⁴ Ο Κουλουράς θεωρεί ότι το όνομα Missilino και η ηχητική ομοιότητα με το 'Μαλιασσηνός', υποδεικνύει ότι ίσως πρόκειται για ένα μέλος της οικογένειας των Μαλιασσηνών, πιθανόν τον Ιωάννη, γιο του Νικολάου.²⁵ Αξίζει να σημειωθεί ότι, το 1333, απαντά για πρώτη φορά η αναφορά *Γόλος* στην *Ιστορία* του Καντακουζηνού,²⁶ ενώ, η επόμενη αναφορά τοποθετείται το 1359, σε χρυσόβουλο του Συμεών Ούρεση Παλαιολόγου.²⁷ Το 1393, η πόλη περιήλθε στον έλεγχο των Οθωμανών έως το 1403, οπότε ο Μανουήλ Παλαιολόγος επανέφερε ένα τμήμα της Θεσσαλίας υπό βυζαντινό έλεγχο, ύστερα από σχετική συμφωνία με τους Οθωμανούς.²⁸ Το 1423, η πόλη περιήλθε οριστικά στους Οθωμανούς.²⁹

Η επισκοπή Δημητριάδος απαντά από τις πρώτες δεκαετίες του 5^{ου} μέχρι και τα μέσα του 6^{ου} αιώνα.³⁰ Η τοπική επισκοπή αναφέρεται στις *Notitiae Episcopatum* ως

κατέχων ἀνωκοδόμει καὶ βασιλεῖ καθίστα ὑπήκοον ἤς καὶ πρότερον βασιλεὺς καθυφίει. Διὰ τὸ τῆς Θεοφανοῦς πρὸς θάτερον τῶν ἀδερφῶν κῆδος, ἐκείνου δ' ἐκωλυθέντος θανάτῳ τῆς νύμφης κατὰ τὴν Θεσσαλονίκην, ἀπήτει τότε πέμπων τὸ ἑαυτοῦ δίκαιον. Ἡ παραχώρηση ἐγένετο μετὰ τὸν ὄρο ἑνὸς ἀπὸ τοὺς γίους τοῦ σεβαστοκράτορος Ἰωάννη, νὰ νυμφευθῆ τὴν ἀρμένισσα πριγκίπισσα Θεοδώρα, ἀλλὰ, ἐν τέλει, ὁ γάμος δὲν πραγματοποιήθηκε.

²² TAFEL-THOMAS, *Urkunden I* 501 (ΣΑΝΟΥΔΟΣ)

²³ KODER-HILD, *Thessalia* 145. RUBIO i LLUCH, *Diplomatari* 528, 548.

²⁴ TAFEL-THOMAS, *Urkunden I* 499-500: *est etiam quidam Graecus tertius, qui vocatur Missilino, qui tenet castrum del Castri et de Liconia: et videtur, quod iste contraxerit parentelam cum catellanis, eo quod tradidit sororem suam in uxorem marescalco Catellanorum: et videtur, quod fecerit ei fidelitatem, non tamen, quod in ejus manibus se sic ponat. Veneti habent unum castrum juxta mare in Blachia, nomine Fetenli, quod de bona voluntate et sua licentia reliquit eis Imperator Graecorum, qui obtinuissent eum aliter Catellani.*

²⁵ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 119-120.

²⁶ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ I 473-474. Η Ανθή Ευσταθίου-Μπάτζιου υποστηρίζει ότι, από τα μέσα του 6^{ου} αιώνα, λόγω των σλαβικών επιδρομών, η Δημητριάδα εγκαταλείπεται και ο πληθυσμός μεταφέρεται στο κάστρο του Βόλου, το οποίο ονομάστηκε σε Δημητριάδα. Εδώ, κατά την Ευσταθίου-Μπάτζιου, αναφέρεται η πληροφορία του Προκόπιου ότι χτίστηκαν τα τείχη της Δημητριάδος, επί Ιουστινιανού (ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ-ΜΠΑΤΖΙΟΥ, Δημητριάδα 70). Η Ασπασία Ντίνα θεωρεί ότι υπάρχει μια ανάπτυξη του οικισμού στα «Παληά» Βόλου, η οποία συνετέλεσε στην εγκατάλειψη της Δημητριάδος. Υιοθετεί την άποψη του Marzolf ότι ο οικισμός στα «Παληά» είχε το όνομα της Δημητριάδος, από τα χρόνια του Ιουστινιανού τουλάχιστον, και μετά (NTINA, Ανασκαφικό έργο 207).

²⁷ SOLOVIEV-MOSIN, *Srpskich* 226.

²⁸ ΔΟΥΚΑΣ 133. SAVVIDES, *Semi-Autonomous State* 217.

²⁹ ΔΟΥΚΑΣ 277, 280. SAVVIDES, *Semi-Autonomous State* 218.

³⁰ JAFFÉ-WATTENBACH, *Regesta*, αρ. 363. MANSI, *Sacrorum Conciliorum*, VII, στ. 28D, στ. 739-748, XVII, στ. 376A. Αναλυτικά με την ιστορία της επισκοπής ασχολείται ο Γ. Κουλουράς (ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 197-204).

υπαγόμενη στη μητρόπολη της Λάρισας, από τον 9^ο μέχρι και τον 13^ο αιώνα.³¹ Στις αρχές του 13^{ου} αιώνα, η Δημητριάδα απέκτησε λατινική επισκοπή,³² η οποία, αργότερα, αποδόθηκε στον επίσκοπο Γαρδικίας, σύμφωνα με την παπική επιστολή της 25^{ης} Μαΐου 1212.³³ Σε έγγραφα που τοποθετούνται το 1215,³⁴ 1256,³⁵ 1271-1274,³⁶ γίνεται λόγος για την επισκοπή Δημητριάδος. Σε πατριαρχικό έγγραφο του 1371,³⁷ και σε Τακτικό της μεταβυζαντινής περιόδου,³⁸ απαντά ως επισκοπή υπαγόμενη στη μητρόπολη Λαρίσης.

Πληροφορίες για την πόλη προέρχονται από αφηγηματικές πηγές, επιστολές του πάπα Ιννοκέντιου Γ', βενετικά έγγραφα εμπορικού χαρακτήρα που δημοσίευσαν οι Morozzo della Rocca και Lombardo, και έγγραφα υπέρ των μονών της Μακρινίτισσας και της Νέας Πέτρας. Σε αυτό το πλαίσιο, ο Καμινιάτης, στις αρχές του 10^{ου} αιώνα, χαρακτηρίζει τη Δημητριάδα ως μια πυκνοκατοικημένη περιοχή.³⁹ Στα τέλη του 10^{ου} αιώνα, στο βίο του Αγ. Βλασίου του Αμορίου, αποκαλύπτεται εμπορική δραστηριότητα στον χώρο της Δημητριάδος.⁴⁰ Η εικόνα αυτή ενισχύεται από την εύρεση σημαντικού αριθμού φύλλων του 11^{ου} αιώνα, ένδειξη ανάπτυξης της εμπορικής οικονομίας.⁴¹ Ο Κεκαυμένος, στα μέσα του 11^{ου} αιώνα, μαρτυρεί ότι η Δημητριάδα ήταν γεμάτη από κάθε αγαθό,⁴² ζήτημα που αναδεικνύει την ύπαρξη εμπορικών δραστηριοτήτων, ιδιαίτερα αν αναλογιστούμε ότι η πόλη διέθετε λιμένα.⁴³ Ενδιαφέρον προκαλούν οι πληροφορίες που παραθέτει ο Κεκαυμένος για τα είδη που διοχετευόταν στην τοπική αγορά,⁴⁴ τους χώρους των αγορών στην πόλη,⁴⁵ και τις

³¹ DARROUZÈS, Notitiae 243, 284, 304, 327, 363.

³² WOLFF, Latin Patriarchate 54.

³³ ACTA INNOC., PL 216, στ. 596.

³⁴ MM IV, 382-383.

³⁵ MM IV, 353-357.

³⁶ MM IV, 353-358, 363-371, 382-383, 396-402, 407-409, 414-418, 422-426.

³⁷ MM I, 588.

³⁸ DARROUZÈS, Notitiae 421.

³⁹ ΚΑΜΙΝΙΑΤΗΣ 15: *Δημητριάς γὰρ οὕτω καλουμένη τῆς Ἑλλάδος ἑτέρα πόλις, οὐ μακρὰν ἡμῶν ἀπωκισμένη, πολλῶ πλήθει τῶν οἰκητόρων καὶ τοῖς ἄλλοις οἷς μέγα καυχῶνται πόλεις τῶν ἔγγιστα ὑπεραιρομένη, οὐ πρὸ πολλοῦ τῆς ἡμῶν ἀλώσεως ἔργον ἐγένετο τῶν βαρβάρων...*

⁴⁰ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 144-145. ΒΙΟΣ ΑΓ. ΒΛΑΣΙΟΥ 666: *δι' ἐμπορίαν τινὰ εἰς τὰ τῆς Δημητριάδος μέρη. Συγκεκριμένα, πληροφορούμαστε ότι ο ναύκληρος που μετέφερε τον άγιο από τη Ρώμη στην Κωνσταντινούπολη, κατέπλευσε στη Δημητριάδα, λόγω της τοπικής αγοράς.*

⁴¹ ΝΙΚΟΛΑΟΥ, Κυκλοφορία 579.

⁴² ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 34: *πόλιν τοιαύτην ὄχυρὰν καὶ βριθουσαν παντὸς ἀγαθοῦ.*

⁴³ ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 28: *Ὁ δὲ δούξ ἀποστέλλει τινὰ πανθεώτην Ζεπέ καλούμενον μετὰ πλοίων καὶ λαοῦ. Καταταχθέντων οὖν τῶν πλοίων πλησίον τοῦ λιμένος...*

⁴⁴ ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 34: *Ἡμεῖς οὐ πολεμήσαι ἤλθομεν, ἀλλὰ ποιῆσαι φόρον καὶ πωλῆσαι αἰχμαλώτους καὶ πράγματα ἃ ἔχομεν ἀπὸ κούρσου.*

προϋποθέσεις ανάπτυξης των εμπορικών δραστηριοτήτων.⁴⁶ Καταρχάς, πληροφορούμαστε ότι η πλειονότητα των αγαθών ήταν προϊόντα πειρατικής δραστηριότητας, ενώ, την ίδια στιγμή, αναφέρεται ξεκάθαρα ότι η Δημητριάδα λειτουργούσε ως σκλαβοπάζαρο. Αξίζει να σημειωθεί ότι, στα μέσα του 11^{ου} αιώνα, το παζάρι στήθηκε κοντά στο κάστρο, λόγω της επιθυμίας του τότε διοικητή της πόλης, Νώε, να κερδοσκοπήσει εις βάρος των Αράβων εμπόρων.⁴⁷ Ως γενικότερη παρατήρηση μπορεί να υποστηριχθεί ότι η παρέμβαση των διοικητικών αξιωματούχων στην εμπορική δραστηριότητα, εν είδει ελεγκτών των εμπορικών συναλλαγών, τους έδινε την δυνατότητα για αθέμιτο κέρδος, όπως καταμαρτυρεί ο Κεκαυμένος για την περίπτωση του Νώε. Η ουσία έγκειται στη λειτουργία της Δημητριάδας του 11ου αιώνα ως κέντρου δραστηριότητας Αράβων εμπόρων και σημείου επαφής τους με τη βυζαντινή αγορά.⁴⁸ Από την ίδια πηγή, γίνεται γνωστό ότι, των εμπορικών δραστηριοτήτων, προηγήθηκε ανταλλαγή όρκων και προσφορά ομήρων εκ μέρους των Αράβων, ζήτημα που θέτει το ενδεχόμενο ανάλογων εκατέρωθεν προηγούμενων και κατά το παρελθόν. Εκτός από επιδρομείς, οι Άραβες είχαν μια συχνή παρουσία στην περιοχή και ως εμπορευόμενοι. Οι "καταγγελτικές" αναφορές του Κεκαυμένου, π.χ. σε ό,τι αφορά την προέλευση των προϊόντων που εμπορεύονται οι Άραβες, το ποιόν του διοικητή κλπ., μπορούν ενδεχομένως να θεωρηθούν ως υπερβολικές και απότοκο των προκαταλήψεών του, και όχι σαν γενικό δεδομένο του εμπορίου της Δημητριάδας και της αραβικής εμπλοκής σε αυτό. Από τον Κεκαυμένο επίσης, προκύπτει ένα ακόμα χαρακτηριστικό του οικισμού, το οποίο σχετίζεται με την οχύρωσή του, γεγονός που επιβεβαιώνεται από τον Ψευδοσυμεών⁴⁹ και από τον Λέοντα τον Γραμματικό.⁵⁰ Φαίνεται ότι η οχύρωση του χώρου εξασφάλιζε τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη περαιτέρω λειτουργιών οικονομικής

⁴⁵ ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 34: *...ὄν συνεχώρησεν αὐτοῖς ἀπελθεῖν μήκοθεν τοῦ κάστρου καὶ τὸν φόρον ποιῆσαι, ἀλλ' ἐποίησεν αὐτοὺς ποιῆσαι τὴν πρᾶσιν σύγκολλα τοῦ τείχους.*

⁴⁶ ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 34: *Δόντες οὖν λόγον δι' ὄρκων ἀμφότεροι καὶ ὀψίδας ἡμερίμνησαν.*

⁴⁷ ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 34: *εἰ μὲν ἀπομήκοθεν τοῦ κάστρου γένηται ἡ πρᾶσις, οὐ δύναται ἀπελθεῖν καὶ ἰδεῖν τι πωλοῦσιν, εἰ δε σύγκολλα τοῦ τείχους, ἀπὸ τοῦ πύργου ἔχει βλέπειν τι ἀρεστὸν ἄτῳ ἐστὶν καὶ ἀναλαβέσθαι ὡς δῆθεν ἀγοράσων τὸ τοιοῦτον, ἐσπέρας δὲ γενομένης μηδὲν λαβόντες ὑποχωρήσωσι κενοί.*

⁴⁸ ANGOLD, Archons 241-242. ANGOLD, City 20. MAGDALINO, History 82-85. DAGRON, Οικονομία 58-59. ΛΑΪΟΥ, Ανταλλαγές 551. ΜΠΟΥΡΑΣ, Βυζαντινές Πόλεις 214. ΓΕΡΟΥΜΑΤΟΥ, Αγορές 269-270. STÄHLIN, MEYER, HEIDNER, Pagassai und Demetrias 140-153, 216-227, 232. LILIE, Handel und Politik 184.

⁴⁹ ΨΕΥΔΟΣΥΜΕΩΝ 703.

⁵⁰ ΛΕΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΣ 274.

φύσεως, στενά δεμένων με τον λιμένα της Δημητριάδος, όπως προκύπτει από τις Βενετοβυζαντινές συνθήκες, από τα τέλη του 11^{ου} μέχρι τα τέλη του 12^{ου} αιώνα.⁵¹

Οι διαθέσιμες πληροφορίες για το επόμενο διάστημα, ως επί το πλείστον, προέρχονται από έγγραφα υπέρ της μεγάλης ιδιοκτησίας, ιδιαίτερα των μονών της Μακρινίτισσας και της Νέας Πέτρας, οι οποίες τοποθετούνται στην ευρύτερη περιοχή της Δημητριάδος (15 περίπου χλμ ΒΑ του σημ. Βόλου).⁵² Οι εν λόγω μονές συνδέονται με την οικογένεια των Μαλιασσηνών, στην οποία είχε μεταβιβαστεί η πόλη της Δημητριάδος από τον Μιχαήλ Α΄ Άγγελο Δούκα της Ηπείρου, το 1212. Καθ' όλη τη διάρκεια του 13^{ου} αιώνα, οι Μαλιασσηνοί προφανώς λειτουργούν ως ημι-αυτόνομοι τοπάρχες της περιοχής, υπό την επικυριαρχία συνήθως των ηγεμόνων Ηπείρου και Θεσσαλίας, αργότερα και των Παλαιολόγων. Καταρχάς, τα διαθέσιμα έγγραφα ξεπερνούν σε αριθμό τα σαράντα, και τοποθετούνται από τις αρχές του 13^{ου} μέχρι τα τέλη του 14^{ου} αιώνα.⁵³ Δυστυχώς, οι πληροφορίες που παρέχουν για τη Δημητριάδα είναι αποσπασματικές, κυρίως για το β΄ μισό του 14^{ου} αιώνα, με εξαίρεση το χρυσόβουλο του Συμεών Ούρεση Παλαιολόγου, το 1359. Στο αργυρόβουλο του δεσπότη Νικηφόρου Α΄ της Ηπείρου, το 1266, υπέρ της Μακρινίτισσας, παρέχονται πληροφορίες για την ευρύτερη περιοχή της Δημητριάδος, ιδιαίτερα με την παροχή συγκεκριμένων φοροαπαλλαγών, οι οποίες φωτίζουν ένα μέρος των τοπικών οικονομικών δραστηριοτήτων.⁵⁴ Οι φοροαπαλλαγές σχετίζονται με το σύνολο των κτήσεων της μονής, μεταξύ των οποίων, και την περιοχή της Δημητριάδος. Προκύπτει η παρουσία αμπελοκαλλιιεργειών, καλλιεργήσιμων εκτάσεων και μύλων, γεγονός που υποδεικνύει παραγωγή και επεξεργασία δημητριακών. Επιπλέον, γίνεται λόγος για απαλλαγή από τους φόρους της *άγγαρειας*, της *παραγγαρειας*, της *ψωμοζημίας*, της *χοιροδεκατείας*, του

⁵¹ TAFEL-THOMAS, Urkunden I 53, 118, 184, 266.

⁵² KODER-HILD, Thessalia 210-211, 224-225. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Μοναί 210-240. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β΄ 286, Γ΄ 200.

⁵³ MM IV, 330-430.

⁵⁴ MM IV, 351-352: *τὸ ἕτερον μυλικὸν ἐργαστήριον τὸ εἰς τὴν Δημητριάδα διακείμενον πλησίον τοῦ Ναραιῖδᾶ, τοὺς ἀμπελῶνας καὶ τὰ χωράφια, ἅπερ κρατεῖ ἔξωθεν τῶν ῥηθειῶν ὑποστάσεων ἐν τῇ τοιαύτῃ χώρᾳ τῆς Δημητριάδος... καὶ ἔσται τὰ δεδωρημένα τῇ τοιαύτῃ μονῇ ὑπέρτερα παντάπασι καὶ ἀμέθεκτα ἀπὸ τῆς ἀγγαρείας, παραγγαρείας, ψωμοζημίας, χοιροδεκατείας, καταθέσεως μιτάτου, δόσεων ἔξωτύπων, δόσεως γειμόρου, δόσεως μελισσονομίου, διανομῆς δουκιῆς καὶ κατεπανικῆς, ὠφελείας καστροκτισίας, ἀπαιτήσεως πλαῦμων, ἀπαιτήσεως νομίθρου καὶ παντός οἰουδήτινος ζημιωτικοῦ καὶ ἐπηρεαστικοῦ κεφαλαίου.*

μιτάτου, της καταβολής έξωτύπων,⁵⁵ και γειμόρου, του μελισσονομίου, της διανομής δουκικῆς καὶ κατεπανικῆς,⁵⁶ της καστροκτισίας, της ἀπαιτήσεως πλωϊμων,⁵⁷ και του νομίθρου. Προκύπτει η ὑπαρξη καλλιεργήσιμων εκτάσεων και οικονομικῶν δραστηριοτήτων σχετικῶν με την παραγωγή δημητριακῶν, την αμπελοκαλλιέργεια, τη μελισσοκομία και την εκτροφή χοίρων, ενώ, ένα μέρος των υποχρεώσεων σχετίζεται αφενός με την καταβολή χρηματικῶν φόρων και αφετέρου με χειρωνακτική εργασία, η οποία αναδεικνύει την αμυντική λειτουργία του οικισμού (καστροκτισία). Σε χρυσόβουλο του Μιχαήλ Παλαιολόγου, το 1272, υπέρ της Μακρινίτισσας, προκύπτουν νέα δεδομένα.⁵⁸ Πέρα από την παρουσία αμπελοκαλλιεργειῶν, καλλιεργήσιμων εκτάσεων και μύλων, γίνεται λόγος για τη δικαιοδοσία της μονῆς επί εξαρτημένης εργατικῆς δύναμης, χωρίς να παρατίθενται ποσοτικά δεδομένα, ενώ, την ίδια στιγμή, μαθαίνουμε ότι ο ευρύτερος χώρος της Δημητριάδος διακρίνεται σε πεδινές και ορεινές περιοχές. Ενδιαφέρον προκαλεί η ἔμφαση που δίνεται στην απαλλαγή από συγκεκριμένους φόρους, της καστροκτισίας και της κατεργοκτισίας.⁵⁹ Φαίνεται ότι ένα μέρος των υποχρεώσεων του ντόπιου πληθυσμοῦ συνίστατο σε χειρωνακτική εργασία σχετιζόμενη με αμυντικές κατασκευές, και ναυπήγηση πολεμικῶν πλοίων, η οποία, τους 13^ο και 14^ο αιώνα, μπορούσε να αντικατασταθεῖ με χρηματικό αντισήκωμα, ὅπως προκύπτει από τις απαλλαγές που καρπώνεται η μονή της Μακρινίτισσας.⁶⁰

Ανάλογη εικόνα προκύπτει από ἄλλο πατριαρχικό ἔγγραφο, του 1272, πάλι υπέρ της Μακρινίτισσας, στην περιοχή της Δημητριάδος και της Δρυανούβαινας.⁶¹ Γίνεται

⁵⁵ ΣΑΘΑΣ, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη ΣΤ, 632: Πρόκειται για εισφορά αδιευκρίνιστου περιεχομένου. Ο Κριαράς κάνει λόγο για ἑκτακτη εισφορά (ΚΡΙΑΡΑΣ, Λεξικό Μεσαιωνικῆς ΣΤ' 165-166).

⁵⁶ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΔΗΣ, Ρόλος 226: Επιβαρύνσεις που αποσκοπούν στην εξασφάλιση εισοδήματος για τους τοπικούς διοικητές. Συγκεκριμένα, πρόκειται για εισφορά που προορίζονταν για τη διατροφή των τοπικῶν διοικητῶν.

⁵⁷ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΔΗΣ, Ρόλος 225-226: Η υποχρέωση μιας περιοχῆς να παράσχει ναύτες για το στόλο, είχε μετατραπεί από τον 13^ο αιώνα σε χρηματική καταβολή, μολονότι εξακολουθούσε να υπολογίζεται ως συνδοσία που θα κατέληγε στην πρόσληψη πραγματικῶν ναυτῶν.

⁵⁸ ΜΜ IV, 331: εἴ τι κέκτηται ἡ τοιαύτη μονή ἐν τῇ χώρᾳ τῆς Δημητριάδος διὰ τε ἀμπελώνων, χωραφίων, γῆς ὀρεινῆς καὶ πεδινῆς, μυλικῶν ἐργαστηρίων καὶ τῶν προσκαθημένων ἐν αὐτοῖς ἀνθρώπων.

⁵⁹ ΜΜ IV, 332: κατέχη καὶ νέμηται ταῦτα ἡ τοιαύτη μονή καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἀναφαιρέτως, ἀναποσπάστως, ἀνενοχλήτως τε καὶ ἀδιασείστως κατὰ τὴν περίληψιν τῶν προσόντων αὐτῆ ἐπὶ τούτοις δικαιωμάτων καὶ ἀνώτερα πάσης καὶ παντοίας δημοσιαῆς ἐπιηρείας καὶ ἰ συζητήσεως, ἄνευ μέντοι γε τῶν δύο κεφαλαίων, τῆς τε καστροκτισίας καὶ κατεργοκτισίας.

⁶⁰ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΔΗΣ, Ρόλος 176. BARTUSIS, Fortifications 205-212. ODB 1112.

⁶¹ KODER-HILD, Thessalia 150. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική: Ταυτίζεται με τους σημερινούς οικισμούς της Πορταριάς Μαγνησίας (14 χλμ ΒΑ της Δημητριάδος) και Κατωχωρίου Μαγνησίας (8 χλμ ΒΑ της Δημητριάδος).

λόγος για τη διάσταση ορεινών και πεδινών περιοχών και για την παρουσία αμπελοκαλλιέργειών, καλλιεργήσιμων εκτάσεων και μύλων, γεγονός που υποδεικνύει παραγωγή και επεξεργασία δημητριακών, ενώ επιβεβαιώνεται η δικαιοδοσία της μονής επί ενός απροσδιόριστου αριθμού εξαρτημένου ανθρώπινου δυναμικού.⁶² Σε αργυρόβουλο του δεσπότη Ιωάννη Κομνηνού Παλαιολόγου υπέρ της Μακρινιτίσσης, τη δεκαετία του 1270, γίνεται λόγος για τη συνεχή αναζήτηση κέρδους εκ μέρους των μοναχών, στοιχείο ενδεικτικό των οικονομικών κινήτρων της μονής, ιδιαίτερα αν αναλογιστούμε την εκτεταμένη κτηματική της περιουσία.⁶³ Είναι εύλογο να εικάσουμε ότι η επιδίωξη του κέρδους είχε ως αποτέλεσμα μέρος της παραγωγής να καταλήγει στις πλησιέστερες αγορές, όπως εκείνη της Δημητριάδος, η οποία διέθετε λιμένα. Σε αυτό το πλαίσιο, ενδιαφέρον προκαλούν οι αναφορές για την υποχρέωση καταβολής μιας συγκεκριμένης ποσότητας κεριών προς την επισκοπή Δημητριάδος από ορισμένα μοναστικά ιδρύματα της ευρύτερης περιοχής.⁶⁴ Πέρα από την ανάπτυξη της μελισσοκομίας, όπως προκύπτει και από τις αναφορές στον φόρο του μελισσονομίου, πιστοποιείται ότι ένα μέρος της παραγωγής κατέληγε στην πόλη της

⁶² MM IV, 358: πάντα τὰ ἐν τῇ χώρᾳ τῆς Δημητριάδος καὶ τῆς Δρυανουβαίνης προσόντα δίκαια καὶ προνόμια τῇ τοιαύτῃ μονῇ πατριαρχικῇ τῆς Μακρινιτίσσης διὰ τε ἀμπελώνων, χωραφίων, γῆς ὄρεινῆς καὶ πεδινῆς, μυλικῶν ἐργαστηρίων καὶ τῶν προσκαθημένων ἐν αὐτοῖς ἀνθρώπων.

⁶³ MM IV, 342-343: καὶ τὰ προσόντα τούτῳ πάντα δίκαια καὶ προνόμια καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν πᾶσαν ἀκολοβῶτως ἀποφέρεσθαι πρόσοδον... ἵνα καὶ τὸ πάγιον ἐπ' αὐτοῖς καὶ ἀνύποπτον πρὸς ἀφαίρεσιν καιρικὴν πλουτῶσιν οἱ μοναχοί. Στο ἴδιο ἔγγραφο γίνεται λόγος για την απαλλαγή από φόρους: ἀκαταζήτητον τεὰ πό πάντων τῶν δημοσιακῶν ζητημάτων καὶ κεφαλαίων, ἐξ' ὧν καὶ τινὰ ρηθήσονται κεφαλαιωδῶς, ἤγουν ἀγγαρείας, παραγγαρείας, ζημίας, ψωμοζημίας, βασιλικῆς καταθέσεως, συνδοσίας πλωϊμων καὶ ἑτέρας πάσης καὶ παντοίας ἐπηρείας (MM IV, 343).

⁶⁴ MM IV, 368: μόνας γὰρ λίτρας κηροῦ τέσσαρας τετύπωκε διδόναι ἢ τοῦ ἀγίου Νικολάου μονὴ καθ' ἕκαστον χρόνον, ἢ δε τῆς Πορταρέας τρεῖς λίτρας κηροῦ τῶν τεττάρων ἐπέλατον (Πατριαρχικό ἔγγραφο του 1272 υπέρ της Νέας Πέτρας). MM IV, 416: εἰ μὴ μόνον ὀφείλει τελεῖν ἐτησίως καὶ ἀνυστερήτως ἢ τοῦ Προδρόμου μονὴ κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ παναγίου Νικολάου χάριν κανονικῶν κηρίων λίτρας τέσσαρας καὶ πλέον οὐδέν. (Επισκοπικό ἔγγραφο του Μιχαὴλ Πανάρετου υπέρ της Νέας Πέτρας). MM IV, 417-418: ἢ καθ' ἡμᾶς ἀγιωτάτη ἐπισκοπὴ Δημητριάδος, λαμβάνουσα ἀπὸ τῆς μονῆς τοῦ Προδρόμου ἐνεκεν τῆς δεσποτείας καὶ κυριότητος αὐτῆς ἐτησίως καὶ ἀνυστερήτως κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ἀγίου Νικολάου κηρίων καθαρὸν λίτρας δέκα καὶ πλέον οὐδέν. (Επισκοπικό ἔγγραφο του Μιχαὴλ Πανάρετου υπέρ της Νέας Πέτρας). MM IV, 422: ἢ μονὴ τοῦ Προδρόμου καὶ διδόναι ἐτησίως καὶ ἀνυστερήτως πρὸς τὸ μέρος τῆς κατ' ἐμὲ ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς Δημητριάδος κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ αὐθέντου μου τοῦ παναγίου Νικολάου κηρίων λίτρας δύο. (Επισκοπικό ἔγγραφο του Μιχαὴλ Πανάρετου υπέρ της Νέας Πέτρας). MM IV, 425-426: ἢ σεβασμία καὶ θεία καὶ ἱερὰ πατραρχικὴ μονὴ τοῦ τιμίου Προδρόμου τῆς Νέας Πέτρας... καὶ ἐτησίως καὶ ἀνυστερήτως τελεῖν πρὸς τὴν κατ' ἐμὲ ἀγιωτάτην ἐπισκοπὴν κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν αὐθέντων ἡμῶν τοῦ παναγίου Νικολάου κηρίων λίτρας δύο καὶ πλέον οὐδέν. (Επισκοπικό ἔγγραφο του Μιχαὴλ Πανάρετου υπέρ της Νέας Πέτρας).

Δημητριάδος, υπό τη μορφή κεριών, στο πλαίσιο των υποχρεώσεων προς την τοπική επισκοπή. Ο Γ. Κουλουράς έχει δείξει ότι η αξίωση για την καταβολή του κεριού υποδηλώνει τη συρροή στην πόλη μεγάλου αριθμού προσκυνητών, οι οποίοι είτε αγόραζαν είτε πωλούσαν είδη πρώτης ανάγκης στην εμπορική πανήγυρη που διεξαγόταν στα πλαίσια τοπικής θρησκευτικής εορτής.⁶⁵ Αν και δεν είναι δυνατή η αποτίμηση της εμπλοκής των νεοφερμένων σε εμπορικές δραστηριότητες, το γεγονός της έλευσής τους στη Δημητριάδα, που, όπως τονίζει ο Κουλουράς, είχε ως αποτέλεσμα την αυξημένη ζήτηση κεριού, προβάλλει τη λειτουργία του οικισμού ως έδρας της τοπικής επισκοπής και την ανάδειξη επιμέρους οικονομικών δραστηριοτήτων.

Το εύρος των εμπορικών δραστηριοτήτων, ως ένα βαθμό, αποσαφηνίζεται από μια σειρά αναφορών από πηγές δυτικής προέλευσης, στα τέλη του 13^{ου} αιώνα, ιδιαίτερα εκείνων που μιλούν για τις απώλειες εμπορευμάτων, λόγω πειρατείας, με αφετηρία ή ενδιάμεσο σταθμό τον λιμένα της Δημητριάδος. Συγκεκριμένα, μαθαίνουμε ότι, το 1269, ο Marino Dandolo έχασε εμπορεύματα συνολικής αξίας 350 υπερπύρων στην περιοχή της Δημητριάδος,⁶⁶ ενώ, το 1272, ο Fulco de Clugia απώλεσε εμπορεύματα στην περιοχή της Γαρδικίας, σε ταξίδι από τη Δημητριάδα στη Χαλκίδα.⁶⁷ Το 1272/73, ο Ottolino de Mediolano έχασε εμπορεύματα στη Δημητριάδα από κάποιον Mengadelongari,⁶⁸ ενώ, το 1276/77, ο Johannes Cadenazo δέχτηκε στη Δημητριάδα επίθεση από τους Megalomesticus και τους Cumanus, με αποτέλεσμα την απώλεια εμπορευμάτων 12,5 υπερπύρων.⁶⁹ Ο λιμένας της Δημητριάδος εξακολουθεί να κατέχει σημαντική θέση στη διεκπεραίωση των τοπικών εμπορικών δραστηριοτήτων στις αρχές του 14^{ου} αιώνα, αν αναλογιστούμε τη

⁶⁵ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 146.

⁶⁶ TAFEL-THOMAS, Urkunden III 278: ... *scilicet aurisiis, furmento et farina, carnibus porcinis, cera, roiba, lignamine, pannis de Ypro et saia, evasis de dicto ligno passo naufragium, in contrata de Leconia et Demetriata, acceptis sibi per homines illarum... ipsi litteris domini Imperatoris et Baiuli Nigropontis predicti, missis dictis hominibus, ut redderent predicta, que reddiderint, et dampnificato tunc dicta occasione in CCCL yperperis et plus.*

⁶⁷ TAFEL-THOMAS, Urkunden III 195: *Item supradicto Fulco de Clugia, derobato de quibusdam suis rebus et mercandaniis, quas mittebat in quadam sua barca, quam dederat Johanni Petenario ad Lucrandum ad Dimitriatam tempore Baiulatus domini Nicholai Migiani, redeunte a Dimitriata dicto Johanne in loco, quod dicitur Cardiche per filium Salemi et... cum lignis duobus armatis Salonich de gente domini Imperatoris.*

⁶⁸ TAFEL-THOMAS, Urkunden III 205: *item et in alia parte per Mengadelongari ad Dimitriatam de multis suis rebus.*

⁶⁹ TAFEL-THOMAS, Urkunden III 200: *Item Johanni, filio dicti Petri, derobato, cum esset ad Dimitriatham cum I barcha- iam est annus et ultra- per Mengadomesticum et Cumanos, qui erant cum eo, de tantis suis rebus, que valuerant yperpera XII et dimindium.*

δήλωση του Μαρίνο Σανούδου, το 1317, σύμφωνα με την οποία, η Θεσσαλία, μετά τις καταστροφές που υπέστη από τις καταλανικές επιδρομές, θα μπορούσε και πάλι να εξάγει τα προϊόντα της, ιδιαίτερα τα σιτηρά και άλλα αγροτικά προϊόντα, από τα λιμάνια του Αλμυρού, της Δημητριάδος και του Lade.⁷⁰ Οι αναφορές των πηγών θέτουν ορισμένα ζητήματα, σχετικών αφενός με τα επίπεδα της αγροτικής παραγωγής και αφετέρου με το εύρος των εμπορικών δραστηριοτήτων και με τα είδη των προϊόντων που διοχετεύονταν στην τοπική αγορά. Ο Σανούδος δηλώνει emphaticά ότι η αγροτική οικονομία στον ευρύτερο χώρο της Θεσσαλίας θα μπορούσε να φτάσει στα επίπεδα παραγωγής πριν την καταλανική παρουσία, υπό μία προϋπόθεση: αν μπορούσε να επανέλθει στην προηγούμενη κατάσταση (*si ad statum reduceretur pristinum*), δεδομένο που θέτει το ζήτημα της πραγματοποίησης βελτιώσεων, προκειμένου να αυξηθούν τα επίπεδα παραγωγής. Είδαμε εξάλλου ότι, στην περίπτωση της Θεσσαλίας, οι αναφορές για διαδικασίες βελτίωσης των καλλιεργειών ξεκινούν από τον 12^ο και φτάνουν μέχρι τα μέσα του 14^{ου} αιώνα.⁷¹ Ο Σανούδος θεωρεί ότι, σε αυτή την περίπτωση, η παραγωγή θα προκαλέσει αύξηση των εμπορικών δραστηριοτήτων, απότοκο της μεγάλης ποσότητας αγαθών (*in magna quantitate*). Το ερώτημα που αναπόφευκτα τίθεται είναι τι είδους προϊόντα κατέφθαναν στα λιμάνια της Δημητριάδος, του Αλμυρού και του Lade από τη θεσσαλική ενδοχώρα. Το γεγονός αυτό προβάλλει τη σημασία της διερεύνησης της παραγωγής της ενδοχώρας, ζήτημα που θα μας απασχολήσει παρακάτω, στο σχετικό κεφάλαιο για τα χωριά. Μέχρι στιγμής, η συγκεντρωτική παράθεση των δεδομένων για τους οικισμούς της Ανατολικής και Δυτικής Θεσσαλίας, οι οποίοι εμφανίζουν αστικές λειτουργίες, από τον 12^ο μέχρι και τα μέσα του 15^{ου} αιώνα, κατέδειξε τη διαχρονική παρουσία συγκεκριμένων προϊόντων, όπως προκύπτει από τις αναφορές

⁷⁰ TAFEL-THOMAS, *Urkunden I 500: item ex Blachia haberi possent frumentum aliaque pinguedo; a portu Amiro portuque Mithriade atque Lade in magna quantitate, si ad statum reduceretur pristinum, eo, quod ipsa consumpta fuit a comite Brenensi, dum societatis Catelanorum dominium obtinebat*. Ο Γ. Κουλουράς θίγει το ζήτημα της ταύτισης του λιμανιού Lade, αναφέροντας τις υποθέσεις που κατά διαστήματα διατυπώθηκαν (ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 117): Οι Koder-Hild (KODER-HILD, Thessalia 261) και ο Γρηγορόβιος (ΓΡΗΓΟΡΟΒΙΟΣ, Ιστορία 20-21), τοποθετούν το Lade στην κοιλάδα του Σπερχειού. Ωστόσο, σε αυτή την περίπτωση, το Lade εμπίπτει στη δικαιοδοσία του Δούκα των Αθηνών και δε δικαιολογεί την αναφορά του από τον Sanudo. Γι αυτό ο Κουλουράς θεωρεί ως πιο πιθανή την άποψη του Γιαννόπουλου (ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Μαγνησία 22-24), σύμφωνα με την οποία, το Lade τοποθετείται στο Χορτόκαστρο, μεταξύ Χόρτου και Μηλίνας, επικαλούμενος τη φωνητική ομοιότητα με τον οικισμό Λαύκος, ο οποίος βρίσκεται στην ενδοχώρα.

⁷¹ ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 36 (11^{ος} αι). SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 222 (Χρυσόβουλο του Συμεών Ούρεση Παλαιολόγου υπέρ της μονής του Αγ. Γεωργίου Ζαβλαντίων, το 1359). MM V, 272 (Χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ΄ Παλαιολόγου υπέρ της επισκοπής Σταγών).

για την παραγωγή αμπελιών, δημητριακών, οπωροφόρων δέντρων, κηπευτικών προϊόντων, μελισσοκομίας, σηροτροφίας και την εκτροφή αιγοπροβάτων και χοίρων. Η παραπάνω εικόνα μπορεί να συσχετιστεί με το βενετικό έγγραφο *Judicium Venetorum in causis piraticis contra Graecos decisiones*, το οποίο απαριθμεί τις χρηματικές ζημιές που υπέστησαν οι Βενετοί από πειρατές μεταξύ 1268 και 1277. Προκύπτει δηλαδή ότι, στα τέλη του 13^{ου} αι., η οικονομική σημασία της Δημητριάδος και η λειτουργία της ως εμπορικού κέντρου, όπου συνέρρεαν τα προϊόντα της ευρύτερης περιοχής, εξακολουθεί να υφίσταται, όπως φαίνεται από τις αναφορές για τη σημασία του λιμένος της.⁷²

Πέρα από τις λειτουργίες του οικισμού, οι μαρτυρίες από το βενετικό έγγραφο, αποκαλύπτουν μια ανασφάλεια στην περιοχή, στο β' μισό του 13^{ου} αιώνα, στην οποία, μάλλον, μπορεί να αποδοθεί η εύρεση του θησαυρού «Βόλος»/ 1907, του οποίου η ακριβής χρονολογία απόκρυψης δεν είναι εφικτή, θα πρέπει πάντως να καταχώθηκε στα μέσα του 13^{ου} αιώνα.⁷³ Ενδεικτική είναι η ενίσχυση οχυρωμένων θέσεων, όπως υποδεικνύει η μαρτυρία του Καντακουζηνού σε σχέση με γεγονότα του 1333, στην οποία γίνεται αναφορά στον Γόλο, όχι όμως στη Δημητριάδα, οπότε προκύπτει η μετατόπιση του κέντρου βάρους από τη Δημητριάδα προς το κάστρο του Γόλου, απότοκο της γενικευμένης αστάθειας.⁷⁴ Η επόμενη αναφορά τοποθετείται το 1359, σε χρυσόβουλο του Συμεών Ούρεσι Παλαιολόγου, σύμφωνα με το οποίο, το δικαίωμα εκμετάλλευσης των αλυκών του Γόλου παραχωρήθηκε στη μονή του Αγ.

⁷² TAFEL-THOMAS, *Urkunden I* 500, III 195, 200, 205, 278. Η Γερολυμάτου, χρησιμοποιώντας τις μαρτυρίες των βενετικών εγγράφων από τον 12^ο αι., κάνει λόγο για την ύπαρξη ενός εμπορικού δικτύου, το οποίο κάλυπτε την Πελοπόννησο και την κεντρική Ελλάδα, φθάνοντας μέχρι τη Θεσσαλονίκη. Δευτερεύοντες οδοί συνέδεαν αυτόν τον δρόμο με άλλες πόλεις, μεταξύ των οποίων και τη Δημητριάδα [ΓΕΡΟΥΛΥΜΑΤΟΥ, Αγορές 157. MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, *Documenti I* αρ. 137 (1159): *per totam Catodica (νότιο τμήμα της ελληνικής χερσονήσου) et Poliponissum et de Stives usque Saloniki*].

⁷³ MOSSER, *Bibliography* 96. Ενδεικτική είναι η εύρεση άλλων δύο θησαυρών από τον θεσσαλικό χώρο (Θεσσαλία/ 1957, Θεσσαλία/ 1973), αποτέλεσμα της γενικευμένης αναταραχής. Βλ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ, Κυκλοφορία 582-583.

⁷⁴ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ I 473: *καί εἶλε τόν τε Γόλον καί Καστρίν καί Λυκόστομον πολίσματα αὐτῆς*. Ο Γ. Κουλουράς θίγει το ζήτημα του τοπωνυμίου Γόλος (ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 256-257). Ο Τσοποτός υποστηρίζει την παράλληλη χρήση των ονομάτων Βόλος και Γόλος, την τυχαία χρήση του ονόματος Γόλος από τον Καντακουζηνό και την ελληνικότητα του τοπωνυμίου Βόλος (είδος ψαρέματος) (ΤΣΟΠΟΤΟΣ, Ιστορία του Βόλου 163-169). Αντίθετα, τη σλαβική προέλευση του ονόματος Γόλος έχουν αποδεχτεί οι Γιαννόπουλος (ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Μοναί 222), Άμαντος (ΑΜΑΝΤΟΣ, Βόλος-Βολερόν 267-270), Vasmer (VASMER, *Die Slaven* 108) και ο Παπαϊωάννου (ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ, Βόλος-Γόλος 1-23).

Γεωργίου Ζαβλαντίων.⁷⁵ Το 1393, μετά την πρώτη οθωμανική κατάκτηση, στο κάστρο του Γόλου διέμενε οθωμανική φρουρά, ενώ, αξίζει να σημειωθεί η παρατήρηση του Α. Σαββίδη, ότι στις διαθήκες των Τουραχάν (1446), Ομέρ (1484) και Χασάν (1531), ενώ αναφέρεται «διαμέρισμα Γόλου», δεν αναφέρεται καθόλου η Δημητριάδα.⁷⁶ Το ερώτημα που τίθεται είναι σε ποιο βαθμό η ενίσχυση μιας οχυρής τοποθεσίας, όπως εκείνης του Γόλου, επηρέασε τις λειτουργίες της πλησιόχωρης Δημητριάδος.⁷⁷ Δυστυχώς, οι πηγές σιωπούν, με αποτέλεσμα οι μοναδικές πληροφορίες να προέρχονται από τα υφιστάμενα αρχαιολογικά κατάλοιπα, τα οποία τοποθετούνται στον χώρο του Γόλου. Οι αναφορές θα περιοριστούν στην υπό εξέταση περίοδο, δηλαδή στο διάστημα μεταξύ 12^{ου} και 15^{ου} αιώνα, ξεκινώντας από την εύρεση θησαυρού 250 χάλκινων νομισμάτων κοπής Αλεξίου Α΄, στο λόφο των Αγ. Θεοδώρων.⁷⁸ Η πλειονότητα των δεδομένων σχετίζεται με το κάστρο του Γόλου, το οποίο βρισκόταν στο δυτικό άκρο της πόλης, σε απόσταση μερικών εκατοντάδων μέτρων από τον λιμένα. Ο Γ. Κουλουράς παραθέτει λεπτομερή περιγραφή του κάστρου, το οποίο είχε μήκος 400 μέτρα (από νότο προς βορρά), πλάτος 270 μέτρα, ύψος 7-8 μέτρα και κάλυπτε έκταση συνολικού εμβαδού 100-110 στρεμμάτων.⁷⁹ Στα δυτικά του κάστρου, τοποθετείται το παλαιοχριστιανικό και βυζαντινό κοιμητήριο, δεδομένο που υποδεικνύει σημάδια συνεχούς κατοίκησης.⁸⁰ Από τις μαρτυρίες του Καντακουζηνού και του χρυσόβουλου του Συμεών Ούρεση Παλαιολόγου, μαζί με τα τεκμήρια των αρχαιολογικών ευρημάτων, εικάζουμε μια μετατόπιση του κύριου όγκου των οικονομικών δραστηριοτήτων προς τον Γόλο, δεδομένης της έλλειψης αναφορών για τη Δημητριάδα, μετά τη μαρτυρία του Σανούδου, το 1317.

Περαιτέρω πληροφορίες για τις δραστηριότητες στον χώρο της Δημητριάδος προσφέρουν οι προσωπογραφικές καταγραφές. Στον πίνακα περιλαμβάνονται ανθρωπωνύμια μοναχών της πλησιόχωρης μονής της Μακρινίτισσας, προκειμένου να αποσαφηνιστεί η διάρθρωση του ιδρύματος και να εξακριβωθεί σε ποιο βαθμό η

⁷⁵ SOLOVIEV-MOSIN, *Srpskich* 226: *ἀλλά δὴ καὶ ἐν τῇ τοῦ Γόλου εὕρισκομένη ἀλικῆ μερίδιον τοῦ Κανάτου, καὶ λαμβάνει ἡ ῥηθεῖσα μονὴ ἀνενοχλήτως καὶ ἀνεμποδίστως ἐξ αὐτῶν δὴ τῶν ἀλικῶν τὸ ἀποτεταγμένον αὐτῶν δίκαιον.*

⁷⁶ ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Προβλήματα 52.

⁷⁷ Ο Κουλουράς αναφέρει ότι ο οικισμός αναπτύχθηκε πάνω στον χωματώδη λόφο των Αγ. Θεοδώρων (συνοικία 'Παλιά' ή κάστρο του Βόλου, στο δυτικό τμήμα της σημερινής πόλης), μια θέση που δείχνει σημάδια συνεχούς κατοίκησης από την αρχαιότητα μέχρι και σήμερα (ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 255).

⁷⁸ ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 108. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 256.

⁷⁹ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 257-258.

⁸⁰ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Φρούριον του Βόλου 110-133. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Νεκροταφείο Βόλου 401-410.

αναζήτηση κέρδους, όπως ρητά αναφέρεται στο αργυρόβουλο του δεσπότη Ιωάννη Κομνηνού Παλαιολόγου,⁸¹ επηρέασε την εσωτερική λειτουργία της μονής και, συνακόλουθα, να αναδειχθούν τυχόν επιπτώσεις στις πλησιέστερες αγορές, δεδομένης της έκτασης της κτηματικής περιουσίας της Μακρινίτισσας.

Πίνακας 1

Ανθρωπονόμια	Ιδιότητα	Χρονολόγηση	Πηγές
Επιφάνιος	“άρχων” της Δημητριάδος	10 ^{ος} αι.	NESBITT, ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Byzantine Seals 54-55 (αρ. 12.1) ⁸²
Λέων	επίσκοπος Δημητριάδος	10 ^{ος} αι.	NESBITT, ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Byzantine Seals 55 (αρ. 12.2) ⁸³
Γεώργιος	σκευοφύλαξ Δημητριάδος	11 ^{ος} αι.	NESBITT, ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Byzantine Seals 55 (αρ. 12.3) ⁸⁴
Νώε	διοικητής Δημητριάδος, <i>δυναστής</i>	1070	ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 34.
Ιωάννης	επίσκοπος Δημητριάδος	1100-1115	ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι (1934) 129.
Νικηφόρος	επίσκοπος Δημητριάδος	β΄ μισό του 12ου αι.	LAURENT, Corpus αρ. 678.
Ιωάννης	επίσκοπος Δημητριάδος	12 Μαΐου 1157	GRUMEL, Regestes αρ. 1041, 1043.
Κωνσταντίνος Μαλιασσηνός	κτίτωρ Μακρινίτισσας, κυρ, πανευγενέστατος	1207-1255	PLP 16523. MM IV, 342, 345, 246, 350, 351, 367, 373, 380, 382, 383, 414. ΝΤΑΜΠΛΙΑΣ, Ιστορία Θεσσαλίας 145-149.
Αρσένιος	επίσκοπος Δημητριάδος	1215-1222	MM IV, 382. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι (1934) 129. ΝΤΑΜΠΛΙΑΣ, Ιστορία Θεσσαλίας 130.
Νικόλαος	επίσκοπος Δημητριάδος	1230-1240	ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι (1934) 129.
Νεόφυτος Α΄	επίσκοπος Δημητριάδος	1240 (?)	MM IV, 354. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι (1934) 129. ΝΤΑΜΠΛΙΑΣ, Ιστορία Θεσσαλίας 132.
Νικόλαος Βλαττής	επίσκοπος Δημητριάδος	1256	MM IV, 353-357. ΝΤΑΜΠΛΙΑΣ, Ιστορία Θεσσαλίας 131-132.
Μιχαήλ Πανάρετος	επίσκοπος Δημητριάδος (και Αλμυρού)	1271-1280	PLP 21650. MM IV, 365, 367, 368, 370, 393, 396, 398, 401, 409, 414-415, 417, 422-424, 426. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι (1934) 129. ΑΒΡΑΜΕΑ, Inscriptions 376. ΝΤΑΜΠΛΙΑΣ, Ιστορία Θεσσαλίας 134-136.
	χαρτοφύλακας επισκοπής Δημητριάδος	1271	MM IV, 399.
Μιχαήλ Αρχοντίτζης	γαιοκτήμονας	1271-1272	MM IV, 362, 365, 392, 396-399. ΝΤΑΜΠΛΙΑΣ, Ιστορία Θεσσαλίας 156.
Άγγελος	απογραφεύς	1272	PLP 168. MM IV, 379-382.
Νικόλαος Μαλιασσηνός, Κομνηνός, Άγγελος, Δούκας, Βρυέννιος (μετονομάστηκε σε μοναχό Ιωάσαφ)	κτίτωρ Νέας Πέτρας, γιος του Κωνσταντίνου Μαλιασσηνού, ευγενέστατος, κυρ, πανευγενέστατος	1256-1285/86	PLP 16523. MM IV, 331, 332, 334, 337-341, 347, 350-352, 354, 356-358, 361-363, 364, 366, 367, 369, 372, 375, 377, 380-382, 385-387, 391, 394, 397, 400, 402, 405, 408, 410, 412-415, 417, 420-425, 427-429. ΝΤΑΜΠΛΙΑΣ, Ιστορία Θεσσαλίας 149-154.

⁸¹ MM IV, 342-343.

⁸² NESBITT, ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Byzantine Seals 54-55: Μ(ῆ)τερ Θ(εο)ῦ φύλατ(τε) τὸν σὸν οἰκ(έτην). Ἐπιφανίω ἄρχοντι Δημητριάδος.

⁸³ NESBITT, ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Byzantine Seals 55: [Κ(ύρι)ε] βο[ήθει] τῶ σ]ο δούλο Λέοντ(ι) ἐπισκόπ(ω) Δημητριάδος.

⁸⁴ NESBITT, ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Byzantine Seals 55: Κ(ύρι)ε β(οή)[θ(ει) Γεωργίω σκε(υ)οφυλάκι Διμιτριάδο(ς).

Άννα Μαλιασσηνή, Κομνηνή, Παλαιολογίνα, Αγγελίνα, Δούκαινα, Φιλανθρωπινή (μυνομαστίηκε σε μοναχή Ανθούσα)	κτητόρισσα Νέας Πέτρας, σύζυγος του Νικόλαου Μαλιασσηνού, πανευγενεστάτη, κυρά, ευγενεστάτη	1271-1276	PLP 21351. MM IV, 333, 337, 339-341, 357, 361-363, 366, 369, 372, 380, 391, 394, 397, 400, 403, 405, 408, 410, 412, 414. ΝΤΑΜΠΛΙΑΣ, Ιστορία Θεσσαλίας 154.
Ιωάννης Μαλιασσηνός	γιος του Νικόλαου Μαλιασσηνού	1325	PLP 16522. MM IV, 334, 336, 339, 375, 421. ΝΤΑΜΠΛΙΑΣ, Ιστορία Θεσσαλίας 155.
Βασίλειος Μετρητόπουλος	λογοθέτης του δρόμου, κεφαλατικεύων, γαμπρός του δεσπότη Ιωάννη Παλαιολόγου	1267-1280	PLP 17987. MM IV, 386-387, 387-388, 390. ΝΤΑΜΠΛΙΑΣ, Ιστορία Θεσσαλίας 140-141.
Αλέξιος Καβαλλάριος	δομέστικος, ξάδερφος του δεσπότη Ιωάννη Παλαιολόγου	1270-1272/73	PLP 10034. MM IV, 389.
Θεοδόσιος	μοναχός Μακρινίτισσας	1272, 1275	MM IV, 381-382, 426.
Αθανάσιος	ηγούμενος Μακρινίτισσας	1275	MM IV, 427.
Αντώνιος	μοναχός Μακρινίτισσας	1275	MM IV, 427.
Αρσένιος	μοναχός Μακρινίτισσας	1275	MM IV, 427.
Γαλακτίων	μοναχός Μακρινίτισσας	1275	MM IV, 427.
Γεώργιος	ιερέας Μακρινίτισσας	1275	MM IV, 427.
Κυπριανός	μοναχός Μακρινίτισσας	1275	MM IV, 427.
Λαζαρίτζης	ιεροδιάκονος Μακρινίτισσας	1275	MM IV, 427.
Μελέτιος	μοναχός-εκκλησιάρχης Μακρινίτισσας	1275	MM IV, 427.
Ναθαναήλ	μοναχός-δομέστικος Μακρινίτισσας	1275	MM IV, 427.
Νίκων Μπάτζος	μοναχός Μακρινίτισσας	1275	MM IV, 427.
Νίφων	μοναχός Μακρινίτισσας	1275	MM IV, 427.
Υάκινθος	μοναχός-οικονόμος Μακρινίτισσας	1275	MM IV, 427.
Βασίλειος	ιερέας	1279	PLP 2421. MM IV, 425.
Ιωσήφ	επίσκοπος Δημητριάδος	1301	PLP 8977. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι (1935) 22.
Βησσαρίων ο Άγιος	επίσκοπος Δημητριάδος	1490	ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι (1934) 129

Η πλειονότητα των αναφορών προέρχεται από τον 13^ο αιώνα, και σχετίζεται με τους φορείς της πολιτικής εξουσίας, την τοπική επισκοπή, τη μονή Μακρινίτισσας και ένα μέρος της γαιοκτησίας. Απαντούν τα ακόλουθα αξιώματα: απογραφείς, δομέστικος, δυνάστης, επίσκοπος Δημητριάδος (και Αλμυρού), ιερέας, κεφαλατικεύων, λογοθέτης του δρόμου,⁸⁵ μέγας δομέστικος, μέγας πριμμικίριος,⁸⁶

⁸⁵ GUILLAND, Institutions I 5, 347, 479. GUILLAND, Logothètes 31-70. MAKSIMOVIC, Administration 119. ODB 1247-1248. ABPAMEA, Επικοινωνίες 129. MILLER, Logothete 438-70: Η υπηρεσία του δρόμου ή *δέξιος* δρόμου, υπαγόταν στον λογοθέτη του δρόμου, ο οποίος, μεταξύ άλλων, ήταν υπεύθυνος για τη συντήρηση του οδικού δικτύου και τον έλεγχο του αυτοκρατορικού ταχυδρομείου. Εμφανίζεται στις πηγές το 760 (ΘΕΟΦΑΝΗΣ 431, 438, 454, 456) και οι αναφορές συνεχίζουν τους 9^ο (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 51, 53, 107, 117, 139, 145, 229. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΟΝΑΧΟΣ 1013, 1056, 1064, 1089, 1116, 1165), 10^ο (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 249, 269. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

μέγας στρατοπεδάρχης, μοναχός, μοναχός-δομέστικος (της Μακρινίτισσας), μοναχός-οικονόμος (της Μακρινίτισσας), χαρτοφύλακας (της τοπικής επισκοπής). Ένα μέρος, σχετίζεται με την τοπική επισκοπή, όπως προκύπτει από τις περιπτώσεις των επισκόπων Ιωάννη, Νικηφόρου, Ιωάννη, Αρσενίου, Νικόλαου, Νεόφυτου, Νικόλαου Βλαττή, Μιχαήλ Πανάρετου, Ιωσήφ και Βησσαρίωνος, από τις αρχές του 12^{ου} μέχρι και τα τέλη του 15^{ου} αιώνα, γεγονός που αποτυπώνει τη διαχρονική λειτουργία της επισκοπής Δημητριάδας, αν και κατά τους χρόνους παρακμής ή και έκλειψης της πόλης, πρώτες δεκαετίες 14^{ου} αιώνα και εξής, η έδρα της ενδεχομένως θα είχε μεταφερθεί αλλού. Τα δεδομένα αποκαλύπτουν ένα μέρος της διοικητικής διάρθρωσης, τόσο της επισκοπής όσο και των τοπικών μονών, ιδιαίτερα της Μακρινίτισσας, αφού, πέρα από τα αξιώματα του επισκόπου και του ηγούμενου, γίνεται λόγος για ιερείς (στη Δημητριάδα και στη μονή Μακρινίτισσας), χαρτοφύλακα (της επισκοπής), μοναχό-εκκλησιάρχη (της μονής Μακρινίτισσας), μοναχό-δομέστικο (της μονής Μακρινίτισσας), μοναχό-οικονόμο (της μονής Μακρινίτισσας). Η παράθεση των αξιωμάτων αποκαλύπτει μια προσπάθεια αποτελεσματικής διαχείρισης και καταγραφής των περιουσιακών στοιχείων της επισκοπής και της μονής Μακρινίτισσας, όπως αποκαλύπτει η παρουσία του ανώνυμου χαρτοφύλακα της επισκοπής και του Υάκινθου, μοναχού-οικονόμου της Μακρινίτισσας. Οι υπόλοιπες αναφορές σχετίζονται με την τήρηση του

ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, De Cerimoniis I 544, 551, 562, 567, 568, 610, 698, 713, 715, 718, 728, 731. Του ίδιου, De Administrando 156, 240, 242, 246. ΣΥΝΕΧΙΣΤΗΣ ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ 148, 150, 198, 229, 237, 354, 371), 11^ο (ΑΤΤΑΛΕΙΑΤΗΣ 200, 257. ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ 72, 91, 103, 108, 112, 124, 128, 171, 172, 186, 191, 221, 424, 477, 479, 490), 12^ο (ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ 108, 111, 266, 401), 13^ο αι. (ΓΡΗΓΟΡΑΣ I 194, 270). Αναφέρεται σε ανώνυμες λίστες κοσμικών αξιωμάτων του 12^{ου}-15^{ου} αιώνα (VERPEAUX, *Traité des offices* 305, 307, 309, 335, 344, 347), από τον Ψευδοκωδινό (VERPEAUX, *Traité des offices* 138, 159, 160), τον Αρμενόπουλο (VERPEAUX, *Traité des offices* 301) και τον Βλαστάρη (VERPEAUX, *Traité des offices* 321). Ενδιαφέρον προκαλεί η πληροφορία που παραθέτει ο Ψευδοκωδινός, σύμφωνα με την οποία, ο λογοθέτης του δρόμου είχε πλέον απωλέσει κάθε αρμοδιότητα: *ὁ λογοθέτης τοῦ δρόμου εἶχε μὲν πάλαι καὶ οὗτος ὑπηρεσίαν ἡμῖν ἀνεπίγνωστον, νῦν δὲ οὐδεμίαν* (VERPEAUX, *Traité des offices* 178).

⁸⁶ GUILLAND, *Institutions* I 300-332. MAKSIMOVIĆ, *Administration* 85, 119, 142. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Listes* 300. ODB 1719. ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΟΥ, *Εκκλησιαστικά Αξιώματα* 477-482: Οι πριμικήριοι ήταν επικεφαλής υπηρεσιών, και διακρίνονται σε πολιτικούς, εκκλησιαστικούς και στρατιωτικούς. Τον 9^ο-10^ο αι., αναφέρονται στα Τακτικά Uspenskij, Benešević, Escorial και στο κλητορολόγιο του Φιλοθέου (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Listes* 51, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 133, 145, 179, 183, 191, 199, 219, 227, 233, 249, 269, 277, 292). Τον 11^ο αι., εισήχθη ο τίτλος του μέγα πριμικήριου (ΚΟΜΝΗΝΗ 126, 330). Οι αναφορές συνεχίζουν τους 13^ο (ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ I 91, 103, 153, 155, II 335, 385. ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ I 114, 124, 154, 173. ΓΡΗΓΟΡΑΣ I 72, 239, 252), 14^ο (ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ II 568, 574, 576) και 15^ο αιώνα (ΣΦΡΑΝΤΖΗΣ 124, 150). Αναφέρεται σε ανώνυμες λίστες κοσμικών αξιωμάτων του 12^{ου}-15^{ου} αιώνα (VERPEAUX, *Traité des offices* 305, 307, 309, 334, 344, 347), από τον Ψευδοκωδινό (VERPEAUX, *Traité des offices* 132, 137, 155, 174-175, 177, 182, 185, 191, 192), τον Αρμενόπουλο (VERPEAUX, *Traité des offices* 300, 302) και τον Βλαστάρη (VERPEAUX, *Traité des offices* 320).

τελετουργικού, όπως προκύπτει από τις περιπτώσεις του Μελέτιου, μοναχού-εκκλησιάρχη της Μακρινίτισσας, και του Ναθαναήλ, μοναχού-δομέστικου της Μακρινίτισσας.

Από τον 10^ο αιώνα, στην πόλη είναι γνωστές περιπτώσεις αρχόντων, δηλαδή μελών ισχυρών οικογενειών, με σημαντικό πλούτο και συμμετοχή στην τοπική διοίκηση. Είδαμε, τις προσπάθειες του φερόμενου ως διοικητή της πόλης Νάε να κερδοσκοπήσει, με την ευκαιρία της έλευσης Αράβων εμπόρων στη Δημητριάδα.⁸⁷ Αργότερα, στην περιοχή σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε η οικογένεια των Μαλιασσηνών, στην οποία είχε μεταβιβαστεί η Δημητριάδα, το 1212, από τον Μιχαήλ Α΄ της Ηπείρου.⁸⁸ Ο Γ. Κουλουράς ασχολήθηκε ενδελεχώς με το ιστορικό της εν λόγω οικογένειας,⁸⁹ η οποία απαντά στις πηγές από τα τέλη του 12^{ου} αιώνα με τον πανσέβαστο σεβαστό Νικόλαο Μαλιάσση.⁹⁰ Ο Κωνσταντίνος Μαλιασσηνός μνημονεύεται για πρώτη φορά το 1215, ως κτήτωρ της μονής της Οξείας Επισκέψεως στη Μακρινίτισσα.⁹¹ Το 1271, ο γιος του Κωνσταντίνου, ο Νικόλαος Μαλιασσηνός Κομνηνός Άγγελος Δούκας Βρυέννιος και η σύζυγός του, η Άννα Μαλιασσηνή Κομνηνή Παλαιολογίνα Αγγελίνα Δούκαινα Φιλανθρωπινή ίδρυσαν τη μονή του Ιωάννη Προδρόμου (της Νέας Πέτρας).⁹² Το 1274, το χρυσόβουλο του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου, προέβλεπε τη μεταβίβαση των μονών της Μακρινίτισσας και της Νέας Πέτρας ως γονικής κτήσεως στον Ιωάννη Μαλιασσηνό, γιο του Νικόλαου και της Άννας,⁹³ γεγονός που επιβεβαιώνεται από έγγραφο του πατριάρχη Ιωσήφ, του ίδιου έτους.⁹⁴

⁸⁷ ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 34.

⁸⁸ ΜΜ ΙV, 345.

⁸⁹ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 169-176.

⁹⁰ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 169. ΡΟΛΕΜΙΣ, Doukai 142. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Ανάλεκτα II 363: τοῦ πανσεβάστου σεβαστοῦ κυροῦ Νικολάου τοῦ Μαλιάσση.

⁹¹ ΜΜ ΙV, 382: κῦρ Κωνσταντῖνον τὸν Μαλιασσηνὸν καὶ κτήτορα πρῶτον.

⁹² ΜΜ ΙV, 333: τῇ παρ' αὐτοῦ (Νικολάου Μαλιασηνοῦ) τε καὶ τῆς συζύγου αὐτοῦ, τῆς ἀνιψιάς τῆς βασιλείας μου, Κομνηνῆς κυρᾶς Ἄννης Παλαιολογίνης τῆς Μαλιασηνῆς, ἐξ αὐτῶν βάθρων ἀνοικοδομηθεῖση ἐν τῷ τῆς Δρυανουβαίνης ὅτει σεβασμία μονῆ γυναικεία, τῇ καὶ ἐπ' ὀνόματι τοῦ τιμίου Προδρόμου τιμωμένη καὶ Νέα Πέτρα ἔπονομαζομένη . AVRAMEA, Villages de Thessalie 222.

⁹³ ΜΜ ΙV, 334: ἔτι τὲ καὶ τοῦτο τὴν βασιλεία μου ἐξητήσατο, ἵνα μετὰ τὴν αὐτοῦ τε καὶ τῆς αὐτοῦ συζύγου παρέλευσιν, ἀνάδοχος εἶη καὶ ἔφορος ὡς κληρονόμος ἐπὶ ταῖς δυοὶ ταύταις μοναῖς ὁ υἱὸς αὐτοῦ, ὁ οἰκείος τῇ βασιλεία μου Κομνηνὸς κῦρ Ἰωάννης ὁ Μαλιασηνός.

⁹⁴ ΜΜ ΙV, 375: πρὸς & ἐθέσπιζε καὶ μετὰ τὴν τῶν εὐγενῶν Κομνηνῶν καὶ κτητόρων παρέλευσιν, τὸν περιπόθητον ἢ ὃν αὐτῶν ἀγαπητὸν ἢ ὃν ἐν ἀγίῳ πνεύματι τῆς ἡμῶν μετριότητος, εὐγενέστατον Κομνηνὸν κῦρ Ἰωάννην Ἄγγελον Μαλιασηνὸν τὸν Παλαιολόγον κληρονόμον εἶναι πάντων τῶν γονικῶν αὐτοῦ, ὅσα παρὰ τῶν γονέων αὐτοῦ πρὸς αὐτὸν

Είναι σαφές ότι η οικογένεια των Μαλιασσηνών σχετίζεται με την ίδρυση σημαντικών μονών, ζήτημα που θέτει τη διερεύνηση των κινήτρων τους. Οι αριστοκράτες, ιδρύοντας μονές, έκαναν ένα είδος 'επένδυσης'. Είχαν την πεποίθηση ότι με τη συγκεκριμένη πράξη, πέρα από την τέλεση των μνημόσυνών τους,⁹⁵ εξασφάλιζαν τη μεταθανάτια σωτηρία,⁹⁶ ενώ, ταυτόχρονα, έδειχναν την πίστη τους στην αποτελεσματικότητα των προσευχών των μοναχών.⁹⁷ Βέβαια, η ίδρυση μονών δεν οφείλονταν μόνο σε θρησκευτικούς λόγους. Δεν πρέπει να λησμονούμε ότι στο Βυζάντιο δεν υπήρξε ποτέ θεσμοθετημένη αριστοκρατία με νομική υπόσταση.⁹⁸ Το γεγονός αυτό, επέβαλε στους αριστοκράτες να επιδεικνύουν τη δύναμή τους σε κάθε δυνατή περίπτωση, προσπαθώντας, με αυτό τον τρόπο, να τη νομιμοποιήσουν.⁹⁹ Το γεγονός ότι η πόλη της Δημητριάδος μεταβιβάστηκε στην οικογένεια των Μαλιασσηνών, υποδεικνύει σημαντική ενίσχυση της οικογένειας, με διευρυμένη πολιτική εξουσία.¹⁰⁰ Η ίδρυση των μονών της Μακρινίτισσας και της Νέας Πέτρας, πέρα από την προσπάθεια των Μαλιασσηνών να προβάλλουν τον πλούτο τους και να αποκτήσουν κύρος, είχε ως στόχο να προστατευθούν τα κληρονομικά δικαιώματα των τέκνων, όπως προκύπτει από το χρυσόβουλο του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου και το πατριαρχικό έγγραφο του Ιωσήφ, στα οποία προβλέπεται με σαφήνεια το καθεστώς της μεταβίβασης των κτήσεών τους.¹⁰¹ Έτσι, οι Μαλιασσηνοί επιδίωκαν οι μονές τους να είναι σταυροπηγιακές και να μην υπόκεινται στη δικαιοδοσία του τοπικού επισκόπου, ώστε να μην ξεφύγουν από τον έλεγχο της οικογένειας.¹⁰² Η σημασία της μεταβίβασης αναδεικνύεται, αν λάβουμε υπόψη το προνομιακό καθεστώς που απολάμβαναν οι εν λόγω μονές, με την παροχή εκτεταμένων φοροαπαλλαγών.

διαβαίνει, καὶ κτήτορα εἶναι καὶ ὀνομάζεσθαι τῶν μονῶν, τῆς τε οἰκοδομηθείσης παρὰ τοῦ μακαρίτου πάππου αὐτοῦ, τοῦ εὐγενεστάτου Κομνηνοῦ κῦρ Κωνσταντίνου Μαλιασηνοῦ Δούκα τοῦ Βρυεννίου, τὸν διὰ τοῦ θείου καὶ ἀγγελικοῦ σχήματος μετονομασθέντος μοναχοῦ Κωνσταντίνου, καὶ τοῦ εὐγενεστάτου Κομνηνοῦ κῦρ Νικολάου Μαλιασηνοῦ τοῦ Ἀγγέλου οἰκοδομηθείσης.

⁹⁵ DELEHAYE, *Typica* 81: ποιήσετε μνημόσυνα καθ' ἐκάστην τοῦ χρόνου.

⁹⁶ GALATARIOU, *Τυπικά* 279.

⁹⁷ MORRIS, *Aristocracy* 123.

⁹⁸ LAIOU, *Byzantine Aristocracy* 132-133. Οι οικογένειες της αριστοκρατίας αποτέλεσαν το επίκεντρο του συλλογικού τόμου *The Byzantine Aristocracy IX to XIII Centuries*, που επιμελήθηκε ο Michael Angold.

⁹⁹ MORRIS, *Aristocracy* 122.

¹⁰⁰ Ο Μ. Angold έθεσε στο επίκεντρο τον ρόλο των ισχυρών οικογενειών σε επαρχιακές πόλεις (Μονεμβασιά, Ιωάννινα, Θεσσαλονίκη, Ανδριανούπολη) (ANGOLD, *Archons* 246-249). ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Ιδιοκτησία* 253-294.

¹⁰¹ MM IV, 334, 375.

¹⁰² MM IV, 330, 332, 334, 336, 339, 340, 350, 353-356, 357-361, 371-376, 377, 378, 382, 384, 387, 420 (Μακρινίτισσα), 333-336, 339, 340, 341, 361-362, 363-366, 366-369, 369, 371, 371-376, 394, 399-402, 403, 405-406, 408, 410, 412-413, 414, 415-416, 417-418, 422, 423, 425 (Νέα Πέτρα).

Φαίνεται, ότι η ίδρυση των μονών εξυπηρετεί προς αυτή την κατεύθυνση, δηλαδή την εξασφάλιση της φορολογικής ασυλίας και της ακεραιότητας της οικογενειακής περιουσίας.¹⁰³

Η περίπτωση του κεφαλατικέοντος και λογοθέτη του δρόμου Βασίλειου Μετρητόπουλου, αναδεικνύει μια ακόμα λειτουργία της Δημητριάδος, ως διοικητικής έδρας της ευρύτερης περιοχής, ενώ, οι αναφορές στον πιγκέρνη Αλέξιο Ραούλ και τον μέγα δομέστικο Αλέξιο Καβαλάριο, είδαμε, ότι οδήγησαν τον Ferjančić στη διαπίστωση ότι η διάρθρωση της τοπικής διοίκησης είναι *τυπικώς όψιμη βυζαντινή*.¹⁰⁴

Η περίπτωση του επισκόπου Μιχαήλ Πανάρετου εγείρει ερωτήματα ως προς την έδρα της επισκοπής, αφού τουλάχιστον σε τέσσερις περιπτώσεις, στα πωλητήρια έγγραφα του Μιχαήλ Μαρτίνου,¹⁰⁵ της Ζωής Συροπουλινής,¹⁰⁶ των Δρυανουβαινιτών,¹⁰⁷ και στο πατριαρχικό έγγραφο του Ιωσήφ,¹⁰⁸ όλα υπέρ της μονής της Νέας Πέτρας, μεταξύ 1271 και 1272, ο Πανάρετος αναφέρεται ως επίσκοπος Δημητριάδος και Αλμυρού, αν και στην πλειονότητα των υπό εξέταση εγγράφων, αναφέρεται μόνο ως επίσκοπος Δημητριάδος.¹⁰⁹ Αυτό οδηγεί στο ερώτημα αν οι φορείς των ονομάτων που εμφανίζονται ως κάτοχοι συγκεκριμένων αξιωμάτων και τίτλων, ιδιαίτερα εκείνων που σχετίζονται με την τοπική επισκοπή, έχουν ως τόπο διαμονής τη Δημητριάδα. Είδαμε ότι το 1212, η πόλη περιήλθε στον Μιχαήλ Α΄ της Ηπείρου, ο οποίος τη μεταβίβασε στην οικογένεια των Μαλιασσηνών, γεγονός που υποδεικνύει ως έδρα της οικογένειας, τουλάχιστον στις αρχές του 13^{ου} αιώνα, την υπό παραχώρηση πόλη. Ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός ότι τα πωλητήρια έγγραφα της Ζωής Συροπουλινής,¹¹⁰ και των Δρυανουβαινιτών,¹¹¹ τα συνέταξε ο Μιχαήλ Πανάρετος, τα πωλητήρια έγγραφα του Μιχαήλ Μαρτίνου,¹¹² του Νικόλαου

¹⁰³ MAGDALINO, Aristocratic Oikos 102. Η Saradi θέτει μια ακόμα παράμετρο, εντάσσοντας την ίδρυση μονών στα πλαίσια της επιδίωξης των αγοραστών-κτητόρων να αποφύγουν το δίκαιο της προτίμησης, όπως τουλάχιστον προκύπτει από νεαρά του Ρωμανού Λεκαπηνού, το 934, σύμφωνα με την οποία τέτοιου είδους διακανονισμοί αποκτούσαν νομιμότητα εφόσον συνέτρεχαν ιδιαίτεροι λόγοι, όπως η ψυχική σωτηρία των εμπλεκομένων: *τὸ τὴν δικαίαν τιμὴν τοῦ κτήματος ἀπολαμβάνειν, εἰ ἀληθῶς σωτηρίας ἔνεκα τοῦτο καὶ μὴ δόλω καὶ περιεργία καὶ σεσοφισμένη διαπέπρακται περινοῖα* (SARADI, Archontike 100)

¹⁰⁴ FERJANČIĆ, Tesalija 207, 285-286.

¹⁰⁵ MM IV, 401.

¹⁰⁶ MM IV, 396. NTAMΠΛΙΑΣ, Ιστορία Θεσσαλίας 157.

¹⁰⁷ MM IV, 393.

¹⁰⁸ MM IV, 365.

¹⁰⁹ MM IV, 367, 368, 370, 398, 409, 414-415, 417, 422-424, 426.

¹¹⁰ MM IV, 396.

¹¹¹ MM IV, 393.

¹¹² MM IV, 402.

Βάρδα,¹¹³ και των μοναχών Μεθόδιου και Βαρλαάμ,¹¹⁴ τα συνέταξε ο ταβουλλάριος¹¹⁵ Αλμυρού Μιχαήλ Ραγκαβές, και το πωλητήριο έγγραφο του Μιχαήλ Αρχοντίτζη, το συνέταξε ο χαρτοφύλακας της επισκοπής Δημητριάδος.¹¹⁶ Από όλα τα έγγραφα προκύπτει ένα κοινό δεδομένο, η έλλειψη ταβουλλάριου στη Δημητριάδα. Το γεγονός ότι στο σύνολο των περιπτώσεων, οι συντάκτες των εγγράφων θεώρησαν σκόπιμη την αναφορά στην έλλειψη ταβουλλαρίου στην πόλη της Δημητριάδος, υποδεικνύει ότι, τουλάχιστον μέχρι το πρόσφατο παρελθόν, ανάλογες συμβολαιογραφικές πράξεις τελούνταν στη Δημητριάδα, η οποία, το διάστημα 1271-1272, στερούνταν του συγκεκριμένου λειτουργήματος, με αποτέλεσμα η σύνταξη των εγγράφων να γίνει είτε από μέλη της τοπικής επισκοπής, είτε από τον ταβουλλάριο Αλμυρού Μιχαήλ Ραγκαβέ. Το γεγονός αυτό υποδεικνύει ότι η Δημητριάδα εξακολουθούσε να είναι σημείο αναφοράς, τουλάχιστον κατά το χρόνο σύνταξης των εγγράφων, τόσο για την τοπική επισκοπή όσο και για την οικογένεια των Μαλιασσηνών. Την ίδια στιγμή, προκύπτει η ενίσχυση άλλων θέσεων, αν αναλογιστούμε την εμπλοκή του ταβουλλάριου Αλμυρού, Μιχαήλ Ραγκαβέ, μαζί με την έλλειψη αναφορών για τη Δημητριάδα, μετά το 1317 μέχρι και τις αρχές του 16^{ου} αιώνα.¹¹⁷ Προφανώς η επισκοπή διατηρούσε μεν την ονομασία της Δημητριάδας, αλλά από κάποια χρονική στιγμή και εξής (πιθανώς πρώτες δεκαετίες του 14^{ου} αιώνα) θα έδρευε στον Αλμυρό.

Από τα δεδομένα προκύπτουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της πόλης της Δημητριάδος: α) ύπαρξη αγορών και ενός εμπορικού τομέα, από τα μέσα του 11^{ου}

¹¹³ MM IV, 404.

¹¹⁴ MM IV, 407.

¹¹⁵ GUILLAND, Institutions I 306. MAKSIMOVIĆ, Administration 177-179. ODB 1494. ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΟΥ, Εκκλησιαστικά Αξιώματα 607-609: Πρόκειται για το επάγγελμα του συμβολαιογράφου. Η αποδοχή ενός νέου συμβολαιογράφου απαιτούσε την κατάθεση μαρτύρων και εγγυητών, την εξέταση γνώσεων και ικανοτήτων του υποψηφίου, τη διαβούλευση και την ψηφοφορία των συμβολαιογράφων και των καθηγητών δικαίου, τον διορισμό από τον έπαρχο, και τέλος, την ορκωμοσία του νέου μέλους, το οποίο κατέβαλε τρία νομίσματα στον πριμικήριο, ένα σε κάθε συνάδελφο και έξι *υπέρ τραπεζής*, δηλαδή για τα γλέντια που γίνονταν για αυτή την ευκαιρία (DAGRON, Οικονομία 64. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ, Νομοθεσία 286-287). Η Νεράντζη-Βαρμάζη υπογραμμίζει ότι οι ταβουλλάριοι συχνά αποκαλούνταν «νομικοί» και «νοτάριοι». Θεωρεί ότι ο όρος νομικός έχει συνήθως ευρύτερη έννοια, αλλά συχνά παρουσιάζεται με την περιορισμένη σημασία του συμβολαιογράφου (NEPANTZH-BAPMAZH, Ταβουλλάριοι 261-262). Προς αυτή την κατεύθυνση χρησιμοποιεί τον ορισμό που παρατίθεται στο λεξικό Σούδα, όπου η λέξη *ταβελλίων* ερμηνεύεται ως εξής: *ὁ τὰ τῆς πόλεως γράφων συμβόλαια, ὁ παρὰ τοῖς πολλοῖς νομικὸς λεγόμενος* (ΣΟΥΔΑ IV 494). Η λέξη νοτάριος αρχικά σήμαινε το γραφέα, αλλά αργότερα, υπό την επίδραση των ιταλικών πόλεων, ο όρος νοτάριος χρησιμοποιείται και με τη σημασία του συμβολαιογράφου (NEPANTZH-BAPMAZH, Ταβουλλάριοι 262).

¹¹⁶ MM IV, 399.

¹¹⁷ Είδαμε ότι στις διαθήκες των Τουραχάν (1446), Ομέρ (1484) και Χασάν (1531), ενώ αναφέρουν «διαμέρισμα Γόλου», καθόλου δεν αναφέρουν τη Δημητριάδα (ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Προβλήματα 52).

αιώνα, οπότε γίνεται γνωστό ότι η Δημητριάδα συνιστούσε σημαντική αγορά, ιδιαίτερα αν αναλογιστούμε ότι η πόλη διέθετε λιμένα, β) ήταν τόπος διαμονής μελών της τοπικής αριστοκρατίας, γ) απαντούν οι λειτουργίες της πολιτικής, θρησκευτικής και στρατιωτικής διοίκησης, αφού, πέρα από έδρα της τοπικής επισκοπής, η Δημητριάδα αποτέλεσε έδρα βυζαντινών αξιωματούχων, δ) πρόκειται για οχυρωμένο οικισμό, ζήτημα που αναδεικνύει τη στρατηγική του σημασία και την αμυντική του λειτουργία.

Αλμυρός

Η ανάπτυξη του Αλμυρού, σε μεγάλο βαθμό, οφείλεται στη γεωγραφική του τοποθεσία, αφού ήταν κοντά στη δυτική θεσσαλική πεδιάδα και τα Φάρσαλα, ενώ γειτνίαζε με την εύφορη περιοχή του Κρόκιου πεδίου.¹¹⁸ Ο Γ. Κουλουράς θίγει το ζήτημα της αναφοράς σε δύο Αλμυρούς, θεωρώντας ότι αποτελεί μια ιδιόμορφη περίπτωση οικισμού που δεν περιορίστηκε σε ένα μόνο οικιστικό πυρήνα, αλλά επεκτάθηκε προς την παραλία.¹¹⁹ Το 1108, ο Βερτράνδος του St. Gilles, λεηλάτησε τον Αλμυρό, προτού καταλήξει στη Συρία.¹²⁰ Το 1154, ο Edrisi περιγράφει τον Αλμυρό ως σημαντική και πυκνοκατοικημένη πόλη και χώρο αποθήκευσης εμπορευμάτων,¹²¹ ενώ, λίγο αργότερα, ο Βενιαμίν εκ Τουδέλης, κάνει λόγο για το σημαντικό μέγεθος της πόλης, τη γειτνίασή της με τη θάλασσα, τις εμπορικές δραστηριότητες και για την παρουσία Βενετών, Πισατών, Γενουατών και Εβραίων.¹²²

¹¹⁸ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 84. KODER-HILD, Thessalia 170. STÄHLIN, Θεσσαλία 296. ABPAMEA, Θεσσαλία 166-167. ΣΠΥΡΑΚΗ-ΚΑΛΑΝΤΖΗ, Πόλη Αλμυρού 460-471. LILIE, Handel und Politik 14, 54, 57, 63, 75, 103, 108, 111, 184 187-190, 216, 219, 223, 354, 420, 445, 490, 494, 528, 532, 536, 583, 590, 597, 623, 629, 631, 639. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 90. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 558. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 412, 413.

¹¹⁹ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 232: Λέει χαρακτηριστικά ότι το αριθμητικό 'δύο' που συνοδεύει την ονομασία του οικισμού, παραπέμπει καταρχήν στο βυζαντινό κάστρο που εντοπίστηκε στη θέση της ακρόπολης της αρχαίας και ελληνιστικής Άλου (6 χλμ. ΝΑ του σημερινού Αλμυρού, θέση Κεφάλωση), και έπειτα στις βυζαντινές αρχαιότητες που εντοπίστηκαν στο επίνειο του μεσαιωνικού Αλμυρού (θέση Τσιγγέλι), ελάχιστα βορειότερα από τις εκβολές του ποταμού Κουάριου. Ανάλογη θέση διατύπωσαν οι Reinders και Aalders (REINDERS-AALDERS, Medieval City 449-459). Ο Ν. Γιαννόπουλος ταύτιζε τις Φθιώτιδες Θήβες με τον βόρειο μεσαιωνικό Αλμυρό (ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ Μεσαιωνικοί Αλμυροί 86-90), θέση την οποία υιοθέτησε και ο P. Lemerle (LEMERLE, Emirat 125-127).

¹²⁰ HISTORIA HIEROSOLIMITANA, στ. 678-679. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 233. Ο Lilie απορρίπτει την υπόθεση του Hagenmeyer ότι πρόκειται για την πόλη Armiroth της Κρήτης, επειδή ήταν πιο κοντά στον θαλάσσιο δρόμο από τη Γένουα για τη Συρία. Ο Lilie θεωρεί ότι σε αυτή την περίπτωση δεν θα υπήρχε ο χρόνος για την ενημέρωση του Αλέξιου Α', ο οποίος ήταν στο Δυρράχιο, και για την αποστολή βυζαντινού αγγελιαφόρου στην Κρήτη, πριν τον απόπλου του στόλου του Βερτράνδου του St. Gilles (LILIE, Handel und Politik 354).

¹²¹ EDRISI, Geographie 296. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Εμπορική Ακμή 204-205.

¹²² BENIAMHN EK TOYΔEΛHΣ 11: Σε δύο μέρες φθάνουμε από εκεί στον Αρμυλο (Αλμυρό), μια μεγάλη πόλη κοντά στη θάλασσα, κατοικημένη από Βενετούς, Πιζάνους και Γενουάτες,

Το 1158, η πιστατική συνοικία της πόλης επλήγη από τον στόλο του βασιλιά της Σικελίας Γουλιέλμου,¹²³ και, το 1198, στο χρυσόβουλο του Αλέξιου Γ', ο Αλμυρός συγκαταλέγεται μεταξύ των πόλεων, στις οποίες οι Βενετοί απολάμβαναν εμπορικά προνόμια.¹²⁴ Στην *Partitio Romaniae*, αποτέλεσε μια διοικητική περιφέρεια με τον τίτλο *pertinentia imperatricis*, μαζί με τα Φάρσαλα, τη Βέσαινα, τον Δομοκό, τη Ραβένικα και τη Δημητριάδα.¹²⁵ Ενδεικτική είναι η μαρτυρία του Νικήτα Χωνιάτη ότι ο Αλέξιος Γ' παρέδωσε τα σύμβολα της εξουσίας του στον Βονιφάτιο τον Μομφερρατικό, και ύστερα από υπόδειξη του τελευταίου, παρέμεινε ως ιδιώτης στον Αλμυρό.¹²⁶ Ο Βονιφάτιος παραχώρησε στον Γουλιέλμο de Larisa ένα εκτεταμένο φέουδο, το οποίο περιλάμβανε τον Αλμυρό και τη Λάρισα,¹²⁷ και, μετά τον θάνατο του Βονιφάτιου, η περιοχή παραχωρήθηκε από τον Λατίνο αυτοκράτορα Ερρίκο στη Μαργαρίτα, χήρα του Βονιφάτιου, γεγονός που επικυρώθηκε από την επιστολή του πάπα Ιννοκέντιου Γ', το 1210.¹²⁸ Αξίζει να σημειωθεί ότι ένα χρόνο πριν, το 1209, ο Ερρίκος της Valenciennes αναφέρει ότι ο αυτοκράτορας Ερρίκος παρέμεινε στον Αλμυρό, προκειμένου να ρυθμίσει τοπικές υποθέσεις.¹²⁹ Σε έγγραφο του δεσπότη Μιχαήλ Β' της Ηπείρου, το 1246, η εκδίωξη των Λατίνων τοποθετείται σχετικά κοντά στον χρόνο σύνταξης του εγγράφου,¹³⁰ ενώ σε χρυσόβουλο του Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου, το 1259, η περιοχή του Αλμυρού αναφέρεται ως θέμα.¹³¹ Άλλο χρυσόβουλο του Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου, το 1265, προβλέπει την παραχώρηση μιας συνοικίας στους Βενετούς, ωστόσο τίθεται ως προϋπόθεση η παύση των εχθροπραξιών ανάμεσα στους Βυζαντινούς και τους Λατίνους του Ευρίπου (στην Εύβοια), προκειμένου να αποφευχθεί το ενδεχόμενο συνδιαλλαγών ανάμεσα στους Βενετούς του Αλμυρού και του Ευρίπου.¹³² Μέχρι τα τέλη του 13^{ου} αιώνα, ο

αλλά και προσερχόμενους εμπόρους. Είναι μεγάλο μέρος και έχει τετρακοσίους περίπου Ιουδαίους. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Εμπορική Ακμή 204. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ιουδαϊκές Παροικίες 261.

¹²³ ANNALES PISANI 19, 242-243: *Mox etiam civitatem Almiro audacter aggressus est, eamque civitatem et Sanctum Iacobum Pisanorum cum turre cepit et exspoliavit, eam que igne incendit.*

¹²⁴ TAFEL-THOMAS, Urkunden I 266, 279: *Duo Almeri/ δύο Αλμυροι.*

¹²⁵ TAFEL-THOMAS, Urkunden I 487, 493.

¹²⁶ ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ 612: *ὁ γάρ δὴ φύγας βασιλεὺς τῷ μαρκεσίῳ εἰς ὄψιν ἐλθὼν ἄρτου μετρητοῦ καὶ κοτύλης κεράσματος τὰ τῆς βασιλείας ἀνταλλάττεται σύμβολα καὶ εἰς χῶρον τῆς τύχης φερόνυμον (Αλμυρός δ' ὁ χῶρος κικλήσκειται) τὰς διατριβὰς τελέσων.*

¹²⁷ ACTA INNOC., PL, τ. 216, αρ. 102, στ. 298.

¹²⁸ ACTA INNOC., PL, τ. 216, στ. 227.

¹²⁹ HENRI DE VALENCIENNES 105.

¹³⁰ MM IV, 346.

¹³¹ MM V, 12: *εἰς τὸ θέμα τοῦ Αλμυροῦ.*

¹³² MM III, 78: *ἵνα δώσει ἀποτοῖς ἢ βασιλεία μου εἰς τὸν Αλμυρὸν τόπον ἐξ κάθισμα, καὶ ἰ ποιήσωσιν ἐν αὐτῷ ἀναπαύσεις. ἐπεὶ δὲ ἔχει ἢ βασιλεία μου μάχην μετὰ τοῦ Εὐρίπου καὶ*

Αλμυρός αναφέρεται στο πλαίσιο παραχωρήσεων προς τις μονές της Μακρινίτισσας,¹³³ της Λυκουσάδας,¹³⁴ και της Νέας μονής Χίου.¹³⁵ Ο Σανούδος μαρτυρεί ότι το 1310 η πόλη καταλήφθηκε από τους Καταλανούς,¹³⁶ οι οποίοι, τον επόμενο χρόνο, ήρθαν σε διάσταση με τον εργοδότη τους, τον Gautier de Brienne, και επικράτησαν σε μάχη στην περιοχή μεταξύ του κάστρου και της σημερινής παραλίας.¹³⁷ Η ίδια πηγή κάνει λόγο για δεύτερη κατάληψη του Αλμυρού από τους Καταλανούς, μεταξύ 1318 και 1325. Σε επιστολή του Σανούδου, το 1327, μνημονεύονται οι καταλανικές κτήσεις, μεταξύ των οποίων αναφέρεται ο Αλμυρός.¹³⁸ Η χώρα της Tuzla (αλυκή), η οποία, σύμφωνα με τον Enveri, λεηλατήθηκε από τον Umur πασά, το 1332, ταυτίστηκε από τον Lemerle με τον Αλμυρό.¹³⁹ Ο Κουλουράς δεν αποκλείει το ενδεχόμενο της ταύτισης του τοπωνυμίου με την αλατοφόρα περιοχή του Πτελεού ή των Αλυκών, δίπλα στον σημερινό Βόλο.¹⁴⁰ Μνεία του ονόματος του Αλμυρού γίνεται στο χρυσόβουλο του Στέφανου Δούσαν, υπέρ της μονής της Λυκουσάδος, το 1348, χωρίς να προκύπτει κυριαρχία των Σέρβων στην περιοχή.¹⁴¹ Η αρχική οθωμανική κατάκτηση του Αλμυρού επέρχεται το 1392-1393, αν και δεν είναι γνωστό αν μέχρι τότε η πόλη παρέμενε υπό λατινική κυριαρχία ή είχε περιέλθει υπό την ελληνική ηγεμονία των Φιλανθρωπηνών.¹⁴² Ο Σαββίδης θεωρεί ότι η κατάκτηση διήρκεσε ως το 1412/13, και θεωρεί προβληματική τη χρονολόγηση της δεύτερης κατάκτησης, μάλλον το 1414.¹⁴³ Ο Αλμυρός διατηρείται υπό τους Οθωμανούς ως σημαντική πόλη - λιμάνι με την παραφθαρμένη ονομασία *Armiye*, αν και απουσιάζουν καταγραφές του από τα

εὐρίσκωνται ἐν αὐτῷ Βενετικοί, ἵνα ἔχη ἡ βασιλεία μου κατακεκρατημένην τὴν σκάλαν τοῦ Ἀλμυροῦ, ὅπως μὴν ἐπαίρωσιν ἀπὸ τῆς τοιαύτης σκάλας βρώσιμα καὶ πόσιμα ἃ ἐν τῷ Εὐρίπῳ Βενέτικοι, καὶ ἀποκομιζῶσι ταῦτα εἰς ζωάρκειαν τῶν ἐν τῷ Εὐρίπῳ ἐχθρῶν τῆς βασιλείας μου Λατίνων, μέχριᾶν ὧν θεὸς καὶ γένηται ἐγκρατὴς ἡ βασιλεία μου τοῦ Εὐρίπου, καὶ τότε ἵνα ἀπολύσῃ ἡ βασιλεία μου καὶ τὴν τοιαύτην σκάλαν πρὸς τὸ μέρος τῆς Βενετίας.

¹³³ MM IV, 346-347 (1246), 351 (1266), 387-388 (1268).

¹³⁴ MM V, 255/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ἐγγραφα Λυκουσάδος 502 (1289).

¹³⁵ MM V, 12 (1259).

¹³⁶ TAFEL-THOMAS, Urkunden I 501.

¹³⁷ ΣΑΝΟΥΔΟΣ 125: *Dell' altra Sorella Moglie de Miser Gaetan rimase una Figliola che fù Moglie del Marchese della Bondonizza, che fù morto in una Battaglia all' Armiro dalla Compagnia de Catwellani...* ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 235-236. GERLINI, Nuove Lettere 352.

¹³⁸ GERLINI, Nuove Lettere 351.

¹³⁹ LEMERLE, Emirat 76.

¹⁴⁰ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 236.

¹⁴¹ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 156/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ἐγγραφα Λυκουσάδος 506.

¹⁴² ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Προβλήματα 50. SAVVIDES, Semi-Autonomous State 217.

¹⁴³ ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Προβλήματα 50. SAVVIDES, Semi-Autonomous State 218.

παλαιότερα γνωστά κατάστιχα, όχι μόνο το BBA/MM 10 του 1454/55, αλλά και από το BBA/TT 36 του 1506.

Η επισκοπή Αλμυρού αναφέρεται στις *Notitiae Episcopatum* ως υπαγόμενη στη μητρόπολη της Λάρισας, γύρω στο 1100.¹⁴⁴ Μετά το 1204, ο Αλμυρός απέκτησε λατινική επισκοπή υπαγόμενη στον αρχιεπίσκοπο Λαρίσης.¹⁴⁵ Είδαμε ότι σε τέσσερις περιπτώσεις, στα πωλητήρια έγγραφα του Μιχαήλ Μαρτίνου,¹⁴⁶ της Ζωής Συροπουλινής,¹⁴⁷ των Δρυανουβαινιτών,¹⁴⁸ και στο πατριαρχικό έγγραφο του Ιωσήφ,¹⁴⁹ όλα υπέρ της μονής της Νέας Πέτρας, μεταξύ 1271 και 1272, ο Μιχαήλ Πανάρετος αναφέρεται ως επίσκοπος Δημητριάδος και Αλμυρού. Φαίνεται ότι δύο διακριτές επισκοπές του παρελθόντος κάποια στιγμή συγχωνεύθηκαν, επιπλέον, με την παρακμή της Δημητριάδας από τον 14^ο αιώνα, ως έδρα της αναφερόμενης επισκοπής Δημητριάδος θα πρέπει να θεωρούμε τον Αλμυρό.

Πληροφορίες για τις λειτουργίες στον χώρο του Αλμυρού απαντούν σε αφηγηματικές πηγές, σε βενετικά έγγραφα εμπορικού χαρακτήρα, που δημοσίευσαν οι MoroZZo della Rocca και Lombardo, και σε έγγραφα υπέρ των μονών της Μακρινίτισσας, της Νέας Πέτρας και της Νέας μονής Χίου. Στα μέσα του 12^{ου} αιώνα, ο Edrisi περιγράφει τον Αλμυρό ως σημαντική και πυκνοκατοικημένη πόλη και χώρο αποθήκευσης εμπορευμάτων,¹⁵⁰ ενώ, λίγο αργότερα, ο Βενιαμίν εκ Τουδέλης, κάνει λόγο για το σημαντικό μέγεθος της πόλης, τις εμπορικές δραστηριότητες και τη γειννιάσή της με τη θάλασσα.¹⁵¹ Αμφότερες οι πηγές θέτουν ζητήματα σχετικά αφενός με την πληθυσμιακή ανάπτυξη του οικισμού και αφετέρου με το εύρος των εμπορικών δραστηριοτήτων, δεδομένης της παρουσίας ενός σημαντικού λιμένος. Είδαμε, ότι το 1158, καταμαρτυρείται η ύπαρξη πιστατικής συνοικίας,¹⁵² και το 1198, ο Αλμυρός συγκαταλέγεται μεταξύ των πόλεων, στις οποίες οι Βενετοί απολάμβαναν εμπορικά προνόμια.¹⁵³ Το γεγονός αυτό θέτει το ζήτημα της παρουσίας Ιταλών εμπόρων στην πόλη του Αλμυρού, όπως καταμαρτυρεί ο Βενιαμίν ο εκ Τουδέλης, στα μέσα του 12^{ου} αιώνα, τουλάχιστον μέχρι τη λατινική κατάκτηση της περιοχής,

¹⁴⁴ DARROUZÈS, *Notitiae* 339.

¹⁴⁵ WOLFF, *Latin Patriarchate* 54.

¹⁴⁶ MM IV, 401.

¹⁴⁷ MM IV, 396.

¹⁴⁸ MM IV, 393.

¹⁴⁹ MM IV, 365.

¹⁵⁰ EDRISI, *Geographie* 296.

¹⁵¹ BENIAMHN EK TOYΔEΛHΣ 64.

¹⁵² ANNALES PISANI 17.

¹⁵³ TAFEL-THOMAS, *Urkunden I* 266, 279.

περίοδο για την οποία αντλούμε πληροφορίες κυρίως από πηγές δυτικής προέλευσης.¹⁵⁴

Το 1111, ο Αλέξιος Α΄ Κομνηνός εξέδωσε χρυσόβουλο υπέρ των Πισατών, παραχωρώντας τους εμπορικά προνόμια,¹⁵⁵ ενώ η παρουσία τους επιβεβαιώνεται από την παπική βούλα του Αναστασίου Δ΄, το Δεκέμβριο του 1153, με την οποία επικυρώνονταν οι ιδιοκτησίες της πιστατικής εκκλησίας του Αγ. Ιακώβου στον Αλμυρό.¹⁵⁶ Μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι αξιώσεις των Πισατών πρεσβευτών προς τον Αλέξιο Γ΄, το 1197, για την αποκατάσταση των ζημιών σε συγκεκριμένα κτίσματα, αποκαλύπτοντας ένα μέρος της πολεοδομικής διαμόρφωσης της πιστατικής συνοικίας του Αλμυρού.¹⁵⁷ Προκύπτει ότι οι Πισάτες διέθεταν, πέρα από την εκκλησία του Αγ. Ιακώβου, μία εμπορική αγορά, ένα νοσοκομείο και έναν απροσδιόριστο αριθμό σπιτιών, γεγονός που αναδεικνύει την ύπαρξη συγκεκριμένων λειτουργιών και την παρουσία εξειδικευμένων επαγγελματιών, ιδιαίτερα εμπόρων και ιατρών. Αξίζει να σημειωθεί ότι, το έτος 1156, ο Natalis Betani, κάτοικος Αλμυρού, παραχώρησε ως υποθήκη την ιδιοκτησία ενός εργαστηρίου στον Marcus Julianus, ηγούμενου της εκκλησίας του Αγ. Γεωργίου,¹⁵⁸ γεγονός που υποδεικνύει επαγγελματική εξειδίκευση στη βιοτεχνία. Σε αυτό το πλαίσιο, σε επιστολή του Ιωάννη Απόκαυκου προς τον μητροπολίτη Λαρίσης Καλοσπίτη, γίνεται λόγος για παρασκευή λινού υφάσματος στην πόλη του Αλμυρού.¹⁵⁹

¹⁵⁴ Η Μαρία Γερολυμάτου συσχετίζει την παρουσία δυτικών εμπόρων στον Αλμυρό με το εμπόριο των σιτηρών και με τις εκτεταμένες βασιλικές *έπισκέψεις* στην περιοχή (ΓΕΡΟΥΜΑΤΟΥ, Αγορές 77, 252-253).

¹⁵⁵ DÖLGER, Regesten II, αρ. 1255.

¹⁵⁶ MÜLLER, Documenti αρ. 3, 5. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 183. ΣΑΒΒΙΑΔΗΣ, Εμπορική Ακμή 208-209.

¹⁵⁷ MÜLLER, Documenti αρ. 64, 71: *Et petant ab eo ecclesiam et possessiones eius et alios honores quos Pisani habuerunt in Almiro, et ut faciat rehedicari ecclesias et casas et embulum et hospitale; et petant pensiones ipsarum domorum; et petant sollempne de annis decursis et cursuris, et dent et dari faciant operario vel cui iusserit, sine ulla diminutione aliquo modo facienda; et non tollant, nec tollere faciant, neque consentiant, salva obligatione Gerardi Arcossi.* Ο Κουλουράς τοποθετεί τις καταστροφές των κτισμάτων κατά το διάστημα από το 1182 έως το 1197, όταν ο πληθυσμός των Πισατών του Αλμυρού είχε μειωθεί δραστικά, λόγω της σφαγής των Ιταλών στην Κωνσταντινούπολη, τον Απρίλιο του 1182, ύστερα από την ενθάρρυνση του Ανδρόνικου Κομνηνού και της επίσημης εκκλησίας (ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 184).

¹⁵⁸ TAFEL-THOMAS, Urkunden I 136-137: *do dono, concede, atque transacto ad ecclesiam dei et beati Georgii de suprascripto Armiro, hoc est: fabrica una petrinea cooperta, quam ego feci super terram Elia Piglari Geco, que suprascripta fabrica est conjuncta in capite ordine... et casarum, quibus ego morabar.* ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 146.

¹⁵⁹ VASILIEVSKIJI, Epirotica 279-280: *καὶ ἐγὼ τὸ ἐλάχιστον πρὸς ἑκατὸν πήχεις ἡμην ἀλμυριωτικῷ λινείου υφάσματος, οὐ μὴν πρὸς ἔνδυμα κτενοσακούλη.*

Την ίδια στιγμή, τα βενετικά έγγραφα εμπορικού χαρακτήρα, που δημοσίευσαν οι MoroZZo della Rocca και Lombardo, μαρτυρούν ότι, μεταξύ 1158 και 1171, οι Βενετοί δραστηριοποιήθηκαν στην πόλη του Αλμυρού.¹⁶⁰ Ο Γ. Κουλουράς επισημαίνει μια σειρά ιδιωτικών εγγράφων οικονομικής φύσης που υποδεικνύουν ότι οι Βενετοί έμποροι, πέρα από την παρουσία τους στον Αλμυρό, από τις αρχές του 12^{ου} αιώνα, ανέπτυξαν, μεταξύ τους και με το ντόπιο πληθυσμό, οικονομικές σχέσεις, οι οποίες πήραν τις ακόλουθες μορφές: α) Τα ναυτικά δάνεια (*prestito marittimo*), στα οποία ο αποδέκτης αναλάμβανε τη δέσμευση να επιστρέψει το ποσό που είχε δανειστεί, επιβαρυνόμενο με κάποιο προσυμφωνημένο τόκο. Το Μάιο του 1161, ο *Domenicus Cento Cori* δάνεισε στον κάτοικο Αλμυρού *Stefano Capello* 40 υπέρπυρα, για ένα εμπορικό ταξίδι από την Κωνσταντινούπολη στον Αλμυρό. Μετά την επιστροφή του στον Αλμυρό, ο *Stefano Capello* είχε περιθώριο οχτώ ημερών να καταβάλει το συμφωνηθέν ποσό στον *Domenico Cento Cori*.¹⁶¹ Επίσης, ο *Giovanni Serzi*, σε ένα διάστημα έξι μηνών (Οκτώβριος 1169-Μάρτιος 1170), δάνεισε σε οχτώ διαφορετικά πρόσωπα το συνολικό ποσό των 124 υπερπύρων, για ταξίδια από τον Αλμυρό στην Κωνσταντινούπολη, που του απέφεραν κέρδη 24 υπερπύρων.¹⁶² Οι έμποροι δεν είχαν δικαίωμα να παρεκκλίνουν της πορείας τους, και σε διάστημα δεκαπέντε ημερών από την άφιξή τους στην Κωνσταντινούπολη, όφειλαν να επιστρέψουν στον αδερφό του *Giovanni Serzi* το ποσό του δανείου, επιβαρυνόμενο με ένα τόκο 20-25%.¹⁶³ Σε περίπτωση πειρατείας ή κακών καιρικών συνθηκών, ο *Giovanni Serzi* θα έχανε το καταβληθέν κεφάλαιο, χωρίς να επιβαρυνθούν οι έμποροι,¹⁶⁴ β) τα συμβόλαια θαλάσσιας συνδιαλλαγής (*cambio marittimo*), που αποτελούσαν παραλλαγή του ναυτικού δανείου. Γνωρίζουμε ότι τον Απρίλιο του 1190, στην Τύρο, συντάχθηκε συμβόλαιο μεταξύ του *Romano Mairano* και του *Dominico Marconi*. Ο *Mairano* μπορούσε να κινηθεί από τη Συρία προς την Άβυδο ή την Κωνσταντινούπολη και από εκεί να μεταβεί πάλι στη Συρία ή διαφορετικά στον Αλμυρό ή το Κίτρος. Αν ο *Mairano* ολοκλήρωνε το ταξίδι στη Συρία, έπρεπε να

¹⁶⁰ MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, Documenti I αρ. 133 (1158)/ 151, 152 (1161)/ 172 (1166)/ 191 (1167)/ 202 (1168)/ 214, 215, 216, 217 (1169)/ 219, 221, 222, 223, 236 (1170)/ 238 (1171).

¹⁶¹ MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, Documenti I αρ. 151, 152. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 148.

¹⁶² MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, Documenti I αρ. 214, 215, 216, 217, 219, 221, 222, 223. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 149.

¹⁶³ MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, Documenti I αρ. 191, 214, 215, 216, 219, 221. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 149.

¹⁶⁴ MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, Documenti I αρ. 214, 215, 216, 219, 221. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 149.

καταβάλει στον Marconi 270 σαρακηνάτα, ενώ, αν κατέληγε στην Κωνσταντινούπολη, έπρεπε να καταβάλει, στο ίδιο πρόσωπο, 246 υπέρπυρα.¹⁶⁵ Για το ίδιο ταξίδι, ο Mairano είχε δανειστεί από τον Iacobus de Naulo, στον οποίο όφειλε να καταβάλλει 90 σαρακηνάτα, αν κατέληγε στη Συρία, ή 62 υπέρπυρα, αν κατέληγε στην Κωνσταντινούπολη.¹⁶⁶ Επίσης, τον Σεπτέμβριο του 1190, ο Dominico Staniaro έλαβε στον Αλμυρό από τον Stefano Falier και τον Philippo Iantani εμπορεύματα αδιευκρίνιστης αξίας, για τα οποία κατέλαβε στην Κωνσταντινούπολη 75 υπέρπυρα,¹⁶⁷ γ) συμβόλαια εμπορικής συντροφιάς (colleganca), που προέβλεπαν τη σύσταση μιας εταιρείας, με τη συνένωση εμπορικών κεφαλαίων ανάμεσα σε έναν επιχειρηματία και έναν έμπορο, και τα κέρδη μοιράζονταν ανάμεσα στα συμβαλλόμενα μέρη, μετά το τέλος του ταξιδιού.¹⁶⁸ Το Μάιο του 1165, οι Leo Copula και Angelus Vitalis συνέστησαν μια colleganca, καταβάλλοντας 10 και 5 υπέρπυρα αντίστοιχα. Ο Vitalis θα ταξίδευε από την Κωνσταντινούπολη στον Αλμυρό και, μετά την επιστροφή του στην Κωνσταντινούπολη, θα απέδιδε κεφάλαια και κέρδη στο Copula.¹⁶⁹ Πέντε χρόνια αργότερα, ο Copula μεταβίβασε το έγγραφο που δέσμευε τον Vitalis, στον Henrico Civran.¹⁷⁰ Το 1167, στην Αλεξάνδρεια, συστάθηκε colleganca μεταξύ των Romano Mairano και Dominicus Giacobe, με την καταβολή των ποσών 18 υπερπύρων και 7 albos¹⁷¹ από τον πρώτο και 9 υπερπύρων και 3.5 albos από τον δεύτερο. Το συμβόλαιο προέβλεπε ταξίδι από την Αλεξάνδρεια στον Αλμυρό, και από εκεί, στην Κωνσταντινούπολη. Ο Giacobe, στην Κωνσταντινούπολη, όφειλε, μέσα σε δεκαπέντε μέρες, να καταβάλει το ποσό που

¹⁶⁵ MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, Documenti I αρ. 381. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 150.

¹⁶⁶ MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, Documenti I αρ. 383. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 150.

¹⁶⁷ MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, Documenti I αρ. 392. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 150.

¹⁶⁸ Πιθανόν, πρόκειται για παραλλαγή της «Κομμέντα». Ήταν μια συμφωνία-συμβόλαιο μεταξύ ενός προσώπου που παρείχε το κεφάλαιο και ενός εμπόρου, που προσέφερε την εργασία. Η συμφωνία προέβλεπε ότι το ένα τέταρτο των κερδών κατέληγε στον έμπορο, και τα τρία τέταρτα σε αυτόν που παρείχε το κεφάλαιο (ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Δυτικός Πολιτισμός 235).

¹⁶⁹ MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, Documenti I αρ. 236, 238. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 150.

¹⁷⁰ MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, Documenti I αρ. 238. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 150-151.

¹⁷¹ Πρόκειται για ασημένιο βενετικό νόμισμα. Στο βενετικό φορολογικό σύστημα, πρέπει να έχουμε υπόψη τη διάκριση ανάμεσα στο φορολογικό νόμισμα (moneta de dazi, buona valuta) και το πραγματικό νόμισμα (moneta di zecca, valuta corrente), αφού η βενετική νομοθεσία προέβλεπε την είσπραξη των φόρων στο πρώτο, για να αποφεύγει τις απώλειες εισοδήματος από τις υποτιμήσεις, με αποτέλεσμα η διαφορά μεταξύ των δύο, σε ορισμένες περιπτώσεις, να φτάνει το 20% (ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Οικονομική Ιστορία 281).

αναλογούσε στον Mairano,¹⁷² δ) ο τύπος της *compagnia*, στην οποία οι συνέταιροι, που συνδέονταν μεταξύ τους με δεσμούς αίματος, συνένωναν τα κεφάλαιά τους, συνταξιδεύοντας και μοιράζοντας τα κέρδη, ανάλογα με τα ποσά που είχε καταβάλει ο καθένας. Το 1129, οι Vitale Luparini και Pietro Foscari διέλυσαν την *compagnia* τους με τον Nicola Damiano, κάτοικο Αλμυρού.¹⁷³ Το 1112, ο Henricius Tino, μετά το ναυάγιο στη θαλάσσια περιοχή του Αλμυρού, διέλυσε την *compagnia* με τον Domenico Mastroscoli, που προέβλεπε ταξίδι του Tino από τη Βενετία στην Κόρινθο και την Κωνσταντινούπολη, ενώπιον του Giovanni Morosini, απεσταλμένου του Δόγη.¹⁷⁴

Από τα διαθέσιμα στοιχεία, προκύπτει ότι το λιμάνι του Αλμυρού αποτέλεσε σημαντικό διαμετακομιστικό σταθμό ενός ευρύτερου εμπορικού δικτύου, που περιελάμβανε ολόκληρη την ανατολική λεκάνη της Μεσογείου, αφού οι αναφορές υποδεικνύουν την ύπαρξη εμπορικών θαλάσσιων οδών μεταξύ σημαντικών πόλεων της ανατολικής Μεσογείου, όπως της Αλεξάνδρειας και της Κωνσταντινούπολης, στις οποίες σημαντικό ρόλο είχε το λιμάνι του Αλμυρού.¹⁷⁵ Στην πλειονότητα των περιπτώσεων, τα εμπορικά συμβόλαια αναφέρουν ως τελικό προορισμό την Κωνσταντινούπολη. Σε αυτό το πλαίσιο, ενδεικτική είναι η μαρτυρία του Μιχαήλ Χωνιάτη πως οι κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης κατανάλωναν σιτηρά, τα οποία προέρχονταν από τη Θεσσαλία,¹⁷⁶ ενώ, την ίδια στιγμή, ο αδερφός του, Νικήτας, προβάλλει τη σημασία του λιμένος του Αλμυρού επί λατινοκρατίας.¹⁷⁷

¹⁷² MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, Documenti I αρ. 191. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 151.

¹⁷³ MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, Documenti I αρ. 54. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 151-152. Αν και πουθενά δεν αναφέρεται ο Αλμυρός, ο Κουλουράς υποθέτει ότι τα εμπορεύματα που προέρχονταν από τη Βενετία περνούσαν από τον Αλμυρό, προτού καταλήξουν στην Κωνσταντινούπολη.

¹⁷⁴ MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, Documenti I αρ. 35. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 152.

¹⁷⁵ ΓΕΡΟΥΛΥΜΑΤΟΥ, Αγορές 155-156: Η Γερολυμάτου υποστηρίζει ότι ο Αλμυρός είχε το πλεονέκτημα ότι βρισκόταν κοντά στον δρόμο που διέσχισε την Κεντρική Ελλάδα, με προορισμό τη Θεσσαλονίκη.

¹⁷⁶ ΜΙΧΑΗΛ ΧΩΝΙΑΤΗΣ, Επιστολαί 69: *Τίνος γὰρ καὶ σπανίζετε; Οὐ Μακεδονίας καὶ Θράκης καὶ Θετταλίας πυροφόροι πεδιάδες ὑμῖν γεωργοῦνται, οὐχ ὑμῖν ληνοβεῖται οἶνος ὁ Εὐβοεὺς καὶ Πτελεατικός καὶ Χῖος καὶ ρόδιος, ἀ τὰς ἀμπεχόνας ὑμῖν ἴστου ργοῦσι Θηβαῖοι καὶ Κορίνθιοι δάκτυλοι, ἀ χρημάτων πάντες ὁμοῦ ποταμοὶ ὡς ἐς μίαν θάλασσαν τὴν βασιλίδα πόλιν συρρέουσι;*

¹⁷⁷ ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ 638: *ὁ δε μαρκέσιος Βονιφάτιος τῇ Θεσσαλονίκῃ προσεδρεύων ὑποκειμένην εἶχεν ἑαυτῶ τὴν ἐς Ἄλμυρον ἐκτεινομένην ἀγχίαλον πᾶσαν καὶ πεδίον ἤρχετο Λαρισσαίων καὶ μετελάγχανε τῶν φόρων ὅποσοι ἐξ Ἑλλάδος καὶ τῆς νήσου τοῦ Πέλοπος εἰσεπράττοντο ἐπὶ δε τούτοις καὶ ἄλλος τις τὰ Θετταλίας κατέχων μετέωρα ἃ νῦν μεγάλη Βλαχία κικλήσκειται τοπάρχης ἦν τῶν ἐκεῖ.*

Οι διαθέσιμες πληροφορίες για το επόμενο διάστημα, προέρχονται, ως επί το πλείστον, από έγγραφα υπέρ των μονών της Μακρινίτισσας και της Νέας Πέτρας, ενώ, σε δύο τουλάχιστον περιπτώσεις, οι αναφορές σχετίζονται με τη Νέα μονή Χίου και τη μονή Λυκοσάδου. Αξίζει να σημειωθεί η πενταετής συνθήκη που υπογράφηκε ανάμεσα στη Βενετία και την Πίζα, με στόχο την ειρηνική διαβίωση ανάμεσα στις δύο κοινότητες στον Αλμυρό, από την οποία προκύπτει ότι, εντός της πόλης, οι δύο βενετικές εκκλησίες είχαν υπό την ιδιοκτησία τους χωράφια, αμπέλια, κήπους και μύλους,¹⁷⁸ στοιχεία που αποκαλύπτουν μέρος των οικονομικών δραστηριοτήτων. Σε έγγραφο του Μιχαήλ Δούκα της Ηπείρου υπέρ της μονής της Μακρινίτισσας, το 1246, παραχωρούνταν το μετόχι του κυροῦ *Γλαρίωνος* στην περιοχή του Αλμυρού.¹⁷⁹ Προκύπτει η παρουσία αμπελοκαλλιέργειών, κήπων, οπωροφόρων, καλλιεργήσιμων εκτάσεων και νερόμυλων, γεγονός που υποδεικνύει παραγωγή και επεξεργασία δημητριακών. Γίνεται λόγος για την προσπάθεια επίτευξης κέρδους, με τη βελτίωση της γης από τους μοναχούς.¹⁸⁰ Είναι εύλογο να εικάσουμε ότι η επιδίωξη του κέρδους, είχε ως αποτέλεσμα μέρος της παραγωγής να καταλήγει στις πλησιέστερες αγορές, όπως εκείνη του Αλμυρού, ιδιαίτερα αν αναλογιστούμε ότι, κατά τον χρόνο σύνταξης του εγγράφου, ο Αλμυρός ήταν τόπος διαμονής μελών της τοπικής αριστοκρατίας και άλλων δημόσιων λειτουργών,¹⁸¹ γεγονός που μάλλον συνέβαλε στην αυξημένη ζήτηση προϊόντων, δεδομένου και του σημαντικού μεγέθους της πόλης.¹⁸² Την ίδια στιγμή, η παρουσία μελών της τοπικής αριστοκρατίας και της διοίκησης, αναδεικνύει τον ρόλο της πόλης ως διοικητικού κέντρου, όπως προκύπτει από την παρουσία απογραφέων/πρακτόρων, εκπροσώπων

¹⁷⁸ MÜLLER, Documenti ap. 18, 20, 22: *Et si aliquis Pisanus campos aut vineas, ortos aut molendinum habeat de possessionibus ecclesiarum Venetiae quae sunt in Almiro.*

¹⁷⁹ MM IV, 346-347: ἐφέλκυσαι δε πρὸς ἑαυτοὺς τὴν ὑπόνομον αὐτοῖς καὶ ὑπόφορον χώραν τοῦ Αλμυροῦ, προσῆλθεν ἡμιν καὶ ἠτήσατο τὴν βασιλείαν μου ταύτην αὐτῶ τὴν δωρεὰν παρασχεῖν, τὸ δηλαδὴ ἐλευθερίαν πραγματεύσασθαι τῶ εἰρημένῳ μοναστήριῳ τοῦ κῦρ Γλαρίωνος καὶ πᾶσι τοῖς ὑποκειμένοις καὶ διαφέρουσιν αὐτῶ ἀκινήτοις δικαίοις καὶ τῆς δημοσιακῆς ἐξάξαι φορολογίας καὶ ὑποτελείας ὁμοῦ... καὶ εἰς τὸ διηνεκὲς τὴν διαληφθεῖσαν μονὴν τοῦ κῦρ Γλαρίωνος τοῦ λελεγμένου Κομνηνοῦ κυροῦ Κωνσταντίνου Μαλιασηνοῦ καὶ κατέχεσθαι παρ' αὐτοῦ καὶ τοῦ μέρους αὐτοῦ ἐφορευτικῶς μετὰ πάντων τῶν δικαίων καὶ προνομίων αὐτῆς, ἀμπελώνων, χωραφίων, κηπωροπεριβόλων, ὕδρομυλῶνων καὶ παντὸς ἑτέρου ἀκινήτου πράγματος.

¹⁸⁰ MM IV, 347: καὶ εἰς τὸ κρεῖττον προαγωγῆ καὶ βελτιώσει καὶ ἐπὶ κατανομῆ καὶ διατροφῆ.

¹⁸¹ MM IV, 348: ὅθεν καὶ ἐπιφωνοῦμεθα καὶ ἀσφαλῶς πᾶσι τοῖς τὸν δημόσιον τρόπον φανερῶς ἢ κρυφίως ἐνδουμένοις τοῖς κατῆ καιροῦς δηλονότι πράκτορσι τοῦ Αλμυροῦ, τοῖς ἀπογραφεῦσι, τοῖς ἐκπροσωποῦσι, τοῖς κατεπάνω, τοῖς ἄρχουσι, τοῖς ἀπαιτηταῖς καὶ παντὶ ἑτέρῳ δημοσιολειτουργοῦντι προσώπῳ.

¹⁸² EDRISI, Geographie 296. BENIAMHN EK TOYΔΕΛΗΣ 64.

της κεντρικής εξουσίας, κατεπάνω και αρχόντων. Το 1259, από το χρυσόβουλο του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου υπέρ της Νέας μονής Χίου, προκύπτει ότι κάποιος Υαλέας διέθετε στην περιοχή του Αλμυρού αμπέλια και σπίτια, τα οποία παραχώρησε στην εν λόγω μονή.¹⁸³ Ενδιαφέρον παρουσιάζει η απαλλαγή από το φόρο του κομμερκίου, γεγονός που αναδεικνύει την ύπαρξη εμπορικών δραστηριοτήτων.¹⁸⁴ Το 1265, πάλι σε χρυσόβουλο του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου υπέρ των Βενετών, προβλέπεται η παραχώρηση μιας συνοικίας στους Βενετούς, και αναφέρεται η εμπορία *βρώσιμων* και *πόσιμων*, με πιθανή κατεύθυνση τον Εύριπο της Εύβοιας.¹⁸⁵ Είδαμε ότι, πέρα από το έγγραφο του Μιχαήλ Β΄ της Ηπείρου, το 1246, μια σειρά από έγγραφα, υπέρ της μονής της Μακρινίτισσας, μεταξύ 1256 και 1272, κοντά στο έτος σύνταξης του χρυσόβουλου του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου, πιστοποιούν ότι ένα σημαντικό τμήμα της τοπικής παραγωγής σχετιζόταν με την αμπελοκαλλιέργεια.¹⁸⁶ Επίσης, γίνεται λόγος για την ύπαρξη καλλιεργήσιμων εκτάσεων και μύλων, γεγονός που υποδεικνύει παραγωγή και επεξεργασία δημητριακών.¹⁸⁷

Την ίδια περίοδο, είδαμε ότι τα πωλητήρια έγγραφα της Ζωής Συροπουλινής,¹⁸⁸ των Δρυανουβαινιτών,¹⁸⁹ και του Κωνσταντίνου Κατζιδώνη,¹⁹⁰ συνέταξε ο επίσκοπος Δημητριάδος και Αλμυρού Μιχαήλ Πανάρετος, το πωλητήριο έγγραφο του Μιχαήλ Αρχοντίτζη, ο χαρτοφύλακας της επισκοπής Δημητριάδος,¹⁹¹ και τα πωλητήρια έγγραφα του Μιχαήλ Μαρτίνου,¹⁹² του Νικόλαου Βάρδα,¹⁹³ και των μοναχών Μεθόδιου και Βαρλαάμ,¹⁹⁴ συνέταξε ο ταβουλλάριος Αλμυρού Μιχαήλ Ραγκαβές. Προκύπτει η έλλειψη ταβουλλαρίου στην πόλη της Δημητριάδος, έλλειψη που καλούνταν να καλύψουν είτε αξιωματούχοι της εκκλησίας, είτε ο ταβουλλάριος Αλμυρού, θέτοντας ερωτήματα για τις οικονομικές δραστηριότητες στην ευρύτερη περιοχή του Παγασητικού. Η πρώτη εύλογη διαπίστωση είναι ότι η παρουσία

¹⁸³ MM V, 12: *ἀμπέλια καὶ ὀσπήτια τὰ ἐν τῷ Ἀλμυρῷ καὶ τὰ ἀπὸ τοῦ Υαλέα περιελθόντα τῇ μονῇ καὶ τὰ σανδάλια ταύτης, ἅπερ ἔχει ἐξκουσσεύμενα ἀπὸ πάσης ἐπηρείας καὶ ὀχλήσεως, ἤγουν κομμερκίου, ἀγγαρείας καὶ παντοίας δόσεως καὶ τῶν λοιπῶν ζητημάτων.*

¹⁸⁴ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ρόλος 158-160, 185-186. HENDY, *Economy* 174. ODB 1141-1142.

¹⁸⁵ MM III 78.

¹⁸⁶ MM IV, 331, 351, 356, 359-360, 387-388.

¹⁸⁷ MM IV, 359-360, 384.

¹⁸⁸ MM IV, 393-396.

¹⁸⁹ MM IV, 391-393.

¹⁹⁰ MM IV, 407-409.

¹⁹¹ MM IV, 396-399.

¹⁹² MM IV, 399-402.

¹⁹³ MM IV, 402-404.

¹⁹⁴ MM IV, 404-407.

ταβουλλαρίου στον Αλμυρό υποδεικνύει μια προϊούσα αύξηση των συμβολαιογραφικών πράξεων, η οποία έκανε επιτακτική την παρουσία ενός ταβουλλαρίου στην πόλη, ενώ, την ίδια στιγμή, ισχύει το αντίστροφο για τη Δημητριάδα. Το γεγονός αυτό υποδεικνύει ότι, στα τέλη του 13^{ου} αιώνα, έχουμε να κάνουμε με μια μετατόπιση των οικονομικών δραστηριοτήτων από τη Δημητριάδα στον Αλμυρό, ιδιαίτερα αν αναλογιστούμε ότι, την ίδια περίοδο, στα πωλητήρια έγγραφα του Μιχαήλ Μαρτίνου, του Νικολάου Βάρδα και των μοναχών του Αγ. Γεωργίου των Καναλίων, Μεθοδίου και Βαρλαάμ, ο Αλμυρός, πέρα από έδρα του τοπικού ταβουλλαρίου, αναφέρεται με σαφήνεια ως πόλη.¹⁹⁵

Ενδεικτική της σημασίας του Αλμυρού είναι η πειρατική δραστηριότητα στην ευρύτερη περιοχή, η οποία, σε μεγάλο βαθμό, αποδιδόταν σε *hominem domini Imperatoris*,¹⁹⁶ δηλαδή σε ανθρώπους του αυτοκράτορα Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου, παρά την προσέγγιση Βυζαντινών και Βενετών από το 1265.¹⁹⁷ Η Ahrweiller έκανε λόγο για την ύπαρξη βυζαντινών επιχειρησιακών βάσεων επαρχιακών στόλων, με επικεφαλής τοπικούς δούκες, στη Δημητριάδα και τον Αλμυρό.¹⁹⁸ Είναι γεγονός ότι τη δεκαετία του 1270, παρατηρείται πειρατική δραστηριότητα στη θαλάσσια περιοχή του Αλμυρού, με στόχο τη Βενετική ναυσιπλοΐα. Το 1272, ο Johannes Zenzaraxon άρπαξε από τον Petro Benedicto, κάτοικο Negreponte, εμπορεύματα συνολικής αξίας 80 υπερπύρων,¹⁹⁹ και από τον Antonio de Canareclo, εμπορεύματα αξίας 120 υπερπύρων.²⁰⁰ Το ίδιο έτος, ο Leon Fulcus, στο λιμάνι του Αλμυρού, άρπαξε από τον Leon Cadenazo λάδι που ξεπερνούσε σε αξία τα 8 υπέρπυρα.²⁰¹ Το 1275, ο Pardo

¹⁹⁵ MM IV, 402, 404, 407.

¹⁹⁶ TAFEL-THOMAS, Urkunden III 181.

¹⁹⁷ Αξίζει να σημειωθεί ότι στο κείμενο της νέας συνθήκης, το 1268, δε γίνεται λόγος για την παραχώρηση εμπορικών προνομίων στους Βενετούς στην πόλη ή τον λιμένα του Αλμυρού, γεγονός που αναδεικνύει μια κάμψη της Βενετικής επιρροής (TAFEL-THOMAS, Urkunden III 92-100).

¹⁹⁸ AHRWEILLER, Byzance et la Mer 360-362. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Μιχαήλ Παλαιολόγος 225-226. Ο Κουλουράς αντιμετωπίζει με επιφυλακτικότητα την υπόθεση της Ahrweiller, αφού οι μοναδικές περιπτώσεις πειρατείας στις οποίες αναμειγνύονται βυζαντινοί αξιωματούχοι έγιναν στο λιμάνι ή τη χερσαία περιοχή της Δημητριάδος. Έτσι, στις αντίστοιχες καταχωρήσεις, δεν έχουμε την αναφορά του τόπου προορισμού (ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 108).

¹⁹⁹ TAFEL-THOMAS, Urkunden III 165: *item etiam in alia parte, apud Armiro, per Johannem Zanzarason cum una galiota et una barcheta de tanto, quod valuerit yperpera LXXX*. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 234.

²⁰⁰ TAFEL-THOMAS, Urkunden III 273: *Item Antonio Lixi de Canareclo, deborato- iam sunt circa sex anni- de quodam mense Madii et capto etian in culfo de Larmiro per Johannem Senzaraxon, hominem domini Imperatoris, de quadam barcha, que sua erat media, et de tantis inter denariosin yperperis et petias de terlisiis et alia arnesia, que valuerint yperpera CXX*. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 235.

²⁰¹ TAFEL-THOMAS, Urkunden III 199: *item et in alia parte fuisse derobatum ipsum Petrum cum dicto filio suo post predicta, cum irent di Nigroponte ad Armiro, in portu Armiro per Leonem Fulcum*

άρπαξε από τον Johannes Baroci εμπορεύματα συνολικής αξίας 330 υπερπύρων,²⁰² και από τον Marino Gardiagio, εμπορεύματα αξίας 142.5 υπερπύρων.²⁰³

Η μελέτη των αρχαιολογικών καταλοίπων αναδεικνύει τη σημασία της θέσης του Αλμυρού και την αμυντική του λειτουργία, όπως προκύπτει από την παρουσία τριών φρουριών. Το πρώτο εντοπίζεται στη θέση Τσιγγέλι και οι δύο οκταγωνικοί του πύργοι χρονολογήθηκαν από τον Γιαννόπουλο τον 12^ο αιώνα.²⁰⁴ Το δεύτερο φρούριο, που δε σώζεται σήμερα, τοποθετείται μεταξύ της γέφυρας του χειμάρρου Ματάζη και της παραλίας του Αλμυρού, και, σύμφωνα με τον Γιαννόπουλο, ο οποίος το μελέτησε πριν το 1923, απέβλεπε στην άμυνα της εμπορικής σκάλας του Αλμυρού.²⁰⁵ Το τρίτο φρούριο κτίστηκε πάνω στην ακρόπολη της αρχαίας και ελληνιστικής Άλου, μάλλον τους 10^ο-11^ο αι., κοντά στις απολήξεις του όρους Όθρυς, και είχε τουλάχιστον 20 τριγωνικούς και τετράγωνους πυργίσκους, καλύπτοντας μια επιφάνεια 25-27 στρεμμάτων. Το βόρειο τείχος έχει μήκος 380 μέτρα, και αποτελείται από προγενέστερες ελληνιστικές κατασκευές, με εξαίρεση τα τελευταία 80 μέτρα, όπου προκύπτουν βυζαντινές προσθήκες, ενώ, η νότια πλευρά έχει μήκος 280 μέτρων.²⁰⁶ Η χρονολόγηση των ευρημάτων υποδεικνύει ότι, κατά το διάστημα μεταξύ του 10^{ου} και του 12^{ου} αιώνα, υπήρξε μια εκτεταμένη προσπάθεια οχύρωσης του Αλμυρού, γεγονός που μπορεί να αποδοθεί στη στρατηγική σημασία της πόλης για τον έλεγχο της ευρύτερης περιοχής, όπως, εξάλλου, προκύπτει από τις επανειλημμένες λεηλασίες και κατακτήσεις που γνώρισε η πόλη, ιδιαίτερα από τον Βερτράνδο του St. Gilles, το 1108, τον βασιλιά της Σικελίας Γουλιέλμο, το 1158, και τους Καταλανούς, αρχικά το 1310, και αργότερα, μεταξύ 1318 και 1325.

cum una vacheta armata ad Salonich de gente domini Imperatoris, de tanto oleo, quod valuit yperpera VIII et plus. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 235.

²⁰² TAFEL-THOMAS, Urkunden III 185: *item in alia parte tempore dicti Bajuli quondam mense Nonembr., cum iret cum duabus suis barchis ad Armiro cum mercimoniis, quas a Nigroponte emerat a quibusdam mercatoribus, eundem fuisse derobatum in aquis Armirii per Pardum, nepotem Rolandi, habitateris Thesalonichi, cum I vacheta armata in Salonichi per dictum Imperatorem, de dictis barchis et mercimoniis, videlicet draparia, oleo, gomeriis et aliis suis arnesiis, que valuerint yperpera CCCXXX.* ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 235.

²⁰³ TAFEL-THOMAS, Urkunden III 185: *item cum notum et manifestum fuerit dictis nominis, Marinum Gardiagam Venetum derobatum fuisse per Pardum, generum Rolandi, militis de Salonich, Luisi de Larmino de tantis de suis rebus, que valuerant yperpera CXLII et dimidium et ultra.* ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 235.

²⁰⁴ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Μεσαιωνική Φθιώτις 78-80. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 237.

²⁰⁵ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Μεσαιωνική Φθιώτις 77-78. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 237.

²⁰⁶ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Μεσαιωνική Φθιώτις 77-78. REINDERS, Τοποθεσία Άλου 53. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 237.

Περαιτέρω πληροφορίες για τις δραστηριότητες στον χώρο του Αλμυρού προσφέρουν οι προσωπογραφικές καταγραφές:

Πίνακας 2

Ανθρωπονύμια	Ιδιότητα	Χρονολόγηση	Πηγές
Domenico Mastroscoli	έμπορος	1112	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 35.
Dominico Valero	μάρτυρας	1112	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 35.
Giovanni Morosini	απεσταλμένος του Δόγη	1112	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 35.
Heinricus Tino	έμπορος	1112	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 35.
Iohannes Celso	μάρτυρας	1112	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 35.
Iohannis Mauroceno	νοτάριος και πρεσβύτερος	1112	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 35.
Petro Ziano	μάρτυρας	1112	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 35.
Nicola Damiano	έμπορος	1129	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 54.
Nicola Pillari	έμπορος	1150-1151	TAFEL-THOMAS, Urkunden I 126, 128, 130.
Domenicus Cento Quori	έμπορος	1161	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 151, 152.
Leazarus Badovario	μάρτυρας	1161	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 151.
Marcus Grimani	νοτάριος και πρεσβύτερος	1161	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 151.
Petrus Maurecenus	μάρτυρας	1161	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 151.
Stefano Capello	έμπορος	1161	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 151, 152.
Ιωσήφ	εβραίος κάτοικος	μέσα 12 ^{ου} αι	BENIAMHN EK TOYΔEΛHΣ 64.
Σολομών	επικεφαλής εβραϊκής κοινότητας	μέσα 12 ^{ου} αι	BENIAMHN EK TOYΔEΛHΣ 64.
Σύλοκ	ραββίνος	μέσα 12 ^{ου} αι	BENIAMHN EK TOYΔEΛHΣ 64.
Adamo Cupo	μάρτυρας	1169	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 217.
Angelo Dedulo	μάρτυρας	1169	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 214, 217.
Angelus Constantino	μάρτυρας	1169	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 217.
Angelus da Molo	μάρτυρας	1169	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 215.
Dominicus Marileo	νοτάριος και πρεσβύτερος	1169/ 1170/ 1171	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 214, 215, 223, 238.
Giovanni Berardo	έμπορος	1169	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 214.
Giovanni Serzi	έμπορος	1169	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 214, 215, 216, 217, 219, 221, 222, 223.
Iacobus Marinus	μάρτυρας	1169	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 216.
Iohannes Berardo	μάρτυρας	1169	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 214.
Iohannes Iusto	μάρτυρας	1169	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 214, 215.
Iohannes Rusticus	νοτάριος και πρεσβύτερος	1169	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 216, 217, 219.
Marco Suvere	μάρτυρας	1169	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 214, 215, 221, 222.
Marino Grigerio	μάρτυρας	1169	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 214.
Michael Dondulo	μάρτυρας	1169	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 216.

Michael Muyraneseo	μάρτυρας	1169	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 216, 219, 221, 222.
Naymero Senatori	έμπορος, μάρτυρας	1169	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 215, 217.
Petro Lugnano da Caorle	έμπορος	1169	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 216.
Petrus Cypriano	μάρτυρας	1169	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 217.
Petrus Rambaldo	μάρτυρας	1169	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 216.
Ugolino Fiorentino	έμπορος	1169	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 215.
Dominicus Permarino	μάρτυρας	1170	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 223.
Filipus Donatus	έμπορος	1170/ 1171	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 223, 238.
Giacomo Vitale	έμπορος	1170	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 219.
Giovanni Baruzo	έμπορος	1170	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 222.
Iacobus Calbo	νοτάριος και πρεσβύτερος, μάρτυρας	1170	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 221.
Mauro Catarino	έμπορος	1170	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 221.
Petrus Borsani	μάρτυρας	1170	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 219.
Petrus Grimani	μάρτυρας	1170	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 219.
Petrus Marcello	μάρτυρας	1170	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 223. PLP 94093.
Romano Senatori	μάρτυρας	1170	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 221, 222.
Stephanus Acotanto	μάρτυρας	1170	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 223.
Vitalis Salomon	μάρτυρας	1170	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 219.
Henricus Cyvrano	έμπορος	1171	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 238.
Leone Copula	έμπορος	1171	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 238.
Petrus Belligno	μάρτυρας	1171	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 238.
Filippo Iantani	έμπορος	1190	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 392.
Stefanus Falier	έμπορος	1190	MOROZZO DELLA ROCCA- LOMBARDO, Documenti I ap. 392.
	απαιτητές	1246	MM IV, 348.
	άρχοντες	1246	MM IV, 348.
	δημοσιολειτουργούντες	1246	MM IV, 348.
	εκπροσωπώντες	1246	MM IV, 348.
	κατεπάνω	1246	MM IV, 348.
	πράκτορες/ απογραφείς	1246	MM IV, 348.
Υαλέας	γαιοκτήμονας	1259	PLP 29461. MM V, 12.
Κωνσταντίνος Ραγκαβές	ταβουλλάριος, αναγνώστης, πανευλαβέστατος	1271-1272	PLP 23972. MM IV, 402, 404, 407. ΝΤΑΜΠΛΙΑΣ, Ιστορία Θεσσαλίας 142- 143.
Μιχαήλ Πανάρετος	επίσκοπος Δημητριάδος και Αλμυρού	1271-1272	PLP 21650. MM IV, 365, 393, 396, 401.

Τον 12^ο αιώνα, η πλειονότητα των αναφορών σχετίζεται με τη συνοικία των Βενετών, όπως προκύπτει από τα ιδιωτικά έγγραφα οικονομικής φύσης, τα οποία αναδεικνύουν τον πρωταγωνιστικό ρόλο των Βενετών στις τοπικές εμπορικές δραστηριότητες, με αφετηρία, προορισμό ή ενδιάμεσο σταθμό, το λιμάνι του

Αλμυρού.²⁰⁷ Συγκεκριμένα, κατά το διάστημα από το 1112 έως το 1171, γίνεται λόγος για 5 νοτάριους, 19 εμπόρους και 26 μάρτυρες κατά τη σύναψη των εγγράφων, σχεδόν όλοι βενετικής υπηκοότητας, ζήτημα που υποδεικνύει ότι ένα σημαντικό μέρος των τοπικών εμπορικών δραστηριοτήτων και συνακόλουθα της ντόπιας παραγωγής, βρισκόταν στον έλεγχο των Βενετών, όπως προκύπτει και από τον αριθμό των εγγράφων, συνολικά 16. Το περιεχόμενό τους αποκαλύπτει, πέρα από το εύρος των εμπορικών δραστηριοτήτων, μια ακόμα παράμετρο, σχετική με τους Βενετούς εμπόρους, οι οποίοι, τουλάχιστον κατά τον χρόνο σύναψης των συμβολαίων, διέμεναν στον Αλμυρό, δηλαδή, τις οικονομικές και κοινωνικές διαφοροποιήσεις, βάσει των αμοιβαίων υποχρεώσεων μεταξύ των συμβαλλομένων μερών.²⁰⁸ Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του εμπόρου Giovanni Serzi, ο οποίος μνημονεύεται σε 8 έγγραφα δανεισμού, από τα οποία, προκύπτει ότι εισέπραξε, ως έντοκο κέρδος, το ποσό των 24 υπερπύρων, παρέχοντας δάνεια ύψους 124 υπερπύρων, σε 8 διαφορετικά πρόσωπα. Ο Domenicus Cento Quori δάνεισε 40 υπερπύρα στον Stephanus Capello, και οι Stefanus Falier και Philippo Iantani παρείχαν εμπορεύματα αδιευκρίνιστης αξίας στον Dominico Staniaro, για τα οποία κατέβαλε στην Κωνσταντινούπολη 75 υπέρπυρα. Την ίδια στιγμή, προκύπτει μια δεύτερη, πολυπληθέστερη κατηγορία εμπόρων, οικονομικά υποδεέστερων, οι οποίοι ήταν οι δανειολήπτες και πραγματοποιούσαν τα εμπορικά ταξίδια, όπως προκύπτει από τους Stephanus Capello, Giovanni Berardo, Ugolino Fiorentino, Petro Lugnano da Caorle, Naymero Senatori, Giacomo Vitale, Mauro Catarino, Giovanni Baruzo και Filipus Donatus.

Μια άλλη κατηγορία προσώπων, είναι όσοι υπέγραφαν ως μάρτυρες, κατά τη σύναψη των εγγράφων δικαιοπρατικού χαρακτήρα, γεγονός που υποδεικνύει ότι έχαιραν κοινωνικής εκτίμησης εντός της Βενετικής συνοικίας, αφού, η παρουσία τους διασφάλιζε την τήρηση των εκατέρωθεν υποχρεώσεων και την αξιοπιστία του περιεχομένου των εν λόγω εγγράφων. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι μάρτυρες Petrus Maurocenus, το 1161, και Petrus Grimani, το 1170, των οποίων η καταγωγή μάλλον λειτούργησε προς αυτή την κατεύθυνση, αν αναλογιστούμε ότι το επώνυμό τους υποδεικνύει συγγενικές σχέσεις με τους νοτάριους Iohannis Maurocenus και Marcus Grimani. Και σε αυτή την ομάδα, μπορούμε να εντοπίσουμε μια διαφοροποίηση μεταξύ αυτών που υπογράφουν μόνο μια φορά, και εκείνων που

²⁰⁷ ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Εμπορική Ακμή 207-208.

²⁰⁸ LILIE, Handel und Politik 187-190.

υπογράφουν σε περισσότερα του ενός έγγραφα. Ενδεικτικές είναι οι περιπτώσεις των μαρτύρων Angelo Dedulo, Iohannes Iusto, Marco Suvere, Romano Senatori και Filipus Donatus, οι οποίοι εμφανίζονται τουλάχιστον σε δύο περιπτώσεις, και του Michael Muyranesego και του νοτάριου και πρεσβύτερου Dominicus Marileo, οι οποίοι υπογράφουν ως μάρτυρες τουλάχιστον σε τέσσερα έγγραφα. Αξίζει να σημειωθεί ότι, στην πλειονότητα των περιπτώσεων, εμπλέκεται το όνομα του πλούσιου εμπόρου Giovanni Serzi, γεγονός που υποδεικνύει ότι οι εν λόγω μάρτυρες ανήκαν στο στενό του περιβάλλον.

Ο Γ. Κουλουράς εκτιμά το μέγεθος της Βενετικής παροικίας σε 150 με 200 άτομα, βάσει του αριθμού των προσώπων που αναφέρονται και του πιθανού μεγέθους των οικογενειών τους.²⁰⁹ Επιπλέον, η υπόθεση αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι την ημέρα που ο Μανουήλ διέταξε τις συλλήψεις των Βενετών, οι Βενετοί του Αλμυρού διέφυγαν με είκοσι εμπορικά πλοία που ήταν αγκυροβολημένα στο λιμένα της πόλης.²¹⁰ Πέρα από τον όγκο της Βενετικής κοινότητας, μεγαλύτερη σημασία έχει η βαρύτητα που απέδιδαν οι Βενετοί στο εμπόριο, γεγονός που αναδεικνύεται από τον ρόλο που έπαιξε ο απεσταλμένος του δόγη, όπως προκύπτει από τη διάλυση της *compagnia* μεταξύ των Henricius Tino και Domenico Mastroscoli, ενώπιον του Giovanni Morosini, ο οποίος μάλλον λειτουργούσε υπέρ της ομαλούς επίλυσης των οικονομικών διαφορών.²¹¹ Ενδιαφέρον προκαλεί ακόμα ένα σημείο, η συμμετοχή των ντόπιων σε εμπορικές δραστηριότητες και η συνεργασία τους με τους Βενετούς, όπως υποδεικνύουν οι αναφορές των ανθρωπωνυμίων Nicola Damiano, Petrus Cypriano, Eglia Piglari και Nicola Pillari, που αναγνωρίζονται ως ελληνικά.²¹² Τουλάχιστον σε μία περίπτωση, του Nicola Damiano, προκύπτει εμπλοκή των ντόπιων με εμπόριο μεγάλων αποστάσεων, αν λάβουμε υπόψη ότι γίνεται λόγος για εμπορία σε διάφορα μέρη της Ρωμανίας²¹³ και της Συρίας. Από το συγκεκριμένο εμπορικό συμβόλαιο,

²⁰⁹ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 180.

²¹⁰ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 180. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Εμπορική Ακμή 208. MGH 14 (1883), 79.

²¹¹ MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, Documenti I αρ. 35. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 152.

²¹² TAFEL-THOMAS, Urkunden I 126, 128, 130. Ο Κορδώσης υποστήριξε ότι η διείσδυση των Λατίνων στις σπουδαιότερες πόλεις της περιοχής για εμπορικούς λόγους, ασφαλώς έπαιξε ρόλο στην απόφαση των ντόπιων να παραδοθούν χωρίς αντίσταση (ΚΟΡΔΩΣΗΣ, Κατάκτηση Νότιας Ελλάδας 162).

²¹³ Λατινικός όρος που πρωτοεμφανίστηκε τον 4^ο αιώνα και σήμαινε τον χώρο της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, και ειδικότερα τις περιοχές που δεν κατοικούνταν από βαρβάρους. Στην Ανατολή, ο όρος χρησιμοποιείται από τον 6^ο αιώνα ως ονομασία ταυτόσημη με τα όρια της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Μετά την Δ΄ Σταυροφορία, ως Ρωμανία είναι γνωστή η Λατινική αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης, με αποτέλεσμα οι Βυζαντινοί να σταματήσουν να χρησιμοποιούν τον όρο στα

προκύπτει η ισότιμη συμμετοχή των Βενετών και των ντόπιων, αφού ο καθένας επένδυσε από 60 υπέρπυρα, με τα οποία αγόρασαν τέσσερα μερίδια ενός πλοίου.²¹⁴ Οι συναλλαγές μεταξύ Βενετών και ντόπιων επεκτείνονταν και στον τομέα των αγοραπωλησιών, όπως φαίνεται από την περίπτωση του Nicola Pillari, ο οποίος πούλησε γη και ακίνητα στον Βενετό Stephano Capello,²¹⁵ και του Eglia Piglari, ο οποίος πούλησε ένα πέτρινο εργαστήριο στον Natalis Betani.²¹⁶

Το επόμενο διάστημα, ο αριθμός των προσωπογραφικών αναφορών μειώνεται και προέρχονται κυρίως από έγγραφα υπέρ των μονών της Μακρινίτισσας και της Νέας Πέτρας. Πέρα από τις γενικές αναφορές για την παρουσία αξιωματούχων, όπως απογραφέων/ πρακτόρων, εκπροσώπων της κεντρικής εξουσίας, κατεπάνω και αρχόντων, οι οποίοι δεν κατονομάζονται, οι λιγοστές πληροφορίες προέρχονται από το β' μισό του 13^{ου} αιώνα. Ενδιαφέρον προκαλεί η περίπτωση του Κωνσταντίνου Ραγκαβέ, του πανευσεβέστατου αναγνώστη και ταβουλλαρίου Αλμυρού, τα έτη 1271-1272, γεγονός που καταδεικνύει τη σταθερή παρουσία του εν λόγω επαγγέλματος και συνακόλουθα τη διεκπεραίωση ενός ορισμένου αριθμού συμβολαιογραφικών πράξεων για ένα διάστημα που αγγίζει τους δύο αιώνες, αν αναλογιστούμε ότι οι πρώτες αναφορές για την παρουσία συμβολαιογράφων τοποθετούνται στις αρχές του 12^{ου} αιώνα, με τον Βενετό νοτάριο Iohannis Mauroceno.

Από τα δεδομένα προκύπτουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της πόλης του Αλμυρού: α) καταμερισμός της εργασίας, αφού πέρα από τις αγροτικές δραστηριότητες, γίνεται λόγος για την ανάπτυξη της βιοτεχνίας, όπως υποδεικνύει η ύπαρξη *ἐργαστηρίων*, β) ύπαρξη αγορών και ενός αναπτυγμένου εμπορικού τομέα, από τις αρχές του 12^{ου} αιώνα, γ) οι λειτουργίες της πολιτικής και θρησκευτικής διοίκησης, αφού ο Αλμυρός αποτέλεσε έδρα βυζαντινών και δυτικών αξιωματούχων και της τοπικής επισκοπής.

επίσημα έγγραφα τους, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων (ODB 1805. WOLFF, Romania 1-34. ZEILLER, Romania 194-198).

²¹⁴ MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, Documenti I αρ. 54.

²¹⁵ TAFEL-THOMAS, Urkunden I 128: *mea terra, quam ego quondam tempore comparavi in Larmino de Nicola Pillari, Greco habitatore in eodem Armiro, per cartulam Grece scriptam, ut in ea legotur, et cum omnibus suis mansionibus et edificiis, que ego super eandem terram fieri feci, et cum omnibus suis habentiis et pertinentiis, intus et foris, sursum et deorsum, que tam subtus terram, quam supra terram ibidem adesse noscuntur, secundum quod ibi in Larmino posita est.*

²¹⁶ TAFEL-THOMAS, Urkunden I 136-137: *fabrica una pertinea cooperta, quam ego feci super terram Elia Piglari Greco, que suprascripta fabrica est conjuncta in capite ordine... casarum, quibus ego morabar.*

Πτελεός

Η γεωγραφική τοποθεσία καθόρισε την εξέλιξη του οικισμού, καθώς βρισκόταν στην είσοδο του Παγασητικού, σε μια βραχώδη κωνική προεξοχή προς τη θάλασσα, στη βόρεια άκρη του κόλπου του Πτελεού, 3 χλμ νοτιοανατολικά του σημερινού Πτελεού/ Φτελιού.²¹⁷ Για πρώτη φορά μνημονεύεται στα τέλη του 12^{ου} αιώνα, από τον Μιχαήλ Χωνιάτη, ο οποίος κάνει λόγο για το κρασί της περιοχής που κατέληγε στην Κωνσταντινούπολη.²¹⁸ Μετά την Δ΄ σταυροφορία, πέρασε στα χέρια των Φράγκων, ενώ, λίγο αργότερα, μνημονεύεται η παρουσία των ιπποτών του Αγ. Ιωάννη των Ιεροσολύμων.²¹⁹ Σε επιστολή του Λατίνου επισκόπου Γαρδικίου Βαρθολομαίου, της 27^{ης} Σεπτεμβρίου του 1213, γίνεται λόγος για τη δράση των ιπποτών, οι οποίοι δε δίστασαν να στραφούν κατά της επισκοπής του, λεηλατώντας μονές, αιχμαλωτίζοντας κληρικούς και αρπάζοντας την τοπική παραγωγή, ενώ έφτασαν στο σημείο να διεκδικήσουν την περιοχή του Βελεστίνου, η οποία είχε παραχωρηθεί στην επισκοπή Γαρδικίου, το 1208, από τον πάπα.²²⁰ Το 1218, ο Πτελεός περιήλθε στη δικαιοδοσία του Θεόδωρου Α΄ της Ηπείρου και, το 1259, επανήλθε στους βυζαντινούς μέχρι και το 1322, οπότε η πόλη πέρασε στον έλεγχο των Βενετών, ύστερα από αίτημα των κατοίκων της, μετά την κατάληψη των Νέων Πατρών από τους Καταλανούς, το 1319.²²¹ Η Βενετική κυριαρχία, αρχικά, ασκούσαν μέσω ενός διοικητή και αργότερα, το 1340, ενός καστελλάνου, απευθείας διορισμένου από τη Βενετία, ενώ από το 1417, ο διορισμός του καστελλάνου είχε ανατεθεί στον επικεφαλής του Negreponte (Εύβοια).²²² Το 1331, μετά τη συνθήκη της 5^{ης} Απριλίου μεταξύ Βενετών και Καταλανών, ο Alfonso Fadrique αναγνώριζε

²¹⁷ KODER-HILD, Thessalia 241. STÄHLIN, Θεσσαλία 313. ABPAMEA, Θεσσαλία 109. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ΄ 217. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 574.

²¹⁸ ΜΙΧΑΗΛ ΧΩΝΙΑΤΗΣ, Επιστολαί 69.

²¹⁹ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Μεσαιωνική Φθιώτις 19. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 273-274.

²²⁰ ACTA INNOC., PL, τ. 216, στ. 910-913: *Quia vero constitit nobis quod Hospitalarii habebant septem Ecclesiae Cardicensis, scilicet papam Leonem Joannem Fot, Laviotissam et filius ejus, Parasque, Pifanum, Erinium, Nileiforum, jubemus illos a dictis fratribus episcopo restitui. Praeterea omnes abbatias et papates in tenimento hospitalis constitutas et existentes, dum tamen sint infra fines episcopatus Cardicensis, praecipimus reddi. Praesertim enim quamdam abbatiam in Armiro quae Valestinum dicitur, quam dominus papa eidem episcopo duxit concedendam, mandamus episcopum praefatum habere.*

²²¹ KODER-HILD, Thessalia 241. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 275. Ο Jacoby υποστηρίζει ότι η μεταβίβαση έγινε το 1322, μετά τη συνθήκη των Βενετών με τους Καταλανούς, το 1321, οπότε η Βενετική γερουσία συνέταξε διάταγμα, το οποίο μνημονεύει την ενσωμάτωση του Πτελεού (JACOBY, Catalans 244-245, 256-257).

²²² SATHAS, Documents III, αρ. 129-131, 146-154, 682, 702-709. THIRIET, Régestes. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 276.

την εξουσία των Βενετών στο κάστρο του Πτελεού και στην περιοχή του, γνωστή ως Νικόπολη.²²³ Είδαμε, ότι η χώρα της Tulza (αλυκή), η οποία, σύμφωνα με τον Enveri, λεηλατήθηκε από τον Umur πασά το 1332, ταυτίστηκε από τον Lemerle με τον Αλμυρό,²²⁴ ενώ, ο Κουλουράς δεν αποκλείει το ενδεχόμενο της ταύτισης του τοπωνυμίου με την αλατοφόρα περιοχή του Πτελεού.²²⁵ Βενετικό έγγραφο της 3^{ης} Ιανουαρίου 1349, προς τον Στέφανο Δούσαν, έκανε λόγο για την εξουσία των Βενετών στον Πτελεό και σε άλλες περιοχές,²²⁶ ενώ, το επόμενο έτος, από άλλο Βενετικό έγγραφο, πάλι προς τον Στέφανο Δούσαν, προκύπτει ότι ο εμπορικός σταθμός του Πτελεού υπέστη ζημιές από τον Preljub και τους Αλβανούς του.²²⁷ Το επόμενο διάστημα, τα έγγραφα της Βενετικής γερουσίας αποκαλύπτουν αφενός ότι ο Πτελεός αποτέλεσε στόχο των Αλβανών,²²⁸ και αφετέρου τις περικοπές δαπανών που επιβλήθηκαν από τη σύγκλητο στον εκάστοτε διοικητή Πτελεού, τόσο σε μισθό όσο και σε υπηρετικό προσωπικό.²²⁹ Στις αρχές του 15^{ου} αιώνα, οι συνθήκες επιδεινώθηκαν, λόγω της παρουσίας των Οθωμανών, στους οποίους οι Βενετοί, από το 1408, όφειλαν να καταβάλλουν φόρο υποτέλειας ως εγγύηση για την κατοχή της πόλης,²³⁰ ενώ, τρία χρόνια νωρίτερα, είχε προηγηθεί μια απόφαση της συγκλήτου που παρείχε κίνητρα στους Βενετούς εμπόρους να επανδρώσουν τις γαλέρες της Ρωμανίας, γεγονός που είχε αντίκτυπο στα δημογραφικά δεδομένα του Πτελεού.²³¹ Το 1411, συμφωνία μεταξύ Βενετών και Οθωμανών, επιβεβαίωσε την εξουσία των Βενετών στον Πτελεό,²³² γεγονός που αναγνωρίστηκε εκ νέου, το 1419.²³³ Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, ο κλοιός των Οθωμανών έγινε ασφυκτικός, όπως προκύπτει από τρία έγγραφα των ετών 1451,²³⁴ 1460,²³⁵ και 1462,²³⁶ με αποτέλεσμα η πόλη να περιέλθει στην εξουσία τους το 1470, γεγονός που προκάλεσε αναστάτωση σε μεγάλο μέρος

²²³ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 276. THOMAS-PREDELLI, *Diplomatarium I*, αρ. 108.

²²⁴ LEMERLE, *Emirat* 76.

²²⁵ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 236.

²²⁶ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 277.

²²⁷ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 277. THIRIET, *Régestes I*, αρ. 258. ACTA ALBANIAE I, αρ. 145.

²²⁸ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 277. THIRIET, *Régestes I* αρ. 435, 437.

²²⁹ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 277. THIRIET, *Régestes I*, αρ. 445, 691. THIRIET, *Délibérations II*, αρ. 808.

²³⁰ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 278. THIRIET, *Régestes II*, αρ. 1330. SATHAS, *Documents I*, αρ. 28.

²³¹ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 278. THIRIET, *Régestes II*, αρ. 1191. SATHAS, *Documents II*, αρ. 356.

²³² ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 278. THOMAS-PREDELLI, *Diplomatarium II*, αρ. 164.

²³³ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 278. THOMAS-PREDELLI, *Diplomatarium II*, αρ. 172.

²³⁴ THIRIET, *Régestes III* αρ. 2870.

²³⁵ THIRIET, *Délibérations II*, αρ. 1571.

²³⁶ THIRIET, *Régestes III* αρ. 3145.

του πληθυσμού, λόγω των σφαγών και των μετατοπίσεων στην Κωνσταντινούπολη.²³⁷

Μεταξύ 1269 και 1276, είναι γνωστές περιπτώσεις πειρατείας στο λιμάνι του Πτελεού και την ευρύτερη περιοχή του, που αποκαλύπτουν αφενός το εύρος των εμπορικών δραστηριοτήτων και αφετέρου το κλίμα ανασφάλειας. Συγκεκριμένα, το 1269, ο Jacomo Marcello απώλεσε αλάτι αξίας 36 υπερπύρων στο λιμάνι του Πτελεού από τον Johannes Favates, κάτοικο της πόλης,²³⁸ και, λίγο αργότερα, ο Michaele Psimari απώλεσε αλάτι συνολικής αξίας 6 υπερπύρων πάλι από τον ίδιο θύτη.²³⁹ Το 1275, ο έμπορος Michael Brugnaco σε εμπορικό ταξίδι από τα Λεχώνια στη Χαλκίδα, υπέστη απώλεια εμπορευμάτων από κατοίκους του Πτελεού,²⁴⁰ ενώ, το 1276/77, ο Petro Benedicto απώλεσε εμπορεύματα συνολικής αξίας 78 υπερπύρων από τον Johannes Zenzaraxon.²⁴¹ Φαίνεται ότι υπήρχε οργανωμένο δίκτυο πειρατείας στην περιοχή του Πτελεού, όπως προκύπτει από τις περιπτώσεις των Johannes Favates και Johannes Zenzaraxon, οι οποίοι απαντούν σε περισσότερα του ενός περιστατικά.

Το επόμενο διάστημα, οι διαθέσιμες πληροφορίες προέρχονται κυρίως από πηγές δυτικής προέλευσης, ιδιαίτερα τα ψηφίσματα της βενετικής γερουσίας και συγκλήτου, τα οποία τοποθετούνται μεταξύ της τρίτης δεκαετίας του 14^{ου} αιώνα και του έτους 1470, όταν η πόλη περιήλθε στη δικαιοδοσία των Οθωμανών. Η πρώτη ομάδα εγγράφων, καλύπτει τα μέσα του 14^{ου} αιώνα, ιδιαίτερα το διάστημα από τη δεκαετία του 1330 μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1360. Η μελέτη του συγκεκριμένου corpus εγγράφων αποκαλύπτει δεδομένα για τη φυσιογνωμία και τις λειτουργίες του Πτελεού, τουλάχιστον εκείνων που σχετίζονται με την παρουσία των Βενετών. Καταρχάς, προκύπτει ότι η πόλη, από το 1319, περιήλθε στη δικαιοδοσία των

²³⁷ LAMBROS, Ekthesis 33.

²³⁸ TAFEL-THOMAS, Urkunden III 176: *in portu Vituli de tanto sale, quod costiterit yperpyra XXXVI per Johannem Favatam de Vitulo.*

²³⁹ TAFEL-THOMAS, Urkunden III 235: *dum esset ad Vitulum, ubi erat... caricata de sale et de zarris per Savatam et alios homines ipsius contratae descendentes ibidem, de tanto quod valuerit yperpera VI de suis rebus.* Ο Morgan πρότεινε την ταύτιση του Πτελεού με το Vitulum, λόγω της αναφοράς στο αλάτι (MORGAN, Venetian Claim αρ. 173). Ο Κουλουράς, στηριζόμενος σε έγγραφο της Βενετικής συγκλήτου, της 22^{ης} Οκτωβρίου 1369, τάσσεται υπέρ της άποψης του Morgan, λόγω της αναφοράς στον Marino Vitulo, ο οποίος διέπραξε αδίκημα εναντίον του Orlando da Firenze (ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 274-275).

²⁴⁰ TAFEL-THOMAS, Urkunden III 214: *homines de Lofiteleo, scilicet Zanellus et eius filius cum suis coredis.*

²⁴¹ TAFEL-THOMAS, Urkunden III 216. Είδαμε ότι το 1272 ο Johannes Zenzaraxon άρπαξε πάλι από τον Petro Benedicto, εμπορεύματα συνολικής αξίας 80 υπερπύρων, στην περιοχή του Αλμυρού.

Βενετών, ύστερα από σχετικό αίτημα των κατοίκων της, ζήτημα που αναδεικνύει τον ρόλο του τοπικού πληθυσμού στη διοίκηση της πόλης.²⁴² Αργότερα, το 1340, η Βενετική γερουσία αποφάσισε την αποστολή ενός διοικητή-καστελλάνου (rector), ο οποίος θα είχε θητεία δύο ετών, προβάλλοντας τη σημασία της πόλης για τη διοίκηση της ευρύτερης περιοχής.²⁴³ Το επόμενο έτος, προσδιορίστηκε το ύψος του μισθού του, που θα έφτανε το ποσό των 80 υπερπύρων, ενώ, από το ίδιο έγγραφο, προκύπτει η αποστολή ενός ιερέα-νοτάριου και ενός γραφέα, που θα γνώριζε ελληνικά.²⁴⁴ Μια ακόμα απόφαση, το 1348, φαίνεται ότι προκάλεσε ραγδαίες εξελίξεις, αφού η Βενετική γερουσία όρισε ότι ο μισθός του καστελλάνου θα έφτανε τα 300 υπέρπυρα, τα οποία θα συγκεντρώνονταν από τοπικούς πόρους, γεγονός που υποδεικνύει επιβάρυνση του πληθυσμού της πόλης.²⁴⁵ Το ζήτημα έλαβε σημαντικές διαστάσεις, ώστε να προκαλέσει νέα απόφαση της Βενετικής γερουσίας, το 1367, με την οποία οι κάτοικοι του Πτελεού αποκτούσαν το δικαίωμα να εφεσιβάλουν τις αποφάσεις του διοικητή τους σε δικαστήριο του Negreponte, ενώ, το ίδιο έγγραφο, ορίζει ότι ο βάλιος της Εύβοιας αποκτούσε δικαιοδοσία σε εσωτερικά ζητήματα του Πτελεού, προκειμένου να αποτελέσει ένα είδος αναχώματος στις υπερβολικές απαιτήσεις του τοπικού διοικητή, ιδιαίτερα όσον αφορά στην επιβολή αγγαρειών και φόρων.²⁴⁶ Η κατάσταση επιδεινώθηκε ύστερα από τις επιθέσεις που υπέστη η πόλη, στα μέσα του 14^{ου} αιώνα, από Αλβανούς και Καταλανούς.²⁴⁷

Είδαμε ότι οι Καταλανοί, το 1331, αναγνώρισαν την εξουσία των Βενετών επί του κάστρου του Πτελεού,²⁴⁸ ενώ, το 1349, σε έγγραφο της Βενετικής γερουσίας προς τον

²⁴² GERLINI, Nuove Lettere 353: *Veneti habent unum castrum juxta mare in Blachia nomine Fetenli, quod de bona voluntate et sua licentia reliquit eis Imperator Greacorum, qui obtuissent eum aliter Catellani.*

²⁴³ THIRIET, Régestes I ap. 108.

²⁴⁴ THIRIET, Régestes I ap. 130.

²⁴⁵ THIRIET, Régestes I ap. 215.

²⁴⁶ THIRIET, Régestes I ap. 445. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 182.

²⁴⁷ THIRIET, Régestes I, ap. 258, 435, 437. ACTA ALBANIAE I, ap. 145: *Ad factum dannorum illatorum per illos de compagna et Albanenses nostris fidelibus phetelei. Rescribatur eis, quod granamur et turbamur de dannis premissis, et placet nobis prouisio, quam fecerunt, in mittendo ad illos de compagna et ad illum prealipo pro satisfactione et emenda dictorum dannorum. Et quod pro parte nostra scribemus, et sic fiat, litteras nostras domino... Regi Rasie, pro satisfactione dictorum dannorum, et ut illum prealipo subtitum suum corrigat et admoneat taliter, quod in posterum non presuma dannificare nostrates, nel adherere dannificantibus eos, Ju ea forma, quam pro Honore et bono facti cognoverimus expedire.*

²⁴⁸ THOMAS-PREDELLI, Diplomatarium I, ap. 108: *Item, cum illi de castro Ferrelei cum omnibus juribus et pertinentiis et jurisdictionibus dicto castro pertinentibus se dederint dominio potestatis incliti domini Ducis et communis Venetiarum, quod dictum castrum cum sua contrata, vocata Nicopolita... libere inclusi existant in treugua presenti, secundum quod sunt alia loca et fideles*

Στέφανο Δούσαν, ο Πτελεός συγκαταλέγεται μεταξύ των κάστρων της ευρύτερης περιοχής.²⁴⁹ Περαιτέρω πληροφορίες προκύπτουν από τα αρχαιολογικά ευρήματα, τα οποία επιβεβαιώνουν την ισχυρή οχύρωση του οικισμού, ζήτημα που ανέδειξαν με τις μελέτες τους οι Koder-Hild και Γιαννόπουλος. Η βενετική οχύρωση της πόλης καταλαμβάνει τη βραχώδη προεξοχή στην παραλία, νοτιοδυτικά του Πηγαδιού. Στην κορυφή διατηρούνται τα υπολείμματα ενός τετραγωνικού κεντρικού πύργου, με μέγιστο ύψος τα 10 μ.²⁵⁰ Στα νοτιοδυτικά του λόφου, διασώζεται ένας μικρότερος πύργος που αποκαλείται Αλατόπυργος, με μέγιστο ύψος τα 4.7μ. και μήκος, στην καλύτερα σωζόμενη πλευρά του, τα 7 έως 7.5 μ.²⁵¹

Το κλίμα ανασφάλειας πήρε μεγαλύτερες διαστάσεις με την παρουσία των Οθωμανών, οι οποίοι, το επόμενο διάστημα, επηρέασαν το εύρος των οικονομικών δραστηριοτήτων, όπως προκύπτει από τη συνθήκη μεταξύ Βενετών και Οθωμανών, το 1403, η οποία, μεταξύ άλλων, έκανε λόγο για την παραχώρηση στους Βενετούς μιας έκτασης πέντε μιλίων απέναντι από την Εύβοια, ως ανταποδοτικό όφελος για την απώλεια των αλυκών και των λιμανιών, τα οποία περιήλθαν στον έλεγχο των Οθωμανών.²⁵² Η ισορροπία διαταράχθηκε ακόμα περισσότερο το 1405, ύστερα από την απόφαση της Βενετικής γερουσίας να προβεί σε γενικό κάλεσμα των Βενετών εμπόρων, προκειμένου να επανδρώσουν τις γαλέρες της Ρωμανίας, αποδυναμώνοντας τη βενετική παρουσία σε διάφορες περιοχές, μεταξύ των οποίων και τον Πτελεό.²⁵³ Το εύρος των επιπτώσεων επιτείνεται αφού, πέρα από τους εμπόρους, το κάλεσμα απευθυνόταν και στους Βενετούς αξιωματούχους που στελέχωναν τον τοπικό διοικητικό μηχανισμό, μαζί με όλα τα περιουσιακά τους στοιχεία, γεγονός που αναδεικνύει την απογύμνωση του Πτελεού, όχι μόνο από ένα σημαντικό τμήμα του

predicta incliti domini Ducis et communis Venetiarum. Et si dominus Alfonsus per se et suos subditos occuparevit aliquid de predictis, restituere teneatur.

²⁴⁹ LJUBIC, Listine III, αρ. 169: *locum et fideles nostros castri Phetelei et alia loca nostra et fideles.*

²⁵⁰ KODER-HILD, Thessalia 241. KODER, Negreponte 52. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Μεσαιωνική Φθιώτις 26-28. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 279.

²⁵¹ KODER-HILD, Thessalia 241. KODER, Negreponte 126-127. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Μεσαιωνική Φθιώτις 26-28. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 279.

²⁵² THOMAS-PREDELLI, Diplomatarium II, αρ. 159: *item, per contra l'isola de Negreponte su la terra ferma li don infra terra mia cinque, e si in questi fosse saline ni scala, chel sia mio, e sil fosse tolto in trato gran del mio paese senza pagar el mio commercio, che quelli suo che lo trazesse sia castigandi.*

²⁵³ SATHAS, Documents II, αρ. 356: *Statuatur etiam, quod dicta galea grossa teneatur et debeat levare omnes mercatores et officiales nostros, quos presenti tempore mittimus ad partes Nigropontis et Phystelei, cum suis arnesiis, levantis primo mercationibus, que caricari velent super dictam galeam, et similiter debeat levare omnes rectores et officiales nostros dictorum locorum, qui vellent venire Venecias sicut est justum, solventibus ipsis in redditu illud nabullum, quod sit rationabile et honestum, quod nabullum limittetur per officiales nostros extraordinariorum.*

πληθυσμού, αλλά και από το μεγαλύτερο μέρος των οικονομικών δραστηριοτήτων και του πλούτου του, αν αναλογιστούμε το μέγεθος της εμπλοκής των Βενετών σε εμπορικές δραστηριότητες. Το γεγονός αυτό αποτυπώνεται στη συνθήκη μεταξύ Βενετών και Οθωμανών, το 1408, με την οποία οι Βενετοί όφειλαν να καταβάλλουν φόρο υποτέλειας ως εγγύηση για την κατοχή της πόλης, χωρίς να προσδιορίζεται το ακριβές ποσό.²⁵⁴ Ήδη από τα τέλη το 14^{ου} αιώνα, υπάρχουν δεδομένα που συνηγορούν υπέρ της κάμψης των οικονομικών δραστηριοτήτων, αν αναλογιστούμε τις περικοπές σε μισθό και υπηρετικό προσωπικό που επιβλήθηκαν στο διοικητή από τη βενετική Σύγκλητο, τον Ιούνιο του 1383.²⁵⁵ Αξιοπρόσεκτη είναι η σημαντική μείωση των αποδοχών του βαϊ λου, αφού ο μισθός του, από 800 υπέρπυρα το χρόνο, έφτασε στο ποσό των 520 υπερπύρων, δηλαδή υπέστη μείωση κατά 35%.²⁵⁶ Η κάμψη του Οθωμανικού κλοιού, μετά τη μάχη της Άγκυρας, φαίνεται ότι λειτούργησε, έστω και πρόσκαιρα, υπέρ της ενίσχυσης της Βενετικής παρουσίας, όπως υποδεικνύουν οι συνθήκες του 1411 και του 1419, μεταξύ Βενετών και Οθωμανών, με τις οποίες οι Βενετοί, αρχικά, απηλλάγησαν από τον φόρο υποτέλειας,²⁵⁷ και αργότερα, επιβεβαιώθηκε η δικαιοδοσία τους σε 38 κάστρα, μεταξύ των οποίων και εκείνο του Πτελεού.²⁵⁸ Το γεγονός αυτό δεν ανέστειλε το κλίμα ανασφάλειας, δεδομένων των

²⁵⁴ SATHAS, Documents I, αρ. 28: *Cum providus vir Franciscus Gezo fidelis noster ad admiratus Coroni nobis inter alia scripsit per ejus litteras quod exeunte in Nigroponte, illuc venit unus nuncius cum una littera Zalabi domini Turchorum ad ipsum reginem agente mentionem, quod Turchus fecerat pacem cum ambaxita Venetorum usque marcium et quod nos fecerat pacem cum Phiteleo, et quod volebat de illo tributum quem alias ille locus sibi dederat, aliter faceret posse suum et bonum sit advertentium habere ad hoc pro securitate locorum nostrorum deinde.*

²⁵⁵ THIRIET, Délibérations II, αρ. 855.

²⁵⁶ Το 1341, ο μισθός του συγκεκριμένου αξιωματούχου έφτανε τα 80 υπέρπυρα (THIRIET, Régestes I αρ. 130), το 1348, το ποσό ανήλθε στα 300 υπέρπυρα (THIRIET, Régestes I αρ. 215), ενώ το 1383, προκύπτει ότι ο μισθός είχε φτάσει στα 800 υπέρπυρα, για να καταλήξει στα 520 (THIRIET, Délibérations II, αρ. 855).

²⁵⁷ THOMAS-PREDELLI, Diplomatarium II, αρ. 164: *De queli tuti veramentre castelli che ano i Veneciani, zoe Corom, Modom, Argo, Napoli, Phitileo, Negroponte, Thiene, Michone, Nempato, e lo luogo et castelli de Albania, et tuti luogi et confini et jurisdion de queli, non habiano nesum danno ni molestia de la mia signoria, ni da mie zintilomeni ni da la mia hoste, mo che i stiano et reposano como apaxiadi da la mia signoria.*

²⁵⁸ THOMAS-PREDELLI, Diplomatarium II, αρ. 172: *I luogi veramente e castelli, che son de soa liberta, son questi: Candia, Cerigo, Scarpanto, Sancto Herini, Anaffi, Stupalea, Tirasia, Amorgo, Nio, Pario, Acsia, Suda, Melo, Fermeric, Siffono, Zia, Serfene, Tines, Michone, Andro, Negreponte, Fitileo, Napoli, Argo, Modon, Coron, Niclini, Corfu, Nepanto, Parga, Alexio, Durazo, Butentro, Scutari, Drieuasto, Sibinicho, Zara, Lamana, e tuti i altri che tien e domina i Veneziani, e tuti queli che lieua la insegna de San Marco, e tuti quelli che li tora da mo in auanti, i sia senza danno et impazo de la mia signoria.*

αναφορών σε 15 στρατιώτες στο φρούριο του Πτελεού, το 1415,²⁵⁹ και το 1417,²⁶⁰ και σε 20 στρατιώτες, το 1421.²⁶¹ Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, η πίεση των Οθωμανών έγινε εντονότερη, όπως προκύπτει από τα έγγραφα των ετών 1451,²⁶² 1460,²⁶³ και 1462,²⁶⁴ σύμφωνα με τα οποία, οι διοικητές του Πτελεού αντιμετώπιζαν προβλήματα πρόσβασης στην πόλη. Ωστόσο, φαίνεται ότι, παρά τη γενικευμένη ανασφάλεια, ο Πτελεός διατήρησε τη σημασία του στο πλαίσιο της διοίκησης της ευρύτερης περιοχής, δεδομένης της αναφοράς σε μια σειρά αξιωματούχων, σε βενετικά έγγραφα του πρώτου μισού του 15^{ου} αιώνα. Συγκεκριμένα, σε έγγραφο της Βενετικής γερουσίας, το 1422, προβλέπεται ότι ο διορισμός του διοικητή του Πτελεού, καθώς και δικαστών, δικηγόρων, γραφέων, γραμματέων, καπετάνω (στρατιωτικός βαθμός) και άλλων αξιωματούχων, είναι αποκλειστική ευθύνη του Regimen του Negreponte.²⁶⁵ Η παρουσία των συγκεκριμένων αξιωμάτων υποδεικνύει ότι, τουλάχιστον μέχρι τις αρχές της τρίτης δεκαετίας του 15^{ου} αιώνα, η πόλη του Πτελεού, πέρα από διοικητικό και στρατιωτικό κέντρο, όπως αποκαλύπτει η παρουσία του διοικητή και του καπετάνω, διέθετε ένα μηχανισμό απονομής δικαιοσύνης, όπως προκύπτει από τις αναφορές σε δικαστές και δικηγόρους.

²⁵⁹ SATHAS, Documents III, αρ. 643: *item quod ille quatuor banderie de ponente, in quibus sunt page Centum, sub quatuor comestabilibus, reducantur per Baiulum et Capitaneum in quinque banderias sub quinque comestabilibus, cum pagis XX pro singula banderia, quarum una stet ad Fitileum, et alie quatuor ad custodiam terre Nigropontis.* Ο Σάθας χρονολογεί το έγγραφο το 1414, ενώ ο Thiriet το 1415 (THIRIET, Régestes II αρ. 1567).

²⁶⁰ SATHAS, Documents III, αρ. 707: *Debeat quolibet anno, quando rector ibit solidare XV balistarios, cum salario iperperorum octo in mense pro quolibet, cum firma unius anni videlicet pro tempore rectoris, qui balistarii erunt sufficientes pro custodia loci predicti tempore pacis.* Ο Σάθας χρονολογεί το έγγραφο το 1416, ενώ ο Thiriet το 1417 (THIRIET, Régestes II αρ. 1638).

²⁶¹ SATHAS, Documents III, αρ. 785: *Vadit pars, quod committatur Baiulo, et capitaneo nostro Nigropontis, quatenus viso presenti nostro mandato mittere debeat Phytileum unam banderiam latinorum de pagis viginti existentium in Nigroponte, qua est commestabilis Alexander de Pagia, et postquam dicta banderia latinorum Phytileum applicuerit predicti quindecim ballistarii greci cassentur, et pro cassis habeantur, et singulo anno dicta banderia cambiri debeat cum una ex banderiis Nigropontis pagarum viginti.* Ο Σάθας χρονολογεί το έγγραφο το 1420, ενώ ο Thiriet το 1421 (THIRIET, Régestes II αρ. 1810).

²⁶² THIRIET, Régestes III αρ. 2870.

²⁶³ THIRIET, Délibérations II, αρ. 1571.

²⁶⁴ THIRIET, Régestes III αρ. 3145.

²⁶⁵ SATHAS, Documents III, αρ. 799: *Vadit pars, quod mandetur Regimini nostro Nigropontis, et successoribus suis, quod de anno in annum de cetero debeat eligere ex civibus, et fidelibus nostris Nigropontis omnes Iudices, Advocatos, capitaneos, et alios officiales, et scribanos, tam in Nigroponte quam per Insulam, ita etiam rectorem, at unum cancellarium Phytiley de quibus omnibus officiis et Capitaneria et Rectoria possint et valeant participare et gaudere omnes nostris nobiles, et cives veneti natione tantum inde habitantes.* THIRIET, Régestes II αρ. 1835.

Αξίζει να σημειωθεί, η διαρκώς αυξανόμενη εμπλοκή του Regimen του Negreponte στον διορισμό αξιωματούχων στον Πτελεό.²⁶⁶ Είδαμε, εξάλλου, τον ρόλο του στην αποστολή 15 στρατιωτών, το 1415, και 20 στρατιωτών, το 1421, στην πόλη του Πτελεού. Ενδιαφέρον προκαλεί ένα έγγραφο του 1416, σύμφωνα με το οποίο, η Βενετική γερουσία ικανοποιούσε το αίτημα του Regimen του Negreponte για τοποθέτηση νέου διοικητή στον Πτελεό, υπό την προϋπόθεση ότι θα ήταν Βενετός και όχι Έλληνας.²⁶⁷ Πέρα από την υπόνοια ότι κατά το παρελθόν είχε διοριστεί στη συγκεκριμένη θέση άτομο μη προερχόμενο από τη Βενετία, ενδιαφέρον προκαλεί η διάσταση ανάμεσα σε Έλληνες και Βενετούς. Αν και η παρούσα μελέτη δεν φιλοδοξεί να απαντήσει σε ερωτήματα σχετικά με την ταυτότητα των επιμέρους ομάδων, είναι σαφές ότι προκύπτει μια συσπείρωση γύρω από έναν κορμό, και μια πιθανή προσπάθεια ετερογένειας των ντόπιων κατοίκων που συγκροτήθηκε από στοιχεία που προϋπήρχαν, όπως η γλώσσα, η θρησκεία, η καταγωγή, τα οποία πιθανόν κατέληξαν σε ένα ενιαίο σύστημα, σε μια ιδεολογία.²⁶⁸ Είδαμε, εξάλλου, την αντικατάσταση των 15 Ελλήνων στρατιωτών από 20 Βενετούς, στο φρούριο του Πτελεού, το 1421,²⁶⁹ γεγονός που εγείρει ερωτήματα για τους λόγους απομάκρυνσής τους, αν δηλαδή οφείλεται μόνο στο αριθμητικό μειονέκτημά τους ή αν οι Βενετοί δυσπιστούσαν ως προς την αποτελεσματικότητά τους, ως απότοκο της καταγωγής τους. Η υπόνοια αυτή ενισχύεται από το έγγραφο του 1416, το οποίο ικανοποιεί το αίτημα του Regimen του Negreponte για τοποθέτηση νέου διοικητή στον Πτελεό, διευκρινίζοντας ότι πρέπει να είναι Βενετός και όχι Έλληνας. Δυστυχώς, οι πηγές σιωπούν και δεν προσφέρουν άλλες πληροφορίες σχετικά με τις σχέσεις των δύο

²⁶⁶ KODER, Negroponte 126-127.

²⁶⁷ SATHAS, Documents III, αρ. 682: *Respondemus, quod fiat, sed Rector sit Latinus et non Grecus, et sit ad obedientiam Regiminis Nigropontis, et subiaceat sindicatui dicti Regiminis et etiam sindicorum nostrorum.*

²⁶⁸ ΣΒΟΡΩΝΟΣ, Έθνος 75-81: Ο Σβορώνος θεωρεί ότι τους 14^ο και 15^ο αι. δημιουργήθηκε μια ανάμεικτη κοινωνική τάξη πλουσίων πολιτών, η οποία επηρεάστηκε από τις πολιτικές ιδέες των δυτικών, και μαζί με τα λαϊκότερα κοινωνικά στρώματα αποτέλεσε το κύριο κοινωνικό βάθρο της εθνικής ιδέας. Η εθνική ελληνική ιδεολογία εκφράζεται από τις πνευματικές φυσιογνωμίες με βασικό άξονα την πολιτιστική και φυλετική συνέχεια του Ελληνισμού. Πρώτος ο Χαλκοκονδύλης εξέφρασε την ιδέα της αδιάκοπης συνέχειας του Ελληνισμού ως την εποχή του, δίνοντας έμφαση στη διάσταση με τη Ρώμη: *Έλληνας τε τὸ ἀπὸ τοῦδε Ρωμαίοις αὐτοῦ ἐπιμινύνας, γλῶτταν μὲν καὶ ἦθη διὰ τῶ πολλῶ πλέονας Ρωμαίων Έλληνας αὐτοῦ ἐπικρατεῖν, διὰ τέλους φυλάξαι, τῶνομα μὲν τοι μηκέτι κατὰ τὸ πάτριον καλουμένους ἀλλάξασθαι καὶ τοὺς γε βασιλεῖς Βυζαντίου ἐπὶ τὸ σφᾶς αὐτοῦς Ρωμαίων βασιλεῖς τε καὶ αὐτοκράτορας σεμνύνεσθαι ἀποκαλεῖν, Έλλήνων δὲ βασιλεῖς οὐκέτι οὐδαμῆ ἀξιῶν* (ΧΑΛΚΟΚΟΝΔΥΛΗΣ 6). Φαίνεται ότι το όνομα Έλλην ξαναπαίρνει το πολιτιστικό και εθνολογικό του περιεχόμενο, και αποδίδεται σε όσους μετέχουν της ελληνικής παιδείας και έχουν ανάλογη καταγωγή, με αποτέλεσμα να προκύπτει το δίπολο οι Έλληνες και οι Άλλοι.

²⁶⁹ SATHAS, Documents III, αρ. 785.

κοινοτήτων στον Πτελεό. Ωστόσο, στην περίπτωση του Αλμυρού, είδαμε τη συμμετοχή των ντόπιων σε εμπορικές δραστηριότητες και τη συνεργασία τους με τους Βενετούς, όπως υποδεικνύουν οι περιπτώσεις των Nicola Damiano, Petrus Cyrgiano, Eglia Pignari και Nicola Pillari.²⁷⁰ Το σύνολο των περιπτώσεων τοποθετείται στα μέσα του 12^{ου} αιώνα, γεγονός που υποδεικνύει ότι οι αλλαγές των συνθηκών, ιδιαίτερα από τα τέλη του 14^{ου} αιώνα, με την ασφυκτική πίεση των Οθωμανών, επέδρασαν στις σχέσεις μεταξύ των Βενετών και των ντόπιων. Αυτό ενισχύεται, αν αναλογιστούμε ότι και σε άλλες περιοχές της Θεσσαλίας, από τα μέσα του 14^{ου} αιώνα, παρατηρείται το φαινόμενο της συνεργασίας των ντόπιων με εισβολείς, προκειμένου να διατηρηθεί το υφιστάμενο κοινωνικό καθεστώς.²⁷¹ Εξάλλου, ενδεικτική του ελέγχου που ασκούσαν οι Οθωμανοί στην περιοχή του Πτελεού, είναι η απόφαση του Regimen του Negreponte, του Melchior Grimani, το 1439, να απαγορεύσει την εισαγωγή κρασιού προερχόμενου από τον Πτελεό, επειδή η παραγωγή του είχε περιέλθει στον έλεγχο των Οθωμανών, σε σημείο τέτοιο, ώστε να αποκαλείται *τουρκικός*,²⁷² ζήτημα που αναδεικνύει την καταλυτική παρουσία των τελευταίων στις οικονομικές δραστηριότητες της ευρύτερης περιοχής, στα μέσα του 15^{ου} αιώνα. Πάντως, στην περίπτωση του Πτελεού, τα δεδομένα υποδεικνύουν ότι ο ντόπιος πληθυσμός δε συνεργάστηκε με τους Οθωμανούς, δεδομένων των σφαγών και των μετατοπίσεων προς την Κωνσταντινούπολη.²⁷³

Από τα διαθέσιμα στοιχεία προκύπτουν τα ακόλουθα χαρακτηριστικά για την πόλη του Πτελεού: α) ύπαρξη αγορών και ενός αναπτυγμένου εμπορικού τομέα, που

²⁷⁰ TAFEL-THOMAS, Urkunden I 126, 128, 130.

²⁷¹ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 154/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφο Λυκουσάδος 505. SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 220, 254. DELILBAŞI, Defter 6, 73. BELDICEANU, NASTUREL, Thessalie 144.

²⁷² SATHAS, Documents III, αρ. 1041: *e a hera in tempo de questo magnifico Rezimento zoe misser Melchior Grimani Bailo e capetanio presente e suo conseieri misser Francesco Boldu, e misser Michiel Trun, sia stado termenado che i vini del Fitileo se debiano intender sotozaser a questa tal gratia che i se possa vender a spina chomo se in questa ixola fosse nassudi, la qual cosa siando observada, e total desfacion de questi vostri puoveri fedel citadini, Impero che per esser el luogo del Fitileo in suxo la Turchia, dove nasseno vini asaissimi non e da dubitar che tuti i vino de la Turchia circavixini capiterano in questa ixola per muodo che se la intrada de la vostra signoria, chomo la nostra de nui puoveri citadini sera disfacta.*

²⁷³ LAMBROS, Ekthesis 33: *Ἐν ἔτει δε... (1470) ποιήσας μάχην μετὰ τῶν Βενετικῶν, πορευθεὶς ἐκ τε γῆς καὶ θαλάσσης, ἔλαβε τὴν Εὐρίπῳ, ὡς οὐκ ἠθέλησε προσκυνῆσαι αὐτόν, ἀπέκτεινε δὲ πάντας ἄνδρας ἀπὸ δωδεκαετοῦς καὶ ἀνωτέρω, Ἄρας δὲ καὶ τὸ Φτελίον καὶ τὸ Γαρδίκιον, ἄοικα γὰρ καταλείψας αὐτά, πάντα τὸν λαὸν ἔφερε ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὁμοίως καὶ τῆς Εὐρίπῳ γυναικάς τε καὶ παιδᾶς λαβόντες αἰχμαλώτους πλῆθος πολὺ ἦλθον ἐν τῇ Πόλει μετὰ νίκης. Γέγονε δὲ τῷ αὐτῷ ἔτει θανατικὸν μέγα καὶ ἐξαισίον, οἷον οὐκ ἐγένετο ἐν πλείστοις ἔτεσιν.*

σχετίζεται με τη λειτουργία της πόλης και ως τοπικής αγοράς αλλά και ως διαμετακομιστικού κέντρου, β) παρουσία ενός αγροτικού τομέα, όπως προκύπτει από την παραγωγή και εμπορία οίνου, γ) απαντούν οι λειτουργίες της πολιτικής και στρατιωτικής διοίκησης και ενός ευρύτερου διοικητικού τομέα, όπως αποκαλύπτει η παρουσία μιας σειράς αξιωματούχων (δικαστών, δικηγόρων, γραφών, γραμματέων, καπετάνω και άλλων αξιωματούχων), δ) πρόκειται για ισχυρά οχυρωμένο οικισμό, ζήτημα που αναδεικνύει τη στρατηγική σημασία της θέσης του και την αμυντική του λειτουργία.

Βελεστίνο

Οι Koder-Hild δίνουν έμφαση στη γεωγραφική τοποθεσία του οικισμού, ο οποίος ήταν στη θέση της αρχαίας πόλης των Φερών. Το γεγονός αυτό τον καθιστούσε σημαντικό, αφού, από το εν λόγω σημείο, διέρχονταν δύο σημαντικοί οδικοί άξονες, ο ένας, ένωνε τη Λάρισα με τη Δημητριάδα, ελέγχοντας ουσιαστικά την επικοινωνία ανάμεσα στη νότια Ελλάδα και τη Μακεδονία (Βελεστινόστρατα), ο άλλος, ένωνε τα Φάρσαλα με τις Φθιώτιδες Θήβες και οδηγούσε, μέσω της νότιας όχθης της Κάρλας και των υπορειών του Μαυροβουνίου, στο Αιγαίο Πέλαγος.²⁷⁴ Η παλαιοχριστιανική πόλη των Φερών υπέστη καταστροφές από τις επιδρομές των Σλάβων, κατά τους 6^ο και 7^ο αι., γεγονός που πιθανόν οδήγησε στην εγκατάλειψή της.²⁷⁵ Η πόλη του Βελεστίνου μνημονεύεται για πρώτη φορά στους επισκοπικούς καταλόγους, στα τέλη του 12^{ου} αιώνα,²⁷⁶ και, λίγο αργότερα, μεταξύ 1208 και 1213, σε πέντε συνολικά επιστολές του πάπα Ιννοκέντιου Γ'.²⁷⁷ Το β' μισό του 13^{ου} αιώνα, το Βελεστίνο αναφέρεται σε έγγραφα υπέρ της μονών της Μακρινίτισσας,²⁷⁸ της Νέας Πέτρας,²⁷⁹ και της Νέας μονής Χίου.²⁸⁰

Η τοπική επισκοπή εμφανίζεται στις *Notitiae Episcopatum* του 12^{ου} και 13^{ου} αιώνα ως υπαγόμενη στη μητρόπολη Λαρίσης.²⁸¹ Από την επιστολή του πάπα Ιννοκέντιου Γ' προς τον Βαρθολομαίο, επίσκοπο Γαρδικίας, τον Οκτώβριο του 1208,

²⁷⁴ KODER-HILD, Thessalia 133. STÄHLIN, Θεσσαλία 197-200. ABPAMEA, Θεσσαλία 112. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 241. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 191-192.

²⁷⁵ KODER-HILD, Thessalia 133. ABPAMEA, Θεσσαλία 112. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 241.

²⁷⁶ DARROUZÈS, Notitiae 363.

²⁷⁷ ACTA INNOC., P.L., τ. 215, στ. 1466. P.L. τ. 216, στ. 300, 301, 911. POTTHAST, Regestes 3059, 4036, 4041, 4049, 4817.

²⁷⁸ MM IV, 333.

²⁷⁹ MM IV, 364-365, 400, 403, 405, 411, 423-424.

²⁸⁰ MM V, 12.

²⁸¹ DARROUZÈS, Notitiae 327, 363.

προκύπτει ότι ο τελευταίος κατείχε το Βελεστίνο ως *beneficium*,²⁸² γεγονός που επαναλαμβάνεται στην παπική επιστολή της 27^{ης} Σεπτεμβρίου 1213, που εκδόθηκε λόγω της διαμάχης ανάμεσα στον επίσκοπο Γαρδικίας Βαρθολομαίο και τους Ιππότες του τάγματος του Αγ. Ιωάννη Ιεροσολύμων.²⁸³ Η παραχώρηση του Βελεστίου στον επίσκοπο Γαρδικίας και η συγχώνευσή του σε μια επισκοπή με τον Πτελεό προκύπτει και από σφραγίδα με τη σχετική επιγραφή.²⁸⁴ Η βυζαντινή επισκοπή Βελεστίου μνημονεύεται σε πατριαρχικό έγγραφο του 1256,²⁸⁵ στα πωλητήρια έγγραφα του Μιχαήλ Μαρτίνου, το Νοέμβριο του 1271,²⁸⁶ των μοναχών του Αγ. Νικολάου Καναλίων, τον Δεκέμβριο του 1271,²⁸⁷ και σε αφιερωματική επιγραφή, το 1274/1275, που αναφέρει το όνομα κάποιου Μιχαήλ ποιμενάρχη Βελεστίου.²⁸⁸

Δυστυχώς, οι πληροφορίες για την ίδια την πόλη είναι λίγες, ενώ η εικόνα των δραστηριοτήτων στην ευρύτερη περιοχή του Βελεστίου φωτίζεται από μια σειρά εγγράφων υπέρ των μονών της Μακρινίτισσας, της Νέας Πέτρας, και της Νέας μονής Χίου. Το 1256, σε έγγραφο του πατριάρχη Αρσενίου Αυτορειανού αναφέρεται η παραχώρηση της μονής της Θεοτόκου (γνωστής ως του κυρ Ιλαρίωνος) στη μονή Μακρινίτισσας, και, σε αυτή την αναφορά προκύπτει ότι έδρα της τοπικής επισκοπής ήταν το Βελεστίνο.²⁸⁹ Τρία χρόνια αργότερα, σε χρυσόβουλο του Μιχαήλ Η΄

²⁸² ACTA INNOC., P.L. τ. 215, στ. 1466: *ne quis super beneficio Cardicensi et Valestino quod idem archiepiscopus (Larissiensis) provida tibi liberalitate concessit, temere te molestare praesumat.* Σύμφωνα με τον Nicholas, το *ευεργέτημα (beneficium)*, το οποίο αργότερα ονομάστηκε, πιο γενικά, *φέουδο*, ήταν κατοχή υπό όρους, καθώς ο ιδιοκτήτης του εκχωρούσε δικαιώματα πάνω σε αυτό σε κάποιον άνθρωπο, αρκεί να εκτελούσε κάποιες υπηρεσίες (ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Δυτικός Πολιτισμός 130. NICHOLAS, Μεσαιωνικός κόσμος 117).

²⁸³ ACTA INNOC., P.L. τ. 216, στ. 911: *Praesertim enim quamdam abbatiam in Armiro quae Valestinum dicitur, quam dominus papa eidem episcopo duxit concedendam, mandamus episcopum praefatum habere.* Οι Koder-Hild θεώρησαν το Valestinum μοναστήρι, λόγω της λέξης *abbatiam* (KODER-HILD, Thessalia 133). Ο Κουλουράς θεωρεί ότι είναι ορθότερο να αντιμετωπίσουμε το *abbatiam* ως μια ενορία που εντασσόταν γεωγραφικά στην περιοχή του Αλμυρού (ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 206).

²⁸⁴ SCHLUMBERGER, Sigillographie 219: *Sigillum Bartholomei dei gratia cardicensis episcopi et valestinem sic pax vobis.*

²⁸⁵ MM IV, 356.

²⁸⁶ MM IV, 401.

²⁸⁷ MM IV, 407.

²⁸⁸ AVRAMEA-FEISSEL, Inscriptions 375-377. KALOPISSI, Dedicatory Inscriptions 104. Ο Κουλουράς θεωρεί ότι πρόκειται για τον επίσκοπο Δημητριάδος, Μιχαήλ Πανάρετο, ο οποίος κατείχε τον επισκοπικό θρόνο αυτή την περίοδο, υποστηρίζοντας ότι ο τίτλος ποιμενάρχης δεν θα μπορούσε να αποδοθεί σε επίσκοπο μιας μικρής επισκοπής, ανάλογης του Βελεστίου (ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 207). Παρόμοια θέση έχει διατυπώσει και ο Γιαννόπουλος [ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι (1915) 187].

²⁸⁹ MM IV, 356: *ἀνηνέχθη δὲ καὶ περὶ τοῦ καταταχθῆναι εἰς παραλαύριον τῆς Μακρινιτίσσης τὴν κατὰ τὴν ἐνορίαν τῆς ἀγιοτάτης ἐπισκοπῆς Βελεστίου διακειμένην μονὴν τῆς πανάγνου θεοτόκου τὴν ἐπὶ σταυροπηγίῳ μὲν ταύτης τῆς ἐπισκοπῆς Βελεστίου*

Παλαιολόγου υπέρ της Νέας Μονής Χίου, φαίνεται ότι το Βελεστίνο ήταν έδρα μιας κουρατωρίας,²⁹⁰ δηλαδή μιας προσωπικής ιδιοκτησίας του αυτοκράτορα, γεγονός που υποδεικνύει την παρουσία ενός ορισμένου αριθμού αξιωματούχων, υπεύθυνων για τη διαχείρισή της, ενώ δηλώνεται με σαφήνεια η παρουσία μιας εξαρτημένης εργατικής δύναμης. Μεγαλύτερη σημασία έχουν οι αναφορές για την ύπαρξη οικιών, αμπελιών, οπωροφόρων δέντρων, καλλιεργήσιμων εκτάσεων και βοσκότοπων, αποκαλύπτοντας ένα μέρος των τοπικών οικονομικών δραστηριοτήτων. Η εικόνα αυτή επιβεβαιώνεται από μια σειρά πωλητήριων εγγράφων, των ετών 1271-1272, του Μιχαήλ Μαρτίνου,²⁹¹ του Νικόλαου Βάρδα,²⁹² των μοναχών του Αγ. Γεωργίου των Καναλιών,²⁹³ του Κωνσταντίνου Κατζιδώνη,²⁹⁴ και του Ιωάννη Κατζιδώνη,²⁹⁵ όλα υπέρ της μονής της Νέας Πέτρας, από τα οποία προκύπτει ότι η αμπελοκαλλιέργεια συνιστούσε ένα σημαντικό μέρος των οικονομικών δραστηριοτήτων, ενώ, την ίδια στιγμή, η ύπαρξη αροτριαίων ζώων υποδηλώνει την παρουσία καλλιεργήσιμων εκτάσεων. Το 1274, ο Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος, με χρυσόβουλό του, επικύρωσε τις

δεδομημένην, τῷ κυροῦ Ἰλαρίωνος δὲ λεγομένην. ἐπὶ τοίνυν τᾶς ἔχουσιν αὐτὴν θελητὸν ἔστι μετόχιον ὑποθεῖναι αὐτὴν ἄς τὴν μονὴν τῆς Μακρινιτίσσης, διορίζεται καὶ τοῦτο ἢ μετριότης ἡμῶν οὕτω γενέσθαι καὶ καταταχθῆναι ταύτην τὴν μονὴν τῷ κῦρ Ἰλαρίωνος μετόχιον τῆς Μακρινιτίσσης.

²⁹⁰ MM V, 12: *εἰς τὴν κουρατορίαν τοῦ Βελεστίνου διακείμενον μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸ ἀμπελιῶν, χωραφίῶν, ὄσπιτιῶν, ὀπωροφόρων δένδρων, γῆς τε ὑπέργον καὶ νομαδιαίας καὶ τῶν ἐν αὐτῷ προσκαθημένων παροίκων.*

²⁹¹ MM IV, 400: *...διέγνωμεν ὡς ἐπὶ παντελεῖ διαπράσει ἐκποιήσασθαι τὸ γονικὸν μου τῆς Ἄννης ἀμπέλιον τὸ ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ Βελεστίνου διακείμενον...*

²⁹² MM IV, 403: *...καὶ γὰρ ἐπειδὴ ἀπὸ τῆς προσούσης μοι σταναχωρίας καὶ πτωχείας καὶ γυμνότητος ἄς τὸν παρόντα ἐμπερίστατον καιρὸν ἠθέλησα ἐκποιήσασθαι ἐπὶ διαπράσει παντελεῖ τὸ παρ' ἐμοῦ νεμόμενον καὶ δεσποζόμενον γονικὸν μου ἀμπέλιον τὸ ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ Βελεστίνου διακείμενον τὸ ποσούμενον εἰς ὀλοκοτιναραϊάν ἀλμυριωτικὴν μίαν...*

²⁹³ MM IV, 405: *...καὶ γὰρ ἐπειδὴ ἠθελήσαμεν ἐκποιήσασθαι ἐπὶ διαπράσει παντελεῖ τὸ παρά τῆς, ὡς εἴρηται, μονῆς τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου νεμόμενον καὶ δεσποζόμενον ἀμπέλιον ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ Βελεστίνου, τὸ καὶ ποσούμενον εἰς ὀλοκοτιναραϊάς δύο...*

²⁹⁴ MM IV, 408: *...δεῖν ᾧθήμεν καθ' ἑαυτοὺς συνδιασκεψάμενοι ἐκποιήσασθαι ἐπὶ παντελεῖ διαπράσει τὸ ἀμπέλιον ἡμῶν τὸ ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ Βελεστίνου τὸ πλησίον ἔνθεν κἀκεῖθεν τῶν δικαίων ἐτέρων τῆς δηλωθείσης μονῆς τοῦ Προδρόμου, τὸ δι' οἰκείων κόπων καὶ ἐξόδων ἐμοῦ τοῦ Κωνσταντίνου καταφυτευθέν, καθὼς τοῦτο πάντες γινώσκουσιν οἱ γειτνιαζόντες ἡμῖν, καὶ διὰ τοῦ τιμήματος τούτου ἐξωνήσασθαι βούν ἀροτῆρα καὶ ἐργάζεσθαι τὴν βότειραν γῆν, ἵνα κἂν ἐκ τούτου τὴν ζωάρκειαν ἡμῶν ἔχωμεν ἀνυστέρητον...*

²⁹⁵ MM IV, 411: *...καὶ περὶ τῆς ἐκποιήσεως τοῦ ἡμετέρου ἀμπελίου τοῦ ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ Βελεστίνου διακείμενου πῶ πλησίον Κωνσταντίνου τοῦ Κατζιδώνη, τοῦ ἐμοῦ μεν τοῦ Ἰωάννου ἀταδέλφου, ἐμοῦ δὲ τῆς Εἰρήνης ἀνδραδέλφου...*

συγκεκριμένες παραχωρήσεις,²⁹⁶ ενώ, την ίδια περίοδο, χωρίς ωστόσο να παρατίθεται η ακριβής χρονολογία, έγγραφο του επισκόπου Δημητριάδος, του Μιχαήλ Πανάρετου, υπέρ της μονής της Νέας Πέτρας, κάνει λόγο για την παρουσία μύλων, ένδειξη παραγωγής και επεξεργασίας δημητριακών.²⁹⁷ Τα παραπάνω έγγραφα θέτουν ορισμένα ζητήματα προς συζήτηση. Καταρχάς, στα πωλητήρια έγγραφα του Μιχαήλ Μαρτίνου,²⁹⁸ και των μοναχών της μονής του Αγ. Γεωργίου των Καναλίων,²⁹⁹ δηλώνεται με σαφήνεια η παροχία, μεταξύ των κατοίκων του Βελεστίνου, ενός αδιευκρίνιστου αριθμού κληρικών, αναδεικνύοντας τον ρόλο της πόλης ως έδρας της τοπικής επισκοπής. Την ίδια στιγμή, μεγαλύτερη σημασία έχει ο τρόπος πρόσληψης των αγοραπωλησιών στα έγγραφα της περιόδου, γεγονός που αποτυπώνει τους ανταγωνισμούς και τις σχέσεις σε τοπικό επίπεδο και τον τρόπο που αυτές δομούνται μέσα στο πλαίσιο ενός συστήματος αξιών. Βλέπουμε δηλαδή, ότι στα πωλητήρια έγγραφα του Μιχαήλ Μαρτίνου,³⁰⁰ του Νικολάου Βάρδα,³⁰¹ του Κωνσταντίνου Κατζιδώνη,³⁰² του Ιωάννη Κατζιδώνη,³⁰³ και των μοναχών της μονής του Αγ.

²⁹⁶ MM IV, 333: ...ώσαύτως και τὰ ἐν τῷ Βελεστίνῳ ἐξ ἀγορασίας τούτου κατὰ τὸν αὐτὸν τόπον προσκυρωθέντα ὑπὲρ ἀμπέλια κατὰ τὰς περιλήψεις τῶν γεγονότων τούτων πρατηρίων ἐγγράφων παρὰ τῶν διαπουλησάντων τὰ τοιαῦτα κτήματα πρὸς αὐτὸν...

²⁹⁷ MM IV, 423-424: ...ὡν κέκτηται καὶ δεσπόμενος καὶ νέμεται ἐξ ἀμνημονεύτων ἤδη χρόνων ἡ κατ' ἐμὲ ἐπιγενομένη ἐπισκοπὴ Δημητριάδος ἐν τῷ θέματι τοῦ Βελεστίνου διακειμὴν ἕνων μυλοτόπιον ἐν... καὶ καθέξει τὸτο ἢ, ὡς εἴρηται, τοιαύτη μονὴ τοῦ Προδρόμου ἀναφαιρέτως καὶ ἀναποσπάστως ὡς οἰκίον αὐτῆς κτήμα ἀτελὲς πάντη καὶ ἐλευθερον καὶ ἀκαταδούλωτον...

²⁹⁸ MM IV, 401: ...κοινολογησάμενοι ἀμφοτέρωθεν ἐνώπιον καὶ τοῦ πανιερωτάτου ἐπισκόπου Δημητριάδος καὶ Ἀλμυροῦ καὶ πρωτοσυγκέλλου, κυρῶ Μιχαήλ τοῦ Πανάρετου, καὶ τῶν εὐλαβεστάτων κληρικῶν τῆς ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς Βελεστίνου καὶ ἐτέρων τινῶν λαϊκῶν προσώπων...

²⁹⁹ MM IV, 405: ...παρακλητεύσαντες οὖν ὑμᾶς οὐκ ὀλίγα μετὰ καὶ ἄλλων τιῶν Βελεστινιωτῶν, δηλονότι τῶν κληρικῶν τῆς ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς Βελεστίνου...

³⁰⁰ MM IV, 401: ...περὶ τοῦ τιμήματος τοῦ δηλωθέντος ἀμπελίου περιεστήσαμεν τὸ τούτου τίμημα ἐξ ἀρεσκείας καὶ ἀμφοτέρων ἡμῶν τῶν μερῶν εἰς νομίματα ὑπέρπυρα δέκα, τὸ δὲ ὑπέρπλεον τούτου ἀποχοριζόμεθα ἀπλῶ καὶ ἀμεταμελήτω τῷ τρόπῳ τῆς δηλωθείσης τοῦ Προδρόμου μονῆς ὅσον ἄρα καὶ ἔστιν, εἰ καὶ τὸ διπλάσιον κατὰ πολὺ ὑπερβαίνει.

³⁰¹ MM IV, 403: ...καὶ περιεστήσαμεν ἐξ ἀρεσκείας καὶ ἐθελήσεως μου τὸ τίμημα τῶν δηλωθέντων ὅλου ἀμπελίου μου εἰς νομίματα ὑπέρπυρα ἐννέα... εἰ καὶ κατὰ πολὺ τὸ διπλάσιον ὑπερβαίνει...

³⁰² MM IV, 408-409: κοινολογησάμενοι γοῦν ἀμφοτέρωθεν περὶ τοῦ τιμήματος τοῦ δηλωθέντος ἀμπελίου περιεστήσαμεν τὸ τούτου τίμημα ἐξ ἀρεσκείας καὶ ἀμφοτέρων ἡμῶν τῶν μερῶν εἰς νομίματα ὑπέρπυρα ὀκτώ, τὸ δ' ὑπέρπλεον τούτων ἀποχοριζόμεθα τῆς δηλωθείσης μονῆς ὅσον ἄρα καὶ ἔστιν, εἰ καὶ κατὰ πολὺ τὸ διπλάσιον ὑπερβαίνει.

³⁰³ MM IV, 411: ἐκοινολογησάμεθα καὶ περὶ τοῦ τιμήματος τοῦ τοιούτου ἀμπελῶνος τοῦ καὶ ποσομένου ἄς ὀλοκοτιναραίαν μίαν ἀλμυριωτικὴν παρὰ τρίτον καὶ περιεστήσαμεν τὸ τούτου τίμημα ἐξ ἀρεσκείας καὶ ἀμφοτέρων ἡμῶν τῶν μερῶν εἰς νομίματα ὑπέρπυρα ἑπτὰ παρὰ τρίτον... ὅσον ἄρα καὶ ἔστιν, εἰ καὶ κατὰ πολὺ τὸ διπλάσιον ὑπερβαίνει...

Γεωργίου των Καναλιών,³⁰⁴ γίνονται σαφείς αναφορές στα ποσά που λαμβάνουν από την οικογένεια των Μαλιασσηνών για λογαριασμό της μονής της Νέας Πέτρας, τονίζοντας ότι η παραχώρηση των εκτάσεων, στο σύνολο των περιπτώσεων, έγινε έναντι τιμήματος χαμηλότερου, σχεδόν κατά το ήμισυ, της πραγματικής αξίας του ακινήτου. Την ίδια στιγμή, το πατριαρχικό έγγραφο, το 1272,³⁰⁵ και το χρυσόβουλο του Μιχαήλ Παλαιολόγου, το 1274,³⁰⁶ προβάλλουν δεδομένα που σχετίζονται με το νέο ιδιοκτησιακό καθεστώς, χωρίς να γίνονται αναφορές στην υποτιμημένη αξία πώλησης των παραχωρηθέντων εκτάσεων. Η αντίθεση αυτή αποτυπώνει, ως ένα βαθμό, τη δυσαρέσκεια των αγροτών, αν και πρέπει να είμαστε προσεκτικοί όσον αφορά στη διατύπωση τέτοιων υποθέσεων, δεδομένης της εμπλοκής της μεγάλης ιδιοκτησίας στη σύνταξη των εν λόγω εγγράφων. Αυτό που δηλώνεται με σαφήνεια είναι ότι η χαμηλή τιμή πώλησης των εκτάσεων οφείλεται στην άσχημη οικονομική κατάσταση των ιδιοκτητών, γεγονός που αναδεικνύεται από την προσπάθεια της μεγάλης ιδιοκτησίας να διατηρήσει την κυριότητα των νεοαποκτηθεισών εκτάσεων, θέτοντας ασφαλιστικές δικλείδες, με την επιβολή προστίμων, σε περίπτωση που οι προηγούμενοι ιδιοκτήτες, αργότερα, εγείρουν διεκδικήσεις, όπως προκύπτει από τα πωλητήρια έγγραφα του Μιχαήλ Μαρτίνου,³⁰⁷ του Νικολάου Βάρδα,³⁰⁸ του

³⁰⁴ MM IV, 406: ...τοῦ δηλωθέντος ἀμπελίου, δηλονότι τῶν δύο ὀλοκοτιναραίων... περιεστήσαμεν τὸ τούτου τίμημα ἐξ ἀρεσκείας ἡμῶν τῶν μοναχῶν εἰς νομίματα ὑπέρπυρα δεκαπέντε, τὸ δὲ πλεον τούτων ἀποχαρίζομεθα τῇ μονῇ τοῦ Προδρόμου τῆς Νέας Πέτρας...

³⁰⁵ MM IV, 364-365: τὸ ἐξ ἀγορασίας περιελθὸν ἀμπέλιον τοῦ Μαρτίνου τὸ ἐν τῇ τοποθεσίᾳ καὶ περιοχῇ τοῦ Βελεστίνου... τὸ εἰς τὴν αὐτὴν τοποθεσίαν καὶ πλησίον αὐτοῦ ἀμπέλιον Νικολάου τοῦ Βάρδα ἐξ ἀγορασίας... τὸ ἐξ ἀγορασίας περιελθὸν αὐτῶ ἀμπέλιον ἀπὸ τοῦ Κατζιδῶνῃ Ἰωάννου... ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τοῦ Βελεστίνου... ἐν τῇ τοποθεσίᾳ αὐτῇ τοῦ ἀνταδέλφου αὐτοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Κατζιδῶνῃ.

³⁰⁶ MM IV, 333.

³⁰⁷ MM IV, 400-402: καὶ γὰρ ἐπειδὴ ἀπὸ τῆς ἄγαν στενοχωρίας καὶ πτωχείας ἡμῶν τῆς προσγενομένης ἡμῖν ἐκ τῆς πολυχρονίου κοσμικῆς σιτοδείας κατηντήσαμεν εἰς παντελὴ ἀπορίαν ὡς καὶ αὐτῆς τῆς ἀναγκαίας τροφῆς ὑστερεῖσθαι, κἀντεῦθεν κινδυνεύομεν λιμαγχοηθῆναι σὺν τοῖς ἀνηλίκοις παισὶν ἡμῶν... κἀν εἴ τι ἂν καὶ λέγειν ἐπιχειρήσωμεν, ἀλλὰ καὶ πρόστιμον ζημιωθῆσομεθα πρὸς ὑμᾶς τοὺς ὁμοζύγους καὶ πρὸς τὴν μονὴν νομίματα ὑπέρπυρα τράκοντες καὶ πρὸς τὸ δημόσιον τὸ διαφέρον...

³⁰⁸ MM IV, 403-404: καὶ γὰρ ἐπειδὴ ἀπὸ τῆς προσούσης μοι στεναχωρίας καὶ πτωχείας καὶ γυμνότητος εἰς τὸν παρόντα ἐμπερίστατον καιρὸν ἠθέλησα ἐκποιήσασθαι... τὸ γονικὸν μου ἀμπέλιον... ὅπερ εἰ τολμήσω ἀρνήσασθαι μερικῶς ἢ καθόλου, μὴ μόνον σὺ μὴ εἰσακούωμαι, κἀν εἴ τι ἂν καὶ λέγειν ἐπιχειρήσω, ἀλλὰ καὶ πρόστιμον ζημιωθῆσομαι πρὸς ὑμᾶς τοὺς πανευγενεστάτους ὁμοζύγους καὶ πρὸς τὴν μονὴν νομίματα ὑπέρπυρα τριάκοντα ἐξ καὶ πρὸς τὸ δημόσιον τὸ διαφέρον...

Κωνσταντίνου Κατζιδώνη,³⁰⁹ και των μοναχών της μονής του Αγ. Γεωργίου των Καναλίων.³¹⁰

Η διαμόρφωση των τιμών συμβάλλει καταλυτικά στην παγίωση μιας νέας ιδιοκτησιακής κατάστασης, άρρηκτα δεμένης με τις επεκτατικές διαθέσεις της μεγάλης ιδιοκτησίας. Προς αυτή την κατεύθυνση, ιδιαίτερη σημασία έχει η αναφορά στην ακριβή τιμή πώλησης των εκτάσεων, σε σχέση με το μέγεθός τους. Καταρχάς, στο σύνολο σχεδόν των περιπτώσεων, προκύπτει ότι τα αμπέλια ήταν μικρά σε έκταση, λόγω του κληρονομικού συστήματος που συνήθως μοίραζε στα τέκνα την περιουσία σε ίσα μερίδια, με αποτέλεσμα να μην ξεπερνούν σε μέγεθος τη μια αλμυριωτική ολοκοτιναραία.³¹¹ Η τιμή μιας ολοκοτιναραίας παρουσιάζει διακυμάνσεις, όπως προκύπτει από τον παρακάτω πίνακα:

Πίνακας 3³¹²

Ιδιοκτήτες	Έκταση	Χρηματική αξία
Ιωάννης Κατζιδώνης	¾ αλμυριωτικής ολοκοτιναραίας	6.75 υπέρπυρα
Κωνσταντίνος Κατζιδώνης	1 αλμυριωτική ολοκοτιναραία	8 υπέρπυρα
Μιχαήλ Μαρτίνος	1 αλμυριωτική ολοκοτιναραία	10 υπέρπυρα
Μοναχοί Αγ. Γεωργίου Καναλίων	2 αλμυριωτικές ολοκοτιναραίες	15 υπέρπυρα
Νικόλαος Βάρδας	1 αλμυριωτική ολοκοτιναραία	9 υπέρπυρα

Τα αποδιδόμενα ποσά κυμαίνονται από 7 έως και 10 υπέρπυρα ανά ολοκοτιναραία, γεγονός που μπορεί να αποδοθεί στην τοποθεσία και την ποιότητα του εδάφους. Αυτό που έχει σημασία είναι ότι, στο σύνολο των περιπτώσεων, δηλώνεται η υποτιμημένη αξία πώλησης, σχεδόν κατά το ήμισυ της πραγματικής αξίας των εκτάσεων, λόγω της άσχημης οικονομικής κατάστασης των ιδιοκτητών. Πέρα από την οικονομική εξαθλίωση, ενδιαφέρον προκαλεί ένα σημείο από το

³⁰⁹ MM IV, 408-409: *καὶ γὰρ ἐπειδὴ ἀπὸ τῶν καθημερινῶν ἐφόδων τῶν ἐπερχομένων τῆ χῶρα ἡμῶν τῆ Βελεστίνου εἰς παντελῆ ἀπορίαν κατηντήσαμεν γυμνιτεύοντες ὡς καὶ αὐτῆς σχεδὸν τῆς ἀναγκαίας τροφῆς ὑστερεῖται... ὅπερ ἂ τολμήσομεν ἀρνήσασθαι μερικῶς ἢ καθόλου, μὴ μόνον ἵνα μὴ εἰσακουώμεθα, κὰν εἴ τι ἂν καὶ λέγειν ἐπιχειρήσωμεν, ἀλλὰ καὶ πρόστιμον ζημιωθησόμεθα πρὸς ὑμᾶς καὶ πρὸς τὸ μέρος τῆς μονῆς νομίσματα ὑπέρπυρα τριάκονταἕξ καὶ πρὸς τῷ δημοσίῳ τὸ διαφέρον...*

³¹⁰ MM IV, 406-408: *ὡς ἂν διὰ τοῦ τιμήματος τούτου ἐκπληρώσωμεν τινὰ τῶν χρεῶν τῶ εὔρεθέντων τῆ μονῆ μετὰ θανάτου τοῦ οἰκονόμου ἐκείνου ταύτης, τοῦ μοναχοῦ Λαζάρου... ὅπερ εἰ τολμήσομεν ἀρνήσασθαι μερικῶς ἢ καθόλου ἢ ἡμεῖς οἱ ἀναγεγραμμένοι μοναχοὶ ἢ ἕτερος τις ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Γεωργίου, οὐ μόνον ἵνα μὴ εἰσακουώμεθα, κὰν εἴ τι ἂν καὶ λέγειν ἐπιχειρήσωμεν, ἀλλὰ καὶ πρόστιμον ζημιωθησόμεθα πρὸς ὑμᾶς τοὺς πανευγενεστάτους ὁμοζύγους καὶ πρὸς τὴν μονὴν τῶ Προδρόμου νομίσματα ὑπέρπυρα πενήκοντα, καὶ πρὸς τὸ δημόσιον διαφέρον...*

³¹¹ SCHILBACH, *Byzantinische Metrologie* 60-61: Μονάδα μέτρησης που ισοδυναμούσε με ένα μόδιο γης.

³¹² MM IV, 401, 403, 406, 408-409, 411.

πωλητήριο έγγραφο του Κωνσταντίνου Κατζιδώνη, το 1272, που κάνει λόγο για καθημερινές επιδρομές που ενέτειναν την ήδη βεβαρυμένη θέση των ντόπιων.³¹³ Αν και δεν παρέχονται περαιτέρω πληροφορίες, γνωρίζουμε ότι, πέρα από την πλησιόχωρη Δημητριάδα, την ίδια περίοδο, υπάρχουν αναφορές για πειρατική δραστηριότητα στον χώρο της Μαγνησίας.³¹⁴

Οι προσωπογραφικές καταγραφές είναι λίγες, τουλάχιστον σε σχέση με τις άλλες πόλεις της Μαγνησίας, ιδιαίτερα της Δημητριάδος και του Αλμυρού.

Πίνακας 4

Ανθρωponύμια	Ιδιότητα	Χρονολόγηση	Πηγές
Άννα	σύζυγος του Μιχαήλ Μαρτίνου	1271	PLP 17199. MM IV, 399.
Ελένη	ανήλικη κόρη του Μιχαήλ Μαρτίνου και της Άννας	1271	PLP 17199. MM IV, 399-400.
Ειρήνη	ανήλικη κόρη του Μιχαήλ Μαρτίνου και της Άννας	1271	PLP 17199. MM IV, 399-400.
Ειρήνη	σύζυγος του Ιωάννη Κατζιδώνη	περίπου 1271-1272	PLP 11512. MM IV, 410.
Μιχαήλ Μαρτίνος	μικρογαιοκτήμονας	1271-1272	PLP 17199. MM IV, 364, 399. NTAMΠΛΙΑΣ, Ιστορία Θεσσαλίας 158.
Νικόλαος Βάρδας	μικρογαιοκτήμονας, αδερφός της Άννας (της συζύγου του Μιχαήλ Μαρτίνου)	1271-1272	PLP 2206. MM IV, 364, 402. NTAMΠΛΙΑΣ, Ιστορία Θεσσαλίας 158.
Ιωάννης Κατζιδώνης	μικρογαιοκτήμονας (αδερφός του Κωνσταντίνου Κατζιδώνη)	1272	PLP 11512. MM IV, 365, 410. . NTAMΠΛΙΑΣ, Ιστορία Θεσσαλίας 160
Κωνσταντίνου Κατζιδώνη	μικρογαιοκτήμονας (αδερφός του Ιωάννη Κατζιδώνη)	1272	PLP 11513. MM IV, 365. NTAMΠΛΙΑΣ, Ιστορία Θεσσαλίας 159.
Μιχαήλ Βασιλικός	ακόλουθος της οικογένειας των Μαλιασσηνών	1272	PLP 2469. MM IV, 409. NTAMΠΛΙΑΣ, Ιστορία Θεσσαλίας 161.
Ξένη	σύζυγος του Κωνσταντίνου Κατζιδώνη	1272	PLP 11513. MM IV, 407.
Τριακοντάφυλλος	μικρογαιοκτήμονας	1272	PLP 29263. MM IV, 400, 403. NTAMΠΛΙΑΣ, Ιστορία Θεσσαλίας 159.

Καταρχάς, είναι σαφές ότι τα δεδομένα αποκαλύπτουν τι συμβαίνει μια συγκεκριμένη στιγμή, τα έτη 1271-1272, στον κατώτερο πυρήνα της κοινωνικής οργάνωσης, την οικογένεια. Φαίνεται ότι τα συγκεκριμένα νοικοκυριά έχουν δεσμούς συγγένειας μεταξύ τους, αν αναλογιστούμε τις περιπτώσεις του Νικόλαου Βάρδα, αδερφού της συζύγου του Μιχαήλ Μαρτίνου, της Άννας, και του Ιωάννη Κατζιδώνη, αδερφού του Κωνσταντίνου Κατζιδώνη. Οι συγγενικοί δεσμοί αποτυπώνονται στο κληρονομικό σύστημα και την παροχή προικίων εκτάσεων, όπως προκύπτει από τα δεδομένα των εγγράφων. Συγκεκριμένα, η έκταση που κατείχε ο Ιωάννης Κατζιδώνης, ήταν δίπλα σε εκείνη του Κωνσταντίνου Κατζιδώνη, όπως αναφέρεται

³¹³ MM IV, 408: ...ἐπειδὴ ἀπὸ τῶν καθημερινῶν ἐφόδων τῶν ἐπερχομένων τῇ χώρᾳ ἡμῶν τῇ Βελεστίνου εἰς παντελῆ ἀπορίαν κατηντήσαμεν...

³¹⁴ TAFEL-THOMAS, Urkunden III 176, 185, 195, 199, 200, 205, 214, 216, 235, 273, 278

στο πατριαρχικό έγγραφο, το 1272,³¹⁵ και την πωλητήρια πράξη του Ιωάννη Κατζιδώνη,³¹⁶ γεγονός που μάλλον οφείλεται στο υφιστάμενο κληρονομικό σύστημα που συνήθως μοίραζε στα τέκνα τη γονεϊκή περιουσία σε ίσα μερίδια. Αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι σε αυτή την περίπτωση ο Ιωάννης Κατζιδώνης κατείχε έκταση που αντιστοιχούσε στα 3/4 μιας αλμυριωτικής ολοκοτιναραίας, για την οποία έλαβε το ποσό των 6.75 υπερπύρων, την στιγμή που ο Κωνσταντίνος Κατζιδώνης κατείχε έκταση μιας αλμυριωτικής ολοκοτιναραίας. Την ίδια στιγμή, στην περίπτωση του Μιχαήλ Μαρτίνου, το οικόπεδό του ήταν δίπλα σε αυτό του Νικολάου Βάρδα, του αδερφού της γυναίκας του, της Άννας, και, στο πωλητήριο έγγραφό του, δηλώνεται ότι πρόκειται για προικώ.³¹⁷ Φαίνεται ότι δεν υπήρχαν κωλύματα εκμετάλλευσης των προικίων εκτάσεων από την πλευρά του συζύγου, χωρίς, ωστόσο, να δίνονται περαιτέρω πληροφορίες, πέρα από το γεγονός ότι επρόκειτο για μια κάθετα διευρυμένη οικογένεια, όπως προκύπτει από την παρουσία των δύο ανήλικων θυγατέρων, της Ειρήνης και της Ελένης. Επιπλέον, και σε αυτή την περίπτωση, τα δεδομένα ανταποκρίνονται στο ισχύον κληρονομικό σύστημα, δεδομένων αφενός της γειννίασης της έκτασης που εδόθη ως προικώ στην Άννα με εκείνης του αδερφού της, του Νικολάου Βάρδα, και αφετέρου της ισομοιρίας, αφού κάθε τεμάχιο ισοδυναμούσε με μια αλμυριωτική ολοκοτιναραία.

Το περιεχόμενο των εγγράφων θέτει ένα ακόμα ζήτημα, σχετικά με το ρόλο των γυναικών εντός της οικογένειας. Τουλάχιστον σε δύο περιπτώσεις, οι φόβοι για πιθανή παραβίαση των συμφωνιών αποδίδονται κυρίως στην επιρροή των γυναικών στους συζύγους τους. Συγκεκριμένα, στα πωλητήρια έγγραφα του Μιχαήλ Μαρτίνου και του Ιωάννη Κατζιδώνη γίνεται λόγος για τις συζύγους τους, την Άννα και την Ειρήνη αντίστοιχα, οι οποίες παρουσιάζονται ως φορείς πιθανών αντιδράσεων στο μέλλον, όσον αφορά στη νομιμότητα των παραχωρήσεων, γεγονός που αποδίδεται στη γυναικεία φύση που, στις συγκεκριμένες περιπτώσεις, εμπεριέχει το στοιχείο της

³¹⁵ MM IV, 365: ...τὸ ἐξ ἀγορασίας περιελθὸν αὐτῶ ἀμπέλιον ἀπὸ τοῦ Κατζιδώνη Ἰωάννου τὸ ποσοῦμενον ἐς ὀλοκοτιναρίαν ἀλμυριωτικὴν ἢν μίαν παρὰ τρίτον ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τοῦ Βελεστίνου. ἐξ ἀγορασίας ἑτέρα ὀλοκοτιναρία ἐν τῇ αὐτῇ τοποθεσίᾳ τοῦ ἀνταδέλφου αὐτοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Κατζιδώνη.

³¹⁶ MM IV, 411: ...ἀμπελίου τοῦ ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ Βελεστίνου διακειμένου τοῦ πλησίον Κωνσταντίνου τοῦ Κατζιδώνη, τοῦ ἐμοῦ μεν τοῦ Ἰωάννου ἀνταδέλφου...

³¹⁷ MM IV, 400: ...τὸ γονικὸν μου τῆς Ἄννης ἀμπέλιον τὸ ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ Βελεστίνου διακείμενον τὸ ποσοῦμενον εἰς ὀλοκοτιναρέαν μίαν ἀλμυριωτικὴν, τὸ πλησίον τοῦ Νικολάου Βάρδα, τοῦ ἐμοῦ μεν τοῦ Μιχαήλ γυναικαδέλφου...

πονηριάς.³¹⁸ Οι πιθανές ενστάσεις των γυναικών και οι φόβοι για ακύρωση των παραχωρήσεων δικαιολογούνται, αν αναλογιστούμε το νομοθετικό πλαίσιο της εποχής, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις εκτάσεων που αποτελούσαν προικώα, όπως δηλώνεται με σαφήνεια για το αμπέλι του Μιχαήλ Πανάρετου. Η προίκα ανήκε κατά κυριότητα στις γυναίκες και δε μπορούσε να απαλλοτριωθεί χωρίς τη συναίνεσή τους. Ο βασικός της ρόλος ήταν να εξασφαλίσει οικονομικά τις γυναίκες και τα παιδιά τους. Η διαχείριση και η επικαρπία της προίκας περιέρχονταν στους άνδρες, ωστόσο, οι γυναίκες μπορούσαν να καταφύγουν στο δικαστήριο, αν έκριναν ότι ο σύζυγός τους ήταν κακός διαχειριστής.³¹⁹ Εν προκειμένω, η Άννα και η Ειρήνη αποποιούνται του δικαιώματος τους να διεκδικήσουν τα αμπέλια, παρέχοντας ένα πέπλο νομιμότητας στις εν λόγω παραχωρήσεις. Πάντως, ανεξάρτητα από το νομικό καθεστώς των εκτάσεων, υποδεικνύεται ότι οι γυναίκες εμπλέκονταν ενεργά σε οικονομικές δραστηριότητες, τουλάχιστον στα πλαίσια της διαχείρισης και διάθεσης της οικογενειακής τους περιουσίας.

Οι μαρτυρίες των πηγών περί του Βελεστίνου, που κυρίως περιορίζονται στον 13^ο αιώνα, δείχνουν έναν οικισμό, που η οικονομία του αποκαλύπτεται αποκλειστικά αγροτική. Τα μόνα αστικά χαρακτηριστικά που μπορούν να εντοπιστούν στο Βελεστίνο αφορούν τη λειτουργία ως μικρής κλίμακας κέντρου της επαρχιακής διοίκησης, καθώς και της εκκλησιαστικής διοίκησης, ως έδρας επισκοπής.

³¹⁸ MM IV, 400: *...ιδικῶς δὲ ἐγὼ ἢ Ἄννα ἀποβάλλομαι πᾶσαν καὶ παντοίαν γυναικείαν ἀσθένειαν καὶ ἀπάτην...*, IV, 410: *...ιδικῶς δὲ ἐγὼ ἢ Εἰρήνη ἀποβάλλομαι πᾶσαν καὶ ἰ παντοίαν γυναικείαν ἀσθένειαν καὶ ἀπάτην...*

³¹⁹ LAIOU, *Role of Women* 241.

7. Γενικές παρατηρήσεις επί των πόλεων της Θεσσαλίας

Πέρα από τους ορισμούς που δόθηκαν για τις βυζαντινές και τις οθωμανικές πόλεις, μεγαλύτερη σημασία έχουν οι αναφορές, οι οποίες αποκαλύπτουν τη φυσιογνωμία των πόλεων και σχετίζονται κυρίως με τη διοικητική, στρατιωτική και δημοσιοοικονομική τους λειτουργία. Στην Ανατολική Θεσσαλία αναφέρονται συνολικά δεκατρείς βυζαντινές πόλεις (Αγιά, Βέσαινα, Βούναινα, Δαμάσι, Δομένικο, Καστρί, Λάρισα, Λυκοστόμιο, Πλαταμώνας, Ραδοβίσδι, Φάρσαλα, Χάρμαινα), και στα μέσα του 15^{ου} αιώνα εξακολουθούν να αναφέρονται πέντε [Λάρισα, Δαμάσι, Πλαταμώνας (1506), Φάρσαλα και Ελασσόνα (υφίστανται ως πόλεις αλλά δεν έχει διασωθεί καταγραφή τους στο BBA/ MM 10)]. Στη Δυτική Θεσσαλία αναφέρονται εννέα βυζαντινές πόλεις (Άγραφα, Βελάς, Γαρδίκι, Δομοκός, Πατζούνα, Σμόκοβο, Σταγοί, Τρίκαλα, Φανάρι), και στα μέσα του 15^{ου} αιώνα εξακολουθούν να αναφέρονται τρεις (Άγραφα, Τρίκαλα, Φανάρι). Στη Φθιώτιδα μνημονεύεται η βυζαντινή πόλη των Νέων Πατρών, και μετά την οθωμανική κατάκτηση καταγράφεται στο ανέκδοτο κατάστιχο BBA/ΤΤ 36 του 1506. Στην περιοχή της Μαγνησίας αναφέρονται τέσσερις βυζαντινές πόλεις (Αλμυρός, Βελεστίνο, Δημητριάδα, Πτελεός), ενώ στα μέσα του 15^{ου} αιώνα δεν έχουν σωθεί καταγραφές από την περιοχή του Παγασητικού στο κατάστιχο BBA/ MM 10. Συνολικά επτά πόλεις (περιλαμβάνεται η πόλη των Νέων Πατρών, στις αρχές του 16^{ου} αιώνα) εξακολουθούν να αναφέρονται στα μέσα του 15^{ου} αιώνα (με εξαίρεση την περιοχή του Παγασητικού), αριθμός που αντιστοιχεί στο 30.43% των αναφορών από την προγενέστερη υστεροβυζαντινή περίοδο. Ασφαλώς ο μειωμένος αριθμός πόλεων στα μέσα του 15^{ου} αιώνα εν μέρει οφείλεται στο ότι οι Οθωμανοί δεν υιοθέτησαν μια βασική αντίληψη των Βυζαντινών, σύμφωνα με την οποία, κάθε εκκλησιαστική έδρα αντιστοιχεί σε μια πόλη.

Τα δεδομένα από τα μέσα του 15^{ου} αιώνα (μέχρι και τις αρχές του 16^{ου} αιώνα για τις Νέες Πάτρες και τον Πλαταμόνα) αναδεικνύουν ότι το μέγεθος των πόλεων παρουσιάζει σημαντικές διαβαθμίσεις και έχει ως εξής:

(στον πίνακα περιλαμβάνονται και οι βυζαντινές πόλεις που υπάρχουν πλέον στην κατηγορία των χωριών)

Πόλεις	πληθυσμός (φορ. μονάδες)
Αγιά	123
Άγραφα	392

Πόλεις	πληθυσμός (φορ. μονάδες)
Βελάς	21
Βέσαινα	29
Βούναινα	-
Γαρδίκι	39
Δαμάσι	314
Δομένικο	174
Δομοκός	74
Καστρί	42
Λάρισα	450
Λυκοστόμιο	-
Νέαι Πάτραι	669
Πατζούνα	117
Πλαταμώνας	66
Ραδοβίσδι	-
Σμόκοβο	29
Σταγοί	89
Τρίκαλα	545
Φανάρι	568
Φάρσαλα	-
Χάρμαινα	-

Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, οι πόλεις, σε σχέση με την πλειονότητα των χωριών, έχουν μεγαλύτερο πληθυσμό. Η πόλη της Λάρισας θεωρείται «νέα», γεγονός που μπορεί να συσχετιστεί με τον υψηλό αριθμό μουσουλμανικών οικογενειών που φτάνουν τις 367 (81.56%), έναντι μόλις 83 χριστιανικών οικογενειών (18.44%). Τα συγκεκριμένα μεγέθη υποδεικνύουν ότι την οθωμανική κατάκτηση ακολούθησε ο εποικισμός της πόλης με μουσουλμανικό πληθυσμό, σε τέτοιο βαθμό, ώστε να γίνεται λόγος για επανίδρυσή της. Μεγάλα πληθυσμιακά μεγέθη προκύπτουν και για τις

πόλεις των Τρικάλων, του Φαναρίου, των Αγράφων και του Δαμασίου. Την ίδια στιγμή, οι οικισμοί που έχουν απολέσει τα «αστικά» χαρακτηριστικά τους έχουν σαφώς μικρότερα πληθυσμιακά μεγέθη, με εξαίρεση τις περιπτώσεις της Αγιάς, του Δομένικου, της Πατζούνας και των Σταγών.

Ως προς τη διασπορά του πληθυσμού, στην Ανατολική Θεσσαλία καταγράφονται 765 φορολογικές μονάδες Χριστιανών και 367 μουσουλμανικές, ενώ στη Δυτική Θεσσαλία καταγράφονται 1463 φορολογικές μονάδες Χριστιανών και 411 μουσουλμανικές. Στην Ανατολική Θεσσαλία, οι Χριστιανοί είναι εγκατεστημένοι κυρίως στις περιοχές της Ελασσόνας, της Αγιάς και στις πόλεις της Λάρισας, του Δαμασίου και του Πλαταμώνα, ενώ οι Μουσουλμάνοι τοποθετούνται στη Λάρισα. Στη Δυτική Θεσσαλία, οι Χριστιανοί εντοπίζονται στις πόλεις των Τρικάλων, του Φαναρίου, των Αγράφων και οικισμών που υπάγονται πλέον στην κατηγορία των χωριών, ιδιαίτερα των Σταγών και της Πατζούνας, ενώ οι Μουσουλμάνοι είναι εγκατεστημένοι στα Τρίκαλα και το Φανάρι. Η συγκεντρωτική παράθεση των πληθυσμιακών δεδομένων επιβεβαιώνει, εν μέρει, τη θέση του Magdalino για το μεταναστευτικό ρεύμα από την Ανατολική στη Δυτική Θεσσαλία, αφού προκύπτει ότι οι Χριστιανοί έχουν επιλέξει ως χώρο κατοίκησης τις περιοχές της Αγιάς και της Ελασσόνας, ενώ η μοναδική περίπτωση πληθυσμιακής υπεροχής των Μουσουλμάνων εντοπίζεται στην πόλη της Λάρισας. Τα δεδομένα αναδεικνύουν τη σημασία των εξελίξεων της προγενέστερης υστεροβυζαντινής περιόδου, ιδιαίτερα της δημογραφικής κρίσης των μέσων του 14^{ου} αιώνα, που είχε ως αποτέλεσμα την εγκατάσταση του «παλαιού» πληθυσμού κυρίως στη Δυτική Θεσσαλία, και στις παρυφές της Βόρειας-βορειοανατολικής Θεσσαλίας (Ελασσόνα, Αγιά), με αποτέλεσμα η οθωμανική κατάκτηση να καλύψει το δημογραφικό κενό με εκτεταμένες εγκαταστάσεις Μουσουλμάνων στη Λάρισα, τα Τρίκαλα και το Φανάρι, γεγονός ενδεικτικό της σημασίας που απέδιδαν οι Οθωμανοί στις συγκεκριμένες πόλεις για τον έλεγχο ολόκληρης της Θεσσαλίας.

Η εγκατάσταση μουσουλμανικού πληθυσμού συνοδεύεται από ενδείξεις που υποδεικνύουν προσήλυτους ή καταγωγή από προσήλυτους στη Λάρισα [14 πρόσωπα (11 απελεύθεροι) 3.81%], τα Τρίκαλα [38 πρόσωπα (35 απελεύθεροι), 14.61%], και το Φανάρι [18 πρόσωπα (8 απελεύθεροι), 11.9%]. Στο Φανάρι, μεταξύ των ντόπιων εξισλαμισμένων, κάποια πρόσωπα φέρουν το αυθεντικό τους πατρώνυμο δίπλα στο νέο μουσουλμανικό όνομά τους. Στη Λάρισα, μεταξύ των Μουσουλμάνων κατοίκων, κάποιοι φέρουν ονόματα που υποδεικνύουν καταγωγή από τη Μικρά Ασία.

Οι εκτεταμένες επιπτώσεις της δημογραφικής κρίσης των μέσων του 14^{ου} αιώνα, επιβεβαιώνονται από τα αποσπασματικά προσωπογραφικά και ανθρωπωνυμικά δεδομένα του χριστιανικού πληθυσμού, στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, απ' όπου προκύπτει ότι ένα μέρος των Χριστιανών κατοίκων της Λάρισας προερχόταν από μετανάστευση (τέσσερις κάτοικοι φέρουν το προσωνύμιο Πετριώτης και ένας αναφέρεται ως Αρβανίτης), ενώ μεταξύ των Χριστιανών κατοίκων των Τρικάλων καταγράφεται και μια συνοικία των Αρβανιτών καθώς και 35 πρόσωπα με το χαρακτηρισμό Αρβανίτης στις άλλες χριστιανικές συνοικίες. Τόσο στην *Ιστορία* του Καντακουζηνού όσο και στην ορκωμοτική επιστολή του Μιχαήλ Γαβριηλόπουλου, γίνεται λόγος για εγκαταστάσεις Αρβανιτών στον χώρο της Δυτικής Θεσσαλίας, οι οποίοι πιθανόν κάλυψαν το κενό από τη φθορά του ντόπιου πληθυσμού. Εξάλλου, πολύ κοντά στο χρόνο εκδήλωσης της πανώλης, μεταξύ 1348 και 1359, είναι γνωστές περιπτώσεις γαιοκτημόνων στην περιοχή των Τρικάλων (Μιχαλάκης, Πηγονίτης, Βράτσης) που σχετίζονται με υποθέσεις ακαλλιέργητων εκτάσεων, στοιχείο ενδεικτικό της εκτεταμένης φθοράς του πληθυσμού. Δεν είναι τυχαίο ότι στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, στο κατάστιχο BBA/ MM 10, δεν αναφέρονται οι οικισμοί Βούναϊνα, Λυκοστόμιο, Ραδοβίσι και Χάρμαινα, που κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο απαντούν ως επισκοπικές έδρες, γεγονός που μπορεί να αποδοθεί στις εξελίξεις της προγενέστερης περιόδου, ιδιαίτερα τη δημογραφική κρίση των μέσων του 14^{ου} αιώνα.

Τον 12^ο-15^ο αιώνα υπάρχουν αποσπασματικές αναφορές πληθυσμιακών δεδομένων, οι οποίες μάλλον δε συνιστούν το σύνολο των κατοίκων τη δεδομένη χρονική στιγμή: Λάρισα [25 πρόσωπα: 11 (τέλη 10^{ου}-τέλη 11^{ου} αι.), 3 (12^{ος} αι.), 8 (13^{ος} αι.), 3 (14^{ος} αι.)], Νέαι Πάτραι [25 πρόσωπα: 1 (12ος αι.), 7 (13^{ος} αι.), 13 (14^{ος} αι.), 3 (αδιευκρ., πιθανόν τέλη 14^{ου}-αρχές 15^{ου} αι.), 1 (15^{ος} αι.)], Τρίκαλα [81 πρόσωπα: 1 (13^{ος} αι.), 77 (14^{ος} αι.), 3 (15^{ος} αι.)], Σταγοί [258 πρόσωπα: 82 (12^{ος} αι.), 143 (14^{ος} αι.), 33 (15^{ος} αι.)], Φανάρι [11 πρόσωπα: 10 (14^{ος} αι.), 1 (15^{ος} αι.)], Βέσαινα [101 πρόσωπα: 1 (11^{ος} αι.), 100 (12^{ος} αι.)], Χάρμαινα [3 πρόσωπα (13^{ος} αι.)], Φάρσαλα [700 πρόσωπα (Λομβαρδοί) (13^{ος} αι.)], Δημητριάδα [34 πρόσωπα: 1 (11^{ος} αι.), 3 (12^{ος} αι.), 28 (13^{ος} αι.), 1 (14^{ος} αι.), 1 (15^{ος} αι.)], Αλμυρός [58 πρόσωπα: 54 (12^{ος} αι.), 4 (13^{ος} αι.)], Πτελεός [39 πρόσωπα: 1 (13^{ος} αι.), 3 (14^{ος} αι.), 35 (15^{ος} αι.)], Βελεστίνο [11 πρόσωπα (13^{ος} αι.)]. Τα διαθέσιμα στοιχεία για τον καθορισμό του οικογενειακού συντελεστή προκαλούν προβληματισμό, καθώς, ως επί το πλείστον, δεν υπάρχουν αναφορές για τα μέλη του κάθε νοικοκυριού. Στη Λάρισα, τον 11^ο αι., αναφέρονται ο Νικουλίτζας Δελφινάς, οι γιοί του Γρηγόριος και Παγκράτιος και τα αδέρφια του

Δημήτριος και Θεόδωρος. Στις Νέες Πάτρες, στα τέλη του 13^{ου}-αρχές του 14^{ου} αιώνα, τα δεδομένα σχετίζονται με την οικογένεια του Ιωάννη Α΄ Δούκα Άγγελου και της συζύγου του, μετέπειτα μοναχής Υπομονής, όπως προκύπτει από τον Θεόδωρο και Κωνσταντίνο Δούκα, τους γιούς του Ιωάννη Α΄, και τον Ιωάννη Β΄, γιό του Κωνσταντίνου Δούκα. Τέλη του 14^{ου} αι., είναι γνωστός κάποιος Καταλανός, ο Ανδρέας Cavalls, γιος του Βερνάρδου. Στα Τρίκαλα, στα μέσα του 14^{ου} αιώνα, αναφέρονται ο Αλέξιος Αλβανίτης, οι γιοί του Μανουήλ και Μιχάλης, και ο αδερφός του Ιωάννης. Λίγο αργότερα, γίνεται λόγος για τον Συμεών Ούρεση Παλαιολόγο, τη σύζυγό του Θωμαΐδα, και τον γιό του Ιωάννη (αργότερα, ως μοναχός, μετονομάστηκε σε Ιωάσαφ). Τέλη του 14^{ου} αι., αναφέρονται τα τέκνα του νομοφύλακα (χωρίς να διευκρινίζεται ο αριθμός τους), ο γιος του Νοταρόπουλου, του δικαιοφύλακα της επισκοπής, και η Μαρία, η σύζυγος του Αλέξιου Άγγελου Φιλανθρωπηνού. Περισσότερα δεδομένα προέρχονται από τους Σταγούς. Στα μέσα του 12^{ου} αιώνα, αναφέρονται ο Γεώργιος, γαμπρός του ιερέα της επισκοπής Ιωάννη, ο Δημήτριος, γαμπρός του δευτερεύοντος ιερέα Ιωάννη, ο Θεόδωρος, γιός του διακόνου και ιερομνήμονος της επισκοπής Δημητρίου, ο Ιωάννης, γαμπρός του ιερέα Μιχαήλ Ρουσίνου, ο Κωνσταντίνος, γιος του ιερέα και χαρτοφύλακα Κωνσταντίνου, ο Λέων, γιος του Κωνσταντίνου του μικρού, ο Λέων, γιος του Ρωμανού, ο Νικηφόρος, ανιψιός του οικονόμου Ιωάννη, και ο Στέφανος, γιός του δεποτάτου Σαβατά. Στα μέσα του 14^{ου} αιώνα, αναφέρονται ο Μανουήλ Ιωαννάκης, οι κόρες του Άννα, Ευφροσύνη και Ειρήνη, και ο αδερφός του Νικόλαος, ο Αλέξιος Τούντος, γιος του Μιχαήλ, ο Μιχαήλ Λιπανάβατος και τα αδέρφια του Γεώργιος, Θεόδωρος, Ιωάννης και Στέφανος, ο Δημήτριος, γιος του ιερέα Ιωάννη, η σύζυγός του Μαρία και οι γιοί του Θεόδωρος και Ιωάννης. Στις αρχές του 15^{ου} αι., αναφέρονται ο Θεόδωρος, γιος του οικονόμου Μακαρίου, ο Ανδρόνικος, γιος του κυρ Γεωργίου, ο Γεώργιος, γιος του ιερέα και σκευοφύλακα της επισκοπής Ιωάννη, ο Θεόδωρος και ο Ιωάννης, γιοί του Καλοϊωάννη, ο Ιωάννης, γιος του Λογοθέτη, ο Ιωάννης, γιός του ιερομνήμονα, ο Μανουήλ, γιος του ρεφερενδαρίου, ο Στέφανος, γιος του μεγάλου οικονόμου και ο Στέφανος, γιος του δομέστικου. Στη Δημητριάδα, τον 13^ο αι., αναφέρονται ο Κωνσταντίνος Μαλιασσηνός, γιός του Νικόλαου, ο Νικόλαος Μαλιασσηνός Κομνηνός, Άγγελος, Δούκας, Βρυνένιος, γιός του Κωνσταντίνου, και η σύζυγός του Άννα Μαλιασσηνή, Κομνηνή, Παλαιολογίνα, Αγγελίνα, Δούκαινα, Φιλανθρωπινή και ο Ιωάννης Μαλιασσηνός, γιός του Νικολάου και της Άννας. Στον Αλμυρό τα δεδομένα προκαλούν δυσκολίες, αφού δεν αποδίδονται οι συγγενικές σχέσεις, πέρα

από πιθανές εικασίες, βάσει του κοινού ονόματος: Iohannis Mauroceno (1112) και Petrus Maurecenus (1161), Marcus Grimani (1161) και Petrus Grimani (1170), Giovanni Berardo (1169) και Iohannes Berardo (1169), Naymero Senatori (1169) και Romano Senatori (1170). Στο Βελεστίνο, μεταξύ 1271 και 1272, αναφέρονται ο Μιχαήλ Μαρτίνος η σύζυγός του Άννα και ο Ικόμης το υ Ελένη και Ειρήνη, ο Ιωάννης Κατζιδώνης και η σύζυγός του Ειρήνη, ο Κωνσταντίνος Κατζιδώνης, ο αδερφός του Ιωάννης, και η σύζυγός του Ξένη, και ο Νικόλαος Βάρδας, ο αδερφός της Άννας Μαρτίνου. Τα διαθέσιμα στοιχεία υποδεικνύουν ότι το μέσο μέγεθος των νοικοκυριών στις πόλεις απαρτιζόταν από 3.3 μέλη.

Από την πλευρά των οικονομικών δραστηριοτήτων οι πόλεις, κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο, είναι σημεία συγκέντρωσης αγαθών και αγοραστών και κέντρα κατανάλωσης, ιδιαίτερα αν αναλογιστούμε ότι η τοπική αριστοκρατία διαβιούσε κυρίως στις πόλεις. Εξάλλου, από τα μέσα του 12^{ου} αιώνα, μνημονεύεται η ύπαρξη *ἐμποριῶν* και εμπορικών δραστηριοτήτων στη Λάρισα, τα Τρίκαλα, το Φανάρι, τον Πλαταμόνα, τις Νέες Πάτρες, τους Σταγούς, τη Βέσαινα και τα Φάρσαλα. Τη θεσσαλική ενδοχώρα εξυπηρετούσαν τα λιμάνια του Αλμυρού, της Δημητριάδος και αργότερα, με τη μετατόπιση προς το κάστρο του Γόλου, ο αντίστοιχος λιμένας. Την ίδια στιγμή, εμφανίζονται πολλά χαρακτηριστικά μεγάλων χωριών, καθώς οι αναφορές υποδεικνύουν ότι οι κάτοικοί τους επιδίδονταν σε αγροτικές δραστηριότητες. Οι καλλιέργειες δημητριακών και αμπελιών κυριαρχούν, ενώ υπάρχουν και συμπληρωματικές δραστηριότητες, όπως προκύπτει από τις καλλιέργειες οπωροκηπευτικών και ειδών που εξυπηρετούσαν την υφαντουργία (μεταξοσκώληκες), τη μελισσοκομία και την περιορισμένη κτηνοτροφική δραστηριότητα, με την εκτροφή αιγοπροβάτων, χοίρων και βοοειδών.

Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, η συγκεντρωτική παράθεση των φορολογικών δεδομένων στην Ανατολική Θεσσαλία αποτυπώνει μια βασική διάκριση ανάμεσα στις υφιστάμενες πόλεις, απότοκο αφενός της κυριαρχίας του εμποροβιοτεχνικού τομέα στη Λάρισα, και αφετέρου της υπεροχής της αγροτικής παραγωγής στο Δαμάσι και τον Πλαταμόνα (στις αρχές του 16^{ου} αιώνα). Στη Δυτική Θεσσαλία, στα Τρίκαλα και το Φανάρι, η κυριαρχία του εμποροβιοτεχνικού τομέα είναι εμφανής, ενώ στα Άγραφα, η φορολογία αφορά μόνο στα αγροτικά προϊόντα, και τον προσωπικό φόρο *ispence*, χωρίς καμία νύξη για την ύπαρξη εμποροβιοτεχνικών δραστηριοτήτων. Στην Ανατολική Θεσσαλία, η κατά μέσο όρο επιβάρυνση των μουσουλμανικών

νοικοκυριών επί των εμπορικών και βιοτεχνικών δραστηριοτήτων (μαζί με τα διάφορα πρόστιμα) ανέρχεται στο ποσό των 113.35 άσπρων, ενώ στη Δυτική Θεσσαλία η αντίστοιχη επιβάρυνση αγγίζει το ποσό των 159.12 άσπρων. Καταρχάς, η μεγαλύτερη επιβάρυνση φόρου στην Δυτική Θεσσαλία μάλλον είναι αποτέλεσμα των εξελίξεων της προγενέστερης υστεροβυζαντινής περιόδου, με την μετατόπιση του κύριου διοικητικού και αστικού κέντρου της Θεσσαλίας, στα Τρίκαλα, τις πρώτες δεκαετίες του 14^{ου} αιώνα. Το γεγονός ότι στις περιπτώσεις των Τρικάλων, της Λάρισας και του Φαναρίου, όπου μαρτυρείται ισχυρή μουσουλμανική παρουσία, ο εμπορικός-βιοτεχνικός τομέας είναι αναπτυγμένος, εν αντιθέσει με τα Άγραφα, το Δαμάσι και τον Πλαταμώνα, όπου σημαντική θέση κατέχουν οι αγροτικές και κτηνοτροφικές δραστηριότητες, είναι δεδομένα που δίνουν μια πρώτη εικόνα για την ενασχόληση του μουσουλμανικού πληθυσμού με το εμπόριο και τη βιοτεχνία και του χριστιανικού πληθυσμού με αγροτικές δραστηριότητες. Το γεγονός αυτό ενισχύεται από την περίπτωση των Νέων Πατρών, στις αρχές του 16^{ου} αιώνα, όπου παρατηρείται μία αισθητή υστέρηση του εμπορικού τομέα, ως αποτέλεσμα της περιορισμένης παρουσίας μουσουλμάνων, με 105 νοικοκυριά επί του συνόλου των 669 φορολογικών μονάδων.

Η παράθεση των φορολογικών δεδομένων επί των αγροτικών δραστηριοτήτων αναδεικνύει τη σημασία των δημητριακών (σιτάρι+κριθάρι). Στην ανατολική Θεσσαλία, η κατά μέσο όρο φορολογική επιβάρυνση αντιστοιχεί σε 25.99 άσπρα ανά χριστιανικό νοικοκυριό και σε 2.74 άσπρα ανά μουσουλμανικό, ενώ στη δυτική Θεσσαλία, οι Χριστιανοί επιβαρύνονται με 6.47 άσπρα ανά φορολογική μονάδα (δεν προκύπτουν δεδομένα για τους Μουσουλμάνους). Επί της αμπελοργίας, προκύπτει μια τάση υψηλότερης φορολόγησης των Χριστιανών, πιθανόν λόγω των περιορισμών από τη μουσουλμανική θρησκεία. Συγκεκριμένα, στην Ανατολική Θεσσαλία η κατά μέσο όρο φορολογική επιβάρυνση αντιστοιχεί σε 16.01 άσπρα ανά χριστιανικό νοικοκυριό και σε μόλις 1.96 άσπρα ανά μουσουλμανικό, ενώ στη Δυτική Θεσσαλία οι Χριστιανοί επιβαρύνονται με 14.97 άσπρα ανά φορολογική μονάδα (δεν υπάρχουν δεδομένα για τους Μουσουλμάνους). Η άσκηση της κτηνοτροφίας στις πόλεις δεν είναι αναπτυγμένη, με μοναδική εξαίρεση την περίπτωση των Αγράφων που καταγράφονται ως μια κατεξοχήν κτηνοτροφική πόλη. Το ποσό που προκύπτει επί του συνόλου του βιλαετιού (περιλαμβάνεται η πόλη των Αγράφων και τα χωριά της περιφέρειας) ανέρχεται στα 36220 άσπρα επί της εκτροφής αιγοπροβάτων, γεγονός που μπορεί να συσχετιστεί με τον ορεινό χαρακτήρα της περιοχής. Τα δεδομένα

θέτουν την υψηλότερη φορολόγηση των Χριστιανών έναντι των Μουσουλμάνων επί των αγροτικών δραστηριοτήτων, αλλά η εμπλοκή των τελευταίων σε εμπορικές και βιοτεχνικές δραστηριότητες είχε ως αποτέλεσμα τη συνολικά υψηλότερη φορολόγησή τους, γεγονός που θέτει το ζήτημα μιας πιο παραγωγικής συμπεριφοράς των Μουσουλμάνων για την επίτευξη μεγαλύτερου κέρδους.

Η παρουσία οικονομικών επιτηρητών, όπως ο Μεχμέτ μπέης, ο σούμπασης του Φαναρίου, και ο Χατζή μπέης, ο σούμπασης των Αγράφων, τονίζει τη δημοσιονομική λειτουργία των πόλεων και τη σημασία τους στη συλλογή των φόρων, πράγμα που αντικατοπτρίζει την άμεση παρέμβαση της κεντρικής εξουσίας στην οικονομική ζωή των πόλεων. Η φορολογική επιβάρυνση προσφέρει πληροφορίες για τις αστικές οικονομικές δραστηριότητες, ενώ, την ίδια στιγμή, αναδεικνύεται ένας σημαντικός παράγων, οι σχέσεις των πόλεων με την ενδοχώρα τους, οι οποίες καθορίζουν το βαθμό εκμετάλλευσης της υπαίθρου, γεγονός που αναδεικνύει τον συσχετισμό των οθωμανικών με τις προϋπάρχουσες βυζαντινές πόλεις του θεσσαλικού χώρου, αφού τα οικονομικά δεδομένα των βυζαντινών πηγών δείχνουν ότι η ανάπτυξη των πόλεων και του εμπορίου συνδεόταν με την κατάσταση της αγροτικής οικονομίας. Εξάλλου, με εξαίρεση την πόλη της Λάρισας, η οποία χαρακτηρίστηκε ως «νέα», οι Οθωμανοί δε δημιούργησαν νέες πόλεις, εκμεταλλευόμενοι τις προϋπάρχουσες αστικές δομές.

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΤΑ ΧΩΡΙΑ ΤΗΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ (12ος - 15ος αι.)

8. Εισαγωγικές παρατηρήσεις - Ανατολική Θεσσαλία

Η μελέτη του οικιστικού πλέγματος και η αποτύπωση των χαρακτηριστικών των αγροτικών και κτηνοτροφικών οικισμών, αποτελούν δεδομένα που μπορούν να προσφέρουν μια εικόνα των κυρίαρχων κοινωνικο-οικονομικών προσανατολισμών της περιοχής.¹ Η μελέτη των χωριών της Θεσσαλίας θέτει σημαντικά ζητήματα που έχουν να κάνουν κυρίως με τη χρονική τους διάρκεια, αν πρόκειται δηλαδή για οικισμούς που παρουσιάζουν συνέχεια σε μακρό χρονικό διάστημα, τη θέση, το μέγεθος και τις βασικές τους λειτουργίες. Αξίζει να σημειωθεί ότι κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο δεν υπάρχουν ακριβή δεδομένα που να προσφέρουν μια ολοκληρωμένη μορφή της οικιστικής οργάνωσης. Μια πιο σαφή εικόνα δίνει το οθωμανικό κατάστιχο του 1454/55, το οποίο καλύπτει ολόκληρη τη Δυτική Θεσσαλία, την ευρύτερη περιοχή της Λάρισας και γειτονικές περιοχές (Ραδοβίτσι Τζουμέρκων, Μέτσοβο, Δεσκάτη), από το σύνολο δηλαδή του θεσσαλικού χώρου λείπει μόνο η περιοχή που χονδρικά ταυτίζεται σήμερα με το νομό Μαγνησίας. Μπορούμε να θεωρήσουμε με ασφάλεια ότι οι οικισμοί των παραπάνω περιοχών που καταγράφονται στο κατάστιχο ΒΒΑ/ΜΜ 10, αποτελούν, αν όχι το σύνολο, τη μεγάλη πλειονότητα των υφιστάμενων τότε οικισμών. Είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι, λόγω της πρόσφατης κατάκτησης της περιοχής της Θεσσαλίας, ο προγενέστερος τρόπος οργάνωσης του χώρου δεν είχε αλλάξει, τουλάχιστον σε σημαντικό βαθμό. Όπως άλλωστε κατέδειξε ο Παναγιωτόπουλος, μελετώντας τον χώρο της Πελοποννήσου, σε προκαπιταλιστικές κοινωνίες το οικιστικό πλέγμα, αν και είναι εύθραυστο, την ίδια στιγμή παρουσιάζει ευλυγισία και αντοχή και οι μετατοπίσεις των κέντρων της οικονομικής και κοινωνικής ζωής είναι αποτέλεσμα της προσπάθειας προσαρμογής στις νέες καταστάσεις.²

Μελετώντας το γεωγραφικό ανάγλυφο του θεσσαλικού χώρου, παρατηρούμε μια βασική αντίθεση ανάμεσα σε πεδινές και ορεινές περιοχές.³ Από τη μια, δεσπόζουν οι πεδιάδες των Τρικάλων, της Λαρίσης και η κοιλάδα του Τιταρήσιου, ενώ, την ίδια

¹ KODER-HILD, Thessalia 40-41.

² ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, Οικισμοί 12.

³ ΒΑΣΙΛΙΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ, Ευσταθίου Θεσσαλονίκης 135-146. Ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης, το 12^ο αι., ορίζει τη Θεσσαλία ως εξής: *Ἡ Θεσσαλία πεδίων μέγα ἐστὶ καὶ κοῖλον πάντοθεν ὄρεσι καλυπτόμενον, πρὸς ἀνατολὰς μὲν τῇ Ὀσση καὶ τῷ Πηλίῳ, πρὸς δυσμὰς δὲ τῷ Πίνδῳ, ἐξ οὗ ὁ Πηνηϊὸς ὀρμώμενος ἐξείσι πρὸς ἕω ἤτοι πρὸς ἀνατολήν, πρὸς ἄρκτους δὲ τῷ Ὀλύμπῳ καὶ πρὸς μεσημβρίαν τῇ Ὀρθρῷ* (ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ I 321).

στιγμή, κυριαρχούν οι οροσειρές Πίνδου και Ξεροβουνίου δυτικά, Κόζιακα βορειοδυτικά, Χασίων, Αντιχασίων, Καμβουνίων, Τίταρου, Ολύμπου βόρεια, Όθρυος, Κασσιδιάρι / Ναρθακίου νότια, ενώ, ο Κάτω Όλυμπος, ο Κίσσαβος, το Μαυροβούνι και το Πήλιο περιβάλλουν την ακτή του Αιγαίου. Η θεσσαλική πεδιάδα χωρίζεται στη μέση από μια λοφοσειρά, τον Τίτανο και το Φυλλήϊο όρος, και διαρρέεται από τον Πηνειό, ο οποίος πηγάζει από την Πίνδο, διαρρέει τη θεσσαλική πεδιάδα, δεχόμενος τα νερά πολλών παραποτάμων,⁴ για να καταλήξει στο Βόρειο Αιγαίο, εκεί που ξεκινά ο Θερμαϊκός κόλπος, μεταξύ Τσάγεσι και Πλαταμώνα. Είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι η κατανομή των οικονομικών δραστηριοτήτων υπακούει στα χαρακτηριστικά του γεωγραφικού αναγλύφου. Αυτό σημαίνει ότι η ανάδειξη σημαντικών κέντρων, η τεχνολογία των μεταφορών και η διοχέτευση μέρους της παραγωγής στις πλησιέστερες αγορές, αποτελούν ορισμένες μόνο από τις παραμέτρους που άσκησαν επίδραση στη συσπείρωση ή διασπορά των χωριών, ιδιαίτερα γύρω από τα σημαντικά αστικά κέντρα της περιοχής.⁵ Εξίσου σημαντικού είναι να διερευνηθεί αν οι παράγοντες που άσκησαν επίδραση στην εξέλιξη των θεσσαλικών πόλεων, όπως προκύπτει από το έγγραφο του πατριάρχη Ιωάννη ΙΓ΄, το 1318,⁶ σύμφωνα με το οποίο, η έδρα της μητρόπολης Λαρίσης κατέληξε εν τέλει στα Τρίκαλα, είχαν τον ίδιο αντίκτυπο στην εξέλιξη και τις λειτουργίες των χωριών της περιοχής, ιδιαίτερα αν λάβουμε υπόψη ότι η ανάπτυξη των πόλεων συνδεόταν με την κατάσταση της αγροτικής οικονομίας.

Μελετώντας τις αναφορές των βυζαντινών πηγών και αξιοποιώντας τις μαρτυρίες των αρχαιολογικών ευρημάτων διαπιστώνουμε ότι, κατά το κρίσιμο χρονικό διάστημα μεταξύ του 12^{ου} και 15^{ου} αιώνα, αποκαλύπτεται ένας μεγάλος αριθμός οικισμών και τοπωνυμίων που σχετίζονται με τον ευρύτερο χώρο της Θεσσαλίας. Από αυτή την άποψη, η περιοχή της Θεσσαλίας είναι προνομιακή σε σχέση με άλλες

⁴ Οι παραπόταμοι του Πηνειού είναι οι εξής: Μίκανης/ Μουργκάνης/ Ίων (πηγάει από τα Αντιχάσια), Τρικαληνός/ Ληθαίος (πηγάει από τα Αντιχάσια, διασχίζει την πόλη των Τρικάλων διαγωνίως, με κατεύθυνση από τα Βορειοδυτικά), Νεοχωρίτης (πηγάει από τα Αντιχάσια, διαρρέει την περιοχή Οιχαλίας), Τιταρήσιος/ Ξεριάς (πηγάει από τον Τίταρο και τον Όλυμπο, ρέει στις πεδιάδες Βλαχόγιαννη, Τυρνάβου και Λάρισας και ενώνεται με τον Πηνειό στο Βόρειο τμήμα της Ανατολικής Θεσσαλίας), Βούλγαρης (παραπόταμος Τιταρήσιου), Κλεινοβίτικος (πηγάει από τον Κόζιακα, διαρρέει την περιοχή Κλεινού), Πορταϊτικός/ Πορταϊκός (πηγάει από τον Κόζιακα, διαρρέει την περιοχή Νότια των Τρικάλων), Μπλιούρης/ Πάμισος (πηγάει από τις Βορειοανατολικές υπώρειες και τα παρακλάδια των θεσσαλικών Αγράφων, περνά από την περιοχή του Μουζακίου), Καρδιτώτικος (παραπόταμος του Μπλιούρη, πηγάζει από τις Βορειοανατολικές υπώρειες και τα παρακλάδια των θεσσαλικών Αγράφων), Ενιπέας/ Τσαναρλής (πηγάει από την Όθρυ), Σοφαδίτικος (παραπόταμος του Ενιπέα, πηγάζει από τις Βορειοανατολικές υπώρειες του Τυμφρηστού και του Κασσιδιάρη), Φαρσαλίτης/ Απιδανός (παραπόταμος του Ενιπέα, πηγάζει από τις Βορειοανατολικές υπώρειες του Τυμφρηστού και του Κασσιδιάρη).

⁵ AVRAMEA, Villages de Thessalie 213, 217, 222.

⁶ MM I 85-88.

περιοχές, για τις οποίες οι αναφορές είναι ανύπαρκτες ή περιορισμένες. Ας μη λησμονούμε ότι, με εξαίρεση την πόλη της Λάρισας, οι Οθωμανοί δε δημιούργησαν νέες πόλεις, εκμεταλλευόμενοι τους ήδη υπάρχοντες αστικούς χώρους. Το γεγονός αυτό προβάλλει επιτακτική τη μελέτη της θέσης και της τοποθεσίας των χωριών, καθώς και των λειτουργιών που επιτελούν στα πλαίσια του ευρύτερου οικονομικού δικτύου. Βασικό ζήτημα αποτελεί η ιστορική πορεία κάθε οικισμού, η οποία μπορεί να καταδείξει την κατανομή του πληθυσμού, βάσει του γεωγραφικού και, κατ' επέκταση, των κοινωνικο-οικονομικών συνθηκών. Η μελέτη της ιστορικότητας των οικισμών που είναι γνωστοί από τα δεδομένα του 15^{ου} αιώνα και η αναγωγή της σε προγενέστερες εποχές, μπορεί να καταδείξει την εξέλιξη του οικιστικού πλέγματος, μέχρι τα μέσα του 15^{ου} αιώνα.

Ανατολική Θεσσαλία

Στον χώρο της Ανατολικής Θεσσαλίας, οι βυζαντινές πηγές κάνουν λόγο για ένα σημαντικό αριθμό οικισμών και τοπωνυμίων, αποκαλύπτοντας την ύπαρξη ενός οικιστικού πλέγματος που τοποθετείται γύρω από τη Λάρισα και τις περιοχές της Ελασσόνας και της Αγιάς. Τα συγκεκριμένα δεδομένα φέρνουν στο προσκήνιο το ζήτημα που έθιξε ο Magdalino σχετικά με το μεταναστευτικό ρεύμα από την Ανατολική στη Δυτική Θεσσαλία, στα μέσα του 14^{ου} αιώνα. Είδαμε εξάλλου στην περίπτωση του οικισμού της Αγιάς, βάσει των αρχαιολογικών ευρημάτων και των δεδομένων του καταστίχου, ότι το μεταναστευτικό ρεύμα που πρότεινε ο Magdalino, είχε και άλλες παραμέτρους, που υποδεικνύουν μια τάση εκδημίας και στο χώρο της Ανατολικής Θεσσαλίας.⁷ Το γεγονός αυτό επιτάσσει τη μελέτη των οικισμών και των τοπωνυμίων της περιοχής, όπως αυτή προκύπτει από τις αναφορές των πηγών και τα αρχαιολογικά ευρήματα. Τα δεδομένα της υστεροβυζαντινής περιόδου αποκαλύπτουν μια σημαντική οικιστική ανάπτυξη, όπως προκύπτει από τις συνολικά τριανταοκτώ περιπτώσεις οικισμών και τοπωνυμίων. Η τοποθέτησή τους στο χώρο επιτρέπει μια πρώτη κατηγοριοποίησή τους, η οποία, βάσει των δεδομένων του γεωγραφικού αναγλύφου, προβάλλει καθοριστική για την ανάπτυξη των οικονομικών δραστηριοτήτων.

Οικισμοί της Λάρισας

Γύρω από την πόλη της Λάρισας, σε μια ακτίνα που δεν ξεπερνά τα 20 χλμ., τοποθετούνται τα χωριά Όσσα, Βορειοανατολικά της Λάρισας, Λιβοτάνιο, Βόρεια

⁷ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναιί 61-64, 126. DELILBAŞI, Defter 138.

της Λάρισας, Γρήμνιανη και Τύρναβος, Βορειοδυτικά της Λάρισας και οι μονές του Αγ. Νικολάου (του φονιά), Ανατολικά της Λάρισας και της Μαρμαριανής, Βορειοανατολικά της Λάρισας.

Η σημασία της μονής Μαρμαριανής αποτυπώνεται στο έγγραφο του πατριάρχη Ιωάννη ΙΓ', το 1318, σύμφωνα με το οποίο, η μονή επελέγη ως προσωρινή έδρα του μητροπολίτη Λαρίσης, προτού εγκατασταθεί οριστικά στα Τρίκαλα.⁸ Στο ίδιο έγγραφο, ο Πατριάρχης έθετε φραγμούς στο μητροπολίτη Λαρίσης και στον επίσκοπο της Χάρμαινας, όσον αφορά στις διεκδικήσεις τους έναντι της μονής.⁹ Έχουμε να κάνουμε με ένα μοναστικό ίδρυμα που κατείχε σημαντικά περιουσιακά στοιχεία, αν λάβουμε υπόψη ότι γίνεται λόγος για προνόμια που του παραχωρήθηκαν από τους αυτοκράτορες Ισαάκ Β' Άγγελο, Αλέξιο Γ' Άγγελο, Ιωάννη Γ' Δούκα Βατάτζη, τον δεσπότη Μιχαήλ Β' της Ηπείρου και τους πατριάρχες Γερμανό Β' και Μανουήλ Β'.¹⁰ Αν και δεν απαριθμούνται τα περιουσιακά της στοιχεία και τα προνόμια που της παραχωρήθηκαν, το γεγονός ότι αποτέλεσε αντικείμενο διεκδικήσεων τόσο από το μητροπολίτη Λαρίσης όσο και από τον επίσκοπο Χάρμαινας, σε συνδυασμό με τον αναβαθμισμένο διοικητικό της ρόλο, ως προσωρινής έδρας του μητροπολίτη Λαρίσης, αναδεικνύουν τον ρόλο της στην ευρύτερη περιοχή. Δυστυχώς, η σιωπή των πηγών σχετικά με τα περιουσιακά της στοιχεία δεν επιτρέπει την εξαγωγή συμπερασμάτων για τις τοπικές οικονομικές δραστηριότητες.

Περαιτέρω πληροφορίες προκύπτουν από τα αρχαιολογικά ευρήματα, ιδιαίτερα για την περιοχή της Όσσας. Η μελέτη της εν λόγω περιοχής αποκτά μεγαλύτερη σημασία αν αναλογιστούμε τη γεωγραφική της θέση, βρίσκεται δηλαδή στην είσοδο της κοιλάδας των Τεμπών. Αν και τα χωριά της περιοχής του όρους Όσσα γενικά κατατάσσονται σε ιδιαίτερη γεωγραφική υποενοότητα, με κέντρα την Βέσαινα και την Αγιά, η θέση του βυζαντινού οικισμού της Όσσας στις βορειοδυτικές απολήξεις του ομώνυμου όρους, με μέτωπο την πεδιάδα της Λάρισας, και σε εγγύτητα με την τελευταία, υποδεικνύει την κατάταξή του μεταξύ των οικισμών της άμεσης περιφέρειας της Λάρισας, και όχι αυτών της Αγιάς που ακολουθεί παρακάτω. Κατά

⁸ MM I 85-88. ΨΕΥΤΟΓΚΑΣ, Λόγοι 342, 346.

⁹ MM I 85-88.

¹⁰ MM I 86-87: *πολλά τε ὄντα καὶ τὰ τῆς ὑποθέσεως ἐξαρχῆς διόντα καὶ ἔτι παλαιότερων ἄλλων ἐπὶ δικαιοῦσι τῆς μονῆς τὴν μνήμην ποιούμενα, χρυσοβούλλων δηλονότι παρὰ τῶν ἀοιδίμων γεγονότων βασιλέων, τοῦ τε κῦρ Ἰσαακίου καὶ τοῦ ἀνταδέλφου αὐτοῦ, κῦρ Ἀλεξίου, ἔτι δε καὶ πατριαρχικῶν ὑπομνημάτων καὶ λοιπῶν δικαιωμάτων, ἐν οἷς δὴ τοῖς προκομισθεῖσι δηλαδὴ παρ' αὐτῶν δικαιώμασι καὶ γράμμα προσῆν ἕτερον τοῦ διαληφθέντος δεσπότη, κῦρ Μιχαήλ... καὶ τὸ τοῦ ἀοιδίου βασιλέως κῦρ Ἰωάννου χρυσόβουλλον...*

τη βυζαντινή περίοδο η Όσσα αναφέρεται μεταξύ των ορέων της Θεσσαλίας.¹¹ Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία των Koder-Hild για την εύρεση αρχαιολογικών καταλοίπων που πιστοποιούν τη στρατηγική σημασία της περιοχής, κάνοντας λόγο για υπολείμματα οχυρωματικής κατασκευής στον χώρο της Όσσας.¹² Σε αυτό το πλαίσιο, αξίζει να σημειωθεί η περίπτωση του Αγ. Νικολάου (του φονιά), που τοποθετείται ανάμεσα στα σημερινά χωριά Γερακάρι και Δήμητρα. Όταν υφίστατο η λίμνη Κάρλα, η θέση είχε σημασία για τον έλεγχο της επικοινωνίας Λάρισας-Αγιάς.¹³ Ενδεικτική είναι η μαρτυρία του Σανούδου, 1325, ότι στην περιοχή ένας ‘Έλληνας’ κατείχε το κάστρο του Αγ. Νικολάου, το οποίο πιθανόν ταυτίζεται με την οχυρωμένη μονή του Αγ. Νικολάου.¹⁴

Στην περιοχή του Τυρνάβου γίνεται λόγος για την ύπαρξη προνοιακών κτήσεων. Συγκεκριμένα, από την επιστολή του πιγκέρνη Ραούλ, στα τέλη του 13^{ου} αιώνα, υπέρ της μονής Νέας Πέτρας, προκύπτει ότι ο οικισμός είχε παραχωρηθεί ως προνοιακή κτήση στον πρωτονοβελίσσιμο Μαρμαρά.¹⁵ Πληροφορούμαστε τις επεκτατικές διαθέσεις του Μαρμαρά, ο οποίος διεκδικούσε την πλησιόχωρη περιοχή του Βραστοῦ που ανήκε στη μονή Νέας Πέτρας.¹⁶ Γίνεται σαφές ότι έχουμε να κάνουμε με μια ακόμα διαμάχη μεταξύ της κοσμικής και μοναστικής ιδιοκτησίας, η οποία, και σε αυτή την περίπτωση, κατέληξε σε διακανονισμό υπέρ της δεύτερης, αφού, σύμφωνα με την απόφαση του Ραούλ, η υπό διεκδίκηση περιοχή αποδόθηκε στη μονή Νέα Πέτρας.¹⁷ Σημασία έχει να αναδειχθούν οι οικονομικές επιπτώσεις από την παρουσία αυτής της μορφής ιδιοκτησίας. Καταρχάς, ο θεσμός εμφανίσθηκε για πρώτη φορά στις πηγές στα μέσα του 11^{ου} αιώνα, οπότε, αντί αμοιβής για διάφορες υπηρεσίες, παραχωρούνταν εκτάσεις γης, μαζί με όλα τα έσοδα από τα προνοιακά

¹¹ Ενδεικτική είναι η περιγραφή που παραθέτει ο Στράβων: *Ταῦτα δ' ἐστὶ τὰ μέσα τῆς Θεσσαλίας, εὐδαιμονεστάτη χώρα πλὴν ὅση ποταμόκλυστος ἐστίν. Ὁ γὰρ Πηνειὸς διὰ μέσης ἔων καὶ πολλοὺς δεχόμενος ποταμοὺς ὑπερχειῖται πολλάκις. Τὸ δὲ παλαιὸν καὶ ἐλιμνάζετο, ὡς λόγος, ὃ πεδίον ἔκ τε τῶν ἄλλων μερῶν ὄρεσι περιειργόμενον καὶ τῆς παραλίας μετεωρότερα τῶν πεδίων ἐχούσης τὰ χωρία ὑπὸ δὲ σεισμῶν ἡγματος γενομένου κατὰ τὰ νῦν καλούμενα Τέμπη καὶ τὴν Ὀσσαν ἀποσχίσαντος ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου, διεξέπεσε ταύτη πρὸς θάλατταν ὁ Πηνειὸς...* (ΣΤΡΑΒΩΝ, Γεωγραφικά II 606). ΣΟΥΔΑ IV 522: *Τέμπη: μεταξύ τῶν Θεσσαλίας ὄρων περὶ τὸν Ὀλυμπον καὶ τὴν Ὀσσαν στενά.* ΓΡΗΓΟΡΑΣ I 248: *...τὰ πρὸ τῆς Θεσσαλίας ὄρη. Ὀλυμπος ταῦτα καὶ Ὀσσα καὶ Πήλειον.*

¹² KODER-HILD, *Thessalia* 229.

¹³ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 233, 272.

¹⁴ TAFEL-THOMAS, *Urkunden* I 498: *est etiam alter Graecus, qui Signorinus nominator, qui tenet castrum de Sannicolo de Custini super flumine Solombriae.*

¹⁵ MM IV 419: *...ἔχει διὰ προνοίας καὶ ὁ Μαρμαρᾶς χωρίον τὸν Τρίνοβον...*

¹⁶ MM IV 419. AVRAMEA, *Villages de Thessalie* 222.

¹⁷ MM IV 420.

κτήματα.¹⁸ Η προνοιακή γη δεν ήταν ιδιοκτησία του προνοιαρίου, απαγορευόταν η εκποίηση της και, αρχικά, δεν μεταβιβαζόταν κληρονομικά, αφού το κράτος διατηρούσε την ιδιοκτησία και το δικαίωμα διαθέσεως.¹⁹ Με τον Αλέξιο Α΄, ο θεσμός απέκτησε τον στρατιωτικό του χαρακτήρα, ωστόσο η κεντρική εξουσία διατήρησε την ιδιοκτησία και το δικαίωμα διαθέσεως της προνοιακής γης, ενώ οι προνοιαριοί αναλάμβαναν στρατιωτικές υπηρεσίες. Η πρόνοια του 13^{ου} αιώνα παρέμεινε παραχώρηση υπό προϋποθέσεις, ωστόσο, από τα τέλη του αιώνα, υπάρχουν ενδείξεις για κληρονομική μεταβίβαση των προνοιακών κτημάτων.²⁰ Είναι σαφές ότι η αναφορά σε παρουσία προνοιακών κτημάτων στον χώρο της Θεσσαλίας υποδεικνύει την ανάπτυξη της μεγάλης ιδιοκτησίας, με χαρακτηριστικά ανάλογα που απαντούν και σε άλλες περιοχές της βυζαντινής επικράτειας. Πέρα από τις επεκτατικές διαθέσεις του Μαρμαρά, όπως αυτές προκύπτουν από το έγγραφο του πιγκέρνη Ραούλ, αυτό που προκαλεί εντύπωση, από την αρχή ακόμα του εγγράφου, είναι ο τρόπος με τον οποίο αποτιμώνται οι ενέργειες του Μαρμαρά, με τη χρήση των επιθέτων *πλεονέκτης* και *ἄπληστος*.²¹ Το γεγονός ότι οι συγκεκριμένες αντιλήψεις αποτυπώνονται σε ένα επίσημο έγγραφο, υποδεικνύουν την ύπαρξη μιας κεντρικά εκπορευόμενης γραμμής, η οποία φαίνεται να επηρεάζει τη διαμόρφωση των τοπικών οικονομικών σχέσεων, με απώτερο στόχο την ιδεολογική ενίσχυση και υπεροχή της μοναστικής ιδιοκτησίας, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις αντιπαραθέσεων με λαϊκούς. Σε αυτό το πλαίσιο είδαμε ότι και στις διενέξεις του Αρχοντίτση με τη μονή Πόρτα-Παναγιάς²² καθώς και των αδερφών Αλέξιο υ και Ιωάννη Αλβανίτη με τη μονή Καλογριανής,²³ καταλήξαμε σε διακανονισμό υπέρ των μοναστικών ιδρυμάτων.²⁴ Η

¹⁸ USPENSKIJ, Pronii 1-32. OSTROGORSKY, Pronoia 437-518. OSTROGORSKY, Féodalité 169. SVORONOS, Fidélité 136-137. SVORONOS, Epibole 393-394. SVORONOS, Exploitation 325-335. SVORONOS, Organisation 1-17. LEMERLE, Agrarian history 107. AHRWEILLER, Donations 111. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Pronoia 158-175. ΜΠΙΜΠΙΚΟΥ-ΑΝΤΩΝΙΑΔΗ, Προβλήματα 40. HALDON, Feudalism Debate 26. ANGOLD, Byzantine Government 142. MANIATH-KOKKINH, Πρόνοια 443-444.

¹⁹ ΛΑΪΟΥ, Κοινωνία 192.

²⁰ Το 1996 ο Kazhdan επιχειρήσε μια εξαντλητική ιστοριογραφική προσέγγιση του όρου πρόνοια (KAZHDAN, Pronoia 133-163). Σύμφωνα με τον ερευνητή, τον 11^ο αι. ο όρος αναφερόταν σε ισόβιες παραχωρήσεις εισοδημάτων από τη γη και δεν είχε στρατιωτικό χαρακτήρα. Την ίδια στιγμή, στη μεγαλοϊδιοκτησία παραχωρούνταν μοναστήρια με *χαριστίκιον*, δηλαδή με δικαιώματα νομής εφ' όρου ζωής ή για διάστημα ως τρεις γενιές.

²¹ MM IV 419: Ὁ πλεονέκτης ἀεὶ μέμηνε περὶ τὸ πλουτεῖν... ἀλλὰ ἡ ἄπληστος τούτου χεῖρ καὶ ἀκατάσχετος ψυχή.

²² HEUZEY, Jugement 302-317/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 7-31.

²³ ΒΕΗΣ, Γράμματα 64.

²⁴ Η ενίσχυση των τοπικών μονών εξακολουθεί να αποτελεί μια σταθερά τουλάχιστον μέχρι τα μέσα του 16^{ου} αι., γεγονός που επιβεβαιώνει τη διάθεση των Οθωμανών να ευεργετήσουν τις θεσσαλικές μονές. Ενδεικτικό είναι το παράδειγμα της μονής του Μεγάλου Μετεώρου/ Μεταμορφώσεως, η οποία έτυχε ευνοϊκής μεταχείρισης, τόσο από τους τοπικούς αξιωματούχους, σε περιπτώσεις αντιπαραθέσεως με κατοίκους της περιοχής, χριστιανούς και μουσουλμάνους, όπως προκύπτει από τις δικαστικές

παρουσία της μοναστικής ιδιοκτησίας είναι καθοριστικής σημασίας και για την περίπτωση του χωριού Γρήμιανης, αφού, σύμφωνα με το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', το 1336, στην ευρύτερη περιοχή υπήρχε το μονύδριο των Ασωμάτων, το οποίο παραχωρούνταν στη μονή Ολυμπιώτισσας της Ελασσόνας, χωρίς ωστόσο να παρατίθενται περαιτέρω πληροφορίες για τις τοπικές οικονομικές δραστηριότητες.²⁵

Στην ευρύτερη περιοχή αναφέρεται από την Άννα Κομνηνή η κλεισούρα του Λιβοτανίου, μαζί με το τοπωνύμιο Αλλαγή και τον ποταμό Ρεβένικο.²⁶ Οι Koder-Hild πρότειναν την ταύτιση της θέσης με την περιοχή (επίσκεψη) Διπόταμος, η οποία αναφέρεται στην *Partitio Romaniae*,²⁷ καταλήγοντας ότι μπορεί να τοποθετηθεί στην περιοχή ανάμεσα στον Πηνειό και τον ποταμό Ρεβένικο.²⁸

Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, στην περιοχή της Λάρισας αναφέρονται οι εξής οικισμοί (πίν. i, viii):

Πίνακας 1
(περιλαμβάνονται οι οικισμοί που αναφέρονται σε πηγές βυζ. εποχής)

Οικισμός	θέση	χαρακ.	μαρτ. βυζ. περιόδου	δεδομένα μέσων 15ου αιώνα						
				φορ. μον.		οικονομία (% επί συν. φόρου)				
				χρ.	μουσ.	δημ.	αμπ.	υφ.	μυλ.	κτ.
Άγ. Νικόλαος (ο φονιάς)	20 γλμ A ²⁹		14 ^{ος} αι.	-	-					
Γκότς Μπασάν/ Νέα Λεύκη	14 γλμ. NA ³⁰	πεδ.		-	4			20.13	9.80	
Γρήμιανη	15 γλμ; BA ³¹		14 ^{ος} αι.	-	-					
Καζακλάρ/ Αμπελώνας	13 γλμ. B ³²	πεδ.		22		37.83				
Κουτσόγερο	18 γλμ. Δ ³³	πεδ.		30	-	34.57	2.79	1.07		0.97 πχ
Λιβοτάνιον	Απροσδ. B; ³⁴		11 ^{ος} αι.	-	-					
Μαρμαριανή	18 γλμ BA ³⁵		14 ^{ος} αι.	-	-					

αποφάσεις των ετών 1501 και 1531, όσο και από την κεντρική εξουσία, η οποία επιβεβαίωσε τα προνόμια και τις φοροαπαλλαγές που απολάμβανε η μονή όπως προκύπτει από το κατάστιχο του 1569, και από το σουλτανικό έγγραφο του Μουράτ Γ', το 1574 (ALEXANDER, Monasteries).

²⁵ ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ, Ολυμπιώτισσα 494: *περι την Γρήμιανην μονύδριον τὸ λεγόμενον οἱ Ἀσώματοι*.

²⁶ ΚΟΜΝΗΝΗ 157.

²⁷ TAFEL-THOMAS, Urkunden I 488, 493: *Dipotamon/ Διπόταμος*.

²⁸ KODER-HILD, Thessalia 285.

²⁹ KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 23. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 233, 272.

³⁰ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 147. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 571. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 98. DELILBAŞI, Defter 31.

³¹ KODER-HILD, Thessalia 153. KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 41.

³² ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 100. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 559. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 99. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 376. DELILBAŞI, Defter 217-218.

³³ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 150. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 567. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 365. DELILBAŞI, Defter 240.

³⁴ KODER-HILD, Thessalia 285. ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 88.

Μελισσοχώρι/ Μετεσελή	8 χλμ Α ³⁶	πεδ.		-	18	98.97				
Μεσορράχη/ Χασάν Ταταρί	10 χλμ ΝΔ ³⁷	πεδ.		-	7	78.96				
Ομορφοχώρι/ Νέχαλι	8 χλμ ΒΑ ³⁸	πεδ.		-	;	95.74				
Οξιλάρ/ Αγία Σοφία	13 χλμ ΒΔ ³⁹	πεδ.		-	24	53.86		1.72		
Οσμάν Τσιφλίκι/ Δασοχώρι	5 χλμ. Β ⁴⁰	πεδ.		-	12	21.38	4.95	33.78	3.37	
Όσσα	18 χλμ ΒΑ ⁴¹	πεδ.	10 ^{ος} , 14 ^{ος} αι.	-	-					
Πλατόκαμπος/ Τσοπανλάρ	12 χλμ Α ⁴²	πεδ.		-	12	91.85				
Σουφλάριο/ Χειμάδιο	18 χλμ ΒΑ ⁴³	πεδ.		-	46	39.33	3.14		1.74	13.57 π
Τατάρ/ Φάλαννα	10 χλμ Β ⁴⁴	πεδ.		-	15	72.41				
Τύρναβος	16 χλμ ΒΔ ⁴⁵	πεδ.	13 ^{ος} αι.	60	28	55.10	11.75	5.83	0.19	2.54 χπ
Τσαίρλι/ Βρυότοπος	15 χλμ Β ⁴⁶	πεδ.		-	46	58.99		3.75		4.28 π
Χατζή Μουσταφά/ Ρεύμα	17 χλμ Ν ⁴⁷	πεδ.		-	-	78.49				

³⁵ KODER-HILD, Thessalia 215. ABPAMEA, Θεσσαλία 178-179. STÄHLIN, Θεσσαλία 126, 176-177. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 569. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 383.

³⁶ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 330. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 570. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 98. DELILBAŞI, Defter 32.

³⁷ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 340. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 97. DELILBAŞI, Defter 32.

³⁸ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 95-96. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 572. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 98. DELILBAŞI, Defter 32.

³⁹ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 15. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 563. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 99. DELILBAŞI, Defter 33.

⁴⁰ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 260. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 99. DELILBAŞI, Defter 219.

⁴¹ KODER-HILD, Thessalia 229. ABPAMEA, Θεσσαλία 56-57. STÄHLIN, Θεσσαλία 58-61. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 101. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 572.

⁴² ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 190. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 573. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 98. DELILBAŞI, Defter 31-32.

⁴³ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 405. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 373. DELILBAŞI, Defter 239-240.

⁴⁴ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 369. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 577. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 99. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 377, 379. DELILBAŞI, Defter 24-25.

⁴⁵ KODER-HILD, Thessalia 269. ABPAMEA, Θεσσαλία 60. STÄHLIN, Θεσσαλία 67. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 338. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 577. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 376. DELILBAŞI, Defter 9, 244.

⁴⁶ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 220. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 561. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 99. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 377. DELILBAŞI, Defter 203.

⁴⁷ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 233. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 98. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 374. DELILBAŞI, Defter 137.

Παρατηρήσεις:

- η θέση των οικισμών προσδιορίζεται σε σχέση με τη Λάρισα, με παράθεση της κατά προσέγγισης απόστασης από αυτή.
- οι παρατιθέμενοι αριθμοί φορολογικών μονάδων αφορούν το άθροισμα νοικοκυριών, χηρών και φορολογικά αυτόνομων αγάμων, με διάκριση Χριστιανών και Μουσουλμάνων.
- δημ. = δημητριακά, αμπ. = αμπέλια, κρασί, υφ. = υφαντουργικές καλλιέργειες (βαμβάκι, λίνος, κάνναβις, μετάξι), μυλ. = μύλοι, κτ. = εκτροφή και βοσκή ζώων, με διευκρίνιση του είδους (χ = χοίροι, π = αιγοπρόβατα, πχ ή χπ και τα δύο είδη με υπεροχή αυτού που δηλώνεται πρώτο).
- τα παραπάνω φορολογούμενα προϊόντα και δραστηριότητες δεν είναι τα μόνα που υφίσταντο στους παραπάνω οικισμούς, αλλά τα πιο ενδεικτικά για τη διακρίβωση της οικονομικής φυσιογνωμίας ενός οικισμού. Κοινότητες είναι και άλλες δραστηριότητες, όπως η μελισσοκομία ή οι λαχανόκηποι, ενώ σε κάθε χωριό απαιτούντο προσωπικοί φόροι, πρόστιμα και δικαίωμα επί των γάμων.

Οι περιορισμένες μαρτυρίες για την ύπαρξη οικισμών βυζαντινής εποχής (προγενέστερων του 15^{ου} αιώνα) στην κοντινή περιφέρεια της Λάρισας, οφείλονται πιθανότατα στη γενικότερη κρίση, δημογραφικού και γενικότερου χαρακτήρα, που διήλθε η περιοχή της Λάρισας, και γενικότερα η ανατολική Θεσσαλία, κατά την ύστερη βυζαντινή περίοδο, και που επιμέρους φαινόμενο της θα ήταν και η οικιστική συρρίκνωση σε μια εποχή από την οποία θα αναμέναμε τις περισσότερες σχετικές μαρτυρίες (13^{ου}- 14^{ου} αι.). Η εξασθένηση του παλαιού πληθυσμού, ήδη από τους τελευταίους βυζαντινούς αιώνες και η μαζική εγκατάσταση τουρκικού πληθυσμού μετά την κατάκτηση δίνει στην περιοχή έναν έντονο τουρκο-μουσουλμανικό χαρακτήρα. Από τους ελάχιστους βυζαντινούς οικισμούς της περιοχής που γίνονται γνωστοί, ο μόνος που επιβιώνει κατά τον 15^ο αιώνα και εξής είναι ο Τύρναβος. Αντίθετα, η τουρκική κατάκτηση συνεπιφέρει τη συγκρότηση ενός ικανού αριθμού μουσουλμανικών οικισμών.

Καταγραφές του Τυρνάβου εντοπίζονται σε δύο σημεία του καταστίχου MM 10. Στην μία περίπτωση υπάρχει καταγραφή χωριού Τύρναβος με χριστιανικό πληθυσμό, που δηλώνεται ως υπαγόμενος στο Δαμάσι (kariye-i Tirnavi tabi-i Çayhisar, το τουρκικό όνομα του Δαμασίου), και στην άλλη καταγραφή χωριού Τύρναβος με μουσουλμανικό πληθυσμό που υπάγεται στη Λάρισα (kariye-i Tirnavi tabi-i Yenişehir).⁴⁸ Η εγγύτητα του γνωστού Τυρνάβου στο Δαμάσι, αλλά και στη Λάρισα, μας επιτρέπει να θεωρήσουμε ότι δεν πρόκειται για διαφορετικά ομώνυμα χωριά, αλλά για καταγραφές διαφορετικών τμημάτων, και ομάδων του πληθυσμού, του ίδιου χωριού που καταγράφονται σε διαφορετικά σημεία του καταστίχου επειδή ανήκαν σε διαφορετικές φορολογικές ενότητες. Έτσι προκύπτει ότι ο Τύρναβος ήταν το μόνο χωριό της συγκεκριμένης περιοχής με μεικτό πληθυσμό, μεταξύ του οποίου υπερέχει το χριστιανικό στοιχείο. Ο οικισμός επιβίωσε στη διάρκεια του 14^{ου} αιώνα και μετά την τουρκική κατάκτηση, πιθανώς λόγω της καίριας θέσης του στις οδούς που

⁴⁸ DELILBAŞI, DeFTER 9, 244.

συνέδεαν τη Λάρισα με το Δαμάσι και την Ελάσσονα, και που προφανώς εξασφάλιζαν προϋποθέσεις οικονομικής ευρωστίας. Για αυτό το λόγο, αν και διατηρούσε τον χριστιανικό πληθυσμό του δέχτηκε την εγκατάσταση και τουρκικού στοιχείου. Αν και με απόλυτους όρους ο Τυρνάβος βρίσκεται εγγύτερα στο Δαμάσι, παρά στη Λάρισα, κρίνεται προτιμότερο να συμπεριληφθεί στους οικισμούς της άμεσης περιφέρειας της Λάρισας, αφού μεταξύ του Τυρνάβου και της Λάρισας μεσολαβεί ανοιχτή πεδιάδα, ενώ μεταξύ του Τυρνάβου και του Δαμασίου παρεμβάλλονται οι λοφοσειρές των νότιων απολήξεων της Μελούνας που διασπούν τη γεωγραφική ενότητα.

Με την εξαίρεση του Τυρνάβου, που είναι μεικτός οικισμός ως προς τον πληθυσμό του, οι δεκατρείς άλλοι οικισμοί της περιοχής, που καταγράφονται στα μέσα του 15ου αιώνα, διακρίνονται σε δύο χριστιανικούς, δέκα μουσουλμανικούς και ένα εγκαταλελειμμένο. Το σύνολο του μουσουλμανικού πληθυσμού της περιοχής είναι έποικοι προερχόμενοι από τη Μικρά Ασία, και μάλιστα νομαδικών καταβολών, αφού δηλώνονται άμεσα ή έμμεσα με τους σχετικούς χαρακτηρισμούς Γιουρούκοι και Τάταροι. Ενδεικτικά της προέλευσης αυτού του μουσουλμανικού πληθυσμού από τη Μικρά Ασία και των νομαδικών καταβολών του, είναι και κάποια από τα τοπωνύμια (Τατάρ, Χασάν Ταταρί, Μεντεσελή), και άμεσες αναφορές του καταστήχου για την κατοίκηση Γιουρούκων σε κάποια από αυτά, αλλά και έμμεσες αναφορές σε σχέση με τα υπόλοιπα (η αναφορά σε φόρους όπως *ift-tatar kulluğu*). Η ταυτότητα του Γιουρούκου ή Τατάρου διακρίνει και μέρος τουλάχιστον των μουσουλμάνων κατοίκων του Τυρνάβου. Αν και πρόκειται για μεικτό χωριό, για κανέναν από τους Μουσουλμάνους κατοίκους δεν υπάρχει ένδειξη προσηλυτισμού, που να υποδηλώνει εξισλαμισμό ντόπιου πληθυσμού, αντίθετα για δύο από αυτούς δηλώνεται ρητά η καταγωγή τους από τη Μικρά Ασία (*'an Anadolulu*).⁴⁹

Για τους περισσότερους από τους οικισμούς που καταγράφονται στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, δεν μπορεί να γίνει γνωστό το παλαιότερο, βυζαντινό, οικιστικό υπόβαθρο του χώρου όπου συγκροτήθηκαν. Άλλη εξαίρεση, πλην του Τυρνάβου που επισημάνθηκε παραπάνω, συνιστά το χωριό Σουφλάριο, μουσουλμανικό χωριό που τοποθετείται στον ευρύτερο χώρο, όπου κατά την ύστερη βυζαντινή εποχή εντοπίζονται η μονή Μαρμαριανών και το χωριό της Όσας. Η περιοχή αυτή φαίνεται πως απέκτησε ιδιαίτερη σημασία από τα τέλη του 13^{ου}-αρχές 14^{ου} αιώνα, όπως δείχνει η εγκατάσταση του μητροπολίτη Λαρίσης στη μονή Μαρμαριανών, πριν η έδρα του

⁴⁹ DELILBAŞI, Defter 244.

μετακινηθεί στα Τρίκαλα. Το γεγονός ότι η συγκεκριμένη περιοχή διατηρεί κάποια ιδιαίτερη σημασία και μετά την τουρκική κατάκτηση φαίνεται από την ευρωστία του Σουφλαρίου ως οικισμού, αφού είναι ο δεύτερος πολυπληθέστερος στην περίμετρο της Λάρισας μετά τον Τύρναβο (στην ίδια θέση με το Σουφλάριο από πλευράς πληθυσμού βρίσκεται και το Τσαϊρλί). Από την εικόνα που παρέχουν τα δεδομένα του 15^{ου} αιώνα, φαίνεται ότι ο Τύρναβος και το Σουφλάριο ήταν οι πλέον σημαντικοί οικισμοί στην άμεση γειτνίαση της Λάρισας, και δεν είναι τυχαίο ότι και οι δύο βρίσκονται σε οριακά σημεία της λαρισσαϊκής πεδιάδας στους πρόποδες παρακείμενων ορέων (Μελούνας και Όσσας αντίστοιχα), επί των οδών που συνέδεαν τη Λάρισα με Δαμάσι και Ελασσόνα στην περίπτωση του Τυρνάβου, και με τα Τέμπη στην περίπτωση του Σουφλαρίου. Αξίζει να σημειωθεί ότι στον οικισμό Τατάρ/Φάλαννα αναφέρεται ο ναός (μεστζίντ) του βακουφικού ιδρύματος του Ομέρ Μπέη, στα αφιερωτήρια έγγραφα των ετών 1474 και 1484.⁵⁰ Τα αναφερόμενα έξοδα του ναού, το 1484, άγγιζαν το ποσό των 4745 άσπρων.⁵¹

Η οικονομία των οικισμών περιμετρικά της Λάρισας είναι κατεξοχήν αγροτική, όπως φαίνεται από την κυρίαρχη θέση της παραγωγής δημητριακών, και το στοιχείο αυτό εξηγείται εύκολα λόγω της θέσης των οικισμών στην πεδιάδα, ή με μέτωπο σε αυτήν.⁵² Η αμπελοκαλλιέργεια είναι πολύ περιορισμένη, και αυτό όχι μόνο στους μουσουλμανικούς οικισμούς, πρακτική που εξηγείται από την αρνητική στάση της ισλαμικής θρησκείας απέναντι στην κατανάλωση κρασιού, αλλά και στους δύο χριστιανικούς οικισμούς πλην του Τυρνάβου. Πιθανώς το πεδινό έδαφος προέτρεπε τους κατοίκους των χωριών στο να δίνουν αποκλειστική έμφαση στην καλλιέργεια δημητριακών, και κατά περιπτώσεις υφαντουργικών πρώτων υλών (βαμβάκι, λίνος και κάνναβις) που θα τροφοδοτούσαν την υφαντουργική βιοτεχνία της Λάρισας. Στην περίπτωση του Τυρνάβου, η γειτνίαση με αναπεπταμένο έδαφος ίσως εξηγεί την άσκηση και της αμπελοκαλλιέργειας σε αισθητό βαθμό ως συμπληρωματικής των δημητριακών. Μία τυπική στον αγροτικό χώρο άσκηση περιορισμένης κτηνοτροφίας, συμπληρωματικά των γεωργικών δραστηριοτήτων, συνίσταται από την εκτροφή

⁵⁰ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 73, 91.

⁵¹ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 111.

⁵² Στο αφιερωτήριο έγγραφο του Τουραχάν μπέη, το 1446, στον χώρο πλησίον της Λάρισας, αναφέρονται ως βακουφικές ιδιοκτησίες 1 μύλος και αμπελοκαλλιέργειες, χωρίς να παρατίθενται άλλα δεδομένα (ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 56-57). Το 1474, στο έγγραφο του Ομέρ Μπέη, προκύπτει η παρουσία αμπελοκαλλιεργειών, κήπων και ακαλλιέργητων εκτάσεων, ενώ γίνεται λόγος για αδιευκρίνιστο αριθμό οικιών (ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 74). Το 1484, στο έγγραφο του Ομέρ Μπέη, στον οικισμό Τατάρ/Φάλαννα αναφέρονται 1 μύλος και αδιευκρίνιστος αριθμός άλλων μύλων, βοσκότοποι και απροσδιόριστος αριθμός βοοειδών (ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 99).

ολίγων αιγοπροβάτων και χοίρων στα χωριά με χριστιανικό οικισμό, και μόνο αιγοπροβάτων στα μουσουλμανικά πάλι για θρησκευτικούς λόγους. Μόνο χωριό στο οποίο η άσκηση της κτηνοτροφίας παρουσιάζεται υπολογίσιμη είναι το Σουφλάριο, και αφορά αποκλειστικά αιγοπρόβατα, εφόσον πρόκειται για μουσουλμανικό χωριό. Σε αυτή την περίπτωση η σημαντική θέση της κτηνοτροφίας στην τοπική οικονομία μπορεί πιθανώς να εξηγηθεί από τη γειννιάσή του με τον ορεινό χώρο της Όσσας, αφού το ορεινό έδαφος προσφερόταν για την κτηνοτροφική δραστηριότητα. Ίσως δεν είναι τυχαία η σύγχρονη ονομασία του χωριού, Χειμαδιό, που μπορεί να αντανακλά παλαιές και διαχρονικές λειτουργίες του συγκεκριμένου χώρου.

Οικισμοί ΝΔ της Λάρισας

Στον χώρο ενδιαφέρον προκαλεί η περίπτωση του χωριού Άτραγος, 30 χλμ νοτιοδυτικά της Λάρισας.⁵³ Παλαιότερα σώζονταν βυζαντινά τείχη με αμμοκονίαμα, στο υψηλότερο μέρος του οικισμού, πάνω στον περίβολο, στο εγκάρσιο τείχος και στη βόρεια πύλη.⁵⁴ Ο Hild διατύπωσε την άποψη ότι για την εξασφάλιση νερού, σε περιπτώσεις πολιορκίας, ήταν κατασκευασμένα τείχη από τη βόρεια πύλη μέχρι τον Πηνειό, 150 μ. μακρύτερα.⁵⁵ Η απουσία περαιτέρω πληροφοριών δυσχεραίνει την εξαγωγή συμπερασμάτων. Εντούτοις, το πρόβλημα αμβλύνεται αφού στον ίδιο χώρο, στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, αναφέρονται οικισμοί, αποτυπώνοντας τις οικονομικές δραστηριότητες της περιοχής (πίν. ii, viii).

Πίνακας 2

(περιλαμβάνονται οι οικισμοί που αναφέρονται σε πηγές βυζ. εποχής)

Οικισμός	θέση	χαρακ.	μαρτ. βυζ. περίοδος	δεδομένα μέσων 15ου αιώνα						
				φορ. μον.		οικονομία (% επί συν. φόρου)				
				χρ.	μουσ.	δημ.	αμπ.	υφ.	μυλ.	κτ.
Αμαρλάρ/ Κουλάδα	14 χλμ ΝΔ ⁵⁶	πεδ.		-	2	76.65		1.74		
Άτραξ	30 χλμ ΝΔ ⁵⁷		πρωτοβυζαντινή περίοδος	-	-					
Γιατσιλάρ/ Δοξαράς	38 χλμ ΝΔ ⁵⁸	πεδ.		-	31	38.79	1.87	5.24		
Καρκέρι\ Τεκελί/ Μικρό Βουνό	20 χλμ; ΝΔ ⁵⁹	πεδ.		-	44	55.33	1.72			8.3 π

⁵³ KODER-HILD, Thessalia 129. ABPAMEA, Θεσσαλία 116. STÄHLIN, Θεσσαλία 193-194.

⁵⁴ ΝΗΜΑΣ, Κάστρα Αντιχασίων 259-260.

⁵⁵ KODER-HILD, Thessalia 129.

⁵⁶ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 147. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 566. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 97. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 361. DELILBAŞI, Defter 286.

⁵⁷ KODER-HILD, Thessalia 129. ABPAMEA, Θεσσαλία 116. STÄHLIN, Θεσσαλία 193-194.

⁵⁸ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 288. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 563. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 370. DELILBAŞI, Defter 265-266.

Καρλίγκα/ Αργυρόμυλος	27 χλμ ΝΔ ⁶⁰	πεδ.		17	-	36.86				4.78 πχ
Κετσελί/ Ψυχικό	37 χλμ ΝΔ ⁶¹	ημιορ.		235	-	16.09	8	1	0.40	19.46 πχ
Λουτρό	27 χλμ ΝΔ ⁶²	πεδ.		60	-	37.09	4.39	2.25		6.11 χπ

Παρατηρήσεις:

- η θέση των οικισμών προσδιορίζεται σε σχέση με τη Λάρισα, με παράθεση της κατά προσέγγιση απόστασης από αυτή.
- οι παρατιθέμενοι αριθμοί φορολογικών μονάδων αφορούν το άθροισμα νοικοκυριών, χηρών και φορολογικά αυτόνομων αγάμων, με διάκριση Χριστιανών και Μουσουλμάνων.
- δημ. = δημητριακά, αμπ. = αμπέλια, κρασί, υφ. = υφαντουργικές καλλιέργειες (βαμβάκι, λίνος, κάνναβις, μετάξι), μυλ. = μύλοι, κτ. = εκτροφή και βοσκή ζώων, με διευκρίνιση του είδους (χ = χοίροι, π = αιοπρόβατα, πχ ή χπ και τα δύο είδη με υπεροχή αυτού που δηλώνεται πρώτο).
- τα παραπάνω φορολογούμενα προϊόντα και δραστηριότητες δεν είναι τα μόνα που υφίσταντο στους παραπάνω οικισμούς, αλλά τα πιο ενδεικτικά για τη διακρίβωση της οικονομικής φυσιογνωμίας ενός οικισμού. Κοινότητες είναι και άλλες δραστηριότητες, όπως η μελισσοκομία ή οι λαχανόκηποι, ενώ σε κάθε χωριό απαιτούντο προσωπικοί φόροι, πρόστιμα και δικαίωμα επί των γάμων.

Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα απουσιάζουν πληροφορίες για τον οικισμό του Άτραγος, γεγονός δηλωτικό της αναστάτωσης που προκλήθηκε στην ευρύτερη περιοχή πριν και κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κατάκτησης. Η σύνθεση του πληθυσμού ενισχύει την παρουσία επήλυδων προερχόμενων από τη Μικρά Ασία, όπως προκύπτει από τον φόρο hidmet tatar στον οικισμό Αμαρλάρ/ Κοιλάδα. Την ίδια στιγμή, αξίζει να σημειωθεί η παρουσία ενός ορισμένου αριθμού χριστιανικών οικισμών, ζήτημα που θέτει μια συνέχεια στην κατοίκηση του χώρου από πληθυσμιακές ομάδες χριστιανών μέχρι τα μέσα του 15^{ου} αιώνα, παρά την αναστάτωση από τη μουσουλμανική κατάκτηση. Οι συνολικά έξι οικισμοί της περιοχής διακρίνονται σε τρεις χριστιανικούς και τρεις μουσουλμανικούς, ενώ η ευρωστία των οικισμών Κετσελί/ Ψυχικό και Λουτρό αναδεικνύει την ιδιαίτερη σημασία του χώρου. Από τα δεδομένα των μέσων του 15^{ου} αιώνα, η σημασία των οικισμών Κετσελί/ Ψυχικό και Λουτρό ενισχύεται και από τη φορολογική τους επιβάρυνση. Οι δύο οικισμοί τοποθετούνται σε κεντρικά σημεία, επί των οδών που συνέδεαν τη Λάρισα με τα Φάρσαλα στην περίπτωση του Κετσελίου/ Ψυχικού, και με τα Τρίκαλα στην περίπτωση του Λουτρού.

Η φορολογική επιβάρυνση των οικισμών αποκαλύπτει ότι οι τοπικές δραστηριότητες σχετίζονται με την αγροτική οικονομία, όπως φαίνεται από την κυρίαρχη θέση της παραγωγής δημητριακών, ενώ η παρουσία τεσσάρων μύλων στο

⁵⁹ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 355. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 679. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 363. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 24. DELILBAŞI, Defter 282-283.

⁶⁰ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 140. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 97. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 370. DELILBAŞI, Defter 257.

⁶¹ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 425. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 578. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 371. DELILBAŞI, Defter 284.

⁶² ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 270. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 568. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 358. DELILBAŞI, Defter 238.

Κετσελί/ Ψυχικό υποδεικνύει επεξεργασία δημητριακών, αναδεικνύοντας, την ίδια στιγμή, τον ρόλο του εν λόγω οικισμού στην παραγωγική διαδικασία της περιοχής.⁶³ Η αμπελοκαλλιέργεια είναι περιορισμένη με εξαίρεση τους οικισμούς Κετσελί/ Ψυχικό και Λουτρό, αφού το μεν πρώτο τοποθετείται σε υψόμετρο 250 μέτρων, ενώ το Λουτρό βρίσκεται στους πρόποδες του όρους Τίτανος, γεγονός που ευνοεί την ανάπτυξη της αμπελοκαλλιέργειας. Οι αναφορές στην καλλιέργεια υφαντουργικών πρώτων υλών μάλλον σχετίζονται με την υφαντουργική βιοτεχνία της Λάρισας. Η κτηνοτροφία φαίνεται ότι λειτουργεί συμπληρωματικά των γεωργικών δραστηριοτήτων και συνίσταται στην εκτροφή αιγοπροβάτων και χοίρων στα χωριά με χριστιανικό οικισμό, και μόνο αιγοπροβάτων στα μουσουλμανικά. Μόνο χωριό στο οποίο η άσκηση της κτηνοτροφίας κατέχει σημαντικό ποσοστό επί της φορολογικής επιβάρυνσης είναι το Κετσελί/ Ψυχικό, όπως προκύπτει από την εκτροφή κυρίως αιγοπροβάτων και δευτερευόντως χοίρων, γεγονός που μπορεί να αποδοθεί στο υψόμετρο της περιοχής. Οι υπόλοιπες αναφορές αποκαλύπτουν μια σειρά από συμπληρωματικές δραστηριότητες της τοπικής οικονομίας, όπως προκύπτει από την καλλιέργεια οπωροκηπευτικών, οσπρίων, τη μελισσοκομία και τη μεταξουργία. Η αναφορά σε φόρο επί της αλειείας στο Λουτρό προφανώς σχετίζεται με τη γειτνίαση του οικισμού με τον Πηνεϊό.

Οικισμοί ΝΑ της Λάρισας

Το χωριό Μέλισσα τοποθετείται 23 χλμ νοτιοανατολικά της Λάρισας,⁶⁴ και το χωριό Πέτρα, 32 χλμ νοτιοανατολικά της Λάρισας.⁶⁵ Σε αργυρόβουλο του Νικηφόρου Α΄ Αγγέλου Δούκα, το 1266, η Μέλισσα συγκαταλέγεται μεταξύ των χωριών που παραχωρούνταν στη μονή Μακρινίτισσας.⁶⁶ Σε επιστολή του ηγούμενου Κυπριανού της μονής Θεοτόκου στην Πέτρα, το 1276, γίνεται σαφές ότι η περιοχή της Πέτρας είχε μοιραστεί εξ΄ ημίσειας μεταξύ της προαναφερθείσας μονής και εκείνης της Μακρινίτισσας.⁶⁷ Προκύπτει δηλαδή ότι στην περιοχή πρωταγωνιστικό ρόλο είχε η μονή Μακρινίτισσας και η οικογένεια των Μαλιασσηνών, η οποία εξ αρχής είχε παραχωρήσει την περιοχή της Πέτρας στη μονή Μακρινίτισσας. Αν και δεν υπάρχουν περαιτέρω πληροφορίες, είναι ξεκάθαρο ότι στην ευρύτερη περιοχή

⁶³ Το 1484, στον ίδιο οικισμό, αναφέρονται, ως βακουφικές ιδιοκτησίες του ευαγούς ιδρύματος του Ομέρ Μπέη, 2 μύλοι (ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 92).

⁶⁴ KODER-HILD, Thessalia 218.

⁶⁵ KODER-HILD, Thessalia 236. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 369.

⁶⁶ MM IV 351: (ἵνα κατέχη ἅπαντα ἢ εἰρημένη μονή)... τὴν Μέλισσαν....

⁶⁷ MM IV 421: ...ὡς ἵνα ἐάση τὴν ὅλην ἡμίσειαν γῆν τῆς Πέτρας, τῆς καὶ ἀνωτέρω εἰρημένης, ὡς ἂν κατέχη τὴν ὅλην ἡμίσειαν γῆν τῆς δηλωθείσης Πέτρας ἢ ὑπ' ἐμὲ σεβασμία μονή...

σημαντική θέση κατέχει η μεγάλη ιδιοκτησία, είτε με την παρουσία μοναστικών ιδρυμάτων, όπως εκείνα της Μακρινίτισσας και της μονής Θεοτόκου στην Πέτρα, είτε με τη δραστηριοποίηση σημαντικών οικογενειών, όπως αποκαλύπτει η δράση των Μαλιασσηνών. Η αποσπασματικότητα των βυζαντινών πηγών αμβλύνεται, σε σημαντικό βαθμό, από τις πληροφορίες του οθωμανικού καταστίχου για τον οικισμό της Μέλισσας και των υπόλοιπων οικισμών της περιοχής (πίν. iii, viii).

Πίνακας 3
(περιλαμβάνονται οι οικισμοί που αναφέρονται σε πηγές βυζ. εποχής)

Οικισμός	θέση	χαρ. ακ.	μαρτ. βυζ. περίοδος	δεδομένα μέσω 15ου αιώνα						
				φορ. μον.		οικονομία (% επί συν. φόρου)				
				χρ.	μουσ.	δημ.	αμπ.	υφ.	μυλ.	κτ.
Αληφακλάρ/ Καλαμάκι	34 χλμ NA ⁶⁸	πεδ.		-	12	54.05		4.32		7.56 π
Αλίτσι/ Κοκκίνες	30 χλμ; NA ⁶⁹	πεδ.		-	27	46.57	2.85	0.38		
Βουλγαρινή/ Έλαφος	48 χλμ NA ⁷⁰	ημιορ.		26	-	14.81		0.38		50.32 πχ
Πέτρα	32 χλμ NA ⁷¹		13 ^{ος} αι.	-	-					
Σακαλάρ/ Μέλισσα	23 χλμ NA ⁷²	πεδ.	13 ^{ος} αι.	-	2	88.81	1.51			
Σαραχάτ/ Λοφίσκος	25 χλμ NA ⁷³	πεδ.		-	-	95.71				
Σάρκολο/ Αναγέννηση	20 χλμ NA ⁷⁴	πεδ.		-	-	95.41				
Σαρχανλάρ/ Μόδεστος	18 χλμ NA ⁷⁵	πεδ.		-	7	72.06	0.15			14 π
Τσουλάρ/ Μελία	19 χλμ NA ⁷⁶	πεδ.		-	1	87.44	5.32			

⁶⁸ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 10. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 565. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 96. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 385. DELILBAŞI, Defter 135.

⁶⁹ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 132. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 98. DELILBAŞI, Defter 260.

⁷⁰ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 310. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 561. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 385. DELILBAŞI, Defter 133.

⁷¹ KODER-HILD, Thessalia 236. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 369.

⁷² KODER-HILD, Thessalia 218. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 328. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 569. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 98. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 369. DELILBAŞI, Defter 137. Οι Beldiceanu, Nasturel, βάσει του οθωμανικού τοπωνυμίου Sakallu, εικάζουν ότι οι κάτοικοι του οικισμού ήταν νομάδες από μια περιοχή της Ανατολίας (BELDICEANU, NASTUREL, Thessalie 120).

⁷³ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 271. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 98. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 369. DELILBAŞI, Defter 137.

⁷⁴ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 106. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 373. DELILBAŞI, Defter 136.

⁷⁵ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 360-361. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 98. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 373. DELILBAŞI, Defter 136. Οι Beldiceanu, Nasturel θεωρούν ότι ένας κλάδος των νομάδων του Saruhan, οι οποίοι από τα τέλη του 14^{ου} αιώνα είχαν εμφανιστεί σε Θράκη και Μακεδονία, αποσχίστηκε και εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλία (BELDICEANU, NASTUREL, Thessalie 108-109).

⁷⁶ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 327. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 569. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 98. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 373. DELILBAŞI, Defter 136-137. Οι Beldiceanu, Nasturel, βάσει του οθωμανικού τοπωνυμίου Çullular, εικάζουν ότι οι κάτοικοι του οικισμού ήταν νομάδες πιθανόν από το Αϊδίνιο (BELDICEANU, NASTUREL, Thessalie 120).

Χατζομπάσι/ Νίκη	28 χλμ NA ⁷⁷	πεδ.		-	4	27.26				
Sekidiç	20 χλμ; NA ⁷⁸			-	9					
Παρατηρήσεις: - η θέση των οικισμών προσδιορίζεται σε σχέση με τη Λάρισα, με παράθεση της κατά προσέγγιση απόστασης από αυτή. - οι παρατιθέμενοι αριθμοί φορολογικών μονάδων αφορούν το άθροισμα νοικοκυριών, χηρών και φορολογικά αυτόνομων αγάμων, με διάκριση Χριστιανών και Μουσουλμάνων. - δημ. = δημητριακά, αμπ. = αμπέλια, κρασί, υφ. = υφαντουργικές καλλιέργειες (βαμβάκι, λίνος, κάνναβις, μετάξι), μυλ. = μύλοι, κτ. = εκτροφή και βοσκή ζώων, με διευκρίνιση του είδους (χ = χοίροι, π = αιγοπρόβατα, πχ ή χπ και τα δύο είδη με υπερχρή αυτού που δηλώνεται πρώτο). - τα παραπάνω φορολογούμενα προϊόντα και δραστηριότητες δεν είναι τα μόνα που υφίσταντο στους παραπάνω οικισμούς, αλλά τα πιο ενδεικτικά για τη διακρίβωση της οικονομικής φυσιογνωμίας ενός οικισμού. Κοινότατες είναι και άλλες δραστηριότητες, όπως η μελισσοκομία ή οι λαχανόκηποι, ενώ σε κάθε χωριό απαιτούντο προσωπικοί φόροι, πρόστιμα και δικαίωμα επί των γάμων.										

Η προτεινόμενη από τον Hild τοποθέτηση του βυζαντινού οικισμού Μέλισσα στις δυτικές όχθες της αποξηραμένης λίμνης Βοίβη και η τοποθέτηση του οικισμού Σακαλάρ/ Μέλισσα στην ίδια περίπου περιοχή από τους Delilbaşı-Arıkan, στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, καθιστά πιθανή την ταύτιση των δύο οικισμών. Εξάλλου, ο F. Stählin, στις αρχές του 20^{ου} αι., κάνει λόγο για τη γειτνίαση του οικισμού Σακαλάρ/ Μέλισσα με τη Βοιβηίδα, γεγονός που ενισχύει την προτεινόμενη ταύτιση.⁷⁹ Οι συνολικά δέκα οικισμοί της περιοχής, που καταγράφονται στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, διακρίνονται σε ένα χριστιανικό, επτά μουσουλμανικούς και δύο εγκαταλελειμμένους, δεδομένο που ενισχύει τη μαζική εγκατάσταση μουσουλμανικού πληθυσμού μετά την κατάκτηση και την παρουσία επήλυδων προερχόμενων από τη Μικρά Ασία, αφού δηλώνονται άμεσα ή έμμεσα με σχετικούς χαρακτηρισμούς (ενδεικτικές είναι οι αναφορές των φόρων *ift tatar* και *çift yöruk*). Οι αναφορές σε εξισλαμισμό είναι υπαρκτές αλλά δεν αφορούν ντόπιο πληθυσμό, αφού πρόκειται για απελεύθερους σκλάβους, που εντοπίζονται στους οικισμούς Αληφακλάρ/ Καλαμάκι (*Ishak âzâde-i Kölemen*), Σαρχανλάρ/ Μόδεστο (*Hizir âzâde-i Yahya*) και Sekidiç (*Touyan âzâde-i Kadem*). Η εξασθένιση του παλαιού πληθυσμού ενισχύεται από το γεγονός ότι ο οικισμός Σακαλάρ, που ταυτίζεται με τη βυζαντινή Μέλισσα αναφέρεται ως κατοικούμενος από μουσουλμάνους. Επιπλέον, το γεγονός ότι κατοικείται μόνο από δύο νοικοκυριά δείχνει τη μάλλον πρόσφατη ανασυγκρότηση του οικισμού ως τουρκικού, αφού είχε ερημωθεί για καιρό.

Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, το Αλίτσι/ Κοκκίνες και η Βουλγαρινή/ Έλαφος είναι οι πλέον σημαντικοί οικισμοί, βάσει των πληθυσμιακών δεδομένων, ενώ ιδιαίτερα

⁷⁷ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 69. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 369. DELILBAŞI, Defter 212.

⁷⁸ DELILBAŞI, Defter 60-61.

⁷⁹ STÄHLIN, Θεσσαλία 202. Ο οικισμός μετονομάστηκε το 1926, με σχετικό νομοσχέδιο «περί μετονομασίας συνοικισμών, πόλεων ή κωμών» (ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 1).

υψηλή είναι η φορολογική επιβάρυνση των οικισμών Αληφακλάρ/ Καλαμάκι, Σάρκολο/ Αναγέννηση, Σαρχανλάρ/ Μόδεστος και Τσουλάρ/ Μελία, γεγονός που αναδεικνύει τη σημασία του χώρου, αφού το σύνολο των οικισμών τοποθετούνται δυτικά της Όσσας, στον κάμπο της Αγιάς που, κατά την αρχαιότητα, ήταν γνωστός ως Δώτιον πεδίων.

Η φορολογική επιβάρυνση των οικισμών αποκαλύπτει ότι οι τοπικές δραστηριότητες σχετίζονται με την αγροτική οικονομία, όπως φαίνεται από την κυρίαρχη θέση της παραγωγής δημητριακών, ενώ η απουσία μύλων υποδεικνύει ότι η τοπική παραγωγή δημητριακών διοχετεύεται σε άλλες περιοχές προς επεξεργασία. Η αμπελοκαλλιέργεια είναι περιορισμένη, δεδομένης της μουσουλμανικής πλειοψηφίας, ενώ οι αναφορές για καλλιέργεια υφαντουργικών πρώτων υλών μάλλον σχετίζονται με την υφαντουργική βιοτεχνία της Λάρισας. Η κτηνοτροφία φαίνεται ότι λειτουργεί συμπληρωματικά των γεωργικών δραστηριοτήτων και συνίσταται στην εκτροφή αιγοπροβάτων και χοίρων στα χωριά με χριστιανικό οικισμό, και μόνο αιγοπροβάτων στα μουσουλμανικά. Μόνο χωριό στο οποίο η άσκηση της κτηνοτροφίας παρουσιάζεται υπολογίσιμη, με την εκτροφή αιγοπροβάτων και χοίρων, είναι η Βουλγαρινή/ Έλαφος, η οποία τοποθετείται στις δυτικές κλιτύες του Μαυροβουνίου, σε υψόμετρο 480 μ. Στο μουσουλμανικό οικισμό Σαρχανλάρ/ Μόδεστο η εκτροφή αιγοπροβάτων φαίνεται να συμβάλλει στην ανάπτυξη άλλων καλλιεργειών, όπως προκύπτει από την παρουσία δευτερευόντων δημητριακών (βίκου-κεχριού), τα οποία χρησιμοποιούνται και ως ζωοτροφή, γεγονός που αποτυπώνει τις επιπτώσεις της κτηνοτροφίας στην καλλιέργεια επιμέρους προϊόντων. Οι υπόλοιπες αναφορές αποκαλύπτουν μια σειρά από συμπληρωματικές δραστηριότητες της τοπικής οικονομίας, όπως προκύπτει από την καλλιέργεια οπωροκηπευτικών και τη μελισσοκομία.

Οικισμοί Ν της Λάρισας (Περιοχή Φαρσάλων)

Οι Koder-Hild αναφέρουν ότι στη θέση του Αγ. Γεωργίου, 21 χλμ βορειοανατολικά των Φαρσάλων, στους βόρειους πρόποδες της Όρθρυς, στο σημείο που τοποθετείται ο οθωμανικός τεκές των Μπεκτασίδων, κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο, υπήρχε η μονή του Αγ. Γεωργίου.⁸⁰ Η Λεβάχη, η οποία τοποθετείται κοντά στα Φάρσαλα,⁸¹ αναφέρεται στα χρυσόβουλα των Ανδρόνικου Γ', το 1336,⁸² και του

⁸⁰ KODER-HILD, Thessalia 162.

⁸¹ KODER-HILD, Thessalia 209. KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 68-69.

Στέφανου Δούσαν, το 1348,⁸³ υπέρ της Λυκουσάδας. Στη Δρίσκολη (σημ. Κρήνη), 11 χλμ βορειοδυτικά των Φαρσάλων, επισημάνθηκαν κατάλοιπα βυζαντινής οχύρωσης.⁸⁴ Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, προκύπτει ότι στην περιοχή υπήρχε ένας σημαντικός αριθμός οικισμών (πίν. iv, viii).

Πίνακας 4
(περιλαμβάνονται οι οικισμοί που αναφέρονται σε πηγές βυζ. εποχής)

Οικισμός	θέση	χαρακ.	μαρτ. βυζ. περιόδου	δεδομένα μέσων 15ου αιώνα						
				φορ. μον.		οικονομία (% επί συν. φόρου)				
				χρ.	μουσ.	δημ.	αμπ.	υφ.	μυλ.	κτ.
Αγ. Γεώργιος	40 χλμ; ΝΔ ⁸⁵	πεδ.	12 ^{ος} -14 ^{ος} αι.	-	-					
Γενιτσαροχώρι/ Ξυλάδες	59 χλμ ΝΝΑ ⁸⁶	πεδ.		-	-	50	25	16.66		
Δρίσκολη/ Κρήνη	43 χλμ Ν ⁸⁷	πεδ.	13 ^{ος} -14 ^{ος} αι.	-	-					
Κάτω Σιατερλί/ Δένδρα	56 χλμ Ν ⁸⁸	ημιορ.		-	-	79.86	0.31			
Κισλάρι/ Καλλιθέα	69 χλμ Ν ⁸⁹	ημιορ.		-	4	71.14	2.56			
Κουτσελίρ/ Αγ. Αντώνιος	67 χλμ Ν ⁹⁰	ημιορ.		-	20	72.58	1.85	0.51	1.39	1.53 π
Λεβάχη	Απροσδ Ν ⁹¹		13 ^{ος} -14 ^{ος} αι.	-	-					
Λεύκη/ Λασποχώρι	45 χλμ; ΝΔ ⁹²	πεδ.		-	-	91.07				
Μέγα Γκουσκουνάριο/ Μέγα Ευύδριο	47 χλμ Ν ⁹³	πεδ.		-	36	33.67				9.25 π
Μικρό Γκουσκουνάριο/ Μικρό Ευύδριο	45 χλμ Ν ⁹⁴	πεδ.		-	24	30.75	0.58		5.88	24.53 π

⁸² BEES, Fragments 479, 484-486/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 509: ...χωρίον τῶν Λεβάχη λεγόμενον.

⁸³ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 156/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 506: περί τὰ Φάρσαλα χωρίον τὸ λεγόμενον Λεβάχοι.

⁸⁴ KODER-HILD, Thessalia 149-150. KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 63. STÄHLIN, Θεσσαλία 166, 254. ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 110. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 389.

⁸⁵ KODER-HILD, Thessalia 162. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 288.

⁸⁶ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 83. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 571. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 99. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 390. DELILBAŞI, Defter 222.

⁸⁷ KODER-HILD, Thessalia 149-150. KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 63. STÄHLIN, Θεσσαλία 166, 254. ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 110. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 175. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 389.

⁸⁸ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 266. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 566. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 388. DELILBAŞI, Defter 137.

⁸⁹ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 23. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 388. DELILBAŞI, Defter 221.

⁹⁰ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 27. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 100. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 388. DELILBAŞI, Defter 220.

⁹¹ KODER-HILD, Thessalia 209. KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 68-69.

⁹² ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 242. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 676. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 368. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 24. DELILBAŞI, Defter 258.

⁹³ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 314. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 563, 577. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 389. DELILBAŞI, Defter 213.

⁹⁴ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 356. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 389. DELILBAŞI, Defter 213-214.

Μπουκόριο/ Ζωοδόχος Πηγή	38 χλμ Ν ⁹⁵	πεδ.		9	-	39.62		1.29		8 πχ
Ντινόμπασι/ Δενδροχώρι	70 χλμ Ν ⁹⁶	ορειν.		-	9	57.34		14.85		2.72 π
Πανοχώρι/ Ανωχώρι	51 χλμ ΝΝΔ ⁹⁷	πεδ.		127	-					
Σουλεμέζ/ Καλό Νερό	27 χλμ Ν ⁹⁸	ημιορ.		-	-	96.89				
Τουρκομουσλί/ Φιλίκια	30 χλμ; Ν ⁹⁹			-	4	67.47				15.92 π

Παρατηρήσεις:

- η θέση των οικισμών προσδιορίζεται σε σχέση με τη Λάρισα, με παράθεση της κατά προσέγγιση απόστασης από αυτή.
- οι παρατιθέμενοι αριθμοί φορολογικών μονάδων αφορούν το άθροισμα νοικοκυριών, χηρών και φορολογικά αυτόνομων αγάμων, με διάκριση Χριστιανών και Μουσουλμάνων.
- δημ. = δημητριακά, αμπ. = αμπέλια, κρασί, υφ. = υφαντουργικές καλλιέργειες (βαμβάκι, λίνος, κάνναβις, μετάξι), μυλ. = μύλοι, κτ. = εκτροφή και βοσκή ζώων, με διευκρίνιση του είδους (χ = χοίροι, π = αιγοπρόβατα, πχ ή χπ και τα δύο είδη με υπεροχή αυτού που δηλώνεται πρώτο).
- τα παραπάνω φορολογούμενα προϊόντα και δραστηριότητες δεν είναι τα μόνα που υφίσταντο στους παραπάνω οικισμούς, αλλά τα πιο ενδεικτικά για τη διακρίβωση της οικονομικής φυσιολογίας ενός οικισμού. Κοινότητες είναι και άλλες δραστηριότητες, όπως η μελισσοκομία ή οι λαχανόκηποι, ενώ σε κάθε χωριό απαιτούντο προσωπικοί φόροι, πρόστιμα και δικαίωμα επί των γάμων.

Οι συνολικά δώδεκα οικισμοί της περιοχής, που καταγράφονται στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, διακρίνονται σε δύο χριστιανικούς, έξι μουσουλμανικούς και τέσσερις εγκαταλελειμμένους, δεδομένο που ενισχύει την εγκατάσταση μουσουλμανικού πληθυσμού μετά την κατάκτηση και την εγκατάσταση επήλυδων προερχόμενων από τη Μικρά Ασία, αφού δηλώνονται άμεσα ή έμμεσα με σχετικούς χαρακτηρισμούς (ενδεικτικές είναι οι αναφορές του φόρου *ift yörik* στους οικισμούς Κάτω Σιατερλί/ Δένδρα, Σουλεμέζ/ Καλό Νερό), ενώ η περιορισμένη παρουσία εξισλαμισμένων δεν αφορά ντόπιο πληθυσμό, αφού πρόκειται για απελεύθερους στους οικισμούς Κουτσελίρ/ Άγ. Αντώνιο (*Ishak âzâde-i Ali*) και Μέγα Γκουσγκουνάριο/ Μέγα Ευύδριο (*Ishak âzâde-i Hamidlü Hamza*). Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, το Κουτσελίρ/ Άγ. Αντώνιος, το Μέγα Γκουσγκουνάριο/ Μέγα Ευύδριο και το Μικρό Γκουσγκουνάριο/ Μικρό Ευύδριο είναι οι πλέον σημαντικοί οικισμοί, βάσει των πληθυσμιακών δεδομένων, ενώ ιδιαίτερα υψηλή είναι η φορολογική επιβάρυνση του οικισμού Τουρκομουσλί/ Φιλίκια. Ενδιαφέρον προκαλεί η περίπτωση του χωριού Πανοχώρι/ Ανωχώρι, το οποίο κατοικείται από 127 χριστιανικά νοικοκυριά, χωρίς εντούτοις να παρατίθενται δεδομένα για οικονομικές δραστηριότητες, πέρα από το

⁹⁵ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 359. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 318. DELILBAŞI, Defter 104-105.

⁹⁶ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 267. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 388. DELILBAŞI, Defter 221.

⁹⁷ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 129. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 99. DELILBAŞI, Defter 52, 53.

⁹⁸ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 25. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 571. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 98. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 374. DELILBAŞI, Defter 137.

⁹⁹ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 377. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 567. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 371. DELILBAŞI, Defter 136.

ποσό της συνολικής επιβάρυνσης των 50 άσπρων.¹⁰⁰ Το γεγονός αυτό θέτει ορισμένα ζητήματα προς συζήτηση, δεδομένου του σημαντικού πληθυσμιακού μεγέθους του οικισμού και των μηδαμινών φορολογικών του υποχρεώσεων. Ως σημείο κλειδί προβάλλει η γειτνίασή του με τα εγκαταλελειμμένα χωριά Γενιτσαροχώρι/ Ξυλάδες, Κάτω Σιατερλί/ Δένδρα, Λεύκη/ Λασποχώρι και Σουλεμέζ/ Καλό Νερό. Είναι εύλογο να εικάσουμε ότι μέρος των κατοίκων εκμεταλλεύονταν τις γαίες των πλησιόχωρων εγκαταλελειμμένων οικισμών, ζήτημα που αναδεικνύει την προσπάθεια της κεντρικής εξουσίας και των τοπικών γαιοκτημόνων να προσελκύσουν εργατικό δυναμικό με την παραχώρηση αφενός ενός προνομιακού φορολογικού καθεστώτος και αφετέρου την προσδοκία οικονομικών προοπτικών με την εκμετάλλευση πιο εύφορης γης. Εξάλλου, το σύνολο των οικισμών τοποθετούνται στην εύφορη πεδιάδα των Φαρσάλων, φυσική προέκταση του θεσσαλικού κάμπου προς τα νοτιοδυτικά, απ' όπου διέρχεται ο ποταμός Ενιπέας και οι παραπόταμοί του Απιδανός και Φαρσαλιώτης.

Η οικονομία των οικισμών περιμετρικά των Φαρσάλων είναι κατεξοχήν αγροτική, όπως φαίνεται από την κυρίαρχη θέση της παραγωγής δημητριακών, και το στοιχείο αυτό εξηγείται εύκολα λόγω της θέσης των οικισμών στην πεδιάδα, ενώ η παρουσία τριών μύλων στο Μικρό Γκουσγκουνάριο/ Μικρό Ευύδριο και αδιευκρίνιστου αριθμού μύλων στο Κουτσελί/ Άγ. Αντώνιο υποδεικνύει επεξεργασία δημητριακών, αναδεικνύοντας τον ρόλο των εν λόγω οικισμών στην παραγωγική διαδικασία της περιοχής.¹⁰¹ Η αμπελοκαλλιέργεια είναι περιορισμένη, ενώ οι αναφορές στην καλλιέργεια υφαντουργικών πρώτων υλών μάλλον σχετίζονται με την υφαντουργική βιοτεχνία της Λάρισας. Η κτηνοτροφία συνίσταται στην εκτροφή αιγοπροβάτων και χοίρων στα χωριά με χριστιανικό οικισμό, και μόνο αιγοπροβάτων στα μουσουλμανικά. Μόνο χωριό στο οποίο η άσκηση της κτηνοτροφίας παρουσιάζεται υπολογίσιμη είναι το Μικρό Γκουσγκουνάριο/ Μικρό Ευύδριο, με την εκτροφή αιγοπροβάτων. Οι υπόλοιπες αναφορές αποκαλύπτουν μια σειρά από συμπληρωματικές δραστηριότητες της τοπικής οικονομίας, όπως προκύπτει από την καλλιέργεια οπωροκηπευτικών και τη μελισσοκομία.

Περιοχή Όσσας - Αγιάς

Στην περιοχή, κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο, αναφέρονται τα χωριά Άγ. Ανάργυροι, Αγιόκαμπος, Βαθύρεμα, Βέλικα, Γόννοι, Γρούβιανη, Δόγανη, Ευρυμένη/

¹⁰⁰ DELILBAŞI, Defter 52, 53.

¹⁰¹ Στο αφιερωτήριο έγγραφο του Ομέρ Μπέη, το 1484, αναφέρονται, ως βακουφικές κτήσεις, 9 μύλοι στον χώρο πλησίον των Φαρσάλων (ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 92-93).

Στόμιο, Καρίτσα της Όσας, Κενταυρόπολις, Κόκκινο Νερό, Κουκουρά, Μεγαλόβρυσο, Ομόλιον, Παλαιόπυργος, Ποτάμια, Ριζούς, Σωτηρίτσα και οι μονές του Αγ. Παντελεήμονος και Θεομήτωρος.

Στα νοτιοδυτικά της Αγιάς, αναφέρονται τα χωριά Βαθύρεμα, Δόγανη/ Ανάβρα και Γερακάρι. Στον χώρο του Βαθυρέματος, ενδιαφέρουν προκαλούν οι ναοί του Αγ. Νικολάου και της Παναγίας. Με το ναό του Αγ. Νικολάου ασχολήθηκε ο Γιαννόπουλος, ο οποίος εντόπισε δυσανάγνωστη επιγραφή.¹⁰² Σε απόσταση κοντινή του ναού του Αγ. Νικολάου, τοποθετείται ο ναός της Παναγίας. Πρόκειται για μια τρίκλιτη βασιλική με νάρθηκα, εσωτερικών διαστάσεων 9.95μ. μήκος και 8.90 πλάτος, στην ανατολική πλευρά, και 8.55 στη δυτική.¹⁰³ Η αποκάλυψη των τοιχογραφιών και τα κατασκευαστικά στοιχεία, που, σύμφωνα με τους Νικονάνο και Χούλια,¹⁰⁴ συσχετίζουν το μνημείο με την ομάδα των μικρών καμαροσκέπαστων βασιλικών της Καστοριάς, Αγ. Αναργύρων, Αγ. Στεφάνου και Ταξιαρχών, οδηγούν σε μια χρονολόγηση γύρω στα μέσα του 10^{ου} αιώνα, υποδεικνύοντας μια συνέχεια στην κατοίκηση του χώρου που φτάνει μέχρι τη μεταβυζαντινή περίοδο, όπως διαπιστώνουμε και από τους δύο ναούς του οικισμού. Δεδομένα για τους πλησιόχωρους οικισμούς της Δόγανης / Ανάβρας και του Γερακαρίου παραθέτει ο Αγραφιώτης, ο οποίος και στις δύο περιπτώσεις, κάνει λόγο για τη θέση τους, ανάμεσα στη Λάρισα και την Αγιά, αναδεικνύοντας τη σημασία τους στην επικοινωνία μεταξύ της πεδιάδας της Αγιάς και τις οδούς προς Λάρισα.¹⁰⁵

Στα νότια και νοτιοανατολικά της Αγιάς, εντοπίζονται τα χωριά Γρούβιανη, Ποταμιά, Άγ. Ανάργυροι και Κενταυρόπολη/ Σκήτη. Όστρακα και ταφές της υστεροβυζαντινής περιόδου μαρτυρούν κατοίκηση του χώρου στη Γρούβιανη.¹⁰⁶ Ενδιαφέρον προκαλεί η μαρτυρία της Άννας Κομνηνής, σύμφωνα με την οποία, ο Αλέξιος Κομνηνός, παρακάμπτοντας τη δίοδο των Τεμπών, έφτασε στην πεδιάδα της Αγιάς και στη συνέχεια στρατοπέδευσε στην Πλαβίτζα.¹⁰⁷ Η Αβραμέα πρότεινε ως

¹⁰² ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Αγιά 377: Ο μητροπολίτης Δημητριάδος Γερμανός, το 1933, υποστήριξε, λανθασμένα κατά τον Γιαννόπουλο, ότι ο ναός, σύμφωνα με την επιγραφή, τοιχογραφήθηκε το 1302 από τον επίσκοπο Δημητριάδος Ιωσήφ. ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Αετόλοφος 39-40. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ, ΑΔ 30 (1975), Β'1, 202. Του ιδίου, ΑΔ 31 (1976) Β'1 Χρονικά, 187. Του ιδίου, ΑΔ 33 (1978), Β'1 Χρονικά, 173.

¹⁰³ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί 29-34. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Αγιά 377. ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Αετόλοφος 38-39. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ, ΑΔ 29 (1973-1974) Β'2 Χρονικά, 586-587. Του ιδίου ΑΔ 30 (1975) Β'1, Β'2, 202.

¹⁰⁴ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί 33-34. ΧΟΥΛΙΑ, ΑΔ 38 (1983), Β'1 214. Της ίδιας, ΑΔ 39 (1984), Β', 158.

¹⁰⁵ ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Επαρχία Αγιάς 429: Στο Γερακάρι αποκαλύφθηκε αψίδα ενός ναού των πρώτων βυζαντινών χρόνων. Στη Δόγανη εντοπίστηκαν όστρακα της μεσοβυζαντινής και υστεροβυζαντινής περιόδου, διάσπαρτα, ανατολικά του χωριού.

¹⁰⁶ ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Επαρχία Αγιάς 426.

¹⁰⁷ ΚΟΜΝΗΝΗ 154: *ἐκεῖθεν δὲ καταλαβὼν ἑτέραν αὐθις κωμόπολιν Πλαβίτζαν συνηθῶς καλουμένην ἀγχοῦ που τοῦ οὐτωσὶ πως καλουμένου ποταμοῦ...*

πιθανή την ταύτιση του τοπωνυμίου Ποταμιά με την κωμόπολη Πλαβίτζα, πλάι στον ομώνυμο ποταμό.¹⁰⁸ Ενδεικτική της σημασίας της ευρύτερης περιοχής είναι η παρουσία καταλοίπων αμυντικής φυσιογνωμίας στην πλησιόχωρη Κενταυρούπολη,¹⁰⁹ η οποία, σύμφωνα με τους Koder-Hild, είναι δυνατό να ταυτιστεί με το βυζαντινό φρούριο της Σκήτης.¹¹⁰ Σε πλησιόχωρη περιοχή τοποθετούνται τα ασκηταριά των Αγ. Αναργύρων, που βρίσκονται απέναντι από την ομώνυμη μονή των Αγ. Αναργύρων.¹¹¹ Πρόκειται ουσιαστικά για δύο ναύδρια, το κυρίως ασκηταριό και ένα θολωτό ναΐσκο, καθώς και τα ησυχαστήρια που τοποθετούνται στα κοιλώματα των γύρω βράχων. Σύμφωνα με τον Νικονάνο, τα μνημεία στο εσωτερικό τους διατηρούν τοιχογραφίες που χρονολογούνται από τα τέλη του 12^{ου} και του 13^{ου} αιώνα και δηλώνουν ότι από τον 12^ο αιώνα τα ναύδρια ήταν σε χρήση.¹¹² Ο ίδιος υποστηρίζει ότι η παρουσία των ησυχαστηρίων υποδηλώνει την ύπαρξη μιας κοινότητας αναχωρητών, οι οποίοι πιθανόν χρησιμοποιούσαν το κυρίως ασκηταριό ως «Κυριακόν».¹¹³ Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την παρουσία ενός διώροφου τετραγωνικού οχυρωματικού πύργου, στον χώρο της μονής των Αγ. Αναργύρων, αποτελούν τεκμήρια ότι η περιοχή, είχε και στρατηγική σημασία, αφού αποτελούσε πέρασμα από την Αγιά στον Αγίοκαμπο.¹¹⁴

Βόρεια και βορειοανατολικά της Αγιάς, αναφέρονται τα χωριά Νιβόλιανη / Μεγαλόβρυσο, Σωτηρίτσα και η μονή του Αγ. Παντελεήμονος. Στο Μεγαλόβρυσο, 7 χλμ βόρεια της Αγιάς, ενδιαφέρον προκαλεί η μονή της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, στην είσοδο του χωριού. Στο καθολικό, στο νότιο τοίχο, βρέθηκε επιγραφή που αναφέρει το έτος 1639.¹¹⁵ Γύρω από το ναό βρέθηκαν όστρακα του 11^{ου} και 12^{ου} αιώνα, γεγονός που υποδεικνύει ότι στη θέση του καθολικού υπήρχε προγενέστερο κτίσμα που τοποθετείται τον 11^ο αιώνα.¹¹⁶ Το ίδιο το καθολικό, τοποθετείται στο

¹⁰⁸ ABPAMEA, Θεσσαλία 84: Κατά την Αβραμέα, η ταύτιση πιθανολογείται, δεδομένης της θέσης του Vasmer ότι τα ονόματα «Plava» και «Plavica» αποδίδονται σε ποτάμια και λίμνες (VASMER, Die Slaven 101).

¹⁰⁹ ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ, Περί Κτισμάτων 112: *Κενταυρόπολις γάρ τὸ χωρίον καὶ εἰς ἐμὲ ὀνομάζεται οὐπερ τὸ τεῖχος Ἰουστινιανὸς βασιλεὺς καταπεπτωκὸς ἤδη σὺν Εὐρυμένη τῷ φρουρίῳ ἐνταῦθα πη ὄντι καὶ ταῦτὸ πεπονθὸτι ἀνοικοδομησάμενος ἐκρατύνατο.*

¹¹⁰ KODER-HILD, Thessalia 186-187. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΔ* 28 (1973) Χρονικά Β'2, 382.

¹¹¹ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΔ* 26 (1971) Χρονικά Β'2, 308-309. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΔ* 28 (1973) Χρονικά Β'2, 376. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ασκηταριά 12-15. ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Επαρχία Αγιάς 426.

¹¹² ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί 125-129. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Έρευνες στην Επαρχία Αγιάς 52. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ασκηταριά 12-15.

¹¹³ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί 127-129. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ασκηταριά 12-15.

¹¹⁴ KODER-HILD, Thessalia 122.

¹¹⁵ ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ, *ΑΔ* 22 (1967) Χρονικά Β'2, 311: *ἀνηγέρθη καὶ ἀνιστορήθη ὁ θεῖος καὶ πάνσεπτος ναὸς τῆς πανυπερευλογημένης ἐνδόξου Δεσπίνης ἡμῶν ΘΚΝ καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας... ἐν ἔτει, ΖΡΜΖ (=1639).*

¹¹⁶ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΔ* 28 (1973) Χρονικά Β'2, 376.

πρώτο μισό του 13^{ου} αιώνα, όπως φαίνεται από τα κατασκευαστικά και μορφολογικά στοιχεία που διατηρούνται.¹¹⁷ Προκύπτει δηλαδή ότι το 1639, ο αρχικός βυζαντινός ναός, λόγω φθορών, ανακατασκευάστηκε. Αξίζει να σημειωθεί ότι την ίδια περίοδο, στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, τοποθετείται η πρώιμη μεταβυζαντινή μονή του Αγ. Παντελεήμονος, 4 χλμ βορειοανατολικά της Αγιάς.¹¹⁸ Στον πλησιόχωρο οικισμό της Σωτηρίτσας, βρίσκεται ο ναός του Σωτήρος, ο οποίος διαθέτει μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη που ανάγονται στη μεσοβυζαντινή περίοδο, τα οποία, σε συνδυασμό με την εύρεση βυζαντινών τοίχων γύρω από το ναό, οδήγησαν τον Νικονάνο στο συμπέρασμα ότι στον χώρο προϋπήρχε μια βυζαντινή μονή.¹¹⁹

Η κοιλάδα των Τεμπών, μεταξύ των βορείων απολήξεων του Ολύμπου και των νοτιών απολήξεων της Όσσας, παίζει καταλυτικό ρόλο στο τοπικό οικιστικό δίκτυο, όπως προκύπτει από τις περιπτώσεις των χωριών Γόννων, 3 χλμ δυτικά από την έξοδο των Τεμπών, Ομόλιου, στην είσοδο της κοιλάδας, και Παλαιόπυργου, στις εκβολές του Πηνειού στο Θερμαϊκό κόλπο. Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία του Στέφανου του Βυζάντιου για τους Γόννους, για τους οποίους μαρτυρεί ότι βρίσκονταν στο τέλος του δρόμου Θεσσαλονίκης-Θεσσαλίας, μέσω του Λιτόχωρου και της λίμνης Ασκυρίδας.¹²⁰ Η εύρεση αρχαιολογικών καταλοίπων στον χώρο της αρχαίας πόλης των Γόννων πιστοποιούν τη στρατηγική σημασία της περιοχής, όπως προκύπτει από την ύπαρξη τετράγωνου πύργου που ανάγεται στην περίοδο της Φραγκοκρατίας.¹²¹ Οι Koder-Hild έδωσαν βαρύτητα στην τοποθεσία του Ομόλιου, στα νοτιοδυτικά του σημερινού οικισμού, η οποία ήλεγχε την είσοδο της κοιλάδας των Τεμπών και την οδό που οδηγούσε κατά μήκος της ακτογραμμής του Αιγαίου.¹²² Κοντά στο χωριό, σε ένα σπήλαιο της Όσσας, σώζονται τα ερείπια του ασκηταριού της Αγ. Παρασκευής, η τοιχοδομία του οποίου, κατά τον Νικονάνο, μας οδηγεί στην Παλαιολόγεια εποχή.¹²³ Στις εκβολές του Πηνειού, 4 χλμ βορειοδυτικά, τοποθετείται το βυζαντινό οχυρό του

¹¹⁷ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί 35-42: Βοήθεια προσφέρουν τα σιγμοειδή κεραμοπλαστικά κοσμήματα, τα οποία χρησιμοποιούνται σε μνημεία του 13^{ου} αιώνα.

¹¹⁸ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΔ* 26 (1971) Χρονικά Β'2, 305. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΔ* 27 (1972) Χρονικά, 422. ΧΟΥΛΙΑ, *ΑΔ* 43 (1988) Χρονικά Β'1, 293.

¹¹⁹ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΔ* 28 (1973) Χρονικά Β'2, 382.

¹²⁰ ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ 210-211.

¹²¹ KODER-HILD, *Thessalia* 166, 229. STÄHLIN, *Θεσσαλία* 88-89, 94. Ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης κάνει τη μοναδική αναφορά για την περίπτωση των Γόννων: ...κατά τὸν Γεωγράφον... ἡ Γόννος ἢς καὶ Λυκόφρων μέμνηται πρὸς τῷ Ὀλύμπῳ κειμένη... (ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ I 520).

¹²² KODER-HILD, *Thessalia* 173.

¹²³ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί 129-131. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΔ* 27 (1972) Χρονικά Β'2, 426. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Έρευνες στην Επαρχία Αγιάς 49-50. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ασκηταριά 16.

Παλιόπυργου. Ο Heuzey, τον 19^ο αι., κάνει λόγο για έναν πύργο από πέτρα, που πλέον δε σώζεται, με το όνομα Παλιόπυργος ή Καστρί.¹²⁴

Ανατολικά και βορειοανατολικά της Αγιάς, το παράλιο τμήμα από το Κάστρο Πολυδενδρίου μέχρι τον Κάβο του χωριού Βελίκα, κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο αποκαλούνταν Αγιόκαμπος.¹²⁵ Εδώ, απαντούν οι οικισμοί Στομίου/Ευρυμένης / Τσάγεσι και η μονή Θεομήτορος, στα νότια των εκβολών του Πηνειού, και Καρίτσα, Κόκκινο Νερό και Ριζούς, στις ανατολικές πλαγιές της Όσσας. Νότια των εκβολών του Πηνειού, σε απόσταση περίπου 2 χλμ, αναφέρεται το Στόμιο/Ευρυμένη/ Τσάγεσι.¹²⁶ Ο Προκόπιος αποκαλύπτει ότι επί Ιουστινιανού η τοποθεσία οχυρώθηκε.¹²⁷ Ενδιαφέρον προκαλεί η μονή της Παναγίας, η οποία σήμερα αποκαλείται μονή του Αγ. Δημητρίου (Κομνήναιο ή Οικονομείο). Το καθολικό, κατά τον Σωτηρίου, τοποθετείται στα τέλη του 13^{ου} μέχρι τις αρχές του 14^{ου} αιώνα, έχοντας εντειχισμένα γλυπτά του 5^{ου}, 6^{ου} και 11^{ου} αιώνα.¹²⁸ Από επιγραφή στην πύλη της μονής, προκύπτει ότι, στα τέλη του 15^{ου} αιώνα, η μονή ανακαινίστηκε και ότι ήταν οχυρωμένη, δεδομένης της αναφοράς της ως καστέλλιον.¹²⁹ Στη θέση Αμπελική, ανάμεσα στο Ομόλιο και το Στόμιο, βρέθηκαν αψίδες βυζαντινών ναών, μία εκ των οποίων διαθέτει επιγραφή κάποιου αρχιερέα Διονυσίου Καμφορούμη του σύγκελλου, στα τέλη του 13^{ου} μέχρι τις αρχές του 14^{ου} αιώνα.¹³⁰ Η Καρίτσα τοποθετείται 6 χλμ νοτιοανατολικά της παλιάς εκβολής του Πηνειού.¹³¹ Την τοποθεσία αναφέρει ο Άραβας γεωγράφος Edrisi.¹³² Μεγαλύτερο ενδιαφέρον προκαλεί το χωριό Κόκκινο Νερό, στους πρόποδες της Όσσας, προς τις ακτές του

¹²⁴ HEUZEY, Mont Olympe 87. KODER-HILD, Thessalia 230. ABPAMEA, Θεσσαλία 80.

¹²⁵ ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Επαρχία Αγιάς 425-426.

¹²⁶ KODER-HILD, Thessalia 264.

¹²⁷ ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ, Περί Κτισμάτων 114: ...ἐν τοῖς τῆδε ὄρεσι... σὺν Εὐρυμένη τῶ φρουρίῳ ἐνταῦθα πη ὄντι καὶ ταῦτὸ πεπονθότι ἀνοικοδομησάμενος ἐκρατύνετο.

¹²⁸ ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Βυζαντινά Μνημεία (1928) 349-375. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ, ΑΔ 30 (1975) Β'1, Β'2, 201, 202. Του ίδιου, ΑΔ 31 (1976) Χρονικά Β'1, 186. ΣΠΥΡΑΚΗ-ΚΑΛΑΝΤΖΗ, ΑΔ 37 (1982) Β'2, 243-244. ΣΥΘΙΑΚΑΚΗ, ΑΔ 54 (1999) Χρονικά Β'1, 433-434.

¹²⁹ ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Βυζαντινά Μνημεία (1928) 353: *Ανεκαινίσθη τὸ παρὸν καστέλλιο τῆς πανάγνου καὶ Θεομήτορος παρθένου ὑπὸ τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου Ακακίου Πέτρας διὰ ψυχικὴν σωτηρίαν καὶ αὐτῆ ἢ Πύλη □ζ (=1492). Δύο χλμ, περίπου, πάνω από το Οικονομείο, βρίσκονται τα ερείπια ενός παλαιότερου ναού, των Αγ. Αποστόλων [ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Βυζαντινά Μνημεία (1928) 363. KODER-HILD, Thessalia 273].*

¹³⁰ ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Βυζαντινά Μνημεία (1928) 374: *Δομήτορα θείου δόμου πέφηνέμει κα ποιμενάρχην τῶν λογικῶν θρεμμάτων. Οὐτός με μικρὸς ἔνδοθεν κρύπτει λίθος Διονύσιον σύγκελλον Καμφορούμη, τήρεθν ἀμετακίνητον εἰς τέλος. Ναί δὴ πρὸς αὐτῆς Τριάδος Παναγίας πρόγραμμα, πιστὸς πᾶς βλέπων, εἰ μὴ λόγον βούλει παρασχέιν ἡμέρα φρικτῆς δίκης.* ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Επαρχία Αγιάς 426.

¹³¹ KODER-HILD, Thessalia 262. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 51.

¹³² EDRISI, Geographie 294.

Αιγαίου.¹³³ Στον χώρο σώζονται υπολείμματα βυζαντινού πύργου, σε λόφο βόρεια του οικισμού,¹³⁴ ένας τρίκογχος ναός, που τοποθετείται στα μέσα του 12^{ου} έως τις αρχές του 13^{ου} αιώνα,¹³⁵ ένας σταυροειδής εγγεγραμμένος με τρούλο του σύνθετου τύπου, της ίδιας περιόδου,¹³⁶ κτίσματα στα βόρεια του δεύτερου ναού,¹³⁷ καθώς και σποραδικά ευρήματα, που υποδεικνύουν σημαντική ανάπτυξη της περιοχής.¹³⁸ Το χωριό Ριζούς, πιθανόν βρισκόταν κοντά στον Ταρσανά, 2 χλμ βορειοδυτικά του ακρωτηρίου Βερλίκι.¹³⁹ Δυτικά του Ταρσανά, στις βόρειες όχθες του χείμαρρου Παλιουριά εντοπίζονται ίχνη βυζαντινού ναού, ενώ στη θέση Μονόπετρα, 2 χλμ από τον Ταρσανά, σώζονται ίχνη βυζαντινών κτισμάτων, από τα μέσα του 12^{ου} έως τις αρχές του 13^{ου} αιώνα.¹⁴⁰ Στα όρια του χωριού Αθανάτη ή Θανάτου (σημ. Μελιβοία),¹⁴¹ ο ναός της Παναγίας Βιλίκα τοποθετείται στα μέσα ή τα τέλη του 12^{ου} αιώνα,¹⁴² ενώ στη θέση Παλιουριά, βόρεια της Μελιβοίας, βρέθηκαν ίχνη βυζαντινού ναού.¹⁴³ Κοντά στην Αθανάτη, πάνω από το ρεύμα του Βιλίκα, τοποθετείται η μονή του Αγ. Ιωάννη του Θεολόγου. Στην πρόσοψη είναι εντοιχισμένο ένα μεσοβυζαντινό θωράκιο, στο οποίο επαναλαμβάνεται δύο φορές η επιγραφή *ΣΤΑΥΡΟΠΗΓΙΩΝ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ*.¹⁴⁴ Ο Νικονάνος προτείνει την προέλευση του θωρακίου από κάποιο βυζαντινό σταυροπηγιάκό μοναστήρι της περιοχής.¹⁴⁵ Ενδιαφέρον προκαλεί η εύρεση σημαντικού αριθμού νομισμάτων, όπως προκύπτει από την περίπτωση του «θησαυρού» Παλιοθεολόγου Μελιβοίας.¹⁴⁶ Ο «θησαυρός» αποτελείται από 100 χρυσά υπέρπυρα των αυτοκρατόρων Αλεξίου Α΄, Ιωάννη Β΄ και

¹³³ KODER-HILD, Thessalia 158. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β΄ 133.

¹³⁴ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΔ* 27 (1972) Χρονικά Β΄2, 425-426. ΣΔΡΟΛΙΑ, *ΑΔ* 49 (1994) Β΄1, 359-360. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Έρευνες στην Επαρχία Αγιάς 48-49.

¹³⁵ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *Ναοί* 108-114. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΔ* 27 (1972) Χρονικά Β΄2, 425-426. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΔ* 28 (1973): Χρονικά 377. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Έρευνες στην Επαρχία Αγιάς 49. ΣΔΡΟΛΙΑ, Αρχαιολογικές έρευνες 202

¹³⁶ ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ, *ΑΔ* 49 (1994) Β΄1, 359-360.

¹³⁷ ΣΥΘΙΑΚΑΚΗ, *ΑΔ* 50 (1995) Β΄, 400-401.

¹³⁸ ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Επαρχία Αγιάς 423.

¹³⁹ KODER-HILD, Thessalia 252. KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 100. ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Επαρχία Αγιάς 424. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Έρευνες στην Επαρχία Αγιάς 43: Η ταύτιση του Ταρσανά με το Ριζούντα είναι επισφαλής.

¹⁴⁰ KODER-HILD, Thessalia 252. ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Επαρχία Αγιάς 424. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Έρευνες στην Επαρχία Αγιάς 46-48.

¹⁴¹ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β΄ 327. ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Επαρχία Αγιάς 424.

¹⁴² ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *Ναοί* 52-59. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΔ* 25 (1970) Χρονικά Β΄2, 292. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΔ* 27 (1972) Χρονικά Β΄2, 422. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ειδήσεις 37-39. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Έρευνες στην Επαρχία Αγιάς 40-43. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ, *ΑΔ* 32 (1977) Β΄1, Χρονικά, 140. ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Επαρχία Αγιάς 425.

¹⁴³ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΔ* 25 (1970) Χρονικά Β΄2, 292. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Έρευνες στην Επαρχία Αγιάς 43. ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Επαρχία Αγιάς 424.

¹⁴⁴ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Έρευνες στην Επαρχία Αγιάς 45.

¹⁴⁵ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Έρευνες στην Επαρχία Αγιάς 45.

¹⁴⁶ ΠΕΝΝΑ- ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, «Θησαυρός» Παλιοθεολόγου Μελιβοίας 365. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΔ* 26 (1971) Β΄2, Χρονικά, 307.

Μανουήλ Α'.¹⁴⁷ Το γεγονός ότι η αποκάλυψη του θησαυρού είναι προϊόν κατάσχεσης, δυσχεραίνει την διερεύνηση των συνθηκών εύρεσης και απόκρυψης του θησαυρού.¹⁴⁸

Πίνακας 5

Χρονική περίοδος	Αριθμός Νομισμάτων
1081-1118	8 υπέρπυρα Αλεξίου Α΄
1118-1142	86 υπέρπυρα Ιωάννη Β΄
1143-1180	6 υπέρπυρα Μανουήλ Α΄

Το μεγαλύτερο μέρος του αποτελείται από νομίσματα του Ιωάννη Β΄ (86 τεμάχια), ενώ τα υπόλοιπα ανήκουν στην περίοδο του Αλεξίου Α΄ (8 υπέρπυρα) και Μανουήλ Α΄ (6 υπέρπυρα).¹⁴⁹ Το ερώτημα είναι ποιοι ήταν οι λόγοι απόκρυψης του θησαυρού, ιδιαίτερα αν λάβουμε υπόψη του *terminus post quem* απόκρυψης, με βάση τα ευρήματα από την αρχή της βασιλείας του Μανουήλ Α΄. Η απόκρυψη μάλλον σχετίζεται με τη δραστηριότητα των Νορμανδών, οι οποίοι, με επικεφαλής τον Ρογήρο Β΄, το φθινόπωρο του 1147, απέσπασαν την Κέρκυρα και κατέλαβαν την Κόρινθο και τη Θήβα, γεγονός που προκάλεσε ανησυχία στην ευρύτερη περιοχή.

Στον χώρο του σημερινού Αγιοκάμπου, δοκιμαστική ανασκαφή αποκάλυψε κεραμική, όστρακα και θεμέλια κτιρίου της βυζαντινής περιόδου.¹⁵⁰ Οι αναφορές για την περιοχή της Αγίας ολοκληρώνονται με τον οικισμό του Κουκουρά, στις βόρειες όχθες της αποξηραμένης πλέον λίμνης Κάρλα, στον οποίο, σύμφωνα με την επιστολή του επισκόπου Δημητριάδος Μιχαήλ Πανάρετου, το 1279, μαρτυρείται η παρουσία του ναού της Θεοτόκου.¹⁵¹ Το έγγραφο του Πανάρετου προσφέρει πληροφορίες για τις οικονομικές δραστηριότητες της περιοχής, κάνοντας λόγο για την παρουσία οπωροφόρων δέντρων, καλλιεργήσιμης γης και αμπελιών.¹⁵² Πρόκειται για τη μοναδική μαρτυρία οικονομικών δραστηριοτήτων για την ευρύτερη περιοχή. Πέρα από τον Κουκουρά, στη θέση του Αγ. Νικολάου του Φονιά βρέθηκαν όστρακα της

¹⁴⁷ ΠΕΝΝΑ- ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, «Θησαυρός» Παλιοθεολόγου Μελιβοίας 365.

¹⁴⁸ ΣΔΡΟΛΙΑ, *ΑΔ* 49 (1994) Β΄1, 355-356.

¹⁴⁹ Σύμφωνα με τον Hendy, τα 8 υπέρπυρα του Αλεξίου Α΄ ανήκουν σε ποικιλίες της μεταρρυθμιστικής δεύτερης κοπής του, την οποία τοποθετεί το 1092/3-1118 (HENDY, *Coinage* 81-83). Έξι προέρχονται από το νομισματοκοπείο της Κωνσταντινούπολης και δύο από το νομισματοκοπείο Θεσσαλονίκης. Από τα 86 νομίσματα του Ιωάννη Β΄, 6 ανήκουν στην πρώτη κοπή της βασιλείας του (1118-1122), τρία στη δεύτερη (1122-1137) και 72 στην τρίτη (1137-1143), όλα προερχόμενα από το νομισματοκοπείο Κωνσταντινούπολης (HENDY, *Coinage* 102-103). Τα έξι νομίσματα του Μανουήλ Α΄ προέρχονται από το νομισματοκοπείο Κωνσταντινούπολης, με προτεινόμενη χρονολογία κοπής τις περιόδους 1143-1152 και 1167-1183 (HENDY, *Coinage* 111-112).

¹⁵⁰ ΣΠΥΡΑΚΗ-ΚΑΛΑΝΤΖΗ, *ΑΔ* 37 (1982) Β΄2, 245: Στα πρακτικά του Αρχαιολογικού Δελτίου δεν γίνεται λόγος για την ακριβή χρονολόγηση των ευρημάτων.

¹⁵¹ MM IV 424-426.

¹⁵² MM IV 424: ... τῶν ἐκεῖσε ὀπωροφόρων δένδρων καὶ τοῦ ἀμπελιτζίου καὶ τῆς χωραφιαίας γῆς.

υστεροβυζαντινής περιόδου,¹⁵³ ενώ, στη θέση Τσιντσιλάρι, βρέθηκαν βυζαντινά όστρακα, νομίσματα των μέσων του 11^{ου} αιώνα και ο βυζαντινός ναός του Αγ. Νικολάου.¹⁵⁴

Αυτό που προκύπτει από την εξέταση των αρχαιολογικών ευρημάτων είναι ότι ο συγκεκριμένος χώρος απαρτίζεται από οχυρωμένες τοποθεσίες, γεγονός που αναδεικνύει το ρόλο της ευρύτερης περιοχής στην επικοινωνία ανάμεσα στην Όσσα και στο Πήλιο, ζήτημα που αποτέλεσε αντικείμενο διαπραγμάτευσης από την Αβραμέα, η οποία ανέδειξε τη σημασία της οδού που ξεκινούσε, με κατεύθυνση από βορρά προς νότο, από το φρούριο του Πλαταμώνα και κατέληγε στον οικισμό του Αγιοκάμπου.¹⁵⁵ Η ανάγκη οχυρωματικών έργων οφείλεται και στη γειτνίαση της περιοχής με το Θερμαϊκό κόλπο, ιδιαίτερα αν αναλογιστούμε τις αναφορές για πειρατικές επιδρομές στην περιοχή της Μαγνησίας, στα μέσα του 13^{ου} αιώνα, ζήτημα που αναδεικνύει το επισφαλές της περιοχής.

Στα μέσα του 15^{ου} αι., στην περιοχή της Αγιάς απαντούν οι εξής οικισμοί (πίν. ν, viii):

Πίνακας 6
(περιλαμβάνονται οι οικισμοί που αναφέρονται σε πηγές βυζ. εποχής)

Οικισμός	θέση	χαρακ.	μαρτ. βυζ. περίοδου	δεδομένα μέσων 15ου αιώνα						
				Φορ. μον.		οικονομία (% επί συν. φόρου)				
				χρ.	μουσ.	δημ.	αμπ.	υφ.	μυλ.	κτ.
Άγ. Ανάργυροι/ Τσουρμακλί	45 χλμ Α ¹⁵⁶		12 ^{ος} -13 ^{ος} αι.	-	-					
Αγιοκάμπος	53 χλμ Α ¹⁵⁷	πεδ.	12 ^{ος} -14 ^{ος} αι.	-	-					
Άγ. Παντελεήμων	34 χλμ ΒΑ ¹⁵⁸		16 ^{ος} αι.	-	-					
Αθάνατο/ Μελίβοια	45 χλμ ΒΑ ¹⁵⁹	ημωρ.		29	-	17.94			1.18	18.89 πχ
Αμπελάκια	32 χλμ ΒΑ ¹⁶⁰	ημωρ.		-	-	33.33				16.66 π
Βαθύρεμα	33 χλμ ΒΑ ¹⁶¹		10 ^{ος} αι.	80	1	29.05	0.82	0.94		17.77 πχ

¹⁵³ ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Επαρχία Αγιάς 427.

¹⁵⁴ ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Επαρχία Αγιάς 427.

¹⁵⁵ ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 80-84.

¹⁵⁶ KODER-HILD, Thessalia 122. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 557. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 97. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 382.

¹⁵⁷ KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 21. ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 80, 82. STÄHLIN, Θεσσαλία 101, 116. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 25.

¹⁵⁸ KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 23. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, ΑΔ 26 (1971) Χρονικά Β' 2, 305. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, ΑΔ 27 (1972) Χρονικά, 422. ΧΟΥΛΙΑ, ΑΔ 43 (1988) Χρονικά Β' 1, 293.

¹⁵⁹ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 327. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 569. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 96. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 382. DELILBAŞI, Defter 139.

¹⁶⁰ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 98. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 558-59. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 368. DELILBAŞI, Defter 141.

Βελίκα	53 χλμ BA ¹⁶²		13 ^{ος} -14 ^{ος} αι.	-	-					
Γόννοι	34 χλμ BA ¹⁶³	πεδ.	13 ^{ος} -14 ^{ος} αι.	-	-					
Γρούβιανη	Απροσδ A ¹⁶⁴		12 ^{ος} -14 ^{ος} αι.	-	-					
Δογάνη/ Ανάβρα	31 χλμ A ¹⁶⁵	πεδ.	12 ^{ος} -14 ^{ος} αι.	-	20	47.69	3.78		2.27	15.14 π
Θεομήτωρ	50 χλμ BA ¹⁶⁶		5 ^{ος} -6 ^{ος} , 12 ^{ος} -14 ^{ος} αι.	-	-					
Καπίτσα/ Κάπιστα/ Σωτηρίτσα	45 χλμ BA ¹⁶⁷	ημιορ.	12 ^{ος} -14 ^{ος} αι.	-	41	63.87		3		5.41 π
Καρίτσα της Όσσας	51 χλμ BA ¹⁶⁸	ορειν.	12 ^{ος} αι.	-	-					
Κενταυρόπολις/ Σκήτη	35 χλμ BA ¹⁶⁹	ημιορ.	6 ^{ος} -7 ^{ος} αι.							
Κερμιλή/ Πρινιάς	35 χλμ A ¹⁷⁰	πεδ.		-	18	73.97				3.46 π
Κόκκινο Νερό	59 χλμ BA ¹⁷¹	πεδ.	12 ^{ος} -13 ^{ος} αι.	-	-					
Κοκοράβα/ Κουκουρά/ Αμυγδαλή	41 χλμ A ¹⁷²	ορειν.	13 ^{ος} αι.	-	10	33.78	7.56			3.24 π
Νιβόλιανη/ Μεγαλόβρυσο	43 χλμ BA ¹⁷³	ορειν.	11 ^{ος} -13 ^{ος} αι.	5	-	26.35				23.58 π
Ομόλιον/ Λασποχώρι	40 χλμ BA ¹⁷⁴	πεδ.	13 ^{ος} -14 ^{ος} αι.	-	-					

¹⁶¹ KODER-HILD, Thessalia 135. KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 29-30. ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 82. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 196-197. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 233, Γ' 65. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 314. DELILBAŞI, Defter 132-133, 168-169.

¹⁶² KODER-HILD, Thessalia 134. KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 32-33. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 268, Γ' 326.

¹⁶³ KODER-HILD, Thessalia 166. ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 79. STÄHLIN, Θεσσαλία 88-89. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 246. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 383

¹⁶⁴ KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 41. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 58, Γ' 202: Απροσδιόριστος οικισμός μεταξύ της Βέσαινας και της Ποταμιάς.

¹⁶⁵ KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 46. ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 83. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 106. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 563. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 383. DELILBAŞI, Defter 134.

¹⁶⁶ KODER-HILD, Thessalia 272-273.

¹⁶⁷ KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 99-100. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 326. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 96. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 383. DELILBAŞI, Defter 106.

¹⁶⁸ KODER-HILD, Thessalia 262. ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 81. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 51. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 384.

¹⁶⁹ KODER-HILD, Thessalia 186. ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 83. STÄHLIN, Θεσσαλία 112, 116. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 279. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 383.

¹⁷⁰ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 211. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 563. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 96. DELILBAŞI, Defter 134-135. Οι Beldiceanu, Nasturel, βάσει του οθωμανικού τοπωνυμίου Germiyanlu, εικάζουν ότι οι κάτοικοι του οικισμού ήταν νομάδες καταγόμενοι από την περιοχή Germiyan (BELDICEANU, NASTUREL, Thessalie 119-120).

¹⁷¹ KODER-HILD, Thessalia 158. KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 60-61. ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 81, 82. STÄHLIN, Θεσσαλία 112, 115. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 133.

¹⁷² KODER-HILD, Thessalia 196. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 101. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 567. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 385. DELILBAŞI, Defter 133-134.

¹⁷³ KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 75. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 318. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 569. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 383. DELILBAŞI, Defter 138.

Παλαιόποργος/ Νυκτερέμ	45 χλμ BA ¹⁷⁵	πεδ.	6 ^{ος} -7 ^{ος} αι.	-	-					
Πλασιά/ Νεοχώρι	29 χλμ A ¹⁷⁶	πεδ.		26	-	26	3.66			10.66 π
Ποτάμια	45 χλμ A ¹⁷⁷	πεδ.	11 ^{ος} αι.	-	-					
Ρέτσαν/ Μεταξοχώρι	39 χλμ BA ¹⁷⁸	ημιορ.		-	29	28.53			6.33	2 π
Ριζούς	55 χλμ BA ¹⁷⁹		12 ^{ος} -13 ^{ος} αι.	-	-					
Σελιτσάνη/ Ανατολή	42 χλμ BA ¹⁸⁰	ορειν.		51	-	7.99				48.85 πχ
Στόμιο/ Ευρυμένη/ Τσάγεσι	49 χλμ BA ¹⁸¹	πεδ.		-	-					
Τζούξανη/ Δήμητρα	24 χλμ BA ¹⁸²	πεδ.		-	11	78.99				
Τουρκοχώρι/ Νερόμυλοι	35 χλμ BA ¹⁸³	πεδ.		-	-	84.87				

Παρατηρήσεις:

- η θέση των οικισμών προσδιορίζεται σε σχέση με τη Λάρισα, με παράθεση της κατά προσέγγιση απόστασης από αυτή.
- οι παρατιθέμενοι αριθμοί φορολογικών μονάδων αφορούν το άθροισμα νοικοκυριών, χηρών και φορολογικά αυτόνομων αγάμων, με διάκριση Χριστιανών και Μουσουλμάνων.
- δημ. = δημητριακά, αμπ. = αμπέλια, κρασί, υφ. = υφαντουργικές καλλιέργειες (βαμβάκι, λίνος, κάνναβις, μετάξι), μυλ. = μύλοι, κτ. = εκτροφή και βοσκή ζώων, με διεκρίνιση του είδους (χ = χοίροι, π = αιγοπρόβατα, πχ ή χπ και τα δύο είδη με υπεροχή αυτού που δηλώνεται πρώτο).
- τα παραπάνω φορολογούμενα προϊόντα και δραστηριότητες δεν είναι τα μόνα που υφίσταντο στους παραπάνω οικισμούς, αλλά τα πιο ενδεικτικά για τη διακρίβωση της οικονομικής φυσιολογίας ενός οικισμού. Κοινότητες είναι και άλλες δραστηριότητες, όπως η μελισσοκομία ή οι λαχανόκηποι, ενώ σε κάθε χωριό απαιτούντο προσωπικοί φόροι, πρόστιμα και δικαίωμα επί των γάμων.

Οι συνολικά δεκατρείς οικισμοί της περιοχής, που καταγράφονται στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, διακρίνονται σε πέντε χριστιανικούς, έξι μουσουλμανικούς, ένα μεικτό και ένα εγκαταλελειμμένο. Τα δεδομένα αποκαλύπτουν την εγκατάσταση

¹⁷⁴ KODER-HILD, Thessalia 173. ABPAMEA, Θεσσαλία 80. STÄHLIN, Θεσσαλία 110-113. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 95. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 572. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 98.

¹⁷⁵ KODER-HILD, Thessalia 230. ABPAMEA, Θεσσαλία 80. STÄHLIN, Θεσσαλία 113. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 111. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 573. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 99. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 380.

¹⁷⁶ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 62. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 383. DELILBAŞI, Defter 194.

¹⁷⁷ KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 87-88. ABPAMEA, Θεσσαλία 84. STÄHLIN, Θεσσαλία 84. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 202. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 383.

¹⁷⁸ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 345. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 570. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 383. DELILBAŞI, Defter 139-140.

¹⁷⁹ KODER-HILD, Thessalia 252. STÄHLIN, Θεσσαλία 115.

¹⁸⁰ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 108. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 559. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 96. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 383. DELILBAŞI, Defter 138-139.

¹⁸¹ KODER-HILD, Thessalia 264. KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 52. ABPAMEA, Θεσσαλία 81. STÄHLIN, Θεσσαλία 101. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 311. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 576. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 96. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 384.

¹⁸² ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 272. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 383. DELILBAŞI, Defter 135.

¹⁸³ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 65. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 572. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 96. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 383. DELILBAŞI, Defter 140.

μουσουλμανικού πληθυσμού και την παρουσία επήλυδων προερχόμενων από τη Μικρά Ασία, (ενδεικτικές είναι οι αναφορές του φόρω ift yöriük στον οικισμό Καπίτσα/ Κάπιστα/ Σωτηρίτσα), ενώ ο εξισλαμισμός που εντοπίζεται σε 11 συνολικά κατοίκους των χωριών Δογάνη/ Ανάβρα, Καπίτσα/ Κάπιστα/ Σωτηρίτσα, Κερμιλή/ Πρινιά, Κοκοράβα/ Αμυγδαλή, Ρέτσανι/ Μεταξοχώρι, Τζούξανη/ Δήμητρα, δεν αφορά ντόπιο πληθυσμό, αφού πρόκειται για απελεύθερους. Για ένα κάτοικο της Καπίτσας/ Κάπιστας/ Σωτηρίτσας δηλώνεται ρητά η καταγωγή του από τη Μικρά Ασία ('an Anadolulu).¹⁸⁴ Η παρουσία ενός σημαντικού αριθμού χριστιανικών οικισμών είναι ένδειξη συνέχειας παλαιότερων πληθυσμιακών ομάδων, γεγονός που ενισχύεται από μια σχετική σταθερότητα του οικιστικού πλέγματος, αφού στα μέσα του 15^{ου} αιώνα εξακολουθούν να υφίστανται τα βυζαντινά χωριά Βαθύρεμα, Δογάνη/ Ανάβρα, Καπίτσα/ Κάπιστα/ Σωτηρίτσα, Κοκοράβα/ Κουκουρά/ Αμυγδαλή και Μεγαλόβρυσο/ Νιβόλιανι. Σε δύο περιπτώσεις, του Βαθυρέματος και του Μεγαλόβρυσου/ Νιβόλιανης, τα πληθυσμιακά δεδομένα αποκαλύπτουν την υπεροχή του χριστιανικού στοιχείου, ένδειξη μιας ομαλούς μετάβασης κατά το διάστημα της οθωμανικής κατάκτησης.

Καταγραφές του Βαθυρέματος εντοπίζονται σε δύο σημεία του καταστίχου MM 10. Στη μία περίπτωση υπάρχει καταγραφή χωριού Βαθύρεμα (Vasirima) με χριστιανικό πληθυσμό, που δηλώνεται ως τιμαριωτική κτήση των Ibrahim και Yusuf, και στην άλλη καταγραφή χωριού Βαθύρεμα με μεικτό πληθυσμό, ως τιμαριωτική κτήση του Hoşkadem.¹⁸⁵ Το Βαθύρεμα ήταν το μόνο χωριό της συγκεκριμένης περιοχής με μεικτό πληθυσμό, μεταξύ του οποίου υπερέχει το χριστιανικό στοιχείο. Ο οικισμός επιβίωσε στη διάρκεια του 14^{ου} αιώνα και μετά την τουρκική κατάκτηση πιθανώς λόγω της καίριας θέσης του στη στενή πεδινή περιοχή που σχηματίζεται ανάμεσα στην Όσσα, βόρεια, και το Μαυροβούνι, νότια. Στον ίδιο εξάλλου χώρο τοποθετούνται και οι υπόλοιποι βυζαντινοί οικισμοί που εξακολουθούν να αναφέρονται στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, γεγονός που αναδεικνύει την ιδιαίτερη σημασία της περιοχής. Οι σημαντικότεροι οικισμοί στα μέσα του 15^{ου} αιώνα είναι το Αθάνατο/ Μελίβοια, το Βαθύρεμα, η Καπίτσα/ Κάπιστα/ Σωτηρίτσα, η Πλασιά/ Νεοχώρι, το Ρέτσανι/ Μεταξοχώρι και η Σελιτσάνη/ Ανατολή και δεν είναι τυχαίο ότι το σύνολο σχεδόν των οικισμών βρίσκονται στο νοτιοανατολικό άκρο της θεσσαλικής πεδιάδας, επί των νοτίων και νοτιοδυτικών απολήξεων της Όσσας. Βορειότερα, η κοιλάδα των Τεμπών, μεταξύ των βορείων απολήξεων του Ολύμπου

¹⁸⁴ DELILBAŞI, Defter 106.

¹⁸⁵ DELILBAŞI, Defter 132-133, 168-169.

και των νοτίων απολήξεων της Όσσας, έχει νευραλγική σημασία για την επικοινωνία ανάμεσα στη Μακεδονία και τη Θεσσαλία. Ο Γουλούλης πρότεινε την ταύτιση του κελλίου ‘Σουτζιούκ Μπουνάρ’, όπως αναφέρεται στα αφιερωτήρια έγγραφα του Ομέρ Μπέη, των ετών 1474 και 1484, με το κελλί που ήταν κτισμένο στην είσοδο της κοιλάδας των Τεμπών, γνωστό ως ‘Τεκές του Χασάν Μπαμπά’.¹⁸⁶ Το 1474, τα αναφερόμενα έξοδα του κελλίου άγγιζαν το ποσό των 3650 άσπρων, και το 1484, τα 5475 άσπρα.¹⁸⁷

Η οικονομία των οικισμών στην πεδιάδα της Αγιάς είναι κατεξοχήν αγροτική, όπως φαίνεται από την κυρίαρχη θέση της παραγωγής δημητριακών, και το στοιχείο αυτό εξηγείται εύκολα λόγω της θέσης των οικισμών στην πεδιάδα, ενώ η παρουσία πέντε μύλων στο Ρετσάνι/ Μεταξοχώρι, ενός μύλου στη Δογάνη/ Ανάβρα και αδιευκρίνιστου αριθμού μύλων στο Αθάνατο/ Μελίβοια υποδεικνύει επεξεργασία δημητριακών, αναδεικνύοντας τον ρόλο των οικισμών στην παραγωγική διαδικασία της περιοχής.¹⁸⁸ Η αμπελοκαλλιέργεια είναι περιορισμένη, ενώ οι αναφορές στην καλλιέργεια υφαντουργικών πρώτων υλών μάλλον σχετίζονται με την υφαντουργική βιοτεχνία της Λάρισας. Η κτηνοτροφία συνίσταται στην εκτροφή αιγοπροβάτων και χοίρων στα χωριά με χριστιανικό οικισμό (σε τρεις περιπτώσεις προκύπτει εκτροφή μόνο αιγοπροβάτων), και μόνο αιγοπροβάτων στα μουσουλμανικά. Η άσκηση της κτηνοτροφίας παρουσιάζεται υπολογίσιμη ιδιαίτερα στους οικισμούς Αθάνατο/ Μελίβοια, Αμπελάκια, Βαθύρεμα, Δογάνη/ Ανάβρα, Νιβόλιανη/ Μεγαλόβρυσο, Πλασιά/ Νεοχώρι και Σελιτσάνη/ Ανατολή ως απότοκο του σημαντικού υψομέτρου με την παρουσία των ορεινών όγκων της Όσσας και του Μαυροβουνίου. Ενδεικτική είναι η καλλιέργεια δευτερευόντων δημητριακών, τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν και ως ζωοτροφή. Οι υπόλοιπες αναφορές αποκαλύπτουν μια σειρά από συμπληρωματικές δραστηριότητες της τοπικής οικονομίας, όπως προκύπτει από την καλλιέργεια οπωροκηπευτικών και τη μελισσοκομία.

Ελασσόνα

Στον χώρο απαντούν οι οικισμοί Αζωρός, Βουμπιανά, Βραγγάδες, Δολίχη, Λόετρον, Πύθιον, Σφάρημος και Στάριστα. Σε κοντινή απόσταση από τη σημερινή Ελασσόνα βρίσκονται οι οικισμοί Βουμπιανά, 2 χλμ νοτιοδυτικά της Ελασσόνας, και Στάριστα, 5 χλμ νοτιοανατολικά της Ελασσόνας. Στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ΄ υπέρ της μονής της Ολυμπιώτισσας, το 1336, προκύπτει η παρουσία καλλιεργήσιμων

¹⁸⁶ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 114-115.

¹⁸⁷ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 82, 111.

¹⁸⁸ Στο αφιερωτήριο έγγραφο του Ομέρ μπέη, το 1484, αναφέρονται 4 μύλοι στον χώρο ανάμεσα στους οικισμούς του Καστρίου και της Δογάνης/ Ανάβρας (ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 92).

εκτάσεων, χωρίς ωστόσο να διευκρινίζεται το είδος των καλλιιεργειών, με εξαίρεση την περίπτωση του οικισμού Βουμπιανά και την ύπαρξη κηπευτικών προϊόντων.¹⁸⁹ Βορειοδυτικά της Ελασσόνας, απαντούν οι οικισμοί Λουτρό, Αζωρός, Δολίχη και Βραγγάδες. Από το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ' υπέρ της επισκοπής Σταγών, το 1336, ο οικισμός Λόετρον αναφέρεται ως σημείο οριοθέτησης της δικαιοδοσίας της επισκοπής.¹⁹⁰ Στον Αζωρό, 15 χλμ βορειοδυτικά της Ελασσόνας και 2 χλμ νότια του σημερινού χωριού Άζωρος, υπάρχουν κατάλοιπα των βυζαντινών τειχών.¹⁹¹ Στην περιοχή, πέρα από ίχνη βυζαντινής οχύρωσης, αποκαλύφθηκαν βυζαντινά κτίρια. Οι Δεριζιώτης και Κουγιουμτζόγλου υποστήριξαν ότι η θέση της βυζαντινής οχύρωσης, σε υψόμετρο 500 μ., υποδεικνύει παρακμή του προγενέστερου οικισμού, ο οποίος τοποθετείται σε υψόμετρο 425 μ. και, συνακόλουθα, την υποχώρηση σε πιο δυσπρόσιτη περιοχή.¹⁹² Στη θέση «Κοπάνα» αποκαλύφθηκε μια τρίκλιτη βασιλική, με νάρθηκα διαστάσεων 14.5×10, και συνολικά 31 ταφές, τα κτερίσματα των οποίων τοποθετούνται στη μεσοβυζαντινή περίοδο.¹⁹³ Στη θέση «Άγιος Αθανάσιος» αποκαλύφθηκε μονόκλιτος ναός, εσωτερικών διαστάσεων 18×5.1, και ταφές που τοποθετούνται στη μεσοβυζαντινή περίοδο.¹⁹⁴ Σε μικρή απόσταση έξω από το σημερινό χωριό, εντοπίστηκε βυζαντινό νεκροταφείο, στο οποίο βρέθηκαν Κομνήνεια σκυφωτά νομίσματα.¹⁹⁵ Στη θέση «Παλιοκκλήσι», βρέθηκε μια τρίκλιτη βασιλική, διαστάσεων 16.7×9.3, καθώς και θησαυρός 125 χάλκινων νομισμάτων, τα οποία τοποθετούνται μεταξύ 297 και 361 μ.Χ.¹⁹⁶ Στην ίδια θέση, εντοπίστηκε νεκροταφείο με γυναικείους και ανδρικούς τάφους, ενώ, από τα κτερίσματα, ενδιαφέρον προκαλεί η εύρεση 357 νομισμάτων, 83 χάλκινων και αργυρών ενωτίων, 5 περιάπτων, 18 περιδέραιων, 2 χάλκινων περονών, 4 πορπών 5 χάλκινων βραχιολιών, 47 δακτυλιδιών και 5 αγγείων, όλα μεταξύ 4^{ου} και 9^{ου} αιώνα.¹⁹⁷ Η Δολίχη, λόγω της θέσης της, 19 χλμ βορειοδυτικά της Ελασσόνας και 7 νοτιοδυτικά του Πυθίου, χρησίμευε, σύμφωνα με τους Koder-Hild, στον αποκλεισμό του δρόμου προς την Κλεισούρα της Πέτρας.¹⁹⁸ Στον χώρο βρέθηκε ο ναός Μεταμόρφωσης του

¹⁸⁹ ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ, Ολυμπιώτισσα 494: ...χωρίον ή Στάριστα μετά τῆς νομῆς καὶ περιοχῆς αὐτοῦ ... εἰς τὰ Βουμπιανὰ κηπωροτόπιον μοδιῶν δύο...

¹⁹⁰ MM V 272: ... καὶ ἀνέρχεται πλησίον τοῦ λοέτρον... ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 50: ... καὶ ἀνέρχεται πλησίον τοῦ Λοέτρον...

¹⁹¹ KODER-HILD, Thessalia 131. STÄHLIN, Θεσσαλία 72. ABPAMEA, Θεσσαλία 85-86.

¹⁹² ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ-ΚΟΥΓΙΟΥΜΤΖΟΓΛΟΥ, Τοπογραφικές και Ανασκαφικές Έρευνες 189.

¹⁹³ ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ-ΚΟΥΓΙΟΥΜΤΖΟΓΛΟΥ, Τοπογραφικές και Ανασκαφικές Έρευνες 190.

¹⁹⁴ ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ-ΚΟΥΓΙΟΥΜΤΖΟΓΛΟΥ, Τοπογραφικές και Ανασκαφικές Έρευνες 190.

¹⁹⁵ ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ-ΚΟΥΓΙΟΥΜΤΖΟΓΛΟΥ, Τοπογραφικές και Ανασκαφικές Έρευνες 191.

¹⁹⁶ ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ-ΚΟΥΓΙΟΥΜΤΖΟΓΛΟΥ, Τοπογραφικές και Ανασκαφικές Έρευνες 191-194.

¹⁹⁷ ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ-ΚΟΥΓΙΟΥΜΤΖΟΓΛΟΥ, Τοπογραφικές και Ανασκαφικές Έρευνες 194-195.

¹⁹⁸ KODER-HILD, Thessalia 147.

Σωτήρα και, κατά τις εργασίες διαμόρφωσής του, βρέθηκαν παλαιολόγια και πρώιμα μεταβυζαντινά όστρακα, ένδειξη μιας συνέχειας στη χρήση του ναού.¹⁹⁹ Στους γειτονικούς Βραγγάδες, από το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', το 1336, προκύπτει ότι η μονή Ολυμπιώτισσας κατείχε καλλιεργήσιμες εκτάσεις, χωρίς να παρατίθενται περαιτέρω δεδομένα.²⁰⁰ Βόρεια και βορειοανατολικά της Ελασσόνας, απαντούν οι οικισμοί του Πυθίου και του Σπαρμού. Στο Πύθιο, 19 χλμ βορειοανατολικά της Ελασσόνας,²⁰¹ υπάρχουν κατάλοιπα βυζαντινού φρουρίου.²⁰² Ανατολικά από το Πύθιο, στις πλαγιές ενός λόφου, υπάρχουν δύο ασκηταριά, του Τιμίου Σταυρού και ένα δεύτερο, στους πρόποδες του λόφου. Το πρώτο διαθέτει τοιχογραφίες, οι οποίες φέρουν κτιτορική επιγραφή του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Γ' και της συζύγου του Άννας, του έτους 1339.²⁰³ Το δεύτερο ασκηταριό τοποθετείται επίσης τον 14^ο αιώνα.²⁰⁴ Στο Σφαρημό ή Σπαρμό, από το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', το 1336, προκύπτει ότι η μονή Ολυμπιώτισσας κατείχε καλλιεργήσιμες εκτάσεις.²⁰⁵ Στο ίδιο χρυσόβουλο αναφέρεται η μονή του Αγ. Δημητρίου, στην ευρύτερη περιοχή της Ελασσόνας, για την οποία γίνεται λόγος για αμπελοκαλλιέργειες, κηπευτικά προϊόντα και καλλιεργήσιμες εκτάσεις, οι οποίες πιθανόν καλύπτονταν από παραγωγή δημητριακών, αν αναλογιστούμε την ύπαρξη νερόμυλου σε γειτονική περιοχή.²⁰⁶

Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, στην περιοχή της Ελασσόνας απαντούν οι εξής οικισμοί (πίν. vi a-b, viii):

Πίνακας 7

(περιλαμβάνονται οι οικισμοί που αναφέρονται σε πηγές βυζ. εποχής)

Οικισμός	θέση	χαρακ.	μαρτ. βυζ. περιόδου	δεδομένα μέσων 15ου αιώνα						
				φορ. μον.		οικονομία (% επί συν. φόρου)				
				χρ.	μους.	δημ.	αμπ.	υφ.	μυλ.	κτ.

¹⁹⁹ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΔ* 27 (1972) Χρονικά Β'2, 421. ΣΥΘΙΑΚΑΚΗ, *ΑΔ* 52 (1997) Β'2, 528.

²⁰⁰ ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ, Ολυμπιώτισσα 494: ... *έτέρα γῆ μοδίων δέκα ἕξ ὀνομαζομένη τῶν Βραγγάδων.*

²⁰¹ KODER-HILD, Thessalia 249.

²⁰² KODER-HILD, Thessalia 249. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ειδήσεις 369-370.

²⁰³ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ειδήσεις 368-373: *ΑΝΗΓΕΡΘΗ Ο ΠΑΝΣΕΠΤΟΣ ΟΥΤΟΣ ΝΑΟΣ ΚΑΙ ΑΝΗΣΤΟΡΗΘΗ ΤΟΥ ΤΙΜΗΟΥ ΚΑΙ ΖΟΟΠΟΙΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ (1^{ος} στ.) ΕΠΙ ΤΩΝ ... ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΑΝΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ... ΕΤΟΥΣ ζ' □ΩΜΖ (2^{ος} στ.).* ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΔ* 27 (1972) Χρονικά Β'2, 421. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί 133-135.

²⁰⁴ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΔ* 27 (1972) Χρονικά Β'2, 427. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί 135-138.

²⁰⁵ ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ, Ολυμπιώτισσα 494: ...*Σφαρημόν μετὰ τῆς νομῆς περιοχῆς καὶ τῶν δικαίων αὐτοῦ...*

²⁰⁶ ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ, Ολυμπιώτισσα 494: ...*τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος μυροβλύτου καὶ θαυματουργοῦ Δημητρίου μετὰ καὶ τῶν προσόντων αὐτῶ ἄμπελιων, χωραφίων καὶ κηπωρείων, καὶ τῆς ἡμισείας μερίδος τοῦ ἐκεῖσε χειμερινοῦ ὑδρομύλωνος καὶ τοῦ χωραφίου τοῦ ὀνομαζομένου τοῦ Σάββα...*

Αζωρός	80 γλμ ΒΔ ²⁰⁷	ορειν.	6 ^{ος} -7 ^{ος} , 11 ^{ος} -12 ^{ος} αι.	-	-					
Βαλανίδα	78 γλμ ΒΔ ²⁰⁸	ημιορ.		16	-	31.71		1.4		7.1 πχ
Βελεσνίκος/ Αετορράχη	50 γλμ ΒΔ ²⁰⁹	ημιορ.		22	-	28.57				8.57 πχ
Βερδικούσσα	60 γλμ ΒΔ ²¹⁰	ορειν.		-	-					
Βουμπιανά/ Βουντιανά/ Βουδιανά	65 γλμ ΒΔ ²¹¹		14 ^{ος} αι.	-	19					
Βραγγάδες	77 γλμ ΒΔ ²¹²	ορειν.	14 ^{ος} αι.	-	-					
Δεμιράδες/ Κοκκινόγειο	80 γλμ ΒΔ ²¹³	ορειν.		-	6	89.28				
Δολίχη/ Δούχλιτσα	85 γλμ ΒΔ ²¹⁴	ορειν.	13 ^{ος} -14 ^{ος} αι.	-	-					
Κοσμέσα	60 γλμ; ΒΔ ²¹⁵			13	-	33.7				15.86 πχ
Κουνιαστή/ Ευαγγελισμός	51 γλμ ΒΔ ²¹⁶	πεδιν.		102	-	27.11		2.76	0.47	4.67 χπ
Λόετρον	95 γλμ ΒΔ ²¹⁷	ορειν.	14 ^{ος} αι.	-	-					
Λυκούδη	75 γλμ ΒΔ ²¹⁸	ημιορ.		11	-					
Μητσούνι/ Φλάμπουρο	80 γλμ ΒΔ ²¹⁹	ορειν.		33	-	25.2			1.11	22.65 χπ
Μιλόγουστα/ Μεσοχώρι	38 γλμ ΒΔ ²²⁰	πεδ.		1	-	56.51			21.73	
Μπαράκαδες/ Ασπρόχωμα	77 γλμ ΒΔ ²²¹	ορειν.		-	-					
Παλιά Συκιά	50 γλμ ΒΔ ²²²			29	-	30.7		3.27		11.25 πχ

²⁰⁷ KODER-HILD, Thessalia 131. ABPAMEA, Θεσσαλία 85-86. STÄHLIN, Θεσσαλία 69-74. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 59.

²⁰⁸ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 178. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 560. DELILBAŞI, Defter 86-87.

²⁰⁹ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 58. DELILBAŞI, Defter 64.

²¹⁰ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 195. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 561. DELILBAŞI, Defter 24-25.

²¹¹ KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 36. ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ, Ολυμπιώτισσα 96, 494, 497, 518. DELILBAŞI, Defter 60.

²¹² KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 36. ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ, Ολυμπιώτισσα 494, 497. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 159.

²¹³ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 133. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 568. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 97. DELILBAŞI, Defter 219.

²¹⁴ KODER-HILD, Thessalia 147. ABPAMEA, Θεσσαλία 84. STÄHLIN, Θεσσαλία 73. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 285. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 574. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 97.

²¹⁵ DELILBAŞI, Defter 22.

²¹⁶ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 337. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 564, 567. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 97. DELILBAŞI, Defter 80-81.

²¹⁷ KODER-HILD, Thessalia 263. KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 70-71. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 270.

²¹⁸ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 274. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 568. DELILBAŞI, Defter 87.

²¹⁹ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 380. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 565, 577. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 97. DELILBAŞI, Defter 38.

²²⁰ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 340. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 571. DELILBAŞI, Defter 131.

²²¹ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 159. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 97. DELILBAŞI, Defter 24-25.

Πραιτώριο	47 γλμ ΒΔ ²²³	πεδ.		101	-	27.7		11.76	2.45	10.06 χπ
Πύθιον/ Σέλος	85 γλμ Β ²²⁴	ορειν.	14 ^{ος} αι.	-	-					
Σπαρμός	77 γλμ ΒΔ ²²⁵	ορειν.	14 ^{ος} αι.	23	-	27.12		0.5		27.69 χπ
Στάριστα	45 γλμ ΒΔ ²²⁶		14 ^{ος} αι.	-	-					
Συκαμινέα	94 γλμ Β ²²⁷	ορειν.		141	-	60.9				4.31 π
Συκέα/ Συκιά	52 γλμ ΒΔ ²²⁸	πεδιν.		75	-	33.62	4.14	8.29		11.49 χπ
Τσαπουρνιά	90 γλμ ΒΔ ²²⁹	ορειν.		-	56	18.09	21.44	2.29	1.32	2.2 π
Τσερνίλο/ Αγιονέρι	54 γλμ ΒΔ ²³⁰	πεδ.		39	-	19.95		5.22		30.41 πχ

Παρατηρήσεις:

- η θέση των οικισμών προσδιορίζεται σε σχέση με τη Λάρισα, με παράθεση της κατά προσέγγιση απόστασης από αυτή.
- οι παρατιθέμενοι αριθμοί φορολογικών μονάδων αφορούν το άθροισμα νοικοκυριών, χηρών και φορολογικά αυτόνομων αγάμων, με διάκριση Χριστιανών και Μουσουλμάνων.
- δημ. = δημητριακά, αμπ. = αμπέλια, κρασί, υφ. = υφαντουργικές καλλιέργειες (βαμβάκι, λίνος, κάνναβις, μετάξι), μυλ. = μύλοι, κτ. = εκτροφή και βοσκή ζώων, με διευκρίνιση του είδους (χ = χοίροι, π = αιγοπρόβατα, πχ ή χπ και τα δύο είδη με υπεροχή αυτού που δηλώνεται πρώτο).
- τα παραπάνω φορολογούμενα προϊόντα και δραστηριότητες δεν είναι τα μόνα που υφίσταντο στους παραπάνω οικισμούς, αλλά τα πιο ενδεικτικά για τη διακρίβωση της οικονομικής φυσιογνωμίας ενός οικισμού. Κοινότητες είναι και άλλες δραστηριότητες, όπως η μελισσοκομία ή οι λαχανόκηποι, ενώ σε κάθε χωριό απαιτούντο προσωπικοί φόροι, πρόστιμα και δικαίωμα επί των γάμων.

Οι συνολικά δεκαοκτώ οικισμοί της περιοχής που καταγράφονται στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, διακρίνονται σε δεκατρείς χριστιανικούς, τρεις μουσουλμανικούς και δύο εγκαταλελειμμένους. Τα δεδομένα αποκαλύπτουν την παρουσία ενός σημαντικού αριθμού χριστιανικών οικισμών, ένδειξη συνέχειας παλαιότερων πληθυσμιακών ομάδων, γεγονός που ενισχύεται από μια σχετική σταθερότητα του οικιστικού πλέγματος, αφού στα μέσα του 15^{ου} αιώνα εξακολουθούν να υφίστανται τα χωριά Βουμπιανά/ Βουντιανά/ Βουδιανά και Σπαρμός. Οι δύο οικισμοί τοποθετούνται σε κεντρικά σημεία, ο μεν πρώτος κοντά στην Ελασσόνα, με επάρκεια ύδατος, λόγω της γειτνίασής του με τον ποταμό Ελασσονίτικο, ενώ ο Σπαρμός τοποθετείται στα δυτικά κράσπεδα του Κάτω Ολύμπου, στο πέρασμα Θεσσαλίας-Μακεδονίας, αναδεικνύοντας τη σημασία του ως σημαντικού οδικού κόμβου. Τα δεδομένα του

²²² DELILBAŞI, Defter 42.

²²³ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 206. DELILBAŞI, Defter 54.

²²⁴ KODER-HILD, Thessalia 249. ABPAMEA, Θεσσαλία 84. STÄHLIN, Θεσσαλία 73-74. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 219. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 574. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 97.

²²⁵ KODER-HILD, Thessalia 153. KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 99. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 297. DELILBAŞI, Defter 38.

²²⁶ KODER-HILD, Thessalia 263.

²²⁷ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 318. DELILBAŞI, Defter 141.

²²⁸ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 319. DELILBAŞI, Defter 41.

²²⁹ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 356-357. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 577. DELILBAŞI, Defter 218-219.

²³⁰ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 25. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 564. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 97. DELILBAŞI, Defter 139.

καταστίχου MM 10 υποδηλώνουν εξισλαμισμό απελεύθερων στους οικισμούς Βουμπιανά/ Βουντιανά/ Βουδιανά (Doğan âzâde-i Burak, Kulaguz âzâde-i Saruca Ahmed) και Τσαπουρνιά (bîve Nergis âzâde-i Hasan, bîve Zade âzâde-i Dânişmend, Saruca âzâde-i Sökelü).

Από την εικόνα που παρέχουν τα δεδομένα του 15^{ου} αιώνα, φαίνεται ότι η Κουνιατσή/ Ευαγγελισμός, το Πραιτώριο, η Συκαμινέα, η Συκέα/ Συκιά και η Τσαπουρνιά ήταν οι πλέον σημαντικοί οικισμοί στην περιοχή της Ελασσόνας και δεν είναι τυχαίο ότι το σύνολο των οικισμών βρίσκονται σε οριακά σημεία, η Συκαμινέα και η Τσαπουρνιά στους πρόποδες παρακείμενων ορέων (Καμβουνίων και Ολύμπου αντίστοιχα), ενώ η Κουνιατσή, το Πραιτώριο, και η Συκέα/ Συκιά στην κοιλάδα του Τιταρήσιου, αναδεικνύοντας τον ρόλο των υδάτινων πόρων στη διασπορά των οικισμών.

Η τοπική οικονομία είναι κατεξοχήν αγροτική, όπως φαίνεται από την κυρίαρχη θέση της παραγωγής δημητριακών, και το στοιχείο αυτό εξηγείται εύκολα λόγω της θέσης των οικισμών, ως επί το πλείστον, στην πεδιάδα του Τιταρήσιου, ενώ η παρουσία πέντε μύλων στο Πραιτώριο, ενός μύλου στη Κουνιατσή/ Ευαγγελισμό και αδιευκρίνιστου αριθμού μύλων στο Μητσούνι/ Φλάμπουρο, στη Μιλόγουστα/ Μεσοχώρι και στην Τσαπουρνιά υποδεικνύει επεξεργασία δημητριακών, αναδεικνύοντας τον ρόλο των οικισμών στην παραγωγική διαδικασία της περιοχής.²³¹ Η αμπελοκαλλιέργεια είναι περιορισμένη, ενώ οι αναφορές στην καλλιέργεια υφαντουργικών πρώτων υλών μάλλον σχετίζονται με την υφαντουργική βιοτεχνία της Λάρισας. Η κτηνοτροφία συνίσταται στην εκτροφή αιγοπροβάτων και χοίρων στα χωριά με χριστιανικό οικισμό (σε τρεις περιπτώσεις προκύπτει εκτροφή μόνο αιγοπροβάτων), και μόνο αιγοπροβάτων στα μουσουλμανικά. Η άσκηση της κτηνοτροφίας παρουσιάζεται υπολογίσιμη ιδιαίτερα στους οικισμούς Κοσμέσα, Παλιά Συκιά, Πραιτώριο, Σπαρμός, Συκέα/ Συκιά και Τσερνίλο/ Αγιονέρι ως απότοκο του σημαντικού υψομέτρου με την παρουσία των ορεινών όγκων των Αντιχασίων, των Καμβουνίων και του Ολύμπου. Ενδεικτική είναι η καλλιέργεια δευτερευόντων δημητριακών, τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν και ως ζωοτροφή. Οι υπόλοιπες αναφορές αποκαλύπτουν μια σειρά από συμπληρωματικές δραστηριότητες της τοπικής οικονομίας, όπως προκύπτει από την καλλιέργεια οπωροκηπευτικών, οσπρίων και τη μελισσοκομία.

²³¹ Στο αφιερωτήριο έγγραφο του Ομέρ Μπέη, το 1484, αναφέρονται, ως βακουφικές ιδιοκτησίες, 4 μύλοι κοντά στα χωριά Μητσούνι/ Φλάμπουρο, Συκέα/ Συκιά και Μαγούλα, στην περιοχή πλησίον της Ελασσόνας (ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 92, 94).

Απροσδιόριστοι οικισμοί

Στον ευρύτερο χώρο της βορειοανατολικής Θεσσαλίας, απαντούν ορισμένοι οικισμοί, των οποίων η ταυτοποίησή τους με σύγχρονους ή παλαιότερους δεν κατέστη δυνατή. Πρόκειται για τα χωριά Aspropetra (=Ασπρόπετρα), Hüseyin Obasi, Izbros, Kaladindi, Kargalik, Şeyhvirani και τα εγκαταλελειμμένα χωριά *Âş ik Sekid*, Buguldayik, Çoban Kuyusu, Mecaver, Ödüller, Sinoki, Sudeşli (πίν vii, viii).

Πίνακας 8

Οικισμός	θέση	χαρ. ακ.	μαρτ. βυζ. περίοδου	δεδομένα μέσων 15ου αιώνα						
				φορ. μον.		οικονομία (% επί συν. φόρου)				
				χρ.	μουσ.	δημ.	αμπ.	υφ.	μυλ.	κτ.
Aspropetra	απροσδ ²³²			17	-	11.99				7.19 π
Âş ik Sekid	απροσδ ²³³			-	1	91.11				
Buguldayik	απροσδ ²³⁴			-	-	78.7				
Çoban Kuyusu	απροσδ ²³⁵			-	-	97.5				
Hüseyin Obasi	απροσδ ²³⁶			-	4	27.8				31.55 π
Izbros	απροσδ ²³⁷			10	6	36.84				21.23 π
Kaladindi	απροσδ ²³⁸			-	18	81.38		2.9	1.09	
Kargalik	απροσδ ²³⁹			-	-	100				
Mecaver	απροσδ ²⁴⁰			-	-	100				
Ödüller	απροσδ ²⁴¹			-	-	95.33				
Şeyhvirani	απροσδ ²⁴²			-	4	72		8		
Sinoki	απροσδ ²⁴³			-	-					
Sudeşli	απροσδ ²⁴⁴			-	-	100				

Παρατηρήσεις:

- η θέση των οικισμών ορίζεται ως απροσδιόριστη.
- οι παρατιθέμενοι αριθμοί φορολογικών μονάδων αφορούν το άθροισμα νοικοκυριών, χηρών και φορολογικά αυτόνομων αγάμων, με διάκριση Χριστιανών και Μουσουλμάνων.
- δημ. = δημητριακά, αμπ. = αμπέλια, κρασί, υφ. = υφαντουργικές καλλιέργειες (βαμβάκι, λίνος, κάνναβις, μετάξι), μυλ. = μύλοι, κτ. = εκτροφή και βοσκή ζώων, με διευκρίνιση του είδους (χ = χοίροι, π = αιγοπρόβατα, πχ ή χπ και τα δύο είδη με υπεροχή αυτού που δηλώνεται πρώτο).
- τα παραπάνω φορολογούμενα προϊόντα και δραστηριότητες δεν είναι τα μόνα που υφίσταντο στους παραπάνω οικισμούς, αλλά τα πιο ενδεικτικά για τη διακρίβωση της οικονομικής φυσιογνωμίας ενός οικισμού. Κοινότητες είναι και άλλες δραστηριότητες, όπως η μελισσοκομία ή οι λαχανόκηποι, ενώ σε κάθε χωριό απαιτούντο προσωπικοί φόροι, πρόστιμα και δικαίωμα επί των γάμων.

²³² DELILBAŞI, Defter 78: Οικισμός βορειοανατολικά της Λάρισας (απόσταση: 60 χλμ.). Απροσδιόριστος οικισμός στην περιοχή της Καλλιπεύκης Λαρίσης (ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 24).

²³³ DELILBAŞI, Defter 33.

²³⁴ DELILBAŞI, Defter 32.

²³⁵ DELILBAŞI, Defter 32-33.

²³⁶ DELILBAŞI, Defter 222 [Πιθανή ταύτιση με το Μικρόλιθο/ Σατόμπασι Λαρίσης, βόρεια της Λάρισας (ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 357. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 99. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 365)].

²³⁷ DELILBAŞI, Defter 190.

²³⁸ DELILBAŞI, Defter 34.

²³⁹ DELILBAŞI, Defter 261.

²⁴⁰ DELILBAŞI, Defter 31.

²⁴¹ DELILBAŞI, Defter 138.

²⁴² DELILBAŞI, Defter 287.

²⁴³ DELILBAŞI, Defter 212.

²⁴⁴ DELILBAŞI, Defter 33.

Οι συνολικά δεκατρείς οικισμοί της περιοχής που καταγράφονται στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, διακρίνονται σε ένα χριστιανικό, τέσσερις μουσουλμανικούς, ένα μεικτό και επτά εγκαταλελειμμένους. Τα δεδομένα αποκαλύπτουν την εγκατάσταση μουσουλμανικού πληθυσμού μετά την κατάκτηση και την παρουσία επήλυδων προερχόμενων από τη Μικρά Ασία, (ενδεικτικές είναι οι αναφορές των φόρων *ift yöriük* και *çift tatar*), ενώ στον οικισμό Kaladindi αναφέρεται κάτοικος προερχόμενος από την περιοχή του Πλαταμόνα (*Mezkûr Dulkadiroğullari hisimlariyla, açılan Platamona hisârinda hidmet ederlermiş*).²⁴⁵

Η οικονομία των οικισμών είναι κατεξοχήν αγροτική, όπως φαίνεται από την κυρίαρχη θέση της παραγωγής δημητριακών, και το στοιχείο αυτό εξηγείται εύκολα λόγω της πιθανής θέσης των οικισμών σε πεδινές περιοχές, ενώ η παρουσία αδιευκρίνιστου αριθμού μύλων στο Kaladindi υποδεικνύει επεξεργασία δημητριακών. Η αμπελοκαλλιέργεια είναι ανύπαρκτη, και αυτό όχι μόνο στους μουσουλμανικούς οικισμούς, όπου εξηγείται από την αρνητική στάση της ισλαμικής θρησκείας απέναντι στην κατανάλωση κρασιού, αλλά και στο χριστιανικό και μεικτό οικισμό (όπου προκύπτει υπεροχή του χριστιανικού στοιχείου). Πιθανώς το πεδινό έδαφος προέτρεπε τους κατοίκους των χωριών στο να δίνουν αποκλειστική έμφαση στην καλλιέργεια δημητριακών. Η παραγωγή υφαντουργικών πρώτων υλών (βαμβάκι, λίνος και κάνναβις) μάλλον θα τροφοδοτούσε την υφαντουργική βιοτεχνία της Λάρισας. Η κτηνοτροφία συνίσταται στην εκτροφή αιγοπροβάτων στο σύνολο των οικισμών. Η άσκηση της κτηνοτροφίας παρουσιάζεται υπολογίσιμη ιδιαίτερα στους οικισμούς Hüseyin Obasi και Izbros, γεγονός που μπορεί να αποδοθεί στο ορεινό έδαφος, δεδομένης και της πιθανής ταύτισης του Hüseyin Obasi με το Μικρόλιθο/Σατόμπασι Λαρίσης, που τοποθετείται σε υψόμετρο άνω των 1000 μ. Οι υπόλοιπες αναφορές αποκαλύπτουν μια σειρά από συμπληρωματικές δραστηριότητες της τοπικής οικονομίας, όπως προκύπτει από την καλλιέργεια οπωροκηπευτικών, και τη μελισσοκομία.

Συμπεράσματα: Η συνολική εικόνα των οικονομικών δραστηριοτήτων

Η εξέταση του χώρου της Ανατολικής Θεσσαλίας κατέδειξε ότι οι οικονομικοί προσανατολισμοί δεν υπέστησαν σημαντικές μεταβολές, όπως προκύπτει από την αντιπαραβολή των πηγών της υστεροβυζαντινής περιόδου και του καταστίχου των μέσων του 15^{ου} αιώνα, χωρίς ωστόσο να εκλείπουν μεταβολές ως προς τα παραγόμενα αγαθά, με την εισαγωγή νέων καλλιεργειών, αποτέλεσμα της έλευσης

²⁴⁵ DELILBAŞI, Defter 34.

μουσουλμάνων. Η παράθεση των γεωγραφικών δεδομένων (πίνακας ix) αποτυπώνει τις ιδιαιτερότητες των οικισμών, οι οποίοι τοποθετούνται σε πεδινές, ημιορεινές και ορεινές περιοχές, θέτοντας το ζήτημα της ανάπτυξης συγκεκριμένων οικονομικών δραστηριοτήτων, απόρροια των εξαναγκασμών που προκύπτουν από τα χαρακτηριστικά του φυσικού περιβάλλοντος. Η εξέταση των φορολογικών δεδομένων του καταστίχου MM 10, αποκαλύπτει τη βαρύνουσα σημασία των δημητριακών, της αμπελοκαλλιέργειας και δευτερευόντως της κτηνοτροφίας.

Δημητριακά

Την υστεροβυζαντινή περίοδο, προκύπτει η παρουσία καλλιεργήσιμων εκτάσεων στην περιοχή της μονής του Αγ. Δημητρίου στην Ελασσόνα, και νερόμυλων σε γειτονική περιοχή, ζήτημα που υποδεικνύει παραγωγή και επεξεργασία δημητριακών.²⁴⁶ Την ίδια στιγμή, γίνεται λόγος για καλλιεργήσιμες εκτάσεις στην περιοχή του Κουκουρά,²⁴⁷ των Βραγγάδων και του Σφαρημού, χωρίς ωστόσο να παρατίθενται άλλες πληροφορίες.²⁴⁸

Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, οι οικισμοί με τη μεγαλύτερη παραγωγή δημητριακών (πίνακας x), στην πλειονότητά τους τοποθετούνται σε υψόμετρο μεταξύ 90 και 200 μέτρων, δηλαδή σε πεδινές περιοχές. Είναι σαφές ότι καταλυτικό ρόλο στις διακυμάνσεις της παραγωγής παίζει η μορφολογία του εδάφους και η διαθεσιμότητα των υδάτινων όγκων. Αυτό που προκαλεί εντύπωση είναι η σχετικά χαμηλή απόδοση ορισμένων οικισμών, αν και τοποθετούνται σε υψόμετρα που δεν ξεπερνούν τα 190 μέτρα, γεγονός που πρέπει μάλλον να αποδοθεί σε τοπικές ιδιαιτερότητες. Το ποσό φόρου που προκύπτει ανά kile είναι 8.13 άσπρα για το σιτάρι, 5.14 άσπρα για το κριθάρι, και 5.24 άσπρα για βίκο-κεχρί. Η ανάλυση των πληθυσμιακών δεδομένων (πίνακας viii) αποκαλύπτει την υπεροχή του χριστιανικού στοιχείου στην παραγωγή δημητριακών, ενώ η κατά μέσο όρο φορολογική επιβάρυνση αγγίζει τα 17.22 άσπρα ανά χριστιανικό νοικοκυριό και τα 40.35 άσπρα ανά μουσουλμανικό (πίνακας x, xi).

²⁴⁶ ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ, Ολυμπιώτισσα 494. Η Λαΐου διατύπωσε την άποψη ότι κατά τον 14^ο αι. η Θεσσαλία, μαζί με τη Μακεδονία, αποτελούσαν τις δύο σημαντικότερες αγροτικές περιοχές. Η καλλιέργεια δημητριακών, ιδιαίτερα το σιτάρι και το κριθάρι, ήταν η κύρια σοδειά, που έτρεφε ανθρώπους και ζώα, ενώ αποτελούσε την περιουσιακή βάση των γαιοκτημόνων. Η διάθεση των δημητριακών στην αγορά, σύμφωνα με την Λαΐου, γινόταν από τη Δημητριάδα, τον Αλμυρό και τον Πτελεό, καθώς και από την Άρτα, με κατεύθυνση προς την Ιταλία και τη Ραγούζα (ΛΑΪΟΥ, Κοινωνία 44-45, 49. ΛΑΪΟΥ, Αγροτική Οικονομία 513-514).

²⁴⁷ MM IV 424.

²⁴⁸ ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ, Ολυμπιώτισσα 494.

Αμπελουργία

Την υστεροβυζαντινή περίοδο, στο χωριό του Κουκουρά και τη μονή του Αγ. Δημητρίου υπάρχουν αναφορές για την ανάπτυξη της αμπελοκαλλιέργειας,²⁴⁹ ενώ, στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ' υπέρ της μονής της Ολυμπιώτισσας, το 1336, μεταξύ άλλων, προβλέπεται απαλλαγή από τον φόρο επί της αμπελοκαλλιέργειας.²⁵⁰ Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, το σύνολο των οικισμών με αμπελοκαλλιέργειες, με εξαίρεση την Τσαπουρνιά, τοποθετούνται σε τοποθεσίες μεταξύ 55 και 620 μέτρων (πίνακας xii), ενώ τα πληθυσμιακά δεδομένα επιβεβαιώνουν ότι πρόκειται για καλλιέργεια που απαιτεί αυξημένη εργατική δύναμη (πίνακας vii).

Τα δεδομένα της φορολογικής επιβάρυνσης ανά νοικοκυριό καταδεικνύουν ότι οι υποχρεώσεις των χριστιανικών νοικοκυριών αγγίζουν μέχρι και τα 15.33 άσπρα ανά φορολογική μονάδα, την στιγμή που η αντίστοιχη επιβάρυνση των μουσουλμάνων αγγίζει μόλις τα 4.33 άσπρα. Είναι σαφές ότι αποκαλύπτεται μια τάση υψηλότερης φορολόγησης των χριστιανικών νοικοκυριών έναντι των μουσουλμανικών, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από την κατά μέσο όρο φορολογική επιβάρυνση των 5.37 άσπρων ανά χριστιανικό νοικοκυριό και των 1.87 άσπρων ανά μουσουλμανικό (πίνακες xii, xiii). Πέρα από τους περιορισμούς που ενδεχομένως προκύπτουν από τη μουσουλμανική θρησκεία, η ενεργότερη συμμετοχή των χριστιανών στις παραγωγικές διαδικασίες, παρά την υψηλή φορολόγησή τους, μάλλον μπορεί να αποδοθεί στις προσπάθειές τους να ανταποκριθούν στις φορολογικές τους υποχρεώσεις.

Άλλες καλλιέργειες

Την υστεροβυζαντινή περίοδο, μαρτυρείται η παρουσία κηπευτικών προϊόντων, στον οικισμό Βουμπιανά και τη μονή του Αγ. Δημητρίου, στην περιοχή της Ελασσόνας.²⁵¹ Ο χώρος επέτρεπε την ανάπτυξη κηπευτικών δραστηριοτήτων, λόγω της παρουσίας του ποταμού Ελασσονίτικου, γεγονός που επέτρεπε την ύπαρξη νερόμυλου σε πλησιόχωρη περιοχή.²⁵² Επίσης, στην επιστολή του επισκόπου Δημητριάδος Μιχαήλ Πανάρετου, το 1279, γίνεται λόγος για την παρουσία

²⁴⁹ MM IV 424, V 255. ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ, Ολυμπιώτισσα 494.

²⁵⁰ ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ, Ολυμπιώτισσα 495: *μητᾶτον, ἀναργύρου, οἰναρικῆς δόσεως καὶ γεννηματικῆς, χοιροδεκατίας, μελισσοενομίου, προβατοενομίου, ἀγγαρείας, παραγγαρείας, ζημίας τε καὶ ψωμοζημίας.*

²⁵¹ ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ, Ολυμπιώτισσα 494.

²⁵² ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ, Ολυμπιώτισσα 494: *τοῦ ἐκεῖσε χειμερινοῦ ὕδρομύλωνος.*

οπωροφόρων δέντρων σε περιοχή κοντινή του οικισμού Κουκουρά,²⁵³ ενώ στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', το 1336, υπέρ της μονής της Ολυμπιώτισσας, οι εκτεταμένες φοροαπαλλαγές υποδεικνύουν ότι στον χώρο της Ελασσόνας υπήρχε αναπτυγμένη μελισσοκομία.²⁵⁴ Οι μαρτυρίες των βυζαντινών πηγών δεν κάνουν λόγο για ποσοτικά δεδομένα, ωστόσο είναι εύλογο να εικάσουμε ότι το μέγεθος της παραγωγής καθιστούσε αναγκαία την παροχή φοροαπαλλαγών.

Στο οθωμανικό κατάστιχο, διαπιστώνουμε την παρουσία προϊόντων, τα οποία είτε απαντούν, ήδη κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο, είτε εμφανίζονται για πρώτη φορά (πίνακας ν). Καταρχάς, φαίνεται ότι τον 15^ο αιώνα υπάρχει μια συνέχεια, όπως υποδεικνύει η παρουσία των κηπευτικών προϊόντων, της μελισσοκομίας και των οπωροφόρων δέντρων. Την ίδια στιγμή, παρατηρείται εισαγωγή νέων καλλιεργειών, ιδιαίτερα υφαντουργικών πρώτων υλών (λίνοσ, κάνναβις, βαμβάκι), που μάλλον συνιστούν επακόλουθο της εγκατάστασης του μουσουλμανικού πληθυσμού. Εντούτοις, δεν πρέπει να παραβλέπουμε τις υφιστάμενες δυσκολίες, ιδιαίτερα λόγω της ασάφειας των διαθέσιμων πηγών της προγενέστερης περιόδου όσον αφορά στην παρουσία ή μη των συγκεκριμένων προϊόντων. Αυτό που έχει σημασία είναι ότι τα δεδομένα του καταστίχου καταδεικνύουν τη δευτερεύουσα σημασία αυτής της ομάδας προϊόντων, τουλάχιστον σε σχέση με τα δεδομένα επί των δημητριακών και της αμπελοργίας. Το ποσό φόρου που προκύπτει ανά kile είναι 114.25 άσπρα για το λίνο-κάνναβη, και 8 άσπρα για τα ρεβίθια. Η παράθεση των δεδομένων καταδεικνύει την υψηλότερη φορολόγηση των μουσουλμάνων, με 5.72 άσπρα ανά νοικοκυριό, έναντι των χριστιανών, με 4.55 άσπρα ανά νοικοκυριό (πίνακες xiv, xv).

Κτηνοτροφία

Τα δεδομένα του καταστίχου αποκτούν μεγαλύτερη σημασία λόγω της έλλειψης αναφορών στις βυζαντινές πηγές για την ανάπτυξη κτηνοτροφικών δραστηριοτήτων, πέρα από τις στοιχειά που αντλούμε από το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ' υπέρ της μονής Ολυμπιώτισσας, το 1336, που καθιστούν σαφές ότι στον χώρο της Ελασσόνας υπήρχε αναπτυγμένος κτηνοτροφικός τομέας, όπως τουλάχιστον προκύπτει από τις φοροαπαλλαγές, χωρίς ωστόσο να παρατίθενται περαιτέρω ποσοτικά δεδομένα.²⁵⁵ Η εξέταση των οικονομικών δεδομένων του συνόλου των οικισμών της Ανατολικής Θεσσαλίας καταδεικνύει ότι, πέρα από τις τοπικές ιδιαιτερότητες, τα επίπεδα

²⁵³ MM IV 424: τῶν ἐκεῖσε ὀπωροφόρων δένδρων.

²⁵⁴ ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ, Ολυμπιώτισσα 495: μελισσοενομίου.

²⁵⁵ ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ, Ολυμπιώτισσα 495: ...χοιροδεκατίας... προβατοενομίου...

αγροτικής παραγωγής σε μεγάλο βαθμό καθορίζονταν από τη συμμετοχή της κτηνοτροφίας. Ο κτηνοτροφικός τομέας συμβάλλει στην ανάπτυξη άλλων καλλιεργειών, ιδιαίτερα δευτερευόντων δημητριακών (βίκου-κεχριού), τα οποία χρησιμοποιούνται και ως ζωοτροφή. Ως επί το πλείστον, οι εμπλεκόμενοι οικισμοί τοποθετούνται σε ημιορεινές και ορεινές περιοχές, με υψόμετρο που σε ορισμένες περιπτώσεις ξεπερνά τα 900 μ., ενώ όπου υπερτερεί η εκτροφή χοίρων, το υψόμετρο σπανίως ξεπερνά τα 210μ. Η εκτροφή χοίρων απασχολεί εξ' ολοκλήρου χριστιανούς, με εξαίρεση τον Τύρναβο, γεγονός που θέτει το ζήτημα των περιορισμών της μουσουλμανικής θρησκείας. Τα δεδομένα της φορολογικής επιβάρυνσης αποκαλύπτουν ότι οι υποχρεώσεις των χριστιανών κυμαίνονται από 1.41 έως και 49.9 άσπρα, ενώ επιβάρυνση των μουσουλμάνων ξεκινά από 0.44 και φτάνει τα 17.49 άσπρα. Η κατά μέσο όρο φορολογική επιβάρυνση ανά χριστιανικό νοικοκυριό αγγίζει τα 87.89 άσπρα, ενώ το αντίστοιχο ποσό για τους μουσουλμάνους είναι 4.6 άσπρα (πίνακες xvii, xviii).

Φόροι ispence, raiyyet kullugu, επιβολή προστίμων (niyabet ve arusi), çift tatar kullugu, çift tatar, öşri talyan, öşri boya, çift yöruk, hidmet reâ yâ και hidmet tatar.

Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, τα δεδομένα αποκαλύπτουν ότι ένα σημαντικό τμήμα της φορολογικής επιβάρυνσης σχετιζόταν με τους φόρους ispence, raiyyet kullugu, την επιβολή προστίμων, ενώ την εικόνα συμπληρώνουν οι φόροι ift²⁵⁶ tatar kullugu, çift tatar,²⁵⁷ öşri talyan,²⁵⁸ öşri boya,²⁵⁹ çift yöruk,²⁶⁰ hidmet²⁶¹ reâ yâ και hidmet tatar. Ο ispence αντιπροσώπευε το μεγαλύτερο μέρος της φορολογικής επιβάρυνσης των χριστιανικών νοικοκυριών και κυμαινόταν από 10 έως 25 άσπρα ανά οικογένεια, ενώ το ύψος του raiyyet kullugu κυμαινόταν από 1.66 έως 22 άσπρα ανά οικογένεια. Η κατά μέσο όρο φορολογική επιβάρυνση ανά χριστιανικό νοικοκυριό αγγίζει τα 21.13 άσπρα (22.07 άσπρα αναλογεί στα 13 αλβανόφωνα νοικοκυριά του οικισμού

²⁵⁶ ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Οικονομική ιστορία 170, 172. BELDICEANU, Ville 278. ΜΟΥΤΑΦΤΣΙΕΒΑ, Αγροτικές σχέσεις 235, 237: Ο όρος çift σημαίνει το ζεύγος και αντιπροσωπεύει την έκταση που είναι δυνατόν να καλλιεργηθεί από ένα ζευγάρι βοδιών. Η έκταση αυτή αποκαλείται iftlik. Το raiyyet çiftlik, το ζευγάρι του «ραγιά», δηλαδή του καλλιεργητή, πρόκειται για την τυπική εδαφική μονάδα.

²⁵⁷ ΚΑΦΑΔΑΡ, Ανάμεσα σε δύο κόσμους 249: Πρόκειται για επιβάρυνση, η οποία υποδεικνύει την ύπαρξη στοιχείων ταταρικής καταγωγής.

²⁵⁸ BELDICEANU, Ville 281: Δεκάτη επί της παρουσίας διχτύων. Ο Beldiceanu το συσχετίζει με το προγενέστερο *άλιάνειον*.

²⁵⁹ BELDICEANU, Ville 108. BELDICEANU, NASTUREL, Thessalie 150: Επιβάρυνση επί του ποτού (το οποίο προέρχεται από τη ζύμωση του κεχριού).

²⁶⁰ BELDICEANU, NASTUREL, Thessalie 119: Πρόκειται για επιβάρυνση, η οποία υποδεικνύει την ύπαρξη στοιχείων νομαδικής καταγωγής (Γιουρούκι).

²⁶¹ ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Οικονομική Ιστορία 259, 363. ΜΟΥΤΑΦΤΣΙΕΒΑ, Αγροτικές σχέσεις 261, 265: Μορφή αγγαρείας. Οι αγρότες ήταν υποχρεωμένοι ορισμένες ημέρες της εβδομάδας να καλλιεργούν τη γη των τιμαριούχων.

Κουτσόχερου), ενώ το αντίστοιχο ποσό για τους μουσουλμάνους (στο φόρο *raiyyet kullugu*) είναι 13.79 άσπρα (πίνακες xviii, xix). Στα πρόστιμα, η κατά μέσο όρο φορολογική επιβάρυνση είναι 2.06 άσπρα ανά χριστιανικό νοικοκυριό και 1.18 άσπρα ανά μουσουλμανικό (πίνακες xviii, xix). Οι μουσουλμάνοι επιβαρύνονταν με τους φόρους *çift tatar kullugu*, *çift tatar*, *öşri boya*, *çift yörük*, *hidmet tatar* και *hidmet reâ yâ*, με τα ποσά των 1.2, 0.46, 0.75, 1.36, 36 και 16.21 άσπρων αντίστοιχα ανά νοικοκυριό, ενώ οι χριστιανοί με το φόρο *öşri talyan*, με 0.33 άσπρα ανά νοικοκυριό.

9. Χωριά της δυτικής Θεσσαλίας (12ος - 15ος αι.)

Στον χώρο της Δυτικής Θεσσαλίας υπάρχουν δεδομένα που μαρτυρούν μια σημαντική οικιστική ανάπτυξη γύρω από τις πόλεις των Τρικάλων, των Σταγών και του Φαναρίου. Συγκεκριμένα, οι αναφορές κάνουν λόγο για ένα σημαντικό αριθμό βυζαντινών οικισμών, συνολικά ογδονταέξι, γεγονός που μπορεί να συσχετιστεί με τις επιπτώσεις στην οικιστική εξέλιξη στον χώρο της βορειοανατολικής Θεσσαλίας από το κλίμα ανασφάλειας κατά την διάρκεια του 14^{ου} αιώνα, όταν ο αντίστοιχος αριθμός οικισμών φτάνει τις τριανταοκτώ περιπτώσεις.

Είναι δυνατό να διακρίνουμε ομάδες χωριών, βάσει της γεωγραφικής τους τοποθεσίας, η οποία επιτρέπει μια πρώτη κατηγοριοποίησή τους.

Οικισμοί Τρικάλων

Γύρω από την πόλη των Τρικάλων, σε μια ακτίνα περίπου 20 χλμ, τοποθετούνται τα χωριά Βοϊβόδα/ Βασιλική, Ζαβλάντια/ Παλιόπυργος, Ζούλιανη/ Ζηλευτή, Κόρμποβο/ Λαγκαδιά, Κρινίτζα, Σκλάταινα/ Ρίζωμα, βόρεια και βορειοανατολικά των Τρικάλων, Μέρτζιον/ Κεφαλόβρυσος, Ξυλικοί/ Ξυλοπάροικο, Πυργητός/ Πυργετός, Ράξα, δυτικά και βορειοδυτικά των Τρικάλων, Αγία Κυριακή, Φλαμουλίν/ Φλαμούλι, νότια και νοτιοανατολικά των Τρικάλων, Κριτσίν/ Περιστερά/ Ταξιάρχες, Τραμπουχουνίστα/ Μπουχούνιστα/ Μεγαλοχώρι, ανατολικά των Τρικάλων. Πέρα από την εξέταση των επιμέρους οικισμών, ενδιαφέρον προκαλεί η περιγραφή της υπαίθρου πλησίον των Τρικάλων, όπως αυτή αποτυπώνεται στο εγκώμιο του Αγ. Οικουμενίου, στα μέσα του 14^{ου} αι.¹ Το κείμενο αναδεικνύει τη σημασία του Πηνειού, κάνοντας λόγο για τη διττή χρήση των υδάτων του, αφενός για πόση και αφετέρου για άρδευση. Αξίζει να σημειωθεί ότι ως κύριο χαρακτηριστικό των εδαφών προβάλλει το γεγονός της εγκατάλειψής τους, ως απότοκο των συχνών πολεμικών αναστατώσεων και της γενικότερης δημογραφικής κρίσης της περιόδου, με αποτέλεσμα την εκτεταμένη παρουσία θάμνων, γεγονός που ευνοούσε τις κτηνοτροφικές δραστηριότητες. Ωστόσο, στην ίδια πηγή, η ακμή της πόλης των Τρικάλων και η αφθονία των αγαθών της αποδίδονται στην περιβάλλουσα ύπαιθρο

¹ ΨΕΥΤΟΓΚΑΣ, Λόγοι 319/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Αγιολογικά και Υμνογραφικά Κείμενα 32: *Μεταξὺ δὲ τούτου (τοῦ ὄρους τῆς Πίνδου) καὶ τῆς εἰρημένης πόλεως (τῆς Τρίκκης) ἐφήπλωται πεδίων εὐρὺ, λόχμας κεκτημένον βαθείας καὶ διοκούσας ἐπὶ πολὺν καὶ οὐκ ἄσυντελεῖς πρὸς παντοίων βοσκημάτων διοίκησιν ποταμοὶ τῶν ἀγίστων καὶ ποτιμωτάτων καὶ πρὸς ἄρδειαν γῆς ἐπιτηδείων ἐπιρρέουσι.*

της,² η σημασία της οποίας αναδεικνύεται και από την πυκνότητα των οικισμών στην ευρύτερη περιοχή.

Βόρεια και βορειοανατολικά των Τρικάλων, απαντούν οι οικισμοί Ζαβλάντια/ Παλιόπυργος, Ζούλιανη/ Ζηλευτή, Κρινίτζα και Κόρμποβο/ Λαγκαδιά. Το χωριό Ζαβλάντια καταγράφεται σε τέσσερα χρυσόβουλα του 14^{ου} αιώνα, υπογεγραμμένα από τους Ανδρόνικο Γ', το 1336,³ Στέφανο Ντούσαν, το 1348,⁴ και Συμεών Ούρεσι Παλαιολόγο, το 1359⁵ και 1366.⁶ Από τις αναφορές φαίνεται ότι το χωριό αποτελούσε, στο σύνολό του, κτήση της μονής του Αγ. Γεωργίου, που βρισκόταν στην ίδια περιοχή και οι κάτοικοί του ήταν πάροικοι της μονής. Πέρα από την κατοχή συγκεκριμένων ιδιοκτησιακών στοιχείων, είναι σαφές ότι η περίπτωση της εν λόγω μονής αποτέλεσε αντικείμενο ενδιαφέροντος τόσο από τους βυζαντινούς όσο και από τους σέρβους ηγεμόνες. Αφορμή μάλιστα για το χρυσόβουλο του Στέφανου Ντούσαν είναι η διάθεση του να ευεργετήσει τη μονή, αποκαθιστώντας τα χωροδεσποτικά δικαιώματά της πάνω στους κατοίκους του χωριού, δικαιώματα που είχε αφαιρέσει στο παρελθόν από τους μοναχούς ο σεβαστοκράτωρ Ιωάννης, προκειμένου να αξιοποιηθούν οι πρόσοδοι του χωριού για στρατιωτικούς σκοπούς.⁷ Η παράθεση των δεδομένων δίνει την εικόνα μιας σταδιακής αύξησης της περιουσίας της μονής.⁸ Το 1348, στη μονή αποδόθηκαν το χωριό Ζαβλάντια και οι κάτοικοί του,⁹ το 1359,

² ΨΕΥΤΟΓΚΑΣ, Λόγοι 319/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Αγιολογικά και Υμνογραφικά Κείμενα 32: *πόλις πολλαῖς εὐθινομένη ταῖς χάρισι καὶ ταῖς ἐκ γῆς καὶ ποταμῶν δωροφορίαις οὐσα κατάπλεως.*

³ ΒΕΗΣ, Γράμματα 55-58.

⁴ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 162-167.

⁵ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 216-229.

⁶ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 250-257.

⁷ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 162-167. KODER-HILD, Thessalia 282.

⁸ ΒΕΗΣ, Γράμματα 55-58. SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 162-167, 216-229, 250-257. ΑΝΔΡΟΥΔΗΣ, Παλιόπυργος Τρικάλων 295-332: η μονή κατείχε: Α) τα μοναστήρια Αγ. Δημητρίου, Αγ. Νικολάου στη λίμνη του Εζερού και Σωτήρα Χριστού, Β) τους ναούς Αγ. Γεωργίου στο Κοτζικόβο, Αγ. Παρασκευής, Θεοτόκου Ελεούσας και Τριών Ιεραρχών, Γ) τα χωριά Βοξίστα, Γουλήνο, Κλινοβίστα, Μαγούλα, Σαμοσάδα, Ράξα, Ζούλιανη και Δ) τις περιοχές του Αφρατά, του Βούλπαβου, Παλαιόν Βουβαλάριο, Βούτουρα, Διάστατον, του Υαλέα, της Λιγαράιας, Λόκοβη, Λυκοστόμιο, Μαγούλα, Μελαίοι, λόγγο του Μεταξά, της Πλασταρούς, Ραπηναία και αλυκές στο Γόλο.

⁹ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 164: *ἵνα κατέχη ἡ τοιαύτη μονὴ τὸ εἰρημένον χωρίον τῶν Ζαβλαντίων μετὰ πάσης τῆς νομῆς καὶ περιοχῆς αὐτοῦ καὶ τῶν ἔκπαλαι δικαίων καὶ προνομίων, καθὼς ἐκράτει καὶ ἐνέμετο αὐτὸ πρὸ τοῦ ἀποσπάσαι τοῦτο ὁ δηλωθεὶς σεβαστοκράτωρ ἐκεῖνος, ἤγουν τοὺς ἀπὸ τῶν ἐν αὐτῶ εὕρισκομένους παροίκους καὶ εἰς τάξιν στρατιωτῶν ἀποκαθισταμένους, ὡς εἴρηται, τὸν Κρατζούνην, τὸν Ἰβάνην, τὸν Γοργόν, τὸν Καπελέτον, τὸν Ροδέσην, τὸν Γλαβᾶν, τὸν Πετρίτζαν, τὸν Ἀρμπαρίκην, τὸν Δομβρίλαν καὶ τὸν Κωνσταντῖνον τοῦ Στεφάνου, καὶ τὰ ἐξαλειμματικὰ στασία τῶν δύο αὐταδέλφων- τὸ τοῦ Λιπαβάδη καὶ τὸ τοῦ Ἐακιτῆ- τοῦ Βρανᾶ, τῶν Κυνηγῶν, τοῦ Ἀλληλοῦια, τοῦ Ἀρμενοχωρίτου καὶ τοῦ Βράτου.*

εξασφαλίστηκαν τα εισοδήματα των αλυκών του Λυκοστομίου,¹⁰ ενώ, το 1366, επιτράπη η ανέγερση αμυντικού πύργου στο ύψωμα Μέλισσα, πάνω από τα Ζαβλάντια.¹¹ Ενδιαφέρον παρουσιάζει η μελέτη των ανθρωπωνυμίων του οικισμού, όπως αυτά καταγράφονται στο χρυσόβουλο του Στέφανου Δούσαν, το 1348, δεδομένων των διαθέσιμων στοιχείων από τα μέσα του 15^{ου} αιώνα. Στο χρυσόβουλο καταγράφονται τα παρακάτω ονόματα παροίκων: Κρατζούνης, Ιβάνης, Γοργός, Καπελέτος, Ροδέσης, Γλαβάς, Πετρίτζας, Αρμπαρίκης, Δομβρίλας και Κωνσταντίνος του Στεφάνου.¹² Καταγράφονται επίσης επτά χωρικοί, των οποίων οι περιουσίες χαρακτηρίζονται ως *έξαλειμματικά στασία*, δηλαδή εγκαταλελειμμένες εκτάσεις. Πρόκειται για τις περιπτώσεις του Λιπαβάδη, του Ξακιτρή, του Βρανά, της οικογένειας των Κυνηγών, του Αλληλουϊά, του Αρμενοχωρίτη και του Βράτου.¹³ Η επόμενη καταγραφή προέρχεται από το κατάστιχο MM 10¹⁴:

161b

Γιάννης του Αλέξη, Μιχάλης Πουλτσαλίχας, Αλέξης του Λουκά, Θεωρή του Λουκά, Γιάννης του Λουκά, Μιχάλης Κωσταμάνος, Γιώργης Κωσταμάνος, Μαύρης του Λουκά, Γιάννης Καρβούνης, Θεωρή Παλάης, Νικόλας Γοργός, Γιάννης Λασονίτης, Γιώργης Σαρακηνός, Νικόλας Βιλάντος, Γιάννης Λασονίτης, Νικόλας Λασονίτης, Γιώργης Λασονίτης, Γιώργης Γραβανίτης, Παπάς Οζίλας, Γιάννης Νόβακος, Γιάννης Ζουπάνης, Γιάννης Βράτος, Γιάννης Βράτος, Στέφανος Ράϊκος, Μίχος Στάνος, Στέφανος Βέλκος, Μιχάλης Δομβρίλος, Μανώλης Χτίστης, Γιώργης Ράφτης, Στέφανος Κουρούσιнос, Γιώργης Βαγενίτης, Παπάς Μανώλης, Γιάννης Ρωμανίτης, Γιώργης Σαραντηνός, Μιχάλης Ρωμανίτης, Θεωρή Ρωμανίτης, Γιάννης Δούκας, Δούκας Αρβανίτης, Δήμος Τατούλας, Γιώργης Πετράτης, Γιώργης Τατούλας, Γιάννης Ταρχανίτης, Δήμος του Σαράντη, Γιώργης Σερβιώτης, Μανώλης του Παπά Γιώργη,

162a

Σταμάτης Ρωμανίτης, Μανώλης Καλαμαράς, Στέφανος Καλαμαράς, Γιάννης Καλαμαράς, Ανδρόνης Καλαμαράς, Δήμος Ρωμανίτης, Γιάννης Σαρακηνός,

¹⁰ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 226: *ἐπεὶ δὲ εἶχεν ἡ μονὴ κατ' ἔτος ἀπὸ τῆς ἀλικῆς τοῦ Λυκοστομίου, ἄλατος μοδίους τῆς αὐτῆς ἀλικῆς ἑκατόν, διορίζεται ἡ βασιλεία μου, ἵνα καὶ αὐθις λαμβάνη τοῦτο ἀνυστερήτως κατὰ ἀκεραιότητα. ὡσαύτως διορίζεται ἡ βασιλεία μου καὶ εὐεργετῆ τὰ ἐν τῇ τοῦ Λυκοστομίου ἐξαλειμματικὰ μερίδια τῆς ἀλικῆς.*

¹¹ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 252-254: *...ἵνα ποιήσουσιν πύργον ἐξ οἰκείων κόπων καὶ ἐξόδων ἐπὶ τῷ τόπῳ τῆς εἰρημένης μονῆς περὶ τὸ μέρος τῶν Ζαβλαντίων ἐπάνω εἰς τὴν Μέλισσαν...* ΑΝΔΡΟΥΔΗΣ, Παλαιόπυργος Τρικάλων 305-307.

¹² SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 164

¹³ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 164.

¹⁴ Η διάθεση των στοιχείων έγινε από τον κ. Κ. Μουστάκα.

Δημήτρης Πορόσινος, Μιχάλης Βράτιλος, Ανδρόνης Ταρχανιώτης, Κόγιος Δήμαρης, Γιώργης Ταρχανιώτης, Μανώλης Τσανγκαρόπουλος, Νικόλας Ρουσάλης, Γιώργης Ρήγας, Σταμάτης Δαβίζιβος, Παπάς Γιώργης, χήρα Καλή του Στεφάνου, χήρα Καλή του Δήμου, χήρα Γκούρενα, χήρα του Σίμονα, χήρα Καλή του Ανδηράνη, χήρα Δαμασκηνή, χήρα του Βρατίλου, χήρα Θεοδώρα του Πετράτου, χήρα Ζωή, χήρα του Κουρούσινου, Σταμάτης του Γρηγόρη, Δημήτης Σαρακηνός, Μανώλης Σαρακηνός, Στέφανος Σαρακηνός, Δούικας του Ράϊκου, Σταμάτης Ρωμανίτης, Μιχάλης Ζιγούρης, Τατούλας, Γιώργης Κορούσινος, Γιώργης Κουρκουιάτος, Γιώργης Μουτσίλας, Θεοδωρή του Ανδρέα, Μιχάλης του Παπά Γιώργη, Στέφανος του Παπά Γιώργη, χήρα Κραβαρίνα, χήρα Βελκονίτσena, χήρα Καλή, Γιώργης Λασονίτης, Γιάννος Κούρσινας, χήρα Κούρσινω, Νικόλας του Αλέξη, Μιχάλης του Γρηγόρη, Γιώργης Δουβίραλης, Στέφανος Βούλτασης.

Με εξαίρεση τις οικογένειες Γοργού και Βράτου, μέλη των οποίων καταγράφονται στο κατάστιχο MM 10 (Νικόλας Γοργός, Γιάννης Βράτος), οι υπόλοιπες οικογένειες από τα μέσα του 14^{ου} αιώνα, απουσιάζουν από το κατάστιχο. Το γεγονός αυτό μπορεί να συσχετιστεί με το φαινόμενο της δημογραφικής κρίσης των μέσων του 14^{ου} αιώνα, ως ένδειξη πιθανής έκλειψης παλιών οικογενειών του χωριού, αφού, πέρα από τα μικρά πληθυσμιακά μεγέθη, των συνολικά δεκαεπτά νοικοκυριών, το 1348, έναντι 96 νοικοκυριών, στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, οι αναφορές σε εγκαταλελειμμένες εκτάσεις μπορεί να εκλειφθεί ως ένδειξη της μόνιμης ή της αυξανόμενης σπανιότητας των ανθρώπων.¹⁵ Από κάποια χρονική στιγμή όμως, ίσως από τις αρχές του 15^{ου} αιώνα και εξής, η κατοίκηση εισέρχεται σε φάση ανάπτυξης, με αποτέλεσμα το χωριό να παρουσιάζει μια εικόνα πληθυσμιακής ευρωστίας στα μέσα του αιώνα. Ο πληθυσμός του χωριού εν μέρει έχει προκύψει και από εισροή μεταναστών. Ενδεικτικές είναι οι αναφορές σε πέντε νοικοκυριά που ανήκουν στην οικογένεια Λασονίτη, η επωνυμία της οποίας δηλώνει καταγωγή την περιοχή της Ελασσόνας.

Από το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', προκύπτει ότι στη συγκεκριμένη περιοχή υπάρχει καλλιέργεια αμπελιών, καλλιεργήσιμες εκτάσεις και έλεγχος εργατικού δυναμικού από τη μονή του Αγ. Γεωργίου,¹⁶ ενώ, στο πλησιόχωρο Κόρμποβο, γίνονται αναφορές για την ύπαρξη εξαρτημένης εργατικής δύναμης.¹⁷ Στο

¹⁵ ΛΑΪΟΥ, Κοινωνία 79-80.

¹⁶ ΒΕΗΣ, Γράμματα 56: *μετά πάσης τῆς νομῆς καὶ περιοχῆς καὶ τῶν δικαίων αὐτῆς καὶ τῶν ἐκεῖσε προσκαθημένων.*

¹⁷ ΒΕΗΣ, Γράμματα 56: *... καὶ ὧν ἔχει προσκαθημένων.*

χρυσόβουλο του Συμεών Ούρεσι Παλαιολόγου, το 1366, προκύπτει ότι στη Ζούλιανη, υπήρχαν καλλιεργήσιμες εκτάσεις και αμπελοκαλλιέργειες,¹⁸ ενώ στο σιγίλιο του Πατριάρχη Αντωνίου, το 1393, γίνεται λόγος για αμπελοκαλλιέργειες στην Κρινίτζα.¹⁹ Η μονή του Αγ. Γεωργίου Ζαβλαντίων ήλεγχε εξαρτημένη εργατική δύναμη και εντός της πόλης των Τρικάλων, ενώ, την ίδια στιγμή, προκύπτουν και άλλες καλλιέργειες, όπως υποδεικνύουν οι αναφορές σε κηπωροτόπια.²⁰ Οι επενδύσεις σε αμπελώνες και σε άλλες καλλιέργειες, θα πρέπει να συνδύαζαν την αυτάρκεια με την εμπορεύσιμη παραγωγή, όπως ρητά αναφέρεται στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', όπου επιβεβαιώνονται οι προσπάθειες βελτίωσης των καλλιεργειών,²¹ συνθήκες που συνεχίζουν να υφίστανται καθ' όλη τη διάρκεια του 14^{ου} αιώνα.²² Επιπλέον, η σταθερή παρουσία εξαρτημένης εργατικής δύναμης, τόσο στα χρυσόβουλα των Βυζαντινών όσο και σε εκείνα των Σέρβων ηγεμόνων,²³ δείχνει ότι οι συγκεκριμένες καλλιέργειες αποτέλεσαν αντικείμενο συστηματικής εκμετάλλευσης. Τα αρχαιολογικά ευρήματα επιβεβαιώνουν τη σημασία της περιοχής, αφού στις βορειοδυτικές παρυφές του χωριού Ζαβλάντια, πάνω σε ένα ύψωμα, υπάρχουν κατάλοιπα βυζαντινού τείχους και, εντός των τειχών, σώζονται τα ερείπια ενός βυζαντινού φρουρίου.²⁴ Οι Koder-Hild πρότειναν ότι πρόκειται για τον πύργο που κατασκευάστηκε το 1366, σύμφωνα με το χρυσόβουλο του Συμεών Ούρεσι Παλαιολόγου.²⁵ Τα χωριά Βοϊβόδα, Σκλάταινα αναφέρονται ως σημεία οριοθέτησης της δικαιοδοσίας της επισκοπής Σταγών στο σιγίλιο του πατριάρχη Αντωνίου, το 1393.²⁶

¹⁸ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 254: *έτι γε μὴν καὶ τὸ ἥμισυ τῆς Ζουλιάνεως, ὅπερ καὶ ἐνεργήτησεν ἡ βασιλεία μου, καὶ ἅπερ δέδωκενὸ Ἀσπιέτης ἐκεῖνος. Τον τε θεῖον καὶ ἱερὸν ναὸν τῆς Κυρίας μου τῆς Ἐλεύσας, μετὰ ἀμπελίων, χωραφίων καὶ τῆς νομῆς καὶ περιοχῆς αὐτῆς.*

¹⁹ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλιο 107: *...ἀμπελίου εἰς τὴν Κρηνίτζαν τοῦ Ἀγριάνου.*

²⁰ ΒΕΗΣ, Γράμματα 56.

²¹ ΒΕΗΣ, Γράμματα 57: *καὶ βελτιοῖ αὐτά.*

²² SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 162-167, 216-229, 250-257.

²³ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 162-167, 216-229, 250-257

²⁴ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΔ* 28 (1973) Χρονικά 382-383. DARMEZIN, Αρχαιολογικές έρευνες 195.

²⁵ KODER-HILD, Thessalia 282.

²⁶ ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, Έκθεσις 50: *ἄρχεται δὲ τὰ ὑποκείμενα ὄρια ταύτη τῇ ἐπισκοπῇ Σταγῶν ἐκ χωρίου λεγομένου Βοϊβόνδα, ἐπονομαζόμενον Παλαιωβλάχους... καὶ καταβαίνουσιν... καὶ εἰς τὸ Ἐηρόρευμα τῆς Σθλάταινας... ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 60: ἄρχονται δὲ τὰ ὑποκείμενα ὄρια ταῦτα τῇ ἀγιωτάτῃ ἐπισκοπῇ Σταγῶν ἐκ χωρίου λεγομένου Βοϊβόντα, ἐπονομαζόμενον ἔκπαλαι Βλάχους... καὶ καταβαίνουσιν... καὶ εἰς τὸ Ἐηρόρεμα τῆς Σθλάταινας ... (έκδοση ἀπὸ το πρωτότυπο), 62: *αρχεται δὲ τὰ ὑποκείμενα ὄρια ταύτη τῇ ἐπισκοπῇ Σταγῶν ἐκ χωρίου λεγομένου Βοϊβόνδα, ἐπονομαζόμενον Παλαιωβλάχους... καὶ καταβένουσιν... καὶ εἰς τὸ Ἐνρόρεμα τῆς Σθλάταινας ... (έκδοση ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ τῆς Καλαμπάκας).* Η Σθλάταινα αναφέρεται και στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ' υπέρ της επισκοπής*

Στους υπόλοιπους οικισμούς γύρω από τα Τρίκαλα, πρωταγωνιστικό ρόλο έχουν η αμπελοκαλλιέργεια, η καλλιέργεια εκτάσεων, χωρίς να διευκρινίζεται το είδος των προϊόντων, και η ύπαρξη μιας απροσδιόριστης εργατικής δύναμης. Δυτικά και βορειοδυτικά των Τρικάλων, απαντούν τα χωριά Μέρτζιον, Ξυλικοί, Πυργητός και Ράξα. Σύμφωνα με το χρυσόβουλο του Συμεών Ούρεσι Παλαιολόγου, το 1359, η Ράξα διέθετε αμπέλια, κήπους, καλλιεργήσιμες εκτάσεις, ενώ η παρουσία υδρόμυλων υποδεικνύει παραγωγή και επεξεργασία δημητριακών.²⁷ Το Μέρτζιον και οι Ξυλικοί, στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', το 1336, χαρακτηρίζονται ως χωριά.²⁸ Η γειτνίαση του Πυργητού με ποταμό, ευνοούσε την ανάπτυξη κηπευτικών προϊόντων.²⁹ Η σημασία του οικισμού ενισχύεται από τα αρχαιολογικά ευρήματα, αφού στον χώρο βρέθηκε μεγάλος αριθμός βυζαντινών οστράκων και υπολείμματα ταφών,³⁰ ενώ στην περιοχή τοποθετούνται οι μεταβυζαντινοί ναοί της Αγ. Παρασκευής, των Κωνσταντίνου και Ελένης και του Αγ. Νικολάου, ένδειξη συνεχούς κατοίκησης του χώρου.³¹

Νότια και νοτιοανατολικά των Τρικάλων, απαντούν οι οικισμοί Αγία Κυριακή και Φλαμουλί. Το Φλαμουλί, σύμφωνα με το χρυσόβουλο του Συμεών Ούρεσι Παλαιολόγου, το 1366, διέθετε εκτάσεις κοντά στην πόλη των Τρικάλων.³² Από τα πρακτικά της συνόδου των Ζαβλαντίων, το 1382, προκύπτει ότι η Αγ. Κυριακή είχε καλλιεργήσιμες εκτάσεις.³³ Ανατολικά των Τρικάλων, απαντά ο οικισμός Τραμπουχουνίστα, όπου προκύπτει η παραγωγή αμπελιών.³⁴ Σε επιστολή του Μιχαήλ Χωνιάτη προς τον επίσκοπο Γαρδικίου, στα τέλη του 12^{ου} αιώνα, η επισκοπή εμφανίζεται συνενωμένη με την πλησιόχωρη Περιστερά (Κριτσίνι/ Ταξιάρχες).³⁵

Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, στην περιοχή των Τρικάλων απαντούν οι εξής οικισμοί (πίν. xx a-e, xxx):

Σταγών, το 1336: ... και καταβαίνει εις τὸ Ξηρόρεμα πλησίον τῆς Σθλάτενας (MM V 272). ... και καταβαίνει εις τὸ Ξηρόρεμα πλησίον τῆς Σθλάτενας (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 50).

²⁷ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 218: τοῦ Ραξῆ... μετὰ τῆς νομῆς καὶ περιοχῆς αὐτοῦ, ἀμπελίων, χωραφίων, ὑδρομυλῶνων, κηπουροτοπίων καὶ ἀνθρώπων προσκαθημένων.

²⁸ MM V 272: τὰ δίκαια τοῦ χωρίου Μερτζιον... εἰς τὸ χωρίον Ξυλικούς...

²⁹ HEUZEY, Jugement 310/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 27-28: τοιαῦτα εἰρημένα ἐσωκῆπια... παραρρέοντος ἐτέρου ποταμοῦ.

³⁰ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, ΑΔ 27 (1972) Χρονικά Β'2, 430: Δε διευκρινίζεται ἡ χρονολόγησις τῶν ευρημάτων.

³¹ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, ΑΔ 27 (1972) Χρονικά Β'2, 429-430.

³² SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 256: τῆς Φλαμουλίνης περὶ τὰ Τρίκαλα ἔτι ἂν καὶ εὕρισκεται.

³³ HEUZEY, Jugement 310/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 28: τῶν χωραφίων τῆς Ἀγίας Κυριακῆς.

³⁴ MM V 272: ἀμπελίων τοῦ χωρίου Τραμπουχουνίστας (Χρυσόβουλο Ανδρόνικου Γ', το 1336).

³⁵ ΜΙΧΑΗΛ ΧΩΝΙΑΤΗΣ 69.

Πίνακας 1

(περιλαμβάνονται οι οικισμοί που αναφέρονται σε πηγές βυζ. εποχής)

Οικισμός	θέση	χαρακτ.	μαρτ. βυζ. περιόδου	δεδομένα μέσω 15ου αιώνα						
				φορ. μον.		οικονομία (% επί συν. φόρου)				
				χρ.	μουσ.	δημ.	αμπ.	υφ.	μυλ.	κτ.
Αγία Κυριακή	8 χλμ Ν ³⁶	πεδ.	14 ^{ος} αι.	41	-	6.48	6.27	1.08		5.23 χ
Αρδάνι	10 χλμ Β ³⁷	πεδ.		42	-	28.42	2.96	2.42		5.38 πχ
Βαλτινό/ Βαλτσινό	14 χλμ Δ ³⁸	πεδ.		21	-	40.76		7.35		4.65 πχ
Βαρμπόπι/ Φήκη	14 χλμ ΝΔ ³⁹	πεδ.		28	-	22.4			1.34	8.94 πχ
Βοϊβόδα/ Βασιλική	12 χλμ ΒΔ ⁴⁰	πεδ.	14 ^{ος} αι.	118	-	18.52	4.93	0.96		13.08 πχ
Βραδέσι	15 χλμ ΒΔ ⁴¹			9	-	9.57		1		10.27 π
Γορζί/ Λυγαριά	11 χλμ ΝΔ ⁴²	πεδ.		36	-					17.83 πχ
Γουργογύρι/ Γουργογύρι	22 χλμ Δ ⁴³	πεδ.		70	-	28.31	2.45	1.85	2.8	8.77 χπ
Ελευθεροχώρι	16 χλμ Δ ⁴⁴	πεδ.		33	-	12.59	0.79	0.39		22.97 χπ
Εξάλοφος	15 χλμ Δ ⁴⁵	πεδ.		56	-	16.24		1.46		28.64 π
Επάνω Βραδέσι	15 χλμ ΒΔ ⁴⁶			9	-	9.57		1.44		28.88 π
Ζαβλάντια/ Παλιόπυργος	8 χλμ ΒΑ ⁴⁷	πεδ.	14 ^{ος} αι.	96	-	41.78	15.76	2.2		3.78 χπ
Ζιλμπανάδος	15 χλμ ΒΔ ⁴⁸			15	-	35.12	3	1.83		1.22 χ

³⁶ KODER-HILD, Thessalia 245. KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 20. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 187-189. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 10. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 667. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 309. DELILBAŞI, Defter 81.

³⁷ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 191-193. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 141. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 669. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 308, 315. DELILBAŞI, Defter 112.

³⁸ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 199-200. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 180. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 670. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 107. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 316. DELILBAŞI, Defter 11.

³⁹ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 205-206. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 375. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 685. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 316. DELILBAŞI, Defter 44.

⁴⁰ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 225-228. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 187. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 670. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 106. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 321. DELILBAŞI, Defter 44-45, 59.

⁴¹ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 622. DELILBAŞI, Defter 93: Απροσδιόριστος οικισμός Τρικάλων, ανάμεσα στους οικισμούς Πρίνος, Γενέσι και Μεγάρρη.

⁴² ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 251-253. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 271. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 678. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 108. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 316. DELILBAŞI, Defter 202.

⁴³ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 253-254. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 246. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 671. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 316. DELILBAŞI, Defter 176-177.

⁴⁴ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 312. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 672. DELILBAŞI, Defter 188.

⁴⁵ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 324. DELILBAŞI, Defter 123.

⁴⁶ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 622-623. DELILBAŞI, Defter 93: Απροσδιόριστος οικισμός Τρικάλων, ανάμεσα στους οικισμούς Πρίνος, Γενέσι και Μεγάρρη.

⁴⁷ KODER-HILD, Thessalia 282. AVRAMEA, Villages de Thessalie 223. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 276-278. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 111. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 681. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 108. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 315. DELILBAŞI, Defter 99-100.

Ζούλιανη/ Ζηλευτή	7 χλμ ΒΑ ⁴⁹	πεδ.	14 ^{ος} αι.	30	-	19.12	30.18	0.88		18.36 πχ
Καρυές	5 χλμ Ν, ⁵⁰	πεδ.		22	-	19.26	41.9	1.87		1.25 χ
Κατίδι/ Περδικοράχη	5 χλμ Β ⁵¹	πεδ.		9	-	26.6	8.58	10.72		4.49 πχ
Κόρμποβον/ Λαγκαδιά	14 χλμ ΒΑ ⁵²	ημιορ.	14 ^{ος} αι.	-	-					
Κουτζαραίοι	15 χλμ ΝΔ, ⁵³			33	-	35.41		0.75	1.5	9.16 πχ
Κρινίτζα/ Κρινίτσα	5 χλμ Β ⁵⁴	πεδ.	14 ^{ος} αι.	31	-	31.93	26.12	4.32		1.05 π
Κριτσίνι/ Ταξιάρχες	11 χλμ Α ⁵⁵	πεδ.	12 ^{ος} αι.	74	-	46.04	13.44	2.8		8.06 χπ
Λεπτοκαρνά/ Σεισμόπληκτα	3 χλμ Β ⁵⁶	πεδ.		9	-	41.84				7.23 π
Λέσταινο/ Διπόταμος	8 χλμ Δ ⁵⁷	πεδ.		27	-	18.02	0.51	0.12	2.55	6.25 χπ
Λογγάκι	4 χλμ Β ⁵⁸	πεδ.		97	-	32.7	12.75	6.32	0.45	7.72 χπ
Μάκρεςι	15 χλμ ΝΔ, ⁵⁹			28	-	28.77		0.36		15.25 χπ
Μεγάρχι	16 χλμ ΒΔ ⁶⁰	πεδ.		19	-	20.49				15.81 π
Μέρτζι Μεγάλο/ Μέγα Κεφαλόβρυσο	6 χλμ Β ⁶¹	πεδ.	14 ^{ος} αι.	3	-	14.28				
Μπουχούνιστα/ Μεγαλοχώρι	7 χλμ Α ⁶²	πεδ.	14 ^{ος} αι.	243	-	33.2	14	3		11.96 πχ

⁴⁸ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 625. DELILBAŞI, Defter 112-113.

⁴⁹ KODER-HILD, Thessalia 282. KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 54. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 289-291. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 355. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 673. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 315. DELILBAŞI, Defter 54-55.

⁵⁰ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 107. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 371-372. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 57. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 309. DELILBAŞI, Defter 172-173.

⁵¹ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 314-315. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 163. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 315. DELILBAŞI, Defter 173.

⁵² KODER-HILD, Thessalia 192. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 343-345. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 209. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 108. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 315.

⁵³ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 362-363. DELILBAŞI, Defter 99.

⁵⁴ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 371-372. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 315. DELILBAŞI, Defter 175.

⁵⁵ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 372-374. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 329. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 676. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 315. DELILBAŞI, Defter 37.

⁵⁶ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 379-380. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 233. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 310. DELILBAŞI, Defter 21.

⁵⁷ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 381-382. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 282. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 672. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 108. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 310. DELILBAŞI, Defter 181-182, 183.

⁵⁸ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 387-388. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 263. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 310. DELILBAŞI, Defter 52.

⁵⁹ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 635. DELILBAŞI, Defter 118.

⁶⁰ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 404-406. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 322. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 679. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 316, 317. DELILBAŞI, Defter 113.

⁶¹ KODER-HILD, Thessalia 219. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 412-414. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 315. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 675. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 108. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 310. DELILBAŞI, Defter 15.

⁶² KODER-HILD, Thessalia 262. KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 101-102. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 431-434. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 320. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 108. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 310. DELILBAŞI, Defter 10.

Ξυλοπάροικο/ Ξυλικοί	24 χλμ Δ ⁶³	ημιορ.	14 ^{ος} αι.	47	-	8.03	2.3	0.32	1.84	8.95 πχ
Πουλιάννα Μεγάλη/ Πηγή	9 χλμ ΝΔ ⁶⁴	πεδ.		13	-					
Πουλιάννα Μικρή/ Μουριά	12 χλμ Ν ⁶⁵	πεδ.		13	-	18.45		2.19		8.78 πχ
Πρόδρομος/ Κουρτέσι	21 χλμ ΒΔ ⁶⁶	ημιορ.		58	-	28.64	5.21	2.89	1.42	2.93 πχ
Πυργητός/ Πυργετός	1 χλμ Δ ⁶⁷	πεδ.	14 ^{ος} αι.	-	-					
Πύργος	10 χλμ Δ; ⁶⁸	πεδ.		13	-	21	14.64	1.02		4.39 χ
Ράξα	7 χλμ ΒΔ ⁶⁹	πεδ.	14 ^{ος} αι.	20	-	27.07	2.57			10.65 χπ
Ριζαριό/ Ριζαρειό	4 χλμ ΝΑ ⁷⁰	πεδ.		-	44	9.67	0.1			
Σκλάταινα/ Ρίζωμα	14 χλμ Β ⁷¹	πεδ.	14 ^{ος} αι.	91	-	48.78	8.86	0.93		3.95 πχ
Σωτήρα	4 χλμ Β ⁷²	πεδ.		8	-	14				22.29 π
Τζερνίτζοβο	15 χλμ Β; ⁷³			-	-	92.09	3.38	4.51		
Τζιάσι/ Περιστερά	18 χλμ ΒΔ ⁷⁴	πεδ.		26	-	39.03		1.36		2.93 π
Τόσκεσι/ Πρίνος	20 χλμ ΒΔ ⁷⁵	πεδ.		18	-	41.09	3.5	3.06		1.75 χ
Τρυφούνιστα	10 χλμ ΒΔ; ⁷⁶			-	-					
Τσάρα/ Φωτάδα	12 χλμ Δ ⁷⁷	πεδ.		94	-	17.68	17.68	1.33	0.8	7.21 πχ

⁶³ KODER-HILD, Thessalia 262. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 441-442. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 84. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 680. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 317. DELILBAŞI, Defter 177.

⁶⁴ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 474-476. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 174. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 682. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 317. DELILBAŞI, Defter 23.

⁶⁵ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 476-478. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 12. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 682. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 317. DELILBAŞI, Defter 264.

⁶⁶ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 480. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 212. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 675. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 316. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 22. DELILBAŞI, Defter 180.

⁶⁷ KODER-HILD, Thessalia 248. ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 79-80. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 481-482. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 222. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 310.

⁶⁸ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 224. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 683. DELILBAŞI, Defter 45.

⁶⁹ KODER-HILD, Thessalia 251. STÄHLIN, Θεσσαλία 221. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 484-486. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 227. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 683. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 316. DELILBAŞI, Defter 85.

⁷⁰ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 489-490. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 235. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 310. DELILBAŞI, Defter 8-9.

⁷¹ KODER-HILD, Thessalia 264. STÄHLIN, Θεσσαλία 221. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 505-507. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 235. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 683. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 108. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 316. DELILBAŞI, Defter 102, 122.

⁷² ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 520-521. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 326. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 310. DELILBAŞI, Defter 39.

⁷³ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 640-641. DELILBAŞI, Defter 183.

⁷⁴ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 524-525. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 165. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 106. DELILBAŞI, Defter 48, 50.

⁷⁵ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 533-534. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 211. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 683. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 108. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 317. DELILBAŞI, Defter 90, 176.

⁷⁶ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 557-558. DELILBAŞI, Defter 174.

⁷⁷ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 393-395. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 390. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 107. DELILBAŞI, Defter 61.

Φλαμούλι	6 χλμ Ν ⁷⁸	πεδ.	14 ^{ος} αι.	19	-	34.11	7.15	0.71		6.78 πχ
Gorzadis	10 χλμ ΝΔ ⁷⁹			24	-	55.49	3.13	1.45	2.18	2.39 πχ
Nimoni	2 χλμ ΒΑ, ⁸⁰			2	-	65	15			
Sikedabo	10 χλμ ΒΑ, ⁸¹			8	-	34.96				

Παρατηρήσεις:

- η θέση των οικισμών προσδιορίζεται σε σχέση με τα Τρίκαλα, με παράθεση της κατά προσέγγιση απόστασης από την πόλη.
- οι παρατιθέμενοι αριθμοί φορολογικών μονάδων αφορούν το άθροισμα νοικοκυριών, χηρών και φορολογικά αυτόνομων αγάμων, με διάκριση Χριστιανών και Μουσουλμάνων.
- δημ. = δημητριακά, αμπ. = αμπέλια, κρασί, υφ. = υφαντουργικές καλλιέργειες (βαμβάκι, λίνος, κάνναβις, μετάξι), μυλ. = μύλοι, κτ. = εκτροφή και βοσκή ζώων, με διευκρίνιση του είδους (χ = χοίροι, π = αιγοπρόβατα, πχ ή χπ και τα δύο είδη με υπεροχή αυτού που δηλώνεται πρώτο).
- τα παραπάνω φορολογούμενα προϊόντα και δραστηριότητες δεν είναι τα μόνα που υφίσταντο στους παραπάνω οικισμούς, αλλά τα πιο ενδεικτικά για τη διακρίβωση της οικονομικής φυσιογνωμίας ενός οικισμού. Κοινότητες είναι και άλλες δραστηριότητες, όπως η μελισσοκομία ή οι λαχανόκηποι, ενώ σε κάθε χωριό απαιτούντο προσωπικοί φόροι, πρόστιμα και δικαίωμα επί των γάμων.

Οι μαρτυρίες για την ύπαρξη οικισμών βυζαντινής εποχής στην κοντινή περιφέρεια των Τρικάλων, οφείλονται πιθανότατα στη γενικότερη κρίση που διήλθε η περιοχή της Λάρισας, και γενικότερα η ανατολική Θεσσαλία, κατά την ύστερη βυζαντινή περίοδο, με αποτέλεσμα την οικιστική και πληθυσμιακή πύκνωση στον χώρο της δυτικής Θεσσαλίας ήδη από τις αρχές το υ 1⁴ου αιώνα. Οι συνολικά δεκατέσσερις βυζαντινοί οικισμοί της περιοχής, κατά τον 15^ο αιώνα, επιβιώνουν στο σύνολό τους, ενώ, μετά την οθωμανική κατάκτηση, απαντούν σαράντα ένα χριστιανικοί οικισμοί, μόλις ένας μουσουλμανικός και δύο εγκαταλελειμμένοι, δεδομένα που καταδεικνύουν μια εντυπωσιακή σταθερότητα του οικιστικού πλέγματος και μια ενίσχυση του χριστιανικού πληθυσμού, η οποία πρέπει να αναχθεί σε εξελίξεις της προγενέστερης περιόδου. Από την εικόνα που παρέχουν τα δεδομένα του 15^{ου} αιώνα, φαίνεται ότι η Βοϊβόδα/ Βασιλική, το Γουργογύρι/ Γοργογύρι, ο Εξάλοφος, τα Ζαβλάντια/ Παλιόπυργος, το Κριτσίνι/ Ταξιάρχες, το Λογγάκι, η Μπουχούνιστα/ Μεγαλοχώρι, ο Πρόδρομος/ Κουρτέσι, η Σκλάταινα/ Ρίζωμα και η Τσάρα/ Φωτάδα είναι οι πλέον σημαντικοί οικισμοί στην άμεση γειτνίαση των Τρικάλων (με πληθυσμιακά δεδομένα που κυμαίνονται από 56 έως και 243 νοικοκυριά).

Οι οικισμοί με τις μεγαλύτερες πληθυσμιακές συγκεντρώσεις είναι η Βοϊβόδα/ Βασιλική, με 118 χριστιανικά νοικοκυριά, και η Μπουχούνιστα/ Μεγαλοχώρι, με 243

⁷⁸ KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 109. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 566-568. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 379. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 310. DELILBAŞI, Defter 20-21, 174.

⁷⁹ DELILBAŞI, Defter 45-46.

⁸⁰ DELILBAŞI, Defter 172.

⁸¹ DELILBAŞI, Defter 111. Ο Σπανός προτείνει μια ταύτιση του οικισμού με τη Συκιά, 4 χλμ ΝΝΑ του Λιόπρασου (ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 519-520).

χριστιανικά νοικοκυριά, των οποίων οι αναφορές απαντούν και στην προγενέστερη βυζαντινή περίοδο. Καταγραφές της Βοϊβόδας/ Βασιλικής εντοπίζονται σε δύο σημεία του καταστίχου MM 10. Στη μία περίπτωση υπάρχει καταγραφή χωριού Βοϊβόδας με χριστιανικό πληθυσμό, που δηλώνεται ως τιμαριωτική κτήση του Kurt Hasan, και στην άλλη καταγραφή χωριού Βοϊβόδας, πάλι με χριστιανικό πληθυσμό, ως τιμαριωτική κτήση των Morik και Gin.⁸² Η Μπουχούνιστα/ Μεγαλοχώρι αναφέρεται ως οικισμός υπαγόμενος στο χάσι του Omer Bey, διοικητή των Τρικάλων, με χριστιανικό πληθυσμό. Οι οικισμοί επιβίωσαν στη διάρκεια του 14^{ου} αιώνα και μετά την οθωμανική κατάκτηση πιθανώς λόγω της καίριας θέσης τους στην πεδινή περιοχή που σχηματίζεται ανάμεσα στις ανατολικές πλαγιές του Κόζιακα και τις νότιες απολήξεις των Αντιχασίων. Στον ίδιο εξάλλου χώρο τοποθετούνται και οι υπόλοιποι βυζαντινοί οικισμοί που εξακολουθούν να αναφέρονται στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, γεγονός που αναδεικνύει την ιδιαίτερη σημασία της συγκεκριμένης περιοχής. Το γεγονός ότι η περιοχή διατηρεί κάποια ιδιαίτερη σημασία και μετά την οθωμανική κατάκτηση φαίνεται από την ευρωστία του συνόλου σχεδόν των οικισμών, της Αγ. Κυριακής, του Αρδανίου, της Βαρμπόμπης/ Φήκης, του Γορζίου/ Λυγαριάς, της Ζούλιανης/ Ζηλευτής, των Κουτζαραίων, της Κρινίτζας/ Κρινίτσας, του Λέσταινου/ Διπόταμου, του Μακρεσίου, του Τζιάσι/ Περιστεράς και του Gorzadis ως οικισμών στην περίμετρο των Τρικάλων με σημαντικά πληθυσμιακά μεγέθη (από 28 έως και 42 νοικοκυριά). Είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι η αποκατάσταση της ηρεμίας, μετά την οθωμανική κατάκτηση, συνέβαλε στην προσέλκυση ανθρώπινου δυναμικού από άλλες περιοχές, με την προσδοκία εκμετάλλευσης πιο εύφορων περιοχών. Είδαμε εξάλλου στην περίπτωση των Ζαβλαντίων ότι, με εξαίρεση τις οικογένειες Γοργού και Βράτου, οι υπόλοιπες οικογένειες από τα μέσα του 14^{ου} αιώνα, απουσιάζουν από το κατάστιχο, γεγονός που υποδηλώνει την παρουσία επήλυδων, όπως προκύπτει από τις αναφορές σε πέντε νοικοκυριά που ανήκουν στην οικογένεια Λασονίτη, η επωνυμία της οποίας δηλώνει καταγωγή από την περιοχή της Ελασσόνας. Η μοναδική αναφορά για την παρουσία μουσουλμανικού πληθυσμού στην περιοχή, προέρχεται από τον οικισμό Ριζαριό/ Ριζαρειό, η επωνυμία του οποίου υποδεικνύει την ύπαρξη ρυζοκαλλιέργειας, γεγονός που επιβεβαιώνεται από τα φορολογικά δεδομένα. Είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι η παρουσία προϊόντων που απουσιάζουν από την προγενέστερη βυζαντινή περίοδο, όπως το ρύζι, συνιστά επακόλουθο την οθωμανικής κατάκτησης και της έλευσης

⁸² DELILBAŞI, Defter 44-45, 59.

μουσουλμάνων στην περιοχή,⁸³ ενώ, την ίδια στιγμή, προκύπτει η επάρκεια ύδατος, προαπαιτούμενο για την παρουσία της συγκεκριμένης καλλιέργειας, με δεδομένη τη γειτνίαση του οικισμού με τον ποταμό Ληθαίο.

Η οικονομία των οικισμών είναι αγροτική, όπως φαίνεται από την κυρίαρχη θέση της παραγωγής δημητριακών, και το στοιχείο αυτό εξηγείται εύκολα λόγω της θέσης των οικισμών στην πεδιάδα, ενώ η παρουσία ενός μύλου στο Λέσταينو/ Διπόταμο, δύο στο Λογγάκι, το Ξυλοπάροικο/ Ξυλικούς, την Τσάρα/ Φωτάδα και αδιευκρίνιστου αριθμού μύλων στη Βαρμπόμπι/ Φήκη, το Γουργογύρι/ Γοργογύρι, τους Κουτζαραίους και το Gorzadis υποδεικνύει επεξεργασία δημητριακών.⁸⁴ Η αμπελοκαλλιέργεια είναι αναπτυγμένη στους οικισμούς των Ζαβλαντίων/ Παλιόπυργου, Ζούλιανης/ Ζηλευτής, Καρυών, Κρινίτζας/ Κρινίτσας, Λογγακίου, Μπουχούνιστα/ Μεγαλοχωρίου, Πύργου και Τσάρας/ Φωτάδας, γεγονός που μπορεί να συσχετιστεί με την επάρκεια ύδατος και με την ποιότητα του εδάφους, αφού πρόκειται για καλλιέργεια που απαιτεί σχετικά πετρώδη επιφάνεια. Η παραγωγή υφαντουργικών πρώτων υλών (βαμβάκι, λίνος και κάνναβις) μάλλον θα τροφοδοτούσε την υφαντουργική βιοτεχνία των Τρικάλων. Η κτηνοτροφία συνίσταται στην εκτροφή αιγοπροβάτων και χοίρων στα χωριά με χριστιανικό οικισμό (σε οκτώ περιπτώσεις προκύπτει αποκλειστική εκτροφή αιγοπροβάτων και σε πέντε εκτροφή μόνο χοίρων), ενώ οι μουσουλμάνοι στο Ριζαρείο/ Ριζαριό δεν εμπλέκονται σε κτηνοτροφικές δραστηριότητες. Η άσκηση της κτηνοτροφίας παρουσιάζεται υπολογίσιμη στην Αχελινάδα, τη Βοϊβόδα/ Βασιλική, το Ελευθεροχώρι, τον Εξάλοφο, το Επάνω Βραδέσι, τη Ζούλιανη/ Ζηλευτή, τους Κουτζαραίους, το Μάκρεσι, το Μεγάρχι, τη Μπουχούνιστα/ Μεγαλοχώρι, τη Ράξα, και το Σωτήρα, γεγονός που συσχετίζεται με το υψόμετρο των οικισμών και τη γειτνίασή τους, ως επί το πλείστον, με τις ανατολικές πλαγιές του Κόζιακα. Οι υπόλοιπες αναφορές αποκαλύπτουν μια σειρά από συμπληρωματικές δραστηριότητες της τοπικής οικονομίας, όπως προκύπτει από την καλλιέργεια οπωροκηπευτικών και τη μελισσοκομία. Αξίζει να σημειωθεί η παρουσία του εμπορικού φόρου bac-i hamr (εμπόριο κρασιού) στο Βαλτινό/ Βαλτσινό, που υποδεικνύει την κατά τόπους

⁸³ Για την ανάπτυξη της ριζοκαλλιέργειας στα Βαλκάνια μετά την οθωμανική κατάκτηση, παράλληλα με την εγκατάσταση μουσουλμανικού πληθυσμού, βλ. ΜΟΥΣΤΑΚΑΣ, Όψεις 93-96.

⁸⁴ Στο αφιερωτήριο έγγραφο του Τουραχάν μπέη, το 1446, στον χώρο πλησίον των Τρικάλων, γίνεται λόγος για την ύπαρξη 9 μύλων (ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 57), ενώ, το 1484, στο έγγραφο του Ομέρ μπέη, αναφέρονται 12 νερόμυλοι (ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 91), δεδομένα που επιβεβαιώνουν τον ρόλο της περιοχής στην επεξεργασία των δημητριακών. Επιπλέον, το 1474, αναφέρονται, ως βακουφικές κτήσεις, 1 λουτρό και ακαλλιέργητη γη στον Πυργετό/ Πυργητό, 4 βρύσες στο Μέρτζι Μεγάλο/ Μέγα Κεφαλόβρυσο και 3 βρύσες στο Σωτήρα (ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 75-76).

ανάπτυξη εμπορικών δραστηριοτήτων περιορισμένου μεγέθους. Πρόκειται για τη μοναδική αναφορά εμπορικού φόρου σε χωριό του θεσσαλικού χώρου, αναδεικνύοντας τη σημασία του οικισμού, δεδομένης μάλιστα και της απουσίας μουσουλμανικού πληθυσμού, που συνήθως εμπλέκεται σε εμπορικές δραστηριότητες.

Οικισμοί Ανατολικά-Νοτιοανατολικά των Τρικάλων

Ανατολικά και νοτιοανατολικά των Τρικάλων, απαντούν οι οικισμοί Βόριανη/ Γόριανη/ Αχλαδοχώρι, Γριζάνο/ Τζιβίσκος, Ζάρκος/ Ζάρκο, Κλοκοτός, Κορτίκι/ Κουρτίκι/ Μεταμόρφωση, Κοτσικόβο, Κρήνη/ Βοστίδι, Μάρκου/ Μάρκος, Παναγίτσα, Πειρασία, Πέτρινον και Φαρκαδώνα.

Στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Β', το 1289, υπέρ της μονής Λυκουσάδος, γίνεται λόγος για την ύπαρξη μύλων και αμπελιών στην περιοχή της Βόριανης/ Γόριανης/ Αχλαδοχωρίου.⁸⁵ Περαιτέρω δεδομένα προσφέρουν τα αρχαιολογικά ευρήματα. Ο ναός της Κοίμησης της Θεοτόκου στη Βόργιανη, είναι ένας μονόκλιτος σταυρεπίστεγος ναός, με διαστάσεις 7.354.5μ. , μαρμάρινο τέμπλο, λιτό κεραμικό διάκοσμο, ενώ χαρακτηριστικά είναι τα τυφλά αψιδώματα, τα οποία τονίζουν το σχήμα του σταυρού της κάλυψης.⁸⁶ Τα στοιχεία αυτά, σε συνδυασμό με τη γλυπτική διακόσμηση, τα κεραμοπλαστικά κοσμήματα, την τοιχοδομία και την κυματοειδή μορφή των απολήξεων των στεγών, οδήγησαν τον Νικονάνο σε μια χρονολόγηση γύρω στους 13^ο-14^ο αι.⁸⁷ Από το χρυσόβουλο του Συμεών Ούρεσι Παλαιολόγου υπέρ του Αγ. Γεωργίου Ζαβλαντίων, το 1359, πληροφορούμαστε ότι στον Κοτσικόβο υπήρχε απροσδιόριστη εργατική δύναμη, καλλιεργήσιμη γη, αμπέλια και υδρόμυλοι.⁸⁸ Η παρουσία νερόμυλου κάνει σαφές ότι στην περιοχή υπήρχε διαθέσιμη ποσότητα υδάτων, γεγονός που μπορεί να συσχετιστεί με τη γειτνίαση του οικισμού με τον ποταμό Ληθαίο. Εξάλλου, οι επενδύσεις σε μύλους και υδρόμυλους, ήταν ιδιαίτερα δαπανηρή υπόθεση. Έτσι, δεν προκαλεί εντύπωση ότι σχετίζονται με τη μεγάλη ιδιοκτησία, και μάλιστα την μοναστική, αφού τα χωριά Βόριανη/ Γόριανη και Κοτσικόβο παραχωρούνταν στις μονές Παναγίας της Λυκουσάδας και Αγ. Γεωργίου Ζαβλαντίων αντίστοιχα.

⁸⁵ MM V 255/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 502: *χωρίον ή Γοριάνη μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ μελοθεσιῶν καὶ ἀμπελιῶν.*

⁸⁶ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΔ* 26 (1971) Β'2 Χρονικά, 310. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΔ* 28 (1973) Χρονικά, 378. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *Ναοί* 91-98. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *Ειδήσεις* 331-334.

⁸⁷ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *Ναοί* 91-98.

⁸⁸ SOLOVIEV-MOSIN, *Srpskich* 220: *εις τὸν Κοτζήκοβον τὸν ἅγιον Γεώργιον μετὰ τῆς νομῆς καὶ περιοχῆς αὐτοῦ, ἀνθρώπων, ἀμπελιῶν καὶ ὑδρομυλῶνων.*

Οι οικισμοί Φαρκαδώνος, Γριζάνου/ Τζίβισκου και Κορτικίου, όπως ήδη κατέδειξαν οι Koder-Hild στηριζόμενοι στα αρχαιολογικά ευρήματα και τη μαρτυρία του Στέφανου Βυζαντίου, είχαν ως σκοπό τον αποκλεισμό της δυτικοθессαλικής πεδιάδος από την ανατολική, με τη φύλαξη της διάβασης του Πηνειού⁸⁹ Στη Φαρκαδόνα, σε μικρή απόσταση από το χωριό Κλοκοτός,⁹⁰ διατηρείται βυζαντινό κάστρο.⁹¹ Η σημασία της περιοχής αναδεικνύεται από την παρουσία αρχαιολογικών καταλοίπων, όπως προκύπτει από το ναό του Αγ. Πέτρου και Παύλου στον Κλοκοτό. Πρόκειται για ένα μονόχωρο κτίσμα με εσωτερικό πλάτος 4.05μ και μήκος 6.74μ, στη βόρεια πλευρά, και 6.36μ., στη νότια. Η τοιχοδομία, όπου γίνεται χρήση πωρολίθων σε δεύτερη χρήση και λιθοπλίνθων, η τοξοδομία και το αέτωμα της ανατολικής πλευράς, οδήγησαν τον Νικονάνο σε μια χρονολόγηση του μνημείου στα τέλη του 13^{ου} μέχρι τις αρχές του 14^{ου} αιώνα.⁹² Στην ίδια θέση, ήρθαν στο φως τα θεμέλια μιας τρίκλιτης βασιλικής, τα οποία τοποθετούνται πιθανότατα στον 6^ο αιώνα, ενώ το ανώτερο μέρος των σωζόμενων τοίχων ανήκουν σε μεταγενέστερες οικοδομικές φάσεις, ζήτημα που θέτει μια συνέχεια στην κατοίκηση του χώρου.⁹³ Περίπου 5 χλμ της σημερινής Φαρκαδόνας, τοποθετείται το χωριό Γριζάνο/ Τζίβισκος,⁹⁴ όπου διασώζονται οχυρωματικές κατασκευές. Οι Koder-Hild θεωρούν ότι πρόκειται για το κεντρικό κάστρο της ευρύτερης περιοχής, γύρω από την είσοδο του Πηνειού, στην πεδιάδα των Τρικάλων.⁹⁵ Ο ναός της Αγ. Παρασκευής, στην πλησιόχωρη Παναγίτσα, έχει σχήμα ορθογώνιο, εσωτερικών διαστάσεων 4.65x8.85 μ. Στον ανατολικό τοίχο και στην κόγχη του ιερού σώζονται τοιχογραφίες του 17^{ου} αιώνα, οι οποίες, όπως και ολόκληρη σχεδόν η σημερινή εκκλησία, ανήκουν σε

⁸⁹ KODER-HILD, Thessalia 238. ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ 658.

⁹⁰ Η ταύτιση του Κλοκοτού με το τοπωνύμιο Γροχοβόν, από τον Δημητρακόπουλο (ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 113), μάλλον πρέπει να αποκλειστεί, αφού το Γρόχοβον, το οποίο αναφέρεται στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', το 1336 (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χρυσόβουλο 7-26) και στο σιγίλλιο του Πατριάρχη Αντωνίου, το 1393 (ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 98-118), πιθανόν τοποθετείται κοντά στους Μελεούς (σημ. Μηλέα), όπου και το έλος Νεζερός, δεδομένης και της αναφοράς για την ύπαρξη βιβαρίου (=ιχθυοτροφείου) KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 41.

⁹¹ KODER-HILD, Thessalia 238. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί 81. ΝΗΜΑΣ, Κάστρα Αντιχασίων 261-262. Ο Stählin (STÄHLIN, Θεσσαλία 215-216) και οι Philippson-Kirsten (PHILIPPSON-KIRSTEN, Landschaften 54) υποστήριξαν ότι πρόκειται για υπολείμματα προερχόμενα από την ακρόπολη της αρχαίας Φαρκαδόνας, τα οποία ανανεώθηκαν κατά τη βυζαντινή περίοδο.

⁹² ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΙ* 28 (1973) Χρονικά, 384-385. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί 81-86.

⁹³ ΜΑΝΤΖΑΝΑ, *ΑΙ* 46 (1991) Β'1, Β'2, 242.

⁹⁴ KODER-HILD, Thessalia 279-280. Το τοπωνύμιο Τζίβισκος, που αναφέρεται από την Άννα Κομνηνή (ΚΟΜΝΗΝΗ 154), ταυτίστηκε από τον Rački με το χωριό Τσιώτο (ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 115). Ο Schlumberger πρότεινε την ταύτιση του χωριού με τη μονή Τζιβιασούσης, που αναφέρεται σε σφραγίδα του 11^{ου}-12^{ου} αι. (SCHLUMBERGER, Sceaux 35), ενώ η Αβραμέα κάνει λόγο για φωνητική συγγένεια με το τοπωνύμιο Διβίσκο, το οποίο αναφέρεται σε σιγίλλιο του Βασιλείου Β' υπέρ της αρχιεπισκοπής Αχρίδος (ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 115).

⁹⁵ KODER-HILD, Thessalia 279-280. STÄHLIN, Θεσσαλία 214. ΝΗΜΑΣ, Κάστρα Αντιχασίων 268.

μεταγενέστερες οικοδομικές φάσεις. Από το αρχικό βυζαντινό κτίσμα, διατηρούνται η κόγχη του Ιερού και τα χαμηλά τμήματα του ανατολικού τοίχου.⁹⁶ Με βάση τη διάπλαση της τρίπλευρης κόγχης του Ιερού, η οποία φέρει στις πλάγιες πλευρές τυφλές, κλιμακωτές ανίδες, με τύμπανα επίπεδα και διακοσμημένα με κεραμικά κοσμήματα, το κτίσμα χαρακτηρίστηκε από τον Νικονάνο ως πρώιμο παλαιολόγιο, στα μέσα του 13^{ου} αιώνα.⁹⁷ Περίπου 2 χλμ βορείως του σημερινού δρόμου Λαρίσης-Τρικάλων, σε κοντινή απόσταση από το Γριζάνο/ Τζίβισκο, την Παναγίτσα και τη Φαρκαδώνα, εντοπίζεται ο οικισμός Ζάρκος/ Ζάρκο, όπου σώζονται τα ερείπια παλαιοχριστιανικής βασιλικής,⁹⁸ και του μεταβυζαντινού ναού της Κοίμησης της Θεοτόκου και της μονής του Αγ. Ιωάννη του Θεολόγου.⁹⁹ Δυτικότερα, στην Κρήνη, ο ναός του Αγ. Νικολάου είναι μονόχωρος δρομικός, με εσωτερικές διαστάσεις 6.10×3.90μ, χωρίς την κόγχη του ναού.¹⁰⁰ Στο δυτικό τμήμα φέρει ένα τετράγωνο νάρθηκα, εσωτερικών διαστάσεων 3.70×3.83μ. Αυτό που παρουσιάζει ενδιαφέρον είναι ότι ο ναός στο εσωτερικό είναι κατάγραφος, αλλά από την αρχική τοιχογράφηση τίποτα δεν είναι ορατό, αφού οι επιφάνειες καλύπτονται με μεταβυζαντινές τοιχογραφίες, ένδειξη συνέχειας κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο.¹⁰¹ Ο Νικονάνος, με βάση τις τοιχογραφίες της στοάς και τις αρχιτεκτονικές ενδείξεις, κατατάσσει το μνημείο στον 13^ο αιώνα.¹⁰² Στον ίδιο οικισμό διατηρείται ο μεταβυζαντινός ναός των Αγ. Θεοδώρων.¹⁰³ Νοτιότερα, εντοπίζεται ο οικισμός του Μάρκου, ο οποίος στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ΄ Παλαιολόγου υπέρ της μονής Ολυμπιώτισσας, το 1336, αποκαλείται χωριό.¹⁰⁴ Σε απόσταση 2 περίπου χλμ βορειότερα, τοποθετείται ο οικισμός του Κορτικίου/ Κουρτικίου/ Μεταμόρφωσης, επί του βουνού Πετρομαγούλα (σημ. Στρογγυλοβούνι). Από το μεσαιωνικό φρούριο σώζονται τείχη και, κάτω από το κάστρο, βρίσκονται διάσπαρτα μέλη ενός βυζαντινού ναού (τεμάχια κιόνων, επιστύλια, επιγραφές, κιονόκρανα, βάσεις).¹⁰⁵ Ανατολικότερα, βρίσκεται ο οικισμός Πέτρινον, όπου ο Stählin μαρτυρεί την

⁹⁶ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί 119-120.

⁹⁷ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, ΑΔ 27 (1972) Β΄2 Χρονικά, 429. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί 121-122.

⁹⁸ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, ΑΔ 28 (1973) Χρονικά, 378.

⁹⁹ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, ΑΔ 26 (1971) Β΄2 Χρονικά, 309. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί 91.

¹⁰⁰ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, ΑΔ 28 (1973) Χρονικά, 385. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ, ΑΔ 30 (1975) Β΄1, Β΄2, 202. ΜΑΝΤΖΑΝΑ ΑΔ 49 (1994) Β΄1, 344. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί 76-81.

¹⁰¹ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί 79.

¹⁰² ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί 76-81.

¹⁰³ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, ΑΔ 28 (1973) Χρονικά, 385. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί 75.

¹⁰⁴ ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ, Ολυμπιώτισσα 494: *χωριστόπιον τὸ λεγόμενον Μάρκου μετὰ πάσης νομῆς καὶ περιοχῆς αὐτοῦ...*

¹⁰⁵ ΘΕΟΧΑΡΗΣ, ΑΔ 21 (1966) Χρονικά Β΄1, 255. ΚΟΔΕΡ-ΗΙΛΔ, Thessalia 193-194. ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 116. ΣΤÄΗΛΙΝ, Θεσσαλία 166, 235.

παρουσία τείχους, το οποίο δε διασώζεται πλέον, με περίμετρο 2 μιλίων περίπου.¹⁰⁶ Στον ίδιο χώρο, ο περιηγητής Leake, στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, αναφέρει σε μια εκκλησία την ύπαρξη κίωνων και επιγραφών, που έχουν πλέον χαθεί.¹⁰⁷ Επί του Στρογγυλοβουνίου, τοποθετείται ο οικισμός Πειρασία, για τον οποίο υπάρχουν δεδομένα από την πρώιμη βυζαντινή περίοδο.¹⁰⁸ Στον χώρο υπάρχουν κατάλοιπα μεσαιωνικών τειχών.¹⁰⁹

Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, στην περιοχή αναφέρονται οι εξής οικισμοί (πίν. χχι α- c, χχχ):

Πίνακας 2
(περιλαμβάνονται οι οικισμοί που αναφέρονται σε πηγές βυζ. εποχής)

Οικισμός	θέση	χαρακ.	μαρτ. βυζ. περιόδου	δεδομένα μέσων 15ου αιώνα						
				φορ. μον.		οικονομία (% επί συν. φόρου)				
				χρ.	μουσ.	δημ.	αμπ.	υφ.	μυλ.	κτ.
Άγιος Δημήτριος	45 χλμ; ΒΑ (του Φαναρίου). ¹¹⁰	πεδ.		207	-	59.63		0.62		1.45 χπ
Αλμαντάρι/ Αμπελώνας	45 χλμ; ΑΒΑ (του Φαναρίου). ¹¹¹	πεδ.		-	23	46.17		3.65		13.04 πχ
Βάναρη/ Μαραθιά	45 χλμ; ΒΑ (του Φαναρίου). ¹¹²	πεδ.		35	-	40.35	1.15	0.45	0.86	7.35 χπ
Βόργιανη/ Αγλαδοχώρι	32 χλμ ΒΑ ¹¹³	πεδ.	13 ^{ος} -14 ^{ος} αι.	55	-	9.26	22	6.8	1.12	2.01 πχ
Βοστίδι/ Κρήνη	24 χλμ Α ¹¹⁴	πεδ.	13 ^{ος} αι.	99	-	24.44	18.1	11.72		3.37 χπ
Γριζάνο/ Γρατζάνο/ Γρατζάνο	36 χλμ ΒΑ ¹¹⁵	πεδ.	13 ^{ος} -14 ^{ος} αι.	78	-	19.92	10.08	9.57		3.37 χπ
Δουβλατάν/ Μεσορράχη	50 χλμ; ΒΑ (του Φαναρίου). ¹¹⁶	ημιορ.		-	7	33.02				

¹⁰⁶ STÄHLIN, Θεσσαλία 241. KODER-HILD, Thessalia 237.

¹⁰⁷ LEAKE, Travels IV 319, 322.

¹⁰⁸ ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ 514.

¹⁰⁹ KODER-HILD, Thessalia 233. Ενδεικτική είναι η μαρτυρία του Stählin ο οποίος λέει ότι από το κάστρο μέχρι τους πρόποδες του βουνού εκτείνονται μεσαιωνικά τείχη, τα οποία είναι ορατά από μακριά σαν γκριζόασπρες γραμμές (STÄHLIN, Θεσσαλία 242).

¹¹⁰ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 33. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 24. DELILBAŞI, Defter 58, 214.

¹¹¹ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 100. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 667. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 107. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 362. DELILBAŞI, Defter 211.

¹¹² ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 342-343. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 300. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 670. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 360. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 24. DELILBAŞI, Defter 120.

¹¹³ KODER-HILD, Thessalia 117. ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 114. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 228-230. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 174. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 670. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 317. DELILBAŞI, Defter 169-170.

¹¹⁴ KODER-HILD, Thessalia 93, 149. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 230-232. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 175. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 670. DELILBAŞI, Defter 117.

¹¹⁵ KODER-HILD, Thessalia 279. ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 114. STÄHLIN, Θεσσαλία 214. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 256-260, 623-624. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 254. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 671. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 318. DELILBAŞI, Defter 36-37, 62, 130.

¹¹⁶ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 340. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 107. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 363. DELILBAŞI, Defter 238.

Ζάρκον	34 χλμ Α ¹¹⁷	πεδ.	14 ⁰⁵ -15 ⁰⁵ αι.	55	-	24.87		20.58		11.26 πχ
Ηλίας	50 χλμ; ΑΒΑ (του Φαναρίου). ¹¹⁸	πεδ.		-	57	60.17	2.26	1.23	1.23	
Κεραμιδι	32 χλμ Α ¹¹⁹	πεδ.		49	-	54.77	1.77	1.18	3.55	1.59 πχ
Κερατοχώρι	30 χλμ Α; ¹²⁰			36	-	35.43	1.87			18.47 χπ
Κλοκοτός	25 χλμ Α ¹²¹	πεδ.	13 ⁰⁵ -14 ⁰⁵ αι.	59	-	28.43	9.41	1.58	0.83	3.17 χπ
Κοσκινάς	25 χλμ; ΒΑ (του Φαναρίου). ¹²²	πεδ.		76	-	31.68	1.2	0.6	1.6	12.29 χ
Κοτσερί/ Ιτέα	45 χλμ; ΑΒΑ (του Φαναρίου). ¹²³	πεδ.		30	-	43.02	3.48	1.33		1.21 πχ
Κοτσικόβο	20 χλμ Α; ¹²⁴		13 ⁰⁵ αι.	64	-				0.22	
Κουρμπαλί/ Φανερωμένη	15 χλμ Α ¹²⁵	πεδ.		-	67					3.17 π
Κουρτίκι/ Μεταμόρφωση	40 χλμ; ΒΑ (του Φαναρίου). ¹²⁶	πεδ.	14 ⁰⁵ αι.	62	26	27.5	1.48	6.42	0.71	14.25 χπ
Κουτζούφλιανη	45 χλμ; ΒΑ ¹²⁷	ημιορ.		2	-	32.58		39.25		
Μάρκου/ Μάρκο	30 χλμ; ΑΒΑ (του Φαναρίου). ¹²⁸	πεδ.	14 ⁰⁵ αι.	91	3	28.98	3.57	1.26		2.56 π
Μουσαλάρ/ Συκιές	45 χλμ; ΒΑ (του Φαναρίου). ¹²⁹	πεδ.		29	-	60.43	3.2			
Παλαμάς	35 χλμ; ΒΑ (του Φαναρίου). ¹³⁰	πεδ.		36	37	41.46		1.37		9.9 π

¹¹⁷ KODER-HILD, Thessalia 283. ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 114. STÄHLIN, Θεσσαλία 213. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 280-288. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 351. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 673. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 318. DELILBAŞI, Defter 40.

¹¹⁸ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 361. DELILBAŞI, Defter 281-282.

¹¹⁹ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 318. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 96. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 675. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 318. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 25. DELILBAŞI, Defter 214, 215.

¹²⁰ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 630. DELILBAŞI, Defter 131.

¹²¹ KODER-HILD, Thessalia 112, 238. KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 58. STÄHLIN, Θεσσαλία 214, 221. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 329-331. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 125-126. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 675. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 318. DELILBAŞI, Defter 118, 170.

¹²² ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 156. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 675. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 362. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 24. DELILBAŞI, Defter 236, 237.

¹²³ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 404. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 676. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 362. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 24. DELILBAŞI, Defter 217, 240.

¹²⁴ KODER-HILD, Thessalia 282. SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 220. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 350-351. DELILBAŞI, Defter 51-52, 53.

¹²⁵ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 359-361. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 370. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 675. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 310. DELILBAŞI, Defter 12.

¹²⁶ KODER-HILD, Thessalia 193-194. ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 116. STÄHLIN, Θεσσαλία 166, 235. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 343. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 362. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 24. DELILBAŞI, Defter 103.

¹²⁷ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 170. DELILBAŞI, Defter 269: Διαλυμένος οικισμός μεταξύ Αγρελιάς Τρικάλων και Βερδικούσιας Λάρισας.

¹²⁸ KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 75. ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 110. ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ, Ολυμπιώτισσα 494. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 304. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 678. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 362. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 24. DELILBAŞI, Defter 194, 235.

¹²⁹ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 320. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 679. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 377. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 24. DELILBAŞI, Defter 283.

¹³⁰ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 114. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 681. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 361. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 24. DELILBAŞI, Defter 201-202.

Παναγίτσα	28 χλμ Α ¹³¹		13 ^{ος} αι.							
Παπαδόπουλο	40 χλμ; ΒΑ ¹³²			13	-	28.72	8.73	7		4.81 πχ
Πειρασία	32 χλμ Α ¹³³		6 ^{ος} , 13 ^{ος} - 14 ^{ος} αι.	-	-					
Πέρα Βλοχός	40 χλμ; ΒΑ (του Φαναρίου). ¹³⁴			-	13	51.5		0.88	17.76	
Πέτρα/ Πέτρινο	34 χλμ ΑΝΑ ¹³⁵	πεδ.	13 ^{ος} -14 ^{ος} αι.	213	-	25.95	35.15	0.29	1.37	0.68 χ
Πετρόπορος	18 χλμ Α ¹³⁶	πεδ.		16	-	41.7		4.12		22.74 πχ
Σαμαρίνα	55 χλμ; ΒΑ ¹³⁷			-	-					
Φαρκαδών	20 χλμ Α ¹³⁸		13 ^{ος} -14 ^{ος} αι.	-	-					
Baklalu	30 χλμ; Α ¹³⁹			25	-	22.6	19.81	1.71	0.9	3.33 χ

Παρατηρήσεις:

- η θέση των οικισμών προσδιορίζεται σε σχέση με τα Τρίκαλα και το Φανάρι (σε παρένθεση), με παράθεση της κατά προσέγγιση απόστασης την αντίστοιχη.
- οι παρατιθέμενοι αριθμοί φορολογικών μονάδων αφορούν το άθροισμα νοικοκυριών, χηρών και φορολογικά αυτόνομων αγάμων, με διάκριση Χριστιανών και Μουσουλμάνων.
- δημ. = δημητριακά, αμπ. = αμπέλια, κρασί, υφ. = υφαντουργικές καλλιέργειες (βαμβάκι, λίνος, κάνναβις, μετάξι), μυλ. = μύλοι, κτ. = εκτροφή και βοσκή ζώων, με διευκρίνιση του είδους (χ = χοίροι, π = αιγοπρόβατα, πχ ή χπ και τα δύο είδη με υπεροχή αυτού που δηλώνεται πρώτο).
- τα παραπάνω φορολογούμενα προϊόντα και δραστηριότητες δεν είναι τα μόνα που υφίσταντο στους παραπάνω οικισμούς, αλλά τα πιο ενδεικτικά για τη διακρίβωση της οικονομικής φυσιογνωμίας ενός οικισμού. Κοινότητες είναι και άλλες δραστηριότητες, όπως η μελισσοκομία ή οι λαχανόκηποι, ενώ σε κάθε χωριό απαιτούντο προσωπικοί φόροι, πρόστιμα και δικαίωμα επί των γάμων.

Μετά την οθωμανική κατάκτηση, από τους συνολικά δώδεκα βυζαντινούς οικισμούς της περιοχής επιβιώνουν οι εννέα, ενώ συνολικά καταγράφονται δεκαεπτά χριστιανικοί οικισμοί, πέντε μουσουλμανικοί, τρεις μεικτοί και ένας εγκαταλελειμμένος. Από την εικόνα που παρέχουν τα δεδομένα του 15^{ου} αιώνα, φαίνεται ότι ο Άγ. Δημήτριος και η Πέτρα/ Πέτρινο ήταν οι πλέον σημαντικοί οικισμοί στην περιοχή, ενώ ακολουθούν οι οικισμοί Βόργιανη/ Αχλαδοχώρι, Βοστίδι Κρήνη, Γριζάνο/ Γρατζάνι/ Γρατζάνο/ Γρατζάνου, Ζάρκο, Ηλίας, Κεραμίδι, Κερατοχώρι, Κλοκοτός, Κοσκινάς, Κοτσικόβο, Κουρμπαλί/ Φανερωμένη, Κουρτίκι/ Μεταμόρφωση, Μάρκου/ Μάρκο, Παλαμάς (με πληθυσμιακά δεδομένα που κυμαίνονται από 49 έως και 99 νοικοκυριά).

¹³¹ KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 83. ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 114. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί 118-122. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 528-531. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 681.

¹³² ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 453-454. DELILBAŞI, Defter 52, 53.

¹³³ KODER-HILD, Thessalia 233. STÄHLIN, Θεσσαλία 241, 242. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 149-150.

¹³⁴ ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 670. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 361. DELILBAŞI, Defter 214.

¹³⁵ KODER-HILD, Thessalia 238. STÄHLIN, Θεσσαλία 240-241. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 170. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 682. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 363. DELILBAŞI, Defter 63-64, 65-66.

¹³⁶ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 464-466. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 171. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 316. DELILBAŞI, Defter 11.

¹³⁷ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 496-497. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 315. DELILBAŞI, Defter 52.

¹³⁸ KODER-HILD, Thessalia 238. ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 114-115. STÄHLIN, Θεσσαλία 215-216, 219-220. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 525-528. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 371-372.

¹³⁹ DELILBAŞI, Defter 114-115, 178: Οικισμός ανατολικά των Τρικάλων, μεταξύ των οικισμών Κλοκοτού και Κεραμίδι.

Οι οικισμοί με τις μεγαλύτερες πληθυσμιακές συγκεντρώσεις είναι η Πέτρα/ Πέτρινο, με 213 χριστιανικά νοικοκυριά, και ο Άγ. Δημήτριος, με 207 χριστιανικά νοικοκυριά. Τμηματικές καταγραφές της Πέτρας/ Πέτρινου, η οποία απαντά και κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο, εντοπίζονται σε δύο σημεία του καταστίχου MM 10. Στη μία περίπτωση τμήμα του χωριού Πέτρας δηλώνεται ως τιμαριωτική κτήση των Silâhdâr Ahmed και Hasan, και στην άλλη, ως τιμαριωτική κτήση του Mukbil Köseç.¹⁴⁰ Ο οικισμός επιβίωσε στη διάρκεια του 14^{ου} αιώνα και μετά την οθωμανική κατάκτηση πιθανώς λόγω της καίριας θέσης του στην πεδινή περιοχή που σχηματίζεται ανάμεσα στις βόρειες πλαγιές του Φυλλήιου και τις νότιες απολήξεις του Τίτανου, που ενώνουν την Ανατολική με τη Δυτική Θεσσαλία. Στον ίδιο εξάλλου χώρο, τοποθετούνται και οι υπόλοιποι βυζαντινοί οικισμοί που εξακολουθούν να αναφέρονται στα μέσα του 15^{ου} αιώνα και απλώνονται μέχρι και τις νότιες απολήξεις του όρους Ζάρκου, γεγονός που αναδεικνύει την ιδιαίτερη σημασία της περιοχής. Τμηματικές καταγραφές του Άγ. Δημήτριου εντοπίζονται σε δύο σημεία του καταστίχου MM 10, στη μία περίπτωση ως τιμαριωτική κτήση του Saruca, και στην άλλη ως τιμαριωτικής κτήσης του Yusuf Solak.¹⁴¹ Τα δεδομένα αποκαλύπτουν ότι οι χριστιανοί αποτελούν την πλειοψηφία στην περιοχή, ενώ η εγκατάσταση μουσουλμανικού πληθυσμού περιλαμβάνει και εξισλαμισμένους απελεύθερους στους οικισμούς Αλμαντάρι/ Αμπελώνα (Ismail âzâde-i Musa, Ahmed âzâde-i Ishak, Karaca âzâde-i Halil, Şahin âzâde-i Kilicci Musa, Ismail âzâde-i Hasan), Ηλία (Ishak âzâde-i Yahya, Ishak âzâde-i Hasan), Κουρπαλί/ Φανερωμένη (Güvendik âzâde-i Murad, Hoşkadem âzâde-i Turhan, Saruca âzâde-i Inebeyi, Kutlu Bey âzâde-i Oğul Beyi, Ishak âzâde-i Muhammedî, Ahmed âzâde-i Şirmenrd), Κουρτίκι/ Μεταμόρφωση (Şahin âzâde-i Süleyman, Hacı Doğan âzâde-i Musa Bey, Osman âzâde-i Musa Bey) και Παλαμά (Abdullah âzâde-i Emîr Hoca, Ahmed âzâde-i Zekeriya, Şahin âzâde-i Doğan, Yusuf veled-i Abdullah).

Η οικονομία των οικισμών είναι αγροτική, όπως φαίνεται από την κυρίαρχη θέση της παραγωγής δημητριακών, ενώ η παρουσία ενός μύλου στο Κοτσικόβο, δύο στο Κεραμίδι, τεσσάρων στον Κοσκινά, πέντε στον Πέρα Βλοχό, έξι στην Πέτρα/ Πέτρινο και αδιευκρίνιστου αριθμού μύλων στη Βάναρη/ Μαραθιά, το Βόργιανη/ Αχλαδοχώρι, τον Ηλία, τον Κλοκοτό, το Κουρτίκι/ Φανερωμένη και το Baklalu, αναδεικνύει τον ρόλο των εν λόγω οικισμών στην παραγωγική διαδικασία της

¹⁴⁰ DELILBAŞI, Defter 63-64, 65-66.

¹⁴¹ DELILBAŞI, Defter 58, 214.

περιοχής.¹⁴² Η αμπελοκαλλιέργεια είναι περιορισμένη, με εξαίρεση τους οικισμούς Βόργιανη/ Αχλαδοχώρι, Βοστίδι/ Κρήνη, Γριζάνο, Κλοκοτό, Πέτρα/ Πέτρινο και Baklalu, οι οποίοι, ως επί το πλείστον τοποθετούνται επί των δυτικών απολήξεων του όρους Ζάρκου. Η παραγωγή υφαντουργικών πρώτων υλών (βαμβάκι, λίνος και κάνναβις) μάλλον θα τροφοδοτούσε την υφαντουργική βιοτεχνία των Τρικάλων. Η κτηνοτροφία συνίσταται στην εκτροφή αιγοπροβάτων και χοίρων στα χωριά με χριστιανικό οικισμό (σε τρεις περιπτώσεις προκύπτει αποκλειστική εκτροφή χοίρων), και μόνο αιγοπροβάτων στα μουσουλμανικά χωριά. Η άσκηση της κτηνοτροφίας παρουσιάζεται υπολογίσιμη στα χωριά Αλμαντάρι/ Αμπελώνα, Ζάρκο, Κερατοχώρι, Κοσκινά, Κουρτίκι/ Μεταμόρφωση και Πετρόπορο,¹⁴³ και δεν είναι τυχαίο ότι, ως επί το πλείστον, βρίσκονται στους πρόποδες παρακείμενων ορέων (Ζάρκος, Τίτανος, Φυλλήιο). Οι υπόλοιπες αναφορές αποκαλύπτουν μια σειρά από συμπληρωματικές δραστηριότητες της τοπικής οικονομίας, όπως προκύπτει από την καλλιέργεια οπωροκηπευτικών, την παραγωγή οσπρίων, τη μελισσοκομία και τη μεταξουργία.

Οικισμοί Σταγών

Γύρω από τους Σταγούς, σε μια ακτίνα που δεν ξεπερνά τα 30 χλμ, τοποθετούνται τα χωριά Ασπροκκλησιά, Βάβα, Γαύροβον/ Γαύρα, Καστράκι, Μήκανη/ Μίκανη/ Μουργκάνι, Τριστένικο, βόρεια και βορειοδυτικά των Σταγών, Πρεβέντα, δυτικά των Σταγών, Κουβέλτσι/ Θεόπετρα, Κούρσεβο, νοτιοανατολικά των Σταγών, Κνίνα, Οροχοβιανά, κοντά στους Σταγούς, χωρίς να είναι δυνατή η ακριβής ταύτισή τους, και οι μονές Χρυσίνου και Βητουμά, νοτιοδυτικά των Σταγών.

Η τοποθεσία του χωριού Καστράκιον προκάλεσε συζητήσεις για τον καθορισμό της θέσης των Σταγών. Συγκεκριμένα, ο Ιωάννης Βογιατζίδης έκανε λόγο για δύο Σταγούς, το *ἄστυ*, το οποίο το τοποθέτησε στο Καστράκι, και το *ἐμπορεῖον*, στη σημερινή Καλαμπάκα.¹⁴⁴ Σήμερα, έχει γίνει αποδεκτό ότι οι Σταγοί βρίσκονταν στη θέση της ακρόπολης του αρχαίου Αιγινίου, όπου εξελίχθηκε η σημερινή Καλαμπάκα.¹⁴⁵ Ο ναός της Κοίμησης της Θεοτόκου, ο οποίος ταυτίζεται με το ναό της Θεοτόκου της σκήτης της Δούπιανης ή των Σταγών, τοποθετείται στα τέλη του

¹⁴² Το 1484, αναφέρονται, ως βακουφικές ιδιοκτησίες του ευαγούς ιδρύματος του Ομέρ Μπέη, 2 μύλοι στον Παλαμά (ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 93).

¹⁴³ Το 1484, αναφέρονται, ως βακουφικές ιδιοκτησίες του ευαγούς ιδρύματος του Ομέρ Μπέη, βοσκοτόπια και απροσδιόριστος αριθμός βοοειδών στον Πετρόπορο (ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 99).

¹⁴⁴ ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΗΣ, Χρονικόν Μετεώρων 157-162.

¹⁴⁵ ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 158-159. STÄHLIN, Θεσσαλία 222. ASTRUC, Document 220. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 7.

12^{ου} ή τις αρχές του 13^{ου} αιώνα.¹⁴⁶ Η πλησιόχωρη Βάβα αναφέρεται σε επιστολή του ιερομόναχου Νείλου, πιθανόν του έτους 1363, υπέρ της μονής του Αγ. Δημητρίου Μετεώρων, επί της οδού που οδηγεί στους Σταγούς.¹⁴⁷ Η Μίκανη αναφέρεται σε πρόσταγμα του Συμέων Ούρεσι Παλαιολόγου, το 1357, υπέρ του πρώτου της Σκήτης, και μεταξύ των μετοχίων της, γίνεται λόγος για τη σπηλιά του Κυρίλλου, στην τοποθεσία της Μίκανης.¹⁴⁸ Ο Τριστένικος αναφέρεται ως μετόχι σε χρυσόβουλα των Ανδρόνικου Β΄, το 1289, Ανδρόνικου Γ΄, το 1332, και Στέφανου Δούσαν, το 1348, υπέρ της μονής της Λυκουσάδας.¹⁴⁹ Η Ασπροκκλησιά βρίσκεται στην αρχή της οδού που οδηγεί ανάμεσα στα Χάσια και τα Αντιχάσια, προς τη Δεσκάτη και την Ελασσόνα.¹⁵⁰ Πιθανόν η οδός που αναφέρεται ότι οδηγούσε από τα Σέρβια στους Σταγούς, στο έγγραφο του 1163, υπέρ της επισκοπής Σταγών, να πρόκειται για κάποια από τις ορεινές διαβάσεις των Χασίων.¹⁵¹ Στην περιοχή βρίσκεται ο ναός της Κοίμησης της Θεοτόκου, ο οποίος διαθέτει δύο στρώματα τοιχογραφιών: το νεότερο, που τοποθετείται το 1781, και δύο άλλα, στο Ιερό και τη δυτική εξωτερική πλευρά, που οδήγησαν τον Νικονάνο στη χρονολόγηση του κτίσματος στις αρχές του 11^{ου} αιώνα.¹⁵² Στην ίδια περιοχή βρίσκεται ο ναός του Αγ. Γεωργίου, με δύο στρώματα τοιχογραφιών, τα οποία τοποθετούνται στους 15^ο και 16^ο αι.¹⁵³ Ενδιαφέρον προκαλεί η περίπτωση του χωριού Γαύροβον/ Γαύρος, όπου, σύμφωνα με το αναλυτικό πρακτικό καταγραφής υπέρ της επισκοπής Σταγών, το 1163, καταγράφονται προσκαθήμενοι, ακτήμονες, βοϊδάτοι και ζευγαράτοι, με τους αντισήκους τους.

¹⁴⁶ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΔ* 25 (1970) Χρονικά Β΄2, 394. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΔ* 27 (1972) Χρονικά, 423. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Εκκλησάκι 99-110. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί 69-75. Πρώτος ο Ξυγγόπουλος πρότεινε την εν λόγω ταύτιση, το 1932 (ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ, *ΠΑΕ* 1932, 53-55), και, λίγο αργότερα, ο Παπασωτηρίου προσέθεσε ένα νέο στοιχείο, την ύπαρξη παλαιών τοιχογραφιών στο Ιερό (ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ, *Μετέωρα* 11). Η χρονολόγηση του κτιρίου, σύμφωνα με τον Νικονάνο, προσφέρει ένα *terminus ante quem* για την ίδρυση της σκήτης της Δούπιανης (ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί 75).

¹⁴⁷ ΒΕΗΣ, Γράμματα 16: *ταίμων τας δυο ωδους σταυροικος τας εξερχομενας απο τους Σταγους και απερχωμενας εις την Βαβα.*

¹⁴⁸ SOLOVIEV-MOSIN, *Srpskich* 210: *...το σπήλαιον το έπονομαζόμενον του Κυρίλλου του εν τή τοποθεσία της Μηκάνης έχει αυτός από γονικότητος...*

¹⁴⁹ MM V 255/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 502: *έτερον μετόχιον ό Τριστενικός εις όνομα τιμώμενον πω άγιου μου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου* (Χρυσόβουλο Ανδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου). CARILE-CAVALLO, *Crisobollo* 125/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 504, SOLOVIEV-MOSIN, *Srpskich* 154/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 506: *μετόχιον επ΄ όνόματι τιμώμενον του άγιου μεγαλομάρτυρος και τροπαιοφόρου Γεωργίου και έπονομαζόμενον του Τριστενίκου* (Χρυσόβουλα Ανδρόνικου Γ΄ Παλαιολόγου, μεταξύ 1331 και 1341, και Στέφανου Δούσαν, το 1348).

¹⁵⁰ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί 86.

¹⁵¹ ASTRUC, *Document* 214, 219. ABPAMEA, Θεσσαλία 96.

¹⁵² ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί 86-90. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΔ* 28 (1973) Χρονικά Β΄2, 385. MANTZANA, *ΑΔ* 49 (1994) Β΄1, 349. MANTZANA, Μνημεία Δήμου Χασίων 382.

¹⁵³ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί 88. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΔ* 28 (1973) Χρονικά Β΄2, 385. MANTZANA, *ΑΔ* 49 (1994) Β΄1, 349. MANTZANA, Μνημεία Δήμου Χασίων 383.

Πίνακας 3

Ανθρωπωνύμια	Ιδιότητα	Χρονολόγηση	Πηγές
Βρατάς	προσκαθήμενος, γιος της χήρας Άβρας	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 23.
Δράξης	προσκαθήμενος, ακτήμων, αδερφός του Βελκονίτου και αντίσηκος του Νικολάου Δραγωτά	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 23.
Θεόδωρος	προσκαθήμενος, ακτήμων, γιος του Δραγότηζη	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 23.
Μαυροϊωαννηνήτης	προσκαθήμενος, βοϊδάτος, αντίσηκος του Βρατά, γιού της χήρας Άβρας	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 23.
	μυλωνάς, προσκαθήμενος, ακτήμων	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 23.
Νικόλαος Δραγωτάς	προσκαθήμενος	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 23.
Νικόλαος Σθλατινιώτης	προσκαθήμενος	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 23.
Πρινίσκος	προσκαθήμενος, ζευγαράτος, αντίσηκος του Προδίνου	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 23.
Προδίνος	προσκαθήμενος, γιος του γέροντος	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 23.
Ράδος	προσκαθήμενος, γιος του (), αντίσηκος του Στάνου Τραμπουχουνίστα	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 23.
Ράδος	προσκαθήμενος, ζευγαράτος, γιος του Ιβάν, αντίσηκος του Σνεγνωτά, γιού του Σάμο...	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 23.
Σέμκος	προσκαθήμενος, ακτήμων, γιος του Νικολάου	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 23.
Σνεσγωτάς	προσκαθήμενος, γιος του Σαμο...	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 23.
Στάνος	προσκαθήμενος, ακτήμων, γυναικάδελφος του Μαβροσήλη	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 23.
Στάνος Τραμπουχουνίστας	προσκαθήμενος	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 23.
Τζερνωτάς	προσκαθήμενος, βοϊδάτος, γιος του Δραγάνου	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 23.
Τζιόνος	προσκαθήμενος, βοϊδάτος, γιος του (), αντίσηκος του Νικολάου Σθλατινιώτη	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 23.

Συνολικά αναφέρονται έξι περιπτώσεις αντισηκών, γεγονός που υποδεικνύει μια κινητικότητα του πληθυσμού, δεδομένης και της παρουσίας ανθρωπωνυμίου που υποδεικνύουν την παρουσία επήλυδων: Σθλατινιώτης. Η παρουσία μυλωνά μεταξύ των προσκαθιμένων υποδεικνύει επεξεργασία δημητριακών.

Δυτικά και νοτιοδυτικά των Σταγών, απαντούν το χωριό Πρεβέντα και οι μονές Χρυσίνου και Βητουμά. Σε επιστολή του μητροπολίτη Λάρισας Ιωάσαφ, το 1401, *περι ύποθέσεων του Μετεώρου*, αναφέρεται ότι στην περιοχή της Πρεβέντας υπήρχαν μύλοι, οι οποίοι εδόθησαν στο Μετέωρο από κάποιον Γρουζή.¹⁵⁴ Προκύπτει δηλαδή η παραγωγή και επεξεργασία δημητριακών, ενώ, στο ίδιο απόσπασμα, τίθεται ένα ακόμα ζήτημα, η παραχώρηση εκτεταμένων περιοχών σε μονές από ιδιώτες, με απώτερο στόχο την ψυχική τους σωτηρία, η οποία προβάλλει ως ένας σημαντικός

¹⁵⁴ ΒΕΗΣ, Γράμματα 44: *ἔστιν δε καὶ μύλωνας ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τῆς Πρεβέντας του Νυσιού, ὡς τῆς ἐδορίσατο πρὸς τὴν σεβασμίαν ταύτην μονὴν ὁ Γρουζῆς ἐκεῖνος ἔνεκα ψυχηκῆς σωτηρίας.*

παράγοντας συγκέντρωσης έγγειας ιδιοκτησίας από τις μονές.¹⁵⁵ Στον κώδικα 141 της μονής Μεταμορφώσεως σώζεται επιγραφή, σύμφωνα με την οποία το καθολικό της μονής Βητουμά ανεγέρθηκε το 1161 από τον Κωνσταντίνο Ταρχανειώτη και τη σύζυγό του Ζωή.¹⁵⁶ Στο καθολικό της μονής, της Κοίμησης της Θεοτόκου, επιγραφή πάνω από την βόρεια είσοδο, αναφέρει ως έτος ανιδρύσεως του ναού το 1600.¹⁵⁷ Δυτικά του καθολικού, στο παρεκκλήσι της Κοίμησης της Θεοτόκου, επιγραφή πάνω από την δυτική είσοδο, αναφέρει ως έτος κτίσης το 1559, επιβεβαιώνοντας τη χρήση του χώρου κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο.¹⁵⁸ Από την πλησιόχωρη μονή του Χρυσίνου προήλθε ο Μακάριος, ο πρώτος της Σκήτης των Σταγών, λίγο πριν τα μέσα του 14^{ου} αιώνα.¹⁵⁹

Νοτιοανατολικά των Σταγών, απαντούν τα χωριά Κουβέλτσιον και Κούρσεβον. Το 1163, στο έγγραφο που συνέταξε ο Ιωάννης Αθανασόπουλος υπέρ της επισκοπής Σταγών, γίνεται λόγος για το Κουβέλτσιον, το οποίο αποκαλείται χωριό.¹⁶⁰ Στο ίδιο έγγραφο καταγράφονται προσκαθήμενοι πάροιχοι, ακτήμονες, βοϊδάτοι και ζευγαράτοι.

Πίνακας 4

Ανθρωπωνύμια	Ιδιότητα	Χρονολόγηση	Πηγές
Βασίλειος	προσκαθήμενος πάροιχος, βοϊδάτος, χαλκεύς	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 24.
Βούζης	προσκαθήμενος πάροιχος, γιος του Βρίζη	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 24.
Βρατάς	προσκαθήμενος πάροιχος, ζευγαράτος, γιος του Ιβάν	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 24.
Βρατάς	προσκαθήμενος πάροιχος, βοϊδάτος, γιος του παπά (πρόγονος του Γερβωνά)	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 24.
Γεωργίτζης	προσκαθήμενος πάροιχος	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 24.
Δοβρωτάς	προσκαθήμενος πάροιχος, βοϊδάτος, γιος του Στάνου	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 24.

¹⁵⁵ Η συσσώρευση αγαθών δεν περιοριζόταν μόνο στην παραχώρηση γης. Ο κώδικας 547 της Μονής Μεταμορφώσεως Μετεώρων φέρει δύο σημειώματα του 15^{ου} αιώνα, σύμφωνα με τον Βέη, τα οποία κάνουν λόγο για παραχώρηση ευαγγελίων, προκειμένου να τελούνται τα μνημόσυνα των ιδιοκτητών τους: α) *Τό άγιον και ιέρων εὐαγγέλιον ἔσαι εἰς μνημόσνον τῆς μαντζακουρίνας δεδομένον εἰς τὸν μέγαν και ἅγιον νικόλαον τὸν ξένον τῆς κορώνης,* β) *τω ἔδωκα ἔγο ὑ χρυσηνα το ευβακελειον ετούτο ησ τὸν μεγαν νηκολαον τον ξενόν ησ τὴν σαπουνάρισα διὰ τὴν ψηχῆ τησ να ἔχη το μνημοσινο τησ εν το νην εονη και ἐν το μελοτι* (ΒΕΗΣ, Χειρόγραφα Μετεώρων Α' 547-548).

¹⁵⁶ ΒΕΗΣ, Γράμματα 467. ΒΕΗΣ, Χειρόγραφα Μετεώρων Α' 161: *Ταρχανιότης κωνσταντῖνος ὁ λάτρης, συν τῆ συζύγω ζώη δε τῆ κύρια.* ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 161.

¹⁵⁷ ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ, ΑΔ 22 (1967) Χρονικά Β'2, 312. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ, ΑΔ 53 (1998) Χρονικά Β'2, 473.

¹⁵⁸ ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ, ΑΔ 22 (1967) Χρονικά Β'2, 313: *ἀνηγέρθη και ἀνιστορήθη τὸ παρὸν προπύλαιον ἧς σεβασμίας... μητροπολίτου Λαρίσης Κυροῦ Ναοφύτου διὰ χειρὸς Νεκταρίου μοναχοῦ ἐν ἔτει 1559.*

¹⁵⁹ ΒΕΗΣ, Συμβολή 274: *...ιερομόναχος τις, Μανασσῆς λεγόμενος ὅστις ἦν, ἐν τῆ τοῦ Χρυσένου μονῆ, μετὰ τῶν μετ' αὐτοῦ.*

¹⁶⁰ ΑSTRUC, Document 214-215/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 24: *τὸ χωριόν... τὸ Κοβέλτζιν...*

Θεόδωρος	προσκαθήμενος πάροικος, ακτήμων, γιος του Δοβροσθά	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 24.
Θεόφιλος	προσκαθήμενος πάροικος, βοϊδάτος, κουράτωρ	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 24.
Ιωάννης	προσκαθήμενος πάροικος, βοϊδάτος, γιος του Δανιήλ	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 24.
Κύριλλος	προσκαθήμενος πάροικος, ακτήμων, γιος του Νικήτα	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 24.
Κωνσταντίνος	προσκαθήμενος πάροικος, βοϊδάτος, γιος της Θεοδόρας	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 24.
Κωνσταντίνος	προσκαθήμενος πάροικος, ζευγαράτος, γιος του ()	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 24.
	προσκαθήμενος πάροικος, βοϊδάτος, γιος του Γεωργίου	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 24.
Σαρακινός	προσκαθήμενος πάροικος, ζευγαράτος, γιος του Ιβάν	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 24.

Μεταξύ των προσκαθήμενων παροίκων αναφέρεται ο Βασίλειος ο χαλκεύς και ο Θεόφιλος ο κουράτωρ,¹⁶¹ γεγονός που αναδεικνύει την ύπαρξη οικονομικών - επαγγελματικών διαφοροποιήσεων.

Στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', υπέρ της επισκοπής Σταγών, το 1336, γίνεται λόγος για την παρουσία σημαντικού αριθμού εξαρτημένων αγροτών και την κατοχή στην περιοχή μιας έκτασης 1000 μοδίων από την ομώνυμη επισκοπή.¹⁶² Φαίνεται ότι, πέρα από τη γη των παροίκων, για την οποία ήταν απαραίτητη η παρουσία δεκαεννέα ζευγαριών αροτριαίων ζώων, στην επισκοπή Σταγών παραχωρούνταν μια έκταση 1000 μοδίων, γεγονός που αφενός καθιστούσε αναγκαία την παρουσία εργατικής δύναμης και αφετέρου υποδεικνύει τη συστηματική εκμετάλλευση της γης, τόσο με την παρουσία των εξαρτημένων αγροτών όσο και με την ύπαρξη αροτριαίων ζώων. Στο σιγίλιο του πατριάρχη Αντωνίου, το 1393, το Κουβέλτζι αναφέρεται μεταξύ των κτήσεων της επισκοπής Σταγών.¹⁶³ Το όρος

¹⁶¹ BURY, Administrative System 100-103. DARROUZÈS, Officia 41, 304. ODB 1155-1156: Από τον 6^ο αιώνα και εξής, ο όρος σχετιζόταν με τη διαχείριση των αυτοκρατορικών κτημάτων. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Μάγνου, του γενικού κουράτορος, στα τέλη του 6^{ου} αιώνα (FEISSEL, Magnus 465-476). Αργότερα, προστέθηκε το επίθετο Μέγας, ενώ από τον 11^ο αι., επανεμφανίζεται ως κουράτωρ. Εκτός από κτήματα, ο κουράτωρ μπορούσε να έχει υπό τη δικαιοδοσία του ολόκληρες περιοχές. Εκκλησιαστικοί κουράτορες μνημονεύονται σε σφραγίδες του 10^{ου}-11^{ου} αι. (LAURENT, Corpus V 2 448-450), και σε μοναστικό έγγραφο του 1071 (ACTES DE LAVRA I 207). Για το αξίωμα του κουράτορος κάνουν λόγο τα τακτικά Uspenskij, Beneševič, Escorial, το κλητορολόγιο του Φιλοθέου (ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes 53, 103, 107, 123, 141, 145, 242, 249, 271).

¹⁶² MM IV 270-271: παροίκους ένυποστάτους μετά τής γής αυτών, ζευγάρια δέκα έννεα και έπέκεινα τής γής τσοσούτων ζευγαριών έτέραν γήν μοδίων χιλίων, ήτις εύρίσκεται έν τώ χωρίω λεγομένω Κουβέλτζιον.

¹⁶³ ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, Έκθεσις 49: ...δς παρέδωκε μετ' άλλων και τὸ πρὸς τὸ μέρος τής άγιωτάτης έπισκοπής Σταγών κείμενον και έγγυς δν τής περιοχής αυτής χωρίον τὸ καλούμενον Κουβέλτζιν. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 59: ...δς παραδέδωκε μετά τών άλλων και τὸ πρὸς τὸ μέρος τής άγιωτάτης έπισκοπής Σταγών τὸ εκ γονικότητος περιελθόν αυτῆ χωρίον τὸ καλούμενον Κουβέλτζιν. (έκδοση από το πρωτότυπο), 62: ος παρέδωκε μετά τών άλλων και πρὸς τὸ μέρος τής άγιωτάτης έπισκοπής Σταγών τὸ εκ γονικότητος περιελθόν αυτῆ χωρίον τὸ καλούμενον Κουβέλτζιν (έκδοση από την επιγραφή της Καλαμπάκας).

Κούρσεβο αναφέρεται ως σημείο οριοθέτησης της δικαιοδοσίας της επισκοπής Σταγών στο σιγίλιο του πατριάρχη Αντωνίου, το 1393.¹⁶⁴

Κοντά στους Σταγούς, χωρίς να είναι δυνατή η ακριβής ταύτισή τους, απαντούν οι οικισμοί Κνίνα, Οροχοβιανά και Σαρακίνα. Στο έγγραφο που συνέταξε ο Ιωάννης Αθανασόπουλος, το 1163, η Κνίνα αποκαλείται χωριό.¹⁶⁵ Αυτό που έχει σημασία είναι οι επεκτατικές διαθέσεις της μεγάλης ιδιοκτησίας με την επιβολή του μέτρου της *ίκάνωσις*, όπως ρητά αναφέρεται για την περίπτωση της Κνίνας.¹⁶⁶ Πρόκειται ουσιαστικά για ένα μέσο με το οποίο ελεγχόταν αν υπήρχε ή όχι καταπάτηση, η εξακρίβωση δηλαδή αν ο φόρος που πλήρωνε κάποιος για την ιδιοκτησία του αντιστοιχούσε προς αυτό που όφειλε να πληρώνει, με βάση την αξία της.¹⁶⁷ Αυτό που έχει σημασία είναι η παρουσία εξαρτημένης εργατικής δύναμης, έστω και σε περιορισμένο αριθμό, όπως υποδεικνύει το μέγεθος των εννέα παροίκων για την περίπτωση του οικισμού Κνίνα. Η παρουσία των παροίκων συνοδεύεται από το προσδιοριστικό *ζευγαράτοι*, που υποδηλώνει την παρουσία αροτριάων ζώων και τη συνακόλουθη ύπαρξη καλλιεργήσιμων εκτάσεων. Το 1163, πάλι στο έγγραφο του Αθανασόπουλου, γίνεται λόγος για τα μυλοτόπια της τοποθεσίας των Οροχοβιανών, για τον αμπελώνα του νοταρίου Ιωάννη και για ένα μυλικό εργαστήριο, γεγονός που υποδεικνύει επεξεργασία δημητριακών.¹⁶⁸ Στο σιγίλιο του πατριάρχη Αντωνίου, το 1393, παραχωρήθηκε στην επισκοπή Σταγών το μετόχι του Αγ. Νικολάου στην Κνίνα.¹⁶⁹ Σύμφωνα με τους Koder-Hild, ο σταθμός Serquiches, ο οποίος αναφέρεται

¹⁶⁴ ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, Έκθεσις 50: ...καὶ ἀναβαῖνον αὐθις καταντᾶ εἰς τὸν Λογκᾶ κατὰ τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους τοῦ λεγομένου Κούρσεβον. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 60: ...καὶ ἀναβαίνουσιν αὐθις κατὰ ἀνατολὰς κατὰ τὴν κορυφὴν τοῦ χωρίου τοῦ λεγομένου Κούρσεβον (έκδοση ἀπὸ το πρωτότυπο), 62: ... καὶ ἀναβένει αὐθις κατὰ ἀνατολὰς κατὰ τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους τοῦ λεγομένου Κούρσεβον (έκδοση ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή της Καλαμπάκας).

¹⁶⁵ ASTRUC, Document 214-215/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 26: ... ἐτέρω χωρίω τῆ Κνίνα.

¹⁶⁶ ASTRUC, Document 215/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 26: εἰς ἰκάνωσιν παροίκων ζευγαράτων ἐννέα.

¹⁶⁷ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ρόλος 182.

¹⁶⁸ ASTRUC, Document 215/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 18, 23: ...τὰ μυλοτόπια τῆς τοποθέσεως Ὀροχοβιάνων τὸν ἀμπελῶνα τὸν τοῦ νοταρίου Ιωάννου λεγόμενον συνάμα τῶ ἐκεῖσε ὄντι μυλικῶ ἐργαστηρίω...

¹⁶⁹ ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, Έκθεσις 49: ... καὶ ἕτερον εἰς ὄνομα τιμώμενον τοῦ ἐν ἀγίοις παμμάρκαρος Νικολάου, καὶ ἐπικεκλημένον Κνίνα. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 59: ... καὶ ἕτερον εἰς ὄνομα τιμώμενον τῶ ἐν ἀγίοις παμμάρκαρος Νικολάου τὸ ἐπικεκλημένον Κνίνον (έκδοση ἀπὸ το πρωτότυπο), 62: ...καὶ ἕτερον εἰς ὄνομα τιμώμενον τοῦ ἐν ἀγίοις παμμάρκαρος Νικολάου καὶ ἐπικεκλημένον Κνένινον (έκδοση ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή της Καλαμπάκας).

στη γαλλική παραλλαγή του Χρονικού του Μορέως,¹⁷⁰ πιθανόν να ταυτίζεται με το χωριό Σαρακίνα, κοντά στη σημερινή Καλαμπάκα.¹⁷¹

Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, στην περιοχή καταγράφονται οι εξής οικισμοί (πίν. xxii a-b, xxx):

Πίνακας 5
(περιλαμβάνονται οι οικισμοί που αναφέρονται σε πηγές βυζ. εποχής)

Οικισμός	θέση	χαρ. ακ.	μαρτ. βυζ. περιόδου	δεδομένα μέσω 15ου αιώνα						
				φορ. μον.		οικονομία (% επί συν. φόρου)				
				χρ.	μουσ.	δημ.	αμπ.	υφ.	μυλ.	κτ.
Ασπροκκλησιά	30 χλμ Β (των Σταγών). ¹⁷²	ορειν.	11 ^{ος} αι.	158	-	21.54	2.24	2.04		21.35 πχ
Βάβα	2 χλμ ΒΔ (των Σταγών). ¹⁷³		14 ^{ος} αι.	-	-					
Βανακούλια/ Κρύα Βρύση	41 χλμ ΒΔ ¹⁷⁴	ορειν.		18	-	28.75	12.03	0.6		1.64 πχ
Βάνια/ Πλάτανος	16 χλμ Β ¹⁷⁵	πεδ.		175	-	28.01	20.54	6.11		6.24 πχ
Βερεντζί/ Άγ. Νικόλαος	24 χλμ Β ¹⁷⁶	πεδ.		54	-	25.23	29.68	1.34	0.26	4.29 χπ
Βηλβίζδα	60 χλμ; ΒΔ ¹⁷⁷			114	-	11.58	5.66	0.61		22.16 πχ
Βητουμάς	7 χλμ ΝΔ (των Σταγών). ¹⁷⁸	πεδ.	12 ^{ος} αι.	82	-	9.85	3.5	1.89	0.45	3.87 π
Γαύροβον/ Γαύρος	50 χλμ ΒΔ ¹⁷⁹	ημιορ.	12 ^{ος} αι.	35	-	12.77	10.31	1.55	1	9.59 πχ
Γενέσι	23 χλμ ΒΔ ¹⁸⁰	ημιορ.		24	-	4.77		0.5		30.5 π

¹⁷⁰ ΧΡΟΝΙΚΟΝ ΤΟΥ ΜΟΡΕΩΣ & 903, 905 (γαλλική παραλλαγή).

¹⁷¹ KODER-HILD, Thessalia 255.

¹⁷² KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 27-28. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 193-194. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 158. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 669. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 332. DELILBAŞI, Defter 14, 48, 50, 119.

¹⁷³ KODER-HILD, Thessalia 151. KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 29. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 618-619.

¹⁷⁴ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 200-202. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 185. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 670. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 321, 322. DELILBAŞI, Defter 74, 76, 104.

¹⁷⁵ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 202-204. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 187. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 670. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 315. DELILBAŞI, Defter 25.

¹⁷⁶ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 213-215. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 43. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 106. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 321. DELILBAŞI, Defter 69.

¹⁷⁷ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 621. DELILBAŞI, Defter 122-123: Οικισμός ΒΔ Τρικάλων, μεταξύ των οικισμών Καλογριανή, Ελάτη και Χρυσομηλιά.

¹⁷⁸ KODER-HILD, Thessalia 135. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 218-219. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 201. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 321. DELILBAŞI, Defter 92.

¹⁷⁹ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 17, 23. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 238-240. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 224. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 671. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 106. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 332. DELILBAŞI, Defter 73.

¹⁸⁰ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 240-241. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 232. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 316. DELILBAŞI, Defter 91.

Κακοπλεύρι	53 χλμ ΒΔ ¹⁸¹	ορειν.		107	-	19.35	5.55	0.99	0.37	12.05 πχ
Καστράκι	2 χλμ ΒΔ (των Σταγών). ¹⁸²	ημιορ.	12 ^{ος} -13 ^{ος} αι.	49	-	13.43	47.46	0.29		1.47 χ
Κνίνα	Απροσδ. πλησίον των Σταγών. ¹⁸³		12 ^{ος} -14 ^{ος} αι.	-	-					
Κόπραινα/ Αύρα	23 χλμ Β ¹⁸⁴	πεδ.		8	-	17.02				12.38 π
Κουβέλτσι/ Θεόπετρα	6 χλμ ΝΑ (των Σταγών). ¹⁸⁵	πεδ.	12 ^{ος} -14 ^{ος} αι.	68	-	26.62	16.91	4.64		5.8 πχ
Κούρσεβον/ Ελληνόκαστρο	15 χλμ ΝΑ (των Σταγών). ¹⁸⁶	ορειν.	14 ^{ος} αι.	132	-	20.09	7.67	1.67		12 πχ
Κρύο Νερό	50 χλμ; ΒΔ ¹⁸⁷			160	-	21.62	17.67	0.44	0.22	6.56 πχ
Λιόπρασο	21 χλμ ΒΑ ¹⁸⁸	ορειν.		38	-	31.19		0.87		11.07 πχ
Λόμιτζα	50 χλμ ΒΔ ¹⁸⁹			30	-	20.88	11.88	1.69	3.39	8.05 πχ
Λουζέστι/ Ελάφι	45 χλμ ΒΔ ¹⁹⁰	ορειν.		27	-	46.34	11.09	0.65		5.21 πχ
Μάρμαρον	25 χλμ; ΒΔ ¹⁹¹			-	18	60.34		6.66		1.37 π
Μερίτσα/ Οξύνεια	45 χλμ ΒΔ ¹⁹²	ορειν.		65	-	32.86	5.12	0.58	0.51	9.49 πχ
Μίκανη/ Μήκानη/ Μουργκάνι	12 χλμ ΒΔ (των Σταγών). ¹⁹³		14 ^{ος} αι.	-	-					
Μπούρσιανη Επάνω/ Νέα Ζωή	34 χλμ Β ¹⁹⁴	ορειν.		14	-	23.8		0.76	1.53	17.74 πχ
Μπούρσιανη Κάτω	30 χλμ; Β ¹⁹⁵			38	-	35	8.87	0.7	1.4	5.17 πχ
Νικλίτσι/ Καλονέρι	23 χλμ ΒΔ ¹⁹⁶	ημιορ.		13	-	18.91		1.8		10.81 π

¹⁸¹ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 292-293. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 9. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 673. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 332. DELILBAŞI, Defter 119.

¹⁸² KODER-HILD, Thessalia 150. ABPAMEA, Θεσσαλία 158. STÄHLIN, Θεσσαλία 222. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 311-314. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 68. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 674. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 321. DELILBAŞI, Defter 71-72.

¹⁸³ KODER-HILD, Thessalia 262. KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 60.

¹⁸⁴ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 337-340. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 166-167. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 675. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 321. DELILBAŞI, Defter 69.

¹⁸⁵ KODER-HILD, Thessalia 189. ABPAMEA, Θεσσαλία 69, 161. STÄHLIN, Θεσσαλία 221. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 351-354. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 373. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 673. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 106. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 321. DELILBAŞI, Defter 68.

¹⁸⁶ KODER-HILD, Thessalia 196. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 361-362. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 322. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 672. DELILBAŞI, Defter 113-114.

¹⁸⁷ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 631-632. DELILBAŞI, Defter 19, 78.

¹⁸⁸ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 386-387. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 261. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 677. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 315. DELILBAŞI, Defter 25.

¹⁸⁹ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 391. DELILBAŞI, Defter 107.

¹⁹⁰ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 391-393. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 310. DELILBAŞI, Defter 104.

¹⁹¹ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 635-636. DELILBAŞI, Defter 98.

¹⁹² ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 406-408. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 96. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 681. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 106. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 332. DELILBAŞI, Defter 74, 75.

¹⁹³ KODER-HILD, Thessalia 151. KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 78. ABPAMEA, Θεσσαλία 96. STÄHLIN, Θεσσαλία 163, 210. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 637-638. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 11.

¹⁹⁴ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 428-430. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 45. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 106. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 333. DELILBAŞI, Defter 70.

¹⁹⁵ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 430-431. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 333. DELILBAŞI, Defter 70.

¹⁹⁶ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 436-437. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 27. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 317. DELILBAŞI, Defter 92-93.

Ντριστιανός	40 χλμ; ΒΔ ¹⁹⁷			30	-	15.59		1.79	0.44	12.09 πχ
Οροχοβιανά	Απροσδ. πλησίον των Σταγών. ¹⁹⁸		12 ^{ος} αι.	-	-					
Πρεβέντα/ Διάβα	5 χλμ Δ (των Σταγών). ¹⁹⁹	ημιορ.	15 ^{ος} αι.	46	-	22.55	18	0.37	1.89	7.89 πχ
Ροξιόρι	35 χλμ; ΒΔ ²⁰⁰			11	-	13.25				3.92 χ
Σαρακίνα	19 χλμ ΒΔ ²⁰¹	πεδ.	14 ^{ος} αι.	-	-					
Σπαθάδες	26 χλμ Β ²⁰²	ορειν.		9	-	15.84				10.95 π
Στρούτζια/ Πεύκη	52 χλμ ΒΔ ²⁰³	ορειν.		28	-	23.69	8.55	2		17.29 πχ
Τριστένικος	20 χλμ; ΒΔ (των Σταγών) ²⁰⁴		14 ^{ος} αι.	-	-					
Τσούγκουρο/ Αγ. Δημήτριος	40 χλμ ΒΔ ²⁰⁵	ημιορ.	13 ^{ος} -14 ^{ος} αι.	24	-	26.2		2.72		8.26 πχ
Χλιντζάδες/ Τρυγόνα	48 χλμ ΒΔ ²⁰⁶	ορειν.		38	-	22.68	10.25	1.56	0.6	10.2 πχ
Χρύσινο	11 χλμ ΝΔ (των Σταγών). ²⁰⁷	ορειν.	14 ^{ος} αι.	-	-					

Παρατηρήσεις:

- η θέση των οικισμών προσδιορίζεται σε σχέση με τα Τρίκαλα και τους Σταγούς (σε παρένθεση), με παράθεση της κατά προσέγγιση απόστασης από αυτούς.
- οι παρατιθέμενοι αριθμοί φορολογικών μονάδων αφορούν το άθροισμα νοικοκυριών, χηρών και φορολογικά αυτόνομων αγάμων, με διάκριση Χριστιανών και Μουσουλμάνων.
- δημ. = δημητριακά, αμπ. = αμπέλια, κρασί, υφ. = υφαντουργικές καλλιέργειες (βαμβάκι, λίνος, κάνναβις, μετάξι), μυλ. = μύλοι, κτ. = εκτροφή και βοσκή ζώων, με διευκρίνιση του είδους (χ = χοίροι, π = αιγοπρόβατα, πχ ή χπ και τα δύο είδη με υπεροχή αυτού που δηλώνεται πρώτο).
- τα παραπάνω φορολογούμενα προϊόντα και δραστηριότητες δεν είναι τα μόνα που υφίσταντο στους παραπάνω οικισμούς, αλλά τα πιο ενδεικτικά για τη διακρίβωση της οικονομικής φυσιογνωμίας ενός οικισμού. Κοινότετες είναι και άλλες δραστηριότητες, όπως η μελισσοκομία ή οι λαχανόκηποι, ενώ σε κάθε χωριό απαιτούντο προσωπικοί φόροι, πρόστιμα και δικαίωμα επί των γάμων.

Από τους συνολικά δεκατέσσερις βυζαντινούς οικισμούς της περιοχής επιβιώνουν οι επτά, τον 15^ο αιώνα, ενώ μετά την οθωμανική κατάκτηση καταγράφονται

¹⁹⁷ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 439-441. DELILBAŞI, Defter 72-73.

¹⁹⁸ KODER-HILD, Thessalia 262. KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 82.

¹⁹⁹ KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 88. STÄHLIN, Θεσσαλία 225. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 478-480. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 274. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 672. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 106. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 321. DELILBAŞI, Defter 173-174.

²⁰⁰ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 492-494. DELILBAŞI, Defter 72.

²⁰¹ KODER-HILD, Thessalia 255. ΧΡΟΝΙΚΟΝ ΤΟΥ ΜΟΡΕΩΣ & 903, 905 (γαλλική παραλλαγή). STÄHLIN, Θεσσαλία 225. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 498-500. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 256. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 684. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 321.

²⁰² ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 513-514. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 296. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 321. DELILBAŞI, Defter 69.

²⁰³ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 518-519. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 173. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 682. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 106. DELILBAŞI, Defter 96.

²⁰⁴ KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 104. MM V 255/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 502. SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 154/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 506. CARILE-CAVALLO, Crisobollo 104, 105, 125/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 504.

²⁰⁵ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 559-560. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 33-34. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 332. DELILBAŞI, Defter 72.

²⁰⁶ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 575-576. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 354. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 684. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 106. DELILBAŞI, Defter 95.

²⁰⁷ KODER-HILD, Thessalia 140. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 415.

εικοσιοκτώ χριστιανικοί οικισμοί και ένας μουσουλμανικός. Από την εικόνα που παρέχουν τα δεδομένα του 15ου αιώνα, φαίνεται ότι η Ασπροκκλησιά, η Βάνια/ Πλάτανος, η Βηλβίζδα, το Κακοπλεύρι, το Κούρσεβο/ Ελληνόκαστρο και το Κρύο Νερό είναι οι πλέον σημαντικοί οικισμοί στην περιοχή, ενώ ακολουθούν οι οικισμοί Βερεντζί/ Άγ. Νικόλαος, Βητουμάς, Καστράκι, Κουβέλτσι/ Θεόπετρα, Μερίτσα/ Οξύνεια, Πρεβέντα Διάβα (με πληθυσμιακά δεδομένα που κυμαίνονται από 46 έως και 82 νοικοκυριά).

Οι οικισμοί με τις μεγαλύτερες πληθυσμιακές συγκεντρώσεις είναι η Ασπροκκλησιά, με 158 χριστιανικά νοικοκυριά, η Βάνια/ Πλάτανος, με 175 χριστιανικά νοικοκυριά, η Βηλβίζδα, με 114 χριστιανικά νοικοκυριά, το Κακοπλεύρι, με 107 χριστιανικά νοικοκυριά, το Κούρσεβο/ Ελληνόκαστρο, με 132 χριστιανικά νοικοκυριά και το Κρύο Νερό, με 160 χριστιανικά νοικοκυριά. Καταγραφές της Ασπροκκλησιάς, η οποία απαντά και κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο, εντοπίζονται σε τέσσερα σημεία του καταστίχου MM 10. Στη μία περίπτωση υπάρχει καταγραφή χωριού Ασπροκκλησιάς με χριστιανικό πληθυσμό, που υπάγεται στο χάσι του διοικητή των Τρικάλων Omer Bey. Στη δεύτερη καταγραφή έχουμε αναφορά χωριού Ασπροκκλησιάς, με χριστιανικό πληθυσμό, ως τιμαριωτικής κτήσης του Musa, ενώ και στις επόμενες καταγραφές το χωριό συγκαταλέγεται μεταξύ των τιμαριωτικών κτήσεων των Ali- Ibrahim και των Turasi-Armağan αντίστοιχα, πάλι με χριστιανικό πληθυσμό. Ο οικισμός επιβίωσε και μετά την οθωμανική κατάκτηση πιθανώς λόγω της καίριας θέσης του επί των νοτιοανατολικών απολήξεων του όρους των Χασίων, με μέτωπο την πεδινή περιοχή που σχηματίζεται ανάμεσα στις νοτιοανατολικές απολήξεις του όρους των Χασίων και τις νοτιοδυτικές απολήξεις των Αντιχασίων, η οποία αποτελεί τη βασική οδική αρτηρία μεταξύ Θεσσαλίας και Δυτικής Μακεδονίας. Στον ίδιο εξάλλου χώρο, τοποθετούνται και οι υπόλοιποι οικισμοί που αναφέρονται στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, γεγονός που αναδεικνύει την ιδιαίτερη σημασία της περιοχής. Ενδιαφέρον προκαλεί η περίπτωση του Κούρσεβου/ Ελληνόκαστρου αφού, πέρα από τις αναφορές που ανάγονται στα μέσα του 14^{ου} αιώνα, μετά την οθωμανική κατάκτηση, συγκαταλέγεται στους πιο εύρωστους οικισμούς, επί των νοτίων απολήξεων των Αντιχασίων, με 132 χριστιανικά νοικοκυριά, ως τιμαριωτική κτήση του Doğançi İlyas. Ο οικισμός αποτελεί μέρος ενός πυκνά δομημένου οικιστικού πλέγματος, στην περιοχή ανάμεσα στα Τρίκαλα και τους Σταγούς, στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, όπως προκύπτει από τις περιπτώσεις των οικισμών Βάνια/ Πλάτανος, Βερεντζί/ Άγ. Νικόλαος, Βητουμάς, Κουβέλτσι/ Θεόπετρα, Κρύο Νερό, Μάρμαρο, Νικλίτσι/ Καλονέρι, Πρεβέντα/ Διάβα και

Σπαθάδες, ενώ στον ίδιο χώρο τοποθετούνται και οι βυζαντινοί οικισμοί Κνίνα, Οροχοβιανά, Σαρακίνα, Τριστένικος, για τους οποίους δεν υπάρχουν δεδομένα μετά την οθωμανική κατάκτηση. Ο μοναδικός οικισμός με μουσουλμανικό πληθυσμό 18 νοικοκυριών είναι το Μάρμαρο, ο οποίος μάλλον τοποθετείται κοντά στο Καστράκι.²⁰⁸ Η σύνθεση του πληθυσμού ενισχύει την παρουσία επήλυδων προερχόμενων από τη Μικρά Ασία, όπως προκύπτει από τους φόρους hidmet tatar και zift yöruk, ενώ για ένα κάτοικο δηλώνεται ρητά η καταγωγή του από την Μικρά Ασία ('an Anadolulu).²⁰⁹ Τα δεδομένα αποκαλύπτουν επίσης εξισλαμισμό απελεύθερων (Ismail âzâde-i Hizir, Kutlu Beyi âzâde-i Şarkli).

Η οικονομία των οικισμών είναι αγροτική, όπως φαίνεται από την κυρίαρχη θέση της παραγωγής δημητριακών, ενώ η παρουσία ενός μύλου στη Βηλβίζδα, τη Μερίτσα/ Οξύνεια, τη Μπούρσιανη Επάνω/ Νέα Ζωή, το Ντριστιανό, δύο στην Πρεβέντα/ Διάβα, τριών στη Μπούρσιανη Κάτω και αδιευκρίνιστου αριθμού μύλων στο Βητουμά, το Γαύροβο/ Γαύρο, το Κακοπλεύρι, το Κρύο Νερό, τη Λόμιτζα και τους Χλιντζάδες/ Τρυγόνα, αναδεικνύει τον ρόλο των εν λόγω οικισμών στην παραγωγική διαδικασία της περιοχής. Η αμπελοκαλλιέργεια είναι αναπτυγμένη στους οικισμούς Βάνια/ Πλάτανο, Βερεντζί/ Άγ. Νικόλαο, Καστράκι, Κουβέλτσι/ Θεόπετρα, Κρύο Νερό, Πρεβέντα/ Διάβα, οι οποίοι, ως επί το πλείστον, τοποθετούνται στην περιοχή που αρδεύεται από τον Ληθαίο και τον Πηγειό. Η παραγωγή υφαντουργικών πρώτων υλών (βαμβάκι, λίνος και κάνναβις) μάλλον θα τροφοδοτούσε την υφαντουργική βιοτεχνία των Τρικάλων. Η κτηνοτροφία συνίσταται στην εκτροφή αιγοπροβάτων και χοίρων στα χωριά με χριστιανικό οικισμό (σε πέντε περιπτώσεις προκύπτει αποκλειστική εκτροφή αιγοπροβάτων και σε δύο μόνο χοίρων), και μόνο αιγοπροβάτων στο Μάρμαρο. Η άσκηση της κτηνοτροφίας παρουσιάζεται υπολογίσιμη στα χωριά Ασπροκκλησιά, Βηλβίζδα, Γενέσι, Κούρσεβο/ Ελληνόκαστρο, Μπούρσιανη Επάνω/ Νέα Ζωή, Νικλίτσι/ Καλονέρι, Ντριστιανό, Σπαθάδες, Στρούτζια/ Πεύκη, Χλιντζάδες/ Τρυγόνα, ως απότοκο του υψομέτρου και της γεινιάσής τους με παρακείμενους ορεινούς όγκους (Χάσια, Αντιχάσια, Κόζιακας). Οι υπόλοιπες αναφορές αποκαλύπτουν μια σειρά από συμπληρωματικές δραστηριότητες της τοπικής οικονομίας, όπως προκύπτει από την καλλιέργεια οπωροκηπευτικών, τη μελισσοκομία και τη μεταξουργία.

²⁰⁸ Ο Σπανός διατύπωσε επιφυλάξεις ως προς την ταύτιση του τοπωνυμίου Μάρμαρον, νότια των Σταγών, με τον ομώνυμο οικισμό των μέσων του 15^{ου} αιώνα (ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 635-636). Ωστόσο, η τοποθέτηση του οικισμού στο κατάστιχο ΜΜ 10 μαζί με άλλους οικισμούς της περιοχής, καθιστά πιθανή μια ενδεχόμενη ταύτισή τους.

²⁰⁹ DELILBAŞI, Defter 98.

Οικισμοί Δυτικά, Βορειοδυτικά και Νοτιοδυτικά των Σταγών

Δυτικά των Σταγών, απαντούν οι οικισμοί Βοξίστα, Γουλήνος, Κλινοβίστα/Κλεινός, Λόγγος του Υαλέα,²¹⁰ Χαλίκι και η μονή Καλογηριανής και, βορειοδυτικά, οι οικισμοί Βελεμίσι/ Αγιόφυλλο, Λιμπόχοβο/ Νέα Κουτσούφλιανη/ Παναγία.

Στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', το 1336,²¹¹ και στο σιγίλλιο του πατριάρχη Αντωνίου, το 1393,²¹² υπέρ της Πόρτα-Παναγιάς, γίνεται λόγος για την ύπαρξη αμπελοκαλλιεργειών, καλλιεργήσιμων εκτάσεων, μύλων και ενός αδιευκρίνιστου αριθμού εξαρτημένων αγροτών στη Βοξίστα. Ενδιαφέρον προκαλεί η επιστολή του μητροπολίτη Λαρίσης Αντωνίου, το 1340, από την οποία προκύπτει ότι οι άρχοντες Αλέξιος και Ιωάννης Αλβανίτης κατείχαν το γειτονικό χωριό Κλινοβίστα και διεκδικούσαν την περιουσία της γειτονικής μονής της Καλογηριανής, που αποτελούσε μετόχι της μονής του Αγ. Γεωργίου Ζαβλαντίων.²¹³ Αργότερα, μέρος της περιουσία της μονής στην περιοχή του Γουλήνου, διεκδικούσε η οικογένεια Βοδεσάδων, επικαλούμενη παραχώρηση που έγινε από τον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Γ'.²¹⁴ Από την επιστολή διαπιστώνουμε ότι, με τη μεσολάβηση των αρχόντων της γειτονικής Βοξίστας Κουρβούλεια και Καλωτά, ύστερα από την υπόδειξη του μητροπολίτη Λαρίσης Αντωνίου, η διένεξη εξομαλύνθηκε με διακανονισμό υπέρ της μονής Καλογηριανής.²¹⁵ Στην ίδια περιοχή, αναφέρεται η ύπαρξη αγριόχοιρων, στο λόγγο του Υαλέα, τον οποίον κατείχε ο Στέφανος Γαβρηηλόπουλος για να κυνηγά.²¹⁶

Πέρα από την παρουσία της τοπικής ανώτερης τάξης, αυτό που έχει σημασία είναι οι διενέξεις οικονομικής φύσεως των συγκεκριμένων αρχόντων με τη μονή

²¹⁰ KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 70. ΒΕΗΣ, Γράμματα 66, 67, 69: Οικισμός δυτικά των Σταγών (κοντά στο χωριό Καλογηριανή). Στην περιοχή υπήρχε ένας ομόνυμος γαιοκτήμονας (PLP 29463).

²¹¹ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χρυσόβουλο 25: ...καὶ λεγομένη Βοξίστα, μετὰ πάσης τῆς περιοχῆς αὐτοῦ, ἤγουν ἀμπελίων, χωραφίων καὶ μυλωνικῶν ἐργαστηρίων.

²¹² ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 106: ἕτερον μονύδριον καὶ αὐτὸ τῆς πανύπεράγνου μου Δεσποίνης καὶ Θεομήτορος, τὸ λεγόμενον Βοξίστα, μετὰ πάσης τῆς περιοχῆς αὐτοῦ ἀμπελίων καὶ χωραφίων καὶ μυλώνων καὶ τῶν ἐκεῖσε προσκαθημένων.

²¹³ ΒΕΗΣ, Γράμματα 64: διενέξεις τῆς εἰρημένης μονῆς Καλογηριανῆς μετὰ τοῦ εἰρημένου κῦρ Ἀλεξίου τοῦ Ἀλβανίτου καὶ τοῦ αὐταδέλφου αὐτοῦ Ἰωάννου... κατεχόντων ἡ πλησιάζον χωρίον τῆ τοιαύτη μονῆ, τὸ ἐπονομαζόμενον Κλινοβίσταν.

²¹⁴ ΒΕΗΣ, Γράμματα 65: μη ἐχόντων δὲ ἐμφανῖσαι τί δικαίωμα ἔγγραφον ἢ ἄγραφον, ἀλλὰ ἡ μόνον ὅτι διὰ θείου καὶ προσκυνητοῦ προστάγματος κέκτηνται μέρος τί τοῦ τόπου τοῦ ἐπονομαζομένου Γουλήνου. Ἀπό το ἔγγραφο προκύπτει ὅτι ὁ Γουλήνος εἶχε κοινὰ σύνορα με τὴν Κλινοβίστα: τὸν μερισμὸν τῆς μονῆς ἀπὸ τοῦ χωρίου Κλινοβίστης καὶ χωρίου τῷ ἐπιλεγόμενου τοῦ Γουλήνου (ΒΕΗΣ, Γράμματα 65).

²¹⁵ ΒΕΗΣ, Γράμματα 64: ἀπεφηνάμεθα τοῦ ἔχειν τὴν μονὴν τῆς Καλογηριανῆς τὸν τόπον καθὼς νῦν δεικνύεται διὰ τῶν συνόρων ἀμεταθέτως, ἀπαρασαλεύτως καὶ ἀνενοχλήτως, χωρισθέντα καὶ μαρτυρεθέντα πολλάκις παρὰ τῶν εἰρημένων ἀνθρώπων.

²¹⁶ ΒΕΗΣ, Γράμματα 67: οὗτος δὲ κατέχων ὡς ἴδιον τὸν τοῦ Ὑαλέα λόγκον εἰς χοίρων κυνήγιον. Τὴν δε λιβαδιαίαν γην ἔνεκεν τῶν ἵππων αὐτοῦ.

Καλογηριανής. Προκύπτει ότι μεταξύ της κοσμικής και μοναστικής ιδιοκτησίας αναπτύχθηκε ανταγωνισμός, ο οποίος, και σε αυτή την περίπτωση, λειτούργησε υπέρ της επαύξησης της μοναστικής ιδιοκτησίας. Ανάλογη περίπτωση είδαμε κατά τη διένεξη του πρωτονοβελίσσιμου Μαρμαρά με τη μονή Νέας Πέτρας, για το ιδιοκτησιακό καθεστώς του τόπου Βραστόυ, όπου διαπιστώσαμε πάλι διακανονισμό υπέρ της μονής.²¹⁷ Φαίνεται ότι η επιρροή των μονών λειτούργησε καταλυτικά υπέρ τους, ιδιαίτερα αν αναλογιστούμε ότι η μονή Καλογηριανής ήταν μετόχι της μονής του Αγ. Γεωργίου Ζαβλαντίων. Το πλησιόχωρο χωριό Χαλίκι αναφέρεται ως σύνορο παραχωρήσεων προς την επισκοπή Σταγών, στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', το 1336,²¹⁸ και στο σιγίλιο του πατριάρχη Αντωνίου, το 1393.²¹⁹ Βορειοδυτικά των Σταγών, στο Λιμπόχοβο, η μονή της Θεοτόκου παραχωρήθηκε ως μετόχι στην επισκοπή Σταγών, σύμφωνα με το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', το 1336,²²⁰ και το σιγίλιο του πατριάρχη Αντωνίου, το 1393.²²¹ Στην ίδια περιοχή, η Μηλέα, στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', το 1336,²²² και το σιγίλιο του πατριάρχη Αντωνίου, το 1393,²²³ αναφέρεται ως σημείο οριοθέτησης της δικαιοδοσίας της επισκοπής Σταγών.

Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, στην περιοχή αναφέρονται οι εξής οικισμοί (πίν. xxiii a-c, xxx):

Πίνακας 6 (περιλαμβάνονται οι οικισμοί που αναφέρονται σε πηγές βυζ. εποχής)

²¹⁷ MM IV 419-420.

²¹⁸ MM V 272: ... και καταβαίνει πρὸς νότον εἰς τὸ χωρίον λεγόμενον Χαλίκι... ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 51: ... και καταβαίνει πρὸς νότον εἰς χωρίον τὸ λεγόμενον Χαλίκι...

²¹⁹ ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, Ἐκθεσις 50: ...καὶ καναβαίνουσιν εἰς χωρίον λεγόμενον Χαλίκι... ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 60: ...καὶ καταβαίνουσιν εἰς χωρίον λεγόμενον Χαλίκι... (έκδοση ἀπὸ το πρωτότυπο), 62: ...καὶ καταβαίνουσιν εἰς χωρίων τὸ λεγόμενων Χαλίκει ... (έκδοση ἀπὸ την επιγραφή της Καλαμπάκας).

²²⁰ MM V 272: ... και τὴν μονὴν τῆς Θεοτόκου εἰς τὸ Λιμπόχοβον... ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 50: ... και ἡ μονὴ τῆς Θεοτόκου οἰς τὸ Λιμπόχοβον...

²²¹ ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, Ἐκθεσις 50: ... και τὰ περὶ τὴν ἐνορίαν αὐτῆς εὕρισκόμενα μονήδρια, εἰς μετόχια τῆς αὐτῆς ἐπισκοπῆς... και τὸ Λιμπόχοβον... ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 59: ...καὶ τὰ περὶ τὴν ἐνορίαν αὐτῆς εὕρισκόμενα μονήδρια, εἰς μετόχια τῆς αὐτῆς ἐπισκοπῆς... και τὸ Λιμπόχοβον... (έκδοση ἀπὸ το πρωτότυπο), 62: και τα περὶ τὴν ἐνορίαν αὐτῆς εὕρισκόμενα μονήδρια, οἰς μετόχια τῆς αὐτῆς ἐπισκοπῆς... και τὸ Λιμπόχοβον... (έκδοση ἀπὸ την επιγραφή της Καλαμπάκας).

²²² MM V 272/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 51: ...καὶ ἀνέρχεται πρὸς δυσμὰς εἰς τὴν Μηλέαν...

²²³ ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, Ἐκθεσις 50: ...καὶ ἀναβαίνουσιν εἰς τὴν Μηλέαν... ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 60: ...καὶ ἀναβαίνουσιν εἰς τὴν Μηλαίαν... (έκδοση ἀπὸ το πρωτότυπο), 63: ...καὶ ἀναβαίνουσιν εἰς τὴν Μηλέαν... (έκδοση ἀπὸ την επιγραφή της Καλαμπάκας).

Οικισμός	θέση	χαρακ.	μαρτ. βυζ. περιόδου	δεδομένα μέσων 15ου αιώνα						
				φορ. μον.		οικονομία (% επί συν. φόρου)				
				χρ.	μουσ.	δημ.	αμπ.	υφ.	μυλ.	κτ.
Βελεμιστί/ Αγίοφυλλο	50 γλμ ΒΔ ²²⁴	ορειν.		78	-	27.88	6.57	0.65		13.63 πχ
Βελίτσena/ Καλλιρόη	85 γλμ ΒΔ ²²⁵	ορειν.		136	-	28.5		0.43	0.43	26.83 πχ
Βένδιστα/ Αμάραντο	61 γλμ ΒΔ ²²⁶	ορειν.		246	-	9.23	4.69	0.09	0.39	13.64 πχ
Βοζίστα	35 γλμ; Δ (των Σταγών). ²²⁷		14 ^{ος} αι.	28	-	41.77	21.23			0.92 χ
Βουτάδες	50 γλμ; ΒΔ ²²⁸			30	-	25.53	2.77	2.12		9.79 πχ
Γιουβάνου/ Αηδόνα	61 γλμ ΒΔ ²²⁹	ορειν.		45	-	18		1.97		29.72 πχ
Γουλήνος/ Γλίνοζ	35 γλμ; Δ (των Σταγών). ²³⁰	πεδ.	14 ^{ος} αι.	7	-	29.68		0.68		0.91 χ
Δολιανά	76 γλμ ΒΔ ²³¹	ορειν.		32	-	21.36		0.77	1.7	19.12 πχ
Καλογριανή	33 γλμ Δ (των Σταγών). ²³²	ορειν.	14 ^{ος} αι.	198	-	32.73	16.52	1.1	0.83	7.65 πχ
Καρποχώρι/ Αμπελοχώρι	67 γλμ ΒΔ ²³³	ορειν.		90	-	18.89	8.83	0.88	1.17	11.06 πχ
Καστανιά	58 γλμ ΒΔ ²³⁴	ορειν.		102	-	9.81	1.9	0.5	1.27	13.84 πχ
Κλεινοβός/ Κλινοβίστα	37 γλμ Δ (των Σταγών). ²³⁵	ορειν.	14 ^{ος} αι.	253	-	8.83	1.41		0.18	30.28 πχ

²²⁴ ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 96. STÄHLIN, Θεσσαλία 222. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 206-208. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 51. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 668. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 106. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 332. DELILBAŞI, Defter 26.

²²⁵ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 208-210. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 24. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 673. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 106. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 333. DELILBAŞI, Defter 67-68.

²²⁶ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 211-213. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 94. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 668. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 106. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 329. DELILBAŞI, Defter 124.

²²⁷ ΒΕΗΣ, Γράμματα 72. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χρυσόβουλο 25. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Στιγίλλιο 106. SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 162-167, 216-229, 250-257. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 621-622. DELILBAŞI, Defter 94-95.

²²⁸ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 233-235. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 332. DELILBAŞI, Defter 88-89.

²²⁹ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 244-246. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 60. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 668. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 106. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 333. DELILBAŞI, Defter 123.

²³⁰ KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 40. ΒΕΗΣ, Γράμματα 64. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 250-251. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 244. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 671. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 309. DELILBAŞI, Defter 170.

²³¹ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 265-267. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 285. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 672. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 334. DELILBAŞI, Defter 62-63, 70, 145.

²³² KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 56. ΒΕΗΣ, Γράμματα 64-65. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 27. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 673. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 329. DELILBAŞI, Defter 98-99, 105, 228.

²³³ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 427-428. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 100. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 668. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 106. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 22. DELILBAŞI, Defter 236-237.

²³⁴ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 308-311. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 62. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 674. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 329. DELILBAŞI, Defter 48-49, 50.

²³⁵ KODER-HILD, Thessalia 282. KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 59. STÄHLIN, Θεσσαλία 224, 259. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 325-329. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική

Κουκλαίοι/ Ματονέρι	58 χλμ ΒΔ ²³⁶	ορειν.		32	-	13.39	16.51		1.95	4.87 πχ
Κουτζούφλιανη	45 χλμ; ΒΑ ²³⁷	ημιορ.		2		32.58		39.25		
Κυρ Άννα/ Κρανέα	80 χλμ ΒΔ ²³⁸	ορειν.		105	3	18.65	21.06	0.44		7.83 πχ
Λεπενίτσα/ Ανθούσα	94 χλμ ΒΔ ²³⁹	ορειν.		52	-	6.2		0.25		43.43 π
Λιμπόχοβον/ Νέα Κουτσούφλιανη/ Παναγία/ Καλυβοχώρι	27 χλμ ΒΔ (των Σταγών). ²⁴⁰	ορειν.	14 ^{ος} αι.	98	-	22.75	10.48	0.83	4.54	11.4 πχ
Οστροβός/ Αγναντιά	55 χλμ ΒΔ ²⁴¹	ορειν.		48	-	27.35	3.18	1		6.1 πχ
Παλαιά Κουτσούφλιανη/ Πλατάνιστος	85 χλμ; ΒΔ ²⁴²	ορειν.		64	-	20.23	3.34	0.73		25.88 πχ
Παλιομηλιά/ Μηλιά	38 χλμ ΒΔ (των Σταγών). ²⁴³	ορειν.	14 ^{ος} αι.	87	-	22.64	3.57	0.35		14.19 π
Περλιάγκο Επάνω/ Χρυσομηλιά	62 χλμ ΒΔ ²⁴⁴	ορειν.		-	-					
Περλιάγκο Κάτω/ Γλυκομηλιά	57 χλμ ΒΔ ²⁴⁵	ορειν.		164	-	11.13	2.25	0.41		14.06 πχ
Τζενεράδες/ Κορυδαλλός	58 χλμ ΒΔ ²⁴⁶	ορειν.		54	-	25.3		0.14	2.22	11.63 πχ
Χαλίκι	37 χλμ Δ (των Σταγών). ²⁴⁷	ορειν.	14 ^{ος} αι.	40	-	6.97				30.12 π
Bobunyani	85 χλμ; ΒΔ ²⁴⁸			-	-	49.01		0.98		
Elbohorí	53 χλμ ΒΔ ²⁴⁹			163	-	15.86	6.77	0.9		16.11 πχ

Β' 122. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες ΙΙ 675. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 333, 334. DELILBAŞI, Defter 82.

²³⁶ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 357-359. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 309. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες ΙΙ 678. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 329. DELILBAŞI, Defter 58.

²³⁷ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 170. DELILBAŞI, Defter 269: Διαλυμένος οικισμός μεταξύ Αγρελιάς Τρικάλων και Βερδικούσιας Λάρισας.

²³⁸ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 369-371. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 172. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 106. DELILBAŞI, Defter 86, 172, 188.

²³⁹ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 377-379. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 113. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες ΙΙ 669. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 330. DELILBAŞI, Defter 49, 51.

²⁴⁰ KODER-HILD, Thessalia 203. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 383-386. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 118. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες ΙΙ 680. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 106. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 330, 331. DELILBAŞI, Defter 115-116.

²⁴¹ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 443-444. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 52. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες ΙΙ 668. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 332. DELILBAŞI, Defter 88.

²⁴² ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 366-369. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 187. DELILBAŞI, Defter 36.

²⁴³ KODER-HILD, Thessalia 217. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 450-451. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 351. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 330. DELILBAŞI, Defter 84, 231.

²⁴⁴ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 460-461. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 416. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες ΙΙ 685. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 106. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 334. DELILBAŞI, Defter 110.

²⁴⁵ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 461-463. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 244. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες ΙΙ 682. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 334. DELILBAŞI, Defter 110.

²⁴⁶ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 521-522. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 152. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 106. DELILBAŞI, Defter 116.

²⁴⁷ KODER-HILD, Thessalia 139. STÄHLIN, Θεσσαλία 377. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 570-573. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 393-394. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες ΙΙ 685. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 329, 330. DELILBAŞI, Defter 62.

²⁴⁸ DELILBAŞI, Defter 49, 51.

²⁴⁹ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 9. DELILBAŞI, Defter 115.

Korkota	80 χλμ; ΒΔ ²⁵⁰		4	-	60				
Παρατηρήσεις: - η θέση των οικισμών προσδιορίζεται σε σχέση με τα Τρίκαλα και τους Σταγούς (σε παρένθεση), με παράθεση της κατά προσέγγιση απόστασης από αυτούς. - οι παρατιθέμενοι αριθμοί φορολογικών μονάδων αφορούν το άθροισμα νοικοκυριών, χηρών και φορολογικά αυτόνομων αγάμων, με διάκριση Χριστιανών και Μουσουλμάνων. - δημ. = δημητριακά, αμπ. = αμπέλια, κρασί, υφ. = υφαντουργικές καλλιέργειες (βαμβάκι, λίνος, κάνναβις, μετάξι), μυλ. = μύλοι, κτ. = εκτροφή και βοσκή ζώων, με διευκρίνιση του είδους (χ = χοίροι, π = αιγοπρόβατα, πχ ή χπ και τα δύο είδη με υπεροχή αυτού που δηλώνεται πρώτο). - τα παραπάνω φορολογούμενα προϊόντα και δραστηριότητες δεν είναι τα μόνα που υφίσταντο στους παραπάνω οικισμούς, αλλά τα πιο ενδεικτικά για τη διακρίβωση της οικονομικής φυσιολογίας ενός οικισμού. Κοινότητες είναι και άλλες δραστηριότητες, όπως η μελισσοκομία ή οι λαχανόκηποι, ενώ σε κάθε χωριό απαιτούντο προσωπικοί φόροι, πρόστιμα και δικαίωμα επί των γάμων.									

Από τους συνολικά οκτώ βυζαντινούς οικισμούς της περιοχής επιβιώνουν οι επτά, τον 15^ο αιώνα, ενώ μετά την οθωμανική κατάκτηση καταγράφονται εικοσιπέντε χριστιανικοί οικισμοί, ένας μεικτός και δύο εγκαταλελειμμένοι. Από την εικόνα που παρέχουν τα δεδομένα του 15^{ου} αιώνα, φαίνεται ότι το Βελεμίστι/ Αγιόφυλλο, με 78 χριστιανικά νοικοκυριά, η Βελίτσena/ Καλλιρόη, με 136 χριστιανικά νοικοκυριά, η Βένδιστα/ Αμάραντο, με 246 χριστιανικά νοικοκυριά, η Καλογριανή, με 198 χριστιανικά νοικοκυριά, η Καστανιά, με 102 χριστιανικά νοικοκυριά, ο Κλεινοβός/ Κλινοβίστα, με 253 χριστιανικά νοικοκυριά, η Κυρ Άννα/ Κρανέα, με 105 χριστιανικά νοικοκυριά, το Λιμπόχοβον/ Νέα Κουτσοφλιανη/ Παναγία/ Καλυβοχώρι, με 98 χριστιανικά νοικοκυριά, η Παλαιομηλιά/ Μηλιά, με 87 χριστιανικά νοικοκυριά, το Περλιάγκο Κάτω/ Γλυκομηλιά, με 164 χριστιανικά νοικοκυριά και το Elbohoṛi, με 163 χριστιανικά νοικοκυριά, είναι οι πλέον σημαντικοί οικισμοί στην περιοχή. Ενδιαφέρον προκαλούν οι περιπτώσεις των οικισμών Καλογριανής και Κλεινοβού/ Κλινοβίστας, οι οποίοι, στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, συγκαταλέγονται στους πιο εύρωστους, με αναφορές που ξεκινούν από τον 14^ο αιώνα. Καταγραφές της Καλογριανής εντοπίζονται σε τρία σημεία του καταστίχου MM 10. Στη μία περίπτωση υπάρχει καταγραφή χωριού Καλογριανής με χριστιανικό πληθυσμό, που δηλώνεται ως τιμαριωτική κτήση του Muhammedî, στην άλλη καταγραφή χωριού Καλογριανής, με χριστιανικό πληθυσμό, ως τιμαριωτικής κτήσης των Pyas, Yusuf και στην τρίτη, καταγραφή χωριού Καλογριανής, με χριστιανικό πληθυσμό, ως τιμαριωτικής κτήσης του Hüseyin.²⁵¹ Ο Κλεινοβός/ Κλινοβίστα αναφέρεται ως τιμαριωτική κτήση του Solak Ahmed, με χριστιανικό πληθυσμό.²⁵² Οι οικισμοί επιβίωσαν και μετά την οθωμανική κατάκτηση πιθανώς λόγω της καίριας θέσης τους επί των ανατολικών απολήξεων της Νοτίου Πίνδου,

²⁵⁰ DELILBAŞI, Defter 85.

²⁵¹ DELILBAŞI, Defter 98-99, 105, 228.

²⁵² DELILBAŞI, Defter 81-82.

ενώνοντας τη Δυτική Θεσσαλία με την Ήπειρο. Δεν είναι τυχαίο ότι το σύνολο των βυζαντινών οικισμών και η Βένδιστα/ Αμάραντος, ο δεύτερος πολυπληθέστερος οικισμός μετά τον Κλεινοβό/ Κλινοβίστα, στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, τοποθετούνται στην ίδια περιοχή. Η μοναδική αναφορά για μουσουλμανικό πληθυσμό προέρχεται από το μεικτό οικισμό Κυρ Άννα/ Κρανέα, όπου προκύπτει η συντριπτική υπεροχή του χριστιανικού στοιχείου με 105 νοικοκυριά έναντι μόλις 3 μουσουλμανικών.

Η οικονομία των οικισμών είναι αγροτική, όπως φαίνεται από την κυρίαρχη θέση της παραγωγής δημητριακών, ενώ η παρουσία δύο μύλων στον Κλεινοβό/ Κλεινό και αδιευκρίνιστου αριθμού μύλων στη Βελίτσena/ Καλλιρόη, τη Βένδιστα/ Αμάραντο, τα Δολιανά, την Καλογριανή, το Καρποχώρι/ Αμπελοχώρι, την Καστανιά, τους Κουκλαίους/ Ματονέρι, το Λιμπόχοβον/ Νέα Κουτσούφλιανη/ Παναγία/ Καλυβοχώρι, τους Τζενεράδες/ Κορυδαλλό, αναδεικνύει τον ρόλο τους στην παραγωγική διαδικασία της περιοχής. Η αμπελοκαλλιέργεια είναι αναπτυγμένη στους οικισμούς Βοξίστα, Καλογριανή, Κουκλαίους/ Ματονέρι, Κυρ Άννα/ Κρανέα, επί των ανατολικών απολήξεων της Νοτίου Πίνδου, περιοχής που αρδεύεται από τον Πηνειό. Η παραγωγή υφαντουργικών πρώτων υλών (βαμβάκι, λίνος και κάνναβις) μάλλον θα τροφοδοτούσε την υφαντουργική βιοτεχνία των Τρικάλων. Η κτηνοτροφία συνίσταται στην εκτροφή αιγοπροβάτων και χοίρων στα χωριά με χριστιανικό οικισμό (σε τρεις περιπτώσεις προκύπτει αποκλειστική εκτροφή αιγοπροβάτων και σε δύο μόνο χοίρων), και στην Κυρ Άννα/ Κρανέα εκτροφή αιγοπροβάτων και χοίρων, λόγω της υπεροχής του χριστιανικού στοιχείου. Η άσκηση της κτηνοτροφίας παρουσιάζεται υπολογίσιμη στα χωριά Βελίτσena/ Καλλιρόη, Βένδιστα/ Αμάραντο, Γιουβάνου/ Αηδόνα, Δολιανά, Καρποχώρι/ Αμπελοχώρι, Κλεινοβό/ Κλινοβίστα, Λεπενίτσα/ Ανθούσα, Παλαιά Κουτσούφλιανη/ Πλατανιστό, Χαλίκι, ως απότοκο του υψομέτρου και της γειτνίασής τους με τον παρακείμενο ορεινό όγκο της Πίνδου. Οι υπόλοιπες αναφορές αποκαλύπτουν μια σειρά από συμπληρωματικές δραστηριότητες της τοπικής οικονομίας, όπως προκύπτει από την καλλιέργεια οπωροκηπευτικών, την παραγωγή οσπρίων, τη μελισσοκομία και τη μεταξουργία.

Οικισμοί Δυτικά και Νοτιοδυτικά των Τρικάλων

Δυτικά των Τρικάλων, απαντά το χωριό Δέση και νοτιοδυτικά, τοποθετούνται τα χωριά Βαρδάνι/ Παράμερο, Γραδίστιον, Γρεβενοσέλι/ Νεράιδα/ Χλωρό, Δόβρεσι/ Δοβρόν/ Αετός, Κοθώνι/ Πολυνέρι, Κορνήσια/ Μοσχόφυτο, Μερόκοβο/ Μυρόκοβο/ Μυρόφυλο, Μουσίνια/ Μεσούντα.

Στην τοπική σύνοδο των Ζαβλαντίων, το 1382, προκύπτει ότι η μονή της Πόρτα Παναγιάς είχε προστριβές με λαϊκούς, είτε μεγαλογαιοκτήμονες, όπως διαφαίνεται από την περίπτωση του Αρχοντίτζη Μαλιασσηνού, είτε με μέλη κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων²⁵³ και με τοπικούς αξιωματούχους.²⁵⁴ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί η περίπτωση του χωριού Δέση, αφού, το 1382, όταν αποτελούσε αντικείμενο διεκδίκησης ανάμεσα στην Πόρτα Παναγιά και τον Αρχοντίτζη, προκύπτει ότι στην ευρύτερη περιοχή υπήρχαν καλλιεργήσιμες εκτάσεις και παραγωγή κηπευτικών προϊόντων.²⁵⁵ Δέκα χρόνια περίπου αργότερα, το 1393, στο σιγίλλιο του πατριάρχη Αντωνίου, όταν πλέον η περιοχή είχε παραχωρηθεί στην Πόρτα-Παναγιά, διαπιστώνουμε ότι εξακολουθούσαν να υφίστανται καλλιεργήσιμες εκτάσεις, ενώ γίνεται ρητά λόγος για την ύπαρξη μύλων, γεγονός που υποδεικνύει παραγωγή και επεξεργασία δημητριακών.²⁵⁶ Πέρα από την παρουσία επενδύσεων, όπως των μύλων, φαίνεται ότι οι διενέξεις μεταξύ της λαϊκής και μοναστικής ιδιοκτησίας, δεν αποτελούσαν ανασταλτικό παράγοντα στην ανάπτυξη των τοπικών οικονομικών δραστηριοτήτων, αφού διαπιστώνουμε ότι σε ένα διάστημα περίπου δέκα ετών υπήρξαν σημαντικές επενδύσεις, γεγονός που προσέλυσε εργατικό δυναμικό. Δεν είναι τυχαίο ότι στο σιγίλλιο του πατριάρχη Αντωνίου υπάρχουν αναφορές για την παραχώρηση εξαρτημένης εργατικής δύναμης στην Πόρτα Παναγιά,²⁵⁷ γεγονός που μπορεί να συσχετιστεί και με την παραχώρηση καλλιεργήσιμων εκτάσεων στις πλησιόχωρες περιοχές Σλόντοβου και Βάρβορας.²⁵⁸

Νοτιοδυτικά των Τρικάλων και δυτικά του Φαναρίου, απαντούν οι οικισμοί Βαρδάνι, Γραδίστιον, Γρεβενοσέλι, Δόβρεσι, Κερασέα, Κοθώνι, Κορνήσια, Μουσίνια και Μυρόκοβο. Η Κερασέα, στο χρυσόβουλο του Στέφανου Δούσαν, το 1348,

²⁵³ HEUZEY, Jugement 310/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 28: *ή τοῦ Γυμνοῦ θυγάτηρ.*

²⁵⁴ HEUZEY, Jugement 310/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 28: *ὁ τοῦ δικαιοφύλακος καὶ τοῦ Νοταροπούλου υἱὸς καὶ οἱ νομοφύλακος παῖδες.*

²⁵⁵ HEUZEY, Jugement 312: *... εἰς τὰ τοῦ Δέση χωράφια εἴτε εἰς τὰ ἐσωκῆπια τοῦ αὐτοῦ Δέση.* ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 28: *... εἰς τὰ τοῦ Δέση χωράφια οὔτε εἰς τὰ ἐσωκῆπια τοῦ αὐτοῦ Δέση.* Ἦδη ἀπὸ το 1336, στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ' υπέρ της Πόρτα-Παναγιάς, γίνεται λόγος για καλλιεργήσιμες εκτάσεις στην περιοχή: *στασίον λεγόμενον τοῦ Δέση* (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χρυσόβουλο 25).

²⁵⁶ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 107: *μετὰ χωραφιαίας γῆς καὶ μυλικῶν ἐργαστηρίων.*

²⁵⁷ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 106: *ἐν πρώτοις, αὐτὴν τὴν μονὴν τῶν Μεγάλων Πυλῶν μετὰ πάντων τῶν προσόντων αὐτῇ, προσκαθημένων ἀνθρώπων.*

²⁵⁸ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 107: *στασεῖον λεγόμενον τοῦ Δέση.* ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χρυσόβουλο 25: *ἀγρίδιον τὸ Σλοντωβόν... ἀγρίδιον ἢ Βάρβορα.* KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινὴ Θεσσαλία 30, 96.

καταγράφεται ως μετόχι της μονής Λυκουσάδας.²⁵⁹ Στα τέλη του 13^{ου} με αρχές του 14^{ου} αιώνα, από το καταστατικό γράμμα της μονής της Θεοτόκου, στην περιοχή του Γραδιστίου, πληροφορούμαστε ότι εκεί αποσύρθηκε κάποιος μοναχός Κύριλλος, ο οποίος ανήγειρε την ομώνυμη μονή.²⁶⁰ Το συγκεκριμένο έγγραφο προσφέρει σημαντικές πληροφορίες, αφού πέρα από τα προσωπογραφικά δεδομένα, με τη λεπτομερή ονομαστική απαρίθμηση των παροίκων που υπάγονταν στη δικαιοδοσία της μονής, παραθέτει τα περιουσιακά τους στοιχεία²⁶¹:

Πίνακας 7

Όνόματα	Βόδια	Αγελάδες	πρόβατα
Βραστάς	1		50
Ζωριάνος ο Τρύπος	1	1	30
Θεοδωρίτζης			10
Ιωάννης Μεταξάς	1		40
Κωνσταντίνος Μαύρος	1	1	15
Μαρία	1	2	25
Λέων		1	15
Λέων Ιωαννινιώτης		1	

Οι 8 πάροικοι έχουν υπό την ιδιοκτησία τους ένα συνολικό αριθμό 11 βοοειδών (5 βόδια, 6 αγελάδες) και 185 προβάτων. Είναι σαφές ότι υπάρχει υψηλή συσχέτιση μεταξύ της κατοχής βοδιών και της κατοχής αγελάδων, όπως προκύπτει από τις περιπτώσεις του Κωνσταντίνου Μαύρου, του Ζωριάνου του Τρύπου και της Μαρίας. Η παρουσία των αροτριαίων ζώων υποδηλώνει την ύπαρξη καλλιεργήσιμων εκτάσεων, ενώ οι αναφορές για τη λειτουργία μύλου και για την απαλλαγή από τον φόρο της *ψωμοζημίας*, καθιστούν σαφές ότι στην περιοχή υπήρχε παραγωγή δημητριακών.²⁶²

Φαίνεται ότι η κτηνοτροφία ήταν αναπόσπαστα δεμένη με άλλους κλάδους της γεωργίας, είτε με την εκτροφή λίγων ζώων ως μέρος ενός μεικτού συστήματος, όπως είναι σαφές από την εκτροφή των βοοειδών και προβάτων, είτε με τη συντήρηση μεγαλύτερων κοπαδιών, όπως διαπιστώνουμε από τις περιπτώσεις του Βραστά, του Ιωάννη Μεταξά και του Ζωριάνου του Τρύπου, οι οποίοι κατείχαν 50, 40 και 30 πρόβατα αντίστοιχα.²⁶³ Η εκτεταμένη κατοχή προβάτων προφανώς καλύπτει τις ανάγκες σε κρέας, γάλα και λιπαρά, με αποτέλεσμα ο Βραστός και ο Ιωάννης

²⁵⁹ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 154/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 506: *ἕτερον μετόχιον τὸ λεγόμενον ἢ Κερασέα*.

²⁶⁰ ΒΕΗΣ, Καταστατικόν 79-96.

²⁶¹ ΒΕΗΣ, Καταστατικόν 87.

²⁶² ΒΕΗΣ, Καταστατικόν 87: *μυλεργαστήριον χειμερινὸν ἔν*.

²⁶³ ΒΕΗΣ, Καταστατικόν 87. Η Λαίου υποστηρίζει ότι η άνιση κατανομή βοδιών συχνά οδηγεί σε συνεργασία ανάμεσα στα αγροτικά νοικοκυριά (ΛΑΪΟΥ, Αγροτική Οικονομία 536).

Μεταξιάς να μην εμπλέκονται με την εκτροφή βοοειδών, γεγονός που οδηγεί σε σημαντική εξοικονόμηση, αν αναλογιστούμε ότι οι αγελάδες κόστιζαν περισσότερο και απαιτούσαν μεγαλύτερες ποσότητες ζωοτροφής σε σχέση με τα πρόβατα. Ένα εξίσου φθινό ζώο, τόσο σε επίπεδο εκτροφής όσο και απόδοσης μεγάλης ποσότητας κρέατος, αποτελεί το γουρούνι, του οποίου η παρουσία στην περιοχή φαίνεται ότι είχε λάβει σημαντικές διαστάσεις, αν λάβουμε υπόψη τις αναφορές για την απαλλαγή από το φόρο της *χοιροδεκατείας*.²⁶⁴ Βάσει των δεδομένων προκύπτει ότι οι μεγαλύτερες διαφορές σχετίζονται με τα είδη, τον αριθμό των ζώων και με το σκοπό της εκτροφής τους, όσων δηλαδή χρησιμοποιούνται για όργωμα και όσων προορίζονται για κτηνοτροφική εκμετάλλευση.

Χαρακτηριστική είναι η διαμάχη των Koder-Hild με τον Βέη, όσον αφορά στον εντοπισμό της τοποθεσίας Γραδιστίου. Οι Koder-Hild τοποθετούν το τοπωνύμιο στο σημερινό μοναστήρι της Σπηλιάς, στην Αργιθέα,²⁶⁵ ενώ ο Βέης υποστηρίζει ότι η περιοχή τοποθετείται κοντά στο χωριό Γράλιστα, το σημερινό Ελληνόπυργο Καρδίτσας.²⁶⁶ Το ζήτημα της εκτροφής σημαντικού αριθμού προβάτων στην ευρύτερη περιοχή υποδεικνύει την εγγύτητα με ορεινή γη, κατάλληλη για την εκτροφή προβάτων, ενώ η παρουσία σημαντικού αριθμού αροτριαίων ζώων και η λειτουργία μύλου καθιστούν σαφές ότι στην περιοχή υπήρχε σημαντική παραγωγή δημητριακών.²⁶⁷ Η απουσία των οικονομικών δεδομένων της συγκεκριμένης περιοχής από το οθωμανικό κατάστιχο, καθιστά δύσκολη την εξαγωγή συμπερασμάτων, γεγονός που προβάλλει επιτακτική τη μελέτη των οικισμών στην ευρύτερη περιοχή, ιδιαίτερα εκείνων που απαντούν και στο οθωμανικό κατάστιχο του 1454/55. Οι μοναδικές αναφορές για τους οικισμούς Βαρδάνι, Γρεβενοσέλι, Κοθώνι, Κορνήσι, Μουσίνια και Μυρόκοβο προέρχονται από το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', το 1336,²⁶⁸ και το σιγίλλιο του πατριάρχη Αντωνίου, το 1393, υπέρ της επισκοπής Σταγών.²⁶⁹ Πέρα από τις αναφορές για την αγροτική φυσιογνωμία των οικισμών,

²⁶⁴ ΒΕΗΣ, Καταστατικών 87.

²⁶⁵ KODER-HILD, Thessalia 167.

²⁶⁶ ΒΕΗΣ, Καταστατικών 80.

²⁶⁷ ΒΕΗΣ, Καταστατικών 87.

²⁶⁸ MM V 272: ... και καταντᾶ εἰς τὸ Γρεβενοσέλι... και καταντᾶ εἰς τὸ χωρίον τὸ λεγόμενον Μουσίνια, και ἀνέρχεται εἰς τὸ Μυρόκοβον και εἰς τὰ Κορνήσια, και ἀναβαίνει εἰς τὸ βουνόν, και καταβαίνει εἰς τὸ χωρίον τὸ λεγόμενον Βαρδάνι. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 51: ...και καταντα εἰς τὸ Γρεβενοσέλι...και καταντὰ εἰς τὸ χωρίον τὸ λεγόμενον Μοσίντα, και ἀνέρχεται εἰς τὸ Μυρόκοβον και εἰς τὰ Κορνήσια, και ἀναβαίνοι εἰς τὸ βουνόν, και καταβαίνοι εἰς χωρίον λεγόμενον Βαρδάνι.

²⁶⁹ ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, Έκθεσις 51/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 60 (έκδοση από το πρωτότυπο): ...καταντῶσιν εἰς τὸ Γρεβενοσέλι...και καταντῶσιν εἰς τὴν χώραν τὴν λεγομένην

απουσιάζουν περαιτέρω πληροφορίες για τις τοπικές οικονομικές δραστηριότητες. Εντούτοις, υπάρχει μια σημαντική πληροφορία που σχετίζεται με το γεωγραφικό ανάγλυφο, αφού στο έγγραφο γίνεται σαφές ότι οι οικισμοί Βαρδανίου, Κοθωνίου, Μυρόκοβου και Κορνησίου τοποθετούνται σε ορεινή περιοχή, με τη δηλωτική χρήση του ρήματος *ἀνέρχεται*, χωρίς να παρατίθενται περαιτέρω στοιχεία. Από το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', το 1336,²⁷⁰ και το σιγίλλιο του πατριάρχη Αντωνίου, το 1393,²⁷¹ υπέρ της Πόρτα Παναγιάς, προκύπτει ότι στην περιοχή του Δοβρεσίου υπήρχαν καλλιεργήσιμες εκτάσεις και αμπελοκαλλιέργειες.

Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, στην περιοχή απαντούν οι εξής οικισμοί (πίν. xxix a-e, xxx):

Πίνακας 8

(περιλαμβάνονται οι οικισμοί που αναφέρονται σε πηγές βυζ. εποχής)

Οικισμός	θέση	χαρακ.	μαρτ. βυζ. περιόδου	δεδομένα μέσων 15ου αιώνα						
				φορ. μον.		οικονομία (% επί συν. φόρου)				
				χρ.	μουσ.	δημ.	αμπ.	υφ.	μυλ.	κτ.
Άγιοι Απόστολοι	70 χλμ; ΔΝΔ (του Φαναρίου). ²⁷²	ορειν.		9	-	13.1	22.78	0.8	3.02	
Βάκαρη	69 χλμ Δ ²⁷³	ορειν.		28	-	9.41		0.54		38.15 πχ
Βαρδάν/ Παράμερο	60 χλμ ΝΔ ²⁷⁴	ορειν.	14 ^{ος} αι.	26	-	19.06		0.25		24.67 πχ
Βατσουσιά	30 χλμ; Δ (του Φαναρίου). ²⁷⁵	ημιορ.		81	-	17.38	12.19	2.53	2	6.47 πχ
Βετερνίκον/ Νεραΐδοχώρι	54 χλμ Δ ²⁷⁶	ορειν.		65	-	8.09			1.16	37.35 π
Βήλα	65 χλμ; Δ ²⁷⁷			18	-	25		1.67		
Βίτσαινα/ Πετροχώρι	32 χλμ ΝΔ ²⁷⁸	ορειν.		26	-	20.38	2.72			12.64 πχ

Μουσίντα, και ἀνέρχεται ἕως τοῦ Κοθῶνι, και ἕως τοῦ χωρίου τοῦ λεγομένου Βαρδάνι... ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 63: ...καταντόσιν εἰς τὸ Γρεβενοσελι... και καταντόσιν εἰς τὴν χῶραν τὴν λεγομένην Μουσίντα, και ἀνέρχεται ἕως τοῦ Κοθῶνι, και ἕως του χωρίου τοῦ λεγομένου Βαρδάνι... (ἐκδοση ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή τῆς Καλαμπάκας).

²⁷⁰ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χρυσόβουλο 25: ἔτι δὴ και ἀμπελίων και γῆς, καλουμένης τοῦ Δόβρεσι.

²⁷¹ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 107: ... και γῆς τῆς καλουμένης τοῦ Δόβρεσι.

²⁷² ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 23. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 23. DELILBAŞI, Defter 264-265.

²⁷³ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 197. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 178. DELILBAŞI, Defter 83.

²⁷⁴ KODER-HILD, Thessalia 131. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 204-205. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 130. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 108. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 314. DELILBAŞI, Defter 68.

²⁷⁵ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 189. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 670. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 354. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 23. DELILBAŞI, Defter 201.

²⁷⁶ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 215-218. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 64. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 312, 313. DELILBAŞI, Defter 93-94.

²⁷⁷ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 620. DELILBAŞI, Defter 97.

²⁷⁸ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 220-221. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 171. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 108. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 312. DELILBAŞI, Defter 90-91.

Βιτσιστα/ Μεσοχώρα	73 χλμ ΝΔ ²⁷⁹	ορειν.		108	-	44.1	2.52	0.15	0.63	15.43 πχ
Βλάσιο	65 χλμ ΝΔ (του Φαναρίου). ²⁸⁰	ορειν.		35	-	5.47	1.68			13.92 π
Γαρδίκι	100 χλμ Δ ²⁸¹	ορειν.		34	-	9.2				35.76 π
Γκαβαλιόρα/ Γλίστρα	88 χλμ ΝΔ ²⁸²	ορειν.		15	-	12.18		1		55.61 π
Γκλογκοβός	80 χλμ; ΒΔ ²⁸³			7	-	17.47				
Γλογοβίτσα/ Θερινό	60 χλμ; ΔΝΔ (του Φαναρίου). ²⁸⁴	ορειν.		63	-	13.97	0.53		1.07	12.04 πχ
Γραδίστιον	38 χλμ ΝΔ ²⁸⁵		13 ^{ος} -14 ^{ος} αι.	-	-					
Γρεβενοσέλι/ Νεράιδα	86 χλμ ΝΔ ²⁸⁶	ορειν.	14 ^{ος} αι.	15	-	11.96				29.56 π
Δέση	66 χλμ Δ ²⁸⁷	ορειν.	14 ^{ος} αι.	31	-	22.15	1.54	1.54		22.45 πχ
Δόβρεσι/ Δοβρόν/ Αετός	77 χλμ Δ ²⁸⁸	ορειν.	14 ^{ος} αι.	18	-	9.71				12.74 π
Δραγοβίσι/ Πολυθέα	58 χλμ Δ ²⁸⁹	ορειν.		75	-	10.65			0.58	24 π
Ζερέτσι/ Κρυσπηγή	25 χλμ; ΝΔ (του Φαναρίου). ²⁹⁰	ορειν.		66	-	19.93	7.89	1.24	1.24	3.24 πχ
Ζιόλι/ Άγ. Προκόπιος	31 χλμ ΝΔ ²⁹¹	ορειν.		36	-	6.45	5.21		1.56	9.5 πχ
Καμινά/ Άγ. Νικόλαος	67 χλμ Δ ²⁹²	ορειν.		34	-	6.57	2.19		2.55	29.67 πχ

²⁷⁹ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 221-223. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β΄ 340. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 679. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 108. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 314, 315. DELILBAŞI, Defter 109.

²⁸⁰ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 202. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 670. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 353. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 25. DELILBAŞI, Defter 289.

²⁸¹ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 236-238. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 230. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 671. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 313, 314. DELILBAŞI, Defter 120-121.

²⁸² ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 246-247. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 244. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 108. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 312. DELILBAŞI, Defter 24.

²⁸³ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 248-249. DELILBAŞI, Defter 124-125.

²⁸⁴ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 373. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 671. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 353. DELILBAŞI, Defter 269.

²⁸⁵ KODER-HILD, Thessalia 167.

²⁸⁶ KODER-HILD, Thessalia 167. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 254-256. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ΄ 63. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 680. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 108. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 314. DELILBAŞI, Defter 15.

²⁸⁷ KODER-HILD, Thessalia 146. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 260-262. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 268. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 672. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 313. DELILBAŞI, Defter 46-47.

²⁸⁸ KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 46. VASMER, Die Slaven 55, 89. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 106, 111. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 264-265. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 58. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 315. DELILBAŞI, Defter 182-183.

²⁸⁹ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 272-273. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ΄ 195. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 683. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 106. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 334. DELILBAŞI, Defter 116-117.

²⁹⁰ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β΄ 186-187. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 673. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 355. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 23. DELILBAŞI, Defter 108.

²⁹¹ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 288-289. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 47. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 673. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 312. DELILBAŞI, Defter 181.

²⁹² ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 303-304. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 44. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 674. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 313. DELILBAŞI, Defter 46.

Καπρόν/ Κορυφή	80 χλμ; Δ ²⁹³	ορειν.		8	-	18.3				41.78 π
Καροπλέσι	60 χλμ; Ν (του Φαναρίου). ²⁹⁴	ορειν.		99	-	14.22	3.5	0.96	0.43	
Κατούσιο/ Μεταμόρφωση	70 χλμ; Δ (του Φαναρίου). ²⁹⁵	ορειν.		44	-	15.76	1.21			9.24 π
Κερασέα/ Κερασιά	14 χλμ ΝΔ (του Φαναρίου). ²⁹⁶	ορειν.	14 ^{ος} αι.	11	-	24.65				3.42 π
Κεράσοβο	100 χλμ; Δ ²⁹⁷	ημιορ.		376	-	12.77	3.66	1.14	0.21	7.65 πχ
Κνίσοβο/ Αργιθέα	50 χλμ; ΝΔ (του Φαναρίου). ²⁹⁸	ορειν.		19	-	21.71	10.14	1.19		5.36 πχ
Κοθών/ Πολυνέρι	81 χλμ ΝΔ ²⁹⁹	ορειν.	14 ^{ος} αι.	-	-					
Κορνέσι/ Μοσχόφυτο	70 χλμ ΝΔ ³⁰⁰	ορειν.	14 ^{ος} αι.	35	-	18.21		0.44		28.79 πχ
Κορφάρι/ Γκολφάρι	73 χλμ ΝΔ ³⁰¹	ορειν.		12	-	10.52		1.31		47.36 π
Κότορι/ Κατάφυτο	88 χλμ Δ ³⁰²	ορειν.		50	-	20.51		0.3		40.07 πχ
Κουμπουριανά	70 χλμ; ΝΔ (του Φαναρίου). ³⁰³	ορειν.		116	-	15.03	2.44	0.89	0.82	
Κούτσαινα/ Στουρναραίικα	37 χλμ ΝΔ ³⁰⁴	ορειν.		89	-	19.12	6.32	0.96		7.42 πχ
Λεοντίτο	70 χλμ; ΝΔ (του Φαναρίου). ³⁰⁵	ορειν.		50	-	9.67	2.7			12.18 π

²⁹³ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 304-305. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 152. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 675. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 108. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 315. DELILBAŞI, Defter 15.

²⁹⁴ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 52. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 24. DELILBAŞI, Defter 277.

²⁹⁵ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 344. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 25. DELILBAŞI, Defter 251-252.

²⁹⁶ KODER-HILD, Thessalia 187. STÄHLIN, Θεσσαλία 132. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 98. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 675. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 359. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 23. DELILBAŞI, Defter 268.

²⁹⁷ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 323-324. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 25. DELILBAŞI, Defter 77, 190-191, 275-276.

²⁹⁸ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 135. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 669. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 107. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 353. ΧΑΤΖΗΑΓΓΕΛΑΚΗΣ, Αθαμανία-Αργιθέα 76-84. DELILBAŞI, Defter 242-243.

²⁹⁹ KODER-HILD, Thessalia 194. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 332-333. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 196. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 675. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 315.

³⁰⁰ KODER-HILD, Thessalia 192. ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 60. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 345-347. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 9. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 679. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 108. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 315. DELILBAŞI, Defter 23.

³⁰¹ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 347. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 242. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 314. DELILBAŞI, Defter 24.

³⁰² ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 348-350. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 75. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 675. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 106. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 329, 330. DELILBAŞI, Defter 122.

³⁰³ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 164. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 676. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 353. DELILBAŞI, Defter 280, 288.

³⁰⁴ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 365-366. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 312. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 684. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 108. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 312. DELILBAŞI, Defter 90.

³⁰⁵ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 232. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 676. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 353. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 25. DELILBAŞI, Defter 289.

Λιάσκοβο/ Πετρωτό	70 χλμ; ΝΔ (του Φαναρίου). ³⁰⁶	ορειν.		19	-	32.74	2.26			13.85 π
Μάγειρος	60 χλμ; (ΝΔ του Φαναρίου). ³⁰⁷	ορειν.		13	-	5.59			3.49	
Μαρτιντζικό/ Ελληνικά	75 χλμ; (Δ του Φαναρίου). ³⁰⁸	ορειν.		58	-	19.33		1.11		16.98 πχ
Μεζίλο/ Δροσάτο	65 χλμ ΝΔ (του Φαναρίου). ³⁰⁹	ορειν.		50	-	9.85	1.51		0.75	11.82 π
Μερόκοβο/ Μυρόφυλλο	89 χλμ ΝΔ ³¹⁰	ορειν.	14 ^{ος} αι.	49	-	21.64		3.3		24.9 πχ
Μεσοβούνι	55 χλμ; (ΝΔ του Φαναρίου). ³¹¹	ορειν.		59	-	17.89	4.09	0.68		12.29 π
Μολεντζικό/ Καλή Κώμη	65 χλμ; ΔΝΔ (του Φαναρίου). ³¹²	ορειν.		80	-	13.66	1.4	1.63	0.7	7.81 π
Μουσίνια/ Μεσούντα	90 χλμ; ΝΔ ³¹³	ορειν.	14 ^{ος} αι.	-	-					
Μουτσιάρα/ Αθαμανία	102 χλμ Δ ³¹⁴	ορειν.		31	-	13.22				
Μπουζιάρικο/ Μελάνυδρο	75 χλμ; ΝΔ (του Φαναρίου). ³¹⁵	ημιορ.		8	-	26.52				
Μπουκοβίτσα/ Ανθηρό	65 χλμ; ΝΔ (του Φαναρίου). ³¹⁶	ορειν.		75	-	12.1	0.93		0.93	9.31
Μπούκουρο/ Αρματολικό	75 χλμ ΝΔ ³¹⁷	ορειν.		25	-	10.14				10.66
Μυλογόζι	90 χλμ; ΝΔ ³¹⁸			21	-	43.66		19.7		2.71 χ

³⁰⁶ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ΄ 172. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες ΙΙ 682. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 107. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 353. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 25. DELILBAŞI, Defter 196.

³⁰⁷ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β΄ 277. DELILBAŞI, Defter 278.

³⁰⁸ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 322. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 353. DELILBAŞI, Defter 285.

³⁰⁹ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 294. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες ΙΙ 679. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 353. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 25. DELILBAŞI, Defter 268.

³¹⁰ KODER-HILD, Thessalia 222. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 408-412. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ΄ 28. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες ΙΙ 680. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 108. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 315. DELILBAŞI, Defter 23.

³¹¹ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β΄ 336. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες ΙΙ 679. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 353. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 25. DELILBAŞI, Defter 291.

³¹² ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β΄ 19. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες ΙΙ 673. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 353. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 25. DELILBAŞI, Defter 227, 245.

³¹³ KODER-HILD, Thessalia 262. KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 79. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 416-418. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β΄ 340.

³¹⁴ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 420-422. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 60. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες ΙΙ 680. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 314. DELILBAŞI, Defter 14.

³¹⁵ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β΄ 326. DELILBAŞI, Defter 280.

³¹⁶ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 113. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες ΙΙ 668. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 353. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 25. ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Επισκόπηση 193-194. DELILBAŞI, Defter 251.

³¹⁷ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 426-427. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 145. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες ΙΙ 669. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 107. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 315. DELILBAŞI, Defter 182.

³¹⁸ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 434. DELILBAŞI, Defter 169.

Οξυά	40 γλμ; ΝΔ (του Φαναρίου). ³¹⁹	ορειν.		71	-	15.94	7.43		1.35	1.57 πχ
Πακτούρι/ Παχτούρι	85 γλμ ΝΔ ³²⁰	ορειν.		11	-	4.21				43 π
Πασχαλιόρι	70 γλμ; Δ ³²¹			60	-	5.03				32.55 π
Περτούλι	48 γλμ Δ ³²²	ορειν.		79	-	8.27				44.54 πχ
Πετρίλο	65 γλμ; ΝΔ (του Φαναρίου). ³²³	ορειν.		211	-	13.67	0.6		0.3	
Πλόπι/ Νέα Πεύκη	62 γλμ ΝΔ ³²⁴	ορειν.		59	-	9.7		0.56		28.86 πχ
Πορτή	20 γλμ; Δ (του Φαναρίου). ³²⁵	ορειν.		90	-	27.03	5.46	2.88	1.94	3.7 πχ
Πύρρα	59 γλμ Δ ³²⁶	ορειν.		55	-	5.02		0.32		27.59 π
Ράχοβον/ Καστανιά	28 γλμ ΝΔ ³²⁷	ορειν.		47	-	16.67	6.47	0.91		20.01 πχ
Ρίνσι	65 γλμ; Δ ³²⁸			31	-	17.59		0.29		5.4 π
Ροπωτό	45 γλμ; ΝΔ ³²⁹	ορειν.		59	-	8.92	2.87	0.95	0.95	6.06 χπ
Σκλάταινα/ Δρακότρυπα	30 γλμ; Δ (του Φαναρίου). ³³⁰	ορειν.		126	-	10.5	9.42		0.8	5.46 πχ
Σκλήβενο/ Λαφίνα	80 γλμ ΝΔ ³³¹	ορειν.		9	-	23.83				29.72 π
Σούλα	40 γλμ; ΝΔ (του Φαναρίου). ³³²	ορειν.		152	-	12.3	0.76		0.24	18.73 π
Σπηλιά	70 γλμ; ΝΔ (του Φαναρίου). ³³³	ορειν.		77	-	17.92	4.11	0.45	0.45	11.25 π
Σπιρέλο/ Πετροχώρι	65 γλμ; ΝΔ (του Φαναρίου). ³³⁴	ορειν.		33	-	16.71	1.67			33.42 π

³¹⁹ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 96. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 681. DELILBAŞI, Defter 243.

³²⁰ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 445-446. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 145. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 682. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 315. DELILBAŞI, Defter 14.

³²¹ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 457-458. DELILBAŞI, Defter 169.

³²² ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 463-464. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 166. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 682. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 312. DELILBAŞI, Defter 47, 96-97.

³²³ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 170. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 353, 354. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 25. DELILBAŞI, Defter 278.

³²⁴ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 466. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 49. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 315. DELILBAŞI, Defter 82-83.

³²⁵ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 201. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 683. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 23. DELILBAŞI, Defter 250-251.

³²⁶ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 482. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 225. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 683. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 312. DELILBAŞI, Defter 44.

³²⁷ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 486-487. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 62. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 312. DELILBAŞI, Defter 91, 111.

³²⁸ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 639-640. DELILBAŞI, Defter 97.

³²⁹ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 494-495. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 243. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 683. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 355. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 23. DELILBAŞI, Defter 260-261.

³³⁰ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 291. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 672. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 107. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 355. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 23. DELILBAŞI, Defter 242.

³³¹ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 507-508. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 229. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 108. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 315. DELILBAŞI, Defter 14-15.

³³² ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 292. DELILBAŞI, Defter 289-290.

³³³ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 302. DELILBAŞI, Defter 47, 106-107, 261-262.

Στεφανάδα	70 χλμ; ΝΔ (του Φαναρίου). ³³⁵	ορειν.		50	-	7.87	1.12		0.56	27.02 π
Στούγκον/ Κρυονέρι	25 χλμ; ΝΔ (του Φαναρίου). ³³⁶	ορειν.		36	-	10.75	3.16			9.04 π
Τζούρτζια/ Αγ. Παρασκευή	55 χλμ; Δ ³³⁷	ορειν.		29	-	12.65			0.84	21.09 πχ
Τσαρούχι	35 χλμ; ΝΔ (του Φαναρίου). ³³⁸	ορειν.		40	-	18.91	8.41	0.84	1.68	7.56 πχ
Τυφλοσέλι/ Δροσοχώρι	72 χλμ Δ ³³⁹	ορειν.		28	-	13.42				26 π
Τυχάι/ Ξυλοχώρι	36 χλμ ΝΔ ³⁴⁰	ορειν.		12	-	11.9	3.66	1.83		19.41 πχ
Χουτιάνα	50 χλμ Δ ³⁴¹			8	-	20.36				30.91 π
Bijila	40 χλμ; ΝΔ (του Φαναρίου). ³⁴²			143	-	16.51	4.76		0.31	
Silyo	70 χλμ; Δ ³⁴³			7	-	30.94		0.57		16.32 πχ

Παρατηρήσεις:

- η θέση των οικισμών προσδιορίζεται σε σχέση με τα Τρίκαλα και το Φανάρι (σε παρένθεση), με παράθεση της κατά προσέγγιση απόστασης από αυτά.
- οι παρατιθέμενοι αριθμοί φορολογικών μονάδων αφορούν το άθροισμα νοικοκυριών, χηρών και φορολογικά αυτόνομων αγάμων, με διάκριση Χριστιανών και Μουσουλμάνων.
- δημ. = δημητριακά, αμπ. = αμπέλια, κρασί, υφ. = υφαντουργικές καλλιέργειες (βαμβάκι, λίνος, κάνναβις, μετάξι), μιλ. = μύλοι, κτ. = εκτροφή και βοσκή ζώων, με διευκρίνιση του είδους (χ = χοίροι, π = αιγοπρόβατα, πχ ή χπ και τα δύο είδη με υπεροχή αυτού που δηλώνεται πρώτο).
- τα παραπάνω φορολογούμενα προϊόντα και δραστηριότητες δεν είναι τα μόνα που υφίσταντο στους παραπάνω οικισμούς, αλλά τα πιο ενδεικτικά για τη διακρίβωση της οικονομικής φυσιογνωμίας ενός οικισμού. Κοινότητες είναι και άλλες δραστηριότητες, όπως η μελισσοκομία ή οι λαχανόκηποι, ενώ σε κάθε χωριό απαιτούντο προσωπικοί φόροι, πρόστιμα και δικαίωμα επί των γάμων.

Από τους συνολικά δέκα βυζαντινούς οικισμούς της περιοχής επιβιώνουν οι επτά, τον 15^ο αιώνα, ενώ μετά την οθωμανική κατάκτηση καταγράφονται εξηνταεννέα χριστιανικοί οικισμοί, δεδομένα που καταδεικνύουν μια εντυπωσιακή σταθερότητα του οικιστικού πλέγματος και μια ενίσχυση του χριστιανικού πληθυσμού, η οποία πρέπει να αναχθεί σε εξελίξεις της προγενέστερης περιόδου. Από την εικόνα που

³³⁴ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 171. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 354. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 25. DELILBAŞI, Defter 287.

³³⁵ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 311. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 684. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 354. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 25. DELILBAŞI, Defter 288.

³³⁶ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 186. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 676. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 107. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 360. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 23. DELILBAŞI, Defter 286.

³³⁷ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 532-533. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 13. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 684. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 312. DELILBAŞI, Defter 79.

³³⁸ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 357. DELILBAŞI, Defter 243-244.

³³⁹ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 563-564. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 295. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 685. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 314. DELILBAŞI, Defter 167-168.

³⁴⁰ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 564-566. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 84. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 108. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 312. DELILBAŞI, Defter 83.

³⁴¹ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 577-578. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 668. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 334. DELILBAŞI, Defter 110.

³⁴² DELILBAŞI, Defter 278.

³⁴³ DELILBAŞI, Defter 110.

παρέχουν τα δεδομένα του 15^{ου} αιώνα, φαίνεται ότι η Βιτισίστα/ Μεσοχώρα, το Καροπλέσι, το Κεράσοβο, τα Κουμπουριανά, το Πετρίλο, η Πορτή, η Σκλάταινα/ Δρακότρυπα, η Σούλα και το Bijila είναι οι σημαντικότεροι οικισμοί της περιοχής (με πληθυσμιακά δεδομένα που κυμαίνονται από 90 έως και 376 νοικοκυριά).

Οι οικισμοί με τις μεγαλύτερες πληθυσμιακές συγκεντρώσεις είναι το Κεράσοβο, με 376 χριστιανικά νοικοκυριά και το Πετρίλο, με 211 χριστιανικά νοικοκυριά. Καταγραφές του Κεράσοβου εντοπίζονται σε τρία σημεία του καταστίχου MM 10. Στην μία περίπτωση υπάρχει καταγραφή χωριού Κεράσοβου ως τιμαριωτικής κτήσης των Timur και Yusuf, στην επόμενη, καταγραφή χωριού Κεράσοβου ως οικισμού υπαγόμενου στο χάσι του Σούμπασι Φαναρίου, και στην τρίτη, καταγραφή χωριού Κεράσοβου ως οικισμού υπαγόμενου στο χάσι του Σούμπασι Αγράφων, Hacı Bey.³⁴⁴ Το Πετρίλο αναφέρεται ως οικισμός υπαγόμενος στο χάσι του Σούμπασι Αγράφων, Hacı Bey.³⁴⁵ Ανάμεσα στο Κεράσοβο και το Πετρίλο, ξεκινώντας από τις δυτικές απολήξεις των Τζουμέρκων και ακολουθώντας μια κατεύθυνση προς τα νότιο-νοτιοδυτικά, μέχρι και τις δυτικές απολήξεις της κορυφής Βουτσικάκι της νότιας Πίνδου-Αγράφων, το σύνολο τόσο των βυζαντινών οικισμών όσο και εκείνων που απαντούν στα μέσα του 15^{ου} αιώνα. Το γεγονός ότι η συγκεκριμένη περιοχή διατηρεί κάποια ιδιαίτερη σημασία και μετά την οθωμανική κατάκτηση φαίνεται από την ευρωστία του συνόλου σχεδόν των οικισμών, του Βάκαρη, του Βαρδανίου/ Παράμερου, της Βατσουνιάς, του Βετερνίκου/ Νεραϊδοχωρίου, της Γλογοβίτσας/ Θερινού, του Δραγοβιστίου/ Πολυθέας, του Ζερετσίου/ Κρυσπηγής, του Κοτορίου/ Κατάφυτου, της Κούτσαινας/ Στουρναραϊκών, του Λεοντίτου, του Μαρτιντζικού/ Ελληνικών, του Μεζίλου/ Δροσάτου, του Μερόκοβου/ Μυρόφυλλου, του Μεσοβουνίου, του Μολεντζικού/ Καλής Κώμης, της Μπουκοβίτσας/ Ανθηρού, της Οξιάς, του Πασχαλιορίου, του Περτουλίου, της Πλόπης/ Νέας Πεύκης, της Πύρρας, του Ράχοβου/ Καστανιάς, του Ροπωτού, της Σπηλιάς, της Στεφανιάδας (με πληθυσμιακά δεδομένα που κυμαίνονται από 47 έως και 89 νοικοκυριά).

Η οικονομία των οικισμών είναι αγροτική-κτηνοτροφική, γεγονός που αναδεικνύεται από την υποδεέστερη θέση της παραγωγής δημητριακών, σε σχέση με άλλες περιοχές του θεσσαλικού χώρου, και το στοιχείο αυτό εξηγείται εύκολα λόγω της θέσης των οικισμών σε ορεινά-ημιορεινά εδάφη. Σε αυτό το πλαίσιο η παρουσία μύλων αποκτά ιδιαίτερη σημασία για τον ρόλο των οικισμών στην παραγωγική διαδικασία της ευρύτερης περιοχής, όπως φαίνεται από την περίπτωση των Αγ.

³⁴⁴ DELILBAŞI, Defter 77, 190-191, 275-276.

³⁴⁵ DELILBAŞI, Defter 278.

Αποστόλων, Μάγειρου (από 1 μύλο), Καμναίου/ Αγ. Νικολάου (2 μύλοι). Η γειτνίαση με αναπεπταμένο έδαφος ίσως εξηγεί την άσκηση και της αμπελοκαλλιέργειας σε αισθητό βαθμό στους οικισμούς των Αγ. Αποστόλων, της Βατσουνιάς, του Δεσίου, του Ζερετσίου/ Κρυοπηγής, του Καροπλεσίου, του Κατουσίου/ Μεταμόρφωσης, της Κερασέας/ Κερασιάς, του Κνίσοβου/ Αργιθέας, του Κορνεσίου/ Μοσχόφυτου, της Σκλάταινας/ Δρακότρυπας, του Τσαρουχίου. Η παραγωγή υφαντουργικών πρώτων υλών (βαμβάκι, λίνος και κάνναβις) μάλλον θα τροφοδοτούσε την υφαντουργική βιοτεχνία των Τρικάλων. Η κτηνοτροφία συνίσταται στην εκτροφή αιγοπροβάτων και χοίρων στα χωριά με χριστιανικό οικισμό (σε εικοσιοκτώ περιπτώσεις προκύπτει αποκλειστική εκτροφή αιγοπροβάτων και σε μία μόνο χοίρων). Η άσκηση της κτηνοτροφίας παρουσιάζεται υπολογίσιμη στα χωριά Βάκαρη, Βαρδάνι/ Παράμερο, Βετέρνικο/ Νεραϊδοχώρι, Βίτσεινα, Πετροχώρι, Βιτσίστα/ Μεσοχώρα, Βλάσιο, Γαρδίκι, Γκαβαλιόρα/ Γλίστρα, Γλογοβίτσα/ Θερινό, Γρεβενοσέλι/ Νεραΐδα, Δέση, Δόβρεσι/ Δοβρόι/ Αετός, Δραγοβίτσι/ Πολυθέα, Καμνάι/ Άγ. Νικόλαος, Καπρόνι/ Κορυφή, Κορνέσι/ Μοσχόφυτο, Κορφάρι/ Γκολφάρι, Κότορι/ Κατάφυτο, Λεοντίτο, Λιάσκοβο/ Πετρωτό, Μαρτιντζικό/ Ελληνικά, Μερόκοβο/ Μυρόφυλλο, Μεσοβούνι, Πακτούρι/ Παχτούρι, Πασχαλιόρι, Περτούλι, Πλόπι/ Νέα Πεύκη, Πύρρα, Ράχοβο/ Καστανιά, ως απότοκο του υψομέτρου και της γειτνιάσής τους με τον παρακείμενο ορεινό όγκο της Πίνδου. Οι υπόλοιπες αναφορές αποκαλύπτουν μια σειρά από συμπληρωματικές δραστηριότητες της τοπικής οικονομίας, όπως προκύπτει από την καλλιέργεια οπωροκηπευτικών, την παραγωγή οσπρίων, τη μελισσοκομία και τη μεταξουργία.

Αν αναλογιστούμε ότι η καλλιέργεια των δημητριακών και η κτηνοτροφία αποτελούν τις βασικές οικονομικές δραστηριότητες στον χώρο του Γραδιστίου, κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο, αλλά και στην ευρύτερη περιοχή, στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, προβάλλει ως πιο πιθανή η ταύτιση της τοποθεσίας Γραδιστίου με την προτεινόμενη από τους Koder-Hild περιοχή στο σημερινό μοναστήρι της Σπηλιάς, στην Αργιθέα. Η άποψη των Koder-Hild φαίνεται να ενισχύεται εξετάζοντας τα οικονομικά δεδομένα του οθωμανικού καταστίχου για τον οικισμό Ελληνόπυργο Καρδίτσας,³⁴⁶ της προτεινόμενης δηλαδή από τον Βέη τοποθεσίας, για τον οποίο προκύπτει ότι οι κτηνοτροφικές δραστηριότητες έχουν δευτερεύουσα σημασία, εικόνα που δε συνάδει με τα δεδομένα του Γραδιστίου κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο.

³⁴⁶ DELILBAŞI, Defter 232.

Οικισμοί Βόρεια-Βορειοανατολικά και Βόρεια-Βορειοδυτικά των Τρικάλων

Βόρεια των Τρικάλων, απαντούν τα χωριά Μέλοβο, Καρίτσα³⁴⁷ και βορειοανατολικά, τα Σμόλια. Η Καρίτσα και το Μέλοβο αναφέρονται στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', το 1336,³⁴⁸ και στο σιγίλλιο του πατριάρχη Αντωνίου, το 1393,³⁴⁹ ενώ τα Σμόλια, στο σιγίλλιο του πατριάρχη Αντωνίου, το 1393, υπέρ της επισκοπής Σταγών, ως όρια της εν λόγω επισκοπής.³⁵⁰

Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, στην περιοχή απαντούν οι εξής οικισμοί (πίν. xxv a-b, xxx):

Πίνακας 9

(περιλαμβάνονται οι οικισμοί που αναφέρονται σε πηγές βυζ. εποχής)

Οικισμός	θέση	χαρ. ακ.	μαρτ. βυζ. περιόδου	δεδομένα μέσω 15ου αιώνα						
				φορ. μον.		οικονομία (% επί συν. φόρου)				
				χρ.	μουσ.	δημ.	αμπ.	υφ.	μυλ.	κτ.
Αγία Παρασκευή/ Παρασκευή	89 χλμ Β ³⁵¹	ορειν.		67	-	20.23		0.41		23.44 πχ
Αχελινάδα	44 χλμ ΒΑ ³⁵²	ορειν.		22	-	22.2				27.22 πχ
Γερακάρι	42 χλμ ΒΒΑ ³⁵³	ορειν.		4	-	37.5				
Καλαπόδι	65 χλμ; ΒΒΔ ³⁵⁴	ημιορ.		72	-	22.17	2.1	1.68		21.92 πχ
Καρίτσα	60 χλμ; ΒΒΑ		14 ^{ος} αι.							
Κερασιά Σίνου/ Κερασούλα	62 χλμ Β ³⁵⁵	ορειν.		16	-	33.15				18.09 πχ
Κονισκός/ Κοντισκό	37 χλμ Β ³⁵⁶	ορειν.		60	-	27.68				29.94 πχ
Κριτουδάδες/ Κριτωτάδες/ Ψήλωμα	60 χλμ Β ³⁵⁷	ορειν.		14	-	21		2		34.45 πχ

³⁴⁷ KODER-HILD, Thessalia 262. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 593-595: Διαλυμένος οικισμός Α. του Μέλοβου.

³⁴⁸ MM V 272: ...και καταντᾶ εἰς τὸ Μέλοβον και εἰς τὴν Κάριτζαν... ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 50:...και καταντᾶ εἰς τὸ Μέλοβον και εἰς τὴν Κάριτζαν...

³⁴⁹ ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, Έκθεσις 50: ...και καταντῶσιν εἰς τὸ Μέλοβον, και καταβαίνουσιν εἰς Καρίτζαν... ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 60: ...και καταντῶσιν εἰς τὸ Μέλοβον, και καταβαίνουσιν εἰς τὴν Καρίτζαν... (έκδοση από το πρωτότυπο), 63: ...και καταντῶσιν εἰς τὸ Μέλοβον, και καταβενουσιν εἰς Καρίτζαν... (έκδοση από την επιγραφή της Καλαμπάκας).

³⁵⁰ ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, Έκθεσις 50/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 60 (έκδοση από το πρωτότυπο): ...και ἕως τῆς χώρας Σμόλιας... ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 63: ...και ἕως τῆς χώρας Σμολίας... (έκδοση από την επιγραφή της Καλαμπάκας).

³⁵¹ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 579-580. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 131. DELILBAŞI, Defter 15-16.

³⁵² ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 195-196. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 169. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 332. DELILBAŞI, Defter 22.

³⁵³ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 241-243. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 233. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 671. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 333. DELILBAŞI, Defter 21.

³⁵⁴ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 591-592. DELILBAŞI, Defter 16-17: Διαλυμένος οικισμός του νοτίου τμήματος του νομού Γρεβενών, μεταξύ των οικισμών Καρπερό, Τρικοκκία και Κατάκαλη.

³⁵⁵ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 320-322. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 99. DELILBAŞI, Defter 17-18.

³⁵⁶ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 334-336. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 140. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 675. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 332, 333. DELILBAŞI, Defter 18.

³⁵⁷ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 374-376. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 424. DELILBAŞI, Defter 16.

Λάη	70 γλμ; BA ³⁵⁸			74	-	22.64		2.43		21.43 πχ
Λευτεκαριά	80 γλμ; BA ³⁵⁹			17	-	32.53		1.42		15.13 πχ
Λογκά	47 γλμ BA ³⁶⁰	ορειν.		60	-	15.98		0.62		32.05 πχ
Μαυρέλι	49 γλμ BA ³⁶¹	ορειν.		35	-	30.62				12.47 πχ
Μέλοβο	55 γλμ; BBA ³⁶²		14 ^{ος} αι.	137	-	26.25				21.03 πχ
Πιτσιούγκια/ Δασοχώρι	70 γλμ; BBA ³⁶³	ορειν.		94	-	29.69		0.45	0.32	6.98 πχ
Σμόλια/ Αγρελιά	43 γλμ BA ³⁶⁴	ορειν.	14 ^{ος} αι.	33	-	23.62		0.58		35.94 πχ
Τζιούκα Φλιάκα/ Θεοτόκος	49 γλμ B ³⁶⁵	ορειν.		53	-	37.36	0.88	3.53		17.3 πχ
Φλαμπουρέσι/ Φλαμουρέσι	39 γλμ B ³⁶⁶	ορειν.		48	-	24.01				21.04 πχ
Bonilas	80 γλμ; B ³⁶⁷			9	-	17.89				

Παρατηρήσεις:

- η θέση των οικισμών προσδιορίζεται σε σχέση με τα Τρίκαλα, με παράθεση της κατά προσέγγιση απόστασης από αυτά.
- οι παρατιθέμενοι αριθμοί φορολογικών μονάδων αφορούν το άθροισμα νοικοκυριών, χηρών και φορολογικά αυτόνομων αγάμων, με διάκριση Χριστιανών και Μουσουλμάνων.
- δημ. = δημητριακά, αμπ. = αμπέλια, κρασί, υφ. = υφαντουργικές καλλιέργειες (βαμβάκι, λίνος, κάνναβις, μετάξι), μυλ. = μύλοι, κτ. = εκτροφή και βοσκή ζώων, με διευκρίνιση του είδους (χ = χοίροι, π = αιγοπρόβατα, πχ ή χπ και τα δύο είδη με υπεροχή αυτού που δηλώνεται πρώτο).
- τα παραπάνω φορολογούμενα προϊόντα και δραστηριότητες δεν είναι τα μόνα που υφίσταντο στους παραπάνω οικισμούς, αλλά τα πιο ενδεικτικά για τη διακρίβωση της οικονομικής φυσιογνωμίας ενός οικισμού. Κοινότητες είναι και άλλες δραστηριότητες, όπως η μελισσοκομία ή οι λαχανόκηποι, ενώ σε κάθε χωριό απαιτούντο προσωπικοί φόροι, πρόστιμα και δικαίωμα επί των γάμων.

Από τους συνολικά τρεις βυζαντινούς οικισμούς της περιοχής επιβιώνουν οι δύο, το 15^ο αιώνα, ενώ μετά την οθωμανική κατάκτηση, καταγράφονται δεκαεπτά χριστιανικοί οικισμοί. Από την εικόνα που παρέχουν τα δεδομένα του 15^{ου} αιώνα, φαίνεται ότι η Αγ. Παρασκευή, το Καλαπόδι, ο Κονισκός/ Κοντσικό, το Λάη, η Λογκά, η Τζιούκα Φλιάκα/ Θεοτόκος και το Φλαμπουρέσι/ Φλαμουρέσι είναι οι πλέον σημαντικοί οικισμοί.

Οι οικισμοί με τις μεγαλύτερες πληθυσμιακές συγκεντρώσεις είναι το Μέλοβο, με 137 χριστιανικά νοικοκυριά και η Πιτσιούγκια/ Δασοχώρι, με 94 χριστιανικά

³⁵⁸ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 598. DELILBAŞI, Defter 26.

³⁵⁹ DELILBAŞI, Defter 13.

³⁶⁰ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 388-389. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 262. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 677. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 333. DELILBAŞI, Defter 18-19, 182.

³⁶¹ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 400-401. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 310. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 678. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 333. DELILBAŞI, Defter 21.

³⁶² KODER-HILD, Thessalia 262. KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 76. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 601-602. DELILBAŞI, Defter 12-13.

³⁶³ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 605-606. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 260. DELILBAŞI, Defter 86, 87.

³⁶⁴ KODER-HILD, Thessalia 259. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 510-513. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 54. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 668. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 108. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 315. DELILBAŞI, Defter 20.

³⁶⁵ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 322-323. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 373. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 684. DELILBAŞI, Defter 13.

³⁶⁶ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 568-570. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 379. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 685. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 333. DELILBAŞI, Defter 19.

³⁶⁷ DELILBAŞI, Defter 16.

νοικοκυριά. Το Μέλοβο, το οποίο απαντά και κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο, στα μέσα του 15^{ου} αι., καταγράφεται ως οικισμός με χριστιανικό πληθυσμό, υπαγόμενος στο χάσι του Omer Bey, διοικητή των Τρικάλων.³⁶⁸ Ο οικισμός επιβίωσε στη διάρκεια του 14^{ου} αιώνα και μετά την οθωμανική κατάκτηση, πιθανώς λόγω της καίριας θέσης του κοντά στις νότιες απολήξεις των Καμβουνίων, σε μια περιοχή που αρδεύεται από τον ποταμό Μουργκάνη (Ιων). Λίγο δυτικότερα, τοποθετείται η Πιτσιούγκια/ Δασοχώρι, για την οποία υπάρχουν καταγραφές σε δύο σημεία του καταστίχου MM 10. Στη μία περίπτωση υπάρχει καταγραφή χωριού Πιτσιούγκια ως τιμαριωτικής κτήσης των Dimo, Yorgi, Kize Duka, Mazarak, στην επόμενη καταγραφή χωριού Πιτσιούγκια ως τιμαριωτικής κτήσης των Lasle και Kosta.³⁶⁹ Στον ίδιο εξάλλου χώρο τοποθετούνται και οι υπόλοιποι βυζαντινοί οικισμοί, ενώ στην περιοχή μεταξύ των νοτίων απολήξεων των Καμβουνίων και των βορείων απολήξεων των Χασίων, μεταξύ των ποταμών Αλιάκμονα και Μουργκάνη, τοποθετείται το σύνολο σχεδόν των οικισμών που αναφέρονται στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, γεγονός που αναδεικνύει την ιδιαίτερη σημασία της περιοχής για την επικοινωνία ανάμεσα στη Βορειοδυτική Θεσσαλία και τη Νοτιοδυτική Μακεδονία.

Η οικονομία των οικισμών είναι αγροτική-κτηνοτροφική, και το στοιχείο αυτό εξηγείται εύκολα λόγω της θέσης των οικισμών σε ορεινά-ημιορεινά εδάφη. Ενδεικτική είναι η παρουσία μύλων μόλις σε ένα οικισμό, την Πιτσιούγκια/ Δασοχώρι. Η αμπελοκαλλιέργεια είναι πολύ περιορισμένη, ενώ η παραγωγή υφαντουργικών πρώτων υλών (βαμβάκι, λίνος και κάνναβις) μάλλον θα τροφοδοτούσε την υφαντουργική βιοτεχνία των Τρικάλων. Η κτηνοτροφία συνίσταται στην εκτροφή αιγοπροβάτων και χοίρων στα χωριά με χριστιανικό οικισμό και η άσκησή της παρουσιάζεται υπολογίσιμη στο σύνολο των οικισμών, γεγονός που συσχετίζεται με το υψόμετρό τους και κυρίως τη γειτνίασή τους με τις νότιες απολήξεις των Καμβουνίων και τις βόρειες απολήξεις των Χασίων. Οι υπόλοιπες αναφορές αποκαλύπτουν μια σειρά από συμπληρωματικές δραστηριότητες της τοπικής οικονομίας, όπως προκύπτει από την καλλιέργεια οπωροκηπευτικών, την παραγωγή οσπρίων και τη μελισσοκομία.

Οικισμοί Φαναρίου

Γύρω από την πόλη του Φαναρίου, τοποθετούνται τα χωριά Γρόχοβον, Λιβάδιον της Γορίτσας, Λυκουβιάνη, βόρεια του Φαναρίου, Καλογεριανά/ Καλογριανά,

³⁶⁸ DELILBAŞI, Defter 12-13.

³⁶⁹ DELILBAŞI, Defter 86, 87.

Κράνεια, Μερίχοβον, Μιντζιάνη, Ριζάβα, Σιαμάδες, βορειοανατολικά του Φαναρίου, Γόμφοι/ Λαψίστα, Λεσσιανά/ Φιλύρα, Πελέτζη/ Μπελέτσι/ Παλιομονάστηρο και η μονή Πόρτα-Παναγιά, βορειοδυτικά του Φαναρίου, Κάππουα, Σιαμάδες, δυτικά του Φαναρίου, Λάσδα, Λυκουσάδα, Μητρόπολη, νότια του Φαναρίου.

Βορειοδυτικά του Φαναρίου, βρίσκονται τα χωριά Γομφοί, Λεσσιανά, Πελέτζη και η μονή Πόρτα-Παναγιά. Το χωριό Γομφοί, σύμφωνα με το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', το 1336, υπέρ της Πόρτα-Παναγιάς, και το σιγίλιο του Πατριάρχη Αντωνίου, το 1393, διέθετε πόρο (= πορθμείο), το οποίο πιθανόν διευκόλυνε τη μεταφορά προϊόντων από την ευρύτερη περιοχή.³⁷⁰ Τα Λεσσιανά και η Πελέτζη, στα ίδια έγγραφα, αποκαλούνται χωριά.³⁷¹ Οι διαθέσιμες πληροφορίες αναδεικνύουν τον ρόλο της μονής της Πόρτα Παναγιάς στην ευρύτερη περιοχή, γεγονός που επιβεβαιώνεται από την εμπλοκή της κεντρικής εξουσίας. Πέρα από την κατοχή εκτεταμένων περιοχών, όπως ήδη είδαμε με τα χωριά Πελέτζη και Λαψίστα,³⁷² η μονή διέθετε καλλιεργήσιμες εκτάσεις, αμπέλια, μύλους και υδρομύλους στις περιοχές της Βοξίστας,³⁷³ της Ράξας,³⁷⁴ του Μαυροβούνιου,³⁷⁵ της Δέσης,³⁷⁶ της

³⁷⁰ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χρυσόβουλο 25: *ή Λαψίστα μετὰ το ὕ ἐν αὐτῷ πόρου* (χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', το 1336). ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 106: *χωρίον ή Λαψίστα μετὰ τοῦ ἐν αὐτῷ πόρου* (σιγίλιο του Πατριάρχη Αντωνίου, το 1393). Ο οικισμός αναφέρεται από τον Προκόπιο, λόγω της ανακαίνισης των τειχών του από τον Ιουστινιανό (ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ, *Περὶ Κτισμάτων* 112-113. ΝΗΜΑΣ, *Κάστρα* 239-240), ενώ, αργότερα, ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, αναφέρει αναχρονιστικά του Γόμφους ως πόλη υπαγόμενη στην άλλοτε επαρχία Θεσσαλίας, αν και πλέον περιλαμβανόταν στο θέμα Ελλάδος (ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, *De Thematibus* 88).

³⁷¹ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χρυσόβουλο 25: *...χωρίον ή Πελετζή... τὸ οὕτω πως κεκλημένον Λεσιανά...*(χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', το 1336) ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 106: *τὸ χωρίον τῆς Πελέτζης... τὸ οὕτω πως ἐπονομαζόμενον Λεσιανά...*(σιγίλιο του Πατριάρχη Αντωνίου, το 1393).

³⁷² ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χρυσόβουλο 24-26 (χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', το 1336).

³⁷³ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χρυσόβουλο 25 (χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', το 1336). ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 106 (σιγίλιο του Πατριάρχη Αντωνίου, το 1393).

³⁷⁴ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χρυσόβουλο 25: *καὶ τινὸς μυλοτοπίου διακειμένον εἰς τὴν τοποθεσίαν τοῦ Ραξῆ καὶ ἀμπελίου λεγομένου τῆς Πλασταροῦς* (χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', το 1336). HEUZEY, *Jugement* 310: *...καὶ τὸν εἰρημένον ὑδρομύλωνα τοῦ Ράξη ...* ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Συνοδικό Γράμμα* 29: *...καὶ τὸν εἰρημένον ὑδρομύλωνα τοῦ Ραξῆ...*(συνοδικό γράμμα του μητροπολίτη Λαρίσης Νείλου, το 1389). ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 107: *...μυλικὸν ἐργαστήριον ἐνεργούμενον ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τοῦ Ραξῆ* (σιγίλιο του Πατριάρχη Αντωνίου, το 1393).

³⁷⁵ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χρυσόβουλο 25: *εἰς τὸ Μαυροβούνιον μονύδριον εἰς ὄνομα τιμώμενον τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου μετὰ τῶν περὶ αὐτὸ δύο μυλοτοπίων* (χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', το 1336). ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 106: *εἰς τὸ Μαυροβούνιον μονύδριον εἰς ὄνομα τιμώμενον τῆς πανῦπεράγνου μου Δεσποίνης καὶ Θεομήτορος, μετὰ τῶν περὶ αὐτὸ δύο μυλοτοπίων* (σιγίλιο του Πατριάρχη Αντωνίου, το 1393).

³⁷⁶ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 107: *... τοῦ Δέση, μετὰ χωραφιαίας γῆς καὶ μυλικῶν ἐργαστηρίων καὶ πάσης τῆς περιοχῆς αὐτοῦ* (σιγίλιο του Πατριάρχη Αντωνίου, το 1393).

Μητζιάνης,³⁷⁷ των Τρικάλων,³⁷⁸ του Φαναρίου,³⁷⁹ κήπους κοντά στα Τρίκαλα και τη Δέση,³⁸⁰ και ιχθυοτροφείο στην περιοχή του Φαναρίου.³⁸¹ Τα αρχαιολογικά ευρήματα πιστοποιούν τη σημασία της μονής.³⁸² Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το καθολικό της μονής, με το ανάγλυφο μαρμάρινο τέμπλο και τα ψηφιδωτά του Χριστού και της Παναγίας στις δύο πλάγιες πλευρές. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός της μεταγενέστερης προσθήκης του εξωνάρθηκα, στα τέλη του 14^{ου} αιώνα,³⁸³ γεγονός που πιστοποιεί μια συστηματική χρήση του χώρου και μια προσπάθεια προσαρμογής σε νέες ανάγκες.

Από το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', το 1336, και το σιγίλλιο του Πατριάρχη Αντωνίου Δ', το 1393, υπέρ της μονής της Πόρτα-Παναγιάς, προκύπτει ότι κοντά στο Γροχοβόν υπήρχε ιχθυοτροφείο.³⁸⁴ Οι πλησιόχωροι οικισμοί Λυκουβιάνης και

³⁷⁷ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 107: *μονύδριον τῶ ἀγίου Νικολάου εἰς τὸ χωρίον τῆς Μιντζιάνης, ὃ δωρηθὲν παρὰ Καλλίστου ἱερομονάχου μετὰ ἀμπελίου καὶ χωραφίου* (σιγίλλιο του Πατριάρχη Αντωνίου, το 1393).

³⁷⁸ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χρυσόβουλο 25: *...ἔτι δὴ καὶ ἀμπελίων καὶ γῆς, καλουμένης τοῦ Δόβρεσι καὶ πλησίον τούτοτέτερα γῆ ὀνομαζομένη τοῦ Νικόρα, καὶ γῆ πλησίον τοῦ Ρογοζένου, λεγομένη τοῦ ἀγίου Κωνσταντίνου, ἕτερα γῆ ἐκεῖσε ἀπὸ προσενέξεως τοῦ Γεωργιλᾶ, τοῦ Ἀβασγοῦ καὶ τοῦ λεγόμενου Γραμματικοῦ, μετὰ τῶν ἐν αὐτῇ δύο ὕδρομυλωνικῶν ἐργαστηρίων...καὶ ἀπὸ προσενέξεως τοῦ Ζερβοῦ εἰς τὸν Ἀραμηνόν, ἀμπέλια καὶ χωραφιαῖα γῆ ...*(χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', το 1336) HEUZÉY, Jugement 308-310: *Μυλικὸν ἐργαστήριον ἐντὸς τῶν ὕδρομύλων τοῦ τε Ἀγίου Νικολάου τῆς Λευκουσάδος... ἐσωκῆπια πλησίον τοῦ κάστρου...* ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 27: *Μυλικὸν ἐργαστήριον ἐντὸς τῶν ὕδρομυλωνων τοῦ τε Ἀγίου Νικολάου τῆς Λευκουσάδος... ἐσωκῆπια πλησίον τοῦ κάστρου...*(συνοδικό γράμμα του μητροπολίτη Λαρίσης Νείλου, το 1389). ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 106: *καὶ ἀμπελίων καὶ γῆς, καλουμένης τοῦ Δόβρεσι τὴν πλησίον αὐτοῦ γῆν τὴν ὀνομαζομένην τοῦ Νικόρα, τὴν γῆν τὴν πλησίον τοῦ Ρογοζένου, τὴν λεγομένην τοῦ ἀγίου Κωνσταντίνου, καὶ τὴν ἐκεῖ ἕτεραν γῆν, τὴν ἀπὸ προσενέξεως τοῦ Γεωργιλᾶ, τοῦ Ἀβασγοῦ καὶ τοῦ λεγόμενου Γραμματικοῦ, μετὰ τῶν ἐν αὐτῇ δύο ὕδρομυλώνων...*(σιγίλλιο του Πατριάρχη Αντωνίου, το 1393).

³⁷⁹ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χρυσόβουλο 25: *καὶ ἐκτὸς τούτου (τοῦ κάστρου Φαναρίου) ἕτερον (μετόχιον) τοῦ ἀγίου Ἀθανασίου, μετὰ ἀμπελίων καὶ χωραφίων* (χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', το 1336).

³⁸⁰ HEUZÉY, Jugement 310/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 28: *...χωραφιαῖαν γῆν...ἐκ τοῦ εἰρημένου Δέση, ὡς καὶ τοιαῦτα εἰρημένα ἐσωκῆπια...*

³⁸¹ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χρυσόβουλο 25: *...καὶ εἰς τοὺς Μελεούς, ἕτερον μονύδριον τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, λεγόμενον Γροχωβόν, μετὰ βιβαρίου καὶ μονοξύλων δύο* (χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', το 1336). ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 106: *εἰς τοὺς Μελεούς, ἕτερον μονύδριον τῆς πανύπεραγνου μουΔεσποίνης καὶ Θεομήτορος τὸ λεγόμενον Γροχοβόν μετὰ βιβαρίου καὶ μονοξύλων δύο* (σιγίλλιο του Πατριάρχη Αντωνίου, το 1393).

³⁸² ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ, *ΑΔ* 20 (1965) Χρονικά Β'2, 324. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ, *ΑΔ* 33 (1978) Χρονικά Β'1, 173. Του ἴδιου, *ΑΔ* 35 (1980) Β'1, 297. ΙΩΑΝΝΙΔΑΚΗ, *ΑΔ* 38 (1983) Χρονικά, 215. Της ἰδίας, *ΑΔ* 39 (1984) Β', 161. ΣΥΘΙΑΚΑΚΗ, *ΑΔ* 50 (1995) Β', 392. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Πόρτα-Παναγιά 5-40. ΠΡΟΒΑΤΑΚΗΣ, Πόρτα-Παναγιά 77-103.

³⁸³ ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί 156-176. ΜΑΝΤΖΑΝΑ, *ΑΔ* 50 (1995) Β', 402-403. ΤΣΙΛΙΜΙΓΚΑΣ, ΜΑΝΤΖΑΝΑ, *ΑΔ* 53 (1998) Χρονικά Β'2, 460.

³⁸⁴ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χρυσόβουλο 25. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 106.

Γόριτσας, στα χρυσόβουλα του Ανδρόνικου Γ', μεταξύ 1331 και 1341,³⁸⁵ και του Στέφανου Δούσαν, το 1348,³⁸⁶ υπέρ της μονής της Λυκουσάδας, καταγράφονται ως τοποθεσίες με αμπελοκαλλιέργειες, καλλιεργήσιμες εκτάσεις και μύλους, υποδεικνύοντας παραγωγή και επεξεργασία δημητριακών. Ιδιαίτερη θέση έχει η μονή Λυκουσάδας, η οποία παίζει ρυθμιστικό ρόλο στις οικονομικές λειτουργίες της ευρύτερης περιοχής. Αρκεί να αναλογιστούμε ότι οι οικισμοί Καλογεριανών, Κερασέας, Κρανίου, Λάσδας, Λυκούβιανης, Λυκουσάδας, Ριζάβας και το Λιβάδιον της Γορίτζας καταγράφονται σε έγγραφα υπέρ της εν λόγω μονής. Η μελέτη των διαθέσιμων βυζαντινών πηγών αποκαλύπτει τη γενικευμένη παρουσία επενδύσεων, ιδιαίτερα με τις αναφορές για αμπελώνες και για ανέγερση μύλων. Πιο αναλυτικά, ξεκινώντας από τον οικισμό Καλογεριανών, διαπιστώνουμε ότι υπάρχουν αναφορές για την ύπαρξη καλλιεργήσιμης γης έκτασης 100 μοδίων, γεγονός που καθιστά σαφή τη συστηματική ανάπτυξη καλλιεργειών, χωρίς ωστόσο να διευκρινίζεται και το είδος τους.³⁸⁷ Την ίδια στιγμή, οι πλησιόχωροι οικισμοί Κράνιας και Μιντζιάνης καταγράφονται με καλλιεργήσιμες εκτάσεις, αμπελοκαλλιέργειες και μύλους, ενώ στη Ριζάβα υπάρχει ιχθυοτροφείο.³⁸⁸ Σε επιστολή του μητροπολίτη Λαρίσης Αντωνίου, το 1340, στους Σιαμάδες αναφέρονται καλλιεργήσιμες εκτάσεις.³⁸⁹ Ιδιαίτερη σημασία έχει η αναφορά σε *ζευγελατείον*, δηλαδή σε αυτοκρατορικό αγρόκτημα, στον χώρο του Μεριχοβου, στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', το 1336, υπέρ της μονής της Ολυμπιώτισσας.³⁹⁰ Η παραχώρηση των εκτάσεων μπορεί να συσχετιστεί με το γεγονός ότι η ευρύτερη περιοχή του Φαναρίου, αφού περιήλθε προσωρινά στον Ιωάννη Ορσίνι της Ηπείρου, κατέληξε στη δικαιοδοσία του Ανδρόνικου Γ', ο οποίος, στα πλαίσια της προσπάθειάς του να προσεταιριστεί την

³⁸⁵ CARILE-CAVALLO, Crisobollo 107/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 504: ... εις τὸ Λιβάδιον μύλωνες δύο.

³⁸⁶ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 156/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 506: εις τὴν Λυκουβιάνην ἀπὸ γονικότητος τοῦ Ἰσαακίου γῆ μοδίων πενήτηκοντα καὶ ἀμπέλιον μοδίων τριῶν... εις τὸ λιβάδιον τῆς Γορίτζης μυλικά εργαστήρια δύο...

³⁸⁷ CARILE-CAVALLO, Crisobollo 125/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 504: εις τὰ Καλογηριανὰ γῆ μοδίων ἑκατὸν (Χρυσόβουλο Ανδρόνικου Γ' Παλαιολόγου, μεταξύ 1331 και 1341). SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 156/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 506: εις τὸ χωρίον τὰ Καλογηριανὰ καλούμενον γῆ μοδίων ἑκατὸν (Χρυσόβουλο Στέφανου Δούσαν, το 1348).

³⁸⁸ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 156/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 506: ... εις τὴν Κρανειάν μυλιὸν ἐργαστήριον σὺν τῇ ἐκεῖσε χωραφιαία γῆ ...ἕτερον βιβάριον εις τὴν Ριζάβαν (Χρυσόβουλο Στέφανου Δούσαν, το 1348). ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 107: μονύδριον τοῦ ἁγίου Νικολάου εις τὸ χωρίον τῆς Μιντζιάνης, τὸ δωρηθὲν παρὰ Καλλίστου ἱερομονάχου μετὰ ἀμπελίου καὶ χωραφίου (Σιγίλλιο Πατριάρχου Αντωνίου, το 1393).

³⁸⁹ ΒΕΗΣ, Γράμματα 64: τὴν τῆς Σανοσάδος γῆν.

³⁹⁰ ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ, Ολυμπιώτισσα 494: ... ζευγελατείον τὸ Μεριχοβον.

τοπική ανώτερη τάξη, άρχισε να παραχωρεί προνόμια και περιουσιακά στοιχεία, όπως άλλωστε καταμαρτυρούν τα χρυσόβουλα που εξέδωσε μεταξύ 1331 και 1341 για τις μονές Πόρτα-Παναγιάς, Αγ. Γεωργίου Ζαβλαντίων, Λυκουσάδας, Ολυμπιώτισσας και για την επισκοπή Σταγών. Πέρα όμως από τους τοπικούς συσχετισμούς και τις ευλογοφανείς λύσεις που ενδεχομένως προσφέρει η πολιτική συγκυρία, η παραχώρηση των αυτοκρατορικών κτημάτων είναι δυνατό να συσχετιστεί με την επικρατούσα ιδεολογία στα πλαίσια της αγροτικής οικονομίας, αν αναλογιστούμε ότι η γενικευμένη παρουσία επενδύσεων, ικανών να οδηγήσουν σε επίπεδα αυτάρκειας, μέσω της βελτίωσης της παραγωγής, όπως προκύπτει από τις αναφορές σε αμπελώνες και σε ανέγερση μύλων, μπορεί να συσχετιστεί με τη μεγάλη ιδιοκτησία, και δη τη μοναστική, αν συνυπολογίσουμε το ιδιαίτερα υψηλό κόστος κατασκευής. Είναι εύλογο να εικάσουμε ότι και η συντήρηση ενός *ζευγελατείου*, ήταν δαπανηρή υπόθεση. Νότια του Φαναρίου, οι οικισμοί Λυκουσάδας,³⁹¹ όπου βρίσκεται η ομώνυμη μονή, και Λάσδας,³⁹² καταγράφονται ως χωριά. Δυτικά του Φαναρίου, βρίσκεται ο οικισμός της Κάπουας, ο οποίος, σύμφωνα με τα πρακτικά της συνόδου των Ζαβλαντίων, το 1382, αποτελούσε, μαζί με το Φανάρι, μία επισκοπή.³⁹³

Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, στην περιοχή καταγράφονται οι εξής οικισμοί (πίν. xxvii a-f, xxx):

Πίνακας 10
(περιλαμβάνονται οι οικισμοί που αναφέρονται σε πηγές βυζ. εποχής)

Οικισμός	θέση	χαρακ.	μαρτ. βυζ. περιόδου	δεδομένα μέσων 15ου αιώνα						
				φορ. μον.		οικονομία (% επί συν. φόρου)				
				χρ.	μουσ.	δημ.	αμπ.	υφ.	μυλ.	κτ.
Αγ. Γεώργιος	25 χλμ; Ν ³⁹⁴	ημιορ.		86	-	30.87	5.44	1.27		12.81 πχ

³⁹¹ MM V 255/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 502 (Χρυσόβουλο Ανδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου, το 1289). CARILE-CAVALLO, Crisobollo 125/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 503 (Χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ΄ Παλαιολόγου, μεταξύ 1331 και 1341). BEES, Fragments 479, 484-486/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 509 (Χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ΄ Παλαιολόγου, το 1336): *χωρίον ή Λυκουσάδα ένθα και ή τοιαύτη έστιν ίδρυμένη μονή.*

³⁹² BEES, Fragments 486/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 510: *έτι τε δωρεΐται ή βασιλεία μου ταύτα τή σεβασμία και άγία μονή χωρίον τò περι τò Φανάριον διακειμένον, τò λεγόμενον Λάσδα όσον και οίον έστι* (Χρυσόβουλο Ανδρόνικου Γ΄ Παλαιολόγου, το 1336). SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 156/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 506: *...χωρίον τò καλούμενον ή Λάσδα* (Χρυσόβουλο Στέφανου Δούσαν, το 1348).

³⁹³ HEUZEY, Jugement 316: *Ο ταπεινός έπίσκοπος Δαμιανός Κάπουας και Φαναρίου...* ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 29: *Ο ταπεινός έπίσκοπος Δαμιανός Καπούας και Φαναρίου...* PLP 5055. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι (1934) 131. Στον κώδικα 32 της Μονής Μεταμορφώσεως Μετεώρων, σημείωμα του 1454/55 αναφέρει τον έπίσκοπο Καπούας Παύλο (ΒΕΗΣ, Χειρόγραφα Μετεώρων Α΄ 48).

³⁹⁴ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 29. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 314. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 22. DELILBAŞI, Defter 20, 22, 23, 131, 267.

Αγ. Τριάδα/ Μεριχώβο	10 χλμ; ΒΑ ³⁹⁵	πεδ.	14 ^{ος} αι.	136	4	37.19	18.73	1.99		4.6 χπ
Αγία Μαρίνα	25 χλμ; ΒΔ ³⁹⁶			62	-	12.08	3.09		0.92	6.05 χπ
Άγιος Θεόδωρος/ Καπουτσέ	25 χλμ; ΝΑ (των Τρικήλων). ³⁹⁷			89	26	33.45	11.79	1.47		5.39 χπ
Αγναντερό/ Μιντζιάνη	1 χλμ; ΒΒΑ ³⁹⁸	πεδ.	14 ^{ος} αι.	155	-	15.45	7.58			6.71 πχ
Ανθοχώρι	20 χλμ; ΝΔ ³⁹⁹	ορειν.		118	-	35.48	10.34	1.02	1.16	3.82 πχ
Βούνεσι/ Μορφοβούνι	20 χλμ; Ν ⁴⁰⁰	πεδ.		132	-	13.23	1.32	0.15	0.52	14.89 πχ
Βρόστιανη/ Αμυγδαλή	20 χλμ; ΝΔ ⁴⁰¹	ορειν.		8	-	18.84	1.98	0.59		8.52 πχ
Γελάνθη	10 χλμ; ΔΒΔ ⁴⁰²	πεδ.		55	1	27.32	0.43	2.17		7.57 πχ
Γόλιτσα/ Αγ. Ακάκιος	10 χλμ; Ν ⁴⁰³	ημιορ.		40	-	17.57	8.98	1.17	2.81	6.01 πχ
Γοργοβίτες	20 χλμ; Α ⁴⁰⁴	πεδ.		118	2	19.65	11.68	9.85		6.73 χ
Γράλιστα/ Ελληνόπυργος	10 χλμ; ΔΝΔ ⁴⁰⁵	ορειν.		76	-	14.5	11.42		0.89	6.98 πχ
Γρόχοβον	10 χλμ; Β ⁴⁰⁶		14 ^{ος} αι.	-	-					
Δραμίτσι/ Κοτρώνι	27 χλμ ΝΔ (των Τρικήλων). ⁴⁰⁷	ορειν.		48	-	15.95	5.73	0.59	1.97	10.8 πχ
Ελληνόκαστρο/ Βούνιτσα/ Προσήλιο	10 χλμ; ΔΝΔ ⁴⁰⁸	ορειν.		17	-	32.84				6.56 πχ
Ζωγραφία	10 χλμ; ΔΒΔ ⁴⁰⁹	πεδ.		22	2	31.79	0.86	3.17		12.03 πχ

³⁹⁵ KODER-HILD, Thessalia 153. KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 76. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 15. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 679. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 360. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 22. DELILBAŞI, Defter 226-227, 245.

³⁹⁶ DELILBAŞI, Defter 246-247.

³⁹⁷ ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 668. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 106. DELILBAŞI, Defter 206.

³⁹⁸ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 52. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 668. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 106. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 23. DELILBAŞI, Defter 246.

³⁹⁹ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 113-114. DELILBAŞI, Defter 255.

⁴⁰⁰ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ΄ 9. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 679. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 107. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 359. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 22. DELILBAŞI, Defter 256.

⁴⁰¹ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 101. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 671. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 354. DELILBAŞI, Defter 208.

⁴⁰² ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 232. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 671. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 356. DELILBAŞI, Defter 208, 216.

⁴⁰³ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 26. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 668. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 106. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 356. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 22. DELILBAŞI, Defter 232-233.

⁴⁰⁴ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 246. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 671. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 361. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 24. DELILBAŞI, Defter 223.

⁴⁰⁵ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 322. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 672. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 107. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 356. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 23. DELILBAŞI, Defter 232.

⁴⁰⁶ KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 41. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 106, 112: Απροσδιόριστος οικισμός, πιθανόν βόρεια του Φαναρίου.

⁴⁰⁷ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 274-275. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β΄ 158. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 675. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 312. DELILBAŞI, Defter 121.

⁴⁰⁸ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 322. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 672. DELILBAŞI, Defter 189.

⁴⁰⁹ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 358. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 356. DELILBAŞI, Defter 186.

Καλλιφώνι	30 χλμ; ΝΑ ⁴¹⁰	πεδ.		50	-	27.23		0.67		8.08 πχ
Καλόγηροι	35 χλμ ΝΔ (των Τρικάλων). ⁴¹¹	ορειν.		34	-	7.87	12.57	1.67	1.25	11.25 πχ
Καλογηροχώρι	10 χλμ; Α ⁴¹²			67	-					
Καλογριανά/ Καλογεριανά	8 χλμ ΒΑ ⁴¹³	πεδ.	14 ^{ος} αι.	-	-					
Κανάλια	5 χλμ; Ν ⁴¹⁴	ημιορ.		6	-					31.81 π
Κάππουα/ Καππός	4 χλμ Δ ⁴¹⁵	πεδ.	14 ^{ος} αι.	13	-	20.8	26.53	1.12	2.12	1.05 πχ
Καρβουνολεπενίτσα/ Πιάλεια	21 χλμ ΝΔ (των Τρικάλων). ⁴¹⁶	ημιορ.		97	-	17.36	9.12	2.75	1.62	6.76 πχ
Καρδίτσα	15 χλμ; ΝΑ ⁴¹⁷	πεδ.		13	26		12.15			7.28 πχ
Καρίτσα	45 χλμ; ΝΝΔ ⁴¹⁸	ορειν.		31	-	4.89			1.44	
Κόμπελος	5 χλμ; Α ⁴¹⁹	πεδ.		43	1	17.52		2.26		15.67 πχ
Κουμάδες/ Σταυρός	20 χλμ; ΝΑ ⁴²⁰	πεδ.		33	2	33.44	5.66	0.63	1.06	2.75 χπ
Κουρτέσι/ Πρόδρομος	20 χλμ; ΝΑ ⁴²¹	πεδ.		83	1	29.35	5.62	0.88		3.98 χπ
Κράνεια/ Κρανιά	5 χλμ ΒΑ ⁴²²	πεδ.	14 ^{ος} αι.	-	-					
Λάντζου/ Βροντερό	35 χλμ Δ (των Τρικάλων). ⁴²³	ορειν.		13	-	16.44	2.77	1.84		15.7 πχ
Λάσδα	2 χλμ Ν ⁴²⁴		14 ^{ος} αι.	7	-	39.71		10.83		

⁴¹⁰ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 25. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 673. DELILBAŞI, Defter 255, 265.

⁴¹¹ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 300-301. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 26. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 673. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 312. DELILBAŞI, Defter 180-181.

⁴¹² DELILBAŞI, Defter 10.

⁴¹³ KODER-HILD, Thessalia 180. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 301-303. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 27. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 673. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 360. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 22. DELILBAŞI, Defter 232.

⁴¹⁴ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 41. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 674. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 352. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 22. DELILBAŞI, Defter 196.

⁴¹⁵ KODER-HILD, Thessalia 181. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 44. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 674. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 356. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 23. DELILBAŞI, Defter 259-260.

⁴¹⁶ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 305-307. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 177. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 682. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 108. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 316. DELILBAŞI, Defter 178-179.

⁴¹⁷ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 49-50. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 352. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 22. DELILBAŞI, Defter 256-257.

⁴¹⁸ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 51. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 23. DELILBAŞI, Defter 274.

⁴¹⁹ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 138-139. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 22. DELILBAŞI, Defter 42, 58-59.

⁴²⁰ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 306. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 352. DELILBAŞI, Defter 216-217.

⁴²¹ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 212. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 683. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 352. DELILBAŞI, Defter 200, 258.

⁴²² KODER-HILD, Thessalia 194, 209. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 369-371. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 172. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 676. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 356. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 22.

⁴²³ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 376-377. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 219. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 107. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 312. DELILBAŞI, Defter 43.

⁴²⁴ KODER-HILD, Thessalia 209. KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 68. ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 149. STÄHLIN, Θεσσαλία 226-231. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 22. DELILBAŞI, Defter 260.

Λεσιανά/ Φυλύρα	22 γλμ ΝΔ (των Τρικάλων). ⁴²⁵	πεδ.	14 ^{ος} αι.	25	-					
Λοξάδα/ Λυκουσάδα	5 γλμ; ΝΑ ⁴²⁶	πεδ.	13 ^{ος} -14 ^{ος} αι.	9	18			1.45		6.08 χ
Λυκουβιάνη	5 γλμ ΒΑ ⁴²⁷		14 ^{ος} αι.	80	-	14.15	52.77	1.76		0.67 χ
Μαγούλα	10 γλμ; Β ⁴²⁸	πεδ.		152	8	39.91	16.37	1.21		5.61 χ
Μαγουλίτσα	10 γλμ; ΒΔ ⁴²⁹	πεδ.		-	5		37.5			
Μασχολούρι/ Μασχολούριο	30 γλμ; ΝΑ ⁴³⁰	πεδ.		145	-	32.45	3.59	14.39		9.68 χπ
Ματαράγγα	30 γλμ; Α ⁴³¹	πεδ.		141	-	35.35	8.1	8.12		5.3 πχ
Μαυρομάτι	15 γλμ; ΔΒΔ ⁴³²	πεδ.		65	-	11.36	11.19	0.89		5.77 πχ
Μεσενικόλας	20 γλμ; Ν ⁴³³	ορειν.		57	-	13	15.97	2.13	0.31	7.61 πχ
Μουζάκι	15 γλμ; Δ ⁴³⁴	πεδ.		110	-	21.07		0.23		11.99 πχ
Μπελέτσι/ Πελέτζη/ Παλιομονάστηρο	15 γλμ ΝΔ (των Τρικάλων). ⁴³⁵	πεδ.	14 ^{ος} αι.	34	-	19.38	3.95			4.08 χπ
Μπελοκομίτη	45 γλμ; Ν ⁴³⁶	ορειν.		24	-	11.29	3.47		1.73	
Μπλάσδον/ Μοσχάτο	15 γλμ; Ν ⁴³⁷	ημιορ.		3	-	31.96		8.84		
Μπόσκλαβο/ Αμπελικό	25 γλμ; Ν ⁴³⁸	ημιορ.		12	-	10.64	2.04	0.81		7.37 π

⁴²⁵ KODER-HILD, Thessalia 201. STÄHLIN, Θεσσαλία 105. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 380-381. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 379. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 676. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 316. DELILBAŞI, Defter 55.

⁴²⁶ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 264. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 677. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 356. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 22. DELILBAŞI, Defter 196-197.

⁴²⁷ KODER-HILD, Thessalia 194, 209. KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 72. DELILBAŞI, Defter 187.

⁴²⁸ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 278-279. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 678. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 22. DELILBAŞI, Defter 187-188, 205, 236.

⁴²⁹ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 279. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 356. DELILBAŞI, Defter 222.

⁴³⁰ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 309. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 678. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 358. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 24. DELILBAŞI, Defter 189.

⁴³¹ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 309. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 678. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 362. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 24. DELILBAŞI, Defter 199, 234.

⁴³² ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 312. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 678. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 356. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 23. DELILBAŞI, Defter 224-225.

⁴³³ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 334. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 679. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 359. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 22. DELILBAŞI, Defter 249.

⁴³⁴ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 10. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 680. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 354. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 23. DELILBAŞI, Defter 204, 226.

⁴³⁵ KODER-HILD, Thessalia 245. KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 84. STÄHLIN, Θεσσαλία 227, 231. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 424-426. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 109-110. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 681. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 108. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 317. DELILBAŞI, Defter 101.

⁴³⁶ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 17. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 23. DELILBAŞI, Defter 274.

⁴³⁷ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 9. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 680. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 360. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 22. DELILBAŞI, Defter 241.

⁴³⁸ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 99. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 668. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 22. DELILBAŞI, Defter 233-234.

Μύρινα/ Μιρούσιο	20 χλμ; A ⁴³⁹	πεδ.		119	-	22.65	1	2.1		19.57 πχ
Νομή	18 χλμ ΝΑ (των Τρικάλων). ⁴⁴⁰	πεδ.		58	-	53.14	4.45	1.54		1.71 χ
Νταούτι/ Μέλισσα	20 χλμ; ΝΑ ⁴⁴¹	πεδ.		18	-	21.17	4.52	3.16		37.09 πχ
Παλαιόκαστρο/ Μητρόπολη	15 χλμ; ΝΑ ⁴⁴²	πεδ.		40	-	15.55	2.42	3.38	0.6	5.44 π
Παλαιοχώρι	10 χλμ; ΒΒΑ ⁴⁴³	πεδ.		46	-	33.19	12.67	0.49		11.11 πχ
Παλιοκλήσι (Ισαρι)	10 χλμ; ΝΑ ⁴⁴⁴	πεδ.		16	-	17.76		3.04		9.6 χπ
Παλιούρη Γορίτσα/ Αγ. Ανάργυροι/ Λιβάδιον της Γορίτσας/ Γορίτζα/ Δορίτζα	4 χλμ ΒΒΑ ⁴⁴⁵	πεδ.	14 ^{ος} αι.	18	1	19.36	5.74	33.59		3 χ
Πατσαρί (Πιτσάρι)/ Αρτεσιανό	10 χλμ; ΑΝΑ ⁴⁴⁶	πεδ.		117	-	16.41	18.25	1.04		8.22 χπ
Πεδινό	30 χλμ; ΒΑ ⁴⁴⁷	πεδ.		117	-	30.28	17.24	0.39		5.78 χ
Πέρα Μπρεστάν/ Προάστιο	20 χλμ; ΒΑ ⁴⁴⁸	πεδ.		103	-					
Πόρτα Παναγιά/ Πύλη	19 χλμ ΝΔ (των Τρικάλων). ⁴⁴⁹	πεδ.	14 ^{ος} αι.	129	-	23.51	7.45	0.19	2.2	4.86 πχ
Πορτίτσα	20 χλμ; ΝΝΑ ⁴⁵⁰	ημιορ.		46	-	12.17	2.03	0.52	0.4	8.05 χπ
Πτελοπούλα	30 χλμ; ΝΑ ⁴⁵¹	πεδ.		13	-	33.26		0.87		0.87 χ

⁴³⁹ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ΄ 27. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 22. DELILBAŞI, Defter 200.

⁴⁴⁰ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 438-439. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ΄ 72. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 310, 312. DELILBAŞI, Defter 101-102.

⁴⁴¹ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β΄ 328. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες ΙΙ 680. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 352. DELILBAŞI, Defter 230-231.

⁴⁴² KODER-HILD, Thessalia 220. ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 149-150. STÄHLIN, Θεσσαλία 231-235. ΣΥΝΕΚΔΗΜΟΣ ΙΕΡΟΚΛΕΟΥΣ 16. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β΄ 354. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες ΙΙ 679. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 107. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 352. DELILBAŞI, Defter 254-255.

⁴⁴³ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 452-453. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ΄ 112. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες ΙΙ 681. DELILBAŞI, Defter 187.

⁴⁴⁴ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ΄ 109. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες ΙΙ 681. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 107. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 352. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 22. DELILBAŞI, Defter 230.

⁴⁴⁵ KODER-HILD, Thessalia 166-167. KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 48, 69-70. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 23. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες ΙΙ 681. DELILBAŞI, Defter 130.

⁴⁴⁶ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 152. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες ΙΙ 669. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 107. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 352. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 22. DELILBAŞI, Defter 224, 252, 253, 254: Ετέθη το ζήτημα της ταυτοποίησης του οικισμού με τη βυζαντινή επισκοπή Πατζούνας, χωρίς να μπορεί να επιβεβαιωθεί.

⁴⁴⁷ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ΄ 147. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες ΙΙ 682. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 24. DELILBAŞI, Defter 239.

⁴⁴⁸ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ΄ 211. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 23. DELILBAŞI, Defter 10.

⁴⁴⁹ KODER-HILD, Thessalia 245. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 470-474. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ΄ 219-220. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες ΙΙ 683. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 312. DELILBAŞI, Defter 39.

⁴⁵⁰ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ΄ 201. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες ΙΙ 683. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 360. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 22. DELILBAŞI, Defter 240-241, 263.

⁴⁵¹ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ΄ 217. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες ΙΙ 685. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 22. DELILBAŞI, Defter 225, 253.

Ραψίστα / Λαψίστα/ Γόμφοι	15 χλμ ΝΔ (των Τρικάλων). ⁴⁵²	πεδ.	14 ^{ος} αι.	27	-	48.3	2.06	1.69	3.96	5.33 χπ
Ριζοβούνι/ Ριζάβα	10 χλμ; ΑΒΑ ⁴⁵³	πεδ.	14 ^{ος} αι.	92	-	36.48	10.67	0.8		2.89 χπ
Σέκλιζα/ Καλλίθηρο	30 χλμ; ΝΑ ⁴⁵⁴	πεδ.		5	-	39.78				18.32 χ
Σερβοτά	24 χλμ ΝΑ (των Τρικάλων). ⁴⁵⁵	πεδ.		84	5	46.35	3.98	4.87		1.3 χ
Σιαμάδες	15 χλμ; ΝΑ (των Τρικάλων). ⁴⁵⁶		14 ^{ος} αι.	38	-	60	12.51	1.07		3.67 χ
Τιτάγι/ Λαμπερό	30 χλμ; Ν ⁴⁵⁷	ορειν.		55	-	11.02	7.06	0.84	0.7	
Τσιακούσι/ Γεωργικό	20 χλμ; ΝΑ ⁴⁵⁸	πεδ.		51	-	22.34			0.69	17.42 πχ
Τύρνα/ Ελάτη	34 χλμ Δ (των Τρικάλων). ⁴⁵⁹	ορειν.		53	-	19.38	1.96	0.56		10.78 πχ
Φράγκο	15 χλμ; ΝΔ ⁴⁶⁰	πεδ.		5	-	65.35				
Χάρμαινα/ Χάρμα	1 χλμ; Β ⁴⁶¹	πεδ.		16	-	9.27	53.4		1.76	
Bedric	10 χλμ; Α ⁴⁶²			237	-	35.48	13.81	1.06	0.18	12.99 πχ
Duka Mavromar	20 χλμ; ΔΒΔ ⁴⁶³			36	-	32.83	14.4	1.93	3.23	7.58 χπ

⁴⁵² KODER-HILD, Thessalia 166. KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 68. ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 149. STÄHLIN, Θεσσαλία 226-231. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 488-489. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 246. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 671. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 317. DELILBAŞI, Defter 263-264.

⁴⁵³ KODER-HILD, Thessalia 209. KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 91-92. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 235. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 683. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 107. DELILBAŞI, Defter 228.

⁴⁵⁴ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 23. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 684. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 357. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 22. DELILBAŞI, Defter 234.

⁴⁵⁵ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 501-502. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 263. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 684. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 310. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 25. DELILBAŞI, Defter 10, 100, 199.

⁴⁵⁶ KODER-HILD, Thessalia 282. ΒΕΗΣ, Γράμματα 64. ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 502-503. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 329. DELILBAŞI, Defter 77.

⁴⁵⁷ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 220. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 676. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 107. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 357. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 23. DELILBAŞI, Defter 279.

⁴⁵⁸ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 237. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 671. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 107. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 22. DELILBAŞI, Defter 230.

⁴⁵⁹ ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί 562-563. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 309. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 684. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 312. DELILBAŞI, Defter 43, 108.

⁴⁶⁰ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 385. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 685. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 352. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 22. DELILBAŞI, Defter 204.

⁴⁶¹ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 403. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 685. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 356. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 23. DELILBAŞI, Defter 262-263.

⁴⁶² DELILBAŞI, Defter 10-11, 208.

⁴⁶³ DELILBAŞI, Defter 207.

Παρατηρήσεις:

- η θέση των οικισμών προσδιορίζεται σε σχέση με το Φανάρι και τα Τρίκαλα (σε παρένθεση), με παράθεση της κατά προσέγγιση απόστασης από αυτά.
- οι παρατιθέμενοι αριθμοί φορολογικών μονάδων αφορούν το άθροισμα νοικοκυριών, χηρών και φορολογικά αυτόνομων αγάμων, με διάκριση Χριστιανών και Μουσουλμάνων.
- δημ. = δημητριακά, αμπ. = αμπέλια, κρασί, υφ. = υφαντουργικές καλλιέργειες (βαμβάκι, λίνος, κάνναβις, μετάξι), μιλ. = μύλοι, κτ. = εκτροφή και βοσκή ζώων, με διευκρίνιση του είδους (χ = χοίροι, π = αιγοπρόβατα, πχ ή χπ και τα δύο είδη με υπεροχή αυτού που δηλώνεται πρώτο).
- τα παραπάνω φορολογούμενα προϊόντα και δραστηριότητες δεν είναι τα μόνα που υφίσταντο στους παραπάνω οικισμούς, αλλά τα πιο ενδεικτικά για τη διακρίβωση της οικονομικής φυσιογνωμίας ενός οικισμού. Κοινότητες είναι και άλλες δραστηριότητες, όπως η μελισσοκομία ή οι λαχανόκηποι, ενώ σε κάθε χωριό απαιτούντο προσωπικοί φόροι, πρόστιμα και δικαίωμα επί των γάμων.

Από τους συνολικά δεκαεπτά βυζαντινούς οικισμούς της περιοχής επιβιώνουν οι δεκατρείς, τον 15^ο αιώνα, ενώ μετά την οθωμανική κατάκτηση, καταγράφονται πενήντατρείς χριστιανικοί οικισμοί, έντεκα μεικτοί και ένας μουσουλμανικός, δεδομένα που καταδεικνύουν μια εντυπωσιακή σταθερότητα του οικιστικού πλέγματος και μια ενίσχυση του χριστιανικού πληθυσμού. Από την εικόνα που παρέχουν τα δεδομένα του 15ου αιώνα, φαίνεται ότι η Αγ. Τριάδα/ Μεριχόβο, το Αγναντερό/ Μιντζιάνη, οι Γοργοβίτες, η Καρβουνολεπενίτσα/ Πιάλεια, το Κουρτέσι/ Πρόδρομος, η Λυκουβιάνη, η Μαγούλα, το Μασχολούρι/ Μασχολούριο, η Ματαράγα, το Μουζάκι, η Μύρινα/ Μιρούσιο, το Πατσαρί/ Πιτσάρι/ Αρτεσιανό, το Πεδινό, το Πέρα Μπρεστανί/ Προάστιο, η Πόρτα Παναγιά/ Πύλη, το Ριζοβούνι/ Ριζάβα, τα Σερβωτά και το Bedric, ήταν οι πλέον σημαντικοί οικισμοί στην περιοχή (με πληθυσμιακά δεδομένα που κυμαίνονται από 80 έως και 237 νοικοκυριά). Ενδιαφέρον προκαλούν οι περιπτώσεις των οικισμών Αγναντερός/ Μιντζιάνης, Αγ. Τριάδας/ Μεριχόβου και Πόρτα-Παναγιάς, αφού ο μεν πρώτος είναι ο πιο εύρωστος στην περιοχή μετά το Bedric, με 155 νοικοκυριά, οι άλλοι δύο συγκαταλέγονται στους πιο εύρωστους, με 140 και 129 νοικοκυριά αντίστοιχα, ενώ και στις τρεις περιπτώσεις οι αναφορές ανάγονται στον 14^ο αιώνα. Το Αγναντερό/ Μιντζιάνη καταγράφεται ως βακουφική κτήση του Burak Bey (το γιο του Εβρενός Μπέη), με χριστιανικό πληθυσμό.⁴⁶⁴ Καταγραφές της Αγ. Τριάδας/ Μεριχόβου εντοπίζονται σε δύο σημεία του καταστίχου MM 10. Στη μία περίπτωση υπάρχει καταγραφή χωριού Μεριχόβου με μεικτό πληθυσμό, που δηλώνεται ως τιμαριωτική κτήση του Mustafa, και στην άλλη καταγραφή χωριού Μεριχόβου, πάλι με μεικτό πληθυσμό, ως τιμαριωτική κτήση του Saruhanli Musa.⁴⁶⁵ Η Πόρτα-Παναγιά δηλώνεται με χριστιανικό πληθυσμό, ως τιμαριωτική κτήση των Mustafa και Ali.⁴⁶⁶ Οι οικισμοί επιβίωσαν στη διάρκεια του 14^{ου} αιώνα και μετά την οθωμανική κατάκτηση πιθανώς

⁴⁶⁴ DELILBAŞI, Defter 246.

⁴⁶⁵ DELILBAŞI, Defter 226-227, 245.

⁴⁶⁶ DELILBAŞI, Defter 39.

λόγω της καίριας θέσης τους στην πεδινή περιοχή γύρω από την πόλη του Φαναρίου. Στον ίδιο εξάλλου χώρο τοποθετούνται και οι υπόλοιποι βυζαντινοί οικισμοί που εξακολουθούν να αναφέρονται στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, ζήτημα που θέτει τις επιπτώσεις από τις εξελίξεις της προγενέστερης περιόδου, αφού, πέρα από τη δημογραφική κρίση, ιδιαίτερα στον χώρο της Ανατολικής Θεσσαλίας, το σύνολο των βυζαντινών οικισμών της περιοχής αναφέρονται σε έγγραφα παραχώρησης προνομίων υπέρ των μονών της Πόρτα-Παναγιάς και της Λυκουσάδας, αναδεικνύοντας τον ρόλο της μεγάλης ιδιοκτησίας στις παραγωγικές διαδικασίες και την προσέλκυση εργατικού δυναμικού, όπως αυτό αποτυπώνεται πιο ξεκάθαρα από τα πληθυσμιακά δεδομένα των μέσων του 15^{ου} αιώνα. Το γεγονός ότι η συγκεκριμένη περιοχή διατηρεί κάποια ιδιαίτερη σημασία και μετά την οθωμανική κατάκτηση φαίνεται από την ευρωστία του συνόλου σχεδόν των οικισμών που απλώνονται σε έναν εκτεταμένο χώρο, που ξεκινά από τα βορειοδυτικά της πεδιάδος (περίπτωση Καρβουνολεπενίτσας/ Πιάλειας) μέχρι και τα όρια του ποταμού Φαρσαλιώτη, ανατολικά-νοτιοανατολικά του Φαναρίου. Η παρουσία των μουσουλμάνων είναι σχετικά περιορισμένη, με 102 νοικοκυριά στο σύνολο των μουσουλμανικών και μεικτών οικισμών, ενώ τα δεδομένα αποκαλύπτουν εξισλαμισμό απελεύθερων στους οικισμούς Άγ. Θεόδωρο/ Καπουτσέ (Saruca âzâde-i Çavuş, Karaka âzâde-i Çavuş, bîve Gülsine âzâde-i Çavuş, bîve Devlet âzâde-i Çavuş) και Καρδίτσα (Şahin âzâde-i Dimişki, Doğan âzâde-i Buhucu, Atmaca âzâde-i Musa).

Η οικονομία των οικισμών είναι αγροτική, όπως φαίνεται από τη θέση της παραγωγής δημητριακών, και το στοιχείο αυτό εξηγείται εύκολα λόγω της θέσης των οικισμών στην πεδιάδα, ενώ η παρουσία μύλων, ακόμα και σε περιπτώσεις οικισμών με μικρότερα πληθυσμιακά μεγέθη, όπως η Γόλιτσα/ Άγ. Ακάκιος, το Δραμίτζι/ Κοτρώνι, οι Καλόγεροι, η Κάππουα/ Κάππα, η Καρίτσα, οι Κουμάδες/ Σταυρός, το Μπελοκομίτη, το Παλαιόκαστρο/ Μητρόπολη, η Πορτίτσα, η Ραψίστα/ Λαψίστα/ Γόμφοι, οι Σιαμάδες, αφενός αναδεικνύει τον ρόλο τους στην παραγωγική διαδικασία της περιοχής και αφετέρου καθιστά σαφές ότι μετά την οθωμανική κατακτηση έγιναν αντικείμενο εκμετάλλευσης οι προϋπάρχουσες υποδομές, δεδομένων των αναφορών σε μύλους στους βυζαντινούς οικισμούς Κάππουα/ Καππά, Πόρτα-Παναγιά/ Πύλη, Ραψίστα/ Λαψίστα/ Γόμφοι και Σιαμάδες.⁴⁶⁷ Η αμπελοκαλλιέργεια είναι αναπτυγμένη, δεδομένης της επάρκειας ύδατος, με την παρουσία των ποταμών

⁴⁶⁷ Το γεγονός αυτό ενισχύεται από τα δεδομένα στα αφιερωτήρια έγγραφα του Ομέρ μπέη, αφού, το 1474, αναφέρονται, ως βακουφικές ιδιοκτησίες, 3 μύλοι στο Μπλάσδον/ Μοσχάτο, και το 1484, 4 υδρόμυλοι στο Τσιακούσι/ Γεωργικό, 4 υδρόμυλοι στον Άγ. Θεόδωρο/ Καπουτσέ, και άλλοι 4 μύλοι σε χώρο παρακείμενο του Φαναρίου (ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αφιερωτήρια Τουραχανίδων 76, 91).

Πηγειού, Πορταϊκού/ Πορταϊτικού, Ληθαίου και του παραποτάμιου συστήματός τους, και του σημαντικού υψομέτρου ορισμένων οικισμών (Γράλιστα/ Ελληνόπυργος, Καλόγηροι, Μεσενικόλας). Η παραγωγή υφαντουργικών πρώτων υλών (βαμβάκι, λίνος και κάνναβις) μάλλον θα τροφοδοτούσε την υφαντουργική βιοτεχνία των Τρικάλων και του Φαναρίου. Η κτηνοτροφία συνίσταται στην εκτροφή αιγοπροβάτων και χοίρων στα χωριά με χριστιανικό οικισμό (σε έντεκα περιπτώσεις προκύπτει αποκλειστική εκτροφή χοίρων και σε τρεις μόνο αιγοπροβάτων). Η άσκηση της κτηνοτροφίας παρουσιάζεται υπολογίσιμη στα χωριά Άγ. Γεώργιος, Βούνεσι/ Μορφοβούνι, Δραμίζι/ Κοτρώνη, Ζωγραφία, Καλόγηροι, Κανάλια, Κόμπελο, Λάντζου/ Βροντερό, Μασχολούρι/ Μασχολούριο, Μουζάκι, Μύρινα/ Μιρούσιο, Νταούτι/ Μέλισσα, Σέκλιζα/ Καλλίθηρο, Τσιακούσι/ Γεωργικό, Τύρνα/ Ελάτη, Bedric, απότοκο του υψομέτρου και της γειτνιάσής τους με παρακείμενους ορεινούς όγκους (Νότιος Πίνδος, Κόζιακας). Οι υπόλοιπες αναφορές αποκαλύπτουν μια σειρά από συμπληρωματικές δραστηριότητες της τοπικής οικονομίας, όπως προκύπτει από την καλλιέργεια οπωροκηπευτικών, την παραγωγή οσπρίων και τη μελισσοκομία. Αξίζει να σημειωθεί η παρουσία της δεκάτης *gümruk an ranayir*, στην Πόρτα-Παναγιά, δεδομένο που αναδεικνύει τον ρόλο του οικισμού στη διάθεση της τοπικής παραγωγής.

Οικισμοί Ανατολικά, Νότιο-Νοτιοανατολικά του Φαναρίου

Στο χωριό Φίλια, 16 χλμ νότια της σημερινής Καρδίτσας, αποκαλύφθηκε μια παλαιοχριστιανική βασιλική του 5^{ου} αιώνα,⁴⁶⁸ νομίσματα, που φθάνουν μέχρι τον 5^ο αιώνα,⁴⁶⁹ και ταφές μεταγενέστερες της παλαιοχριστιανικής.⁴⁷⁰ Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, στην περιοχή απαντούν οι εξής οικισμοί (xxvii a-b, xxx):

Πίνακας 11

Οικισμός	Θέση	χαρακ.	μαρτ. βυζ. περιόδου	δεδομένα μέσων 15ου αιώνα						
				φορ. μον.		οικονομία (% επί συν. φόρου)				
				χρ.	μουσ.	δημ.	αμπ.	υφ.	μυλ.	κτ.
Ασλανάρ/ Λεοντάρι	50 χλμ; ΝΑ ⁴⁷¹	πεδ.		-	-	100				
Αγλαδιά/ Καρατζόλι	50 χλμ; ΝΑ ⁴⁷²	πεδ.		-	16	25.27	14.44	3.61		

⁴⁶⁸ KODER-HILD, Thessalia 259. ABPAMEA, Θεσσαλία 41. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επιγραφή 127. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 685. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 358. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 22.

⁴⁶⁹ ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ, ΑΔ 19 (1964) Χρονικά Β' 253-255.

⁴⁷⁰ ΛΙΑΓΚΟΥΡΑΣ, ΑΔ 19 (1964) Χρονικά Β' 249-253.

⁴⁷¹ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 232. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 676. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 107. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 361. DELILBAŞI, Defter 114.

Δρανίτσα/ Κτιμένη	55 γλμ; NA ⁴⁷³	ορειν.		18	-	41.64	0.44	0.14		3.11 χ
Ζαρχανάδες/ Δασοχώρι	40 γλμ; NA ⁴⁷⁴	πεδ.		-	-					
Θραψίμι	50 γλμ; NA ⁴⁷⁵	ορειν.		22	-	8.32				
Καζνέσι/ Αγ. Παρασκευή	50 γλμ; NA ⁴⁷⁶	πεδ.		30	-	53.16				6.22 πχ
Κουβανάδες/ Μελισσοχώρι	35 γλμ; NA ⁴⁷⁷	πεδ.		23	-	21.44	17.35	0.95	2.38	5.64 χπ
Λακρέσι/ Βαθύλακκος	55 γλμ; NA ⁴⁷⁸	ορειν.		34	-	25.7				21.75 π
Μέγα Παζαράκι/ Αγ. Βησσαρίων	40 γλμ; NA ⁴⁷⁹	πεδ.		-	6	57.57	12.64			
Μπαμπανού/ Ασημοχώρι	55 γλμ; NA ⁴⁸⁰	πεδ.		-	33	53.63	0.4	13.79		1.73 π
Ουζούν Καραλάρ/ Γραμματικό	50 γλμ; NA ⁴⁸¹	πεδ.		-	22	19.87		3.59		42.35 π
Παζαράκι/ Πλατανιστός	50 γλμ; NA ⁴⁸²	ημιορ.		16	-	69.58		1.13		
Παπάς	65 γλμ; NA ⁴⁸³	ορειν.		18	-	10				34.4 π
Ρεντίνα	70 γλμ; N ⁴⁸⁴	ορειν.		108	-	17.08		2.55	0.27	10.89 πχ
Σαμπελή/ Φύλλο	50 γλμ; A ⁴⁸⁵	πεδ.		-	-					

⁴⁷² ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 172. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 670. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 108. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 357. DELILBAŞI, Defter 267.

⁴⁷³ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β΄ 187. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 676. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 107. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 361. DELILBAŞI, Defter 216.

⁴⁷⁴ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 260. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 673. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 358. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 22. DELILBAŞI, Defter 227.

⁴⁷⁵ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 392. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 673. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 359. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 24. DELILBAŞI, Defter 210-211.

⁴⁷⁶ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 12. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 674. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 358. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 22. DELILBAŞI, Defter 126, 226.

⁴⁷⁷ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β΄ 330. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 676. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 358. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 22. DELILBAŞI, Defter 210.

⁴⁷⁸ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 177. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 669. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 107. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 359. DELILBAŞI, Defter 210.

⁴⁷⁹ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 28. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 312. DELILBAŞI, Defter 221-222.

⁴⁸⁰ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 154-155. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 669. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 361. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 24. DELILBAŞI, Defter 203-204, 222-223.

⁴⁸¹ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 250. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 671. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 24. DELILBAŞI, Defter 219-220.

⁴⁸² ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ΄ 187. DELILBAŞI, Defter 285-286.

⁴⁸³ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ΄ 126. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 681. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 361. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 25. DELILBAŞI, Defter 190.

⁴⁸⁴ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ΄ 232. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 683. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 24. DELILBAŞI, Defter 284.

⁴⁸⁵ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ΄ 389. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 685. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 24. DELILBAŞI, Defter 220.

Σοφάδες	35 γλμ; NA ⁴⁸⁶	πεδ.		30	-	23.13		7.48		18.64 πχ
Σπινάσα/ Νεράιδα	40 γλμ N ⁴⁸⁷	ορειν.		30	-	1.21	1.21	1.21	1.21	
Τσαμάσι/ Ανάβρα	45 γλμ; NA ⁴⁸⁸	πεδ.		-	37	23.15	4.14	1.03		5.76 π
Φύλια	50 γλμ; NA ⁴⁸⁹	πεδ.	5 ^{ος} αι.	20	-	20.27		8.04		9.86 χπ
Χαλαμπρέζι/ Κέδρος	40 γλμ; NA ⁴⁹⁰	πεδ.		3	-	55.13		2.5	22.55	

Παρατηρήσεις:

- η θέση των οικισμών προσδιορίζεται σε σχέση με το Φανάρι, με παράθεση της κατά προσέγγιση απόστασης από αυτό.
- οι παρατιθέμενοι αριθμοί φορολογικών μονάδων αφορούν το άθροισμα νοικοκυριών, χηρών και φορολογικά αυτόνομων αγάμων, με διάκριση Χριστιανών και Μουσουλμάνων.
- δημ. = δημητριακά, αμπ. = αμπέλια, κρασί, υφ. = υφαντουργικές καλλιέργειες (βαμβάκι, λίνος, κάνναβις, μετάξι), μυλ. = μύλοι, κτ. = εκτροφή και βοσκή ζώων, με διευκρίνιση του είδους (χ = χοίροι, π = αιγοπρόβατα, πχ ή χπ και τα δύο είδη με υπεροχή αυτού που δηλώνεται πρώτο).
- τα παραπάνω φορολογούμενα προϊόντα και δραστηριότητες δεν είναι τα μόνα που υφίσταντο στους παραπάνω οικισμούς, αλλά τα πιο ενδεικτικά για τη διακρίβωση της οικονομικής φυσιογνωμίας ενός οικισμού. Κοινότητες είναι και άλλες δραστηριότητες, όπως η μελισσοκομία ή οι λαχανόκηποι, ενώ σε κάθε χωριό απαιτούντο προσωπικοί φόροι, πρόστιμα και δικαίωμα επί των γάμων.

Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, καταγράφονται δώδεκα χριστιανικοί οικισμοί, πέντε μουσουλμανικοί και τρεις εγκαταλελειμμένοι. Η σύνθεση του πληθυσμού ενισχύει την παρουσία επήλυδων προερχόμενων από τη Μικρά Ασία, όπως προκύπτει από το φόρο ς ift yöriük στον οικισμό Μπαμπανού/ Ασημοχώρι, ενώ τα δεδομένα αποκαλύπτουν εξισλαμισμό απελευθέρων στους οικισμούς Μέγα Παζαράκι/ Αγ. Βησσαρίωνα (Ibrahim âzâde-i Bazergân Mahmud), Ουζούν Καραλάρ/ Γραμματικό (Ismail âzâde-i Ali) και Τσαμάσι/ Ανάβρα (Uruz âzâde-i Keşanlı). Την ίδια στιγμή, οι χριστιανικοί οικισμοί υπερτερούν, ζήτημα που θέτει μια συνέχεια στην κατοίκηση του χώρου από πληθυσμιακές ομάδες χριστιανών. Από τα δεδομένα των μέσων του 15^{ου} αιώνα, η Ρεντίνα είναι ο πλέον σημαντικός οικισμός στην περιοχή και καταγράφεται ως τιμαριωτική κτήση του Muhammedî, με 108 χριστιανικά νοικοκυριά. Ο οικισμός τοποθετείται κοντά στις ανατολικές απολήξεις της Νοτίου Πίνδου-Αγράφων, σε μια κοιλάδα που μοιάζει με οροπέδιο και διατρέχεται από τον

⁴⁸⁶ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 295. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 684. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 358. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 24. DELILBAŞI, Defter 249-250.

⁴⁸⁷ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 63. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 23. DELILBAŞI, Defter 276-277.

⁴⁸⁸ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 106. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 668. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 106. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 361. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 24. DELILBAŞI, Defter 247-248.

⁴⁸⁹ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 376. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 685. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 358. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 22. DELILBAŞI, Defter 42, 59, 80.

⁴⁹⁰ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 94. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 675. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 107. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 361. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 24. DELILBAŞI, Defter 253.

Ρεντινιώτικο, έναν παραπόταμο του Σοφαδίτικου.⁴⁹¹ Η μοναδική αναφορά για βυζαντινό οικισμό στην περιοχή σχετίζεται με τον Σοφαδίτικο, παρά τον οποίο τοποθετείται ο οικισμός Φίλια, ο οποίος, στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, εντοπίζεται σε τρία σημεία του καταστίχου MM 10. Στην μία περίπτωση, υπάρχει καταγραφή χωριού Φίλια, που δηλώνεται ως τιμαριωτική κτήση του Ahmed και του γιου του Muhammedi, στην επόμενη καταγραφή, χωριού Φίλια, ως τιμαριωτική κτήση του Murad, και στην τρίτη καταγραφή, χωριού Φίλια, ως τιμαριωτική κτήση του αἵσμε χριστιανικό πληθυσμό στο σύνολο των αναφορών. Ο οικισμός επιβίωσε και μετά την οθωμανική κατάκτηση πιθανώς λόγω της καίριας θέσης του στην πεδινή περιοχή όπου τοποθετείται το σύνολο σχεδόν των οικισμών που απαντούν στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, κατά μήκος του Σοφαδίτικου, μέχρι το σημείο που ενώνεται με τον Ενιπέα, με όριο το μέσο περίπου της απόστασης Φαναρίου-Λαρίσης (περίπτωση Σαμπελής/Φύλλου).

Η οικονομία των οικισμών είναι αγροτική, όπως φαίνεται από τη θέση της παραγωγής δημητριακών, και το στοιχείο αυτό εξηγείται εύκολα λόγω της θέσης των οικισμών στην πεδιάδα, ενώ η παρουσία ενός μύλου στη Ρεντίνα και τη Σπινάσα/Νεράιδα, και τριών μυλών στο Χαλαμπρέζι/Κέδρος αναδεικνύει τον ρόλο τους στην παραγωγική διαδικασία της περιοχής. Η αμπελοκαλλιέργεια είναι πολύ περιορισμένη, με εξαίρεση τους οικισμούς Κουβανάδες/Μελισσοχώρι, ο οποίος τοποθετείται επί του Σοφαδίτικου, και το πλησιόχωρο Μέγα Παζαράκι/Άγ. Βησσαρίωνα. Η κτηνοτροφία συνίσταται σε εκτροφή αιγοπροβάτων και χοίρων στα χωριά με χριστιανικό οικισμό (σε δύο περιπτώσεις προκύπτει αποκλειστική εκτροφή αιγοπροβάτων και σε μία μόνο χοίρων), και μόνο αιγοπροβάτων στα μουσουλμανικά. Η άσκηση της κτηνοτροφίας παρουσιάζεται υπολογίσιμη στα χωριά Λακρέσι/Βαθύλακος, Ουζούν Καραλάρ/Γραματικό και Ρεντίνα, απότοκο του υψομέτρου και της γειτνίασής τους με παρακείμενους ορεινούς όγκους (Νότιος Πίνδος). Οι υπόλοιπες αναφορές αποκαλύπτουν μια σειρά από συμπληρωματικές δραστηριότητες της τοπικής οικονομίας, όπως προκύπτει από την καλλιέργεια οπωροκηπευτικών, τη μελισσοκομία και την εκτροφή αλόγων.

Οικισμοί Νοτιοδυτικά του Φαναρίου

Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, στην περιοχή απαντούν οι εξής οικισμοί (πίν xxviii, xxx):

⁴⁹¹ STÄHLIN, Θεσσαλία 263.

Πίνακας 12

Οικισμός	θέση	χαρ.κ.	μαρτ. βυζ. περιόδου	δεδομένα μέσων 15ου αιώνα						
				φορ. μον.		οικονομία (% επί συν. φόρου)				
				χρ.	μουσ.	δημ.	αμπ.	υφ.	μυλ.	κτ.
Αραχωβίτσα/ Μάραθος	80 χλμ; ΝΔ ⁴⁹²	ορειν.		16	-	23.04	4.43			14.89 π
Αργύρι/ Αργύριο	110 χλμ; ΝΔ ⁴⁹³	ορειν.		41	-	24.42	5.51		0.68	8.98 π
Αρδάνοβο	120 χλμ; ΝΔ ⁴⁹⁴	ημιορ.		21	-	39.64	19.72			6.1 πχ
Βραγγιανά	100 χλμ; ΝΔ ⁴⁹⁵	ορειν.		77	-	21.8	2.65		0.78	12.64 π
Γριμπιανά	110 χλμ; ΝΔ ⁴⁹⁶	ημιορ.		13	-	22.55	3.9			18
Μάραθος Β΄	90 χλμ; ΝΔ ⁴⁹⁷	ορειν.		8	-	13				27.94 π
Μαρκελέσι/ Αετοχώρι	80 χλμ; ΝΔ ⁴⁹⁸	ορειν.		9	-	8.31				37.75 π
Νεοχώρι/ Νεοχώρια	105 χλμ; ΝΔ ⁴⁹⁹	ημιορ.		35	-	30.59	1.34			9.9 π
Σπηλιανά	90 χλμ; ΝΔ ⁵⁰⁰			105	-	19.54	3.39	2.69	0.26	12.93 π

Παρατηρήσεις:

- η θέση των οικισμών προσδιορίζεται σε σχέση με το Φανάρι, με παράθεση της κατά προσέγγιση απόστασης από αυτό.
- οι παρατιθέμενοι αριθμοί φορολογικών μονάδων αφορούν το άθροισμα νοικοκυριών, χηρών και φορολογικά αυτόνομων αγάμων, με διάκριση Χριστιανών και Μουσουλμάνων.
- δημ. = δημητριακά, αμπ. = αμπέλια, κρασί, υφ. = υφαντουργικές καλλιέργειες (βαμβάκι, λίνος, κάνναβις, μετάξι), μυλ. = μύλοι, κτ. = εκτροφή και βοσκή ζώων, με διευκρίνιση του είδους (χ = χοίροι, π = αγοπρόβατα, πχ ή χπ και τα δύο είδη με υπεροχή αυτού που δηλώνεται πρώτο).
- τα παραπάνω φορολογούμενα προϊόντα και δραστηριότητες δεν είναι τα μόνα που υφίσταντο στους παραπάνω οικισμούς, αλλά τα πιο ενδεικτικά για τη διακρίβωση της οικονομικής φυσιολογίας ενός οικισμού. Κοινότητες είναι και άλλες δραστηριότητες, όπως η μελισσοκομία ή οι λαχανόκηποι, ενώ σε κάθε χωριό απαιτούντο προσωπικοί φόροι, πρόστιμα και δικαίωμα επί των γάμων.

Στην περιοχή καταγράφονται εννέα χριστιανικοί οικισμοί. Είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι η αποκατάσταση της ηρεμίας, μετά την οθωμανική κατάκτηση, συνέβαλε στην προσέλκυση ανθρώπινου δυναμικού από άλλες περιοχές, δεδομένης

⁴⁹² ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β΄ 300. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες ΙΙ 678. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 107. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 25. DELILBAŞI, Defter 195.

⁴⁹³ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 140. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες ΙΙ 669. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 353. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 25. DELILBAŞI, Defter 193.

⁴⁹⁴ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 141. DELILBAŞI, Defter 228-229.

⁴⁹⁵ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 216. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες ΙΙ 670. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 353. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 25. DELILBAŞI, Defter 195.

⁴⁹⁶ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 254. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 353. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 25. DELILBAŞI, Defter 194.

⁴⁹⁷ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β΄ 300-301. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 25. DELILBAŞI, Defter 195-196.

⁴⁹⁸ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α΄ 59. DELILBAŞI, Defter 91.

⁴⁹⁹ ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ΄ 62. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες ΙΙ 680. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 360. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 25. DELILBAŞI, Defter 153, 195.

⁵⁰⁰ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας 25. DELILBAŞI, Defter 193-194.

και της απουσίας πληροφοριών για την ύπαρξη οικισμών την προγενέστερη βυζαντινή περίοδο. Από τα δεδομένα των μέσων του 15^{ου} αιώνα, ενδιαφέρον προκαλούν οι περιπτώσεις των οικισμών Βραγγιανών και Σπηλιανών, αφού πρόκειται για τους πιο εύρωστους της περιοχής, με 77 και 105 νοικοκυριά αντίστοιχα. Στη μία περίπτωση υπάρχει καταγραφή χωριού Βραγγιανά, με χριστιανικό πληθυσμό, που δηλώνεται ως οικισμός υπαγόμενος στο χάσι του Σούμπασι Φαναρίου,⁵⁰¹ ενώ τα Σπηλιανά δηλώνονται με χριστιανικό πληθυσμό, πάλι ως οικισμός υπαγόμενος στο χάσι του Σούμπασι Φαναρίου.⁵⁰² Οι δύο οικισμοί τοποθετούνται σε ορεινή περιοχή, στις δυτικές πλαγιές της κορυφής Γαλάτσι της Νότιας Πίνδου, ενώ στην ευρύτερη περιοχή δεσπόζει με την παρουσία του ο Αχελώος. Στον ίδιο εξάλλου χώρο τοποθετούνται και οι υπόλοιποι οικισμοί που αναφέρονται στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, αναδεικνύοντας τη σημασία της περιοχής που αποτελεί δίοδο για την επικοινωνία της Δυτικής Θεσσαλίας με την Ήπειρο και τη Στερεά Ελλάδα.

Η οικονομία των οικισμών είναι αγροτική-κτηνοτροφική, και το στοιχείο αυτό εξηγείται εύκολα λόγω της θέσης των οικισμών σε ορεινά-ημιορεινά εδάφη. Ενδεικτική είναι η παρουσία μύλων στο Αργύρι/ Αργύριο, τα Βραγγιανά και τα Σπηλιανά, αναδεικνύοντας τη σημασία των οικισμών στην περιοχή. Η αμπελοκαλλιέργεια είναι πολύ περιορισμένη, με εξαίρεση την περίπτωση του Αρδάνοβου, το οποίο τοποθετείται πλησίον του Αχελώου, σε αναπεπταμένο έδαφος. Η παραγωγή υφαντουργικών πρώτων υλών (βαμβάκι, λίνος και κάνναβις) μάλλον θα τροφοδοτούσε την υφαντουργική βιοτεχνία των Αγράφων, δεδομένης της γειτνίασης των οικισμών με τη συγκεκριμένη πόλη. Η κτηνοτροφία συνίσταται στην εκτροφή αιγοπροβάτων (χοίροι δηλώνονται μόνο στο Αρδάνοβο) και η άσκησή της παρουσιάζεται υπολογίσιμη στους οικισμούς Αραχωβίτσα/ Μάραθος, Αργύρι/ Αργύριο, Μάραθο Β', Μαρκελέσι/ Αετοχώρι και Σπηλιανά, γεγονός που συσχετίζεται με το υψόμετρό τους και κυρίως τη γειτνίασή τους με παρακείμενους ορεινούς όγκους (Νότιος Πίνδος-Άγραφα).

Απροσδιόριστοι οικισμοί

Στον ευρύτερο χώρο της Δυτικής Θεσσαλίας απαντούν ορισμένοι οικισμοί, των οποίων η ταυτοποίηση με σύγχρονους ή παλαιότερους δεν κατέστη δυνατή. Πιθανόν κοντά στα Τρίκαλα, απαντούν τα χωριά Αρχιδιάκονος, Δοβρισιτιάνη, Σκούρτη, Τζηρνίτζοβον, στην περιοχή των Σταγών, το χωριό Κόζερος, ενώ στον ευρύτερο

⁵⁰¹ DELILBAŞI, Defter 195.

⁵⁰² DELILBAŞI, Defter 193-194.

χώρο της βορειοδυτικής Θεσσαλίας, τοποθετούνται τα χωριά Βατουσιάνη, Λιγαραία και Πρακτικάτοι. Οι οικισμοί Αρχιδιάκονος και Σκούρτη αναφέρονται στο χρυσόβουλο του Στέφανου Δούσαν υπέρ της μονής Λυκουσάδας, το 1348,⁵⁰³ ενώ είδαμε ότι η ανέγερση του ναού του Σωτήρος Χριστού στα Τρίκαλα από το διοικητή της Θεσσαλίας, τον Ιωάννη Άγγελο, έγινε στο *αύλοτοπίω* του Σκούρτη, γεγονός που ενισχύει την εγγύτητα των οικισμών με τα Τρίκαλα.⁵⁰⁴ Προκύπτει επίσης ότι στην περιοχή του Σκούρτη υπήρχαν καλλιεργήσιμες εκτάσεις, μύλοι, αμπελοκαλλιέργειες και κηπευτικά προϊόντα.⁵⁰⁵ Η Δοβρισιτιάνη αναφέρεται στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ, το 1336,⁵⁰⁶ και στο σιγίλιο του πατριάρχη Αντωνίου, το 1393,⁵⁰⁷ υπέρ της Πόρτα-Παναγιάς, ενώ το Τζηρνιτζόβον αναφέρεται ως χωριό που οριοθετεί τη δικαιοδοσία της επισκοπής Σταγών, στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', το 1336.⁵⁰⁸ Στην ευρύτερη περιοχή, η Βατουσιάνη και οι Πρακτικάτοι αποκαλούνται χωριά στα χρυσόβουλα του Ανδρόνικου Β, το 1289,⁵⁰⁹ του Ανδρόνικου Γ', το 1336,⁵¹⁰ και του Στέφανου Δούσαν, το 1348,⁵¹¹ υπέρ της μονής Λυκουσάδος, απ' όπου προκύπτει ότι στην περιοχή υπήρχαν αμπελοκαλλιέργειες και εξαρτημένοι αγρότες. Η Λιγαραία

⁵⁰³ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 154/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 507: ...σὺν τῷ τοῦ Σκούρτη καὶ τοῦ Αρχιδιάκονος... KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 27.

⁵⁰⁴ Αν και στο προσωπογραφικό λεξικό PLP, ο «Σκούρτης» αναφέρεται ως ιδιοκτήτης γης, ο Κ. Σπανός θεωρεί ότι πρόκειται για απροσδιόριστο τοπωνύμιο/ χωριό, κοντά στα Τρίκαλα (KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 95-96).

⁵⁰⁵ CARILE-CAVALLO, Crisobollo 125/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 504 (Χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ' Παλαιολόγου υπέρ της Λυκουσάδας, μεταξύ 1331 και 1341): *μονύδριον εἰς ὄνομα τιμώμενον τοῦ ἁγίου καὶ μεγάλου Βασιλείου μεθ' ὧν κέκτηται ἀμπελίων χωραφιαίας γῆς μύλωνος καὶ κηπωρείων πλησίον τῷ λεγομένου Σκούρτη*. BEES, Fragments 479, 484-486/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 509 (Χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ' Παλαιολόγου υπέρ της Λυκουσάδας, το 1336): ...καὶ τοῦ κηωρίου τοῦ πλησίον τῆ τοῦ Σούρτη, ἀμπέλιον τοῦ Σκούρτη...

⁵⁰⁶ KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 46. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χρυσόβουλο 25: *Πλανηνή λεγομένη Δοβρισιτιανί...*

⁵⁰⁷ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλιο 106: *πλαγινὴν τὴν λεγομένην Δοβρισιτιανὴν...*

⁵⁰⁸ MM V 272: ...τὴν περιοχὴν τῆς τοιαύτης ἐπαρχίας ἀρχομένην ἐκ χωρίου Τζηρνιτζόβου λεγομένην... ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 50: ...τὴν περιοχὴν τῆς τοιαύτης ἐπαρχίας ἀρχομένην ἐκ χωρίου Τζηρνιτζόβου λεγομένου... KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 101.

⁵⁰⁹ KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 30-31, 88. MM V 255/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 502: *ἕτερον χωρίον ἢ Βατουσιάνη... ἕτερον εἰς ὄνομα τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ παροίκων καὶ ἀμπελίων καὶ τῆς προστεθείσης ἀρτίως γῆς Βλαχοκατοῦνα ἢ ἐπιλεγόμενη Πρακτικάτους.*

⁵¹⁰ BEES, Fragments 479, 484-486/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 509: *χωρίον ἢ Βατουσιάνη.*

⁵¹¹ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 154-156/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 505, 506: *ἕτερον (χωρίον) λεγόμενον ἢ Βατουσιάνη ... χωρίον τὸ λεγόμενον ἂ Πρακτικάτοι μετὰ τῆς νομῆς καὶ περιοχῆς αὐτοῦ...*

αναφέρεται στην επιστολή του μητροπολίτη Λαρίσης Αντωνίου υπέρ της μονής της Καλογηριανής, το 1340.⁵¹²

Ενδιαφέρον προκαλεί η περίπτωση του χωριού Κόζερος, το οποίο μάλλον τοποθετείται στην περιοχή των Σταγών, δεδομένης της αναφερόμενης γειτνίασής του με τα χωριά Γαύροβον και Μέρτζι.⁵¹³ Στο αναλυτικό πρακτικό καταγραφής υπέρ της επισκοπής Σταγών, το 1163, μνημονεύονται προσκαθήμενοι πάροικοι, ακτήμονες, ζευγαράτοι και βοϊδάτοι, με τους αντισήκους τους.

Πίνακας 13

Ανθρωπωνύμια	Ιδιότητα	Χρονολόγηση	Πηγές
Αχιλεις Τζίρος	προσκαθήμενος πάροικος, ζευγαράτος, αντίσηκος του Δραγίνου Βρατομηρά	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Βασίλειος	προσκαθήμενος πάροικος, ακτήμων, αντίσηκος και γαμπρός του Θεόδωρου	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22-23.
Βελκωνάς Αγελάρης	προσκαθήμενος πάροικος	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Βόλος Ξέτας	προσκαθήμενος πάροικος, βοϊδάτος, αντίσηκος της χήρας Σθλάβας	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Βούνος	προσκαθήμενος πάροικος, ακτήμων, πρόγονος του Σπανάκη	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Βρατίνος	προσκαθήμενος πάροικος, ζευγαράτος, γαμπρός του Ιωαννηνάτη Σέκημ, αντίσηκος του Βελκωνά του Αγελάρη	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Γεώργιος	προσκαθήμενος πάροικος, ζευγαράτος, γαμπρός του Κυριωάννου	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Δημήτριος	προσκαθήμενος πάροικος, βοϊδάτος, γιος του Τειχωτά	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Δόβρος	προσκαθήμενος πάροικος, αναγώστης, γιος του Σπανάκη	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Δραγίνος Βρατομηράς	προσκαθήμενος πάροικος, γιος του Δοβρωτά	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Θεόδωρος	δεποτάτος	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22-23.
Ιωάννης	προσκαθήμενος πάροικος, ζευγαράτος, αδερφός του Φωτινού	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Ιωάννης Βαγενίτης	προσκαθήμενος πάροικος, βοϊδάτος	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 23.
Ιωάννης Κυνηγός	προσκαθήμενος πάροικος, ακτήμων	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Ιωάννης Σχολαστικός	προσκαθήμενος πάροικος, ζευγαράτος, αντίσηκος του Παύλου, γιου του Πέτρου Σαγιτά (Σλίνα)	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 23.
Κράικος Πρισέτζης	προσκαθήμενος πάροικος	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Κρατζούνης, (γιος) του Δραγίνου	προσκαθήμενος πάροικος, ακτήμων	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Μιχαήλ	προσκαθήμενος πάροικος, ιερέας και πρωτέκδικος	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Μοδίνος	προσκαθήμενος πάροικος, γαμπρός του Ιωαννηνάτη Σέκημ	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Νεάζος	προσκαθήμενος πάροικος, ζευγαράτος, αντίσηκος του Δόβρου	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Νέγρης	προσκαθήμενος πάροικος, βοϊδάτος, ανιψιός του Σπανάκη	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.

⁵¹² KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 70. ΒΕΗΣ, Γράμματα 65: ...πέτρα πλατεία μεγάλη εις τόπον λεγόμενον τής Λιγαράιας.

⁵¹³ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 17, 22-23.

Νικηφόρος Βελκωνάς	προσκαθήμενος πάροικος	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Νικηφόρος Κυρελεησάς	προσκαθήμενος πάροικος, βοϊδάτος, πρόγονος και αντίσηκος του Νικηφόρου Βελκωνά	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Παύλος	προσκαθήμενος πάροικος, γιος του Πέτρου Σαγιτά (Σλίνα)	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 23.
Παύλος	προσκαθήμενος πάροικος, ζευγαράτος, γαμπρός και αντίσηκος του ιερέα και πρωτέκδικου Μιχαήλ	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Ράδος	προσκαθήμενος πάροικος, ακτήμων, γιος της χήρας Νεσνάνας του Συζήλου	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Ράδος Λευιανίτης	προσκαθήμενος πάροικος, ακτήμων	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Σθλάβα	προσκαθήμενη πάροικος, χήρα, κόρη του ιερέα Δραγίνου	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Σθλαβωτάς	προσκαθήμενος πάροικος, ζευγαράτος, γιος της Βοδίνας	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Στάνος	προσκαθήμενος πάροικος, βοϊδάτος, γιος και αντίσηκος του Κράικου Πρισέτζη	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Στάνος του Τριχωτά	προσκαθήμενος πάροικος, βοϊδάτος	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.
Τζέρνος Ξελίτης	προσκαθήμενος πάροικος, ακτήμων	1163	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 22.

Οι περιπτώσεις των αντισήκων προσφέρουν πληροφορίες για το μέγεθος της φθοράς του πληθυσμού της περιοχής. Συνολικά αναφέρονται εννέα περιπτώσεις αντισήκων, γεγονός που μπορεί να συσχετιστεί με τα ανθρωπωνύμια που υποδεικνύουν την παρουσία επήλυδων: Βελκωνάς, Βοδίνα, Βρατίνος, Βρατομηράς, Δόβρος, Δοβρωτάς, Δραγίνος, Κρατζούνης, Νεάζος, Νεσνάνα, Ξέτας, Πρισέτζης, Ράδος, Σέκμης, Σθλάβα, Σθλαβωτάς, Σλίνας, Στάνος, Τζέρνος, Τζίρος.⁵¹⁴ Τελικά, στην επισκοπή Σταγών παραχωρήθηκαν 15 πάροικοι με τα κτήματά τους. Μεταξύ άλλων αναφέρονται καλλιεργήσιμες εκτάσεις, αμπελοκαλλιέργειες και κτηνοτροφικές δραστηριότητες.⁵¹⁵

Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, αναφέρονται τα εξής χωριά: Aştin, Ayo Nikola, Borşa, Evlahohor, Evlahokastro, Floka, Gamboro, Gönc, Istranko, Izloşova, Kadoş, Kalami, Kalisa Sofi, Kartisa, Katonari, Kizilca Süle, Koliza, Kondostavlo, Kostafilya, Kovili, Koziş, Küçük Fenâr, Lancovi, Loşa, Mihalasno, Palaşa, Pekan, Petroyani, Ruzonafti, Tatiza, Tincin, Urabisi, Vijani, Voida, Voroskai τα εγκαταλελειμμένα χωριά Ayo Pini και Piskovati (πίν. xxix a-c, xxx).

Πίνακας 14

Οικισμός	θέση	χαρακ.	μαρτ. βυζ. περιόδου	δεδομένα μέσων 15ου αιώνα						
				φορ. μον.	οικονομία (% επί συν. φόρου)					
				χρ.	μουσ.	δημ.	αμπ.	υφ.	μυλ.	κτ.

⁵¹⁴ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 17, 22-23.

⁵¹⁵ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 23: ...τοπίων ύπεργων και άροσίμων, ύπαμπέλων νομαδιαίων και όρεινών.

Aştin	απροσδ ⁵¹⁶			-	-					
Ayo Ilini	απροσδ ⁵¹⁷			4	-	50				
Ayo Nikola	απροσδ ⁵¹⁸			30	-	53.42		12.5	0.52	
Borşa	απροσδ ⁵¹⁹			8	-	16.82				19.61 πχ
Evlahohor	απροσδ ⁵²⁰			14	-					
Evlahokastro	απροσδ ⁵²¹			20	-	56.76				
Floka	απροσδ ⁵²²			3	-	51.61				
Gamboro	απροσδ ⁵²³			75	-	25.48		2.51	0.94	6.51 πχ
Gönç	απροσδ ⁵²⁴			12	-	22			19.3	
Istranko	απροσδ ⁵²⁵			26	-	43.16	0.74	3.74		2.69 χ
Izloşova	απροσδ ⁵²⁶			31	-	11.73		1		26.97 π
Kadoş	απροσδ ⁵²⁷			6	-					
Kalami	απροσδ ⁵²⁸			29	-	22.49				8.89 π
Kalisa Sofi	απροσδ ⁵²⁹			6	-	48.19	6.41			10.25 πχ
Kartisa	απροσδ ⁵³⁰			28	-	28.53		0.75		21.19 πχ
Katonari	απροσδ ⁵³¹			12	-	26.86	16.58	1.99	2.48	1.65 χ
Kizilca Süle	απροσδ ⁵³²			-	14	27.99	3.34	5.41		7.71 π
Koliza	απροσδ ⁵³³			63	-	48.96	2.61	0.31	0.78	5.93 χπ
Kondostavlo	απροσδ ⁵³⁴			24	-	33.2		4.35		8.62 χπ
Kostafilya	απροσδ ⁵³⁵			27	-	9.73				4.81 χπ
Kovili	απροσδ ⁵³⁶			42	-	21.35		3.6		11.25 πχ
Koziş	απροσδ ⁵³⁷			35	-	34.4	1.31	1.63		2.9 χ
Küçük Fenâr	απροσδ ⁵³⁸			-	17	83.84	2.09	7.89		3.83 π
Lancovi	απροσδ ⁵³⁹			14	-	38.02	1.72			5.67 π
Loşa	απροσδ ⁵⁴⁰			11	-					
Mihalasno	απροσδ ⁵⁴¹			13	-	29.27	8.68	4.96	3.72	7.44 χ
Palaşa	απροσδ ⁵⁴²			10	-	30.22				16.36 πχ
Pekan	απροσδ ⁵⁴³			89	-	45	15.16	3.39		4.52 χπ

⁵¹⁶ DELILBAŞI, Defter 205.

⁵¹⁷ DELILBAŞI, Defter 170.

⁵¹⁸ DELILBAŞI, Defter 10, 275.

⁵¹⁹ DELILBAŞI, Defter 94.

⁵²⁰ DELILBAŞI, Defter 52, 53.

⁵²¹ DELILBAŞI, Defter 267.

⁵²² DELILBAŞI, Defter 205.

⁵²³ DELILBAŞI, Defter 233.

⁵²⁴ DELILBAŞI, Defter 241.

⁵²⁵ DELILBAŞI, Defter 254, 287-288.

⁵²⁶ DELILBAŞI, Defter 180.

⁵²⁷ DELILBAŞI, Defter 232.

⁵²⁸ DELILBAŞI, Defter 291.

⁵²⁹ DELILBAŞI, Defter 259.

⁵³⁰ DELILBAŞI, Defter 117.

⁵³¹ DELILBAŞI, Defter 130.

⁵³² DELILBAŞI, Defter 248.

⁵³³ DELILBAŞI, Defter 235.

⁵³⁴ DELILBAŞI, Defter 236.

⁵³⁵ DELILBAŞI, Defter 209.

⁵³⁶ DELILBAŞI, Defter 119-120.

⁵³⁷ DELILBAŞI, Defter 245-246

⁵³⁸ DELILBAŞI, Defter 211-212.

⁵³⁹ DELILBAŞI, Defter 258.

⁵⁴⁰ DELILBAŞI, Defter 206-207.

⁵⁴¹ DELILBAŞI, Defter 266-267.

⁵⁴² DELILBAŞI, Defter 204.

⁵⁴³ DELILBAŞI, Defter 198-199, 209.

Petroyani	απροσδ ⁵⁴⁴			77	-	49.57	8.29	4.22	0.41	7.85 χπ
Piskovati	απροσδ ⁵⁴⁵			-	-					
Ruzonafti	απροσδ ⁵⁴⁶			15	-	22.17	28.18	0.9		4.31 χ
Tatiza	απροσδ ⁵⁴⁷			20	-	14.97				21.56 π
Tincin	απροσδ ⁵⁴⁸			4		60.91				2.29 χ
Urabisi	απροσδ ⁵⁴⁹			14	-	7.57	4.08		2.91	19.45 π
Vijani	απροσδ ⁵⁵⁰			55	-	22.67	11.66	0.83	1.39	7.27 πχ
Voida	απροσδ ⁵⁵¹			32	-	50.16	21.22	0.44		2.62 πχ
Voroş	απροσδ ⁵⁵²			34	-	25.43	12.75	2.74		7.65 χ

Παρατηρήσεις:

- η θέση των οικισμών ορίζεται ως απροσδιόριστη.
- οι παρατιθέμενοι αριθμοί φορολογικών μονάδων αφορούν το άθροισμα νοικοκυριών, χηρών και φορολογικά αυτόνομων αγάμων, με διάκριση Χριστιανών και Μουσουλμάνων.
- δημ. = δημητριακά, αμπ. = αμπέλια, κρασί, υφ. = υφαντουργικές καλλιέργειες (βαμβάκι, λίνος, κάνναβις, μετάξι), μυλ. = μύλοι, κτ. = εκτροφή και βοσκή ζώων, με διευκρίνιση του είδους (χ = χοίροι, π = αιγοπρόβατα, πχ ή χπ και τα δύο είδη με υπεροχή αυτού που δηλώνεται πρώτο).
- τα παραπάνω φορολογούμενα προϊόντα και δραστηριότητες δεν είναι τα μόνα που υφίσταντο στους παραπάνω οικισμούς, αλλά τα πιο ενδεικτικά για τη διακρίβωση της οικονομικής φυσιολογίας ενός οικισμού. Κοινότητες είναι και άλλες δραστηριότητες, όπως η μελισσοκομία ή οι λαχανόκηποι, ενώ σε κάθε χωριό απαιτούντο προσωπικοί φόροι, πρόστιμα και δικαίωμα επί των γάμων.

Οι συνολικά τριανταεπτά οικισμοί της περιοχής που καταγράφονται στα μέσα του 15ου αιώνα, διακρίνονται σε τριαντατρείς χριστιανικούς, δύο μουσουλμανικούς και δύο εγκαταλελειμμένους. Τα δεδομένα αποκαλύπτουν ότι οι χριστιανοί αποτελούν την πλειοψηφία στην περιοχή, ενώ η εγκατάσταση μουσουλμανικού πληθυσμού συνοδεύεται από εξισλαμισμό απελευθέρων στους οικισμούς Kizilca Süle (Yakub âzâde-i Muhammedî Sofî, Tanrivermiş âzâde-i Urum Eri) και Küçük Fenâr (Hoşkadem âzâde-i Balaban)

Η οικονομία των οικισμών είναι κατεξοχήν αγροτική, όπως φαίνεται από την κυρίαρχη θέση της παραγωγής δημητριακών, και το στοιχείο αυτό εξηγείται εύκολα λόγω της πιθανής θέσης τους σε πεδινές περιοχές, ενώ η παρουσία ενός μύλου στο Ayo Nikola, δύο μύλων στο Gönc και το Vijani, τριών μύλων στο Petroyani και αδιευκρίνιστου αριθμού μύλων στο Gamboro, Katonari, Koliza, Mihalasno και Urabisi, υποδεικνύει επεξεργασία δημητριακών, αναδεικνύοντας τον ρόλο τους στην παραγωγική διαδικασία της περιοχής. Η αμπελοκαλλιέργεια είναι περιορισμένη, με εξαίρεση τους οικισμούς Katonari, Mihalasno, Pekan, Ruzonafti, Vijani, Voida, Voroş, πιθανόν λόγω του πεδινού εδάφους που θα επέτρεπε την καλλιέργεια

⁵⁴⁴ DELILBAŞI, Defter 281.

⁵⁴⁵ DELILBAŞI, Defter 196.

⁵⁴⁶ DELILBAŞI, Defter 85.

⁵⁴⁷ DELILBAŞI, Defter 190.

⁵⁴⁸ DELILBAŞI, Defter 207.

⁵⁴⁹ DELILBAŞI, Defter 290.

⁵⁵⁰ DELILBAŞI, Defter 41, 75, 76.

⁵⁵¹ DELILBAŞI, Defter 89.

⁵⁵² DELILBAŞI, Defter 223-224.

δημητριακών. Η παραγωγή υφαντουργικών πρώτων υλών (βαμβάκι, λίνος και κάνναβις) θα τροφοδοτούσε την υφαντουργική βιοτεχνία των Τρικάλων. Η κτηνοτροφία συνίσταται στην εκτροφή αιγοπροβάτων και χοίρων στα χωριά με χριστιανικό οικισμό (σε πέντε περιπτώσεις προκύπτει αποκλειστική εκτροφή αιγοπροβάτων και σε επτά εκτροφή μόνο χοίρων), και μόνο αιγοπροβάτων στα μουσουλμανικά. Η άσκηση της κτηνοτροφίας παρουσιάζεται υπολογίσιμη ιδιαίτερα στους οικισμούς Borşa, Kalisa Sofi, Kartisa, Kovili, Palaşa, Tatiza και Urabisi, γεγονός που μπορεί να αποδοθεί σε ορεινό έδαφος. Οι υπόλοιπες αναφορές αποκαλύπτουν μια σειρά από συμπληρωματικές δραστηριότητες της τοπικής οικονομίας, όπως προκύπτει από την καλλιέργεια οπωροκηπευτικών, τη μελισσοκομία και τη μεταξουργία.

Συμπεράσματα: Η συνολική εικόνα των οικονομικών δραστηριοτήτων

Η αντιπαράθεση των πηγών της υστεροβυζαντινής περιόδου και των δεδομένων του καταστίχου MM 10, καταδεικνύει ότι οι τοπικές οικονομικές δραστηριότητες, σε μεγάλο βαθμό, δεν υπέστησαν σημαντικές διαφοροποιήσεις, χωρίς ωστόσο να εκλείπουν μεταβολές, όπως προκύπτει από την εισαγωγή νέων καλλιεργειών. Η παράθεση των γεωγραφικών δεδομένων (πίνακας xxxi) αποτυπώνει τις ιδιαιτερότητες των οικισμών, οι οποίοι τοποθετούνται σε πεδινές, ημιορεινές και ορεινές περιοχές.

Δημητριακά

Την υστεροβυζαντινή περίοδο γίνεται λόγος για την ύπαρξη καλλιεργήσιμων εκτάσεων, μύλων, νερόμυλων και αναφορές στο φόρο της ψωμοζημίας,⁵⁵³ δεδομένα που υποδεικνύουν παραγωγή και επεξεργασία δημητριακών για τις περιπτώσεις των οικισμών Αγ. Κυριακής,⁵⁵⁴ Βοξίστας,⁵⁵⁵ Βόριανης,⁵⁵⁶ Γαύροβου/ Γαύρου,⁵⁵⁷ Γόριτσας,⁵⁵⁸ Γραδιστίου,⁵⁵⁹ Δεσίου,⁵⁶⁰ Δοβρεσίου,⁵⁶¹ Ζαβλαντίων,⁵⁶² Ζούλιανης,⁵⁶³

⁵⁵³ Βλ. υποσημ. 246 σ. 298.

⁵⁵⁴ HEUZEY, Jugement 310/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 28.

⁵⁵⁵ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χρυσόβουλο 25. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 106.

⁵⁵⁶ MM V 255/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 502.

⁵⁵⁷ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 23.

⁵⁵⁸ CARILE-CAVALLO, Crisobollo 107/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 504. SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 156/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 506.

⁵⁵⁹ ΒΕΗΣ, Καταστατικών 87.

⁵⁶⁰ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χρυσόβουλο 25. HEUZEY, Jugement 312/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 28. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 107.

⁵⁶¹ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χρυσόβουλο 25. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 107.

⁵⁶² ΒΕΗΣ, Γράμματα 56.

⁵⁶³ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 254.

Καλογεριανών,⁵⁶⁴ Κνίνας,⁵⁶⁵ Κοτσικόβου,⁵⁶⁶ Κουβελτσίου,⁵⁶⁷ Κρανίων,⁵⁶⁸
Λυκούβιανης,⁵⁶⁹ Μιντζιάνης,⁵⁷⁰ Πρεβέντας,⁵⁷¹ Ράξας,⁵⁷² Σιαμάδων,⁵⁷³
Φλαμουλινίου.⁵⁷⁴

Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, διαπιστώνουμε ότι οι περισσότεροι οικισμοί παρουσιάζουν δύο βασικά χαρακτηριστικά: η πλειονότητα, τοποθετείται σε τοποθεσίες με υψόμετρο μεταξύ 95 και 160 μέτρων, ενώ εκτείνονται σε αποστάσεις που δεν ξεπερνούν τα 20 χλμ γύρω από τις πόλεις των Τρικάλων, των Σταγών και του Φαναρίου (πίνακας xxxi). Βλέπουμε ότι τα εδάφη με τη μεγαλύτερη απόδοση δημητριακών συγκεντρώνονται κυρίως στην πεδιάδα των Τρικάλων και της Καρδίτσας, περιοχές δηλαδή που δεν ξεπερνούν σε υψόμετρο τα 150 μέτρα, ως εκ τούτου, ενδείκνυνται για την καλλιέργεια όλων σχεδόν των αροτριαίων καλλιεργειών. Η ευρύτερη περιοχή είχε ένα σημαντικό πλεονέκτημα, την ύπαρξη του ποταμού Πηνειού, ο οποίος, με το παραποτάμιο σύστημά του, διευκόλυνε την άρδευση των καλλιεργειών, ιδιαίτερα των δημητριακών, που απαιτούν αυξημένες ποσότητες ύδατος. Η διασπορά εξάλλου των χωριών στην ευρύτερη πεδιάδα των Τρικάλων και της Καρδίτσας, επηρεάστηκε από τη ροή των υδάτινων όγκων, που φαίνεται ότι καθόριζαν το ρυθμό των αγροτικών ενασχολήσεων και την ευρύτερη οικονομική ζωή της περιοχής. Την ίδια στιγμή, οι σχετικά μικρές αποστάσεις των χωριών, ιδιαίτερα εκείνων με τη μεγαλύτερη παραγωγή, όπως είναι οι οικισμοί Μιντζιάνη, Τραμπουχουνίστα, Μεριχοβον, Σθλάτενα, Ζαβλάντια, Κριτσίνι, Σιαμάδες, Ριζάβα και Κρήνη, από τις πόλεις της περιοχής, υποδεικνύει ότι το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής κατέληγε στις πλησιέστερες αγορές. Είδαμε εξάλλου στα Τρίκαλα, ότι η αυξημένη ζήτηση αγροτικών προϊόντων, στα τέλη του 14^{ου} αιώνα, κατέστησε επιτακτική την ανέγερση νέων κτιριακών εγκαταστάσεων, προκειμένου να ικανοποιηθούν οι ανάγκες για μεγαλύτερους αποθηκευτικούς χώρους.⁵⁷⁵ Το γεγονός αυτό ενισχύεται από την ανάπτυξη του εμπορικού-βιοτεχνικού τομέα, στα μέσα του

⁵⁶⁴ CARILE-CAVALLO, Crisobollo 125/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 504. SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 156/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 506.

⁵⁶⁵ ASTRUC, Document 215/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 26.

⁵⁶⁶ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 220.

⁵⁶⁷ MM IV 270-271.

⁵⁶⁸ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 156/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 506.

⁵⁶⁹ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 156/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 506.

⁵⁷⁰ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 107.

⁵⁷¹ ΒΕΗΣ, Γράμματα 44.

⁵⁷² SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 218.

⁵⁷³ ΒΕΗΣ, Γράμματα 64.

⁵⁷⁴ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 256.

⁵⁷⁵ Βέης, Γράμματα 98-100.

15^{ου} αι., στις πόλεις των Τρικάλων και του Φαναρίου.⁵⁷⁶ Αυτό δείχνει ότι οι οικονομικές λειτουργίες των πόλεων συνδέονταν με τα επίπεδα της αγροτικής παραγωγής, δεδομένο που φαίνεται να ενισχύεται από τα στοιχεία του οθωμανικού καταστίχου και την αυξημένη αγροτική παραγωγή των πλησιόχωρων προς τις θεσσαλικές πόλεις χωριών (πίνακας xxxii).⁵⁷⁷ Την ίδια στιγμή, η ανάπτυξη στρέφεται και προς την κατεύθυνση των χωριών, αν αναλογιστούμε τα πληθυσμιακά μεγέθη των οικισμών με τη μεγαλύτερη παραγωγή δημητριακών (πίνακας xxxiii), γεγονός που επιβεβαιώνει ότι η ανάπτυξη των πόλεων ανατροφοδοτεί την αντίστοιχη των χωριών. Το ποσό φόρου που προκύπτει ανά kile είναι 7.97 άσπρα για το σιτάρι, 4.9 άσπρα για το κριθάρι, 4.99 άσπρα για τη βρώμη και 5 άσπρα για το βίκο-κεχρί (πίνακας xxxii). Η κατά μέσο όρο φορολογική επιβάρυνση των χριστιανών ανά νοικοκυριό αντιστοιχεί σε 11.5 άσπρα και των μουσουλμάνων σε 24.5 άσπρα (πίνακες xxxii, xxxiii).

Αμπελουργία

Οι αναφορές ξεκινούν από την υστεροβυζαντινή περίοδο, με τις περιπτώσεις των χωριών Βατουσιάνης,⁵⁷⁸ Βοξίστας,⁵⁷⁹ Δοβρεσίου,⁵⁸⁰ Ζούλιανης,⁵⁸¹ Κόζερου,⁵⁸² Κοτσικόβου,⁵⁸³ Κρανιάς,⁵⁸⁴ Κρινίτζας,⁵⁸⁵ Λυκούβιανης,⁵⁸⁶ Μιντζιάνης,⁵⁸⁷ Οροχοβιανών,⁵⁸⁸ Ράξας,⁵⁸⁹ Τραμπουχουνίστας.⁵⁹⁰ Η πλειονότητα των χωριών, όπως προκύπτει από τις περιπτώσεις της Ζούλιανης, της Κρινίτζας, της Λυκούβιανης, της Μιντζιάνης, της Ράξας και της Τραμπουχουνίστας στα μέσα του 15^{ου} αι., εμπλέκονται με αμπελοκαλλιέργειες. Τα χωριά με τη μεγαλύτερη παραγωγή, όπως προκύπτει από τη φορολογική τους επιβάρυνση, τοποθετούνται σε υψόμετρο μεταξύ

⁵⁷⁶ DELILBAŞI, Defter 8, 186.

⁵⁷⁷ Ο Ασδραχάς, χρησιμοποιώντας δεδομένα φορολογικών καταστίχων του 15^{ου} και 16^{ου} αι., από τις περιοχές της Πελοποννήσου, της Εύβοιας, της Μακεδονίας και της Θράκης, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, σε γενικές γραμμές, έχουμε να κάνουμε με μια αγροτική οικονομία βασισμένη στην καλλιέργεια δημητριακών. Προκειμένου να υπάρξει ανταπόκριση στις φορολογικές υποχρεώσεις, παρατηρείται καλλιέργεια εμπορευματοποιησιμων προϊόντων (αμπελουργία) (ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Εισοδηματικά όρια, 307-321).

⁵⁷⁸ MM V 255.

⁵⁷⁹ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χρυσόβουλο 25. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 107.

⁵⁸⁰ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χρυσόβουλο 25. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 107.

⁵⁸¹ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 254.

⁵⁸² ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 23.

⁵⁸³ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 220.

⁵⁸⁴ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 156/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 506.

⁵⁸⁵ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 107.

⁵⁸⁶ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 156/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 506.

⁵⁸⁷ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο 107.

⁵⁸⁸ ASTRUC, Document 214/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 25.

⁵⁸⁹ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 218.

⁵⁹⁰ MM V 272.

95 και 160 μέτρων, και εκτείνονται σε αποστάσεις που δεν ξεπερνούν τα 20 χλμ γύρω από τις πόλεις των Τρικάλων και του Φαναρίου (πίνακας xxxiv). Τα πληθυσμιακά δεδομένα επιβεβαιώνουν ότι πρόκειται για μια καλλιέργεια που απαιτεί σημαντική εργατική δύναμη (πίνακας xxxv). Η κατά μέσο όρο φορολογική επιβάρυνση των χριστιανών ανά νοικοκυριό αντιστοιχεί σε 4.83 άσπρα και των μουσουλμάνων σε 1.14 άσπρα (πίνακες xxxiv, xxxv).

Άλλες καλλιέργειες

Κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο, προκύπτει η παρουσία κηπευτικών προϊόντων στα χωριά Δέση,⁵⁹¹ Ζαβλάντια,⁵⁹² Πυργετό,⁵⁹³ Ράξα,⁵⁹⁴ Τραμπουχουνίστα.⁵⁹⁵ Είναι σαφές ότι οι συγκεκριμένες περιοχές είχαν επάρκεια ύδατος, σε βαθμό μάλιστα τέτοιο, ώστε να επιτρέπεται η λειτουργία νερόμυλου στον χώρο της Ράξας, λόγω της γειτνίασης του οικισμού με τον ποταμό Ληθαίο. Ο μικρός αριθμός αναφορών για την παρουσία κηπευτικών προϊόντων δείχνει ότι η παραγωγή περιοριζόταν στα πλαίσια της αυτοκατανάλωσης, προσφέροντας ένα διατροφικό συμπλήρωμα. Στο Γροχοβό και τη Ριζάβα προκύπτει η παρουσία ιχθυοτροφείων,⁵⁹⁶ ενώ στο Κουβέλτσι γινόταν εξόρυξη άλατος (στην περιοχή του Λυκοστομίου).⁵⁹⁷ Επίσης, γίνεται λόγος για οπωροφόρα δέντρα, στα πλαίσια παραχώρησης περιουσιακών στοιχείων στη μονή Μεταμορφώσεως,⁵⁹⁸ και για την καταβολή φόρου ελαιόλαδου και οίνου στην περιοχή του Φαναρίου.⁵⁹⁹ Αξίζει να σημειωθεί ότι δεν αναφέρονται οι ποσότητες των παραγόμενων προϊόντων, αν όμως λάβουμε υπόψη ότι στην επιστολή του Γαβριηλόπουλου οι άρχοντες του Φαναρίου ζητούν φοροαπαλλαγή, είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι στην περιοχή υπήρχε σημαντική παραγωγή.

Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, η παράθεση των φορολογικών δεδομένων θέτει μια βασική διάκριση μεταξύ των προϊόντων που απαντούν κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο και όσων εμφανίζονται για πρώτη φορά στα μέσα του 15^{ου} αιώνα (πίνακες xxxvi a-b, xxxvii a-b). Αυτό βέβαια δεν αποκλείει την παρουσία της δεύτερης

⁵⁹¹ HEUZEY, Jugement 312/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 28.

⁵⁹² ΒΕΗΣ, Γράμματα 56.

⁵⁹³ HEUZEY, Jugement 310/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα 27-28.

⁵⁹⁴ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 218.

⁵⁹⁵ MM V 272.

⁵⁹⁶ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χρυσόβουλο 25. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Στγίλλιο 106. SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 156/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 506.

⁵⁹⁷ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 158/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 507-508. SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 226. ΒΕΗΣ, Συμβολή 256.

⁵⁹⁸ ΒΕΗΣ, Γράμματα 33: *καρπίμα ξίλα*.

⁵⁹⁹ MM V 261/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ορκωμοτικών Γράμμα 40.

κατηγορίας προϊόντων και κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο, δεδομένων των εξαναγκασμών που προκύπτουν από το φυσικό περιβάλλον. Το 1401, σε επιστολή του μητροπολίτη Λαρίσης Ιωάσαφ υπέρ της μονής Μεταμορφώσεως Μετεώρων, υπάρχουν αναφορές για την ύπαρξη μουριών και καρυδιών στην περιοχή της Δούπιανης.⁶⁰⁰ Αν και δεν υπάρχουν δεδομένα για καλλιέργεια μουριών στο οθωμανικό κατάστιχο, η σταθερή παρουσία του προϊόντος, που υπερκαλύπτει το χρόνο της οθωμανικής κατάκτησης και των αναστατώσεων που πιθανόν προκλήθηκαν, δεν αποκλείει τη συνέχεια της παραγωγής, ιδιαίτερα αν αναλογιστούμε περιπτώσεις άλλων προϊόντων, στην ίδια επιστολή, τα οποία απαντούν και στο οθωμανικό κατάστιχο, όπως προκύπτει από την παραγωγή καρυδιών. Το γεγονός ότι η παρουσία καρυδιών σχετίζεται με την ευρύτερη περιοχή των Σταγών, στις αρχές του 15^{ου} αιώνα, ενώ, στα μέσα του ίδιου αιώνα, οι οικισμοί Καλογριανής, Κλινοβίστας, Λιμπόχοβου και Πρεβέντας, οι οποίοι τοποθετούνται χονδρικά στην ίδια περιοχή, επιβαρύνονται επί του συγκεκριμένου προϊόντος, είναι δεδομένα που πιστοποιούν μια συνέχεια σε επίπεδο παραγωγής ανάμεσα στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο.⁶⁰¹ Αυτό δε σημαίνει ότι δεν επήλθαν μεταβολές, ιδιαίτερα αν αναλογιστούμε την εισαγωγή της καλλιέργειας του σουσαμιού, της φακής, των κουκιών, του ρυζιού και την παραγωγή υφαντουργικών πρώτων υλών (βαμβάκι, λίνος και κάνναβις), προϊόντων που απουσιάζουν από τις αναφορές των υστεροβυζαντινών πηγών. Το ποσό φόρου που προκύπτει ανά kile είναι 8.36 άσπρα για τις φακές-κουκιά, 21.14 άσπρα για το σουσάμι, και 8 άσπρα για τα ρεβύθια. Η κατά μέσο όρο φορολογική επιβάρυνση των χριστιανών ανά νοικοκυριό αντιστοιχεί σε 2.25 άσπρα και των μουσουλμάνων σε 5.04 άσπρα (πίνακες xxxvι a-b, xxxvii a-b).⁶⁰²

Κτηνοτροφία

Στο καταστατικό γράμμα της μονής Θεοτόκου, στο Γραδίστιο, 8 πάροικοι είχαν υπό την κατοχή τους 11 βοοειδή και 185 πρόβατα.⁶⁰³ Στην ίδια περιοχή, διαπιστώνουμε την εκτροφή χοίρων, αν αναλογιστούμε τις απαλλαγές από το φόρο της *χοιροδεκατείας*.⁶⁰⁴ Το 1163, στην Κνίνα, η παρουσία των παροίκων συνοδεύεται από το προσδιοριστικό *ζευγαράτοι*, που υποδηλώνει την παρουσία

⁶⁰⁰ ΒΕΗΣ, Γράμματα 45-49.

⁶⁰¹ DELILBAŞI, Defter 82, 98-99, 105, 115, 173-174, 228.

⁶⁰² Με τον φόρο επί της ρυζοκαλλιέργειας, στον οικισμό Ριζαριό, η κατά μέσο όρο επιβάρυνση των μουσουλμάνων ανά νοικοκυριό ανεβαίνει στα 33.47 άσπρα.

⁶⁰³ ΒΕΗΣ, Καταστατικόν 79-96.

⁶⁰⁴ ΒΕΗΣ, Καταστατικόν 87.

αροτριάων ζώων,⁶⁰⁵ ενώ στο χωριό Κόζερος αναφέρονται κτηνοτροφικές δραστηριότητες.⁶⁰⁶ Στο χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ', το 1336, μεταξύ των παραχωρήσεων προς την επισκοπή Σταγών, γίνεται λόγος για δεκαεννέα ζευγάρια αροτριάων ζώων, γεγονός που υποδηλώνει τη συστηματική καλλιέργεια εκτάσεων.⁶⁰⁷ Η παράθεση των δεδομένων επιτρέπει την επισήμανση ορισμένων στοιχείων προς ανάλυση, ιδιαίτερα όσον αφορά στο χαρακτήρα των κτηνοτροφικών δραστηριοτήτων. Καταρχάς, και στα τρία βυζαντινά έγγραφα, η παράθεση των δεδομένων εντάσσεται στα πλαίσια παραχωρήσεων προς τη μεγάλη ιδιοκτησία, της μονής Θεοτόκου *ἐν τῷ σπηλαίῳ τοῦ Γραδιστίου*, και της επισκοπῆς Σταγών. Εξάλλου, η παρουσία αροτριάων ζώων, σε συνδυασμό με τη συντήρηση μεγαλύτερων κοπαδιών, όπως προκύπτει από τις περιπτώσεις του Βραστόυ, του Ιωάννη Μεταξά και του Ζωριανού του Τρύπου, στην περιοχή του Γραδιστίου, είναι δεδομένα που πιστοποιούν σημαντικές διαφοροποιήσεις στα πλαίσια της τάξης των παροίκων.⁶⁰⁸

Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, οι οικισμοί με τη μεγαλύτερη επιβάρυνση τοποθετούνται σε περιοχές με σημαντικό υψόμετρο (πίνακας xxxviii). Αξίζει να σημειωθεί ότι δεν καταγράφονται οι φόροι επί της κατοχής βοοειδών, γεγονός που καθιστά αδύνατη κάθε προσπάθεια σύγκρισης με την προγενέστερη βυζαντινή περίοδο (πίνακας xxxiv). Οι οικισμοί, όπου υπερτερεί η εκτροφή χοίρων, τοποθετούνται, ως επί το πλείστον, σε υψόμετρο που δεν ξεπερνά τα 200μ. Τα δεδομένα της φορολογικής επιβάρυνσης αποκαλύπτουν ότι η κατά μέσο όρο υποχρέωση ανά χριστιανικό νοικοκυριό αγγίζει τα 5.5 άσπρα (επί της εκτροφής αιγοπροβάτων και χοίρων), ενώ η αντίστοιχη επιβάρυνση στους μουσουλμάνους είναι 3.73 άσπρα (επί της εκτροφής αιγοπροβάτων) (πίνακες xxxviii, xxxix).

Φόροι ispence, raiyyet kullugu, επιβολή προστίμων (niyabet ve arusi), çift tatar kullugu, çift tatar, çift yöriük, hidmet reâ yâ, hidmet tatar, baci hamr, gümrük an panayir, çift cambaz, Resm-i Kamiş και cizye.

Οι φόροι ispence και raiyyet kullugu αντιπροσώπευαν το μεγαλύτερο μέρος των καταβολών των χριστιανών και μουσουλμάνων αντίστοιχα, αφού η κατά μέσο όρο φορολογική επιβάρυνση ανά χριστιανικό νοικοκυριό είναι 20.44 άσπρα, ενώ το αντίστοιχο ποσό για τους μουσουλμάνους είναι 10.97 άσπρα (πίνακες XL, XLI). Στα

⁶⁰⁵ ASTRUC, Document 215/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 26.

⁶⁰⁶ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 23.

⁶⁰⁷ MM V 270-271/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum 50.

⁶⁰⁸ ΒΕΗΣ, Καταστατικόν 87.

πρόστιμα, η κατά μέσο όρο επιβάρυνση είναι 0.96 άσπρα ανά χριστιανικό νοικοκυριό και 0.89 άσπρα ανά μουσουλμανικό (πίνακες XL, XLI). Οι μουσουλμάνοι επιβαρύνονταν με τους φόρους *çift yöruk*, *çift tatar*, *çift kullugu*, *Resm-i Kamiş*⁶⁰⁹ με τα ποσά των 1, 0.9, 22.22 και 2.22 άσπρων αντίστοιχα ανά νοικοκυριό, ενώ οι χριστιανοί με τους φόρους *baci hamr*,⁶¹⁰ *gümrük an panayir*,⁶¹¹ *çift cambaz*⁶¹² και *cizye*,⁶¹³ με 2, 0.77, 0.25 και 26.45 άσπρα ανά νοικοκυριό (πίνακες XL, XLI). Ο φόρος *hidmet reâ yâ*⁶¹⁴ επιβάρυνε χριστιανούς και μουσουλμάνους, με 12.39 άσπρα του πρώτους, και 17.49 άσπρα τους δεύτερους, ανά φορολογική μονάδα.

⁶⁰⁹ ΜΟΥΤΑΦΤΣΙΕΒΑ, Αγροτικές σχέσεις 271: Δεκάτη των καλαμιών.

⁶¹⁰ ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Οικονομική Ιστορία 527. BELDICEANU, Ville 292-293. BELDICEANU, NASTUREL, Thessalie 150. ΜΟΥΤΑΦΤΣΙΕΒΑ, Αγροτικές σχέσεις 57: Προαφαιρούμενα δικαιώματα των διεκπεραιούμενων συναλλαγών πάνω στην ίδια την αγοραπωλησία.

⁶¹¹ BELDICEANU, Ville 69-71: Τελωνειακοί δασμοί επί της τέλεσης πανήγυρης.

⁶¹² REDHOUSE TURKISH-ENGLISH DICTIONARY, 213: Φόρος επί της εκτροφής αλόγων.

⁶¹³ ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Οικονομική Ιστορία 364. ΜΟΥΤΑΦΤΣΙΕΒΑ, Αγροτικές σχέσεις 288: Πρόκειται για κεφαλικό φόρο, ο οποίος είχε επιβληθεί από τον ιερό νόμο, δεν ήταν «έκτακτος» και το ποσό του δεν ήταν αυστηρά οριοθετημένο. Στον θεσσαλικό χώρο ο φόρος εμφανίζεται μόνο στην περίπτωση του Αγναντερού.

⁶¹⁴ ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Οικονομική 259, 363: Αντισήκωμα της αγγαρείας.

10. Χωριά της περιοχής του Παγασητικού

Στον χώρο δεσπόζει η πεδιάδα του Βόλου-Βελεστίνου, προέκταση προς νότο της πεδιάδας της Λάρισας, από την οποία την απέκοπτε όμως τότε η λίμνη Βοιβηίς (Κάρλα). Νοτιότερα, διανοίγεται ο Παγασητικός κόλπος και στα δυτικά του, απλώνεται η πεδιάδα του Αλμυρού, ανάμεσα στο όρος Όθρυς, νοτιοδυτικά, και το Μαυροβούνι, βορειοδυτικά. Στην ευρύτερη περιοχή της Μαγνησίας δεσπόζει ο ορεινός όγκος του Πηλίου, που τοποθετείται ανάμεσα στην πεδιάδα του Βόλου-Βελεστίνου και στο Αιγαίο. Είναι σαφές ότι ο συγκεκριμένος χώρος έχει σημαντικές ιδιαιτερότητες, απόρροια της εναλλαγής πεδινών και ορεινών περιοχών. Εξάλλου, η ενασχόληση με τον χώρο της Μαγνησίας έχει ως στόχο τη μελέτη της φυσιογνωμίας των χωριών, έχοντας ως βασικό αναλυτικό εργαλείο το περιεχόμενο των βυζαντινών πηγών. Είναι σαφές ότι η φύση των πηγών οριοθετεί το αντικείμενο της μελέτης στους εξαρτημένους αγρότες, τους παροίκους της εξεταζόμενης περιοχής, και τα μοναστήρια, ιδιαίτερα αν αναλογιστούμε ότι η δικαιοδοσία των μονών της Μακρινίτισσας και της Νέας Πέτρας εκτεινόταν μέχρι τον χώρο της βορειοανατολικής Θεσσαλίας. Η μελλοντική δημοσίευση των δεδομένων του καταστίχου TT 36, των αρχών του 16^{ου} αιώνα, θα φωτίσει τις εξελίξεις κατά την πρώιμη οθωμανική περίοδο, αφού περιέχει φορολογικά και προσωπογραφικά δεδομένα των οικισμών της Μαγνησίας, που απουσιάζουν από το προηγούμενο κατάστιχο MM 10 του 1454/55, εφόσον το αντίστοιχο τμήμα του δεν σώζεται.

Οι πηγές αναφέρουν ένα σημαντικό αριθμό οικισμών και τοπωνυμίων, ιδιαίτερα στον χώρο γύρω από τη Δημητριάδα και τον Αλμυρό, εικόνα που μπορεί να συσχετιστεί με την παρουσία των μονών της Μακρινίτισσας και της Νέας Πέτρας. Συγκεκριμένα, προκύπτει η παρουσία ενός σημαντικού οικιστικού πλέγματος: Άγ. Γεώργιος του Πτελεού, Άγ. Δημήτριος, Άγ. Λαυρέντιος, Άγ. Νικόλαος ο Νέος του Αλμυρού, Άγ. Ονούφριος, Βελεστίνο, Βενέτο, Δρυανούβαινα, Επισκοπή, Κανάλια, Κάπραινα, Κελλία/ Ζαγόρα, Κόκκινη Εκκλησιά,¹ Κορακαίπυργος, Κότται, Κρύπους, Λάι, Λεφόκαστρο, Λεχώνια, Μαγούλα, Μακρινίτισσα, Μηλίνα, Μούρεσι, Νέα Πέτρα, Πουρί, Πτελεόν, Σαγόρα, Σιμισαράτοι, Χόρτον.

¹ KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία 60: Σύμφωνα με τον Αγραφιώτη, πρόκειται για τοπωνύμιο στην περιοχή του ακρωτηρίου Δερματάς.

Οικισμοί Δημητριάδος

Γύρω από την πόλη της Δημητριάδος, σε μια ακτίνα περίπου 20 χλμ, τοποθετούνται τα χωριά Βελεστίνο, Δρυανούβαινα, Κάπραινα/ Γλαφυραί, Κρυπούς, Λεχώνια και οι μονές Μακρινίτισσας, Νέας Πέτρας, Αγ. Λαυρεντίου, Αγ Ονούφριου και Επισκοπής.

Πίνακας 1

Άγ. Λαυρέντιος	Μονή Α της Δημητριάδος (απόσταση: 11 χλμ). ²
Άγ. Ονούφριος	Μονή Β της Δημητριάδος (απόσταση: 6 χλμ). ³
Βελεστίνο	Οικισμός ΒΔ της Δημητριάδος (απόσταση: 21 χλμ). ⁴
Δρυανούβαινα (σημ. Πορταριά και Κατωχώρι)	Οικισμός ΒΑ της Δημητριάδος (απόσταση: 10 χλμ?). ⁵
Επισκοπή	Μονή Β της Δημητριάδος (απόσταση: 6 χλμ). ⁶
Κάπραινα/ Κάπουρνα/ Γλαφυρά	Οικισμός Β της Δημητριάδος (απόσταση: 14 χλμ). ⁷
Κρυπούς	Οικισμός Β της Δημητριάδος (απόσταση: 15 χλμ?). ⁸
Λεχώνια	Οικισμός ΝΑ της Δημητριάδος (απόσταση: 11 χλμ). ⁹
Μακρινίτισσα	Μονή ΒΑ της Δημητριάδος (απόσταση: 17 χλμ). ¹⁰
Νέα Πέτρα	Μονή ΒΑ της Δημητριάδος (απόσταση: 10 χλμ?). ¹¹

Ιδιαίτερη σημασία έχει η παρουσία των μονών της Μακρινίτισσας και της Νέας Πέτρας. Η δικαιοδοσία της μονής Μακρινίτισσας εκτεινόταν σε μια περιοχή, που ξεκινούσε γύρω από την ίδια τη μονή και απλωνόταν μέχρι τον Αλμυρό και τη λίμνη Βοϊβήιδα.¹² Ανάλογη εικόνα προκύπτει και για τη μονή της Νέας Πέτρας, της οποίας

² KODER-HILD, Thessalia 199. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 40. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 557. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 404, 405.

³ KODER-HILD, Thessalia 227. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 45. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 557. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 400.

⁴ KODER-HILD, Thessalia 133. ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 111, 112. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 241-243. ΣΤÄHLIN, Θεσσαλία 198-200. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 191-192. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 560. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 410.

⁵ KODER-HILD, Thessalia 150. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 258-260. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 90, Γ' 200. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 574.

⁶ KODER-HILD, Thessalia 155-156. ΣΤÄHLIN, Θεσσαλία 106.

⁷ KODER-HILD, Thessalia 182. ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 113. ΑΒΡΑΜΕΑ, Villages de Thessalie 222. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 261-262. ΣΤÄHLIN, Θεσσαλία 129, 131, 132. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 243-244. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 562. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες 97. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 398.

⁸ KODER-HILD, Thessalia 194. ΑΒΡΑΜΕΑ, Villages de Thessalie 222. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 263-264.

⁹ KODER-HILD, Thessalia 201-202. ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 107. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 154, 264-268. ΣΤÄHLIN, Θεσσαλία 119. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 123, Β' 85. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 568. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 404.

¹⁰ KODER-HILD, Thessalia 210-211. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 269-270. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 286. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 569. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 401.

¹¹ KODER-HILD, Thessalia 224-225. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 407.

¹² MM IV 330-332 (χρυσόβουλο Μιχαήλ Παλαιολόγου, το 1272), 342-344, 384-385, 385-386, 386-387, 387-388, 388-389, 389 (έγγραφο του σεβαστοκράτορος Ιωάννη Παλαιολόγου, αδερφού του

η περιουσία ήταν συγκεντρωμένη στην περιοχή της Δρυανούβαινας και του Βελεστίνου.¹³ Η παράθεση των περιουσιακών δεδομένων, πέρα από τη σταδιακή αύξηση του πλούτου των μονών, αποκαλύπτει ένα χώρο που, με διάφορες μορφές, βρίσκεται υπό εκμετάλλευση, είτε από τη γεωργία, είτε από την κτηνοτροφία, απόρροια της μορφολογίας του εδάφους. Η μελέτη των περιουσιακών στοιχείων αποκαλύπτει τη γενικευμένη επένδυση σε αμπελώνες, ενώ, την ίδια στιγμή, υπάρχουν αναφορές για την ύπαρξη καλλιεργήσιμων εκτάσεων, χωρίς να διευκρινίζεται το είδος των καλλιεργειών, αν και οι συστηματικές αναφορές σε μύλους, υποδεικνύει παραγωγή και επεξεργασία δημητριακών.

Πιο αναλυτικά, ξεκινώντας από τα δεδομένα που αφορούν στη μονή Μακρινίτισσας, διαπιστώνουμε τη σημασία που αποδίδεται στη μορφολογία του εδάφους και τη βασική διάκριση ανάμεσα στις ορεινές και πεδινές περιοχές. Βλέπουμε δηλαδή ότι στο χρυσόβουλο του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου και στο πατριαρχικό έγγραφο υπέρ της μονής της Μακρινίτισσας, το 1272, αποτυπώνεται η αντίθεση που διέπει την ευρύτερη περιοχή της Μαγνησίας, αναδεικνύοντας το γεγονός ότι οι πεδινές και ορεινές περιοχές εμπεριέχουν οικονομίες, οι οποίες λειτουργούν διαφορετικά.¹⁴ Στα ίδια έγγραφα, διαπιστώνουμε ότι γύρω από τη Δημητριάδα και στην περιοχή της Δρυανούβαινας υπάρχουν αμπελοκαλλιέργειες και καλλιεργήσιμες εκτάσεις.¹⁵ Η εικόνα αυτή ενισχύεται από τη σταθερή παρουσία εργατικού δυναμικού, που επιβεβαιώνει τη συστηματική εκμετάλλευση των εκτάσεων.¹⁶

Μιχαήλ Παλαιολόγου), 345-349 (αργυρόβουλο του Δεσπότη Μιχαήλ Δούκα, το 1246), 349-352 (αργυρόβουλο του Δεσπότη Νικηφόρου Δούκα, το 1266), 357-361 (πατριαρχικό έγγραφο του Ιωσήφ, το 1272), 376-379 (σιγίλλιο του πατριάρχη Ιωσήφ, το 1270), 390 (έγγραφο του Κομνηνού Στραγόπουλου), 420-421 (επιστολή του ιερομόναχου Κυπριανού, το 1276), 426-430 (έγγραφο του ιερομόναχου Θεοδοσίου, το 1275).

¹³ MM IV 333-336 (χρυσόβουλο Μιχαήλ Παλαιολόγου, το 1274), 363-366, 366-369, 371-376 (πατριαρχικά έγγραφα του Ιωσήφ, το 1272, 1273 και 1274), 391-393 (έγγραφο των κατοίκων της περιοχής της Δρυανούβαινας, το 1271), 393-396 (πωλητήριο έγγραφο της Ζωής Συροπουλινής, το 1271), 396-399 (πωλητήριο έγγραφο του Μιχαήλ Αρχοντίτζη, το 1271), 399-402 (πωλητήριο έγγραφο του Μιχαήλ Μαρτίνου, το 1271), 402-404 (πωλητήριο έγγραφο του Νικόλαου Βάρδα, το 1271), 404-407 (πωλητήριο έγγραφο των ιερομονάχων Αγ. Γεωργίου Καναλίων Μεθόδιου και Βαρλαάμ, το 1271), 407-409 (πωλητήριο έγγραφο του Κωνσταντίνου Κατζιδώνη, το 1272), 410-411 (πωλητήριο έγγραφο του Ιωάννη Κατζιδώνη), 414-415, 415-416, 417-418, 422-423, 423-424, 424-426 (επιστολές του επισκόπου Δημητριάδος Μιχαήλ Πανάρετου).

¹⁴ MM IV 331, 358: γῆς ὀρεινῆς καὶ πεδινῆς.

¹⁵ MM IV 331, 358: πάντα τὰ ἐν τῇ χώρᾳ τῆς Δημητριάδος καὶ τῆς Δρυανουβαίνης προσόντα δίκαια καὶ προνόμια τῇ τοιαύτῃ μονῇ πατριαρχικῆ τῆς Μακρινιτίσσης διὰ τε ἀμπελώνων, χωραφίων... μυλικῶν ἐργαστηρίων καὶ τῶν προσκαθημένων ἐν αὐτοῖς ἀνθρώπων.

¹⁶ MM IV 331, 359-360: ὁ ἅγιος Δημήτριος τὸ πλησίον διακείμενον τῆς Μεγάλῃς μετὰ τῶν προσκαθημένων ἐν αὐτῷ ἀνθρώπων καὶ γῆς ἀροσίμου πάσης αὐτοῦ... καὶ τὸ ἐν τῷ ὄρει τῆς

Τα έγγραφα υπέρ της μονής της Νέας Πέτρας παρέχουν περαιτέρω πληροφορίες για την περιοχή, αποκαλύπτοντας τη γενικευμένη παρουσία επενδύσεων σε αμπελώνες, την ύπαρξη καλλιεργήσιμων εκτάσεων και την παραγωγή οπωροκηπευτικών προϊόντων, πάλι υπό τη διάκριση σε πεδινές και ορεινές περιοχές, όπως προκύπτει από τις επιστολές του επισκόπου Δημητριάδος, Μιχαήλ Πανάρετου, και του γαιοκτήμονα Μιχαήλ Αρχοντίτση, το χρυσόβουλο του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου και το πατριαρχικό έγγραφο του Ιωσήφ.¹⁷ Ιδιαίτερη σημασία έχουν το χρυσόβουλο του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου και το πατριαρχικό έγγραφο του Ιωσήφ, τα οποία αποκαλύπτουν την ύπαρξη συγκεκριμένων οικονομικών δραστηριοτήτων σε μια δεδομένη χρονική στιγμή, το Σεπτέμβριο και τον Οκτώβριο του 1274. Συγκεκριμένα, γίνεται λόγος για την παραχώρηση τριών μετοχίων, του Αγ. Νικολάου του Παλιροπάτου στη σημερινή Πορταριά, της Θεοτόκου της Πορταριάς και της Υπεραγίας Θεοτόκου, γνωστής και ως Ησυχαστήριο, και γίνονται σαφείς αναφορές για αμπέλια, περιβόλια και καλλιεργήσιμες εκτάσεις, που πιθανόν σχετίζονταν με την παραγωγή δημητριακών, αν λάβουμε υπόψη την παρουσία μύλων.¹⁸ Περαιτέρω πληροφορίες παρέχουν οι επιστολές του Μιχαήλ Πανάρετου, οι οποίες κάνουν λόγο για οπωροφόρα δέντρα στην περιοχή του Ησυχαστηρίου, ενώ, τόσο στο πωλητήριο έγγραφο της Ζωής Συροπουλίνης, το 1271, όσο και στο πατριαρχικό έγγραφο, το 1272, γίνονται σαφείς αναφορές για μουριές.¹⁹

Πέρα από την παροχή εκτάσεων και άλλων περιουσιακών στοιχείων, ενδιαφέρον προκαλούν οι αναφορές σε ομάδες που βρίσκονταν υπό καθεστώς εξάρτησης, όπως ρητά αναφέρεται στα έγγραφα υπέρ των μονών της Μακρινίτισσας και της Νέας Πέτρας.²⁰ Είναι σαφές ότι η μοναστική ιδιοκτησία προσπαθούσε να εξασφαλίσει το απαραίτητο εργατικό δυναμικό, όπως τουλάχιστον προκύπτει από την επιστολή του επισκόπου Δημητριάδος Μιχαήλ Πανάρετου, το 1272, υπέρ της Νέας Πέτρας. Στο έγγραφο γίνεται λόγος για την παραχώρηση της μονής του Αγ. Νικολάου του

Ζαγοράς διακείμενον αγρίδιον τῆς Κυρακαλῆς μετὰ τῶν ἐκεῖσε προσκαθημένων ἀνθρώπων, μετόχιον τὸ ἐπιλεγόμενον ἢ Ράσουσα.

¹⁷ MM IV 334, 374-375, 414, 416: γῆς ὀρεινῆς καὶ πεδινῆς.

¹⁸ MM IV 374: τὰ τρία μετόχια ταύτης ἐν τῇ τοιαύτῃ Δρυανουβαίνῃ ἢ ὑπεραγία Θεοτόκος ἢ Πορταρέα, ὁ ἅγιος Νικόλαος, τὸ ἐπιλεγόμενον τοῦ Παλιρρπάτου καὶ τὸ ἕτερον τὸ καὶ εἰς αὐτὸ εἰς ὄνομα τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τιμώμενον καὶ λεγόμενον Ἡσυχαστήριον... μετὰ πάντων τῶν δικαίων καὶ προνομίων αὐτοῦ, γῆς ὀρεινῆς καὶ πεδινῆς, ἀμπελώνων καὶ χωραφίων, [καὶ] μυλικῶν ἐργαστηρίων, χερσαίας γῆς.

¹⁹ MM IV, 365, 395: καὶ δένδρον συκαμινέαν πλησίον τοῦ Σκαρπαγγέλου καὶ οἰκήματα δύο. MM IV, 422: ὀπωροφόρων δέντρων.

²⁰ MM IV, 333-335, 358-360, 364, 374-375, 416-417.

Παλιρροπάτου, ως μετόχι, στη μονή Νέας Πέτρας, ενώ μεγαλύτερη σημασία αποκτούν οι αναφορές σε *προσκαθήμενους* αγρότες, που αναδεικνύουν το ενδιαφέρον της επισκοπής για το υφιστάμενο εργατικό δυναμικό. Συγκεκριμένα, στην επιστολή αναφέρονται οι προσκαθήμενοι Ξηροτζερβούλης, Γρηγόριος, Νικαέας, Μιχαήλ και Αμπαράς, οι οποίοι θα εξακολουθούσαν να βρίσκονται υπό τη δικαιοδοσία του επισκόπου Δημητριάδος μέχρι το θάνατό του, οπότε θα μετέπιπταν στη δικαιοδοσία της μονής Νέας Πέτρας.²¹ Το ζήτημα αυτό επανέρχεται στο πατριαρχικό έγγραφο, το 1272, υπέρ της μονής Νέας Πέτρας, με το οποίο της αποδίδονταν, ως μετόχια, οι μονές του Αγ. Νικολάου του Παλιρροπάτου και της Θεοτόκου της Πορταρέας, επικυρώνοντας ουσιαστικά το περιεχόμενο του εγγράφου του Μιχαήλ Πανάρτου, όσον αφορά στο καθεστώς υποτέλειας των συγκεκριμένων αγροτών.²² Στο ίδιο έγγραφο, ενδιαφέρον προκαλούν οι αναφορές για την παρουσία Βλάχων, με την έννοια των νομάδων κτηνοτρόφων, γεγονός που ενισχύεται από τις αναφορές σε νομαδιαία γη, δεδομένα που αναδεικνύουν την ανάπτυξη της κτηνοτροφίας.²³ Είδαμε εξάλλου, ήδη από τον 11^ο αιώνα, την εμπλοκή της συγκεκριμένης πληθυσμιακής ομάδας σε ένα κτηνοτροφικό δίκτυο μεγάλων αποστάσεων, που περιελάμβανε και την ευρύτερη περιοχή της Λάρισας.²⁴ Στη συγκεκριμένη περίπτωση, οι «Βλάχοι» αφενός αντιδιαστέλλονται από τους *λοιπούς προσκαθήμενους και παροίκους*, αφετέρου όμως η διατύπωση του εγγράφου δείχνει ότι και αυτοί θεωρούνται *προσκαθήμενοι* ή *πάροικοι* της μονής, άρα θα πρέπει να είχαν μια πιο σταθερή σχέση με τον χώρο και παρουσία στα συγκεκριμένα κτήματα, από αυτήν της εποχικής μετάβασης. Ίσως πρόκειται για μια ομάδα εν μέρει αγροτική, εν μέρει νομαδική-κτηνοτροφική, που οι εποχικές μετακινήσεις της περιορίζονταν σε μικρής κλίμακας αποστάσεις. Σε κάθε περίπτωση, η εμπλοκή του πληθυσμού της ευρύτερης Θεσσαλίας, αλλά και της Μαγνησίας όπως δείχνουν αυτές οι μαρτυρίες, με γεωργικές ή με νομαδικές-κτηνοτροφικές δραστηριότητες, προβάλλουν ως διαχρονικές σταθερές, αν λάβουμε υπόψη ότι μεταξύ της μαρτυρίας του Κεκαυμένου και του πατριαρχικού εγγράφου, το 1272, μεσολαβούν περίπου δύο αιώνες.

²¹ MM IV 416: *ἄνευ τῶν προσκαθήμενων... ἤγουν τοῦ Ξηροτζερβούλη, καὶ τῶν ἐτέρων τεσσάρων, τοῦ τε Γρηγορίου, τοῦ Νικαέως, τοῦ Μιχαήλ καὶ τοῦ Ἀμπαρά.*

²² MM IV 368.

²³ MM IV, 368: *γῆς ὀρεινῆς, πεδινῆς, νομαδιαίας καὶ τῶν ἐν αὐταῖς προσκαθήμενων τινῶν Βλάχων καὶ λοιπῶν παροίκων.*

²⁴ ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 68-69.

Στον χώρο πλησίον της Δημητριάδος βρίσκονται τα χωριά Βελεστίνο, Κάπραινα/Γλαφυρά, Κρυπούς, Λεχώνια και οι μονές του Αγ. Λαυρεντίου, του Αγ. Ονούφριου και της Επισκοπής. Η γειτνίαση με τη λίμνη Βοίβη επέδραμε στις οικονομικές δραστηριότητες, αν αναλογιστούμε τις αναφορές σε αλυκές, σε αλιείς και μονόξυλα, και την παροχή απαλλαγών από την επιβολή της *συνδοσίας πλωϊμων*, στις περιπτώσεις της Κρυπούς και της Κάπραινας.²⁵ Προκύπτει η εμπλοκή του τοπικού πληθυσμού με την αλιεία, όπως ρητά αναφέρεται στο έγγραφο του Ιωάννη Παλαιολόγου, το 1267, όπου γίνεται λόγος για την ενασχόληση του Μαλογένη και των παιδιών του, του Κωνσταντίνου, του γαμβρού του Κακούσου, και του Καλοειδά, με αλιευτικές δραστηριότητες.²⁶ Επιπλέον, τα έγγραφα αποκαλύπτουν την ύπαρξη καλλιεργήσιμων εκτάσεων, αμπελοκαλλιέργειών και εξαρτημένης εργατικής δύναμης. Αναλυτικά, τα έγγραφα του Ιωάννη Παλαιολόγου,²⁷ το χρυσόβουλο του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου²⁸ και το πατριαρχικό έγγραφο, το 1272,²⁹ όλα υπέρ της μονής της Μακρινίτισσας, τα οποία καλύπτουν την δεκαετία 1266-1276, κάνουν λόγο για την παραχώρηση συγκεκριμένων ιδιοκτησιών. Υπάρχουν σαφείς αναφορές για την παραχώρηση της μονής του Αγ. Ονούφριου, των χωριών Κάπραινας, Κρυπούς, και της περιοχής της Πέτρας, που τοποθετείται κοντά στο χωριό της Κρυπούς.³⁰ Στο χωριό Κρυπούς, γίνεται λόγος για την ύπαρξη εξαρτημένων αγροτών,³¹ και για καλλιεργήσιμες εκτάσεις.³² Ιδιαίτερη σημασία αποκτούν οι αναφορές που αποκαλύπτουν το είδος των καλλιέργειών, αν αναλογιστούμε την παρουσία μύλων και υδρο μύλων, και την απαλλαγή από το φόρο της *ψωμοζημίας*, μεταξύ άλλων

²⁵ MM IV 358, 359: *τὸ χωρίον ἢ Κρυποῦς μετὰ πάντων τῶν δικαίων καὶ προνομίων καὶ τῶν δύο μονοξύλων αὐτοῦ καὶ τῶν ἀλιέων ... ἢ Κάπραινα λεγομένη μετὰ πάντων τῶν δικαίων καὶ προνομίων αὐτοῦ καὶ πάσης τῆς περιοχῆς αὐτοῦ καὶ διακρατήσεως...* (πατριαρχικό έγγραφο του 1272). MM IV 389: *τὸ χωρίον τὴν Κάπραιναν μετὰ πάντων τῶν διαφερόντων τούτῳ δικαίων καὶ προνομίων...*(έγγραφο του Ιωάννη Παλαιολόγου, το 1267) MM IV 343: *χωρίον τὴν Κάπραιναν... συνδοσίας πλωϊμων* (έγγραφο του Ιωάννη Παλαιολόγου, ἄνευ χρονολογίας).

²⁶ MM IV 344: *ἤγουν τοὺς παῖδας τοῦ Μαλογένη μετὰ τοῦ μονοξύλου αὐτῶν καὶ τὸν γαμβρὸν τοῦ Κακούσου Κωνσταντίνου καὶ τὸν Καλοειδᾶν μετὰ τοῦ μονοξύλου αὐτῶν.*

²⁷ MM IV 342-344, 386-387, 388-389.

²⁸ MM IV 330-332.

²⁹ MM IV 357-361.

³⁰ AVRAMEA, Villages de Thessalie 222. MM IV 331: *μυλικῶν ἐργαστηρίων καὶ τὸν ἅγιον Ὀνούφριον.* MM IV 351: *τὸ ὑδρομυλικὸν ἐργαστήριον τοῦ ἁγίου Ὀνούφριου καὶ τὸ ἕτερον μυλικὸν ἐργαστήριον τὸ εἰς τὴν Δημητριάδα διακείμενον πλησίον τοῦ Ναραιῖδᾶ.* MM IV 358: *...ὁ ἅγιος Ὀνούφριος μετόχιον τῇ τοιαύτῃ πατριαρχικῇ μονῇ λογιζόμενον...*

³¹ MM IV 351: *...ἤγουν τὸ χωρίον τὴν Γρεποῦς τὴν ἐπάνω καὶ κάτω μετὰ τῶν προσκαθημένων ἐν αὐτῇ παροίκων καὶ πάντων τῶν δικαίων καὶ προνομίων αὐτοῦ...*

³² MM IV 386: *...εἶχον εἰς τὸ μετόχιον αὐτῶν τὴν Κριποῦς γῆν ἀρόσιμον...*

φοροαπαλλαγών, ως τεκμήρια εμπλοκής του ντόπιου πληθυσμού με την καλλιέργεια των δημητριακών.³³ Η γενικευμένη παρουσία επενδύσεων ενισχύεται από την ύπαρξη αμπελοκαλλιέργειών, όπως προκύπτει από τις περιπτώσεις της μονής του Αγ. Ονούφριου και της Κρυπούς.³⁴ Το γεγονός αυτό αποκαλύπτει την προσπάθεια της μεγάλης ιδιοκτησίας να αποφύγει τους κινδύνους που απορρέουν από την μονοκαλλιέργεια, δεδομένης της αναφοράς του δεσπότη Ιωάννη Παλαιολόγου για την συνεχή αναζήτηση κέρδους εκ μέρους των μοναχών.³⁵ Ενδεικτικές είναι οι αναφορές και για κηπευτικά προϊόντα.³⁶

Για τον οικισμό Λεχώνια, τα δεδομένα προέρχονται αποκλειστικά από δυτικές πηγές. Το 1259, ο οικισμός παραχωρήθηκε ως προικώο στον Γουλιέλμο Βιλλεαρδουίνο, ο οποίος νυμφεύθηκε την Άννα, την κόρη του Μιχαήλ της Ηπείρου.³⁷ Ενδιαφέρον προκαλεί ότι, το 1275, τα Λεχώνια εμφανίζονται ως αφετηρία ενός εμπορικού ταξιδιού κάποιου Βενετού εμπόρου με τελικό προορισμό τη Χαλκίδα.³⁸ Το 1325, από επιστολή του Σανούδου, προκύπτει ότι ο οικισμός ήταν υπό τη δικαιοδοσία των Μαλιασσηνών.³⁹ Στην ίδια πηγή, τα Λεχώνια αποκαλούνται κάστρο, ενώ η αμυντική του λειτουργία επιβεβαιώνεται από τα αρχαιολογικά ευρήματα, αφού υπάρχουν υπολείμματα ενός εσωτερικού και ενός εξωτερικού τείχους. Στη νότια πλευρά του εξωτερικού τείχους, υπάρχει ένας ορθογώνιος πύργος, που ενισχύει την οχύρωση της τοποθεσίας.⁴⁰ Αξίζει να σημειωθεί ότι στον χώρο ανευρέθησαν δύο τρίκλιτες βασιλικές της παλαιοχριστιανικής περιόδου και ένας τετράκογχος **νόσκος** των μεταβυζαντινών χρόνων, ο οποίος, σύμφωνα με τους Δεριζιώτη και Μαντζάνα, μάλλον ήταν κοιμητηριακός, λόγω των ταφών που βρέθηκαν στη δυτική πλευρά

³³ MM IV 343: τὸ διαληφθὲν χωρίον τὴν Κάπραιναι καὶ τὰ προσόντα τούτῳ πάντα δίκαια καὶ προνόμια καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν πᾶσαν ἀκολοβότως ἀποφέρεσθαι πρόσδοτον, ὡς ὀφείλον εἶναι ἀπὸ γὰρ τοῦ νῦν ἀνώτερον καὶ πάσης ὀχλήσεως ὑπερκείμενον, ἀκαταζήτητον τε ἀπὸ πάντων τῶν δημοσιακῶν ζητημάτων καὶ κεφαλαίων, ἐξ ὧν καὶ τινὰ ῥηθήσονται κεφαλαιωδῶς, ἤγουν ἀγγαρείας, παραγγαρείας, ζημίας, ψωμοζημίας, βασιλικῆς καταθέσεως, συνδοσίας πλωϊμῶν καὶ ἐτέρας πάσης καὶ παντοίας ἐπηρείας καὶ δημοσιακῆς συζητήσεως.

³⁴ MM IV 351: τοῦ ἁγίου Ὀνουφρίου... τοὺς ἀμπελῶνας καὶ τὰ χωράφια. MM IV 331, 358: χωρίον ἢ Κρυποῦς μετὰ πάντων... τῶν ἀμπελίων.

³⁵ MM IV 344: πλουτῶσιν οἱ μοναχοί.

³⁶ MM IV 351: κηπωρίων τῶν πέριξ τῆς μονῆς (τῆς Μακρινιτίσσης).

³⁷ ΣΑΝΟΥΔΟΣ 107: *e li diede per Dote il Castello della Liconia...* ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Μιχαήλ Παλαιολόγος 56. ΓΕΑΝΑΚΟΠΛΟΣ, Pelagonia 111-112: Παρατίθενται οι προικώες περιοχές που έλαβε ο Γουλιέλμος μετά τη σύναψη του γάμου του με την Άννα.

³⁸ TAFEL-THOMAS, Urkunden III 214.

³⁹ TAFEL-THOMAS, Urkunden I 499: *Est etiam quidam Graecus tertius, qui vocatur Missilino, qui tenet castrum... de Liconia.*

⁴⁰ KODER-HILD, Thessalia 201-202.

του.⁴¹ Ο Γεώργιος Κουλουράς, κάνοντας χρήση των παπικών εγγράφων, αναφέρει ότι το 1235, η μονή των Κιστερκιανών του Δαφνίου της Αττικής, κατέθεσε αγωγή εναντίον κάποιου Albertus Bokaron ή Bocceanus, προκειμένου να διασφαλίσει τα δικαιώματα ιδιοκτησίας της στον οικισμό των Λεχωνίων.⁴² Αυτό που έχει σημασία είναι ότι σε έγγραφο της 26^{ης} Μαΐου 1238 γίνεται λόγος για την αξία των προϊόντων του *casale* (= προαστείου) των Λεχωνίων, τα οποία άγγιζαν το ποσό των δέκα χιλιάδων υπερπύρων.⁴³ Το γεγονός αυτό πιστοποιεί ότι ο οικισμός είχε σημαντικά κέρδη, που πιθανόν σχετίζονται με την τοπική αγροτική παραγωγή.

Τα έγγραφα υπέρ της μονής Νέας Πέτρας παρέχουν πληροφορίες για την περιοχή του Βελεστίνου, όπου διαπιστώνουμε τη γενικευμένη παρουσία επενδύσεων σε αμπελώνες. Σπανίζουν οι αναφορές για την ύπαρξη άλλων οικονομικών δραστηριοτήτων, με εξαίρεση ένα έγγραφο του Μιχαήλ Πανάρετου, όπου γίνεται λόγος για την παρουσία μύλου στην ευρύτερη περιοχή του Βελεστίνου, γεγονός που υποδεικνύει παραγωγή και επεξεργασία δημητριακών.⁴⁴ Μια σειρά πωλητήριων εγγράφων, μεταξύ 1271 και 1272, κάνουν λόγο για την εκτεταμένη παρουσία αμπελοκαλλιέργειών στην περιοχή, όπως προκύπτει από τα έγγραφα της Ζωής Συροπουλινής,⁴⁵ του Μιχαήλ Αρχοντίτση,⁴⁶ του Μιχαήλ Μαρτίνου,⁴⁷ του Νικόλαου Βάρδα,⁴⁸ των ιερομονάχων του Αγ. Γεωργίου Καναλίων Μεθόδιου και Βαρλαάμ,⁴⁹ του Κωνσταντίνου Κατζιδώνη,⁵⁰ και του Ιωάννη Κατζιδώνη.⁵¹ Η γενικευμένη παρουσία επενδύσεων, ιδιαίτερα σε αμπελοκαλλιέργειες και σε μύλους, είναι άρρηκτα δεμένη με τη μεγάλη ιδιοκτησία.⁵²

Πέρα από τις μονές της Μακρινίτισσας και της Νέας Πέτρας, στην περιοχή υπήρχαν οι μονές του Αγ. Λαυρεντίου και της Επισκοπής. Η πρώτη ιδρύθηκε το 1378 από τον Αλέξιο Γ΄ της Τραπεζούντας και ήταν σταυροπηγιακή, σύμφωνα με

⁴¹ ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ-ΜΑΝΤΖΑΝΑ, Θεσσαλία 352.

⁴² ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 265. AUVRAY, Registres II αρ. 2671, 3214, 3583, 4390, III αρ. 5204.

⁴³ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 265. AUVRAY, Registres II αρ. 2671, 3214, 3583, 4390, III αρ. 5204: *ac fructus perceptos ex eis quos decem milia ypperpera extimabat.*

⁴⁴ MM IV 423-424: *ἐν τῷ θέματι τοῦ Βελεστίνου μυλοτόπιον ἔν.*

⁴⁵ MM IV 393-396 (Σεπτέμβριος 1271).

⁴⁶ MM IV 396-399 (Σεπτέμβριος 1271).

⁴⁷ MM IV 399-402 (Νοέμβριος 1271).

⁴⁸ MM IV 402-404 (Νοέμβριος 1271).

⁴⁹ MM IV 404-407 (Δεκέμβριος 1271).

⁵⁰ MM IV 407-409 (Μάιος 1272).

⁵¹ MM IV 410-411.

⁵² MM IV 424: *Κομνηνὸς κῦρ Ἰωάσαφ ὁ Μαλιασηνὸς... ὡς ἂν δι' οἰκείων κόπων, ἐξόδων τε καὶ ἀναλωμάτων αὐτοῦ ἐκ βάθρων αὐτῶν ἀνεγείρη μυλικὸν ἐργαστήριον.*

επιγραφή που ανευρέθη στο καθολικό.⁵³ Στο εσωτερικό του καθολικού, υπάρχουν υπολείμματα προερχόμενα από διάφορες εποχές, αναδεικνύοντας τη χρήση του χώρου τουλάχιστον από τη μεσοβυζαντινή περίοδο, γεγονός που ενισχύεται από τις λατινικές επιγραφές, οι οποίες μαρτυρούν την ύπαρξη προγενέστερης μονής, αφιερωμένης στον Άγ. Ανδρέα.⁵⁴ Στη μονή Επισκοπής, ο ναός της Κοίμησης της Θεοτόκου έχει αρχιτεκτονικά μέλη ενός παλαιότερου βυζαντινού ναού και μία ανάγλυφη παράσταση της Θεοτόκου.⁵⁵

Οικισμοί Βόρεια-Βορειοανατολικά της Δημητριάδος

Βόρεια της Δημητριάδος, τοποθετούνται το χωριό Κανάλια και, με επιφύλαξη, η περιοχή Κελλία/ Ζαγορά, και βορειοανατολικά, τα χωριά Βένετο, Μούρεσι και Πουρί.

Πίνακας 2

Βένετο	Οικισμός ΒΑ της Δημητριάδος (απόσταση: 44 χλμ). ⁵⁶
Κανάλια	Οικισμός Β της Δημητριάδος (απόσταση: 26 χλμ). ⁵⁷
Κελλία/ Ζαγορά	Τοποθεσία Β της Δημητριάδος (απόσταση: 30 χλμ?). ⁵⁸
Μούρεσι	Οικισμός ΒΑ της Δημητριάδος (απόσταση: 59 χλμ). ⁵⁹
Πουρί	Οικισμός ΒΑ της Δημητριάδος (απόσταση: 53 χλμ). ⁶⁰

Τα Κελλία/ Ζαγορά, πιθανόν αποδίδουν την μεσαιωνική ονομασία του Πηλίου, όπως προκύπτει από την *Υποτύπωση* του οσίου Χριστοδούλου.⁶¹ Η Κομνηνή

⁵³ KODER-HILD, Thessalia 199-200. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Μονή Αγ. Λαυρεντίου 385-408.

⁵⁴ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, 385-408. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί 117, 142.

⁵⁵ KODER-HILD, Thessalia 155-156.

⁵⁶ KODER-HILD, Thessalia 134. ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 104. ΣΤÄHLIN, Θεσσαλία 118. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 193. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 561. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 398.

⁵⁷ KODER-HILD, Thessalia 181. ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 113. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 260-261. ΣΤÄHLIN, Θεσσαλία 102, 129, 131, 132. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 40. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 565. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 398.

⁵⁸ KODER-HILD, Thessalia 186, 282-283. ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 57-60. ΣΤÄHLIN, Θεσσαλία 118. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 344-345. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 564. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 398, 399.

⁵⁹ KODER-HILD, Thessalia 222. ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 104. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 11. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 570. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 403, 404.

⁶⁰ KODER-HILD, Thessalia 222. ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία 104. ΣΤÄHLIN, Θεσσαλία 114, 116. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 205. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 574. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 398, 399.

⁶¹ MM VI 64: ...ἀναδέξασθαι δε τὴν τινὸς ὄρουσ ᾧ κλήσις ἦν Κελλία καὶ Ζαγορά... KODER-HILD, Thessalia 186, 282-283. Ο ακριβής προσδιορισμός της περιοχής Κελλία/ Ζαγορά αποτέλεσε αντικείμενο συζήτησης. Η Βρανούση υποστηρίζει ότι το Πήλιο είναι το «όρος των κελλίων, θεωρώντας ότι στην περιοχή, ήδη από τα τέλη του 11^{ου} αι., υπήρχαν μονές και μονύδρια (ΒΡΑΝΟΥΣΗ, Όσιος Χριστόδουλος 129, 138. VRANOUSI, Mont des Kellia 459-464). Η Αβραμέα θεωρεί ότι η εν λόγω ονομασία είναι δυνατό να καλύπτει μια ευρύτερη περιοχή, να αποδίδεται δηλαδή στο βόρειο τμήμα του Πηλίου, στο Μαυροβούνι και πιθανόν στη χαμηλή προέκταση της Σκήτης, βασιζόμενη στο γεγονός της ύπαρξης πλήθους εκκλησιών και μονών, στην προτεινόμενη από αυτήν περιοχή. Θεωρεί δηλαδή, ότι ο Αλέξιος Α' δεν ήταν δυνατό να έχει διέλθει από την κύρια οροσειρά

αναφέρει ότι ο Αλέξιος χρησιμοποίησε την οδό που διέρχονταν την περιοχή, για να εκστρατεύσει εναντίον των Νορμανδών, οι οποίοι κατείχαν τη Λάρισα.⁶² Από το χρυσόβουλο του Μιχαήλ Παλαιολόγου, το 1272,⁶³ ένα πατριαρχικό έγγραφο του ίδιου έτους,⁶⁴ και από ένα έγγραφο του Ιωάννη Παλαιολόγου,⁶⁵ όλα υπέρ της μονής της Μακρινίτισσας, προκύπτει ότι στην περιοχή υπήρχε ένας οικισμός, τῆς Κυρακαλῆς, με καλλιεργήσιμες εκτάσεις και παρουσία εξαρτημένων αγροτών. Από το χρυσόβουλο του Μιχαήλ Παλαιολόγου υπέρ της Νέας Μονής της Χίου, το 1259, προκύπτει ότι στην περιοχή των Καναλιών υπήρχε το μετόχι του Αγ. Γεωργίου, το οποίο διέθετε αμπέλια, καλλιεργήσιμες εκτάσεις και άλλες που προορίζονταν για εκτροφή ζώων, οπωροφόρα, κατοικίες και έναν απροσδιόριστο αριθμό εξαρτημένων αγροτών.⁶⁶ Είδαμε εξάλλου, το πωλητήριο έγγραφο των ιερομόναχων του Αγ. Γεωργίου, Μεθόδιου και Βαρλαάμ,⁶⁷ το 1272, προς τη μονή της Νέας Πέτρας, στο οποίο γίνεται λόγος για την άσχημη οικονομική κατάσταση της μονής τους. Κοντά στον οικισμό υπάρχει ο ναός του Αγ. Νικολάου, μονόκλιτος, καμαροσκέπαστος και εξωτερικά με διπλή αψίδα.⁶⁸ Βάσει των τοιχογραφιών του βορείου τοίχου, ο Νικονάνος τοποθετεί το κτίσμα στα τέλη του 12^{ου} με αρχές του 13^{ου} αιώνα.⁶⁹

του Πηλίου, αλλά μόνο από τις νοτιοανατολικές υπώρειες της Όσσας και τις βορειοανατολικές του Μαυροβουνίου, δηλαδή την περιοχή Μελιβοίας-Αγιάς-Σκήτης (ABPAMEA, Θεσσαλία 59). Ο Νικονάνος, χρησιμοποιώντας τα διαθέσιμα αρχαιολογικά ευρήματα, θεωρεί ότι το τοπωνύμιο δε μπορούμε να το περιορίσουμε στο Πήλιο, αλλά σε μια ευρύτερη ορεινή περιοχή που εκτείνεται στις ανατολικές και νοτιοδυτικές πλαγιές του Κίτσαβου, το συνεχόμενο Μαυροβούνι και τα βόρεια τμήματα του Πηλίου (NIKONANOS, Ναοί 131-132. NIKONANOS, Mountain of Cells 290-295). Οι Koder-Hild πιστεύουν ότι ολόκληρη η περιοχή της αρχαίας Μαγνησίας (από τα Τέμπη έως την απόληξη της χερσονήσου της Μαγνησίας) καλύπτεται κάτω από το όνομα των Κελλίων, σημειώνοντας ιδιαίτερα τη βόρεια απόληξη του Μαυροβουνίου (KODER-HILD, Thessalia 186). Ο Αγραφιώτης επιχείρησε μια ιστοριογραφική επισκόπηση του ζητήματος (ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Σχόλια σε ένα χωρίο 65-80)

⁶² KOMNHNH 154: ...καὶ τοῖς μέρεσι τῆς Λαρίσσης ἐγγίσας καὶ διελθὼν διὰ τοῦ βουνοῦ τῶν Κελλίων...

⁶³ MM IV 332: ...τὸ ἐν τῷ ὄρει τῆς Ζαγορᾶς ἀγρίδιον τῆς Κυρακαλῆς...

⁶⁴ MM IV 359: ...τὸ ἐν τῷ ὄρει τῆς Ζαγορᾶς ἀγρίδιον τῆς Κυρακαλῆς μετὰ τῶν ἐκεῖσε προσκαθημένων ἀνθρώπων...

⁶⁵ MM VI 385: ἐπεὶ τὸ χωρίον τὸ ἐπιλεγόμενον τῆς Κυρακαλῆς τοῦ Ζερβοῦ τὸ καὶ διακείμενον ἐν τῇ Ζαγορᾷ...

⁶⁶ MM V 12: ὁ Ἅγιος Γεώργιος εἰς τὰ Κανάλια, τὸ εἰς τὸ θέμα τῶ Ἄλμυροῦ καὶ εἰς τὴν κουρατοριαν τῷ Βελεστίνου διακείμενον μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸ ἀμπελίων, χωραφίων, ὀσπητίων, ὀπωροφόρων δένδρων, γῆς τε ὑπέργου καὶ νομαδιαίας καὶ τῶν ἐν αὐτῷ προσκαθημένων παροίκων.

⁶⁷ MM IV 404-407.

⁶⁸ ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ, ΑΔ 22 (1967) Χρονικά Β' 2, 302. NIKONANOS, Ναοί 42-51.

⁶⁹ NIKONANOS, Ναοί 51.

Στο Βένετο, στην τοποθεσία Καστέλι ή Παλιό Φρούριο, υπάρχουν κατάλοιπα βυζαντινής οχύρωσης.⁷⁰ Νοτιότερα, στο Μούρεσι, στη θέση Καραβοστάσια, υπάρχουν κατάλοιπα βυζαντινού τείχους,⁷¹ ενώ στο χωριό Πουρί, στη θέση «Καλύβι του Παναγιώτη», υπάρχουν κατάλοιπα της βυζαντινής περιόδου.⁷² Τα δεδομένα επαναφέρουν το ζήτημα που είχε θέξει η Αβραμέα σχετικά με τη σημασία της οδού που ξεκινούσε από το φρούριο του Πλαταμόνα και κατέληγε στον οικισμό του Αγιόκαμπου.⁷³ Φαίνεται δηλαδή ότι η γειτνίαση του χώρου με τον Θερμαϊκό κόλπο, σε συνδυασμό με την ανασφάλεια που προκαλούσαν οι πειρατικές επιδρομές, είχαν ως αποτέλεσμα μια σειρά οχυρωματικών θέσεων, οι οποίες ουσιαστικά αποτελούν συνέχεια των οικισμών που απαντούν στον χώρο της Αγιάς, με αποτέλεσμα την παρουσία ενός διευρυμένου αμυντικού συστήματος, το οποίο, όπως θα δούμε παρακάτω, κατέληγε στις παρυφές του Παγασητικού κόλπου.

Οικισμοί Νοτιοανατολικά της Δημητριάδος

Νοτιοανατολικά της Δημητριάδος, απαντούν τα χωριά Αγ. Δημήτριος, Κορακαίπυργος, Κότται, Λάι, Λεφόκαστρο, Μηλίνα και Χόρτο.

Πίνακας 3

Αγ Δημήτριος	Οικισμός ΝΑ της Δημητριάδος (απόσταση: 67 χλμ). ⁷⁴
Κορακαίπυργος	Οικισμός ΝΑ της Δημητριάδος (απόσταση: 23 χλμ). ⁷⁵
Κότται	Οικισμός ΝΑ της Δημητριάδος (απόσταση: 75 χλμ?). ⁷⁶
Λάι	Οικισμός ΝΑ της Δημητριάδος (απόσταση: 40 χλμ). ⁷⁷
Λεφόκαστρο	Οικισμός ΝΑ της Δημητριάδος (απόσταση: 25 χλμ). ⁷⁸
Μηλίνα	Οικισμός ΝΑ της Δημητριάδος (απόσταση: 50 χλμ). ⁷⁹
Χόρτον	Οικισμός ΝΑ της Δημητριάδος (απόσταση: 47 χλμ). ⁸⁰

Στον Αγ. Δημήτριο, στην ανατολική ακτή της Μαγνησίας, υπάρχουν υπολείμματα βυζαντινής οχύρωσης, ενώ στο σημείο ευρέθησαν νομίσματα της εποχής του

⁷⁰ KODER-HILD, Thessalia 134. ABPAMEA, Θεσσαλία 104. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ, Θεσσαλία 218.

⁷¹ KODER-HILD, Thessalia 222. ABPAMEA, Θεσσαλία 104. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ, Θεσσαλία 212.

⁷² KODER-HILD, Thessalia 222. ABPAMEA, Θεσσαλία 104. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ, Θεσσαλία 217.

⁷³ ABPAMEA, Θεσσαλία 80-84.

⁷⁴ KODER-HILD, Thessalia 146. ABPAMEA, Θεσσαλία 104. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Α' 33. ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες II 557.

⁷⁵ KODER-HILD, Thessalia 191. ABPAMEA, Θεσσαλία 107.

⁷⁶ KODER-HILD, Thessalia 194. ABPAMEA, Θεσσαλία 105. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 158. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 396, 397.

⁷⁷ KODER-HILD, Thessalia 197. ABPAMEA, Θεσσαλία 104.

⁷⁸ KODER-HILD, Thessalia 201. ABPAMEA, Θεσσαλία 106. STÄHLIN, Θεσσαλία 120. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 245. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 408.

⁷⁹ KODER-HILD, Thessalia 218. ABPAMEA, Θεσσαλία 106. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Β' 352.

⁸⁰ KODER-HILD, Thessalia 140. ABPAMEA, Θεσσαλία 106. STÄHLIN, Θεσσαλία 121. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική Γ' 413. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία 408, 409.

Ιουστινιανού και του Τζιμισκή.⁸¹ Λίγο νοτιότερα, άλλη βυζαντινή οχύρωση, το επονομαζόμενο Εβραιόκαστρο, δε σώζεται πλέον.⁸² Στο Λάι, ανευρέθησαν οι βυζαντινοί ναοί του Αγ. Γεωργίου, του Αγ. Ιωάννη και του Προφήτη Ηλία και μια παλαιοχριστιανική βασιλική.⁸³ Στον Κορακαίπυργο, υπάρχουν κατάλοιπα βυζαντινής οχύρωσης, με την ονομασία Παλιόπυργος,⁸⁴ ενώ βορειότερα, στη θέση Ζερβόγια, υπήρχε άλλη βυζαντινή οχύρωση, το Γενιτσαρόκαστρο, από την οποία πλέον δε σώζεται τίποτα.⁸⁵ Στο Λεφόκαστρο, υπάρχουν κατάλοιπα των ναών της Παναγίας και των ναών της Αγ. Ευφημίας, του Αγ. Παντελεήμονα, του Αγ. Νικολάου και των Αγ. Αποστόλων.⁸⁶ Στο Χόρτο, υπάρχουν υπολείμματα μιας παλαιοχριστιανικής βασιλικής,⁸⁷ και, πλησίον του οικισμού, ίχνη μιας μικρής μονόκλιτης βασιλικής, της Φραγκοκκλησιάς.⁸⁸ Νοτιότερα, στον λόφο Χορτόκαστρο, υπάρχουν κατάλοιπα του ναού του Αγ. Δημητρίου και ίχνη οχύρωσης.⁸⁹ Στη Μηλίνα, ευρέθησαν αρχιτεκτονικά μέλη του ναού του Αγ. Αθανασίου.⁹⁰ Στον οικισμό Κότται, στο νοτιοδυτικό άκρο της Χερσονήσου, επί της εισόδου του Παγασητικού, σώζονται ερείπια μιας παλαιοχριστιανικής βασιλικής.⁹¹

Οικισμοί Αλμυρού

Τα δεδομένα αποκαλύπτουν τη γενικευμένη παρουσία αμπελώνων, την ύπαρξη καλλιεργήσιμων εκτάσεων και την παραγωγή οπωροκηπευτικών προϊόντων. Στο έγγραφο του Δεσπότη Μιχαήλ Δούκα υπέρ της μονής της Μακρινίτισσας, το 1246, γίνονται αναφορές για οπωροκηπευτικά προϊόντα, ενώ η διάκριση σε ζωοκίνητους μύλους και σε νερόμυλους, καθιστά σαφές ότι στην ευρύτερη περιοχή υπήρχε διαθέσιμη ποσότητα υδάτων, γεγονός που μπορεί να συσχετιστεί με τη γειτνίαση της

⁸¹ KODER-HILD, Thessalia 146. ABPAMEA, Θεσσαλία 104. WACE, THOMSON, Topography 152.

⁸² KODER-HILD, Thessalia 146. ABPAMEA, Θεσσαλία 104. WACE, THOMSON, Topography 152. MÉZIÈRES, Mémoire 66.

⁸³ KODER-HILD, Thessalia 197. ABPAMEA, Θεσσαλία 104. WACE-DROOP, Excavations 320. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ, ΑΙ 23 (1968) Χρονικά Β' 2 275.

⁸⁴ KODER-HILD, Thessalia 191. ABPAMEA, Θεσσαλία 107. WACE, THOMSON, Topography 153. MÉZIÈRES, Mémoire 178, 184.

⁸⁵ KODER-HILD, Thessalia 191. ABPAMEA, Θεσσαλία 107. STÄHLIN, Θεσσαλία 120. WACE, THOMSON, Topography 153. MÉZIÈRES, Mémoire 178, 184.

⁸⁶ KODER-HILD, Thessalia 201. ABPAMEA, Θεσσαλία 106. WACE, THOMSON, Topography 152.

⁸⁷ KODER-HILD, Thessalia 140. ABPAMEA, Θεσσαλία 106. ΕΕΒΣ 10 (1933), 531.

⁸⁸ KODER-HILD, Thessalia 140. ABPAMEA, Θεσσαλία 106.

⁸⁹ KODER-HILD, Thessalia 140. ABPAMEA, Θεσσαλία 106. STÄHLIN, Θεσσαλία 121. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Μαγνησία 22.

⁹⁰ KODER-HILD, Thessalia 218. ABPAMEA, Θεσσαλία 106. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Μαγνησία 14-17.

⁹¹ KODER-HILD, Thessalia 194. ABPAMEA, Θεσσαλία 105. DESHAYES, Chronique 224.

περιοχής με τον ποταμό Ξεριά.⁹² Στο χρυσόβουλο του Μιχαήλ Παλαιολόγου υπέρ της μονής της Μακρινίτισσας, το 1272, γίνεται λόγος για αμπέλια.⁹³ Αποκαλυπτικό είναι το έγγραφο του πατριάρχη Ιωσήφ υπέρ της μονής της Μακρινίτισσας, το 1272, όπου γίνεται λόγος για καλλιέργεια αμπελιών καθώς και για καλλιεργήσιμες εκτάσεις, των οποίων η εκμετάλλευση σχετιζόταν με την παραγωγή δημητριακών, αν αναλογιστούμε τις αναφορές σε μύλους.⁹⁴ Σε δύο έγγραφα του Ιωάννη Παλαιολόγου υπέρ της μονής της Μακρινίτισσας, γίνεται λόγος για καλλιεργήσιμες εκτάσεις, εξαρτημένους αγρότες και αμπελουργούς.⁹⁵

Στα χρυσόβουλα του Ανδρόνικου Β΄, το 1289,⁹⁶ του Ανδρόνικου Γ΄, μεταξύ 1331 και 1341,⁹⁷ και το 1336,⁹⁸ και του Στέφανου Ντούσαν, το 1348,⁹⁹ όλα υπέρ της μονής Λυκουσάδας, η Μαγούλα αποκαλείται χωριό, χωρίς να παρέχονται περαιτέρω πληροφορίες, πέρα από ένα έγγραφο του Ιωάννη Παλαιολόγου υπέρ της μονής της Μακρινίτισσας, όπου γίνεται λόγος για αμπελοκαλλιέργειες.¹⁰⁰ Στα ίδια έγγραφα, με εξαίρεση το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Γ΄, το 1336, γίνεται λόγος για το χωριό

⁹² MM IV 347: ...ἀμπελώνων, χωραφίων, κηπωροπεριβόλων, ύδρομυλώνων και παντός ἑτέρου ἀκινήτου.

⁹³ MM IV 331: ...μετόχιον τὸ ἐπονομαζόμενον τοῦ κυροῦ Ἰλαρίωνος τὸ διακείμενον ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ Ἀλμυροῦ μετὰ τῶν ἀμπελώνων καὶ πάντων τῶν δικαίων καὶ προνομίων αὐτοῦ...

⁹⁴ MM IV 359-360: τὸ μετόχιον τὸ τοῦ κῦρ Ἰλαρίωνος κεκλημένον καὶ ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ Ἀλμυροῦ διακείμενον μετὰ τῶν ἀμπελώνων καὶ πάντων τῶν δικαίων καὶ προνομίων αὐτοῦ καὶ τῶν προσκαθημένων ἐν αὐτῷ ἀνθρώπων καὶ μυλικῶν ἐργαστηρίων, τὰ περιελθόντα τῇ τοιαύτῃ μονῇ ἐξ ἀγορασίας ἀμπέλια ἐν τῷ τόπῳ τοῦ Μορίβορι, τὰ ἀπὸ προσενέξεως τινῶν φιλοχρίστων ἀνδρῶν περιελθόντα τῇ τοιαύτῃ μονῇ ἀμπέλια ἐν τῷ τοιοῦτῳ τόπῳ τοῦ Ἀλμυροῦ.

⁹⁵ MM IV 384: ...ἐν ᾧ δὴ μετοχίῳ τοῦ κῦρ Ἰλαρίωνος προσεπεκρῶθη καὶ γῆ χωραφιαία ὡσεὶ μοδίων πεντακοσίων... MM IV 387: ...μετὰ τῶν προσκαθημένων ἐκεῖσε πτωχῶν καὶ ἀμπελουργῶν...

⁹⁶ AVRAMEA, Villages de Thessalie 222. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 268-269. MM V 255: ἔτι τε εἰς τὸν τόπον τοῦ Ἀλμυροῦ χωρίον ἢ Μαγούλα καὶ οἱ Σιμισαράτοι λεγόμενοι σὺν τῇ ἐκεῖσε γῆ τῶν Λεβαχάτων καὶ Ταρωνάτων.

⁹⁷ CARILE-CAVALLO, Crisobollo 125/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ἐγγραφα Λυκουσάδος 504: εἰς τὸν Ἀλμυρὸν χωρίον ἢ Μαγούλα καὶ ἡ Σιμισεράτη σὺν τῇ ἐκεῖ γῆ τῶν Λεβαχάτων καὶ Ταρωνάτων.

⁹⁸ BEES, Fragments 485/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ἐγγραφα Λυκουσάδος 509: ...χωρίον ἢ Μαγούλα... (ἐδῶ δε γίνεται λόγος για το χωριό Σιμισαράτοι).

⁹⁹ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 156/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ἐγγραφα Λυκουσάδος 506: ...χωρίον ἢ Μαγούλα...

¹⁰⁰ MM IV 388: ὡσαύτως δὴ ὑπέθεντο καὶ ἕτερα ὑπέρπυρα δέκα εἰς τὰ ἐξ ἀγορασίας περιελθόντα αὐτῇ ἀμπέλια ἐν τῷ Ἀλμυρῷ τοῦ Μορίβορι τὰ εἰς τὴν Μαγούλα... Τοποθετεῖται 7 χλμ βόρεια του Αλμυρού (KODER-HILD, Thessalia 209-210. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφικὴ Α΄ 74). Ο Κουλουράς επισημαίνει ὅτι το τοπωνύμιο Μαγούλα διασώζεται καὶ στο χωριό Πλάτανος που τοποθετεῖται 2 χλμ ΝΑ του Αλμυρού, θεωρώντας ὅτι ἡ ταύτιση τῆς βυζαντινῆς με τὴν Πλατανιώτικη Μαγούλα δε μπορεῖ να αποκλειστεί, ἰδιαίτερα λόγω τῆς θέσης τῆς, που τῆς επέτρεπε πρόσβαση στις ακτές του Παγασητικού, ἐνῶ οἱ κάτοικοί τῆς μπορούσαν, σε περιπτώσεις ἀνάγκης, να καταφύγουν στον πλησιόχωρο Αλμυρό για καταφύγιο (ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 268-269).

Σιμισαράτοι, το οποίο μάλλον τοποθετείται σε κοντινή περιοχή, αν και δεν είναι δυνατή η ακριβής ταύτισή του.¹⁰¹

Συμπεράσματα

Οι συντάκτες των εγγράφων που αφορούν στην περιοχή της Μαγνησίας, ιδιαίτερα εκείνων υπέρ των μονών της Μακρινίτισσας και της Νέας Πέτρας, επανειλημμένως προβάλλουν τις ιδιαιτερότητες του χώρου,¹⁰² τη διάκριση πεδινών και ορεινών περιοχών, εικόνα που επιβεβαιώνεται από τη διασπορά των οικισμών, οι οποίοι τοποθετούνται σε περιοχές που σε ορισμένες περιπτώσεις αγγίζουν τα 600 μ. (πίνακας XLII).

Δημητριακά-Αμπελουργία

Οι πηγές πιστοποιούν ότι τα δημητριακά αντιστοιχούν σε σημαντικό μέρος της τοπικής παραγωγής, αφού γίνεται λόγος για την παρουσία μύλων στην ευρύτερη περιοχή της Μαγνησίας. Είδαμε ότι στον χώρο της Δρυανούβαινας η παραχώρηση των μετοχίων του Αγ. Νικολάου του Παλιροπάτου, της Θεοτόκου της Πορταριάς και της Υπεραγίας Θεοτόκου, έγινε αφορμή για να αποκαλυφθεί η παρουσία αδιευκρίνιστου αριθμού μύλων,¹⁰³ ενώ σε χώρο πλησιόχωρο της Δημητριάδος, η διάκριση σε ζωοκίνητους μύλους και σε νερόμυλους κάνει σαφές ότι στην ευρύτερη περιοχή υπήρχε διαθέσιμη ποσότητα υδάτων.¹⁰⁴ Ανάλογες επενδύσεις σε μύλους διαπιστώνουμε τόσο για την περιοχή του Βελεστίνου,¹⁰⁵ όσο και για την περιοχή κοντά στον Αλμυρό,¹⁰⁶ χωρίς πάλι να διευκρινίζεται ο ακριβής αριθμός μύλων, πέρα από το γεγονός ότι ήταν περισσότεροι του ενός. Παραγωγή δημητριακών πιστοποιείται και για τις περιπτώσεις της Κάπραινας,¹⁰⁷ της Κρυπούς,¹⁰⁸ της περιοχής των Καναλίων¹⁰⁹ και των Κελλίων/ Ζαγοράς.¹¹⁰

Στην πλειονότητα των περιπτώσεων, οι αναφορές που υποδεικνύουν παραγωγή δημητριακών συνοδεύονται από τη σταθερή παρουσία αμπελοκαλλιιεργειών, γεγονός

¹⁰¹ ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός 280-281. KODER-HILD, Thessalia 171, 209.

¹⁰² MM IV 334, 374 -375, 414, 416: γῆς ὀρεινῆς καὶ πεδινῆς.

¹⁰³ MM IV 374.

¹⁰⁴ MM IV 331, 351.

¹⁰⁵ MM IV 424.

¹⁰⁶ MM IV 359-360.

¹⁰⁷ MM IV 343.

¹⁰⁸ MM IV 386.

¹⁰⁹ MM V 12.

¹¹⁰ MM IV 332, 359. MM VI 385.

που αποκαλύπτει ότι οι δύο καλλιέργειες διεκδικούσαν τον ίδιο χώρο.¹¹¹ Είναι σαφές ότι καταλυτικό ρόλο παίζει η μορφολογία του εδάφους και η διαθεσιμότητα των υδάτινων όγκων, ιδιαίτερα αν αναλογιστούμε ότι στη Μαγνησία δεσπόζουν οι πεδιάδες του Βόλου-Βελεστίνου και του Αλμυρού, με χαμηλό σχετικά υψόμετρο. Αμπελοκαλλιέργειες πιστοποιούνται στις περιοχές της Δημητριάδος και της Δρυανούβαινας,¹¹² του Βελεστίνου,¹¹³ του Αλμυρού,¹¹⁴ της Κρυπούς,¹¹⁵ των Καναλίων¹¹⁶ και της Μαγούλας.¹¹⁷

Άλλες δραστηριότητες

Στην περιοχή του Ησυχαστηρίου, βορειοανατολικά της Δημητριάδος, υπάρχουν αναφορές για οπωροφόρα δέντρα, περιβόλια και μουριές,¹¹⁸ στον χώρο γύρω από τη Δημητριάδα μαρτυρείται η παραγωγή κηπευτικών προϊόντων,¹¹⁹ ενώ στην περιοχή του Αλμυρού, γίνεται αναφορά στην καλλιέργεια οπωροκηπευτικών.¹²⁰ Η σημασία των τοπικών ιδιαιτεροτήτων αναδεικνύεται από τις αναφορές για αλιευτικές δραστηριότητες στην περιοχή γύρω από τη λίμνη της Βοίβης, στα χωριά Κρυπούς και Κάπραϊνα, όπως υποδεικνύει η αναφορά σε αλιείς και μονόξυλα.¹²¹ Στις πιο ορεινές περιοχές της Πορταριάς,¹²² και των Καναλίων¹²³ μαρτυρείται η εκτροφή ζώων.

¹¹¹ MM IV 351, 359-360, 374, 393-411.

¹¹² MM IV 331, 358.

¹¹³ MM IV 393-396, 396-399, 399-402, 402-404, 404-407, 407-409, 410-411.

¹¹⁴ MM IV 331, 359-360

¹¹⁵ MM IV 331, 358.

¹¹⁶ MM V 12.

¹¹⁷ MM IV 388.

¹¹⁸ MM IV 365, 395, 422.

¹¹⁹ MM IV 351.

¹²⁰ MM IV 347.

¹²¹ MM IV 331, 343, 358.

¹²² MM IV 368.

¹²³ MM V 12.

11. Γενικές παρατηρήσεις επί των χωριών της Θεσσαλίας

Μελετώντας τις αναφορές των βυζαντινών πηγών και αξιοποιώντας τις μαρτυρίες των αρχαιολογικών ευρημάτων διαπιστώνουμε ότι, κατά το κρίσιμο χρονικό διάστημα μεταξύ του 12^{ου} και 15^{ου} αιώνα, υπάρχει ένας σημαντικός αριθμός οικισμών που σχετίζονται με τον ευρύτερο χώρο της Θεσσαλίας. Η δομή του οικιστικού πλέγματος και οι μεταβολές που επήλθαν στην πυκνωση ή αραιώση των οικισμών στις επιμέρους γεωγραφικές τοποθεσίες, αποτυπώνονται από τον αριθμό των βυζαντινών χωριών που επιβίωσαν της οθωμανικής κατάκτησης. Είδαμε ότι στη Δυτική Θεσσαλία αναφέρονται συνολικά ογδόντα έξι βυζαντινά χωριά, και στα μέσα του 15^{ου} αιώνα εξακολουθούν να υφίστανται τα εξήντα (69.76%). Στην Ανατολική Θεσσαλία αναφέρονται συνολικά τριανταεννέα βυζαντινά χωριά, και στα μέσα του 15^{ου} αιώνα εξακολουθούν να υφίστανται τα εννέα (23.07%). Συνολικά, εξήντα εννέα περιπτώσεις οικισμών εξακολουθούν να αναφέρονται στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, αριθμός που αντιστοιχεί στο 55.2% των αναφορών από την προγενέστερη υστεροβυζαντινή περίοδο και στο 16.04% των χωριών στον χώρο της Θεσσαλίας, στα μέσα του 15^{ου} αιώνα.¹ Η λεπτομερής καταγραφή των χριστιανικών και μουσουλμανικών οικισμών στο κατάστιχο BBA/ MM 10 (1454/55) προσφέρει ακριβή δεδομένα για το οικιστικό πλέγμα της περιοχής, ενώ η εγγύτητά του στον χρόνο της οθωμανικής κατάκτησης, συνηγορεί ότι η πλειονότητα των χριστιανικών οικισμών, τόσο της Ανατολικής όσο και της Δυτικής Θεσσαλίας, μάλλον πρέπει να αντιμετωπιστούν ως προϋπάρχοντες, παρά την έλλειψη δεδομένων από την προγενέστερη βυζαντινή περίοδο.

Στη Δυτική Θεσσαλία προκύπτει οικιστική πυκνωση από την υστεροβυζαντινή περίοδο, μέχρι και τα μέσα του 15^{ου} αιώνα, με συνολικά 344 οικισμούς, εκ των οποίων οι 304 είναι χριστιανικοί. Στην Ανατολική Θεσσαλία η περιορισμένη ύπαρξη οικισμών της υστεροβυζαντινής περιόδου, που να διατηρούνται μέχρι και τα μέσα του 15^{ου} αιώνα, πιθανότατα μπορεί να αποδοθεί στη γενικότερη κρίση που διήλθε η περιοχή, ιδιαίτερα τον 14^ο αιώνα, που επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι σε ένα σύνολο 86 οικισμών του 15^{ου} αιώνα, μόλις οι είκοσι επτά είναι χριστιανικοί.

Το μέγεθος των χωριών παρουσιάζει σημαντικές διαβαθμίσεις. Γενικά στον θεσσαλικό χώρο η κατανομή των οικισμών με βάση το μέγεθός τους, όπως

¹ Το 1454/55, τα χωριά στον χώρο της σημερινής Θεσσαλίας φτάνουν τα 430, ενώ το σύνολο των χωριών του καταστίχου MM 10, μαζί με τις περιοχές της Αιτωλίας, Ευρυτανίας, των Γρεβενών και της Πιερίας, φτάνουν τα 570.

αντιπροσωπεύεται από το συνολικό αριθμό φορολογικών μονάδων σε κάθε οικισμό, έχει ως εξής:

πληθυσμός (φορ. μονάδες)	αριθμός χωριών
200 >	9
150 - 200	9
100 - 150	31
50 - 100	90
50 <	263

Βλέπουμε έτσι να έχει ισχύ στην περίπτωση της Θεσσαλίας του 15^{ου} αιώνα, προφανώς και των προηγούμενων αιώνων, η παλαιότερα διατυπωθείσα άποψη (από τον Kazhdan) περί του γενικά μικρού μεγέθους των μεσαιωνικών βαλκανικών χωριών.²

Ως προς την κατανομή του πληθυσμού ανάμεσα στις δύο κύριες γεωγραφικές υποενότητες της Θεσσαλίας, παρατηρείται αξιοπρόσεκτη δυσαναλογία. Στην Ανατολική Θεσσαλία, καταγράφονται 1410 φορολογικές μονάδες Χριστιανών και 692 μουσουλμανικές, ενώ στη Δυτική, τα αντίστοιχα δεδομένα αγγίζουν τις 16949 φορολογικές μονάδες Χριστιανών και τις 545 μουσουλμανικές. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο χώρος εγκατάστασης των Χριστιανών στην Ανατολική Θεσσαλία εντοπίζεται κυρίως στις περιοχές της Ελασσόνας και της Αγιάς και στον χώρο δυτικά και νοτιοδυτικά της Λάρισας, ενώ οι Μουσουλμάνοι είναι συγκεντρωμένοι κυρίως ανατολικά, νοτιοανατολικά και νοτιοδυτικά της Λάρισας. Στη Δυτική Θεσσαλία, οι χριστιανικές οικογένειες είναι εγκατεστημένες στον χώρο γύρω από τις πόλεις των Τρικάλων, των Σταγών, του Φαναρίου, δυτικά-νοτιοδυτικά των Τρικάλων, και δυτικά-βορειοδυτικά των Σταγών. Οι μουσουλμανικές οικογένειες είναι εγκατεστημένες στον χώρο γύρω από τις πόλεις των Τρικάλων, του Φαναρίου, ανατολικά-νοτιοανατολικά των Τρικάλων, και ανατολικά-νοτιοανατολικά του Φαναρίου. Συνιστούν δηλαδή μία μειοψηφία του όλου πληθυσμού, ενώ η όλη εγκατάστασή τους δε φαίνεται να επεκτείνεται δυτικότερα των πόλεων, προς τις υπώρειες της Πίνδου. Η μουσουλμανική εγκατάσταση στην Θεσσαλία μετά την οθωμανική κατάκτηση ήταν μια εγκατάσταση αφενός αστική, στις τρεις κυριότερες

² Παρατίθεται στο ΛΑΪΟΥ, Κοινωνία 60-66, με κριτικές παρατηρήσεις.

πόλεις, Τρίκαλα, Λάρισα και Φανάρι, αφετέρου επικεντρωμένη στον πεδινό γεωργικό χώρο.

Φαίνεται ότι το μεταναστευτικό ρεύμα που πρότεινε ο Magdalino, με κατεύθυνση από την ανατολική στη δυτική Θεσσαλία, είχε και άλλες παραμέτρους, αφού τα δεδομένα δείχνουν μια τάση συγκέντρωσης του παλαιού βυζαντινού πληθυσμού και προς τις περιοχές της Αγιάς και της Ελασσόνας, δηλαδή προς τις αναπεπταμένες περιοχές. Ο ντόπιος, βυζαντινών καταβολών, πληθυσμός φαίνεται πως περιορίζεται γενικά στις περιφερειακές περιοχές της ανατολικής και βόρειας Θεσσαλίας, και μάλιστα στις αναπεπταμένες και πιο ορεινές περιοχές, ενώ ο χώρος που μένει άδειος και στη συνέχεια προσφέρεται για τη μουσουλμανική εγκατάσταση, ταυτίζεται με τις πεδιάδες της ανατολικής Θεσσαλίας, τους κάμπους της Λάρισας, των Φαρσάλων και τον Αγιόκαμπο.

Η συγκεντρωτική αυτή εικόνα των πληθυσμιακών δεδομένων, σε συνδυασμό με τον αριθμό και την αναλογία των χριστιανικών και μουσουλμανικών οικισμών στο σύνολο της Θεσσαλίας, επιβεβαιώνουν τη βαρύνουσα σημασία της δημογραφικής κρίσης των μέσων του 14^{ου} αιώνα και της εξασθένησης του παλαιού πληθυσμού, με αποτέλεσμα η οθωμανική κατάκτηση να καλύψει το δημογραφικό κενό με μαζική εγκατάσταση μουσουλμανικού πληθυσμού στις πεδιάδες της ανατολικής Θεσσαλίας. Ο μουσουλμανικός πληθυσμός της συγκεκριμένης περιοχής συνίσταται από εποίκους προερχόμενους από την Μικρά Ασία, και μεγάλο μέρος αυτού είναι νομαδικών καταβολών, όπως προκύπτει από τις αναφορές σε Γιουρούκους και Τάταρους, ενώ χαρακτηριστική είναι η χρήση τοπωνυμίων δηλωτικών των νομαδικών καταβολών των επήλυδων, καθώς και οι αναφορές των φόρων *gift tatar* και *gift yöriük*. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι εν λόγω επιβαρύνσεις, που αφορούσαν μόνο τις συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες, ήταν χαμηλές, επιβεβαιώνοντας την εφαρμογή μιας πολιτικής κινήτρων που διευκόλυναν την εγκατάσταση.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις όμως δεν θα πρέπει να δώσουν την εντύπωση ότι το φαινόμενο της δημογραφικής κρίσης περιοριζόταν στις πεδιάδες της ανατολικής Θεσσαλίας, αφού διαρκούντος του 14^{ου} αιώνα, και ήδη από τις πρώτες δεκαετίες του, και στη δυτική Θεσσαλία προκύπτουν ενδείξεις μίας πληθυσμιακής κάμψης, πολύ νωρίτερα από την εκδήλωση του "Μαύρου Θανάτου" (1348). Ήδη από τη δεκαετία του 1320, έχει προκύψει η μετανάστευση και εγκατάσταση των Αρβανιτών, και ο αριθμός τους μάλιστα όπως παραδίδεται από τον Καντακουζηνό φαίνεται ιδιαίτερα

μεγάλος, 12000.³ Το 1342, οι Αρβανίτες έχουν ισχυρή παρουσία στα περίξ του Φαναρίου, και αργότερα αριθμός τους εγκαθίσταται και στην πόλη των Τρικάλων. Η άφιξη και εγκατάσταση ενός μεγάλου αριθμού επήλυδων, όπως οι προηγούμενοι, προϋποθέτει ένα ήδη υπάρχον πληθυσμιακό κενό. Στην περίπτωση της δυτικής Θεσσαλίας, οι όποιες επιπτώσεις της γενικότερης δημογραφικής κρίσης θα καλύφθηκαν από μεταναστεύσεις χριστιανικών πληθυσμών. Επιπλέον, ο χώρος της δυτικής Θεσσαλίας δεν είναι τόσο εκτεθειμένος σε εισβολές όπως οι πεδιάδες της ανατολικής, και για το λόγο αυτό η κάμψη του πληθυσμού εκεί δεν θα ήταν τόσο έντονη.

Ενδεικτική είναι η ύπαρξη περιουσιακών στοιχείων, τον 14^ο αι, τα οποία χαρακτηρίζονται εξαλειμματικά, γεγονός που μπορεί να εκλειφθεί ως ένδειξη της μόνιμης ή της αυξανόμενης σπανιότητας των ανθρώπων. Πέρα από τις επιδιώξεις της μεγάλης ιδιοκτησίας για την προσέλκυση εργατικού δυναμικού, είναι εύλογο να εικάσουμε ότι οι πληθυσμιακές μετακινήσεις, μικρότερης ή μεγαλύτερης έκτασης, ως ένα βαθμό θα αποτελούσαν απότοκο της οικονομικής συμπεριφοράς των επήλυδων, ιδιαίτερα της προσδοκίας εκμετάλλευσης πιο εύφορης γης, της απόκτησης περιουσιακών στοιχείων και ενός προνομιακού φορολογικού καθεστώτος, δεδομένης της όλης αναταραχής της περιόδου.

Λαμβάνοντας υπόψη τη διάκριση των δύο μεγάλων γεωγραφικών ενοτήτων, της ανατολικής και της δυτικής Θεσσαλίας, προκύπτει ένα οικιστικό πλέγμα, το οποίο βάσει των πληθυσμιακών δεδομένων και του συνολικού αριθμού των οικισμών, έχει ως βασικό χαρακτηριστικό την αραιώση των οικισμών στην ανατολική Θεσσαλία και μια σημαντική πύκνωση στη δυτική Θεσσαλία από την υστεροβυζαντινή περίοδο μέχρι και τα μέσα του 15^{ου} αιώνα. Τους 12^ο-14^ο αι. υπάρχουν σκόρπιες αναφορές πληθυσμιακών δεδομένων για ορισμένους οικισμούς, χωρίς ωστόσο να διευκρινίζεται αν πρόκειται για το σύνολο ή ένα μέρος των κατοίκων τους: Γαύροβον/ Γαύρος (17 κάτοικοι, 12^{ος} αι.), Γραδίστιον (8 κάτοικοι, τέλη 13^{ου}-αρχές 14^{ου} αι.), Ζαβλάντια (17 κάτοικοι, 14^{ος} αι.), Κνίνα (9 κάτοικοι, 12^{ος} αι.), Κόζερος (32 κάτοικοι, 12^{ος} αι.), Κουβέλτζι (14 κάτοικοι, 12^{ος} αι.), Πρεβέντα (1 κάτοικος, 15^{ος} αι.). Ως προς τον καθορισμό του συντελεστή του νοικοκυριού, οι διαθέσιμες πηγές για την περιοχή της Θεσσαλίας επιτείνουν το πρόβλημα, καθώς τις περισσότερες φορές δεν αναφέρονται τα μέλη του κάθε νοικοκυριού ονομαστικά, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων. Συγκεκριμένα στο Γαύροβον αναφέρεται η Άβρα και οι γιοί της, Μαυροϊωαννίτης και

³KANTAKOYZHNOΣ I 474.

Βρατάς, στο Κουβέλτσι αναφέρεται ο Ιβάν και οι γιοί του, Βρατάς και Σαρακινός, ενώ στο Κόζερο αναφέρονται τα μέλη τεσσάρων οικογενειών: ο Ιωαννηνάτης Σέκμης και οι δύο γαμπροί του, ο Βρατίνος και ο Μοδίνος (δεν αναφέρονται τα ονόματα των δύο θυγατέρων), ο Πέτρος Σαγιτάς και οι γιοί του, Πέτρος και Παύλος, ο Δραγίνος και τα τέκνα του, Κρατζούνης και Σθλάβα, και ο Σπανάκης, οι γιοί του Βούνος και Δόβρος, και ο ανιψιός του Νέγρης. Βάσει των διαθέσιμων πληροφοριών, μπορούμε να υπολογίσουμε ότι το μέσο μέγεθος των νοικοκυριών στα χωριά απαρτιζόταν από 3.5 μέλη.⁴ Τα δεδομένα του καταστίχου MM 10 αποκαλύπτουν ότι η Δυτική Θεσσαλία, πέρα από το πυκνότερο δίκτυο οικισμών έχει και μεγαλύτερη πληθυσμιακή πυκνότητα ως προς την Ανατολική Θεσσαλία, αφού για την μεν πρώτη προκύπτει ένας μέσος όρος 50.85 νοικοκυριών ανά οικισμό, ενώ στην Ανατολική Θεσσαλία είναι μόλις 24.44 νοικοκυριά ανά οικισμό. Στη Δυτική Θεσσαλία, ο αντίστοιχος μέσος όρος μεταξύ των χριστιανικών οικισμών είναι 52.14 νοικοκυριά, των μουσουλμανικών 25.26 νοικοκυριά, και των μεικτών 77.35 νοικοκυριά. Στην Ανατολική Θεσσαλία ο συντελεστής μεταξύ των χριστιανικών οικισμών είναι 46.66 νοικοκυριά, των μουσουλμανικών 17.28 νοικοκυριά, και των μεικτών 61.66 νοικοκυριά.⁵

Είναι εύλογο να θεωρήσουμε ότι οι θεμελιώδεις οικονομικές δραστηριότητες του πληθυσμού της υπαίθρου, δηλαδή η ενασχόληση με αγροτικές και κτηνοτροφικές δραστηριότητες, σε μεγάλο βαθμό σχετίζονται με τα χαρακτηριστικά του φυσικού περιβάλλοντος, δεδομένο που επαληθεύεται από την περίπτωση του θεσσαλικού χώρου, απ' όπου υπάρχει αρχειακή τεκμηρίωση της ύστερης βυζαντινής και της πρώιμης οθωμανικής περιόδου. Ήδη από την υστεροβυζαντινή περίοδο προκύπτει ότι η καλλιέργεια δημητριακών και η αμπελοκαλλιέργεια είναι οι κυρίαρχες αγροτικές δραστηριότητες, γεγονός που ενισχύεται από την πληθώρα φοροαπαλλαγών προς τη μεγάλη ιδιοκτησία. Το αρχειακό υλικό αποκαλύπτει επίσης μια σειρά από συμπληρωματικές δραστηριότητες της τοπικής οικονομίας, όπως προκύπτει από την

⁴ ΛΑΪΟΥ, Κοινωνία 297, 317-346: Η Λαΐου μελετώντας τα βυζαντινά θέματα Στρυμόνος και Θεσσαλονίκης στην περιοχή ανάμεσα στον Αξιό και τον Στρυμόνα, απ' όπου προέρχονται οι μεγάλες απογραφές της μοναστηριακής περιουσίας τα χρόνια 1300-1301, 1316-1318, 1320-1321, 1338-1341 καθώς και σποραδικές απογραφές που έγιναν ενδιάμεσα, καταλήγει ότι με το πέρασμα του χρόνου υπάρχει σαφής μείωση του μέσου μεγέθους των νοικοκυριών, με μέγιστο αριθμό το 4.7 (το 1300-1301) και ελάχιστο 3.67 (το 1338-1341). Στο τέλος της συγκεκριμένης περιόδου, στις περισσότερες περιπτώσεις, σημειώθηκε μείωση και του συνολικού πληθυσμού και του αριθμού των νοικοκυριών, με αποτέλεσμα τα χωριά να καταλήξουν μικρότερα απ' ότι στις αρχές του 14^{ου} αιώνα.

⁵ BELDICEANU, Morée 46-47: Είδαμε ότι οι N. Beldiceanu, I Beldiceanu και Steinherr πρότειναν ότι σε κάθε χριστιανική οικογένεια αντιστοιχούσαν τέσσερα άτομα, και σε κάθε μουσουλμανική τουλάχιστο έξι, ενώ για τις χήρες πρότειναν ένα συντελεστή δύο ατόμων, αναλογιζόμενοι την ύπαρξη τέκνων.

καλλιέργεια οπωροκηπευτικών, την καλλιέργεια ειδών που παρείχαν πρώτη ύλη για την υφαντουργία (λίνο, κάνναβις, βαμβάκι, μεταξοσκώληκες), τη μελισσοκομία, ενώ οι κτηνοτροφικές δραστηριότητες ήταν σχετικά περιορισμένες στους αγροτικούς οικισμούς, με την εκτροφή αιγοπροβάτων, χοίρων και βοοειδών.

Η ομάδα οικισμών της Ανατολικής Θεσσαλίας, παρά τον μειωμένο αριθμό τους, παίζει καθοριστικό ρόλο στην αγροτική παραγωγή, όπως προκύπτει από την συγκεντρωτική παράθεση των δεδομένων της φορολόγησης των δημητριακών, της κυρίαρχης καλλιέργειας στα μέσα του 15^{ου} αιώνα. Στην ανατολική Θεσσαλία, η κατά μέσο όρο φορολογική επιβάρυνση αντιστοιχεί σε 17.22 άσπρα ανά χριστιανικό νοικοκυριό και 40.35 άσπρα ανά μουσουλμανικό, ενώ στη δυτική Θεσσαλία προκύπτει η συνολική επιβάρυνση των 11.5 και 24.5 άσπρων σε χριστιανούς και μουσουλμάνους αντίστοιχα. Καταρχάς, η μεγαλύτερη ποσότητα φόρου στην ανατολική Θεσσαλία αποτελεί ένδειξη μεγαλύτερης παραγωγικότητας, γεγονός που φαίνεται να επιβεβαιώνει τη θέση του Magdalino για την παραγωγική ικανότητα του συγκεκριμένου χώρου.⁶ Σε αυτό το συμπέρασμα συντείνει και η διαπίστωση ότι πολλοί από τους Μουσουλμάνους αγρότες της ανατολικής Θεσσαλίας θα ήταν αρκετά πλούσιοι, ώστε να κατέχουν σκλάβους, που η παρουσία τους τεκμαίρεται επαγωγικά από τις καταγραφές απελεύθερων στα χωριά της περιοχής.

Γενικότερα όμως, διαπιστώνουμε ότι, ως επί το πλείστον, οι οικισμοί με τη μεγαλύτερη παραγωγή δημητριακών τοποθετούνται σε υψόμετρο μεταξύ 95 και 200 μέτρων, ενώ εκτείνονται σε αποστάσεις που δεν ξεπερνούν τα 20 χλμ από τις πλησιέστερες αγορές, γεγονός που θέτει τις επιπτώσεις της μορφολογίας του εδάφους στην εμφάνιση των επιμέρους οικονομικών δραστηριοτήτων. Ένα δεύτερο ζήτημα που σχετίζεται με τη σταθερά μεγαλύτερη φορολόγηση των Μουσουλμάνων έναντι των Χριστιανών, αφορά στο ενδεχόμενο μιας πιο παραγωγικής συμπεριφοράς των πρώτων, με απώτερο στόχο την επίτευξη μεγαλύτερου κέρδους, τη στιγμή που οι χριστιανοί μάλλον έχουν ως βασική επιδίωξη την ικανοποίηση των φορολογικών τους υποχρεώσεων και την κάλυψη κάποιων βασικών βιοτικών αναγκών.⁷

Η εξέταση της συνολικής επιβάρυνσης της αγροτικής παραγωγής προσφέρει μια ευρύτερη εικόνα των οικονομικών νοοτροπιών του πληθυσμού. Επί της αμπελουργίας, της πιο σημαντικής καλλιέργειας μετά τα δημητριακά, αποκαλύπτεται μια τάση υψηλότερης φορολόγησης των χριστιανικών νοικοκυριών έναντι των μουσουλμανικών στο σύνολο του θεσσαλικού χώρου, γεγονός που επιβεβαιώνεται

⁶ MAGDALINO, History 120-121.

⁷ ΜΟΥΣΤΑΚΑΣ, Όψεις 102-104.

και από την κατά μέσο όρο φορολογική επιβάρυνση των 5.37 άσπρων ανά χριστιανικό νοικοκυριό και των 1.87 άσπρων ανά μουσουλμανικό στην ανατολική Θεσσαλία, ενώ τα δεδομένα στη Δυτική Θεσσαλία αγγίζουν τα ποσά των 4.83 και 1.14 άσπρων αντίστοιχα. Η μικρή εμπλοκή των μουσουλμάνων στην αμπελουργία προφανώς σχετίζεται με τους περιορισμούς που προκύπτουν από τη μουσουλμανική θρησκεία.

Η κτηνοτροφία παρουσιάζει δύο όψεις. Στους αγροτικούς οικισμούς συνιστά μία συμπληρωματική οικονομική δραστηριότητα που περιορίζεται στην εκτροφή μικρών αριθμών χοίρων ή και αιγοπροβάτων ανά αγροτικό νοικοκυριό. Η πλειονότητα των οικισμών, όπου υπερτερεί η εκτροφή χοίρων, τοποθετείται σε υψόμετρο που δεν ξεπερνά τα 210μ, γεγονός που ευνοεί την ανάπτυξη της χοιροτροφίας, παρέχοντας στους κατοίκους των γύρω οικισμών τη δυνατότητα να ασκούν μια δραστηριότητα με στόχο τη βελτίωση της διατροφής τους και την επίτευξη κέρδους. Αξίζει να σημειωθεί ότι η εκτροφή χοίρων απασχολεί αποκλειστικά τους Χριστιανούς, γεγονός που οφείλεται στους περιορισμούς της ισλαμικής θρησκείας.

Από την άλλη, ιδιαίτερα εμφανής και έντονη είναι η παρουσία, στις ορεινές περιοχές της δυτικής Θεσσαλίας, των κατά προτεραιότητα ή αμιγώς κτηνοτροφικών πληθυσμών, των Βλάχων με την κοινωνικο-οικονομική και όχι την εθνοτική έννοια της λέξης, οι οποίοι εμπλέκονταν με ένα ευρύτερο σύστημα εκμετάλλευσης που στηριζόταν στη συντήρηση μεγάλων κοπαδιών αιγοπροβάτων. Η κτηνοτροφική δραστηριότητα αυτών των πληθυσμών προϋποθέτει εποχικές μετακινήσεις, και για το λόγο αυτό μπορούμε να θεωρήσουμε ότι οι οικισμοί τους δε θα κατοικούνταν καθ' όλη τη διάρκεια του έτους. Ενδεικτικές αυτού του κτηνοτροφικού νομαδισμού, αλλά και της ισχυρής παρουσίας των κτηνοτροφικών πληθυσμών στη Θεσσαλία σε μεγάλο βάθος χρόνου, είναι οι μαρτυρίες του Κεκαυμένου και του Βενιαμίν από την Τουδέλη.⁸

Η άσκηση της κτηνοτροφίας απασχολεί ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού, όπως αποτυπώνεται από το ποσοστό των εμπλεκόμενων φορολογικών μονάδων σε κτηνοτροφικές δραστηριότητες:

Ανατολική Θεσσαλία	
Σύνολο οικισμών	86
Σύνολο φορολογικών μονάδων	2102
Οικισμοί με ποσοστό κτηνοτροφίας μεταξύ 10%-30%, επί συνόλου οικονομικών δραστηριοτήτων	19

⁸ ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 68-69. ΒΕΝΙΑΜΗΝ ΕΚ ΤΟΥΔΕΛΗΣ 63.

Ποσοστό φορολογικών μονάδων επί συνόλου περιοχής	767 (36.48%)
Υψόμετρα	55-600 μ
Οικισμοί με ποσοστό κτηνοτροφίας άνω του 30%, επί συνόλου οικονομικών δραστηριοτήτων	2
Ποσοστό φορολογικών μονάδων επί συνόλου περιοχής	111 (5.28%)
Υψόμετρα	480-960 μ.
Δυτική Θεσσαλία	
Σύνολο οικισμών	344
Σύνολο φορολογικών μονάδων	17494
Οικισμοί με ποσοστό κτηνοτροφίας μεταξύ 10%-30%, επί συνόλου οικονομικών δραστηριοτήτων	113
Ποσοστό φορολογικών μονάδων επί συνόλου περιοχής	6405 (36.61%)
Υψόμετρα	90-1150 μ
Οικισμοί με ποσοστό κτηνοτροφίας άνω του 30%, επί συνόλου οικονομικών δραστηριοτήτων	24
Ποσοστό φορολογικών μονάδων επί συνόλου περιοχής	952 (5.44%)
Υψόμετρα	115-1160 μ.

Στην Ανατολική Θεσσαλία, οι οικισμοί με ποσοστό κτηνοτροφίας μεταξύ 10%-30% επί του συνόλου των οικονομικών δραστηριοτήτων είναι 19, και ο αριθμός των εμπλεκόμενων νοικοκυριών φτάνει τα 767, που αντιστοιχεί στο 36.48% του συνόλου των φορολογικών μονάδων της περιοχής. Οι οικισμοί με ποσοστά επί της κτηνοτροφίας άνω του 30% είναι 2, και ο αντίστοιχος αριθμός νοικοκυριών αγγίζει τα 111, δηλαδή το 5.28% του συνολικού αριθμού νοικοκυριών. Ανάλογα δεδομένα προκύπτουν και για τον χώρο της Δυτικής Θεσσαλίας, αφού στην πρώτη κατηγορία προκύπτουν 113 οικισμοί και 6405 νοικοκυριά (36.61% των φορολογικών μονάδων), ενώ στη δεύτερη ομάδα εντάσσονται 24 οικισμοί και 952 νοικοκυριά (5.44% των φορολογικών μονάδων). Οι οικισμοί με αναπτυγμένες κτηνοτροφικές δραστηριότητες τοποθετούνται σε ημιορεινές και ορεινές τοποθεσίες, με υψόμετρο που σε ορισμένες περιπτώσεις ξεπερνά τα 900 μέτρα.

Είναι σαφές, ό τ τα εδάφη στο νθεσσαλικό χώρο διακρίνονται από μεγάλες υψομετρικές διαφορές και από διαφορετικές κλιματολογικές συνθήκες, με αποτέλεσμα την εμφάνιση επιμέρους οικονομικών δραστηριοτήτων. Η θέση των οικισμών μπορεί να λειτουργήσει ως εργαλείο προκειμένου να αποτυπωθούν οι βασικοί οικονομικοί προσανατολισμοί, όπως αυτοί προκύπτουν από τις αναφορές των βυζαντινών πηγών και τα οικονομικά δεδομένα του οθωμανικού κατάστιχου BBA/MM 10 (1454/55). Η σταθερότητα των οικονομικών δραστηριοτήτων κατά το κρίσιμο διάστημα της οθωμανικής κατάκτησης, πέρα από τους εξαναγκασμούς από

τα χαρακτηριστικά του χώρου, ως ένα βαθμό, οφείλεται στην σταθερότητα του οικιστικού πλέγματος, όπως αποτυπώνεται από τη διαχρονική παρουσία οικισμών από την υστεροβυζαντινή περίοδο μέχρι τα μέσα του 15^{ου} αιώνα. Το ζήτημα αυτό προβάλλει τη σημασία της διαμόρφωσης του χώρου και τις επιπτώσεις της στη συνακόλουθη διασπορά των οικισμών.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Κεντρικό θέμα της παρούσας μελέτης είναι η διερεύνηση της κοινωνικο-οικονομικής και δημογραφικής ιστορίας της Θεσσαλίας, μεταξύ του 12^{ου} και του 15^{ου} αιώνα, με ειδικότερο αντικείμενο την κατανομή του πληθυσμού βάσει του γεωγραφικού και, κατ' επέκταση, του κοινωνικο-οικονομικού περιβάλλοντος. Οι πληροφορίες που προκύπτουν από τις αφηγηματικές πηγές και άλλου τύπου βυζαντινά έγγραφα, αν και αποσπασματικές, μαζί με τα δεδομένα του οθωμανικού καταστίχου BBA/MM 10 (1454/55), αποκαλύπτουν προγενέστερες ιστορικές καταστάσεις. Η μελέτη των οικισμών, έγινε υπό το πρίσμα της ιστορικής πορείας τους και της ανίχνευσης των συνθηκών που επηρέασαν τη διαμόρφωση του οικιστικού πλέγματος. Είναι σαφές ότι στον θεσσαλικό χώρο οι εν λόγω εξελίξεις είναι μείζονος σημασίας δεδομένης της αντίθεσης ανάμεσα σε περιοχές με διάσπαρτο από τη μια, και με συσπειρωμένο από την άλλη οικιστικό πλέγμα, όπως αυτό προκύπτει ανάμεσα στις δύο κύριες γεωγραφικές υποενότητες της Θεσσαλίας, την Ανατολική και τη Δυτική. Σε αυτά τα πλαίσια, η εξέλιξη των πληθυσμιακών μεγεθών διερευνήθηκε μέσα από την δυναμική του οικιστικού πλέγματος, μέσα δηλαδή από τον εντοπισμό φάσεων ίδρυσης, ανάπτυξης ή, από την άλλη, συρρίκνωσης και εγκατάλειψης οικισμών, ακόμα και αν δεν είναι δυνατή η παράθεση ποσοτικών δεδομένων.

Το αντικείμενο και τα χρονικά όρια της μελέτης έθεσαν τη διαπραγμάτευση της θέσης του Magdalino, ο οποίος, μελετώντας τις δημογραφικές συμπεριφορές στον χώρο της Θεσσαλίας, κάνει λόγο για τις ανισότητες στη γεωγραφική κατανομή του πληθυσμού. Βλέπει μια εντυπωσιακή αντίθεση, ήδη από τον 11^ο αι., ανάμεσα στην πυκνοκατοικημένη και εύπορη Ανατολική Θεσσαλία και στην αραιοκατοικημένη και υπανάπτυκτη Δυτική.¹ Η εικόνα αυτή ανατρέπεται τον 14^ο αιώνα, κατά τον οποίο φαίνεται να ενισχύεται σημαντικά το δυτικό τμήμα της Θεσσαλίας, αναδεικνύοντας τον ρόλο των Τρικάλων ως πολιτικού, εκκλησιαστικού και οικονομικού κέντρου της περιοχής, γεγονός που, κατά τον Magdalino, μπορεί να ερμηνευτεί ως αποτέλεσμα των πολεμικών κυρίως γεγονότων που προκάλεσαν την υποχώρηση του πληθυσμού, αλλά και των πολιτικών και εκκλησιαστικών αρχών, σε μέρη λιγότερο προσβάσιμα

¹ MAGDALINO, History 120-121.

και επιθυμητά. Μετά από εκτενή έρευνα σε βάθος των δεδομένων από τα μέσα του 15^{ου} αιώνα, που είναι τα μόνα που προσφέρονται με ακρίβεια για μια τέτοια διερεύνηση, διαπιστώσαμε ότι οι πεδιάδες της Ανατολικής Θεσσαλίας ήταν παραγωγικότερες, όπως προκύπτει από τη συγκεντρωτική παράθεση των δεδομένων της φορολόγησης στα μέσα του 15^{ου} αιώνα. Η μεγαλύτερη ποσότητα φόρου επί των δημητριακών, της κυρίαρχης καλλιέργειας, στους μουσουλμάνους της Ανατολικής Θεσσαλίας, αποτελεί ένδειξη μεγαλύτερης παραγωγικότητας, γεγονός που επιβεβαιώνει τη θέση του Magdalino για την παραγωγική ικανότητα της εν λόγω περιοχής.

Ωστόσο, τα πληθυσμιακά δεδομένα των μέσων του 15^{ου} αιώνα αποδεικνύουν ότι το μεταναστατευτικό ρεύμα που πρότεινε ο Magdalino από την Ανατολική προς τη Δυτική Θεσσαλία, είχε και άλλες παραμέτρους, αφού προκύπτει μια τάση εκδημίας και στον χώρο της Ανατολικής Θεσσαλίας, δεδομένης της εγκατάστασης των Χριστιανών κυρίως στις περιοχές της Ελασσόνας και της Αγιάς και στον χώρο δυτικά και νοτιοδυτικά της Λάρισας. Φαίνεται δηλαδή ότι ο ντόπιος πληθυσμός περιορίζεται στις περιφερειακές περιοχές της Ανατολικής Θεσσαλίας, ιδιαίτερα στις αναπεπταμένες και πιο ορεινές περιοχές, ενώ ο χώρος της μουσουλμανικής εγκατάστασης εντοπίζεται στις πεδιάδες της ανατολικής Θεσσαλίας, τους κάμπους της Λάρισας και των Φαρσάλων. Σύμφωνα με τον Βακαλόπουλο, η οθωμανική κατάκτηση, στο σύνολο του Βαλκανικού χώρου, προκάλεσε μεταναστευτικά ρεύματα χριστιανών προς τις βενετοκρατούμενες περιοχές και τα νησιά της Ανατολικής Μεσογείου, καθώς και μαζική υποχώρηση του πληθυσμού σε ορεινές περιοχές και σε ελάχιστες «ασφαλείς» πόλεις, όπως η Θεσσαλονίκη και τα Ιωάννινα.² Για την περίπτωση της Θεσσαλίας η θέση αυτή ελέγχεται από το δεδομένο ότι η ερήμωση των πεδιάδων της Ανατολικής Θεσσαλίας δεν πραγματοποιείται εν γένει και καθ' ολοκληρίαν λόγω της οθωμανικής κατάκτησης, αλλά είναι παλαιότερο και εξελισσόμενο φαινόμενο σε βάθος χρόνου, που συντελείται τουλάχιστον από το β' μισό του 13^{ου} αιώνα. Αξίζει να σημειωθεί ότι η συγκεκριμένη ερήμωση δε μπορεί να θεωρηθεί αποτέλεσμα μόνο πολεμικών αναταραχών και εισβολών, όπως πρότεινε ο Magdalino, αλλά να αποδοθεί γενικότερα στη δημογραφική κρίση της εποχής, που ο πόλεμος είναι μόνο μια συνιστώσα της, και που όψεις της εντοπίζονται και στον χώρο

² VAKALOPOULOS, *Retraite des populations* 265-276.

της Δυτικής Θεσσαλίας, μόνο που εκεί η πληθυσμιακή αραίωση που κατά καιρούς προκύπτει, καλύπτεται από μεταναστεύσεις χριστιανικών πληθυσμών (Αρβανίτες).

Βασική επιλογή της προσέγγισης που ακολουθείται εδώ είναι η αποτύπωση της των βασικών χαρακτηριστικών του κυρίαρχου μοντέλου οικιστικής οργάνωσης στη Θεσσαλία, δεδομένης της εγκατάστασης του πληθυσμού σε «αστικούς» και αγροτικούς οικισμούς. Το συγκεκριμένο δίπολο ενισχύεται από τον αναβαθμισμένο ρόλο των θεσσαλικών πόλεων ήδη από την υστεροβυζαντινή περίοδο. Στο σχετικό κεφάλαιο για τον ορισμό των πόλεων κατέστη σαφές ότι στη βυζαντινή ορολογία δεν υπάρχει σαφής διάκριση ανάμεσα στους όρους *πόλη*, *πολίχνη*, *κάστρο*, *φρούριο*, πέρα από το γεγονός ότι με τον όρο *πόλις*, δηλώνονταν οι μεγαλύτερες και σημαντικότερες πόλεις. Μεγαλύτερη σημασία έχει η ανάδειξη ορισμένων χαρακτηριστικών κοινής αποδοχής. Ως τέτοια μπορούν να προταθούν οι λειτουργίες της πόλης ως διοικητικού και οικονομικού κέντρου μιας ευρύτερης περιοχής, η διαφοροποίηση στους οικονομικούς προσανατολισμούς και στα επαγγέλματα των κατοίκων, η επαγγελματική εξειδίκευση στη βιοτεχνία και το εμπόριο, η λειτουργία της πόλης ως αγοράς, οι εντονότερες κοινωνικές διαφοροποιήσεις και η παρουσία εκπροσώπων του ανώτερου κοινωνικού στρώματος, η υψηλή πληθυσμιακή συγκέντρωση και η συνακόλουθη πυκνότητα ανθρώπων και κτισμάτων, και η αμυντική λειτουργία της πόλης, απότοκο της γεωγραφικής τοποθεσίας και των οχυρωματικών κατασκευών, με αποτέλεσμα να λειτουργεί ως καταφύγιο για τον πληθυσμό της ευρύτερης περιοχής. Ασφαλώς, τα παραπάνω κριτήρια δεν είναι απαραίτητα να εντοπίζονται, στο σύνολό τους, σε κάθε οικισμό που μπορεί να προσδιοριστεί ως "πόλη".

Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα από το χρυσόβουλο του Ανδρόνικου Β', το 1289, υπέρ της μονής της Λυκουσάδος, σύμφωνα με το οποίο η εδραίωση της εξουσίας στον θεσσαλικό χώρο, προϋποθέτει τον έλεγχο επί ενός ορισμένου αριθμού πόλεων, όπως με σαφήνεια δηλώνεται.³ Αυτό θέτει τη σημασία των πόλεων για τον έλεγχο μιας ευρύτερης περιοχής, ιδιαίτερα μετά την εγκατάσταση ομάδων Βλάχων και Αρβανιτών στην ύπαιθρο της Θεσσαλίας, οι οποίες καθιστούσαν απαραίτητο τον έλεγχο των μεγαλύτερων και σημαντικότερων οικισμών. Από την ίδια πηγή προκύπτει ένα ακόμα χαρακτηριστικών των πόλεων, ως σημείων διαμονής εκείνων που κατείχαν την εξουσία, και κατ' επέκταση, ανήκαν στην ανώτερη τάξη. Το γεγονός αυτό είναι μείζονος σημασίας για την ανάπτυξη της εμπορικής

³ MM V, 254/ ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος 501.

δραστηριότητας και συνακόλουθα της οικονομίας των πόλεων, ως σημείων συγκέντρωσης αγαθών και αγοραστών και κέντρων κατανάλωσης, όπως με σαφήνεια δηλώνεται για τις περιπτώσεις της Λάρισας, των Τρικάλων, του Φαναρίου, του Πλαταμώνα, των Νέων Πατρών, των Σταγών, της Βέσαινας και των Φαρσάλων, τουλάχιστον από τα μέσα του 12^{ου} αι. Η περίπτωση των δύο «κελλίων» που ανήγειραν οι μοναχοί της μονής Μεταμορφώσεως σε χώρους εντός των Τρικάλων, προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι αυξημένες απαιτήσεις σε χώρο, αποκαλύπτουν, πέρα από την εμπλοκή των μοναχών των Μετεώρων σε εμπορικές δραστηριότητες, την αυξημένη ζήτηση προϊόντων στην πόλη των Τρικάλων, στοιχείο ενδεικτικό της προϊούσας αύξησης των εμπορικών συναλλαγών.⁴ Στην *Ιστορία* του Ιωάννη Καντακουζηνού, το 1333, γίνεται διάκριση ανάμεσα στις κυριότερες πόλεις της Θεσσαλίας, τα Τρίκαλα, το Φανάριον, τους Σταγούς, το Δαμάσι και την Ελασσόνα, και τα "πολίσιμα" Λυκοστόμιον, Καστρί και Γόλος. Η εικόνα συμπληρώνεται και από μια σειρά οικισμών που συνιστούσαν έδρες επισκοπών, με δεδομένη την ταύτιση της επισκοπής με την πόλη στην βυζαντινή θεώρηση.⁵ Από την γενικότερη εξέταση των πηγών είναι σαφές ότι, λόγω των πολιτικών εξελίξεων, οι κυριότερες πόλεις της Δυτικής Θεσσαλίας, Τρίκαλα και Φανάρι, γνωρίζουν ακμή και ανάπτυξη κατά την ύστερη βυζαντινή περίοδο, σε αντιδιαστολή με την παρακμή της Λάρισας, αποτέλεσμα της όλης κρίσης της εποχής. Ως προς τα κύρια λιμάνια της ευρύτερης περιοχής του Παγασητικού, με την παρακμή της Δημητριάδας καθ' όλη την υστεροβυζαντινή περίοδο, οι λειτουργίες του λιμανιού και του εμπορικού κέντρου παραμένουν στον Αλμυρό και συμπληρωματικά στον Πτελεό, ενώ ο Γόλος διατηρεί τις λειτουργίες του οχυρωματικού οικισμού και του μικρής κλίμακας διοικητικού κέντρου.

Μετά την οθωμανική κατάκτηση, οι Οθωμανοί, επιβεβαιώνοντας τη γενικότερη ευρωστία των Τρικάλων και του Φαναρίου, επιλέγουν αυτές τις πόλεις ως χώρους έδρασης και προβολής της κυριαρχίας τους και, κατά συνέπεια, φροντίζουν για τη συγκρότηση μιας ισχυρής μουσουλμανικής κοινότητας στις πόλεις αυτές. Φροντίζουν παράλληλα για την ίδρυση του Yeni-Şehir, στη θέση και στις προϋπάρχουσες οικιστικές δομές της παρηκμασμένης Λάρισας. Η συγκρότηση των μουσουλμανικών

⁴ ΒΕΗΣ, Γράμματα 98-100. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Γράμματα 283-286.

⁵ DARROUZÈS, Notitiae 217, 231, 243, 265, 268, 272, 284, 291, 304, 326-327, 339, 343, 349, 363, 375, 381, 388, 396, 402, 407, 413, 417, 419: Αλμυρός, Βελεστίνο, Βέσαινα, Βούναινα, Γαρδίκι, Δημητριάδα, Δομένικο-Ελασσόνα, Καστρίον, Λιτζά / Άγραφα, Λυκοστόμιον, Πατζουνιά, Ραδοβίσιδι, Σμόκοβο, Σταγοί, Τρίκκη/ Τρίκαλα, Φανάριον, Φάρσαλα, Χάρμαινα, που οι επισκοπές τους υπάγονταν στην μητρόπολη Λαρίσης.

αστικών πληθυσμών στον χώρο της Θεσσαλίας δείχνει ότι δεν έχουν εδώ ισχύ οι παλαιές θέσεις των Jireček και Barkan, οι οποίοι έκαναν λόγο για ολοκληρωτική κατάρρευση των πόλεων της βαλκανικής χερσονήσου, εκλαμβάνοντας την επανεμφάνισή τους, τους 15^ο και 16^ο αι., ως αποτέλεσμα της συστηματικής εγκατάστασης του μουσουλμανικού πληθυσμού στον χώρο των Βαλκανίων.⁶ Αντίθετα, φαίνεται να έχει εφαρμογή η θέση του Todorov, ο οποίος, εξετάζοντας την εξέλιξη των βαλκανικών πόλεων σε μια διαχρονία, κατέληξε ότι το βαλκανικό αστικό φαινόμενο και γενικότερα ο οικισμένος χώρος και τα συστήματα επικοινωνιών, ανήκουν σε μια συνέχεια, την οποία δε διέσπασε αλλά ενίσχυσε η οθωμανική κατάκτηση.⁷ Στην περίπτωση της Λάρισας, δεν έχουμε καταστροφή από τους Οθωμανούς αλλά μια εξελισσόμενη παρακμή της πόλης επί ένα αιώνα, που οδηγεί σχεδόν σε ερήμωση και τη μεταφορά της μητροπόλεως στα Τρίκαλα. Ενδεικτικές είναι οι αναφορές στο εγκώμιο του αρχιεπισκόπου Λαρίσης Αντωνίου προς τιμήν του Αγ. Κυπριανού, που τοποθετείται στα μέσα του 14^{ου} αιώνα, περί ερήμωσης της πόλης,⁸ γεγονός που, πέρα από την παρακμή, αναδεικνύει τη νέα κοινωνική πραγματικότητα, με τη μεταφορά της μητρόπολης και την απογύμνωση της πόλης από τα μέλη του ανώτερου κλήρου.⁹ Σε πολλές περιπτώσεις μικρότερων τοπικών κέντρων και πολισμάτων, ιδίως μάλιστα αυτών που δεν είχαν άλλο αστικό χαρακτηριστικό, πλην του ότι ήταν έδρες επισκοπών, οι Οθωμανοί υποβίβασαν την όποια κατά τόπους σημασία τους και τις αναγνώριζαν ως χωριά, μη υιοθετώντας μια βασική αντίληψη των Βυζαντινών, σύμφωνα με την οποία, κάθε εκκλησιαστική έδρα αντιστοιχεί σε μια πόλη. Είναι σαφές ότι οι κυριότερες πόλεις συνδυάζουν τις λειτουργίες και των διοικητικών κέντρων, με πολιτικούς και εκκλησιαστικούς όρους, και των κέντρων εμποροβιοτεχνικής δραστηριότητας, ενώ στις μικρότερες πόλεις δεν είναι παρούσες και οι δύο αυτές κατηγορίες λειτουργιών. Αυτό, ως ένα βαθμό, εξηγεί τη διάκριση σε αστικό και αγροτικό χώρο, αφού, σύμφωνα με τα οικονομικά δεδομένα και του οθωμανικού καταστίχου, προκύπτει ότι ως πόλεις ορίζονται κυρίως οι οικισμοί των οποίων οι κάτοικοι εμφανίζονται αποσυνδεδεμένοι από την καλλιέργεια και απασχολούνται κυρίως με βιοτεχνικές και εμπορικές δραστηριότητες, όπως προκύπτει από τις περιπτώσεις των Τρικάλων (83.21%), της Λαρίσης (85.52%) και του Φαναρίου (27.45%).

⁶ ΤΟΝΤΟΡΟΦ, Βαλκανική πόλη 39. BARKAN, Observations 290-294.

⁷ ΤΟΝΤΟΡΟΦ, Βαλκανική πόλη 46.

⁸ ΨΕΥΤΟΓΚΑΣ, Λόγοι 353-354.

⁹ KIEL, Türkisches Thessalien 118-119.

Τα πληθυσμιακά δεδομένα από τα μέσα του 15^{ου} αιώνα (μέχρι και τις αρχές του 16^{ου} αιώνα για τις Νέες Πάτρεις και τον Πλαταμόνα) αναδεικνύουν ότι το μέγεθος των πόλεων παρουσιάζει σημαντικές διαβαθμίσεις, αλλά, σε γενικές γραμμές, οι πόλεις, σε σχέση με την πλειονότητα των χωριών, έχουν μεγαλύτερο πληθυσμό. Συγκεκριμένα, στην Ανατολική Θεσσαλία αναφέρονται συνολικά δεκατρείς βυζαντινές πόλεις¹⁰ και στη Δυτική εννέα,¹¹ ενώ στα μέσα του 15^{ου} αιώνα εξακολουθούν να αναφέρονται πέντε στην Ανατολική Θεσσαλία¹² και τρεις στη Δυτική.¹³ Στην Φθιώτιδα μνημονεύεται η βυζαντινή πόλη των Νέων Πατρών, και μετά την οθωμανική κατάκτηση καταγράφεται στο ανέκδοτο κατάστιχο ΒΒΑ/ΤΤ 36 του 1506. Στην περιοχή της Μαγνησίας αναφέρονται τέσσερις βυζαντινές πόλεις,¹⁴ ενώ στα μέσα του 15^{ου} αιώνα δεν έχουν σωθεί καταγραφές από την περιοχή του Παγασητικού στο κατάστιχο ΒΒΑ/ ΜΜ 10. Συνολικά, επτά πόλεις (περιλαμβάνεται η πόλη των Νέων Πατρών, στις αρχές του 16^{ου} αιώνα) εξακολουθούν να αναφέρονται στα μέσα του 15^{ου} αιώνα (με εξαίρεση την περιοχή του Παγασητικού), αριθμός που αντιστοιχεί στο 30.43% των αναφορών από την προγενέστερη υστεροβυζαντινή περίοδο. Ασφαλώς ο μειωμένος αριθμός πόλεων στα μέσα του 15^{ου} αιώνα εν μέρει οφείλεται στο ότι οι Οθωμανοί δεν υιοθέτησαν μια βασική αντίληψη των Βυζαντινών, σύμφωνα με την οποία, κάθε εκκλησιαστική έδρα αντιστοιχεί σε μια πόλη.

Η παρουσία οικονομικών επιτηρητών, όπως ο Μεχμέτ μπέης, ο σούμπασης του Φαναρίου, και ο Χατζή μπέης, ο σούμπασης των Αγράφων, αναδεικνύει τη δημοσιονομική λειτουργία των πόλεων και τη σημασία τους στη συλλογή των φόρων, πράγμα που αντικατοπτρίζει και την άμεση παρέμβαση της κεντρικής εξουσίας στην οικονομική ζωή των πόλεων. Η παράθεση των φορολογικών δεδομένων αποτυπώνει μια βασική διάκριση ανάμεσα στις υφιστάμενες πόλεις, απότοκο αφενός της κυριαρχίας του εμποροβιοτεχνικού τομέα στη Λάρισα, τα Τρίκαλα και το Φανάρι και αφετέρου της υπεροχής της αγροτικής παραγωγής στο Δαμάσι, τα Άγραφα και τον Πλαταμόνα (στις αρχές του 16^{ου} αιώνα). Το γεγονός ότι στις περιπτώσεις των Τρικάλων, της Λάρισας και του Φαναρίου, όπου μαρτυρείται ισχυρή μουσουλμανική παρουσία, ο εμπορικός-βιοτεχνικός τομέας είναι αναπτυγμένος, εν αντιθέσει με τα

¹⁰ Αγιά, Βέσαινα, Βούναινα, Δαμάσι, Δομένικο, Καστρί, Λάρισα, Λυκοστόμιο, Πλαταμόνας, Ραδοβίσδι, Φάρσαλα, Χάρμαινα.

¹¹ Άγραφα, Βελάς, Γαρδίκι, Δομοκός, Πατζούνα, Σμόκοβο, Σταγοί, Τρίκαλα, Φανάρι.

¹² Λάρισα, Δαμάσι, Πλαταμόνας (1506), Φάρσαλα και Ελασσόνα.

¹³ Άγραφα, Τρίκαλα, Φανάρι.

¹⁴ Αλμυρός, Βελεστίνο, Δημητριάδα, Πτελεός.

Άγραφα, το Δαμάσι και τον Πλαταμόνα, είναι δεδομένα που δίνουν μια πρώτη εικόνα για την ενασχόληση του μουσουλμανικού πληθυσμού με το εμπόριο και τη βιοτεχνία και του χριστιανικού πληθυσμού με αγροτικές δραστηριότητες. Το γεγονός αυτό ενισχύεται από την περίπτωση των Νέων Πατρών, στις αρχές του 16^{ου} αιώνα, όπου παρατηρείται μία αισθητή υστέρηση του εμπορικού τομέα, ως αποτέλεσμα της περιορισμένης παρουσίας μουσουλμάνων, με 105 νοικοκυριά επί του συνόλου των 669 φορολογικών μονάδων. Η μεγαλύτερη επιβάρυνση φόρου επί των εμπορικών και βιοτεχνικών δραστηριοτήτων στη Δυτική Θεσσαλία μάλλον είναι αποτέλεσμα των εξελίξεων της προγενέστερης υστεροβυζαντινής περιόδου, με τη μετατόπιση του κύριου διοικητικού και αστικού κέντρου της Θεσσαλίας, στα Τρίκαλα, τις πρώτες δεκαετίες του 14^{ου} αιώνα.

Ωστόσο, η εμπλοκή σε αγροτικές δραστηριότητες, πέρα από τους χριστιανούς, αφορά και ένα μέρος του μουσουλμανικού πληθυσμού των πόλεων. Επί των δημητριακών και της αμπελουργίας, προκύπτει μια τάση υψηλότερης φορολόγησης των Χριστιανών. Η άσκηση της κτηνοτροφίας στις πόλεις δεν είναι αναπτυγμένη, με μοναδική εξαίρεση την περίπτωση των Αγράφων που καταγράφονται ως μια κατεξοχήν κτηνοτροφική πόλη, γεγονός που μπορεί να συσχετιστεί με τον ορεινό χαρακτήρα της περιοχής. Τα δεδομένα θέτουν την υψηλότερη φορολόγηση των Χριστιανών έναντι των Μουσουλμάνων επί των αγροτικών δραστηριοτήτων, αλλά η εμπλοκή των τελευταίων σε εμπορικές και βιοτεχνικές δραστηριότητες έχει ως αποτέλεσμα την συνολικά υψηλότερη φορολόγησή τους, γεγονός ενδεικτικό μιας πιο παραγωγικής συμπεριφοράς των Μουσουλμάνων για την επίτευξη μεγαλύτερου κέρδους.

Πέρα από τις αστικές οικονομικές δραστηριότητες, τα δεδομένα αποκαλύπτουν ένα σημαντικό παράγοντα, τις σχέσεις των πόλεων με την ενδοχώρα τους, οι οποίες καθορίζουν τον βαθμό εκμετάλλευσης της υπαίθρου, αναδεικνύοντας τον συσχετισμό των οθωμανικών με τις προϋπάρχουσες βυζαντινές πόλεις, αφού τα οικονομικά δεδομένα των βυζαντινών πηγών δείχνουν ότι η ανάπτυξη των πόλεων και του εμπορίου συνδεόταν με την κατάσταση της αγροτικής οικονομίας. Καθ' όλη την περίοδο που μας απασχολεί, το κυρίαρχο μοντέλο χωροταξικής οργάνωσης του πληθυσμού της Θεσσαλίας είναι αυτό της εγκατάστασης σε αγροτικούς οικισμούς, πεδινούς ή με μέτωπο σε πεδινά εδάφη, και ασχολούμενων με μια γεωργία προσανατολισμένη κυρίως στην παραγωγή δημητριακών, δευτερευόντως με την αμπελοκαλλιέργεια, και με μια σειρά από συμπληρωματικές δραστηριότητες, όπως

προκύπτει από την καλλιέργεια οπωροκηπευτικών, την καλλιέργεια ειδών που παρείχαν πρώτη ύλη για την υφαντουργία (λίνο, κάνναβις, βαμβάκι, μεταξοσκώληκες), τη μελισσοκομία, ενώ οι κτηνοτροφικές δραστηριότητες στους αγροτικούς οικισμούς σχετιζόταν με την εκτροφή περιορισμένου αριθμού ζώων σε οικιακό επίπεδο. Αυτό είναι άλλωστε και το βασικό μοντέλο οργάνωσης της κοινωνίας της υπαίθρου στον βαλκανικό χώρο κατά τον ύστερο Μεσαίωνα. Η συγκεντρωτική δομή του οικιστικού πλέγματος και οι μεταβολές που επήλθαν στην πύκνωση ή αραιώση των οικισμών στις επιμέρους γεωγραφικές τοποθεσίες, αποτυπώνονται από τον αριθμό των βυζαντινών χωριών που επιβίωσαν της οθωμανικής κατάκτησης. Συνολικά, εξήντα οκτώ περιπτώσεις οικισμών εξακολουθούν να αναφέρονται στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, αριθμός που αντιστοιχεί στο 52% των αναφορών από την προγενέστερη υστεροβυζαντινή περίοδο και στο 15.05% των χωριών στον χώρο της Θεσσαλίας, στα μέσα του 15^{ου} αιώνα.¹⁵ Η λεπτομερής καταγραφή των χριστιανικών και μουσουλμανικών οικισμών στο οθωμανικό κατάστιχο (BBA/MM 10) προσφέρει ακριβή δεδομένα για το οικιστικό πλέγμα της περιοχής, ενώ η εγγύτητά του στον χρόνο της οθωμανικής κατάκτησης, συνηγορεί ότι η πλειονότητα των χριστιανικών οικισμών της Θεσσαλίας, μάλλον πρέπει να αντιμετωπιστούν ως προϋπάρχοντες, παρά την έλλειψη δεδομένων από την προγενέστερη βυζαντινή περίοδο.

Αξίζει να σημειωθεί ότι στους οικισμούς που υπάγονται στην κατηγορία των χωριών παρατηρείται αξιοπρόσεκτη δυσαναλογία ανάμεσα στις δύο κύριες γεωγραφικές υποενοότητες της Θεσσαλίας. Στην Ανατολική Θεσσαλία, καταγράφονται 1410 φορολογικές μονάδες Χριστιανών και 692 μουσουλμανικές, ενώ στην Δυτική τα αντίστοιχα δεδομένα αγγίζουν τις 16949 φορολογικές μονάδες Χριστιανών και τις 545 μουσουλμανικές.¹⁶ Επί του συνόλου του θεσσαλικού χώρου, οι Χριστιανοί είναι εγκατεστημένοι κυρίως στις πόλεις της Λάρισας, των Τρικάλων, του Φαναρίου, των Αγράφων, του Δαμασίου, του Πλαταμώνα, και οικισμών που υπάγονται πλέον στην κατηγορία των χωριών, κοντά στις πόλεις των Τρικάλων (Δ-ΝΔ), της Λάρισας (Δ-ΝΔ) και του Φαναρίου, και στις περιοχές της Ελασσόνας και

¹⁵ Το 1454/55, τα χωριά στον χώρο της σημερινής Θεσσαλίας φτάνουν τα 430, ενώ το σύνολο των χωριών του καταστίχου BBA/MM 10, μαζί με τις περιοχές της Αιτωλίας, Ευρυτανίας, των Γρεβενών και της Πιερίας, φτάνουν τα 570.

¹⁶ Ανάλογα δεδομένα προκύπτουν και για τις θεσσαλικές πόλεις στα μέσα του 15^{ου} αι., αφού στην Ανατολική Θεσσαλία καταγράφονται 765 φορολογικές μονάδες Χριστιανών και 367 μουσουλμανικές, ενώ στη Δυτική Θεσσαλία καταγράφονται 1463 φορολογικές μονάδες Χριστιανών και 411 μουσουλμανικές.

της Αγιάς. Οι Μουσουλμάνοι είναι συγκεντρωμένοι κυρίως στη Λάρισα, τα Τρίκαλα και το Φανάρι, και στα χωριά γύρω από τις εν λόγω πόλεις [Τρίκαλα (Α-ΝΑ), Φανάρι (Α-ΝΑ), Λάρισα (Ν-ΝΔ)]. Προκύπτει ότι οι μουσουλμανικές οικογένειες συνιστούν μία μειοψηφία του όλου πληθυσμού. Ο μουσουλμανικός πληθυσμός συνίσταται, κατά ένα μέρος, από εποίκους προερχόμενους από την Μικρά Ασία, και μεγάλο μέρος αυτού είναι νομαδικών καταβολών, όπως προκύπτει από τις αναφορές σε Γιουρούκους και Τάταρους, ενώ χαρακτηριστική είναι η χρήση τοπωνυμίων δηλωτικών των νομαδικών καταβολών των επήλυδων, καθώς και οι αναφορές των φόρων *zift tatar* και *zift yörik*. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι εν λόγω επιβαρύνσεις, που αφορούσαν μόνο τις συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες, ήταν χαμηλές, επιβεβαιώνοντας την εφαρμογή μιας πολιτικής κινήτρων που διευκόλυναν την έλευσή τους. Η εγκατάσταση μουσουλμανικού πληθυσμού συχνά συνοδεύεται από ενδείξεις που υποδεικνύουν προσήλυτους ή καταγωγή από προσήλυτους.

Μεταξύ 12^{ου} και 15^{ου} αι. υπάρχουν αποσπασματικές αναφορές πληθυσμιακών δεδομένων, οι οποίες μάλλον δεν συνιστούν το σύνολο των κατοίκων την δεδομένη χρονική στιγμή. Τα διαθέσιμα στοιχεία υποδεικνύουν ότι το μέσο μέγεθος των νοικοκυριών στις πόλεις απαρτιζόταν από 3.3 μέλη, ενώ στα χωριά από 3.5 μέλη.¹⁷ Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, προκύπτει ένας συντελεστής νοικοκυριών 389.16 στις πόλεις και 48.74 στα χωριά. Οι εκτεταμένες επιπτώσεις της δημογραφικής κρίσης των μέσων του 14^{ου} αιώνα, επιβεβαιώνονται από τα αποσπασματικά προσωπογραφικά και ανθρωπωνυμικά δεδομένα του χριστιανικού πληθυσμού, στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, απ' όπου προκύπτει ότι ένα μέρος των Χριστιανών κατοίκων της Λάρισας προερχόταν από μετανάστευση (τέσσερις κάτοικοι φέρουν το προσωνύμιο Πετριώτης και ένας αναφέρεται ως Αρβανίτης), ενώ μεταξύ των Χριστιανών κατοίκων των Τρικάλων καταγράφεται και μια συνοικία των Αρβανιτών καθώς και 35 πρόσωπα με τον χαρακτηρισμό Αρβανίτης στις άλλες χριστιανικές συνοικίες. Τόσο στην *Ιστορία* του Καντακουζηνού (για την δεκαετία του 1320) όσο και στην ορκωμοτική επιστολή του Μιχαήλ Γαβριηλόπουλου, το 1342, γίνεται λόγος για εγκαταστάσεις Αρβανιτών στον χώρο της Δυτικής Θεσσαλίας. Ο αριθμός τους μάλιστα όπως παραδίδεται από τον Καντακουζηνό φαίνεται ιδιαίτερα μεγάλος, 12000.¹⁸ Εξάλλου, πολύ κοντά στον χρόνο εκδήλωσης της πανώλης, μεταξύ 1348 και 1359, είναι γνωστές περιπτώσεις γαιοκτημόνων στην πόλη των Τρικάλων (Μιχαλάκης, Πηγονίτης, Βράτσης) που

¹⁷ ΛΑΪΟΥ, Κοινωνία 297, 317-346.

¹⁸ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ Ι 474.

σχετίζονται με υποθέσεις ακαλλιέργητων εκτάσεων, στοιχείο ενδεικτικό της φθοράς του πληθυσμού.¹⁹ Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία του Καντακουζηνού, σύμφωνα με την οποία, από το ξέσπασμα της επιδημίας δε γλίτωσε ούτε ο Ιωάννης Άγγελος, ο εξάδερφός του και διοικητής της Θεσσαλίας, ο οποίος κατά τον χρόνο του θανάτου του, μάλλον διέμενε στην περιοχή των Τρικάλων. Δεν είναι τυχαίο ότι στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, δεν αναφέρονται οι οικισμοί Βούναινα, Λυκοστόμιο, Ραδοβίσιδι και Χάρμαινα, που κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο απαντούν ως επισκοπικές έδρες, γεγονός που μπορεί να αποδοθεί στις εξελίξεις της προγενέστερης περιόδου, ιδιαίτερα την δημογραφική κρίση των μέσων του 14^{ου} αιώνα.

Η παράθεση των πληθυσμιακών δεδομένων αναδεικνύει τη σημασία των εξελίξεων της προγενέστερης υστεροβυζαντινής περιόδου, ιδιαίτερα της δημογραφικής κρίσης των μέσων του 14^{ου} αιώνα, που είχε ως αποτέλεσμα την εγκατάσταση του «παλαιού» πληθυσμού κυρίως στη Δυτική Θεσσαλία (ο χώρος της δυτικής Θεσσαλίας δεν είναι τόσο εκτεθειμένος σε εισβολές όπως οι πεδιάδες της ανατολικής), και στις παρυφές της Βόρειας-βορειοανατολικής (Ελασσόνα, Αγιά), με αποτέλεσμα η οθωμανική κατάκτηση να καλύψει το δημογραφικό κενό με εκτεταμένες εγκαταστάσεις Μουσουλμάνων στη Λάρισα, τα Τρίκαλα και το Φανάρι, γεγονός ενδεικτικό της σημασίας που απέδιδαν οι Οθωμανοί στις συγκεκριμένες πόλεις για τον έλεγχο ολόκληρης της Θεσσαλίας.

Πέρα από τη δημογραφική κρίση των μέσων του 14^{ου} αι., και τις γενικότερες εξελίξεις της προγενέστερης περιόδου, ιδιαίτερη σημασία για τη συσπείρωση ή διασπορά των οικισμών αναδεικνύεται το δεδομένο του οικονομικού παράγοντα, όπως μάλιστα αποτυπώνεται από την φορολογική πολιτική της κεντρικής εξουσίας. Είδαμε ότι οι φορολογικές επιβαρύνσεις πληθυσμιακών ομάδων ταταρικών-νομαδικών καταβολών (zift tatar, zift yörük) ήταν χαμηλές, γεγονός που μπορεί να συσχετιστεί αφενός με την προσπάθεια της κεντρικής εξουσίας να προσελκύσει πληθυσμιακές ομάδες, μέσω της εφαρμογής μιας ηπιότερης φορολογικής επιβάρυνσης, και αφετέρου με την προσδοκία αυτών των ομάδων να αποκομίσουν κέρδη με την εκμετάλλευση πιο παραγωγικών εδαφών, όπως εξάλλου αποτυπώνεται από την εγκατάστασή τους ως επί το πλείστον στον χώρο της Ανατολικής Θεσσαλίας, απ' όπου τα δεδομένα του καταστίχου αποκαλύπτουν μεγαλύτερη παραγωγικότητα από την αντίστοιχη της Δυτικής Θεσσαλίας. Η εξέταση της συνολικής επιβάρυνσης

¹⁹ SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich 220, 222, 226.

της αγροτικής παραγωγής προσφέρει μια ευρύτερη εικόνα των οικονομικών νοοτροπιών του πληθυσμού, θέτοντας ορισμένα ζητήματα προς συζήτηση. Ένα σημαίνον ζήτημα που σχετίζεται με τη σταθερά μεγαλύτερη φορολόγηση των Μουσουλμάνων έναντι των Χριστιανών, αφορά στο ενδεχόμενο μιας πιο παραγωγικής συμπεριφοράς των πρώτων, με απώτερο στόχο την επίτευξη μεγαλύτερου κέρδους, την στιγμή που οι χριστιανοί μάλλον έχουν ως βασική επιδίωξη την ικανοποίηση των φορολογικών τους υποχρεώσεων και την κάλυψη κάποιων βασικών βιοτικών αναγκών.²⁰ Επί της κυρίαρχης καλλιέργειας των δημητριακών, στην ανατολική Θεσσαλία, η κατά μέσο όρο φορολογική επιβάρυνση αντιστοιχεί σε 17.22 άσπρα ανά χριστιανικό νοικοκυριό και 40.35 άσπρα ανά μουσουλμανικό, ενώ στη δυτική Θεσσαλία προκύπτει η συνολική επιβάρυνση των 11.5 και 24.5 άσπρων σε χριστιανούς και μουσουλμάνους αντίστοιχα. Αυτό μας φέρνει σε ένα δεύτερο ζήτημα, αφού η ομάδα οικισμών της Ανατολικής Θεσσαλίας, παρά τον μειωμένο αριθμό τους, παίζει καθοριστικό ρόλο στην αγροτική παραγωγή, όπως προκύπτει από την συγκεντρωτική παράθεση των δεδομένων της φορολόγησης των δημητριακών στα μέσα του 15^{ου} αιώνα. Η μεγαλύτερη ποσότητα φόρου στην ανατολική Θεσσαλία αποτελεί ένδειξη μεγαλύτερης παραγωγικότητας, γεγονός που φαίνεται να επιβεβαιώνεται και από την παρουσία μουσουλμάνων μιας ορισμένης οικονομικής επιφάνειας, δεδομένης της κατοχής σκλάβων, όπως προκύπτει από την παρουσία απελεύθερων στα χωριά της περιοχής.

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι θεμελιώδεις οικονομικές δραστηριότητες του πληθυσμού της υπαίθρου, δηλαδή η ενασχόληση με αγροτικές και κτηνοτροφικές δραστηριότητες δεν υπέστησαν σημαντικές μεταβολές, γεγονός που σαφώς σχετίζεται με τα χαρακτηριστικά του εδάφους. Ήδη από την υστεροβυζαντινή περίοδο, προκύπτει ότι η καλλιέργεια δημητριακών και η αμπελοκαλλιέργεια είναι οι κυρίαρχες αγροτικές δραστηριότητες, γεγονός που ενισχύεται από την πληθώρα φοροαπαλλαγών προς τη μεγάλη ιδιοκτησία. Το αρχαιακό υλικό αποκαλύπτει επίσης μια σειρά από συμπληρωματικές δραστηριότητες της τοπικής οικονομίας, δηλαδή την καλλιέργεια οπωροκηπευτικών, τη μελισσοκομία, ενώ οι κτηνοτροφικές δραστηριότητες στα χωριά ήταν σχετικά περιορισμένες, με την εκτροφή αιγοπροβάτων, χοίρων και βοοειδών. Στα μέσα του 15^{ου} αι, η οικονομία των οικισμών είναι κατεξοχήν αγροτική, όπως φαίνεται από την κυρίαρχη θέση της

²⁰ ΜΟΥΣΤΑΚΑΣ, Όψεις μετάβασης 102-104.

παραγωγής δημητριακών, και το στοιχείο αυτό εξηγείται εύκολα λόγω της θέσης μεγάλου μέρους των οικισμών σε πεδινές περιοχές. Γενικότερα, διαπιστώνουμε ότι, ως επί το πλείστον, οι οικισμοί με την μεγαλύτερη παραγωγή δημητριακών τοποθετούνται σε υψόμετρο μεταξύ 95 και 200 μέτρων, ενώ εκτείνονται σε αποστάσεις που δεν ξεπερνούν τα 20 χλμ από τις πλησιέστερες αγορές, γεγονός που αναδεικνύει τη διασύνδεση των πόλεων με την ενδοχώρα τους. Το σύνολο των οικισμών με αμπελοκαλλιέργειες, με εξαίρεση την Τσαπουρνιά, τοποθετούνται σε τοποθεσίες μεταξύ 55 και 620 μέτρων, ενώ τα πληθυσμιακά δεδομένα επιβεβαιώνουν ότι πρόκειται για καλλιέργεια που απαιτεί αυξημένη εργατική δύναμη. Η μικρή εμπλοκή των μουσουλμάνων στην αμπελουργία προφανώς σχετίζεται με τους περιορισμούς που προκύπτουν από τη μουσουλμανική θρησκεία. Η κτηνοτροφία συνιστά μία συμπληρωματική οικονομική δραστηριότητα που περιορίζεται στην εκτροφή μικρών αριθμών χοίρων ή και αιγοπροβάτων ανά χωριό. Οι οικισμοί με αναπτυγμένες κτηνοτροφικές δραστηριότητες τοποθετούνται σε ημιορεινές και ορεινές τοποθεσίες, με υψόμετρο που σε ορισμένες περιπτώσεις ξεπερνά τα 900 μέτρα. Η πλειονότητα των οικισμών, όπου υπερτερεί η εκτροφή χοίρων, τοποθετείται σε υψόμετρο που δεν ξεπερνά τα 210μ. Η εκτροφή χοίρων απασχολεί αποκλειστικά τους Χριστιανούς, γεγονός που θέτει το ζήτημα των περιορισμών της μουσουλμανικής θρησκείας. Τα δεδομένα του 15^{ου} αιώνα, τα μόνα πραγματικά ποσοτικού χαρακτήρα, δείχνουν την ύπαρξη ενός σημαντικού ποσοστού του πληθυσμού των ορεινών περιοχών, που ακολουθεί ένα άλλο μοντέλο βιοπορισμού, αυτό της νομαδικής κτηνοτροφίας, με αντικείμενο την εκτροφή αιγοπροβάτων. Ενδεικτικές αυτού του κτηνοτροφικού νομαδισμού, σε μεγάλο βάθος χρόνου, είναι οι μαρτυρίες του Κεκαυμένου και του Βενιαμίν από την Τουδέλη,²¹ ήδη από τον 11^ο και 12^ο αιώνα.

Αν και οι τοπικές οικονομικές δραστηριότητες δεν υπέστησαν σημαντικές μεταβολές κατά το κρίσιμο διάστημα της οθωμανικής κατάκτησης, την ίδια στιγμή, παρατηρείται εισαγωγή νέων καλλιεργειών. Ενδεικτικό παράδειγμα είναι η εισαγωγή του ρυζιού, ενός προϊόντος που απουσιάζει από τις αναφορές της υστεροβυζαντινής περιόδου, και πιθανόν συνιστά επακόλουθο της οθωμανικής κατάκτησης και της εγκατάστασης μουσουλμανικού πληθυσμού στην περιοχή.²² Εντούτοις, δεν πρέπει να παραβλέπουμε τις υφιστάμενες δυσκολίες, ιδιαίτερα λόγω της απουσίας πρακτικών

²¹ ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ 68-69. ΒΕΝΙΑΜΗΝ ΕΚ ΤΟΥΔΕΛΗΣ 63.

²² ΜΟΥΣΤΑΚΑΣ, Όψεις Μετάβασης 93.

για την συγκεκριμένη περιοχή, γεγονός που επιτείνει την ασάφεια όσον αφορά στην παρουσία συγκεκριμένων προϊόντων κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο. Αυτό που έχει σημασία είναι ότι τα δεδομένα του καταστίχου καταδεικνύουν τη δευτερεύουσα σημασία αυτής της ομάδας προϊόντων.

Η συνολική εικόνα που προκύπτει από την εξέταση του χώρου είναι ότι οι συνθήκες της προγενέστερης βυζαντινής περιόδου προκάλεσαν εξελίξεις με προεκτάσεις που φτάνουν μέχρι τα μέσα του 15^{ου} αιώνα. Πέρα από το δημογραφικό κενό που κάλυψαν οι επήλυδες, κυρίως οι μουσουλμάνοι, στον χώρο της ανατολικής Θεσσαλίας, φαίνεται ότι εξίσου σημαντικός παράγοντας είναι η ικανοποίηση οικονομικών επιδιώξεων, ιδιαίτερα με την προσδοκία εκμετάλλευσης πιο παραγωγικών εδαφών στον χώρο της ανατολικής Θεσσαλίας, όπως εξάλλου πιστοποιείται από την υψηλότερη φορολόγηση, Χριστιανών και Μουσουλμάνων, σε σχέση με την δυτική. Είναι σαφές ότι με την εξαίρεση «εκρηκτικών» συγκυριακών γεγονότων που έχουν σοβαρές δημογραφικές επιπτώσεις, οι μετακινήσεις του πληθυσμού, στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, σχετίζονται με οικονομικούς παράγοντες και την προοπτική επίτευξης κέρδους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Πηγές

ACTA ALBANIAE

Acta Albaniae Veneta Saeculorum XIV et XV, ed. J. Valentini, I-XXIV, Palermo-Milano-Roma, 1967-1977.

ACTA INNOC. P.L.

Acta Innocentii III. Romani Pontificis Regestorum sive Epistolarum libri XVI, PL 214-217.

ACTES D' ESPHIGMÉNOU

Actes d' Esphigménou, ed. J. Lefort, Paris 1973.

ACTES DE KUTLUMUS

Actes de Kutlumus, ed. P. Lemerle, Paris 1945.

ACTES DE LAVRA

Actes de Lavra, I-III, ed. A. Guillou, P. Lemerle, N. Svoronos, D. Papachryssanthou, Paris 1970, 1977, 1979.

ACTES D'IVIRÔN

Actes d' Ivirôn, ed. J. Lefort, N. Oikonomidès, D. Papachryssanthou, I, Paris 1985.

ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ

Georgii Acropolitae opera, ed. A. Heisenberg, I-II, Lipsiae 1903 (αναθεωρημένη έκδ. A. Heisenberg/ P. Wirth, Studgard 1978).

ANNALES PISANI

Gli Annales Pisani, ed. B. Maragone, M.L. Gentile, Bologna 1930-1936.

ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

P. CAVINET, N ΟΙΚΟΝΟΜΙΔÈS, La comédie de Katablattas, *Δίπτυχα Γ'* (1982-1983), 5-97.

ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, Έκθεσις

ΣΤ. ΑΡΙΣΤΑΡΧΗΣ, Έκθεσις επί των διαγωνισμάτων Θεσσαλίας και Ηπείρου, *Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος* 3 (1867), 7-63.

ΑΤΤΑΛΕΙΑΤΗΣ

Michaelis Attaliote Historia, ed. I. Bekker, Bonne 1853.

ΑSTRUC, Document

C. ASTRUC, Un document inédit de 1163 sur l'énêché thessalien de Stagi, *BCH* 83 (1959), 206-246.

AUVRAY, Registres

L. AUVRAY, *Les registres de Grégoire IX*, I-II, Paris 1907.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΒΑΛΣΑΜΩΝ

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΒΑΛΣΑΜΩΝ, Μελέτη χάριν των δύο οφφικίων, του τε χαρτοφύλακος, και του πρωτεκδίκου, στο Γ. Α. ΡΑΛΛΗΣ, Μ. ΠΟΤΛΗΣ, *Σύνταγμα των Θείων και Ιερών Κανόνων των Αγίων και Πανευφήμων Αποστόλων και των Ιερών Οικουμενικών και Τοπικών Συνόδων και των κατά μέρος Αγίων Πατέρων Εκδοθέν*, Αθήνα 1852-1859 (ανατύπωση Αθήνα 1966), IV 520-541.

ΒΕΗΣ, Γράμματα

N. ΒΕΗΣ, Σερβικά και Βυζαντιακά Γράμματα Μετεώρου, *Βυζαντίς* 2 (1910/11), 5-100.

ΒΕΗΣ, Καταστατικόν

N. ΒΕΗΣ, Καταστατικόν γράμμα της μονής της Θεοτόκου εν τω σπηλαίω του Γραδιστίου, *BNJ* 18 (1945-49), 79-96.

ΒΕΗΣ, Συμβολή (Βίος οσίου Αθανασίου, 237-260).

Ν. ΒΕΗΣ, Συμβολή εις την ιστορίαν των Μονών των Μετεώρων, *Βυζαντίς Α'* (β-γ, 1909) 101-332.

ΒΕΗΣ, Χειρόγραφα Μετεώρων

Ν. ΒΕΗΣ, *Τα Χειρόγραφα των Μετεώρων*, τ. Α'-Β', Αθήνα 1998.

ΒΕΕΣ, Fragments

Ν. ΒΕΕΣ, 'Fragments d'un chrysobulle du couvent de Lycousada', *Mélanges Offert à Octave et Melpo Merlier* 3 (1957), 479-486.

ΒΕΕΣ, Unedierte

Ν. ΒΕΕΣ, Unedierte Schriftstücke aus der Kanzlei des Johannes Apokaukos des Medropoliten von Naupaktos (in Aetolien), *BNJ* 21 (1971/1976), 55-160.

ΒΕΝΕΣΕΒΙC, Monumenta

Β. ΒΕΝΕΣΕΒΙC, Monumenta Vaticana ad Ius Canonicum pertinentia, *Studi Byzantini e Neoellinici* 2 (1927), 127-186.

ΒΕΝΙΑΜΙΝ ΕΚ ΤΟΥΔΕΛΗΣ

ΒΕΝΙΑΜΙΝ ΕΚ ΤΟΥΔΕΛΗΣ, *Το βιβλίο των ταξιδιών στην Ευρώπη, την Ασία και την Αφρική, 1159-1173* (μετάφραση: Φ. Βλαχοπούλου,, εισαγωγή-σχόλια: Κ. Μεγαλομμάτης, Α. Σαββίδης), Αθήνα 1994.

ΒΙΟΣ ΑΓ. ΒΛΑΣΙΟΥ

ΑΑSS. Nov., BRUXELLES 1925, IV 657-669: Βίος του Αγίου Βλασίου του Αμορίου.

ΒΡΑΝΟΥΣΗ, Επισκοπή Σταγών

Ε. ΒΡΑΝΟΥΣΗ, Το αρχαιότερο σωζόμενο έγγραφο για τη θεσσαλική επισκοπή Σταγών (1163), *ΕΕΒΣ* 27 (1987), 19-36.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΟΝΑΧΟΣ

Georgius Monachus Cronicon Breve, *PG* 110 (1863).

ΓΛΥΚΑΣ

Michaelis Glycae Annales, ed. I. Bekker, Bonnae 1836.

ΓΡΗΓΟΡΑΣ

Nicephori Gregorae Historiae Romanae, ed L. Schopen/ I. Bekker, I, Bonnae 1829-30.

CARILE-CAVALLO, Crisobollo

A.CARILE- G. CAVALLO, L' inedito crisobollo di Andronico III Paleologo per il monastero di Licusada, *Atti della Accademia delle Scienze dell' Istituto di Bologna. Classe di Scienze Morali*, LXIII (1974-75), 81-126.

CODINUS, De Officiis

G. CODINUS CUROPALATA, *De Officiis magnae ecclesiae et aulae Constantinopolitan*, (Corpus Byzantinae Historiae, τ. 12), Parisiis 1648.

DARROUZÈS, Ecclésiologie

J. DARROUZÈS, *Document inédits d'ecclésiologie byzantine: textes édites, traduits et annotés*, Paris 1966.

DARROUZÈS, Épistoliers

J. DARROUZÈS, *Épistoliers byzantins du Xe siècle*, Paris 1960.

DARROUZÈS, Notitiae

J. DARROUZÈS, *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Paris 1981.

DARROUZÈS, Officia

J. DARROUZÈS, *Recherches sur les officiaux de l'Eglise byzantine*, Paris 1970.

DELEHAYE, Typica

H. DELEHAYE, *Deux typica byzantines d'époques des Paléologues*, Brussels 1921.

ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Σιγίλλιο

Φ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Το σιγίλλιο του πατριάρχη Αντωνίου Δ' (1393) για τη μονή του Σωτήρος των Μεγάλων Πυλών, *Δίπτυχα* 2 (1980-1981), 98-118.

DELILBAŞI, Defter

M. DELILBAŞI - M. ARIKAN, *Hicrî 859 Tarihli sûret-i Defter-i Sancak-i Tirhala*, Άγκυρα: Türk Tarih Kurumu 2001.

DENNIS, Military Treatises

G. DENNIS, *Three Byzantine Military Treatises*, Washington 1985.

DÖLGER, Regesten

F. DÖLGER, *Regesten der Kaiserurkunden des öströmischer Reiches*, IV, München-Berlin 1960.

DÖLGER, Schatzkammern

F. DÖLGER, *Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges*, München 1948.

ΔΟΥΚΑΣ

Dukas, Istoría turco-byzantina (1341-1462), ed. V. Grecu, Boucourest 1958.

EDRISI, Géographie

EDRISI, *Géographie*, (Μετάφραση: P. Jaubert), Paris 1836.

ELLISSEN, Analekten

A. ELLISSEN, *Analekten der mittel und neugriechischen Literatur*, III/1, Leipzig 1857.

ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Eustathii Archiepiscopi Thessalonicensis commentarii ad Homeri Iliadem, ed. S. Weigel, I, Leipzig 1827.

ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, Τυπικόν

ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, Τυπικόν μονής Αγ. Μάμαντος, *Ελληνικά* 1 (1928), 245-314.

ZAKYΘΗΝΟΣ, Γράμματα

Δ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Ανέκδοτα Πατριαρχικά και Εκκλησιαστικά Γράμματα περί των Μονών των Μετεώρων, *Ελληνικά* 10 (1937-38), 283-286.

ΖΩΝΑΡΑΣ

Ioannis Zonarae epitome historiarum, ed. M. Pinder, T. Bütner-Wobst, I-III, Bonne 1841-1897.

ΖΩΝΑΡΑΣ, Λεξικό

Iohannis Zonarae Lexicon, ed. I.A.H. Tittmann, I-II, Leipzig 1808 (ανατύπωση Amsterdam 1967).

HENRI DE VALENCIENNES

HENRI DE VALENCIENNES, *Histoire de l'empereur Henri de Constantinople*, ed. J. Longnon, Paris 1948 (=Η Ιστορία του αυτοκράτορα Ερρίκου της Κωνσταντινούπολης, Μετάφραση Κώστα Αντύπα, εισαγωγή σχόλια Γιώργου Σαραφianού, Αθήνα 1987).

HEUZEY, Jugement

L. HEUZEY, Jugement Synodal en faveur du couvent de la Panaghia des Grandes-Portes, *REG XXXII* (1919), 302-317.

HISTORIA HIEROSOLIMITANA

Alberici Aquensis, *Historia Hierosolimitana*, *PL* 166, στ. 678-679.

HUNGER, Chrysoboullos Logos

H. HUNGER, Urkunden und Memoirentext: Der Chrysoboullos Logos der Johannes Kantakuzenos für Johannes Angelos, *JOB XXVII* (1978), 107-125.

JAFFÉ-WATTENBACH, Regesta

Regesta Pontificum ab condita ecclesia ad annum post christum natum 1198, ed. P. Jaffé-W. Wattenbach, I-II, Leipzig 1885-1888.

ΘΕΟΦΑΝΗΣ

Theophanis Chronographia, ed. C. De Boor, I-II, Leipzig 1883-1885.

ΚΑΜΙΝΙΑΤΗΣ

Ioannis Caminiatae De Expugnatione Thessalonicae, ed. G. Böhlig, Berlin-N. York 1973.

ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ

Ioannis Cantacuzeni eximperatoris Historiarum, ed. L. Schopen, I-III, Bonnae 1828-1832.

ΚΕΚΑΥΜΕΝΟΣ

Cecaumeni Strategicon, ed. B. WASSILIEWSKY, V. JERNSTEDT, Amsterdam 1965.

ΚΙΝΝΑΜΟΣ

Ioannis Cinnami Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis gestarum, ed. A. Meineke, Bonnae 1836.

ΚΟΜΝΗΝΗ

Annae Comnenae Alexias, ed. H.G. Beck, A. Kambylis, R. Keydell, I-II, Berlin 2001.

ΚΟΥΡΟΥΣΗΣ, Γαβαλάς.

Σ. Ι. ΚΟΥΡΟΥΣΗΣ, *Μανουήλ Γαβαλάς, είτε Ματθαίος μητροπολίτης Εφέσου (1271/2-1355/60), Α': Τα Βιογραφικά*, Αθήνα 1972.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, De Administrando

Constantine Porphyrogenitus De Administrando Imperio, ed. G. Moravcsik, Washington 1967.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, De Cerimoniis

Constantini Porphyrogeniti De Cerimoniis aulae Byzantinae, ed. I. Reiske, I-II, Bonnae 1829-1830.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, *De Thematibus*
Constantino Porfirogenito De Thematibus, ed. A. Pertusi, Vaticano 1952.

ΛΑΜΠΡΟΣ-ΑΜΑΝΤΟΣ, *Βραχέα Χρονικά*
Κ. ΛΑΜΠΡΟΣ- Σ. ΑΜΑΝΤΟΣ, *Βραχέα Χρονικά*, Αθήνα 1932.

ΛΑΜΠΡΟΣ, Σιγίλλιον
Σ. ΛΑΜΠΡΟΣ, Νείλου Κωνσταντινουπόλεως Σιγίλλιον περί της μονής Λυκουσάδος,
Νέος Ελληνομνήμων 6 (1909), 174-178.

ΛΑΜΠΡΟΣ, Συμβολαί
Σ. ΛΑΜΠΡΟΣ, Συμβολαί εις την ιστορίαν των μονών των Μετεώρων, *Νέος*
Ελληνομνήμων 2 (1905), 49-156.

LAMBROS, *Ekthesis*
Ekthesis Chronica and Chronicon Athenarum, ed. S. Lambros, London 1902.

LAURENT, *Corpus*
V. LAURENT, *Le corpus des sceaux de l'empire byzantin*, II, Paris 1981, V, V'2
Paris 1963-1965.

LAURENT, *Regestes*
V. LAURENT, *Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople*, Paris 1971.

LEMERLE, *Miracles*
P. LEMERLE, *Les plus anciens recueils des miracles de saint Démétrius et de la*
pénétration des Slaves dans les Balkans, Paris 1979-1981.

ΛΕΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΣ
Leonis Grammatici Chronographia, ed. I. Bekker, Bonnae 1842.

ΛΕΩΝ ΔΙΑΚΟΝΟΣ
Leonis diaconi caloensis Historiae, ed. C.B. Hasii, Bonnae 1828.

LJUBIĆ, Listine

Listine o odnošajih izmedju južnoga slaventsva, ed. S. Ljubić, Zagreb 1893.

ΜΑΛΑΛΑΣ

Ioannis Malalae Chronographia, ed. I. Thurn, Berlin 2000.

ΜΑΝΑΣΣΗΣ

Constantini Manassis Breviarium Historiae Metricum, ed. I. Bekker, Bonnae 1837.

MANSI, Sacrorum Conciliorum

Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collection, ed. J.D. Mansi, Florenz 1769 ff. (ανατύπωση Graz 1960-1962).

MANFRONI, Marina Veneziana

C. MANFRONI, *La marina veneziana alla difesa di Salonicco (1423-1430)*, Venezia 1910.

MEYER, Τοπικά

P. MEYER, Bruchstücke zweier «τοπικά κτητορικά», *B.Z.* 4 (1895), 45-58.

MM

F. MIKLOSICH-J.MÜLLER, *Acta et Diplomata graeca aevi sacra et profana*, Vienna 1860-1890, I-IV.

MOROZZO DELLA ROCCA-LOMBARDO, Documenti

Documenti del commercio veneziano nei secoli XI-XIII, I-II, ed. R. Morozzo della Rocca, A. Lombardo, Torino 1940.

MÜLLER, Documenti

G. MÜLLER, *Documenti sulle relazioni delle città Toscane coll'Oriente*, Florenzia 1879.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΥΣΤΙΚΟΣ

Nicolai, Constantinopolitani Archiepiscopi, Epistolae, PG 111 (1864).

ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, Listes

N. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Les listes de preseance byzantines de IXe et Xe siècles*, Paris 1972.

OSTROGORSKY, Chrysobull

G. OSTROGORSKY, Das chrysobull des despoten Johannes Orsini für das Kloster von Lykousada, *Zbornik Radova Vizantoloskog Instituta XI* (1968), 205-213.

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Αθηναϊκά

A. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Αθηναϊκά εκ του ΙΒ΄ και ΙΓ΄ αιώνας, *Αρμονία* 3, αρ. 6 (1902), 273-302.

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Ανάλεκτα

A. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Ανάλεκτα Ιεροσολυμίτικης Σταχυολογίας ή Συλλογή Ανεκδότων και Σπανίων Ελληνικών Συγγραφών περί των κατά την Εώαν Ορθοδόξων Εκκλησιών και μάλιστα της των Παλαιστινών*, I, Πετρούπολη 1891 (ανατύπωση Bruxelles 1963).

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, Noctes

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Noctes Petropolitanae*, Πετρούπολη 1913 (ανατύπωση Leipzig 1976), (Ιωάννου Απόκαυκου μητροπολίτου Ναυπάκτου επιστολαί, πράξεις συνοδικαί και έμμετρα, 249-294).

ΠΑΠΑΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ

Gregorii I, Papae Registrum Epistolarum, εκδ. P. Ewald, L. Hartmann, MGH, Epistolae I-II, Berlin 1877-1899.

PARTHEY, Notitiae

G. PARTHEY, Hieroclis Synecdemus et Notitiae Episcopatum, Napoli 1847, (ανατύπωση Amsterdam 1967).

PG

PATROLOGIA GRAECA, τ. 127, στ. 991-1128 (τυπικό της μονής Θεοτόκου της Κεχαριτωμένης).

ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ

Georges Pachymérés relations historiques, ed. A. Failler, I-IV, Paris 1984-2000.

POTTHAST, Regesta

A. POTTHAST, *Regesta Pontificum Romanorum inde ab anno post Christum natum MCXCVIII ad annum MCCCIV*, I-II, Berlin 1874.

ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ, Περί Κτισμάτων

Procopii Caesariensis opera omnia, IV. De Aedificiis, ed. J. Haury/G. Wirth, Leipzig 1913 (ανατύπωση Leipzig 1964).

REINSCH, Die Briefe

D. R. REINSCH, *Die Briefe des Matthaios von Ephesos im Codex Vindobonensis Theol. Gr. 174*, Berlin 1974.

RUBIO i LLUCH, Diplomatarì

A. RUBIO i LLUCH, *Diplomatari de l'Orient Català (1301-1409): col·lecció de documents per a la història de l'expedició Catalana à Orient I dels ducats d'Atenes i Neopàtria*, Barcelona 1947.

ΣΑΘΑΣ, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη

Κ. ΣΑΘΑΣ, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, IV, VI, Αθήνα 1874, 1877.

SATHAS, Documents

C. N. SATHAS, *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen âge*, Paris 1880-1896.

ΣΑΝΟΥΔΟΣ

MARINO SANUDO TORSELLO, *Istoria del Regno di Romania*, στο K. HOPF, *Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues, publiées avec notes et tables généalogiques*, Berlin 1873.

GERLINI, Nuove Lettere

A. GERLINI, Nuove Lettere di Marino Sanudo il Vecchio, *La Bibliofilia* 42 (1940) 321-359.

SCHREINER, Kleinchroniken

P. SCHREINER, *Die Byzantinischen Kleinchroniken*, I, Wien 1975.

ΣΗΦΑΚΑΣ, Χρυσόβουλλον

Γ. ΣΗΦΑΚΑΣ, Το χρυσόβουλλον Αλεξίου Β΄ Κομνηνού και τα δώδεκα αρχοντόπουλα (1182), *Κρητικά Χρονικά* 2 (1948) 129-148.

ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ, Ολυμπιώτισσα

Ε. ΣΚΟΥΒΑΡΑΣ, *Ολυμπιώτισσα*, Αθήνα 1967.

ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ

Ioannis Skylitzae Synopsis Historiarum, ed. I Thurn, Berlin 1973.

SOLOVIEV-MOSIN, Srpskich

A. SOLOVIEV- V. MOSIN, *Grcke povelje srpskich vladara*, Belgrade 1936.

ΣΟΥΔΑ

Suidae Lexicon, ed. A. Adler, I-IV, Leipzig 1928-1938.

ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Αγιολογικά και Υμνογραφικά Κείμενα

Δ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Τα αγιολογικά και υμνογραφικά κείμενα του αγίου Οικουμενίου Τρίκκης (α΄ Αντωνίου Λαρίσης Εγκώμιον, β΄ Ακολουθία) και η χειρόγραφη παράδοσή τους, *Τρικαλινά* 21 (2001), 7-78.

ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum

Δ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum. Τα υπέρ της θεσσαλικής επισκοπής Σταγών παλαιά βυζαντινά έγγραφα (των ετών 1163, 1336 και 1393): συμβολή στην ιστορία της επισκοπής, *Τρικαλινά* 13 (1993), 7-67.

ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ανέκδοτη Διαθήκη

Δ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Η Ανέκδοτη Διαθήκη του Μανουήλ Ιωαννάκη (μέσα ΙΔ αι.) και άλλα κείμενα σχετικά με τη μονή της Θεοτόκου στον Στύλο των Σταγών, *Σύμμεικτα* 9 Β' (1994) (Μνήμη Δ.Α. Ζακηθυνού), 279-288.

ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Έγγραφα Λυκουσάδος

Δ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Τα υπέρ της Μονής της Παναγίας της Λυκουσάδας του Φαναρίου Καρδίτσας παλαιά βυζαντινά (ΙΓ' και ΙΔ' αι.) έγγραφα (χρυσόβουλλα κ.α.). Διπλωματική έκδοση, *ΕΕΒΣ* 52 (2004-2006), 479-528.

ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ορκωμοτικόν Γράμμα

Δ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Το «Ορκωμοτικόν Γράμμα» (Ιούν. 1342) του Μιχαήλ Γαβριηλόπουλου προς τους Φαναριώτες της Καρδίτσας, *Πρακτικά Α' Συνεδρίου για την Καρδίτσα και την περιοχή της*, Καρδίτσα 1996, 29-46.

ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Συνοδικό Γράμμα

Δ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Το συνοδικό γράμμα (1389, Νοέμ.) του μητροπολίτη Λαρίσης Νείλου υπέρ της Μονής της Θεοτόκου των Μεγάλων Πυλών (Πόρτα Παναγιάς), *Τρικαλινά* 10 (1990), 7-31.

ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χειρόγραφα Μετεώρων

Δ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Τα Χειρόγραφα των Μετεώρων*, τ. Γ'-Δ', Αθήνα 1986, 1993.

ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χρυσόβουλο

Δ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Το Χρυσόβουλο του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Γ' Παλαιολόγου (1336) υπέρ της μονής της Θεοτόκου των Μεγάλων Πυλών (Πόρτα-Παναγιάς), *Τρικαλινά* 9 (1989) 7-27.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΤΟΥΔΙΤΗΣ

Theodori Studitae Epistulae, ed. G. Fatouros, I-II, Berlin 1991-1992.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ

Stephan Von Byzanz Ethnika, ed. A. Meineke, Berlin 1849 (ανατύπωση Graz 1958).

ΣΤΡΑΒΩΝ, Γεωγραφικά

Strabon Géographie (Livre IX), ed. R. Baladie, Paris 1996.

ΣΥΜΕΩΝ ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ

Symeonis Magistri et Logothetae Chronicon, ed. St. Wahlgren, Berlin 2006.

ΣΥΜΕΟΝ ΝΕΟΣ ΘΕΟΛΟΓΟΣ

Symeon Neos Theologos Hymnen, ed. A. Kambylis, Berlin-N. York 1976.

ΣΥΝΕΚΔΗΜΟΣ ΙΕΡΟΚΛΕΟΥΣ

Le Synekdèmos d' Hièroklès et l' opuscule Géographique de Georges de Chypre, ed. E. Honigmann, Bruxelles 1939.

ΣΥΝΕΧΙΣΤΗΣ ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ

Theophanes continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius monachus, ed. Bekker, Bonn 1838, 3-481.

ΣΦΡΑΝΤΖΗΣ

Georgii Sphrantzae Chronicon, ed. R. Maisano, Roma 1990.

SVORONOS, Cadastre

N. SVORONOS, Recherches sur le cadastre byzantin et la fiscalité aux XIe et XIIe siècle: le cadastre de Thèbes, *Bulletin de correspondance hellénique*, 83 (1959), 1-145. [=Études sur l'organisation intérieure, la société et l'économie de l'Empire Byzantin, Variorum Reprint, London 1973, III].

TAFEL-THOMAS, Urkunden

T. TAFEL, G. THOMAS, *Urkunden zur alteren Handels-und Staatgeschichte der Republik Venedig mit besonderen Beziehungen auf Byzanz und die Levante*, I, III, Vienna 1856, 1857 (ανατύπωση Amsterdam 1964).

THIRIET, Régestes

F. THIRIET, *Régestes deliberations du Sénat de Venise concernant la Roumanie*, I-III, *Documents et Recherches*, I, II, IV, Paris-La Haye 1958-1961.

THOMAS-PREDELLI, Diplomatarium

Diplomatarium Veneto-Levanticum, sive Acta et Diplomata res Veneta, Graecas atque Levantis illustrantia a 1330-1454, ed. G.M. Thomas, R. Predelli, I-II, Venezia 1880, 1889.

TZETZHS, Επιστολές

Ioannis Tzetiae Epistulae, ed. P.A.M. Leone, Leipzig 1972.

TZETZHS, Χιλιάδες

Ioannis Tzetzae Historiae, ed. P.A.M. Leone, Napoli 1968.

VALENTINI, Acta

J. VALENTINI, *Acta Albaniae Veneta*, I, Palermo 1967.

VASILIEVSKIJI, Epirotica

V. VASILIEVSKIJI, *Epirotica Saeculi XIII, Viz. Vrem* 3 (1896), 233-299.

VERPEAUX, Traité des offices

J. VERPEAUX, *Pseudo-Kodinos, Traité des offices*, Paris 1976

ΦΙΛΗΣ

Manuelis Philae Carmina, ed. E. Miller, I-II Amsterdam 1967.

ΧΑΛΚΟΚΟΝΔΥΛΗΣ

Laonici Chalcocondylae Atheniensis Historiarum libri decem, ed. I. Bekker, Bonnae 1843.

ΧΡΟΝΙΚΟΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

I. ΒΡΑΝΟΥΣΗ, Το Χρονικόν των Ιωαννίνων, *Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου* 12 (1962), 57-115.

ΧΡΟΝΙΚΟΝ ΜΕΤΕΩΡΩΝ

I.K. ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΗΣ, Το Χρονικόν των Μετεώρων. Ιστορική ανάλυσις και ερμηνεία. *ΕΕΒΣ* 1 (1924), 139-175, 2 (1925), 149-182.

ΧΡΟΝΙΚΟΝ ΤΟΥ ΜΟΡΕΩΣ

Π. ΚΑΛΟΝΑΡΟΣ, *Το Χρονικόν του Μορέως*, Αθήνα 1940 (Ελληνική παραλλαγή).

Recherches historiques sur la principauté française de Morée et ses hautes baronnies, ed. J. A. Buchon, I, Paris 1845 (Γαλλική παραλλαγή).

K. HOPF, *Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues*, Berlin 1873, 414-468. (Ιταλική παραλλαγή).

Chronique de Morèe aux 13 et 14 siècles, ed. A. Morel-Fatio, Geneva 1885 (Αραγωνική παραλλαγή).

ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΟΚΚΩΝ

G. SCHIRÒ, *Χρονικό Τόκκων*, Ιωάννινα 1965.

ΧΩΜΑΤΙΑΝΟΣ

Analecta sacra et classica Spicilegio Solesmensi parata, ed. J.B. Pitra, VI, Parisiis-Romae 1891 (ανατ. Farnborough 1966-1967).

ΜΙΧΑΗΛ ΧΩΝΙΑΤΗΣ

Μιχαήλ Ακομινάτου του Χωνιάτου τα σωζόμενα, εκδ. Σ. Λάμπρου, τ. Α'-Β', Αθήνα 1879-1880 (ανατύπωση: Groningen 1968).

ΜΙΧΑΗΛ ΧΩΝΙΑΤΗΣ, Επιστολές

Michaelis Choniatae Epistulae, ed. H.G. Beck, A. Kambylis, R. Keydell, Berlin 2001.

ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ

Nicetae Choniatae Historia, ed. J. A. Van Dieten, Berlin-N. York 1975.

ΜΙΧΑΗΛ ΨΕΛΛΟΣ, Επιστολαί

ΜΙΧΑΗΛ ΨΕΛΛΟΣ, Επιστολαί, στο Κ. ΣΑΘΑΣ, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, V, Βενετία 1876.

ΨΕΥΔΟΣΥΜΕΩΝ

Theophanes continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius monachus, ed. I. Bekker, Bonn 1838, 601-760.

ΨΕΥΤΟΓΚΑΣ, Λόγοι

Β. ΨΕΥΤΟΓΚΑΣ, *Αντωνίου Αρχιεπισκόπου Λαρίσης Λόγοι Θεομητορικοί, Δεσποτικοί-Αγιολογικοί*, Θεσσαλονίκη 2002.

2. Βοηθήματα

α. Ελληνικά

ΑΒΡΑΜΕΑ, Εκχριστιανισμός Θεσσαλίας

Α. ΑΒΡΑΜΕΑ, Ο εκχριστιανισμός της Θεσσαλίας και η οργάνωση της εκκλησίας έως το α' μισό του Η' αιώνα, *ΘΗΜ* 4 (1983), 6-9.

ΑΒΡΑΜΕΑ, Επικοινωνίες

Α. ΑΒΡΑΜΕΑ, Χερσαίες και θαλάσσιες επικοινωνίες (4^{ος}-15^{ος} αι.), στο *Οικονομική Ιστορία του Βυζαντίου*, Αθήνα 2006, Α', 125-167.

ΑΒΡΑΜΕΑ, Θεσσαλία

Α. ΑΒΡΑΜΕΑ, *Η Βυζαντινή Θεσσαλία μέχρι του 1204. Συμβολή εις την Ιστορικήν Γεωγραφία*, Αθήνα 1974.

ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ, Συμβολή

Ε. ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ, Συμβολή στην ιστορία της οικονομικής, κοινωνικής και εκπαιδευτικής ζωής της Λάρισας κατά τη Τουρκοκρατία, *ΜΝΕ* 3 (1990), 255-332.

ΑΓΟΡΙΤΣΑΣ, Έκφρασις Τρίκκης

Δ. ΑΓΟΡΙΤΣΑΣ, Έκφρασις Τρίκκης (ca. 1363). Η εικόνα της πόλης και η χρήση του ιστορικού παρελθόντος από τον Αντώνιο Λαρίσης, *Τρικαλινά* 26 (2006) [= Πρακτικά 7^{ου} Συμποσίου Τρικαλινών Σπουδών (Τρίκαλα, 11-13 Νοεμβρίου 2005)], 231-242.

ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Αετόλοφος

Δ. ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Ο Αετόλοφος και το Βαθύρεμα της Αγιάς, *ΘΗΜ* 10 (1986), 17-57.

ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Επαρχία Αγιάς

Δ. ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Η επαρχία της Αγιάς κατά τη Βυζαντινή εποχή, *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Θεσσαλία Δεκαπέντε Χρόνια αρχαιολογικής έρευνας, 1975-1990. Αποτελέσματα και Προοπτικές*, Αθήνα 1994, Α', 423-430.

ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Επισκόπηση

Δ. ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Σύντομη επισκόπηση της ιστορίας της μονής Παναγία η Κουντουριώτισσα στη μονή του Ανθηρού της Καρδίτσας, *ΘΗΜ* 12 (1987), 193-208.

ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Σχόλια σε ένα χωρίο

Δ. ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Σχόλια σε ένα χωρίο της Άννας Κομνηνής, *ΘΗΜ* 19 (1991), 65-80.

ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ, Θεσμός Συγκέλλων

ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ (Παραμυθίας και Πάργας), Ο Θεσμός των Συγκέλλων εν των Οικουμενικω Πατριαρχείω, *ΕΕΒΣ* Δ' (1927) 3-38.

ΑΚΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Δεποτάτος

ΑΚΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, Δεποτάτος, στο *Θρησκευτική Ηθική εγκυκλοπαίδεια*, Δ' Αθήνα 1966, 1012.

ΑΜΑΝΤΟΣ, Βόλος-Βολερών

Α. ΑΜΑΝΤΟΣ, Βόλος-Βολερών, *Ελληνικά* 7 (1934), 267-270.

ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, Υπάτη

Ξ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία της Υπάτης*, Αθήνα 1959.

ΑΝΔΡΟΥΔΗΣ, Παλαιόπυργος Τρικάλων

Π. ΑΝΔΡΟΥΔΗΣ, Παλαιόπυργος Τρικάλων: Διερεύνηση ιστορική και αρχιτεκτονική των βυζαντινών και μεταβυζαντινών ερειπίων και η σχέση τους με το μοναστήρι των Ζαβλαντίων, *Τρικαλινά* 11 (1991) [= Πρακτικά 2^{ου} Συμποσίου Τρικαλινών Σπουδών (Τρίκαλα, 9-11 Νοεμβρίου 1990)], 295-332.

ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οικισμοί Καρδίτσας

Α. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Οι οικισμοί του Νομού Καρδίτσας σε οθωμανική απογραφή των ετών 1454-1455, *Καρδιτσιώτικα Χρονικά* 8 (2005), 19-53.

ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Εισοδηματικά όρια

Σ. ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Εισοδηματικά όρια στις αγροτικές οικονομίες, ΙΕ'-ΙΣΤ' αι., στο *Αφιέρωμα στον Νίκο Σβορώνο*, Ρέθυμνο 1986, Β', 307-321.

ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Μηχανισμοί

Σ. ΑΣΔΡΑΧΑΣ, *Μηχανισμοί της αγροτικής οικονομίας στην Τουρκοκρατία (ΙΕ'-ΙΣΤ' αιώνας)*, Αθήνα 1978.

ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Οικονομική Ιστορία

Σ. ΑΣΔΡΑΧΑΣ, *Ελληνική Οικονομική Ιστορία ΙΕ'-ΙΘ' αιώνας*, Ι, Αθήνα 2003.

ΑΣΔΡΑΧΑΣ, Οικονομία και Νοοτροπίες

ΑΣΔΡΑΧΑΣ, *Οικονομία και Νοοτροπίες*, Αθήνα 1988.

ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία

Α. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Ιστορία*, Θεσσαλονίκη 1974.

ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Κάστρα του Πλαταμώνα

Α. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Τα κάστρα του Πλαταμώνα και της Ωριάς Τεμπών και ο τεκές του Χασάν Μπαμπά*, Θεσσαλονίκη 1972.

BAKER, ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Νομισματοκοπείο

J. BAKER, Μ. ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Το νομισματοκοπείο των Νέων Πατρών. Deniers tournois 14^ο αι. μ.Χ., *Το νόμισμα στο Θεσσαλικό χώρο*, Αθήνα 2004, 409-429.

ΒΑΣΙΛΙΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ, Ευσταθίου Θεσσαλονίκης

Α. ΒΑΣΙΛΙΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ, Ευσταθίου Θεσσαλονίκης, *Τα Θεσσαλικά, Θεσσαλικά Χρονικά* 15 (1984), 135-146.

BILLINGE, Αστικοποίηση

Μ. BILLINGE, Η πόλη, η αστικοποίηση και η μελέτη της ιστορικής γεωγραφίας, *Αρχαιολογία* 64 (1997), 8-18.

ΒΟΡΤΣΕΛΑΣ, Φθιώτις

Ι. ΒΟΡΤΣΕΛΑΣ, *Φθιώτις η προς νότος της Όθρυος, ήτοι απάνθισμα ιστορικών και γεωγραφικών ειδήσεων από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, Αθήνα 1907.

ΒΡΑΝΟΥΣΗ, Όσιος Χριστόδουλος

Ερ. ΒΡΑΝΟΥΣΗ, *Τα αγιολογικά κείμενα του οσίου Χριστοδούλου, ιδρυτού της Εν Πάτμω μονής. Φιλολογική παράδοσις και ιστορικά μαρτυρία*, Αθήνα 1966.

BRYER, Μέσα

Α.ΒΡΥΕΡ, Τα μέσα της αγροτικής παραγωγής: μυϊκή δύναμη και εργαλεία, στο *Οικονομική Ιστορία του Βυζαντίου*, Αθήνα 2006, Α', 181-204.

ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Βενετικά grossi

Μ. ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Συμβολή στην κυκλοφορία βενετικών grossi ΙΓ'-ΙΔ' αι. στον ελλαδικό χώρο, με αφορμή ένα θησαυρό, *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών* 21 (1988), 163-184.

ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Συμβολή

Μ. ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ, Συμβολή στην έρευνα της κυκλοφορίας μεσαιωνικών νομισμάτων στο Δεσποτάτο της Ηπείρου, *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου για το Δεσποτάτο της Ηπείρου*, 125-162.

ΓΕΡΟΥΜΑΤΟΥ, Αγορές

Μ. ΓΕΡΟΥΜΑΤΟΥ, *Αγορές, Έμποροι και Εμπόριο στο Βυζάντιο (9^{ος}-12^{ος} αι.)*, Αθήνα 2008.

ΓΕΡΟΥΜΑΤΟΥ, Θήβα

Μ. ΓΕΡΟΥΜΑΤΟΥ, Η Θήβα κέντρο εμπορίου και επικοινωνιών το 12^ο αι.,

ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ, Θεσσαλία

Ν. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ, *Θεσσαλία*, Αθήνα 1880.

ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Δυτικός Πολιτισμός

Κ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεσαιωνικός Δυτικός Πολιτισμός και οι κόσμοι του Βυζαντίου και του Ισλάμ* (Μετάφραση: Παναγιώτης Χρήστου), Θεσσαλονίκη 1993.

ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Μιχαήλ Παλαιολόγος

Κ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Ο αυτοκράτωρ Μιχαήλ Παλαιολόγος και η Δύσις, 1258-1282*, (Μετάφραση Κ. Πολίτης), Αθήνα 1969.

ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Αγιά

Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Έρευνα εν τη επαρχία Αγιάς, Δέσιανη (=Βεσαίνη) και Βαθύρρευμα, *ΕΕΒΣ* 16 (1940), 370-383.

ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπή Βεσαίνης

Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Η επισκοπή Βεσαίνης εν Θεσσαλία, *Εις μνήμην Σπ. Λάμπρου*, Αθήνα 1933.

ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι

Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Επισκοπικοί κατάλογοι Θεσσαλίας, *Επετηρίς Φιλ. Συλλ. Παρνασσός* 11 (1915), 172-225, *Θεολογία* 11 (1933), 329-342, 12 (1934), 125-141, 13 (1935), 22-36, 14 (1936), 137-152.

ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ιουδαϊκές Παροικίες

Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Συμβολαί εις την ιστορίαν των Ιουδαϊκών παροικιών εν τη Ανατολική Ηπειρωτική Ελλάδα, *ΕΕΒΣ* 7 (1930), 253-263.

ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Μεσαιωνικοί Αλμυροί

Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Οι δύο μεσαιωνικοί Αλμυροί και ο νυν, *Επετηρίς Παρνασσού* 8 (1904), 64-92.

ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Μεσαιωνική Φθιώτις

Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Η μεσαιωνική Φθιώτις και τα εν αυτή μνημεία, *ΔΙΕΕ* 8 (1923), 5-93.

ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Μοναί

Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Αι παρά την Δημητριάδα Βυζαντιναί μοναί, *ΕΕΒΣ* 1 (1924), 210-240.

ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Μονή Αγ. Λαυρεντίου

Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Η επί του Πηλίου μονή του Αγίου Λαυρεντίου, *ΕΕΒΣ* 11 (1935), 385-408.

ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Νεκροταφείο Βόλου

Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Παλαιοχριστιανική επιγραφή και παλαιοχριστιανικό νεκροταφείο Βόλου, *ΕΕΒΣ* 12 (1936), 401-410.

ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Φρούριον του Βόλου

Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Το φρούριον του Βόλου, *ΕΕΒΣ* 8 (1931), 110-133.

ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Μαγνησία

Ν. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Χριστιανικά αρχαιότητες εν Μαγνησία τη Θεσσαλική, *ΔΧΑΕ* Π4 (1927), 14-24.

ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ, Επισκοπή Γαρδικίου

Ν. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ, Η Επισκοπή του Γαρδικίου και οι επίσκοποί της, *ΘΗΜ* 4 (1983), 143-144.

CIROLLA, Ευρώπη

С. CIROLLA, *Η Ευρώπη πριν από τη βιομηχανική επανάσταση: κοινωνία και οικονομία 1000-1700 μ.Χ.*, (Μετ.: Π. Σταμούλης), Αθήνα 1998.

ΓΟΝΗΣ, Κωστομοίρης

Δ. ΓΟΝΗΣ, Ιωάννης Κωστομοίρης-Μεσοποταμίτης μητροπολίτης Νέων Πατρών, *Θεολογία* 4 (1994), 723-801.

ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Αναδιοργάνωση θεσσαλικής εκκλησίας

Σ. ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Τα εγκαίνια του επισκοπικού ναού του αρχαγγέλου Μιχαήλ στα Τρίκαλα (Τρίκκη) και η αναδιοργάνωση της Θεσσαλικής Εκκλησίας, *Τρικαλινά* 26 (2006) [= Πρακτικά 7^{ου} Συμποσίου Τρικαλινών Σπουδών (Τρίκαλα, 11-13 Νοεμβρίου 2005)], 219-229.

ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Βυζαντινοί ναοί Τρικάλων

Σ. ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Βυζαντινοί ναοί των Τρικάλων και των γύρω οικισμών. Μια πρώτη παρουσίαση, *Τρικαλινά* 8 (1988) [= Πρακτικά 1^{ου} Συμποσίου Τρικαλινών Σπουδών (Τρίκαλα-Καλαμπάκα-Μετέωρα, 6-8/11/1987)], 303-318.

ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Μονή Μαρμαριανών

Σ. ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ, Μαρμάριανη-Μονή Μαρμαριανών (ή Μαρμαριάνων), *Πρακτικά 4^{ου} Συνεδρίου Λαρισαϊκών Σπουδών*, Λάρισα 2002, 139-145.

ΓΡΗΓΟΡΟΒΙΟΣ, Ιστορία

Φ. ΓΡΗΓΟΡΟΒΙΟΣ, *Ιστορία της πόλεως των Αθηνών κατά τους μέσους αιώνες*, Αθήνα 1977.

DAGRON, Οικονομία

G. DAGRON, Η αστική οικονομία από τον 7^ο έως το 12^ο αιώνα, στο *Οικονομική Ιστορία του Βυζαντίου*, Αθήνα 2006, Β', 43-140.

DARMEZIN, Αρχαιολογικές έρευνες

L. DARMEZIN, Αρχαιολογικές έρευνες στην περιοχή του Πλατάνου Τρικάλων, *Τρικαλινά* 11 (1991) [= Πρακτικά 2^{ου} Συμποσίου Τρικαλινών Σπουδών (Τρίκαλα, 9-11 Νοεμβρίου 1990)], 183-204.

ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ, *ΑΔ* 29 (1973-1974) Β'2 Χρονικά

Λ. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ, Βυζαντινά και Μεσαιωνικά Μνημεία Θεσσαλίας, *ΑΔ* 29 (1973-1974) Β'2 Χρονικά, 585-587.

ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ, *ΑΔ* 30 (1975) Β'1, Β'2

Λ. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ, Στερεωτικές και αναστηλωτικές εργασίες. Εργασίες συντήρησης τοιχογραφιών, *ΑΔ* 30 (1975) Β'1, Β'2, 201-203.

ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ, *ΑΔ* 31 (1976) Χρονικά Β'1

Λ. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ, Στερεωτικές και αναστηλωτικές εργασίες. Εργασίες συντήρησης τοιχογραφιών και ψηφιδωτών, *ΑΔ* 31 (1976) Χρονικά Β'1, 186-188.

ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ, *ΑΔ* 32 (1977) Β'1, Χρονικά

Λ. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ, Στερεωτικές και αναστηλωτικές εργασίες. Συντήρηση τοιχογραφιών και ψηφιδωτών, *ΑΔ* 32 (1977) Β'1, Χρονικά, 140-141.

ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ, *ΑΔ* 33 (1978), Β'1 Χρονικά

Λ. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ, Στερεώσεις Μνημείων, *ΑΔ* 33 (1978), Β'1 Χρονικά, 173-174.

ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ, *ΑΔ* 34 (1979), Β'1

Λ. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ, Συντήρηση και αναστήλωση μνημείων, *ΑΔ* 34 (1979), Β'1, 230-231.

ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ, *ΑΔ* 35 (1980) Β'1

Λ. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ, Στερέωση και συντήρηση Μνημείων, συντήρηση τοιχογραφιών, *ΑΔ* 35 (1980) Β'1, 296-298.

ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ, *ΑΔ* 53 (1998) Χρονικά Β'2

ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ, Συντήρηση τοιχογραφιών-εικόνων-ψηφιδωτών-λίθινων-αντικειμένων μικροτεχνίας, *ΑΔ* 53 (1998) Χρονικά Β'2, 472-473.

ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ, ΚΟΥΓΙΟΥΜΤΖΟΓΛΟΥ, Τοπογραφικές και Ανασκαφικές Έρευνες

Λ. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ, Σ. ΚΟΥΓΙΟΥΜΤΖΟΓΛΟΥ, Τοπογραφικές και Ανασκαφικές Έρευνες στην περιοχή της Αζωρού, επαρχία Ελασσόνας, νομού Λαρίσης, στο *Το έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων και Νεότερων Μνημείων του ΥΠ.ΠΟ στη Θεσσαλία και την ευρύτερη περιοχή της*, Βόλος 2000, 189-195.

ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ, ΜΑΝΤΖΑΝΑ, Θεσσαλία

Λ. ΔΕΡΙΖΙΩΤΗΣ, Κ. ΜΑΝΤΖΑΝΑ, Δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικών ερευνών εις την Θεσσαλίαν, *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Θεσσαλία Δεκαπέντε Χρόνια αρχαιολογικής έρευνας, 1975-1990. Αποτελέσματα και Προοπτικές*, Αθήνας 1994, Α', 349-356.

DIVITÇIOĞLU, Μοντέλο

S. DIVITÇIOĞLU, Modèle économique de la société ottomane (les XIVe et XVe siècles), *La Pensée* 144 (1969), 41-66 (Μετάφραση Σπύρου Ασδραχά 'Οικονομικό μοντέλο της οθωμανικής κοινωνίας (ΙΔ' και ΙΕ' αιώνας)', στο *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας*, Αθήνα 1979, 113-131.

ΔΡΑΚΑΚΗΣ-ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, Δήμοι και Κοινότητες

Α. ΔΡΑΚΑΚΗΣ- Σ. ΚΟΥΝΔΟΥΡΟΣ, *Αρχεία περί της συστάσεως και εξελίξεως των δήμων και κοινοτήτων 1836-1939 και της διοικητικής διαιρέσεως του κράτους*, Αθήνα 1939-1940, Α'-Β'.

ΕΕΒΣ 10 (1933)

Ειδήσεις, *ΕΕΒΣ* 10 (1933), 531.

ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ-ΜΠΑΤΖΙΟΥ, Δημητριάδα

Α. ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ-ΜΠΑΤΖΙΟΥ, Δημητριάδα-Παγασές, *Αρχαιολογία* 34 (1990), 65-70.

ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Διοικητική Διαίρεσις

Δ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Μελέται περί της διοικητικής διαίρέσεως και της επαρχιακής διοικήσεως εν τω βυζαντινω κράτει, *ΕΕΒΣ* 18 (1948), 42-62.

GIBB, BOWEN, Ισλαμική κοινωνία

H.A.R. GIBB, H. BOWEN, *Η Ισλαμική κοινωνία και η Δύση*. Πρώτος τόμος: *Η διοικητική ιεραρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, μετφρ.-σχολ. Ηλίας Κολοβός, Αθήνα 2005

ΗΠΕΙΡΩΤΗΣ, Μελέτη Αλγορίθμων

Π. ΗΠΕΙΡΩΤΗΣ, *Μελέτη Αλγορίθμων*, (αδημοσίευτη διπλωματική εργασία), Πανεπιστήμιο Πατρών 1999.

HARVEY, Ανάπτυξη

Α. HARVEY, *Οικονομική ανάπτυξη στο Βυζάντιο 900-1200*, (Μετάφραση Ελένη Σταμπογλη), Αθήνα 1997.

HEUZEY, Οδοιπορικό

L.A. HEUZEY, *Οδοιπορικό στην Τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία, το 1858*, (Μετάφραση Χρίστος Ι. Δημητρακόπουλος, σχόλια, επιμέλεια: Θεόδωρος Α. Νημάς), Θεσσαλονίκη 1991.

ΘΕΟΧΑΡΗΣ, *ΑΔ* 21 (1966) Χρονικά Β'1

Δ. ΘΕΟΧΑΡΗΣ, Αρχαιότητες και Μνημεία Θεσσαλίας, *ΑΔ* 21 (1966) Χρονικά Β'1, 247-255.

INALCIC, Οθωμανική Αυτοκρατορία

Η. INALCIC, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, η κλασική εποχή, 1300-1600*, (Μετάφραση Μιχάλης Κοκολάκης), Αθήνα 1995.

INALCIC, Σχηματισμός Κεφαλαίου

H. INALCIC, Capital Formation in the ottoman Empire, *Journal of Economic History* (1969), 97-140. (Μετάφραση Ντόρας Μαμαρέλη 'Σχηματισμός κεφαλαίου στην οθωμανική αυτοκρατορία', στο *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας*, Αθήνα 1979, 499-530.

ΙΩΑΝΝΙΔΑΚΗ, *ΑΔ* 38 (1983) Χρονικά

E. ΙΩΑΝΝΙΔΑΚΗ, Αναστηλωτικές εργασίες, εργασίες συντήρησης, λοιπές εργασίες *ΑΔ* 38 (1983) Χρονικά, 215-216.

ΙΩΑΝΝΙΔΑΚΗ, *ΑΔ* 39 (1984) Β΄

E. ΙΩΑΝΝΙΔΑΚΗ, Νομός Τρικάλων, *ΑΔ* 39 (1984) Β΄, 161-163.

ΚΑΦΑΔΑΡ, Ανάμεσα σε δύο κόσμους

C. ΚΑΦΑΔΑΡ, *Ανάμεσα σε δύο κόσμους. Η κατασκευή του οθωμανικού κράτους*, (Μετάφραση Α. Αναστασόπουλος), Αθήνα 2008.

ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ, *ΑΔ* 19 (1964) Χρονικά Β΄

M. ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ, Νομίσματα ανασκαφών Φίλιας, *ΑΔ* 19 (1964) Χρονικά Β΄, 253-255.

ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ, Νομίσματα

M. ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ, Νομίσματα εκ του Μουσείου του Βόλου, *Θεσσαλικά* 5 (1966), 5-19.

ΚΑΤΑΚΟΥΤΑ, Τείχη

Σ. ΚΑΤΑΚΟΥΤΑ, Γ. ΤΟΥΦΕΞΗΣ, Τα τείχη της Αρχαίας Φαρσάλου, *Αρχαιολογία* 34 (1990), 71-75.

ΚΑΤΣΑΡΟΠΟΥΛΟΥ, Πρόβλημα

M. ΚΑΤΣΑΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ένα πρόβλημα της Μεσαιωνικής Ιστορίας. Η Σερβική Επέκταση στην Δυτική Κεντρική Ελλάδα, στα μέσα του ΙΔ΄ αιώνα*, (δημοσιευμένη διδακτορική διατριβή), Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης 1989.

ΚΑΤΣΙΑΜΠΟΥΡΑ, Βούναινα

Γ. ΚΑΤΣΙΑΜΠΟΥΡΑ, Η περιοχή Βουναίων τον 10^ο αιώνα μ.Χ.: πρόσωπα, γεγονότα και γεωγραφικά στοιχεία για την περιοχή, αντλούμενα από κείμενο της περιόδου (Βίος του Αγίου Νικολάου του Νέου εκ Βουναίνης), *Β' Ιστορικό Συνέδριο Παλαμά*, 22-23 Ιουνίου 2002 (υπό δημοσίευση).

ΚΑΖΗΔΑΝ, Αλλαγές

Α. ΚΑΖΗΔΑΝ, *Αλλαγές στο βυζαντινό πολιτισμό κατά τον 11^ο και 12^ο αιώνα*, (Μετάφραση: Α. Παππάς), Αθήνα 1997.

ΚΑΖΗΔΑΝ, Τάσεις

Α. ΚΑΖΗΔΑΝ, Κεντρομόλες και Κεντρόφυγες τάσεις στο βυζαντινό κόσμο, (1081-1261). Η δομή της βυζαντινής κοινωνίας, *Βυζαντικά* 3 (1983), 92-110.

ΚΙΕΛ, Τουρκικές πηγές

Μ. ΚΙΕΛ, Επίσημες τουρκικές πηγές για τη μοναστηριακή ζωή και τα μοναστήρια της Ανατολικής Θεσσαλίας κατά το 16^ο αιώνα. Το κοινωνικό και οικονομικό υπόβαθρο, *Βυζαντινός Δόμος* 13 (2002-2003), 67-101.

ΚΟΔΕΡ, Χώρος

Ι. ΚΟΔΕΡ, *Το Βυζάντιο ως χώρος*, (Μετάφραση Διον. Σταθακόπουλος), Θεσσαλονίκη 2005.

ΚΟΡΔΩΣΗΣ, Έκπτωτος Αυτοκράτορας

Μ. ΚΟΡΔΩΣΗΣ, Ο έκπτωτος βυζαντινός αυτοκράτορας Αλέξιος Γ' Άγγελος στη Μακεδονία και Θεσσαλία, στο *Διεθνές Συμπόσιο για τη Βυζαντινή Μακεδονία (324-1430)*, Θεσσαλονίκη 1995, 165-169.

ΚΟΡΔΩΣΗΣ, Κατάκτηση Νότιας Ελλάδας

Μ. ΚΟΡΔΩΣΗΣ, Η κατάκτηση της Νότιας Ελλάδας από τους Φράγκους, *Ιστοριογεωγραφικά* 1 (1986), 53-194.

ΚΟΤΣΙΛΗΣ, Δούκισσα

Κ. ΚΟΤΣΙΛΗΣ, Η δούκισσα των Αθηνών Ελένη του Ιωάννη Α΄ Αγγέλου Δούκα Κομνηνού σεβαστοκράτορα Θεσσαλίας και Νέων Πατρών, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 47 (2005), 113-132.

ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Βίος Αγ. Νικολάου

Γ. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Σχετικά με το βίο του Αγ. Νικολάου του Νέου (10^{ος} αι.): Μια νέα προσέγγιση, *Βυζαντινά* 22 (2001), 113-122.

ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Οδικό δίκτυο

Γ. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Το οδικό δίκτυο της Θεσσαλίας κατά τους Μέσους Χρόνους, στο *Ιστορική Γεωγραφία. Δρόμοι και Κόμβοι της Βαλκανικής από την αρχαιότητα στην ενιαία Ευρώπη*, Θεσσαλονίκη 1997, 133-143.

ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, Παγασητικός

Γ. ΚΟΥΛΟΥΡΑΣ, *Η περιοχή του Παγασητικού κατά τους μέσους χρόνους (Δ΄-ΙΔ αι.)*, (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή), Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων 1997.

ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ, *ΑΔ* 22 (1967) Χρονικά Β΄2

Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ, Βυζαντινά Μνημεία Θεσσαλίας, *ΑΔ* 22 (1967) Χρονικά Β΄2, 302-317.

ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ, *ΑΔ* 23 (1968) Χρονικά Β΄2

Ε. ΚΟΥΡΚΟΥΤΙΔΟΥ, Μεσαιωνικά Μνημεία Θεσσαλίας, *ΑΔ* 23 (1968) Χρονικά Β΄2, 270-276.

ΚΡΙΑΡΑΣ, Λεξικό Μεσαιωνικής

Ε. ΚΡΙΑΡΑΣ, *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδους Γραμματείας*, τ. ΣΤ, Αθήνα 1978.

ΚΥΠΑΡΙΣΣΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΑ, Βυζαντινά νομίσματα

Α. ΚΥΠΑΡΙΣΣΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΑ, Βυζαντινά νομίσματα από την Τρίκκη (Τρίκαλα) και σύντομη ιστορία της περιοχής κατά τη βυζαντινή περίοδο, *Τρικαλινά* 12 (1992), 139-162.

ΚΥΡΤΑΤΑΣ, Βυζάντιο

Δ. ΚΥΡΤΑΤΑΣ, Βυζάντιο: Η Συνέχεια και η τομή (Συζήτηση με τον ιστορικό Α.Π. Καζντάν), *Πολίτης* 72 (1986), 14-21.

ΚΩΣΤΗΣ, Πανώλη

Κ ΚΩΣΤΗΣ, *Στον Καιρό της Πανώλης*, Ηράκλειο 1995.

ΚUNT, Υπηρέτες του σουλτάνου

Ι.Μ. ΚUNT, *Οι υπηρέτες του σουλτάνου: ο μετασχηματισμός της οθωμανικής επαρχιακής διακυβέρνησης, 1550-1650*, επιμ.-μετφρ.-σχολ. Στέφανος Παπαγεωργίου, Αθήνα 2001.

ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ, *ΑΔ* 16 (1960) Χρονικά

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ, Μεσαιωνικά Θεσσαλίας, *ΑΔ* 16 (1960) Χρονικά, 161-166.

ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ, *ΑΔ* 20 (1965) Χρονικά Β'2

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ, Μεσαιωνικά Μνημεία Θεσσαλίας, *ΑΔ* 20 (1965) Χρονικά Β'2, 324-342.

ΛΑΪΟΥ, Κοινωνία

Α. ΛΑΪΟΥ -ΘΩΜΑΔΑΚΗ, *Η αγροτική κοινωνία στην Ύστερη βυζαντινή εποχή*, (Μετάφραση Αγλαΐα Κάσδαγλη), Αθήνα 1987.

ΛΑΪΟΥ, Αγροτική Οικονομία

Α. ΛΑΪΟΥ, Η Αγροτική Οικονομία (13^{ος} -15^{ος} αιώνα), στο *Οικονομική Ιστορία του Βυζαντίου*, Αθήνα 2006, Α', 495-574.

ΛΑΪΟΥ, Ανταλλαγές

Α. ΛΑΪΟΥ, Οι Ανταλλαγές και το Εμπόριο από τον 7^ο έως το 12^ο αιώνα, στο *Οικονομική Ιστορία του Βυζαντίου*, Αθήνα 2006, Β', 471-559.

ΛΑΪΟΥ, Ιδεολογία

Α. ΛΑΪΟΥ, Οικονομική σκέψη και ιδεολογία, στο *Οικονομική Ιστορία του Βυζαντίου*, Αθήνα 2006, Γ', 329-360.

ΛΑΪΟΥ, Δίκτυο Βακουφίων

Σ. ΛΑΪΟΥ, Το δίκτυο των Βακουφίων της πόλης των Τρικάλων, 15^{ος}-16^{ος} αι., στο *Ιόνιος Λόγος. Τόμος Χαριστήριος στον Δημήτρη Ζ. Σοφιανό*, Κέρκυρα 2007, 125-150.

LEFORT, Αγροτική Οικονομία

J. LEFORT, Η Αγροτική Οικονομία (7^{ος}-12^{ος} αιώνας), στο *Οικονομική Ιστορία του Βυζαντίου*, Αθήνα 2006, Α', 377-487.

ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΟΥ, Εκκλησιαστικά Αξιώματα

B. ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΟΥ, *Εκκλησιαστικά αξιώματα και υπηρεσίες στην πρώιμη και μέση Βυζαντινή περίοδο*, Αθήνα-Κομοτηνή 1996

ΛΙΑΓΚΟΥΡΑΣ, *ΑΔ* 19 (1964) Χρονικά Β'

A. ΛΙΑΓΚΟΥΡΑΣ, Ταφαί ανασκαφής Φύλιας-Καρδίτσης, *ΑΔ* 19 (1964) Χρονικά Β', 249-253.

MAGDALINO, Αυτοκρατορία

P. MAGDALINO, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α' Κομνηνού, 1143-1180*, (Μετάφραση: Α. Κάσδαγλη), Αθήνα 2008.

MAGDALINO, Μεσαιωνική Κωνσταντινούπολη

P. MAGDALINO, Μεσαιωνική Κωνσταντινούπολη, (Μετάφραση: Ελένη Δαλαμπίρα), στο *Οικονομική Ιστορία του Βυζαντίου*, Αθήνα 2006, Β', 231-243.

MANGO, Βυζάντιο

C. MANGO, *Βυζάντιο: Η αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης*, (Μετάφραση: Δημήτρης Τσουγκαράκης), Αθήνα 2002.

MANIATH-KOKKINH, Πρόνοια

Γρ. MANIATH-KOKKINH, *Ο βυζαντινός θεσμός της πρόνοιας. Συμβολή στη μελέτη του χαρακτήρα του*, (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη 1991.

MANIATH-KOKKINH, Προνομιακές παραχωρήσεις

Τρ. MANIATH-KOKKINH, Προνομιακές παραχωρήσεις του Σέρβου αυτοκράτορα Στέφανου Dušan, *Βυζάντιο και Σερβία κατά τον ΙΔ΄ αιώνα*, Αθήνα 1996, 299-329.

MANTZANA, *ΑΔ* 46 (1991) Β΄1, Β΄2

Κ. MANTZANA, Νομός Τρικάλων, *ΑΔ* 46 (1991) Β΄1, Β΄2, 242.

MANTZANA *ΑΔ* 49 (1994) Β΄1

Κ. MANTZANA, Νομός Τρικάλων- Νομός Καρδίτσας, *ΑΔ* 49 (1994) Β΄1, 342-345, 348-351.

MANTZANA, *ΑΔ* 50 (1995) Β΄

Κ. MANTZANA, Νομός Τρικάλων, *ΑΔ* 50 (1995) Β΄, 402-403.

MANTZANA, Μνημεία Δήμου Χασίων

Κ. MANTZANA, Μνημεία Δήμου Χασίων. Προτάσεις αποκατάστασης και ανάδειξης αυτών, *Τρικαλινά* 26 (2006) [= Πρακτικά 7^{ου} Συμποσίου Τρικαλινών Σπουδών (Τρίκαλα, 11-13 Νοεμβρίου 2005)], 381-400.

MATSCHKE, Ανταλλαγές

Κ.Ρ. MATSCHKE, Ανταλλαγές, Εμπόριο, Αγορές και Χρήμα (13^{ου}-15^{ου} αιώνας), στο *Οικονομική Ιστορία του Βυζαντίου*, Β΄, Αθήνα 2006, 561-612.

MATSCHKE, Οικονομία των πόλεων

Κ.Ρ. MATSCHKE, Η οικονομία των πόλεων κατά την Υστεροβυζαντινή περίοδο, στο *Οικονομική Ιστορία του Βυζαντίου*, Β΄, Αθήνα 2006, 141-191.

MORRISSON, Βυζαντινό Νόμισμα

Κ. MORRISSON, Το βυζαντινό νόμισμα: Παραγωγή και κυκλοφορία, στο *Οικονομική Ιστορία του Βυζαντίου*, Αθήνα 2006, Γ΄, 41-131.

ΜΟΥΖΑΛΑ, Πόλη

Δ. ΜΟΥΖΑΛΑ, Η πόλη της Λάρισας στην πρώιμη και μέση βυζαντινή περίοδο, ως το 1204, *Πρακτικά 4^{ου} Συνεδρίου Λαρισαϊκών Σπουδών*, Λάρισα 2002, 147-154.

ΜΟΥΣΤΑΚΑΣ, Κρίση

Κ. ΜΟΥΣΤΑΚΑΣ, Η δημογραφική κρίση του ύστερου μεσαίωνα στον ελληνικό χώρο. Η περίπτωση της νοτιο-ανατολικής Μακεδονίας (14ος - 15ος αι.), *Μνήμων* 25 (2003), 9-33.

ΜΟΥΣΤΑΚΑΣ, Μεθοδολογικά ζητήματα

Κ. ΜΟΥΣΤΑΚΑΣ, Μεθοδολογικά ζητήματα στην προσέγγιση των πληθυσμιακών μεγεθών της υστεροβυζαντινής πόλης, στο *Οι Βυζαντινές πόλεις (8^{ος}-15^{ος} αιώνες). Προοπτικές της έρευνας και νέες ερμηνευτικές προσεγγίσεις*, Ρέθυμνο 2012, 225-251.

ΜΟΥΣΤΑΚΑΣ, Όψεις

Κ. ΜΟΥΣΤΑΚΑΣ, Όψεις της μετάβασης στο οικονομικό και στο δημογραφικό πεδίο, στο *Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης και η μετάβαση από τους μεσαιωνικούς στους νεώτερους χρόνους*, Πανεπιστ. εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2005, 87-105.

ΜΟΥΤΑΦΤΣΙΕΒΑ, Αγροτικές σχέσεις

Β. ΜΟΥΤΑΦΤΣΙΕΒΑ, *Αγροτικές σχέσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (15^{ος}-16^{ος} αι.)*, (Μετάφραση Ουρ. Αστρινάκη, Ε. Μπαλλά), Αθήνα 1990.

ΜΠΙΜΠΙΚΟΥ-ΑΝΤΩΝΙΑΔΗ, Προβλήματα

Ε. ΜΠΙΜΠΙΚΟΥ-ΑΝΤΩΝΙΑΔΗ, *Προβλήματα Ιστορίας Βυζαντινά Μεταβυζαντινά*, Αθήνα 1996.

ΜΠΟΥΡΑΣ, Βυζαντινές Πόλεις

Χ. ΜΠΟΥΡΑΣ, Απόψεις των Βυζαντινών Πόλεων από τον 8^ο έως το 15^ο αιώνα, στο *Οικονομική Ιστορία του Βυζαντίου*, Αθήνα 2006, Β', 193-230.

ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ, Κατάλογοι

Β. ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ, Επισκοπικοί Κατάλογοι, *ΕΕΒΣ* 12 (1936), 139-238.

ΜΥΤΗΣΙΟΥΣ, Μεταξωτά Υφάσματα

Α. ΜΥΤΗΣΙΟΥΣ, Η Παραγωγή Μεταξωτών Υφασμάτων. Μέθοδοι-Αργαλειοί-Τεχνικές Όψεις, στο *Οικονομική Ιστορία του Βυζαντίου*, Αθήνα 2006, Α', 247-278.

ΝΕΡΑΝΤΖΗ-ΒΑΡΜΑΖΗ, Ταβουλλάριοι

Ε. ΝΕΡΑΝΤΖΗ-ΒΑΡΜΑΖΗ, Οι βυζαντινοί ταβουλλάριοι, *Ελληνικά* 35 (1984), 261-274.

ΝΗΜΑΣ, Κάστρα

Θ. ΝΗΜΑΣ, Τα κάστρα του Κόζιακα και του Ίταμου στη Δυτική Θεσσαλία, *Τρικαλινά* 11 (1991) [= Πρακτικά 2^ο Συμποσίου Τρικαλινών Σπουδών (Τρίκαλα, 9-11 Νοεμβρίου 1990)], 225-258.

ΝΗΜΑΣ, Κάστρα Αντιχασίων

Θ. ΝΗΜΑΣ, Τα κάστρα των Αντιχασίων Τρικάλων, *Τρικαλινά* 8 (1988) [= Πρακτικά 1^ο Συμποσίου Τρικαλινών Σπουδών (Τρίκαλα-Καλαμπάκα-Μετέωρα, 6-8/11/1987)], 255-288.

NICHOLAS, Μεσαιωνικός κόσμος

D. NICHOLAS, *Η Εξέλιξη του Μεσαιωνικού Κόσμου*, (Μετάφραση: Μαριάννα Τζιαντζή), Αθήνα 2000.

ΝΙΚΟΛΑΟΥ, Κυκλοφορία

Γ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ, Νομισματική κυκλοφορία στη βυζαντινή Θεσσαλία, *Το νόμισμα στο Θεσσαλικό χώρο*, Αθήνα 2004, 571-588.

ΝΙΚΟΛΑΟΥ, Γυναίκα

Κ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ, *Η θέση της γυναίκας στη βυζαντινή κοινωνία*, Αθήνα 1993.

ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ασκηταριά

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ασκηταριά του Κισσάβου, των Αγ. Αναργύρων, του Αετόλοφου και του Ομόλιου, *ΘΗΜ* 4 (1983), 11-16.

ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ειδήσεις

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ειδήσεις εκ Θεσσαλίας, *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών* 3/ 1 (1970), 37-39, 3/ 3 (1970), 331-334, 5/ 3 (1972), 368-372.

ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Εκκλησιάκι

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Το εκκλησιάκι της Παναγίας Δούπιανης ή Ζωοδόχου Πηγής στο Καστράκι Καλαμπάκας, *Τρικαλινά* 2 (1982), 99-110.

ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Έρευνες στην επαρχία Αγιάς

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Έρευνες στην επαρχία Αγιάς, *Αρχείο Θεσσαλικών Μελετών* 2 (1973), 39-57.

ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Μετέωρα

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *Μετέωρα. Τα μοναστήρια και η ιστορία τους*, Αθήνα 1992.

ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Ναοί

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *Βυζαντινοί Ναοί της Θεσσαλίας*, Αθήνα 1997.

ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΔ* 25 (1970) Χρονικά Β'2

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Συντήρησις-Καταγραφάι Μνημείων, *ΑΔ* 25 (1970) Β', 288-295.

ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΔ* 26 (1971) Χρονικά Β'2

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Βυζαντινά και Μεσαιωνικά Μνημεία Θεσσαλίας, *ΑΔ* 26 (1971) Χρονικά Β'2, 305-313.

ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΔ* 27 (1972) Χρονικά

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Βυζαντινά και Μεσαιωνικά Μνημεία Θεσσαλίας, *ΑΔ* 27 (1972): Χρονικά Β'2, 421-430.

ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *ΑΔ* 28 (1973) Χρονικά Β'2

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, Βυζαντινά και Μεσαιωνικά Μνημεία Θεσσαλίας, *ΑΔ* 28 (1973) Χρονικά Β'2, 375-385.

ΝΟΥΧΑΚΗΣ, Χωρογραφία

Ι. ΝΟΥΧΑΚΗΣ, *Ελληνική Χωρογραφία, γεωγραφία, ιστορία, στατιστικά πληθυσμού και αποστάσεων*, Αθήνα 1901.

ΝΤΑΜΠΛΙΑΣ, Η Θεσσαλία ως ανεξάρτητο κράτος

Χ. ΝΤΑΜΠΛΙΑΣ, Η Θεσσαλία ως ανεξάρτητο κράτος (1266/ 67-1289/ 90). Η διακυβέρνησή της από τον Ιωάννη Α΄ Δούκα, κτίτορα της μονής Πόρτα-Παναγιάς Πύλης Τρικάλων, *Τρικαλινά* 30 (2010), 151-170.

ΝΤΑΜΠΛΙΑΣ, Ιστορία Θεσσαλίας

Χ. ΝΤΑΜΠΛΙΑΣ, *Η Ιστορία της Θεσσαλίας το 13^ο αι. μ.Χ.*, Θεσσαλονίκη 2002.

ΝΤΙΝΑ, Ανασκαφικό έργο

Α. ΝΤΙΝΑ, Το ανασκαφικό έργο της 7^{ης} Εφορείας Βυζαντινών αρχαιοτήτων κατά την οκταετία 1990-1997 στο νομό Μαγνησίας, στο *Το έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων και Νεότερων Μνημείων του ΥΠ.ΠΟ στη Θεσσαλία και την ευρύτερη περιοχή της*, Βόλος 2000, 207-214.

ΝΤΙΝΑ, *ΑΔ* 46 (1991)

Α. ΝΤΙΝΑ, Νομός Φθιώτιδος, *ΑΔ* 46 (1991), Β΄1-2, 231-232.

ΝΤΙΝΑ, *ΑΔ* 37 (1982)

Α. ΝΤΙΝΑ, Φθιώτιδες Θήβες, επισήμανση μνημείων, *ΑΔ* 37 (1982), 246-258.

ΝΤΙΝΑ, *ΑΔ* 40 (1985), Χρονικά

Α. ΝΤΙΝΑ, Νομός Λάρισας. Στερεωτικές-Αναστηλωτικές εργασίες, *ΑΔ* 40 (1985), Χρονικά, 215-217.

ΝΤΙΝΑ, *ΑΔ* 52 (1997) Β΄2

Α. ΝΤΙΝΑ, Νομός Καρδίτσας, *ΑΔ* 52 (1997) Β΄2, 530-531.

ΝΤΙΝΑ, *ΑΔ* 54 (1999)

Α. ΝΤΙΝΑ, Νομός Μαγνησίας, *ΑΔ* 54 (1999), 441-448.

ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ, ΠΑΕ 1932

Α. ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ, Ανασκαφή Δούπιανης και Καστρακίου, *ΠΑΕ* 1932, 53-55.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ρόλος

Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ο ρόλος του βυζαντινού κράτους στην οικονομία, στο *Οικονομική Ιστορία του Βυζαντίου*, Αθήνα 2006, Γ', 141-252.

ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Πόρτα-Παναγιά

Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Η Πόρτα-Παναγιά της Θεσσαλίας, *Αρχαίον Βυζαντινών Μνημείων* Α (1935), 5-40.

ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ, Νομοθεσία

Ε. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ, Βυζαντινή νομοθεσία και οικονομική δραστηριότητα κατά κοινωνικές τάξεις, στο *Οικονομική Ιστορία του Βυζαντίου*, Αθήνα 2006, Γ', 283-296.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΣ, Αρχιμανδρίτης

Π. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΣ, Αρχιμανδρίτης, στο *Θρησκευτική Ηθική εγκυκλοπαίδεια*, Αθήνα 1963, Γ', 338-339.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΣ, Δικαίος

Π. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΣ, Δικαίος, στο *Θρησκευτική Ηθική εγκυκλοπαίδεια*, Αθήνα 1966, Δ', 1214-1215.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΣ, Πρωτοπρεσβύτερος

Π. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΣ, Πρωτοπρεσβύτερος, στο *Θρησκευτική Ηθική εγκυκλοπαίδεια*, Αθήνα 1960, Γ', 716-717.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, Οικισμοί

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Πληθυσμός και Οικισμοί της Πελοποννήσου, 13^{ος}-18^{ος} αιώνας*, Αθήνα 1985.

ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Ιδιοκτησία

Α. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Η Έγγεια Αγροτική Ιδιοκτησία στη Βυζαντινή Θεσσαλία και στο Πήλιο (Δ'-ΙΔ' αιώνες), *Αρχαίο Θεσσαλικών Μελετών* 10 (1992), 253-294.

ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Περιοχή

Α. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Η περιοχή και η χώρα της Δημητριάδος μέσα στο ευρύτερο πρόγραμμα της διοικητικής χωροταξικής διαρθρώσεως του θεσσαλικού χώρου κατά τη βυζαντινή περίοδο, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 40 (2001), 89-96.

ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ, Βόλος-Γόλος

Μ. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ, Βόλος-Γόλος και τα συγγενή σλαβικά τοπωνύμια στην Ελλάδα, *Το Βουνό* 1 (1946), 1-23.

ΠΑΠΑΜΑΣΤΟΡΑΚΗΣ, Εικαστικές εκφάνσεις

Τ. ΠΑΠΑΜΑΣΤΟΡΑΚΗΣ, Εικαστικές εκφάνσεις της πολιτικής ιδεολογίας του Στέφανου Dušan σε μνημεία της εποχής του και τα βυζαντινά πρότυπα του, *Βυζάντιο και Σερβία κατά τον ΙΔ΄ αιώνα*, Αθήνα 1996, 140-157.

ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ, Μετέωρα

Ι. ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ, *Τα Μετέωρα*, Τρίκη 1934.

ΠΕΝΝΑ-ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, «Θησαυρός» Παλιοθεολόγου Μελιβοίας

Β. ΠΕΝΝΑ, Ι. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ, Ο «θησαυρός» Παλιοθεολόγου Μελιβοίας/ 1988. Συμβολή στη μελέτη της κυκλοφορίας χρυσών υπερπύρων της δυναστείας των Κομνηνών στον ελλαδικό χώρο, *Το νόμισμα στο Θεσσαλικό χώρο*, Αθήνα 2004, 365-408.

ΠΡΟΒΑΤΑΚΗΣ, Πόρτα-Παναγιά

Θ. ΠΡΟΒΑΤΑΚΗΣ, Η Πόρτα-Παναγιά της Θεσσαλίας, *Τρικαλινά* 1 (1981), 77-103.

REINDERS, Τοποθεσία Άλου

Ρ. REINDERS, Η Τοποθεσία της Άλου, *Αχαιοφθιωτικά*, 49-59.

ΡΑΛΛΗΣ, Μητροπολίτης

Κ.Μ. ΡΑΛΛΗΣ, Περί του αξιώματος των Μητροπολιτών, *ΠΑΕ* 13 (1938), 755-767.

ΡΑΛΛΗΣ, Πρωτέκδικος

Κ.Μ. ΡΑΛΛΗΣ, Περί του εκκλησιαστικού αξιώματος του πρωτεκδίκου, *ΠΑΕ* 11 (1936), 286-291.

ΡΙΖΟΣ, Γεωργικές εκμεταλλεύσεις

Α. ΡΙΖΟΣ, Γεωργικές εκμεταλλεύσεις στη Μεγαλοβλαχία το 14^ο αιώνα, *Ιστορικά* 44 (2006), 43-66.

ΡΙΖΟΣ, Δουλεμπόριο

Α. ΡΙΖΟΣ, Το δουλεμπόριο, η ερήμωση της Ανατολικής Θεσσαλίας κατά το 14^ο αιώνα και οι Οθωμανοί, *Ιστορικά* 50 (2009), 59-72.

ΡΙΖΟΣ, Επίσκοποι Λαρίσης

Α. ΡΙΖΟΣ, Γύρω από τους επισκόπους Λαρίσης Στέφανο και Αχίλλειο, *Ιστορικά* 47 (2007), 474-489.

ΡΙΖΟΣ, Οικισμοί

Α. ΡΙΖΟΣ, Οικισμοί στη Μεσαιωνική Θεσσαλία, στο *1^ο Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας*, Αθήνα 2008, 483-490.

RUBIO i LLUCH, Καταλανικά Φρούρια

RUBIO i LLUCH, *Περί των καταλωνικών φρουρίων της ηπειρωτικής Ελλάδας*, (Μετάφραση: Γ. Μαυράκης), Αθήνα 1912.

ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Εμπορική Ακμή

Α. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Η εμπορική ακμή του Αλμυρού κατά το 12^ο αι. μ.Χ., στο *Πρακτικά Α' Συνεδρίου Αλμυρωτικών Σπουδών*, Αλμυρός 1993, 203-211.

ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Λέων Σγουρός

Α. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Ο Λέων Σγουρός στη Θεσσαλία το 1204, *Πρακτικά του 1^{ου} Συνεδρίου Λαρισαϊκών Σπουδών*, Λάρισα 1992, 55-72.

ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Προβλήματα

Α. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Τα προβλήματα για την Οθωμανική κατάληψη και την εξάπλωση των κατακτητών στο θεσσαλικό χώρο, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 28 (1995), 33-64.

ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Φάρσαλος

Α. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, Η Μεσαιωνική Φάρσαλος έως την οθωμανική κατάκτηση του 1393, *ΘΗΜ* 25 (1994), 97-108.

SANDERS, Κόρινθος

G.D.R. SANDERS, Κόρινθος, στο *Οικονομική Ιστορία του Βυζαντίου*, (Μετάφραση Μαρία Σόλμαν), Αθήνα 2006, Β', 397-406.

ΣΑΠΟΥΝΑΚΗ- ΔΡΑΚΑΚΗ, ΚΟΤΕΑ, Αστική Ιστοριογραφία

Α. ΣΑΠΟΥΝΑΚΗ- ΔΡΑΚΑΚΗ, Μ ΚΟΤΕΑ, *Ευρωπαϊκή Αστική Ιστοριογραφία: τάσεις και προοπτικές*, Αθήνα 2004.

ΣΒΟΡΩΝΟΣ, Έθνος

Ν. ΣΒΟΡΩΝΟΣ, *Το Ελληνικό Έθνος*, Αθήνα 2004.

ΣΔΡΟΛΙΑ, *ΑΔ* 40 (1985), Χρονικά

Σ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Νομός Καρδίτσας. Αναστηλωτικές εργασίες, *ΑΔ* 40 (1985), Χρονικά, 211-213.

ΣΔΡΟΛΙΑ, *ΑΔ* 41 (1986), Χρονικά

Σ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Νομός Καρδίτσας, Στερεωτικές εργασίες, *ΑΔ* 41 (1986), Χρονικά, 95-99.

ΣΔΡΟΛΙΑ, *ΑΔ* 45 (1990)

Σ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Νομός Λάρισας, *ΑΔ* 45 (1990) Β'1, 235-237.

ΣΔΡΟΛΙΑ, *ΑΔ* 46 (1991)

Σ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Νομός Λάρισας, *ΑΔ* 46 (1991) Β'1-2, 241-242.

ΣΔΡΟΛΙΑ, *ΑΔ* 49 (1994) Β'1

Σ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Νομός Λάρισας, *ΑΔ* 49 (1994) Β'1, 355-356, 359-360.

ΣΔΡΟΛΙΑ, *ΑΔ* 53 (1998), Χρονικά Β'2

Σ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Νομός Καρδίτσας, *ΑΔ* 53 (1998), Χρονικά Β'2, 461.

ΣΔΡΟΛΙΑ, *ΑΔ* 54 (1999), Χρονικά Β'1

Σ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Νομός Καρδίτσας, *ΑΔ* 54 (1999), Χρονικά Β'1, 430.

ΣΔΡΟΛΙΑ, Αρχαιολογικές έρευνες

Σ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Αρχαιολογικές έρευνες στην περιοχή του Κόκκινου Νερού, στο *Το έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων και Νεότερων Μνημείων του ΥΠ.ΠΟ στη Θεσσαλία*, Βόλος 2000, 197-204.

ΣΔΡΟΛΙΑ, Ιστορία του Φαναρίου

Σ. ΣΔΡΟΛΙΑ, Συμβολή στην ιστορία του Φαναρίου της Καρδίτσας, 1289-1453, *ΘΗΜ* 12 (1987), 129-144.

ΣΟΚΟΛΟΝ, Χρυσόβουλο

Ι. ΣΟΚΟΛΟΝ, Το Χρυσόβουλο του δεσπότη Ιωάννη Ορσίνι για το μοναστήρι Λυκουσάδας (1332), *ΘΗΜ* 12 (1987), 174-182.

ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Άγιος Νικόλαος

Δ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Άγ. Νικόλαος ο εν Βουναΐνη: ανέκδοτα αγιολογικά κείμενα, ιστορικά ειδήσεις περί της μεσαιωνικής Θεσσαλίας*, Αθήνα 1972.

ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ηγεμόνες

Δ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Οι Σέρβοι ηγεμόνες των Τρικάλων και οι μονές της περιοχής (ΙΔ' αιώνας), *Βυζάντιο και Σερβία κατά τον ΙΔ' αιώνα*, Αθήνα 1996, 180-194.

ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ιστορική Τεκμηρίωση

Δ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Εξακόσια χρόνια οργανωμένης μοναστικής παρουσίας στα Μετέωρα. Ιστορική Τεκμηρίωση, *Τρικαλινά* 11 (1991) [= Πρακτικά 2^{ου} Συμποσίου Τρικαλινών Σπουδών (Τρίκαλα, 9-11 Νοεμβρίου 1990)], 101-134.

ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Μητροπολίτης Λαρίσης

Δ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ο μητροπολίτης Λαρίσης Θωμάς Γοριανίτης (13^{ος} αι.), *Θεσσαλικά Χρονικά* 15 (1984), 147-161.

ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Χειρόγραφα Μετεώρων-Ιστορική επισκόπηση

Δ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Τα Χειρόγραφα των Μετεώρων. Ιστορική επισκόπηση-Γενική θεώρηση, *Τρικαλινά* 8 (1998) [= Πρακτικά 1^{ου} Συμποσίου Τρικαλινών Σπουδών (Τρίκαλα-Καλαμπάκα-Μετέωρα, 6-8/11/1987)], 35-87.

ΣΠΑΝΟΣ, Οικισμοί

Β. ΣΠΑΝΟΣ, *Οι Οικισμοί της Βορειοδυτικής Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατία*, Αθήνα 2004.

ΣΠΑΝΟΣ, Προσωπογραφία

Β. ΣΠΑΝΟΣ, *Ιστορία-προσωπογραφία της ΒΔ Θεσσαλίας το β' μισό του ΙΔ' αιώνα*, Αθήνα 1995.

ΣΠΑΝΟΣ, Αγιώτικοι οικισμοί

Κ. ΣΠΑΝΟΣ, Εννιά Αγιώτικοι οικισμοί στην απογραφή των Οθωμανών του 1454-55, *1ο Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας, Πρακτικά Συνεδρίου*, Β', Λάρισα (:) 2008, 679-687.

ΣΠΥΡΑΚΗ-ΚΑΛΑΝΤΖΗ, *ΑΔ* 36 (1981) Β'2

Α. ΣΠΥΡΑΚΗ-ΚΑΛΑΝΤΖΗ, Αναστηλωτικές-στερεωτικές εργασίες, *ΑΔ* 36 (1981) Β'2, 262-270.

ΣΠΥΡΑΚΗ-ΚΑΛΑΝΤΖΗ, *ΑΔ* 37 (1982) Β'2

Α. ΣΠΥΡΑΚΗ-ΚΑΛΑΝΤΖΗ, Στερεωτικές και αναστηλωτικές εργασίες, συντήρηση τοιχογραφιών, καθαρισμός και διαμόρφωση χώρων, ανασκαφικές εργασίες, *ΑΔ* 37 (1982) Β'2, 243-246.

STÄHLIN, Θεσσαλία

F. STÄHLIN, *Η Αρχαία Θεσσαλία*, (Μετάφραση Γ. Παπασωτηρίου, Α. Θανοπούλου), Θεσσαλονίκη 2002.

ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Γεωγραφική

Μ. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ, Φ. Β. ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΥ, *Ελληνική Γεωγραφική Εγκυκλοπαίδεια*, Αθήνα 1996, Α'-Γ'.

ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, Αγγαρεία

Α. ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, Η Αγγαρεία στο Βυζάντιο, *Βυζαντινά* 11 (1982), 21-54.

ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, Μεγάλη και Μικρή Βλαχία

Α. ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, Μεγάλη και Μικρή Βλαχία, *Τρικαλινά* 20 (2000), 171-179.

ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, *Provincia Velechative*

Α. ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, *Provincia Velechative*, *Ελληνικά* 45 (1995), 134-140.

ΣΥΘΙΑΚΑΚΗ, *ΑΔ* 50 (1995) Β'

Β. ΣΥΘΙΑΚΑΚΗ, Ανασκαφικές εργασίες, *ΑΔ* 50 (1995) Β', 391-392, 398-401.

ΣΥΘΙΑΚΑΚΗ, *ΑΔ* 52 (1997)

Β. ΣΥΘΙΑΚΑΚΗ, Νομός Λαρίσης *ΑΔ* 52 (1997), 528.

ΣΥΘΙΑΚΑΚΗ, *ΑΔ* 54 (1999) Χρονικά Β'1

Β. ΣΥΘΙΑΚΑΚΗ, Νομός Λάρισας, *ΑΔ* 54 (1999) Χρονικά Β'1, 433-434.

ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Βασιλική

Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Η Βασιλική της Κοιμήσεως της Θεοτόκου εν Καλαμπάκα, *ΕΕΒΣ* 6 (1929), 290-315 [= αναδημοσιεύεται στο περιοδικό *Τρικαλινά* 12 (1992), 41-69].

ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Βυζαντινά Μνημεία (1927)

Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Βυζαντινά Μνημεία της Θεσσαλίας ΙΓ' και ΙΔ' αιώνας, *ΕΕΒΣ* 4 (1927), 313-331.

ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Βυζαντινά Μνημεία (1928)

Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Βυζαντινά Μνημεία της Θεσσαλίας ΙΓ' και ΙΔ' αιώνας, *ΕΕΒΣ* 5 (1928), 349-375.

ΤΕΚΕΛΙ, Οικιστικά μοντέλα

Ι. ΤΕΚΕΛΙ, On Institutionalized external Relations of Cities in the Ottoman Empire-A Settlement Models Approach, *Études Balkaniques* VIII/2 (1972) 49-72. (Μετάφραση Ντόρας Μαμαρέλη 'Οι θεσμοθετημένες εξωτερικές σχέσεις των πόλεων στην οθωμανική αυτοκρατορία. Εξέταση οικιστικών μοντέλων', στο *Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας*, Αθήνα 1979, 475-498).

ΤΟΝΤΟΡΟΦ, Βαλκανική πόλη

Ν. ΤΟΝΤΟΡΟΦ, *Η Βαλκανική πόλη, 15^{ος}-19^{ος} αιώνας*, (Μετάφραση Έ. Αβδελά, Γ. Παπαγεωργίου), Αθήνα 1986, Β'.

ΤΣΙΛΙΜΙΓΚΑΣ, ΜΑΝΤΖΑΝΑ, *ΑΔ* 53 (1998) Χρονικά Β'2

Χ. ΤΣΙΛΙΜΙΓΚΑΣ, Κ. ΜΑΝΤΖΑΝΑ, Νομός Τρικάλων, *ΑΔ* 53 (1998) Χρονικά Β'2, 459-461.

ΤΣΟΛΑΚΗΣ, Ιωάννης Δούκας

Ε. ΤΣΟΛΑΚΗΣ, Ο Ιωάννης Άγγελος Δούκας και η οικογένειά του, *Βυζαντινά* 17 (1994), 275-288.

ΤΣΟΠΟΤΟΣ, Ιστορία του Βόλου

Δ. ΤΣΟΠΟΤΟΣ, *Ιστορία του Βόλου*, Βόλος 1991.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, Μετονομασθείσες Κοινότητες

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ, *Πίναξ μετονομασθεισών κοινοτήτων και συνοικισμών του κράτους*, Αθήνα 1929.

ΧΑΤΖΗΑΓΓΕΛΑΚΗΣ, Αθαμανία-Αργιθέα

Λ. ΧΑΤΖΗΑΓΓΕΛΑΚΗΣ, Αθαμανία-Αργιθέα, *Αρχαιολογία* 34 (1990), 76-84.

ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Μεγάλο Μετέωρο

Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Δ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Το Μεγάλο Μετέωρο, Ιστορία και Τέχνη*, Αθήνα 1990.

ΧΟΥΛΙΑ, *ΑΔ* 38 (1983), Β'1

Σ. ΧΟΥΛΙΑ, Νομός Λαρίσης, *ΑΔ* 38 (1983), Β'1, 214.

ΧΟΥΛΙΑ, *ΑΔ* 39 (1984), Χρονικά Β'

Σ. ΧΟΥΛΙΑ, Νομός Λάρισας, *ΑΔ* 39 (1984), Β', 158-160.

ΧΟΥΛΙΑ, *ΑΔ* 41 (1986) Χρονικά

Σ. ΧΟΥΛΙΑ, Νομός Λάρισας, Στερεωτικές-Αναστηλωτικές εργασίες και εργασίες συντήρησης, *ΑΔ* 41 (1986) Χρονικά, 80-82.

ΧΟΥΛΙΑ, *ΑΔ* 42 (1987) Β'

Σ. ΧΟΥΛΙΑ, Νομός Λάρισας, Στερεωτικές-Αναστηλωτικές εργασίες και εργασίες συντήρησης, *ΑΔ* 42 (1987) Β', 298-300.

ΧΟΥΛΙΑ, *ΑΔ* 43 (1988) Χρονικά Β'1

Σ. ΧΟΥΛΙΑ, Νομός Λαρίσης, *ΑΔ* 43 (1988) Χρονικά Β'1, 292-294.

β. Ξενόγλωσσα

AHRWEILLER, Administration

H. AHRWEILLER, Recherches sur l'administration de l'empire byzantine aux IX-XIe siècles, *BCH* 84 (1960), 1-111.

AHRWEILLER, Byzance et la mer

H. AHRWEILLER, *Byzance et la mer. La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIIe-XVe siècles*, Paris 1966.

AHRWEILLER, Donations

H. AHRWEILLER, 'La concession des droits incorporels. Donations conditionnelles'. *Actes du XIIIe congrès International des études Byzantines*, Beograd 1964, 103-114 [=Études sur les structures administratives et sociales de Byzance, Variorum Reprint, London 1971, I].

ALEXANDER, Monasteries

J. ALEXANDER, The Monasteries of the Meteora during the First Two Centuries of Ottoman Rule, *Akten des XVI Intern. Byzantinistenkongresses*, II/ 2, *JÖB* 32/ 2 (1983), 95-110 [= I. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΣ, Τα μοναστήρια των Μετεώρων στους δύο πρώτους αιώνες της Τουρκοκρατίας, *Τρικαλινά* 4 (1984), 81-88].

ANGOLD, Byzantine Government

M. ANGOLD, *A Byzantine Government in Exile*, Oxford 1975.

ANGOLD, Archons

M. ANGOLD, Archons and Dynasts: Local Aristocracies and the Cities of the Later Byzantine Empire, *The Byzantine Aristocracy IX to XIII Centuries*, Oxford 1984, 236-253.

ANGOLD, City

M. ANGOLD, The Shaping of the medieval Byzantine «City», *Byzantinische Forschungen* 10 (1985), 1-37.

AVRAMEA, Péloponnèse

A. AVRAMEA, *Le Péloponnèse du IVe au VIIIe siècle: Changements et persistances*, Paris 1997.

AVRAMEA, Villages de Thessalie

A. AVRAMEA, Les villages de Thessalie, de Grece centrale et du Peloponnese, στο *Les Villages dans l'empire byzantin: IVe-XVe siècle*, Paris 2005, 213-224.

AVRAMEA-FEISSEL, Inscriptions

A. AVRAMEA- D. FEISSEL, Inventaires en vue d'un recueil des inscriptions historiques de Byzance, *TM* 10 (1987), 357-398.

BABIĆ, Tsars Serbes

G. BABIĆ, Les portraits des grands dignitaires du temps des tsars Serbes. Hiérarchie et idéologie, στο *Βυζάντιο και Σερβία κατά τον ΙΔ' αιώνα*, Αθήνα 1996, 158-168.

BAKALOPOULOS, Forteresse de Platamon

A. BAKALOPOULOS, Nouveaux renseignements sur l'histoire de la forteresse de Platamon, στο *Πεπραγμένα Η' Επιστημονικής Συνόδου, Διεθνές Ινστιτούτον Φρουρίων*, Αθήνα 1968, 27-32.

BAIROCH, Cities

P. BAIROCH, *Cities and Economic Development*, Chicago 1991.

BARKAN, Contribution

Ö L BARKAN, Contribution à l'étude démographique des villes Balkanique au cours des XVe-XVIe siècles, στο *La Ville Balkanique XVe-XIXe siècles*, Sofia 1970, 181-182.

BAKER, Coin Circulation

J. BAKER, Coin circulation in early 14th century Thessaly and South-Eastern mainland Greece, στο *Χρήμα και Αγορά στην εποχή των Παλαιολόγων*, Αθήνα 2003, 293-336.

BARKAN, Observations

Ö L BARKAN, Quelques Observations sur l'organisation économique et sociale des villes ottomans des XVIe et XVIIe siècles, *La ville* 7 (1955), 290-294.

BARTUSIS, Fortifications

M. BARTUSIS, State demands of building and repairing fortifications in Late Byzantium and Medieval Serbia, *BSI* 49 (1988) 205-212.

BEAUCAMP, Situation Juridique

J. BEAUCAMP, La situation juridique de la femme à Byzance, *Cahiers de civilisation médiévale* 20 (1977), 145-176.

BEES, Prosopographisches

N. BEES, Prosopographisches, Hagiologisches und Kunstgeschichtliches über den hl. Bessarion des metropoliten von Larissa (1540), *BNJ* 4 (1923), 351-400.

BELDICEANU, Morée

N. BELDICEANU-Ir. BELDICEANU-STEINHER, Recherches sur la Morée (1461-1512), *Südost Forschungen* 39 (1980), 17-74.

BELDICEANU, Sources ottomanes

N. BELDICEANU, Les sources ottomanes au service des études byzantines, στο *Studien zur Geschichte und Kultur des Vorderen Orients*, Leiden 1981, 1-11.

BELDICEANU, NASTUREL, Thessalie

N. BELDICEANU, P. S. NASTUREL, La Thessalie entre 1454/55 et 1506, *Byzantion* LIII (1983), 104-156.

BELDICEANU, Ville

N. BELDICEANU, *Recherches sur la ville ottomane du XVe siècle*, Paris 1973.

BELDICEANU, Timar

N. BELDICEANU, *Le timar dans l'Etat ottoman (début XIV-début XVI siècle)*, Wiesbaden 1980.

BELDICEANU, Timariotes

N. BELDICEANU, Timariotes chrétiens en Thessalie (1454/55), *Südost Forschungen* 45 (1985), 45-81.

BERGER, Das Bad

A. BERGER, *Das Bad in der byzantinischer zeit*, München 1982.

BIBICOU, Recherches

H. BIBICOU, *Recherches sur les douanes à Byzance: l'“octava”, le “kommerkion” et les commerciales*, Paris 1963.

BRIGGS, Cities

A. BRIGGS, *Victorian Cities*, London 1964.

BOURAS, City

C. BOURAS, City and Village, *JÖB* 31/1, 2 (1981), 611-653.

BRYER, Byzantine Town

A. BRYER, The structure of the Late Byzantine Town: Diokismos and the Mesoi, στο *Continuity and Change in late Byzantine and Early Ottoman Society*, Washington 1986, 263-279.

BURY, Administrative System

J. B. BURY, *The Imperial Administrative System in the ninth Century: with a revised text of the Kletorologion of Philotheos*, New York 1958.

CONSTANTINIDES, Higher Education

N. CONSTANTINIDES, *Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries (1204-ca. 1310)*, Nicosia 1982.

DAGRON, Monachisme

G. DAGRON, Le Monachisme à Constantinople jusqu' au concile de Chalcédoine, *TM* 4 (1970) 229-276.

DENTZER, Topographie

B. DENTZER, *Topographie der Feldzüge Robert Guiscards gegen das byzantinischen Reich*, Breslau 1901.

DESHAYES, Chronique

J. DESHAYES, Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce, *BCH* 76 (1952), 201-288.

DÖLGER, KARAYANNOPOULOS, Urkundenlehre

F. DÖLGER, J. KARAYANNOPOULOS, *Byzantinische Urkundenlehre*, München 1968.

DYOS, Suburb

H. DYOS, *Victorian Suburb: a Study of the Growth of Camberwell*, London 1961.

DYOS, Urban

H. DYOS, *Exploring the Urban Past*, Cambridge 1982.

DYOS, Urbanity

H. DYOS, *Urbanity and Suburbanity: an inaugural lecture delivered in the University of Leicester*, London 1973.

FEISSEL, Magnus

D. FEISSEL, Magnus, Mégas et les curateurs des “Maisons Divines”, *T.M.* 9 (1985), 465-476.

FERJANČIĆ, Tesalija

B. FERJANČIĆ, *Tesalija u XIII I XIV veku*, Beograd 1974 (κείμενο στην σερβοκροατική, με γαλλική περίληψη).

FLEET, Turkish Economy

K. FLEET, The Turkish Economy, στο *The Cambridge History of Turkey*, I, Cambridge University Press 2009, 227-265.

GALATARIOTOU, Τυπικά

C. GALATARIOTOU, Byzantine Women's Monastic Communities: the Evidence of the τυπικά, *JOB*, 38 (1988), 263-290.

GALATARIOTOU, Women

C. GALATARIOTOU, Holy Women and Witches: Aspects of Byzantine Conceptions of Gender, *BMGS*, 9 (1984/ 1985), 55-94.

GEANAKOPLIS, Byzantine East

D. GEANAKOPLIS, *Byzantine East and Latin West: Two worlds of Christendom in Middle Ages and Renaissance*, Oxford/ New York 1966 (ανατύπωση Hamden 1976).

D. GEANAKOPLIS, Greco-Latin Relations on the Eve of the Byzantine Restoration: The Battle of Pelagonia-1259, *DOP* 7 (1953), 99-141.

GERLAND, Geschichte

E. GERLAND, *Geschichte des lateinischen Kaiserreiches von Konstantinopel*, Homberg v.d. Höhe 1905.

GRIERSON, Coinage

P. GRIERSON, *Byzantine Coinage*, Washington 1999.

GRIERSON, Numismatics

P. GRIERSON, *Numismatics and History*, London 1951.

GERLINI, Lettere

A.GERLINI, Nuove lettere di Marino Sanudo il Vecchio, *La Bibliofilia* 42 (1940)

GRUMEL, Titulature

V. GRUMEL, Titulature de métropolités byzantines. I. Les métropolités syncelles, *REB* III (1945) 92-114.

GUILLAND, Chartulaire

R. GUILLAND, Chartulaire et grand Chartulaire [=Titre et Fonctions de l'Empire byzantin, Variorum Reprint, London 1976, XVIII].

GUILLAND, Institutions

R. GUILLAND, *Recherches sur les institutions byzantines*, I-II, Berlin-Amsterdam 1967.

GUILLAND, Logothètes

R. GUILLAND, *Les Logothètes*, Paris 1971.

GUILLAND, Maître

R. GUILLAND, Maître des requêtes [=Titre et Fonctions de l'Empire byzantin, Variorum Reprint, London 1976, XXII].

HALDON, Byzantium

J. HALDON, *Byzantium in the Seventh Century*, Cambridge Univ. Press 1990.

HALDON, Feudalism Debate

J. HALDON, The Feudalism Debate once More: The Case of Byzantium, *The Journal of Peasant Studies* 17/ 1 (1989), 5-40.

HALDON, Structuralist Approach

J. HALDON, On the Structuralist approach to the Social History of Byzantium, *Byzantinoslavica* 42 (1981), 203-211.

HENDY, Economy

M. HENDY, *Studies in the Byzantine Monetary Economy, c. 300-1450*, Cambridge 1985.

HENDY, Coinage

M. HENDY, *Coinage and Money in the Byzantine Empire 1081-1261*, Washington 1969.

HEUZEY, Mont Olympe

L.A. HEUZEY, *Le Mont Olympe et l'Acarnanie*, Paris 1860.

HINZ, Masse

W. HINZ, *Islamische Masse und Gewichte*, Leiden/ Köln 1970.

HOPF, Chroniques

K. HOPF, *Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues*, Berlin 1873.

HOPF, Geschichte

K. HOPF, *Geschichte Griechenlands von Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit*, Leipzig 1867-1868, I-II.

JACOBY, Catalans

D. JACOBY, Catalans, Turcs et Vénitiens en Roumanie (1305-1332): Un nouveau témoignage de Marino Sanudo Torsello, *Studi Medievali Spoleto* III 15/1 (1974), 217-261.

INALCIK, Empire

H. INALCIK, *From Empire to Republic*, Istanbul 1995.

INALCIC, Foundations

H. INALCIC, The Foundations of the Ottoman economico-social system in Cities, στο *La Ville Balkanique*, Sofia 1970, 17-24.

INALCIK, Rice Cultivation

H. INALCIK, Rice Cultivation and the çeltükçi-re'âyâ System in the Ottoman Empire, *Turcica* 14 (1982), 69-141.

KALOPISSI, Dedicatory Inscriptions

S. KALOPISSI, *Dedicatory Inscriptions and Donor Portraits in Thirteenth-Century Churches of Greece*, Wien 1992.

KAPLAN, Hommes

M. KAPLAN, *Les Hommes et la Terre à Byzance du VIe au XIe siècle*, Paris 1992.

KAZHDAN, Aristocracy

A. KAZHDAN, The Aristocracy and the Imperial Ideal, *The Byzantine Aristocracy IX to XIII Centuries*, Oxford 1984, 43-57.

KAZHDAN, City

A. KAZHDAN, The Italian and Late Byzantine City, *DOP* 49 (1995), 1-22.

KAZHDAN, Continuity

A. KAZHDAN A. CUTLER, Continuity and Discontinuity in Byzantine History, *Byzantion* 82 (1982), 442-447.

KAZHDAN, Microstructures

A. KAZHDAN, Small social Grouping (Microstructures) in Byzantine Society, *JÖB* 32/2 (1982), 3-11.

KAZHDAN, Economy

A. KAZHDAN, 'State, Feudal and Private Economy in Byzantium', *DOP* 47 (1993), 83-100.

KAZHDAN, Pronoia

A. KAZHDAN, Pronoia: The History of a Scholarly Discussion, στο *Intercultural Contacts in the Medieval Mediterranean* (ed. Benjamin Arbel) London 1996, 133-163.

KAZHDAN, Vizantijskie

A. KAZHDAN, Vizantijskie goroda v VII-XI vv, *Sovetskajia Archeologija* 21 (1954), 164-188.

KIEL, Incorporation

M. KIEL, The incorporation of the Balkans into the Ottoman Empire, στο *The Cambridge History of Turkey*, I, Cambridge University Press 2009, 138-191.

KIEL, Türkische Thessalien

M. KIEL, Das Türkische Thessalien: Etabliertes Geschichtsbild versus Osmanische Quellen. Ein Beitrag zur ent mythologisierung der Geschichte Griechenlands, στο *Die Kultur Griechenlands in Mittelalter und Neu zeit*, Göttingen 1996, 134-207.

KIRSTEN, Stadt

E. KIRSTEN, Die Byzantinische Stadt, *Berichte zum XI. Internationalen Byzantinnischen-Kongress*, München 1958, Korreferate V 3, 1-48.

KODER, Negroponte

KODER, *Negroponte. Untersuchungen zur Topographie und Siedlungsgeschichte der Insel Euboia während der Zeit der Venezianerherrschaft*, Vienna 1973.

KODER-HILD, Thessalia

J. KODER-F. HILD, *Hellas und Thessalia (Veröffentlichungen der Tabula Imperii Byzantini 1)*, Wien 1976.

[KODER, HILD, ΣΠΑΝΟΣ, ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Βυζαντινή Θεσσαλία

J. KODER, F. HILD, Κ. ΣΠΑΝΟΣ, Δ. ΑΓΡΑΦΙΩΤΗΣ, Η Βυζαντινή Θεσσαλία. Οικισμοί-Τοπωνύμια-Μοναστήρια-Ναοί (Μετάφραση Γιώργος Παρασκευάς), *ΘΗΜ* 12 (1987), 11-112].

KRSMANOVIĆ, Byzantine Province

B. KRSMANOVIĆ, *The Byzantine Province in Change (On the Threshold Between the 10th and the 11th Century)*, Belgrade-Athens 2008.

KYRRIS, Archontes

K. KYRRIS, The social status of the archontes of Phanari in Thessaly (1342), *Ελληνικά* 18 (1964), 73-78.

KYRRIS, Σταράτορος

C. KYRRIS, Σταράτορος= [Πρωτοστράτωρ] or Strator: A military institution in XVth Century Cyprus, *ΕΕΒΣ* 36 (1968), 119-138.

LABROUSSE, Crise

E. LABROUSSE, *La crise de l'économie française à la fin de l'Ancien Régime et au début de la Révolution*, Paris 1990.

LAIYOU, Byzantine Aristocracy

A. LAIYOU, The Byzantine Aristocracy in the Palaiologian Period, *Viator* 4 (1973), 131-151.

LAIOU, Assumptions

A. LAIOU, In search of the Byzantine economy: Assumptions, methods and models of social and economic History, *Bilan et perspective des études Médiévales en Europe*, ed. Jacqueline Hamesse, Louvain-La-Neuve 1995, 43-64.

LAIOU, Observations

A. LAIOU, Observations on the Life and ideology of Byzantine Women, *B.Z.*, IX (1985), 59-102. [= *Gender, Society and Economic Life in Byzantium*, Variorum Reprint, Brookfield 1992, II].

LAIOU, Role of women

A. LAIOU, The role of women in Byzantine society, *JOB*, 31 (1981), 233-260. [= *Gender, Society and Economic Life in Byzantium*, Variorum Reprint, Brookfield 1992, I].

LASKARIS, Deux chartes

M. LASKARIS, Deux Chartes de Jean Uroš, dernier Némanide (Novembre 1372, Indiction XI), *Byzantinoslavica* 25-27 (1955-1959), 277-323.

LEAKE, Northern Greece

W.M. LEAKE, *Travels in Northern Greece*, London 1835 IV.

LEFORT, Chalkidique Occidentale

J. LEFORT, *Villages de Macédoine I: La Chalcidique orientale*, Paris 1982.

LEMERLE, Agrarian history

P. LEMERLE, *The agrarian history of Byzantium from the origins to the Twelfth Century. The Sources and Problems*, Galway 1979.

LEMERLE, Émirat

P. LEMERLE, *L'émirat d'Aydin, Byzance et l'Occident. Recherches sur 'La Geste d'Umur Pacha'*, Paris 1957.

LEMERLE, Juge Général

P. LEMERLE, Le juge general des Grecs et la réforme judiciaire d' Andronic III, *Mémorial L. Petit*, Bucarest 1948, 292-316.

LEVITSKY, Methodology

Y. A. LEVITSKY, Problems of methodology of medieval town history (Analyzes on base of the history of West European town), στο *La Ville Balkanique XVe-XIXe siècles*, Sofia 1970, 7-16.

LILIE, Handel und Politik

R.J. LILIE, *Handel und Politik zwischen dem byzantinischen Reich und den italienischen Kommunen Venedig, Pisa und Genoa in der Epoche der Komnenen und der Angeloi (1081-1204)*, Amsterdam 1984.

LIPCHITS, La ville et le village

E. E. LIPCHITS, La ville et le village à Byzance du VI siècle jusqu'à la première moitié du IX siècle, στο *Recherches International à la lumière du marxisme*, 79 (1974), 51-64.

LOENERTZ, Byzantina

R.J LOENERTZ, *Byzantina et Franco-Greaca* (Storia e Letteratura 118), Roma 1970.

LONGNON, Empire

J. LONGNON, *L'Empire latin de Constantinople et la Principauté de Morée*, Paris 1949.

LOWRY, Defterology

H.W. LOWRY, *Studies in Defterology: Ottoman society in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Istanbul 1992.

MAGDALINO, Aristocratic Oikos

P. MAGDALINO, The Byzantine Aristocratic Oikos, *The Byzantine Aristocracy IX to XIII Centuries*, Oxford 1984, 92-111.

MAGDALINO, History

P. MAGDALINO, *The History of Thessaly, 1266-1393* (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή), Oxford 1976.

MAGDALINO, Romaniae

P. MAGDALINO, Between Romaniae: Thessaly and Epirus in the Later Middle Ages, *Mediterranean Historical Review* 4 (1989), 87-110 (Μετάφραση Τόμης Αλεξόπουλος, Μέση Ρωμανία. Η Θεσσαλία και η Ήπειρος στον Ύστερο Μεσαίωνα, *ΘΗΜ* 19 (1991), 33-52.

MAKSIMOVIĆ, Administration

L. MAKSIMOVIĆ, *The Byzantine Provincial Administration under the Palaiologoi*, Amsterdam 1988.

MAKSIMOVIĆ, Charakter

L. MAKSIMOVIĆ, Charakter der sozial-wirtschaftlichen Struktur der spätbyzantinischen Stadt 13.-15. Jhd, *JÖB* 31/1 (1981), 149-188.

METCALF, Questions

D.M. METCALF, Questions of style and detail in Byzantine Numismatics, *GRBS* 3 (1960), 203-214.

METCALF, Coinage

D.M. METCALF, *Coinage of the Crusades and the Latin East in the Ashmolean Museum Oxford*, London 1995.

METCALF, Currency

D.M. METCALF, The currency of Derniers Tournois in Frankish Greece, *ABSA* 55 (1960), 38-59.

MÉZIÈRES, Mémoire

A. MÉZIÈRES, *Mémoire sur la Pélion et l' Ossa*, Paris 1853.

MILLER, Logothete

D.A. MILLER, The Logothete of the Drome in the Middle Byzantine Period, *Byzantion* 36 (1966-67), 438-470.

MORGAN, Venetian Claims

G. MORGAN, The Venetian Claims commissions of 1278, *BZ* 69 (1976), 411-438.

MORRIS, Aristocracy

R. MORRIS, The Byzantine Aristocracy and the Monasteries, *The Byzantine Aristocracy IX to XIII Centuries*, Oxford 1984, 112-137.

MOSSER, Bibliography

S. MOSSER, *A Bibliography of Byzantine Coin Hoards*, New York 1935.

MULLET, Patronage

M. MULLET, Aristocracy and Patronage in the literary circles of Comnenian Constantinople, *The Byzantine Aristocracy IX to XIII Centuries*, Oxford 1984, 173-201.

NESBITT, OIKONOMIDES, Byzantine Seals

J. NESBITT, N. OIKONOMIDES, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, Washington 1994, II.

NICOL, Meteora

D. NICOL, *The rock Monasteries of Thessaly*, London 1963.

NICOL, Mixed Marriages

D. NICOL, Mixed Marriages in Byzantium in the Thirteenth Century, *Studies in Church History* London/ Edinburgh 1964, I, 160-172, στο [=Byzantium: Its ecclesiastical History and Relations with the Western World, Variorum Reprints, London 1972, IV].

NICOL, Pelagonia

D. NICOL, The date of the Battle of Pelagonia, *Byzantinische Zeitschrift* 49 (1956), 68-71.

NICOL, Despotate of Epiros

D. NICOL, *The Despotate of Epiros 1267-1479*, Cambridge 1984.

NIKONANOS, Mountain of Cells

N. NIKONANOS, The mountain of cells, στο *Routes of faith in the Medieval Mediterranean*, Thessalonike 2007, 290-295.

NORDEN, Papsttum

W. NORDEN, *Das Papsttum und Byzanz. Die Trennung der beiden Mächte und das Problem ihrer Wiedervereinigung bis zum Untergange des byzantinischen Reiches (1453)*, Berlin 1903.

ODB

The Oxford Dictionary of Byzantium, Oxford Univ. Press 1991, I-III.

OIKONOMIDES, Emperor

N. OIKONOMIDES, Emperor of the Romans-Emperor of the Romania, στο *Βυζάντιο και Σερβία κατά τον ΙΔ' αιώνα*, Αθήνα 1996, 121-128.

OIKONOMIDES, Exemption

N. OIKONOMIDES, *Fiscalité et Exemption Fiscale à Byzance (IXe-XIe siècles)*, Athènes 1996.

OIKONOMIDES, Listes

N. OIKONOMIDES, *Les listes de presedance byzantines de IXe et Xe siècles*, Paris 1972.

OIKONOMIDES, Hommes d' affaires

N. OIKONOMIDES, *Hommes d'affaires, grecs et latins à Constantinople: XIIIe-XVe siècles*, Paris 1979.

OIKONOMIDES, Pronoia

N. OIKONOMIDES, Contribution à l'étude de la pronoia au XIIIe siècle, *Revue des études byzantines* XXII (1964), 158-175.

OSTROGORSKY, Agrarian

G. OSTROGORSKY, Agrarian Conditions in the Byzantine Empire in the Middle Ages, *Cambridge Economic History of Europe*, Cambridge 1941, I, 205-234.

OSTROGORSKY, Cities

G. OSTROGORSKY, Byzantine Cities in the Early Middle Ages, *DOP* 13 (1959), 45-65.

OSTROGORSKY, Féodalité

G. OSTROGORSKY, *Pour l'histoire de la féodalité byzantine*, Bruxelles 1954.

G. OSTROGORSKY, Das Chrysobull des despoten Ioh. Orsini für das kloster von Lykusada, *ZRVI* 11 (1968), 205-213 (Μετάφραση Νίκος Ζδάνης, Το Χρυσόβουλο του δεσπότη Ιωάννη Ορσίνι για το μοναστήρι Λυκουσάδας (1332), *ΘΗΜ* 12 (1987), 174-182).

OSTROGORSKY, Pronoia

G. OSTROGORSKY, La pronoia, contribution à l'étude de la féodalité à Byzance et chez les slaves du sud, *Byzantion* XXII (1952), 437-518.

PARK, BURGESS, McKENZIE, City

R. PARK, E. BURGESS, R. McKENZIE, *The City*, Chicago 1925.

PARGOIRE, Monachisme

J. PARGOIRE, Les débuts du Monachisme à Constantinople, *Revue des Questions Historiques* 1899 (65) 67-143.

PATLAGEAN, Moyen Âge grec

É. PATLAGEAN, *Un Moyen Âge grec. Byzance IXe-XVe siècle*, Paris 2007.

PATLAGEAN, Pauvreté

É. PATLAGEAN, *Pauvreté économique et pauvreté sociale à Byzance 4e-7e siècles*, Paris 1977.

PERROT, Genèse

Jean-Claude Perrot, *Genèse d'une ville moderne, Caen au XVIIIe siècle*, I-II, Paris 1975.

PHILIPPSON, Thessalien

A. PHILIPPSON, *Thessalien und Epirus*, Berlin 1897.

PHILIPPSON, KIRSTEN, Landschaften

A. PHILIPPSON, E. KIRSTEN, *Die griechischen Landschaften*, Frankfurt 1950, I.

POLANYI, Livelihood

K. POLANYI, *The Livelihood of Man*, New York 1977.

POLEMIS, Doukai

D. POLEMIS, *The Doukai: A contribution to Byzantine prosopography*, London 1968.

REINDERS-AALDERS, Medieval City

R. REINDERS-Y. AALDERS, The Medieval City of Almiros and its Hinterland, στο *1^ο Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας*, Αθήνα 2008, 449-459.

RICOEUR, Historiography

P. RICOEUR, The Contribution of French Historiography to the Theory of History: The Zaharoff Lecture for 1978-9, στο *The Annales School*, London/ New York 1999, 47-95.

RIZOS, Vlachs

A. RIZOS, The Vlachs of Larissa in the 10th Century, *Byz.Slav.* 51 (1990), 202-207.

RIZOS, Wirtschaft

A. RIZOS, *Wirtschaft, Siedlung und Gesellschaft in Thessalien im Übergang von der byzantinisch-fränkischen zur osmanischen Epoche*, Amsterdam 1996.

SALAVILLE, NOWACK, Diacre

S. SALAVILLE, G. NOWACK, *Le rôle du diacre dans la liturgie orientale*, Paris 1962.

SARADI, Archontike

H. SARADI, On the 'Archontike' and 'Ekklesiastike Dynasteia' and 'Prostasia' in Byzantium with particular attention to the legal sources. A study on social history of Byzantium, *Byzantion* 64 (1994), 69-117.

SARADI, Byzantine Cities

H. SARADI, The Byzantine Cities (8th-15th Centuries): Old Approaches and New Directions, στο *Οι Βυζαντινές πόλεις (8^{ος}-15^{ος} αιώνας). Προοπτικές της έρευνας και νέες ερμηνευτικές προσεγγίσεις*, Ρέθυμνο 2012, 25-45.

SARADI, Methodological Approaches

H. SARADI, Methodological Approaches and current state of scholarship, στο *The byzantine city in the sixth century*, Athens 2006.

SARADI, Kallos

H. SARADI, The *Kallos* of the Byzantine City: The Development of a Rhetorical *Topos* and Historical Reality, *Gesta* 34.1 (1995), 37-56.

SAVVIDES, Semi-Autonomous State

A. SAVVIDES, Splintered Medieval Hellenism: The Semi-Autonomous State of Thessaly (A.D. 1213/ 1222 to 1454/ 1470) and its place in History, στο Α. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, *Βυζαντινά, Τουρκικά, Μεσαιωνικά: ιστορικές συμβολές*, Θεσσαλονίκη 2002, 207-219.

SCHILBACH, Byzantinische Metrologie

E. SCHILBACH, *Byzantinische Metrologie*, München 1970.

SCHLUMBERGER, Sigillographie

G. SCHLUMBERGER, *Sigillographie de l'empire byzantine*, Paris 1884.

SIOUZIOUMOV, Le village et la ville

M. I. SIOUZIOUMOV, Le village et la ville à Byzance aux IX-X siècles, στο *Recherches International à la lumière du marxisme*, 79 (1974), 65-74.

SJOBERG, City

G. SJOBERG, *The Pre-industrial City*, New York 1960.

SOUSTAL, Thrakien

P. SOUSTAL, *Thrakien (Veröffentlichungen der Tabula Imperii Byzantini 6)*, Wien 1991.

STAHL, Coinage

A. STAHL, Venetian coinage in Medieval Greece, *Actes du Ite Colloque International d'histoire*, Athènes 1985, 365-373.

STÄHLIN, MEYER, HEIDNER, Pagassai und Demetrias

F. STÄHLIN, E. MEYER, A. HEIDNER, *Pagassai und Demetrias*, Berlin-Leipzig 1934.

STARR, Jews

J. STARR, *The Jews in the Byzantine Empire*, Athen 1939.

STATHAKOPOULOS, Pestilence

D. STATHAKOPOULOS, *Famine and Pestilence in the Late Roman and Early Byzantine Empire*, Birmingham 2004.

STOIANOVICH, Model

T. STOIANOVICH, Model and Mirror of the Premodern Balkan City, στο *La Ville Balkanique XVe-XIXe siècles*, Sofia 1970, 83-110.

SVORONOS, Fidélité

N. SVORONOS, Le serment de fidélité à l'empereur byzantin et sa signification constitutionnelle, *Revue des Études byzantines*, IX (1951), 106-142. [=Études sur l'organisation intérieure, la société et l'économie de l'Empire Byzantin, Variorum Reprints, London 1973, VI].

SVORONOS, Exploitation

N. SVORONOS, Petite et grande exploitation à Byzance, *Annales* 11 (1956), 325-335. [=Études sur l'organisation intérieure, la société et l'économie de l'Empire Byzantin, Variorum Reprint, London 1973, II].

SVORONOS, Organisation

N. SVORONOS, Société et organisation intérieure dans l'empire byzantin au XIe siècle: les principaux problèmes, *Proceedings of the Thirteenth International Congress of Byzantine Studies. Main Papers XII* (1966), 1-17. [=Études sur l'organisation intérieure, la société et l'économie de l'Empire Byzantin, Variorum Reprint, London 1973, IX].

SVORONOS, Cadastre

N. SVORONOS, Recherches sur le cadastre byzantin et la fiscalité aux XIe et XIIe siècle: le cadastre de Thèbes, *Bulletin de correspondance hellénique*, 83, Paris/Athènes 1959, 1-166. [=Études sur l'organisation intérieure, la société et l'économie de l'Empire Byzantin, Variorum Reprint, London 1973, III].

SVORONOS, Epibole

N. SVORONOS, L'epibole à l'époque des Comnènes, *T.M.* 3 (1968), 375-395. [=Études sur l'organisation intérieure, la société et l'économie de l'Empire Byzantin, Variorum Reprint, London 1973, V].

SVORONOS, Structures

N. SVORONOS, Remarques sur les structures économiques de l'empire byzantin au XIe siècle, *Travaux et Mémoire* 6 (1976), 49-67.

TALBOT, Nuns

A.M. TALBOT, Late Byzantine Nuns: By choice or necessity?, *B.F.* 9 (1985), 103-117.

TAFEL, Symbolarum

G. TAFEL, *Symbolarum criticarum geographiam Byzantinam spectantium*, München 1849, II.

THERNSTROM, Poverty

S. THERNSTROM, *Poverty and Progress: Social Mobility in a Nineteenth-Century City*, Harvard 1964.

TIFTIXOGLU, Klerus

V. TIFTIXOGLU, Gruppenbildungen innerhalb des Konstantinopolitanischen Klerus während der Komnenenzeit, *BZ* 62 (1962) 25-72.

TURKISH-ENGLISH DICTIONARY

NEW REDHOUSE TURKISH-ENGLISH DICTIONARY, Instabul 1968.

USPENSKIJ, Pronii

F. USPENSKIJ, The significance of pronoiia in Byzantium and the lands of the southern Slavs), στο *Sbornik statej po slavjanovedeniju, sostavlennyj I izdannij uchanikami V.I. Lamanskogo* (St. Petersburg 1883), 1-32.

VAKALOPOULOS Retraite des populations

A. VAKALOPOULOS, La retraite des populations greques vers des régions éloignées et montagneuses pendant la dominations turque, *Balkan Studies* 4 (1963), 265-276.

VEIKOU, Byzantine Histories

M. VEIKOU, Byzantine Histories, Settlement Stories: Kastrá, «Isles of Refuge», and «Unspecified Settlements» as In-between or Third Spaces, στο *Οι Βυζαντινές πόλεις (8^{ος}-15^{ος} αιώνας). Προοπτικές της έρευνας και νέες ερμηνευτικές προσεγγίσεις*, Ρέθυμνο 2012, 159-206.

VRANOUSI, Mont des Kellia

Er. VRANOUSI, Le Mont des Kellia. Note sur un passage d' Anna Comnène, *ZRVI* 8/ 2 (1964), 459-464.

WACE, THOMSON, Topography

A. WACE, M. THOMSON, The Topography of Pelion and Magnesia, *JHS* 26 (1906), 143-168.

VANCE, Assignment

E. VANCE, Land assignment in the pre-capitalist, capitalist and post-capitalist city, *Economic Geography* 47 (1987), 101-120.

VASMER, Die Slaven

M. VASMER, *Die Slaven in Griechenland*, Berlin 1941.

WADE, Cities

R. WADE, *The Urban Frontier: The Rise of Western Cities, 1790-1830*, Cambridge 1959.

WADE, Slavery

R. WADE, *Slavery in the Cities: The South, 1820-1860*, Cambridge 1964.

WEISS, Ferjančić

G. WEISS, Boz. Ferjančić Tesalija u XIII i XIV veku, *Βυζαντινά* 10 (1980), 467-483.

WITTEK, Formation

P. WITTEK, *La Formation de l'Empire ottoman*, London 1982.

WOLFF, Latin Patriarchate

R.L. WOLFF, The Organization of the Latin Patriarchate of Constantinople, 1204-1261, *DOP* 8 (1954), 225-303 [=Studies in the Latin Empire of Constantinople, Variorum Reprints, London 1976, VIII].

WRIGLEY, Urban Growth

WRIGLEY, Urban Growth and agricultural change: England and the continent in the early modern period, *Journal of Interdisciplinary History* 15 (1985), 683-728.

WRIGLEY, Population

E. A. WRIGLEY, *The population History of England, 1541-1871*, Cambridge 1989.

ZAKYTHINOS, Étatisme byzantin

ZAKYTHINOS, Étatisme byzantin et expérience hellénistique, *Annuaire de l' Institut de Philologie et d' Histoire Orientales et Slaves* 10 (1950), 667-680 [=Byzance: Etat-société-Économie, Variorum Reprints, London 1973, II].

ZAKYTHINOS, Féodalisation

D. ZAKYTHINOS, Processus de Féodalisation, *L' Hellénisme Contemporain* 5 (1948), 499-514 [=Byzance: Etat-société-Économie, Variorum Reprints, London 1973, XIII].

ZAKYTHINOS, Grande brèche

D. ZAKYTHINOS, La grande brèche dans la tradition historique de l' Hellénisme du septième au neuvième siècle, *Χαριστήριο εις Άναστάσιον Κ. Όρλάνδον*, Γ', Αθήνα 1966, 300-327 [=Byzance: Etat-société-Économie, Variorum Reprints, London 1973, VIII].

ZAKYTHINOS, Ville

D. ZAKYTHINOS, La Ville Byzantine, *Berichte zum XI. Internationalen Byzantinistenkongress*, München 1958, 75-90 [=Byzance: Etat-société-Économie, Variorum Reprints, London 1973, VII].

Πίνακας ι

Χορικό	Γκότς Μπασιάν/ Νέα Λαϊκή	Καζακσέλι/ Αμπέζόνας	Κονταξέρο	Μελεσσόζορι Λαρίσις	Μεσποράζι Λαρίσις	Ομοροζόρι Λαρίσις	Οξέλι/ Άγτα Σοφία	Οσημάν Τσαράιεν/ Δεσίζορι	Παλιέκαρι ος Λαρίσις	Σουοράριου/ Χαϊμάδιο	Τατάι/ Φιζλιάννα	Τέρνοβος	Τσαϊράι/ Βρούταρος
Σιτάρι	8 κίλε, 64 (41.83%)		63 κίλε, 504 (24.75%)	46 κίλε, 368 (63.38%)	13 κίλε, 104 (44.63%)	36 κίλε, 288 (53.23%)	57 κίλε, 456 (39.24%)	5 κίλε, 40 (9%)	92 κίλε, 736 (87.1%)	60 κίλε, 480 (27.97%)	68 κίλε, 544 (43.1%)	413 κίλε, 3304 (42.2%)	87 κίλε, 696 (37.29%)
Κριθάρι	8 κίλε, 40 (26.14%)		40 κίλε, 200 (9.82%)	41 κίλε, 205 (35.59%)	16 κίλε, 80 (34.33%)	46 κίλε, 230 (42.51%)	30 κίλε, 150 (12.9%)	11 κίλε, 55 (12.38%)	8 κίλε, 40 (4.75%)	39 κίλε, 195 (11.36%)	74 κίλε, 370 (29.31%)	186 κίλε, 930 (11.88%)	81 κίλε, 405 (21.7%)
Δημητριακά		300 (37.83%)											
Βρώσι και κερύρι							4 κίλε, 20 (1.72%)					16 κίλε, 80 (1.02%)	
Βασιλάκι	20 (13%)		7 (0.34%)				20, (1.72%)	150 (33.78%)		25 (1.45%)			70 (3.75%)
Λινό και κόνναβις			15 (0.73%)									4 κίλε, 457 (5.83%)	
Αμπέζια			57 (2.79%)					22 (4.95%)		54 (3.14%)		920 (11.75%)	
Μελέσα	14 (9.15%)		180 (8.84%)			23 (4.25%)				22 (1.28%)		10 (0.12%)	20 (1%)
Λαζαρόκαρι οί							40 (3.44%)	4 (0.9%)					
Μύλοι	15 (9.8%)							15 (3.37%)		30 (1.74%)		15 (0.19%)	
Çift yöriük	4 (2.61%)							2 (0.45%)	3 (0.35%)			15 (0.19%)	15 (0.8%)
Çift tatar					7 (3%)								
Çift tatar Kullugu					42 (18.02%)						18 (1.42%)		
Raiyyet Kullugu							436 (37.52%)	146 (32.88%)	66 (7.81%)	632 (36.82%)	330 (26%)	354 (4.52%)	580 (31.08%)
Niyabet ve Arusi			17 (0.83%)					10 (2.25%)		45 (2.62%)		33 (0.42%)	
Arvorpöffer a			13 (0.63%)							233 (13.57%)		90 (1.14%)	80 (4.28%)
Χοίροι			7 (0.34%)									110 (1.4%)	
Ispence		493 (62.16%)	636 (31.23%)									1329 (16.97%)	
Σύνολο	153	793	2036	576	233	541	1162	444	845	1716	1262	7828	1866

Πίνακας ii

Χοριό	Αμυράρ/Κοιλάδα	Γιατσιάρ/Δοξιάρ	Καρσέρ/Τεκέλι / Μικρό Βουνό	Κορλίγκα/Αργυρόμυλος	Κετσέλι/Ψυγικό	Δουπόρ
Σιτάρι	30 κίλε, 240 (41.81%)	28 κίλε, 224 (20.99%)	105 κίλε, 840 (32.28%)	45 κίλε, 360 (26.54%)	201 κίλε, 1608 (16.09%)	136 κίλε, 1088 (28.97%)
Κριθάρι	40 κίλε, 200 (34.84%)	34 κίλε, 190 (17.8%)	120 κίλε, 600 (23.05%)	28 κίλε, 140 (10.32%)		61 κίλε, 305 (8.12%)
Καρόδια					30 (3%)	
Βαμβάκι	10 (1.74%)	56 (5.24%)				15 (0.39%)
Λινό-Κάναβις				65 (4.79%)	100 (1%)	70 (1.86%)
Αμπέλια		20 (1.87%)	45 (1.72%)		800 (8%)	165 (4.39%)
Μελίσσια	8 (1.39%)	56 (5.24%)	87 (3.34%)	60 (4.42%)	30 (0.3%)	170 (4.52%)
Λαχανόκηπου		6 (0.56%)	50 (1.92%)		50 (0.5%)	
Μύλοι					40 (0.4%)	
Κουκούλι					15 (0.15%)	
Ρεβόθια			4 κίλε, 32 (1.22%)			
öşri talyan						20 (0.53%)
Hidmet-i reyga	44 (7.66%)					
Hidmet-i Tatar	72 (12.54%)					
Raiyyet Kullugu		484 (45.36%)	688 (22.44%)			
Niyabet ve Arusi		31 (2.9%)	44 (1.62%)	20 (1.47%)	220 (2.2%)	80 (2.13%)
Αιγοπροβάτα			216 (8.3%)	50 (3.68%)	1880 (18.81%)	40 (1.06%)
Χοίροι				15 (1.1%)	65 (0.65%)	190 (5.05%)
Ispence				406 (29.94%)	5052 (50.57%)	1462 (38.93%)
Σύνολο	574	1067	2602	1356	9990	3755

Πίνακας iii

Χωριό	Αληθοσέλη/Καζαμάκτ	Αλίτσι/Κοκκίνες	Βουζγαρινή/Έλαφος	Σακάλι/Μέλισσα	Σαρούτσι/Λοφίσκος	Σήρακι/Ανογέννηση	Σαργάνι/Μόδεσσος	Τροσάρι/Μεζία	Χατζοράσι/Νίκη	Σακιδίς
Σιτάρι	140 κίλε, 1120 (40.36%)	45 κίλε, 360 (34.22%)	41 κίλε, 328 (12.69%)	46 κίλε, 368 (55.58%)	37 nım κίλε, 300 (53.47%)	61 κίλε, 488 (54.95%)	70 κίλε, 560 (42.48%)	75 κίλε, 600 (57%)	2 κίλε, 16 (20.77%)	
Κρηθόρι	75 κίλε, 375 (13.51%)	26 κίλε, 130 (12.35%)	11 κίλε, 55 (2.12%)	44 κίλε, 220 (33.23%)	47 nım κίλε, 237 (42.24%)	69 κίλε, 345 (38.85%)	75 κίλε, 375 (28.45%)	62 κίλε, 310 (29.49%)	1 κίλε, 5 (6.49%)	
Διμήρι ασά										
Βίκος και κεζορί	1 κίλε, 5 (0.18%)									
Βαμβάκι	120 (4.32%)	4 (0.38%)	5 (0.19%)							
Κένναφι			5 (0.19%)							
Αμμέλια		30 (2.85%)		10 (1.51%)			2 (0.15%)	56 (5.32%)		
Μεζία	476 (17.15%)	30 (2.85%)	228 (8.82%)			17 (1.91%)		16 (1.52%)		
Λεζανάκ ηρα	77 (2.77%)	11 (1.04%)								
Ορκοροφ όρα	149 (5.36%)									
Ο ρι Βογα										
çift tatar		6 (0.57%)								
çift yöruk	54 (0.38%)	4 (0.38%)		20 (3.02%)	244.27%	21 (2.36%)	43 (3.26%)	37 (3.52%)		
hidmet reğ vğ		450 (42.77%)								
Raiyyet Kullugu	189 (6.81%)			44 (6.64%)			138 (10.47%)	22 (2.09%)	56 (72.72%)	86 (100%)
Niyabet ve Arusi		27 (2.56%)	50 (1.93%)							
Αιγοπό βαρα	210 (7.56%)		1110 (42.97%)				185 (14%)			
Χοίροι			190 (7.35%)							
Ispençe			612 (23.69%)							
Σύνολο	2775	592	2583	662	561	888	1318	1051	77	86

Πίνακας iv

Χοιριά	Γεννα ροχοί/ι Ευλόδοι	Κέρτο Σιτερίλι/ Δένδρα	Κυάδα/ι/ Καζάδα	Κουτσάβ/ Αγ. Αντώνος	Ασίκι/ Λιτσιόχοι	Μέγα Γκουσκου άρι/ Μέγα Ευόδιο	Μικρό Γκουσκου άρι/ Μικρό Ευόδιο	Μπουκόρι/ Ζουδόζ/ Πηγή	Ντιόμασι/ Λενοροχοί	Πανωχοί	Σουζάβ/ Καλό Νερό	Τουρκουσι Αι/ Φυλάκι	Χιτζή Μουσταφά/Ρε ύμα
Σιτριά		47 ημ κίλε, 380 (60,7%)	19 κίλε, 152 (48,71%)	151 κίλε, 1208 (56,1%)	4 κίλε, 32 (28,57%)	28 κίλε, 224 (20,72%)	23 κίλε, 184 (18%)	13 κίλε, 104 (26,87%)	32 κίλε, 256 (34,87%)		6 ημ κίλε, 52 (53,6%)	80 κίλε, 640 (52,54%)	21 κίλε, 168 (57,33%)
Κρόδιο		24 κίλε, 120 (19,16%)	14 κίλε, 70 (22,43%)	71 κίλε, 355 (16,48%)	14 κίλε, 70 (62,5%)	28 κίλε, 140 (12,95%)	26 κίλε, 130 (12,75%)	13 κίλε, 65 (16,79%)	33 κίλε, 165 (22,47%)		8 ημ κίλε, 42 (43,29%)	34 κίλε, 170 (13,95%)	12 ημ κίλε, 62 (21,16%)
Δημητριακά	60 (50%)												
Καρόδια								10 (2,58%)					
Βίκος και κσιζοί												2 κίλε, 12 (0,98%)	
Βομβάκι	20 (16,66%)			11 (0,51%)					109 (14,85%)				
Αινό-Κάναβας								5 (1,29%)					
Αμπέλια	30 (25%)	2 (0,31%)	8 (2,56%)	40 (1,85%)			6 (0,58%)						
Μελέσια		110 (17,57%)	10 (3,2%)	65 (3%)		8 (0,74%)	5 (0,49%)		2 (0,27%)			125 (10,26%)	
Λαχανόκηποι						46 (4,25%)							
Μύλοι				30 (1,39%)		25 (2,31%)	60 (5,88%)						
Οπωροφόρα					10 (8,92%)								
είφι γιόρük		14 (2,23%)									3 (3,09%)		9 (3,07%)
Όστρι böya	10 (8,33%)			15 (0,69%)									
Rahyet Kullugu			72 (23,07%)	376 (17,46%)		498 (46,06%)	384 (37,68%)		182 (24,79%)			72 (5,91%)	
Niyabet ve Arusi				20 (0,92%)		40 (3,7%)						5 (0,41%)	
Αγιοροβόλια				33 (1,53%)		100 (9,25%)	250 (24,53%)		20 (2,72%)			194 (15,92%)	
Χοίροι								14 (3,61%)					
Ισπανέ								162 (41,86%)					
Σώοιο	120	626	312	2153	112	1081	1019	387	734	50	97	1218	293

Πίνακας ν

Χορίο	Αθάνατο/Μερίβρα	Αμπελάκια	Βαθόμερα	Δογάνη/Ανθήρα	Καπίτρα/Κάπισσα/Σοματίρα	Κερυλίη/Πρινός	Κοκορέβα/Αρνιόζαή	Νιβόλαση/Μεγαλόδροσο	Πλάσα/Ναζόφι	Ρέσανη/Μετασόζοφ	Σελασσάνη/Ανταζαή	Τροϊσάνη/Διμήτρα	Τουρκοζόφ/Ναρόμυζα
Σιτάρι	22 κίλε, 176 (13.85%)		128 κίλε, 1020 (21.47%)	50 κίλε, 400 (30.28%)	135 κίλε, 1080 (40.58%)	97 κίλε, 776 (53.85%)	10 κίλε, 80 (21.62%)	5 νίμ κίλε, 44 (20.75%)	18 κίλε, 144 (16%)	68 νίμ κίλε, 548 (23.14%)	24 νίμ κίλε, 6.37%	126 κίλε, 1008 (57.37%)	50 κίλε, 400 (71.17%)
Κριθάρι	1 κίλε, 5 (0.39%)		56 κίλε, 280 (5.89%)	40 κίλε, 200 (15.14%)	106 κίλε, 530 (19.91%)	58 κίλε, 290 (20.12%)	9 κίλε, 45 (12.16%)		18 κίλε, 90 (10%)	25 κίλε, 125 (5.27%)	7 νίμ κίλε, 37 (1.2%)	66 κίλε, 330 (18.78%)	15 νίμ κίλε, 77 (13.7%)
Διηγητρασιά		200 (33.33%)			45 (1.69%)								
Καρόδια			15 (0.31%)								7 (0.22%)		
Βίκος και κερζή	9 νίμ κίλε, 47 (3.7%)		14 κίλε, 78 (1.64%)	6 κίλε, 30 (2.27%)				2 νίμ κίλε, 12 (5.66%)		3 (0.12%)	2 νίμ κίλε, 13 (0.42%)	10 κίλε, 50 (2.84%)	
Βαμβάκι					80 (3%)								
Λινό και κόνναβης			45 (0.94%)										
Αμπελά			390 (0.82%)	50 (3.78%)			28 (7.56%)		33 (3.66%)				
Μελέσια	5 (0.39%)		116 (2.44%)	23 (1.74%)	70 (2.63%)	61 (4.23%)	29 (7.83%)			16 (0.67%)		246 (14%)	45 (8%)
Αρζανόκαστρο	16 (1.25%)		12 (0.25%)		26 (0.97%)						20 (0.64%)		
Οροποφόρα					16 (0.6%)								
Μήλα	15 (1.18%)			30 (2.27%)						150 (6.33%)			
Σκόρδα					108 (4%)								
Resmi-gül										1000 (42.22%)			
çift yörtük					20 (0.75%)								
Raiyyet Kullugu				348 (26.34%)	502 (18.86%)	224 (15.54%)	156 (42.16%)			428 (18.07%)		53 (3.01%)	
Niyabet ve Arusi	60 (4.72%)		146 (3.07%)	40 (3%)	40 (1.5%)	40 (2.77%)	20 (5.4%)			50 (2.11%)	100 (3.25%)	10 (0.56%)	
Aytemperler	225 (17.71%)	100 (16.66%)	637 (13.41%)	200 (15.14%)	144 (5.41%)	50 (3.46%)	12 (3.24%)	50 (23.58%)	96 (10.66%)	48 (2%)	1382 (44.89%)		
Χοίροι	15 (1.18%)		236 (4.36%)								122 (3.96%)		
Ispence	706 (55.59%)	300 (50%)	1774 (37.35%)						537 (59.66%)		1199 (38.97%)		
Σύνολο	1270	600	4749	1321	2641	1441	370	106	900	2368	3076	1757	562

Πίνακας vi (a)

Χορεύ	Βαλανίδα	Βελεσνίκος/ Αετορρίγλη	Βερδικούσσα	Βουμπιανά/ Βουντιανά/ Βουδιανά	Δειμράδες/ Κοκκινόγειο	Κοσμέσα	Κωνιασι/ Ευαγγελισμός	Λυκοδόχη
Σιτάρι	22 kile, 176 (24.71%)					12 kile, 96 (26.74%)	183 kile, 1464 (23.16%)	
Κριθάρι	10 kile, 50 (7%)					5 kile, 25 (6.96 %)	50 kile, 250 (3.95%)	
Δημητριακά		250 (28.57%)			100 (89.28%)			
Καρόδια								
Βίκος και κεφρί								
Σικαλι								
Φακές/ Κουριά								
Βαμβάκι								
Λινό-κάνναβις	10 (1.4%)						175 (2.76%)	
Αμπέλια							1008 (15.95%)	
Μελίσσια	10 (1.4%)						50 (0.79%)	
Λαχανόκηποι							520 (8.22%)	
Οπωροφόρα							4 (0.06%)	
Μύλοι							30 (0.47%)	
Μονοπολιακά προϊόντα								
Raiyyet Kullugu				370 (100%)	12 (10.71%)			
Niyabet ve Arusi	15 (2.1%)						200 (3.16%)	
Αγροφόρατα	36 (5%)	75 (8.57%)				50 (13.92%)	106 (1.67%)	
Χοίροι	15 (2.1%)					7 (1.94%)	190 (3%)	
Ispence	400 (56.17%)	550 (62.85%)				181 (50.41%)	2322 (36.74%)	275 (35.48%)
Σύνολο	712	875	350	370	112	359	6319	775

Πίνακας vi (b)

Χορτό	Μητσούνι/ Φλάμπουρο	Μιλόγροστα/ Μεσοχώρι	Μπαρκαάδες/ Δασπρόχορμα	Παλιά Σουκιά	Πρατόριο	Σπαρμός	Συκαμινέα	Σουκέα/ Σουκιά	Τσαπουρνιά	Τσερνίλο/ Αγιοέρι
Σιτόρι	43 κίλε, 344 (19.1%)	5 κίλε, 40 (34.78%)		38 κίλε, 304 (19.9%)	162 κίλε, 1296 (21.17%)	36 κίλε, 288 (18.04%)	141 κίλε, 1692 (36.54%)	150 κίλε, 1200 (22.62%)	15 κίλε, 120 (10.59%)	59 κίλε, 472 (15.7%)
Κριθάρι	22 κίλε, 110 (6.1%)	5 κίλε, 25 (21.73%)		33 κίλε, 165 (10.8%)	80 κίλε, 400 (6.53%)	29 κίλε, 145 (9.08%)	141 κίλε, 1128 (24.36%)	117 κίλε, 585 (11%)	17 κίλε, 85 (7.5%)	20 κίλε, 100 (3.32%)
Δημητριακά										
Καρύδια						40 (2.5%)			6 (0.52%)	
Βίκος και κεχρί										5 ním κίλε, 28 (0.93%)
Σίκαλη										
Φακές/ Κουκιά										
Βομβάκι									26 (2.29%)	
Λινό-κάναβες				50 (3.27%)	720 (11.76%)	8 (0.5%)		440 (8.29%)		157 (5.22%)
Αμπέλια								220 (4.14%)	243 (21.44%)	
Μελίσσια	90 (4.99%)			80 (5.23%)	50 (0.81%)	85 (5.32%)				276 (9.18%)
Λαχανόκηποι				10 (0.65%)	10 (0.16%)	35 (2.19%)				26 (0.86%)
Οπωροφόρα	20 (1.11%)									15 (0.49%)
Μύλοι	20 (1.11%)	25 (21.73%)			150 (2.45%)				15 (1.32%)	
Μονοπολιτικά προϊόντα					110 (0.17%)					
Raiyyet Kullugu									553(48.8%)	
Niyabet ve Arusi	749 (41.58%)			40 (2.61%)	150 (2.45%)	30 (1.87%)	200 (4.31%)	120 (2.26%)	60 (5.28%)	80 (2.66%)
Αγιοπαρόβατα	138 (7.66%)			132 (8.64%)	144 (2.35%)	192 (12.03%)	200 (4.31%)	150 (2.82%)	25 (2.2%)	682 (22.69%)
Χοίροι	270 (14.99%)			40 (2.61%)	350 (7.71%)	250 (15.66%)		460 (8.67%)		252 (7.72%)
Ισπανέες	749 (41.58%)	25 (21.73%)		706 (46.23%)	2240 (36.6%)	518 (32.45%)	1410 (30.45%)	1799 (33.91%)		937 (31.18%)
Σύνολο	1801	115	200	1527	6120	1596	4630	5304	1133	3005

Πίνακας vii

Χοροί	Mezra' A-i Åşik Sekid	Karye-i Aspropetr ea	Mezra' A-i Buguldayi k	Mezra' A-i Çoban Kuyusu	Mezra' A- i Mecaver	Mezra' A-i Ödiller	Mezra' A-i Sinoki	Mezra' A-i Sudesli	Karye-i Hüseyn Obasi	Karye-i Izbros, 293a-293b	Karye-i Kaladindi	Karye-i Kargalik	Karye-i Şeyhira ni
Χοροί	38 kile, 304 (62.42%)		25 kile, 200 (44.34%)	36 kile, 288 (60%)	14 kile, 112 (38.35%)	4 kile, 32 (37.2%)		50 kile, 400 (66.66 %)	5 kile, 40 (21.39%)	16 kile, 128 (23.23%)	30 kile, 240 (67.6%)		15 kile, 120 (48%)
Στρώρι	26 kile, 130 (26.69%)		31 kile, 155 (34.36%)	36 kile, 180 (37.5%)	36 kile, 180 (61.64%)	10 kile, 50 (58.13 %)		40 kile, 200 (33.33 %)	2 mfm kile, 12 (6.41%)	15 kile, 75 (13.61%)	23 kile, 115 (32.39%)		12 kile, 60 (24%)
Δημητριακά		50 (11.99%)											
Βίβος και κεφρί													
Μύλοι													
Βαμβάκι													
Λινό-κάνναβις													
Μελίσσια	16 (3.28%)										60 (2.18%)		20 (8%)
Λαχανόκηποι													
çift yürük	10 (2.05%)					4 (4.65%)							5 (2%)
Çift tatar	5 (1.02%)		12 (2.5%)										
Çift tatar Kullugu	5 (1.05%)		12 (2.66%)										4 (1.6%)
hidmet reâ yâ													36 (14.4%)
Raiyyet Kullugu	22 (4.51%)								72 (38.5%)				
Niyabet ve Arusi									4 (2.13%)				
Arıyordhara		30 (7.19%)							59 (31.55%)				
Ispeñçe		337 (80.81%)								231 (41.92%)			
Σύνολο	487	417	451	480	292	86	120	600	187	551	2752	355	250

Πίνακας viii

Χωριά	Μουσουλμάνοι			Χριστιανοί		
	Οικογένειες	Χήρες	Άγαμοι	Οικογένειες	Χήρες	Άγαμοι
Αθάνατο/ Μελίβοια				28	1	
Αληφακλάρ/ Καλαμάκι	12					
Αλίτσι/ Κοκκίνες	27					
Αμαρλάρ/ Κοιλιάδα	2					
Αμπελάκια						
Ασπρόπετρα				13	2	2
Βαθύρεμα	1			70	4	6
Βαλανίδα				16		
Βελεσνίκος/ Αετορράχη				22		
Βερδικούσσα						
Βουλγαρινή/ Έλαφος				24	2	
Βουμπιανά/ Βουντιανά/ Βουδιανά	17	2				
Γενιτσαροχώρι/ Ξυλάδες						
Γιατσιλάρ/ Δοξαράς	30	1				
Γκότς Μπασάν/ Νέα Λεύκη						
Δεμράδες/ Κοκκινόγειο	3					
Δογάνη/ Ανάβρα	17	3				
Καζακλάρ/ Αμπελόνας				19	3	
Καπίτσα/ Κάπιστα/ Σατηρίτσα	37	4				
Καρκέρι/ Τεκελί/ Μικρό Βουνό	41	3				
Καρλίγκα/ Αργυρόμυλος				16	1	
Καστρί				35	7	
Κάτω Σιατερλί/ Δένδρα						
Κερμιλή/ Πρινιάς	17	1				
Κετσελί/ Ψυχικό				198	17	20
Κισλάρι/ Καλλιθέα	4					
Κοκοράβα/ Αμυγδαλή	10					
Κοσμέσα				7	1	5
Κουνιασή/ Ευαγγελισμός				90	12	
Κουτσελίρ/ Αγ. Αντώνιος	19	1				
Κουτσόχερο				24	6	
Λεύκη/ Λασποχώρι						
Λουτρό				49	11	
Λυκούδη				11		
Μέγα Γκουσγκουνάριο/ Μέγα Ευύδριο	35	1				
Μελισσοχώρι	16	2				
Μεσορράχη						
Μητσούνι/ Φλάμπουρο				29	4	
Μικρό Γκουσγκουνάριο/ Μικρό Ευύδριο	22	2				
Μιλόγουστα/ Μεσοχώρα				1		
Μπαρακάδες/ Ασπρόχωμα						
Μπουκόριο/ Ζωοδόχος Πηγή				6	2	1
Νιβόλιανη/ Μεγαλόβρυσο				4	1	
Ντινόμπασι/ Δενδροχώρι	9					
Ομορφοχώρι						
Οξιλάρ/ Αγία Σοφία	23	1				
Οσμάν Τσιφλίκι/ Δασοχώρι	11	1				

Παλιά Συκιά				28	1	
Πανοχώρι/ Ανωχώρι				113	14	
Πλασιά/ Νεοχώρι				21	2	3
Πλατύκαμπος/ Τσοπανλάρ					3	
Πραιτώριο				86	15	
Ρέτσανι/ Μεταξοχώρι	26	3				
Σακαλάρ/ Μέλισσα	2					
Σαραχάτ/ Λοφίσκος						
Σάρκολο/ Αναγέννηση						
Σαρχανλάρ/ Μόδεστος	7					
Σελιτσάνη/ Ανατολή				47	4	
Σουλεμέζ/ Καλό Νερό						
Σουφλάριο/ Χειμάδιο	44	2				
Σπαρμός				20	3	
Συκαμινέα				141		
Συκέα/ Συκιά				71	4	
Τατάρ/ Φάλλανα				14	1	
Τέρναβος	28			51	9	
Τζούξανη/ Δήμητρα	11					
Τουρκομουσλί/ Φιλίκια	4					
Τουρκοχώρι/ Νερόμυλοι						
Τσαϊρλί/ Βρυότοπος	46					
Τσαπουρνιά	44	12				
Τσερνίλο/ Αγιονέρι				37	2	
Τσουλάρ/ Μελία	1					
Χατζή Μουσταφά/ Ρεύμα						
Χατζομπάσι/ Νίκη	4					
Sekidiç, 102b	9					
Hüseyin Obası, 336b-337a	4					
Izbros, 293a-293b	6			9	1	
Kaladindi, 61a	17	1				
Kargalik, 391b						
Şeyhvirani, 451a	2	2				
Mezra' A-i Âşik Sekid, 60b	1					
Mezra' A-i Buguldayik, 59b						
Mezra' A-I Çoban Kuyusu, 59b						
Mezra' A-i Mecaver, 58b						
Mezra' A-i Ödüller, 217b						
Mezra' A-i Sinoki, 327b-328a (Ως τμήριο του Πέτρου Kazniş, του İsti Kazniş του Κώστα Kazniş του Γιώργου Kazniş)						
Mezra' A-i Sudeşli, 60a						

Πίνακας ix

Χωριό	Θέση
Άγιοι Ανάργυροι/ Τσουρμακλί	Οικισμός Α της Λάρισας (απόσταση: 45 χλμ).
Αγίοκαμπος	Οικισμός Α της Λάρισας (απόσταση: 53 χλμ). (Υψόμετρο: 5 μ).
Άγ. Νικόλαος (ο φονιάς)	Οικισμός Α της Λάρισας (απόσταση: 20 χλμ).
Άγ. Παντελεήμων	Οικισμός ΒΑ της Λάρισας (απόσταση: 34 χλμ).
Αζωρός	Οικισμός ΒΔ της Λάρισας (απόσταση: 80 χλμ). (Υψόμετρο: 520 μ).
Αθάνατο/ Μελίβοια	Οικισμός ΒΑ της Λάρισας (απόσταση: 45 χλμ). (Υψόμετρο: 400 μ). Στις Ν. κλιτύς της Όσσας.
Αληφακλάρ/ Καλαμάκι	Οικισμός ΝΑ της Λάρισας (απόσταση: 34 χλμ). (Υψόμετρο: 80 μ). Επί των Δ απολήξεων του Μαυροβουνίου.
Αλίτσι/ Κοκκίνες	Οικισμός ΝΑ της Λάρισας (απόσταση: 30 χλμ.). (Υψόμετρο: 75 μ).
Αμαρλάρ/ Κοιλάδα	Οικισμός ΝΔ της Λάρισας (απόσταση: 14 χλμ). (Υψόμετρο: 140 μ).
Αμπελάκια	Οικισμός ΒΑ της Λάρισας (απόσταση: 32 χλμ). (Υψόμετρο: 240 μ).
Ασπρόπετρα	Οικισμός ΒΑ της Λάρισας (απόσταση: 60 χλμ?). Απροσδιόριστος οικισμός στην περιοχή της Καλλιπεύκης Λαρίσης
Άτραξ	Οικισμός ΝΔ της Λάρισας (απόσταση: 30 χλμ).
Βαθύρεμα	Οικισμός ΒΑ της Λάρισας (απόσταση: 33 χλμ).
Βαλανίδα	Οικισμός ΒΔ της Λάρισας (απόσταση: 78 χλμ). (Υψόμετρο: 320 μ). Επί του ποταμού Τιταρήσιου.
Βελεσνίκος/ Αετορράχη	Οικισμός στο ΒΔ της Λάρισας, στο Ν άκρο της πεδιάδος της Ελασσόνας (απόσταση: 50 χλμ.). (Υψόμετρο: 340 μ).
Βελίκα	Οικισμός ΒΑ της Λάρισας (απόσταση: 53 χλμ).
Βερδικούσσα	Οικισμός ΒΔ της Λάρισας (απόσταση: 60 χλμ). (Υψόμετρο: 880 μ). Στις Α κλιτύς των Αντιχασίων.
Βουλγαρινή/ Έλαφος	Οικισμός ΝΑ της Λάρισας (απόσταση: 48 χλμ). (Υψόμετρο: 480 μ). Στις Δ. κλιτύς του Μαυροβουνίου.
Βουμπιανιά/ Βουντιανιά/ Βουδιανιά	Οικισμός ΒΔ της Λάρισας (απόσταση: 65 χλμ).
Βραγγάδες	Οικισμός ΒΔ της Λάρισας (απόσταση: 77 χλμ). (Υψόμετρο: 590 μ). Επί των Δ απολήξεων του Ολύμπου.
Γενιτσαροχώρι/ Ξυλάδες	Οικισμός ΝΑ της Λάρισας (απόσταση: 59 χλμ). (Υψόμετρο: 230 μ).
Γιατσιλάρ/ Δοξαράς	Οικισμός ΝΔ της Λάρισας (απόσταση: 38 χλμ). (Υψόμετρο: 190 μ).
Γκότς Μπασάν/ Νέα Λεύκη	Οικισμός ΝΑ της Λάρισας (απόσταση: 14 χλμ). (Υψόμετρο: 120 μ).
Γόννοι	Οικισμός ΒΑ της Λάρισας (απόσταση: 34 χλμ). (Υψόμετρο: 90 μ).
Γρήμνιανη	Οικισμός ΒΔ της Λάρισας (απόσταση: 15 χλμ).
Γρουβιανη	Απροσδιόριστος οικισμός Α της Λάρισας.
Δεμιράδες/ Κοκκινόγειο	Οικισμός ΒΔ της Λάρισας (απόσταση: 80 χλμ). (Υψόμετρο: 540 μ). Επί των Δ απολήξεων του Ολύμπου.
Δογάνη/ Ανάβρα	Οικισμός Α της Λάρισας (απόσταση: 31 χλμ). (Υψόμετρο: 80 μ). Επί του ποταμού Άμυρου.
Δολίχη/ Δούχλιτσα	Οικισμός ΒΔ της Λάρισας (απόσταση: 85 χλμ). (Υψόμετρο: 590 μ). Επί των ΒΔ απολήξεων του Ολύμπου.
Δρίσκολη/ Κρήνη	Οικισμός Ν της Λάρισας (απόσταση: 43 χλμ). (Υψόμετρο: 155 μ).
Θεομήτωρ	Οικισμός ΒΑ της Λάρισας (απόσταση: 50 χλμ).
Καζακλάρ/ Αμπελώνας	Οικισμός Β της Λάρισας (απόσταση: 13 χλμ). (Υψόμετρο: 70 μ).
Καπίτσα/ Κάπιστα/ Σωτηρίτσα	Οικισμός ΒΑ της Λάρισας (απόσταση: 45 χλμ). (Υψόμετρο: 320 μ). Επί των Ν απολήξεων της Όσσας.
Καρίτσα της Όσσας	Οικισμός ΒΑ της Λάρισας (απόσταση: 51 χλμ). (Υψόμετρο: 530 μ).
Καρκέρι/ Τεκελί/ Μικρό Βουνό	Οικισμός ΝΔ της Λάρισας (απόσταση: 20 χλμ.). (Υψόμετρο: 160 μ)
Καρλίγκα/ Αργυρόμυλος	Οικισμός ΝΔ της Λάρισας (απόσταση: 27 χλμ). (Υψόμετρο: 130 μ).
Κάτω Σιατερλί/ Δένδρα	Οικισμός Ν της Λάρισας (απόσταση: 56 χλμ). (Υψόμετρο: 270 μ).
Κενταυρόπολις/ Σκήτη	Οικισμός ΒΑ της Λάρισας (απόσταση: 35 χλμ). (Υψόμετρο: 310 μ).
Κερμιλή/ Πρινιάς	Οικισμός Α της Λάρισας (απόσταση: 35 χλμ). (Υψόμετρο: 90 μ). Επί των ΒΔ απολήξεων του Μαυροβουνίου.
Κετσελί/ Ψυχικό	Οικισμός ΝΔ της Λάρισας (απόσταση: 37 χλμ). (Υψόμετρο: 250 μ).
Κισλάρ/ Καλλιθέα	Οικισμός Ν της Λάρισας (απόσταση: 69 χλμ). (Υψόμετρο: 490 μ).
Κόκκινο Νερό	Οικισμός ΒΑ της Λάρισας (απόσταση: 59 χλμ). (Υψόμετρο: 10 μ).
Κοκοράβα/ Αμυδαλή	Οικισμός Α της Λάρισας (απόσταση: 41 χλμ). (Υψόμετρο: 620 μ). Στις Δ. κλιτύς του Μαυροβουνίου.
Κοσμέσα	Οικισμός ΒΔ της Λάρισας (απόσταση: 60 χλμ.)

Κουνιασή/ Ευαγγελισμός	Οικισμός ΒΔ της Λάρισας (απόσταση: 51 χλμ). (Υψόμετρο: 210 μ). Επί του ποταμού Τιταρησίου.
Κουτσελίρ/ Αγ. Αντώνιος	Οικισμός Ν της Λάρισας (απόσταση: 67 χλμ). (Υψόμετρο: 430 μ). Επί των Α. απολήξεων του όρους Ναρθάκιου-Κασιδιάρη.
Κουτσόχερο	Οικισμός Δ της Λάρισας (απόσταση: 18 χλμ). (Υψόμετρο: 95 μ).
Λεβάχη	Απροσδιόριστος οικισμός Ν της Λάρισας.
Λεύκη/ Λασποχώρι	Οικισμός ΝΔ της Λάρισας (απόσταση: 45 χλμ.). (Υψόμετρο: 108 μ).
Λιβοτάνιον	Απροσδιόριστος οικισμός Β της Λάρισας.
Λόετρον	Οικισμός ΒΔ της Λάρισας (απόσταση: 95 χλμ). (Υψόμετρο: 740 μ). Στις Α κλιτύς των Καμβουνίων.
Λουτρό	Οικισμός ΝΔ της Λάρισας (απόσταση: 27 χλμ). (Υψόμετρο: 150 μ).
Λυκούδη	Οικισμός ΒΔ της Λάρισας (απόσταση: 75 χλμ). (Υψόμετρο: 410 μ). Επί των Α. απολήξεων των Καμβουνίων ορέων.
Μαρμαριανή	Οικισμός ΒΑ της Λάρισας (απόσταση: 18 χλμ).
Μέγα Γκουσγκουνάριο/ Μέγα Ευύδριο	Οικισμός Ν της Λάρισας (απόσταση: 47 χλμ). (Υψόμετρο: 128 μ). Επί του ποταμού Ενιπέα.
Μελισσοχώρι / Μετεσελή	Οικισμός Α της Λάρισας (απόσταση: 8 χλμ). (Υψόμετρο: 70).
Μεσορράχη/ Χασάν Ταταρί	Οικισμός ΝΔ της Λάρισας (απόσταση: 10 χλμ). (Υψόμετρο: 140 μ)
Μητσούνι/ Φλάμπουρο	Οικισμός ΒΔ της Λάρισας (απόσταση: 80 χλμ). (Υψόμετρο: 510 μ).
Μικρό Γκουσγκουνάριο/ Μικρό Ευύδριο	Οικισμός Ν της Λάρισας (απόσταση: 45 χλμ). (Υψόμετρο: 127 μ).
Μιλόγουστα/ Μεσοχώρι	Οικισμός ΒΔ της Λάρισας (απόσταση: 38 χλμ). (Υψόμετρο: 150 μ). Επί του ποταμού Τιταρησίου.
Μπαρκαδάες/ Ασπρόχομα	Οικισμός ΒΔ της Λάρισας (απόσταση: 77 χλμ). (Υψόμετρο: 590 μ). Επί των Δ απολήξεων του Ολύμπου.
Μπουκόριο/ Ζωοδόχος Πηγή	Οικισμός Ν της Λάρισας (απόσταση: 38 χλμ). (Υψόμετρο: 190 μ).
Νιβόλιανη/ Μεγαλόβρυσο	Οικισμός ΒΑ της Λάρισας (απόσταση: 43 χλμ). (Υψόμετρο: 600 μ). Στις ΝΔ κλιτύς της Όσσας, κάτω από την κορυφή Ράχη Αηλιά.
Ντινόμασι/ Δενδροχώρι	Οικισμός Ν της Λάρισας (απόσταση: 70 χλμ). (Υψόμετρο: 530 μ). Στις ΝΑ κλιτύς του όρους Ναρθάκιου-Κασιδιάρη.
Ομόλιο/ Λασποχώρι	Οικισμός ΒΑ της Λάρισας (απόσταση: 40 χλμ). (Υψόμετρο: 20 μ).
Ομοροχώρι/ Νέχαλι	Οικισμός ΒΑ της Λάρισας (απόσταση: 8 χλμ). (Υψόμετρο: 70 μ)
Οξιλάρ/ Αγία Σοφία	Οικισμός ΒΔ της Λάρισας (απόσταση: 13 χλμ). (Υψόμετρο: 90 μ). Επί του ποταμού Πηγειού
Οσμάν Τσιφλίκι/ Δασοχώρι	Οικισμός Β της Λάρισας (απόσταση: 5 χλμ). (Υψόμετρο: 70 μ). Επί του ποταμού Πηγειού
Όσσα	Οικισμός ΒΑ της Λάρισας (απόσταση: 18 χλμ). (Υψόμετρο: 135 μ).
Παλαιόπυργος/ Νυκτερέμ	Οικισμός ΒΑ της Λάρισας (απόσταση: 45 χλμ). (Υψόμετρο: 5 μ).
Παλιά Συκιά	Οικισμός ΒΔ της Λάρισας (απόσταση: 50 χλμ.)
Πανοχώρι/ Ανωχώρι	Οικισμός ΝΔ της Λάρισας (απόσταση: 51 χλμ). (Υψόμετρο: 121 μ).
Πέτρα	Οικισμός ΝΔ της Λάρισας (απόσταση: 32 χλμ).
Πλασιά/ Νεοχώρι	Οικισμός Α της Λάρισας (απόσταση: 29 χλμ). (Υψόμετρο: 55 μ).
Πλατύκαμπος/ Τσopanλάρ	Οικισμός Α της Λάρισας (απόσταση: 12 χλμ). (Υψόμετρο: 67 μ).
Ποτάμια	Οικισμός Α της Λάρισας (απόσταση: 45 χλμ). (Υψόμετρο: 170 μ).
Πραιτώριο	Οικισμός ΒΔ της Λάρισας (απόσταση: 47 χλμ). (Υψόμετρο: 175). Επί του ποταμού Τιταρησίου.
Πύθιον/ Σέλος	Οικισμός Β της Λάρισας (απόσταση: 85 χλμ). (Υψόμετρο: 720 μ). Στις ΒΔ κλιτύς του Ολύμπου.
Ρέτσανι/ Μεταξοχώρι	Οικισμός ΒΑ της Λάρισας (απόσταση: 39 χλμ). (Υψόμετρο: 300 μ). Στις ΝΔ κλιτύς της Όσσας.
Ριζούς	Οικισμός ΒΑ της Λάρισας (απόσταση: 55 χλμ).
Σακαλάρ/ Μέλισσα	Οικισμός ΝΑ της Λάρισας (απόσταση: 23 χλμ). (Υψόμετρο: 57 μ).
Σαραχάτ/ Λοφίσκος	Οικισμός ΝΑ της Λάρισας (απόσταση: 25 χλμ). (Υψόμετρο: 56 μ).
Σάρκολο/ Αναγέννηση	Οικισμός ΝΑ της Λάρισας (απόσταση: 20 χλμ). (Υψόμετρο: 63 μ)
Σαργανλάρ/ Μόδεστος	Οικισμός ΝΑ της Λάρισας (απόσταση: 18 χλμ). (Υψόμετρο: 65 μ)
Σελιτσάνη/ Ανατολή	Οικισμός ΒΑ της Λάρισας (απόσταση: 42 χλμ). (Υψόμετρο: 960 μ). Στις ΝΔ κλιτύς της Όσσας, κάτω από την κορυφή Πέτρα Σελιτσάνης.
Σουλεμέζ/ Καλό Νερό	Οικισμός Ν της Λάρισας (απόσταση: 27 χλμ). (Υψόμετρο: 300 μ).
Σουφλάριο/ Χειμάδιο	Οικισμός ΒΑ της Λάρισας (απόσταση: 18 χλμ). (Υψόμετρο: 100 μ).
Σπαρμός	Οικισμός ΒΔ της Λάρισας (απόσταση: 80 χλμ.). (Υψόμετρο: 540 μ).
Στάριστα	Οικισμός ΒΔ της Λάρισας (απόσταση: 45 χλμ).
Στόμιο/ Ευρυμένη/ Τσάγεσι	Οικισμός ΒΑ της Λάρισας (απόσταση: 49 χλμ). (Υψόμετρο: 15 μ).
Συκαμινέα	Οικισμός Β της Λάρισας (απόσταση: 94 χλμ). (Υψόμετρο: 920 μ)

Συκέα/ Συκιά	Οικισμός ΒΔ της Λάρισας (απόσταση: 52 χλμ). (Υψόμετρο: 190 μ). Επί του Β άκρου της κοιλάδος του ποταμού Τιταρησίου.
Τατάρ/ Φάλαννα	Οικισμός Β της Λάρισας (απόσταση: 10 χλμ). (Υψόμετρο: 60 μ). Επί του ποταμού Πηνειού.
Τέρναβος/ Τύρναβος	Οικισμός ΒΔ της Λάρισας (απόσταση: 16 χλμ). (Υψόμετρο: 90 μ.). Στο ΒΔ άκρο της Ανατολικής Θεσσαλικής πεδιάδος, επί της αριστερής όχθης του ποταμού Τιταρησίου.
Τζούξανη/ Δήμητρα	Οικισμός ΒΑ της Λάρισας (απόσταση: 24 χλμ). (Υψόμετρο: 80 μ).
Τουρκομουσλί/ Φιλίκια	Οικισμός Ν της Λάρισας (απόσταση: 30 χλμ.).
Τουρκοχώρι/ Νερόμυλοι	Οικισμός ΒΑ της Λάρισας (απόσταση: 35 χλμ). (Υψόμετρο: 200 μ). Στις ΝΔ κλιτύς της Όσσας.
Τσαϊρίλι/ Βρυότοπος	Οικισμός Β της Λάρισας (απόσταση: 15 χλμ). (Υψόμετρο: 70 μ). Στο σημείο όπου ο Τιταρησίου συμβάλλει στον Πηνειό).
Τσαπουρνιά	Οικισμός ΒΔ της Λάρισας (απόσταση: 90 χλμ). (Υψόμετρο: 920 μ). Στις Α κλιτύς των Καμβουνίων, Ν των στενών του Σαρανταπόρου.
Τσερνίλο/ Αγιονέρι	Οικισμός ΒΔ της Λάρισας (απόσταση: 54 χλμ). (Υψόμετρο: 240 μ). Επί του ποταμού Ελασσονίτικου.
Τσουλάρ/ Μελία	Οικισμός ΝΑ της Λάρισας (απόσταση: 19 χλμ). (Υψόμετρο: 62 μ)
Χατζή Μουσταφά/ Ρεύμα	Οικισμός Ν της Λάρισας (απόσταση: 17 χλμ). (Υψόμετρο: 140 μ).
Χατζομπάσι/ Νίκη	Οικισμός ΝΑ της Λάρισας (απόσταση: 28 χλμ). (Υψόμετρο: 55 μ).
Sekidiç	Οικισμός ΝΑ της Λάρισας (απόσταση: 20 χλμ.)

Πίνακας χ

(όπου είναι διαθέσιμα, μαζί με τα άσπρα, αναφέρονται τα ποσοτικά δεδομένα)

Χωριό	Σιτάρι	Κριθάρι	Δημητριακά	Βίκος και κεχρί	Μύλοι
Αθάνατο/ Μελίβοια	22 kile, 176	1 kile, 5		9 kile, 47	15
Αληφακλάρ/ Καλαμάκι	140 kile, 1120	75 kile, 375		1 kile, 5	
Αλίτσι/ Κοκκίνες	45 kile, 360	26 kile, 130			
Αμαρλάρ/ Κοιλάδα	30 kile, 240	40 kile, 200			
Αμπελάκια			200		
Ασπρόπετρα			50		
Βαθύρεμα	128 kile, 1020	56 kile, 280		14 kile, 78	
Βαλανίδα	22 kile, 176	10 kile, 50			
Βελεσνίκος/ Λετορράχη			250		
Βουλγαρινή/ Έλαφος	41 kile, 328	11 kile, 55			
Γενιτσαροχώρι/ Ξυλάδες			60		
Γιατσιλάρ/ Δοξαράς	28 kile, 224	34 kile, 190			
Γκότς Μπασάν/ Νέα Λεύκη	8 kile, 64	8 kile, 40			15
Δεμιράδες/ Κοκκινόγειο			100		
Δογάνη/ Ανάβρα	50 kile, 400	40 kile, 200		6 kile, 30	(1) 30
Καζακλάρ/ Αμπελώνας			300		
Καπίτσα/ Κάπιστα/ Σωτηρίτσα	135 kile, 1080	106 kile, 530	45		
Καρκέρν/ Τεκελί/ Μικρό Βουνό	105 kile, 840	120 kile, 600			
Καρλίγκα/ Αργυρόμυλος	45 kile, 360	28 kile, 140			
Κάτω Στατερλί/ Δένδρα	47 kile, 380	24 kile, 120			
Κερμιλή/ Πρινιάς	97 kile, 776	58 kile, 290			
Κετσελί/ Ψυχικό	201 kile, 1608				(4) 40
Κισλάρ/ Καλλιθέα	19 kile, 152	14 kile, 70			
Κοκοράβα/ Αμυγδαλή	10 kile, 80	9 kile, 45			
Κοσμέσα	12 kile, 96	5 kile, 25			
Κουνιατσιή/ Ευαγγελισμός	183 kile, 1464	50 kile, 250			30
Κουτσελίρ/ Άγ. Αντώνιος	151 kile, 1208	71 kile, 355			30
Κουτσόχερο	63 kile, 504	40 kile, 200			
Λεύκη/ Λασποχώρι	4 kile, 32	14 kile, 70			
Λουτρό	136 kile, 1088	61 kile, 305			
Μέγα Γκουσκουνάριο/ Μέγα	28 kile, 224	28 kile, 140			25

Ευύδριο					
Μελισσοχώρι	46 kile, 368	41 kile, 205			
Μεσορράχη	13 kile, 104	16 kile, 80			
Μητσούν/ Φάλαμπορο	43 kile, 344	22 kile, 110			20
Μικρό Γκουσγκουνάριο/ Μικρό Ευύδριο	23 kile, 184	26 kile, 130			(3) 60
Μιλόγουστα/ Μεσοχώρι	5 kile, 40	5 kile, 25			25
Μπουκόριο/ Ζωοδόχος Πηγή	13 kile, 104	13 kile, 65			
Νιβόλιανη/ Μεγαλόβρυσο	5 kile, 44			2 kile, 12	
Ντινόμπασυ/ Δενδροχώρι	32 kile, 256	33 kile, 165			
Ομορφοχώρι	36 kile, 288	46 kile, 230			
Οξιλάρ/ Αγία Σοφία	57 kile, 456	30 kile, 150		4 kile, 20	
Οσμάν Τσιφλίκι/ Δασοχώρι	5 kile, 40	11 kile, 55			15
Παλιά Συκιά	38 kile, 304	33 kile, 165			
Πλασιά/ Νεοχώρι	18 kile, 144	18 kile, 90			
Πλατύκαμπος	92 kile, 736	8 kile, 40			
Πραιτώριο	162 kile, 1296	80 kile, 400			(5) 150
Ρέτσανι/ Μεταξοχώρι	68 kile, 548	25 kile, 125		3	(5) 150
Σακαλάρ/ Μέλισσα	46 kile, 368	44 kile, 220			
Σαραχάτ/ Λοφίσκος	37 kile, 300	47 kile, 237			
Σάρκολο/ Αναγέννηση	61 kile, 488	69 kile, 345		3 kile, 17	
Σαρχανάλρ/ Μόδεστος	70 kile, 560	75 kile, 375		3 kile, 15	
Σελιτσάνη/ Ανατολή	24 kile, 196	7 kile, 37		2 kile, 13	
Σουλεμέζ/ Καλό Νερό	6 kile, 52	8 kile, 42			
Σουφλάριο/ Χειμάδιο	60 kile, 480	39 kile, 195			30
Σπαρμός	36 kile, 288	29 kile, 145			
Συκαμινέα	141 kile, 1692	141 kile, 1128			
Συκέα/ Συκιά	150 kile, 1200	117 kile, 585			
Τατάρ/ Φάλασσα	68 kile, 544	74 kile, 370			
Τέρναβος	413 kile, 3304	186 kile, 930		16 kile, 80	(1) 15
Τζούξανη/ Δήμητρα	126 kile, 1008	66 kile, 330		10 kile, 50	
Τουρκομουσλί/ Φιλίκια	80 kile, 640	34 kile, 170		2 kile, 12	
Τουρκοχώρι/ Νερόμυλοι	50 kile, 400	15 kile, 77			
Τσαϊρλί/ Βρυότοπος	87 kile, 696	81 kile, 405			
Τσαπουρνιά	15 kile, 120	17 kile, 85			15
Τσερνίλο/ Αγιονέρι	59 kile, 472	20 kile, 100		5 kile, 28	
Τσουλάρ/ Μελία	75 kile, 600	62 kile, 310		2 kile, 10	
Χατζή Μουσταφά/ Ρεύμα	21 kile, 168	12 kile, 62			
Χατζομπάσι/ Νίκη	2 kile, 16	1 kile, 5			
Hüseyin Obasi,	5 kile, 40	2 kile, 12			
Izbros	16 kile, 128	15 kile, 75			
Kaladindi	60 kile, 480	342 kile, 1710		10 kile, 50	30
Kargalik	30 kile, 240	23 kile, 115			
Şeyhvirani	15 kile, 120	12 kile, 60			
Mezra' A-i Âşik Sekid	38 kile, 304	26 kile, 130			
Mezra' A-i Buguldayik	25 kile, 200	31 kile, 155			
Mezra' A-i Çoban Kuyusu	36 kile, 288	36 kile, 180			
Mezra' A-i Mecaver	14 kile, 112	36 kile, 180			
Mezra' A-i Ödüller	4 kile, 32	10 kile, 50			
Mezra' A-i Sudeşli	50 kile, 400	40 kile, 200			

Πίνακας xi

Οικισμοί	Νοικοκυριά/ χήρες/ άγαμοί	μέσος όρος φορολογικής επιβάρυνσης δημοτικών ανά φορολογική μονάδα (σε άσπρα)					Σύνολο
		Σιτάρι	Κριθάρι	Λημητριάκα	Βίκος- κεχρί	Μύλοι	
Αθάνατο/ Μελίβοια (X)	29	6.06	0.17		1.62	0.51	7.85
Αληφακλάρ/ Καλαμάκι (M)	12	93.33	31.24	0.41			124.98
Αλίτσι/ Κοκκίνες (M)	27	13.33	4.81				18.14
Αμαρλάρ/ Κοιλάδα (M)	2	120					122
Ασπρόπετρα (X)	17			2.94			2.94
Βαθύρεμα (XM)	81	12.59	3.45		0.962		17
Βαλανίδα (X)	16	11	3.1				14.1
Βελεσνίκος/ Αετορράχη (X)	22			11.36			11.36
Βουλγαρινή/ Έλαφος (X)	26	12.61	2.11				14.72
Γιατσιλάρ/ Δοξαράς (M)	31	7.22	6.12				13.34
Δεμράδες/ Κοκκινόγειο (M)	3			33.33			33.33
Δογάνη/ Ανάβρα (M)	20	20	10		1.5		31.5
Καζακλάρ/ Αμπελώνας (X)	22			13.63			13.63
Καπίτσα/ Κάπισσα/ Σωτηρίτσα (M)	41	26.34	12.92	1.09			40.35
Καρκέρι/ Τεκελί/ Μικρό Βουνό (M)	44	19.09	13.63				32.72
Καρλίγκα/ Αργυρόμυλος (X)	17	21.17	8.23				29.4
Κερμιλή/ Πριλιάς (M)	18	43.11	16.11				59.22
Κετσελί/ Ψυχικό (X)	235	6.84				0.17	7.01
Κισλάρι/ Καλλιθέα (M)	4	38	17.5				55.5
Κοκοράβα/ Αμυγδαλή (M)	10	8	4.5				12.5
Κοσμέσα (X)	13	7.38	1.92				9.3
Κουνιατσή/ Ευαγγελισμός (X)	102	14.35	2.45			0.29	17.09
Κουτσελίρ/ Αγ. Αντώνιος (M)	20	60.4	17.75			1.5	79.65
Κουτσόχερο (X)	30	16.79	6.66				23.45
Λουτρό (X)	60	18.13	5.08				23.21
Μέγα Γκουσγκουνάριο/ Μέγα Ευύδριο (M)	36	6.22	3.88			0.69	10.79
Μελισσοχώρι (M)	18	20.44	11.38				31.82
Μητσούνι/ Φλάμπουρο (X)	33	10.42	3.33				13.75
Μικρό Γκουσγκουνάριο/ Μικρό Ευύδριο (M)	24	7.66	5.41				13.07
Μιλόγουστα/ Μεσοχώρα (X)	1	40	25			25	90
Μπουκόριο/ Ζωοδόχος Πηγή (X)	9	11.55	7.22				18.77
Νιβόλιανη/ Μεγαλόβρυσο (X)	5	8.8			2.4		11.2
Ντινόμασι/ Δενδροχώρι (M)	9	28.44	18.33				46.77
Οξιάρ/ Αγία Σοφία (M)	24	19	6.25		0.83		26.08
Οσμάν Τσιφλίκι/ Δασοχώρι (M)	12	3.33	4.58			1.24	9.15
Παλιά Συκιά (X)	29	10.48	5.68				16.16
Πλασιά/ Νεοχώρι (X)	26	5.53	3.46				8.99
Πλατύκαμπος (M)	3	245.33	13.33				258.66
Πραιτώριο (X)	101	12.83	3.96			1.48	18.27
Ρέτσανι/ Μεταξοχώρι (M)	29	18.89	4.31			5.17	28.37
Σακαλάρ/ Μέλισσα (M)	2	184	110				294
Σαρχανλάρ/ Μόδεστος (M)	7	79.99	53.57		2.42		135.98
Σελιτσάνη/ Ανατολή (X)	51	3.84	0.72		0.25		4.81
Σουφλάριο/ Χειμάδιο (M)	46	10.43	4.23			0.65	15.31
Σπαμρός (X)	23	12.52	6.3				18.82
Συκαμινέα (X)	141	12	8				20
Συκέα/ Συκιά (X)	75	15.99	7.79				23.78

Τατάρ/ Φάλλανα (M)	15	36.26	24.66				60.92
Τέρναβος (M)	28	30	23.21			0.53	53.74
Τέρναβος (X)	60	41.06	4.66		1.33		47.05
Τζούξανη/ Δήμητρα (M)	11	91.63	29.99		4.54		126.16
Τουρκομουσλί/ Φιλίκια (M)	4	160	42.5		3		205.5
Τσαϊρλί/ Βρυότοπος (M)	46	15.13	8.8				23.93
Τσαπουρνιά (M)	56	2.14	1.51			0.26	3.91
Τσερνίλο/ Αγιονέρι (X)	39	12.1	2.56		0.71		15.37
Τσουλάρ/ Μελία (M)	1	600	310		10		920
Χατζομπάσι/ Νίκη (M)	4	4	1.25				5.25
Hüseyin Obasi (M)	4	10	3				13
Izbros (XM)	16	1	0.93				1.93
Kaladindi (M)	18	26.66	95		2.77	1.66	123.26
Şeyhvirani (M)	4	30	15				45
Mezra' A-i Âşik Sekid (M)	1	38	26				64

Πίνακας xii

Χοριό	Αμπέλια (σε άσπρα)
Αλίτσι/ Κοκκίνες	30
Βαθύρεμα	390
Γενιτσαροχώρι/ Ξυλάδες	30
Γιατσιλάρ/ Δοξαράς	20
Δογάνη/ Ανάβρα	50
Καρκέρι/ Τεκελί/ Μικρό Βουνό	45
Κάτω Σιατερλί/ Δένδρα	2
Κετσελί/ Ψυχικό	800
Κισλάρ/ Καλλιθέα	8
Κοκοράβα/ Αμυγδαλή	28
Κουνιαστή/ Ευαγγελισμός	1008
Κουτσελίρ/ Άγ. Αντώνιος	40
Κουτσόγερο	57
Λουτρό	165
Μικρό Γκουσκουνάριο/ Μικρό Ευύδριο	6
Οσμάν Τσιφλίκι/ Δασοχώρι	22
Πλασιά/ Νεοχώρι	33
Σακαλάρ/ Μέλισσα	10
Σαρχανλάρ/ Μόδεστος	2
Σουφλάριο/ Χειμάδιο	54
Συκέα/ Συκιά	220
Τέρναβος	951
Τσαπουρνιά	243
Τσουλάρ/ Μελία	56

Πίνακας xiii

Οικισμοί	μέσος όρος φορολογικής επιβάρυνσης αμπελοργίας ανά φορολογική μονάδα (σε άσπρα)	
	Νοικοκυριά/ χήρες/ άγαμοι	Αμπελοργία
Αλίτσι/ Κοκκίνες (Μ)	27	1.11
Βαθύρεμα (Χ)	81	4.81
Γιατσιλάρ/ Δοξαράς (Μ)	31	0.64
Δογάνη/ Ανάβρα (Μ)	20	2.5
Καρκέρη/ Τεκελί/ Μικρό Βουνό (Μ)	44	1.02
Κετσελί/ Ψυχικό (Χ)	235	3.4
Κισλάρ/ Καλλιθέα (Μ)	4	2
Κοκοράβα/ Αμυγδαλή (Μ)	10	2.8
Κουνιαστή/ Ευαγγελισμός (Χ)	102	9.88
Κουτσελίρ/ Άγ. Αντώνιος (Μ)	20	2
Κουτσόχερο (Χ)	30	1.89
Λουτρό (Μ)	60	2.75
Μικρό Γκουσγκουνάριο/ Μικρό Ευύδριο (Μ)	24	0.25
Οσμάν Τσιφλίκι/ Δασοχώρι (Μ)	12	1.83
Πλασιά/ Νεοχώρι (Χ)	26	1.26
Σακαλάρ/ Μέλισσα (Μ)	2	5
Σαρχανλάρ/ Μόδεστος (Μ)	7	0.28
Σουφλάριο/ Χειμάδιο (Μ)	46	1.17
Συκέα/ Συκιά (Χ)	75	2.93
Τέρναβος (Μ)	28	1.1
Τέρναβος (Χ)	60	15.33
Τσαπουρνιά (Μ)	56	4.33
Τσουλάρ/ Μελία (Μ)	1	56

Πίνακας xiv

(όπου είναι διαθέσιμα, μαζί με τα άσπρα, αναφέρονται τα ποσοτικά δεδομένα)

Χωριό	Καρύδια	Βαμβάκι	Λινό και κάνναβις	Μελίσσια	Λαχανόκηποι	Οπωροφόρα	Σκόρδα	Κουκούλι	Ρεβόθια
Αθάνατο/ Μελίβοια				5	16				
Αληφακλάρ/ Καλαμάκι		120		476	77	149			
Αλίτσι/ Κοκκίνες		4		30	11				
Αμαρλάρ/ Κοιλιάδα		10		8					
Βαθύρεμα	15		45	116	12				
Βαλανίδα			10	10					
Βουλγαρινή/ Έλαφος		5	5	228					
Γενιτσαροχώρι/ Ξυλάδες		20							
Γιατσιλάρ/ Δοξαράς		56		56	6				
Γκότς Μπασάν/ Νέα Λεύκη		20		14					
Δογάνη/ Ανάβρα				23					
Καπίτσα/ Κάπιστα/ Σωτηρίτσα		80		70	26	16	108		
Καρκέρη/ Τεκελί/ Μικρό Βουνό				87	50				4 kile, 32
Καρλίγκα/ Αργυρόμυλος			65	60					
Κάτω Σιατερλι/ Δένδρα				110					
Κερμιλή/ Πρινιάς				61					
Κετσελί/ Ψυχικό	30		100	30	50			15	

Κισλάρι/ Καλλιθέα				10					
Κοκοράβα/ Αμυγδαλή				29					
Κουνιαστή/ Ευαγγελισμός			175	50	520	4			
Κουτσελίρ/ Άγ. Αντώνιος		11		65					
Κουτσόγερο (Χ)		7	15	180					
Λεύκη/ Λασποχώρι						10			
Λουτρό		15	70	170					
Μέγα Γκουσγκουνάριο/ Μέγα Ευύδριο				8	46				
Μητσούν/ Φλάμπουρο				90		20			
Μικρό Γκουσγκουνάριο/ Μικρό Ευύδριο				5					
Μπουκόριο/ Ζωοδόχος Πηγή	10		5						
Ντινόμπασι/ Δενδροχώρι		109		2					
Ομοροχώρι				23					
Οξλάρ/ Αγία Σοφία		20	40		40				
Οσμάν Τσιφλίκι/ Δασοχώρι		150			4				
Παλιά Συκιά			50	80	10				
Πραιτώριο			720	50	10				
Ρέτσανι/ Μεταξοχώρι				16					
Σάρκολο/ Αναγέννηση				17					
Σελιτσάνη/ Ανατολή	7					20			
Σουφλάριο/ Χειμάδιο		25		22					
Σπαρμός	40		8	85	35				
Συκέα/ Συκιά			440						
Τέρναβος		150	4 kile, 457	10					
Τζούξανη/ Δήμητρα				246					
Τουρκομουσλί/ Φιλίκια				125					
Τουρκοχώρι/ Νερόμυλοι				45					
Τσαϊρλί/ Βρυότοπος		70		20					
Τσαπουρνιά	6	26							
Τσερνίλο/ Αγιονέρι			157	276	26	15			
Τσουλάρ/ Μελία				16					
Kaladindi		60	20	100	50				
Mezra' A-i Âşik Sekid				16					
Şeyhvirani		20		5	5				

Πίνακας xv

Οικισμοί	Νοικοκυριά	μέσος όρος φορολογικής επιβάρυνσης ανά φορολογική μονάδα (σε άσπρα)									Σύνολο
		Καρύδια	Βαμβάκι	Λινό και κάρναβις	Μελίσσια	Λαζανόκηποι	Οποροφόρα	Σκόρδα	Κουκούλι	Ρεβύθια	
Αθάνατο/ Μελίβοια (X)	29				0.17	0.55					0.72
Αληφακλάρ/ Καλαμάκι (M)	12		9.99		39.66	6.41	12.41				68.47
Αλίτσι/ Κοκκίνες (M)	27		0.14		1.11	0.4					1.65
Αμαρλάρ/ Κοιλιάδα (M)	2		2		4						6
Βαθύρεμα (X)	80 (και 1 μουσουλμανικό)	0.18		0.56	1.45	0.15					2.34
Βαλανίδα (X)	16			0.6	0.6						1.12
Βουλγαρινή/ Έλαφος (X)	26		0.19	0.19	8.76						9.14
Γιατσιλάρ/ Δοξαράς (M)	31		1.8		1.8	0.19					3.79
Δογάνη/ Ανάβρα (M)	20				1.15						1.15
Καπίτσα/ Κάπιστα/ Σοτηρίτσα (M)	41		1.95		1.7	0.63	0.39	2.63			7.3
Καρκέρ/ Τεκελί/ Μικρό Βουνό (M)	44				1.97	1.13				0.72	3.82
Καρλίγκα/ Αργυρόμυλος (X)	17			3.82	3.52						7.34
Κερμυλή/ Πρινιάς (M)	18				3.38						3.38
Κετσέλι/ Ψυχικό (X)	235	0.12		0.42	0.12	0.21			0.06		0.93
Κισλάρ/ Καλλιθέα (M)	4				2.5						2.5
Κοκοράβα/ Αμυγδαλή (M)	10				2.9						2.9
Κουνιατσή/ Ευαγγελισμός (X)	102			1.71	0.49	5.09	0.039				7.3
Κουτσελίρ/ Αγ. Αντώνιος (M)	20		0.55		3.25						3.8
Κουτσόγερο (X)	30		0.23	0.5	6						6.73
Λουτρό (X)	60		0.25	1.16	2.83						4.24
Μέγα Γκουσγκουνάριο/ Μέγα Ευύδριο (M)	36				0.22	1.27					1.49
Μητσούνι/ Φλάμπουρο (X)	33				2.72		0.6				3.32
Μικρό Γκουσγκουνάριο/ Μικρό Ευύδριο (M)	24				0.2						0.2
Μπουκόριο/ Ζωοδόχος Πηγή (X)	9	1.11		0.55							1.66
Ντινόμπασι/ Δενδροχώρι (M)	9		12.11		0.22						12.33
Οξιλάρ/ Αγία Σοφία (M)	24		0.83	1.66		1.66					4.15
Όσμάν Τσιφλίκι/ Δασοχώρι (M)	12		12.49			0.33					12.82
Παλιά Συκιά (X)	29			1.72	2.75	0.34					4.81
Πρατώριο (X)	101			7.12	0.49	0.099					7.7
Ρέτσανι/ Μεταξοχώρι (M)	29				0.55						0.55
Σελιτσάνη/ Ανατολή (X)	51	0.13				0.39					0.42
Σουφλάριο/ Χειμάδιο (M)	46		0.54		0.47						1.01
Σπαρμός (X)	23	1.73		0.34	3.69	1.52					7.28
Συκέα/ Συκιά (X)	75			5.86							5.86
Τέρναβος (XM)	88		1.7	5.19	0.11						7
Τζουξάνη/ Δήμητρα (M)	11				22.36						22.36
Τουρκομουσλί/ Φιλίκια (M)	4				31.25						31.25
Τσαϊρλί/ Βρυότοπος (M)	46		1.52		0.43						1.95
Τσαπουρνιά (M)	66	0.09	0.39								0.48

Τσερνίλο/ Αγιονέρι (X)	39		4.02	7.07	0.66	0.38				12.13
Τσουλάρ/ Μελία (M)	1			16						16
Kaladindi (M)	18	3.33	1.11	5.55	2.77					12.76
Mezra' A-i Aşik Sekid (M)	1			16						16
Şeyhvirani (M)	4	5		1.25	1.25					7.5

Πίνακας χvί

Χωριό	Αιγοπρόβατα (σε άσπρα)	Χοίροι (σε άσπρα)
Αθάνατο/ Μελίβοια	225	15
Αληφακλάρ/ Καλαμάκι	210	
Αμπελάκια	100	
Ασπρόπετρα	30	
Βαθύρεμα	637	236
Βαλανίδα	36	15
Βελεσνίκος/ Αετορράχη	75	
Βουλγαρινή/ Έλαφος	1110	190
Δογάνη/ Ανάβρα	200	
Καπίτσα/ Κάπιστα/ Σωτηρίτσα	144	
Καρκέρυ/ Τεκελί/ Μικρό Βουνό	216	
Καρλίγκα/ Αργυρόμυλος	50	15
Κερμιλή/ Πρινιάς	50	
Κετσελί/ Ψυχικό	1880	65
Κοκοράβα/ Αμυγδαλή	12	
Κοσμέσα	50	7
Κουνιαστή/ Ευαγγελισμός	106	190
Κουτσελίρ/ Άγ. Αντώνιος	33	
Κουτσόχερο	30	7
Λουτρό	40	190
Μέγα Γκουσγκουνάριο/ Μέγα Ευύδριο	100	
Μητσούνι/ Φλάμπουρο	138	270
Μικρό Γκουσγκουνάριο/ Μικρό Ευύδριο	250	
Μπουκόριο/ Ζωοδόχος Πηγή	17	14
Νιβόλιανη/ Μεγαλόβρυσο	50	
Ντινόμπασι/ Δενδροχώρι	20	
Παλιά Συκιά	132	40
Πλασιά/ Νεοχώρι	96	
Πραιτώριο	144	350
Ρέτσανι/ Μεταξοχώρι	48	
Σαρχανλάρ/ Μόδεστος	185	
Σελιτσάνη/ Ανατολή	1382	122
Σουφλάριο/ Χειμάδιο	233	
Σπαρμός	192	250
Συκαμινέα	200	
Συκέα/ Συκιά	150	460
Τέρναβος	57	110
Τέρναβος	33	
Τζούζανη/ Δήμητρα		
Τουρκομουσλί/ Φιλίκια	194	
Τουρκοχώρι/ Νερόμυλοι		
Τσαίρλί/ Βρυότοπος	80	
Τσαπουρνιά	25	

Τσερνίλο/ Αγιονέρι	682	232
Karye-i Hüseyin Obasi, 336b-337a	59	
Karye-i Izbros, 293a-293b	117	

Πίνακας χvii

Οικισμοί	μέσος όρος φορολογικής επιβάρυνσης αγιοπροβάτων και χοίρων ανά φορολογική μονάδα			
	Νοικοκυριά	Αγιοπρόβατα	Χοίροι	Σύνολο
Αθάνατο/ Μελίβοια (X)	29	7.75	0.51	8.26
Αληφακλάρ/ Καλαμάκι (M)	12	17.49		17.49
Ασπρόπετρα (X)	17	1.76		1.76
Βαθύρεμα (X)	80	7.9	2.95	10.85
Βαλανίδα (X)	16	2.25	0.93	3.18
Βελεσνίκος/ Αετορράχη (X)	22	3.4		3.4
Βουλγαρινή/ Έλαφος (X)	26	42.69	7.3	49.9
Δογάνη/ Ανάβρα (M)	20	10		10
Καπίτσα/ Κάπιστα/ Σωτηρίτσα (M)	41	3.51		3.51
Καρκέρη/ Τεκελί/ Μικρό Βουνό (M)	44	4.9		4.9
Καρλίγκα/ Αργυρόμυλος (X)	17	2.94	0.88	3.82
Κερμιλή/ Πρινιάς (M)	18	2.77		2.77
Κετσελί/ Ψυχικό (X)	235	8	0.27	8.27
Κοκοράβα/ Αμυγδαλή (M)	10	1.2		1.2
Κοσμέσα (X)	13	3.84	0.53	4.37
Κουνιαστή/ Ευαγγελισμός (X)	102	1.03	1.86	2.89
Κουτσελίρ/ Άγ. Αντώνιος (M)	20	1.65		1.65
Κουτσόχερο (X)	30	0.43	0.23	0.66
Λουτρό (X)	60	0.66	3.16	3.82
Μέγα Γκουσγκουνάριο/ Μέγα Ευύδριο (M)	36	2.77		2.77
Μητσούνι/ Φλάμπουρο (X)	33	4.18	8.18	12.36
Μικρό Γκουσγκουνάριο/ Μικρό Ευύδριο (M)	24	10.41		10.41
Μπουκόριο/ Ζωοδόχος Πηγή (X)	9	1.88	1.55	3.43
Νιβόλιανη/ Μεγαλόβρυσο (X)	5	10		10
Ντινόμπασι/ Δενδροχώρι (M)	9	2.22		2.22
Παλιά Συκιά (X)	29	4.55	1.37	5.92
Πλασιά/ Νεοχώρι (X)	26	3.69		3.69
Πραιτώριο (X)	101	1.42	3.46	4.88
Ρέτσανι/ Μεταξοχώρι (M)	29	1.65		1.65
Σαρχανλάρ/ Μόδεστος (M)	7	26.42		26.42
Σελιτσάνη/ Ανατολή (X)	51	27.09	2.39	29.48
Σουφλάρη/ Χειμάδιο (M)	46	5.06		5.06
Σπαρμός (X)	23	8.34	10.86	19.2
Συκαμινέα (X)	141	1.41		1.41
Συκέα/ Συκιά (X)	75	1.99	6.13	8.12
Τέρναβος (X)	60	0.95	1.83	2.78
Τέρναβος (M)	28	1.17		1.17
Τουρκομουσλί/ Φιλίκια (M)	4	48.5		48.5
Τσαϊρλί/ Βρυότοπος (M)	46	1.73		1.73
Τσαπουρνιά (M)	56	0.44		0.44
Τσερνίλο/ Αγιονέρι (X)	39	17.48	5.94	23.42
Karye-i Hüseyin Obasi (M)	4	14.75		14.75
Karye-i Izbros (XM)	6	19.5		19.5

Πίνακας xviii

Χωριό	Çift tatar Kullugu	Raiyyet Kullugu	Oşri talyan	Oşri boya	çift yörük	çift tatar	Hidmet tatar	Niyabet ve Arusi	hidmet reâ yâ	Ispence
Αθάνατο/ Μελίβοια								60		706
Αληφακλάρ/ Καλαμάκι		189			54					
Αλίτσι/ Κοκκίνες					4	6		27	450	
Αμαρλάρ/ Κοιλάδα							72		44	
Ασπρόπετρα										337
Βαθύρεμα								146		1774
Βαλανίδα								15		400
Βελεσνίκος/ Αετορράχη										550
Βουλγαρινή/ Έλαφος								50		612
Βουμπιανά/ Βουντιανά/ Βουδιανά		370								
Γεννιτσαροχώρι/ Ξυλάδες				10						
Γιατσιλάρ/ Δοξαράς		484						31		
Γκότς Μπασάν/ Νέα Λέυκη					4					
Δεμυράδες/ Κοκκινόγειο		12								
Δογάνη/ Ανάβρα		348						40		
Καζακλάρ/ Αμπελώνας										493
Καπίτσα/ Κάπιστα/ Σωτηρίτσα		502			20			40		
Καρκέρ/ Τεκελί/ Μικρό Βουνό		688						44		
Καρλίγκα/ Αργυρόμυλος								20		406
Κάτω Στατερλί/ Δένδρα					14					
Κερμιλή/ Πρινιάς		224						40		
Κετσελί/ Ψυχικό								220		5052
Κισλάρ/ Καλλιθέα		72								
Κοκοράβα/ Αμυγδαλή		156						20		
Κοσμέσα										181
Κουνιατή/ Ευαγγελισμός								200		2322
Κουτσελίρ/ Άγ. Αντώνιος		376		15				20		
Κουτσόχερο								17		636
Λουτρό			20					80		1462
Λυκούδη										275
Μέγα Γκουσκουνάριο/ Μέγα Ευύδριο		498						40		
Μεσορράχη	42					7				
Μητσούν/ Φλάμπουρο								749		749
Μικρό Γκουσκουνάριο/ Μικρό Ευύδριο		384								
Μιλόγουστα/ Μεσοχώρι										25
Μπουκόριο/ Ζωοδόχος Πηγή								10		162
Ντινόμπασν/ Δενδροχώρι		182								
Οξιλάρ/ Αγία Σοφία		40								
Οσμάν Τσιφλίκι/ Δασοχώρι		146			2			10		
Παλιά Συκιά								40		706
Πλασιά/ Νεοχώρι										537
Πλατόκαμπος		66			3					
Πραιτόριο								150		2240
Ρέτσαν/ Μεταξοχώρι		428						50		
Σακαλάρ/ Μέλισσα		44			20					
Σαραχάτ/ Λοφίσκος					24					
Σάρκολο/ Αναγέννηση					21					
Σαρχανλάρ/ Μόδεστος		138			43					
Σελιτσάνη/ Ανατολή								100		1199

Σουλεμεζ/ Καλό Νερό					3						
Σουφλάριο/ Χειμάδιο		632						45			
Σπαρμός								30			518
Συκαμινέα								200			1410
Συκέα/ Συκιά								120			1799
Τατάρ/ Φάλαννα	18	330									
Τέρναβος											1329
Τέρναβος		354			15			33			
Τζούξανη/ Δήμητρα		53						10			
Τουρκομουσλί/ Φιλίκια		72						5			
Τσαίρλί/ Βρυότοπος		580			15						
Τσαπουρνιά		553						60			
Τσερνίλο/ Αγιονέρι								80			937
Τσουλάρ/ Μελία		22			37						
Χατζή Μουσταφά/ Ρεύμα					9						
Χατζομπάσι/ Νίκη		56									
Sekidiç		86									
Karye-i Hüseyin Obasi, 336b-337a		72						4			
Karye-i Izbros, 293a-293b											231
Karye-i Kaladindi, 61a		252									
Karye-i Şeyhvirani							4				36
Mezra' A-i Âşik Sekid, 60b	5	22			10		5				
Mezra' A-i Buguldayik	34						12				
Mezra' A-i Çoban Kuyusu					12						
Mezra' A-i Ödüller					4						

Πίνακας xix

Οικισμοί	Νοικοκυριά	μέσος όρος φορολογικής επιβάρυνσης ανά φορολογική μονάδα (σε άσπρα)										
		Çift tatar Kullugu	Raiyyet Kullugu	Oşri talyan	Oşri boya	çift yörik	çift tatar	Hidmet tatar	Niyabet ve Arusi	hidmet reâyâ	Ispençe	Σύνολο
Αθάνατο/ Μελίβοια (X)	29								2.06		24.34	26.4
Αληφακλάρ/ Καλαμάκι (M)	12		15.7			4.5						20.2
Αλίτσι/ Κοκκίνες (M)	27					0.14	0.22		1	16.66		18.02
Αμαρλάρ/ Κοιλάδα	2							36		22		58
Ασπρόπετρα (X)	17										19.82	19.82
Βαθύρεμα (X)	80								1.82		22.17	23.9
Βαλανίδα (X)	16								0.93		25	25.93
Βελεσνίκος/ Αετοράχη (X)	22										25	25
Βουλγαρινή/ Έλαφος (X)	26								1.92		23.58	25.45
Βουμπιανά/ Βουντιανά/ Βουδιανά (M)	19		19.47									19.47
Γιατσιλάρ/ Δοξαράς (M)	31		15.61						1			16.61
Δεμράδες/ Κοκκινόγειο (M)	3		4									4
Δογάνη/ Ανάβρα (M)	20		17.4						2			19.4
Καζακλάρ/ Αμπελώνας (X)	22										22.4	22.4
Καπίτσα/ Κάπιστα/ Σωτηρίτσα (M)	41		12.24			0.48			0.97			13.69
Καρκέρι/ Τεκελί/ Μικρό Βουνό (M)	44		15.63						1			16.63
Καρλίγκα/ Αργυρόμυλος (X)	17								1.17		23.88	25.05
Κερμιλή/ Πρινιάς (M)	18		12.44						2.22			14.66

Κετσελί/ Ψυχικό (X)	235								0.93		21.49	22.42
Κισλάρι/ Καλλιθέα (M)	4	18										18
Κοκοράβα/ Αμυδαλή (M)	10	15.6							2			17.6
Κοσμέσα (X)	13										13.92	13.92
Κουνιατσί/ Ευαγγελισμός (X)	102								1.96		22.76	24.72
Κουτσελίρ/ Άγ. Αντώνιος (M)	20	18.75		0.75					1			20.5
Κουτσόγερο (X)	30								0.56		21.19	21.75
Λουτρό (X)	60		0.33						1.33		24.36	26.02
Λυκούδη (X)	11										25	25
Μέγα Γκουσγκουνάριο/ Μέγα Ευύδριο (M)	36	13.83							1.11			14.94
Μητσούνι/ Φλάμπουρο (X)	33								22.69		22.69	45.39
Μικρό Γκουσγκουνάριο/ Μικρό Ευύδριο (M)	24	16										16
Μιλόγουστα/ Μεσοχώρι (X)	1										25	25
Μπουκόριο/ Ζωοδόχος Πηγή (X)	9								1.11		18	19.11
Ντινόμπασι/ Δενδροχώρι (M)	9	20.22										20.22
Οξιλάρ/ Αγία Σοφία (M)	24	1.66										1.66
Οσμάν Γσιφλίκι/ Δασοχώρι (M)	12	12.16			0.16				0.83			13.15
Παλιά Συκιά (X)	29								1.37		24.34	25.71
Πλασιά/ Νεοχώρι (X)	26										20.65	20.65
Πλατύκαμπος (M)	3	21.99			1							22.99
Πρατιώριο (X)	101								1.48		22.17	23.65
Ρέτσανι/ Μεταξοχώρι (M)	29	14.75							1.72			16.47
Σακαλάρ/ Μέλισσα (M)	2	22			10							32
Σαρχανλάρ/ Μόδεστος (M)	7	19.71			6.14							25.85
Σελιτσάνη/ Ανατολή (X)	51								1.96		23.5	25.96
Σουφλάριο/ Χειμάδιο (M)	46	13.73							0.97			14.7
Σπαρμός (X)	23								1.3		22.52	23.82
Συκαμινέα (X)	141								1.41		10	11.41
Συκέα/ Συκιά (X)	75								1.59		23.98	25.57
Τατάρ/ Φάλαννα (M)	15	1.2	22									23.2
Τέρναβος (X)	60										22.15	22.15
Τέρναβος (M)	28	12.64			0.53				1.17			14.34
Τζούξανη/ Δήμητρα (M)	11	4.81							0.9			5.71
Τουρκομουσλί/ Φιλίκια (M)	4	18							1.25			19.25
Τσαϊρλί/ Βρυότοπος (M)	46	12.6			0.32							12.92
Τσαπουρνιά (M)	66	8.37							0.9			9.27
Τσερνίλο/ Αγιονέρι (X)	39								2.05		24.02	26.07
Τσουλάρ/ Μελία (M)	1	22			37							59
Χατζομπάσι/ Νίκη (M)	4	14										14
Sekidiç (M)	9	9.55										9.55
Hüseyin Obasi (M)	4	18							1			19
Izbros (XM)	16										14.43	14.43
Kaladindi (M)	18	14										14
Karye-i Şeyhvirani	4				1					9		10
Mezra' A-i Âşik Sekid (M)	1	5	22		10	5						42

Πίνακας xx (α)

Χορεύς	Αγία Κυριακή	Αράδι	Βαλάνο	Βαρμπάσι/Φηκη	Βοϊβόσι/Βασιλική	Βρωδέσι	Γορξί/Λυγαριά	Γουρναρόρι/Γορναρόρι	Ελαιθοροξί/ρι	Εξόλοφος
Σταφύρι		40 κίλε, 320 (18.95%)	53 κίλε, 424 (34.64)	25 κίλε, 200 (17.92%)	78 κίλε, 624 (13.38%)	4 κίλε, 20 (6.84%)		64 κίλε, 512 (17.96%)	13 κίλε, 104 (8.24%)	
Κραθόρι		32 κίλε, 160 (9.47%)	15 κίλε, 75 (6.12%)	10 κίλε, 50 (4.48%)	50 κίλε, 240 (5.14%)	1 κίλε, 8 (2.73%)		59 κίλε, 295 (10.35%)	11 κίλε, 55 (4.35%)	
Δημητριάδα	124 (6.48%)									388 (16.24%)
Καρόδα				30 (2.68%)				50 (1.75%)		40 (1.67%)
Βαρβιάσι	13 (0.67%)	25 (1.48%)	60 (4.9%)							
Λινό και κόννιβις	8 (0.41%)	16 (0.94%)	30 (2.45%)		45 (0.96%)	3 (1%)		53 (1.85%)	5 (0.39%)	35 (1.46%)
Αμπέλια	120 (6.27%)	50 (2.96%)			230 (4.93%)			70 (2.45%)	10 (0.79%)	
Μελίσσια	10	20 (1.18%)	30 (2.45%)			60 (20.5%)		100 (3.5%)	30 (2.37%)	10 (0.41%)
Λαζανόκητροι						5 (1.71%)		20 (0.7%)		5 (0.2%)
Κερύσια								45 (1.57%)		
Κόσσανα								6 (0.21%)		
Ορροφόρα				10 (0.89%)						
Μύλοι				15 (1.34%)				80 (2.8%)		
Σκόρδα					6 (0.12%)					
Βασ-1 Ημιν (εμπορικός φόρος)			42 (3.43%)							
Νιζαβέτ νε Αρσί	50 (2.61%)	38 (2.25%)			140 (3%)	10 (3.42%)	50 (4.59%)	60 (2.1%)		75 (3.14%)
Αγροφόρα		71 (4.2%)	36 (2.94%)	60 (5.36%)	450 (9.65%)	30 (10.27%)	175 (16%)	122 (4.28%)	60 (4.75%)	684 (28.64%)
Χοίροι	100 (5.23%)	20 (1.18%)	21 (1.71%)	40 (3.58%)	160 (3.43%)		20 (1.83%)	128 (4.49%)	230 (18.22%)	
Ισπανίσι	987 (51.62%)	948 (56.16%)	506 (41.33%)	681 (61%)	2766 (59.34%)	156 (53.42%)	843 (77.48%)	1299 (45.57%)	768 (60.85%)	1131 (47.36%)
Σύνολο	1912	1688	1224	1116	4661	292	1088	2850	1262	2388

Πίνακας xx (b)

Χοριό	Επάνο Βραόσι	Ζαβλάγια/ Παλιότοργος	Ζωμπανάδος	Ζούλιανη/ Ζηρέουτή	Καρούς	Κατάι/ Περόκορράζη	Κουζαράιοι	Κρινίτσα/ Κρινίτσα	Κριταίνι/ Τυζιάρτζες
Σιτάρι	5 κίλε, 44 (15.88%)	300 κίλε, 2400 (37%)	24 κίλε, 192 (23.5%)	37 κίλε, 296 (13.13%)		13 κίλε, 104 (22.31%)	42 κίλε, 336 (25.26%)	104 κίλε, 496 (23.82%)	244 κίλε, 1952 (31.24%)
Κριθάρι	1 κίλε, 7 (2.52%)	62 κίλε, 310 (4.78%)	19 κίλε, 95 (11.62%)	27 κίλε, 135 (5.99%)		5 κίλε, 20 (4.29%)	27 κίλε, 135 (10.15%)	19 κίλε, 95 (4.56%)	185 κίλε, 925 (14.8%)
Δημητριακά					308 (19.26%)			74 (3.55%)	
Καρόδια	10 (3.61%)				10 (0.62%)				
Βαββάκι		100 (1.54%)						76 (3.65%)	
Λινό και κόνναβις	4 (1.44%)	43 (0.66%)	15 (1.83%)	20 (0.88%)	30 (1.87%)	50 (10.72%)	10 (0.75%)	14 (0.67%)	175 (2.8%)
Αμπέλια		1020 (15.76%)	25 (3%)	680 (30.18%)	670 (41.9%)	40 (8.58%)		544 (26.12%)	840 (13.44%)
Μελίσσια		7 (0.1%)	20 (2.44%)	10 (0.44%)			20 (1.5%)		10 (0.16%)
Λαχανόκηπτοι		7 (0.1%)	10 (με κερύσσι)		10 (0.62%)				4 (0.06%)
Οσποροφόρα	10 (3.61%)								
Σουσαμί			60 (7.34%)						
Μύλοι							20 (1.5%)		
Ρεβύθια						5 (1%)			
Niyabet ve Arusi	10 (3.61%)	100 (1.54%)	15 (1.83%)	50 (2.21%)		20 (4.29%)	50 (3.75%)	56 (2.68%)	120 (1.92%)
Αιγιοπρόβατα	80 (28.88%)	71 (1%)		264 (11.71%)		15 (3.21%)	72 (5.41%)	22 (1.05%)	214 (3.42%)
Χοίφοι		180 (2.78%)	10 (1.22%)	150 (6.65%)	20 (1.25%)	6 (1.28%)	50 (3.75%)		290 (4.64%)
Ispençe	112 (40.43%)	2134 (32.97%)	375 (45.89%)	598 (26.54%)	531 (33.2%)	206 (44.2%)	637 (47.89%)	661 (31.74%)	1717 (27.48%)
Σύνολο	277	6472	817	2253	1599	466	1330	2082	6247

Πίνακας xx (c)

Χοριό	Λεπτοκαρύα/ Σεσιμόπληκτα	Λέστανο/ Διπότμος	Λογγάκι	Μάκρρασι	Μεγάργι/ Μεγάργη	Μέρτζι Μεγάλο/ Μέγα Κεφαλόβρυσο	Μπογρονίετα / Μεγάλογόρι	Ευλοτάροικο/ Ξυλόκοι	Πουλιόνα Μεγάλη/ Πηγή
Σιτάρι	20 kile, 160 (36.19%)	13 kile, 104 (13.29%)	188 kile, 1504 (22.57%)	33 kile, 264 (19.28%)	5 kile, 40 (5.85%)		456 kile, 3648 (22.93%)		
Κριθάρι	5 kile, 25 (5.65%)	12 kile, 37 (4.73%)	135 kile, 675 (10.13%)	26 kile, 130 (9.49%)	20 kile, 100 (14.64%)		115 kile, 575 (3.61%)		
Δημητριακά						10 (14.28%)		174 (8.03%)	
Καρύδια			45 (0.67%)			5 (7.04%)		85 (3.92%)	
Βρώμη							113 kile, 565 (3.55%)		
Βίκος και κεχρί							99 kile, 495 (3.11%)		
Φασές/ Κουκά							25 (0.15%)		
Λινό και κάνναβης		1 (0.12%)	423 (6.34%)	5 (0.36%)			480 (3%)	7 (0.32%)	
Αμπέλα		4 (0.51%)	850 (12.75%)				2232 (14%)	50 (2.3%)	
Μελίσσια		10 (1.14%)	75 (1.12%)					203 (9.37%)	
Λοχανόκηποι			60 (0.9%)					5 (0.23%)	
Κεράσια								30 (1.38%)	
Κάστανα								6 (0.27%)	
Οπωροφόρα			40 (0.6%)						
Μύλοι		20 (2.55%)	30 (0.45%)					40 (1.84%)	
Ιχθυοτροφείο				40 (2.92%)					
Niyabet ve Arusi		20 (2.55%)	150 (2.27%)	40 (2.92%)	17 (2.48%)			60 (2.77%)	
Αγροφόβατα	32 (7.23%)	20 (2.55%)	204 (3%)	39 (2.84%)	108 (15.81%)		1250 (7.85%)	154 (7.11%)	
Χοίροι		29 (3.7%)	315 (4.72%)	170 (12.41%)			654 (4.11%)	40 (1.84%)	
Ispençe	225 (50.9%)	537 (68.67%)	2292 (34.39%)	681 (49.74%)	418 (61.2%)	50 (70.42%)	5983 (37.61%)	805 (37.18%)	
Σύνολο	442	782	6663	1369	683	71		2165	345

Πίνακας xx (d)

Χοροί	Ποσότητα Μικρή/Μονοιά	Πρόδρομος	Πόργος	Ράξα	Ριζορό/Ριζοραρό	Σκαλάνα / Ρίζορα	Σιοτήρα	Τζερνίτζοβο	Τζιάσι/Περιστέρα	Τόσκασι/Πρίνος	Τροφούσια
Σιτάρι	8 kile, 64 (14.06%)	53 kile, 424 (20.11%)		22 kile, 176 (21.56%)	84 kile, 672 (6.76%)	309 kile, 2472 (42.14%)	3 kile, 24 (7.64%)	26 kile, 208 (46.95%)	38 kile, 304 (29.74%)		
Κριθάρι	4 kile, 20 (4.39%)	36 kile, 180 (8.53%)		9 kile, 45 (5.51%)	58 kile, 290 (2.91%)	78 kile, 390 (6.64%)	4 kile, 20 (6.36%)	40 kile, 200 (45.14%)	19 kile, 95 (9.29%)	17 kile, 85 (7.44%)	
Δημητριακά			144 (21%)							48 kile, 384 (33.65%)	
Καρύδια		45 (2.13%)									2 (20%)
Βαμβάκι										15 (1.31%)	
Λινό και κάνναβη	10 (2.19%)	61 (2.89%)	7 (1.02%)					20 (4.51%)	14 (1.36%)	20 (1.75%)	
Αμπέλια		110 (5.21%)	100 (14.64%)	21 (2.57%)	10 (0.1%)	520 (8.86%)		15 (3.38%)		40 (3.5%)	
Μελίσσια		40 (1.89%)	10 (1.46%)	5 (0.61%)	22 (0.22%)						
Λαχανόκηποι		40 (1.89%)			194 (1.95%)				2 (0.19%)	150 (13.14%)	
Κεράσια		17 (0.8%)									
Μύλοι		30 (1.42%)									
Ρύζι					8300 (83.56%)						
Rajyget Kullugu					444 (4.47%)						
Niyabet ve Arusi	15 (3.29%)	40 (1.89%)		20 (2.45%)		150 (2.55%)			15 (1.46%)	15 (1.31%)	
Αιγοπρόβατα	30 (6.59%)	45 (2.13%)		22 (2.69%)		97 (1.65%)	70 (22.29%)		30 (2.93%)		
Χοίροι	10 (2.19%)	17 (0.8%)	30 (4.39%)	65 (7.96%)		135 (2.3%)				20 (1.75%)	
Ispençe	306 (67.25%)	1024 (48.57%)	287 (42%)	462 (56.61%)		2047 (34.89%)	200 (63.69%)		562 (55%)	412 (36.1%)	
Σύνολο	455	2108	683	816	9932	5866	314	443	1022	1141	10

Πίνακας xx (ε)

Χωριό	Τσάρα	Φλογισούλι	Nimoni	Sikedabo	Gorzadis,
Σιτάρι	49 kile, 392 (10.47%)	49 kile, 312 (22.31%)	20 kile, 160 (40%)		62 kile, 496 (36.17)
Κριθάρη	54 kile, 270 (7.21%)	50 kile, 165 (11.81%)	20 kile, 100 (25%)		53 kile, 265 (19.32%)
Διμητριακά				100 (34.96%)	
Καρύδια	35 (0.93%)	20 (1.4%)			20 (2.18%)
Βαμβάκι		10 (0.71%)			
Λινό και κάνναβης	50 (1.33%)				20 (1.45%)
Αμπέλια	662 (17.68%)	100 (7.15%)	60 (15%)		43 (3.13%)
Μελίσσια	30 (0.8%)				20 (1.45%)
Λαχανόκηποι	10 (0.26%)	31 (2.21%)			10 (0.72%)
Σουσάμι					
Οπωροφόρα	30 (0.8%)	90 (6.43%)			
Μύλοι	30 (0.8%)				30 (2.18%)
Κουκούλι	60 (1.6%)				
Niyabet ve Arusi	80 (2.13%)	10 (0.71%)			15 (1.09%)
Αγροτρόφια	240 (6.41%)	50 (3.57%)			20 (1.45%)
Χοίροι	30 (0.8%)	45 (3.21%)			13 (0.94%)
Ispençe	1824 (48.73%)	380 (27.18%)	50 (12.5%)	181 (63.28%)	349 (25.45%)
Σύνολο	3743	1398	400	286	1371

Πίνακας xxi (α)

Χορός	Άγιος Δημήτριος	Αιμαντάρι/Αιμαλώνες	Βάνορη/Μαραθιά	Βόργανη/Αγλαδοχώρι	Βοστιά/Κρήνη	Γριζάνο/Γρατζάνο/Γρατζάνο/Γρατζάνου	Δοοβλαράν/Μεσορράχη	Ζάρκον	Ηλίας	Κεραμίδι	Κερατοχώρι	Κλοκοτός
Σιτάρι	477 kile, 3816 (56.81%)	52 kile, 416 (36.17%)	70 kile, 560 (32.35%)	26 kile, 208 (7.77%)	129 kile, 1032 (19%)	80 kile, 636 (16.02%)		68 kile, 544 (17.04%)	106 kile, 848 (34.88%)	200 kile, 1600 (47.37%)	76 kile, 608 (28.43%)	60 kile, 480 (20.07%)
Κριθάρι	38 kile, 190 (2.82%)	23 kile, 115 (10%)	24 kile, 140 (8%)	8 kile, 40 (1.49%)	59 kile, 295 (5.44%)	31 kile, 155 (3.9%)		50 kile, 250 (7.83%)	123 kile, 615 (25.29%)	50 kile, 250 (7.4%)	30 kile, 150 (7%)	30 kile, 150 (6.27%)
Δημητριακά							72 (33.02%)					50 (2.09%)
Φακές/Κουκιά											6 kile, 48 (2.24%)	
Βαμβάκι		42 (3.65%)	6 (0.28%)						30 (1.23%)	40 (1.18%)		
Λινό -κόναβες	42 (0.62%)		3 (0.17%)	182 (6.8%)	635 (11.72%)	380 (9.57%)		657 (20.58%)				38 (1.58%)
Αμπέλια			20 (1.15%)	590 (22%)	980 (18.1%)	400 (10.08%)			55 (2.26%)	60 (1.77%)	40 (1.87%)	225 (9.41%)
Μελίσσια	40 (0.59%)	50 (4.34%)		80 (2.99%)	20 (0.36%)	20 (0.5%)			62 (2.55%)	30 (0.88%)	12 (0.56%)	
Λαχανόκηποι						2 (0.05%)			25 (1.02%)	5 (0.14%)		
Μύλοι			15 (0.86%)	30 (1.12%)					30 (1.23%)	120 (3.55%)		20 (0.83%)
Ρεβόθια									5 kile (εδώ μαζί με φακές), 40 (1.64%)			
Raiyyet Kullugu		346 (30.08%)					146 (66.97%)		666 (27.39%)			
Niyabet ve Arusi	200 (2.97%)	25 (2.17%)	30 (1.73%)	80 (2.99%)	60 (1.1%)	110 (2.77%)		120 (3.75%)	57 (2.34%)	50 (1.48%)	40 (1.87%)	65 (2.71%)
Αγιοσρόβατα	10 (0.14%)	150 (13.04%)	58 (3.35%)	44 (1.64%)	53 (0.97%)	50 (1.26%)		180 (5.63%)		40 (1.18%)	117 (5.47%)	36 (1.5%)
Χοίροι	88 (1.31%)		70 (4%)	10 (0.37%)	130 (2.4%)	80 (2.01%)		180 (5.63%)		14 (0.41%)	280 (13%)	40 (1.67%)
Ispeuce	2330 (34.69%)		799 (46.15%)	1280 (47.86%)	2209 (40.8%)	1417 (35.71%)		1261 (39.5%)		1168 (34.58%)	843 (39.42%)	1247 (52.15%)
Σύνολο	6716	1150	1731	2674	5414	3968	218	3192	2431	3377	2138	2391

Πίνακας xxi (b)

Χωριό	Κοσκινός	Κοτσέρι/ Γρέυ	Κοτσικόβο	Κουρπαλί/ Φανερομένη	Κουρτίκι/ Μεταμόρφωση	Κουτσοφύλιανη	Μάρκοι/ Μάρκο
Σιτάφι	111 κίλε, 888 (23.18%)	63 κίλε, 504 (30.8%)			90 κίλε, 720 (17.22%)	3 κίλε, 24 (17.77%)	119 κίλε, 952 (16.7%)
Κριθόφι	54 κίλε, 270 (7.04%)	40 κίλε, 200 (12.22%)			86 κίλε, 430 (10.28%)	4 κίλε, 20 (14.81%)	140 κίλε, 700 (12.28%)
Δημητριακά	56 (1.46%)						
Καρόδια			12 (2.72%)				
Φακέξ/ Κουκιά	10 κίλε, 80 (2.08%)						
Βαμβάκι		7 (0.42%)			12 (0.28%)	50 (37.03%)	
Λινό -κάναβος	23 (0.6%)	15 (0.91%)			257 (6.14%)	3 (2.22%)	72 (1.26%)
Αμπέλια	46 (1.2%)	57 (3.48%)			62 (1.48%)		204 (3.57%)
Μελίσσια	100 (2.61%)	180 (11%)			250 (5.98%)		
Λαχανόκηποι	45 (1.17%)				40 (0.95%)	7 (5.18%)	
Μύλοι	60 (1.6%)		1 (0.22%)		30 (0.71%)		
Raiyyet Kullugu				732 (96.82%)	422 (10.09%)		
Niyabet ve Arusi		17 (1.03%)					150 (2.63%)
Αγροτρόβατα		13 (0.79%)		24 (3.17%)	252 (6%)		146 (2.56%)
Χοίροι	471 (12.29%)	7 (0.42%)			345 (8.25%)		
Ispence	1616 (42.19%)	636 (38.877%)			1360 (32.53%)	31(22.96%)	2098 (36.8%)
Σύνολο	3830	1636	440	756	4180	135	291

Πίνακας xxi (c)

Χορτό	Μουσαλάρι/ Σουκιές	Παλαμάς	Πασαδόπουλο	Πέρα Βιολός	Πέρα/ Πέτρινο	Πετρόπορος	Σαμαρίνα	Βακλαύ
Στάφι	45 kile, 360 (32.96%)	115 kile, 920 (28.47%)	138 kile, 1104 (19.29%)	25 kile, 200 (35.52%)	490 kile, 3920 (24.03%)	53 kile, 424 (34.95%)		22 kile, 176 (15.85%)
Κριθάρι	60 kile, 300 (27.47%)	84 kile, 420 (12.99%)	108 kile, 540 (9.43%)	18 kile, 90 (15.98%)	60 kile, 300 (1.83%)	14 kile, 70 (5.77%)		15 kile, 75 (6.75%)
Βίκος και κεχρί					3 kile, 15 (0.09%)	2 kile, 12 (0.98%)		
Καρύδια			10 (0.17%)		180 (1.1%)			
Φακές/ Κουκά					3 kile, 17 (0.1%)			
Βερβόκα		12 (0.37%)		5 (0.88%)	2 (0.01%)			
Λινό -κάναβος		33 (1%)	404 (7%)		46 (0.28%)	50 (4.12%)		19 (1.71%)
Αμπέλια	35 (3.2%)		500 (8.73%)		5734 (35.15%)			220 (19.81%)
Μελίσσια	45 (4.12%)	80 (2.47%)	30 (0.52%)		443 (2.71%)			20 (1.8%)
Λαχανόκηποι		25 (0.77%)			145 (0.88%)			
Μύλοι				100 (17.76%)	224 (1.37%)			10 (0.9%)
Κοκούλι (Χρημ. αξία)					100 (0.61%)			
Hidmet-i re	326 (29.85%)							
Raiyyet Kullugu		508 (15.72%)		158 (28.06%)				
Niyabet ve Arusi	26 (2.38%)	70 (2.16%)	100 (1.74%)	10 (1.77%)	205 (1.25%)			4 (0.36%)
Αιγοπρόβατα		320 (9.9%)	96 (1.67%)			200 (16.48%)		
Χοίροι			180 (3.14%)		112 (0.68%)	76 (6.26%)		37 (3.33%)
Isence		843 (26%)	2759 (48.2%)		4869 (29.84%)	381 (31.4%)		549 (49.45%)
Σύνολο	1092	3231	5723	563	16312	1213	80	1110

Πίνακας xxii (α)

Χοροί	Ασπροκέλη στά	Βανασιόλα α/ Κρόα Βρύση	Βάνα/ Πλάτανος	Βερετζί/ Αγ. Νικόλαος	Βιργίτζα	Βηρομά ς	Γαύροβον/ Γαύρος	Γενέσι	Κασοπέ ύρι	Κασορά κι	Κόρνανα/ Αύρα	Κουβέτ σι/ Θεοπέτρ α	Κούροβο ν/ Ελλάγνικα εργο
Στάρι	121 κίλε, 968 (15,28%)	19 κίλε, 152 (18,29%)	310 κίλε, 2480 (23,32%)	90 κίλε, 720 (19,33%)		23 κίλε, 184 (8,28%)	17 κίλε, 136 (9,6%)	4 κίλε, 32 (3,25%)	90 κίλε, 720 (17,87%)	32 κίλε, 256 (7,54%)	5 κίλε, 40 (12,38%)	87 κίλε, 696 (19,62%)	85 κίλε, 680 (15,35%)
Κρηθάρι	55 κίλε, 275 (4,34%)	17 κίλε, 87 (10,46%)	66 κίλε, 330 (3,1%)	44 κίλε, 220 (5,9%)		7 κίλε, 35 (1,57%)	9 κίλε, 45 (3,17%)	3 κίλε, 15 (1,52%)	12 κίλε, 60 (1,48%)	40 κίλε, 200 (5,89%)	3 κίλε, 15 (4,64%)	50 κίλε, 250 (7%)	42 κίλε, 210 (4,74%)
Δημητριακά	122 (1,92%)				470 (11,58%)								
Καρύδια		10 (1,2%)	30 (0,28%)		35 (0,86%)	5 (0,22%)							
Βρώμη													
Βίκος και κερχί			34 κίλε, 170 (1,59%)										
Βαμβάκι	3 (0,04%)					20 (0,9%)						50 (1,4%)	
Αινό και κέαναβης	127 (2%)	5 (0,6%)	650 (6,11%)	50 (1,34%)	25 (0,61%)	22 (0,99%)	22 (1,55%)	5 (0,5%)	40 (0,99%)	10 (0,29%)		115 (3,24%)	74 (1,67%)
Αμπέλια	142 (2,24%)	100 (12,03%)	2184 (20,54%)	1105 (29,68%)	230 (5,66%)	78 (3,5%)	146 (10,31%)		224 (5,55%)	1610 (47,46%)		600 (16,91%)	340 (7,67%)
Μέλιτα	25 (0,39%)		67 (0,63%)	70 (1,88%)	15 (0,36%)		20 (1,41%)				20 (6,19%)	10 (0,28%)	
Λοζονόκηποι	10 (0,15%)		203 (1,9%)		15 (0,36%)			5 (0,5%)	10 (0,24%)				
Κεράσια		20 (2,4%)								40 (1,17%)			
Κάστανα						20 (0,9%)							
Οπωροφόρα				16 (0,42%)						10 (0,29%)		24 (0,67%)	
Μύλοι				10 (0,26%)		10 (0,45%)	15 (1%)		15 (0,37%)			45 (1,26%)	
Nijabet ve Arusi	65 (1%)	13 (1,56%)		60 (1,61%)	120 (2,95%)	70 (3,15%)	30 (2,11%)	25 (2,54%)	100 (2,48%)	52 (1,53%)	8 (2,47%)	60 (1,69%)	120 (2,71%)
Αγροφόρα	1185 (18,7%)	12 (1,44%)	408 (3,83%)	50 (1,34%)	870 (21,43%)	86 (3,87%)	96 (6,77%)	300 (30,5%)	466 (11,56%)		40 (12,38%)	96 (2,7%)	432 (9,75%)
Χοίροι	168 (2,65%)	10 (1,2%)	257 (2,41%)	110 (2,95%)	30 (0,73%)		40 (2,82%)		20 (0,49%)	50 (1,47%)		110 (3,1%)	100 (2,25%)
Ισπέντζε	3245 (51,22%)	362 (43,56%)	3777 (35,52%)	1312 (35,24%)	2248 (55,39%)	1680 (75,67%)	831 (58,68%)	600 (61%)	2374 (58,92%)	1149 (33,87%)	200 (61,91%)	1491 (42%)	2472 (55,82%)
Σύνολο	6335	831	10631	3723	4058	2220	1416	982	4029	3392	323	3547	4428

Πίνακας xxii (b)

Χορός	Κρῖνο Νερό	Λιόπρασσο	Λοιμτζῆ	Λοιμτζῆ/Ελάφι	Μάρμαρον	Μερίτσα/Οξύνα	Μπούρσιανη Επάνω/Νέα Ζοή	Μπούρσιανη Κάτω
Στάρι	121 κίλε, 968 (14.26%)	45 κίλε, 360 (20.99%)	22 κίλε, 176 (14.94%)	70 κίλε, 560 (36.55%)	106 κίλε, 848 (37.68%)	50 κίλε, 400 (13.66%)	15 κίλε, 120 (18.43%)	75 κίλε, 600 (28%)
Κριθόφι	100 κίλε, 500 (7.36%)	35 κίλε, 175 (10.2%)	14 κίλε, 70 (5.94%)	30 κίλε, 150 (9.79%)	45 κίλε, 225 (10%)	113 κίλε, 565 (19.29%)	7 κίλε, 35 (5.37%)	30 κίλε, 150 (7%)
Δημητριακά					285, 12.66%			
Καρύδια	50 (0.73%)	15 (0.87%)	15 (1.27%)					
Βαμβάκι					150 (6.66%)			
Λινό και κάνναβις	30 (0.44%)	15 (0.87%)	20 (1.69%)	10 (0.65%)		17 (0.58%)	5 (0.76%)	15 (0.7%)
Αμπέλια	1200 (17.67%)		140 (11.88%)	170 (11.09%)		150 (5.12%)		190 (8.87%)
Μελίσια	30 (0.44%)				50 (2.22%)			70 (3.27%)
Λαχανόκηποι	50 (0.73%)	10 (0.58%)	10 (0.84%)		40 (1.77%)			35 (1.63%)
Κεράσια	90 (1.32%)							
Οπωροφόρα					48 (2.13%)			25 (1.16%)
Μύλοι	15 (0.22%)		40 (3.39%)			15 (0.51%)	10 (1.53%)	30 (1.4%)
Κουκούλι	100 (1.47%)							
Resm-i Kamis (για καλάμια)					40 (1.77%)			
Cift tatar Kullugu					65 (2.88%)			
Raiyet Kullugu					400 (17.77%)			
Niyabet ve Arusi	131 (1.92%)			25 (1.63%)	20 (0.88%)	62 (2.11%)	15 (2.3%)	40 (1.86%)
Αιγοπρόβατα	396 (5.83%)	110 (6.41%)	75 (6.36%)	46 (3%)	31 (1.37%)	188 (6.42%)	96 (14.74%)	71 (3.31%)
Χοίροι	50 (0.73%)	80 (4.66%)	20 (1.69%)	34 (2.21%)		90 (3.07%)	20 (3%)	40 (1.86%)
Ισπρίτζε	3178 (46.81%)	950 (55.39%)	612 (51.95%)	537 (35%)		1441 (49.21%)	350 (53.76%)	874 (40.84%)
Σύνολο	6788	1715	1178	1532	2250	2928	651	2140

Πίνακας xxii (c)

Χοιρό	Νιούλα/Καλώνερι	Ντρισιανός	Πρεβέντα/Διάβα	Ροζιόρι	Σπαθάδες	Στροιτζιά/Πεσκή	Τσούγκουρο/Άγ. Δημήτριος	Χλαντζάδες/Τρυγόνια
Στάρι	7 kile, 56 (16.81%)	13 kile, 104 (9.32%)	44 kile, 352 (16.68%)	3 kile, 24 (7.25%)	5 kile, 40 (11.52%)	19 nım kile, 156 (15.69%)	15 kile, 120 (12.09%)	32 kile, 256 (15.44%)
Κριθάρι	1 kile, 7 (2.1%)	14 kile, 70 (6.27%)	31 kile, 124 (5.87%)	4 kile, 20 (6%)	3 kile, 15 (4.32%)	16 kile, 80 (8%)	28 kile, 140 (14.11%)	24 kile, 120 (7.24%)
Καρύδια			60 (2.84%)					10 (0.6%)
Λινό και κάρναβις	6 (1.8%)	20 (1.79%)	8 (0.37%)			20 (2%)	27 (2.72%)	26 (1.56%)
Αμπέλια			380 (18%)			85 (8.55%)		170 (10.25%)
Μελίσια		20 (1.79%)			20 (5.76%)			
Λαχανόκηποι	5 (1.5%)		10 (0.47%)			10 (1%)		10 (0.6%)
Κεράσια			10 (0.47%)					10 (0.6%)
Οποροφόρα							3 (0.3%)	
Μύλοι		5 (0.44%)	40 (1.89%)			15 (1.5%)		10 (0.6%)
Κουκούλι								
Niyabet ve Arusi	10 (3%)	30 (2.69%)	60 (2.84%)	11 (3.32%)	9 (2.59%)	20 (2.01%)	20 (2.01%)	50 (3.01%)
Αγροπόβαρα	36 (10.81%)	100 (8.96%)	128 (6%)		38 (10.95%)	162 (16.29%)	57 (5.74%)	150 (9%)
Χοίροι		35 (3.13%)	40 (1.89%)	13 (3.92%)		10 (1%)	25 (2.52%)	20 (1.2%)
Isence	200 (61.86%)	731 (65.56%)	824 (39%)	256 (77.34%)	225 (64.84%)	436 (43.86%)	600 (60.48%)	825 (49.78%)
Σύνολο	333	1115	2110	331	347	994	992	1657

Πίνακας xxiii (α)

Χορεύ	Βέλγισσα/ Αγρόφυλλο	Βέλγισσα/ Καλλιρόη	Βένδισσα/ Αμύρανο	ΒΟξίστα	Βουτάδες	Γιοβάνου/ Αηδόνα
Σιτάρι	87 kile, 696 (22.88%)	30 kile, 240 (5.23%)	70 kile, 560 (7.28%)	83 kile, 664 (30.85%)	27 kile, 216 (19.98%)	
Κριθάρι	31 kile, 155 (5%)	30 kile, 150 (3.27%)	30 kile, 150 (1.95%)	47 kile, 235 (10.92%)	12 kile, 60 (5.55%)	
Δημητριακά						320 (18%)
Καρύδια		20 (0.43%)	30 (0.39%)			
Λινό και κάνναβις	20 (0.65%)	20 (0.43%)	7 (0.09%)		23 (2.12%)	35 (1.97%)
Αμπέλια	200 (6.57%)		361 (4.69%)	457 (21.23%)	30 (2.77%)	
Μελίσια					35 (2.71%)	10 (0.56%)
Λαχανόκηποι		15 (0.32%)	40 (0.52%)	207 (9.61%)		
Φακές-κουκιά						
Κάστανα			35 (0.45%)			
Οπωροφόρα			30 (0.39%)			10 (0.56%)
Μύλοι		20 (0.43%)				
Κουκούλι			80 (1%)			
Niyabet ve Arusi		120 (2.61%)	200 (2.6%)	40 (1.85%)	40 (3.7%)	55 (3%)
Αιγοπρόβατα	315 (10.35%)	1200 (26.18%)	972 (12.64%)		91 (8.41%)	508 (28.6%)
Χοίροι	100 (3.28%)	30 (0.65%)	80 (1%)	20 (0.92%)	15 (1.38%)	20 (1.12%)
Ισραήιες	1555 (51.13%)	2768 (60.39%)	5020 (65.32%)	529 (24.58%)	606 (56%)	818 (46%)
Σύνολο	3041	4583	7685	2152	1081	1776

Πίνακας xxiii (b)

Χοριό	Γουλήνος/ Γλινός	Δολιανά	Ειλοβορί	Καλογριανή	Καρποζόφρι/ Αμπελόχορι	Κιστανιά	Κλαινόβος/ Κλαινόβιστα	Κουκλάτσι/ Μισονέρι	Κυρ Άνω/ Κρανέα
Σιτάρι		12 kile, 96 (7.43%)	25 kile, 200 (9.47%)	384 kile, 3072 (25.64%)	64 kile, 512 (15.07%)	28 kile, 224 (7.11%)	80 kile, 640 (6%)	17 kile, 136 (8.84%)	82 kile, 656 (13.08%)
Κριθάρι		16 kile, 80 (6.19%)	27 kile, 135 (6.39%)	170 kile, 850 (7.09%)	26 kile, 130 (3.82%)	17 kile, 85 (2.7%)	60 kile, 300 (2.83%)	14 kile, 70 (4.55%)	48 kile, 240 (4.78%)
Δημητριακά	1.30 (29.68%)	100 (7.74%)							40 (0.79%)
Καρύδια		10 (0.77%)		160 (1.33%)		85 (2.7%)	15 (0.14%)		
Βαμβάκι				24 (0.2%)					3 (0.05%)
Λινό και κάνναβις	3 (0.68%)	10 (0.77%)	19 (0.9%)	109 (0.9%)	30 (0.88%)	16 (0.5%)			20 (0.39%)
Αμπέλλα			143 (6.77%)	1980 (16.52%)	300 (8.83%)	60 (1.9%)	150 (1.41%)	254 (16.51%)	1056 (21.06%)
Μέλιω	10 (2.28%)							20 (1.3%)	43 (0.85%)
Λοχανόκηποι	60 (13.69%)	5 (0.38%)		159 (1.32%)	40 (1.17%)	55 (1.74%)	30 (0.28%)	10 (0.65%)	
Φακές-κουριά				5 (0.04%)					
Κεράσιω						50 (1.58%)			
Κάστανα						90 (2.85%)			
Οπωροφόρα					50 (1.47%)			7 (0.45%)	5 (0.09%)
Μύλοι		22 (1.7%)		100 (0.83%)	40 (1.17%)	40 (1.27%)	20 (0.18%)	30 (1.95%)	
Σκόρδα									4 (0.07%)
Κουκούλι				5 (0.04%)	100 (2.94%)		3 (0.02%)		
Niyabet ve Ağusi		27 (2.09%)	55 (2.6%)	220 (1.83%)	140 (4.12%)	100 (3.17%)	250 (2.36%)	30 (1.95%)	30 (0.59%)
Αιγοπρόβατα		242 (18.74%)	325 (15.4%)	792 (6.61%)	276 (8.12%)	336 (10.67%)	3100 (29.34%)	50 (3.25%)	308 (6.14%)
Χοίροι	4 (0.91%)	5 (0.38%)	15 (0.71%)	125 (1.04%)	100 (2.94%)	50 (3.17%)	100 (0.94%)	25 (1.62%)	85 (1.69%)
Isprence	131 (29.9%)	659 (51.04%)	1218 (57.72%)	4406 (36.78%)	1678 (49.41%)	1891 (60%)	5907 (55.91%)	706 (45.9%)	2165 (43.19%)
Σύνολο	438	1291	2110	11979	3396	3147	10565	1538	5012

Πίνακας xxiii (c)

Χοροί	Λεπενίτσα/ Ανθούσα	Λιμπόγοβον/ Καλόβοζόρι	Οστρικόβι/ Αγναντί	Πάσατ Κουτσούφιλιαν η/ Πλατάνιστος	Παλαορηλάι/ Μηρά	Περίλιγκο Κάστο/ Γλουκερηλά	Τζενεράδες/ Κορδαζιά	Χαλίτσι	Bobunyani	Κορκότα
Σιτάρι		106 kile, 848 (19.75%)	55 kile, 440 (23.37%)	60 kile, 480 (16.05%)	77 kile, 616 (14.67%)	63 kile, 464 (8.7%)	62 kile, 456 (22.58%)			
Κριθάρι		26 kile, 130 (3%)	95 kile, 75 (3.98%)	25 kile, 125 (4.18%)	67 kile, 335 (7.97%)	26 kile, 130 (2.43%)	11 kile, 55 (2.72%)			
Δημητριακά	120 (6.2%)							100 (6.97%)	200 (49.01%)	150 (60%)
Καρόδια		20 (0.46%)	10 (0.53%)		25 (0.59%)	40 (0.75%)				
Λινό και κάνναβης	5 (0.25%)	36 (0.83%)	20 (1%)	22 (0.73%)	15 (0.35%)	22 (0.41%)	3 (0.14%)		4 (0.98%)	
Αμπέλια		450 (10.48%)	60 (3.18%)	100 (3.34%)	150 (3.57%)	120 (2.25%)				
Μελίσα		5 (0.11%)			10 (0.23%)	30 (0.56%)		50 (3.48%)		
Λαχανόκηποι	25 (1.29%)	12 (0.27%)		15 (0.5%)	30 (0.71%)	15 (0.28%)	6 (0.29%)			
Κεράσια						10 (0.18%)				
Μόλο		195 (4.54%)					45 (2.22%)			
Κουκκούλι		2 (0.04%)				10 (0.18%)				
Niyabet ve Arusi	40 (2.06%)	70 (1.63%)	80 (4.25%)	100 (3.34%)	85 (2.02%)	160 (3%)	45 (2.22%)	40 (2.78%)		
Αγροπόβαρα	840 (43.43%)	470 (10.94%)	96 (5.1%)	744 (24.88%)	596 (14.19%)	710 (13.31%)	220 (10.89%)	432 (30.12%)		
Χοίροι		20 (0.46%)	20 (1%)	30 (1%)		40 (0.75%)	15 (0.74%)			
Ispence	874 (45.19%)	2035 (47.4%)	1081 (57.43%)	1374 (45.95%)	1797 (42.8%)	3580 (67.15%)	1174 (58.14%)	812 (56.62%)		100 (40%)
Σύνολο	1934	4293	1882	2990	4198	5331	2019	1434	408	250

Πίνακας xxiv (α)

Χορεύ	Άγιοι Απόστολοι	Βάκαρη	Βαρδάρη/ Παράδεισο	Βαρσανού	Βερεθίκων/ Νεράιδωνόρι	Βήμα	Βίτσανα/ Πετρούορι	Βιτίσσια / Μασζώρα	Βλάσιο	Γαρόδικι	Γκαβάζα όρι/ Γλίερα	Γκίλογκο βίς	Γκαλοφίτσια/ Θερνί	Γρεβενσιέ Ζά/ Νεράϊδα
Χορεύ														
Στάγρι	5 κίλε, 40 (8.06%)	12 κίλε, 96 (7.47%)	17 κίλε, 136 (11.36%)	52 κίλε, 416 (14%)	16 κίλε, 128 (4.98%)		18 κίλε, 144 (15.7%)	150 κίλε, 1200 (37.8%)	4 κίλε, 32 (3.37%)	10 κίλε, 80 (5.66%)	8 κίλε, 64 (6.84%)	20 κίλε, 160 (8.6%)		
Κρήθρι	5 κίλε, 25 (5.04%)	5 κίλε, 25 (1.94%)	17 κίλε, 85 (7.1%)	20 κίλε, 100 (3.38%)	16 κίλε, 80 (3.11%)		8 κίλε, 43 (4.68%)	40 κίλε, 200 (6.3%)	4 κίλε, 20 (2.1%)	10 κίλε, 50 (3.54%)	10 κίλε, 50 (5.34%)	20 κίλε, 100 (5.37%)		
Διημετρικά						150 (25%)						36 (17.47%)		72 (11.96%)
Καρόδια			10 (0.83%)	35 (1.18%)		10 (1.67%)	35 (3.81%)	50 (1.57%)	20 (2.1%)	10 (0.7%)			70 (3.76%)	15 (2.53%)
Λινό και καναβίς	4 (0.8%)	7 (0.54%)	3 (0.25%)	75 (2.53%)		10 (1.67%)		5 (0.15%)			10 (1%)			
Αμπέλια	113 (22.78%)			360 (12.19%)			25 (2.72%)	80 (2.52%)	16 (1.68%)				10 (0.53%)	
Μέλιτα			50 (4.17%)	170 (5.75%)	20 (0.77%)	5 (0.83%)		20 (0.63%)			10 (1%)			30 (5%)
Λαζαράκιτρο	10 (2.01%)	10 (0.77%)	10 (0.83%)	15 (0.5%)	10 (0.38%)			15 (0.47%)						
Κεράσια								10 (0.31%)						
Οποροφόρα	30 (6.04%)			25 (0.84%)										
Μύζοι	15 (3.02%)			60 (2%)	30 (1.16%)			20 (0.63%)					20 (1.07%)	
Κουκούλι				5 (0.16%)										
Νιγιάbet ve Arusi	9 (1.81%)	25 (3.96%)	26 (2.17%)	120 (4%)	50 (2.72%)	20 (3.34%)	22 (2.39%)	100 (3.15%)	35 (3.69%)	30 (2.12%)			50 (2.68%)	
Αγιοπαύλαρα		480 (37.38%)	276 (23%)	132 (4.47%)	960 (37.35%)		108 (11.77%)	480 (15.12%)	132 (13.92%)	505 (35.76%)	520 (55.61%)		204 (10.97%)	175 (29.56%)
Χοίροι		10 (0.77%)	20 (1.67%)	60 (2%)			8 (0.87%)	10 (0.31%)					20 (1.07%)	
Ισπανίτς	130 (26.2%)	631 (49.14%)	581 (48.53%)	1380 (46.73%)	1292 (50.27%)	393 (65.71%)	522 (56.92%)	984 (31%)	693 (73.1%)	737 (52.19%)	281 (30%)	131 (65.59%)	1225 (65.89%)	300 (50.67%)
Σύνολο	496	1284	1197	2953	2570	598	917	3174	948	1412	935	206	1859	592

Πίνακας xxiv (b)

Χορό	Δείση	Λοβρό/Αετός	Δραγοβίτς/Πολυθέα	Ζερέτσι/Κρυσηγή	Ζιόλι/Αγ. Πρωκόπιος	Καμιά/Αγ. Νικόλαος	Καπρό/Κορυφή	Καρσλάτσι	Καρούσι/Μεταμύθη	Κερασιά/Κερασιά	Κεράσιβο	Κνίσος/Αργιόλα	Κορέσι/Μοσχόφυτο	Κορόφι/Γκολοφίρι	Κότρο/Κατάφυτο
Χορό	22 kile, 176 (13.63%)		15 kile, 120 (4.65%)	35 kile, 280 (11.63%)	5 kile, 44 (4.58%)			25 kile, 200 (8.75%)	16 kile, 128 (9.7%)	11 kile, 88 (20.09%)	92 kile, 736 (7.86%)	14 kile, 112 (13.36%)	21 kile, 168 (12.34%)	48 kile, 384 (14.75%)	
Σιτάρι	22 kile, 110 (8.52%)		31 kile, 155 (6%)	40 kile, 200 (8.3%)	3 nım kile, 18 (1.87%)			25 kile, 125 (5.47%)	16 kile, 80 (6.06%)	4 kile, 20 (4.56%)	92 kile, 460 (4.91%)	14 kile, 70 (8.35%)	16 kile, 80 (5.87%)	30 kile, 150 (5.76%)	
Κριθάρι		64 (9.71%)				90 (6.57%)	78 (18.3%)							56 (10.52%)	
Δημητριακά	20 (1.54%)	25 (3.79%)	15 (0.58%)	11.63%	20 (2%)	10 (0.43%)		10 (0.75%)	20 (4.56%)	20 (4.56%)	25 (0.26%)	20 (2.38%)	20 (1.46%)	10 (1.87%)	
Καρόδια															
Λινό και κίτρινο	20 (1.54%)			30 (1.24%)		22 (0.96%)					107 (1.14%)	10 (1.19%)	6 (0.44%)	7 (1.31%)	8 (0.3%)
Αμπέλια				190 (7.89%)	50 (5.21%)	30 (2.19%)		80 (3.5%)	16 (1.21%)		343 (3.66%)	85 (10.14%)			
Μελίσα				40 (1.66%)	100 (10.42%)	40 (2.92%)		10 (0.43%)	7 (0.53%)		30 (0.32%)	10 (1.19%)	40 (2.93%)	20 (3.75%)	60 (2.3%)
Αχάνοι	20 (1.54%)	70 (10.62%)			10 (1%)							10 (1.19%)			
Αχάνοι				53 (2.2%)						10 (2.28%)					
Οποροφόρα															
Μόλοι			15 (0.58%)	30 (1.24%)	15 (1.56%)	35 (2.55%)		10 (0.43%)			20 (0.21%)				
Κουκούλι						4 (0.17%)					15 (0.16%)				
Niyabet ve Arusi	30 (2.32%)		70 (2.71%)	30 (1.24%)	30 (3.12%)	30 (2.19%)			50 (3.79%)	10 (2.28%)	102 (1.08%)	20 (2.38%)		40 (1.55%)	
Αγορόβια	280 (21.68%)	84 (12.74%)	620 (24%)	50 (2%)	72 (7.5%)	396 (28.94%)	178 (41.78%)		122 (9.24%)	15 (3.42%)	592 (6.32%)	25 (2.98%)	372 (27.33%)	252 (47.36%)	1023 (39.31%)
Χοίροι	10 (0.77%)			30 (1.24%)	20 (2%)	10 (0.73%)					125 (1.33%)	20 (2.38%)	20 (1.46%)	20 (0.76%)	
Ispence	605 (46.86%)	406 (61.6%)	1562 (60.61%)	1154 (47.94%)	580 (60.47%)	737 (53.87%)	150 (35.21%)		906 (68.68%)	275 (62.78%)	6807 (72.7%)	456 (54.41%)	655 (48.12%)	187 (35.15%)	917 (35.24%)
Σύνολο	1291	659	2577	2407	959	1368	426	2285	1319	438	9362	838	1361	542	2602

Πίνακας xxiv (c)

Χοιρό	Κομπουριανά	Κούστανα / Σπορναρικά	Λεοντό	Λιάσκοβο/ Πετροσό	Μίγρος	Μάρτιν Τζακό/ Έλληνικά	Μεζύλο/ Αρσάτο	Μερόκοβο/ Μυρόπολι	Μεσοβούνι	Μολατζίκ/ Κάλη Κόμη	Μουσαύρα/ Αθαρσάνια	Μπουζί άρικο/ Μελάνοδρο	Μπουκοβίτα/ Αβηρό	Μπουκόκορο/ Αρματόλο
Χοιρό	35 kile, 280 (9.25%)	54 kile, 436 (13.99%)	11 kile, 88 (5.95%)	20 kile, 160 (20.15%)	2 kile, 16 (5.59%)	27 kile, 216 (12.07%)	10 kile, 80 (6.06%)	31 kile, 248 (13.66%)	19 kile, 152 (10.38%)	24 kile, 192 (8.98%)	13 kile, 104 (6.58%)	5 kile, 40 (16.32%)	20 kile, 160 (7.45%)	6 kile, 48 (6.24%)
Σιγάρι	35 kile, 175 (5.78%)	95 kile, 160 (5.13%)	11 kile, 55 (3.72%)	20 kile, 100 (12.59%)	26 kile, 130 (7.26%)	10 kile, 50 (3.79%)	29 kile, 145 (7.98%)	22 kile, 110 (7.51%)	20 kile, 100 (4.68%)	21 kile, 105 (6.64%)	5 kile, 25 (10.2%)	20 kile, 100 (4.65%)	6 kile, 30 (3.9%)	
Κριθάρη	20 (0.66%)	130 (4.17%)	40 (2.7%)		40 (2.23%)	10 kile, 50 (0.75%)		10 (0.68%)		10 (0.63%)				
Καρόδα	27 (0.89%)	30 (0.96%)			20 (1.11%)		60 (3.3%)	10 (0.68%)						
Λινό και κόνναβης	74 (2.44%)	197 (6.32%)	40 (2.7%)	18 (2.26%)		20 (1.51%)		60 (4.09%)						
Αμπέλια	60 (1.98%)	120 (3.85%)					30 (1.65%)	30 (2.04%)			30 (1.89%)	20 (8.16%)	40 (5.2%)	
Μερίσια		20 (0.64%)												
Λαζαρόκηπου		50 (1.6%)												
Κάστανα														
Οποροφόρα						2 (0.11%)								
Μύλοι	25 (0.82%)				10 (3.45%)		10 (0.75%)							
Ρεβόθια						59 (3.29%)								
Niyabet ve Arusi		60 (1.92%)	50 (3.38%)				50 (3.79%)	45 (3.07%)					20 (2.6%)	
Αγοροβόρα		192 (6.16%)	180 (12.18%)	110 (13.85%)		300 (16.76%)	156 (11.82%)	432 (23.8%)	180 (12.29%)	65 (3.04%)		200 (9.31%)	72 (9.36%)	
Χοίροι		40 (1.28%)				4 (0.22%)		20 (1.1%)					10 (1.3%)	
Isrence	2312 (76.42%)	1660 (53.29%)	1024 (69.32%)	406 (51.13%)	260 (90.9%)	1018 (56.9%)	943 (71.49%)	880 (48.48%)	867 (59.22%)	1487 (69.61%)	700 (44.33%)	160 (65.3%)	549 (71.39%)	
Σύνολο	3025	3115	1477	794	286	1789	1319	1815	1464	2136	1579	245	2146	769

Πίνακας xxiv (d)

Χοιρό	Μυλόλογιζι	Οξύα	Πακετούρι/ Παζτούρι	Πασάλα όρι	Πετρούλα	Πετρίλο	Πλάσι/ Νέα Πιόνη	Πορτή	Πύρρα	Ρύζοβον/ Κίσατανι ά	Ρίτσι	Ρομποτό	Σκόδατα να/ Αρακότρυμα	Σκόδατα
Σταφύρι	47 kile, 376 (22.66%)	28 kile, 224 (10.09%)		8 kile, 64 (3.25%)	16 kile, 128 (3.44%)	70 kile, 560 (8.41%)	20 kile, 160 (6.9%)	90 kile, 720 (21.87%)	6 kile, 48 (2.59%)	26 kile, 212 (10.81%)	13 kile, 104 (10.22%)	10 kile, 80 (5.1%)	35 kile, 280 (7.54%)	
Κραθόφρι	70 kile, 350 (21%)	26 kile, 130 (5.85%)		7 kile, 35 (1.78%)	10 kile, 50 (1.34%)	70 kile, 350 (5.26%)	13 kile, 65 (2.8%)	34 kile, 170 (5.16%)	9 kile, 45 (2.43%)	23 kile, 115 (5.86%)	15 kile, 75 (7.37%)	12 kile, 60 (3.82%)	22 kile, 110 (2.96%)	
Διημερυσά			20 (4.21%)		130 (3.49%)									107 (23.83%)
Καρόδια		40 (1.8%)				40 (0.6%)	10 (0.43%)	20 (0.6%)	5 (0.27%)	68 (3.46%)	2 (0.19%)	20 (1.27%)	30 (0.8%)	
Βαμβάκι	25 (1.5%)								6 (0.32%)	18 (0.91%)	3 (0.29%)	15 (0.95%)		
Λινό και κόνναβις	302 (18.2%)						13 (0.56%)	95 (2.88%)						
Αμπέλια		165 (7.43%)				40 (0.6)		180 (5.46%)		127 (6.47%)		45 (2.87%)	350 (9.42%)	
Μελίσα		30 (1.35%)	20 (4.3%)			30 (0.45%)	60 (2.59%)		30 (1.62%)	20 (1.01%)	10 (0.98%)	20 (1.27%)	40 (1.07%)	30 (6.75%)
Λαχανόκεραυ	4 (0.24%)	10 (0.45%)			10 (0.26%)		20 (0.86%)	5 (0.15%)	5 (0.27%)	10 (0.5%)		15 (0.95%)	20 (0.53%)	
Κεράσια										9 (0.45%)		2 (0.12%)		
Κίσατα								10 (0.3%)				20 (1.27%)	70 (1.88%)	
Οποροφύρα								30 (0.91%)						
Μύλια		30 (1.35%)				20 (0.3%)		64 (1.94%)				15 (0.95%)	30 (0.8%)	
Κουκούλα		10 (0.45%)								10 (0.5%)				
Niyabet ve Arusi	40 (2.41%)	50 (2.25%)		140 (7.12%)	80 (2.15%)		50 (2.15%)	71 (2.15%)	50 (2.7%)	55 (2.8%)	40 (3.93%)	50 (3.19%)	120 (3.23%)	
Αγιορφάτα		125 (1.35%)	200 (43%)	640 (32.55%)	1630 (43.87%)		650 (28%)	87 (2.64%)	510 (27.59%)	392 (19.98%)	55 (5.4%)	45 (2.87%)	153 (4.12%)	132 (29.72%)
Χοίροι	45 (2.71%)	5 (0.22%)			25 (0.67%)		20 (0.86%)	35 (1.06%)		6 (0.3%)		50 (3.19%)	50 (1.34%)	
Isence	487 (29.35%)	1400 (63.09%)	225 (48.38%)	1087 (55.28%)	1662 (44.73%)	5612 (84.36%)	1268 (54.74%)	1755 (53.31%)	1149 (62.17%)	899 (45.84%)	718 (70.59%)	1130 (72.11%)	2449 (65.97%)	175 (39.41%)
Σύνολο	1659	2219	465	1966	3715	6652	2316	3292	1848	1961	1017	1567	3712	444

Πίνακας xxiv (ε)

Χοιρό	Σούλα	Σπρίλά	Σπιρέλο/ Πετρογόρι	Στεφανιάδ α	Στούνγκον/ Κρουνέρι	Τζοφρτζιά/ Αγ. Παρμακεσ ή	Τσαρούτζι	Τυφλοσέλι / Δροσογόρι ι	Τυγού/ Έβλοχόρι	Χουρτιάνα	Βιζίλα	Σίλιο
Σιπύρι	37 kile, 296 (7.57%)	19 kile, 152 (6.95%)		10 kile, 80 (4.5%)	8 kile, 64 (5.78%)		20 kile, 160 (13.45%)	10 kile, 80 (8.26%)		6 nım kile, 52 (12.17%)	40 kile, 320 (10.16%)	11 kile, 88 (25.21%)
Κριθόρι	37 kile, 185 (4.73%)	18 kile, 90 (4.11%)		12 kile, 60 (3.37%)	11 kile, 55 (4.97%)		13 kile, 65 (5.46%)	10 kile, 50 (5.16%)		7 kile, 35 (8.19%)	40 kile, 200 (6.35%)	4 kile, 20 (5.75%)
Δημητριακά		150 (6.86%)	300 (16.71%)			150 (12.65%)			65 (11.9%)			
Καρόδια	10 (0.25%)	15 (0.68%)	20 (1.11%)	20 (1.12%)	60 (5.42%)	15 (1.26%)	30 (2.52%)		20 (3.66%)			
Λινό και κάνναβις		10 (0.45%)					10 (0.84%)		10 (1.83%)			2 (0.57%)
Αμπέλια	30 (0.76%)	90 (4.11%)	30 (1.67%)	20 (1.12%)	35 (3.16%)		100 (8.41%)		20 (3.66%)		150 (4.76%)	
Μελίσσια	5 (0.12%)	10 (0.45%)	10 (0.55%)			70 (5.9%)	70 (5.88%)				30 (0.95%)	
Λαχανόκηπου		10 (0.45%)			25 (2.26%)		10 (0.84%)		5 (0.91%)			
Κεράσια					15 (1.35%)				10 (1.83%)			
Κάστανα									50 (9.15%)			
Οποροφόρα			10 (0.55%)		20 (1.8%)							
Μύλοι	10 (0.24%)	10 (0.45%)		10 (0.56%)		10 (0.84%)	20 (1.68%)				10 (0.31%)	
Κουκούλα	5 (0.12%)						8 (0.67%)					
Ρεβόθια					30 (2.71%)							
Niyabet ve Arusi	100 (2.55%)	40 (1.83%)		44 (2.47%)		40 (3.37%)	20 (1.68%)	30 (3%)	10 (1.83%)	8 (1.87%)		7 (2%)
Αγοσράβια	732 (18.73%)	246 (11.25%)	600 (33.42%)	480 (27.02%)	100 (9.04%)	240 (20.25%)	80 (6.72%)	252 (26%)	96 (17.58%)	132 (30.91%)		51 (14.61%)
Χοίροι						10 (0.84%)	10 (0.84%)		10 (1.83%)			6 (1.71%)
Isence	2535 (64.86%)	1362 (62.33%)	825 (45.96%)	1062 (59.79%)	662 (59.85%)	650 (54.85%)	606 (50.96%)	556 (57.43%)	250 (45.78%)	200 (46.83%)	2438 (77.44%)	175 (50.14%)
Σύνολο	3908	2185	1795	1776	1106	1185	1189	968	546	427	3148	349

Πίνακας xxv (a)

Χοιριό	Αγία Παρασκευή/ Παρασκευή	Αγελανάδα	Γερικάρι	Καλαπόδι	Κερασιά Σίνου/ Κερασούλα	Κουσκός	Κριτουδάδες/ Ψήλομα	Λάη	Λευτεκαριά
Στάφι	47 kile, 376 (15.49%)	13 kile, 104 (14.52%)		52 kile, 416 (17.54%)	20 kile, 160 (28.67%)	72 kile, 576 (20.68%)	10 kile, 80 (16%)	56 kile, 448 (18.18%)	16 kile, 128 (18.25%)
Κριθάρι	23 kile, 115 (4.74%)	11 kile, 55 (7.68%)		22 kile, 110 (4.63%)	18 kile, 25 (4.48%)	39 kile, 195 (7%)	5 kile, 25 (5%)	22 kile, 110 (4.46%)	20 kile, 100 (14.28%)
Δημητριακά			60 (37.5%)						
Λινό και κάνναβης	10 (0.41%)			40 (1.68%)			10 (2%)	60 (2.43%)	10 (1.42%)
Αμπέλια				50 (2.1%)					
Μελίσσια					10 (1.79%)				
Αγοστρούβατα	504 (20.77%)	183 (25.55%)		420 (17.71%)	96 (17.2%)	564 (20.25%)	147 (29.45%)	408 (16.56%)	96 (13.71%)
Χοίροι	65 (2.67%)	12 (1.67%)		100 (4.21%)	5 (0.89%)	270 (9.69%)	25 (5%)	120 (4.87%)	10 (1.42%)
Ισπανίτζε	1356 (55.89%)	362 (50.55%)	100 (62.5%)	1235 (52.08%)	262 (46.95%)	1180 (42.36%)	212 (42.48%)	1317 (53.47%)	356 (50.85%)
Σύνολο	2426	716	160	2371	558	2785	499	2463	700

Πίνακας xxv (b)

Χωριό	Λογκά	Μιαρέλι	Μέλοβο	Πιτσιούγκα/Δασοζόφι	Σμόλια/Αγρελιά	Τζιούκα Φιλιάκα/Θεοτόκος	Φλαμπουρέσι/Φλαμπουρέσι	Bonillas
Σιτάφι	29 kile, 232 (9%)	28 kile, 224 (22.2%)	144 kile, 1152 (19.25%)	89 kile, 712 (22.93%)	27 kile, 216 (12.72%)	87 kile, 696 (30.74%)	40 kile, 320 (17.27%)	
Κρητόφι	35 kile, 180 (6.98%)	17 kile, 85 (8.42%)	84 kile, 420 (7%)	42 kile, 210 (6.76%)	37 kile, 185 (10.9%)	30 kile, 150 (6.62%)	25 kile, 125 (6.74%)	
Καρόδια	15 (0.58%)							
Φακίς/Κουκά						15 (0.66%)		
Λινό και κάρναβις	16 (0.62%)			14 (0.45%)	10 (0.58%)	80 (3.53%)		
Αμπέλια						20 (0.88%)		
Μελίσια	10 (0.38%)				20 (1.17%)		30 (1.61%)	
Μύλοι				10 (0.32%)				
Niyabet ve Arusi	30 (1.16%)			80 (2.57%)				
Αυγορόβαρα	806 (31.28%)	101 (10%)	878 (14.67%)	147 (4.73%)	540 (31.82%)	342 (15.1%)	320 (17.27%)	
Χοίροι	20 (0.77%)	25 (2.47%)	381 (6.36%)	70 (2.25%)	70 (4.12%)	50 (2.2%)	70 (3.77%)	
Ispence	1237 (48%)	574 (56.88%)	3153 (52.69%)	1861 (59.95%)	656 (38.65%)	911 (40.23%)	987 (53.29%)	156 (82.1%)
Σύνολο	2576	1009	5984	3104	1697	2264	1852	190

Πίνακας xxvi (α)

Χοροί	Αγ. Γεωργίου	Αγ. Τριάδα	Άγια Μαρτίνα	Άγιος Θεόδωρος	Αγναντερό	Ανθοτόπι	Βόνεσι/Μορφολόπι	Βρόστινη/Λιμνιάδα	Γελάνη	Γόττα/Άγ. Λέκιος	Γόττα/Ραφίστα	Γοργολίτες
Σταυρί	93 κίλε, 728 (19.82%)	327 κίλε, 2616 (29.7%)	37 κίλε, 296 (9.15%)	174 κίλε, 1392 (27.36%)	110 κίλε, 888 (11.04%)	71 κίλε, 568 (16.6%)	52 κίλε, 416 (10.99%)	10 κίλε, 80 (15.87%)	44 κίλε, 352 (15.34%)	25 κίλε, 200 (15.62%)	81 κίλε, 648 (34.28%)	104 κίλε, 832 (14.91%)
Κρηθόρι	81 κίλε, 406 (11.05%)	132 κίλε, 660 (7.49%)	19 κίλε, 95 (2.93%)	62 κίλε, 310 (6.09%)	71 κίλε, 355 (4.41%)	22 κίλε, 110 (3.21%)	17 κίλε, 85 (2.24%)	3 κίλε, 15 (2.97%)	55 κίλε, 275 (11.98%)	5 κίλε, 25 (1.95%)	53 κίλε, 265 (14.02%)	53 κίλε, 265 (4.74%)
Κερυόδα	30 (0.81%)		50 (1.54%)			5 (0.14%)	20 (0.52%)	10 (1.98%)		20 (1.56%)		
Φακίε/Κοικιά		4 κίλε, 36 (0.4%)										
Βερβόκι	11 (0.29%)	20 (0.22%)		20 (0.39%)								
Αινό και κόνναβης	36 (0.98%)	156 (1.77%)		55 (1.08%)		35 (1.02%)	6 (0.15%)	3 (0.59%)	50 (2.17%)	15 (1.17%)	32 (1.69%)	550 (9.85%)
Αμπέλια	200 (5.44%)	1650 (18.73%)	100 (3.09%)	600 (11.79%)	610 (7.58%)	354 (10.34%)	50 (1.32%)	10 (1.98%)	10 (0.43%)	115 (8.98%)	39 (2.06%)	652 (11.68%)
Μέλινα	55 (1.49%)	16 (0.18%)				70 (2.04%)	10 (0.26%)			20 (1.56%)	10 (0.52%)	
Λαζανόκρητοι		25 (0.28%)	482 (14.9%)	87 (1.71%)		10 (0.29%)	10 (0.26%)	20 (3.96%)	30 (1.3%)	8 (0.62%)	25 (1.32%)	21 (0.37%)
Κάστανα	80 (2.17%)					10 (0.29%)	30 (0.79%)					
Οπωροφόρα	10 (0.27%)		10 (0.3%)			10 (0.29%)	10 (0.26%)	20 (3.96%)		15 (1.17%)		
Μύζον			30 (0.92%)			40 (1.16%)	20 (0.52%)			36 (2.81%)	75 (3.96%)	
Κουκούλια	10 (0.27%)					4 (0.11%)	10 (0.26%)			3 (0.23%)		
Çizye					4100 (50.97%)							
Raiyyet Kullugu		50 (0.56%)										28 (0.5%)
Niyabet ve Arasi	24 (0.65%)	130 (1.47%)	60 (1.85%)	100 (1.96%)		114 (3.33%)	100 (2.64%)	8 (1.58%)	55 (2.39%)	40 (3.12%)	27 (1.42%)	110 (1.97%)
Ayrançoburca	398 (10.83%)	160 (1.81%)	80 (2.47%)	10 (0.19%)	440 (5.47%)	96 (2.8%)	504 (13.31%)	40 (7.93%)	144 (6.27%)	52 (4.06%)	48 (2.53%)	
Χοίροι	73 (1.98%)	246 (2.79%)	116 (3.58%)	265 (5.2%)	100 (1.24%)	35 (1.02%)	60 (1.58%)	3 (0.59%)	30 (1.3%)	25 (1.95%)	53 (2.8%)	376 (6.73%)
İspançe	1592 (43.34%)	3042 (34.54%)	1284 (39.71%)	2130 (41.87%)	1550 (19.27%)	1960 (57.29%)	2454 (64.83%)	200 (39.68%)	1248 (54.4%)	706 (55.15%)	618 (32.69%)	2646 (47.41%)
Σύνολο	3673	8807	3233	5087	8043	3421	3785	504	2294	1280	1890	5580

Πίνακας xxvi (b)

Χωριό	Γράλιατα/ Ελληνοτύργος	Αραμίζι/ Κοτρώσι	Ελληνοκάστρο	Ζωγραφιά	Καλιφόσι	Καλόγηροι	Κανάλια	Κάππου/ Καπάς	Καρβονόλεπε νίτσα/Πιτάια
Σταφι	33 kile, 264 (11.82%)	24 kile, 192 (12.66%)		42 kile, 336 (24.22%)	34 kile, 272 (14.19%)			23 kile, 184 (13.02%)	72 kile, 536 (10.87%)
Κριθόφι	12 kile, 60 (2.68%)	10 kile, 50 (3.29%)		21 kile, 105 (7.57%)	50 kile, 250 (13.04%)			22 kile, 110 (7.78%)	64 kile, 320 (6.49%)
Δημητριάδα			200 (32.84%)			94 (7.87%)			
Καρόδια	30 (1.34%)	40 (2.63%)		45 (3.24%)		30 (2.51%)		40 (2.83%)	80 (1.62%)
Βαμβάκι					6 (0.31%)			6 (0.42%)	
Λινό και κάνναβις		9 (0.59%)		44 (3.17%)	7 (0.36%)	20 (1.67%)		10 (0.7%)	136 (2.75%)
Αμπέλια	255 (11.42%)	87 (5.73%)		12 (0.86%)		150 (12.57%)		375 (26.53%)	450 (9.12%)
Μαλίσα	35 (1.56%)							20 (1.41%)	240 (4.86%)
Λαχανόκηποι	20 (0.89%)	10 (0.65%)			10 (0.52%)	10 (0.83%)		72 (5.09%)	20 (0.4%)
Σουσίμι								10 (0.7%)	50 (1.01%)
Κεράσια									130 (2.63%)
Κάστανα	10 (0.44%)								50 (1.01%)
Οπωροφόρα	28 (1.25%)				2 (0.1%)	50 (4.19%)			10 (0.2%)
Παμηγόρι (τελωνειακοί φόροι)									
Μύλοι	20 (0.89%)	30 (1.97%)		15 (1%)		15 (1.25%)		30 (2.12%)	80 (1.62%)
Κουκούλι	5 (0.22%)								9 (0.18%)
Niyabet ve Arusi	50 (2.24%)	40 (2.63%)	20 (3.28%)		49 (2.55%)	40 (3.35%)		15 (1.06%)	110 (2.23%)
Αιγοπροβάτα	136 (6.09%)	144 (9.49%)	20 (3.28%)	106 (7.64%)	110 (5.74%)	120 (10%)	70 (31.81%)	10 (0.7%)	264 (5.35%)
Χοίροι	20 (0.89%)	20 (1.31%)	20 (3.28%)	61 (4.39%)	45 (2.34%)	15 (1.25%)		5 (0.35%)	70 (1.41%)
Ιππες	1299 (58.19%)	874 (57.65%)	349 (57.3%)	663 (47.8%)	1155 (60.28%)	649 (54.4%)	150 (68.18%)	286 (20.24%)	2235 (45.33%)
Σύνολο	2232	1516	609	1387	1916	1193	220	1413	4930

Πίνακας xxvi (c)

Χωριό	Καρόιτα	Καρίτα	Τιτάγυ/ Λαμπιρό	Κόμπιλος	Κουμάδες/ Σταυρός	Κουρτέσι/ Προδρόμος	Λάντζου/ Βροντερό	Λασά	Λεσανιά/ Φιλιόρα	Λοξόδα/ Λικουσιόδα	Λυκοβιάνη	Μαργούα
Σταγρι		3 κίλε, 24 (3.45%)	12 κίλε, 96 (6.78%)	35 κίλε, 280 (16.69%)	46 κίλε, 368 (26%)	78 κίλε, 632 (18.7%)	8 κίλε, 64 (11.82%)				92 κίλε, 736 (12.39%)	380 κίλε, 3040 (29.63%)
Κροθόρι		2 κίλε, 10 (1.44%)	12 κίλε, 60 (4.24%)	28 κίλε, 140 (0.83%)	21 κίλε, 105 (7.44%)	72 κίλε, 360 (10.65%)	5 κίλε, 25 (4.62%)				21 κίλε, 105 (1.76%)	134 κίλε, 670 (6.53%)
Δημητριάδα								110 (39.71%)				
Καρόδια			20 (1.41%)				15 (2.77%)	37 (30.83%)			30 (0.5%)	10 (0.09%)
Βίκος και κεχρί												77 κίλε, 385 (3.75%)
Βαμβάκι					2 (0.14%)			30 (10.83%)		6 (1.45%)		20 (0.19%)
Λινό και κάνναβης			12 (0.84%)	38 (2.26%)	7 (0.49%)	30 (0.88%)	10 (1.84%)				105 (1.76%)	105 (1.02%)
Αμπέλια	100 (12.15%)		100 (7.06%)		80 (5.66%)	190 (5.62%)	15 (2.77%)				3133 (52.77%)	1680 (16.37%)
Μελίσια	30 (3.64%)	30 (4.32%)	40 (2.82%)		16 (1.13%)	22 (0.65%)	30 (5.54%)				10 (0.16%)	30 (0.29%)
Λαχανόκηποι												10 (0.09%)
Κεράσια			5 (0.35%)									
Οπωροφόρα					5 (0.35%)	12 (0.35%)					20 (0.33%)	25 (0.24%)
Μύλοι		10 (1.44%)	10 (0.7%)		15 (1.06%)							
Σκόρδα											5 (0.08%)	20 (0.19%)
Ρεβόθια												6 κίλε, 48 (0.46%)
Raiyyet Kullugu												18 (0.17%)
Niyabet ve Arusi	50 (6.07%)			14 (0.83%)	32 (2.26%)	93 (2.75%)	10 (1.84%)					95 (0.92%)
Αγιοσάββατα	50 (6.07%)			178 (10.61%)	5 (0.35%)	30 (0.88%)	80 (14.78%)					
Χοίροι	10 (1.21%)			85 (5.06%)	34 (2.4%)	105 (3.1%)	5 (0.92%)			25 (6.08%)	40 (0.67%)	576 (5.61%)
Ispeñçe	249 (30.25%)	620 (89.33%)	1072 (75.75%)	942 (56.17%)	742 (52.88%)	1904 (56.36%)	262 (48.42%)	137 (49.45%)		206 (50.12%)	1753 (29.52%)	3515 (34.26%)
Σύνολο	823	694	1415	1677	1411	3378	541	277	120	411	5937	10257

Πίνακας xxvi (d)

Χοιριά	Μαγουλίτσα	Μισογλώσφι / Μισογλώσφι ο	Ματαπέτγια	Μανιραμίτ	Μεσέτικ ώλας	Μουζέτσι	Μπέλετσι/ Παζιομονάσ τηρο	Μπέλοκορι τη	Μπέλασδον / Μισοζότο	Μπόσολαβο / Αμπελακό	Μυρίνη	Νομή	Νταούτ/ Μέλιτσα
Σταπρι		257 kile, 2056 (24.66%)	247 kile, 1976 (24.04%)	23 kile, 184 (8.23%)	26 kile, 208 (9.23%)	72 kile, 576 (13.47%)	33 kile, 264 (17.41%)	5 kile, 40 (6.95%)	4 kile, 32 (21.76%)	4 kile, 32 (6.55%)	117 kile, 936 (16.36%)	250 kile, 2000 (45.72%)	
Κρηθόρι		130 kile, 650 (7.79%)	186 kile, 930 (11.31%)	14 kile, 70 (3.13%)	17 kile, 85 (3.77%)	65 kile, 325 (7.6%)	6 kile, 30 (1.97%)	5 kile, 25 (4.34%)	3 kile, 15 (10.2%)	4 kile, 20 (4.09%)	72 kile, 360 (6.29%)	45 kile, 225 (5.14%)	
Λημπτροσά													234 (21.17%)
Καροδά					15 (0.66%)	5 (0.11%)							10 (0.9%)
Βρόφιη												20 kile, 100 (2.28%)	
Βίκος και κερζί												75 (1.71%)	
Βαφιότσι									3 (2.04%)		21 (0.36%)	24 (.54%)	5 (0.45%)
Λινό και κάνναβης		1200 (14.39%)	668 (8.12%)	20 (0.89%)	48 (2.13%)	10 (0.23%)			10 (6.8%)	4 (0.81%)	100 (1.74%)	46 (1%)	30 (2.71%)
Αμπέλιτα	18 (37.5%)	300 (3.59%)	665 (8.1%)	250 (11.19%)	360 (15.97%)	60 (3.95%)				10 (2.04%)	60 (1%)	195 (4.45%)	50 (4.52%)
Μελίτσα		22 (0.26%)	70 (0.85%)		100 (4.43%)	20 (1.31%)		20 (3.47%)		140 (28.68%)	30 (0.52%)	40 (0.91%)	
Λιζονόκτροι		24 (0.28%)	5 (0.06%)									120 (2.74%)	
Σουσίφι						3 kile, 90 (2.1%)	5 mm kile, 110 (7.25%)						
Κόστανα					30 (1.33%)	10 (0.23%)							
Μύλοι					7 (0.31%)			10 (1.73%)					
Σκέρδα				3 (0.13%)	40 (1.77%)						3 (0.05%)		
Κουκοζιά										5 (1.02%)			
Raiyyet Kulluga	30 (62.5%)												
Niyabet ve Arusi			150 (1.82%)	62 (2.77%)	55 (2.44%)	111 (2.59%)	40 (2.63%)		30 (20.4%)	10 (2.04%)	225 (3.93%)	100 (2.28%)	11 (0.99%)
Αιγοπόβαρα		360 (4.41%)	330 (4%)	93 (4.16%)	144 (6.39%)	488 (11.41%)	22 (1.45%)			36 (7.37%)	720 (12.58%)		360 (32.57%)
Χοίροι		440 (5.27%)	107 (1.3%)	36 (1.61%)	45 (1.99%)	25 (0.58%)	40 (2.63%)				400 (6.99%)	75 (1.71%)	50 (4.52%)
Ispeñçe		3283 (39.38%)	3316 (40.35%)	1511 (67.63%)	1031 (45.76%)	2636 (61.64%)	793 (52.3%)	480 (83.47%)	37 (25.17%)	231 (47.33%)	2804 (49%)	1374 (31.41%)	355 (32.12%)
Σύνολο	48	8335	8217	2234	2253	4276	1516	575	147	488	5719	4374	1105

Πίνακας xxvi (ε)

Χοριό	Πολυάκαστρο / Μητρόπολη	Παλατοχώρι	Παλαροκάλησι (Ισφι)	Παλιούρι Γορίτσα/ Αγ. Ανάργυροι	Πασαρί (Πιτσάρι)/ Αρτσιανό	Πεδινό	Πόρτα Παναγιά/ Πύλη	Πορτίτσα	Πτελοπούλα
Σιτάρι	24 kile, 192 (11.62%)	75 kile, 600 (22.63%)	7 kile, 56 (8.96%)	18 kile, 144 (12.73%)	84 kile, 584 (11.63%)	200 kile, 1600 (25.3%)	138 kile, 1104 (14.31%)	18 kile, 144 (5.86%)	33 kile, 264 (23.17%)
Κριθάρι	13 kile, 65 (3.93%)	56 kile, 280 (10.56%)	11 kile, 55 (8.8%)	15 kile, 75 (6.63%)	48 kile, 240 (4.78%)	63 kile, 315 (4.98%)	142 kile, 710 (9.2%)	31 kile, 155 (6.31%)	23 kile, 115 (10.09%)
Καρόδια	10 (0.6%)	5 (0.18%)					110 (1.42%)	80 (3.25%)	
Βαμβάκι	6 (0.36%)		15 (2.4%)	360 (31.83%)	3 (0.05%)			6 (0.24%)	
Λινό και κάνναβις	50 (3.02%)	13 (0.49%)	4 (0.64%)	20 (1.76%)	50 (0.99%)	25 (0.39%)	15 (0.19%)	7 (0.28%)	10 (0.87%)
Αμπέλια	40 (2.42%)	336 (12.67%)		65 (5.74%)	916 (18.25%)	1090 (17.24%)	575 (7.45%)	50 (2.03%)	
Μελίσσια		10 (0.37%)	10 (1.6%)		55 (1.09%)	10 (0.15%)	100 (1.29%)	702.85%	30 (2.63%)
Λαχανόκηποι	100 (6.05%)		10 (1.59%)		30 (0.59%)	4 (0.06%)		10 (0.4%)	
Σουσαμί							27 kile, 540 (7%)		
Κεράσια							10 (0.12%)		
Κάστανα							20 (0.25%)	250 (10.18%)	
Οπωροφόρα	30 (1.81%)								
Πομπηγύρι (τελωνιακοί φόροι)							100 (1.29%)		
Μύλοι	10 (0.6%)						170 (2.2%)	10 (0.4%)	
Κουκούλι								7 (0.28%)	
Νιγιάβι νε Arusi	40 (2.42%)		15 (2.4%)	20 (1.76%)	145 (2.88%)	90 (1.42%)	180 (2.33%)	55 (2.24%)	15 (1.31%)
Αγιοπρόβατα	90 (5.44%)	180 (6.78%)	20 (3.2%)		102 (2.03%)		276 (3.57%)	40 (1.62%)	
Χοίροι		115 (4.33%)	40 (6.4%)	35 (3%)	311 (6.19%)	366 (5.78%)	100 (1.29%)	158 (6.43%)	10 (0.87%)
Ισπριτζε	829 (50.18%)	1112 (41.94%)	400 (64%)	412 (36.42%)	2583 (51.46%)	2602 (41.15%)	3073 (39.84%)	1112 (45.31%)	325 (28.53%)
Σύνολο	1652	2651	625	1131	5019	6322	7713	1765	1139

Πίνακας xxvi (f)

Χοροί	Ριζοβούνι	Σκέλιζα/ Καλιθήρο	Σερβιστά	Σιαμάδες	Τσακούσι/ Γεοργιάκι	Τύρνα/ Ελάτη	Φρόγκο	Χάρμανα/ Χάρμα	Bedric	Duka Mavromar
Σιταρι	157 kile, 1256 (28.18%)	2 kile, 16 (8.37%)	88 kile, 704 (29.56%)	200 kile, 1600 (39.19%)	29 kile, 232 (10.75%)	20 kile, 160 (8.99%)		15 kile, 120 (5.3%)	566 kile, 4528 (27.81%)	95 kile, 760 (26.69%)
Κριθάρι	74 kile, 370 (8.3%)	12 kile, 60 (31.41%)	80 kile, 400 (16.79%)	170 kile, 850 (20.82%)	50 kile, 250 (11.59%)	25 kile, 125 (7.02%)		18 kile, 90 (3.97%)	250 kile, 1250 (7.67%)	35 kile, 175 (6.14%)
Δημητριακά						60 (3.37%)	200 (65.35%)			
Καρύδια						55 (3.09%)				10 (0.35%)
Φασές/ Κουριά	5 kile, 40 (0.89%)							1 kile, 8 (0.35%)	6 kile, 65 (0.39%)	
Βομβάκι	6 (0.13%)			9 (0.22%)						
Λινό και κάνναβις	30 (0.67%)		116 (4.87%)	35 (0.85%)		10 (0.56%)			173 (1.06%)	55 (1.93%)
Αμπέλια	480 (10.76%)		95 (3.98%)	511 (12.51%)		35 (1.96%)		1209 (53.4%)	2250 (13.81%)	410 (14.4%)
Μελίσσια			11 (0.46%)	20 (0.48%)		70 (3.93%)		3 (0.13%)	40 (0.24%)	30 (1%)
Λαχανόκηπου	6 (0.13%)			25 (0.61%)		10 (0.56%)		400 (17.66%)	110 (0.67%)	35 (1.22%)
Σουσάμι										30 (1%)
Κεράσια						6 (0.33%)				
Οσποροφόρα									25 (0.15%)	20 (0.7%)
Μύλοι					15 (0.69%)			40 (1.76%)	30 (0.18%)	92 (3.23%)
Αγλάδια				15 (0.36%)						
Cizye										
Raiyyet Kullugu			110 (4.61%)							
Niyabet ve Arusi	100 (2.24%)	5 (2.61%)	45 (1.88%)	50 (1.22%)	47 (2.17%)	15 (0.84%)		10 (0.44%)	15 (0.09%)	40 (1.4%)
Αγιοπρόβατα	17 (0.38%)				216 (10.01%)	162 (9.1%)			1597 (9.8%)	106 (3.72%)
Χοίροι	112 (2.51%)	35 (18.32%)	31 (1.3%)	150 (3.67%)	160 (7.41%)	30 (1.68%)			520 (3.19%)	110 (3.86%)
Ispençe	2040 (45.77%)	75 (39.26%)	849 (35.65%)	817 (20%)	1237 (57.34%)	986 (55.42%)	106 (34.64%)	374 (16.51%)	5678 (34.87%)	824 (28.94%)
Σύνολο	4457	191	2381	4082	2157	1779	306	2264	16281	2847

Πίνακας xxvii (a)

Χοριό	Ασλανόρ/ Λεοντόρ	Αχλαδιά	Αρανίτσα/ Κτυμένη	Ζαρτανάδες / Λασοζόρ	Θραψίμ	Καζέσι/ Αγ. Παρασκευή	Κουβανάδες/ Μελισσοζόρ	Λακρέσι/ Βαθύλακκος	Μέγα Παζαράκι/ Αγ. Βησσαρίον
Σιτάρι	10 kile, 80 (100%)	5 kile, 40 (14.44%)	57 kile, 456 (33.85%)		4 kile, 32 (5.12%)	98 kile, 784 (48.81%)	35 kile, 280 (19.06%)		15 kile, 120 (33.7%)
Κριθάρι		6 kile, 30 (10.83%)	21 kile, 105 (7.79%)		4 kile, 20 (3.2%)	14 kile, 70 (4.35%)	7 kile, 35 (2.38%)		17 kile, 85 (23.87%)
Δημητριακά								390 (25.7%)	
Βομβάκι		10 (3.61%)							
Λινό και κάνναβης			2 (0.14%)				14 (0.95%)		
Αμπέλα		40 (14.44%)	6 (0.44%)				255 (17.35%)		45 (12.64%)
Μέλι			8 (0.59%)			20 (1.38%)	140 (9.53%)		
Οπωροφόρα			10 (0.74%)				5 (0.34%)		
Μύλοι							35 (2.38%)		
Raiyyet Kullugu		142 (51.26%)							100 (28.08%)
Niyabet ve Arusi		15 (5.41%)	18 (1.33%)		22 (3.52%)	26 (1.61%)	23 (1.56%)	42 (2.76%)	6 (1.68%)
Αιγοπρόβατα						82 (5.1%)	25 (1.7%)	330 (21.75%)	
Χοίροι			42 (3.11%)			18 (1.12%)	58 (3.94%)		
Ispençe			374 (27.76%)		550 (88.14%)	556 (34.62%)	499 (33.96%)	755 (49.76%)	
Σύνολο	80	277	1347	231	624	1606	1469	1517	356

Πίνακας xxvii (b)

Χοροί	Μπαρτανού/ Ασημολόγοι	Όψεις/ Καρζαλάρ/ Γραμματικός ή	Πιζζυράα/ Πλατάνισσός	Πισάς	Ρεντίνα	Σαμπελή/ Φόλλο	Σοφάδες	Σπινίσα/ Νεράδα	Τσαμίσι/ Ανάβρα	Φύλα	Χαλίμπρέζι/ Κέδρος
Χοριό											
Σιττάρι	88 kile, 704 (35.82%)	17 kile, 136 (12.23%)	47 kile, 376 (42.82%)	6 kile, 48 (6.18%)	77 kile, 616 (17.08%)		30 kile, 240 (16.33%)	20 kile, 160 (19.51%)	13 kile, 104 (11.98%)	18 kile, 144 (13.64%)	20 kile, 160 (40.1%)
Κριθάρι	70 kile, 350 (17.81%)	17 kile, 85 (7.64%)	47 kile, 235 (26.76%)	6 kile, 30 (3.86%)			20 kile, 100 (6.8%)	20 kile, 100 (12.19%)	18 kile, 97 (11.17%)	14 kile, 70 (6.63%)	12 kile, 60 (15.03%)
Καρόδια					10 (0.27%)			20 (2.43%)			
Βαμβάκι	271 (13.79%)	40 (3.59%)	10 (1.13%)						9 (1.03%)	60 (5.68%)	10 (2.5%)
Λινό και κόνναβης					92 (2.55%)		110 (7.48%)	10 (1.21%)		25 (2.36%)	4 (1%)
Αμπέλλα	8 (0.4%)							10 (1.21%)	36 (4.14%)		
Μελίσινα	9 (0.45%)		10 (1.13%)		100 (2.77%)		50 (3.4%)	20 (2.43%)	46 (5.29%)	60 (5.68%)	
Λαζαράκιεροι	10 (0.5%)				40 (1.1%)		10 (0.68%)				
Μύλοι					10 (0.27%)			10 (1.21%)			90 (22.55%)
Ρεβόθια			11 (1.25%)		92 (2.55%)						
hidmet reaya			232 (26.42%)						488 (56.22%)		
Çift Cambaz			4 (0.45%)								
Ösri Boya		15 (1.34%)									
Çift yürük	50 (2.54%)										
Raiyyet Kültügu	522 (26.56%)	360 (32.37%)									
Niyabet ve Arusi	7 (0.35%)	20 (1.79%)					30 (2.04%)		38 (4.37%)	27 (2.55%)	
Arıgırbazıca	34 (1.73%)	471 (42.35%)		267 (34.4%)	360 (9.98%)		240 (16.33%)		50 (5.76%)	24 (2.27%)	
Χοίροι					33 (0.91%)		34 (2.31%)			80 (7.58%)	
İspençe				431 (55.54%)	2243 (62.2%)		655 (44.58%)	490 (59.75%)		475 (45.02%)	75 (18.79%)
Σύνολο	1965	1112	878	776	3606	200	1469	820	868	1055	399

Πίνακας xxviii

Χοιρό	Αραχοβίτσα	Αργόρι/Αργόριο	Αροάνοβο	Βραγγιανιά	Γριμπιανιά	Μάραθος	Μάρκελες / Αεζόγρια	Νεοζόρι/Νεοζόρια	Σηπλιανιά
Σιτάρι	10 κίλε, 80 (14.18%)	27 κίλε, 224 (15.24%)	66 κίλε, 528 (34.71%)	43 κίλε, 344 (13.42%)	8 κίλε, 64 (13.88%)	3 κίλε, 24 (8%)	4 κίλε, 32 (7.19%)	23 κίλε, 280 (20.84%)	56 κίλε, 448 (12%)
Κριθάρι	10 κίλε, 50 (8.86%)	27 κίλε, 135 (9.18%)	15 κίλε, 75 (4.93%)	43 κίλε, 215 (8.38%)	8 κίλε, 40 (8.67%)	3 κίλε, 15 (5%)	1 κίλε, 5 (1.12%)	23 κίλε, 131 (9.75%)	56 κίλε, 280 (7.54%)
Καρόδια									60 (1.61%)
Λινό και κάρναβις									100 (2.69%)
Αμπέλια	25 (4.43%)	81 (5.51%)	300 (19.72%)	68 (2.65%)	18 (3.9%)			18 (1.34%)	126 (3.39%)
Μελίσσια									
Λαχανόκηποι									
Οποροφόρα									20 (0.53%)
Μύλοι		10 (0.68%)		20 (0.78%)					10 (0.26%)
Ρεβίθια									
Κουκούλι									
Niyabet ve Arusi							10 (2.24%)		
Αγιοπροβάτια	84 (14.89%)	132 (8.98%)	83 (5.45%)	324 (12.64%)	83 (18%)	83 (27.94%)	168 (37.75%)	133 (9.9%)	480 (12.93%)
Χοίροι			10 (0.65%)						
Ispence	325 (57.62%)	887 (60.38%)	525 (34.51%)	1592 (62.11%)	256 (55.53%)	175 (58.92%)	225 (51%)	781 (58.15%)	2186 (58.92%)
Σύνολο	564	1469	1521	2563	461	297	445	1343	3710

Πίνακας xxix (α)

Χοιρό	Ασπί	Αγο Νικόλα	Βορσα	Ελάτοκαstr	Φλοκα	Gamboro	Günc	Istranco	Izloşova	Kadıç	Kalamı	Kalışa Sofı	Kartısa
Σιγάρι		107 kile, 856 (44.58)		55 kile, 440 (58.71%)		70 kile, 560 (17.62%)	12 kile, 96 (12.35%)	40 kile, 320 (23.98%)			14 kile, 112 (13.84%)	6 kile, 48 (12.3%)	29 kile, 232 (17.56%)
Κροθάρη		19 kile, 95 (4.94%)		40 kile, 200 (18.05%)		50 kile, 250 (7.86%)	15 kile, 75 (9.65%)	36 kile, 180 (13.49%)			14 kile, 70 (8.65%)	28 kile, 140 (35.89%)	29 kile, 145 (10.97%)
Δημητριά			36 (16.82%)		18 kile, 80 (51.61%)			76 (5.69%)	120 (11.73%)				
Καρύδια						24 (0.75%)	60 (7.72%)		17 (1.66%)				
Βίκος και κεχρί		15 kile, 75 (3.9%)											
Ανό και κάρναβης		240 (12.5%)				80 (2.51%)		50 (3.74%)	11 (1%)				10 (0.75%)
Αμπέλια								10 (0.74%)				25 (6.41%)	
Μελίσα		20 (1.04%)		5 (0.45%)		200 (6.29%)	60 (7.72%)						12 (0.9%)
Λιχάνοκιστροί							50 (6.43%)						15 (1.13%)
Οποροφόρα						57 (1.79%)	5 (0.64%)						
Μύλοι		10 (0.52)				30 (0.94%)	150 (19.3%)						
Κουκούλι						30 (0.94%)							
Tahminen										200 (57.14%)			
Niyabet ve Arısı			5 (2.33%)	20 (1.8%)		60 (1.88%)	10 (1.28%)	25 (1.87%)	25 (2.44%)		18 (2.22%)	6 (1.53%)	40 (3%)
Αγοροβόρα			27 (12.61%)			144 (4.53%)			276 (26.97%)		72 (8.89%)	30 (7.69%)	250 (18.92%)
Χοίροι			15 (7%)			63 (1.98%)		36 (2.69%)				10 (2.56%)	30 (2.27%)
Ispeççe		624 (32.5%)	131 (61.21%)	443 (39.98%)	75 (48.38%)	1360 (42.79%)	281 (36.16%)	637 (47.75%)	574 (56.1%)	150 (42.85%)	537 (66.37%)	131 (33.58%)	587 (44.43%)
Σύνολο	200	1920	214	1108	155	3178	777	1334	1023	350	809	390	1321

Πίνακας xxix (b)

Χοροί	Κατονари	Κιζιλτα Σιλε	Κολιζα	Κονδоставλο	Κοσταφίγια	Κοβίλι	Κοζις	Κιτχικ Φενάρ	Λανκοβι	Λοσα	Μιχάλασνο	Παλασα
Στρατί	14 κίλε, 112 (18.57%)	19 κίλε, 156 (17.97%)	154 κίλε, 1232 (32.22%)	32 κίλε, 256 (22.31%)	7 κίλε, 56 (6.73%)	32 κίλε, 256 (18.47%)	54 κίλε, 432 (28.47%)	49 κίλε, 392 (45.52%)	17 κίλε, 136 (23.4%)		22 κίλε, 176 (21.83%)	
Κριτόβρι	10 κίλε, 50 (8.29%)	17 κίλε, 87 (10.02%)	128 κίλε, 640 (16.74%)	25 κίλε, 125 (10.89%)	5 κίλε, 25 (3%)	8 κίλε, 40 (2.88%)	18 κίλε, 90 (5.93%)	66 κίλε, 330 (38.32%)	17 κίλε, 85 (14.62%)		12 κίλε, 60 (7.44%)	
Διμητριάκιά											120 (30.22%)	
Καρύδια	20 (3.31%)											
Βαββάκι		47 (5.41%)					15 (0.98%)	66 (7.66%)			20 (2.48%)	
Λινό και κάρναβις	12 (1.99%)		12 (0.31%)	50 (4.35%)		50 (3.6%)	10 (0.65%)	2 (0.23%)			20 (2.48%)	
Αμπέλια	100 (16.58%)	29 (3.34%)	100 (2.61%)				20 (1.31%)	18 (2.09%)	10 (1.72%)		70 (8.68%)	
Μελέσια	10 (1.65%)	116 (13.36%)	40 (1.04%)	20 (1.74%)	140 (16.84%)	10 (0.72%)	50 (3.29%)	90 (10.45%)				
Λυγανόκρηποι				4 (0.34%)		10 (0.72%)	3 (0.19%)				20 (2.48%)	
Οροροφόρα											10 (1.24%)	
Μύλοι	15 (2.48%)		30 (0.78%)								30 (3.72%)	
Ηίδιμετ reaya		488 (56.22%)						214 (24.85%)				
Νιγabet ve Arusi	12 (1.99%)	14 (1.61%)	100 (2.61%)	50 (4.35%)	27 (3.24%)	40 (2.88%)	35 (2.3%)	16 (1.85%)	14 (2.4%)			15 (1.86%)
Αγοροβέρρα		67 (7.71%)	84 (2.19%)	20 (1.74%)	10 (1.2%)	146 (10.53%)		33 (3.83%)	33 (5.67%)			55 (13.85%)
Χοίροι	10 (1.65%)		143 (3.74%)	79 (6.88%)	30 (3.61%)	10 (0.72%)	44 (2.9%)				60 (7.44%)	10 (2.51%)
Ισπενçe	262 (43.44%)		1442 (37.71%)	543 (47.34%)	543 (65.34%)	824 (59.45%)	818 (53.92%)		293 (50.43%)		325 (40.32%)	212 (53.4%)
Σύνολο	603	868	3823	1147	831	1386	1517	861	581	376	466	397

Πίνακας xxix (c)

Χορτό	Pekan	Petroyani	Ruzonafti	Tatiza	Tincin	Urabisi	Vijani	Voida	Voroş	Mezra' A-i Ayo Ilini	Mezra' A-i Piskovati
Σιτάρι	259 kile, 2072 (30.07%)	320 kile, 2560 (35.4%)	46 kile, 368 (16.72%)	8 kile, 64 (8.79%)	25 kile, 200 (45.97%)	3 kile, 24 (4.66%)	37 kile, 296 (13.81%)	110 kile, 880 (28.16%)	33 kile, 264 (16.83%)		
Κριθάρι	206 kile, 1030 (14.94%)	205 kile, 1025 (14.17%)	24 kile, 120 (5.45%)	9 kile, 45 (6.18%)	13 kile, 65 (14.94%)	3 kile, 15 (2.91%)	38 kile, 190 (8.86%)	138 kile, 690 (22%)	27 kile, 135 (8.6%)		
Δημητριακά										100 (50%)	
Καρόδια					20 (4.59%)	10 (1.94%)	55 (2.56%)				
Φασόζ/Κουκά	72 (1.04%)	8 kile, 64 (0.88%)									
Βομβάκι	20 (0.29%)	90 (1.24%)						4 (0.12%)	3 (0.19%)		
Λινό και κίναβις	214 (3.1%)	216 (2.98%)	20 (0.9%)				18 (0.83%)	10 (0.32%)	40 (2.55%)		
Αμπέλια	1045 (15.16%)	600 (8.29%)	620 (28.18%)			21 (4.08%)	250 (11.66%)	663 (21.22%)	200 (12.75%)		
Μελίσια	20 (0.29%)	357 (4.93%)	30 (1.36%)					60 (1.92%)	40 (2.55%)		
Λαχανόκηποι											
Κεράσια						3 (0.58%)					
Κάστανα					10 (2.29%)						
Οποροφόρα					20 (4.59%)		15 (0.69%)				
Μύλοι		30 (0.41%)				15 (2.91%)	30 (1.39%)				
Σκόρδα	2 (0.02%)	30 (0.41%)									
Niyabet ve Arusi	87 (1.26%)	70 (0.96%)	10 (0.45%)		100 (22.98%)	14 (2.72%)	50 (2.33%)	30 (0.96%)	30 (1.91%)		
Αγοροβύττα	51 (0.74%)	168 (2.32%)		157 (21.56%)		100 (19.45%)	140 (6.53%)	72 (2.3%)			
Χοίροι	261 (3.78%)	400 (5.53%)	95 (4.31%)		10 (2.29%)		16 (0.74%)	10 (0.32%)	120 (7.65%)		
Ispence	2016 (29.25%)	1621 (22.41%)	337 (15.31%)	462 (63.46%)	10 (2.29%)	312 (60.7%)	1068 (49.83%)	705 (22.56%)	736 (46.93%)	100 (50%)	
Σύνολο	6890	7231	2200	728	435	514	2143	3124	1568	200	100

Πίνακας xxx

Χωριό	Μουσουλμάνοι		Χριστιανοί		
	Νοικοκυριά	Χήρες	Χριστ. Νοικοκυριά	Χριστ. Άγαμοι	Χριστ. Χήρες
Αγ. Γεώργιος			62	13	11
Αγ. Τριάδα	4		116		20
Αγία Κυριακή			39		2
Αγία Μαρίνα			48		14
Αγία Παρασκευή/ Παρασκευή			54	12	1
Άγιοι Απόστολοι			4		5
Άγιος Δημήτριος			186		21
Άγιος Θεόδωρος	13	3	84		5
Αγναντερό			131		24
Αλμαντάρι/ Αμπελόνας	23				
Ανθοχώρι			76	32	10
Αραχωβίτσα			13	3	
Αργύρι/ Αργύριο			35	4	2
Αρδάνι			36		8
Αρδάνοβο			21		
Ασπροκκλησιά			128	21	9
Αχελινάδα			14	6	2
Αγλαδιά	12	4			
Βάκαρη			25	2	1
Βαλτινό			20		1
Βανακούλια			14	2	2
Βάναρη/ Μαραθιά			31		4
Βάνια/ Πλάτανος			136		39
Βαρδάρ/ Παράμερο			23	2	1
Βαρμπόπι/ Φήκη			27		1
Βατσουνιά			54	22	5
Βελεμίσι/ Αγιόφυλλο			61	12	5
Βελίτσena/ Καλλιρόη			108	15	13
Βένδιστα/ Αμάραντο			196	30	20
Βερεντζί			52		2
Βετερνίκον/ Νεραϊδοχώρι			50	8	7
Βήλα			15		3
Βηλβίζδα			88	18	8
Βητουμάς			66	11	5
Βίτσαινα/ Πετροχώρι			22	2	2
Βιτσίστα/ Μεσοχώρα			76	18	14
Βλάσιο			27	5	3
Βοϊβόδα/ Βασιλική			108		10
Βοξίστα			19		9
Βόργιανη/ Αγλαδοχώρι			50		5
Βοστιδί/ Κρήνη			85		14
Βούνεσι/ Μορφοβούνι			96	27	9
Βουτάδες			24	5	1
Βραγγιανά			62	8	2
Βραδέσι			6	2	1
Βρόστιανη/ Αμυγδαλή			8		
Γαρδίκι			29	3	2
Γαύροβον/ Γαύρος			33	1	1

Γελάνθη	1		48		7
Γενέσι			24		
Γερακάρι			4		
Γιουβάνου/ Αηδόνα			32	10	3
Γκαβαλιόρα/ Γλίστρα			11	3	1
Γκλογκοβός			5	1	1
Γλογοβίτσα/ Θερινό			49	14	
Γόλιτσα/ Αγ. Ακάκιος			28	11	1
Γοργοβίτες	2		102		16
Γορζί/ Λυγαριά			33		3
Γουλήνος/ Γλίνος			6		1
Γουργογύρι			51	15	4
Γράλιτσα/ Ελληνόπυργος			51	21	4
Γρεβενοσέλι/ Νεράιδα			12	3	
Γριζάνο/ Γρατζάνι/ Γρατζάνο/ Γρατζάνου			67	4	7
Γριμπιανά			10	2	1
Δέση			23	3	5
Δοβρόν/ Αετός			16	1	1
Δολιανά			22	6	4
Δουβλατάν/ Μεσορράχη	6	1			
Δραγοβίτσι/ Πολυθέα			62	11	2
Δραμίτσι/ Κοτρώνι			34	10	4
Δρανίτσα/ Κτιμένη			14		4
Ελευθεροχώρι			30		3
Ελληνόκαστρο			13		4
Εξάλοφος			45	10	1
Επάνω Βραδέσι			4	3	2
Ζαβλάντια/ Παλιόπυργος			82		14
Ζάρκον			49		6
Ζερέτσι/ Κρυσπηγή			44	14	8
Ζιμπανάδος			15		
Ζιόλι/ Αγ. Προκόπιος			22	9	5
Ζούλιανη/ Ζηλευτή			22		8
Ζωγραφία	2		20		2
Ηλίας	47	10			
Θρανήμι			22		
Καζνέσι/ Αγ. Παρασκευή			22	7	1
Κακοπλεύρι			94	9	4
Καλαπόδι			47	15	10
Καλλιφόνι			45		5
Καλόγηροι			25	5	4
Καλογηροχώρι			62		5
Καλογριανή			170	2	26
Καμνά/ Αγ. Νικόλαος			29	3	2
Κανάλια			6		
Κάμπουσα/ Καπάς			11		2
Καπρόν/ Κορυφή			6	2	
Καρβουνολεπενίτσα/ Πιάλεια			87		10
Καρδίτσα	26		9		4
Καρίτσα			31		
Καροπλέσι			90	5	4
Καρποχώρι/ Αμπελοχώρι			64	14	12

Καρυές			21		1
Καστανιά			73	20	11
Καστράκι			45		4
Κατίδι/ Περδικορράχη			8		1
Κατούσιο/ Μεταμόρφωση			36	7	1
Κεραμίδι			46		3
Κερασέα/ Κερασιά			11		
Κερασιά Σίνου/ Κερασούλα			10	4	2
Κεράσοβο			314	44	18
Κερατοχώρι			33		3
Κλεινοβός/ Κλινοβίστα			231		22
Κλοκοτός			47		12
Κνίσοβο/ Αργιθέα			18		1
Κόμπελος	1		36		7
Κονισκός			46	9	5
Κόπρανα/ Αύρα			8		
Κορνέσι/ Μοσχόφυτο			25	5	5
Κορφάρι/ Γκολφάρι			7	3	2
Κοσκινάς			65		11
Κότορι/ Κατάφυτο			35	8	7
Κοτσερί/ Ιτέα			24		6
Κοτσικόβο			59		5
Κουβανάδες/ Μελισσοχώρι			19		4
Κουβέλτσι			57		11
Κουκλαίου/ Ματονέρι			28	3	1
Κουμάδες/ Σταυρός	2		28		5
Κουμπουριανά			102	12	2
Κουρμπαλί/ Φανερωμένη	60	7			
Κούρσεβον/ Ελληνόκαστρο			96	24	12
Κουρτέσι/ Πρόδρομος	1		74		9
Κουρτίκι/ Μεταμόρφωση	23	3	52		10
Κουτζαραίοι			25	6	2
Κουτζούφλιανη			1		1
Κούτσαινα/ Στουρναραίικα			64	15	10
Κρινιτζα			25		6
Κριτουδάδες/ Ψήλωμα			8	4	2
Κριτσίνι/ Ταξιάρχες			67		7
Κρύο Νερό			124	21	15
Κυρ Άννα/ Κρανέα	3		83	7	15
Λάη			51	16	7
Λακρέσι/ Βαθύλακκος			29		5
Λάντζου/ Βροντερό			10	1	2
Λάσδα			5		2
Λεοντίτο			40	6	4
Λεπενίτσα/ Ανθούσα			34	14	4
Λεπτοκαρύ/ Σεισμόπληκτα			9		
Λεσιανά/ Φιλύρα			23	2	
Λέσταινο/ Διπόταμος			21	4	2
Λευτεκαριά			14	2	1
Λιάσκοβο/ Πετρωτό			16	2	1
Λιμπόχοβον/ Καλυβοχώρι			79	9	10
Λιόπρασο			38		

Λογγάκι			90		7
Λογκά			49	9	2
Λόμιτζα			24	4	2
Λοξάδα/ Λυκουσάδα	18		8		1
Λουζέστι/ Ελάφι			21	4	2
Λυκουβιάνη			67		13
Μάγειρος			13		
Μαγούλα	8		137		15
Μαγουλίτσα	5				
Μάκρεσι			27		1
Μάραθος			7	1	
Μαρκελέσι/ Αετοχώρι			9		
Μάρκου/ Μάρκο	3		82	1	8
Μάρμαρον	18				
Μαρτιντζικό/ Ελληνικά			40	15	3
Μασχολούρι			127		18
Ματαράγγα			130		11
Μαυρέλι			22	9	4
Μαυρομμάτι			59		6
Μέγα Παζαράκι/ Αγ. Βησσαρίων	6				
Μεγάρχι			16		3
Μεζίλο/ Δροσάτο			37	10	3
Μέλοβο			123		14
Μερίτσα/ Οξύνεια			55		10
Μερόκοβο/ Μυρόφυλλο			34	10	5
Μέρτζι Μεγάλο/ Μέγα Κεφαλόβρυσο			2	1	
Μεσένκόλας			41	15	1
Μεσοβούνι			33	19	7
Μολεντζικό/ Καλή Κώμη			57	16	7
Μουζάκι			104		6
Μουσαλάρ/ Συκιές			25		4
Μουτσιάρα/ Αθαμανία			28	3	
Μπαμπανού	29	4			
Μπελέτσι/ Παλιομονάστηρο			31		3
Μπελοκομίτη			24		
Μπλάσδον/ Μοσχάτο			1		2
Μπόσκιλαβο/ Αμπελικό			9	2	1
Μπουζιάρικο/ Μελάνυδρο			8		
Μπουκοβίτσα/ Ανθηρό			60	13	2
Μπούκουρο/ Αρματολικό			21	4	
Μπούρσιανη Επάνω			14		
Μπούρσιανη Κάτω			34		4
Μπουχούνιστα/ Μεγαλόχωρι			211		32
Μυλογόζι			19		2
Μυρίνη/ Μύρινα			110		9
Νεοχώρι/ Νεοχώρια			31	1	3
Νικλίτσι/ Καλονέρι			8	4	1
Νομή			54		4
Νταούτι/ Μέλισσα			13		5
Ντριστιανός			29		1
Ξυλοπάροικο/ Ξυλικοί			31	11	5

Οξυά			56	15	
Οστροβός/ Αγναντιά			43	4	1
Ουζούν Καραλάρ/ Γραμματικό	20	2			
Παζαράκι/ Πλατανιστός			16		
Πακτούρι/ Παχτούρι			9	2	
Παλαιά Κουτσούφλιανη/ Πλατάνιστος			54	6	4
Παλαιόκαστρο/ Μητρόπολη			31		9
Παλαιομηλιά/ Μηλιά			69	6	12
Παλαιοχώρι			44		2
Παλαμάς	36	1	33		3
Παληοκλήσι (Ισαρι)			16		
Παλιούρη Γορίτσα/ Αγ. Ανάργυροι	1		16		2
Παπαδόπουλο			13		
Παπάς			17		1
Πασχαλιόρι			47	11	2
Πατσαρί (Πιτσάρι)/ Αρτεσιανό			99		18
Πεδινό			100		17
Περλιάγκο Κάτω			142	17	5
Πέρα Βλοχός	13				
Πέρα Μπρεστάνι/ Προάστιο			100		3
Περτούλι			66	11	2
Πέτρα/ Πέτρινο			189		24
Πετρίλο			277	22	12
Πετρόπορος			15		1
Πιτσιούγκια/ Δασοχώρι			73	15	6
Πλόπι/ Νέα Πεύκη			50	6	3
Πόρτα Παναγιά/ Πύλη			121		8
Πορτή			69	16	5
Πορτίτσα			44		2
Πουλιάνα Μεγάλη			13		
Πουλιάνα Μικρή			12		1
Πρεβέντα			32	10	4
Πρόδρομος			40	14	4
Πτελοπούλα			13		
Πύργος			11		2
Πύρρα			45	6	4
Ράξα			18		2
Ράχοβον/ Καστανιά			35	8	4
Ραγίστα/ Γόμφοι			24		3
Ρεντίνα			89	16	3
Ριζαριό	41	3			
Ριζοβούνι			78		15
Ρίνσι			28		3
Ροξιόρι			10		1
Ροπωτό			44	10	5
Σέκλιζα/ Καλλιθήρο			3	2	
Σερβωτά	5		77		7
Σιαμάδες			31		7
Σκλάταινα/ Δρακότρυπα			97	25	4
Σκλάταινα/ Ρίζωμα			79		12
Σκλήβενο/ Λαφίνα			7	2	

Σμόλια/ Αγρελιά			26	6	1
Σούλα			99	43	10
Σοφάδες			25		5
Σπαθάδες			9		
Σπηλιά			66	8	3
Σπηλιανά			86	13	6
Σπινάσα/ Νεράιδα			23	2	5
Σπιρέλο/ Πετροχώρι			33		
Στεφανιάδα			42	6	2
Στούγκον/ Κρουνέρι			26	8	2
Στρούτζια/ Πεύκη			16	6	6
Σωτήρα			8		
Τζενεράδες/ Κορδαλλός			46	4	4
Τζιάσι/ Περιστερά			24		2
Τζιούκα Φλιάκα/ Θεοτόκος			35	12	6
Τζούρτζια/ Αγ. Παρασκευή			26	3	
Τιτάγι/ Λαμπερό			53		2
Τόσκεσι			16		2
Τσαμάσι/ Ανάβρα	37				
Τσάρα			72	18	4
Τσαρούχι			24	15	1
Τσιακούσι/ Γεωργικό			49		2
Τσούγκουρο			24		
Τύρνα/ Ελάτη			38	9	6
Τυφλοσέλι/ Δροσοχώρι			22	5	1
Τυχάι/ Ξυλοχώρι			10	2	
Φίλια			20		
Φλαμούλι			14		5
Φλαμπουρέσι/ Φλαμουρέσι			39	7	2
Φράγκο			4		1
Χαλαμπρέζι/ Κέδρος			3		
Χαλίκι			32	6	2
Χάρμαινα/ Χάρμα			12		4
Χλιντζάδες/ Τρυγόνα			33		5
Χουτιάνα			8		
Ayo Nikola			26		4
Baklalu			21		4
Bedric			224		13
Bijila			121	19	3
Bonilas			6	2	1
Borşa			5	2	1
Duka Mavromar			32		4
Elbohor			142	14	7
Evlahokastro			17		3
Evlahohor			12		2
Floka			3		
Gamboro			52	13	10
Gönç			11		1
Gorzadis			13	7	4
Istranco			24		2
Izloşova			22	5	4
Kadoş			6		

Kalami			21	6	2
Kalisa Sofi			5		1
Kartisa			23	3	2
Katonari			10		2
Kizilca Süle	10	4			
Koliza			56		7
Kondostavlo			21		3
Korkota			4		
Kostafilya			21	3	3
Kovili			32	6	4
Koziş			32		3
Küçük Fenâr	16	1			
Lancovi			11		3
Loşa			10		1
Mihalasno			13		
Nimoni			2		
Palaşa			8		2
Pekan			78		11
Petroyani			61		16
Ruzonafti			13		2
Sikedabo			7		1
Silyo			7		
Tatiza			18		2
Tincin			4		
Urabisi			12		2
Vijani			42	10	3
Voida			27		5
Voroş			28		6

Πίνακας (xxxii)

Χωριό	Θέση
Αγ. Γεώργιος	Οικισμός Ν του Φαναρίου (απόσταση: 25 χλμ.). (Υψόμετρο: 280 μ).
Αγ. Τριάδα/ Μεριόχοβο	Οικισμός ΒΑ του Φαναρίου (απόσταση: 10 χλμ.). (Υψόμετρο: 95 μ).
Αγία Κυριακή	Οικισμός Ν των Τρικάλων (απόσταση: 8 χλμ.). (Υψόμετρο: 110 μ). Επί της αριστερής όχθης του Πηνειού.
Αγία Μαρίνα	Οικισμός ΒΔ του Φαναρίου (απόσταση: 25 χλμ.).
Αγία Παρασκευή/ Παρασκευή	Οικισμός Β των Τρικάλων (απόσταση: 89 χλμ.). (Υψόμετρο: 900 μ). Στις Α. κλιτύς των Τζουμέρκων.
Άγιοι Απόστολοι	Οικισμός ΔΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 70 χλμ.). (Υψόμετρο: 1000 μ). Στις Α κλιτύς της Ν Πίνδου-Αγράφων.
Άγιος Δημήτριος	Οικισμός ΒΑ του Φαναρίου (απόσταση: 45 χλμ.). (Υψόμετρο: 130 μ).
Άγιος Θεόδωρος/ Καπουτσέ	Οικισμός ΝΑ των Τρικάλων (απόσταση: 25 χλμ.).
Αγναντερό/ Μιτζιάνη	Οικισμός ΒΒΑ του Φαναρίου (απόσταση: 1 χλμ.). (Υψόμετρο: 100 μ).
Αλμαντάρ/ Αμπελόνας	Οικισμός ΑΒΑ του Φαναρίου (απόσταση: 45 χλμ.). (Υψόμετρο: 100 μ).
Ανθοχώρι	Οικισμός ΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 20 χλμ.). (Υψόμετρο: 660 μ).
Αραχωβίτσα	Οικισμός ΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 80 χλμ.). (Υψόμετρο: 640 μ). Στις Β. κλιτύς της κορυφής Γαλάτσι, της Ν Πίνδου-Αγράφων.
Αργύρι/ Αργύριο	Οικισμός ΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 110 χλμ.). (Υψόμετρο: 880 μ). Στις κλιτύς της Ν Πίνδου-Αγράφων.
Αρδάνι	Οικισμός Β των Τρικάλων (απόσταση: 10 χλμ.). (Υψόμετρο: 180 μ). Επί των απολήξεων του όρους Χορτιάτη.
Αρδάνοβο	Οικισμός ΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 120 χλμ.). (Υψόμετρο: 370 μ).
Ασλανάρ/ Λεοντάρι	Οικισμός ΝΑ του Φαναρίου (απόσταση: 50 χλμ.). (Υψόμετρο: 200 μ).
Ασπροκκλησιά	Οικισμός Β των Σταγών (απόσταση: 30 χλμ.). (Υψόμετρο: 590 μ).
Αγελινάδα	Οικισμός ΒΑ των Τρικάλων (απόσταση: 4 χλμ.). (Υψόμετρο: 1100 μ). Κάτω από την κορυφή Μετερίζι, των Αντιχασίων.
Αγλαδιά/ Καρατζόλι	Οικισμός ΝΑ του Φαναρίου (απόσταση: 50 χλμ.). (Υψόμετρο: 170 μ).

Βάβα	Οικισμός ΒΔ των Σταγών (απόσταση: 2 χλμ).
Βάκαρη	Οικισμός Δ των Τρικάλων (απόσταση: 69 χλμ). (Υψόμετρο: 1160 μ). Στις ΒΔ κλιτύς της κορυφής Αυγό, της Ν. Πίνδου.
Βαλτινό	Οικισμός Δ των Τρικάλων (απόσταση 14 χλμ). (Υψόμετρο: 120 μ).
Βανακούλια/ Κρύα Βρύση	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 41 χλμ). (Υψόμετρο: 500 μ). Επί των Β. απολήξεων του Κοζιάκα.
Βάναρη/ Μαραθιά	Οικισμός ΒΑ του Φαναρίου (απόσταση: 45 χλμ). (Υψόμετρο: 95 μ). Επί του ποταμού Πηνειού
Βάνια/ Πλάτανος	Οικισμός Β των Τρικάλων (απόσταση: 16 χλμ). (Υψόμετρο: 200 μ).
Βαρδάνι/ Παράμερο	Οικισμός ΝΔ των Τρικάλων (απόσταση: 60 χλμ). (Υψόμετρο: 1000 μ).
Βαρμπόπι/ Φήκη	Οικισμός ΝΔ των Τρικάλων (απόσταση: 14 χλμ). (Υψόμετρο: 130 μ).
Βατσουσιά	Οικισμός Δ του Φαναρίου (απόσταση: 30 χλμ). (Υψόμετρο: 480 μ).
Βελεμίσι/ Αγρόφυλλο	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 50 χλμ). (Υψόμετρο: 600). Στις Ν. κλιτύς των Χασιών.
Βελίτσena/ Καλλιρόη	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 85 χλμ). (Υψόμετρο: 1040 μ). Στις κλιτύς του Λάκμου.
Βένδιστα/ Αμάραντο	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 61 χλμ). (Υψόμετρο: 900 μ). Στις Α κλιτύς της Ν. Πίνδου, μεταξύ των κορυφών Κυνηγού και Ζαπάντη.
Βερεντζί/ Αγ. Νικόλαος	Οικισμός Β των Τρικάλων (απόσταση: 24 χλμ). (Υψόμετρο: 260 μ). Επί του ποταμού Ληθαίου.
Βετερνίκον/ Νεραϊδοχώρι	Οικισμός Δ των Τρικάλων (απόσταση: 54 χλμ). (Υψόμετρο: 1140 μ). Στις Α. κλιτύς της κορυφής Πλαγιάς, της Ν. Πίνδου.
Βήλα	Απροσδιόριστος οικισμός Δ των Τρικάλων, πιθανόν κοντά στον ποταμό Βελά (απόσταση: 65 χλμ).
Βηλβίτζδα	Οικισμός ΒΔ Τρικάλων, μεταξύ των οικισμών Καλογριανή, Ελάτη και Χρυσομηλιά (απόσταση: 60 χλμ).
Βητουμάς	Οικισμός ΝΔ των Σταγών (απόσταση: 7 χλμ). (Υψόμετρο: 240 μ). Επί των ΒΑ απολήξεων του Κόζιακα.
Βίτσαινα/ Πετροχώρι	Οικισμός ΝΔ των Τρικάλων (απόσταση: 32 χλμ). (Υψόμετρο: 660 μ). Στις Ν. κλιτύς της κορυφής Λάπατα, της Ν. Πίνδου.
Βιτσίστα/ Μεσοχώρα	Οικισμός ΝΔ των Τρικάλων (απόσταση: 73 χλμ). (Υψόμετρο: 800 μ). Μεταξύ των κορυφών Μύτικα και Αυγό, της Ν. Πίνδου, επί του ποταμού Αγγελώου.
Βλάσιο	Οικισμός ΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 65 χλμ). (Υψόμετρο: 1060 μ). Στις κλιτύς της Ν Πίνδου-Αγράφων, ανάμεσα στις κορυφές Βουτσικάκι και Σχιζοκάραβο.
Βοϊβόδα/ Βασιλική	Οικισμός Β των Τρικάλων (απόσταση: 12 χλμ). (Υψόμετρο: 150 μ).
Βοξίστα	Οικισμός Δ των Σταγών, κοντά στα χωριά Κλεινός και Καλογριανή. (απόσταση: 35 χλμ).
Βόργιανη/ Αχλαδοχώρι	Οικισμός ΒΑ των Τρικάλων (απόσταση: 32 χλμ). (Υψόμετρο: 150 μ). Επί των Δ απολήξεων του όρους Ζάρκου.
Βοστιδί/ Κρήνη	Οικισμός Α των Τρικάλων (απόσταση: 24 χλμ). (Υψόμετρο: 130 μ).
Βούνεσι/ Μορφοβούνι	Οικισμός Ν του Φαναρίου (απόσταση: 20 χλμ). (Υψόμετρο: 800 μ). Στις ΝΑ κλιτύς της κορυφής Ψηλής Ράχης.
Βουτάδες	Διαλυμένος οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 50 χλμ?).
Βραγγιανά	Οικισμός ΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 100 χλμ). (Υψόμετρο: 600 μ). Στις Δ κλιτύς της κορυφής Γαλάτσι.
Βραδέσι	Απροσδιόριστος οικισμός Τρικάλων, ανάμεσα στους οικισμούς Πρίνος, Γενέσι και Μεγάρχη.
Βρόστιανη/ Αμυγδαλή	Οικισμός Ν του Φαναρίου (απόσταση: 20 χλμ). (Υψόμετρο: 600 μ).
Γαρδίκι	Οικισμός Δ των Τρικάλων (απόσταση: 100 χλμ). (Υψόμετρο: 1050 μ). Στις Α κλιτύς των Τζουμέρκων, κάτω από την κορυφή Κουρούνα.
Γάρροβον/ Γαύρος	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 50 χλμ). (Υψόμετρο: 470 μ). Στις Β. κλιτύς των Αντιχασίων.
Γελάνθη	Οικισμός ΔΒΔ του Φαναρίου (απόσταση: 10 χλμ). (Υψόμετρο: 140 μ).
Γενέσι	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 23 χλμ). (Υψόμετρο: 340 μ). Στις Α. κλιτύς του Κόζιακα.
Γερακάρι	Οικισμός ΒΒΑ των Τρικάλων (απόσταση: 42 χλμ). (Υψόμετρο: 830 μ). Στις κλιτύς των Αντιχασίων.
Γιουβάνου/ Αηδόνα	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 61 χλμ). (Υψόμετρο: 840 μ). Στις Α. κλιτύς της Ν. Πίνδου, μεταξύ των κορυφών Νεράιδας και Τριγγιάς.
Γκαβαλιόρα/ Γλίστρα	Οικισμός ΝΔ των Τρικάλων (απόσταση: 88 χλμ). (Υψόμετρο: 980 μ). Στις Δ. κλιτύς της κορυφής Χατζή, της Ν. Πίνδου, στα αριστερά του Ασπροπόταμου-Αγγελώου.
Γκλογκοβός	Διαλυμένος οικισμός ΒΔ των Τρικάλων στην περιοχή του Καταφύτου (απόσταση: 80 χλμ).
Γλογοβίτσα/ Θερινό	Οικισμός ΔΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 60 χλμ). (Υψόμετρο: 940 μ). Στις Ν κλιτύς της κορυφής Καραβούλας, της Ν. Πίνδου.
Γόλιτσα/ Αγ. Ακάκιος	Οικισμός Ν του Φαναρίου (απόσταση: 10 χλμ). (Υψόμετρο: 320 μ).
Γοργοβίτες	Οικισμός Α του Φαναρίου (απόσταση: 20 χλμ). (Υψόμετρο: 100 μ).
Γορζί/ Λυγαριά	Οικισμός ΝΔ των Τρικάλων (απόσταση: 11 χλμ). (Υψόμετρο: 145 μ).
Γουλήνος/ Γλίνας	Οικισμός Δ των Σταγών (απόσταση: 35 χλμ). (Υψόμετρο: 98 μ). Επί του ποταμού Πηνειού.
Γουργογύρι/ Γοργογύρι	Οικισμός Δ των Τρικάλων (απόσταση: 22 χλμ). (Υψόμετρο: 200 μ). Επί των Α απολήξεων του όρους Κόζιακας.
Γραδίσιον	Οικισμός ΝΔ των Τρικάλων (απόσταση: 38 χλμ).
Γράλιστα/ Ελληνόπυργος	Οικισμός ΔΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 10 χλμ). (Υψόμετρο: 560 μ).
Γρεβενοσέλι/ Νεράιδα	Οικισμός ΝΔ των Τρικάλων (απόσταση: 86 χλμ). (Υψόμετρο: 1020 μ).

Γριζάνο/ Γρατζάνι/ Γρατζάνο/ Γρατζάνου	Οικισμός ΒΑ των Τρικάλων (απόσταση: 36 χλμ.). (Υψόμετρο: 140). Επί των Δ. απολήξεων του όρους Ζάρκου.
Γριμμιανά	Οικισμός ΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 110 χλμ.). (Υψόμετρο: 400 μ). Στις Δ κλιτύς της κορυφής Γαλάτσι.
Γρόχοβον	Οικισμός Β του Φαναρίου (απόσταση: 10 χλμ.).
Δέση	Οικισμός Δ των Τρικάλων (απόσταση: 66 χλμ.). (Υψόμετρο: 1040). Κάτω από την κορυφή Ξεροβούνι, στις κλιτύς της Ν. Πίνδου.
Δόβρεσι/ Δοβρόι/ Αετός	Οικισμός Δ των Τρικάλων (απόσταση: 77 χλμ.). (Υψόμετρο: 760 μ). Στις Ν κλιτύς της κορυφής Μύτικας, της Ν Πίνδου, επί του Ασπροπόταμου-Αγελώου.
Δολιανά	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 76 χλμ.). (Υψόμετρο: 1150 μ).
Δολιανά (συμπλήρωμα)	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 76 χλμ.). (Υψόμετρο: 1150 μ).
Δουβλατάν/ Μεσορράχη	Οικισμός ΒΑ του Φαναρίου (απόσταση: 50 χλμ.). (Υψόμετρο: 280 μ).
Δραγοβίσι/ Πολυθέα	Οικισμός Δ των Τρικάλων (απόσταση: 58 χλμ.). (Υψόμετρο: 1100 μ). Ανάμεσα στις κορυφές Νεράϊδα και Ψήλωμα της Ν. Πίνδου.
Δραμίζι/ Κοτρώνι	Οικισμός ΝΔ των Τρικάλων (απόσταση: 27 χλμ.). (Υψόμετρο: 720 μ). Στις ΝΔ κλιτύς του Κόζιακα.
Δρανίτσα/ Κτιμένη	Οικισμός ΝΑ του Φαναρίου (απόσταση: 55 χλμ.). (Υψόμετρο: 680 μ).
Ελευθεροχώρι	Οικισμός Δ των Τρικάλων (απόσταση: 16 χλμ.). (Υψόμετρο: 125 μ).
Ελληνόκαστρο/ Βούνιτσα/ Προσήλιο	Οικισμός ΔΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 10 χλμ.). (Υψόμετρο: 610 μ).
Εξάλοφος	Οικισμός Δ των Τρικάλων (απόσταση: 15 χλμ.). (Υψόμετρο: 125 μ).
Επάνω Βραδέσι	Απροσδιόριστος οικισμός Τρικάλων, ανάμεσα στους οικισμούς Πρίνος, Γενέσι και Μεγάρη.
Ζαβλάντια/ Παλιόπυργος	Οικισμός ΒΑ των Τρικάλων (απόσταση: 8 χλμ.). (Υψόμετρο: 100 μ). Βυζαντινό φρούριο.
Ζάρκον	Οικισμός Α των Τρικάλων (απόσταση: 34 χλμ.). (Υψόμετρο: 120). Επί των Δ. απολήξεων του φερόνυμου βουνού.
Ζαρχανάδες/ Δασοχώρι	Οικισμός ΝΑ του Φαναρίου (απόσταση: 40 χλμ.). (Υψόμετρο: 135 μ).
Ζερέτσι/ Κρουπιγή	Οικισμός ΝΔ του Φαναρίου. (απόσταση: 25 χλμ.). (Υψόμετρο: 550 μ).
Ζιμπανάδος	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων, πλησίον του οικισμού Μεγάρη (απόσταση: 15 χλμ.).
Ζιόλι/ Αγ. Προκόπιος	Οικισμός ΝΔ των Τρικάλων (απόσταση: 31 χλμ.). (Υψόμετρο: 620 μ). Επί των Α απολήξεων της Ν Πίνδου.
Ζούλιανη/ Ζηλευτή	Οικισμός ΒΑ των Τρικάλων (απόσταση: 7 χλμ.). (Υψόμετρο: 95 μ).
Ζωγραφία	Οικισμός ΔΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 10 χλμ.). (Υψόμετρο: 120 μ).
Ηλίας	Οικισμός ΑΒΑ του Φαναρίου (απόσταση: 50 χλμ.). (Υψόμετρο: 100 μ).
Θραψίμι	Οικισμός ΝΑ του Φαναρίου (απόσταση: 50 χλμ.). (Υψόμετρο: 600 μ). Επί των Α απολήξεων της Ν Πίνδου.
Καζνέσι/ Αγ. Παρασκευή	Οικισμός ΝΑ του Φαναρίου (απόσταση: 50 χλμ.). (Υψόμετρο: 125 μ).
Κακοπλεύρι	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 53 χλμ.). (Υψόμετρο: 880 μ).
Καλαπόδι	Οικισμός ΒΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 65 χλμ.). (Υψόμετρο: 490 μ).
Καλλιφώνι	Οικισμός ΝΑ του Φαναρίου (απόσταση: 30 χλμ.). (Υψόμετρο: 145 μ).
Καλόγηροι	Οικισμός ΝΔ των Τρικάλων (απόσταση: 35 χλμ.). (Υψόμετρο: 720 μ). Στις Α κλιτύς της κορυφής Λάπατα, της Ν Πίνδου.
Καλογηροχώρι	Οικισμός Α του Φαναρίου (απόσταση: 10 χλμ.).
Καλογριανά/ Καλογριανά	Οικισμός ΒΑ του Φαναρίου (απόσταση: 8 χλμ.). (Υψόμετρο: 95 μ). Επί του ρέματος Μπουμπουλίνα.
Καλογριανή	Οικισμός Δ των Σταγών (απόσταση: 33 χλμ.). (Υψόμετρο: 840 μ). Στις Α. κλιτύς της Ν. Πίνδου.
Καμνά/ Αγ. Νικόλαος	Οικισμός Δ των Τρικάλων (απόσταση: 67 χλμ.). (Υψόμετρο: 950). Μεταξύ των κορυφών Βαρκό και Λάκκος των Τζουμέρκων.
Κανάλια	Οικισμός Ν του Φαναρίου (απόσταση: 5 χλμ.). (Υψόμετρο: 340 μ).
Κάπουνα/ Καπιάς	Οικισμός Δ του Φαναρίου (απόσταση: 4 χλμ.). (Υψόμετρο: 130 μ).
Καπρού/ Κορυφή	Οικισμός Δ των Τρικάλων (απόσταση: 80 χλμ.). (Υψόμετρο: 700). Στις Δ κλιτύς της κορυφής Παλούκι, της Νότιας Πίνδου.
Καρβουνολεπενίτσα/ Πιάλεια	Οικισμός ΝΔ των Τρικάλων (απόσταση: 21 χλμ.). (Υψόμετρο: 260 μ). Στις Α κλιτύς του Ν. Κόζιακα.
Καρδίτσα	Οικισμός ΝΑ του Φαναρίου (απόσταση: 15 χλμ.). (Υψόμετρο: 105 μ).
Καρίτσα	Οικισμός ΝΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 45 χλμ.). (Υψόμετρο: 1100 μ). Στις Ν. Κλιτύς της κορυφής Βουτσικάκι, της Ν. Πίνδου-Αγράφων.
Καροπλέσι	Οικισμός Ν του Φαναρίου (απόσταση: 60 χλμ.). (Υψόμετρο: 910 μ). Στις Β κλιτύς της κορυφής Παπαδημήτρη, της Ν Πίνδου-Αγράφων.
Καρποχώρι/ Αμπελοχώρι	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 67 χλμ.). (Υψόμετρο: 800 μ). Στις Α κλιτύς της Ν Πίνδου.
Καρυές	Οικισμός Ν των Τρικάλων (απόσταση: 5 χλμ.). (Υψόμετρο: 108 μ).
Καστανιά	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 58 χλμ.). (Υψόμετρο: 800). Στις Α κλιτύς της Ν. Πίνδου.
Καστράκι	Οικισμός ΒΔ των Σταγών (απόσταση: 2 χλμ.). (Υψόμετρο: 270 μ).

Κατιδί/ Περδικορράχη	Οικισμός Β των Τρικάλων (απόσταση: 5 χλμ). (Υψόμετρο: 120 μ).
Κατούσιο/ Μεταμόρφωση	Οικισμός Δ του Φαναρίου (απόσταση: 70 χλμ.). (Υψόμετρο: 930 μ). Στις Α κλιτύς της Ν Πίνδου-Αγράφων.
Κεραμίδι	Οικισμός Α των Τρικάλων (απόσταση: 32 χλμ). (Υψόμετρο: 90 μ). Επί του ποταμού Πηνειού.
Κερασέα/ Κερασιά	Οικισμός ΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 14 χλμ). (Υψόμετρο: 920 μ). Επί των Α απολήξεων της Ν Πίνδου-Αγράφων.
Κερασιά Σίνου/ Κερασούλα	Οικισμός Β των Τρικάλων (απόσταση: 62 χλμ). (Υψόμετρο: 720 μ). Στις Ν. κλιτύς των Χασίων.
Κεράσοβο	Οικισμός Δ των Τρικάλων (απόσταση: 100 χλμ.). (Υψόμετρο: 260 μ).
Κερατοχώρι	Οικισμός Α των Τρικάλων (απόσταση: 30 χλμ.).
Κλεινοβός/ Κλινοβίστα	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 57 χλμ). (Υψόμετρο: 860 μ). Επί των Α. απολήξεων της Ν. Πίνδου.
Κλοκοτός	Οικισμός Α των Τρικάλων (απόσταση: 25 χλμ). (Υψόμετρο: 95 μ). Επί του ποταμού Πηνειού.
Κνίνα	Απροσδιόριστος οικισμός πλησίον των Σταγών.
Κνίσοβο/ Αργιθέα	Οικισμός ΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 50 χλμ.). (Υψόμετρο: 930 μ). Στις Α κλιτύς της Ν Πίνδου-Αγράφων, μεταξύ των κορυφών Καραβούλας και Καράβας.
Κοθών/ Πολυνέρι	Οικισμός ΝΔ των Τρικάλων (απόσταση: 81 χλμ). (Υψόμετρο: 760 μ). Στις Ν κλιτύς της κορυφής Χατζής, της Νότιας Πίνδου.
Κόμπελος	Οικισμός Α του Φαναρίου (απόσταση: 5 χλμ.). (Υψόμετρο: 95 μ).
Κονισκό/ Κοντσικό	Οικισμός Β των Τρικάλων (απόσταση: 37 χλμ). (Υψόμετρο: 820 μ).
Κόπρανα/ Αύρα	Οικισμός Β των Τρικάλων (απόσταση: 23 χλμ). (Υψόμετρο: 250 μ). Επί του ποταμού Ληθαίου.
Κόρμποβον/ Λαγκαδιά	Οικισμός ΒΑ των Τρικάλων (απόσταση: 14 χλμ). (Υψόμετρο: 450 μ).
Κορνέσι/ Μοσχόφυτο	Οικισμός ΝΔ των Τρικάλων (απόσταση: 70 χλμ). (Υψόμετρο: 800 μ). Στις ΒΑ κλιτύς της κορυφής Χατζή, της Ν. Πίνδου.
Κορφάρι/ Γκολφάρι	Οικισμός ΝΔ των Τρικάλων (απόσταση: 73 χλμ). (Υψόμετρο: 770). Στις Δ. κλιτύς της κορυφής Χατζή, της Ν. Πίνδου, στα αριστερά του Ασπροπόταμου-Αχελώου.
Κοσκινάς	Οικισμός ΒΑ του Φαναρίου (απόσταση: 25 χλμ.). (Υψόμετρο: 95 μ). Επί του ποταμού Καλέντζη.
Κότορι/ Κατάφυτο	Οικισμός Δ των Τρικάλων (απόσταση: 88 χλμ). (Υψόμετρο: 1000 μ). Στις κλιτύς της Ν. Πίνδου, κοντά στις πηγές του Ασπροπόταμου-Αχελώου, μεταξύ των κορυφών Βαρικού και Κέδρου.
Κοτσερί/ Ιτέα	Οικισμός ΑΒΑ του Φαναρίου (απόσταση: 45 χλμ.). (Υψόμετρο: 108 μ).
Κοτσικόβο	Οικισμός Α των Τρικάλων (απόσταση: 20 χλμ.).
Κουβανάδες/ Μελισσοχώρι	Οικισμός ΝΑ του Φαναρίου (απόσταση: 35 χλμ.). (Υψόμετρο: 139 μ). Επί του ποταμού Σοφαδίτικου.
Κουβέλτσι/ Θεόπετρα	Οικισμός ΝΑ των Σταγών (απόσταση: 6 χλμ). (Υψόμετρο: 180 μ).
Κουκλαίοι/ Ματονέρι	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 58 χλμ). (Υψόμετρο: 840 μ). Στις Α. κλιτύς του Λάκμου, πάνω από την κοιλάδα του Μαλακασιώτικου ρέματος.
Κουμάδες/ Σταυρός	Οικισμός ΝΑ του Φαναρίου (απόσταση: 20 χλμ.). (Υψόμετρο: 9 μ). Επί του ποταμού Καλέντζη.
Κουμπουριανά	Οικισμός ΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 70 χλμ.). (Υψόμετρο: 1000 μ). Στις κλιτύς της κορυφής Σχιζοκάραβο, της Ν Πίνδου-Αγράφων.
Κουρπαλί/ Φανερωμένη	Οικισμός Α των Τρικάλων (απόσταση: 15 χλμ). (Υψόμετρο: 95 μ). Επί του ποταμού Πηνειού.
Κούρσεβον/ Ελληνόκαστρο	Οικισμός ΝΑ των Σταγών (απόσταση: 15 χλμ). (Υψόμετρο: 610 μ). Επί των Ν απολήξεων των Αντιχασίων.
Κουρτέσι/ Πρόδρομος	Οικισμός ΝΑ του Φαναρίου (απόσταση: 20 χλμ.). (Υψόμετρο: 103 μ).
Κουρτίκι/ Μεταμόρφωση	Οικισμός ΒΑ του Φαναρίου (απόσταση: 40 χλμ.). (Υψόμετρο: 190 μ).
Κουτζαράιοι	Οικισμός ΝΔ των Τρικάλων (απόσταση: 15 χλμ.).
Κουτζούφλιανη	Οικισμός μεταξύ Αγρελιάς Τρικάλων και Βερδικούσιας Λάρισας. (Υψόμετρο: 320 μ).
Κούτσαϊνα/ Στουρναραίικα	Οικισμός ΝΔ των Τρικάλων (απόσταση: 37 χλμ). (Υψόμετρο: 860 μ). Στις Ν. κλιτύς της κορυφής Λάπατα, της Ν. Πίνδου.
Κράνεια/ Κρανιά	Οικισμός ΒΑ του Φαναρίου (απόσταση: 5 χλμ). (Υψόμετρο: 92 μ).
Κρινίτζα/ Κρινίτσα	Οικισμός Β των Τρικάλων (απόσταση: 5 χλμ). (Υψόμετρο: 100 μ).
Κριτουδάδες/ Κριτσωτάδες/ Ψήλωμα	Οικισμός Β των Τρικάλων (απόσταση: 60 χλμ). (Υψόμετρο: 680 μ). Στις ΝΑ κλιτύς των Χασίων.
Κριτσίν/ Ταξιάρχες	Οικισμός Α των Τρικάλων (απόσταση: 11 χλμ). (Υψόμετρο: 95).
Κρύο Νερό	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 50 χλμ.).
Κυρ Άννα/ Κρανέα	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 80 χλμ). (Υψόμετρο: 1140 μ). Στις Δ. κλιτύς της Ν Πίνδου, ανάμεσα στις κορυφές Πλαγιά και Ψήλωμα.
Λάη	Οικισμός ΒΑ των Τρικάλων (απόσταση: 70 χλμ.).
Λακρέσι/ Βαθύλακκος	Οικισμός ΝΑ του Φαναρίου (απόσταση: 55 χλμ.). (Υψόμετρο: 780 μ). Στις Α κλιτύς της κορυφής Βουλγάρας.
Λάντζου/ Βροντερό	Οικισμός Δ των Τρικάλων (απόσταση: 35 χλμ). (Υψόμετρο: 900 μ). Στις Δ. κλιτύς της κορυφής Λάπατα, της Ν. Πίνδου.
Λάσδα	Οικισμός Ν του Φαναρίου (απόσταση: 2 χλμ).

Λεοντίτο	Οικισμός ΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 70 χλμ.). (Υψόμετρο: 960 μ). Στις κλιτύς της Ν Πίνδου-Αγράφων.
Λεπενίτσα/ Ανθούσα	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 94 χλμ). (Υψόμετρο: 1100 μ). Μεταξύ των ορέων Λάκμου και Τζουμέρκων.
Λεπτοκαρού/ Σεισμόπληκτα	Οικισμός Β των Τρικάλων (απόσταση: 3 χλμ). (Υψόμετρο: 110 μ).
Λεσιανά/ Φιλύρα	Οικισμός ΝΔ των Τρικάλων (απόσταση: 22 χλμ). (Υψόμετρο: 180 μ).
Λέσταινο/ Διπόταμος	Οικισμός Δ των Τρικάλων (απόσταση: 8 χλμ). (Υψόμετρο: 120 μ).
Λευτεκαριά	Οικισμός ΒΑ των Τρικάλων (απόσταση: 80 χλμ?).
Λιάσκοβο/ Πετρωτό	Οικισμός ΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 70 χλμ.). (Υψόμετρο: 660 μ). Επί του ποταμού Αχελώου.
Λιμπόχοβο/ Νέα Κουτσούφλιανη/ Παναγία/ Καλυβοχώρι	Οικισμός ΒΔ των Σταγών (απόσταση: 27 χλμ). (Υψόμετρο: 800 μ). Στις κλιτύς της Πίνδου, Α. του Μετσόβου.
Λιόπρασο	Οικισμός ΒΑ των Τρικάλων (απόσταση: 21 χλμ). (Υψόμετρο: 670 μ).
Λογγάκι	Οικισμός Β των Τρικάλων (απόσταση: 4 χλμ). (Υψόμετρο: 98 μ).
Λογκά	Οικισμός ΒΑ των Τρικάλων (απόσταση: 47 χλμ). (Υψόμετρο: 970 μ). Στις κλιτύς των Αντιχασίων.
Λόμιτζα	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 50 χλμ).
Λοξάδα/ Λυκουσάδα	Οικισμός ΝΑ του Φαναρίου (απόσταση: 5 χλμ.). (Υψόμετρο: 140 μ).
Λουζέστι/ Ελάφι	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 45 χλμ). (Υψόμετρο: 600 μ). Στις Α. κλιτύς της Ν. Πίνδου.
Λυκουβιάνη	Οικισμός ΒΑ του Φαναρίου (απόσταση: 5 χλμ.).
Μάγειρος	Οικισμός ΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 60 χλμ.). (Υψόμετρο: 1120 μ). Στις Δ κλιτύς της κορυφής Βουτσικάκι, της Ν Πίνδου-Αγράφων.
Μαγούλα	Οικισμός Β του Φαναρίου (απόσταση: 10 χλμ.). (Υψόμετρο: 100 μ). Επί του ποταμού Πάμισου.
Μαγουλίτσα	Οικισμός ΒΔ του Φαναρίου (απόσταση: 10 χλμ.). (Υψόμετρο: 110 μ). Επί του ποταμού Πάμισου.
Μάκρεσι	Οικισμός ΝΔ των Τρικάλων (απόσταση: 15 χλμ.).
Μάραθος	Οικισμός ΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 90 χλμ.). (Υψόμετρο: 800 μ). Στις Β κλιτύς της κορυφής Γαλάτσι, της Ν Πίνδου-Αγράφων.
Μαρκελέσι/ Αετοχώρι	Οικισμός ΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 80 χλμ.). (Υψόμετρο: 900 μ). Επί των Α κλιτύς της κορυφής Γαλάτσι, της Ν Πίνδου-Αγράφων.
Μάρκου/ Μάρκο	Οικισμός ΑΒΑ του Φαναρίου (απόσταση: 30 χλμ.). (Υψόμετρο: 98 μ).
Μάρμαρον	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 25 χλμ.).
Μαρτιντζικό/ Ελληνικά	Οικισμός Δ του Φαναρίου (απόσταση: 75 χλμ.). (Υψόμετρο: 900 μ). Στις κλιτύς της Β Τούρλας, της Ν Πίνδου.
Μασχολούρι/ Μασχολούριο	Οικισμός ΝΑ του Φαναρίου (απόσταση: 30 χλμ.). (Υψόμετρο: 110 μ).
Ματαράγγα	Οικισμός Α του Φαναρίου (απόσταση: 30 χλμ.). (Υψόμετρο: 100 μ).
Μαυρέλι	Οικισμός ΒΑ των Τρικάλων (απόσταση: 49 χλμ). (Υψόμετρο: 1130 μ). Κάτω από την κορυφή Μετερίζι, των Αντιχασίων.
Μαυρομμάτι	Οικισμός ΔΒΔ του Φαναρίου (απόσταση: 15 χλμ.). (Υψόμετρο: 160 μ). Επί του ποταμού Πάμισου.
Μέγα Παζαράκι/ Αγ. Βησσαρίων	Οικισμός ΝΑ του Φαναρίου (απόσταση: 40 χλμ.). (Υψόμετρο: 118 μ).
Μεγάρχι	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 16 χλμ). (Υψόμετρο: 150 μ). Επί του ποταμού Πηνειού.
Μεζίλο/ Δροσάτο	Οικισμός ΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 65 χλμ.). (Υψόμετρο: 940 μ).
Μέλοβο	Οικισμός ΒΒΑ των Τρικάλων, Α του Δασοχωρίου Δεσκάτης (απόσταση: 55 χλμ.).
Μερίτσα/ Οξύνεια	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 45 χλμ). (Υψόμετρο: 520 μ). Στις Ν κλιτύς των Αντιχασίων.
Μερόκοβο/ Μυρόφυλλο	Οικισμός ΝΔ των Τρικάλων (απόσταση: 89 χλμ). (Υψόμετρο: 700 μ). Στις Ν. κλιτύς της κορυφής Ζατζή, της Ν. Πίνδου.
Μέρτζι Μεγάλο/ Μέγα Κεφαλόβρυσο	Οικισμός Β των Τρικάλων (απόσταση: 6 χλμ). (Υψόμετρο: 120 μ).
Μεσενικόλας	Οικισμός Ν του Φαναρίου (απόσταση: 20 χλμ.). (Υψόμετρο: 700 μ).
Μεσοβούνι	Οικισμός ΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 55 χλμ.). (Υψόμετρο: 900 μ). Στις κλιτύς της Ν Πίνδου-Αγράφων, μεταξύ των κορυφών Καραβούλας και Σχιζοκάραβου.
Μίκανη/ Μήκανη/ Μουργκάνι	Οικισμός ΒΔ των Σταγών (απόσταση: 12 χλμ). (Υψόμετρο: 290 μ).
Μουσίγια/ Μεσούντα	Οικισμός ΝΔ των Τρικάλων (απόσταση: 90 χλμ.). (Υψόμετρο: 730 μ). Στις Β κλιτύς της κορυφής Κοκκινόλακας.
Μολεντζικό/ Καλή Κώμη	Οικισμός ΔΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 65 χλμ). (Υψόμετρο: 600 μ). Στις Β κλιτύς της κορ. Προφήτης Ηλίας, της Ν Πίνδου-Αγράφων.
Μουζάκι	Οικισμός Δ του Φαναρίου (απόσταση: 15 χλμ.). (Υψόμετρο: 180 μ). Επί του ποταμού Πάμισου.
Μουσαλάρ/ Συκιές	Οικισμός ΒΑ του Φαναρίου (απόσταση: 45 χλμ.). (Υψόμετρο: 115 μ).
Μουσίγια/ Μεσούντα	Οικισμός ΝΔ των Τρικάλων (απόσταση: 90 χλμ.). (Υψόμετρο: 730 μ). Στις Β κλιτύς της κορυφής Κοκκινόλακας.
Μουτσιάρα/ Αθαμανία	Οικισμός Δ των Τρικάλων (απόσταση: 102 χλμ). (Υψόμετρο: 940). Ανάμεσα στις κορυφές Κακαρδίτσα και Κουρούνα των Τζουμέρκων.

Μπαμπανού/ Ασημοχώρι	Οικισμός ΝΑ του Φαναρίου (απόσταση: 55 χλμ.). (Υψόμετρο: 170 μ).
Μπελέτσι/ Πελέτζη/ Παλιμονάστηρο	Οικισμός ΝΔ των Τρικάλων (απόσταση: 15 χλμ). (Υψόμετρο: 170 μ).
Μπελοκομίτη	Οικισμός Ν του Φαναρίου (απόσταση: 45 χλμ.). (Υψόμετρο: 930 μ).
Μπλάσδον/ Μοσχάτο	Οικισμός Ν του Φαναρίου (απόσταση: 15 χλμ.). (Υψόμετρο: 440 μ).
Μπόσκλαβο/ Αμπελικό	Οικισμός Ν του Φαναρίου (απόσταση: 25 χλμ.). (Υψόμετρο: 260 μ).
Μπουζιάρικο/ Μελάνυδρο	Οικισμός ΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 75 χλμ.). (Υψόμετρο: 480 μ). Στις Β κλιτύς της κορυφής Γαλάτσι.
Μπουκοβίτσα/ Ανθηρό	Οικισμός ΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 65 χλμ.). (Υψόμετρο: 800 μ). Στις Α κλιτύς της Ν Πίνδου-Αγράφων.
Μπούκουρο/ Αρματολικό	Οικισμός ΝΔ των Τρικάλων (απόσταση: 75 χλμ). (Υψόμετρο: 860 μ). Στις κλιτύς της κορυφής Μύτικας, των Τζουμέρκων, επί του ποταμού Αχελώου.
Μπούρσιανη Επάνω/ Νέα Ζωή	Οικισμός Β των Τρικάλων (απόσταση: 34 χλμ). (Υψόμετρο: 500 μ). Επί των Δ. απολήξεων της κορυφής Οξυάς.
Μπουρσιάνη Κάτω	Διαλυμένος οικισμός Β των Τρικάλων (απόσταση: 30 χλμ?).
Μπουχούνιστα/ Μεγαλοχώρι	Οικισμός Α των Τρικάλων (απόσταση: 7 χλμ). (Υψόμετρο: 95).
Μυλογόζι	Οικισμός ΝΔ των Τρικάλων (απόσταση: 90 χλμ.).
Μύρινα/ Μιρούσιο	Οικισμός Α του Φαναρίου (απόσταση: 20 χλμ.). (Υψόμετρο: 98 μ).
Νεοχώρι/ Νεοχώρια	Οικισμός ΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 105 χλμ.). (Υψόμετρο: 420 μ). Στις Δ. κλιτύς της κορυφής Γαλάτσι.
Νικλίτσι/ Καλονέρι	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 23 χλμ). (Υψόμετρο: 350 μ). Επί των Α. απολήξεων του Κόζιακα.
Νομή	Οικισμός ΝΑ των Τρικάλων (απόσταση: 18 χλμ). (Υψόμετρο: 95 μ). Επί του ποταμού Πηνειού.
Νταούτι/ Μέλισσα	Οικισμός ΝΑ του Φαναρίου (απόσταση: 20 χλμ.). (Υψόμετρο: 115 μ).
Ντρισιανός	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 40 χλμ.).
Ξυλοπάροικο/ Ξυλικοί	Οικισμός Δ των Τρικάλων (απόσταση: 24 χλμ). (Υψόμετρο: 420 μ). Στις Α κλιτύς του Κόζιακα.
Οξυά	Οικισμός ΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 40 χλμ.). (Υψόμετρο: 850 μ). Στις κλιτύς της Ν Πίνδου-Αγράφων, μεταξύ των κορυφών Καραβούλας και Σχιζοκάραβου.
Οροχοβιανά	Απροσδιόριστος οικισμός πλησίον των Σταγών.
Οστροβός/ Αγναντιά	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 55 χλμ). (Υψόμετρο: 720 μ). Στις Ν. κλιτύς των Χασιών.
Ουζούν Καραλάρ/ Γραμματικό	Οικισμός ΝΑ του Φαναρίου (απόσταση: 50 χλμ.). (Υψόμετρο: 118 μ).
Παζαράκι/ Πλατανιστός	Οικισμός ΝΑ του Φαναρίου (απόσταση: 50 χλμ.). (Υψόμετρο: 440 μ).
Πακτούρι/ Παχτούρι	Οικισμός ΝΔ των Τρικάλων (απόσταση: 85 χλμ). (Υψόμετρο: 960). Στα ΝΔ επί της κορυφής Μύτικας, της Νότιας Πίνδου.
Παλαιά Κουτσούφλιανη/ Πλατάνιστος	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 85 χλμ.). (Υψόμετρο: 930 μ).
Παλαιόκαστρο/ Μητρόπολη	Οικισμός ΝΑ του Φαναρίου (απόσταση: 15 χλμ.). (Υψόμετρο: 155 μ.).
Παλαιομηλιά/ Μηλιά	Οικισμός ΒΔ των Σταγών (απόσταση: 38 χλμ). (Υψόμετρο: 940 μ). Στις κλιτύς της Ν. Πίνδου, κοντά στις πηγές του Ασπροπόταμου-Αχελώου, ανάμεσα στις κορυφές Βαρικό και Νεράϊδα.
Παλαιοχώρι	Οικισμός ΒΒΑ του Φαναρίου (απόσταση: 10 χλμ.). (Υψόμετρο: 98 μ).
Παλαμάς	Οικισμός ΒΑ του Φαναρίου (απόσταση: 35 χλμ.). (Υψόμετρο: 95 μ).
Παληοκκλήσι (Ισαρι)	Οικισμός ΝΑ του Φαναρίου (απόσταση: 10 χλμ.). (Υψόμετρο: 95 μ).
Παλιούρη Γορίτσα/ Αγ. Ανάργυροι/ Λιβάδιον της Γορίτσα/ Γορίτσα/ Δορίτσα	Οικισμός ΒΒΑ του Φαναρίου (απόσταση: 4 χλμ). (Υψόμετρο: 90 μ).
Παναγίτσα	Οικισμός Α των Τρικάλων (απόσταση: 28 χλμ).
Παπαδόπουλο	Οικισμός ΒΑ των Τρικάλων (απόσταση: 40 χλμ.).
Παπάς	Οικισμός ΝΑ του Φαναρίου (απόσταση: 65 χλμ.) (Υψόμετρο: 760 μ).
Πασχαλιόρι	Οικισμός Δ των Τρικάλων (απόσταση: 70 χλμ.).
Πατσαρί (Πιτσάρι)/ Αρτεσιανό	Οικισμός ΑΝΑ του Φαναρίου (απόσταση: 10 χλμ.). (Υψόμετρο: 95 μ).
Πεδινό	Οικισμός ΒΑ του Φαναρίου (απόσταση: 30 χλμ.). (Υψόμετρο: 98 μ).
Πειρασία	Οικισμός Α των Τρικάλων (απόσταση: 32 χλμ).
Πέρα Βλοχός	Οικισμός Α του Φαναρίου (απόσταση: 40 χλμ.).
Πέρα Μπρεσπάνι/ Προάστιο	Οικισμός ΒΑ του Φαναρίου (απόσταση: 20 χλμ.). (Υψόμετρο: 100 μ).
Περλιάγκο Επάνω/ Χρυσομηλιά	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 62 χλμ). (Υψόμετρο: 910 μ). Στις Δ κλιτύς του Κοζιακα.
Περλιάγκο Κάτω/ Γλυκομηλιά	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 62 χλμ). (Υψόμετρο: 640 μ). Στις Α. κλιτύς του Κόζιακα.

Περτούλι	Οικισμός Δ των Τρικάλων (απόσταση: 48 χλμ). (Υψόμετρο: 1150 μ). Στις ΒΑ κλιτύς της κορυφής Λάπατα, της Ν. Πίνδου.
Πέτρα/ Πέτρινο	Οικισμός ΑΝΑ των Τρικάλων (απόσταση: 34 χλμ). (Υψόμετρο: 120 μ).
Πετρίλο	Οικισμός ΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 65 χλμ.). (Υψόμετρο: 1340 μ). Στις Δ κλιτύς της κορυφής Βουτσικάκι, της Ν Πίνδου-Αγράφων.
Πετρόπορος	Οικισμός Α των Τρικάλων (απόσταση: 18 χλμ). (Υψόμετρο: 90).
Πιτσιούγκια/ Δασοχώρι	Οικισμός Β των Τρικάλων (απόσταση: 70 χλμ.). (Υψόμετρο: 750 μ). Στις Ν κλιτύς της κορυφής Τέρτιμος.
Πλόπι/ Νέα Πεύκη	Οικισμός ΝΔ των Τρικάλων (απόσταση: 62 χλμ). (Υψόμετρο: 920 μ). Στις Ν κλιτύς της κορυφής Αυγό, της Ν. Πίνδου.
Πόρτα Παναγιά/ Πύλη	Οικισμός ΝΔ των Τρικάλων (απόσταση: 19 χλμ). (Υψόμετρο: 230 μ).
Πορτή	Οικισμός Δ του Φαναρίου (απόσταση: 20 χλμ.). (Υψόμετρο: 600 μ). Στις ΝΔ κλιτύς του όρους Ίταμος.
Πορτίτσα	Οικισμός ΝΝΑ του Φαναρίου (απόσταση: 20 χλμ). (Υψόμετρο: 390 μ).
Πουλιάννα Μεγάλη/ Πηγή	Οικισμός ΝΔ των Τρικάλων (απόσταση: 9 χλμ). (Υψόμετρο: 120 μ).
Πουλιάννα Μικρή/ Μουριά	Οικισμός Ν των Τρικάλων (απόσταση: 12 χλμ). (Υψόμετρο: 120 μ).
Πρεβέντα/ Διάβα	Οικισμός Δ των Σταγών (απόσταση: 5 χλμ). (Υψόμετρο: 260 μ). Επί των Β απολήξεων του Κόζιακα.
Πρόδρομος/ Κουρτέσι	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 21 χλμ). (Υψόμετρο: 300 μ). Στις Α κλιτύς του Α Κόζιακα.
Πτελοπούλα	Οικισμός ΝΑ του Φαναρίου (απόσταση: 30 χλμ.). (Υψόμετρο: 115 μ).
Πυργετός/ Πυργητός	Οικισμός Δ των Τρικάλων (απόσταση: 1 χλμ). (Υψόμετρο: 106 μ).
Πύργος	Οικισμός Δ των Τρικάλων (απόσταση: 10 χλμ.). (Υψόμετρο: 110 μ).
Πύρρα	Οικισμός Δ των Τρικάλων (απόσταση: 59 χλμ). (Υψόμετρο: 1000 μ). Στις ΝΔ. κλιτύς της κορυφής Πλαγιάς, της Ν. Πίνδου.
Ράβα	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 7 χλμ). (Υψόμετρο: 130 μ). Επί του ποταμού Ληθαίου.
Ράχοβον/ Καστανιά	Οικισμός ΝΔ των Τρικάλων (απόσταση: 28 χλμ). (Υψόμετρο: 620 μ). Επί των ΝΑ απολήξεων της κορυφής Λάπατα, της Ν. Πίνδου.
Ραγίστα/ Λαγίστα/ Γόμφοι	Οικισμός ΝΔ των Τρικάλων (απόσταση: 15 χλμ). (Υψόμετρο: 135 μ).
Ρεντίνα	Οικισμός Ν του Φαναρίου (απόσταση: 70 χλμ.). (Υψόμετρο: 900 μ). Στις κλιτύς της Ν Πίνδου-Αγράφων.
Ριζαριό/ Ριζαρειό	Οικισμός ΝΑ των Τρικάλων (απόσταση: 4 χλμ). (Υψόμετρο: 120μ).
Ριζοβούνι/ Ριζάβα	Οικισμός ΑΒΑ του Φαναρίου (απόσταση: 10 χλμ.). (Υψόμετρο: 92 μ).
Ρίνσι	Οικισμός Δ των Τρικάλων (απόσταση: 65 χλμ.).
Ροξιόρι	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 35 χλμ.).
Ροπωτό	Οικισμός ΝΔ των Τρικάλων (απόσταση: 45 χλμ.). (Υψόμετρο: 700 μ). Στις ΒΑ κλιτύς της κορυφής Καραβούλας, της Ν Πίνδου.
Σαμαρίνα	Οικισμός ΒΑ των Τρικάλων, στον ορεινό όγκο που ονομάζεται σήμερα Παλιοσαμαρίνα (απόσταση: 55 χλμ.).
Σαμπελή/ Φύλλο	Οικισμός Α του Φαναρίου (απόσταση: 50 χλμ.). (Υψόμετρο: 95 μ). Επί του ποταμού Ενπιέα.
Σαρακίνα	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 19 χλμ). (Υψόμετρο: 180 μ). Επί του ποταμού Πηνειού.
Σέκλιζα/ Καλλίθηρο	Οικισμός ΝΑ του Φαναρίου (απόσταση: 30 χλμ.). (Υψόμετρο: 170 μ).
Σερβωτά	Οικισμός ΝΑ των Τρικάλων (απόσταση: 24 χλμ). (Υψόμετρο: 99 μ). Επί του ποταμού Πηνειού.
Σιαμάδες	Οικισμός ΝΑ των Τρικάλων (απόσταση: 15 χλμ.).
Σκλάταινα/ Δρακότρυπα	Οικισμός Δ του Φαναρίου (απόσταση: 30 χλμ.). (Υψόμετρο: 580 μ). Στις Β κλιτύς της κορυφής Καραβούλας, της Ν Πίνδου, κοντά στις πηγές του ποταμού Πάμισου.
Σκλάταινα/ Ρίζωμα	Οικισμός Β των Τρικάλων (απόσταση: 14 χλμ). (Υψόμετρο: 160 μ).
Σκλήβενο/ Λαφίνα	Οικισμός ΝΔ των Τρικάλων (απόσταση: 80 χλμ). (Υψόμετρο: 790 μ). Στις Α κλιτύς των Τζουμέρκων.
Σμόλια/ Αγρελιά	Οικισμός ΒΑ των Τρικάλων (απόσταση: 43 χλμ). (Υψόμετρο: 720 μ). Στις Ν κλιτύς της Οξιάς.
Σούλα	Οικισμός ΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 40 χλμ.). (Υψόμετρο: 840 μ).
Σοφάδες	Οικισμός ΝΑ του Φαναρίου (απόσταση: 35 χλμ.). (Υψόμετρο: 110 μ).
Σπαθάδες	Οικισμός Β των Τρικάλων (απόσταση: 26 χλμ). (Υψόμετρο: 720 μ). Επί του ποταμού Ληθαίου.
Σπηλιά	Οικισμός ΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 70 χλμ.). (Υψόμετρο: 980 μ). Στις Α. κλιτύς της Ν. Πίνδου-Αγράφων.
Σπηλιανά	Οικισμός ΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 100 χλμ.).
Σπινάσα/ Νεράδα	Οικισμός Ν του Φαναρίου (απόσταση: 40 χλμ.). (Υψόμετρο: 820 μ).
Σπιρέλο/ Πετροχώρι	Οικισμός ΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 65 χλμ.). (Υψόμετρο: 1060 μ). Στις Α κλιτύς της κορυφής Κανκιάς, της Ν Πίνδου-Αγράφων.
Στεφανιάδα	Οικισμός ΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 70 χλμ.). (Υψόμετρο: 960 μ). Στις Α κλιτύς της κορυφής Γαλάτσι, της Ν Πίνδου-Αγράφων.
Στούγκον/ Κρυνόερι	Οικισμός ΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 25 χλμ.). (Υψόμετρο: 880 μ). Στις Α κλιτύς της κορυφής Ζυγουρολίβαδο, της Ν Πίνδου-Αγράφων.
Στρούτζια/ Πεύκη	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 52 χλμ). (Υψόμετρο: 840 μ). Στις ΝΑ κλιτύς των Χασιών.
Σωτήρα	Οικισμός Β των Τρικάλων (απόσταση: 4 χλμ). (Υψόμετρο: 130 μ).

Τζενεράδες/ Κορναδαλλός	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 58 χλμ). (Υψόμετρο: 720 μ). Στις ΒΔ κλιτύς των Χασίων.
Τζερνίτζοβο	Οικισμός Β των Τρικάλων (απόσταση: 15 χλμ.).
Τζιάσι/ Περιστεέρα	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 18 χλμ). (Υψόμετρο: 180 μ).
Τζιούκα Φλιάκα/ Θεοτόκος	Οικισμός Β των Τρικάλων (απόσταση: 49 χλμ). (Υψόμετρο: 600 μ). Στις ?Ν. κλιτύς των Χασίων.
Τζούρτζια/ Αγ. Παρασκευή	Μονή Δ των Τρικάλων (απόσταση: 55 χλμ.). (Υψόμετρο: 900 μ). Στις Α κλιτύς των Τζουμέρκων.
Τιτάγι/ Λαμπερό	Οικισμός Ν του Φαναρίου (απόσταση: 30 χλμ.). (Υψόμετρο: 740 μ).
Τόσκεσι/ Πρίνος	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 20 χλμ). (Υψόμετρο: 150 μ). Επί των Α απολήξεων του κεντρικού Κόζιακας.
Τριστένικος	Οικισμός ΒΔ των Σταγών (απόσταση: 20 χλμ.).
Τρυφούνιστα	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 10 χλμ.).
Τσαμάσι/ Ανάβρα	Οικισμός ΝΑ του Φαναρίου (απόσταση: 45 χλμ.). (Υψόμετρο: 200 μ).
Τσάρα/ Φωτάδα	Οικισμός Δ των Τρικάλων (απόσταση: 12 χλμ). (Υψόμετρο: 121 μ).
Τσαρούχι	Οικισμός ΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 35 χλμ.). (Υψόμετρο: 700 μ).
Τσιακούσι/ Γεωργικό	Οικισμός ΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 20 χλμ.). (Υψόμετρο: 135 μ).
Τσούγκουρο/ Αγ. Δημήτριος	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 40 χλμ). (Υψόμετρο: 350 μ). Επί των Δ. απολήξεων των Αντιχασίων.
Τύρνα/ Ελάτη	Οικισμός Δ των Τρικάλων (απόσταση: 34 χλμ). (Υψόμετρο: 860 μ). Στις Δ κλιτύς του Κόζιακα.
Τυφλοσέλι/ Δροσοχώρι	Οικισμός Δ των Τρικάλων (απόσταση: 72 χλμ). (Υψόμετρο: 940 μ). Στις Β κλιτύς της κορυφής Αυγός, της Ν. Πίνδου.
Τυγάι/ Ξυλοχώρι	Οικισμός ΝΔ των Τρικάλων (απόσταση: 36 χλμ). (Υψόμετρο: 760 μ). Στις Α. κλιτύς της κορυφής Λάπατα, της Ν. Πίνδου.
Φαρκαδών	Οικισμός Α των Τρικάλων (απόσταση: 20 χλμ).
Φίλια	Οικισμός ΝΑ του Φαναρίου (απόσταση: 50 χλμ.). (Υψόμετρο: 130 μ)
Φλαμούλι	Οικισμός Ν των Τρικάλων (απόσταση: 6 χλμ). (Υψόμετρο: 110 μ).
Φλαμπουρέσι/ Φλαμουρέσι	Οικισμός Β των Τρικάλων (απόσταση: 39 χλμ). (Υψόμετρο: 840 μ). Στις Β κλιτύς των Αντιχασίων.
Φράγκο	Οικισμός ΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 15 χλμ.). (Υψόμετρο: 130 μ).
Χαλαμπρέζι/ Κέδρος	Οικισμός ΝΑ του Φαναρίου (απόσταση: 40 χλμ.). (Υψόμετρο: 170 μ).
Χαλίκι	Οικισμός Δ των Σταγών (απόσταση: 37 χλμ). (Υψόμετρο: 1160 μ).
Χάρμαινα/ Χάρμα	Οικισμός Β του Φαναρίου (απόσταση: 1 χλμ.). (Υψόμετρο: 130 μ).
Χλιντζάδες/ Τρυγόνα	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 48 χλμ). (Υψόμετρο: 790 μ).
Χουτιάνα	Οικισμός Δ των Τρικάλων (απόσταση: 50 χλμ).
Χρύσινο	Οικισμός ΝΔ των Σταγών (απόσταση: 11 χλμ). (Υψόμετρο: 740 μ).
Baklalu	Οικισμός Α των Τρικάλων (απόσταση: 30 χλμ.).
Bedric	Οικισμός Α του Φαναρίου (απόσταση: 10 χλμ.).
Bijila	Οικισμός ΝΔ του Φαναρίου (απόσταση: 40 χλμ.).
Bobunyani	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων, ανάμεσα στους οικισμούς Κατάφυτο, Καλλιρόη και Καλλιθέα.
Bobunyani	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων, ανάμεσα στους οικισμούς Κατάφυτο, Καλλιρόη και Καλλιθέα. (απόσταση: 85 χλμ.).
Bonilas	Οικισμός Β των Τρικάλων (απόσταση: 80 χλμ.).
Duka Mavromar	Οικισμός ΔΒΔ του Φαναρίου (απόσταση: 20 χλμ.).
Elbohori	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων (απόσταση: 53 χλμ)
Gorzadis	Οικισμός ΝΔ των Τρικάλων (απόσταση: 10 χλμ).
Korkota	Οικισμός ΒΔ των Τρικάλων, πλησίον του οικισμού Κρανέα (απόσταση: 80 χλμ.).
Nimoni	Οικισμός ΒΑ των Τρικάλων (απόσταση: 2 χλμ.).
Sikedabo	Οικισμός ΒΑ των Τρικάλων (απόσταση: 10 χλμ.).
Silyo	Οικισμός Δ των Τρικάλων (απόσταση: 70 χλμ.).

Πίνακας xxxii

(όπου είναι διαθέσιμα, μαζί με τα άσπρα, αναφέρονται τα ποσοτικά δεδομένα)

Χωριό	Σιτάρι	Κριθάρι	Δημητριακά	Βρώμη	Βίκος και κεχρί	Μύλοι
Αγ. Γεώργιος	93 kile, 728	81 kile, 406				
Αγ. Τριάδα	327 kile, 2616	132 kile, 660				
Αγία Κυριακή			124			
Αγια Μαρίνα	37 kile, 296	19 kile, 95				30
Αγία Παρασκευή/ Παρασκευή	47 kile, 376	23 kile, 115				
Άγιοι Απόστολοι	5 kile, 40	5 kile, 25				15
Άγιος Δημήτριος	477 kile, 3816	38 kile, 190				
Άγιος Θεόδωρος	174 kile, 1392	62 kile, 310				
Άγναντερό	110 kile, 888	71 kile, 355				
Άλμαντάρι/ Άμπελώνας	52 kile, 416	23 kile, 115				
Άνθοχώρι	71 kile, 568	22 kile, 110				(1) 40
Αραχωβίτσα	10 kile, 80	10 kile, 50				
Αργύρι/ Αργύριο	27 kile, 224	27 kile, 135				10
Αρδάνι	40 kile, 320	32 kile, 160				
Αρδάνοβο	66 kile, 528	15 kile, 75				
Άσπροκκλησιά	121 kile, 968	55 kile, 275	122			
Άχελινάδα	13 kile, 104	11 kile, 55				
Άχλαδιά	5 kile, 40	6 kile, 30				
Βάκαρη	12 kile, 96	5 kile, 25				
Βαλτινό	53 kile, 424	15 kile, 75				
Βανακούλια / Κρύα Βρύση	19 kile, 152	17 kile, 87				
Βάναρη/ Μαραθιά	70 kile, 560	24 kile, 140				15
Βάνια/ Πλάτανος	310 kile, 2480	66 kile, 330			34 kile, 170	
Βαρδάρι/ Παράμερο	17 kile, 136	17 kile, 85				
Βαρμπόπι/ Φήκη	25 kile, 200	10 kile, 50				15
Βατσουνιά	52 kile, 416	20 kile, 100				60
Βελεμίσι/ Αγιόφυλλο	87 kile, 696	31 kile, 155				
Βελίτσena/ Καλλιρόη	30 kile, 240	30 kile, 150				20
Βένδιστα/ Αμάραντο	70 kile, 560	30 kile, 150				30
Βερεντζί/ Αγ. Νικόλαος	90 kile, 720	44 kile, 220				(1) 10
Βετερνίκον/ Νεραϊδοχώρι	16 kile, 128	16 kile, 80				30
Βήλα			150			
Βηλβίτζδα			470			
Βητουμάς	23 kile, 184	7 kile, 35				10
Βίτσαϊνα/ Πετροχώρι	18 kile, 144	8 kile, 43				
Βιτσιόστα/ Μεσοχώρα	150 kile, 1200	40 kile, 200				20
Βλάσιο	4 kile, 32	4 kile, 20				
Βοϊβόδα/ Βασιλική	78 kile, 624	50 kile, 240				
Βοξίστα	83 kile, 664	47 kile, 235				
Βόργιανη/ Άχλαδοχώρι	26 kile, 208	8 kile, 40				30
Βοστιδί/ Κρήνη	129 kile, 1032	59 kile, 295				
Βούνεσι/ Μορφοβούνι	52 kile, 416	17 kile, 85				20
Βουτάδες	27 kile, 216	12 kile, 60				
Βραγγιανά	43 kile, 344	43 kile, 215				20
Βραδέσι	4 kile, 20	1 kile, 8				
Βρόστιανη/ Αμυγδαλή	10 kile, 80	3 kile, 15				
Γαρδίκι	10 kile, 80	10 kile, 50				
Γαύροβον/ Γαύρος	17 kile, 136	9 kile, 45				15
Γελάνθη	44 kile, 352	55 kile, 275				

Γενέσι	4 kile, 32	3 kile, 15			
Γερακάρι			60		
Γιουβάνου/ Αηδόνα			320		
Γκαβαλιόρα/ Γλίστρα	8 kile, 64	10 kile, 50			
Γκλογκοβός			36		
Γλογοβίτσα/ Θερινό	20 kile, 160	20 kile, 100			20
Γόλιτσα/ Αγ. Ακάκιος	25 kile, 200	5 kile, 25			36
Γοργοβίτες	104 kile, 832	53 kile, 265			
Γουλήνος/ Γλίνος			130		
Γουργογύρι/ Γοργογύρι	64 kile, 512	59 kile, 295			80
Γράλιτσα/ Ελληνόπυργος	33 kile, 264	12 kile, 60			20
Γρεβενοσέλι/ Νεράιδα			72		
Γριζάνο/ Γρατζάνι/ Γρατζάνο/ Γρατζάνου	80 kile, 636	31 kile, 155			
Γριμπιανά	8 kile, 64	8 kile, 40			
Δέση	22 kile, 176	22 kile, 110			
Δοβρόν/ Αετός			64		
Δολιανά	12 kile, 96	16 kile, 80	100		22
Δουβλατάν/ Μεσορράχη			72		
Δραγοβίτσι/ Πολυθέα	15 kile, 120	31 kile, 155			15
Δραμίτζι/ Κοτρώνι	24 kile, 192	10 kile, 50			30
Δρανίτσα/ Κτιμένη	57 kile, 456	21 kile, 105			
Ελευθεροχώρι	13 kile, 104	11 kile, 55			
Ελληνόκαστρο			200		
Εξάλοφος			388		
Επάνω Βραδέσι	5 kile, 44	1 kile, 7			
Ζαβλάντια/ Παλιόπυργος	300 kile, 2400	62 kile, 310			
Ζάρκον	68 kile, 544	50 kile, 250			
Ζερέτσι/ Κρουπηγή	35 kile, 280	40 kile, 200			30
Ζιμπιανάδος	24 kile, 192	19 kile, 95			
Ζιόλι/ Αγ. Προκόπιος	5 kile, 44	3 kile, 18			15
Ζούλιανη/ Ζηλευτή	37 kile, 296	27 kile, 135			
Ζωγραφία	42 kile, 336	21 kile, 105			(1) 15
Ηλίας	106 kile, 848	123 kile, 615			30
Θραψίμι	4 kile, 32	4 kile, 20			
Καζινέσι/ Αγ. Παρασκευή	98 kile, 784	14 kile, 70			
Κακοπλεύρι	90 kile, 720	12 kile, 60			15
Καλογριανή	384 kile, 3072	170 kile, 850			100
Καλαπόδι	52 kile, 416	22 kile, 110			
Καλλιφόνι	34 kile, 272	50 kile, 250			
Καλόγηροι			94		15
Καμνά/ Αγ. Νικόλαος			90		(2) 35
Κάππουα/ Καππιάς	23 kile, 184	22 kile, 110			30
Καπρόν/ Κορυφή			78		
Καρβουνολεπενίτσα/ Πιάλεια	72 kile, 536	64 kile, 320			80
Καρίτσα	3 kile, 24	2 kile, 10			(1) 10
Καροπλέσι	25 kile, 200	25 kile, 125			(1) 10
Καρποχώρι/ Αμπελοχώρι	64 kile, 512	26 kile, 130			40
Καρυές			308		
Καστανιά	28 kile, 224	17 kile, 85			(2) 40
Καστράκι	32 kile, 256	40 kile, 200			
Κατίδι/ Περδικορράχη	13 kile, 104	5 kile, 20			
Κατούσιο/ Μεταμόρφωση	16 kile, 128	16 kile, 80			
Κεραμίδι	200 kile, 1600	50 kile, 250			120

Κερασέα/ Κερασιά	11 kile, 88	4 kile, 20			
Κερασιά Σίνου/ Κερασούλα	20 kile, 160	18 kile, 25			
Κεράσοβο	92 kile, 736	92 kile, 460			(2) 20
Κερατοχώρι	76 kile, 608	30 kile, 150			
Κλεινοβός/ Κλινοβίστα	80 kile, 640	60 kile, 300			(2) 20
Κλοκοτός	60 kile, 480	30 kile, 150	50		20
Κνίσοβο/ Αργιθέα	14 kile, 112	14 kile, 70			
Κόμπελος	35 kile, 280	28 kile, 140			
Κονισκός	72 kile, 576	39 kile, 195			
Κόπρινα/ Αύρα	5 kile, 40	3 kile, 15			
Κορνέσι/ Μοσχόφυτο	21 kile, 168	16 kile, 80			
Κορφάρι/ Γκολφάρι			56		
Κοσκινάς	111 kile, 888	54 kile, 270	56		(4) 60
Κότορι/ Κατάφυτο	48 kile, 384	30 kile, 150			
Κοτσερί/ Ιτέα	63 kile, 504	40 kile, 200			
Κοτσικόβο					(1)
Κουβανάδες/ Μελισσοχώρι	35 kile, 280	7 kile, 35			35
Κουβέλτσι/ Θεόπετρα	87 kile, 696	30 kile, 250			(2) 45
Κουκλαίοι/ Ματονέρι	17 kile, 136	14 kile, 70			30
Κουμάδες/ Σταυρός	46 kile, 368	21 kile, 105			15
Κουμπουριανά	35 kile, 280	35 kile, 175			(1) 25
Κούρσεβον/ Ελληνόκαστρο	85 kile, 680	42 kile, 210			
Κουρτέσι/ Πρόδρομος	78 kile, 632	72 kile, 360			
Κουρτίκι/ Μεταμόρφωση	90 kile, 720	86 kile, 430			30
Κουτζαραίοι	42 kile, 336	27 kile, 135			20
Κουτζούφλιανη	3 kile, 24	4 kile, 20			
Κούτσαϊνα/ Στουρναραίικα	54 kile, 436	95 kile, 160			
Κρινίτζα	104 kile, 496	19 kile, 95	74		
Κριτουδάδες/ Ψήλωμα	10 kile, 80	5kile, 24			
Κριτσίνι/ Ταξιάρχες	244 kile, 1952	185 kile, 925			
Κρύο Νερό	121 kile, 968	100 kile, 500			15
Κυρ Άννα/ Κρανέα	82 kile, 656	48 kile, 240	40		
Λάη	56 kile, 448	22 kile, 110			
Λακρέσι/ Βαθύλακκος			390		
Λάντζου/ Βροντερό	8 kile, 64	5 kile, 25			
Λάσδα			110		
Λεοντίτο	11 kile, 88	11 kile, 55			
Λεπενίτσα/ Ανθούσα			120		
Λεπτοκαρυά/ Σεισμόπληκτα	20 kile, 160	5 kile, 25			
Λέσταινο/ Διπόταμος	13 kile, 104	12 kile, 37			(1) 20
Λευτεκαριά	16 kile, 128	20 kile, 100			
Λιάσκοβο/ Πετροπό	20 kile, 160	20 kile, 100			
Λιμπόχοβον/ Καλυβοχώρι	106 kile, 848	26 kile, 130			195
Λιόπρασο	45 kile, 360	35 kile, 175			
Λογγάκι	188 kile, 1504	135 kile, 675			(2) 30
Λογκά	29 kile, 232	35 kile, 180			
Λόμιτζα	22 kile, 176	14 kile, 70			
Λουζέστι/ Ελάφι	70 kile, 560	30 kile, 150			
Λυκουβιάνη	92 kile, 736	21 kile, 105			
Μάγειρος	2 kile, 16				(1) 10
Μαγούλα	380 kile, 3040	134 kile, 670			77 kile, 385

Μάκρεσι	33 kile, 264	26 kile, 130			
Μάραθος	3 kile, 24	3 kile, 15			
Μαρκελέσι/ Αετοχώρι	4 kile, 32	1 kile, 5			
Μάρκου/ Μάρκο	119 kile, 952	140 kile, 700			
Μάρμαρον	106 kile, 848	45 kile, 225	285		
Μαρτιντζικό/ Ελληνικά	27 kile, 216	26 kile, 130			
Μασχολούρι	257 kile, 2056	130 kile, 650			
Ματαράγγα	247 kile, 1976	186 kile, 930			
Μαυρέλι	28 kile, 224	17 kile, 85			
Μαυρομάτι	23 kile, 184	14 kile, 70			
Μέγα Παζαράκι/ Άγ. Βησσαρίων	15 kile, 120	17 kile, 85			
Μεγάρι	5 kile, 40	20 kile, 100			
Μεζίλο/ Δροσάτο	10 kile, 80	10 kile, 50			10
Μέλοβο	144 kile, 1152	84 kile, 420			
Μερίτσα/ Οξύνεια	50 kile, 400	113 kile, 565			(1) 15
Μερόκοβο/ Μυρόφυλλο	31 kile, 248	29 kile, 145			
Μέρτζι Μεγάλο/ Μέγα Κεφαλόβρυσο			10		
Μεσένικόλας	26 kile, 208	17 kile, 85			
Μεσοβούνι	19 kile, 152	22 kile, 110			
Μολεντζικό/ Καλή Κώμη	24 kile, 192	20 kile, 100			15
Μουζάκι	72 kile, 576	65 kile, 325			
Μουσαλάρ/ Συκιές	45 kile, 360	60 kile, 300			
Μουτσιάρα/ Αθαμανία	13 kile, 104	21 kile, 105			
Μπαμπανού	88 kile, 704	70 kile, 350			
Μπελέτσι/ Παλιομονάστηρο	33 kile, 264	6 kile, 30			
Μπελοκομίτη	5 kile, 40	5 kile, 25			(1) 10
Μπλάσδον/ Μοσχάτο	4 kile, 32	3 kile, 15			
Μπόσκλαβο/ Αμπελικό	4 kile, 32	4 kile, 20			
Μπουζιάρικο/ Μελάνυδρο	5 kile, 40	5 kile, 25			
Μπουκοβίτσα/ Ανηρό	20 kile, 160	20 kile, 100			(2) 20
Μπούκουρο/ Αρματολικό	6 kile, 48	6 kile, 30			
Μπούρσιανη Επάνω	15 kile, 120	7 kile, 35			(1) 10
Μπουρσιάνη Κάτω	75 kile, 600	30 kile, 150			(3) 30
Μπουχούνισα/ Μεγαλοχώρι	456 kile, 3648	115 kile, 575		113 kile, 565	99 kile, 495
Μυλογόζι	47 kile, 376	70 kile, 350			
Μυρίνη/ Μύρινα	117 kile, 936	72 kile, 360			
Νεοχώρι/ Νεοχώρτα	23 kile, 280	23 kile, 131			
Νικλίτσι/ Καλονέρι	7 kile, 56	1 kile, 7			
Νομή	250 kile, 2000	45 kile, 225		20 kile, 100	75
Νταούτι/ Μέλισσα			234		
Ντρισιανός	13 kile, 104	14 kile, 70			(1) 5
Ξυλοπάροικο/ Ξυλικοί			174		40
Οξυά	28 kile, 224	26 kile, 130			30
Οστροβός/ Αγναντιά	55 kile, 440	95 kile, 75			
Ουζούν Καραλάρ/ Γραμματικό	17 kile, 136	17 kile, 85			
Παζαράκι/ Πλατανιστός	47 kile, 376	47 kile, 235			
Πακτούρι/ Παχτούρι			20		
Παλαιά Κουτσούφλιανη/ Πλατάνιστος	60 kile, 480	25 kile, 125			
Παλαιόκαστρο/ Μητρόπολη	24 kile, 192	13 kile, 65			(1) 10
Παλαιομηλιά/ Μηλιά	77 kile, 616	67 kile, 335			

Παλαιοχώρι	75 kile, 600	56 kile, 280			
Παλαμάς	115 kile, 920	84 kile, 420			
Παληοκκλήσι (Ισαρι)	7 kile, 56	11 kile, 55			
Παλιούρη Γορίτσα/ Αγ. Ανάργυροι	18 kile, 144	15 kile, 75			
Παπάς	6 kile, 48	6 kile, 30			
Πασχαλιόρι	8 kile, 64	7 kile, 35			
Πατσαρί (Πιτσάρι)/ Αρτεσιανό	84 kile, 584	48 kile, 240			
Πεδινό	200 kile, 1600	63 kile, 315			
Πέρα Βλοχός	25 kile, 200	18 kile, 90			(5) 100
Περλιάγκο Κάτω/ Γλυκομηλιά	63 kile, 464	26 kile, 130			
Περτούλι	16 kile, 128	10 kile, 50	130		
Πέτρα/ Πέτρινο	490 kile, 3920	60 kile, 300		3 kile, 15	(6) 224
Πετρίλο	70 kile, 560	70 kile, 350			(2) 20
Πετρόπορος	53 kile, 424	14 kile, 70		2 kile, 12	
Πιτσιούγκια/ Δασοχώρι	89 kile, 712	42 kile, 210			10
Πλόπι/ Νέα Πεύκη	20 kile, 160	13 kile, 65			
Πόρτα Παναγιά/ Πύλη	138 kile, 1104	142 kile, 710			(8) 170
Πορτή	90 kile, 720	34 kile, 170			64
Πορτίτσα	18 kile, 144	31 kile, 155			10
Πουλιάνια Μικρή	8 kile, 64	4 kile, 20			
Πρεβέντα/ Διάβα	44 kile, 352	31 kile, 124			(2) 40
Πρόδρομος/ Κουρτέσι	53 kile, 424	36 kile, 180			30
Πτελοπούλα	33 kile, 264	23 kile, 115			
Πύργος			144		
Πύρρα	6 kile, 48	9 kile, 45			
Ράξα	22 kile, 176	9 kile, 45			
Ράχοβον/ Καστανιά	26 kile, 212	23 kile, 115			
Ραγίστα/ Γόμφοι	81 kile, 648	53 kile, 265			(3) 75
Ρεντίνα	77 kile, 616				(1) 10
Ριζαριό	84 kile, 672	58 kile, 290			
Ριζοβούνι	157 kile, 1256	74 kile, 370			
Ρίνσι	13 kile, 104	15 kile, 75			
Ροξιόρι	3 kile, 24	4 kile, 20			
Ροπωτό	10 kile, 80	12 kile, 60			(1) 15
Σέκλιζα/ Καλλίθηρο	2 kile, 16	12 kile, 60			
Σερβοτά	88 kile, 704	80 kile, 400			
Σιαμάδες	200 kile, 1600	170 kile, 850			
Σκλάταινα/ Δρακότρυπα	35 kile, 280	22 kile, 110			30
Σκλάταινα/ Ρίζωμα	309 kile, 2472	78 kile, 390			
Σκλήβενο/ Λαφίνα			107		
Σμόλια/ Αγρελιά	27 kile, 216	37 kile, 185			
Σούλα	37 kile, 296	37 kile, 185			10
Σοφάδες	30 kile, 240	20 kile, 100			
Σπαθάδες	5 kile, 40	3 kile, 15			
Σπηλιά	19 kile, 152	18 kile, 90	150		10
Σπηλιανά	56 kile, 448	56 kile, 280			10
Σπινάσα/ Νεράιδα	20 kile, 160	20 kile, 100			(1) 10
Σπρέλο/ Πετροχώρι			300		
Στεφανιάδα	10 kile, 80	12 kile, 60			10
Στούγκον/ Κρουονέρι	8 kile, 64	11 kile, 55			
Στρούτζια/ Πεύκη	19 kile, 156	16 kile, 80			15
Σωτήρα	3 kile, 24	4 kile, 20			

Τζενεράδες/ Κορυδαλλός	62 kile, 456	11 kile, 55			45
Τζιάσι/ Περιστεέρα	38 kile, 304	19 kile, 95			
Τζιούκα Φλιάκα/ Θεοτόκος	87 kile, 696	30 kile, 150			
Τζούρτζια/ Αγ. Παρασκευή			150		10
Τιτάγι/ Λαμπερό	12 kile, 96	12 kile, 60			(1) 10
Τόσκεσι		17 kile, 85	384		
Τσαμάσι/ Ανάβρα	13 kile, 104	18 kile, 97			
Τσάρα	49 kile, 392	54 kile, 270			(2) 30
Τσαρούχι	20 kile, 160	13 kile, 65			20
Τσιακούσι/ Γεωργικό	29 kile, 232	50 kile, 250			15
Τσούγκουρο	15 kile, 120	28 kile, 140			
Τύρνα/ Ελάτη	20 kile, 160	25 kile, 125	60		
Τυφλοσέλι/ Δροσοχώρι	10 kile, 80	10 kile, 50			
Τυχάι/ Ξυλογόρι			65		
Φίλια	18 kile, 144	14 kile, 70			
Φλαμούλι	49 kile, 312	50 kile, 165			90
Φλαμπουρέσι/ Φλαμουρέσι	40 kile, 320	25 kile, 125			
Φράγκο			200		
Χαλαμπρέζι/ Κέδρος	20 kile, 160	12 kile, 60			(3) 90
Χαλίκι			100		
Χάρμανα/ Χάρμα	15 kile, 120	18 kile, 90			40
Χλιντζάδες/ Τρυγόνα	32 kile, 256	24 kile, 120			
Χουτιάνα	6 kile, 52	7 kile, 35			
Ayo Nikola	107 kile, 856	19 kile, 95		75	(1) 10
Baklalu	22 kile, 176	15 kile, 75			10
Bedric	566 kile, 4528	250 kile, 1250			30
Bijila	40 kile, 320	40 kile, 200			(1) 10
Bonilas			34		
Borşa			36		
Duka Mavromar	95 kile, 760	35 kile, 175			92
Elbohorı	25 kile, 200	27 kile, 135			
Evlahokastro	55 kile, 440	40 kile, 200			
Floka			18 kile, 80		
Gamboro	70 kile, 560	50 kile, 250			30
Gönç	12 kile, 96	15 kile, 75			(2) 150
Gorzadis	62 kile, 496	53 kile, 265			30
Istranco	40 kile, 320	36 kile, 180	76		
Izloşova			120		
Kalami	14 kile, 112	14 kile, 70			
Kalisa Sofı	6 kile, 48	28 kile, 140			
Kartisa	29 kile, 232	29 kile, 145			
Katonari	14 kile, 112	10 kile, 50			15
Kizilca Süle	19 kile, 156	17 kile, 87			
Koliza	154 kile, 1232	128 kile, 640			30
Kondostavlo	32 kile, 256	25 kile, 125			
Korkota			150		
Kostafilya	7 kile, 56	5 kile, 25			
Kovili	32 kile, 256	8 kile, 40			
Koziş	54 kile, 432	18 kile, 90			
Küçük Fenâr	49 kile, 392	66 kile, 330			
Lancovi	17 kile, 136	17 kile, 85			
Mihalasno	22 kile, 176	12 kile, 60			30

Nimoni	20 kile, 160	20 kile, 100				
Palaşa			120			
Pekan	259 kile, 2072	206 kile, 1030				
Petroyani	320 kile, 2560	205 kile, 1025				30
Ruzonafti	46 kile, 368	24 kile, 120				
Sikedabo			100			
Silyo	11 kile, 88	4 kile, 20				
Tatiza	8 kile, 64	9 kile, 45				
Tincin	25 kile, 200	13 kile, 65				
Urabisi	3 kile, 24	3 kile, 15				15
Vijani	37 kile, 296	38 kile, 190				(2) 30
Voida	110 kile, 880	138 kile, 690				
Voroş	33 kile, 264	27 kile, 135				

Πίνακας xxxiii

Οικισμοί	Νοικοκυριά/ χήρες/ άγαμοι	μέσος όρος φορολογικής επιβάρυνσης ανά φορολογική μονάδα						Σύνολο
		Σιτάρι	Κριθάρι	Δημητριακά	Βρώμη	Βίκος και κεχρί	Μύλοι	
Αγ. Γεώργιος (X)	86	8.46	4.72					13.18
Αγ. Τριάδα (XM)	140	18.68	4.71					23.39
Αγία Κυριακή (X)	41			3.02				3.02
Αγία Μαρίνα (X)	62	4.77	1.53				0.48	6.78
Αγία Παρασκευή/ Παρασκευή (X)	67	5.61	1.71					7.32
Άγιοι Απόστολοι (X)	9	0.22	2.77				1.66	4.65
Άγιος Δημήτριος (X)	207	18.43	0.91					19.34
Άγιος Θεόδωρος (XM)	105	13.25	2.95					16.2
Αγναντερό (X)	155	5.72	2.29					8.01
Αλμαντάρι/ Αμπελόνας (M)	23	18.08	4.99					23.07
Ανθοχώρι (X)	118	4.81	0.93				0.33	6.07
Αραχωβίτσα (X)	16	3.07	1.92					4.99
Αργύρι/ Αργύριο (X)	41	5.46	3.29				0.24	8.75
Αρδάνι (X)	44	7.27	3.63					10.9
Αρδάνοβο (X)	21	25.14	3.57					28.71
Ασπροκκλησιά (X)	158	6.12	1.74	0.77				8.63
Αχελινάδα (X)	22	4.72	2.5					7.22
Αγλαδιά (M)	14	2.5	1.87					4.37
Βάκαρη (X)	28	3.42	0.89					4.31
Βαλτινό (X)	21	20.19	3.57					23.76
Βανακούλια (X)	18	8.44	4.83					13.27
Βάναρη/ Μαραθιά (X)	35	16	4				0.42	20.42
Βάνια/ Πλάτανος (X)	175	14.17	1.88			0.97		17.02
Βαρδάρη/ Παράμερο (X)	26	5.23	3.26					8.49
Βαρμπόπι/ Φήκη (X)	28	7.14	1.78				0.53	9.45
Βατσουνιά (X)	81	5.13	1.23				0.74	7.1
Βελεμίστι/ Αγιόφυλλο (X)	78	8.92	1.98					10.9
Βελίτσενα/ Καλλιρόη (X)	136	1.76	1.1				0.14	3
Βένδιστα/ Αμάραντο (X)	246	2.27	0.6				0.12	2.99
Βερεντζί (X)	54	13.33	4.07				0.18	17.58
Βετερνίκον/ Νεραϊδοχώρι (X)	65	1.96	1.23				0.46	3.65
Βήλα (X)	18			8.33				8.33

Βηλβίζδα (X)	114			4.12			4.12
Βητουμάς (X)	82	2.24	0.4			0.12	2.76
Βίτσαϊνα/ Πετροχώρι (X)	26	5.53	1.65				7.18
Βιτσιστα/ Μεσοχώρα (X)	108	11.11	1.85			0.18	13.14
Βλάσιο (X)	36	0.91	0.57				1.48
Βοϊβόδα/ Βασιλική (X)	118	4.87	1.31				6.18
Βοξίστα (X)	28	23.71	8.39				32.1
Βόργιανη/ Αχλαδοχώρι (X)	55	3.78	0.72			0.54	5.04
Βοστιδί/ Κρήνη (X)	99	10.42	2.97				13.39
Βούνεσι/ Μορφοβούνι (X)	132	3.15	0.64			0.15	3.94
Βουτάδες (X)	30	7.19	2				9.19
Βραγγιανά (X)	77	4.46	2.79			0.25	7.5
Βραδέσι	9	2.22	0.88				3.1
Βρόστιανη/ Αμυγδαλή (X)	8	10	1.87				11.87
Γαρδίκι (X)	34	2.35	1.47				3.82
Γαύροβον/ Γαύρος (X)	35	3.88	1.28			0.57	5.73
Γελάνθη (XM)	56	6.28	4.91				11.19
Γενέσι (X)	24	1.33	0.62				1.95
Γερακάρι (X)	4	15					15
Γιουβάνου/ Αηδόνα (X)	45			7.11			7.11
Γκαβαλιόρα/ Γλίστρα (X)	15	4.26	3.33				7.59
Γκλογκοβός (X)	7			5.14			5.14
Γλογοβίτσα/ Θερινό (X)	63	2.53	1.58			0.31	4.42
Γόλιτσα/ Αγ. Ακάκιος (X)	40	5	0.625			0.9	6.52
Γοργοβίτες (XM)	120	6.93	2.2				9.13
Γορζί/ Λυγαριά (X)	36						
Γουλήνος/ Γλίνος (X)	7			18.57			18.57
Γουργογύρι (X)	70	7.31	4.21			1.14	12.66
Γράλιστα/ Ελληνόπυργος (X)	76	3.47	0.78			0.26	4.51
Γρεβενοσέλι/ Νεράϊδα (X)	15			4.8			4.8
Γριζάνο/ Γρατζάν/ Γρατζάνο/ Γρατζάνου (X)	71	8.15	1.98				10.13
Γριμπιανά (X)	13	4.92	3.07				7.99
Δέση (X)	31	5.67	3.54				9.21
Δοβρό/ Αετός (X)	18			3.55			3.55
Δολιανά (X)	32	3.09	2.58	3.22		0.7	9.59
Δουβλατάν/ Μεσορράχη (X)	7			10.28			10.28
Δραγοβίστι/ Πολυθέα (X)	75	1.62	2.09			0.2	3.91
Δραμίζι/ Κοτρώνι (X)	48	3.99	1.04			0.64	5.67
Δρανίτσα/ Κτιμένη (X)	18	25.33	5.83				31.16
Ελευθεροχώρι (X)	33	3.15	1.51				4.66
Ελληνόκαστρο (X)	17	11.76					11.76
Εξάλοφος (X)	56			6.92			6.92
Επάνω Βραδέσι (X)	9	4.88	0.77				5.65
Ζαβλάντια/ Παλιόπυργος (X)	96	25	3.22				28.22
Ζάρκον (X)	55	9.89	4.54				14.43
Ζερέτσι/ Κρουσιπηγή (X)	66	4.24	3.03			0.45	7.72
Ζιλμπανάδος (X)	15	12.8	6.33				19.13
Ζιόλι/ Αγ. Προκόπιος (X)	36	1.22	0.5			0.41	2.13
Ζούλιανη/ Ζηλευτή (X)	30	9.86	4.49				14.35
Ζωγραφία (XM)	24	14	4.37			0.62	18.99
Ηλίας (M)	57	14.87	10.78			0.52	26.17
Θρανήμι (X)	22	1.45	0.9				2.44

Καζνέσι/ Αγ. Παρασκευή (X)	30	26.13	2.33					28.46
Κακοπλεύρι (X)	107	6.72	0.56				0.14	7.42
Καλαπόδι (X)	72	5.77	1.52					7.29
Καλλιφώνι (X)	50	5.44	5					10.44
Καλόγηροι (X)	34			2.76			0.44	3.2
Καλογηροχώρι (X)	67							
Καλογριανή (X)	198	15.51	4.29				0.5	20.3
Καμνά/ Αγ. Νικόλαος (X)	34			2.64			1.02	3.66
Κανάλια (X)	6							
Κάππουα/ Καππός (X)	13	14.15	8.46				2.3	24.91
Καπρό/ Κορυφή (X)	8			9				9
Καρβουνολεπένιτσα/ Πιάλεια (X)	97	5.52	3.29				0.82	9.63
Καρδίτσα (XM)	39							
Καρίτσα (X)	31	0.77	0.32				0.32	1.41
Καροπλέσι (X)	99	2.02	1.26				0.1	3.38
Καρποχώρι/ Αμπελοχώρι (X)	90	5.68	1.44				0.44	7.56
Καρυές (X)	22			14				14
Καστανιά (X)	104	2.15	0.81				0.38	3.34
Καστράκι (X)	49	5.22	4.08					9.3
Κατίδι/ Περδικορράχη (X)	9	11.55	2.22					13.77
Κατούσιο/ Μεταμόρφωση (X)	44	2.9	1.81					4.71
Κεραμιδι (X)	49	32.65	5.1				2.44	40.19
Κερασεύ/ Κερασιά (X)	11	8	0.9					8.9
Κερασιά Σίνου/ Κερασούλα (X)	16	10	1.56					11.56
Κεράσοβο (X)	376	1.95	1.22				0.05	3.22
Κερατοχώρι (X)	36	16.88	4.16					21.04
Κλεινοβός/ Κλεινοβίστα (X)	253	2.52	1.18				0.07	3.77
Κλοκοτός (X)	59	8.13	2.54	0.84			0.33	11.84
Κνίσοβο/ Αργιθέα (X)	19	5.89	3.68					9.57
Κόμπελος (XM)	44	6.36	3.18					9.54
Κονισκός (X)	60	9.6	3.25					12.85
Κόπρανα/ Αύρα (X)	8	5	1.87					6.87
Κορνέσι/ Μοσχόφυτο (X)	35	4.8	2.28					7.08
Κορφάρι/ Γκολφάρι (X)	12			4.66				4.66
Κοσκινάς (X)	76	11.68	3.55	0.73			0.78	16.74
Κότορι/ Κατάφυτο (X)	50	7.68	3					10.68
Κοτσερί/ Ιτέα (X)	30	16.79	6.66					23.45
Κοτσικόβο (X)	64						0.01	0.01
Κουβανάδες/ Μελισσοχώρι (X)	23	12.17	1.52				1.52	15.21
Κουβέλτσι (X)	68	10.23	3.67				0.66	14.56
Κουκλαίοι/ Ματονέρι (X)	34	4.25	2.18				0.93	7.36
Κουμάδες/ Σταυρός (XM)	35	10.51	3				0.42	13.93
Κουμπουριανά (X)	116	2.47	1.5				0.21	4.18
Κουρμαλί/ Φανερωμένη (M)	67							
Κούρσεβον/ Ελληνόκαστρο(X)	132	5.15	1.59					6.74
Κουρτέσι/ Πρόδρομος (XM)	84	7.52	4.28					11.8
Κουρτίκι/ Μεταμόρφωση (XM)	88	8.18	4.88				0.34	13.4
Κουτζαράιοι (X)	33	10.18	4.09				0.6	14.87
Κουτζούφλιανη (X)	2	12	10					22
Κούτσαινα/ Στουρναράικα	89	4.89	1.79					6.68

(X)								
Κρινίτζα (X)	31	16	3.06	2.38				21.44
Κριτουδάδες/ Ψήλωμα (X)	14	5.71	1.78					7.49
Κριτσίν/ Ταξιάρχες (X)	74	26.37	12.49					38.86
Κρύο Νερό (X)	160	6.05	3.12				0.09	9.26
Κυρ Άννα/ Κρανέα (XM)	108	6.13	2.24	0.37				8.74
Λάη (X)	74	6.05	1.48					7.53
Λακρέσι/ Βαθύλακκος (X)	34			11.47				11.47
Λάντζου/ Βροντερό (X)	13	4.92	1.92					6.84
Λάσδα (X)	7			15.71				15.71
Λεοντίτο (X)	50	1.76	1.1					2.86
Λεπενίτσα/ Ανθούσα (X)	52			2.3				2.3
Λεπτοκαρού/ Σεισμόπληκτα (X)	9	17.77	2.77					20.54
Λεσιανά/ Φιλύρα (X)	25							
Λέστανο/ Διπόταμος (X)	27	3.85	1.37				0.74	5.96
Λευτεκαριά (X)	17	7.52	5.88					13.4
Λιάσκοβο/ Πετρωτό (X)	19	8.42	2.89					11.31
Λιμπόχοβον/ Καλυβοχώρι (X)	98	8.65	1.32				1.98	11.95
Λιόπρασο (X)	38	9.47	4.6					14.07
Λογγάκι (X)	97	15.5	6.95				0.3	22.75
Λογκά (X)	60	3.86	3					6.86
Λόμιτζα (X)	30	5.86	2.33				1.33	8.19
Λουζέστι/ Ελάφι (X)	27	20.74	5.55					26.29
Λυκουβιάνη (X)	80	9.2	1.31					10.51
Μάγειρος (X)	13	1.23					0.76	1.99
Μαγούλα (XM)	160	19	4.18			2.4	0.12	25.7
Μαγουλίτσα (M)	5							
Μάκρεσι (X)	28	9.42	4.64					14.06
Μάραθος (X)	8	3	1.87					4.87
Μαρκελέσι/ Αετοχώρι (X)	9	3.55	0.55					4.1
Μάρκου/ Μάρκο (X)	94	10.12	7.44					17.56
Μάρμαρον (M)	18	47.11	12.5	15.83				75.44
Μαρτιντζικό/ Ελληνικά (X)	58	3.72	2.24					5.96
Μασχολούρι (X)	145	14.17	4.48					18.65
Ματαράγγα (X)	141	14	6.59					20.59
Μαυρέλι (X)	35	6.4	2.42					8.82
Μαυρομμάτι (X)	65	2.83	1.07					3.9
Μέγα Παζαράκι/ Άγ. Βησσαρίων (M)	6	20	14.16					34.16
Μεγάρι (X)	19	2.1	5.26					7.36
Μεζίλο/ Δροσάτο (X)	50	1.6	1				0.2	2.8
Μέλοβο (X)	137	8.4	3.06					11.46
Μερίτσα/ Οξύνεια (X)	65	6.15	8.69				0.23	15.07
Μερόκοβο/ Μυρόφυλλο (X)	49	5.06	2.95					8.01
Μέρτζι Μεγάλο/ Μέγα Κεφαλόβρυσο (X)	3	3.33						3.33
Μεσένικόλας (X)	57	3.64	1.49					5.13
Μεσοβούνι (X)	59	2.57	1.86					4.43
Μολεντζικό/ Καλή Κώμη (X)	80	2.4	1.25				0.18	3.83
Μουζάκι (X-ALBAN)	110	5.23	2.95					8.18
Μουσαλάρ/ Συκιές (X-Γιουρ?)	29	12.41	10.34					22.75
Μουτσιάρα/ Αθαμανία (X)	31	3.35	3.38					6.73

Μπαμπανού (Μ)	33	21.33	10.6					31.93
Μπελέτσι/ Παλιομονάστηρο (X)	34	7.76	0.88					8.64
Μπελοκομίτη (X)	24	1.66	1.04			0.41		3.11
Μπλάσδον/ Μοσχάτο (X)	3	10.66	0.46					11.12
Μπόσκραβο/ Αμπελικό (X)	12	2.66	1.66					4.32
Μπουζιάρικο/ Μελάνυδρο (X)	8	5	3.12					8.12
Μπουκοβίτσα/ Ανθηρό (X)	75	2.13	1.33			0.26		3.72
Μπούκουρο/ Αρματολικό (X)	25	1.92	1.2					3.12
Μπούρσιανη Επάνω (X)	14	8.57	2.5			0.71		11.78
Μπουρσιάνη Κάτω (X)	38	15.78	3.94			0.78		20.5
Μπουχούνιστα/ Μεγαλοχώρι (X)	243	15.01	2.36		2.32	2.03		21.72
Μυλογόζι (X)	21	17.9	16.66					34.56
Μυρίνη/ Μύρινα (X)	119	7.86	3.02					10.88
Νεοχώρι/ Νεοχώρια (X)	35	8	3.74					11.74
Νικλίτσι/ Καλονέρι (X)	13	4.3	0.53					4.83
Νομή (X)	58	34.48	3.87		1.72	1.29		41.36
Νταούτι/ Μέλισσα (X)	18			13				13
Ντρισιανός (X)	30	3.46	2.33				0.16	5.95
Ξυλοπάρικο/ Ξυλικοί (X)	47			3.7			0.85	4.55
Οξυά (X)	71	3.15	1.83				0.42	5.4
Οστροβός/ Αγναντιά (X)	48	9.16	1.56					10.72
Ουζούν Καραλάρ/ Γραμματικό (Μ)	22	6.18	3.86					10.04
Παζαράκι/ Πλατανιστός (X)	16	23.5	14.68					38.18
Πακτούρι/ Παχτούρι (X)	11			2.22				2.22
Παλαιά Κουτσουφλιανή/ Πλατάνιστος(X)	64	7.5	1.95					9.45
Παλαιόκαστρο/ Μητρόπολη (X)	40	4.8	1.62				0.25	6.67
Παλαιομηλιά/ Μηλιά (X)	87	7.08	3.85					10.93
Παλαιοχώρι (X)	46	13.04	6.08					19.12
Παλαμάς (ΧΜ)	73	12.6	5.75					18.35
Παληοκκλήσι (Ισαρι) (X)	16	3.5	3.43					6.93
Παλιούρη Γορίτσα/ Αγ. Ανάργυροι (ΧΜ)	19	7.57	3.94					11.51
Παπαδόπουλο (X)	13							
Παπός (X)	18	2.66	1.66					4.32
Πασγαλιόρι (X)	60	1.06	0.58					1.64
Πατσαρί (Πιτσαρί)/ Αρτεσιανό (X)	117	5	2.05					7.05
Πεδινό (X)	117	13.67	2.69					16.36
Πέρα Βλοχός (Μ)	13	15.38	6.92				7.69	29.99
Περλίστικο Κάτω/ Γλυκομηλιά (X)	164	2.82	0.79					3.61
Περτούλι (X)	79	1.62	0.63	1.64				3.89
Πέτρα/ Πέτρινο (X)	213	18.4	1.4			0.07	0.41	20.28
Πετρίλο (X)	311	1.8	1.12				0.06	2.98
Πετρόπορος (X)	16	26.5	4.37			0.75		31.62
Πιτσιούγκια/ Δασοχώρι (X)	94	7.57	2.23				0.1	10
Πλόπι/ Νέα Πεύκη (X)	59	2.71	1.1					3.81
Πόρτα Παναγιά/ Πύλη (X)	129	8.55	5.5				1.31	15.36
Πορτή (X)	90	8	1.88				0.71	10.59
Πορτίτσα (X)	46	3.13	3.36				0.21	6.7
Πουλιάννα Μικρή (X)	13	4.92	1.53					6.45

Πρεβέντα (X)	46	7.65	2.69				0.86	11.2
Πρόδρομος (X)	58	7.3	3.1				0.51	10.91
Πτελοπούλα (X)	13	20.3	8.84					29.14
Πύργος (X)	13			11.07				11.07
Πύρρα (X)	55	0.87	0.81					1.68
Ράξα (X)	20	8.8	2.25					11.05
Ράχοβον/ Καστανιά (X)	47	4.51	2.44					6.95
Ραψίστα/ Γόμφοι (X)	27	24	9.81				2.77	36.58
Ρεντίνα (X)	108	5.7					0.09	5.79
Ριζαριό (M)	44	15.27	6.59					21.86
Ριζοβούνη (X)	93	13.5	3.97					17.47
Ρίνσι (X)	31	3.35	2.41					5.76
Ροξιόρι (X)	11	2.18	1.81					3.99
Ροπωτό (X)	59	1.35	1.01				0.25	2.61
Σέκλιζα/ Καλλίθηρο (X)	5	3.2	12					15.2
Σερβωτά (XM)	89	7.91	4.49					12.4
Σιαμάδες (X)	38	42.1	22.36					64.46
Σκλάταινα/ Δρακότρυπα (X)	126	2.22	0.87				0.23	3.32
Σκλάταινα/ Ρίζωμα (X)	91	27.16	4.28					31.44
Σκλήβενο/ Λαφίνα (X)	9			11.88				11.88
Σμόλια/ Αγρελιά (X)	33	6.54	5.6					12.14
Σούλα (X)	152	1.94	1.21				0.06	3.21
Σοφάδες (X)	30	8	3.33					11.33
Σπαθάδες (X)	9	4.44	1.66					6.1
Σπηλιά (X)	77	1.74	1.03	1.72			0.11	4.6
Σπηλιανά (X)	105	4.24	2.66				0.09	7
Σπινάσα/ Νεράιδα (X)	30	5.33	3.33				0.33	8.99
Σπιρέλο/ Πετροχώρι (X)	33			9.09				9.09
Στεφανιάδα (X)	50	1.6	1.2				0.2	3
Στούγκον/ Κρουονέρι (X)	36	1.77	1.52					3.29
Στρούτζια/ Πεύκη (X)	30	5.57	2.85				0.53	8.95
Σωτήρα (X)	8	3	2.5					5.5
Τζενεράδες/ Κορδαλλός (X)	54	8.44	1.01				0.83	10.28
Τζιάσι/ Περιστερά (X)	26	11.69	3.65					15.34
Τζιούκα Φλιάκα/ Θεοτόκος (X)	53	13.13	2.83					15.96
Τζούρτζια/ Αγ. Παρασκευή (X)	29			5.17			0.34	5.51
Τιτάγι/ Λαμπερό (X)	55	1.74	1.09				0.18	3.01
Τόσκεσι (X-Αλβαν.)	18		4.72	21.33				26.05
Τσαμάσι/ Ανάβρα (M)	37	2.81	2.62					5.43
Τσάρα (X)	94	4.17	2.87				0.31	7.35
Τσαρούχι (X)	40	4	1.62				0.5	6.12
Τσιακούσι/ Γεωργικό (X)	51	4.54	4.9				0.29	9.73
Τσούγκουρο (X)	24	5	5.83					10.83
Τύρνα/ Ελάτη (X)	53	3.01	2.35	1.13				6.49
Τυφλοσέλι/ Δροσοχώρι (X)	28	2.85	1.78					4.63
Τυχάι/ Ξυλοχώρι (X)	12			5.41				5.41
Φίλια (X)	20	7.2	3.5					10.7
Φλαμούλι (X)	19	16.42	8.68				4.73	29.83
Φλαμπουρέσι/ Φλαμουρέσι (X)	48	6.6	2.6					9.2
Φράγκο (X)	5			40				40
Χαλαμπρέζι/ Κέδροι (X)	3	53.33	20				30	103.33

Χαλίκι (X)	40			2.5			2.5
Χάρμαινα/ Χάρμα (X)	16	7.5	5.62			2.5	15.62
Χλιντζάδες/ Τρυγόνα (X)	38	6.73	3.15				9.88
Χουτιάνα (X)	8	6.5	4.37				10.87
Αγο Nikola (X)	30	28.53	3.16		2.5	0.33	34.52
Baklalu (X)	25	7.04	3			0.4	10.08
Bedric (X)	237	19.1	5.27			0.12	24.49
Bijila (X)	143	2.23	1.39			0.06	1.68
Bonilas (X)	9			3.77			3.77
Borşa (X)	8			4.5			4.5
Duka Mavromar (X)	36	21.11	4.86			2.55	28.52
Elbohori (X)	163	1.22	0.82				2.04
Evlahokastro (X)	20	22	10				32
Floka (X)	3	26.66					26.66
Gamboro (X)	75	7.46	3.33			0.39	11.18
Gönç (X)	12	8	6.24			12.5	26.74
Gorzadis (X)	24	20.66	11.04			1.25	32.95
Istranco (X)	26	12.3	6.92	2.92			22.14
Izloşova (X)	31			3.87			3.87
Kalami (X)	29	3.86	2.41				6.27
Kalisa Sofi (X)	6	8	23.33				31.33
Kartisa (X)	28	8.28	5.17				13.45
Katonari (X)	12	9.33	4.16			1.24	14.73
Kizilca Süle (M)	14	11.14	6.21				17.35
Koliza (X)	63	19.55	10.15			0.47	30.17
Kondostavlo (X-Αλβαν)	24	10.66	5.2				15.86
Korkota (X)	4			37.5			37.5
Kostafilya (X)	27	2.07	0.92				2.99
Kovili (X)	42	6.09	0.95				7.04
Koziş (X)	35	12.34	2.57				14.91
Küçük Fenâr (M)	17	23.05	19.41				42.46
Lancovi (X)	14	9.71	6.07				15.78
Mihalasno (X)	13	13.53	4.61			2.3	20.44
Nimoni (X)	2	80	50				130
Palaşa (X)	10			12			12
Pekan (X)	89	23.28	11.57				34.85
Petroyani (X)	77	33.24	13.31			0.38	46.93
Ruzonafti	15	24.53	8				32.53
Sikedabo (X)	8			12.5			12.5
Silyo (X)	7	12.57	2.85				15.42
Tatiza (X)	20	3.2	2.25				5.45
Tincin (X)	4	50	16.25				66.25
Urabisi (X)	14	1.71	1.07			1.07	3.85
Vijani (X)	55	5.38	3.45			0.54	9.37
Voida (X)	32	26.66	20.9				47.56
Voroş (X)	34	7.76	3.97				11.73

Πίνακας xxxiv

Χωριό	Αμπέλια (σε άσπρα)
Αγ. Γεώργιος	200
Αγ. Τριάδα	1650
Αγία Κυριακή	120
Αγια Μαρίνα	100
Άγιοι Απόστολοι	113
Άγιος Θεόδωρος	600
Αγναντερό	610
Ανθοχώρι	354
Αραχωβίτσα	25
Αργύρι/ Αργύριο	81
Αρδάνι	50
Αρδάνοβο	300
Ασπροκκλησιά	142
Αγλαδιά	40
Βανακούλια	100
Βάναρη/ Μαραθιά	20
Βάνια/ Πλάτανος	2184
Βατσουνιά	360
Βελεμίστι/ Αγιόφυλλο	200
Βένδιστα/ Αμάραντο	361
Βερεντζί	1105
Βηλβίζδα	230
Βητουμάς	78
Βίτσαινα/ Πετροχώρι	25
Βιτσιστα/ Μεσοχώρα	80
Βλάσιο	16
Βοϊβόδα/ Βασιλική	230
Βοξίστα	457
Βόργιανη/ Αγλαδοχώρι	590
Βοστίδι/ Κρήνη	980
Βούνεσι/ Μορφοβούνι	50
Βουτάδες	30
Βραγγιανά	68
Βρόστιανη/ Αμυγδαλή	10
Γαύροβον/ Γαύρος	146
Γελάνθη	10
Γλογοβίτσα/ Θερινό	10
Γόλιτσα/ Αγ. Ακάκιος	115
Γοργοβίτες	652
Γουργογύρι	70
Γράλιστα/ Ελληνόπυργος	255
Γριζάνο/ Γρατζάνι/ Γρατζάνο/ Γρατζάνου	400
Γριμπιανά	18
Δέση	20
Δραμίζι/ Κοτρώνι	87
Δρανίτσα/ Κτιμένη	6
Ελευθεροχώρι	10
Ζαβλάντια/ Παλιόπυργος	1020
Ζερέτσι/ Κρυοπηγή	190

Ζιλμπανάδος	25
Ζιόλι/ Άγ. Προκόπιος	50
Ζούλιανη/ Ζηλευτή	680
Ζωγραφία	12
Ηλίας	55
Κακοπλεύρι	224
Καλαπόδι	50
Καλόγηροι	150
Καλογριανή	1980
Καμνάι/ Άγ. Νικόλαος	30
Κάππουα/ Καπάς	375
Καρβουνολεπενίτσα/ Πιάλεια	450
Καρδίτσα	100
Καροπλέσι	80
Καρποχώρι/ Αμπελοχώρι	300
Καρυές	670
Καστανιά	60
Καστράκι	1610
Κατίδι/ Περδικορράχη	40
Κατούσιο/ Μεταμόρφωση	16
Κεραμίδι	60
Κεράσοβο	343
Κερατοχώρι	40
Κλεινοβός/ Κλινοβίστα	150
Κλοκοτός	225
Κνίσοβο/ Αργιθέα	83
Κοσκινάς	46
Κοτσερί/ Ιτέα	57
Κουβανάδες/ Μελισσοχώρι	255
Κουβέλτσι	600
Κουκλαίοι/ Ματονέρι	254
Κουμάδες/ Σταυρός	80
Κουμποριανά	74
Κούρσεβον/ Ελληνόκαστρο	340
Κουρτέςι/ Πρόδρομος	190
Κουρτίκι/ Μεταμόρφωση	62
Κούτσαίνα/ Στουρναραίικα	197
Κρινίτζα	544
Κριτσίνι/ Ταξιάρχες	840
Κρύο Νερό	1200
Κυρ Άννα/ Κρανέα	1056
Λάντζου/ Βροντερό	15
Λεοντίτο	40
Λέσταίνο/ Διπόταμος	4
Λιάσκοβο/ Πετρωτό	40
Λιμπόχοβον/ Καλυβοχώρι	450
Λογγάκι	850
Λόμιτζα	140
Λουζέστι/ Ελάφι	170
Λυκουβιάνη	3133
Μαγούλα	1680
Μαγουλίτσα	18

Μάρκου/ Μάρκο	204
Μασχολούρι	300
Ματαράγγα	665
Μαυρομάτι	250
Μέγα Παζαράκι/ Άγ. Βησσαρίων	45
Μεζίλο/ Δροσάτο	20
Μερίτσα/ Οξύνεια	150
Μεσένικόλας	360
Μεσοβούνι	60
Μολεντζικό/ Καλή Κώμη	30
Μουσαλάρ/ Συκιές	35
Μπαμπανού	8
Μπελέτσι/ Παλιομονάστηρο	60
Μπόσκλαβο/ Αμπελικό	10
Μπουκοβίτσα/ Ανθηρό	20
Μπουρσιάνη Κάτω	190
Μπουχούνιστα/ Μεγαλοχώρι	2232
Μυρίνη/ Μύρινα	60
Νεοχώρι/ Νεοχώρια	18
Νομή	195
Νταούτι/ Μέλισσα	50
Ξυλοπάρικο/ Ξυλικοί	50
Οξυά	165
Οστροβός/ Αγναντιά	60
Παλαιά Κουτσούφλιανη/ Πλατάνιστος	100
Παλαιόκαστρο/ Μητρόπολη	40
Παλαιομηλιά/ Μηλιά	150
Παλαιοχώρι	336
Παλιούρη Γορίτσα/ Άγ. Ανάργυροι	65
Πατσαρί (Πιτσάρι)/ Αρτεσιανό	916
Πεδινό	1090
Περλιάγκο Κάτω/ Γλυκομηλιά	120
Πέτρα/ Πέτρινο	5734
Πετρίλο	40
Πόρτα Παναγιά/ Πύλη	575
Πορτή	180
Πορτίτσα	50
Πρεβέντα	380
Πρόδρομος	110
Πύργος	100
Ράξα	21
Ράχοβον/ Καστανιά	127
Ρανίστα/ Γόμφοι	39
Ριζαριό	10
Ριζοβούνι	480
Ρίνσι	10
Ροπωτό	45
Σερβωτά	95
Σιαμάδες	511
Σκλάταινα/ Δρακότρυπα	350
Σκλάταινα/ Ρίζωμα	520

Σούλα	30
Σπηλιά	90
Σπηλιανά	126
Σπινάσα/ Νεράιδα	10
Σπιρέλο/ Πετροχώρι	30
Στεφανιάδα	20
Στούγκον/ Κρυονέρι	35
Στρούτζια/ Πεύκη	85
Τζιούκα Φλιάκα/ Θεοτόκος	20
Τιτάγι/ Λαμπερό	100
Τόσκεσι	40
Τσαμάσι/ Ανάβρα	36
Τσάρα	662
Τσαρούχι	100
Τύρνα/ Ελάτη	35
Τυχάι/ Ξυλοχώρι	20
Φλαμούλι	100
Χάρμιανα/ Χάρμα	1209
Χλιντζάδες/ Τρυγόνα	170
Baklalu	220
Bedric	2250
Bijila	150
Duka Mavromar	410
Elbohori	143
Gorzadis	43
Istranco	10
Kalisa Sofi	25
Katonari	100
Kizilca Süle	29
Koliza	100
Koziş	20
Küçük Fenâr	18
Lancovi	10
Mihalasno	70
Nimoni	60
Pekan	1045
Petroyani	600
Ruzonafiti	620
Urabisi	21
Vijani	250
Voida	663
Voroş	200

Πίνακας xxxv

Οικισμοί	μέσος όρος φορολογικής επιβάρυνσης αμπελοργίας ανά φορολογική μονάδα (σε άσπρα)	
	Νοικοκυριά/ χήρες/ άγαμοι	Μ.Ο.
Αγ. Γεώργιος (X)	86	2.32
Αγ. Τριάδα (XM)	140	11.78
Αγία Κυριακή (X)	41	2.92
Αγια Μαρίνα (X)	62	1.61
Άγιοι Απόστολοι (X)	9	12.55
Άγιος Θεόδωρος (XM)	105	5.71
Αγναντερό (X)	155	3.93
Ανθοχώρι (X)	118	3
Αραχωβίτσα (X)	16	0.96
Αργύρι/ Αργύριο (X)	41	1.97
Αρδάνι (X)	44	1.13
Αρδάνοβο (X)	21	14.28
Ασπροκκλησιά (X)	158	0.89
Αχλαδιά (M)	14	2.5
Βανακούλια (X)	18	5.55
Βάναρη/ Μαραθιά (X)	35	0.57
Βάνια/ Πλάτανος (X)	175	12.48
Βατσουνιά (X)	81	4.44
Βελεμίτσι/ Αγιοφυλλο (X)	78	2.56
Βένδιστα/ Αμάραντο (X)	246	1.46
Βερεντζί (X)	54	20.46
Βηλβίτζδα (X)	114	2.01
Βητουμάς (X)	82	0.95
Βίτσαϊνα/ Πετροχώρι (X)	26	0.96
Βιτσιστα/ Μεσοχώρα (X)	108	0.74
Βλάσιο (X)	36	0.45
Βοϊβόδα/ Βασιλική (X)	118	1.79
Βοξίστα (X)	28	16.32
Βόργιανη/ Αχλαδοχώρι (X)	55	10.72
Βοστιδί/ Κρήνη (X)	99	9.89
Βούνεσι/ Μορφοβούνι (X)	132	0.37
Βουτάδες (X)	30	1
Βραγγιανά (X)	77	0.88
Βρόστιανη/ Αμυγδαλή (X)	8	1.25
Γαύροβον/ Γαύρος (X)	35	4.17
Γελάνθη (XM)	56	0.17
Γλογοβίτσα/ Θερινό (X)	63	0.15
Γόλιτσα/ Άγ. Ακάκιος (X)	40	2.87
Γοργοβίτες (XM)	120	5.43
Γουργογύρι (X)	70	1
Γράλιστα/ Ελληνόπυργος (X)	76	3.35
Γριζάνο/ Γρατζάνι/ Γρατζάνο/ Γρατζάνου (X)	71	5.12
Γριμπιανά (X)	13	1.38
Δέση (X)	31	0.64
Δραμίτσι/ Κοτρώνι (X)	48	1.81

Δρανίτσα/ Κτιμένη (X)	18	0.33
Ελευθεροχώρι (X)	33	0.3
Ζαβλάντια/ Παλιόπυργος (X)	96	10.62
Ζερέτσι/ Κρυσπηγή (X)	66	2.87
Ζιλιμπανάδος (X)	15	1.66
Ζιόλι/ Αγ. Προκόπιος (X)	36	1.38
Ζούλιανη/ Ζηλευτή (X)	30	22.66
Ζωγραφία (XM)	24	0.5
Ηλίας (M)	57	0.96
Κακοπλεύρι (X)	107	2.09
Καλαπόδι (X)	72	0.69
Καλόγηροι (X)	34	4.41
Καλογριανή (X)	198	10
Καμνιά/ Αγ. Νικόλαος (X)	34	0.88
Κάππουα/ Καππάζ (X)	13	28.84
Καρβουνολεπενίτσα/ Πιάλεια (X)	97	4.63
Καρδίτσα (XM)	39	2.56
Καροπλέσι (X)	99	0.8
Καρποχώρι/ Αμπελοχώρι (X)	90	3.33
Καρνές (X)	22	30.45
Καστανιά (X)	104	0.57
Καστράκι (X)	49	32.85
Κατίδι/ Περδικορράχη (X)	9	4.44
Κατούσιο/ Μεταμόρφωση (X)	44	0.36
Κεραμίδι (X)	49	1.22
Κεράσοβο (X)	376	0.91
Κερατοχώρι (X)	36	1.11
Κλεινοβός/ Κλινοβίστα (X)	253	0.59
Κλοκοτός (X)	59	3.81
Κνίσοβο/ Αργιθέα (X)	19	4.36
Κοσκινάς (X)	76	0.6
Κοτσερί/ Ιτέα (X)	30	1.89
Κουβανάδες/ Μελισσοχώρι (X)	23	11.08
Κουβέλτσι (X)	68	8.82
Κουκλαίοι/ Ματονέρι (X)	34	7.93
Κουμάδες/ Σταυρός (XM)	35	2.28
Κουμπουριανά (X)	116	0.63
Κούρσεβον/ Ελληνόκαστρο(X)	132	2.57
Κουρτέσι/ Πρόδρομος (XM)	84	2.26
Κουρτίκι/ Μεταμόρφωση (XM)	88	0.7
Κούτσαϊνα/ Στουρναραίικα (X)	89	2.21
Κρινίτζα (X)	31	17.54
Κριτσίνι/ Ταξιάρχες (X)	74	11.35
Κρύο Νερό (X)	160	7.5
Κυρ Άννα/ Κρανέα (XM)	108	9.86
Λάντζου/ Βροντερό (X)	13	1.15
Λεοντίτο (X)	50	0.8
Λέσταινο/ Διπόταμος (X)	27	0.14
Λιάσκοβο/ Πετρωτό (X)	19	2.1

Λιμπόχοβον/ Καλυβοχώρι (X)	98	4.59
Λογγάκι (X)	97	8.76
Λόμπιζα (X)	30	4.66
Λουζέστι/ Ελάφι (X)	27	6.29
Λυκουβιάνη (X)	80	39.16
Μαγούλα (XM)	160	10.5
Μαγουλίτσα (M)	5	3.6
Μάρκου/ Μάρκο (X)	94	2.17
Μασχολούρι (X)	145	2.06
Ματαράγγα (X)	141	4.71
Μαυρομμάτι (X)	65	3.84
Μέγα Παζαράκι/ Αγ. Βησσαρίων (M)	6	7.5
Μεζίλο/ Δροσάτο (X)	50	0.4
Μερίτσα/ Οξύνεια (X)	65	2.3
Μεσένικόλας (X)	57	6.31
Μεσοβούνι (X)	59	1.01
Μολεντζικό/ Καλή Κώμη (X)	80	0.37
Μουσαλάρ/ Συκιές (X-Γιουρ?)	29	1.2
Μπαμπανού (M)	33	0.24
Μπελέτσι/ Παλιομονάστηρο (X)	34	1.76
Μπόσκλαβο/ Αμπελικό (X)	12	0.83
Μπουκοβίτσα/ Ανθηρό (X)	75	0.26
Μπουρσιάνη Κάτω (X)	38	5
Μπουχούνιστα/ Μεγαλοχώρι (X)	243	9.18
Μυρίνη/ Μύρινα (X)	119	0.5
Νεοχώρι/ Νεοχώρια (X)	35	0.51
Νομή (X)	58	3.36
Νταούτι/ Μέλισσα (X)	18	2.77
Ξυλοπάροικο/ Ξυλικοί (X)	47	1.06
Οξυά (X)	71	2.32
Οστροβός/ Αγναντιά (X)	48	1.24
Παλαιά Κουτσούφλιανη/ Πλατάνιστος(X)	64	1.56
Παλαιόκαστρο/ Μητρόπολη (X)	40	1
Παλαιομηλιά/ Μηλιά (X)	87	1.72
Παλαιοχώρι (X)	46	7.3
Παλιούρη Γορίτσα/ Αγ. Ανάργυροι (XM)	19	3.42
Πατσαρί (Πιτσάρι)/ Αρτεσιανό (X)	117	7.82
Πεδινό (X)	117	9.31
Περλιάγκο Κάτω/ Γλυκομηλιά (X)	164	0.73
Πέτρα/ Πέτρινο (X)	213	26.92
Πετρίλο (X)	311	0.12
Πόρτα Παναγιά/ Πύλη (X)	129	4.45
Πορτή (X)	90	2
Πορτίτσα (X)	46	1.08
Πρεβέντα (X)	46	8.26
Πρόδρομος (X)	58	1.89

Πύργος (X)	13	7.69
Ράξα (X)	20	1.05
Ράχοβον/ Καστανιά (X)	47	2.7
Ραψίστα/ Γόμφοι (X)	27	1.44
Ριζαριό (M)	44	0.22
Ριζοβούνη (X)	93	5.16
Ρίνσι (X)	31	0.32
Ροπωτό (X)	59	0.76
Σερβωτά (XM)	89	1.06
Σιαμάδες (X)	38	13.44
Σκλάταινα/ Δρακότρυπα (X)	126	2.77
Σκλάταινα/ Ρίζωμα (X)	91	5.71
Σούλα (X)	152	0.19
Σπηλιά (X)	77	1.03
Σπηλιανά (X)	105	1.2
Σπινάσα/ Νεράιδα (X)	30	0.33
Σπιρέλο/ Πετροχώρη (X)	33	0.9
Στεφανιάδα (X)	50	0.4
Στούγκον/ Κρυονέρι (X)	36	0.97
Στρούτζια/ Πεύκη (X)	30	3.03
Τζιούκα Φλιάκα/ Θεοτόκος (X)	53	0.37
Τιτάγι/ Λαμπερό (X)	55	1.81
Τόσκεσι (X-Αλβαν.)	18	2.22
Τσαμάσι/ Ανάβρα (M)	37	0.97
Τσάρα (X)	94	7.04
Τσαρούχι (X)	40	2.5
Τόρνα/ Ελάτη (X)	53	0.6
Τυχάι/ Ξυλοχώρη (X)	12	1.66
Φλαμούλι (X)	19	5.26
Χάρμαινα/ Χάρμα (X)	16	75.56
Χλιντζάδες/ Τρυγόνα (X)	38	4.47
Baklalu (X)	25	8.8
Bedric (X)	237	9.49
Bijila (X)	143	1.04
Duka Mavromar (X)	36	11.38
Elbohorí (X)	163	0.87
Gorzadis (X)	24	1.79
Istranco (X)	26	0.38
Kalisa Sofí (X)	6	4.16
Katonari (X)	12	8.33
Kizilca Süle (M)	14	2.07
Koliza (X)	63	1.58
Koziş (X)	35	0.57
Küçük Fenâr (M)	17	1.05
Lancovi (X)	14	0.71
Mihalasno (X)	13	5.38
Nimoni (X)	2	30
Pekan (X)	89	11.74
Petroyani (X)	77	7.79
Ruzonafti	15	41.33
Urabisi (X)	14	1.5
Vijani (X)	55	4.54

Voida (X)	32	20.09
Voros (X)	34	5.88

Πίνακας xxxvii (α)
(όπου είναι διαθέσιμα, μαζί με τα άσπρα, αναφέρονται τα ποσοτικά δεδομένα)

Χοριό	Καρύδια	Φακές/ Κουκιά	Βαμβάκι	Λινό και κάνναβις	Μελίσια	Λαχανόκηποι	Σουσάμι	Κεράσια
Αγ. Γεώργιος	30		11	36	55			
Αγ. Τριάδα		4 kile, 36	20	156	16	25		
Αγία Κυριακή			13	8	10			
Αγία Μαρίνα	50					482		
Αγία Παρασκευή/ Παρασκευή				10				
Άγιοι Απόστολοι				4		10		
Άγιος Δημήτριος				42	40			
Άγιος Θεόδωρος			20	55		87		
Αλιμαντάρι/ Αμπελώνας			42		50			
Ανθοχώρι	5			35	70	10		
Αρδάνι			25	16	20			
Ασπροκκλησιά			3	127	25			
Αγλαδιά			10					
Βάκαρη				7		10		
Βαλτινό			60	30	30			
Βανακούλια	10			5				20
Βάναρη/ Μαραθιά			6	3				
Βάνια/ Πλάτανος	30			650	67	203		
Βαρδάρ/ Παράμερο	10			3	50	10		
Βαρμπόπι/ Φήκη	30							
Βατσουινιά	35			75	170	15		
Βελεμίστ/ Αγιοφύλλο				20				
Βελίτσena/ Καλλιρόη	20			20		15		
Βένδιστα/ Αμάραντο	30			7		40		
Βερεντζί				50	70			
Βετερνίκον/ Νεραΐδοχώρι					20	10		
Βήλα	10			10	5			
Βηλβίζδα	35			25	15	15		
Βητουμάς	5		20	22				
Βίτσaina/ Πετροχώρι	35							
Βιτσίστα/ Μεσοχώρα	50			5	20	15		10
Βλάσιο	20							
Βοϊβόδα/ Βασιλική				45				
Βοξίστα						207		
Βόργιανη/ Αγλαδοχώρι				182	80			
Βοστιδί/ Κρήνη				635	20			
Βούνεσι/ Μορφοβούνι	20			6	10	10		
Βουτάδες				23				
Βραδέσι				3	60	5		
Βρόστιανη/ Αμυγδαλή	10			3		20		
Γαρδίκι	10			10	10			
Γαύροβον/ Γαύρος				22	20			
Γελάνθη				50		30		
Γενέσι				5		5		

Γιουβάνου/ Αηδόνα				35	10			
Γκαβαλιόρα/ Γλίστρα				10	10			
Γλογοβίτσα/ Θερινό	70							
Γόλιτσα/ Αγ. Ακάκιος	20			15	20	8		
Γοργοβίτες				550		21		
Γουλήνος/ Γλίνοζ				3	10	60		
Γουργογύρι	50			53	100	20		45
Γράλιστα/ Ελληνόπυργος	30					20		
Γρεβενοσέλι/ Νεράιδα	15				30			
Γριζάνο/ Γρατζάνι/ Γρατζάνο/ Γρατζάνου				380	20	2		
Δέση	20			20		20		
Δοβρόν/ Αετός	25				70			
Δολιανά	10			10	35	5		
Δραγοβίτσι/ Πολυθέα	15							
Δραμίζι/ Κοτρώνι	40			9		10		
Δρανίτσα/ Κτιμένη				2	8			
Ελευθεροχώρι				5	30			
Εξάλοφος	40			35	10	5		
Επάνω Βραδέσι	10			4				
Ζαβλάντια/ Παλιόπυργος			100	43	7	7		
Ζάρκον				657				
Ζερέτσι/ Κρυοπηγή	280			30	40			
Ζιλμπανάδος				15	20	10	60	
Ζιόλι/ Αγ. Προκόπιος	20				100	10		
Ζούλιανη/ Ζηλευτή				20	10			
Ζωγραφία	45			44				
Ηλίας			30		62	25		
Καζνέσι/ Αγ. Παρασκευή					20			
Κακοπλεύρι				40		10		
Καλαπόδι				40				
Καλλιφώνι			6	7		10		
Καλόγηροι	30			20		10		
Καλογριανή	160	5	24	109		159		
Καμνά/ Αγ. Νικόλαος					40			
Κάππουα/ Κατπάς	40		6	10	20	72	10	
Καπρόν/ Κορυφή					20			
Καρβουνολεπενίτσα/ Πιάλεια	80			136	240	20	50	130
Καρδίτσα					30			
Καρίτσα					30			
Καροπλέσι	10			22	10			
Καρποχώρι/ Αμπελοχώρι				30		40		
Καρυές	10			30		10		
Καστανιά	85			16		55		50
Καστράκι				10				40
Κατίδι/ Περδικορράχη				50				
Κατούσιο/ Μεταμόρφωση	10				7			
Κεραμίδι			40		30	5		
Κερασέα/ Κερασιά	20							
Κερασιά Σίνου/ Κερασούλα					10			
Κεράσοβο	25			107	30			

Κερατογόρι		6 kile, 48			12			
Κλινοβός/ Κλινοβίστα	15					30		
Κλοκοτός				38				
Κνίσοβο/ Αργιθέα	20			10	10	10		
Κόμπελος				38				
Κόπραινα/ Αύρα					20			
Κορνέσι/ Μοσχόφυτο	20			6	40			
Κορφάρι/ Γκολφάρι	10			7	20			
Κοσκινάς		10 kile, 80		23	100	45		
Κότορι/ Κατάφυτο				8	60			
Κοτσαρι/ Ιτέα			7	15	180			
Κοτσίκοβο	12							
Κουβανάδες/ Μελισσοχώρι				14	140			
Κουβέλτσι			50	115	10			
Κουκλαίο/ Ματονέρι					20	10		
Κουμάδες/ Σταυρός			2	7	16			
Κουμπουριανά	20			27	60			
Κούρσεβον/ Ελληνόκαστρο				74				
Κουρτέσι/ Πρόδρομος				30	22			
Κουρτίκι/ Μεταμόρφωση			12	257	250	40		
Κουτζαράιοι				10	20			
Κουτζούφλιανη			50	3		7		
Κούτσαινα/ Στουρναραίικα	130			30	120	20		
Κρινίτζα			76	14				
Κριτουδάδες/ Ψήλωμα				10				
Κριτσίνι/ Ταξιάρχες				175	10	4		
Κρύο Νερό	50			30	30	50		90
Κυρ Άννα/ Κρανέα			3	20	43			
Λάη				60				
Λάντζου/ Βροντερό	15			10	30			
Λάσδα			30					
Λεοντίτιο	40							
Λεπενίτσα/ Ανθούσα				5		25		
Λεσιανά/ Φιλόρα	37							
Λέσταινο/ Διπόταμος				1	10			
Λευτεκαριά				10				
Λιάσκοβο/ Πετρωτό	40							
Λιμπόχοβον/ Καλυβοχώρι	20			36	5	12		
Λιόπρασο	15			15		10		
Λογγάκι	45			423	75	60		
Λογκά	15			16	10			
Λόμιτζα	15			20		10		
Λοξάδα/ Λυκουσάδα			6					
Λουζέστι/ Ελάφι				10				
Λυκουβιάνη	30			105	10			
Μαγούλα	10		20	105	30	10		
Μάκρεσι				5				
Μαρκελέσι/ Αετοχώρι						5		
Μάρκου/ Μάρκο				72				
Μάρμαρον			150		50	40		

Μαρτιντζικό/ Ελληνικά	40			20				
Μασχολούρι				1200	22	24		
Ματαράγγα				668	70	5		
Μαυρομάτι				20				
Μεζίλο/ Δροσάτο	10							
Μερίτσα/ Οξύνεια				17				
Μερόκοβο/ Μυρόφυλλο				60	30			
Μέρτζι Μεγάλο/ Μέγα Κεφαλόβρυσσο	5							
Μεσένικόλας	15			48	100			
Μεσοβούνι	10			10	30			
Μολεντζικό/ Καλή Κώμη	15			35	50			
Μουζάκι	5			10			3 kile, 90	
Μουσαλάρ/ Συκιές					45			
Μουτσιάρα/ Αθαμανία	10				30			
Μπαμπανού			271		9	10		
Μπελέτσι/ Παλιομονάστηρο					20	32	5 kile, 110	
Μπλάσδον/ Μοσχάτο			3	10				
Μπελοκομίτη					20			
Μπόσκλαβο/ Αμπελικό				4	140			
Μπουζιάρικο/ Μελάνυδρο					20			
Μπουκοβίτσα/ Ανθηρό	20				20	10		
Μπούκουρο/ Αρματολικό					40			
Μπούρσιανη Επάνω				5				
Μπουρσιάνη Κάτω				15	70	35		
Μπουχούνισσα/ Μεγαλοχώρι		25		480				
Μυλογόζι		25		302		4		
Μυρίνη/ Μύρινα		21		100	30			
Νικλίτσι/ Καλονέρι				6		5		
Νομή		24		46	40	120		
Νταούτι/ Μέλισσα	10		5	30				
Ντρισιανός				20	20			
Ξυλοπάρικο/ Ξυλικοί	85			7	203	5		30
Οξιά	40				30	10		
Οστροβός/ Αγναντιά	10			20				
Ουζούν Καραλάρ/ Γραμματικό			40					
Παζαράκι/ Πλατανιστός			10					
Πακτούρι/ Παχτούρι					20			
Παλαιά Κουτσούφλιανη/ Πλατάνιστος				22		15		
Παλαϊόκαστρο/ Μητρόπολη	10		6	50		100		
Παλαιομηλιά/ Μηλιά	25			15	10	30		
Παλαιοχώρι	5			13	10			
Παλαμιάς		12		33	80	25		
Παληοκλήσι (Ισαρι)		15		4	10	10		
Παλιούρη Γορίτσα/ Αγ. Ανάργυροι			360	20				
Πατσαρί (Πιτσάρι)/ Αρτεσιανό			3	50	55	30		
Πεδινό				25	10	4		
Πέρα Βλοχός			5					

Περλιόγκο Κάτω/ Γλυκομηλιά	40			22	30	15		10
Περτούλι						10		
Πέτρα/ Πέτρινο	180	3 kile, 17	2	46	443	145		
Πετρίλο	40				30			
Πετρόπορος				50				
Πιτσιούγκια/ Λασοχώρι				14				
Πλόπι/ Νέα Πεύκη	10			13	60	20		
Πόρτα Παναγιά/ Πύλη	110			15	100		27 kile, 540	10
Πορτή	20			95		5		
Πορτίτσα	80		6	7	70	10		
Πουλιάνα Μικρή				10				
Πρεβέντα	60			8		10		10
Πρόδρομος	45			61	40	40		17
Πτελοπούλα				10	30			
Πύργος				7	10			
Πύρρα	5			6	30	5		
Ράξα					5			
Ράχοβον/ Καστανιά	68			18	20	10		9
Ραγίστα/ Γόμφροι				32	10	25		
Ρεντίνα	10			92	100	40		
Ριζαριό					22	194		
Ριζοβούνι		40	6	30		6		
Ρίνσι	2			3				
Ροπωτό	20			15	20	15		2
Σερβοτά				116	11			
Σιαμάδες			9	35	20	25		
Σκλάταινα/ Δρακότρυπα	30				40	20		
Σκλάταινα/ Ριζώμα				55				
Σκλήβενο/ Λαφίνα					30			
Σμόλια/ Αγρελιά				10	20			
Σούλα	10				5			
Σοφάδες				110	50	10		
Σπαθάδες					20			
Σπηλιά	15			10	10	10		
Σπηλιανά	60			100				
Σπινάσα/ Νεράιδα	20			10	20			
Σπιρέλο/ Πετροχώρι	20				10			
Στεφανιάδα	20							
Στούγκον/ Κρυονέρι	60					25		15
Στρούτζια/ Πεύκη				20		10		
Τζενεράδες/ Κορυδαλλός				3		6		
Τζιάσι/ Περιστέρα				14		2		
Τζιούκα Φλιάκα/ Θεοτόκος		15		80				
Τζούρτζια/ Αγ. Παρασκευή	15				70			
Τιτάγι/ Λαμπερό	20			12	40			5
Τόσκεσι			15	20		150		
Τσαμάσι/ Ανάβρα			9		46			
Τσάρα	35			50	30	10		
Τσαρούχι	30			10	70	10		
Τσούγκουρο				27				

Τύρνα/ Ελάτη	55			10	70	10		
Τυχάι/ Ξυλογόρι	20			10				
Φύλια			60	25	60			
Φλαμούλι	20		10			31		
Φλαμπορέσι/ Φλαμουρέσι					30			
Χαλαμπρέζι/ Κέδροσ			10	4				
Χαλίκι					50			
Χάρμaina/ Χάρμα		1 kile, 8			3	400		
Χλιντζάδες/ Τρυγόνα	10			26		10		10
Ayo Nikola				240	20			
Baklalu				19	20			
Bedric		6 kile, 65		173	40	110		
Bijila					30			
Duka Mavromar	10			55	30	35	30	
Elbohori				19				
Evlahokastro					5			
Gamboro	24			80	200			
Gönç	60				60	50		
Gorzadis	20			20	20	10		
Istranco				50				
Izloşova	17			11				
Kartisa				10	12	15		
Katonari	20			12	10			
Kizilca Süle			47		116			
Koliza				12	40			
Kondostavlo				50	20	4		
Kostafilya					140			
Kovili				50	10	10		
Koziş			15	10	50	3		
Küçük Fenâr			66	2	90			
Mihalasno			20	20		20		
Pekan		72	20	214	20			
Petroyani		8 kile, 64	90	216	357			
Ruzonafti				20		30		
Silyo				2				
Tincin	20							
Urabisi	10							3
Vijani	55			18		15		
Voida			4	10	60			
Voroş			3	40	40			

Πίνακας xxxvi (b)

(όπου είναι διαθέσιμα, μαζί με τα άσπρα, αναφέρονται τα ποσοτικά δεδομένα)

Χοριό	Κάστανα	Οπωροφόρα	Πανηγύρι (τελωνειακοί φόροι)	Σκόρδα	Αγλάδια	Κουκούλι	Γχθουτροφεία	Ρεβύθια	Tahminen	Ρύζι
Αγ. Γεώργιος	80	10				10				
Αγια Μαρίνα		10								
Άγιοι Απόστολοι		30								
Ανθοχώρι	10	10				4				
Βαρμπόπι/ Φήκη		10								
Βατσουνιά		25				5				
Βένδιστα/ Αμάραντο	35	30				80				
Βερεντζί		16								
Βητουμάς	20									
Βοϊβόδα/ Βασιλική				6						
Βούνεσι/ Μορφοβούνι	30	10				10				
Βρόστιανη/ Αμυγδαλή		20								
Γιουβάνου/ Αηδόνα		10								
Γόλιτσα/ Αγ. Ακάκιος		15				3				
Γουργούρι	6									
Γράλιστα/ Ελληνόπυργος	10	28				5				
Δρανίτσα/ Κτιμένη		10								
Επάνω Βραδέσι		10								
Ζερέτσι/ Κρουπηγή		53								
Ηλίας								5 kile, 40		
Καλλιφώνι		2								
Καλογριανή						5				
Καλόγηροι		50								
Καρβουνολεπενίτσα/ Πιάλεια	50	10				9				
Καροπλέσι						4				
Καρποχώρι/ Αμπελοχώρι		50				100				
Καστανιά	90									
Καστράκι		10								
Κατίδι/ Περδικοράχη								5		
Κερασέα/ Κερασιά		10								
Κεράσοβο						15				
Κλεινοβός/ Κλινοβίστα						3				
Κουβανάδες/ Μελισσοχώρι		5								
Κουβέλτσι		24								
Κουκλαίοι/ Ματονέρι		7								
Κουμάδες/ Σταυρός		5								
Κουρτέσι/ Πρόδρομος		12								
Κούτσαϊνα/ Στουρναραίικα	50									
Κρύο Νερό						100				
Κυρ Άννα/ Κρανέα		5		4						
Λιμπόχοβον/ Καλυβοχώρι						2				
Λογγάκι		40								
Λυκουβιάνη		20		5						
Μαγούλα		25						6 kile, 48		
Μάκρεσι							40			

Μάρμαρον		48								
Μαρτιντζικό/ Ελληνικά		2						59		
Μαυρομμάτι				3						
Μεσένικολας	30	7				40				
Μουζάκι	10									
Μπόσκλαβο/ Αμπελικό						5				
Μπουκοβίτσα/ Ανθηρό		10								
Μπουρσιάνη Κάτω		25								
Μυρίνη/ Μύρινα				3						
Ξυλοπάροικο/ Ξυλικοί	6									
Οξύα						10				
Παζαράκι/ Πλατανιστός								11		
Παλαιόκαστρο/ Μητρόπολη		30								
Περλιάγκο Κάτω/ Γλυκομηλιά (X)						10				
Πέτρα/ Πέτρινο						100				
Πόρτα Παναγιά/ Πύλη	20		100							
Πορτή	10	30								
Πορτίτσα	250					7				
Ράχοβον/ Καστανιά						10				
Ρεντίνα								92		
Ριζαριό										8300
Ροπωτό	20									
Σιαμάδες					15					
Σκλάταινα/ Δρακότρυπα	70									
Σούλα						5				
Σπηλιανά		20								
Σπιρέλο/ Πετροχώρι		10								
Στούγκον/ Κρυονέρι		20						30		
Τσάρα		30				60				
Τσαρούχι						8				
Τσουγκουρο		3								
Τυγάι/ Ξυλοχώρι	50									
Χλιντζιάδες/ Τρυγόνα		10								
Bedric		25								
Duka Mavromar		20								
Gamboro		57				30				
Góhç		5								
Kadoş										200
Mihalasno		10								
Pekan				2						
Petroyani				30						
Tincin	10	20								
Vijani		15								

Πίνακας xxxvii (a)

Οικισμοί	Νουκοκυριά/ χήρες/ άγαμοι	μέσος όρος φορολογικής επιβάρυνσης ανά φορολογική μονάδα							
		Καρύδια	Φακές/ Κουκιά	Βαμβάκι	Λινό και κάνναβις	Μελίσια	Λαχανόκηποι	Σουσάμι	Κεράσια
Αγ. Γεώργιος (X)	86	0.34		0.12	0.41	0.63			
Αγ. Τριάδα (XM)	140		0.25		1.11	0.11	0.17		
Αγία Κυριακή (X)	41			0.31	0.19	0.24			

Αγία Μαρίνα (X)	62	0.8					7.77		
Αγία Παρασκευή/ Παρασκευή (X)	67				0.14				
Άγιοι Απόστολοι (X)	9				0.44		1.11		
Άγιος Δημήτριος (X)	207				0.2	0.19			
Άγιος Θεόδωρος (XM)	105		0.19		0.52		0.82		
Άλμαντάρι/ Αμπελώνας (M)	23		1.82			2.17			
Ανθοχώρι (X)	118	0.04			0.29	0.59	0.08		
Αρδάνι (X)	44		0.56		0.36	0.45			
Ασπροκκλησιά (X)	158		0.01		0.8	0.15			
Αγλαδιά (M)	14		0.62						
Βάκαρη (X)	28				0.25		0.35		
Βαλτινό (X)	21		2.85		1.42	1.42			
Βανακούλια (X)	18	0.55			0.27				1.11
Βάναρη/ Μαραθιά (X)	35		0.17		0.08				
Βάνια/ Πλάτανος (X)	175	0.17			3.71	0.38	1.16		
Βαρδάρη/ Παράμερο (X)	26	0.38			0.11	1.92	0.38		
Βαρμπόπι/ Φήκη (X)	28	1.07							
Βατσουινιά (X)	81	0.43			0.92	2.09	0.18		
Βελεμίτσι/ Αγιόφυλλο (X)	78				0.25				
Βελίτσena/ Καλλιρόη (X)	136	0.14			0.14		0.11		
Βένδιστα/ Αμάραντο (X)	246	0.12			0.02		0.16		
Βερεντζί (X)	54				0.92	1.29			
Βετερνίκον/ Νεραϊδοχώρι (X)	65					0.3	0.15		
Βήλα (X)	18	0.55			0.55	0.27			
Βηλβίζδα (X)	114	0.3			0.21	0.13	0.13		
Βητουμάς (X)	82	0.06	0.24		0.26				
Βίτσαινα/ Πετροχώρι (X)	26	1.34							
Βιτσίστα/ Μεσοχώρα (X)	108	0.46			0.04	0.18	0.13		0.09
Βλάσιο (X)	36	0.57							
Βοϊβόδα/ Βασιλική (X)	118				0.35				
Βοξίστα (X)	28						7.39		
Βόργιανη/ Αγλαδοχώρι (X)	55				3.3	1.45			
Βοστιδί/ Κρήνη (X)	99				6.41	0.2			
Βούνεσι/ Μορφοβούνι (X)	132	0.15			0.04	0.07	0.07		
Βουτάδες (X)	30				1.3				
Βραδέσι (X)	9				0.33	6.66	0.55		
Βρόστιανη/ Αμυγδαλή (X)	8	1.25			0.37		2.5		
Γαρδίκι (X)	34	0.29			0.29	0.29			
Γαύροβον/ Γαύρος (X)	35				0.62	0.57			
Γελάνθη (XM)	56				0.89		0.53		
Γενέσι	24				0.2		0.2		
Γιουβάνου/ Αηδόνα (X)	45				0.77	0.22			
Γκαβαλιόρα/ Γλίστρα (X)	15				0.66	0.66			
Γλογοβίτσα/ Θερινό (X)	63	1.11							
Γόλιτσα/ Αγ. Ακάκιος (X)	40	0.5			0.37	0.5	0.2		
Γοργοβίτες (XM)	120				4.58		0.17		
Γουλήνος/ Γλίνος (X)	7				0.42	1.42	8.57		

Γουργούρι (X)	70	0.71			0.75	1.42	0.28		0.64
Γράλιστα/ Ελληνόπυργος (X)	76	0.39					0.26		
Γρεβενοσέλι/ Νεράιδα (X)	15	1				2			
Γριζάνο/ Γρατζάνι/ Γρατζάνο/ Γρατζάνου (X)	71				4.87	0.25	0.025		
Δέση (X)	31	0.64			0.64		0.64		
Δοβρόν/ Αετός (X)	18	1.38				3.88			
Δολιανά (X)	32	0.32			0.32	1.12	0.22		
Δραγοβίτσι/ Πολυθέα (X)	75	0.2							
Δραμίτζι/ Κοτρώνι (X)	48	0.83			0.18		0.2		
Δρανίτσα/ Κτιμένη (X)	18				0.11	0.44			
Ελευθεροχώρι (X)	33				0.15	0.9			
Εξάλωφος (X)	56	0.71			0.62	0.17	0.08		
Επάνω Βραδέσι	9	1.11			0.44				
Ζαβλάντια/ Παλιόπυργος (X)	96			1.04	0.44	0.07	0.07		
Ζάρκον (X)	55				11.94				
Ζερέτσυ/ Κρυοπηγή (X)	66	4.24			0.45	0.6			
Ζύμπανάδος (X)	15				1	1.33	0.66	4	
Ζιόλι/ Αγ. Προκόπιος (X)	36	0.55				2.77	0.27		
Ζούλιανη/ Ζηλεύτη (X)	30				0.66	0.33			
Ζωγραφία (XM)	24	1.87			1.83				
Ηλίας (M)	57			0.52		1.08	0.43		
Καζνέσι/ Αγ. Παρασκευή (X)	30					0.66			
Κακοπλεύρι (X)	107				0.37		0.09		
Καλαπόδι (X)	72				0.55				
Καλλιφώνι (X)	50			0.12	0.14		0.2		
Καλόγηροι (X)	34	0.88			0.58		0.29		
Καλογριανή	198	0.8	0.02	0.12	0.55		0.8		
Καμινά/ Αγ. Νικόλαος (X)	34					1.17			
Κάππουα/ Καππάς (X)	13	3.07		0.46	0.76	1.53	5.53	0.76	
Καπρόν/ Κορυφή (X)	8					2.5			
Καρβουνολεπενίτσα/ Πιάλεια (X)	97	0.82			1.4	2.47	0.2	0.51	1.34
Καρδίτσα (XM)	39					0.76			
Καρίτσα (X)	31					0.96			
Καροπλέσι (X)	99	0.1			0.22	0.1			
Καρποχώρι/ Αμπελοχώρι (X)	90				0.33		0.44		
Καρνές (X)	22	0.45			1.36		0.45		
Καστανιά (X)	104	0.81			0.15		0.52		0.48
Καστράκι (X)	49				0.2				0.81
Κατίδι/ Περδικορράχη (X)	9				5.55				
Κατούσι/ Μεταμόρφωση (X)	44	0.22				0.15			
Κεραμίδι (X)	49			0.81		0.61	0.1		
Κερασέα/ Κερασιά (X)	11	1.81							
Κερασιά Σίνου/ Κερασούλα (X)	16					0.62			
Κεράσσοβο (X)	376	0.06			0.28	0.07			
Κερατοχώρι (X)	36		1.33			0.33			
Κλεινοβός/ Κλινοβίστα (X)	253	0.05					0.11		

Κλοκοτός (X)	59				0.64				
Κνίσοβο/ Αργιθέα (X)	19	1.05			0.52	0.52	0.52		
Κόμπελος (XM)	44				0.86				
Κόπραινα/ Αύρα (X)	8					2.5			
Κορνέσι/ Μοσχόφυτο (X)	35	0.57			0.17	1.14			
Κορφάρι/ Γκολφάρι (X)	12	0.83			0.58	1.66			
Κοσκινάς (X)	76		1.05		0.3	1.31	0.59		
Κότορι/ Κατάφυτο (X)	50				0.16	1.2			
Κοτσερι/ Ιτέα (X)	30			0.23	0.5	6			
Κοτσικόβο (X)	64	0.18							
Κουβανάδες/ Μελισσοχώρι (X)	23				0.6	6.08			
Κουβέλλτσι (X)	68			0.73	1.69	0.14			
Κουκλαίου/ Ματονέρι (X)	34					0.62	0.31		
Κουμάδες/ Σταυρός (XM)	35			0.05	0.2	0.45			
Κουμπουριανά (X)	116	0.17			0.23	0.51			
Κούρσεβον/ Ελληνόκαστρο(X)	132				0.56				
Κουρτέσι/ Πρόδρομος (XM)	84				0.35	0.26			
Κουρτίκι/ Μεταμόρφωση (XM)	88			0.13	2.92	2.84	0.45		
Κουτζαράιι (X)	33				0.3	0.6			
Κουτζούφλιανη (X)	2			25	1.5			3.5	
Κούτσαινα/ Στουρναράικα (X)	89	1.46			0.33	1.34	0.22		
Κρινίτζα (X)	31			2.45	0.45				
Κριτουδάδες/ Ψήλωμα (X)	14				0.71				
Κριτσίνι/ Ταξιάρχες (X)	74				2.36	0.13	0.05		
Κρύο Νερό (X)	160	0.31			0.18	0.18	0.31		0.56
Κυρ Άννα/ Κρανέα (XM)	108			0.02	0.18	0.4			
Λάη (X)	74				0.81				
Λάντζου/ Βροντερό (X)	13	1.15			0.76	2.3			
Λάσδα (X)	7			4.28					
Λεοντίτο (X)	50	0.8							
Λεπενίτσα/ Ανθούσα (X)	52				0.04		0.48		
Λεσιανά/ Φιλύρα (X)	25	1.48							
Λέσταινο/ Διπόταμος (X)	27				0.03	0.37			
Λευτεκαριά (X)	17				0.58				
Λιάσκοβο/ Πετροτό (X)	19	2.1							
Λιμπόχοβον/ Καλυβοχώρι (X)	98	0.2			0.36	0.05	0.12		
Λιόπρασο (X)	38	0.39			0.39		0.26		
Λογγάκι (X)	97	0.46			4.36	0.77	0.61		
Λογκά (X)	60	0.25			0.26	0.16			
Λόμιτζα (X)	30	0.5			0.66		0.33		
Λοξάδα/ Λυκουσάδα (XM)	27			0.22					
Λουζέστι/ Ελάφι (X)	27				0.37				
Λυκουβιάνη (X)	80	0.37			1.31	0.12			
Μαγούλα (XM)	160	0.06		0.12	0.65	0.18	0.6		
Μάκρεσι (X)	28				0.17				
Μαρκελέσι/ Αετοχώρι (X)	9						0.55		
Μάρκου/ Μάρκο (X)	94				0.76				

Μάρμαρον (Μ)	18			8.33		2.77	4		
Μαρτιντζικό/ Ελληνικά (X)	58	0.68			0.34				
Μασχολούρι (X)	145				8.27	0.15	0.16		
Ματαράγγα (X)	141				4.73	0.49	0.03		
Μαυρομάτι (X)	65				0.3				
Μεζίλο/ Δροσάτο (X)	50	0.2							
Μερίτσα/ Οξύνεια (X)	65				0.26				
Μερόκοβο/ Μυρόφυλλο (X)	49				1.22	0.61			
Μέρτζι Μεγάλο/ Μέγα Κεφαλόβρυσο (X)	3	1.66							
Μεσένικόλας (X)	57	0.26			0.84	1.75			
Μεσοβούνι (X)	59	0.16			0.16	0.5			
Μολεντζικό/ Καλή Κώμη (X)	80	0.18			0.43	0.62			
Μουζάκι (X- ALBAN)	110	0.04			0.09			0.81	
Μουσαλάρ/ Συκιές (X-Γιουρ?)	29					1.55			
Μουτσιάρα/ Αθαμανία (X)	31	0.32				0.96			
Μπαμπανού (Μ)	33			8.21		0.27	0.3		
Μπελέτσι/ Παλιομονάστηρο (X)	34					0.58	0.94	3.23	
Μπελοκομίτη (X)	24					0.83			
Μπλάσδον/ Μοσχάτο (X)	3			1	3.33				
Μπόσκλαβο/ Αμπελικό (X)	12				0.33	11.66			
Μπουζιάρικο/ Μελάνυδρο (X)	8					2.5			
Μπουκοβίτσα/ Ανθηρό (X)	75	0.26				0.26	0.13		
Μπούκουρο/ Αρματολικό (X)	25					1.6			
Μπούρσιανη Επάνω (X)	14				0.35				
Μπουρσιάνη Κάτω (X)	38				0.39	1.84	0.92		
Μπουχούνιστα/ Μεγαλοχώρι (X)	243		0.1		1.97				
Μυλογόζι (X)	21			1.19	14.38		0.19		
Μυρίνη/ Μύρινα (X)	119			0.17	0.84	0.25			
Νικλίτσι/ Καλονέρι (X)	13				0.46		0.38		
Νομή (X)	58			0.41	0.79	0.68	2.06		
Νταούτι/ Μέλισσα (X)	18	0.55		0.27	1.66				
Ντρισιανός (X)	30				0.66	0.66			
Ξυλοπάρικο/ Ξυλικοί (X)	47	1.8			0.14	4.31	0.1	0.63	
Οξυά (X)	71	0.56				0.42	0.14		
Οστροβός/ Αγναντιά (X)	48	0.2			0.4				
Ουζούν Καραλάρ/ Γραμματικό (Μ)	22			1.81					
Παζιάρικι/ Πλατανιστός (X)	16			0.62					
Πακτούρι/ Παχτούρι (X)	11					2.22			
Παλαιά Κουτσούφλιανη/ Πλατάνιστος(X)	64				0.34		0.23		
Παλαιόκαστρο/ Μητρόπολη (X)	40	0.25		0.15	1.25		2.5		
Παλαιομηλιά/ Μηλιά (X)	87	0.28			0.17	0.11	0.34		
Παλαιοχώρι (X)	46	0.1			0.28	0.21			
Παλαμάς (XM)	73			0.16	0.45	1.09	0.34		
Παληοκλήσι (Ισαρι) (X)	16			0.93	0.25	0.62	0.62		

Παλιούρη Γορίτσα/ Αγ. Ανάργυροι (ΧΜ)	19			18.94	1.05				
Πατσαρί (Πιτσάρι)/ Αρτεσιανό (Χ)	117			0.02	0.42	0.47	0.25		
Πεδινό (Χ)	117				0.21	0.08	0.03		
Πέρα Βλοχός (Μ)	13			0.38					
Περλιγάκο Κάτω Γλυκομηλιά (Χ)	164	0.24			0.24	0.18	0.09		0.06
Περτούλι (Χ)	79						0.12		
Πέτρα/ Πέτρινο (Χ)	213	0.84	0.07	0.009	0.21	2.07	0.68		
Πετρίλο (Χ)	311	0.12				0.09			
Πετρόπορος (Χ)	16				3.12				
Πητσιούγκια/ Δασοχώρι (Χ)	94				0.14				
Πλόπ/ Νέα Πεύκη (Χ)	59	0.16			0.22	1.01	0.33		
Πόρτα Παναγιά/ Πύλη (Χ)	129	0.85			0.11	0.77		4.18	0.07
Πορτή (Χ)	90	0.22			1.05		0.05		
Πορτίτσα (Χ)	46	1.73		0.13	0.15	1.52	0.21		
Πουλιάνια Μικρή (Χ)	13				0.76				
Πρεβέντα (Χ)	46	1.3			0.17		0.21		0.21
Πρόδρομος (Χ)	58	0.77			1.05	0.68	0.68		0.29
Πτελοπούλα (Χ)	13				0.76	2.3			
Πύργος (Χ)	13				0.53	0.76			
Πύρρα (Χ)	55	0.09			0.1	0.54	0.09		
Ράξα (Χ)	20					0.25			
Ράχοβον/ Καστανιά (Χ)	47	1.44			0.38	0.42	0.21		0.19
Ραγίστα/ Γόμφοι (Χ)	27				1.18	0.37	0.92		
Ρεντίνα (Χ)	108	0.09			0.85	0.92	0.37		
Ριζαριό (Μ)	44					0.5	4.4		
Ριζοβούνι (Χ)	93		0.43	0.06	0.32		0.06		
Ρίνσι (Χ)	31	0.06			0.09				
Ροπωτό (Χ)	59	0.33			0.25	0.33	0.25		0.03
Σερβωτά (ΧΜ)	89				1.3	0.12			
Σιαμάδες (Χ)	38			0.23	0.92	0.52	0.65		
Σκλάτανα/ Δρακότρυπα (Χ)	126	0.23				0.31	0.15		
Σκλάτανα/ Ρίζωμα (Χ)	91				0.6				
Σκλήβενο/ Λαφίνα (Χ)	9					3.33			
Σμόλια/ Αγρελιά (Χ)	33				0.3	0.6			
Σούλα (Χ)	152	0.06				0.03			
Σοφάδες (Χ)	30				3.66	1.66	0.33		
Σπαθάδες (Χ)	9					2.22			
Σπηλιά (Χ)	77	0.17			0.11	0.11	0.11		
Σπηλιανά (Χ)	105	0.57			0.95				
Σπινάσα/ Νεράδα (Χ)	30	0.66			0.33	0.66			
Σπρέλο/ Πετροχώρι (Χ)	33	0.6				0.3			
Στεφανιάδα (Χ)	50	0.4							
Στούγκον/ Κρουνέρι (Χ)	36	1.66					0.69		0.41
Στρούτζια/ Πεύκη (Χ)	30				0.71		0.35		
Τζενεράδες/ Κορυδαλλός (Χ)	54				0.05		0.1		
Τζιάσι/ Περιστεέρα (Χ)	26				0.53		0.07		
Τζιούκα Φλιάκα/ Θεοτόκος (Χ)	53		0.28		1.5				
Τζουρτζια/ Αγ. Παυσκουή (Χ)	29	0.51				2.41			

Τιτάγι/ Λαμπερό (X)	55	0.36			0.21	0.72			0.09
Τόσκεσι (X-Αλβαν.)	18			0.83	1.11		8.33		
Τσαμάσι/ Ανάβρα (M)	37			0.24		1.24			
Τσάρα (X)	94	0.37			0.53	0.31	0.1		
Τσαρούγι (X)	40	0.75			0.25	1.75	0.25		
Τσούγκουρο (X)	24				1.12				
Τύρνα/ Ελάτη (X)	53	1.03			0.18	1.12	0.18		
Τυγάι/ Ξυλογόφι (X)	12	1.66			0.83				
Φίλια (X)	20			3	1.25	3			
Φλαμούλι (X)	19	1.05		0.52			1.63		
Φλαμπουρέσι/ Φλαμουρέσι (X)	48					0.6			
Χαλαμπρέζι/ Κέδροσ (X)	3			3.33	1.33				
Χαλίκι (X)	40					1.25			
Χάρμεινα/ Χάρμα (X)	16		0.5			0.18	25		
Χλιτζάδες/ Τρυγόνα (X)	38	0.26			0.68		0.26		0.26
Αγο Nikola (X)	30				8	0.66			
Baklalu (X)	25				0.76	0.8			
Bedric (X)	237		0.27		0.69	0.16	0.46		
Bijila (X)	143					0.2			
Duka Mavromar (X)	36	0.27			1.52	0.83	0.97	0.83	
Elbohori (X)	163				0.11				
Evlahokastro (X)	20					0.25			
Gamboro (X)	75	0.31			1.06	2.6			
Gönç (X)	12	5				5	4.16		
Gorzadis (X)	24	0.83			0.83	0.83	0.41		
Istranco (X)	26				1.92				
Izloşova (X)	31	0.54			0.35				
Kartisa (X)	28				0.35	0.42	0.53		
Katonari (X)	12	1.66			1	0.83			
Kizilca Süle (M)				3.35		8.28			
Koliza (X)	63				0.19	0.63			
Kondostavlo (X-Αλβαν)	24				2.08	0.83	0.16		
Kostafilya (X)	27					5.18			
Kovili (X)	42				1.19	0.23	0.23		
Koziş (X)	35			0.42	0.28	1.19	0.08		
Küçük Fenâr (M)	17			3.88	0.11	5.29			
Mihalasno (X)	13			1.53	1.53		1.53		
Pekan (X)	89		0.8	0.22	2.4	0.22			
Petroyani (X)	77		0.83	1.16	2.8	4.63			
Ruzonafti	15				1.33		2		
Silyo (X)	7				0.28				
Tincin (X)	4	5							
Urabisi (X)	14	0.71							0.21
Vijani (X)	55	1			0.32		0.27		
Voïda (X)	32			0.12	0.3	1.81			
Voroş (X)	34			0.08	1.17	1.17			

Πίνακας xxxvii (b)

Οικισμοί	Νοικοκυριά/ γήρες/ άγαμοι	μέσος όρος φορολογικής επιβάρυνσης ανά φορολογική μονάδα									
		Κάστανα	Οπωροφόρα	Πανηγύρι (τελωνειακοί φόροι)	Σκόρδα	Αγλάδια	Κουκούλι	Ιγθουτροφεία	Ρεβόθια	Tahminen	Ρόζι
Αγ. Γεώργιος (X)	86	0.93	0.11				0.11				
Αγια Μαρίνα (X)	62		0.16								
Άγιοι Απόστολοι (X)	9		3.33								
Ανθοχώρι (X)	118	0.08	0.08				0.03				
Βαρμπόπι/ Φήκη (X)	28		0.35								
Βατσουσιά (X)	81		0.3				0.06				
Βένδισα/ Αμάραντο (X)	246	0.14	0.12				0.32				
Βερεντζί (X)	54		0.29								
Βητουμάς (X)	82	0.24									
Βοιβόδα/ Βασιλική (X)	118				0.04						
Βούνεσι/ Μορφοβούνι (X)	132	0.22	0.07				0.07				
Βρόστιανη/ Αμυγδαλή (X)	8		2.5								
Γιουβάνου/ Αηδόνα	45		0.22								
Γόλιτσα/ Αγ. Ακάκιος (X)	40		0.37				0.075				
Γουργούρι (X)	70	0.08									
Γράλιστα/ Ελληνόπυργος (X)	76	0.13	0.36				0.06				
Δρανίτσα/ Κτιμένη (X)	18		0.55								
Επάνω Βραδέσι (X)	9		1.11								
Ζερέτσι/ Κρουοπηγή (X)	66		0.8								
Ηλίας (M)	57							0.7			
Καλλιφώνι (X)	50		0.04								
Καλόγηροι (X)	34		1.47								
Καλογριανή (X)	198						0.02				
Καρβουνολεπενίτσα/ Πιάλεια (X)	97	0.51	0.1				0.09				
Καρπλέσι (X)	99						0.04				
Καρποχώρι/ Αμπελογώρι (X)	90		0.55				1.11				
Καστανιά (X)	104	0.86									
Καστράκι (X)	49		0.2								
Κατίδι/ Περδικορράχη (X)	9							0.55			
Κερασέα/ Κερασιά (X)	11		0.9								
Κεράσοβο (X)	376						0.03				
Κλεινοβός/ Κλινοβίστα (X)	253						0.01				
Κουβανάδες/ Μελισσοχώρι (X)	23		0.21								
Κουβέλτσι (X)	68		0.35								
Κουκλαίοι/ Ματονέρι (X)	34		0.21								
Κουμάδες/ Σταυρός (XM)	35		0.14								
Κουρτέσι/ Πρόδρομος (XM)	84		0.14								
Κούτσαϊνα/ Στουρναραίικα (X)	89	0.56									
Κρύο Νερό (X)	160						0.62				
Κυρ Άννα/ Κρανέα (XM)	108		0.04		0.03						
Λιμπόχοβον/ Καλυβοχώρι (X)	98						0.02				
Λογγάκι (X)	97		0.41								

Λουκουβιάνη (X)	80		0.25		0.06						
Μαγούλα (XM)	160		0.15						0.3		
Μάκρεσι (X)	28							1.42			
Μάρμαρον (M)	18		2.66								
Μαρτιντζικό/ Ελληνικά (X)	58		0.03						1.01		
Μαυρομμάτι (X)	65				0.04						
Μεσένικόλας (X)	57	0.52	0.12					0.7			
Μουζάκι (X- ALBAN)	110	0.09									
Μπόσκλαβο/ Αμπελικό (X)	12							0.41			
Μπουκοβίτσα/ Ανθρό (X)	75		0.13								
Μπουρσιάνη Κάτω (X)	38		0.65								
Μυρίνη/ Μύρινα (X)	119				0.02						
Ξυλοπάροικο/ Ξυλικοί (X)	47	0.12									
Οξυά (X)	71							0.14			
Παζαράκι/ Πλατανιστός (X)	16									0.68	
Παλαϊόκαστρο/ Μητρόπολη (X)	40		0.75								
Περλιόγκο Κάτω/ Γλυκομηλιά (X)								0.06			
Πέτρα/ Πέτρινο (X)	213							0.46			
Πόρτα Παναγιά/ Πύλη (X)	129	0.14		0.77							
Πορτή (X)	90	0.1	0.33								
Πορτίτσα (X)	46	5.55						0.15			
Ράχοβον/ Καστανιά (X)	47							0.21			
Ρεντίνα (X)	108								0.85		
Ριζαριό (M)	44										188.63
Ροπωτό (X)	59	0.33									
Σιαμάδες (X)	38						0.39				
Σκλάταινα/ Δρακότρυπα (X)	126	0.55									
Σούλα (X)	152							0.03			
Σπηλιανά (X)	105		0.19								
Σπινάσα/ Νεράδα (X)	30										
Σπρέλο/ Πετροχώρι (X)	33		0.3								
Στούγκον/ Κρυονέρι (X)	36		0.55						0.83		
Τσάρα (X)	94		0.31					0.62			
Τσαρούχι (X)	40							0.2			
Τσούγκουρο (X)	24		0.12								
Τυγιά/ Ξυλοχώρι (X)	12	4.16									
Χλιντζάδες/ Τρυγόνα (X)	38		0.26								
Bedric (X)	237		0.1								
Duka Mavromar (X)	36		0.55								
Gamboro (X)	75		0.75					0.39			
Gönc (X)	12		0.41								
Kadoş	6										33.33
Mihalasno (X)	13		0.76								
Pekan (X)	89				0.02						
Petroyani (X)	77				0.38						
Tincin (X)	4	2.5	5								
Vijani (X)	55		0.27								

Πίνακας xxxviii

Χωριό	Αιγοπρόβατα (σε άσπρα)	Χοίροι (σε άσπρα)
Αγ. Γεώργιος	398	73
Αγ. Τριάδα	160	246
Αγία Κυριακή		100
Αγια Μαρίνα	80	116
Αγία Παρασκευή/ Παρασκευή	504	65
Άγιος Δημήτριος	10	88
Άγιος Θεόδωρος	10	265
Αγναντερό	440	100
Αλμαντάρι/ Αμπελώνας	150	
Ανθοχώρι	96	35
Αραχωβίτσα	84	
Αργύρι/ Αργύριο	132	
Αρδάνι	71	20
Αρδάνοβο	83	10
Ασπροκκλησιά	1185	168
Αχελινάδα	183	12
Βάκαρη	480	10
Βαλτινό	36	21
Βανακούλια	12	10
Βάναρη/ Μαραθιά	58	70
Βάνια/ Πλάτανος	408	257
Βαρδάρι/ Παράμερο	276	20
Βαρμπόπι/ Φήκη	60	40
Βατσουνιά	132	60
Βελεμίσι/ Αγιόφυλλο	315	100
Βελίτσena/ Καλλιρόη	1200	30
Βένδιστα/ Αμάραντο	972	80
Βερεντζί	50	110
Βετερνίκον/ Νεραϊδοχώρι	960	
Βηλβίζδα	870	30
Βητουμάς	86	
Βίτσαϊνα/ Πετροχώρι	108	8
Βιτσίστα/ Μεσοχώρα	480	10
Βλάσιο	132	
Βοϊβόδα/ Βασιλική	450	160
Βοξίστα		20
Βόργιανη/ Αγλαδοχώρι	44	10
Βοστίδου/ Κρήνη	53	130
Βούνεσι/ Μορφοβούνι	504	60
Βουτάδες	91	15
Βραγγιανά	324	
Βραδέσι	30	
Βρόστιανη/ Αμυδαλή	40	3
Γαρδίκι	505	
Γαύροβον/ Γαύρος	96	40
Γελάνθη	144	30
Γενέσι	300	
Γιουβάνου/ Αηδόνα	508	20

Γκαβαλιόρα/ Γλίστρα	520	
Γλογοβίτσα/ Θερινό	204	20
Γόλιτσα/ Αγ. Ακάκιος	52	25
Γοργοβίτες		376
Γορζί/ Λυγαριά	175	20
Γουλήνος/ Γλίνος		4
Γουργογύρι	122	128
Γράλιστα/ Ελληνοπυργος	136	20
Γρεβενοσέλι/ Νεράιδα	175	
Γριζάνο/ Γρατζάνι/ Γρατζάνο/ Γρατζάνου	50	80
Γριμπιανά	83	
Δέση	280	10
Δοβρόν/ Αετός	84	
Δολιανά	242	5
Δραγοβίσι/ Πολυθέα	620	
Δραμίζι/ Κοτρώνι	144	20
Δρανίτσα/ Κτιμένη		42
Ελευθεροχώρι	60	230
Ελληνόκαστρο	20	20
Εξάλοφος	684	
Επάνω Βραδέσι	80	
Ζαβλάντια/ Παλιόπυργος	71	180
Ζάρκον	180	180
Ζερέτσι/ Κρυοπηγή	50	30
Ζιλμπανάδος		10
Ζιόλι/ Αγ. Προκόπιος	72	20
Ζούλιανη/ Ζηλευτή	264	150
Ζωγραφία	61	
Καζνέσι/ Αγ. Παρασκευή	82	18
Κακοπλεύρι	466	20
Καλαπόδι	420	100
Καλλιφώνι	110	45
Καλόγηροι	120	15
Καλογριανή	792	125
Καμνάι/ Αγ. Νικόλαος	396	10
Κανάλια	70	
Κάππουα/ Καπάς	10	5
Καπρόν/ Κορυφή	178	
Καρβουνολεπενίτσα/ Πιάλεια	264	70
Καρδίτσα	50	10
Καρποχώρι/ Αμπελοχώρι	276	100
Καρνές		20
Καστανιά	336	50
Καστράκι		50
Κατίδι/ Περδικορράχη	15	6
Κατούσιο/ Μεταμόρφωση	122	
Κεραμίδι	40	14
Κερασέα/ Κερασιά	15	

Κερασιά Σίνου/ Κερασούλα	96	5
Κεράσοβο	592	125
Κερατοχώρι	117	280
Κλεινοβός/ Κλινοβίστα	3100	100
Κλοκοτός	36	40
Κνίσοβο/ Αργιθέα	25	20
Κόμπελος	178	85
Κονισκός	564	270
Κόπραινα/ Αύρα	40	
Κορνέσι/ Μοσχόφυτο	372	20
Κορφάρι/ Γκολφάρι	252	
Κοσκινιάς		471
Κότορι/ Κατάφυτο	1023	20
Κοτσερί/ Ιτέα	13	7
Κουβανάδες/ Μελισσοχώρι	25	58
Κουβέλτσι	96	110
Κουκλαίοι/ Ματονέρι	50	25
Κουμάδες/ Σταυρός	5	34
Κουρμπαλί/ Φανερωμένη	24	
Κούρσεβον/ Ελληνόκαστρο	432	100
Κουρτέσι/ Πρόδρομος	30	105
Κουρτίκι/ Μεταμόρφωση	252	345
Κουτζαραίοι	72	50
Κούτσαινα/ Στουρναραίικα	192	40
Κρινίτζα	22	
Κριτουδάδες/ Ψήλωμα	147	25
Κριτσίνι/ Ταξιάρχες	214	290
Κρύο Νερό	396	50
Κυρ Άννα/ Κρανέα	308	85
Λάη	408	120
Λακρέσι/ Βαθύλακκος	330	
Λάντζου/ Βροντερό	80	5
Λεοντίτο	180	
Λεπενίτσα/ Ανθούσα	840	
Λεπτοκαρυά/ Σεισμόπληκτα	32	
Λέσταινο/ Διπόταμος	20	29
Λευτεκαριά	96	10
Λιάσκοβο/ Πετρωτό	180	
Λιμπόχοβον/ Καλυβοχώρι	470	20
Λιόπρασο	110	80
Λογγάκι	204	315
Λογκά	806	20
Λόμιτζα	75	20
Λοζάδα/ Λυκουσάδα		25
Λουζέστι/ Ελάφι	46	34
Λυκουβιάνη		40
Μαγούλα		576

Μάκρεςι	39	170
Μάραθος	83	
Μαρκελέσι/ Αετοχώρι	168	
Μάρκου/ Μάρκο	146	
Μάρμαρον	31	
Μαρτιντζικό/ Ελληνικά	300	4
Μασχολούρι	360	440
Ματαράγγα	330	107
Μαυρέλι	101	25
Μαυρομμάτι	93	36
Μεγάρχι	108	
Μεζύλο/ Δροσάτο	156	
Μέλοβο	878	381
Μερίτσα/ Οξύνεια	188	90
Μερόκοβο/ Μυρόφυλλο	432	20
Μεσένικόλας	144	45
Μεσοβούνι	180	
Μολεντζικό/ Καλή Κώμη	167	
Μουζάκι	488	25
Μπαμπανού	34	
Μπελέτσι/ Παλιομονάστηρο	22	40
Μπόσκλαβο/ Αμπελικό	36	
Μπουκοβίτσα/ Ανθηρό	200	
Μπούκουρο/ Αρματολικό	72	10
Μπούρσιανη Επάνω	96	20
Μπουρσιάνη Κάτω	71	40
Μπουχούνιστα/ Μεγαλοχώρι	1250	654
Μυλογόζι		45
Μυρίνη/ Μύρινα	720	400
Νεοχώρι/ Νεοχώρια	133	
Νικλίτσι/ Καλονέρι	36	
Νομή		75
Νταούτι/ Μέλισσα	360	50
Ντρισιανός	100	35
Ξυλοπάροικο/ Ξυλικοί	154	40
Οξύα	125	5
Οστροβός/ Αγναντιά	96	20
Ουζούν Καραλάρ/ Γραμματικό	471	
Πακτούρι/ Παχτούρι	200	
Παλαιά Κουτσούφλιανη/ Πλατάνιστος	744	30
Παλαιόκαστρο/ Μητρόπολη	90	
Παλαιομηλιά/ Μηλιά	596	
Παλαιοχώρι	180	115
Παλαμάς	320	
Παληοκλήσι (Ισαρι)	20	40
Παλιούρη Γορίτσα/ Άγ. Ανάργυροι		35
Παπάς	267	

Πασχαλιόρι	640	
Πατσαρί (Πιτσάρι)/ Αρτεσιανό	102	311
Πεδινό		366
Περλιάγκο Κάτω/ Γλυκομηλιά	710	40
Περτούλι	1630	25
Πέτρα/ Πέτρινο		112
Πετρόπορος	200	76
Πιτσιούγκια/ Δασοχώρι	147	70
Πλόπι/ Νέα Πεύκη	650	20
Πόρτα Παναγιά/ Πύλη	276	100
Πορτή	87	35
Πορτίτσα	40	158
Πουλιάνα Μικρή	30	10
Πρεβέντα	128	40
Πρόδρομος	45	17
Πτελοπούλα		10
Πύργος		30
Πύρρα	510	
Ράξα	22	65
Ράχοβον/ Καστανιά	392	6
Ραγίστα/ Γόμφοι	48	53
Ρεντίνα	360	33
Ριζοβούνι	17	112
Ρίνσι	55	
Ροξιόρι		13
Ροπωτό	45	50
Σέκλιζα/ Καλλιθήρο		35
Σερβωτά		31
Σιαμάδες		150
Σκλάταινα/ Δρακότρυπα	153	50
Σκλάταινα/ Ρίζωμα	97	135
Σκλήβενο/ Λαφίνα	132	
Σμόλια/ Αγρελιά	540	70
Σούλα	732	
Σοφάδες	240	34
Σπαθάδες	38	
Σπηλιά	246	
Σπηλιανά	480	
Σπιρέλο/ Πετροχώρι	600	
Στεφανιάδα	480	
Στούγκον/ Κρυονέρι	100	
Στρούτζια/ Πεύκη	162	10
Σωτήρα	70	
Τζενεράδες/ Κορυδαλλός	220	15
Τζιάσι/ Περιστερά	30	
Τζιούκα Φλιάκα/ Θεοτόκος	342	70
Τζούρτζια/ Αγ. Παρασκευή	240	10
Τόσκεσι		20
Τσαμάσι/ Ανάβρα	50	

Τσάρα	240	30
Τσαρούχι	80	10
Τσιακούσι/ Γεωργικό	216	160
Τσούγκουρο	57	25
Τύρνα/ Ελάτη	162	30
Τυφλοσέλι/ Δροσοχώρι	252	
Τυχάι/ Ξυλοχώρι	96	10
Φίλια	24	80
Φλαμούλι	50	45
Φλαμπουρέσι/ Φλαμουρέσι	320	70
Χαλίκι	432	
Χλιντζάδες/ Τρυγόνα	150	20
Χουτιάνα	132	
Baklalu		37
Bedric	1597	520
Borşa	27	15
Duka Mavromar	106	110
Elbohori	325	15
Gamboro	144	63
Gorzadis	20	13
Istranco		36
Izloşova	276	
Kalami	72	
Kalisa Sofi	30	10
Kartisa	250	30
Katonari		10
Kizilca Süle	67	
Koliza	84	143
Kondostavlo	20	79
Kostafilya	10	30
Kovili	146	10
Koziş		44
Küçük Fenâr	33	
Lancovi	33	
Mihalasno		60
Palaşa	55	
Pekan	51	261
Petroyani	168	400
Ruzonafti		95
Silyo	51	6
Tatiza	157	
Tincin		10
Urabisi	100	
Vijani	140	16
Voida	72	10
Voroş		120

Πίνακας xxxix

Οικισμοί	μέσος όρος φορολογικής επιβάρυνσης ανά φορολογική μονάδα			
	Νοικοκυριά/ χήρες/ άγαμοι	Αιγοπρόβατα	Χοίροι	Σύνολο
Αγ. Γεώργιος (X)	86	4.62	0.84	5.46
Αγ. Τριάδα (XM)	140	1.14	1.75	2.89
Αγία Κυριακή (X)	41		2.43	2.43
Αγια Μαρίνα (X)	62	1.29	1.87	3.16
Αγία Παρασκευή/ Παρασκευή (X)	67	7.52	0.97	8.49
Άγιος Δημήτριος (X)	207	0.04	0.42	0.46
Άγιος Θεόδωρος (XM)	105	0.09	2.52	2.61
Αγναντερό (X)	155	2.83	0.64	3.47
Αλμαντάρι/ Αμπελώνας (M)	23	6.52		6.52
Ανθοχώρι (X)	118	0.81	0.29	1.1
Αραχωβίτσα (X)	16	3.23		3.23
Αργύρι/ Αργύριο (X)	41	3.21		3.21
Αρδάνι (X)	44	1.61	0.45	2.06
Αρδάνοβο (X)	21	3.95	0.47	4.42
Ασπροκκλησιά (X)	158	7.49	1.06	8.55
Αγγελινάδα (X)	22	8.31	0.54	8.85
Βάκαρη (X)	28	17.14	0.35	17.49
Βαλτινό (X)	21	1.71	1	2.71
Βανακούλια (X)	18	0.7	0.55	1.25
Βάναρη/ Μαραθιά (X)	35	1.65	2	3.65
Βάνια/ Πλάτανος (X)	175	2.33	1.46	3.79
Βαρδάρη/ Παράμερο (X)	26	10.61	0.76	11.37
Βαρμπόπι/ Φήκη (X)	28	2.14	1.42	3.56
Βατσουνιά (X)	81	1.62	0.74	2.36
Βελεμίτσι/ Αγιόφυλλο (X)	78	4.03	1.28	5.31
Βελίτσena/ Καλλιρόη (X)	136	8.82	0.22	9.04
Βένδιστα/ Αμάραντο (X)	246	3.95	0.32	4.27
Βερεντζί (X)	54	0.92	2.03	3.01
Βετερνίκον/ Νεραΐδοχώρι (X)	65	14.76		14.76
Βηλβίτζδα (X)	114	7.63	0.26	7.89
Βητουμάς (X)	82	1.04		1.04
Βίτσαϊνα/ Πετροχώρι (X)	26	4.15	0.3	4.18
Βιτσίστα/ Μεσοχώρα (X)	108	4.44	0.09	4.53
Βλάσιο (X)	36	3.77		3.77
Βοϊβόδα/ Βασιλική (X)	118	3.51	1.25	4.76
Βοξίστα (X)	28		0.71	0.71
Βόργιανη/ Αχλαδοχώρι (X)	55	0.8	0.18	0.98
Βοσιτίδι/ Κρήνη (X)	99	0.53	1.31	1.84
Βούνεσι/ Μορφοβούνη (X)	132	3.81	0.45	4.26
Βουτάδες (X)	30	3.03	0.5	3.53
Βραγγιανά (X)	77	4.2		4.2
Βραδέσι (X)	9	3.33		3.33

Βρόστιανη/ Αμυγδαλή (X)	8	5	0.37	5.37
Γαρδίκι (X)	34	14.85		14.85
Γαύροβον/ Γαύρος (X)	35	2.74	1.14	3.88
Γελάνθη (XM)	56	2.57	0.53	3.1
Γενέσι (X)	24	12.5		12.5
Γιουβάνου/ Αηδόνα (X)	45	11.28	0.44	11.72
Γκαβαλιόρα/ Γλίστρα (X)	15	34.66		34.66
Γλογοβίτσα/ Θερινό (X)	63	3.23	0.31	3.54
Γόλιτσα/ Άγ. Ακάκιος (X)	40	1.3	0.62	1.92
Γοργοβίτες (XM)	120		3.13	3.13
Γορζί/ Λυγαριά (X)	36	4.86	0.55	5.41
Γουλήνος/ Γλίνος (X)	7		0.57	0.57
Γουργογύρι (X)	70	1.74	1.82	3.56
Γράλιστα/ Ελληνόπυργος (X)	76	1.78	0.26	2.04
Γρεβενοσέλι/ Νεράιδα (X)	15	11.66		11.66
Γριζάνο/ Γρατζάνι/ Γρατζάνο/ Γρατζάνου (X)	71	0.64	1.02	1.66
Γριμπιανά (X)	13	6.38		6.38
Δέση (X)	31	9	0.32	9.32
Δοβρόι/ Αετός (X)	18	4.66		4.66
Δολιανά (X)	32	7.8	0.22	8.02
Δραγοβίστι/ Πολυθέα (X)	75	8.37		8.37
Δραμίζι/ Κοτρώι (X)	48	2.99	0.41	3.4
Δρανίτσα/ Κτιμένη (X)	18		2.33	2.33
Ελευθεροχώρι (X)	33	1.81	6.9	8.71
Ελληνόκαστρο (X)	17	1.17	1.17	2.34
Εξάλοφος (X)	56	12.21		12.21
Επάνω Βραδέσι (X)	9	8.88		8.88
Ζαβλάντια/ Παλιόπυργος (X)	96	0.73	1.87	2.6
Ζάρκον (X)	55	3.27	3.27	6.54
Ζερέτσι/ Κρυσπηγή (X)	66	0.75	0.45	1.2
Ζυμπανάδος (X)	15		0.66	0.66
Ζιόλι/ Άγ. Προκόπιος (X)	36	2	0.55	2.55
Ζούλιανη/ Ζηλευτή (X)	30	8.79	5	13.79
Ζωγραφία (XM)	24	2.54		2.54
Καζνέσι/ Άγ. Παρασκευή (X)	30	2.73	0.59	3.32
Κακοπλεύρι (X)	107	4.35	0.18	4.53
Καλαπόδι (X)	72	5.83	1.38	7.21
Καλλιφώνι (X)	50	2.2	0.9	3.1
Καλόγηροι (X)	34	3.52	0.44	3.96
Καλογριανή (X)	198	4	0.76	4.76
Καμνάι/ Άγ. Νικόλαος (X)	34	11.64	0.29	11.93
Κανάλια (X)	6	11.66		11.66
Κάππουα/ Καππάζ (X)	13	0.76	0.38	1.14
Καπρόι/ Κορυφή (X)	8	22.25		22.25
Καρβουνολεπενίτσα/	97	2.72	0.72	3.44

Πιάλεια (X)				
Καρδίτσα (XM)	39	1.28	0.25	1.53
Καρποχώρι/ Αμπελοχώρι (X)	90	3.06	1.11	4.17
Καρυές (X)	22		0.9	0.9
Καστανιά (X)	104	3.23	0.48	3.71
Καστράκι (X)	49		1.02	1.02
Κατίδι/ Περδικορράχη (X)	9	1.66	0.66	2.32
Κατούσιο/ Μεταμόρφωση (X)	44	2.77		2.77
Κεραμίδι (X)	49	0.81	0.28	1.09
Κερασέα/ Κερασιά (X)	11	1.36		1.36
Κερασιά Σίνου/ Κερασούλα (X)	16	6	0.05	6.05
Κεράσοβο (X)	376	1.57	3.37	4.94
Κερατοχώρι (X)	36	3.25	7.77	11.02
Κλεινοβός/ Κλινοβίστα (X)	253	12.25	0.39	12.64
Κλοκοτός (X)	59	0.61	0.67	1.28
Κνίσοβο/ Αργιθέα (X)	19	1.31	1.05	2.36
Κόμπελος (XM)	44	4.04	1.93	5.97
Κονισκός (X)	60	9.4	4.5	13.9
Κόπραινα/ Αύρα (X)	8	5		5
Κορνέσι/ Μοσχόφυτο (X)	35	10.62	0.57	11.19
Κορφάρι/ Γκολφάρι (X)	12	20.99		20.99
Κοσκινάς (X)	76		6.19	6.19
Κότορι/ Κατάφυτο (X)	50	20.46	0.4	20.5
Κοτσερί/ Ιτέα (X)	30	0.43	0.23	0.66
Κουβανάδες/ Μελισσοχώρι (X)	23	1.08	2.52	3.6
Κουβέλτσι (X)	68	1.41	1.61	3.02
Κουκλαίου/ Ματονέρι (X)	34	1.56	0.78	2.34
Κουμάδες/ Σταυρός (XM)	35	0.14	0.97	1.11
Κουρπαλί/ Φανερωμένη (M)	67	0.35		0.35
Κούρσεβον/ Ελληνόκαστρο(X)	132	3.27	0.75	4.02
Κουρτέσι/ Πρόδρομος (XM)	84	0.35	1.24	1.59
Κουρτίκι/ Μεταμόρφωση (XM)	88	2.86	3.92	6.78
Κουτζαράιοι (X)	33	2.18	1.51	3.69
Κούτσαينا/ Στουρναραίικα (X)	89	2.15	0.44	2.59
Κρινίτζα (X)	31	0.7		0.7
Κριτουδάδες/ Ψήλωμα (X)	14	10.49	1.78	12.27
Κριτσίνι/ Ταξιάρχες (X)	74	2.89	3.91	6.8
Κρύο Νερό (X)	160	2.47	0.31	2.78
Κυρ Άννα/ Κρανέα (XM)	108	2.87	0.79	3.66
Λάη (X)	74	5.51	1.62	7.13
Λακρέσι/ Βαθύλακκος (X)	34	9.7		9.7
Λάντζου/ Βροντερό (X)	13	6.15	0.38	6.43

Λεοντίτο (X)	50	3.6		3.6
Λεπενίτσα/ Ανθούσα (X)	52	16.15		16.15
Λεπτοκαρυά/ Σεισμόπληκτα (X)	9	3.55		3.55
Λέσταινο/ Διπόταμος (X)	27	0.74	1.07	1.83
Λευτεκαριά (X)	17	5.64	0.58	6.22
Λιάσκοβο/ Πετρωτό (X)	19	9.47		9.47
Λιμπόχοβον/ Καλυβοχώρι (X)	98	4.79	0.2	4.99
Λιόπρασο (X)	38	2.89	2.1	4.99
Λογγάκι (X)	97		3.24	3.24
Λογκά (X)	60	13.43	0.33	13.76
Λόμιτζα (X)	30	2.5	0.66	3.16
Λοξάδα/ Λυκουσάδα (XM)	27		0.92	0.92
Λουζέστι/ Ελάφι (X)	27	1.7	1.25	2.95
Λυκουβιάνη (X)	80		0.5	0.5
Μαγούλα (XM)	160		3.6	3.6
Μάκρεσι (X)	28	1.39	6.07	7.46
Μάραθος (X)	8	10.37		10.37
Μαρκελέσι/ Αετοχώρι (X)	9	18.66		18.66
Μάρκου/ Μάρκο (X)	94	1.55		1.55
Μάρμαρον (M)	18	1.72		1.72
Μαρτιντζικό/ Ελληνικά (X)	58	5.17	0.06	5.23
Μασχολούρι (X)	145	2.48	2.75	5.23
Ματαράγγα (X)	141	2.34	0.75	3.09
Μαυρέλι (X)	35	2.88	0.71	3.59
Μαυρομμάτι (X)	65	1.43	0.55	1.98
Μεγάρχι (X)	19	5.68		5.68
Μεζίλο/ Δροσάτο (X)	50	3.12		3.12
Μέλοβο (X)	137	6.4	2.78	9.18
Μερίτσα/ Οξύνεια (X)	65	2.89	1.38	4.27
Μερόκοβο/ Μυρόφυλλο (X)	49	8.81	0.4	9.21
Μεσένικόλας (X)	57	2.52	0.78	3.3
Μεσοβούνι (X)	59	3.05		3.05
Μολεντζικό/ Καλή Κώμη (X)	80	2.08		2.08
Μουζάκι (X-ALBAN)	110	4.43	0.22	4.65
Μπαμπανού (M)	33	1		1
Μπελέτσι/ Παλιομονάστηρο (X)	34	0.64	1.17	1.81
Μπόσκλαβο/ Αμπελικό (X)	12	3		3
Μπουκοβίτσα/ Ανθηρό (X)	75	2.66		2.66
Μπούκουρο/ Αρματολικό (X)	25	2.88	0.4	3.28
Μπούρσιανη Επάνω (X)	14	6.85	1.42	8.27
Μπούρσιανη Κάτω (X)	38	1.86	1.05	2.91
Μπουχούνιστα/ Μεγαλοχώρι (X)	243	5.14	2.69	7.83
Μυλογόζι (X)	21		2.14	2.14
Μυρίνη/ Μύρινα (X)	119	6.05	3.36	9.41

Νεοχώρι/ Νεοχώρια (X)	35	3.8		3.8
Νικλίτσι/ Καλονέρι (X)	13	2.76		2.76
Νομή (X)	58		1.29	1.29
Νταούτι/ Μέλισσα (X)	18	20	2.77	22.77
Ντριστιανός (X)	30	3.33	1.16	4.49
Ξυλοπάροικο/ Ξυλικοί (X)	47	3.27	0.85	4.12
Οξυά (X)	71	1.76	0.07	1.83
Οστροβός/ Αγναντιά (X)	48	2	0.4	2.4
Ουζούν Καραλάρ/ Γραμματικό (M)	22	21.4		21.4
Πακτούρι/ Παχτούρι (X)	11	22.22		22.22
Παλαιά Κουτσούφλιανη/ Πλατάνιστος(X)	64	11.62	0.46	12.08
Παλαιόκαστρο/ Μητρόπολη (X)	40	2.25		2.25
Παλαιομηλιά/ Μηλιά (X)	87	6.85		6.85
Παλαιοχώρι (X)	46	3.91	2.5	6.41
Παλαμάς (XM)	73	4.38		4.38
Παληοκκλήσι (Ισαρι) (X)	16	1.25	2.5	3.75
Παλιούρη Γορίτσα/ Αγ. Ανάργυροι (XM)	19		1.84	1.84
Παπάς (X)	18	14.83		14.83
Πασχαλιόρι (X)	60	10.66		10.66
Πατσαρί (Πιτσάρι)/ Αρτεσιανό (X)	117	0.87	2.65	3.52
Πεδινό (X)	117		3.12	3.12
Περλιάγκο Κάτω/ Γλυκομηλιά (X)	164	4.32	0.24	4.56
Περτούλι (X)	79	20.63	0.31	20.94
Πέτρα/ Πέτρινο (X)	213		0.52	0.52
Πετρόπορος (X)	16	12.5	4.75	17.25
Πιτσιούγκια/ Δασοχώρι (X)	94	1.56	0.74	2.3
Πλόπι/ Νέα Πεύκη (X)	59	11.01	0.33	11.34
Πόρτα Παναγιά/ Πύλη (X)	129	2.13	0.77	2.9
Πορτή (X)	90	0.96	0.38	1.34
Πορτίτσα (X)	46	0.86	3.43	4.29
Πουλιάνα Μικρή (X)	13	2.3	0.76	3.06
Πρεβέντα (X)	46	2.78	0.86	3.64
Πρόδρομος (X)	58	0.77	0.29	1.06
Πτελοπούλα (X)	13		0.76	0.76
Πύργος (X)	13		2.3	2.3
Πύρρα (X)	55	9.27		9.27
Ράξα (X)	20	1.1	3.25	4.35
Ράχοβον/ Καστανιά (X)	47	8.34	0.12	8.46
Ραψίστα/ Γόμφοι (X)	27	1.77	1.96	3.73
Ρεντίνα (X)	108	3.33	0.3	3.63
Ριζοβούνι (X)	93	0.18	1.25	1.43
Ρίνσι (X)	31	1.77		1.77
Ροξιόρι (X)	11		1.18	1.18
Ροπωτό (X)	59	1.31	0.84	2.15

Σέκλιζα/ Καλλιθηρο (X)	5		7	7
Σερβωτά (XM)	89		0.34	0.34
Σιαμάδες (X)	38		3.94	3.94
Σκλάταινα/ Δρακότρυπα (X)	126	1.21	0.39	1.6
Σκλάταινα/ Ρίζωμα (X)	91	1.06	1.48	2.54
Σκλήβενο/ Λαφίνα (X)	9	14.66		14.66
Σμόλια/ Αγρελιά (X)	33	16.36	2.12	18.48
Σούλα (X)	152	4.81		4.81
Σοφάδες (X)	30	8	1.13	9.14
Σπαθάδες (X)	9	4.22		4.22
Σπηλιά (X)	77	2.82		2.82
Σπηλιανά (X)	105	4.57		4.57
Σπιρέλο/ Πετροχώρι (X)	33	18.18		18.18
Στεφανιάδα (X)	50	9.6		9.6
Στούγκον/ Κρυονέρι (X)	36	2.77		2.77
Στρούτζια/ Πεύκη (X)	30	5.78	0.35	6.13
Σωτήρα (X)	8	8.75		8.75
Τζενεράδες/ Κορυδαλλός (X)	54	4.07	0.27	4.34
Τζιάσι/ Περιστέρα	26	1.15		1.15
Τζιούκα Φλιάκα/ Θεοτόκος (X)	53	6.45	1.32	7.77
Τζούρτζια/ Αγ. Παρασκευή (X)	29	8.27	0.34	8.61
Τόσκεσι (X-Αλβαν.)	18		1.11	1.11
Τσαμάσι/ Ανάβρα (M)	37	1.35		1.35
Τσάρα (X)	94	2.55	0.31	2.86
Τσαρούχι (X)	40	2	0.25	2.25
Τσιακούσι/ Γεωργικό (X)	51	4.23	3.13	7.46
Τσούγκουρο (X)	24	2.37	1.04	3.41
Τύρνα/ Ελάτη (X)	53	3.05	0.56	3.61
Τυφλοσέλι/ Δροσοχώρι (X)	28	9		9
Τυχάι/ Ξυλοχώρι (X)	12	8	0.83	8.83
Φύλια (X)	20	1.2	4	5.2
Φλαμούλι (X)	19	2.63	2.36	5
Φλαμπουρέσι/ Φλαμουρέσι (X)	48	6.6	1.45	8.05
Χαλίκι (X)	40	10.8		10.8
Χλιντζιάδες/ Τρυγόνα (X)	38	3.94	0.52	4.46
Χουτιάνα (X)	8	16.5		16.5
Baklalu (X)	25		1.48	1.48
Bedric (X)	237	6.73	2.19	8.92
Borşa (X)	8	3.37	1.87	5.24
Duka Mavromar (X)	36	2.94	3.05	6
Elbohorl (X)	163	1.99	0.09	2.08
Gamboro (X)	75	1.9	0.83	2.73
Gorzadis (X)	24	0.83	0.54	1.37
Istranco (X)	26		1.38	1.38
Izloşova (X)	31	8.9		8.9
Kalami (X)	29	2.48		2.48
Kalisa Sofi (X)	6	5	1.66	6.66

Kartisa (X)	28	8.92	1.07	10
Katonari (X)	12		0.83	0.83
Kizilca Süle (M)	14	4.78		4.78
Koliza (X)	63	1.33	2.26	3.59
Kondostavlo (X-Αλβαν)	24	0.83	3.29	4.12
Kostafilya (X)	27	0.37	1.11	1.48
Kovili (X)	42	3.47	0.23	3.7
Koziş (X)	35		1.25	1.25
Küçük Fenâr (M)	17	1.94		1.94
Lancovi (X)	14	2.35		2.35
Mihalasno (X)	13		4.61	4.61
Palaşa (X)	10	5.5		5.5
Pekan (X)	89	0.57	2.93	3.5
Petroyani (X)	77	2.18	5.19	7.37
Ruzonafti	15		6.33	6.33
Silyo (X)	7	7.28	0.85	8.13
Tatiza (X)	20	7.85		7.85
Tincin (X)	4		2.5	2.5
Urabisi (X)	14	7.14		7.14
Vijani (X)	55	2.54	0.29	2.83
Voida (X)	32	2.18	0.3	2.48
Voroş (X)	34		3.52	3.52

Πίνακας XL

Χωριό	Bac-i Hamr	Çift yoruk	Hidmet reaya	Çift cambaz	Çift tatar	Çift Kullugu	Cizye	Raiyyet Kullugu	Niyabet ve Arusi	Ispence
Αγ. Γεώργιος									24	1592
Αγ. Τριάδα								50	130	3042
Αγία Κυριακή									50	987
Αγία Μαρίνα									60	1284
Αγία Παρασκευή/ Παρασκευή										1356
Άγιοι Απόστολοι									9	130
Άγιος Δημήτριος									200	2330
Άγιος Θεόδωρος								118	100	2130
Άγναντερό							4100			1550
Άλμαντάρι/ Άμπελώνας		6						346	25	
Ανθοχώρι									114	1960
Αραχωβίτσα										325
Αργύρι/ Αργύριο										887
Αρδάνι									38	948
Αρδάνοβο										525
Ασπροκκλησιά									65	3245
Αχελινάδα										362
Αχλαδιά								142	15	
Βάκαρη									25	631
Βαλτινό		42								506
Βανακούλια									13	362
Βάναρη/ Μαραθιά									30	799
Βάνια/ Πλάτανος										3777
Βαρδάρι/ Παράμερο									26	581
Βαρμπόπι/ Φήκη										681
Βατσουνιά									120	1380
Βελεμίτσι/ Αγιόφυλλο										1555

Βελίτσena/ Καλλιρόη									120	2768
Βένδιστα/ Αμάραντο									200	5020
Βερεντζί									60	1312
Βετερνίκον/ Νεραϊδοχώρι									50	1292
Βήλα									20	393
Βηλβίτζδα									120	2248
Βητουμάς									70	1680
Βίτσαινα/ Πετροχώρι									22	522
Βιτσίστα/ Μεσοχώρα									100	984
Βλάσιο									35	693
Βοιβόδα/ Βασιλική									140	2766
Βοξίστα									40	529
Βόργιανη/ Αγλαδοχώρι									80	1280
Βοστιδί/ Κρήνη									60	2209
Βούνεσι/ Μορφοβούνι									100	2454
Βουτάδες									40	606
Βραγγιανά										2563
Βραδέσι									10	156
Βρόστιανη/ Αμυγδαλή									8	200
Γαρδικι									30	737
Γαύροβον/ Γαύρος									30	831
Γελάνθη									55	1248
Γενέσι									25	600
Γερακάρι										100
Γιουβάνου/ Αηδόνα									55	818
Γκαβαλιόρα/ Γλίστρα										281
Γκλογκοβός										131
Γλογοβίτσα/ Θερινό									50	1225
Γόλιτσα/ Αγ. Ακάκιος									40	706
Γοργοβίτες							14		110	2646
Γορζί/ Λυγαριά									50	843
Γουλήνος/ Γλίνος										768
Γουργογύρι									60	1299
Γράλιστα/ Ελληνόπυργος									50	1299
Γρεβενοσέλι/ Νεράδα										300
Γριζάνο/ Γρατζάνι/ Γρατζάνο/ Γρατζάνου									110	1417
Γριμπιανά										256
Δέση									30	605
Δοβρόν/ Αετός										406
Δολιανά									27	659
Δουβλατάν/ Μεσορράχη							146			
Δραγοβίστι/ Πόλυθέα									70	1562
Δραμίτζι/ Κοτρώρι									40	874
Δρανίτσα/ Κτιμένη									18	374
Ελευθεροχώρι										768
Ελληνόκαστρο									20	349
Εξάλοφος									75	1131
Επάνω Βραδέσι									10	112
Ζαβλάντια/ Ζαβλάντια									100	2134

Παλιόπυργος										
Ζάρκον									120	1261
Ζερέτσι/ Κρουσιγγή									30	1154
Ζυμπανάδος									15	375
Ζιόλι/ Αγ. Προκόπιος									30	580
Ζούλιανη/ Ζηλευτή									50	598
Ζωγραφία									106	663 (μαζί με Raiyyet Kullugu)
Ηλίας				3				666	57	
Θρανήμι									22	550
Καζνέσι/ Αγ. Παρασκευή									26	556
Κακοπλεύρι									100	2374
Καλαπόδι										1235
Καλλιφόνι									49	1155
Καλόγηροι									40	649
Καλογριανή									220	4406
Καμνά/ Αγ. Νικόλαος									30	737
Κανάλια										150
Κάππουα/ Καππάζ									15	286
Καπρού/ Κορυφή										150
Καρβουνολεπενίτσα/ Πιάλεια									110	2235
Καρδίτσα				334					50	249
Καρίτσα										620
Καροπλέσι										1824
Καρποχώρι/ Αμπελοχώρι									140	1678
Καρυές										531
Καστανιά									100	1891
Καστράκι									52	1149
Κατίδι/ Περδικορράχη									20	206
Κατούσιο/ Μεταμόρφωση									50	906
Κεραμίδι									50	1168
Κερασέα/ Κερασιά									10	275
Κερασιά Σίνου/ Κερασούλα										262
Κεράσοβο									102	6807
Κερατοχώρι									40	843
Κλεινοβός/ Κλινοβίστα									250	5907
Κλοκοτός									65	1247
Κνίσοβο/ Αργιθέα									20	456
Κόμπελος									14	942
Κονισκός										1180
Κόπραινα/ Αύρα									8	200
Κορνέσι/ Μοσχόφυτο										655
Κορφάρι/ Γκολφάρι										187
Κοσκινάς										1616
Κότορι/ Κατάφυτο									40	917
Κοτσερί/ Ιτέα									17	636
Κουβανάδες/ Μελισσοχώρι									23	499
Κουβέλτσι									60	1491
Κουκλαίοι/ Ματονέρι									30	706
Κουμάδες/ Σταυρός									32	742
Κουμπουριανά										2312

Κουρμπαλί/ Φανερωμένη								732		
Κούρσεβον/ Ελληνόκαστρο									120	2472
Κουρτέσι/ Πρόδρομος									93	1904
Κουρτίκι/ Μεταμόρφωση								422		1360
Κουτζαραίοι									50	637
Κουτζούφλιανη										31
Κούτσαϊνα/ Στουρναραίικα									60	1660
Κρινίτζα									56	661
Κριτουδάδες/ Ψήλωμα										212
Κριτσίνι/ Ταξιάρχες									120	1717
Κρύο Νερό									131	3178
Κυρ Άννα/ Κρανέα								18	30	2165
Λάη										1317
Λακρέσι/ Βαθύλακκος									42	755
Λάντζου/ Βροντερό									10	262
Λάσδα										137
Λεοντίτο									50	1024
Λεπενίτσα/ Ανθούσα									40	874
Λεπτοκαρυά/ Σεισμόπληκτα										225
Λέσταινο/ Διπόταμος									20	537
Λευτεκαριά										356
Λιάσκοβο/ Πετρωτό									50	406
Λιμπόχοβον/ Καλυβοχώρι									70	2035
Λιόπρασο										950
Λογγάκι									150	2292
Λογκά									30	1237
Λόμιτζα										612
Λοζάδα/ Λυκουσάδα			18							206
Λουζέστι/ Ελάφι									25	537
Λυκουβιάνη										1753
Μάγειρος										260
Μαγούλα								18	95	3515
Μαγουλίτσα								30		
Μάκρεσι									40	681
Μάραθος										175
Μαρκελέσι/ Αετοχώρι									10	225
Μάρκου/ Μάρκο									150	2098
Μάρμαρον				65	400				20	
Μαρτιντζικό/ Ελληνικά										1018
Μασχολούρι										3283
Ματαράγγα									150	3316
Μαυρέλι										574
Μαυρομμάτι									62	1511
Μέγα Παζαράκι/ Αγ. Βησσαρίων								100	6	
Μεγάρχι								17		418
Μεζίλο/ Δροσάτο									50	943
Μέλοβο										3153
Μερίτσα/ Οξύνεια									62	1441
Μερόκοβο/ Μυρόφυλλο										880
Μέρτζι Μεγάλο/										50

Μέγα Κεφαλόβρυσ										
Μεσενικόλας									55	1031
Μεσοβούνι									45	867
Μολεντζικό/ Καλή Κώμη									65	1487
Μουζάκι									111	2636
Μουσαλάρ/ Συκιές			326						26	
Μουτσιάρα/ Αθαμανία										700
Μπαμπανού		50						138	7	
Μπελέτσι/ Πάλιομονάστηρο									40	793
Μπελοκομίτη										480
Μπλάσδον/ Μοσχάτο									30	37
Μπόσκλαβο/ Αμπελικό									10	231
Μπουζιάρικο/ Μελάνυδρο										160
Μπουκοβίτσα/ Ανθηρό									74	1512
Μπούκουρο/ Αρματολικό									20	549
Μπούρσιανη Επάνω									15	350
Μπουρσιάνη Κάτω									40	874
Μπουχούνιστα/ Μεγαλοχώρι										5983
Μυλογόζι									40	487
Μυρίνη/ Μύρινα									225	2804
Νεοχώρι/ Νεοχώρια										781
Νικίτσι/ Καλονέρι									10	200
Νομή									100	1374
Νταούτι/ Μέλισσα									11	355
Ντριστιανός									30	731
Ξυλοπάρικο/ Ξυλικοί									60	805
Οξνά									50	1400
Οστροβός/ Αγναντιά									80	1081
Ουζούν Καραλάρ/ Γραμματικό								360		
Παζαράκι/ Πλατανιστός			232	4						
Πακτούρι/ Παχτούρι										225
Παλαιά Κουτσούφλιανη/ Πλατάνιστος									100	1374
Παλαιόκαστρο/ Μητρόπολη									40	829
Παλαιομηλιά/ Μηλιά									85	1797
Παλαιοχώρι										1112
Παλαμάς								508	70	843
Πάληοκλήσι (Ισαρι)									15	400
Παλιούρη Γορίτσα/ Αγ. Ανάργυροι									20	412
Παπάς										431
Πασαλιόρι									140	1087
Πατσαρί (Πιτσάρι)/ Αρτεσιανό									145	2583
Πεδινό									90	2602
Πέρα Βλοχός								158	10	
Περλιάγκο Κάτω/ Γλυκομηλιά									160	3580
Περτούλι									80	1662
Πέτρα/ Πέτρινο									205	4869
Πετρίλο										5612
Πετρόπορος										381

Πιτσιούγκια/ Δασοχώρι									80	1861
Πλόπι/ Νέα Πεύκη									50	1268
Πόρτα Παναγιά/ Πύλη									180	3073
Πορτή									71	1755
Πορτίτσα									55	1112
Πουλιάνα Μικρή									15	306
Πρεβέντα									60	824
Πρόδρομος									40	1024
Πτελοπούλα									15	325
Πύργος										287
Πύρρα									50	1149
Ράξα									20	462
Ράγβον/ Καστανιά									55	899
Ραγίστα/ Γόμφοι									27	618
Ρεντίνα										2243
Ριζαριό							444			
Ριζοβούνι									100	2040
Ρίνσι									40	718
Ροξιόρι									11	256
Ροπωτό									50	1130
Σέκλιζα/ Καλλιθήρο									5	75
Σερβωτά							110		45	849
Σιαμάδες									50	817
Σκλάταινα/ Δρακότρυπα									120	2449
Σκλάταινα/ Ρίζωμα									150	2047
Σκλήβενο/ Λαφίνα										175
Σμόλια/ Αγρελιά										656
Σούλα									100	2535
Σοφάδες									30	655
Σπαθάδες									9	225
Σπηλιά									40	1362
Σπηλιανά										2186
Σπινάσα/ Νεράιδα										490
Σπιρέλο/ Πετροχώρι										825
Στεφανιάδα									44	1062
Στούγκον/ Κρουονέρι									30	662
Στρούτζια/ Πεύκη									20	436
Σωτήρα										200
Τζενεράδες/ Κορυδαλλός									45	1174
Τζιάσι/ Περιστέρα									15	562
Τζιούκα Φλιάκα/ Θεοτόκος										911
Τζούρτζια/ Αγ. Παρασκευή									40	650
Τιτάγι/ Λαμπερό										1072
Τόσκεσι									15	412
Τσαμάσι/ Ανάβρα			488						38	
Τσάρα									80	1824
Τσαρούχι									20	606
Τσιακούσι/ Γεωργικό									47	1237
Τσούγκουρο									20	600
Τύρνα/ Ελάτη									15	986
Τυφλοσέλι/ Δροσχωρι									30	556

Τυγά/ Ξυλοχώρι									10	250
Φίλια									27	475
Φλαμούλι									10	380
Φλαμπουρέσι/ Φλαμουρέσι										987
Φράγκο										106
Χαλαμπρέζι/ Κέδροζ										75
Χαλίκι									40	812
Χάρμαινα/ Χάρμα									10	374
Χλιντζάδες/ Τρυγόνα									50	825
Χουτιάνα									8	200
Αγο Nikola										624
Baklalu									4	549
Bedric									15	5678
Bijila										2438
Bonilas										156
Borşa									5	131
Duka Mavromar									40	824
Elbohor									55	1218
Evlahokastro									20	443
Floka										75
Gamboro									60	1360
Gönç									10	281
Gorzadis									15	349
Istranco									25	637
Izloşova									25	574
Kadoş										150
Kalami									18	537
Kalisa Sofi									6	131
Kartisa									40	587
Katonari									12	262
Kizilca Süle			488						14	
Koliza									100	1442
Kondostavlo									50	543
Korkota										100
Kostafilya									27	543
Kovili									40	824
Koziş									35	818
Küçük Fenâr			214						16	
Lancovi									14	293
Loşa										376
Mihalasno									15	325
Nimoni										50
Palaşa										212
Pekan									87	2016
Petroyani									70	1621
Ruzonafti									10	337
Sikedabo										181
Silyo									7	175
Tatiza										462
Tincin									100	10
Urabisi									14	312
Vijani									50	1068
Voida									30	705

Voros										30	736
-------	--	--	--	--	--	--	--	--	--	----	-----

Πίνακας ΧΛΙ

Οικισμοί	Νοικοκυριά/ χήρες/ άγαμοι	μέσος όρος φορολογικής επιβάρυνσης ανά φορλογική μονάδα										Σύνολο
		Bac-i Hamr	Çift yoruk	Hidmet reaya	Çift cambaz	Çift tatar	Çift Kullugu	Cizye	Raiyyet Kullugu	Niyabet ve Arusi	Ispence	
Αγ. Γεώργιος (X)	86									0.27	18.51	18.78
Αγ. Τριάδα (XM)	140								12.5	0.92	22.36	35.78
Αγία Κυριακή (X)	41									1.21	24.07	25.28
Αγία Μαρίνα (X)	62									0.96	20.7	21.66
Αγία Παρασκευή/ Παρασκευή (X)	67										20.23	20.23
Άγιοι Απόστολοι (X)	9									1	14.44	15.44
Άγιος Δημήτριος (X)	207									0.96	11.25	12.21
Άγιος Θεόδωρος (XM)	105								7.37	0.95	23.93	32.25
Αγναντερό (X)	155								26.45		10	36.45
Άλμαντάρι/ Αμπελώνας (M)	23		0.26						15.04	1.08		16.38
Ανθοχώρι (X)	118									0.96	16.61	17.57
Αραχωβίτσα (X)	16										12.5	12.5
Αργύρι/ Αργύριο (X)	41										21.63	21.63
Αρδάνι (X)	44									0.86	21.54	22.4
Αρδάνοβο (X)	21										25	25
Ασπροκκλησιά (X)	158									0.41	20.53	20.94
Αγελινάδα (X)	22										16.45	16.45
Αγλαδιά (M)	14								8.87	0.98		9.85
Βάκαρη (X)	28									0.89	22.53	23.42
Βαλτινό (X)	21	2									24.09	26.09
Βανακούλια (X)	18									0.72	20.11	20.83
Βάναρη/ Μαραθιά (X)	35									0.85	22.82	23.67
Βάνια/ Πλάτανος (X)	175										21.58	21.58
Βαρδάρ/ Παράμερο (X)	26									1	22.34	23.34
Βαρμπόπι/ Φήκη (X)	28										24.32	24.32
Βατσουινιά (X)	81									1.48	17.03	18.51
Βελεμίτσι/ Αγιόφυλλο (X)	78										19.93	19.93
Βελίτσενα/ Καλλιρόη (X)	136									0.88	20.35	21.23
Βένδιστα/ Αμάραντο (X)	246									0.81	20.4	21.21
Βερεντζί (X)	54									1.11	24.29	25.4
Βετερνίκον/ Νεραϊδοχώρι (X)	65									0.76	19.93	20.69
Βήλα (X)	18									1.11	21.83	22.94
Βηλιβίτζδα (X)	114									1.05	19.71	20.76
Βητουμάς (X)	82									0.85	20.48	21.33
Βίτσαινα/ Πετροχώρι (X)	26									0.84	20.07	20.91
Βιτίσιτα/ Μεσογόρα (X)	108									0.92	9.11	10.03
Βλάσιο (X)	36									1	19.8	20.8
Βοϊβόδα/ Βασιλική (X)	118									1.09	21.6	22.69
Βοξίσιτα (X)	28									1.42	18.89	20.31
Βόργιανη/ Αγλαδοχώρι (X)	55									1.45	23.27	24.72
Βοστίδι/ Κρήνη (X)	99									0.6	22.31	22.91

Βούνεσι/ Μορφοβούνι (X)	132									0.75	18.59	19.34
Βουτάδες (X)	30									1.33	20.19	21.52
Βραγγιανά (X)	77										33.28	17.23
Βραδέσι (X)	9									1.11	17.33	18.44
Βρόστιανη/ Αμυγδαλή (X)	8									1	25	26
Γαρδίκι (X)	34									0.88	21.67	22.55
Γαύροβον/ Γαύρος (X)	35									0.85	23.74	24.59
Γελάνθη (XM)	56									0.98	22.69	23.67
Γενέσι (X)	24									1.04	25	26.04
Γερακάρι (X)	4										25	25
Γιουβάνου/ Αηδόνα (X)	45									1.22	18.17	19.39
Γκαβαλιόρα/ Γλίστρα (X)	15										18.73	18.73
Γκλογκοβός (X)	7										18.71	18.71
Γλογοβίτσα/ Θερινό (X)	63									0.79	19.44	20.23
Γόλιτσα/ Αγ. Ακάκιος (X)	40									1	17.65	18.65
Γοργοβίτες (XM)	120									0.91	22.42	23.33
Γορζί/ Λυγαριά (X)	36									1.38	23.41	24.79
Γουλήνος/ Γλίνος (X)	7										109.71	109.71
Γουργογύρι (X)	70									0.85	18.55	19.4
Γράλιστα/ Ελληνόπυργος (X)	76									0.65	17.09	17.74
Γρεβενοσέλι/ Νεράιδα (X)	15										20	20
Γριζάνο/ Γρατζάνι/ Γρατζάνο/ Γρατζάνου (X)	71									1.41	18.16	19.57
Γριμπιανά (X)	13										19.69	19.69
Δέση (X)	31									0.96	19.51	20.47
Δοβρό/ Αετός (X)	18										22.55	22.55
Δολιανά (X)	32									0.87	21.25	22.12
Δουβλατάν/ Μεσορράχη (X)	7								20.85			20.85
Δραγοβίτσι/ Πολυθέα (X)	75									0.94	21.1	22.04
Δραμίτζι/ Κοτρώνι (X)	48									0.83	18.2	19.03
Δρανίτσα/ Κτιμένη (X)	18									1	20.77	21.77
Ελευθεροχώρι (X)	33										23.27	23.27
Ελληνόκαστρο (X)	17									1.17	20.52	21.69
Εξάλοφος (X)	56									1.33	20.19	21.52
Επάνω Βραδέσι (X)	9									1.11	12.44	13.55
Ζαβλάντια/ Παλιόπυργος (X)	96									1.04	22.22	23.26
Ζάρκον (X)	55									2.18	22.92	25.1
Ζερέτσι/ Κρυσπηγή (X)	66									0.45	17.48	17.93
Ζιμπανάδος (X)	15									1	25	26
Ζιόλι/ Αγ. Προκόπιος (X)	36									0.83	16.11	16.94
Ζούλιανη/ Ζηλευτή (X)	30									1.66	19.93	21.59
Ζωγραφία (XM)	24									4.41	27.62	32.03
Ηλίας (M)	57					0.05			11.68	1		12.73
Θραγίμι (X)	22									1	25	26
Καζνέσι/ Αγ. Παρασκευή (X)	30									0.86	18.53	19.39
Κακοπλεύρι (X)	107									0.93	22.18	23.11
Καλαπόδι (X)	72										17.15	17.15

Καλλιφώνι (X)	50									0.98	23.1	24.08
Καλόγηροι (X)	34									1.17	19.08	20.25
Καλογριανή (X)	198									1.11	22.25	23.36
Καμινά/ Άγ. Νικόλαος (X)	34									0.88	21.67	22.55
Κανάλια (X)	6										25	25
Κάππουα/ Καππάς (X)	13									1.15	22	23.15
Καπρόν/ Κορυφή (X)	8										18.75	18.75
Καρβουνολεπενίτσα/ Πιάλεια (X)	97									1.13	23	24.13
Καρδίτσα (XM)	39			12.84						1.28	19.15	33.27
Καρίτσα (X)	31										20	20
Καροπλέσι (X)	99										18.42	18.42
Καρποχώρι/ Αμπελοχώρι (X)	90									1.55	18.64	20.19
Καρνές (X)	22										24.13	24.13
Καστανιά (X)	104									0.96	18.18	19.14
Καστράκι (X)	49									1.06	23.44	24.5
Κατιδί/ Περδικορράχη (X)	9									2.22	22.88	25.1
Κατούσιο/ Μεταμόρφωση (X)	44									1.13	20.59	21.72
Κεραμίδι (X)	49									1.02	23.83	24.85
Κερασέα/ Κερασιά (X)	11									0.9	25	25.9
Κερασιά Σίνου/ Κερασούλα (X)	16										16.37	16.37
Κεράσοβο (X)	376									0.27	18.1	18.37
Κερατοχώρι (X)	36									1.11	23.41	24.52
Κλεινοβός/ Κλινοβίστα (X)	253									0.98	23.34	24.32
Κλοκοτός (X)	59									1.1	21.13	22.23
Κνίσοβο/ Αργιθέα (X)	19									1.05	24	25.05
Κόμπελος (XM)	44									0.31	21.4	21.71
Κονισκός (X)	60										19.66	19.66
Κόπραινα/ Αύρα (X)	8									1	25	26
Κορνέσι/ Μοσχόφυτο (X)	35										18.71	18.71
Κορφάρι/ Γκολφάρι (X)	12										15.58	15.58
Κοσκινάς (X)	76										21.26	21.26
Κότορι/ Κατάφυτο (X)	50									0.8	18.34	19.14
Κοτσερί/ Ιτέα (X)	30									0.56	21.19	21.75
Κουβανάδες/ Μελισσοχώρι (X)	23									1	21.69	22.69
Κουβέλτσι (X)	68									0.88	21.92	22.8
Κουκλαίου/ Ματονέρι (X)	34									0.93	22.06	22.99
Κουμάδες/ Σταυρός (XM)	35									0.91	21.2	21.01
Κουμπουριανά (X)	116										19.93	19.93
Κουρπαλί/ Φανερωμένη (M)	67							10.92				10.92
Κούρσεβον/ Ελληνόκαστρο (X)	132									0.9	18.72	19.62
Κουρτέσι/ Πρόδρομος (XM)	84									1.1	22.66	23.76
Κουρτίκι/ Μεταμόρφωση (XM)	88							16.23			21.93	38.16
Κουτζαράιοι (X)	33									1.51	19.3	20.81
Κουτζούφλιανη (X)	2										15.5	15.5
Κούτσαινα/ Στουρναράικα (X)	89									0.67	18.65	19.32
Κρινιτζα (X)	31									1.8	21.32	23.12

Κριτουδάδες/ Ψήλωμα (X)	14										15.14	15.14
Κριτσίνι/ Ταξιάρχες (X)	74									1.62	23.2	24.82
Κρύο Νερό (X)	160									0.81	19.86	20.67
Κυρ Άννα/ Κρανέα (XM)	108							6		0.28	20.23	20.51
Λάη (X)	74										17.75	17.75
Λακρέσι/ Βαθύλακκος (X)	34									1.23	22.2	23.43
Λάντζου/ Βροντερό (X)	13									0.76	20.15	20.91
Λάσδα (X)	7										19.57	19.57
Λεοντίο (X)	50									1	20.48	21.48
Λεπενίτσα/ Ανθούσα (X)	52									0.76	16.8	17.56
Λεπτοκαρυά/ Σεισμόπληκτα (X)	9										25	25
Λέσταινο/ Διπόταμος (X)	27									0.74	19.88	20.62
Λευτεκαριά (X)	17										20.94	20.94
Λιάσκοβο/ Πετρωτό (X)	19									2.63	21.36	24
Λιμπόχοβον/ Καλυβοχώρι (X)	98									0.71	20.76	21.47
Λιόπρασο (X)	38										25	25
Λογγάκι (X)	97									1.54	23.62	25.16
Λογκά (X)	60									0.5	20.61	21.11
Λόμιτζα (X)	30										20.4	20.4
Λοζάδα/ Λυκουσάδα (XM)	27		6.33								22.88	29.21
Λουζέστι/ Ελάφι (X)										0.92	19.88	20.8
Λυκουβιάνη (X)	80										21.91	21.91
Μάγειρος (X)	13										20	20
Μαγούλα (XM)	160							2.25		0.59	21.96	24.8
Μαγουλίτσα (M)	5							6				6
Μάκρεσι (X)	28									1.42	24.32	25.74
Μάραθος (X)	8										21.87	21.87
Μαρκελέσι/ Αετοχώρι (X)	9									1.11	25	26.1
Μάρκου/ Μάρκο (X)	94									1.59	22.31	24
Μάρμαρον (M)	18			3.61	22.22					1.11		26.94
Μαρτιντζικό/ Ελληνικά (X)	58										17.55	17.55
Μασχολούρι (X)	145										22.64	22.64
Ματαράγγα (X)	141									1.06	23.51	24.57
Μαυρέλι (X)	35										16.4	16.4
Μαυρομάτι (X)	65									0.95	23.24	24.19
Μέγα Παζαράκι/ Άγ. Βησσαρίων (M)	6							16.66		1		17.66
Μεγάρχι (X)	19							0.89			22	22.89
Μεζύλο/ Δροσάτο (X)	50									1	18.86	19.86
Μέλοβο (X)	137										23.01	23.01
Μερίτσα/ Οξύνεια (X)	65									0.95	22.16	23.11
Μερόκοβο/ Μυρόφυλλο (X)	49										17.95	17.95
Μέρτζι Μεγάλο/ Μέγα Κεφαλόβρυσο (X)	3										16.66	16.66
Μεσένκόλας (X)	57									0.96	18.08	19.04
Μεσοβούνι (X)	59									1.31	14.69	16
Μολεντζικό/ Καλή Κώμη (X)	80									0.81	18.58	19.39
Μουζάκι (X- ALBAN)	110									1	23.96	24.96

Μουσαλάρ/ Συκιές (X-Γιουρ?)	29			11.24						0.89		12.13
Μουτσιάρα/ Αθαμανία (X)	31										22.58	22.58
Μπαμπανού (Μ)	33		1.51						15.81	0.21		17.53
Μπελέτσι/ Παλιομονάστηρο (X)	34									1.17	23.32	24.49
Μπελοκομίτη (X)	24										20	20
Μπλάσδον/ Μοσχάτο (X)	3									10	12.33	22.33
Μπόσκραβο/ Αμπελικό (X)	12									0.83	19.24	20.07
Μπουζιάρικο/ Μελάνυδρο (X)	8										20	20
Μπουκοβίτσα/ Ανθηρό (X)	75									0.98	20.15	21.13
Μπούκουρο/ Αρματολικό (X)	25									0.8	21.96	22.76
Μπούρσιανη Επάνω (X)	14									1.07	25	26.07
Μπούρσιανη Κάτω (X)	38									1.05	23	24.05
Μπουχόνιστα/ Μεγαλοχώρι (X)	243										24.62	24.62
Μυλογόζι (X)	21									1.9	23.19	25.09
Μυρίνη/ Μύρινα (X)	119									1.89	23.56	25.45
Νεοχώρι/ Νεοχώρια (X)	35										22.31	22.31
Νικλίτσι/ Καλονέρι (X)	13									0.76	15.38	16.14
Νομή (X)	58									1.72	23.68	25.4
Νταούτι/ Μέλισσα (X)	18									0.61	19.72	20.33
Ντριστιανός (X)	30									1	24.36	25.36
Ξυλοπάρικο/ Ξυλικοί (X)	47									1.27	17.12	18.39
Οξυά (X)	71									0.7	19.71	20.41
Οστροβός/ Αγναντιά (X)	48									1.66	22.72	24.38
Ουζούν Καραλάρ/ Γραμματικό (Μ)	22								16.36			16.36
Παζαράκι/ Πλατανιστός (X)	16		14.5	0.25								14.75
Πακτούρι/ Παχτούρι (X)	11										25	25
Παλαιά Κουτσούφλιανη/ Πλατάνιστος (X)	64									1.56	21.46	23.02
Παλαιόκαστρο/ Μητρόπολη (X)	40									1	20.72	21.72
Παλαιομηλιά/ Μηλιά (X)	87									0.97	20.65	21.62
Παλαιοχώρι (X)	46										24.23	24.23
Παλαμάς (ΧΜ)	73								13.72	0.95	23.41	38.08
Παληοκκλήσι (Ισαρι) (X)	16									0.93	25	25.93
Παλιούρη Γορίτσα/ Αγ. Ανάργυροι (ΧΜ)	19									1.05	21.68	22.73
Παπάς (X)	18										23.94	23.94
Πασγαλιόρι (X)	60									2.33	18.11	20.44
Πατσαρί (Πιτσάρι)/ Αρτεσιανό (X)	117									1.23	22.07	23.3
Πεδινό (X)	117									0.76	22.23	22.99
Πέρα Βλογός (Μ)	13								12.15	0.76		12.91
Περλιάγκο Κάτω/ Γλυκομηλιά (X)	164									0.97	26.71	27.68
Περτούλι (X)	79									1.01	21.03	22.04
Πέτρα/ Πέτρινο (X)	213									0.96	22.85	21.81
Πετρίλο (X)	311										18.04	18.04
Πετρόπορος (X)	16										23.81	23.81
Πιτσιούγκια/	94									0.85	19.79	20.64

Δασοχώρι (X)												
Πλόπυ/ Νέα Πεύκη (X)	59									0.84	21.49	22.33
Πόρτα Παναγιά/ Πύλη (X)	129									1.39	23.82	25.21
Πορτή (X)	90									0.78	19.5	20.28
Πορτίτσα (X)	46									1.19	24.17	25.36
Πουλιάννα Μικρή (X)	13									1.15	23.53	24.68
Πρεβέντα (X)	46									1.3	17.91	19.21
Πρόδρομος (X)	58									0.68	17.65	18.33
Πτελοπούλα (X)	13									1.15	25	26.15
Πύργος (X)	13										22.07	22.07
Πύρρα (X)	55									0.9	20.89	21.79
Ράξα (X)	20									1	23.1	24.1
Ράχοβον/ Καστανιά (X)	47									1.17	19.12	20.29
Ραψίστα/ Γόμφοι (X)	27									1	22.88	23.88
Ρεντίνα (X)	108										20.76	20.76
Ριζαριό (M)	44								10.09			10.09
Ριζοβούνι (X)	93									1.07	21.93	23
Ρίνσι (X)	31									1.29	23.16	24.45
Ροξιόρι (X)	11									1	23.27	24.27
Ροπωτό (X)	59									0.84	19.15	19.99
Σέκλιζα/ Καλλιθήρο (X)	5									1	15	16
Σερβοτά (XM)	89								22	0.5	10.1	32.6
Σιαμάδες (X)	38									1.31	21.5	22.81
Σκλάταινα/ Δρακότρυπα (X)	126									0.95	19.43	20.38
Σκλάταινα/ Ρίζωμα (X)	91									1.64	22.49	24.13
Σκλήβενο/ Λαφίνα (X)	9										19.44	19.44
Σμόλια/ Αγρελιά (X)	33										19.87	19.87
Σούλα (X)	152									0.65	16.67	17.32
Σοφάδες (X)	30									1	21.83	22.83
Σπαθάδες (X)	9									1	25	26
Σπηλιά (X)	77									0.45	15.65	16.1
Σπηλιανά (X)	105										20.81	20.81
Σπινάσα/ Νεράιδα (X)	30										16.33	16.33
Σπρέλο/ Πετροχώρι (X)	33										25	25
Στεφανιάδα (X)	50									0.88	21.24	22.12
Στούγκον/ Κρουνέρι (X)	36									0.83	18.38	19.21
Στρούτζια/ Πεύκη (X)	30									0.71	15.57	16.28
Σωτήρα (X)	8										25	25
Τζενεράδες/ Κορυδαλλός (X)	54									0.83	21.74	22.57
Τζιάσι/ Περιστερά (X)	26									0.57	21.61	22.18
Τζιούκα Φλιάκα/ Θεοτόκος (X)	53										17.18	17.18
Τζούρτζια/ Αγ. Παρασκευή (X)	29									1.37	22.41	23.78
Τιτάγι/ Λαμπερό (X)	55										19.49	19.49
Τόσκεσι (X-Αλβαν.)	18									0.83	22.88	23.71
Τσαμιάσι/ Ανάβρα (M)	37				13.18					1.02		14.2
Τσάρα (X)	94									0.85	19.4	20.25
Τσαρούχι (X)	40									0.5	15.15	15.5
Τσιακούσι/	51									0.92	24.25	25.17

Γεωργικό (X)												
Τσούγκουρο (X)	24									0.83	25	25.83
Τύρνα/ Ελάτη (X)	53									0.28	18.6	18.88
Τυφλοσέλι/ Δροσχωρί (X)	28									1.07	19.85	20.92
Τυχάν/ Ξυλοχώρι (X)	12									0.83	20.83	21.66
Φίλια (X)	20									1.35	23.75	25.1
Φλαμούλι (X)	19									0.52	20	20.52
Φλαμπουρέσι/ Φλαμουρέσι (X)	48										20.56	20.56
Φράγκο (X)	5										21.2	21.2
Χαλαμπρέζι/ Κέδροσ (X)	3										25	25
Χαλίκι (X)	40									1	20.3	21.3
Χάρμαινα/ Χάρμα (X)	16									0.62	23.37	23.99
Χλιντζάδες/ Τρυγόνα (X)	38									1.31	21.7	23.01
Χουτιάνα (X)	8									1	25	26
Αγο Nikola (X)	30										20.79	20.79
Baklalu (X)	25									0.16	21.96	22.12
Bedric (X)	237									0.06	23.95	24.01
Bijila (X)	143										17.04	17.04
Bonilas (X)	9										17.33	17.33
Borşa (X)	8									0.6	16.37	16.97
Duka Mavromar (X)	36									1.11	22.88	23.99
Elbohori (X)	163									0.33	7.47	7.8
Evlahokastro (X)	20									1	22.15	23.15
Floka (X)	3										25	25
Gamboro (X)	75									0.79	18.13	18.92
Gönç (X)	12									0.83	23.41	24.24
Gorzadis (X)	24									0.62	14.54	15.16
Istranco (X)	26									0.96	24.5	25.46
Izlosova (X)	31									0.8	18.51	19.31
Kadoş	6										25	25
Kalami (X)	29									0.62	18.51	19.13
Kalisa Sofi (X)	6									1	21.83	22.83
Kartisa (X)	28									1.42	20.96	22.38
Katonari (X)	12									1	21.83	22.83
Kizilca Süle (M)	14			34.85						1		35.85
Koliza (X)	63									1.58	22.88	24.46
Kondostavlo (X- Αλβαν)	24									2.08	22.62	24.7
Korkota (X)	4										25	25
Kostafilya (X)	27									1	20.11	21.11
Kovili (X)	42									0.95	19.61	20.56
Koziş (X)	35									1	23.37	24.37
Küçük Fenâr (M)	17			12.58						0.94		13.52
Lancovi (X)	14									1	20.92	21.92
Loşa (X)	11										34.18	34.18
Mihalasno (X)	13									1.15	25	26.16
Nimoni (X)	2										25	25
Palaşa (X)	10										21.2	21.2
Pekan (X)	89									0.97	22.65	23.62
Petroyani (X)	77									0.9	21.05	21.95
Ruzonafti	15									0.66	22.46	23.12

Sikedabo (X)	8										22.62	22.62
Silyo (X)	7									1	25	26
Tatiza (X)	20										23.1	23.1
Tincin (X)	4									25	2.5	27.5
Urabisi (X)	14									1	22.28	23.28
Vijani (X)	55									0.9	19.41	20.31
Voida (X)	32									0.9	21.36	22.26
Voroş (X)	34									0.88	21.64	22.52

Πίνακας ΧΛΠ

Οικισμοί	Ταύτιση	Αποστάσεις/ χιλιόμετρα
Άγ Δημήτριος	Άγ. Δημήτριος Μαγνησίας	Οικισμός ΝΑ της Δημητριάδος (απόσταση: 67 χλμ). (Υψόμετρο: 300 μ).
Άγ. Λαυρέντιος		Μονή Α της Δημητριάδος (απόσταση: 11 χλμ).
Άγ. Ονούφριος		Μονή Β της Δημητριάδος (απόσταση: 6 χλμ).
Βελεστίνο	Βελεστίνο Μαγνησίας	Οικισμός ΒΔ της Δημητριάδος (απόσταση: 21 χλμ). (Υψόμετρο: 120 μ).
Βένετο	Βενετό Μαγνησίας	Οικισμός ΒΑ της Δημητριάδος (απόσταση: 44 χλμ). (Υψόμετρο: 230 μ).
Δρυανούβαινα	Πορταριά Μαγνησίας	Οικισμός ΒΑ της Δημητριάδος (απόσταση: 14 χλμ). Υψόμετρο: 600 μ).
Δρυανούβαινα	Κατοχώρι Μαγνησίας	Οικισμός ΒΑ της Δημητριάδος (απόσταση: 8 χλμ). (Υψόμετρο: 500 μ).
Επισκοπή		Μονή Β της Δημητριάδος (απόσταση: 6 χλμ).
Κανάλια	Κανάλια Μαγνησίας	Οικισμός Β της Δημητριάδος (απόσταση: 26 χλμ). (Υψόμετρο: 80 μ).
Κάπραϊνα/ Γλαφυραί	Γλαφυρά Μαγνησίας	Οικισμός Β της Δημητριάδος (απόσταση: 14 χλμ). (Υψόμετρο: 370 μ).
Κελλία/ Ζαγορά	Μεσαιωνική ονομασία του Πηλίου	Τοποθεσία ΒΑ της Δημητριάδος (απόσταση: 30 χλμ?).
Κορακαίπυργος		Οικισμός ΝΑ της Δημητριάδος (απόσταση: 23 χλμ).
Κότται		Οικισμός ΝΑ της Δημητριάδος (απόσταση: 75 χλμ?).
Κρυπούς		Οικισμός Β της Δημητριάδος (απόσταση: 15 χλμ?).
Λάι		Οικισμός ΝΑ της Δημητριάδος (απόσταση: 40 χλμ). (Υψόμετρο: 450 μ?).
Λεφόκαστρο	Λεφόκαστρο Μαγνησίας	Οικισμός ΝΑ της Δημητριάδος (απόσταση: 25 χλμ). (Υψόμετρο: 10 μ).
Λεχώνια	Άνω Λεχώνια Μαγνησίας	Οικισμός ΝΑ της Δημητριάδος (απόσταση: 11 χλμ). (Υψόμετρο: 60 μ).
Λεχώνια	Κάτω Λεχώνια Μαγνησίας	Οικισμός ΝΑ της Δημητριάδος (απόσταση: 11 χλμ). (Υψόμετρο: 80 μ).
Μαγούλα		Οικισμός Β του Αλμυρού (απόσταση: 7 χλμ). (Υψόμετρο: 60 μ). Τοποθετείται κοντά στον σημερινό οικισμό Αϊδινίου.
Μακρινίτιστα		Μονή ΒΑ της Δημητριάδος (απόσταση: 15 χλμ?).
Μηλίνα	Μηλίνα Μαγνησίας	Οικισμός ΝΑ της Δημητριάδος (απόσταση: 50 χλμ). (Υψόμετρο: 10 μ).
Μούρεσι	Μούρεσι Μαγνησίας	Οικισμός ΒΑ της Δημητριάδος (απόσταση: 59 χλμ). (Υψόμετρο: 360 μ).
Νέα Πέτρα		Μονή ΒΑ της Δημητριάδος (απόσταση: 15 χλμ?).
Πουρί	Πουρί Μαγνησίας	Οικισμός ΒΑ της Δημητριάδος (απόσταση: 53 χλμ). (Υψόμετρο: 400 μ).
Χόρτον	Χόρτο Μαγνησίας	Οικισμός ΝΑ της Δημητριάδος (απόσταση: 47 χλμ). (Υψόμετρο: 10 μ).

Πίνακας ΧΛΙΙΙ

Οικισμός	Εγγραφή ΜΜ 10	Ταύτιση	Πληθυσμός 1454/55	Μουσουλμάνοι		Αλβανόφωνοι		Χριστιανοί			Σύνολο
				Νοικοκυριά	Χήρες	Νοικοκυριά	Χήρες	Άγαμοι	Νοικοκυριά	Χήρες	
Χάσι του Omer Bey, διοικητή Τρικάλων											
Τρίκαλα	Nefs-i Tırhala, 1b-7b	Τρίκαλα Θεσσαλίας	Χριστιανικός- Μουσουλμανικός	251	9				212	73	61607
Ριζαριό	Karye-i Çeltükçiler, 8a-8b	Ριζαριό Τρικάλων	Μουσουλμανικός	41	3						9932
Δαμάσι	Kala-i Damas, 8b-11a	Δαμάσι Λάρισας	Χριστιανικός/ Βλαχόφωνοι						287	27	26493
Τύρναβος	Karye-i Tırnavi, 11b-12a	Τύρναβος Λάρισας	Χριστιανικός						51	9	5697
Άγιος Νικόλαος	Karye-i Ayo Nikola, 12a	Άγ. Νικόλαος Τρικάλων	Χριστιανικός						16	4	1638
Μπουχούνιστα	Karye-i Bohuništa, 12b-14b	Μεγαλόχωρι Τρικάλων	Χριστιανικός						211	32	15857
Πέρα Μπρεστανί	Karye-i Pera Preštani, 14b-15b	Προάστιο Καρδίτσας	Χριστιανικός						100	3	
Καλογηροχώρι	Karye-i Kalyirohori, 15b-16a		Χριστιανικός						62	5	
Σερβωτά	An Karye-i Servota, 16a-16b	Σερβωτά Τρικάλων	Χριστιανικός						44	3	
	Karye-i Bedriç, 16b-17a, 323a-323b		Χριστιανικός						224	13	16281
Πετρόπορος	Karye-i Petroporos, 17a	Πετρόπορος Τρικάλων	Χριστιανικός						15	1	1213
Βαλινό	Karye-i Vilona, 17b	Βαλινό Τρικάλων	Χριστιανικός						20	1	1224
Κουρμαλί	Karye-i Kurbalular, 18a-18b	Φανερωμένη Τρικάλων	Μουσουλμανικός	60	7						756
Μέλοβο	Karye-i Milovo, 18b-20a		Χριστιανικός						123	14	5984
Λευτεκαριά	Karye-i Leftekara, 20b-21a		Χριστιανικός					2	14	1	700
Ασπροκκλησιά	Karye-i Asprokilisa, 21b-22b	Ασπροκκλησιά Τρικάλων	Χριστιανικός					12	65	4	3300
Μουτσιάρα	Karye-i Muçara, 22b-23a	Αθαμανία Τρικάλων	Χριστιανικός					3	28		1579
Παχτούρι	Karye-i Pahitori, 23a-23b	Παχτούρι Τρικάλων	Χριστιανικός					2	9		465
Σκλήβενο	Karye-i Iskliveno, 23b	Λαφίνα Τρικάλων	Χριστιανικός								444
Καπρόι	Karye-i Kaporo, 23b-24a	Κορυφή Τρικάλων	Χριστιανικός					2	6		426
Μέρτζι Μεγάλο	Karye-i Miriç, 24a-24b	Μέγα Κεφαλόβρυσο Τρικάλων	Χριστιανικός					1	2		71
Αγία Παρασκευή	Karye -i Aya Paraskevi, 24b-25a	Παρασκευή Τρικάλων	Χριστιανικός					12	54	1	2426
Κριτουδάδες	Karye-i Kirçota, 26a-26b	Ψήλωμα Τρικάλων	Χριστιανικός					4	8	2	499
Bonilas	Karye-i Bonilas, 26b		Χριστιανικός					2	6	1	190
Καλαπόδι	Karye-i Kalapodi, 27a-27b	Διαλυμένος οικισμός του νοτίου τμήματος του νομού Γρεβενών, μεταξύ των οικισμών Καρπερό, Τρικοκκιά και Κατάκαλη	Χριστιανικός					15	47	10	2371
Κερασιά Σίνου	Karye-i Kirasa, 29b	Κερασούλα Τρικάλων	Χριστιανικός					4	10	2	558
Κονισκός	Karye-i Konsko, 30a-30b	Κονισκός Τρικάλων	Χριστιανικός					9	46	5	2785
Λογκά	Karye-i Lonka, 31a-31b	Λογγά Τρικάλων	Χριστιανικός					4	18	1	1335
Φλαμπουρέσι	Karye-i Oflamures, 32a-32b	Φλαμουρέσι Τρικάλων	Χριστιανικός					7	39	2	1852
Σμόλια	Karye-i Izmola, 33b-34a	Αγρελιά Τρικάλων	Χριστιανικός					6	26	1	1697
Φλαμούλι	An Karye-i Eflamuri, 34b-35a	Φλαμούλι (συνοικισμός) Τρικάλων	Χριστιανικός						6	3	609
Γερακάρι	Karye-i Yerakar, 35a	Γερακάρι Τρικάλων	Χριστιανικός						4		160
Λεπτοκαρυά	Karye-i Leftokara, 35b	Σεισιμόπληκτα (συνοικισμός) Τρικάλων	Χριστιανικός						9		442
Μαυρέλι	Karye-i Mavril, 35b-36a	Μαυρέλι Τρικάλων	Χριστιανικός					9	22	4	1009
Αγελινάδα	Karye-i Hirka/ Ahlinados, 36a-36b	Αγελινάδα Τρικάλων	Χριστιανικός					6	14	2	716
Πουλιάνια Μεγάλη	Karye-i Polyana, 38a	Πηγή Τρικάλων	Χριστιανικός						13		345
Μερόκοβο	Karye-i Mirokova, 38b-39a	Μυρόφυλλο Τρικάλων	Χριστιανικός					10	34	5	1815
Κορνέσι	Karye-i Korniši, 39a-39b	Μοσχόφυτο Τρικάλων	Χριστιανικός					5	25	5	1361
Γκαβαλιόρα	Karye-i Gavalori, 39b-40a	Γλίστρα Τρικάλων	Χριστιανικός					3	11	1	935
Κορράρι	Karye-i Gorfari, 40a	Γκολφάρι, συνοικισμός του Μυροφύλλου	Χριστιανικός					3	7	2	542

		Τρικάλων									
Βάνια	Karye-i Vanya, 41a-42b	Πλάτανος Τρικάλων	Χριστιανικός					136	39	10631	
Λιόπρασο	Karye-i Lobras, 42b-43a	Λιόπρασο Τρικάλων	Χριστιανικός					38		1715	
Βελεμίσι	Karye-i Velimişte, 43a-44a	Αγιοφύλλο Τρικάλων	Χριστιανικός			12		61	5	3041	
Λάη	Karye-i Layos, 44a-45a		Χριστιανικός			16		51	7	2463	
Νεοχώρι	Karye-i Nihori, 46b	Νεοχώρια Καρδίτσας	Χριστιανικός								
Kato Kitona	Karye-i Kato Kitona, 47a										
Erano Kitona	Karye-i Erano Kitona, 47b										
Tiravalişte	Karye-i Tiravalişte, 48 b										
Vitinos	Karye-i Vitinos, 49a										
Πάλαοιμλιά	Karye-i Mila, 49b	Μηλιά Τρικάλων									
Λάρισα	Nefs-i Yenişehir, 53a-58a		Μουσουλμανικός	355	12						
Λάρισα	Nefs-i Yenişehir, 53a-58a		Χριστιανικός (Gebrân)					66	17	48646	
Γκότς Μπασάν	Mezra' A-i Koçbasan, 58b	Νέα Λεύκη Λαρίσης								153	
Mecaver	Mezra' A-i Mecaver, 58b									292	
Πλατύκαμπος	Mezra' A-i Topuzalar, 58b	Πλατύκαμπος Λαρίσης	Μουσουλμανικός						3	845	
Μελισσοχώρι	Karye-i Menteşeli, 59a	Μελισσοχώρι Λαρίσης	Μουσουλμανικός	16	2					576	
Ομορφοχώρι	Mezra' A-i Inehanlu, 59a	Ομορφοχώρι Λαρίσης								541	
Buguldayik	Mezra' A-i Buguldayik, 59b									451	
Μεσορράχη	Mezra' A-i Hasan Tatari, 59b	Μεσορράχη Λαρίσης								233	
Çoban Kuyusu	Mezra' A-i Çoban Kuyusu, 59b									480	
Οξιάρ	Karye-i Urgancilar, 60a	Αγία Σοφία Λαρίσης	Μουσουλμανικός	23	1					1162	
Sudeşli	Mezra' A-i Sudeşli, 60a									600	
Âşik Sekid	Mezra' A-i Âşik Sekid, 60b		Μουσουλμανικός	1						487	
Kaladindi	Karye-i Kaladindi, 61a		Μουσουλμανικός	17	1					2752	
										217059	
Τιμάριο των Musa Bey, Ali											
Χλαποί	Karye-i Halapos, 62b-64a	Διαλυμένος οικισμός νομού Γρεβενών	Χριστιανικός					11	151	7	8339
Βελόνι	Karye-i Vilomi, 64b-65a	Διαλυμένος οικισμός κοντά στα Πριόνια του σημερινού νομού Γρεβενών	Χριστιανικός					5	35	3	2110
Παλαιά Κουτσοφλιανή	Karye-i Şilatıra, 65a-66a	Πλατάνιστος	Χριστιανικός					6	54	4	2990
Γριζάνο	Karye-i Girjani, 66a-66b	Γριζάνο Τρικάλων	Χριστιανικός						49	4	3103
Καλοπόδι	Karye-i Kalopodi, 66b-67a	Διαλυμένος οικισμός του νοτίου τμήματος του νομού Γρεβενών, μεταξύ των οικισμών Καρπερό, Τρικοκκιά και Κατάκαλη	Χριστιανικός						19		850
											17392
Τιμάριο του Mustafa, γιού του Ahmed											
Κριτσίνι	Karye-i Kirçinişte, 67b-68a	Ταξιάρχες Τρικάλων	Χριστιανικός					67	7	6247	
Μητσούνι	Karye-i Miçuni, 68b-69a	Φλάμπουρο Λαρίσης	Χριστιανικός					29	4	1801	
Σπαρμός	An Karye-i Isparmo, 69a-69b	Σπαρμός Λαρίσης	Χριστιανικός					20	3	1596	
											9644
Τιμάριο του Mustafa και Ali											
Πόρτα Παναγά	Karye-i Megala Porta, 69b-71a	Διαλυμένος οικισμός νομού Τρικάλων (κοντά στην σημερινή Πύλη)	Χριστιανικός					121	8	7713	
Σωτήρα	Karye-i Sotira, 71a-71b	Σωτήρα Τρικάλων	Χριστιανικός					8		314	
											8027

Τιμάριο του Hasan, γιου του Kulaguz												
Ζάρκον	Karye-i Zarko, 72a-72b	Ζάρκο Τρικάλων	Χριστιανικός						49	6	3192	
Χρίσοβο	Karye-i Hirsino, 72b-73a	Χρίσοβο Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός						13	2	944	
Vijani	Karye-i Vijani, 73a-73b		Χριστιανικός						8		304	
											4440	
Τιμάριο του Ahmed και του νόθου γιου του Muhammedi												
Συκέα	Karye-i Seke, 73b-74b	Συκιά Λάρισσας	Χριστιανικός						71	4	5304	
Παλιά Συκιά	Karye-i Palya Seke, 74b-75a		Χριστιανικός						28	1	1527	
Κόμπελος	Karye-i Kambera, 75a-75b	Κόμπελος Καρδίτσας	Χριστιανικός/ μουσουλμανικός	1					10	1	403	
Φύλια	An Karye-i Filya, 75b	Φύλια Καρδίτσας	Χριστιανικός						1		80	
											7314	
Τιμάριο του Mahmud (Αλφρανόφωνος)												
Τύρνα	Karye-i Tirna, 75b	Ελάτη Τρικάλων	Χριστιανικός				4		29	5	1404	
Λάντζου	Karye-i Lancu, 76b-77a	Βροντερό Τρικάλων	Χριστιανικός				1		10	2	541	
Πόρρα	Karye-i Pira, 77a-77b	Πόρρα Τρικάλων	Χριστιανικός				6		45	4	1848	
Βαρμπόπι	Karye-i Varibob, 78a	Φήκη Τρικάλων	Χριστιανικός						27	1	1116	
											4909	
Τιμάριο του Kurt Hasan, Σούπαρη												
Βοϊβόδα	An Karye-i Voyvoda, 78b-79b	Βασιλική Τρικάλων	Χριστιανικός						69	8	3214	
Τιμάριο του Ibrahim, γιου του Mukbil και του Yusuf και Hamza, γιων του Ahad												
Πύργος	Karye-i Mirgo, 79b	Πύργος Τρικάλων							11	2	683	
Gorzadis	Karye-i Gorzadis, 80a		Χριστιανικός				7		13	4	1371	
Καμνά	Karye-i Kamas, 80b	Άγιος Νικόλαος Τρικάλων	Χριστιανικός				3		29	2	1368	
											3422	
Τιμάριο του Musa, γιου του Sigame Yakub												
Δέση	Karye-i Disi, 81a-81b	Δέση Τρικάλων	Χριστιανικός				3		23	5	1291	
Περτούλι	An Karye-i Pirtuli, 81b-82a	Περτούλι Τρικάλων	Χριστιανικός				5		34		1453	
Σπηλιά	Karye-i Ispiliya, 82a	Σπηλιά Καρδίτσας	Χριστιανικός						12	1	600	
											3344	
Τιμάριο του Musa, γιου του Piyas												
Ασπροκκλησιά	An Karye-i Asprokilisa, 82b	Ασπροκκλησιά Τρικάλων	Χριστιανικός						9		478	
Τζιάσι	An Karye-i Çaş/ ÇaşKatuna, 83a	Περιστεέρα Τρικάλων	Χριστιανικός						6	1	389	
Καστανιά	An Karye-i Kastanyani, 83a-83b	Καστανιά Τρικάλων	Χριστιανικός				10		33	6	1517	
Λεπενίτσα	An Karye-i Lepaniça, 84a	Ανθούσα Τρικάλων	Χριστιανικός				4		13	2	769	
Bobunyani	An Karye-i Bobunyani, 84a		Χριστιανικός								204	
											3357	
Τιμάριο του Ali και Ibrahim, γιων του Cavuş Balaban												
Ασπροκκλησιά	An Karye-i Asprokilisa, 84b	Ασπροκκλησιά Τρικάλων	Χριστιανικός				3		1		103	
Τζιάσι	An Karye-i Çaş/ ÇaşKatuna, 83a	Περιστεέρα Τρικάλων	Χριστιανικός						16	1	633	
Καστανιά	An Karye-i Kastanyani, 83a-83b	Καστανιά Τρικάλων	Χριστιανικός				10		33	6	1517	
Λεπενίτσα	An Karye-i Lepaniça, 84a	Ανθούσα Τρικάλων	Χριστιανικός				10		21	2	1165	
Bobunyani	An Karye-i Bobunyani, 86b										204	
											3622	
Τιμάριο του Solak Karaca												
Κοτσικόβο	An Karye-i Koçikova, 87a-87b	Διαλυμένος οικισμός ανάμεσα στους Ταξιάρχους και στο Πετροτό Τρικάλων	Χριστιανικός								440	

Πανοχώρι	An Karye-i Epanohor, 87b-88a	Ανοχώρι Λαρίσης	Χριστιανικός					42	3	
Evlahohor	Karye-i Evlahohor, 88a		Βλαχόφωνοι					1		
Παπαδόπουλο	An Karye Papadapulos, 88a	Διαλυμένος οικισμός ανάμεσα στους οικισμούς Οχαλία, Διάσελλο και Αργελιά Τρικάλων	Χριστιανικός					4		
Σαμαρίνα	Mezra' A-i Simarino, 88a									80
Λογγάκι	Mezra' A-i Kokino Lonko, 88b	Λογγάκι Τρικάλων	Χριστιανικός					90	7	6663
										7183
Τιμάριο του Huseyin										
Κοτσικόβο	An Karye-i Koçikova, 89a	Διαλυμένος οικισμός ανάμεσα στους Ταξιάρχες και στο Πετροτώ Τρικάλων	Χριστιανικός					16	1	
Πανοχώρι	An Karye-i Epanohor, 89b	Ανοχώρι Λαρίσης	Χριστιανικός					71	11	50
Evlahohor	Karye-i Evlahohor, 90a		Βλαχόφωνοι					11	2	
Παπαδόπουλο	An Karye Papadapulos, 90b-91a	Διαλυμένος οικισμός ανάμεσα στους οικισμούς Οχαλία, Διάσελλο και Αργελιά Τρικάλων	Χριστιανικός					9		5723
										5773
Τιμάριο του Emîrza, γιου του Hamza (αναφέρονται και τα αδέρφια του Umur, Yusuf, Muhammedi, Mustafa, Karaca)										
Πρατώριο	Karye-i Pirator, 91a-92a	Πρατώριο Λαρίσης	Χριστιανικός					86	15	6120
Τιμάριο του Haci Firuz, gulam του Turhan Bey										
Ζούλιανη	Karye-i Julyani, 92b-93a	Ζηλευτή Τρικάλων	Χριστιανικός					22	8	2253
Τιμάριο των Boga και Pilgrin, γιων του Bogoslav										
Λεσιανά	Karye-i Leşiana, 93a	Φιλόρα Τρικάλων	Χριστιανικός				2	23		120
Peterfohorsî	Karye-i Peterfohorsî, 93b-94a		Χριστιανικός				4	14	3	1479
										1599
Τιμάριο του Kadi Τρικάλων										
Γαρδίκι	Karye-i Gardik, 94a-94b	Παλαιογαρδίκι Τρικάλων	Χριστιανικός					36	3	2095
Κρύα Βρύση	Karye-i Kıryavırşî, 94b-95b	Κρύα Βρύση Τρικάλων						84	2	2112
										4207
Τιμάριο του Mahmud, hiş του Yunus Bey										
Δομένικο	Karye-i Dömekek, 96a-97b	Δομένικο Λαρίσης	Χριστιανικός					142	32	12438
Τρικέφαλο	Karye-i Tirkefalo, 97b-98a		Χριστιανικός					5		243
										12681
Τιμάριο του Saruca, gulam										
Άγιος Δημήτριος	Karye-i Ayo Dimitri, 98a-99b	Άγιος Δημήτριος Καρδίτσας	Χριστιανικός					162	16	4590
Τιμάριο του Murad, γιου του Uzun Doğan										
Κουκλαίοι	Karye-i Kuklas, 100a-100b	Ματονέρι Τρικάλων	Χριστιανικός				3	28	1	1538
Κόμπελος	An Karye-i Kambera, 100b-101a	Κόμπελος Καρδίτσας	Χριστιανικός					13	1	570
Φίλια	An Karye-i Filya, 101a	Φίλια Καρδίτσας	Χριστιανικός					7		351
										2459
Τιμάριο των Morik και Gin										
Βοιβόδα	An Karye-i Voyvoda, 101b-102a	Βασιλική Τρικάλων	Χριστιανικός					39	2	1447
Τιμάριο των Yusuf και Hamza										
Βουμπιανά	Karye-i Bomyana, 102a-102b	Βουντιανά/Βουδιανά Ελασσόνας	Μουσουλμανικός	17	2					370
Sekidiç	Karye-i Sekidiç, 102b		Μουσουλμανικός	8						86

Ενλιγιά Fakih	Karye-i Evliyâ Fakih, 102b-103b		Μουσουλμανικός	40	3						4577
											5033
Τιμάριο του Sa'id, γιου του Sari Yusuf και του Nasuh, γιου του Yusuf											
Τσάρα	Karye-i Zaravil, 103b-104b	Φωτιάδα Τρικάλων	Χριστιανικός				18	72	4		3743
Χαλίκι	Karye-i Halik, 104b-105a	Χαλίκι Τρικάλων	Χριστιανικός				6	32	2		1434
											5177
Τιμάριο του Kâfir Timurtaş, γιου του Vari											
Γριζάνο	Karye-i Girijani, 66a-66b	Γριζάνο Τρικάλων	Χριστιανικός					12			500
Δολιανά	Karye-i Dolyana, 106a	Δολιανά Τρικάλων	Χριστιανικός				4	9	1		571
											1071
Τιμάριο του Silâhdâr Ahmed και του Hasan γιου του Kulavuz											
Velçiz	Karye-i Velçiz, 106b-107a		Χριστιανικός (?)					43	7		3007
Πέτρα	An Karye-i Petra, 107b-108b	Πέτρινο Καρδίτσας	Χριστιανικός					84	7		7413
Κούρσοβα	Karye-i Ravtani ve Lokva, 108b-109a	Τόξο Πιερίας	Χριστιανικός			10		39	1		1781
Βελσανικός	Karye-i Vesniko, 109b	Αετορράχη Λαρίσης	Χριστιανικός					22			875
Κουντουριώτισσα	An Karye-i Konduryotisa, 109b-110a	Κονταριώτισσα Πιερίας	Χριστιανικός					8	1		553
Ραβriçi	An Karye-i Pavriçi, 110a		Χριστιανικός					7			343
											13972
Τιμάριο του Mukbil Kôsec											
Πέτρα	An Karye-i Petra, 110b-112a	Πέτρινο Καρδίτσας	Χριστιανικός					105	17		9591
Ραβrosoporo	Karye-i Pavrosoporo, 112a-112b		Χριστιανικός					26	4		1811
Αρόνι	Karye-i Aroni, 112b-113a	Αρονάς Πιερίας	Χριστιανικός								714
Κουντουριώτισσα	An Karye-i Konduryotisa, 113a	Κονταριώτισσα Πιερίας	Χριστιανικός					9			612
Ραβriçi	An Karye-i Pavriçi, 113b-114a	Απροσδιόριστος οικισμός στην περιοχή της Πιερίας	Χριστιανικός					7	1		349
											13077
Τιμάριο του Mustafa Bey, γιου του Efendere											
Βελίτσena	Karye-i Viliçani, 114a-115b	Καλλιρόη Τρικάλων	Χριστιανικός				15	108	13		4583
Βαρδάρι	Karye-i Vantan, 115b-116a	Παράμερο Τρικάλων	Χριστιανικός				2	23	1		1197
											5780
Μούλκι του Iskender Bey											
Κουβέλτσι	Karye-i Kovilçi, 116a-117a	Θεόπετρα Τρικάλων	Χριστιανικός					57	11		3547
Βερεντζί	Karye-i Virenciya, 117a-117b	Άγιος Νικόλαος Τρικάλων	Χριστιανικός					52	2		3723
Κόπρινα	Karye-i Kopirno, 117b-118a	Αύρα Τρικάλων	Χριστιανικός					8			323
Σπαθάδες	Karye-i Aspasa, 118a	Σπαθάδες Τρικάλων	Χριστιανικός					9			347
Μπουρσιάνη Κάτω	Karye-i Obruşani, 118b-119a		Χριστιανικός					34	4		2140
Μπουρσιανή Επάνω	Karye-i Palya Obruşani, 119a	Νέα Ζωή Τρικάλων	Χριστιανικός					14			651
Δολιανά	An Karye-i Dolyana, 119b	Δολιανά Τρικάλων	Χριστιανικός				1	5	1		393
											11124
Τιμάριο του Kiler Kethüdâsi Şirmend											
Σταγοί	Karye-i Istagos, 120a-121a	Καλαμπάκα Τρικάλων	Χριστιανικός					75	14		4477
Καστράκι	Karye-i Kastiro, 121a-122a	Καστράκι Τρικάλων						45	4		3392
Ροξιόρι	Karye-i Roksori, 122a		Χριστιανικός					10	1		331
Τσούγκουρο	Karye-i Kidonya, Halyo Modi, Çonkoru 122b	Άγιος Δημήτριος Τρικάλων	Χριστιανικός					24			992
Ντριστιανός	Karye-i Tristiyanos, 123a		Χριστιανικός					29	1		1115
Γαύροβον	Karye-I Gabrova, 123b-124a	Γαύρος Τρικάλων	Χριστιανικός				1	33	1		1416
											11723

Τιμάριο των Kiravari και Libkoris												
Μερίτσα	An Karye-i Mirca Katuna, 124b-125a	Οξύνεια Τρικάλων	Χριστιανικός					20	2	1446		
Βανακούλια	An Karye-i Vici, 125a	Κρύα Βρύση Τρικάλων	Χριστιανικός					3		106		
Vijani	Karye-i Vijani, 125b-126a		Χριστιανικός				3	19	1	1078		
										2630		
Τιμάριο του Θεοδωρή και Δημητρίου												
Μερίτσα	An Karye-i Mirca Katuna, 126a-126b	Οξύνεια Τρικάλων	Χριστιανικός					35	8	1482		
Vijani	Karye-i Vijani, 127a		Χριστιανικός				7	15	2	761		
Βανακούλια	An Karye-i Vici, 127b	Κρύα Βρύση Τρικάλων	Χριστιανικός					2		110		
										2353		
Τιμάριο του Timur και του Yusuf, αδερφού του Timur												
Κεράσοβο	Karye-i Kerasova, 128a-128b	Κεράσοβο Πρεβέζης	Χριστιανικός				6	57	3	2352		
Σιαμάδες	Karye-i Samosada, 129a-129b		Χριστιανικός					31	7	4082		
										6434		
Τιμάριο του Miho, γιου του Klaznos, και του Aranid, γιου του Vradinos												
Κρύο Νερό	Karye-i Kiryoniro, 130a-131b	Απροσδιόριστος οικισμός της περιοχής της Πίνδου, μάλλον στην περιοχή των οικισμών Πεύκη, Ορθοβούνι και Μοκάσι	Χριστιανικός					21	119	13	6486	
Ασπρόπετρα	Karye-i Aspropetra, 131b-132a	Απροσδιόριστος οικισμός στην περιοχή της Καλλιπεύκης Λαρίσης	Χριστιανικός					2	13	2	417	
										6903		
Τιμάριο του Isâ, γιου του Mustafa												
Φλαμούλι	Karye-i Ofia Mirari, 132a-132b	Φλαμούλι Τρικάλων	Χριστιανικός					17	3	962		
Τζούρτζια	Karye-i Curci, 132b-133a	Αγία Παρασκευή Τρικάλων	Χριστιανικός				3	26		1185		
Φύλια	An Karye-i Filya, 133a-133b	Φύλια Καρδίτσας	Χριστιανικός					12		624		
										2771		
Τιμάριο του Küçük Piyas, γιου του Seref Sekid												
Κουνιαστή	Karye-i Koniyasi, 134a-135b	Ευαγγελισμός Λαρίσης	Χριστιανικός					90	12	6319		
Τιμάριο του Μανόλη, γιου του Asripanos												
Αγία Κυριακή	Karye-i Aya Kiryaki, 135b-136a	Αγία Κυριακή Τρικάλων	Χριστιανικός					39	2	1912		
Τιμάριο του Solak Ahmed												
Κλεινοβός/ Κλινοβίστα	Karye-i Klinova, 136a-138b	Κλεινόν Τρικάλων	Χριστιανικός					231	22	10565		
Τιμάριο των Aruz Alemdâr και Musa Çelebi												
Πλόπι	Karye-i Polop, 138b-139a	Νέα Πεύκη Τρικάλων	Χριστιανικός				6	50	3	2316		
Βάκαρη	Karye-i Vakari, 139b-140a	Συνοικισμός της Δέσης Τρικάλων	Χριστιανικός				2	25	1	1284		
Τυγάι	An Karye-i Tihayi, 140a-140b	Ξυλογόρι Τρικάλων	Χριστιανικός				2	10		546		
										4146		
Τιμάριο του Burak												
Παλαιομηλιά	Karye-i Mila, 140b-141b	Μηλιά Τρικάλων	Χριστιανικός				6	41	3	2148		
Andriya Mihal	Karye-i Andriya Mihal 141b									100		
										2248		
Τιμάριο του Muhammedi, γιου του Isa												
Korkota	Karye-i Korkota, 142a		Χριστιανικός					4		250		
Ruzonafti	Karye-i Ruzonafti, 142b									400		
										650		

Τιμάριο του Ilyas, αδερφού του Kâtib Mustafa											
Ράξα	Karye-i Rakşa, 142b-143a	Ράξα Τρικάλων	Χριστιανικός					18	2	816	
Κυρ Άννα	Karye-i Kiranya, 143a-143b	Κρανέα Τρικάλων	Χριστιανικός			2		7	1	323	
										1139	
Τιμάριο των Δήμου, Γιώργου, Kize Duka και Mazarak, γιου του Δήμου											
Πιτσιούγκια	An Karye-i Boçinkos, 143b-144a	Δασοχώρι Γρεβενών	Χριστιανικός			7		36	3	1547	
Βαλανίδα	Karye-i Valanida, 144b	Βαλανίδα Λάρισας	Χριστιανικός					16		712	
Λυκούδη	Karye-i Lakidi, 145a	Λυκούδη Λάρισας	Χριστιανικός					11		775	
										3034	
Τιμάριο των Laise και Κόστα, αδερφού του Laise											
Πιτσιούγκια	An Karye-i Boçinkos, 145b-146a	Δασοχώρι Γρεβενών	Χριστιανικός			8		37	3	1557	
Τιμάριο του Mustafa, γιου του Çeribaşı Şirmend											
Μπάλτινο	Karye-i Baltinos, 146b-147b	Καλλιθέα Γρεβενών	Χριστιανικός			8		89	2	4893	
Οστροβός	Karye-i Ostrovos, 147b-148a	Άγναντιά Τρικάλων	Χριστιανικός			4		43	1	1882	
Βουτάδες	Karye-i Vatadis, 148a-148b		Χριστιανικός			5		24	1	1081	
										7856	
Τιμάριο του Mustafa, γιου του Yeğen											
Voida	Karye-i Voida, 149a-149b		Χριστιανικός					27	5	3124	
Τιμάριο του Mirkos, του Γιώργου, του Παύλου											
Τόσκεισι	Karye-i Toskes, 149 b	Πρίνος Τρικάλων									
Τιμάριο του Timur, γιου του Sendel, και του Eynel, γιου του Fenârli Ilyas											
Κούτσανα	Karye-i Kuçina, 150a-151a	Στουρναράικα Τρικάλων	Χριστιανικός			15		64	10	3115	
Βίτσινα	Karye-i Viçani, 151a	Πετροχώρι Τρικάλων	Χριστιανικός			2		22	2	917	
Ράχοβον	Karye-i Rahova, 151b	Καστανιά Τρικάλων (συνοικισμός Στουρναράικων)	Χριστιανικός					4		334	
Μαρκελέσι	Karye-i Markona, 151b	Αετοχώρι Καρδίτσας	Χριστιανικός					9		445	
Γενέσι	Karye-i Genesi, 152a	Γένεσι Τρικάλων	Χριστιανικός					24		982	
										5793	
Τιμάριο του Umur και του Muhammedî, γιου του Saruca											
Βητουμάς	Karye-i Vituma, 152b-153a	Βητουμάς Τρικάλων	Χριστιανικός			11		66	5	2220	
Νικλίτσι	Karye-i Nikliç, 153b	Καλονέρι Τρικάλων	Χριστιανικός			4		8	1	333	
Βραδέσι	Karye-i Viradis, 153b-154a		Χριστιανικός			2		6	1	292	
Βραδέσι Επάνω	Karye-i Erano Viradis, 154a		Χριστιανικός			3		4	2	277	
Βετερνικον	Karye-i Vetirniko, 154a-155a	Νερατόδοχορι Τρικάλων	Χριστιανικός			8		50	7	2570	
Βορσα	Karye-i Borşa, 155a		Χριστιανικός			2		5	1	214	
										5906	
Τιμάριο του Musa και του Tursun, γιου του Hüseyin											
Βοξίστα	Karye-i Voksista, 155b		Χριστιανικός					19	9	2152	
Χλιντζάδες	Karye-i Ahlazavi, 156a	Τρυγώνα Τρικάλων	Χριστιανικός					33	5	1657	
										3809	
Τιμάριο του Musa και του Aslihan, γιου του Kara Bâyezid											
Arnavadân	Karye-i Arnavadân, 156b-157a							23	5	1510	
Στρούτζια	Karye-i Osturjuje, 157a-157b	Πεύκη Τρικάλων	Χριστιανικός			6		16	6	994	
										2504	
Τιμάριο του Κοσμά και του Θεοδωρή, γιου του Κοσμά, και του Στέφανου											
Περτούλι	An Karye-i Partoli, 158a-158b		Χριστιανικός			6		32	2	2262	
Ρίνσι	Karye-i Rinsi, 158b-159a	Απροσδιόριστος οικισμός, πιθανόν	Χριστιανικός					28	3	1017	

		κοντά στους οικισμούς Αγίου Νικολάου, Δεσίου και Δροσοχωρίου Τρικάλων										
Βήλα	Karye-i Vila, 159a-159b	Απροσδιόριστος οικισμός Δ των Τρικάλων, πιθανόν κοντά στον ποταμό Βελά	Χριστιανικός						15	3	598	
												3877
Τιμάριο του Muhammedi, γιου του Altun												
Μάρμαρον	Karye-i Marmara, 159b-160a	Απροσδιόριστον οικισμός, πιθανόν στην περιοχή του Καστρακίου	Μουσουλμανικός		18							2250
Τιμάριο του Muhammedi												
Καλογηριανή	Karye-i Kalogyriani, 160b	Καλογηριανή Τρικάλων	Χριστιανικός							13	2	1671
Κουτζαράιοι	Karye-i Goçadis, 161a		Χριστιανικός					6	25	2	1330	
												3001
Τιμάριο του Rakkas Hizir												
Ζαβλάντια	Karye-i Zavlinda, 161b-162b	Παλιόποργος Τρικάλων	Χριστιανικός							82	14	6472
Σερβιοτά	Karye-i Servota, 162b-163a	Σερβιοτά Τρικάλων	Χριστιανικός-Μουσουλμανικός		5					29	4	2169
Βελάς	Karye-i Velas, 163a-163b		Χριστιανικός							14	7	1325
Μπελέτσι	Karye-i Bilac, 163b-164a	Παλαομονάστηρο Τρικάλων	Χριστιανικός							31	3	1516
												11482
Τιμάριο του Haci Umur												
Νομή	Karye-i Nomi, 164b-165a	Νομή Τρικάλων	Χριστιανικός							54	4	4374
	Karye-i Bebdan, 165b											184
												4558
Τιμάριο του Hüseyin και του Isâ, γιου του Haci Bâyezid												
Σκλάτανα/ Ριζωμα	An Karye-i Islatina, 166a-166b	Ριζωμα Τρικάλων	Χριστιανικός							59	6	4642
Τιμάριο του Muhammedi, γιου του Mustafa												
Κουρτίκι	Karye-i Kurdik, 167a-168a	Μεταμόρφωση Καρδίτσας	Ελληνικός-Μουσουλμανικός		23	3				52	10	4180
Βονακούλια	An Karye-i Viçi, 168a-168b	Κρύα Βρύση Τρικάλων	Χριστιανικός				2		9	2	615	
Λουζέστι	Karye-i Liziste, 168b-169a	Ελάφι Τρικάλων	Χριστιανικός				4		21	2	1532	
Μπουκόριο	Karye-i Bokumar, 169a	Ζωοδόχος Πηγή Λάρισας	Χριστιανικός				1		6	2	387	
												6714
Τιμάριο του Ilya και του Yusuf, γιου του Sahin												
Καλογηριανή	Karye-i Kalogyriani, 169b-171a	Καλογηριανή Τρικάλων	Χριστιανικός				2		111	12	5539	
Τιμάριο του Hizir και του Ilya, γιου του Balci Yakub												
Καπίτσα/ Κάπισα	Karye-i Kalamiça ve Çermena, 171b-172a	Σωτηρίτσα Λαρίσης	Μουσουλμανικός		37	4						2641
Σπηλιά	Karye-i Ispalya, 172a	Σπηλιά Καρδίτσας	Χριστιανικός						15			675
												3316
Τιμάριο του Karaca Kurt, γιου του Paşa Yiğid												
Λόμιτζα	Karye-i Lomniça, 172b-173a		Χριστιανικός					4	24	2	1178	
Ζερέτσι	Karye-i Ziric, 173a-173b	Κροοπηγή Καρδίτσας	Χριστιανικός					14	44	8	2407	
Τύρνα	Karye-i Tirna, 173a-173b	Ελάτη Τρικάλων	Χριστιανικός					5	9	1	375	
	Karye-i Ayo Nikola 173b											3500
												7460
Τιμάριο του Umur και του αδερφού του Mustafa												
Βιτσιστα	Karye-i Vilçiste, 174a-175b	Μεσοχώρια Τρικάλων	Χριστιανικός				18		76	14	3174	
Τιμάριο του Kara Durmus												

Περλιάγκο Επάνω	Karye-i Pirnagos Epano, 175b-176a	Χρυσομηλιά Τρικάλων									
Περλιάγκο Κάτω	Karye-i Pirnagos Kato, 176a-177a	Γλυκομηλιά Τρικάλων	Χριστιανικός				17	142	5	5331	
Χουτιάνα	Karye-i Hutino, 177a-177b		Χριστιανικός					8		427	
Silyo	Karye-i Silyo, 177b		Χριστιανικός					7		349	
Ράχοβον	Karye-i Rahova, 178a-178b	Καστανιά Τρικάλων (συνοικισμός Στουρναραϊκών)	Χριστιανικός				8	31	4	1627	
										7734	
Τιμάριο του Γιόργου Dabos											
Sikedabo	Karye-i Sikedabo, 178b-179a		Χριστιανικός					7	1	286	
Τιμάριο του Δημητρίου, γιου του Μιχάλη											
Αρδάνι	An Karye-i Ardan, 179a-179b	Αρδάνι Τρικάλων	Χριστιανικός					24	1	1066	
Τιμάριο του Γίν, αδερφού του Στέφανου, και του Γιάννη, γιού του Στέφανου											
Αρδάνι	An Karye-i Ardan, 179a-179b	Αρδάνι Τρικάλων	Χριστιανικός					12	7	622	
Τιμάριο του Ανδρέα, γιου του Μιγαρή											
Ζιλμπανάδος	Karye-i Zilyanados, 180a-180b	Απροσδιόριστος οικισμός Δ Θεσσαλίας	Χριστιανικός					15		817	
Μεγάργι	Karye-i Migarhi, 180b-181a	Μεγάργη Τρικάλων	Χριστιανικός					16	3	683	
										1500	
Τιμάριο του Doğançi İlyas											
Κούρσεβον	Karye-i Kuruşova, 181a-182a	Ελληνόκαστρο Τρικάλων	Χριστιανικός				24	96	12	4428	
Ασλανάρ	Karye-i Aslona, 182b	Λεοντάρι Καρδίτσας	Χριστιανικός							80	
Στράνομα	Karye-i Istranoti, 182b	Στράνομα Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός					9	2	668	
Baklalu	An Karye-i Baklalu, 183a		Χριστιανικός					4		171	
										5347	
Τιμάριο του Gazi και του Νικόλα, γιου του Bardos											
Elbohori	Karye-i Elbohori, 183b-184a		Χριστιανικός				5	48	3	2110	
Τιμάριο του Hamza και του Mustafa, γιου του Eflâk Şahin											
Λιμπόχοβον	Karye-i Libohova, 184a-185a	Καλιβοχώρι Καλαμπάκας	Χριστιανικός				9	79	10	4293	
Τζενεράδες	Karye-i Cenarat, 185b-186a	Κορυδαλλός Τρικάλων	Χριστιανικός				4	46	4	2019	
										6312	
Τιμάριο των Θεοδωρή και Αγγελου											
Δραγοβίτσι	Karye-i Dragoviz, 186a-187a	Πολυθέα Τρικάλων	Χριστιανικός				11	62	2	2577	
Τιμάριο του Mizrâk και των αδερφών Γιάννη και Gin Avcı											
Kartisa	Karye-i Kartisa, 187a-187b		Χριστιανικός				3	23	2	1321	
Τιμάριο του Yusuf και του İnebeyi, γιου του Şirmerd											
Βοστιδί	Karye-i Voşidi, 188a-189b	Κρήνη Τρικάλων	Χριστιανικός					85	14	5414	
Τιμάριο του İnebeyi και του αδερφού του Muhammedî											
Κλοκοτός	An Karye-i Kolokota, 189a-189b	Κλοκοτός Τρικάλων	Χριστιανικός					39	8	2067	
Τιμάριο του Iskender, γιου του Sigame Yakub											
Μάκρεσι	Karye-i Makreş, 190a	Απροσδιόριστος οικισμός, πιθανόν κοντά στη Φήκη των Τρικάλων	Χριστιανικός					27	1	1369	
Τιμάριο του Turasi και του Armağan, γιου του İlyas											
Ασπροκκλησιά	Karye-i Asprokilisa, 190b-191b	Ασπροκκλησιά Τρικάλων	Χριστιανικός				9	51	4	2454	
Κακοπλεύρι	Karye-i Kakoplavri, 191b-192b	Κακοπλεύρι Τρικάλων	Χριστιανικός				9	94	4	4029	
Kovili	Karye-i Kovili, 192b-193a		Χριστιανικός				6	32	4	1386	
										7869	
Τιμάριο του Αγγελου, αδερφού του Arestî											

Βάναρη	Karye-i Vanari, 193b-194a	Μαραθιά Καρδίτσας	Χριστιανικός					31	4	1731
Γαρδίκι	Karye-i Gardik, 194a-194b	Γαρδίκι Τρικάλων	Χριστιανικός				3	29	2	1412
										3143
Τιμάριο του Iskender, γιου του Pıya										
Δραμίτζι	Karye-i Diramiji, 194b-195a	Κοτρώνι Τρικάλων	Χριστιανικός				10	34	4	1516
Κότορι	Karye-i Kotori, 195b-196a	Κατάφυτο Τρικάλων	Χριστιανικός				8	35	7	2602
Σκλάταινα/ Ρίζωμα	An Karye-i Islatina, 196a-196b	Ρίζωμα Τρικάλων	Χριστιανικός					20	6	1224
										5342
Τιμάριο του Yakub										
Βηλβίτζδα	Karye-i Vilovizda, 196b-197b		Χριστιανικός				18	88	8	4058
Εξάλοφος	Karye-i Korçoka, 198a-198b	Εξάλοφος Τρικάλων	Χριστιανικός				10	45	1	2388
Γιουβάνου	Karye-i Yuvan, 198b-199a	Αηδόνα Τρικάλων	Χριστιανικός				10	32	3	1776
										8222
Τιμάριο του Hizir, γιου του Sendel, και του Inebeyi, γιου του Karucu Hizir										
Βένδιστα	Karye-i Vendište, 199b-201a	Αμάραντο Τρικάλων	Χριστιανικός				30	196	20	7685
Γκλόγκοβός	Karye-i Gologovo, 201b-202a		Χριστιανικός				1	5	1	206
										7891
Τιμάριο του Isa, γιου του Karacabey										
Κολινδρός	Karye-i Gölündür, 202a-203a	Κολινδρός Περίας	Χριστιανικός					49	13	6755
Λόντζιανο	Karye-i Loncana, 203a-203b	Παλιάμπελα Περίας	Χριστιανικός					32	4	3782
Λιμπάνοβο	Karye-i Libanova, 203b-204b	Αγίνο Περίας	Χριστιανικός					67	5	6876
Καζνέσι	Karye-i Kaznisi, 204b-205a	Αγ. Παρασκευή Καρδίτσας	Χριστιανικός				7	18	1	1442
Καστανιά	Karye-i Kastaniya, 205a-205b	Καστανιά Τρικάλων	Χριστιανικός				6	24	3	1542
Rekdani	Karye-i Rekdani, 205b-206a	Οικισμός Περίας	Χριστιανικός				9	31	6	2390
Kormara	Karye-i Kormara, 206b-207a	Οικισμός Περίας	Χριστιανικός				8	38	9	1985
Tihova	Karye-i Tihova, 207a-207b	Οικισμός Περίας	Χριστιανικός				9	34	4	2204
Morçan	Karye-i Morçan, 207b-208a	Οικισμός Περίας	Χριστιανικός				2	11		638
Niştani	Karye- Niştani, 208a-208b	Οικισμός Περίας	Χριστιανικός					24	4	3440
Palya Niştani	Karye-i Palya Niştani, 208b-209a	Οικισμός Περίας	Χριστιανικός				10	44	5	2678
Γριζάνο	Karye-i Girajdani, 209b	Γριζάνο Τρικάλων	Χριστιανικός				4	6	3	365
Πάλιούρη Γορίτσα	Karye-i Murgu, 209b-210a	Αγ. Ανάργυροι Καρδίτσας	Χριστιανικός-Μουσουλμανικός	1				16	2	1131
Katonari	Karye-i Katonari, 210a-210b		Χριστιανικός					10	2	603
Άγιος Γεώργιος	Karye-i Ayo Yorgi, 210b	Άγιος Γεώργιος Καρδίτσας	Χριστιανικός					4		664
Κερατοχώρι	Karye-i Kiratohori, 211a	Απροσδιόριστος οικισμός μεταξύ των οικισμών Φαρκαδόνα Τρικάλων, Μαραθέα και Βλοχού Καρδίτσας	Χριστιανικός					33	3	2138
Μιλόγουστα	Karye-i Ligomogila, 211b	Μεσοχώρι Λαρίσης	Χριστιανικός					1		115
										38748
Τιμάριο του Ibrahim και του Yusuf, γιου του Isâ Bey.										
Καστρί	Karye-i Kestric, 212a-212b	Καστρί Αγιάς	Χριστιανικός					35	7	3052
Βέσαϊνα	Karye-i Viseni, 212b-213a	Αετόλοφος Αγιάς	Χριστιανικός					27	2	3148
Βαθύρεμα	Karye-i Vasirima, 213a-213b		Χριστιανικός					27	3	2751
Βουλγαρινή	Karye-i Vurgarni, 213b-214a	Έλαφος Λάρισας	Χριστιανικός					24	2	2583
Κοκοράβα	Karye-i Hacı Karagöz, 214a-214b	Αμυγδαλή Λάρισας	Μουσουλμανικός	10						370
Δογάνη	Karye-i Togan, 214b-215a	Ανάβρα Λάρισας	Μουσουλμανικός	17	3					1321
Κερμιλή	Karye-i Germiyanlu, 215a	Πρινιάς Λάρισας	Μουσουλμανικός	17	1					1441
Τζούζαση	Karye-i Çeltükçüi, 215b	Δήμητρα Λαρίσης	Μουσουλμανικός	11						1757
Αληφακλάρ	Karye-i Ali Fakilar, 215b-216a	Καλαμάκι Λάρισας	Μουσουλμανικός	12						2775

Τουρκομουσλί	Karye-i Gündğmuşlu, 216a	Φιλικά Λαρίσης	Μουσουλμανικός	4						1218
Σάρκολο	Mezra' A-i Sarucalar, 216b	Αναγέννηση Λάρισης								888
Σαργανλάρ	Mezra' A-i Sarihanlu, 216b	Μόδεστος Λάρισης	Μουσουλμανικός	7						1318
Τσουλάρ	Mezra' A-i Çullular, 216b	Μελία Λάρισης	Μουσουλμανικός	1						1051
Σακαλάρ	Mezra' A-i Sakallu, 217a	Μέλισσα Λάρισης	Μουσουλμανικός	2						662
Σαραχάτ	Mezra' A-i Âşik Aliler, 217a	Λοφίσκος Λάρισης								561
Χατζή Μουσταφά	Mezra' A-i Kulâ Mustafali, 217a	Ρεύμα Λάρισης								293
Κάτω Σιατερλί	Mezra' A-i Sâdiklar, 217b	Δένδρα Λαρίσης								626
Σουλεμέζ	Mezra' A-i Südeşler, 217b	Καλό Νερό								97
Ödüller	Mezra' A-i Ödüller, 217b									86
Αγιά	Karye-i Aya, 218a-219a	Αγιά Λάρισης	Χριστιανικός					115	8	7393
Νιβόλιανη	Karye-i Nivelani, 219a	Μεγαλόβρυσο Λάρισης	Χριστιανικός					4	1	106
Σελιτσάνη	Karye-i Seliçani, 219b-220a	Ανατολή Λάρισης	Χριστιανικός					47	4	3076
Αθάνατο	Karye-i Sanatos, 220a-220b	Μελίβρια Λάρισης	Χριστιανικός					28	1	1270
Τσερνίλο	Karye-i Çinarlu, 220b-221a	Αγιονέρι Λαρίσης	Χριστιανικός					37	2	3005
Ρέτσανι	Karye-i Emîrhânlu, 221a-221b	Μεταξοχώρι Λαρίσης	Μουσουλμανικός	26	3					2368
Τουρκοχώρι	Mezra' A-i Âşik Bedirli, 221b	Νερόμυλοι Λάρισης								562
										43778
Τιμάριο του Haci Mustafa										
Αμπελάκια	Karye-i Anbalaki, 222a	Αμπελάκια Λαρίσης	Χριστιανικός							300
Τιμάριο του Musa και του Nesimî, γιου του Balci										
Συκαμινέα	Karye-i Diyavata, 222b-224a	Συκαμινέα Λάρισης	Χριστιανικός					141		4630
Τιμάριο του Ağlana, γιου του Mikira και του Muhammedi, γιου του Paşa Yiğid										
Καρπηήσι	Karye-i Kapriniş, 224a-225b	Καρπηήσι Ευρυτανίας	Χριστιανικός					124	7	4542
Λάσπη	Karye-i Laspi, 225b-226a	Αγ. Νικόλαος Ευρυτανίας	Χριστιανικός					24	1	857
Μυρίσι	Karye-i Mirişi, 226a-226b	Μυρική Ευρυτανίας	Χριστιανικός					49	2	1870
Μεζίλο	Karye-i Mojilo, 227a	Δροσάτο Καρδίτσας	Χριστιανικός					21	1	793
Ανιάδα	Karye-i Anyada, 227a-227b	Ανιάδα Ευρυτανίας	Χριστιανικός					33	2	1247
Αγ. Θεόδωρος	Karye-i Silo, 228a	Αγ. Θεόδωρος Ευρυτανίας	Χριστιανικός					23	1	866
Bicana	Karye-i Bicana, 228b	Απροσδιόριστος οικισμός στην περιοχή της Ευρυτανίας	Χριστιανικός					9		289
Ψιανά	Karye-i Pisiyana, 228b-229a	Ψιανά Ευρυτανίας	Χριστιανικός					23		810
Σέλιτσα	Karye-i Silça, 229a-229b	Καστανούλα Ευρυτανίας	Χριστιανικός					16	1	573
Ροσκά	Karye-i Roska, 229b	Ροσκά Ευρυτανίας	Χριστιανικός					14	1	448
Dolyana	Karye-i Dolyana, 230a		Χριστιανικός					8	2	327
Καρίτσα	Karye-i Kariça, 230a	Καρίτσα Ευρυτανίας	Χριστιανικός					4		152
Δερμάτι	Karye-i Dirmati, 230b	Δερμάτι Ευρυτανίας	Χριστιανικός					2	1	88
Νόστιμο	Karye-i Nostimo, 230b-231a	Νόστιμο Ευρυτανίας	Χριστιανικός					34	2	1255
Βούτυρο	Karye-i Vutiro, 231a	Βούτυρο Ευρυτανίας	Χριστιανικός					13	2	497
Τσεκλίστα	Karye-i Kikliste, 231b	Σκοπιά Ευρυτανίας	Χριστιανικός					25		918
										15532
Τιμάριο του Ağlana, του Dominika και του Mizâk, γιου του Mikira										
Κρίκελλο	An Karye-i Kirkil-i Büzürg, 232a-232b	Κρίκελλο Ευρυτανίας	Χριστιανικός					38	2	1968
Κρίκελλο	An Karye-i Kirkil-i Büzürg, 232b	Κρίκελλο Ευρυτανίας	Χριστιανικός					9		565
Angasi	An Karye-i Angasi, 233a		Χριστιανικός					10		435
Δομνίστα	An Karye-i Domniste, 233a	Δομνίστα	Χριστιανικός					4		203
										3171
Χάσι του Κόμνου, αδερφού του Μουζάκη										

Μικροχώρι	Karye-i Çiro, 233b-234a	Μικρό Χωριό Ευρυτανίας	Χριστιανικός					49	6	1984
Μεγαλοχώρι	Karye-I Megalohor, 234a-235b		Χριστιανικός					15	3	722
Vencat	Karye-i Vencat, 234b									100
										2806
Τιμάριο του Mustafa και του Πέτρου										
Κρίκελλο	An Karye-i Kirkil-i Büzürg, 234b-235b	Κρίκελλο Ευρυτανίας	Χριστιανικός					43	2	1958
Κρίκελλο	An Karye-i Kirkil-i Küçük, 235b	Κρίκελλο Ευρυτανίας						16		690
Δομνίστα	An Karye-i Domniste, 235b-236a	Δομνίστα						4		203
Angasi	An Karye-i Angasi, 236a							10		410
										3261
Τιμάριο του Παύλου										
Συγκρέλος	Karye-i Sunkurulu, 236b	Συγκρέλος Ευρυτανίας	Χριστιανικός					10		442
Τιμάριο του Mustafa, γιου του Karali										
Rozonafdi	Karye-i Rozonafdi, 237a		Χριστιανικός					13	2	1800
Labanova	Karye-i Labanova, 237b		Χριστιανικός				5	36	3	1997
Ustoromi	Karye-i Ustoromi, 238a-239a		Χριστιανικός					81	4	4443
										8240
Χάσι του Musa, του Karaca, του Mikropetra, του Karlo, γιου του Karavar										
Αράχοβα	An Karye-i Rahova, 239b-240a	Αράχοβα Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός					23	6	1201
Κουκουλίστα	Karye-i Kotliste, 240a	Κρυονέρια Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός				2	13	1	591
Τσεβελιάσα	Karye-i Nihori, 240b	Νεοχώρι Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός					16	2	770
Συνίστα	Karye-i Şinati, 240 b	Περδικόβρυση Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός					6	1	270
Κάτω Χώρα	Karye-i Pira Lobotina, 241a	Κάτω Χώρα Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός				3	24	1	1064
Άνω Χώρα	Karye-i Lobotina, 240 b	Άνω Χώρα Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός				1	11		494
Βοϊτσά	Karye-i Voyoca, 240b-241a	Ελατόβρυση Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός				2	14	1	757
Κυδωνία	Karye-i Kidonya, 241a	Κυδωνία Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός					7		358
Λιμνίστα	Karye-i Limniste, 241a-241b	Λιμνίστα Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός				2	13		636
Νιάβαρη	Karye-i Nizovari, 241b	Κοκκινοχώρι Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός				2	11	1	527
Χρίσοβο	Karye-i Hirsova, 242a	Χρίσοβο Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός				1	5		230
Ασπριά	Karye-i Asperyas, 242a	Ασπριά Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός				2	14	2	631
Καταφύγιο	Karye-i Amuryani, 242b	Καταφύγιο Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός				2	19	4	1035
Κεντρική	Karye-i Deriviste, 242b-243a	Κεντρική Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός				1	15	1	680
										9244
Χάσι του Karaca										
Αράχοβα	An Karye-i Rahova, 243b	Αράχοβα Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός				2	8		634
Κοζίτσα	Karye-i Kozice, 243b-244a	Αιμελακιώτισσα Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός				1	5		239
Δέλγα	Karye-i Zilga, 244a	Γάβρος Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός					4		188
Ανθόφυτο	Karye-i Giraniça, 244a-244b	Ανθόφυτο Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός				2	7		370
Λεπτοκαριά	Karye -i Lefteryani, 244b	Λεπτοκαριά Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός				1	7		353

Χόμορη	Karye-i Homori, 244b-245a	Χόμορη Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός					2	12	1	616
Birbiyani	Karye-i Birbiyani, 245a		Χριστιανικός					2	5	1	249
Κονίσκα	Karye-i Koniska, 245b	Κονίσκα Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός					2	12	1	634
Καρυά	Karye-i Kara, 245b-246a	Ρυάκι Ευρυτανίας	Χριστιανικός						8		292
Μεσοκώμη	Karye-i Tirno, 246a	Μεσοκώμη Ευρυτανίας	Χριστιανικός						6	1	275
Τερπίτσα	Karye-i Tirpice, 246a-246b	Διπλάτανος Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός						4		203
Μεγάλη Παλούκοβα	Karye-i Palogova, 246b	Μανδρινή Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός						9	1	437
Πόδος	Karye-i Pozos, 246b-247a	Πόδος Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός					1	3		145
											4635
Χάσι του Musa											
Αράχοβα	An Karye-i Rahova, 247a-247b	Αράχοβα Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός					2	17	1	914
Αμπλιανη	Karye-i Anblani, 247b-248a	Αμπλιανη Ευρυτανίας	Χριστιανικός					2	14	1	685
Δενδροζώρι	Karye-i Avorani, 248a	Δενδροζώρι Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός					3	9		433
Κατο Avorani	Karye-i Kato Avorani, 248b		Χριστιανικός					2	6		318
Περίστα	Karye-i Biriste, 248b-249a	Περίστα Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός					3	11	4	609
Πέρκος	Karye-i Pirlikos, 249a	Πέρκος Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός					1	5		235
Δορβίτσιά	Karye-i Artovita, 249a-249b	Δορβίτσιά Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός					1	12	1	480
Πλάτανος	Karye-i Pilatanos, 249b	Πλάτανος Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός					1	8		386
Ελευθεριανή	Karye-i Tirnovic, 250a	Ελευθεριανή Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός					4	11	1	549
Μηλιά	Karye-i Vonortiya, 250a-250b	Μηλιά Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός					1	11	1	599
Στράνομα	Karye-i Istiranoma, 250b	Στράνομα Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός					1	6	1	328
Haykali	Karye-i Haykali, 251a		Χριστιανικός					4	8	2	506
Σίμος	Karye-i Simo, 251a-251b	Σίμος Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός					3	6	1	340
Βελβίτσανα	Karye-i Vilviciina, 251b-252a	Παλαδόπυργος Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός					5	23	2	1179
Dimonaza	Karye-i Dimonaza, 252a		Χριστιανικός						1		51
Ποκίστα	Karye-i Bukiste, 252a	Ποκίστα Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός						1		51
											7663
Χάσι του Mikropetra											
Κλεπά	Karye-i Kilpa, 252b	Κλεπά Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός					3	17		971
	Karye-i Tirnova		Χριστιανικός					2	5		274
	Karye-i Zilista, 253a		Χριστιανικός					1	6		269
Στρομίνιανη	Karye-i Istirominati, 253a-253b	Καλλονή Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός					1	6		287
Likorane	Karye-i Likorane, 253b		Χριστιανικός						3		156
Γρηγόρι	Karye-i Igligori, 253b-254a	Γρηγόρι Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός					2	11		715
Erano Igligori	Karye-i Erano Igligori, 254a		Χριστιανικός					3	9		519
Vitoliste	Karye-i Vitoliste, 254b		Χριστιανικός					2	7	1	452
Τσακαλάκι	Karye-i Paçi, 254b	Τσακαλάκι Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός					2	6		278
											3921
Τμήριο του Hoşkadem											
Τυφλοσέλι	Karye-i Tiflosili, 255b-256a	Δροσοζώρι Τρικάλων	Χριστιανικός					5	22	1	968
Kozişi Vilakanos	Karye-i Kozişi Vilakanos, 256a-256b		Χριστιανικός					5	39	3	1840
Erano Kozişi	Karye-i Erano Kozişi, 256b-257a		Χριστιανικός					5	27		1136
Βαθόρεμα	Karye-i Vasirama, 257a-257b		Χριστιανικός-Μουσουλμανικός	1				6	43	1	1998

Πασχαλιόρι	Karye-i Paskaliori, 258a-258b		Χριστιανικός					11	47	2	1966
Μυλογόζι	Karye-i Mislovošte, 258b-259a	Μυλογόζι Μυροφόλλου Τρικάλων	Χριστιανικός						19	2	1659
Βόργιανη	Karye-i Istovoryani, 259a-259b	Αγλαδοχώρι Τρικάλων	Χριστιανικός						50	5	2674
Κλοκοτός	Karye-i Kolokota, 260a	Κλοκοτός Τρικάλων	Χριστιανικός						8	4	324
Αγο Ιλινί	Mezra' A-i Ayo Ilini, 260a		Χριστιανικός						4		200
Γουλήνος	Karye-i Gulino, 260b	Γλίνος Τρικάλων	Χριστιανικός						6	1	438
											13203
Τιμάριο του Turabeyi και του Sağır, () του Ali Türük											
Δομοκός	An Karye-i Domokos, 261a-261b	Δομοκός Φθιώτιδας	Χριστιανικός					6	28	2	1077
Τιμάριο του Hizir και του γιου του Ali											
Δομοκός	An Karye-i Domokos, 262a	Δομοκός Φθιώτιδας	Χριστιανικός					7	29	2	1519
Τιμάριο του Ali, γιου του Yusuf											
Κυρ Άννα	An Karye-i Kirana, 262b-263a	Κρανέα Τρικάλων	Χριστιανικός					5	21	1	1121
Nimoni	Karye-i Nimoni, 263a		Χριστιανικός						2		400
											1521
Τιμάριο του Ahmed, γιου του Muhammedî											
Καρυές	Karye-i Karis, 263b	Καρυές Τρικάλων	Χριστιανικός						21	1	1599
Τιμάριο του Mustafa, γιου του Hizir											
Κατιδί	Karye-i Katizi, 264a	Περδικορράγη Τρικάλων	Χριστιανικός						8	1	466
Τιμάριο του Ilyas και του Yusuf											
Πρεβέντα	Karye-i Pirevenda, 264b-265a	Διάβα Τρικάλων	Χριστιανικός					10	32	4	2110
Τιμάριο του Iskender, γιου του Ceribaşı Musa Bey											
Φλαμούλι	An Karye-i Filamoli, 265b	Φλαμούλι (συνοικισμός) Τρικάλων	Χριστιανικός						8	2	789
Τιμάριο του Mustafa, γιου του Ilyas											
Τρυφούνιστα	Karye-i Tirfoniste, 266a		Χριστιανικός								10
Κόνιαβη	Mezra' A-i Konya, 266a	Λημέρι Ευρυτανίας	Χριστιανικός					3	9	3	520
											530
Τιμάριο του Ilyas, γιου του Karuci Murad											
Κρινίτζα	An Karye-i Kirniçe, 266b	Κρινίτζα Τρικάλων	Χριστιανικός						16	2	1168
Τιμάριο του Sa' id, γιου του Tura Hoca											
Κρινίτζα	An Karye-i Kirniçe, 267a	Κρινίτζα Τρικάλων	Χριστιανικός						5	2	505
Τιμάριο του Ilyas, γιου του Ibrahim											
Κρινίτζα	An Karye-i Kirniçe, 267b	Κρινίτζα Τρικάλων	Χριστιανικός						4	2	409
Τιμάριο του Yusuf, γιου του Doğan											
Τόσκεσι	Karye-i Toskes, 268a	Πρίνος Τρικάλων	Χριστιανικός						16	2	1141
Τιμάριο του Muhammedî και του Mustafa, γιου του Karaca											
Γουργογύρι	Karye-i Gorgoviri, 268b-269a	Γουργογύρι Τρικάλων	Χριστιανικός					15	51	4	2850
Τιμάριο του Umur, γιου του Isa											
Ξυλοπάροικο/ Ξυλκοί	An Karye-i Eksilobarik, 269b	Ξυλοπάροικο Τρικάλων	Χριστιανικός						8		914
Τιμάριο του Hizir Ilyas, γιου του Emîr-i Âhur											
Ξυλοπάροικο/ Ξυλκοί	An Karye-i Eksilobarik, 270a- 270b	Ξυλοπάροικο Τρικάλων	Χριστιανικός					11	23	5	1251
Τιμάριο του Hizir Daraklu Borlu' dan											
Baklalu	An Karye-i Baklalu, 270b-271a		Χριστιανικός						17	4	939
Τιμάριο του Mustafa, γιου του Şahin											
Καρβουνολεπενίτσα	An Karye-i Lepenica, 271b-272a	Πιάλεια Τρικάλων	Χριστιανικός						39	7	2314

Τιμάριο του Toğancı Balaban												
Καρβουνολεπενίτσα	An Karye-i Lepenica, 272b-273a	Πιάλεια Τρικάλων	Χριστιανικός						48	3	2616	
Τιμάριο του İlyas και του oğlu Tursun												
Πρόδρομος	Karye-i Porodromos, 273b-274a	Πρόδρομος Τρικάλων	Χριστιανικός				14		40	4	2108	
Τιμάριο του Muhammedî, γιου του Musa												
Izloşova	Karye-i Izloşova, 274b-275a		Χριστιανικός				5		22	4	1023	
Τιμάριο του Musa, γιου του Hacı Doğan, και του Sağıt Iskender												
Καλόγηροι	Karye-i Kalogoro, 275a-275b	Καλόγηροι Τρικάλων	Χριστιανικός				5		25	4	1193	
Ζιόλι	Karye-i Jali, 275b-276a	Αγ. Προκόπιος Τρικάλων	Χριστιανικός				9		22	5	959	
											2152	
Τιμάριο του Ali Fakih, του Imam-i Kal'a και του Kapucuoğlu Kasim												
Λέσταινο	An Karye-i Leştene/ Vazariste, 276b	Διπόταμος Τρικάλων	Χριστιανικός				2		11	1	371	
Λογκά	Karye-i Lonka, 277a	Λογγά Τρικάλων	Χριστιανικός				5		31	1	1241	
Μπούκουρο	Karye-i Bukuro, 277b	Αρματολικό Τρικάλων	Χριστιανικός				4		21		769	
Δοβρόι	Karye- i Zorovi, 278a	Αετός Τρικάλων	Χριστιανικός				1		16	1	659	
											3040	
Τιμάριο του Ali, γιου του Hacı Balaban												
Λέσταινο	An Karye-i Leştene/ Vazariste, 278b	Διπόταμος Τρικάλων	Χριστιανικός				2		10	1	411	
Τζερντίτζοβο	Karye-i Çirnoçova, 279a	Απροσδιόριστος οικισμός στην περιοχή του Ριζώματος Τρικάλων	Χριστιανικός								443	
											854	
Χάσι του Σούμπασι Φαναρίου												
Φανάρι	Nefs-i Fenâr, 280b-286a	Φανάρι Καρδίτσας	Χριστιανικός-Μουσουλμανικός	146	5				321	96	55371	
Ζωγραφιά	Karye-i Kirazovi, 286b	Ζωγραφιά Καρδίτσας	Χριστιανικός-Μουσουλμανικός	2					20	2	1387	
Λικουβιάνη	Karye-i Likovani, 287a-287b		Χριστιανικός						67	13	5937	
Παλαιοχώρι	Karye-i Palyahor, 287b-288a	Παλαιοχώρι Τρικάλων	Χριστιανικός						44	2	2651	
Μαγούλα (δεν πρόκειται για τον ομώνυμο οικισμό του ΠΙΒ)	Karye-i Magula, 288b-289a	Μαγούλα Καρδίτσας	Χριστιανικός-Μουσουλμανικός	5					58	7	3586	
Κυρ Άννα (συμπλήρωμα)	Karye-i Kirana, 289a-290a	Κρανέα Τρικάλων	Χριστιανικός-Μουσουλμανικός	3					55	13	3568	
Ελευθεροχώρι	Karye-i Leftorhori, 290a-290b	Ελευθεροχώρι Τρικάλων	Χριστιανικός						30	3	1262	
Μασχολούρι	Karye-i Maşkolori, 290b-292a	Μασχολούρι Καρδίτσας	Χριστιανικός						127	18	8335	
Κόμπελος (συμπλήρωμα)	An Karye-i Kambera, 292a-292b	Κόμπελος Καρδίτσας	Χριστιανικός						13	5	704	
Ελληνόκαστρο	Karye-i Kurka, 292b	Ελληνόκαστρο Καρδίτσας									609	
Κουρτέσι	Karye-i Kortaş, 293a	Πρόδρομος Καρδίτσας	Χριστιανικός						18	1	474	
Izbros	Karye-i Izbros, 293a-293b		Χριστιανικός-μουσουλμανικός	6					9	1	551	
Tatiza	Karye- i Tatiza, 293b		Χριστιανικός						18	2	728	
Παπάς	Karye-i Papa, 294a		Χριστιανικός						17	1	776	
Κεράσοβο (συμπλήρωμα)	Karye-i Kirasova, 294a-294b		Χριστιανικός					4	28	2	1285	
Çirnok	Karye-i Çirnok, 294b-295a		Χριστιανικός					7	34	4	1380	
Çarakas	Karye-i Çarakas, 295b		Χριστιανικός					2	16	1	655	
Kirçişte	Karye-i Kirçişte, 295b-296b		Χριστιανικός					9	58	5	2956	
Λεπιανά	Karye-i Lepiyana, 296b	Λεπιανά Ευρυτανίας	Χριστιανικός					3	17	2	868	
Ραφτόπουλο	Karye-i Raftopulo, 297a	Ραφτόπουλο Ευρυτανίας	Χριστιανικός					4	25	2	1085	
Αγ. Ιωάννης	Karye-i Ziliniç, 297b-298a	Αγ. Ιωάννης Ευρυτανίας	Χριστιανικός					8	66	4	3008	
Χορίγγοβο	Karye-i Horikova, 298a-299a	Κέδρα Ευρυτανίας	Χριστιανικός					6	47	3	1709	
Αργύρι	Karye-i Arhiri, 299a-299b	Αργύριο Καρδίτσας	Χριστιανικός					4	35	2	1469	
Σπλιανά	Karye-i Spilyana, 299b-300b	Σπλιανά Καρδίτσας	Χριστιανικός					13	86	6	3710	

Πλασιά	Karye-i Pilişyo, 300b-301a	Νεοχώρι Λαρίσης									3710
Γριμπιανά	Karye-i Girimyana, 301a	Γριμπιανά Καρδίτσας	Χριστιανικός				2	10	1		461
Μάρκου	Karye-i Marko, 301b	Μάρκο Καρδίτσας	Χριστιανικός				1	7			291
Νεοχώρι	Karye-i Nihori, 240b	Νεοχώρια Καρδίτσας	Χριστιανικός				1	15	1		573
Βραγκιανά	Karye-I Viranyana, 302a-302b	Βραγκιανά Καρδίτσας	Χριστιανικός				8	62	7		2563
Αραγοβίτσα	Karye-i Rahoviçe, 303a	Μάραθος Καρδίτσας	Χριστιανικός				3	13			564
Μάραθος	Karye-i Marado, 303a-303b	Μάραθος Β' Καρδίτσας	Χριστιανικός				1	7			297
Λιάσκοβο	Karye-i Laskova, 303b	Πετροτό Καρδίτσας	Χριστιανικός				2	16	1		794
Piskovati	Mezra' A-i Piskovati, 304a										100
Κανάλια	Karye-i Kanalya, 304a	Κανάλια Καρδίτσας	Χριστιανικός					6			220
Λοξάδα	Karye-i Kiravanid, 304a-304b	Λικουσάδα Καρδίτσας			18			8	1		411
											114048
Τιμάριο του Hasan και του Ahmed, γιου του Pekan Isâ											
Pekan	Karye-i Pekan, 309a-309b		Χριστιανικός					46	6		4634
Σερβοτιά	An Karye-i Servota, 309b	Σερβοτιά Τρικάλων	Χριστιανικός					4			212
											4846
Τιμάριο του Kiliç και του Koçak, γιου του Körek											
Ματαράγγα	An Karye-i Mitranka, 310a-310b	Ματαράγγα Καρδίτσας	Χριστιανικός					37	7		2613
Τιμάριο του Muhammedî, γιου του Sunkur											
Κουρέτσι	An Karye-i Kortiş, 310b-311a	Πρόδρομος Καρδίτσας	Χριστιανικός-Μουσουλμανικός		1			27	2		1357
Τιμάριο του Çeribaşı İlyas											
Μύρινα	Karye-i Miro, 311b-312b	Μύρινα Καρδίτσας	Χριστιανικός					110	9		5719
Βατσουνιά	Karye-i Vaçina, 312b-313b	Βατσουνιά Καρδίτσας	Χριστιανικός				22	54	5		2953
											8672
Τιμάριο του Mustafa, γιου του Musa											
Παλαμάς	Karye-i Palama, 314a-315a	Παλαμάς Καρδίτσας	Χριστιανικός-Μουσουλμανικός		36	1		33	3		3231
Τιμάριο του Γιόργου, γιου του Gorozî											
Γορζί	Karye-i Gorozî, 315a-315b	Λυγαριά Τρικάλων	Χριστιανικός					33	3		1088
	Τιμάριο του Selcuk, γιου του Asil Beyi										
	Karye-i Çakırlu, 315b-316a				1866						
Μπαμπανού	Karye-i Balabanlu, 316b	Ασημοχώρι Καρδίτσας	Μουσουλμανικός		22	4					1153
Φράγκο	Karye-i Franko, 317a	Φράγκο Καρδίτσας	Χριστιανικός					4	1		306
					1866						1459
Τιμάριο του Θεοδωρή, γιου του Μουζάκη, και του Berayko, γιου του Θεοδωρή											
Μουζάκι	Karye-i Muzak, 317a-318a	Μουζάκι Καρδίτσας	Αλβανόφωνοι				66	3			2651
Τιμάριο του Günpaşa και του Serakin											
Palaşa	Karye-i Palaşa, 318a	Σε πρόθεση του 18ου αιώνα, αναφέρεται το τοπωνύμιο Παλάσκα, μεταξύ οικισμών της "Επαρχίας Τρίκις"	Χριστιανικός					8	2		397
Aştin	Karye-i Aştin, 318b										200
Floka	Karye-i Floka, 318b		Χριστιανικός					3			155
											752
Τιμάριο του Ali γιου του Çavuş											
Μαγούλα	Karye-i Magula, 319a-319b	Μαγούλα Τρικάλων	Χριστιανικός					71	8		5722
Τιμάριο του Ulubey											
Άγιος Θεόδωρος	Karye-i Ayo Todor, 320a-321a		Χριστιανικός-Μουσουλμανικός		13	3		84	5		5087

Loşa	Karye-i Loşa, 321b		Χριστιανικός						10	1	376
											5463
Τιμάριο του Kasim, γιου του Silahdâr Hamza											
Μαυρομμάτι	Karye-i Duka Mavromar, 321b-322a	Μαυρομμάτι Καρδίτσας	Χριστιανικός						32	4	2847
Tincin	Karye-i Tincin, 322b		Χριστιανικός						4		435
Γελάνθη	An Karye-i Kilalsi, 322b	Γελάνθη Καρδίτσας									100
											3382
Τιμάριο του Halil, γιου του Musa											
Βρόστιανη	Karye-i Viriştani	Αμυγδαλή Καρδίτσας	Χριστιανικός						8		504
Bedric	An Karye-i Bedric, 323a-323b	Bedric Καρδίτσας	Χριστιανικός						12	2	1133
											1637
Τιμάριο του Orhan, γιου του Ahad Fakih											
Pekan	Karye-i Pekan, 323b-324a		Χριστιανικός						32	5	2256
Kostafilya	Karye-i Kostafilya, 324b	Απροσδιόριστος οικισμός, πιθανόν μεταξύ Φιλίας, Μαυραχάδων, Ανωγείου και Αμπελου Καρδίτσας	Χριστιανικός					3	21	3	831
Κουβανάδες	An Karye-i Kovanadis, 325a	Μελισσοχώρι Καρδίτσας	Χριστιανικός						19	4	1469
Λακρέσι	Karye-i Likoriş, 325b	Βαθόλακκος Καρδίτσας	Χριστιανικός						20	2	774
Θρανήμι	Karye-i Esrabsimi, 326a	Θρανήμι Καρδίτσας	Χριστιανικός						22		624
											5954
Τιμάριο του Bali, γιου του Ahad Fakih											
Αλιαντάρι	Karye-i Yundlu, 326b	Αμπελώνας Καρδίτσας	Μουσουλμανικός		23						1150
Küçük Fenâr	Karye-i Küçük Fenâr, 327a	Απροσδιόριστος οικισμός, πιθανόν στην περιοχή της πόλης του Φαναρίου	Μουσουλμανικός		16	1					861
Χατζομπάσι	Karye-i Hisarliobasi, 327a-327b	Νίκη Λαρίσης	Μουσουλμανικός						4		77
											2088
Τιμάριο του Πέτρου Kazniş, του İsti Kazniş του Κώστα Kazniş του Γιώργου Kazniş											
Sinoki	Mezra' A-i Sinoki, 327b-328a										120
Τιμάριο του Yusuf Solak											
Μέγα Γκουσγκουνάριο	Karye-i Hamidlu, 328a-328b	Μέγα Ευόδριο	Μουσουλμανικός		35	1					1081
Μικρό Γκουσγκουνάριο	Karye-i Demirlü, 328b-329a	Μικρό Ευόδριο	Μουσουλμανικός		22	2					1019
Πέρα Βλοχός	Karye-i Küçük Kisiklu, 329a	Πέρα Βλοχός Καρδίτσας	Μουσουλμανικός		13						563
Άγιος Δημήτριος	Karye-i Ayo Dimitri, 329a-329b	Άγιος Δημήτριος Καρδίτσας	Χριστιανικός						24	5	2126
Κεραμιδί	Karye-i Kiramidi, 329b-330a	Κεραμιδί Τρικάλων	Χριστιανικός						22	1	1663
											6452
Τιμάριο του Yusuf, του Muhammedi, του Hamza, γιου του Solak Ismail											
Κεραμιδί	Karye-i Kiramidi, 330b-331a	Κεραμιδί Τρικάλων	Χριστιανικός						24	4	1714
Τιμάριο του Yayabaşi Balaban											
Γελάνθη	An Karye-i Kilalsi, 331a	Γελάνθη Καρδίτσας	Χριστιανικός-Μουσουλμανικός		1				48	7	2194
Δρανίτσα	Karye-i Andriş, 331b-332a	Κτιμένη Καρδίτσας	Χριστιανικός						14	4	1347
Κουμάδες	Karye-i Komadis, 332a-332b	Σταυρός Καρδίτσας	Χριστιανικός-Μουσουλμανικός		2				28	5	1411
Κοτσερί	Karye-i Koşoheri, 332b-333a	Ιτέα Καρδίτσας	Χριστιανικός						13	4	1349
											6301
Τιμάριο των Θεοδωρή, Kalanis, Dominyakas, Ortos, İstinas											
Καζακλάρ	Karye-i Kalazbari, 333a-333b	Αμπελώνας Λαρίσης	Χριστιανικός						19	3	793
Τιμάριο των Haci και Caputlu, γιων του Haci											

Τσαπουρνιά	Karye-i Çaputlu, 333b-334b	Τσαπουρνιά Λάρισα	Μουσουλμανικός	44	12					1133
Δεμράδες	Karye-i Dânişmend Obasi, 334b	Κοκκινόγειο Λάρισα	Μουσουλμανικός	3						112
Οσμάν Τσιφλίκι	Karye-i Kara Osmanlı, 334b-335a	Δασοχώρι Λαρίσης	Μουσουλμανικός	11	1					444
Ουζούν Καραλάρ	Karye-i Köprücüler, 335a	Γραμματικό Καρδίτσας	Μουσουλμανικός	20	2					1112
Κουτσέλιρ	Karye-i Közüki, 335b	Αγ. Αντώνιος Λάρισα	Μουσουλμανικός	19	1					2153
Σαμπελή	Mezra-i Şabanlu, 335b	Φύλλο Καρδίτσας								200
Ντινόμπασι	Karye-i Bayezidler Obasi, 335-336a	Δενδροχώρι Λάρισα	Μουσουλμανικός	9						734
Κισλάρι	Karye-i Bezcitogan Obasi, 336a	Καλλιθέα Λάρισα	Μουσουλμανικός	4						312
	Karye-i Yenice Obasi, 336a-336b									322
Μέγα Παζαράκι	Karye-i Bazergân Mahmud, 336b	Άγιος Βησσαρίων Καρδίτσας	Μουσουλμανικός	6						356
Hüseyin Obasi	Karye-i Hüseyin Obasi, 336b-337a		Μουσουλμανικός	4						187
Γεντισαροχώρι	Mezra' A-i Aynogöli, 337a	Ξυλάδες Λαρίσης								120
Μαγουλίτσα	Karye-i Milamagula, 337a	Μαγουλίτσα Καρδίτσας	Μουσουλμανικός	5						48
Μπαμπανού	Karye-i Balabanlu, 337a-337b	Ασημοχώρι Καρδίτσας	Μουσουλμανικός	7						812
										8045
Τιμάριο του Solakşahin										
Γοργοβίτες	Karye-i Durogovid, 337b-338b (Ως τιμάριο του Solakşahin)	Γοργοβίτες Καρδίτσας	Χριστιανικός- Μουσουλμανικός	2				102	16	5580
Βορός	Karye-i Voros, 339a		Χριστιανικός					28	6	1568
Ζιμνιάτσι	Karye-i Izmiçi, 25b-26a	Παλιουριά Γρεβενών	Χριστιανικός				14	68	4	3838
										10986
Τιμάριο του Ortu, του Şevki, αδερφού του Ortu										
Μαυρομμάτι	An Karye-i Mavromat, 340a-340b	Μαυρομμάτι Καρδίτσας	Χριστιανικός					31	5	1215
Τιμάριο του Günmavromat										
Μαυρομμάτι	An Karye-i Mavromat, 341a	Μαυρομμάτι Καρδίτσας	Χριστιανικός					28	1	1019
Τιμάριο του Gin Mazarak και του γιου του Θεοδωρή										
Πτελοπούλα	An Karye-i Malakas, 341b	Πτελοπούλα Καρδίτσας	Χριστιανικός					13		789
Τιμάριο του Μάνου, γιου του Μανφο										
Μουζάκι	Karye-i Muzak, 342b	Μουζάκι Καρδίτσας	Χριστιανικός					38	3	1625
Καζνέσι	An Karye-i Kazniş, 342b	Αγ. Παρασκευή Καρδίτσας	Χριστιανικός					4		164
										1789
Τιμάριο του Mustafa, gulam του Beylerbeyi Sinan Bey										
Αγ. Τριάδα	An Karye-i Morihova, 343a-343b	Αγ. Τριάδα Καρδίτσας	Χριστιανικός- Μουσουλμανικός	3				56	8	4100
Μολεντζικό	Karye-i Molsko, 343b-344a	Καλή Κώμη Δασοχώρι Καρδίτσας	Χριστιανικός				7	31	4	1054
Ζαρχανάδες	Karye-i Ezleteka, 344b									234
										5388
Τιμάριο του Hüseyin, αδερφού του Çaşnigir Hasan Bey										
Καλογριανή	Karye-i Kaloyoyani, 344b-345a	Καλογριανή Τρικάλων	Χριστιανικός					46	12	4769
Ριζοβούνι	Karye-i Korbora, 345a	Ριζοβούνι Καρδίτσας	Χριστιανικός					78	15	4457
Αρδάνοβο	Karye-i Andrano, 345a-345b	Αρδάνοβο Καρδίτσας	Χριστιανικός					21		1521
										10747
Τιμάριο του Eflak Şahin										
Πατσαρί (Πιτσάρι)	An Karye-i Bicari, 345b-346a	Αρτεσιανό Καρδίτσας	Χριστιανικός					27	4	1248
Πίτσι	Karye-i Piçi, 346a-346b	Πίτσι Φθιώτιδος	Χριστιανικός					31	5	1527
										2775
Τιμάριο του Süleyman και του αδερφού του Piyas (Αλβανόφωνοι)										
Παλιοκλήσι (Ισαρι)	Karye-i Isari Çapoga, 347a	Παλιοκλήσι Καρδίτσας	Χριστιανικός					16		625
Τσιακούσι	Karye-i Nikola Çapoga, 347a-	Γεωργικό	Χριστιανικός					49	2	2157

Σκλάταινα/ Δρακότρυπα	Karye-i Aslatina, 364a-365a	Δρακότρυπα Καρδίτσας	Χριστιανικός				25	97	4	3712
Κνίσοβο	Karye-i Kanazovi, 365a-365b	Αργιθέα Καρδίτσας	Χριστιανικός					18	1	838
Οξιά	Karye-i Zapandi, 365b-366b	Οξιά Καρδίτσας	Χριστιανικός				15	56		2219
Τσαρούχι	Karye-i Ayolic, 366b-367a	Τσαρούχι Καρδίτσας	Χριστιανικός				15	24	1	1189
										7958
Τιμάριο του Saruhanli Musa										
Τέρναβος	Karye-i Tirnavi, 367b-368a	Τέρναβος Λάρισας	Μουσουλμανικός	28						2131
Αγ. Τριάδα	An Karye-i Morihova, 368a-368b	Αγ. Τριάδα Καρδίτσας	Χριστιανικός- Μουσουλμανικός	1				60	12	4707
Μολεντζικό	An Karye-i Molsko, 369a	Καλή Κώμη	Χριστιανικός				9	26	3	1082
Κοζις	Karye-i Koziş, 369b		Χριστιανικός					32	3	1517
										9437
Βακούφι του Burak Bey										
Αγναντερό	Karye-i Mezdan, 370a-371b	Αγναντερό Καρδίτσας	Χριστιανικός					131	24	8043
Τιμάριο του καδή του Φαναρίου										
Αγια Μαρίνα	Karye-i Ayo Marina, 372a-372b		Χριστιανικός					48	14	3233
Τιμάριο του Hüseyin, γιου του Temüdar										
Τσαμάσι	Karye-i Keşanlı, 373a-373b	Ανάβρα Καρδίτσας	Μουσουλμανικός	37						868
Σούλα	Karye-i Kizilca Süle, 373b-374a	Σούλα Καρδίτσας	Μουσουλμανικός	10	4					716
Μεσενκόλας	Karye-i Moşnikola, 374a-374b	Μεσενκόλας Καρδίτσας	Χριστιανικός				15	41	1	2253
										3837
Τιμάριο του İsa, γιου του Davud										
Σοφάδες	Karye-i Sofi, 375a (Ως τιμάριο του İsa, γιου του Davud).	Σοφάδες Καρδίτσας	Χριστιανικός					25	5	1469
Σμόκοβον	Karye-i İzmokova, 375b	Λουτροπηγή Καρδίτσας	Χριστιανικός				9	20		923
										2392
Τιμάριο του Ali, του Hamza, γιου του Sati										
Πορτή	Karye-i Pirti, 376a-377a	Πορτή Καρδίτσας	Χριστιανικός				16	69	5	3292
Τιμάριο του Abdullah, του Yusuf, γιου του Ali										
Μπουκοβίτσα	Karye-i Boković, 377a-378a	Ανθιρό Καρδίτσας	Χριστιανικός				13	60	2	2146
Κατούσιο	Karye-i Katoş, 378a-378b	Μεταμόρφωση Καρδίτσας	Χριστιανικός				7	36	1	1319
										3465
Τιμάριο του Musa										
Πατσαρί (Πιτσάρι)	An Karye-i Biçeri, 378b-379b	Αρτεσιανό Καρδίτσας	Χριστιανικός					26	5	1691
Τιμάριο του Yusuf, γιου του Karucu										
Πατσαρί (Πιτσάρι)	An Karye-i Biçeri, 379b	Αρτεσιανό Καρδίτσας	Χριστιανικός					16	2	697
Πτελοπούλα	An Karye-i Malakaş, 380a	Πτελοπούλα Καρδίτσας								350
Χαλαμπρέζι	Karye-i Halambrazi, 380a	Κέδρος Καρδίτσας						3		399
										1446
Τιμάριο του Muhammedî, γιου του Çavuş										
Πατσαρί (Πιτσάρι)	An Karye-i Biçeri, 380b-381a	Αρτεσιανό Καρδίτσας	Χριστιανικός					30	7	1383
Τιμάριο του Menteşe, του Kadimdir										
Istranko	Karye-i Istranko, 381a		Χριστιανικός					24	2	1233
Τιμάριο του Mustafa, disdar του Φαναρίου										
Παλιόκαστρο	Karye-i Sirakto, 381b-382a	Μητρόπολη Καρδίτσας	Χριστιανικός					31	9	1652
Καλλιφόνι	An Karye-i Kafikli, 382a-382b		Χριστιανικός					34	4	1332
Ανθοχώρι	Karye-i Vonista, 383a-384a		Χριστιανικός				32	76	10	3421
Βούνεσι	Karye-i Voniş, 384a-385b	Μορφοβούνι	Χριστιανικός				27	96	9	3785
Καρδίτσα	Karye-i Karditca, 385b-386a	Καρδίτσα	Χριστιανικός-	26				9	4	823

			Μουσουλμανικός								
Δερβισιάδες	Karye-i Peykârî Dervîş, 386a-386b	Άγιος Σεραφείμ Φθιώτιδος	Χριστιανικός					5			1072
Καρλίγκα	Karye-i Kırılıga, 386b-387a	Αργυρόμυλος Λαρίσης	Χριστιανικός					16	1		1356
											13441
Τιμάριο του Muhammedî, γιου του Murad											
Κουρτέσι	An Karye-i Kortiş, 387a-387b	Πρόδρομος Καρδίτσας	Χριστιανικός					29	6		1547
Λεύκη	Mezra' A-i Lefke, 387b	Λασποχώρι Καρδίτσας									
Τιμάριο του Aydin, γιου του Mukbil											
Lancovi	Karye-i Lancovi, 388a		Χριστιανικός					11	3		581
Kalisa Sofi	Karye-i Kalisa Sofi, 388b		Χριστιανικός					5	1		390
											971
Τιμάριο του Davud, γιου του Isa											
Κάππουα	Karye-i Kara, 389a	Καπάς Καρδίτσας	Χριστιανικός					11	2		1413
Τιμάριο του Sa'id, γιου του Isâ											
Αλίτσι	Karye-i Ilıc, 389b	Κοκκίνες Λαρίσης	Μουσουλμανικός	27							592
Τιμάριο του Yörgüç, του gulâm											
Λάσδα	Karye-i Lazda, 390a		Χριστιανικός					5	2		277
Τιμάριο του Ali, του gulâm											
Ροποτό	Karye-i Roposo, 390b-391a	Ροποτό Τρικάλων	Χριστιανικός				10	44	5		1567
Kargalik	Karye-i Kargalik, 391b										355
											1922
Τιμάριο του Şahin, γιου του Ibrahim											
Σηλιά	Karye-i Ispilya, 391b-392a	Σηλιά Καρδίτσας	Χριστιανικός				8	39	2		1510
Τιμάριο του Mahmud, γιου του Balaban											
Βελεσιώτες	Karye-i Vilosot, 392b	Βελεσιώτες Φθιώτιδας	Χριστιανικός-Μουσουλμανικός	1				3	1		249
Χάρμανα	An Karye-i Harmina, 392b-393a	Χάρμα Καρδίτσας	Χριστιανικός					3			285
											534
Τιμάριο του Kurt, γιου του Balaban											
Χάρμανα	An Karye-i Harmina, 392b-393a	Χάρμα Καρδίτσας	Χριστιανικός					3			285
Τιμάριο του Karlı											
Πορτίτσα	Karye-i Portice, 394a	Πορτίτσα Καρδίτσας	Χριστιανικός					11	1		689
Τιμάριο του Yahşi, του beş vab											
Ραγίστα	Karye-i Rapişte, 394b-395a	Γόμφοι Τρικάλων	Χριστιανικός					24	3		1890
Πουλιάνια Μικρή	Karye-i Polyaniid, 395a-395b	Μουριά Τρικάλων	Χριστιανικός					12	1		455
											2345
Τιμάριο του Abdullah, γιου του Balaban											
Άγιοι Απόστολοι	Karye-i Ayo Apostol, 395b-396a	Άγιοι Απόστολοι Καρδίτσας	Χριστιανικός					4	5		496
Τιμάριο του Elvan											
Καλλιφόνι	An Karye-i Kafikli, 396a-396b		Χριστιανικός					11	1		584
Γιατσιλάρ	Karye-i Yaycilar, 396b-397a	Δοξαράς Λάρισας	Μουσουλμανικός	30	1						1067
											1651
Τιμάριο του Yusuf											
Evlahokastro	Karye-i Evlahokastro, 397a-397b	Πιθανόν στην περιοχή της Ελασσόνας (στο Δαμάσι υπήρχε πληθυσμός Βλάχων).	Χριστιανικός					17	3		1108

Τιμάριο του Ahmed, του Mustafa, του Muhammedî, γιου του Orhan												
Mihalasno	Karye-i Mihalasno, 397b-398a		Χριστιανικός						13			466
Αγλαδιά	Karye-i Karaca Ahadli, 398a-398b	Αγλαδιά Καρδίτσας	Μουσουλμανικός	12	4							277
												743
Τιμάριο του Yakub Fakîh, ιμάμη του Φαναρίου												
Αγ. Γεώργιος	Karye-i Ayo Yorgi 398b	Άγιος Γεώργιος Καρδίτσας	Χριστιανικός					7	17	2		981
Τιμάριο του Hizir, του Muhammedî, γιου του O												
Μεζέλο/ Δροσάτο	Karye-i Mujilo, 399b-400a							10	37	3		1319
Lazitis	Mezra' a-i Lazitis											1319
Τιμάριο του Yusuf												
Κερασέα	Karye-i Kirasya, 400b	Κερασέα Καρδίτσας	Χριστιανικός						11			438
Κουτζούφλιανη	Karye-i Kocofilani, 400b-401a		Χριστιανικός						1	1		135
												573
Τιμάριο του Timurtas												
Γλογοβίτσα	Karye-i Logovize, 401a-402a	Θερινό Καρδίτσας	Χριστιανικός					14	49			1859
Χάσι του Σούμπασι Αγράφων, Hacı Bey												
Αγραφα	Nefs-i Agrafa	Αγραφα	Χριστιανικός					60	327	5		7445
Παραμερίτα	Karye-i Paramirit, 406b-408a	Παραμερίτα Ευρυτανίας	Χριστιανικός					28	103	1		2400
Σήγκο	Karye-i Setenko, 408a	Κεφαλόβρυσο Ευρυτανίας	Χριστιανικός						20			510
Μήρσι	Karye-i Mirsi, 408b	Μάραθος Ευρυτανίας	Χριστιανικός						2			56
Rogata	Karye-i Rogata, 408b-409a		Χριστιανικός						27			615
Pilo	Karye-i Pilo, 409a-409b		Χριστιανικός					8	48	1		1086
Παλαιοκατούνα	Karye-i Istilu, 409b-410a	Παλαιοκατούνα Ευρυτανίας	Χριστιανικός						16			444
Καρυά	Karye-i Kara, 410a	Καρυά Ευρυτανίας	Χριστιανικός						21			505
Αγ. Αντόνιος	Karye-i Vilizdon, 410b-411b	Αγ. Αντόνιος Ευρυτανίας	Χριστιανικός						102	29		2490
Επιανά	Karye-i Panyana, 411b-414a	Επιανά Ευρυτανίας	Χριστιανικός					27	255	5		6595
Γρανίτσα	Karye-i Agraniça, 414a-415a	Γρανίτσα Ευρυτανίας	Χριστιανικός					3	56	2		1368
Μοναστηράκι	Karye-i Manastraki, 415a-415b	Μοναστηράκι Ευρυτανίας	Χριστιανικός					7	74			1855
Kotlani	Karye-i Kotlani, 416a		Χριστιανικός					2	26			678
Βραγγανά	Karye-i Viranyana, 416a-418b	Βραγγανά Ευρυτανίας	Χριστιανικός					50	228	2		5110
Βαλάρι	Karye-i Valari, 419a	Βαλάρι Ευρυτανίας	Χριστιανικός						24	2		607
Καρίτσα	Karye-i Kariç, 419a-419b	Καρίτσα Καρδίτσας	Χριστιανικός						31			694
Μπελοκομίτη	Karye-i Pilokomit, 419b-420a	Μπελοκομίτη Καρδίτσας	Χριστιανικός						24			575
Τοπόλιανα	Karye-i Topolyana, 421a	Τοπόλιανα Ευρυτανίας	Χριστιανικός					15	89	2		2307
Βογιάδας	Karye-i Boyadas, 421b		Χριστιανικός						13			338
Ahtanos	Karye-i Ahtanos, 421b-422a		Χριστιανικός						20			495
Αγ. Νικόλαος	Karye-i Ayo Nikola, 422a		Χριστιανικός						10			282
Maji	Karye-i Maji, 423a		Χριστιανικός						10			298
Κεράσοβο	Karye-i Kirasova, 423a-425a		Χριστιανικός					37	229	10		5725
Χρίσοβο	Karye-i Hirsova, 242a	Χρίσοβο Αιτωλίας και Ακαρνανίας	Χριστιανικός					1	5			230
Kifu	Karye-i Kifu, 427a-428a		Χριστιανικός					3	52	7		1507
Σπινάσα	Karye-i Ispinyasa, 428a-428b	Νεράδα Καρδίτσας	Χριστιανικός					2	23	5		820
Καροπλέσι	Karye-i Karonovo Piliçi, 428b-429b	Καροπλέσι Καρδίτσας	Χριστιανικός					5	90	4		2285
Küçük Hirsova	Karye-i Küçük Hirsova, 429b-430b		Χριστιανικός					12	93	3		2250
Birciș	Karye-i Birciș, 430b-431b		Χριστιανικός					7	73	4		1884
Πετρίλο	Karye-i Petril, 431b-434b	Πετρίλο Καρδίτσας	Χριστιανικός					22	277	12		6652

Μάγειρος	Karye-i Magarda, 434b	Μάγειρος Καρδίτσας	Χριστιανικός					13		286
Bijila	Karye-i Bijila, 434b-436a	Πεζούλα Καρδίτσας	Χριστιανικός				19	121	3	3148
Pişa	Karye-i Pişa, 436a-436b		Χριστιανικός				4	45	3	1423
Ασπροτόταμος	Karye-i Asproptom, 437a		Χριστιανικός					24	2	692
Τιτάγι	Karye-i Tatay, 437a-438a	Λαμπιρό Καρδίτσας	Χριστιανικός					53	2	1415
Κουμπουριανά	An Karye-i Komoryana, 438a-438b	Κουμπουριανά Καρδίτσας	Χριστιανικός				5	50	1	1386
Μπουζιάρικο	Karye-i Tirzol, 438b-439a	Μελάνδρο Καρδίτσας	Χριστιανικός					8		245
										66701
Τιμάριο του Muhammedî, γιου του Musa Bey										
Petrovani	Karye-i Petrovani, 442a-443a		Χριστιανικός					61	16	7231
Ηλίας	Karye-i Alaköy, 443a-443b	Ηλίας Καρδίτσας	Μουσουλμανικός	47	10					2431
Καρκέρι Τεκελί	Karye-i Tekeli, 444a-444b	Μικρό Βουνό Λαρίσης	Μουσουλμανικός	41	3					2602
Μουσαλάρ	Karye-i Musalar, 444b-445a	Συκιές Καρδίτσας	Μουσουλμανικός	25	4					1092
Κετσελί	Karye-i Kelcu, 445a-447a	Ψυχικό Λάρισας	Χριστιανικός				20	198	17	9990
Ρεντίνα	Karye-i Irandina, 447a-448a	Ρεντίνα Καρδίτσας	Χριστιανικός				16	89	3	3606
										26952
Τιμάριο του Tavşan Mustafa, του Nasuh, του Yusuf										
Μαρτιντζικό	An Karye-i Martasko, 448b-449a	Ελληνικά	Χριστιανικός				15	40	3	1789
Παζαράκι	Karye-i Baltaoğlu, 449b	Πλατανιστός	Χριστιανικός					16		878
Αμαρλάρ	Mezra' A-i Akpınar, 449b-450a	Κοιλάδα Λαρίσης	Μουσουλμανικός	2						574
										3241
Τιμάριο του Barid, του Θεοδωρή, γιου του Gün										
Στούγκον	Karye-i Istinko, 450a-450b	Κρυονέρι Καρδίτσας	Χριστιανικός				8	26	2	1106
Şeyhvirani	Karye-i Şeyhvirani, 451a		Μουσουλμανικός	2	2					250
Ρορογόνο	Mezra'a-i Porogono, 451b									100
										1456
Τιμάριο του İsa, γιου του Harbende										
Σπρέλο	Karye-i Şupiril, 451b-452a	Πετροχώρι Καρδίτσας	Χριστιανικός					33		1795
Istranko	Karye-i Istranko, 452a		Χριστιανικός					1		101
Κουμπουριανά	An Karye-i Komoryana, 452b-453a	Κουμπουριανά Καρδίτσας	Χριστιανικός				1	52	7	1639
Στεφανιάδα	Karye-i Istifniyada, 453a-453b	Στεφανιάδα Καρδίτσας	Χριστιανικός				6	42	2	1776
										5311
Τιμάριο του Muhammedî, γιου του Sati										
Λεοντίτο	Karye-i Londid, 454a-454b	Λεοντίτο Καρδίτσας	Χριστιανικός				6	40	4	1477
Βλάσιο	Karye-i Vokopilisi, 454b-455a	Βλάσιο Καρδίτσας	Χριστιανικός				5	27	3	948
										2425
Τιμάριο του Muhammedî, γιου του Kađi										
Σούλα	Karye-i Ulaş, 455b-457a	Σούλα Καρδίτσας	Χριστιανικός				43	99	10	3908
Urabisi	Karye-i Urabisi, 457a		Χριστιανικός					12	2	514
Καρυά	Karye-i Kara, 457b-458b	Καρυά Ευρυτανίας	Χριστιανικός				16	57	3	2380
										6802
Τιμάριο του Murad, γιου του Ali										
Μεσοβούνι	Karye-i Masovuni, 458b-459a	Μεσοβούνι Καρδίτσας	Χριστιανικός				19	33	7	1464
Kalami	Karye-i Kalami, 459b		Χριστιανικός				6	21	2	809
										2273